POLITIKAI GAZDASÁGTAN

TANKÖNYV

SZIKRA

POLITIKAI GAZDASÁGTAN

TANKÖNYV

MÁSODIK KIADÁS

65 001 — 95 000

SZIKRA

BUDAPEST 1955

Az eredeti orosz címe:

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЭКОНОМИЯ
УЧЕБНИК

ГОСПОЛИТИЗДАТ
МОСКВА 1954

Felelős kiadó a Szikra Könyvkiadó vezérigazgatója

ELŐSZÓ

Ezt a politikai gazdaságtan tankönyvet a következő közgazdászokból álló munkaközösség írta: K. V. Osztrovityanov akadémikus, D. T. Sepilov, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja, L. A. Leontyev, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja, I. D. Laptyev, a Lenin Mezőgazdasági Akadémia rendes tagja, I. I. Kuzminov professzor, L. M. Gatovszkij, a közgazdasági tudományok doktora, P. F. Jugyin akadémikus, A. I. Paskov, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja és V. I. Pereszlegin, a közgazdasági tudományok kandidátusa. A tankönyvben szereplő statisztikai anyag kiválogatásában és feldolgozásában részt vett V. N. Sztarovszkij, a közgazdasági tudományok doktora.

A tankönyv tervezetének kidolgozása során sok szovjet közgazdász tett értékes bíráló megjegyzéseket és javasolt több hasznos szövegmódosítást. Ezeket a megjegyzéseket és javaslatokat a szerzők figyelembe vették a tankönyvön végzett további munkájukban.

A tankönyv megírása szempontjából óriási jelentősége volt annak a közgazdasági vitának, amelyet a Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága indított 1951 novemberében. E vita folyamán, amelyben száz meg száz szovjet közgazdász vett aktívan részt, beható kritikai elemzés alá vették a politikai gazdaságtan tankönyvnek a szerzők által előterjesztett tervezetét. A vita nyomán a tankönyv tervezetének jobbá tétele érdekében kidolgozott javaslatok fontos forrásul szolgáltak a tankönyv felépítésének tökéletesítéséhez és tartalmának gazdagításához.

A tankönyv végleges szerkesztését a következő elvtársak vé-

gezték: K. V. Osztrovityanov, D. T. Sepilov, L. A. Leontyev, I. D. Laptyev, I. I. Kuzminov és L. M. Gatovszkij.

A szerzők teljes mértékben tudatában vannak a marxista politikai gazdaságtan tankönyv jelentőségének, és az a szándékuk, hogy folytatják a munkát, s tovább javítják a tankönyv szövegét az olvasók kívánságainak és azoknak a bíráló megjegyzéseknek alapján, amelyeket az olvasók tesznek majd a tankönyv első kiadásának megismerése után. Ezért a szerzők kérik az olvasókat, hogy a tankönyvre vonatkozó észrevételeiket és kívánságaikat küldjék el a következő címre: A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Közgazdaságtudományi Intézete, Moszkva, Volhonka, 14.

A szerzők

Moszkva, 1954 augusztus.

A politikai gazdaságtan a társadalmi tudományok közé tartozik[1]. A társadalmi termelés és az anyagi javak elosztása terén az emberi társadalom fejlődésének különböző fokain érvényesülő törvényeket tanulmányozza.

A társadalom életének alapja az anyagi termelés. Az embereknek ahhoz, hogy élhessenek élelemre, ruházatra és más anyagi javakra van szükségük. S ahhoz, hogy ilyen javaik legyenek, elő kell azokat állítaniok, termelniök, dolgozniok kell.

Az emberek nem külön-külön termelik az anyagi javakat, vagyis nem külön-külön harcolnak a természet ellen, hanem közösen, csoportokban, társadalmakban. A termelés tehát mindig és minden körülmények között *társadalmi* termelés, a munka pedig a *társadalomban élő* ember tevékenysége.

Az anyagi javak termelése, a termelő folyamat a következő tényezőket feltételezi: 1. az emberi munka, 2. a munka tárgya és 3. a munka eszköze.

A *munka* célszerű emberi tevékenység, amelynek során az ember szükségleteinek kielégítése érdekében a természet tárgyait megváltoztatja, átalakítja. A munka természetes szükségszerűség, az emberek létezésének elengedhetetlen feltétele. Munka nélkül nem volna lehetséges emberi élet.

A *munka tárgya* mindaz, amire az emberi munka irányul.

[1] A „politikai gazdaságtan" (politikai ökonómia) tudományának elnevezése a görög „politeia" és „oikonomia" szavakból ered. A „politeia" szó társadalmi rendszert jelent. Az „oikonomia" szó az „oikosz" — ház, háztartás és a „nomosz" — törvény szavakból tevődik össze. A „politikai gazdaságtan" elnevezés csak a XVII. század elején jelent meg.

A munka tárgyát szolgáltathatja közvetlenül a természet; ilyen például a fa, amelyet az erdőben vágnak ki, vagy az érc, amelyet a föld méhéből nyernek. Azokat a munkatárgyakat, amelyeken korábban munkát végeztek, például a kohóüzembe került ércet vagy a fonodába került gyapotot, *nyersanyagnak* nevezzük.

Munkaeszköz minden olyan dolog, amelynek segítségével az ember munkájának tárgyára hat, és azt átalakítja. A munkaeszközökhöz tartoznak elsősorban a szerszámok és gépek, továbbá a föld, az üzemi épületek, utak, csatornák, raktárak stb. A munkaeszközök között döntő szerepük van a *szerszámoknak*. Ezekhez tartoznak azok a különféle eszközök, amelyeket az ember munkatevékenysége során használ, kezdve az ősember durva kőszerszámaitól egészen a korszerű gépekig. Azt, hogy a társadalom mennyire lett úrrá a természeten, hogy mennyire fejlett a termelés — a szerszámok fejlettségi színvonala mutatja. A gazdasági korszakokat nem az különbözteti meg egymástól, hogy mit termelnek, hanem az, hogy hogyan, milyen szerszámokkal termelnek.

A munka tárgyai és a munkaeszközök alkotják a *termelőeszközöket*. A termelőeszközök önmagukban véve, anélkül, hogy munkaerővel egyesülnének, csupán holt tárgyak halmazát jelentik. Ahhoz, hogy a munkafolyamat megkezdődhessen, a munkaerőnek egyesülnie kell a termelőeszközökkel.

A *munkaerő* az ember képessége a munkára, azoknak a fizikai és szellemi képességeknek összessége, amelyek lehetővé teszik, hogy az ember anyagi javakat termeljen. A munkaerő a termelés aktív eleme, ez hozza mozgásba a termelőeszközöket. A szerszámok fejlődésével együtt fejlődik az ember képessége a munkára, hozzáértése, jártassága, termelési tapasztalata is.

A szerszámok, amelyek segítségével az anyagi javakat termelik, és az emberek, akik ezeket a szerszámokat mozgásba hozzák, s bizonyos termelési tapasztalatokra és a munkában való bizonyos jártasságra támaszkodva az anyagi javak termelését végzik, a társadalom *termelőerőit* alkotják. A dolgozó tömegek a társadalmi fejlődés minden szakaszában az emberi társadalom legfontosabb termelőerejét jelentik.

A termelőerők az embereknek az anyagi javak előállítása céljából felhasznált természeti tárgyakhoz és természeti erőkhöz való viszonyát fejezik ki. Az emberek azonban a termelés folyamán nemcsak a természetre, hanem egymásra is hatnak. „Csak úgy termelnek, hogy meghatározott módon együttműködnek és tevékenységeiket kicserélik egymással. Hogy termelhessenek, meghatározott vonatkozásokba és viszonyokba lépnek egy-

mással, s behatásuk a természetre, termelésük, csak ezek között a társadalmi vonatkozások és viszonyok között folyik le"[1]. Az embereknek az anyagi javak termelése közben kialakult meghatározott vonatkozásai és viszonyai a *termelési viszonyok.*

A termelési viszonyok jellege attól függ, hogy kinek a tulajdonában vannak a termelőeszközök (a föld, az erdők, a vizek, a föld méhének kincsei, a nyersanyagok, a szerszámok, az üzemi épületek, a közlekedési és hírközlési eszközök stb.) — vajon egyes személyek, társadalmi csoportok vagy osztályok tulajdonában, akik, illetőleg amelyek ezeket az eszközöket a dolgozók kizsákmányolására használják fel, avagy a társadalom tulajdonában, amelynek célja a néptömegek, az egész társadalom anyagi és kulturális szükségleteinek kielégítése. A termelési viszonyok megmutatják, hogyan oszlanak meg a termelőeszközök, következésképpen az emberek által termelt anyagi javak is a társadalom tagjai között. Eszerint a termelési viszonyok alapja a termelőeszközök tulajdonának meghatározott formája.

A termelési viszonyok egyszersmind a megfelelő elosztási viszonyokat is meghatározzák. Az *elosztás* összekötő láncszem a termelés és a fogyasztás között.

A társadalomban előállított termékek vagy termelő, vagy egyéni fogyasztásra szolgálnak. *Termelő fogyasztásnak* az olyan fogyasztást nevezzük, melynek során a termelőeszközöket anyagi javak előállítására használják fel. *Egyéni fogyasztásnak* az ember élelmiszer-, ruházkodási, lakás- és egyéb szükségleteinek kielégítését nevezzük.

Az egyéni fogyasztásra termelt cikkek elosztása a termelőeszközök megoszlásától függ. A tőkés társadalomban a termelőeszközök a kapitalisták kezében vannak, s így a munka termékeivel is a tőkések rendelkeznek. A munkások meg vannak fosztva a termelőeszközöktől, s hogy éhen ne haljanak, kénytelenek a munkájuk termékeit elsajátító kapitalistáknak dolgozni. A szocialista társadalomban a termelőeszközök társadalmi tulajdont képeznek. Így a munka termékeivel maguk a dolgozók rendelkeznek.

Az árutermelésen alapuló társadalmi alakulatokban az anyagi javak elosztása *árucsere* útján történik.

A termelés, az elosztás, a csere és a fogyasztás egységet alkotnak, s ebben a termelésé a meghatározó szerep.

A „termelési viszonyok összessége alkotja a társadalom gazdasági szerkezetét, azt a reális alapot, melyen egy jogi és poli-

---

[1] *Marx.* Bérmunka és tőke. Lásd *Marx—Engels.* Válogatott művek. 1. köt. Szikra 1949. 66. old.

tikai felépítmény emelkedik, s amelynek a társadalmi tudat meghatározott formái felelnek meg"[1]. Ugyanakkor a létrejött felépítmény tevőlegesen visszahat az alapra, meggyorsítja vagy hátráltatja annak fejlődését.

A termelésnek technikai és társadalmi oldala van. A termelés technikai oldalát a természettudományok és a műszaki tudományok: a fizika, a kémia, a kohászattan, a géptan, az agronómia stb. tanulmányozzák. A politikai gazdaságtan a termelés társadalmi oldalát, az emberek *társadalmi-termelési*, vagyis *gazdasági* viszonyait tanulmányozza. „A politikai gazdaságtan — írta Lenin — egyáltalán nem a «termeléssel» foglalkozik, hanem azokkal a társadalmi viszonyokkal, amelyek az emberek közt a termelés során kialakultak, a termelés társadalmi rendjével"[2].

A politikai gazdaságtan a termelési viszonyokat a termelőerőkkel való kölcsönhatásukban vizsgálja. A termelőerők és a termelési viszonyok együttesen a *termelési módot* alkotják.

A termelőerők a termelés legmozgékonyabb és legforradalmibb elemei. A termelés fejlődése a termelőerők terén végbemenő változásokkal, elsősorban a szerszámok változásával és fejlődésével kezdődik, majd megfelelő változások következnek be a termelési viszonyok területén is. Ugyanakkor az emberek termelési viszonyai, amelyek a termelőerők fejlődésétől függően fejlődnek, tevőlegesen hatnak a termelőerőkre.

A társadalom termelőerői csakis abban az esetben fejlődhetnek akadálytalanul, ha a termelési viszonyok összhangban vannak a termelőerők állapotával. A termelőerők fejlődésük bizonyos fokán túlnőnek a fennálló termelési viszonyok keretein, és ellentmondásba kerülnek a termelési viszonyokkal.

Ennek következtében a régi termelési viszonyokat előbb vagy utóbb olyan új termelési viszonyok váltják fel, amelyek összhangban vannak a társadalom termelőerőinek fejlettségi színvonalával és jellegével. A társadalom gazdasági alapjának megváltozásával a társadalmi felépítmény is megváltozik. A régi termelési viszonyoknak új termelési viszonyokkal való felváltásához szükséges anyagi előfeltételek a régi alakulat mélyében keletkeznek és alakulnak ki. Az új termelési viszonyok tág teret nyitnak a termelőerők fejlődése számára.

Eszerint a társadalom fejlődésének gazdasági törvénye — a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti *kötelező összhang* törvénye.

---

[1] *Marx.* Előszó „A politikai gazdaságtan bírálatához". Lásd *Marx—Engels.* Válogatott művek. 1. köt. Szikra 1949. 340. old.

[2] *Lenin.* A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Szikra 1949. 44. old.

A magántulajdonon és az embernek ember általi kizsákmányolásán alapuló társadalomban a termelőerők és a termelési viszonyok közötti összeütközések osztályharcban nyilvánulnak meg. Ilyen viszonyok között a régi termelési módnak egy új termelési móddal való felváltása szociális forradalom útján valósul meg.

A politikai gazdaságtan történelmi tudomány. Az anyagi termeléssel történelmileg meghatározott társadalmi formájában, az egyes termelési módokra jellemző gazdasági törvényekkel foglalkozik. A gazdasági törvények a gazdasági jelenségek és folyamatok lényegét, a köztük levő belső, oksági összefüggést és függőséget fejezik ki. Minden termelési módnak megvan a maga gazdasági alaptörvénye. A gazdasági alaptörvény az egyes termelési módok fő vonásait, lényegét határozza meg.

A politikai gazdaságtan „mindenekelőtt a termelés és a csere minden egyes fejlődési fokának különleges törvényeit vizsgálja, és csak e vizsgálat befejeztével állíthatja fel a kevésszámú, termelésre és cserére általában érvényes, egészen általános törvényt"[1]. Eszerint a különböző társadalmi alakulatokat fejlődésükben nemcsak sajátszerű gazdasági törvényeik határozzák meg, hanem azok a gazdasági törvények is, amelyek általában valamennyi alakulatra érvényesek, például a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti kötelező összhang törvénye. A gazdasági alakulatok tehát nemcsak elhatárolódnak egymástól az egyes termelési módokra jellemző sajátszerű gazdasági törvények révén, hanem össze is függnek egymással egyes, valamennyi alakulatra nézve közös gazdasági törvények révén.

A gazdasági fejlődés törvényei objektív törvények. A gazdasági fejlődésnek az emberek akaratától függetlenül végbemenő folyamatait tükrözik. A gazdasági törvények meghatározott gazdasági viszonyok alapján keletkeznek és hatnak. Az emberek ezeket a törvényeket megismerhetik, és felhasználhatják a társadalom érdekében, de nem szüntethetnek meg vagy hozhatnak létre gazdasági törvényeket.

A gazdasági törvények felhasználásának az osztálytársadalomban mindig osztályindítékai vannak: minden új korszak élenjáró osztálya felhasználja a gazdasági törvényeket a társadalom fejlődése érdekében, a végüket járó osztályok viszont szembehelyezkednek felhasználásukkal.

A politikai gazdaságtan a termelési viszonyoknak a történelemben ismert következő alaptípusait tanulmányozza: *az ősközösségi rend, a rabszolgatartó rend, a hűbériség, a kapitaliz-*

[1] *Engels.* Anti-Dühring. Szikra 1950. 150—151. old.

mus és a szocializmus. Az ősközösségi rend az osztálytársadalmakat megelőző társadalmi rend. A rabszolgatartó rend, a hűbériség és a kapitalizmus olyan különböző társadalmi formák, amelyek a dolgozó tömegek leigázásán és kizsákmányolásán alapulnak. A szocializmus olyan társadalmi rend, amely nem ismeri az embernek ember általi kizsákmányolását.

A politikai gazdaságtan azt vizsgálja, hogyan fejlődik a társadalmi termelés legalacsonyabb fokaitól kezdve legfelső fokáig, hogyan keletkeznek, fejlődnek és semmisülnek meg az embernek ember általi kizsákmányolásán alapuló társadalmi rendszerek. A politikai gazdaságtan kimutatja, hogy a történelmi fejlődés egész menete a szocialista termelési mód győzelmét készíti elő. Továbbá, a politikai gazdaságtan a szocializmus gazdasági törvényeit, a szocialista társadalom keletkezésének és a kommunizmus felső foka felé vezető úton való továbbfejlődésének törvényeit tanulmányozza.

Eszerint *a politikai gazdaságtan az emberek társadalmi-termelési, azaz gazdasági viszonyainak fejlődéséről szóló tudomány. Az anyagi javak termelését és elosztását az emberi társadalom különböző fejlődési fokain irányító törvényeket magyarázza meg.*

A marxista politikai gazdaságtan módszere a dialektikus materializmus módszere. A marxista-leninista politikai gazdaságtan azon alapul, hogy a társadalom gazdasági rendjének tanulmányozása során a dialektikus és a történelmi materializmus alaptételeit alkalmazza.

A társadalom gazdasági rendjének tanulmányozása során a politikai gazdaságtan a természettudományoktól — a fizikától, kémiától stb. eltérően nem végezhet kísérleteket olyan mesterségesen előidézett laboratóriumi körülmények között, melyek kiküszöbölik a folyamatnak a maga legtisztább állapotában való tanulmányozását megnehezítő jelenségeket. „A gazdasági formák elemzésénél — írja Marx — sem mikroszkópot, sem vegyi-kémlelőszereket nem vehetünk igénybe. Az elvonatkoztatási képességnek kell mindkettőt pótolnia"[1].

Minden gazdasági rend ellentmondásos és bonyolult képet mutat: megvannak bennük a múlt csökevényei és a jövő csírái, különböző gazdasági formák fonódnak össze bennük. A tudományos kutatásnak az a feladata, hogy a gazdasági jelenségek külső látszata mögött elméleti elemzés segítségével feltárja a gazdasági élet belső folyamatait, az egyes termelési viszonyok lényegét kifejező fő vonásait.

---

[1] *Marx.* A tőke 1. köt. Szikra 1949. 10. old.

Az ilyen tudományos elemzés eredményei a *közgazdasági kategóriák*, vagyis az egyes társadalmi alakulatok termelési viszonyainak elméleti kifejezését jelentő fogalmak, mint például az áru, a pénz, a tőke stb.

Marx a tőkés termelési viszonyok elemzése során mindenekelőtt a legegyszerűbb és leggyakrabban, tömegesen ismétlődő viszonyt — az egyik árunak egy másikra való kicserélését emeli ki. Kimutatja, hogy az áruban, a tőkés gazdaság sejtjében, csírájukban megvannak a kapitalizmus ellentmondásai. Marx az áru elemzéséből kiindulva megmagyarázza a pénz keletkezését, feltárja a pénz tőkévé való átalakulásának folyamatát, a tőkés kizsákmányolás lényegét. Marx kimutatja, hogy a társadalmi fejlődés elkerülhetetlenül a kapitalizmus pusztulásához, a kommunizmus győzelméhez vezet.

Marx módszere abban áll, hogy a legegyszerűbb közgazdasági kategóriákról fokozatosan tér át a bonyolultabbakra, ami megfelel a társadalom felfelé ívelő — a legalacsonyabb fokoktól a magasabb fokok felé haladó fejlődésének. A politikai gazdaságtan kategóriáinak ilyen rendszer szerinti vizsgálata során a *logikai* vizsgálódás összekapcsolódik a társadalmi fejlődés *történelmi* elemzésével.

A politikai gazdaságtan nem tekinti feladatának azt, hogy a társadalom fejlődésének történelmi folyamatát egész konkrét sokrétűségében tanulmányozza. A politikai gazdaságtan az egyes társadalmi gazdasági rendszerek fő vonásaiból fakadó alapfogalmakat adja meg.

Lenin rámutatott arra, hogy a politikai gazdaságtant a gazdasági fejlődés egymást követő időszakainak jellemzése formájában kell kifejteni. Ennek megfelelően ebben a politikai gazdaságtan tankönyvben a politikai gazdaságtan alapvető kategóriáit, mint az áru, a pénz, a tőke stb. — olyan történelmi sorrendben tárgyaljuk, ahogy azok az emberi társadalom fejlődésének különböző fokain keletkeztek. Így az áru, a pénz elemi fogalmát már a kapitalizmus előtti alakulatok jellemzése során ismertetjük. Bővebben ezeket a kategóriákat a fejlett kapitalista gazdaság vizsgálata során tárgyaljuk.

Mint látjuk, a politikai gazdaságtan nem holmi elvont, az élettől elszakadt kérdésekkel foglalkozik, hanem a legreálisabb és legidőszerűbb, az emberek, a társadalom, az osztályok létérdekeit érintő kérdésekkel. Elkerülhetetlen-e a kapitalizmus pusztulása és a gazdaság szocialista rendszerének győzelme, ellenkeznek-e a kapitalizmus érdekei a társadalom és az emberi fejlődés érdekeivel, sírásója-e a munkásosztály a kapitalizmusnak, és hordozója-e annak az eszmének, hogy a társadalmat meg

kell szabadítani a kapitalizmustól — mindezeket és az ezekhez hasonló kérdéseket a különféle közgazdászok különböző módon válaszolják meg, aszerint, hogy melyik osztály érdekeit képviselik. Éppen ezzel magyarázható, hogy napjainkban nincs a társadalom valamennyi osztálya számára egységes politikai gazdaságtan, hanem több politikai gazdaságtan van: *burzsoá* politikai gazdaságtan, *proletár* politikai gazdaságtan, végül a *közbeeső* osztályok politikai gazdaságtana, a kispolgári politikai gazdaságtan.

Ebből azonban az következik, hogy egyáltalán nincs igazuk azoknak a közgazdászoknak, akik azt állítják, hogy a politikai gazdaságtan semleges, pártatlan tudomány, hogy a politikai gazdaságtan független a társadalmi osztályok harcától, s nincs sem közvetlen, sem közvetett kapcsolatban egyetlen politikai párttal sem.

Lehetséges-e egyáltalán objektív, elfogulatlan, az igazságtól nem félő politikai gazdaságtan? Feltétlenül lehetséges. Ilyen objektív politikai gazdaságtan azonban csak annak az osztálynak a politikai gazdaságtana lehet, amelynek nem érdeke a kapitalizmus ellentmondásainak és fekélyeinek leplezése, amelynek nem érdeke a tőkés rendszer fenntartása, amelynek érdekei egybeolvadnak a társadalomnak a kapitalista rabság alóli felszabadításához fűződő érdekekkel, amelynek érdekei egybeesnek az emberi fejlődés érdekeivel. Ez az osztály a munkásosztály. Ezért csak az a politikai gazdaságtan lehet objektív és elfogulatlan, amely a munkásosztály érdekeit szolgálja. Ilyen politikai gazdaságtan a marxizmus-leninizmus politikai gazdaságtana.

A marxista politikai gazdaságtan a marxista-leninista elméletnek nagyon fontos alkotó része.

A proletár politikai gazdaságtan megalapítói Marx Károly és Engels Frigyes, a munkásosztály nagy vezérei és teoretikusai voltak. Marx „A tőke" című zseniális munkájában feltárta a kapitalizmus keletkezésének, fejlődésének és pusztulásának törvényeit, gazdasági szempontból megindokolta a szocialista forradalom és a proletárdiktatúra elkerülhetetlenségét. Marx és Engels általános vonásokban kidolgozták a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakáról és a kommunista társadalom két fejlődési fokáról szóló tanítást.

A marxizmus gazdasági tanítását Lenin, a Kommunista Párt és a Szovjetállam megalapítója, Marx és Engels ügyének zseniális folytatója fejlesztette tovább alkotó módon munkáiban. Lenin a marxista közgazdaságtudományt a történelmi fejlődés újabb tapasztalatainak általánosításával gazdagította, megalkotta

az imperializmusról szóló marxista tanítást, feltárta az imperializmus gazdasági és politikai lényegét, megadta a jelenkori kapitalizmus gazdasági alaptörvényének kiinduló tételeit, kidolgozta a kapitalizmus általános válságáról szóló tanítás alapjait, megalkotta a szocialista forradalom új, teljes elméletét, tudományos alapon kidolgozta a szocializmus és a kommunizmus építésének fő kérdéseit.

Sztálin, Lenin nagy fegyvertársa és tanítványa, az igazán tudományos politikai gazdaságtan megalapítóinak — Marxnak, Engelsnek és Leninnek alapvető műveire támaszkodva, számos új politikai gazdaságtani tételt állított fel és fejlesztett tovább.

A marxista-leninista közgazdasági elméletet alkotó módon fejlesztik tovább a Szovjetunió Kommunista Pártjának határozatai, s Lenin tanítványainak és fegyvertársainak — a Szovjetunió Kommunista Pártja és más országok kommunista és munkáspártjai vezetőinek munkái.

A marxista-leninista politikai gazdaságtan a munkásosztály és az egész dolgozó emberiség hatalmas ideológiai fegyvere a tőkés elnyomás alóli felszabadulásért folytatott harcban. A marxizmus-leninizmus közgazdasági elméletének életereje abban rejlik, hogy a gazdasági fejlődés törvényeinek ismeretével vértezi fel a munkásosztályt, a dolgozó tömegeket, világos távlatokat nyit előttük, kétségtelenné teszi számukra a kommunizmus végleges győzelmét.

ELSŐ RÉSZ

A KAPITALIZMUS ELŐTTI TERMELÉSI MÓDOK

I. FEJEZET

AZ ŐSKÖZÖSSÉGI TERMELÉSI MÓD

Az emberi társadalom keletkezése. Az ember keletkezése a Föld történetének jelenlegi korszakát alkotó, s a tudomány feltevése szerint valamivel kevesebb mint egymillió éve tartó negyedkor elejére tehető. Európa, Ázsia és Afrika különböző, meleg és nedves éghajlatú területeit az emberszabású majmoknak egy magas fejlettségi fokot elért fajtája lakta. Nagyon hosszú, számos átmeneti fokot magábafoglaló fejlődés eredményeképpen ezektől a távoli ősöktől származott az ember.

Az ember megjelenése a természet fejlődésének egyik legnagyobb fordulópontja volt. Ez a fordulat akkor következett be, amikor az ember ősei *szerszámokat kezdtek készíteni.* Az ember és az állat közötti döntő különbség csak a szerszámkészítéssel, bár természetesen egészen egyszerű szerszámok készítésével kezdődik. Egyes állatok, például a majmok, nem egyszer használnak botot vagy követ — gyümölcs leverésére, a támadással szembeni védekezésre. Soha, egyetlen állat sem készített azonban szerszámot, még egészen kezdetlegeset sem. A mindennapi élet feltételei arra ösztönözték az ember őseit, hogy szerszámokat készítsenek. A tapasztalat rávezette őket arra, hogy a kiélesített követ felhasználhatják a támadás elleni védekezés vagy a vadászat során. Az ember ősei kőszerszámokat kezdtek készíteni, úgy, hogy két követ egymáshoz ütögettek. Ezzel megkezdődött a szerszámkészítés. A szerszámkészítéssel megszületik a munka.

A munka következtében az emberszabású majom mellső végtagjai emberi kézzé alakultak át. Erről tanúskodnak a majom és az ember között átmeneti fokot jelentő majomembernek a régészek által felfedezett maradványai. A majomember agya jóval kisebb volt, mint az emberi agy, keze azonban már arány-

lag kevéssé különbözött az emberi kéztől. Ily módon a kéz nemcsak szerve a munkának, hanem annak terméke is.

Az ember ősei olyan mértékben, ahogy a kéz munkaműveletek végzésére felszabadult, egyre inkább elsajátították az egyenes járást. Amikor a kezeket lefoglalta a munka, végképpen megtörtént az áttérés az egyenes járásra, aminek nagyon fontos szerepe volt az ember kialakulásában.

Az ember ősei hordában, csoportosan éltek; csoportosan éltek az első emberek is. Az emberek között azonban olyan kapcsolat alakult ki, amilyen az állatvilágban soha nem volt, és nem is lehetséges: a munkakapcsolat. Az emberek közösen készítették és használták a szerszámokat. Az ember kialakulása tehát egyben az *emberi társadalom* kialakulását, az állati létről a társadalmi létre való átmenetet jelentette.

Az emberek közös munkája a tagolt beszéd keletkezésére és fejlődésére vezetett. A *nyelv* olyan eszköz, amelynek segítségével az emberek érintkeznek egymással, kicserélik gondolataikat és megértik egymást.

A gondolatok kicserélése állandó és életbevágóan fontos szükséglet, mert enélkül lehetetlen az emberek közös fellépése a természet erői elleni harcban, lehetetlen a társadalmi termelés.

A munka és a tagolt beszéd döntő hatással volt az emberi szervezet tökéletesedésére, az emberi *agy* fejlődésére. A nyelv fejlődése szorosan összefügg a gondolkozás fejlődésével. A munka nyomán kiszélesedett az ember érzékelésének és képzeteinek köre, tökéletesedtek érzékszervei. Az ember munkatevékenysége az állatok ösztönös tevékenységétől eltérően, egyre inkább tudatos jelleget öltött.

Ilyenformán a munka „minden emberi élet első alapfeltétele, mégpedig annyira, hogy bizonyos értelemben elmondhatjuk: a munka teremtette meg magát az embert"[1]. A munka nyomán keletkezett és indult fejlődésnek az emberi társadalom.

Az anyagi élet feltételei. A szerszámok fejlődése. Az őskorban az ember igen nagy mértékben függött a környező természettől, minden erejét igénybe vették a létfenntartás, a természet elleni harc nehézségei. Az elemi természeti erők megzabolázása rendkívül lassan haladt előre, mivel a szerszámok fölöttébb kezdetlegesek voltak. Az ember első szerszáma a durva pattintott kő és a bot volt. Ezek mintegy mesterséges folytatásai voltak testrészeinek: a kő az ökölnek, a bot a kinyújtott kéznek.

---

[1] *Engels.* A munka szerepe a majom emberréválásában Lásd *Engels.* A természet dialektikája Szikra 1952. 180. old.

Az emberek kisebb csoportokban éltek: nagyobb csoport nem tudta volna megszerezni táplálékát. Ha a csoportok találkoztak, néha összeütközésre került sor közöttük. Sok csoport elpusztult az éhségtől, vagy ragadozó állatok martaléka lett. Ilyen körülmények között az ember számára a közösségi élet volt az egyetlen lehetséges, s egyszersmind abszolút szükséges életforma.

Az ősember hosszú időn át főleg a legegyszerűbb szerszámok segítségével, közösen folytatott *élelemgyűjtögetésből* és *vadászatból* élt. Amit közösen szereztek, azt közösen is fogyasztották el. Mivel az ősemberek tápláléka nem volt biztosítva, az emberevés is előfordult náluk. Hosszú évezredek folyamán, szinte a sötétben tapogatózva, rendkívül lassan összegyűjtött tapasztalatok alapján tanulták meg az emberek az ütésre, vágásra, ásásra és más, egészen egyszerű műveletekre alkalmas legegyszerűbb szerszámok előállítását, s ezekkel a műveletekkel akkoriban úgyszólván ki is merült a termelés egész területe.

A természet elleni harcban az ősember hatalmas vívmánya volt *a tűz felfedezése*. Az emberek először a magától keletkezett tűz hasznosítását tanulták meg. Látták, hogy a villám meggyújtja a fát, megfigyelték az erdőtüzeket, a vulkánkitöréseket. A véletlenül szerzett tüzet hosszú ideig és gondosan őrizték. Csak sok évezred múltán ismerte meg az ember a tűzgyújtás titkát. A szerszámok fejlettebb módszerekkel történő előállítása során az emberek észrevették, hogy dörzsöléssel tűz keletkezik, s megtanulták a tűzgyújtást.

A tűz felfedezése és hasznosítása lehetővé tette, hogy az emberek uralkodjanak a természet bizonyos erői fölött. Az ősember végleg elszakadt az állatvilágtól, véget ért az emberré válás hosszú korszaka. A tűz meghódítása következtében lényegesen megváltoztak az emberek anyagi életének feltételei. Először, a tűz az élelem elkészítésére szolgált, s ennek folytán új élelmiszerforrások váltak hozzáférhetővé az emberek számára: lehetővé vált, hogy tűz segítségével elkészített halat, húst, keményítőtartalmú gyökereket, gumókat stb. is felhasználjanak táplálékul. Másodszor, a tűz hovatovább fontos szerephez jutott a szerszámkészítésnél, továbbá védelmet nyújtott a hideggel szemben, s ennek következtében lehetővé vált, hogy az emberek a földkerekség nagy részét benépesítsék. Harmadszor, a tűz védelmet nyújtott a ragadozó állatokkal szemben.

Hosszú időn át a vadászat volt a létfenntartási eszközök legfontosabb forrása. A vadászat szolgáltatta az embereknek a bőrt a ruházathoz, a csontot a szerszámkészítéshez, és a húseledelt, amely hatással volt az emberi szervezet, elsősorban az agy további fejlődésére.

Az ember a fizikai és szellemi fejlődés arányában egyre tökéletesebb szerszámokat tudott készíteni. A vadászat céljaira kihegyezett végű bot szolgált. Később a bothoz kőből készített véget erősítettek. Megjelent a balta, a kőhegyű dárda, a kőből készült kaparó és kés. Ezek a szerszámok lehetővé tették a nagyobb állatokra való vadászatot, és a halászat kifejlődését.

A szerszámkészítés fő anyaga nagyon hosszú időn át a kő volt. Azt az évszázezredekre terjedő korszakot, amelyben a kőszerszámok voltak túlsúlyban, *kőkorszaknak* nevezzük. Az ember csak később tanult meg fémből készíteni szerszámokat, eleinte termésfémből, elsősorban rézből (a rezet azonban, minthogy lágy fém, nem használták nagy arányokban szerszámkészítésre), majd bronzból (a réz és az ón ötvözetéből), végül vasból. Ennek megfelelően a kőkorszak után a *bronzkorszak*, majd a *vaskorszak* következik.

A rézolvasztás legkorabbi, Elő-Ázsiában talált nyomai az időszámításunk előtti V—IV. évezredből származnak. Dél- és Közép-Európában a rézolvasztás körülbelül az időszámításunk előtti III—II. évezredben kezdődött. A bronz legrégibb, Mezopotámiában talált nyomai az időszámításunk előtti IV. évezredből származnak.

A vasolvasztás legrégibb nyomait Egyiptomban fedezték fel; ezek az időszámításunkat másfélezer évvel megelőző korba nyúlnak vissza. Nyugat-Európában a vaskorszak mintegy ezer évvel az időszámításunk előtt kezdődött.

Fontos határkő volt a szerszámok fejlesztése útján az *íj* és a *nyíl* feltalálása; ezek birtokában az ember a vadászat révén több létfenntartási eszközhöz jutott. A vadászat fejlődése az ősi *állattenyésztés* megszületésére vezetett. A vadászok megszelidítettek egyes állatokat. Legelőször a kutyát szelidítették meg, később a szarvasmarhát, a kecskét, a sertést.

A társadalom termelőerőinek fejlődése terén további hatalmas lépést jelentett az ősi *földművelés* kialakulása. Az ősemberek a növények gyümölcseinek és gyökereinek gyűjtögetése során észrevették, hogy a földre hullatott mag kikel. Ezer meg ezer esetben tették ezt az észrevételt anélkül, hogy megértették volna, miről van szó. Előbb-utóbb azonban az ősember rájött az e jelenségek közötti összefüggésre, s lassanként a növénytermesztés útjára lépett. Így jött létre a földművelés.

A földművelés hosszú ideig igen kezdetleges módon folyt. A földet kézierővel, eleinte egyszerű bottal, azután kampósvégű bottal — kapával lazították fel. A folyóvölgyekben a magot a folyók áradásakor odakerült iszapba szórták. Egyes állatok megszelidítése lehetővé tette igavonásra való felhasználásukat. Később, amikor az emberek elsajátították a fémolvasztást, és megjelentek a fémszerszámok, ezeknek a használata termeléke-

nyebbé tette a földművelő munkát. A földművelés alapja szilárdabb lett. Az ősi törzsek lassanként áttértek a letelepedett életmódra.

Az őstársadalom termelési viszonyai. A természetes munkamegosztás. A termelési viszonyokat a termelőerők jellege, állapota határozza meg.

Az ősközösségi rendben a termelési viszonyok alapja a termelőeszközök közösségi tulajdona. A közösségi tulajdon összhangban van e kor termelőerőinek jellegével. A szerszámok az őstársadalomban annyira kezdetlegesek voltak, hogy az ősemberek semmiképpen sem harcolhattak külön-külön a természeti erők és a ragadozó állatok ellen. „A kollektív vagy szövetkezeti termelésnek ez az ősi típusa — írja Marx — természetesen az egyesek gyengeségének, nem pedig a termelőeszközök társadalmasításának következménye volt"[1].

Ezért volt szükség a kollektív munkára, a földnek és más termelőeszközöknek, s ugyanígy a munka termékeinek közös tulajdonára. Az ősemberek nem ismerték a termelőeszközök magántulajdonát. Egyéni tulajdonukban csak egyes szerszámok voltak, amelyek ugyanakkor fegyverül szolgáltak számukra a ragadozó állatok ellen.

Az ősember munkája az élethez legszükségesebb dolgokon felül nem hozott létre semmi fölösleget, azaz semmiféle *többlettermékет*. Ilyen körülmények között az őstársadalomban nem lehettek osztályok; egyik ember nem zsákmányolhatta ki a másikat. Ugyanakkor a társadalmi tulajdon csak kisebb, egymástól többé-kevésbé elszigetelten élő közösségekre terjedt ki. Lenin megállapítása szerint a termelés társadalmi jellege itt csak egy-egy közösség tagjaira jellemző.

Az őstársadalom embereinek munkatevékenysége az egyszerű együttműködésen (egyszerű kooperáción) alapult. *Egyszerű kooperáción* azt értjük, hogy többen egyidejűleg dolgoznak egyazon munka elvégzésén. Már az egyszerű együttműködés is lehetővé tette az ősembereknek, hogy olyan feladatokat oldjanak meg, amelyek teljesítése egy ember számára elképzelhetetlen volna (például a nagy vadállatok vadászása során).

A termelőerők akkori rendkívül alacsony fejlettségi fokán elkerülhetetlen volt a közös munka termékeinek *egyenlő elosztása*. A szűkös élelmet egyenlően osztották el. Másfajta elosztás nem is lehetett, mert a munka termékeiből alig futotta a legégetőbb szükségletek kielégítésére: ha az ősközösség valamelyik

[1] Marx — Vera Zaszulicshoz írt levelének fogalmazványa. Lásd ***Marx—Engels*** Művei. XXVII. köt. 681. old. (oroszul).

tagja többet kapott volna a mindenkit megillető egyenlő résznél, akkor valamelyik másik tagja éhségre és pusztulásra lett volna kárhoztatva.

Az egyenlő elosztás szokása mélyen meggyökeresedett a primitív népekben. A társadalmi fejlődés alacsony fokán álló törzseknél járt utazók is találkoztak ezzel a szokással. Darwin, a nagy természetkutató, több mint száz évvel ezelőtt világkörüli utat tett. A Tűzföldön élő törzsek életéről írva, a következő esetet beszéli el: a tűzföldieknek egy darab lenvásznat ajándékoztak; ők ezt teljesen egyenlő darabokra szakították, hogy mindenkinek egyformán jusson.

A fentebb elmondottakból kiindulva az *ősközösségi rend gazdasági alaptörvényét* a következőképpen lehetne megfogalmazni: az emberek rendkívül szűkös létfeltételeinek biztosítása kezdetleges munkaszerszámokkal, *egy* közösség keretein belül végzett közös munka és a termékek egyenlő elosztása útján.

A szerszámok fejlődése nyomán kialakul a munkamegosztás. Ennek legegyszerűbb formája a *természetes munkamegosztás*, vagyis a nemtől és kortól függő: a férfiak és nők, a felnőttek, gyermekek és öregek közötti munkamegosztás volt.

Mikluho-Maklaj híres orosz utazó, aki a XIX. század második felében az Új-Guinea-i pápuák életét tanulmányozta, így írja le a kollektív földművelést: néhány férfi, kezében kihegyezett karóval sorbaáll, a karókat mélyen a földbe döfik, majd egy rántással nagy földarabot fordítanak ki. A férfiakat nők követik, térdükön csúszva. Kezükben bot van, amellyel felaprózzák a férfiak által kifordított földarabokat. A nők után különböző korú gyermekek következnek, akik tenyerükkel elsimítják a földet. A talaj fellazítása után a nők kis bottal lyukat vájnak a földbe, s ebbe helyezik a vetőmagot vagy dugványt. A munka itt közösen folyik, s ugyanakkor megtalálható a nem és kor szerinti munkamegosztás is.

A természetes munkamegosztás a termelőerők fejlődése arányában fokozatosan megszilárdult és állandósult. A férfiaknak a vadászatra, a nőknek a növényi táplálék gyűjtésére és a házimunkára való specializálódása a munkatermelékenység bizonyos emelkedésével járt.

A nemzetségi rend. A matriarchális nemzetség. A patriarchális nemzetség. Az állatvilágtól való elkülönülés idején az emberek hordákban, csoportosan éltek, akárcsak közvetlen elődeik. Később azonban, az ősi gazdaság kialakulása és a lakosság növekedése nyomán létrejött *a társadalom nemzetségi szervezete.*

Akkoriban közös munkára csak olyan emberek egyesülhettek, akik között rokonsági viszony volt. A kezdetleges szerszámok a kollektív munka lehetőségét a rokonság és a közös élet kötelékeivel egyesített emberek csoportjainak szűk kereteire

korlátozták. Az ősember rendszerint ellenséges lábon állt mindenkivel, akit nem fűztek hozzá a rokonság és a közös élet kötelékei. A nemzetség eleinte olyan csoport volt, amely viszonylag kisszámú emberből állt, s amelyet a vérrokonság kötelékei forrasztottak egybe. Minden ilyen csoport elkülönülten élt a hozzá hasonló többi csoporttól. Idők múltával a nemzetség létszáma megnövekedett, több száz főre ment, s a közös élet szokássá vált; a közös munka előnyei egyre inkább összetartásra késztették az embereket.

– Morgan, az ősemberek életének kutatója leírta azt a nemzetségi rendet, amely az irokéz indiánoknál még a múlt század közepén is fennállt. Az irokézek fő foglalkozása a vadászat, a halászat, a gyümölcsgyűjtögetés és a földművelés volt. A munka megoszlott a férfiak és a nők között. A vadászat, a halászat, a fegyver- és szerszámkészítés, a talaj művelhetővé tétele, a kunyhók és erődítmények építése a férfiak kötelességei közé tartozott. A nők végezték a fő mezei munkákat, betakarították és magtárakba hordták a termést, főztek, ruhát és agyagedényeket készítettek, vad gyümölcsöket, bogyókat, diót, ehető gumókat gyűjtögettek. A föld a nemzetség közös tulajdona volt. A nagyobb munkákat — az erdőirtást, a földnek a szántás előtti megtisztítását, a nagy vadászatokat közösen végezték. Az irokézek úgynevezett „nagy házakban" éltek, amelyekben 20 vagy még több család lakott együtt. Az ilyen csoportnak közös raktárai voltak, s ide hordták egybe az élelmiszerkészleteket. A csoport élén álló nő osztotta el az élelmet az egyes családok között. Hadműveletek idején a nemzetség hadvezért választott, akinek ebből semmiféle anyagi előnye nem származott; hatásköre a hadműveletek befejezése után megszűnt.

A nemzetségi rend első fokán a vezető helyet a nő foglalta el, ami az emberek anyagi életének akkori körülményeiből következett. A legkezdetlegesebb szerszámokkal folytatott vadászat, ami a férfiak dolga volt, nem biztosíthatta teljesen az emberek megélhetését: a vadászat eredménye többé-kevésbé a véletlentől függött. Ilyen körülmények között a földművelésnek és az állattenyésztésnek (egyes állatok megszelidítésének) még a kezdetleges formái is nagy gazdasági jelentőséggel bírtak. Ezek a foglalkozási ágak a létfenntartási eszközöknek megbízhatóbb és állandóbb forrásai voltak, mint a vadászat. Csakhogy a földművelés és az állattenyésztés, amíg kezdetleges módon űzték, főleg a nők dolga volt, akik — mialatt a férfiak vadászaton jártak — a házitűzhely mellett maradtak. A nő hosszú időn át vezető szerepet vitt a nemzetségi közösségben. A rokonságot anyai ágon számították. A nemzetségi közösség keretei szűkek voltak, *egy* nő leszármazottai tartoztak hozzá. Ez volt az anyai vagy *matriarchális* nemzetség (a matriarchátus).

A termelőerők további fejlődése során, amikor a nomád állattenyésztés (a pásztorkodás) és a fejlettebb földművelés (a gabonatermesztés), amelyek már a férfiak munkaköréhez tartoz-

tak, döntő szerephez jutottak az ősközösség életében, a matriarchális nemzetséget apai vagy *patriarchális* nemzetség (patriarchátus) váltotta fel. A vezető szerep a férfiak kezébe ment át. A férfi került a nemzetségi közösség élére. A rokonságot ettől kezdve apai ágon számították. A közösség keretei a matriarchális nemzetséghez képest lényegesen kitágultak. A patriarchális nemzetség az ősközösségi rend utolsó időszakában állt fenn.

Ebben az időben még ismeretlen volt a magántulajdon, a társadalom még nem tagozódott osztályokra, nem ismerték még az embernek ember általi kizsákmányolását, s ez a körülmény kizárta bármi néven nevezendő állam fennállásának lehetőségét.

„Az őstársadalomban ... még semmi jele sem észlelhető az államnak. Látjuk a szokások uralmát, a tekintélyt, a tiszteletet, amelyben a nemzetség vénei részesültek és a hatalmat, amelyet gyakoroltak, látjuk, hogy ezt a hatalmat néha nőkre ruházták — a nő akkori helyzete nem hasonlított mai jogfosztott, elnyomott helyzetére —, de sehol sem találkozunk olyan emberek külön *kategóriájával*, akik különválnak azért, hogy másokat kormányozzanak, s hogy a kormányzás érdekeinek és céljainak elérésére rendszeresen és állandóan bizonyos kényszerítő szerv, erőszakszervezet álljon rendelkezésükre"[1].

A társadalmi munkamegosztás és a csere kialakulása. Az állattenyésztésre és a földművelésre való áttéréssel kialakult *a társadalmi munkamegosztás*, vagyis az olyan munkamegosztás, amelynél eleinte különféle közösségek, majd a közösségek egyes tagjai is különféle termelőtevékenységgel foglalkoznak. A *pásztortörzsek kialakulása* volt az *első* nagy társadalmi munkamegosztás.

Az állattenyésztéssel foglalkozó pásztortörzsek lényeges sikereket értek el. Megtanulták úgy gondozni a jószágot, hogy egyre több húshoz, gyapjúhoz, tejhez jutottak. Már ez az első nagy társadalmi munkamegosztás is a munka termelékenységének az akkori időben számottevő emelkedésére vezetett.

Az ősközösségben hosszú időn át nem volt meg az alap a közösség egyes tagjai közti cserére: minden terméket közösen szereztek és fogyasztottak el. A csere eredetileg a nemzetségi közösségek között született meg és fejlődött, s hosszú ideig alkalmi jellegű volt.

Az első nagy társadalmi munkamegosztás kialakulásával megváltozott a helyzet. A pásztortörzseknél bizonyos fölösleg

[1] *Lenin.* Az államról. Lásd *Lenin* Művei. 29. köt. Szikra 1953. 485—486. old.

keletkezett, jószágban, tejtermékekben, húsban, bőrben, gyapjúban. Ugyanakkor szükségük volt földművelési termékekre. A földműveléssel foglalkozó törzsek viszont idők múltával bizonyos sikereket értek el a földművelési termékek termelésében. A földművelőknek és az állattenyésztőknek szükségük volt olyan dolgokra, amelyeket lakóhelyükön nem szerezhettek meg. Mindez a csere kialakulására vezetett.

A földművelés és állattenyésztés mellett a termelőtevékenység más ágai is fejlődésnek indultak. Az emberek már a kőkorszakban megtanultak agyagból edényt készíteni. Ezután megjelent a kéziszövés. Végül a vasolvasztás feltalálásával lehetővé vált vasból készült munkaszerszámok (vascsoroszlyás faeke, vasbalta) és fegyverek (vaskard) előállítása. Ezeket a munkaágakat egyre nehezebb volt összeegyeztetni a földművelő munkával vagy a pásztorkodással. A közösségekben fokozatosan kézművességgel foglalkozó emberek jelentek meg. A kézművesek — kovácsok, fegyverkészítők, fazekasok stb. készítményei egyre gyakrabban kerültek kicserélésre. A csere területe jelentős mértékben kibővült.

A magántulajdon és az osztályok kialakulása. Az ősközösségi rend felbomlása. Az ősközösségi rend a matriarchátus idején érte el virágkorát. A patriarchális nemzetség már magában hordozta az ősközösségi rend felbomlásának csíráit.

Az ősközösségi rend termelési viszonyai bizonyos ideig összhangban voltak a termelőerők fejlettségi fokával. A patriarchátus utolsó fokán az új, tökéletesebb szerszámok megjelenésével (vaskorszak) az őstársadalom termelési viszonyai nem feleltek meg többé az új termelőerőknek. A közösségi tulajdon szűk keretei, a munka termékeinek egyenlő elosztása gátolni kezdték az új termelőerők fejlődését.

Azelőtt a földet csak sok ember közös munkájával lehetett megművelni. Ilyen körülmények között a közös munka elengedhetetlen szükségszerűség volt. A szerszámok fejlődésével és a munka termelékenységének fokozódásával már egy család is meg tudott művelni egy földdarabot, és biztosítani tudta magának a szükséges létfenntartási eszközöket. Ilyenformán a szerszámok tökéletesedése lehetővé tette az áttérést az akkori történelmi viszonyok közt termelékenyebb egyéni gazdaságra. A közös munka, a közösségi gazdaság szükségszerűsége egyre inkább megszűnt. S ha a közös munka megkövetelte a termelőeszközök közös tulajdonát, az egyéni munka viszont a magántulajdont követelte.

A magántulajdon kialakulása elválaszthatatlanul összefügg a társadalmi munkamegosztással és a csere fejlődésével. Eleinte

a cserét a nemzetségi közösségek vezetői — a nemzetségfők, a patriarchák bonyolították le. Ők képviselték a közösséget a csereügyletekben. Amit cseréltek, a közösség tulajdona volt. A társadalmi munkamegosztás előrehaladásával és a csere bővülésével azonban a nemzetségek vezérei lassanként úgy kezdték kezelni a közös tulajdont, mintha a sajátjuk lett volna.

Kezdetben a csere fő tárgya a *marha* volt. A pásztorközösségek nagy juh- és kecskenyájakkal, nagy gulyákkal rendelkeztek. A nemzetségfők és a patriarchák, akiknek már nagy hatalmuk volt a társadalomban, megszokták, hogy úgy rendelkezzenek ezekkel a nyájakkal és gulyákkal, mint sajátjukkal. Azt a tényleges jogukat, hogy a nyájakkal és gulyákkal rendelkezzenek, a közösség többi tagja is elismerte. Ilyenformán legelőször az állatok kerültek *magántulajdonba,* majd fokozatosan a szerszámok is. Legtovább a föld maradt közös tulajdonban.

A magántulajdon kialakulása a nemzetség felbomlására vezetett. A nemzetség nagy patriarchális családokra hullott szét. Ezután a nagy patriarchális családokon belül egyes családi sejtek jöttek létre, amelyek saját magántulajdonukká változtatták a szerszámokat, a különféle berendezési tárgyakat és a jószágot. A magántulajdon fejlődésével a nemzetségi kötelékek meglazultak. A nemzetségi közösség helyébe hovatovább a *faluközösség* lépett. A falu- vagy szomszédközösség, a nemzetségektől eltérően olyan emberekből állt, akik között nem okvetlenül, nem minden esetben volt rokoni viszony. A ház, a házkörüli gazdaság, a jószág — mindez egyes családok magántulajdonában volt. Ezzel szemben az erdő, a rét, a víz és egyéb javak, s bizonyos ideig a szántóföld is közösségi tulajdonban maradt. Eleinte a szántóföldet időről időre újraosztották a közösség tagjai között, később azonban magántulajdon lett.

A magántulajdon és a csere kialakulása az őstársadalom egész rendszerében mélyreható fordulat kezdetét jelentette. A magántulajdon fejlődése és a vagyoni különbségek növekedése nyomán a közösségeken belül a közösség tagjainak különböző csoportjai között érdekeltérések ütötték fel fejüket. Ilyen körülmények között azok, akik a közösségben nemzetségfői, hadvezéri és papi tisztséget töltöttek be, meggazdagodásra használták fel helyzetüket. Hatalmukba kerítették a közösségi tulajdon jelentős részét. E köztisztségek betöltői egyre inkább elkülönültek a közösség tagjainak tömegétől, belőlük alakult ki a nemzetség arisztokráciája, s egyre gyakrabban adták át hatalmukat örökségként. Az arisztokrata családok egyszersmind a leggazdagabb családok is lettek. A közösség tagjainak tömege

lassanként egy vagy más formában gazdaságilag függő helyzetbe került a gazdag és előkelő felső réteggel szemben.

A termelőerők fejlődésével az állattenyésztésben és a földművelésben az emberi munka a létfenntartási eszközökből hovatovább többet tudott termelni, mint amennyi az emberi élet fenntartásához szükséges volt. Lehetővé vált a *többletmunka* és a *többlettermék* elsajátítása, vagyis el lehetett sajátítani a munkának, illetve a terméknek a dolgozó ellátásához szükséges mennyiséget meghaladó részét. Ilyen körülmények között nem az volt előnyös, ha megölik a foglyul ejtett embereket, mint azelőtt tették, hanem az, ha rabszolgákká teszik és munkára kényszerítik őket. Rabszolgákat az előkelő, gazdag családok szereztek maguknak. Ugyanakkor a rabszolgák munkája tovább növelte az egyenlőtlenséget, mivel azok, akik gazdaságukban rabszolgamunkát alkalmaztak, gyorsan gazdagodtak. A vagyoni egyenlőtlenség növekedése során a gazdagok már nemcsak a foglyokat, hanem saját törzsük elszegényedett és eladósodott tagjait is rabszolgákká tették. Így jött létre az első *társadalmi osztálytagozódás*, a társadalom rabszolgatartókra és rabszolgákra tagozódása. Megjelent az embernek ember általi *kizsákmányolása*, vagyis az egyesek végezte munka termékeinek mások által, ellenszolgáltatás nélkül történő elsajátítása.

Az ősközösségi rend termelési viszonyai felbomlottak, megszűntek, az új termelőerők jellegével összhangban levő új termelési viszonyoknak engedték át a helyet.

A közös munka átengedte a helyet az egyéni munkának, a társadalmi tulajdon a magántulajdonnak, a nemzetségi rend az osztálytársadalomnak. Ettől az időtől kezdve az emberiség története egészen a szocialista társadalom felépítéséig az *osztályok harcának története.*

A burzsoá ideológusok úgy tüntetik fel a dolgot, mintha a magántulajdon öröktől fogva létezne. A történelem megcáfolja az ilyesfajta kitalálásokat, és meggyőzően tanúsítja, hogy a közös tulajdonon alapuló, s a magántulajdont nem ismerő ősközösségi rend szakaszán minden nép átment.

AZ ŐSKOR TÁRSADALMI ELKÉPZELÉSEI

Az ősember, akit vasmarokkal fojtogatott az ínség, s akinek minden erejét igénybe vették a létfenntartásért vívott harc nehézségei, kezdetben még nem választotta magát külön a környező természettől. Hosszú időn át nem voltak még csak valamelyest is logikus elgondolásai sem saját magáról, sem pedig létének természeti feltételeiről.

Az ősemberben csak fokozatosan kezdenek kialakulni nagyon korlátozott és nagyon kezdetleges elgondolások magáról és a környező vi-

szonyokról. Szó sem lehetett semmiféle vallási nézetről, amelyről pedig a vallás védelmezői azt állítják, hogy kezdettől fogva jellemző az emberi tudatra. Az ősember csak később kezdte benépesíteni képzeletében a környező világot természetfölötti lényekkel, szellemekkel és varázslatos erőkkel. Szellemi tulajdonságokkal ruházta fel a természet erőit. Ez volt az úgynevezett animizmus (a latin „anima" — lélek szóból). Az embereknek saját természetükkel és a külső természettel kapcsolatos eme ködös elképzeléseiből születtek meg az ősi mítoszok és az ősi vallások. Ezekben a társadalmi rendre jellemző primitív egyenlőség tükröződött. Az ősember, minthogy a valóságos életben nem ismerte az osztálytagozódást és a vagyoni egyenlőtlenséget, a szellemek képzelt világába sem vitt be semmiféle alárendeltséget. A szellemeket saját és idegen, jó és rossz szellemekre osztotta. A szellemeknek felsőbb- és alsóbbrendűekre osztása csak az ősközösségi rend felbomlásának időszakában kezdődött.

Az ősember a nemzetségi közösség elválaszthatatlan részének érezte magát, nem képzelte el magát a nemzetségen kívül. Ezt tükrözi az ideológiában az ősök — a nemzetségfők kultusza. Jellemző, hogy a nyelv fejlődése folyamán az „én", „enyém" szó sokkal később keletkezett, mint más szavak. A nemzetségi közösség hatalma az egyes ember fölött rendkívül nagy volt. Az ősközösségi rend felbomlását a magántulajdonosokra jellemző elgondolások megjelenése és elterjedése kísérte. Ez világosan tükröződik a mítoszokban és a vallási elképzelésekben. A magántulajdon kialakulásával és a vagyoni egyenlőtlenség megjelenésével sok törzsnél szokássá vált, hogy vallásilag tilosnak — „tabu"-nak nyilvánították a vezérek vagy a gazdag családok által elsajátított javakat (a Csendes-óceán szigeteinek népei a „tabu" szóval jelöltek minden olyan tiltott tárgyat, amelyet kivontak a közös fogyasztásból). Az ősközösségi rend felbomlásával és a magántulajdon kialakulásával a vallási tilalom erejét az előállt gazdasági viszonyok és a vagyoni egyenlőtlenség állandósítása érdekében használták fel.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. Az emberek a munka következtében kiváltak az állatvilágból, és kialakult az emberi társadalom. Az emberi munka megkülönböztető vonása a szerszámkészítés.

2. Az őstársadalom termelőerői rendkívül alacsony fokon álltak, a szerszámok igen kezdetlegesek voltak. Ez szükségessé tette a kollektív munkát, a termelőeszközök társadalmi tulajdonát és az egyenlő elosztást. Az ősközösségi rend idején nem volt vagyoni egyenlőtlenség, ismeretlen volt a termelőeszközök magántulajdona, nem voltak osztályok és nem volt kizsákmányolás. A termelőeszközök társadalmi tulajdona szűk keretekre korlátozódott: a termelőeszközök kisebb, egymástól többé-kevésbé elszigetelt közösségek tulajdonában voltak.

3. Az ősközösségi rend gazdasági alaptörvényének lényeges vonásai: az emberek rendkívül szűkös létfeltételeinek biztosítása kezdetleges munkaszerszámokkal, egy kö-

zösség keretein belül végzett közös munka és a termékek egyenlő elosztása útján.

4. Az emberek hosszú időn át közösen dolgoztak, és egyforma munkát végeztek. A szerszámok fokozatos tökéletesítése előmozdította a nem és kor szerinti természetes munkamegosztás kialakulását. A szerszámoknak és a létfenntartási eszközök megszerzési módjának további tökéletesedése, az állattenyésztés és a földművelés kialakulása nyomán megjelent a társadalmi munkamegosztás és a csere, a magántulajdon és a vagyoni egyenlőtlenség, a társadalom osztályokra tagozódása és az embernek ember általi kizsákmányolása. Ily módon a kifejlődött termelőerők ellentmondásba kerültek a termelési viszonyokkal, s ennek eredményeképpen az ősközösségi rend a termelési viszonyok egy másik típusának — a rabszolgatartó rendnek engedte át a helyet.

II. FEJEZET

A RABSZOLGATARTÓ TERMELÉSI MÓD

A rabszolgatartó rend kialakulása. A rabszolgaság a történelemben a kizsákmányolás első és legdurvább formája. A multban a rabszolgaság majdnem minden népnél megvolt.

Az ősközösségi rendről a rabszolgatartó rendre való áttérés az emberiség történetében először az ókori Kelet országaiban ment végbe. Mezopotámiában (Szuméria, Babilónia, Asszíria stb.), Egyiptomban, Indiában és Kínában már az időszámításunk előtti IV—II. évezredben rabszolgatartó társadalmi rend uralkodott. Az időszámításunk előtti I. évezredben rabszolgatartó termelési mód uralkodott a Kaukázusontúl (Urartu állam), az időszámításunk előtti VIII—VII. századtól az időszámításunk szerinti V—VI. századig erős rabszolgatartó állam állt fenn Horezmben. Az ókori Kelet rabszolgatartó országainak kultúrája nagy hatással volt az európai országok népeinek fejlődésére.

Görögországban a rabszolgatartó termelési mód az időszámításunk előtti V—IV. században érte el virágkorát. Később Kisázsia államaiban, Egyiptomban és Makedóniában fejlődött ki a rabszolgaság (az időszámításunk előtti IV—I. században). A rabszolgatartó rend fejlődésének legmagasabb fokát Rómában érte el, az időszámításunk előtti II. évszázadtól az időszámításunk szerinti II. évszázadig.

Eleinte a rabszolgaság *patriarchális, házi* jellegű volt. Aránylag kevés rabszolgát tartottak. A rabszolgamunka még nem volt a termelés alapja, mellékes szerepet vitt a gazdaságban. A gazdaság célja továbbra is a cserét úgyszólván nem folytató nagy

patriarchális család szükségleteinek kielégítése volt. A rabszolgatartó úr már akkor korlátlan hatalmat gyakorolt rabszolgái fölött, a rabszolgamunka alkalmazásának területe azonban egyelőre korlátozott maradt.

A rabszolgatartó társadalmi rendre való áttérés alapjául a termelőerők további fejlődése, a társadalmi munkamegosztás és a csere előrehaladása szolgált.

Az áttérés a kőszerszámokról a fémszerszámokra — jelentős mértékben kitágította az emberi munka területét. A kovácsfújtató feltalálása lehetővé tette olyan tartós vasszerszámok készítését, amilyenekről azelőtt álmodni sem mertek. Vasfejszével lehetővé vált az erdő- és bozótirtás, s ilyenformán a föld művelés alá vétele. A vascsoroszlyás faeke lehetővé tette aránylag nagyobb földterületek megművelését. A primitív vadászgazdaság a földművelésnek és az állattenyésztésnek engedte át a helyet. Kialakult a kézművesség.

A mezőgazdaságban, amely a kézművesség kialakulása után is a fő termelési ág maradt, javultak a földművelés és az állattenyésztés módszerei. Új mezőgazdasági ágak keletkeztek: a szőlészet, a lentermesztés, az olajosmagvú növények termesztése stb. A gazdag családok nyájai és gulyái szaporodtak. Az állatgondozáshoz egyre több munkáskéz kellett. A takácsság, a fémfeldolgozás, a fazekasság és más mesterségek fokozatosan tökéletesedtek. Azelőtt a kézművesség a földművelők és az állattenyésztők mellékfoglalkozása volt. Most sok embernek önálló foglalkozása lett. *A kézművesség különvált a földműveléstől.*

Ez volt a *második* nagy társadalmi munkamegosztás.

A termelésnek két nagy fő ágra — földművelésre és kézművességre oszlásával kialakul a közvetlenül csere céljaira történő termelés, jóllehet még fejletlen formában. A munka termelékenységének emelkedése a többlettermék tömegének növekedésére vezetett, s ez a termelőeszközök magántulajdona folytán lehetővé tette, hogy a javak a társadalom egy kisebbségének kezében halmozódjanak fel, s ezen az alapon a kizsákmányoló kisebbség leigázza a dolgozó többséget, rabszolgákká változtassa a dolgozókat.

A gazdaság a rabszolgaság idején alapjában *naturális* gazdaság volt, a munka termékeit ugyanannak a gazdaságnak a keretein belül használták fel, ahol termelték. Ugyanakkor azonban fejlődött a csere is. A kézművesek eleinte megrendelésre dolgoztak, majd piaci eladásra termeltek. Sok kézművesnek még hosszú időn át volt egy kis földje, amelyet saját szükségleteinek kielégítésére maga művelt meg. A parasztok alapjában naturális gazdálkodást folytattak, de termékeik egy részét kénytе-

lenek voltak eladni a piacon, hogy kézművesipari termékeket vásárolhassanak, s megfizethessék a pénzbeni adókat. Ily módon a kézművesek és a parasztok munkatermékeinek egy része fokozatosan áruvá változott.

Az *áru* olyan termék, amelyet nem közvetlen fogyasztásra, hanem cserére, piaci eladásra termelnek. A termékek cserére való termelése az *árugazdaság* jellemző vonása. Ilyenformán a kézművesség és a földművelés különválása, a kézművességnek mint önálló foglalkozási ágnak a kialakulása az árutermelés megszületését jelentette.

Amíg a csere alkalmi jellegű volt, addig az egyik munkaterméket közvetlenül cserélték ki egy másikra. Amilyen mértékben a csere területe bővült és a csere rendszeres jelenség lett, lassanként kialakult egy olyan áru, amelyért szívesen adtak bármilyen más árut. Így keletkezett a pénz. A *pénz* olyan általános áru, amellyel minden más áru értéke mérhető, s amelynek közvetítő szerepe van a cserében.

A kézművesség és a csere fejlődése *városok* kialakulására vezetett. A városok az ókor elején, a rabszolgatartó termelési mód hajnalán keletkeztek. Eleinte a város alig különbözött a falutól. Lassanként azonban a városokban összpontosult a kézművesség és a kereskedelem. A lakosok foglalkozását és életmódját tekintve, a városok egyre jobban különváltak a falvaktól.

Így kezdődött *a város különválása a falutól*, így keletkezett a város és falu közötti *ellentét*.

A kicserélésre kerülő áruk tömegének növekedése arányában a csere területének keretei is bővültek. Kialakult a *kereskedők* rétege, s a kereskedők, a nyereséget hajhászva, összevásárolták az árut a termelőktől, elszállították a termelés helyétől néha meglehetősen messze levő felvevőpiacra, és eladták a fogyasztóknak.

A termelés és a csere bővülése jelentős mértékben fokozta a vagyoni egyenlőtlenséget. A gazdagok kezében nagy mennyiségű pénz, igásállat, munkaszerszám és vetőmag halmozódott fel. A szegények kénytelenek voltak egyre gyakrabban hozzájuk fordulni kölcsönért — legtöbbnyire természetbeni kölcsönért, néha azonban pénzkölcsönért is. A gazdagok szerszámokat, vetőmagot és pénzt adtak kölcsön, uzsorafeltételeket szabtak adósaiknak, ha pedig azok nem fizették meg adósságaikat, rabszolgaságba taszították őket, elvették földjüket. Így keletkezett az *uzsora*, amely tovább növelte egyesek gazdagságát, másokat pedig adós-szolgaságba döntött.

Magántulajdonná lett hovatovább a föld is; kezdték eladni és adóssággal megterhelni. Ha az adós nem tudott fizetni az

uzsorásnak, ott kellett hagynia a földjét, el kellett adnia gyermekeit és saját magát is rabszolgának. A nagybirtokosok minden alkalmat megragadtak, hogy megfelelő ürügyet találjanak, s elvegyék a paraszti faluközösségektől a rétek és a legelők egy részét.

Így összpontosult a földtulajdon, a pénz és a rabszolgák tömege a gazdag rabszolgatartók kezében. A kisparaszti gazdaság egyre jobban tönkrement, a rabszolgatartó gazdaság viszont erősödött és bővült, s lassanként a termelés valamennyi ágára kiterjeszkedett.

„A termelés és ezzel a munka termelékenységének állandó fokozódása növeli az emberi munkaerő értékét; a megelőző fejlődési fokon keletkező és még csak szórványosan előforduló rabszolgaság most már a társadalmi rendszer lényeges alkotóeleme lesz; a rabszolga már nem egyszerű segéderő, tucatjával hajtják munkára, a földekre és műhelyekbe"[1]. A rabszolgamunka a társadalom létalapja lett. A társadalom két ellentétes fő osztályra — a rabszolgákra és rabszolgatartókra szakadt.

Így alakult ki *a rabszolgatartó termelési mód.*

A rabszolgatartó rendben a lakosság szabadokra és rabszolgákra oszlott. A szabadoknak minden állampolgári, vagyoni és politikai joguk megvolt (ez nem vonatkozik a nőkre, akik lényegében rabszolgasorban voltak). A rabszolgák mindezektől a jogoktól meg voltak fosztva, s nem juthattak be a szabadok közé. A szabadok két részre oszlottak: a nagybirtokosok osztályára, akik egyben nagy rabszolgatartók is voltak, és a kistermelők (parasztok, kézművesek) osztályára, amelynek jómódú rétegei szintén alkalmaztak rabszolgamunkát, tartottak rabszolgákat. A papok, akik nagy szerepet vittek a rabszolgaság korában, helyzetükből kifolyólag a nagy földbirtokkal rendelkező rabszolgatartók osztálya mellé álltak.

A rabszolgák és rabszolgatartók közötti osztályellentéteken kívül voltak osztályellentétek a nagybirtokosok és a parasztok között is. Mivel azonban a rabszolgatartó rend fejlődésével a rabszolgamunka, mint a legolcsóbb munka, a termelés legtöbb ágában elterjedt, s a termelés legfőbb alapja lett, a rabszolgák és a rabszolgatartók közötti ellentét a társadalom alapvető, fő ellentétévé vált.

A társadalom osztályokra szakadása szükségessé tette az államot. A társadalmi munkamegosztás előrehaladásával és a csere fejlődésével egyes nemzetségek és törzsek egyre közelebb

---

[1] *Engels.* A család, a magántulajdon és az állam eredete. Lásd *Marx—Engels.* Válogatott művek 2. köt. Szikra 1949. 308. old.

kerültek egymáshoz, szövetségre léptek. A nemzetségi intézmények jellege megváltozott. A nemzetségi rend szervei egyre inkább elvesztették népi jellegüket. A nép fölötti uralom szerveivé, saját törzsük és a szomszédos törzsek fosztogatásának és elnyomásának szerveivé váltak. A nemzetségfőkből, a nemzetségek és a törzsek hadvezéreiből *fejedelmek, uralkodók* lettek. Azelőtt tekintélyük volt, mert a nemzetségek vagy a nemzetségszövetségek választották meg őket. Most arra kezdték felhasználni hatalmukat, hogy megvédjék a vagyonos felső réteg érdekeit, megfékezzék nemzetségük tönkremenő tagjait, elnyomják a rabszolgákat. Ezt a célt szolgálták a fegyveres kíséretek, a bíróságok, a büntető szervek.

Így született meg az *államhatalom.*

„Csak amikor kialakult a társadalom osztályokra tagozódásának első formája, amikor megjelent a rabszolgaság, amikor lehetővé vált, hogy az embereknek, akik erejüket a földművelés legkezdetlegesebb formájára összpontosították, bizonyos osztálya némi fölösleget termeljen, amikor ez a fölösleg már nem volt feltétlenül szükséges magának a rabszolgának a legnyomorúságosabb létfenntartásához, és a rabszolgatartó kezébe került, amikor ily módon megszilárdult a rabszolgatartók osztályának fennállása, és azért, hogy az megszilárduljon, akkor volt szükség arra, hogy megjelenjék az állam."[1]

Az államot azért hozták létre, hogy a kizsákmányoló kisebbség érdekeinek megfelelően fékentartsa a kizsákmányolt többséget.

A rabszolgatartó államnak nagy szerepe volt a rabszolgatartó társadalom termelési viszonyainak fejlődésében és megszilárdulásában. A rabszolgatartó állam engedelmességre szorította a rabszolgák tömegeit. Ez az állam a néptömegek fölötti uralom és a velük szemben alkalmazott erőszak átfogó apparátusává fejlődött. Az ókori Görögország és Róma demokráciája, amit a burzsoá történelmi tankönyvek annyira magasztalnak, lényegében a rabszolgatartók demokráciája volt.

A rabszolgatartó rend termelési viszonyai. A rabszolgák helyzete. A rabszolgatartó társadalom termelési viszonyai azon alapultak, hogy nemcsak a termelőeszközök, hanem a termelésben dolgozó rabszolgák is a rabszolgatartók tulajdonában voltak. A rabszolga dologszámba ment, tulajdonosa teljesen, minden tekintetben rendelkezett vele. A rabszolgákat nemcsak kizsákmányolták, hanem adták-vették is, mint a barmot, sőt büntetlenül meg is ölhették. A patriarchális rabszolgaság időszaká-

[1] *Lenin.* Az államról. Lásd *Lenin* Művei. 29. köt. Szikra 1953. 490. old.

ban a rabszolgát családtagnak tekintették, ezzel szemben a rabszolgatartó termelési mód viszonyai között még emberszámba sem ment.

„A *rabszolga* éppoly kevéssé adta el munkaerejét a rabszolgatartónak, mint ahogy az ökör nem adja el teljesítményét a parasztnak. A rabszolgát munkaerejével együtt egyszersmindenkorra eladták a tulajdonosnak."[1]

A rabszolgamunka leplezetlenül kényszerjellegű volt. A rabszolgákat a legdurvább fizikai erőszak alkalmazásával kényszerítették munkára. Korbáccsal hajtották őket a munkahelyre, s a legkisebb mulasztásért is kegyetlen büntetést szabtak ki rájuk. A rabszolgákra bélyeget ütöttek, hogy szökés esetén könnyebben elfoghassák őket. Sok rabszolga eltávolíthatatlan vasnyakörvet viselt, amelyen ott volt a tulajdonos neve.

A rabszolgatartó a rabszolgamunka egész termékét elsajátította. Csak a legszükségesebbekkel látta el a rabszolgákat, csak annyit adott nekik, hogy éhen ne haljanak, hogy tovább dolgozhassanak tulajdonosuknak. A rabszolgatartó a rabszolgák munkájának nemcsak a többlettermékét, hanem a szükséges termék jelentős részét is zsebrevágta.

A rabszolgatartó termelési mód fejlődésével együtt járt a rabszolgakereslet növekedése. Több országban a rabszolgáknak általában nem volt családjuk. A féktelen kizsákmányolás következtében a rabszolgák fizikailag gyorsan elhasználódtak. Létszámukat állandóan ki kellett egészíteni. A rabszolgaszerzés fontos forrása volt a *háború*. Az ókori Kelet rabszolgatartó államai állandóan háborút viseltek, hogy leigázzanak más népeket. Az ókori Görögország története tele van az egyes városállamok között, az anyavárosok és a kolóniák között, s a görög és a keleti államok között kirobbant háborúkkal. Róma szakadatlanul háborúkat viselt; virágzása idején leigázta a föld akkor ismert területének nagy részét. Nemcsak a foglyul ejtett katonákat, hanem a leigázott területek lakosságának jelentős részét is rabszolgaságba hajtották.

Ami a rabszolgák számának növekedését illeti, másik forrásául a provinciák és a kolóniák szolgáltak. Ezek más árucikkekkel együtt „élő árut" is szállítottak a rabszolgatartóknak. A rabszolgakereskedelem a gazdasági tevékenység egyik legelőnyösebb és legvirágzóbb ága volt. Külön rabszolgakereskedelmi központok alakultak ki; vásárokat rendeztek, amelyekre távoli országokból gyűltek össze a kereskedők és a vásárlók.

---

[1] *Marx*. Bérmunka és tőke. Lásd *Marx—Engels*. Válogatott művek. 1. köt. Szikra 1949. 60. old.

A rabszolgatartó termelési mód nagyobb lehetőséget biztosított a termelőerők fejlődése számára, mint az ősközösségi rend. Az a tény, hogy a rabszolgatartó állam és egyes rabszolgatartók kezében nagyszámú rabszolga összpontosult, lehetővé tette az egyszerű kooperáció nagyarányú alkalmazását. Ezt bizonyítják azok az épségben maradt gigászi művek: öntözőrendszerek, utak, hidak, katonai erődítmények, műemlékek, amelyeket az ókorban Ázsia népei, az egyiptomiak és az etruszkok hoztak létre.

Tovább fejlődött a mezőgazdasági és kézműves termelés különválásában kifejeződő társadalmi munkamegosztás, és ez megteremtette a munka termelékenységének emeléséhez szükséges feltételeket.

Görögországban nagy arányokban alkalmazták a rabszolgamunkát a kézműipari termelésben. Nagy műhelyek — *ergasztérionok* keletkeztek, amelyekben sok rabszolga dolgozott. Felhasználták a rabszolgamunkát az építésben, a vasérc-, ezüst- és aranybányászatban is. Rómában a rabszolgamunka nagyon elterjedt a mezőgazdaságban. A római arisztokráciának hatalmas birtokai — *latifundiumai* voltak, ahol a rabszolgák százai meg ezrei dolgoztak. Ezek a latifundiumok a parasztbirtokok és a szabad állami földek megkaparintása útján jöttek létre.

A rabszolgatartó latifundiumok a rabszolgamunka olcsósága és az egyszerű kooperáció előnyeinek bizonyos fokú kihasználása révén kisebb költséggel tudtak gabonát és más mezőgazdasági termékeket termelni, mint a szabad parasztok kisgazdaságai. A kisparasztság kiszorult, rabszolgasorba jutott, vagy a városi lakosság nyomorgó rétegének, a lumpenproletariátusnak a sorait növelte.

Az ókori világ a rabszolgamunka alapján jelentős gazdasági és kulturális fejlődést ért el. A rabszolgatartó rend azonban nem tudta megteremteni a további, valamelyest is számottevő technikai haladáshoz szükséges feltételeket, mert a termelés alapja a rendkívül alacsony termelékenységű rabszolgamunka volt. A rabszolga egyáltalában nem volt érdekelve munkája eredményében. Gyűlölte kényszerből végzett munkáját. Gyakran azzal fejezte ki tiltakozását és felháborodását, hogy tönkretette a munkaeszközöket. Ezért a rabszolgák kezébe csak a legdurvább szerszámokat adták, amelyeket nehéz volt tönkretenni.

A rabszolgaságon alapuló termelés technikája igen alacsony színvonalon maradt. A termelésben a természettudomány és az egzakt tudományok bizonyos fejlődése ellenére szinte egyáltalán nem alkalmazták a tudomány vívmányait. Csak a hadászat és az építés terén használtak fel egyes műszaki találmá-

nyokat. A rabszolgatartó termelési mód uralmának több évszázada folyamán nem jutott tovább a kisföldművesektől és a kézművesektől átvett kéziszerszámok alkalmazásánál és az egyszerű kooperációnál. A legfőbb hajtóerő továbbra is az ember és az állatok fizikai ereje volt.

A rabszolgamunka nagy arányokban történő alkalmazása lehetővé tette a rabszolgatartók számára, hogy mentesítsék magukat mindennemű fizikai munkától, s azt teljesen a rabszolgákra hárítsák át. A rabszolgatartók megvetették, szabad emberhez méltatlan foglalkozásnak tekintették a munkát, és élősdi életmódot folytattak. A rabszolgaság fejlődésével a szabad lakosság egyre nagyobb tömegei szakadtak el minden termelőtevékenységtől. Csak a rabszolgatartó felső réteg és más szabad emberek egy része foglalkozott állami ügyekkel, tudománnyal és művészettel.

Ily módon a rabszolgatartó rend létrehozta *a fizikai és szellemi munka közötti ellentétet,* elszakította egymástól a fizikai és a szellemi munkát.

A rabszolgatartó társadalom termelési viszonyainak fő vonása az, hogy a rabszolgatartók kizsákmányolták a rabszolgákat. Ugyanakkor a rabszolgatartó termelési módnak a különböző országokban megvoltak a maga sajátosságai.

Az ókori Kelet országaiban a naturális gazdaság még inkább túlsúlyban volt, mint az antik világban. Itt a rabszolgamunkát nagy arányokban alkalmazták a kincstári birtokokon, valamint a nagy földesurak és a templomok gazdaságaiban. Erősen kifejlődött a házirabszolgaság. Kína, India, Babilónia és Egyiptom mezőgazdaságában a rabszolgákon kívül a faluközösségek hatalmas paraszttömegeit is kizsákmányolták. Nagy jelentőségre tett itt szert az adósrabszolgaság rendszere. Azt a faluközösségi parasztot, aki nem fizette meg a kölcsönt adó uzsorásnak adósságát, vagy a földtulajdonosnak a haszonbért, arra kényszerítették, hogy bizonyos ideig adósrabszolgaként az uzsorás vagy a földtulajdonos gazdaságában dolgozzék.

Az ókori Kelet rabszolgatartó országaiban rendkívül elterjedt volt a közösségi és az állami földtulajdon. Ezek a tulajdonformák az öntözésen alapuló földművelés rendszerével függtek össze. Kelet folyóvölgyeiben az öntözéses földművelés megkövetelte, hogy hatalmas munkát fordítsanak gátak, csatornák és vízgyűjtők építésére, mocsarak lecsapolására. Mindez szükségessé tette az öntözőhálózat építésének és felhasználásának nagy területeket felölelő központosítását. „A földművelés első feltétele itt a mesterséges öntözés, ez pedig vagy a községek és tar-

tományok, vagy a központi kormány dolga"[1]. A rabszolgaság fejlődésével a közösségi földek az állam kezében összpontosultak. A föld legfőbb tulajdonosa a korlátlan hatalommal rendelkező uralkodó lett.

A rabszolgatartók állama, amely saját kezében összpontosította a földtulajdont, hatalmas adókkal terhelte meg a parasztokat, különféle kötelezettségek teljesítését kényszerítette rájuk, s ezzel rabszolgai függőségbe taszította őket. A parasztok a faluközösségek tagjai maradtak. De amikor a föld már a rabszolgatartó állam kezében összpontosult, a faluközösség a keleti despotizmusnak, vagyis az egyeduralkodó despota korlátlan önkényuralmi hatalmának szilárd alapja volt. Kelet rabszolgatartó országaiban óriási szerepe volt a papi arisztokráciának. A templomok tulajdonában levő hatalmas gazdaságok a rabszolgamunkán alapultak.

A rabszolgatartók a rabszolgamunkának és termékeinek túlnyomó részét minden országban improduktív módon használták fel: egyéni szeszélyek kielégítésére, kincsképzésre, katonai erődítmények létesítésére, a hadsereg felszerelésére, pompás paloták és templomok építésére és fenntartására. Hatalmas tömegű munka improduktív felhasználásáról tanúskodnak többek között a napjainkig fennmaradt egyiptomi piramisok. A rabszolgamunkának és termékeinek csak jelentéktelen részét fordították a termelés további bővítésére, s éppen ezért a termelés rendkívül lassú ütemben fejlődött. A pusztító háborúk során termelőerők semmisültek meg, a békés lakosság hatalmas tömegeit irtották ki, és egész államok kultúrája pusztult el.

A rabszolgatartó rend gazdasági alaptörvényének lényeges vonásai körülbelül a következők: a többlettermléknek a rabszolgatartók által saját élősdi fogyasztásukra történő elsajátítása — a rabszolgatömegeknek a termelőeszközök és a rabszolgák teljes tulajdonán alapuló rabló kizsákmányolása, a parasztok és kézművesek tönkretétele és rabszolgaságba döntése, valamint más országok népeinek meghódítása és leigázása útján.

A csere további fejlődése. A kereskedelmi és uzsoratőke. A rabszolgatartó gazdaság alapjában megőrizte a naturális jelleget. Itt a termékeket elsősorban nem csere céljaira termelték, hanem a rabszolgatartónak, nagyszámú tányérnyalójának és cselédségének fogyasztására. Mindamellett a csere fokozatosan egyre nagyobb szerephez jutott, különösen a rabszolgatartó rend legmagasabb fejlettségének időszakában. Számos termelési ág-

[1] *Engels.* Marxnak írt levél, 1853 június 6. Lásd *Marx—Engels.* Válogatott levelek. Szikra 1950. 89. old.

ban a munka termékeinek bizonyos részét rendszeresen eladták a piacon, vagyis ez a rész áruvá vált.

A csere bővülésével megnövekedett a pénz szerepe. Rendszerint az az áru vált pénzzé, amely a legelterjedtebb cseretárgy volt. Sok népnél, különösen az állattenyésztő népeknél, kezdetben a marha töltötte be a pénz szerepét. Más népeknél a só, a gabona, a prém vált pénzzé. Fokozatosan minden más pénznemet kiszorított a fémpénz.

Az első fémpénzek az ókori Kelet országaiban jelentek meg. Pénz — bronz-, ezüst- és aranyrudak formájában itt már az időszámításunk előtti III—II. évezredben, érme formában pedig az időszámításunk előtti VII. századtól kezdve volt. Görögországban időszámításunk előtt nyolc évszázaddal vaspénz volt forgalomban. Rómában még az időszámításunk előtti V—IV. században is csak rézpénzt használtak. Később a vaspénzt és a rézpénzt az ezüst- és aranypénz váltotta fel.

Az ezüstben és aranyban különösen szembetűnőek a fémeknek mindazok az előnyei, amelyeknél fogva minden másnál alkalmasabbak a pénz szerepének betöltésére: az anyag egyneműsége, oszthatósága, tartóssága, s nagyobb érték esetén is viszonylag kis tömege és súlya. Ezért a pénz szerepe tartósan a nemesfémeknek, végeredményben — az aranynak jutott.

A görög városállamok meglehetősen kiterjedt kereskedelmet folytattak, többek között a Földközi- és a Fekete-tenger partvidékén szétszórtan levő görög kolóniákkal. A kolóniák rendszeresen szállították a fő munkaerőt — a rabszolgákat, s az egyes nyersanyagfajtákat és létfenntartási cikkeket: a bőrt, gyapjút, állatokat, gabonát, halat.

Rómában, s ugyanúgy Görögországban, a rabszolgákkal és más árucikkekkel folytatott kereskedelmen kívül nagy szerepet töltött be a fényűzési cikkekkel folytatott kereskedelem. Ezeket a tárgyakat Keletről szállították, főképpen a leigázott népektől behajtott legkülönbözőbb adók formájában. A kereskedelem rablással, tengeri kalózkodással, a kolóniák leigázásával párosult.

A rabszolgatartó rendben a pénz már nem csak az áruk adásvételének eszköze volt. Hovatovább egyszersmind a kereskedelem és az uzsora révén idegen munka elsajátításának eszközéül szolgált. A többletmunkának és termékeinek elsajátítása céljából kiadott pénz *tőkévé*, vagyis a kizsákmányolás eszközévé válik. Történelmileg a kereskedelmi és az uzsoratőke volt a tőke első formája. A *kereskedelmi tőke* az árucsere területén működő tőke. Az árucikkeket felvásárló és viszonteladó kereskedők elsajátították a rabszolgák, kisparasztok és kézművesek által termelt többlettermék jelentős részét. Az *uzsoratőke* olyan tőke, melyet pénz, termelőeszközök vagy fogyasztási cikkek kölcsönzése formájában használnak fel, a parasztok és kézművesek többletmunkájának magas kamat révén történő elsajátí-

tása céljából. Az uzsorások a rabszolgatartó arisztokráciának is adtak pénzkölcsönöket, s ezzel rész vettek a rabszolgatartók által elsajátított többlettermék elosztásában.

A rabszolgatartó termelési mód ellentmondásainak kiéleződése. A rabszolgaság elkerülhetetlen szakasz volt az emberiség fejlődésének útján. „Csak a rabszolgaság tette lehetővé a földművelés és ipar között a nagyobb arányú munkamegosztást, s ezzel az ókori világ felvirágzását, a görög kultúrát. Rabszolgaság nélkül nem lett volna görög állam, nem lett volna görög művészet és tudomány; rabszolgaság nélkül nem lett volna római birodalom. A görögség és a római birodalom adta alap nélkül pedig nem lett volna modern Európa sem."[1]

A rabszolgák nemzedékeinek csontjain virágzott fel az a kultúra, amely az emberiség további fejlődésének alapja lett. Sok tudományág — a matematika, a csillagászat, a mechanika, az építészet jelentős fejlődést ért el az ókori világban. Az ókorból ránkmaradt művészeti emlékek, a szépirodalom, a szobrászat és az építészet alkotásai örök időkre bekerültek az emberi kultúra kincsesházába.

A rabszolgatartó rend azonban olyan leküzdhetetlen ellentmondásokat rejtett magában, amelyek pusztulására vezettek. A kizsákmányolás rabszolgatartó formája pusztította ennek a társadalomnak fő termelőerejét — a rabszolgákat. A rabszolgáknak a kizsákmányolás könyörtelen formái ellen folytatott harca egyre gyakrabban jutott kifejezésre fegyveres felkelésekben. A rabszolgatartó gazdaságnak létfeltétele volt a rabszolgák szakadatlan áradata, a rabszolgák olcsósága. Rabszolgákat főképpen a háború szolgáltatott. A rabszolgatartó társadalom katonai hatalmának alapját a szabad kistermelők — a parasztok és kézművesek tömege alkotta. Ezek szolgáltak a hadseregekben, s ezek vállára nehezedett a hadviseléshez szükséges adók fő terhe. De az olcsó rabszolgamunkán alapuló nagyüzemi termelés konkurrenciája következtében, s az elviselhetetlen terhek súlya alatt a parasztok és a kézművesek tönkrementek. A nagy latifundiumok és a parasztgazdaságok közötti kibékíthetetlen ellentmondások egyre jobban elmélyültek.

A szabad parasztság kiszorítása a rabszolgatartó államoknak, többek között Rómának, nemcsak gazdasági, hanem katonai és politikai hatalmát is aláásta. A győzelmeket vereségek, a hódító háborúkat védelmi háborúk váltották fel. Az olcsó rabszolgák állandó pótlásának forrása kimerült. Egyre erősebben megmutatkoztak a rabszolgamunka negatív oldalai. A római birodalom fennállásának utolsó két évszázadában bekövetkezett a terme-

[1] *Engels.* Anti-Dühring Szikra 1950 185. old.

lés általános hanyatlása. Lezüllött a kereskedelem, elszegényedtek a régebben gazdag vidékek, a lakosság száma csökkenni kezdett, elsorvadt a kézművesipar, elnéptelenedtek a városok.

A nagyüzemi rabszolgatartó termelés gazdasági szempontból előnytelen lett. A rabszolgatartók egyre nagyobb számban szabadították fel a rabszolgákat, akiknek a munkája már nem biztosított jövedelmet. A nagybirtokokat kis parcellákra osztották fel. Ezeket a parcellákat bizonyos feltételekkel vagy felszabadított rabszolgáknak, vagy korábban szabad, de most a föld tulajdonosával szemben számos szolgáltatásra kötelezett polgároknak adták át. Az új földművesek a földparcellákhoz voltak kötve, a földdel együtt eladhatók voltak, de már nem voltak rabszolgák.

Új rétege volt ez a kistermelőknek, akik közbeeső helyet foglaltak el a szabadok és a rabszolgák között, s bizonyos mértékben érdekelve voltak a munkában. Ezeket az embereket *kolonusoknak* nevezték, s a középkori jobbágyok elődei voltak.

Ilyenformán a rabszolgatartó társadalom méhében megszülettek az új, a feudális termelési mód elemei.

A kizsákmányoltak osztályharca a kizsákmányolók ellen. A rabszolgafelkelések. A rabszolgatartó rend pusztulása. A rabszolgaságon alapuló termelési viszonyok a társadalom megnövekedett termelőerőinek béklyóivá váltak. A termelés eredményében egyáltalán nem érdekelt rabszolgák munkája — a rabszolgamunka ideje lejárt. Történelmileg szükségessé vált, hogy a rabszolgatartó termelési viszonyok helyébe más termelési viszonyok lépjenek, olyanok, amelyek megváltoztatják a fő termelőerő — a dolgozó tömegek helyzetét a társadalomban. A termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti kötelező összhang törvénye azt követelte, hogy a rabszolgákat olyan dolgozók váltsák fel, akik bizonyos fokig érdekeltek munkájuk eredményében.

Az ókori keleti országok, Görögország és Róma, rabszolgatartó társadalmainak története azt mutatja, hogy a rabszolgatartó gazdaság fejlődésével párhuzamosan kiéleződött a leigázott tömegeknek elnyomóik ellen vívott osztályharca. A rabszolgafelkelések összefonódtak a kizsákmányolt kisparasztoknak a rabszolgatartó felső réteg ellen, a nagy földbirtokosok ellen folytatott harcával.

A kistermelők és a földbirtokos arisztokrácia ellentéte megszülte a szabadok között a demokratikus mozgalmat, amelynek célja az adósrabszolgaság megszüntetése, a föld felosztása, a földbirtokos arisztokrácia előjogainak felszámolása, a hatalomnak a demosz (vagyis a nép) kezébe adása volt.

A római birodalomban a számos rabszolgafelkelés között különösen jelentős volt a Spartacus vezetésével lezajlott felkelés (i. e. 74—71). Spartacus nevéhez fűződik a rabszolgatartók elleni harc történetének legragyogóbb fejezete.

Hosszú évszázadokon át nem egy ízben robbantak ki rabszolgafelkelések. Különösen nagy erővel lángoltak fel ezek a felkelések az időszámításunk előtti II—I. században és az időszámításunk szerinti III—V. században. A rabszolgatartók a legembertelenebb eszközökkel fojtották el a felkeléseket.

A kizsákmányolt tömegek, elsősorban a rabszolgák felkelései alapjában rendítették meg Róma egykori hatalmát. A birodalmon belül elszenvedett csapások egyre inkább összefonódtak a külső csapásokkal. A szomszédos területek rabigába hajtott lakosai Itália földjén keltek fel, s ugyanakkor szabadon maradt törzsbeli társaik megrohamozták a birodalom határait, betörtek a területére, pusztították a római birodalmat. Ezek a körülmények meggyorsították a római rabszolgatartó rend pusztulását.

A rabszolgatartó termelési mód a római birodalomban érte el virágzásának tetőfokát. A római birodalom bukása egyben az egész rabszolgatartó rend bukása volt.

A rabszolgatartó rend helyébe a feudális rend lépett.

A RABSZOLGATARTÓ REND KORÁNAK GAZDASÁGI NÉZETEI

A rabszolgaság időszakának gazdasági nézetei költőktől, filozófusoktól, történetíróktól, államférfiaktól és közéleti személyiségektől származó számos irodalmi emlékben tükröződnek. Szerzőik nézete szerint a rabszolga nem számított embernek, gazdája kénye-kedvének kiszolgáltatott dolog számba ment. A rabszolgamunkát megvetették. Mivel pedig a munka főképpen a rabszolgák osztályrésze lett, általában megvetették a munkát, mint szabad emberhez méltatlan tevékenységet.

A rabszolgatartó Babilónia gazdasági nézeteiről *Hammurabi* babilóniai király törvénykönyve (i. e. XVIII. század) tanúskodik. A törvénykönyv védi a gazdagok, az arisztokraták, a rabszolgatartók, a földbirtokosok tulajdonát és személyi jogait. A törvénykönyv szerint halálbüntetéssel kell sújtani mindenkit, aki szökött rabszolgát rejteget. Ha a paraszt nem fizeti meg adósságát a kölcsönzőnek, vagy az árendát a földbirtokosnak, köteles feleségét, fiát vagy lányát odaadni adósszolgaságba. A *„Manu törvényei"* című ókori indiai gyűjteményben a rabszolgaságot szentesítő társadalmi, vallási és morális előírások vannak kifejtve. E törvények szerint a rabszolgának nincs semmiféle tulajdona. Még a gazdája által szabadon bocsátott rabszolga sem mentesül a rabszolgamunkától, mert azt, úgymond, isten és a természet rendelte számára.

Az uralkodó osztályok nézetei tükröződtek a vallásban is. Így például Indiában az időszámításunk előtti VI. századtól kezdve nagyon elterjedt a *buddhizmus*, amely azt hirdeti, hogy bele kell nyugodni a valóságba, nem szabad szembeszállni az erőszakkal, és meg kell békélni az uralkodó osztályokkal. Világos, hogy a buddhizmus a rabszolgatartó

arisztokrácia számára előnyös vallás volt, amelyet uralmának megszilárdítására használt fel.

Még az ókor nagy elméi sem tudták elképzelni a társadalom fennállását a rabszolgaság nélkül. Így például *Platón*, a neves görög filozófus (i. e. V—IV. század) megírta az emberiség történetében az első *utópiát* a szerinte eszményi társadalmi rendről. De eszményi államában is meghagyta a rabszolgákat. A rabszolgák, földművesek és kézművesek munkájának kellett biztosítania a létfenntartási eszközöket a felső osztályhoz tartozók, a vezetők és a harcosok számára.

*Arisztotelész*nek, az ókor legnagyobb gondolkodójának (i. e. IV. század), szintén az volt a nézete, hogy a rabszolgaság örök és elkerülhetetlen szükségszerűség a társadalom szempontjából. Arisztotelész óriási hatással volt az ókori világ és a középkor szellemi kultúrájának fejlődésére. Tudományos feltevéseiben és meglátásaiban magasan kora társadalmának színvonala fölé emelkedett, de a rabszolgaság kérdésében az akkor uralkodó elgondolások rabja maradt. A rabszolgasággal kapcsolatos nézeteit a következőkben foglalhatjuk össze: a kormányos számára a kormánykerék — lélektelen szerszám, a rabszolga viszont lelkes szerszám. Ha a szerszámok parancsra maguktól dolgoznának, ha például a szövőszék vetélője maga szőne, akkor nem volna szükség rabszolgákra. Mivel azonban a gazdaságban sok olyan elvégezni való akad, ami egyszerű, durva munkát igényel, a természet bölcsen járt el, amikor megteremtette a rabszolgákat. Arisztotelész véleménye szerint maga a természet rendelt egyes embereket arra, hogy rabszolgák legyenek, másokat pedig arra, hogy irányítsák a rabszolgákat. A rabszolgamunka szabadidőt biztosít a szabadoknak a tökéletesedésre. Ebből Arisztotelész azt a következtetést vonta le, hogy a gazda művészete rabszolgái felhasználásának képességében rejlik.

Arisztotelész a gazdaságról szóló tudományt „oikonomiának" nevezte el („oikosz" — ház, háztartás, „nomosz" — törvény). Abban az időben, amikor ő élt, a csere, a kereskedelem és az uzsora meglehetősen fejlett volt, a gazdaság azonban alapjában megőrizte naturális, saját fogyasztásra termelő jellegét. Arisztotelész a javak természetes megszerzési módjának csakis a földművelést és a kézművességet tartotta, a *naturális gazdaság* híve volt. De a *csere* lényegét is megértette. Egészen természetesnek tartotta a fogyasztás céljait szolgáló cserét, „mivel az embereknek egyes cikkekből rendszerint több, másokból pedig kevesebb van, mint amennyi a szükségletek kielégítéséhez kell". Megértette, hogy a cseréhez pénz szükséges.

Ugyanakkor Arisztotelész elítélendő foglalkozásnak tartotta a nyereség céljából űzött kereskedelmet és az uzsoráskodást. Ezek a foglalkozások, mondotta, a földműveléstől és a kézművességtől eltérően, nem ismernek semmiféle határt a vagyonszerzésben.

Az ókori görögöknek már volt bizonyos elképzelésük a *munkamegosztásról* és a társadalom életében betöltött szerepéről. Platón például eszményi köztársasága számára a munkamegosztást az államrend alapelveként írta elő.

A *rómaiak* gazdasági elgondolásai szintén az uralkodó rabszolgatartó termelési mód viszonyait tükrözték.

A rabszolgatartók ideológiáját kifejező római írók és közéleti személyiségek egyszerű szerszámnak tekintették a rabszolgákat. *Varro* római enciklopédista írótól (i. e. I. század) — aki több más könyv mellett sajátos vezérfonalat írt a rabszolgatartók részére a mezőgazdaság vezetéséhez —

származik a szerszámok következő felosztása: 1. néma szerszámok (kocsik), 2. tagolatlan hangokat hallató szerszámok (állatok) és 3. beszélő szerszámok (rabszolgák). E meghatározásával a rabszolgatartók körében általánosan elterjedt nézeteket fejezte ki.

A rabszolgák igazgatásának művészete Róma és Görögország gondolkodóit egyaránt foglalkoztatta. *Plutarchos* (i. sz. I—II. század), a római kor történésze, Catóról, a „példás" rabszolgatartóról elmondja, hogy a rabszolgákat kicsi korukban vásárolta, „vagyis olyan korban, amikor azok hasonlóan a kutyakölykökhöz és a csikókhoz, könnyen hajlanak a nevelésre és az idomításra". A továbbiakban arról beszél, hogy „állandóan megtalálta a módját annak, hogyan szítson vitákat és civódásokat a rabszolgák között, mert a rabszolgák egyetértését veszélyesnek tartotta, és félt tőle".

Az ókori Rómában — különösen a későbbi időszakban — nem hiányoztak az olyan fenyegető jelek, amelyek a rabszolgák kényszermunkáján alapuló gazdaság hanyatlásáról és bomlásáról tanúskodtak. *Columella* római író (i. sz. I. század) így panaszkodott: „A rabszolgák hatalmas károkat okoznak a földeken. Idegeneknek adják kölcsön az ökröket. Az ökröket és a többi jószágot rosszul legeltetik. Rosszul szántják fel a földet." Ugyanezt hangoztatta író kortársa, az idősb *Plinius*, aki kijelentette, hogy „a latifundiumok tönkretették Itáliát és provinciáit".

Akárcsak a görögök, a rómaiak is természetesnek tartották a naturális gazdaságot, azt a gazdasági formát, amelynél a gazda csak fölöslegeit cseréli el. Az akkori idők irodalmában néha elítélően nyilatkoztak a magas kereskedői haszonról és uzsorakamatról. A valóságban viszont a kereskedők és az uzsorások hatalmas vagyonokat halmoztak fel.

Róma fennállásának utolsó időszakában már olyan hangok is hallatszottak, amelyek elítélték a rabszolgatartást, és *az emberek természetes egyenlőségét* hirdették. A rabszolgatartó uralkodó osztály körében ezek a nézetek érthetően nem találtak rokonszenvre. Ami viszont a rabszolgákat illeti, olyan elnyomottságban, megfélemlítettségben és tudatlanságban éltek, hogy nem dolgozhatták ki a rabszolgatartó osztály idejétmúlt eszmevilágánál haladóbb, saját ideológiájukat. Ez volt az egyik oka a rabszolgafelkelések spontán jellegének, szervezetlenségének.

A rabszolgatartó rend egyik mély ellentmondásának megnyilvánulása a nagy- és kisbirtok harca volt. A tönkremenő parasztság a nagy rabszolgatartó földbirtokok korlátozásának és a föld újraosztásának programjával lépett fel. Ez volt a lényege annak az agrárreformnak, amelyért a *Gracchus*-fivérek (i. e. II. század) harcoltak.

A római birodalom felbomlásának időszakában, amikor a városok és falvak lakosságának abszolút többsége, akár a szabad, akár a rabszolga lakosságot vesszük, nem látott kivezető utat a helyzetből, bekövetkezett a rabszolgatartó Róma ideológiájának mélyreható válsága.

A pusztulás útját járó birodalom osztályellentéteinek talaján újabb vallásos ideológia keletkezett — a *kereszténység*. Az akkori idők kereszténysége a rabszolgáknak és más alsóbb osztályoknak, meg a deklasszált elemeknek a rabszolgaság és az elnyomás elleni tiltakozását fejezte ki. Másrészt, a kereszténységben a helyzetük egész kilátástalanságát érző uralkodó osztályok széles rétegeinek hangulata jutott kifejezésre. Ezért van az, hogy a római birodalom alkonyán a kereszténységben a gazdagok és a hatalmon levők elleni fenyegető intések mellett a megbékélésre való felhívások, a túlvilági üdvözülésre való hivatkozások is hallatszanak.

A későbbi évszázadokban a kereszténység véglegesen az uralkodó osztályok vallásává, a dolgozó tömegek kizsákmányolásának és elnyomásának védelmezésére és igazolására szolgáló szellemi fegyverré vált.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A rabszolgatartó termelési mód a társadalom termelőerőinek fejlődése, a többlettermék megjelenése, a termelőeszközök, köztük a föld magántulajdonának kialakulása és a többlettermléknek a termelőeszközök tulajdonosai által történő elsajátítása nyomán keletkezett.

A rabszolgaság az ember ember általi kizsákmányolásának első és legdurvább formája. A rabszolga teljes és korlátlan tulajdona volt urának. A rabszolgatartó kényekedve szerint rendelkezett a rabszolgának nemcsak a munkájával, hanem az életével is.

2. A rabszolgatartó rend keletkezésével először jött létre állam. Az állam a társadalomnak kibékíthetetlenül ellenséges osztályokra szakadása következtében alakult ki, mint olyan gépezet, amelynek révén egy kizsákmányoló kisebbség elnyomja a társadalom kizsákmányolt többségét.

3. A rabszolgatartó gazdaság alapjában naturális jellegű volt. Az ókori világ igen sok különálló gazdasági egységre oszlott, amelyek saját termelésükkel elégítették ki szükségletüket. Főképpen rabszolgákkal és fényűzési cikkekkel kereskedtek. A csere fejlődése létrehozta a fémpénzt.

4. A rabszolgatartó termelési mód gazdasági alaptörvényének lényeges vonásai körülbelül a következők: a többlettermléknek a rabszolgatartók által saját élősdi fogyasztásukra történő elsajátítása — a rabszolgatömegeknek a termelőeszközök és a rabszolgák teljes tulajdonán alapuló rabló kizsákmányolása, a parasztok és kézművesek tönkretétele és rabszolgaságba döntése, valamint más országok népeinek meghódítása és leigázása útján.

5. A rabszolgaság alapján aránylag magasfokú kultúra (művészet, filozófia, tudomány) keletkezett, amely a görögrómai világban érte el fejlődésének tetőfokát. A kultúra gyümölcseit a rabszolgatartó társadalom kisszámú felső rétege élvezte. Az ókori világ társadalmi tudata megfelelt a rabszolgaságon alapuló termelési módnak. Az uralkodó osztályok és ideológusaik a rabszolgát nem vették emberszámba. A fizikai munka, mivel a rabszolgák osztályrésze volt, szégyenletes, szabad emberhez méltatlan foglalkozásnak számított.

6. A rabszolgatartó termelési mód az ősközösségi rendhez képest a társadalom termelőerőinek fejlődésére vezetett. Később azonban a termelés eredményében egyáltalán nem érdekelt rabszolgák munkájának — a rabszolgamunká-

nak ideje lejárt. A rabszolgamunka elterjedésének és a rabszolgák jogfosztott helyzetének az volt a következménye, hogy pusztult a társadalom fő termelőereje — a munkaerő, s tönkrementek a szabad kistermelők — a parasztok és a kézművesek. Ez már eleve elkerülhetetlenné tette a rabszolgatartó rend pusztulását.

7. A rabszolgafelkelések megingatták a rabszolgatartó rendet, és meggyorsították annak felszámolását. A rabszolgatartó termelési módot a hűbéri termelési mód váltotta fel, a kizsákmányolás rabszolgatartó formájának helyén kialakult a kizsákmányolás hűbéri formája, amely némileg teret biztosított a társadalom termelőerőinek további fejlődése számára.

III. FEJEZET

A HŰBÉRI TERMELÉSI MÓD

A hűbériség keletkezése. A hűbéri rend, bizonyos sajátosságokkal, majdnem minden országban fennállott.

A hűbériség kora hosszú időszakot ölel fel. Kínában a hűbéri rend több mint kétezer évig állott fenn. Nyugat-Európa országaiban a feudalizmus több évszázadot ölelt fel: Angliában és Franciaországban a római birodalom bukásától (V. század) az angol (XVII. század), illetőleg a francia polgári forradalomig (XVIII. század), Oroszországban a IX. századtól az 1861-es parasztreformig, a Kaukázusontúl a IV. századtól a XIX. század hetvenes éveiig, Közép-Ázsia népeinél a VII—VIII. századtól egészen az oroszországi proletárforradalom győzelméig.

Nyugat-Európában a hűbériség egyrészt a római rabszolgatartó társadalom összeomlása, másrészt a hódító törzsek nemzetségi rendjének felbomlása alapján keletkezett; e két folyamat kölcsönhatása nyomán alakult ki.

A hűbériség elemei, mint már mondottuk, a kolonátus formájában még a rabszolgatartó társadalom méhében megszülettek. A kolonusok kötelesek voltak megművelni uruk, a nagybirtokos földjét, meghatározott pénzösszeget fizetni vagy a termés jelentős részét odaadni neki, és különféle szolgáltatásokat teljesíteni. Mindazonáltal a kolonusok, mivel saját gazdaságuk volt, inkább érdekelve voltak a munkában, mint a rabszolgák.

Ily módon új termelési viszonyok születtek, amelyek a hűbériség korában fejlődtek ki teljes mértékben.

A római birodalmat szétzúzták a germán, gall, szláv és az

Európa különböző részein élő más törzsek. A rabszolgatartók hatalmát megdöntötték, a rabszolgaság véget ért. A rabszolgamunkán alapuló nagy latifundiumok és kézműipari műhelyek felaprózódtak. Az összeomlott római birodalom lakossága nagybirtokosokból (a kolonátus rendszerére áttért volt rabszolgatartókból), felszabadult rabszolgákból, kolonusokból, kisparasztokból és kézművesekből állt.

Róma leigázása idején a hódító törzsek felbomlóban levő közösségi rendben éltek. E törzsek társadalmi életében nagy szerepe volt a *faluközösségnek*, amelyet a germánok marknak neveztek. A föld, a nemzetségi arisztokrácia nagybirtokainak kivételével, közösségi tulajdonban volt. Az erdőket, a műveletlen területeket, legelőket, tavakat közösen használták. A szántóföldeket és réteket néhány évenként újraosztották a közösség tagjai között. De a háztáji földek, majd később a szántók is, fokozatosan az egyes családok örökléses használatába mentek át. A föld felosztása, a közösséget érintő ügyek intézése, a közösség tagjai között felmerult viták rendezése a közösségi gyűlés, s az általa választott elöljárók és bírák feladata volt. A hódító törzsek élén hadvezérek álltak, akik kíséreteikkel együtt nagy földterületeket tartottak birtokukban.

A római birodalmat leigázó törzsek birtokukba vették az állami földek nagy részét és a nagybirtokosok földjeinek bizonyos részét. Az erdők, rétek és legelők közös használatban maradtak, a szántóföldet pedig felosztották az egyes gazdaságok között. A felosztott földek később a parasztok magántulajdonába kerültek. Így alakult ki az önálló kisparasztság széles rétege.

A parasztok azonban nem őrizhették meg hosszú ideig függetlenségüket. A föld és más termelőeszközök magántulajdona alapján a faluközösség egyes tagjai között elkerülhetetlenül fokozódott a vagyoni egyenlőtlenség. A parasztcsaládok egy része jómódú lett, másik része elszegényedett. A vagyoni egyenlőtlenség növekedésével a közösség meggazdagodott tagjai hovatovább hatalomhoz jutottak, és a közösségek fölé kerekedtek. A föld a gazdag családok kezében összpontosult, s a nemzetségi arisztokrácia és a hadvezérek zsákmánya lett. A parasztok személyi függőségbe kerültek a nagybirtokosokkal szemben.

A nagybirtokosoknak erősíteniök kellett az államhatalom szerveit, hogy megtarthassák és megszilárdíthassák hatalmukat a függő parasztok fölött. A hadvezérek a nemzetségi arisztokráciára és kíséretük tagjaira támaszkodva fokozatosan saját kezükben összpontosították a hatalmat, s királyokká, egyeduralkodókká váltak.

A római birodalom romjain számos új állam keletkezett, amelyek élén királyok álltak. A királyok a birtokba vett földet bőkezűen osztogatták életfogytiglani, majd öröklődő tulajdonba bizalmi embereiknek, akiknek ezért katonai szolgálatot kellett teljesíteni. Sok földet kapott az egyház, amely a királyi hatalom fontos támasza volt. A földet a parasztok művelték meg, akiknek most számos szolgáltatást kellett teljesíteni új uraik javára. A királyi kíséret tagjainak és a királyi szolgáknak, az egyházi hatóságoknak és a kolostoroknak a tulajdonába hatalmas földbirtokok kerültek.

Az ilyen feltételekkel kiosztott földbirtokokat feudumnak, hűbérbirtoknak nevezték. Ebből származik az új társadalmi rend — a *feudalizmus*, hűbériség elnevezése.

A paraszti földeknek fokozatosan a hűbérurak tulajdonává válása és a parasztttömegek jobbágysorba taszítása (a feudalizálódás folyamata) Európában több évszázad folyamán (az V—VI. századtól a IX—X. századig) ment végbe. A szabad parasztság tönkrement a szakadatlan katonai szolgálat, a rablások és az adóterhek következtében. A parasztok a nagybirtokosokhoz fordultak segítségért, és tőlük függő emberekké váltak. Sok esetben a parasztok kénytelenek voltak a hűbérúr „védnöksége" alá helyezni magukat, másképpen a védtelen ember nem tarthatta fenn magát a szakadatlan háborúk és rabló rajtaütések közepette. Ilyen esetekben a földparcella tulajdonjoga a hűbérúrra szállt, s a paraszt csak úgy művelhette meg, ha különféle szolgáltatásokat teljesített a hűbérúr javára. Más esetekben a királyi helytartók és hivatalnokok csalással és erőszakkal megkaparintották a szabad parasztok földjét, s hatalmuk elismerésére kényszerítették őket.

A feudalizálódás folyamata a különböző országokban különbözőképpen ment végbe, de a lényeg mindenütt egy volt: a korábban szabad parasztok személyi függőségbe kerültek a földjüket magukhoz ragadó hűbérurakkal szemben. Ez a függőség hol lazább, hol meg szorosabb volt. Idővel a volt rabszolgák, kolonusok és szabad parasztok helyzetében mutatkozó különbségek elmosódtak, s valamennyien egyforma helyzetbe kerültek, a *jobbágyparasztság* egységes tömegévé váltak. Lassanként olyan helyzet alakult ki, amelyet ez a középkori szállóige jellemez: „nincs föld seigneur nélkül" (vagyis hűbérúr nélkül). A föld főtulajdonosai a királyok voltak.

A hűbériség szükségszerű szakasz volt a társadalom történelmi fejlődésében. A rabszolgaság idejét múlta. Ilyen körülmények között a termelőerők csakis az olyan függő parasztok tömegeinek munkája alapján fejlődhettek tovább, akik saját

gazdasággal és saját gazdasági eszközökkel rendelkeztek, s akik bizonyos mértékben érdekelve voltak a munkában, ami szükséges volt ahhoz, hogy a földet megműveljék, és termésükből a hűbérúrnak a természetbeni adót megfizessék.

Oroszországban a közösségi rend felbomlásával patriarchális rabszolgaság alakult ki. A társadalom fejlődése azonban itt alapjában nem a rabszolgatartás, hanem a feudalizálódás útján haladt. A szláv törzsek még abban az időben, amikor a nemzetségi rend volt uralmon náluk, a III. századtól kezdve, támadásokat intéztek a rabszolgatartó római birodalom ellen, harcoltak a Fekete-tenger északi partvidékén levő városok felszabadításáért, amelyek római uralom alatt voltak, s ezeknek a szláv törzseknek nagy szerepük volt a rabszolgatartó rend megdöntésében. Oroszországban az ősközösségi rendről a hűbériségre való áttérés abban az időben ment végbe, amikor a rabszolgatartó rend már régen megdőlt, s a feudális viszonyok az európai országokban megszilárdultak.

Az emberiség történetének tanúsága szerint nem okvetlenül szükséges, hogy minden nép átmenjen a társadalmi fejlődés valamennyi szakaszán. Sok nép számára olyan körülmények alakulnak ki, amelyek közepette lehetővé válik, hogy elkerüljék a fejlődés egyik vagy másik szakaszát, s rögtön áttérjenek egy magasabb fejlődésfokra.

A faluközösség neve a keleti szlávoknál „verv", „mir" volt. A közösség közösen használta a réteket, erdőket és vizeket, a szántóföld azonban fokozatosan egyes családok birtokába került. A közösség élén a nemzetségfő állt. A föld magántulajdonának kialakulása a közösség fokozatos felbomlására vezetett. A földet a nemzetségfők és a törzsek fejedelmei ragadták magukhoz. A parasztok — a szmerdek kezdetben a közösség szabad tagjai voltak, majd függő helyzetbe kerültek a nagybirtokosokkal, a bojárokkal szemben.

A legnagyobb hűbéri tulajdonos az egyház lett. A fejedelmek adományai, letétek és az egyházra hagyott vagyonok hatalmas földterületeknek és az akkori idők legvirágzóbb gazdaságainak urává tették az egyházat.

A központosított orosz állam kialakulása idején (a XV—XVI. században) a nagyfejedelmek és cárok kezdték — mint akkoriban mondták — „elhelyezni" a földeken bizalmi embereiket és azokat, akik szolgálatukban érdemeket szereztek, vagyis földet és parasztokat adtak nekik, azzal a feltétellel, hogy katonai szolgálatot teljesítenek. Az orosz nyelvben a földbirtok szó eredetileg „elhelyezést", a földbirtokos szó pedig „elhelyezettet" jelentett.

Abban az időben a parasztok még nem voltak véglegesen a földbirtokoshoz és a földhöz kötve: joguk volt egyik földesúrtól a másikhoz szegődni. A XVI. század végefelé a földesurak fokozták a parasztok kizsákmányolását, hogy növelhessék az eladásra kerülő gabona termelését. Ezzel kapcsolatban az állam 1581-ben megfosztotta a parasztokat attól a joguktól, hogy az egyik földesúr birtokáról egy másikéra költözhessenek. A parasztokat teljesen a földesúr tulajdonában levő földhöz kötötték, s ezzel röghözkötött jobbágyokká változtatták.

A hűbériség korában döntő szerepe volt a mezőgazdaságnak, nevezetesen a földművelésnek. Fokozatosan, évszázadok során át tökéletesedtek a gabonatermesztés módszerei, kifejlődött a konyhakertészet, a gyümölcstermesztés, a szőlészet és az olajosmagvú növények termesztése.

A hűbériség korai szakaszában a földművelés *parlagrenaszere*, az erdős vidékeken pedig a földművelés *irtásos rendszere* volt túlsúlyban. A földparcellát egymás után több éven át egyazon növénnyel vetették be, amíg a talaj ki nem merült. Akkor azután átmentek egy másik parcellára. A későbbiekben áttértek a *háromnyomásos rendszerre*, amely abban áll, hogy a szántóföldet három részre osztják, és sorjában az első részt őszi vetésre, a másodikat tavaszi vetésre használják, a harmadikat pedig parlagon hagyják. A háromnyomásos rendszer a XI—XII. századtól kezdve kezdett elterjedni Nyugat-Európában és Oroszországban. Hosszú évszázadokon át ez volt az uralkodó rendszer, s fennmaradt egészen a XIX. századig, sok országban pedig mind a mai napig.

A mezőgazdasági felszerelés a hűbériség korai szakaszában igen szegényes volt. Szerszámként a vascsoroszlyás faeke, a sarló, a kasza és a lapát szolgált. Később kezdték alkalmazni a vasekét és a boronát. A gabona őrlését hosszú ideig, amíg el nem terjedt a szélmalom és a vízimalom, kézzel végezték.

A hűbéri társadalom termelési viszonyai. A parasztok kizsákmányolása a hűbérurak által. A hűbéri társadalom termelési viszonyainak alapja a hűbérúr földtulajdona és a jobbágyparaszt fölötti nem teljes tulajdonjoga volt. A jobbágyparaszt nem volt rabszolga. Saját gazdasága volt. A hűbérúr már nem ölhette meg a parasztot, de eladhatta. A hűbérurak tulajdona mellett megvolt a parasztok és a kézművesek egyéni munkán alapuló egyéni tulajdona: szerszámaik és magángazdaságuk.

A parasztok földesúri kizsákmányolásának alapja a hűbéri nagybirtok volt. A hűbérúr saját földjének csak egy részén gazdálkodott. A föld másik részét uzsorafeltételekkel a parasztok használatába adta. A paraszt kénytelen volt a hűbérúrnak dolgozni, mert a legfontosabb termelőeszköz — a föld, a hűbérúr tulajdona volt. A hűbérúr „kiosztotta" a földet a parasztok között, innen származik az „osztásföld" elnevezés. A paraszti osz-

tásföld volt a feltétele annak, hogy a földesúr munkaerőt biztosítson magának. A paraszt, aki öröklődéses alapon használta az osztásföldet, köteles volt dolgozni a földesúrnak, saját szerszámaival és igásállataival megművelni a földesúri földet, illetve többlettermékét természetben vagy pénzben átengedni a földesúrnak.

A gazdaságnak ez a rendszere múlhatatlanul feltételezte a paraszt személyi függését a földesúrtól — a gazdaságonkívüli kényszert. „Ha a földesúrnak nem volna személyes hatalma a paraszt felett, nem kényszeríthetné a földdel ellátott és saját gazdaságot folytató embert arra, hogy neki dolgozzon"[1].

A jobbágyparaszt munkaideje szükséges és többletidőre oszlott. A szükséges idő alatt a paraszt a saját és családja fenntartásához szükséges termékeket hozta létre. A többletidőben többlettermékét termelt, amelyet a hűbérúr elsajátított. A hűbérúr gazdaságában dolgozó paraszt többletmunkája, vagy a paraszt saját gazdaságában termelt, s a hűbérúr által elsajátított többlettermék a feudális *földjáradék*.

A feudális földjáradékra a parasztnak gyakran nemcsak a többletmunkája, hanem szükséges munkájának egy része is ráment. E járadék alapja a feudális földtulajdon volt, amely együttjárt a feudális földesúrnak a tőle függő parasztok fölötti közvetlen uralmával.

A hűbériség idején a földjáradéknak három formája volt: a *munkajáradék*, a *termékjáradék* és a *pénzjáradék*. A parasztok földesúri kizsákmányolása a földjáradék e három formájának mindegyikénél nyíltan, leplezetlenül jelentkezett.

A munkajáradék a hűbériség korai fejlődési fokain volt túlsúlyban. Formája a *robot*, az úrdolga volt. A robot azt jelentette, hogy a paraszt a hét meghatározott részében — három vagy több napig — saját mezőgazdasági felszerelésével (faeke, igásállat stb.) az uraságí birtokon, a hét többi napján pedig saját gazdaságában dolgozott. Ily módon a robotnál a paraszt szükséges és többletmunkája térben és időben egyaránt pontosan elhatárolódott. A robot köre igen kiterjedt volt. A paraszt szántott, vetett, betakarította a termést, legeltette a jószágot, ácsmunkákat végzett, erdőt irtott a földesúr részére, mezőgazdasági termékeket, építőanyagot szállított a maga lovaival.

A robotnál a jobbágyparaszt csak a saját gazdaságában végzett munka idején volt érdekelve a munka termelékenységének emelésében. A földesúr földjén végzett munka idején a parasztnak nem fűződött érdeke a termelékenység emeléséhez.

[1] *Lenin*. A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Szikra 1949. 183. old.

A hűbérurak felügyelőket tartottak, akik rászorították a parasztokat a munkára.

A további fejlődés folyamán a munkajáradékot a termékjáradék váltotta fel. A termékjáradék *természetbeni szolgáltatás, dézsma* formájában jelentkezett. A paraszt köteles volt rendszeresen bizonyos mennyiségű gabonát, marhát, szárnyast és egyéb mezőgazdasági terméket szállítani a földesúrnak. A dézsma igen gyakran a robot valamilyen maradványával párosult, vagyis a paraszt a dézsma mellett bizonyos munkákat végzett a földesúr földjén.

A termékjáradéknál a paraszt egész munkáját — a szükséges és a többletmunkát egyaránt saját belátása szerint osztotta be. A szükséges és többletmunka már nem határolódott el olyan kézzelfoghatóan, mint a munkajáradéknál. A paraszt viszonylag önállóbb lett. Ez bizonyos ösztönzést jelentett a munka termelékenységének további emelésére.

A feudalizmus későbbi fokán, amikor viszonylag nagy arányokat öltött a csere, kialakult a pénzjáradék. A pénzjáradék *pénzbeni szolgáltatás* formájában jelentkezett, s a hűbériség felbomlásának és a tőkés viszonyok kialakulásának időszakára jellemző. A feudális földjáradék különböző formái gyakran egyidejűleg álltak fenn. „A földjáradék mindezen formáinál: a munkajáradéknál, a termékjáradéknál, a pénzjáradéknál (mint pusztán a termékjáradék átváltozott formájánál) mindig abból a feltevésből indultunk ki, hogy a járadékfizető a föld igazi megművelője és birtokosa, akinek a meg nem fizetett többletmunkáját közvetlenül a földtulajdonos kapja"[1].

A hűbérurak abban a törekvésükben, hogy növeljék jövedelmüket, mindenféle terheket róttak a parasztokra. Sok esetben malmok, kovácsműhelyek és egyéb üzemek is voltak a földesurak monopolisztikus tulajdonában. A paraszt kénytelen volt ezeket mértéktelenül magas természetbeni vagy pénzbeni fizetés ellenében igénybevenni. A hűbérúr számára teljesített természetbeni vagy pénzbeni szolgáltatáson kívül a parasztnak különféle állami adókat meg helyi adókat, sőt egyes országokban tizedet is kellett fizetnie, azaz termésének tizedrészét oda kellett adnia az egyháznak.

Eszerint a hűbéri társadalom létalapja a jobbágyparasztok munkája volt. A parasztok nemcsak mezőgazdasági termékeket termeltek. A hűbérurak birtokain kézművesként dolgoztak, várakat és kolostorokat emeltek, utakat építettek. A jobbágyparasztok kezemunkájával épültek a városok.

---

[1] *Marx.* A tőke. 3 köt. Szikra 1951. 870. old.

A hűbérúr gazdasága, különösen fejlődésének korai fokain, alapjában *naturális gazdaság* volt. A hűbéri birtokok uraságí földből és a hűbérúrhoz tartozó falvakból álltak, s mindegyik elkülönült gazdasági életet élt, és csak ritkán folyamodott cseréhez. A hűbérúrnak és családjának szükségleteit, valamint a nagyszámú cselédség szükségleteit eleinte azokból a termékekből elégítették ki, amelyeket az uradalomban termeltek vagy a szolgáltatásra kötelezett parasztok hoztak. A nagyobb birtokokhoz elegendő számú kézműves tartozott, többnyire uradalmi jobbágyok. Ezek a kézművesek ruha- és lábbelikészítéssel, fegyverek, vadászeszközök és mezőgazdasági felszerelés készítésével és javításával foglalkoztak, de voltak közöttük ácsok és kőművesek is.

A parasztgazdaság szintén naturális jellegű volt. A paraszt nemcsak mezőgazdasági munkával foglalkozott, hanem háziiparral is, főképpen a saját gazdaságában termelt nyersanyag feldolgozásával: fonással, szövéssel, lábbelikészítéssel, gazdasági eszközök készítésével.

A hűbériséget hosszú ideig az jellemezte, hogy a gazdaság fő ága, *a földművelés egybekapcsolódott a háziiparral,* amelynek kisegítő szerep jutott. Az egyes helyeken nem termelt kisszámú nélkülözhetetlen cikket, mint például a sót vagy a vaskészítményeket, eleinte vándorkereskedők szállították. Később, a városok és a kézművesipari termelés növekedésével, a város és falu közötti munkamegosztás, meg a csere fejlődése nagy lépéssel haladt előre.

A hűbériség fő vonása minden népnél az volt, hogy a hűbérurak kizsákmányolták a függő parasztokat. Az egyes országokban azonban a hűbéri rendnek megvoltak a maga sajátosságai. Kelet országaiban a hűbéri viszonyok hosszú időn keresztül egybefonódtak a rabszolgaság viszonyaival. Így volt Kínában, Indiában, Japánban és számos más országban. Nagy jelentősége volt Keleten a feudális állami földtulajdonnak. Így például, a bagdadi kalifátus időszakában, az arabok uralma idején (különösen a VIII—IX. században), a faluközösségek parasztjainak nagy része a kalifa földjén élt, és feudális járadékot fizetett közvetlenül az államnak. Jellemző továbbá a keleti feudalizmusra az is, hogy igen életerősek voltak a patriarchális-nemzetségi viszonyok, amelyeket a hűbérurak a parasztok kizsákmányolásának fokozására használtak fel.

Kelet földművelő országaiban, ahol az öntözéses földművelésnek döntő jelentősége van, a parasztok szolgai függőségbe kerültek a hűbérurakkal szemben, mert nemcsak a föld, hanem a vizek és az öntözőberendezések is a feudális állam vagy az

egyes hűbérurak tulajdonában voltak. A nomád népek a földet legelőnek használták. A hűbéri földbirtok nagyságát az állatok száma határozta meg. A sok állattal rendelkező hűbérurak valójában nagy legelők tulajdonosai voltak. Ezek a hűbérurak függőségben tartották és kizsákmányolták a parasztságot.

Az elmondottakból kiindulva a *feudalizmus gazdasági alaptörvényének* fő vonásait a következőképpen lehetne megfogalmazni: a többletterméknek a hűbérurak által saját élősdi fogyasztásukra történő elsajátítása — a függő helyzetben levő parasztoknak a hűbérúr földtulajdonán és a termelésben dolgozókra, a jobbágyokra vonatkozó nem teljes tulajdonjogán alapuló kizsákmányolása útján.

A középkori város. A kézműves céhek. A kereskedőtestületek. Már a rabszolgatartó rendben keletkeztek városok. Például az olaszországi Róma, Firenze, Velence, Génua, a franciaországi Párizs, Lyon, Marseille, az angliai London, a közép-ázsiai Szamarkand és sok más város a rabszolgaság korából maradt örökségül a középkorra. A rabszolgatartó rend megdőlt, de a városok megmaradtak. A nagy rabszolgatartó műhelyek felbomlottak, de a kézművesség fennmaradt.

A korai középkorban a városok és a kézművesmesterségek gyengén fejlődtek. A városi kézművesek eladásra dolgoztak, de a nekik szükséges fogyasztási cikkek nagy részét saját gazdaságukban maguk termelték. Sok kézművesnek volt kisebb szántója, kertje, haszonállata. A nők lent és gyapjút fontak, amiből ruha készült. Mindez a piac és a csere szűk kereteiről tanúskodik.

Falun a mezőgazdasági nyersanyag feldolgozása eleinte a földművesek mellékfoglalkozása volt. Később egyes parasztokból kézművesek lettek, akik ellátták saját falujukat. A kézművesek munkájának termelékenysége emelkedett. Lehetővé vált, hogy több terméket állítsanak elő, mint amennyire a hűbérúrnak vagy egy falu parasztjainak szüksége volt. A kézművesek a hűbérurak várai, a monostorok falai körül, nagyobb falvakban és más kereskedelmi központokban telepedtek le. Így aztán fokozatosan, rendszerint a víziutak mentén, új városok alakultak ki (Oroszországban például Kiev, Pszkov, Novgorod, Vlagyimir). A város elkülönülése a falutól, ami már a rabszolgaság idején megkezdődött — egyre fokozódott.

A kézművesség idővel egyre jövedelmezőbb lett. A kézművesek mesterségbeli tudása tökéletesedett. A feudális földesúr kezdett a városiaktól vásárolni kézműipari termékeket, mert igényeit már nem elégítették ki saját jobbágyainak készítmé-

nyei. A fejlettebb kézművesség véglegesen elkülönült a földműveléstől.

A világi és egyházi hűbérurak földjein keletkezett városok az illető hűbérurak hatalma alá kerültek. A városi polgárok számos szolgáltatással tartoztak a hűbérúrnak, természetbeni vagy pénzbeni dézsmát fizettek neki, alávetették magukat igazgatásának és bíráskodásának. A városi lakosság mihamar megkezdte a harcot a feudális függésből való szabadulásáért. Hol erejének latbavetésével, hol a városok megváltásával önkormányzati, bíráskodási, pénzverési, adószedési jogot vívott ki magának.

A városi lakosság főképpen kézművesekből és kereskedőkből állt. Sok városban menedéket találtak a földesuraktól elszökött jobbágyok. A város a faluval szemben, ahol naturális gazdaság uralkodott, az árutermelés hordozója lett. A városokban összegyűlt szökött jobbágyok konkurrenciájának növekedése, a hűbéri kizsákmányolás és elnyomás elleni harc arra kényszerítette a kézműveseket, hogy *céhekben* egyesüljenek. A céhrendszer a hűbériség korában majdnem minden országban megvolt.

Céhek keletkeztek Bizáncban a IX., Itáliában a X. században, később pedig egész Nyugat-Európában és Oroszországban. A keleti országokban (Egyiptom, Kína), az arab kalifátus városaiban még hamarabb keletkeztek céhek, mint az európai országokban. A céhek a városi kézműveseket egy-egy meghatározott iparág vagy több rokonszakma szerint egyesítették. A céheknek csak a kézművesmesterek voltak teljesjogú tagjai. A kézművesmesternek néhány legénye és inasa volt. A céhek gondosan védték tagjaik kizárólagos jogát az illető ipar űzésére, és szabályozták a termelést: megállapították a munkanap hosszát, az egyes mesterek legényeinek és inasainak számát, meghatározták a nyersanyag és a késztermék minőségét és árát, gyakran közösen vásárolták a nyersanyagot. A régóta meggyökeresedett, hagyományos munkamódszerek mindenki számára kötelezők voltak. A szigorú szabályozásnak az volt a célja, hogy egyetlen mester se emelkedhessen a többi fölé. Ezenkívül a céhek a kölcsönös segítség szervezetei is voltak.

A céhek a kézművesség hűbéri szervezeti formáját jelentették. Fennállásuk első időszakában bizonyos mértékben pozitív szerepük volt, mert elősegítették a városi kézművesség megerősödését és fejlődését. Az árutermelés növekedésének és a piac bővülésének arányában azonban a céhek egyre inkább a termelőerők fejlődésének kerékkötőivé váltak.

A céhek túlságba vitték a kézművesipari termelés szabályozását, s ez a körülmény gúzsba kötötte a kézművesek kezdeményezését, és akadályozta a technika fejlődését. A konkurrencia korlátozása céljából a céhek mindenféle akadályokat gördítettek azok útjába, akik mesterjogot akartak szerezni. Az

inasoknak és a legényeknek, akiknek a száma erősen megnövekedett, gyakorlatilag semmi lehetőségük sem volt többé arra, hogy önálló mesterekké legyenek. Kénytelenek voltak egész életükben bérmunkások maradni. Ilyen körülmények között a mester és alárendeltjei közötti viszony elvesztette korábbi, többé-kevésbé patriarchális jellegét. A mesterek fokozták az inasok és legények kizsákmányolását, napi 14—16 órán át dolgoztatták őket nyomorúságos bérért. A legények érdekeik megvédése céljából titkos szervezetekbe — egyletekbe tömörültek. A céhek és a városi hatóságok minden lehető módon üldözték a legények egyleteit.

A városi lakosság leggazdagabbjai a *kereskedők* voltak. A kereskedelmi tevékenység a rabszolgaság korából fennmaradt és a hűbériség korában keletkezett városokban egyaránt kibontakozott. A kézművesipar céhszervezetének a kereskedelemben a kereskedőtestület felelt meg. A *kereskedőtestületek* a hűbériség korában majdnem mindenütt megtalálhatók. Keleten a IX. századtól, Nyugat-Európában a IX—XI. századtól, Oroszországban a XII. századtól kezdve tudunk róluk. Fő feladatuk az volt, hogy harcoljanak a testületen kívülálló kereskedők konkurrenciája ellen, szabályozzák a mértékeket és súlyokat, védjék a kereskedők jogait a hűbérurak támadásaival szemben.

A IX—X. században már jelentős kereskedelem bonyolódott le Kelet országai és Nyugat-Európa között. A Kievi Oroszország tevékenyen részt vett ebben a kereskedelemben. A kereskedelem kibővülésében nagy szerepük volt a kereszteshadjáratoknak (XI—XIII. század), amelyek megnyitották a nyugat-európai kereskedők előtt a közel-keleti piacokat. Európába özönlött Keletről az arany meg az ezüst. A pénz megjelent olyan helyeken is, ahol korábban nem volt használatos. A keleti piacok meghódításában közvetlenül részt vettek az olasz városok, különösen Génua és Velence, amelyek kereskedelmi hajóikon kereszteslovagokat szállítottak Keletre, s biztosították élelmiszerellátásukat.

Hosszú ideig a földközi-tengeri kikötők voltak a kereskedelem legfontosabb központjai, ezek kötötték össze Nyugat-Európát a Kelettel. Ugyanakkor azonban a kereskedelem erősen fellendült azokban az északnémetországi és németalföldi városokban, amelyek az Északi- és Baltitenger kereskedelmi útjai mentén feküdtek.

A XIV. században kialakult itt a városok kereskedelmi szövetsége — a német Hanza-szövetség, amely a következő két évszázadban különféle európai országoknak mintegy 80 városát egyesítette. A Hanza-szövetség kereskedelmet folytatott Angliával, Skandináviával, Lengyelországgal és Oroszországgal. A nyugat-európai kézművesipar termékeiért — a flandriai és angol posztóért, vásznakért, a német fémcikkekért, a francia borért — Európa északkeleti vidékeiről prémet, bőrt, szalonnát, mézet, gabonát, fát, gyantát, lenvásznat és egyes kézművesipari termékeket szállítottak. A keleti országokból a kereskedők fűszert, borsot, szegfűszeget, szerecsendiót, illatszereket, festékeket, pamut- és selyemszövetet, szőnyeget és más árucikkeket szállítottak.

A XIII—XIV. században Novgorod, Pszkov és Moszkva orosz városok kiterjedt kereskedelmet folytattak Ázsiával és Nyugat-Európával. A novgorodi kereskedők egyfelől az északi (az Északi Jegestenger partvidékén és az Uralon túl élő) népekkel kereskedtek, másfelől rendszeres kereskedelmet folytattak Skandináviával és Németországgal.

A városok növekedése és a kereskedelem fejlődése erős hatással volt a hűbéri falura. A hűbérurak gazdasága belesodródott a piaci forgalomba. A fényűzési cikkek és a városi kézművesipari termékek megvásárlásához a hűbéruraknak pénzre volt szükségük. Ezért a hűbérúr számára előnyös volt a parasztokat a robot és a természetbeni dézsma helyett pénzbeni dézsmára fogni. A pénzbeni dézsmára való áttéréssel a hűbéri kizsákmányolás még jobban fokozódott.

A hűbéri társadalom osztályai és rendjei. A feudális hierarchia. A hűbéri társadalom két fő osztályra — hűbérurakra és parasztokra — oszlott. „A hűbéri társadalom olyan osztálytagozódást jelentett, amely mellett a túlnyomó többség — a jobbágyparasztság, teljesen függött a maroknyi kisebbségtől — a földesuraktól, akik a földet birtokolták"[1].

A hűbérurak osztálya nem volt egyöntetű. A kisebb hűbérurak adót fizettek a nagyobbaknak, segítették őket a háborúkban, s ezért élvezték védnökségüket. A védnököt *seigneur*-nek, a védencet *vazallus*-nak nevezték. A seigneurök más, hatalmasabb hűbérurak vazallusai voltak.

Az állam élén mint uralkodó osztály a feudális földesurak álltak. Ők képezték az egyik rendet: a *nemességet*. Ez volt az első rend, s tagjai széleskörű politikai és gazdasági kiváltságokat élveztek.

A *papság* (világiak és szerzetesek) szintén nagy földbirtokokkal rendelkezett, amelyeken nagyszámú függő és jobbágylakosság élt. A nemesség mellett a papság szintén uralkodó rendnek számított.

A „feudális hierarchia" széles alapzata a *parasztság* volt. A parasztok alá voltak rendelve a földesuraknak, s a legnagyobb hűbérúr — a király legfőbb hatalma alatt álltak. A parasztság politikai szempontból jogfosztott réteg volt. A földesurak eladhatták jobbágyaikat, s messzemenően éltek is ezzel a jogukkal. A jobbágytartók testi fenyítéket alkalmazhattak a parasztokkal szemben. A jobbágyi függést Lenin „jobbágyrabszolgaságnak" nevezte. A jobbágyparasztok kizsákmányolása majdnem ugyanolyan könyörtelen volt, mint az ókorban a rabszolgák kizsákmányolása. A jobbágy azonban bizonyos időt

[1] *Lenin*. Az államról. Lásd *Lenin* Művei. 29. köt. Szikra 1953. 494. old.

mégis a maga földjén dolgozhatott, bizonyos mértékben a maga ura lehetett.

A hűbéri társadalom fő osztályellentéte a hűbérurak és a jobbágyparasztok közötti ellentét volt. A kizsákmányolt parasztság a hűbériség idején mindvégig harcolt a feudális földesurak ellen, s ez a harc különösen heves lett a hűbériség fejlődésének utolsó szakaszában, amikor a jobbágyok kizsákmányolása a végsőkig fokozódott.

A hűbéri függőség alól felszabadult városokban a hatalom a gazdag városi polgárok — kereskedők, uzsorások, városi földbirtokosok és nagy háztulajdonosok kezében volt. A céhekbe tömörült kézművesek, akik a városi lakosság zömét alkották, gyakran szálltak síkra a városi arisztokrácia ellen, s arra törekedtek, hogy azzal együtt részt vehessenek a városok igazgatásában. A kisebb kézművesek és a legények harcoltak kizsákmányolóik, a céhmesterek és a kereskedők ellen.

A hűbéri kor vége felé a városi lakosság már erősen rétegeződött. Egyik oldalon a gazdag kereskedők és céhmesterek, a másik oldalon a mesterlegények, inasok, s a városi szegénység széles rétegei álltak. A város alsóbb rétegei harcra keltek a városi arisztokrácia és a hűbérurak egyesült erői ellen. Ez a harc összekapcsolódott a jobbágyparasztoknak a hűbéri kizsákmányolás ellen irányuló harcával.

A legfőbb hatalom birtokosai a királyok (Oroszországban a nagyfejedelmek, majd a cárok) voltak. A királyok személyi birtokainak határain túl azonban a királyi hatalom jelentősége a korai hűbériség időszakában elenyésző volt. Ez a hatalom gyakran névleges maradt. Egész Európa igen sok nagyobb és kisebb államra oszlott. A nagy hűbérurak birtokaikon teljhatalmú urak voltak. Törvényeket adtak ki, ügyeltek azok betartására, ítélkeztek és végrehajtották ítéleteiket, saját katonaságot tartottak, támadásokat intéztek szomszédaik ellen, s attól sem idegenkedtek, hogy rablótámadásokat hajtsanak végre a nagyobb utak mentén. Sokan közülük önállóan vertek pénzt. A kisebb hűbérurak is igen messzemenő jogokkal rendelkeztek az alájuk tartozó emberek tekintetében; azon voltak, hogy felérjenek a nagy seigneurökkel.

A hűbéri viszonyok idővel a jogok és kötelezettségek rendkívül bonyolult szövevényét alkották. A hűbérurak között végnélküli viták és viszálykodások keletkeztek. Ezeket rendszerint fegyveres úton, belháborúkkal döntötték el.

A hűbéri társadalom termelőerőinek fejlődése. A hűbériség korában a termelőerők magasabb színvonalat értek el, mint a rabszolgakorban.

A mezőgazdaság terén emelkedett a termelés technikai színvonala, megjelent és elterjedt a vaseke és több más vasszerszám. Új földművelési ágak keletkeztek, jelentős fejlődésnek indult a szőlészet, a bortermelés, a konyhakertészet. Fejlődött az állattenyésztés, különösen a lótenyésztés, ami a hűbérurak katonai szolgálatával függött össze, fejlődött a vajkészítés. Számos vidéken erősen elterjedt a juhtenyésztés. Nőtt a rétek és legelők területe, megjavult a minőségük.

Fokozatosan tökéletesedtek a kézművesek szerszámai és a nyersanyag-feldolgozás módszerei. A korábbi kézművesmesterségek kezdtek specializálódni. Így például a kovács régebben fémből mindenfajta cikket készített. Idővel a kovácsipartól különvált a fegyverkovácsmesterség, a szegkovácsmesterség, a késművesség, a lakatosság, a bőripartól pedig a csizmadiamesterség és a nyergesmesterség. A XVI—XVII. században Európában elterjedt a rokka. 1600-ban feltalálták a szalagszövőszéket.

A szerszámok tökéletesítése szempontjából döntő jelentősége volt a vasolvasztás és a vasfeldolgozás fejlődésének. Eleinte a vasat igen kezdetleges módon állították elő. A XIV. században kezdték alkalmazni a vízikereket a fújtató és az érczúzó nagykalapács mozgásbahozására. A kemence huzatának növelésével kovácsolható anyag helyett önthető anyagot — öntöttvasat nyertek. Amikor katonai téren alkalmazni kezdték a puskaport, és megjelent a tüzérség (XIV. század), sok fémre volt szükség az ágyúgolyókhoz; a XV. századtól kezdve az ágyúgolyót vasból kezdték önteni. Egyre több fém kellett mezőgazdasági és egyéb szerszámok készítéséhez. A XV. század első felében megjelentek az első kohók. Az iránytű feltalálása elősegítette a hajózás további fejlődését. Nagy jelentőségű volt a könyvnyomtatás feltalálása és elterjedése.

Kínában a termelőerők és a kultúra már a VI—XI. században jelentős fejlődést értek el, és sok tekintetben felülmúlták az akkori Európa termelőerőit és kultúráját. A kínaiak találták fel az iránytűt, a puskaport, az írópapírt és a legegyszerűbb formában a könyvnyomtatást.

A hűbéri társadalom termelőerőinek fejlődése egyre inkább beleütközött a feudális termelési viszonyok szűk kereteibe. A hűbéri kizsákmányolás jármában sínylődő parasztság nem tudta tovább növelni a mezőgazdasági termékek termelését. A kényszerű paraszti munka termelékenysége rendkívül alacsony volt. A városokban a kézművesmunka termelékenységének emelkedése a céhek szabályzatai és rendszabályai által támasztott akadályokba ütközött. A hűbéri rendet a termelés fej-

lődésének lassú üteme, a maradiság és a hagyományok hatalma jellemezte.

A hűbéri társadalom kereteiben kifejlődött termelőerők új termelési viszonyokat követeltek.

A tőkés termelés megszületése a hűbéri rend méhében. A kereskedelmi tőke szerepe. A hűbériség korában fokozatosan fejlődött az árutermelés, kibontakozott a városi kézművesipar, s a parasztgazdaság egyre inkább belesodródott a cserébe.

A kiskézművesek és parasztok magántulajdonon és egyéni munkán alapuló, s ugyanakkor csere céljából történő termelését — *egyszerű árutermelésnek* nevezzük.

Azt már mondottuk, hogy a csere céljából készült termék — áru. Az egyes árutermelők az egyforma árucikkek előállítására nem egyforma mennyiségű munkát fordítanak. Ez azoktól a különböző feltételektől függ, amelyek között dolgozniok kell: a tökéletesebb szerszámokkal rendelkező árutermelők egy és ugyanazon árucikk előállítására kevesebb munkát fordítanak, mint más árutermelők. A szerszámok különbözőségén kívül szerepük van a dolgozók erejében, ügyességében, szaktudásában stb. mutatkozó különbségeknek is. A piacnak azonban semmi köze ahhoz, hogy az egyes árukat milyen körülmények között és milyen szerszámokkal állították elő. A piacon egyforma árukért ugyanazt a pénzösszeget fizetik, függetlenül azoktól az egyéni munkafeltételektől, amelyek között az árut előállították.

Ezért az olyan árutermelők, akik rosszabb termelési feltételeik következtében az átlagosnál több egyéni munkát fordítanak az árura, áruik eladása során ráfordításuknak csak egy részét kapják meg, és tönkremennek. Ezzel szemben az olyan árutermelők, akik jobb termelési feltételeik folytán az átlagosnál kevesebb egyéni munkát fordítanak az árura, áruik eladása során előnyös helyzetben vannak, és meggazdagodnak. Ez fokozza a konkurrenciát. Bekövetkezik a kisárutermelők rétegeződése: többségük egyre jobban elszegényedik, jelentéktelen részük viszont meggazdagodik.

Az árutermelés fejlődésének útjában nagy akadályt jelentett a hűbériség korának partikularizmusa, állami széttagoltsága. A hűbérurak saját belátásuk szerint vámot állapítottak meg a behozott árucikkekre, díjat szedtek a birtokukon való átutazásért, s ily módon komoly akadályokat gördítettek a kereskedelem fejlődésének útjába. A kereskedelemnek és általában a társadalom gazdasági fejlődésének szükségletei elkerülhetetlenné tették a hűbéri széttagoltság megszüntetését. A kézművesipari és a mezőgazdasági termelés fejlődése, a város és falu közötti társadalmi munkamegosztás előrehaladása azzal

járt, hogy az országon belül a különböző vidékek között erősödtek a gazdasági kapcsolatok, kialakult a *nemzeti piac*. A nemzeti piac kialakulása megteremtette az államhatalom központosításának gazdasági előfeltételeit. A kialakulóban levő városi burzsoázia érdekelve volt a hűbéri korlátok ledöntésében, s így síkraszállt a központosított állam megteremtéséért.

A királyok a kisnemesi földesuraknak, a „vazallusok vazallusainak" szélesebb rétegére és a fejlődő városokra támaszkodva döntő csapást mértek a hűbéri arisztokráciára, s megszilárdították a maguk helyzetét. Nemcsak névlegesen, hanem ténylegesen is uralkodók lettek az államban. Nagy nemzeti államok jöttek létre abszolút monarchiák formájában. A hűbéri partikularizmus megszüntetése és a központosított államhatalom megteremtése elősegítette a tőkés viszonyok keletkezését és fejlődését.

A tőkés termelési forma keletkezésében nagy szerepe volt a *világpiac* kialakulásának is.

A XV. század második felében a törökök elfoglalták Konstantinápolyt és a Földközi-tenger egész keleti partvidékét. Ezzel elvágták a Nyugat-Európa és Kelet közötti kereskedelem fő útvonalait. Kolumbus az Indiába vezető tengeri út keresése közben 1492-ben felfedezte Amerikát, 1498-ban pedig Vasco de Gama Afrika körülhajózásával az Indiába vezető tengeri utat fedezte fel.

E felfedezések nyomán az európai kereskedelem súlypontja a Földközi-tengerről az Atlanti-óceánra helyeződött át, a kereskedelemben a fő szerep Hollandiának, Angliának és Franciaországnak jutott. Kiemelkedő szerepe volt az európai kereskedelemben Oroszországnak.

A világkereskedelem és a világpiac kialakulásával a kézművesség már nem tudta kielégíteni a megnövekedett árukeresletet. Ez a körülmény meggyorsította az átmenetet a kisüzemi kézművestermelésről a bérmunkások kizsákmányolásán alapuló nagyüzemi *tőkés termelésre.*

Az átmenet a hűbéri termelési módról a tőkés termelési módra kétféleképpen ment végbe: egyrészt a kisárutermelők rétegeződése kapitalista vállalkozókat szült, másrészt a kereskedelmi tőke a kereskedők révén közvetlenül alárendelte magának a termelést.

A céhek korlátozni tudták a konkurrenciát és a kézművesek rétegeződését, amíg az árutermelés nem volt eléggé fejlett. A csere fejlődésével a konkurrencia egyre erősebb lett. A kiterjedtebb piacra dolgozó mesterek részben kivívták a céhkorlátozások megszüntetését, részben egyszerűen kijátszották a korlátozásokat. Meghosszabbították a legények és inasok munkanapját, növelték számukat, termelékenyebb munkamódszereket alkalmaztak. A leggazdagabb mesterek fokozatosan kapi-

talistákká, a szegényebb mesterek, a legények és az inasok pedig bérmunkásokká váltak.

A kereskedelmi tőke a naturális gazdaság felbomlasztásával elősegítette a tőkés termelés kialakulását. A kereskedelmi tőke eredetileg közvetítőként szerepelt a kisárutermelők — a kézművesek és a parasztok áruinak kicserélésénél, s a hűbérurak által elsajátított többlettermék egy részének a hűbérurak által történő realizálásánál. A továbbiak során a kereskedő kezdte rendszeresen felvásárolni a kisárutermelőktől az általuk előállított árucikkeket, s ezeket kiterjedtebb piacon adta el. Ezzel a kereskedőből *felvásárló* lett. A konkurrencia növekedésével és a felvásárló megjelenésével a kézművestömeg helyzete lényegesen megváltozott. Az elszegényedett mesterek kénytelenek voltak segítségért fordulni a felvásárló kereskedőhöz, aki kölcsönképpen pénzt, nyersanyagot és egyéb anyagokat bocsátott rendelkezésükre, azzal a feltétellel, hogy késztermékeiket előre megállapított, alacsony áron neki adják el. Így a kistermelők gazdaságilag függő helyzetbe kerültek a kereskedelmi tőkével szemben.

Fokozatosan egyre több elszegényedett mester került ilyen függő helyzetbe a gazdag felvásárlóval szemben. A felvásárló nyersanyagot, például fonalat osztott ki közöttük, hogy abból meghatározott díj ellenében szövetet készítsenek, s így a felvásárló *munkakiadó-vállalkozóvá* lett.

A kézműves tönkremenése oda vezetett, hogy a felvásárló már nemcsak nyersanyaggal, hanem szerszámokkal is ellátta. Így a kézműves önállóságának a látszatát is elvesztette, s véglegesen bérmunkássá, a felvásárló pedig ipari kapitalistává vált.

A kapitalista műhelyében összegyűjtött minapi kézművesek egyforma munkát végeztek. Hamarosan kiderült azonban, hogy egyesek közülük jobban végeznek el bizonyos fajta műveleteket, mások pedig másfajta műveleteket. Ezért előnyösebb volt, ha mindegyikre a munkának azt a részét osztják ki, amelyben a legjártasabb. Ily módon a többé-kevésbé jelentős számú dolgozót foglalkoztató műhelyekben fokozatosan bevezették a *munkamegosztást.*

Az olyan kapitalista vállalatot, amely munkamegosztás alapján, kézierővel dolgozó bérmunkásokat alkalmaz, *manufaktúrának* nevezzük[1].

Az első manufaktúrák már a XIV—XV. században megjelentek Firenzében és Itália egyes középkori város-köztársaságaiban. Később, a XVI—XVIII. században, a különféle termelési ágakhoz tartozó manufak-

[1] A „manufaktúra" szószerint kézzel végzett munkát jelent.

túrák — posztó-, len-, selyemszövő-, óra-, fegyver-, üvegmanufaktúrák — minden európai országban elterjedtek.

Oroszországban a XVII. században jöttek létre az első manufaktúrák. A XVIII. század elején, I. Péter uralkodása idején, a manufaktúrák gyorsabb ütemben kezdtek fejlődni. Ezek között voltak fegyver-, posztó-, selyem- és más manufaktúrák. Az Uralban vasolvasztó, ércbánya- és sólepárló üzemeket létesítettek.

A bérmunkán alapuló nyugat-európai manufaktúráktól eltérően az orosz vállalatoknál a XVII—XVIII. században, bár szabad bérmunkásokat is alkalmaztak, túlsúlyban volt a jobbágyparasztok és a helyhezkötött munkások munkája. A XVIII. század végétől kezdve mindenfelé elterjedtek a szabad bérmunkán alapuló manufaktúrák. Ez a folyamat különösen megerősödött a jobbágyság megszüntetése előtti utolsó évtizedekben.

A hűbéri viszonyok felbomlása végbement a falun is. Az árutermelés fejlődésével megnövekedett a pénz hatalma. A jobbágytartó hűbérurak a dézsmát és más szolgáltatásokat már nem természetben, hanem pénzformában követelték. A parasztoknak el kellett adniok munkájuk termékeit, s a kapott pénzből kellett a hűbérúrnak fizetniök. A parasztok állandóan pénzhiánnyal küszködtek. Ezt a felvásárlók és az uzsorások a parasztok leigázására használták ki. A hűbéri elnyomás fokozódott, a jobbágyok helyzete rosszabb lett.

A pénzviszonyok fejlődése erős lökést adott a *parasztság differenciálódásának,* vagyis különböző szociális csoportokra tagozódásának. A parasztság túlnyomó többsége nyomorban élt, roskadozott az erejét meghaladó munka terhe alatt, és tönkrement. Ezzel párhuzamosan kezdtek megjelenni a faluban a népnyúzó kulákok, akik uzsorakölcsönökkel, mezőgazdasági termékek, állatok és mezőgazdasági eszközök áron aluli felvásárlásával kizsákmányolták a falujukbeli parasztokat.

Ilyenformán a hűbéri rend méhében megszületett a tőkés termelés.

Az eredeti tőkefelhalmozás. A parasztok földjének erőszakos elvétele. A gazdagság felhalmozása. A tőkés termelésnek két fő feltétele van: 1. vagyontalan emberek tömege, akik személyükben szabadok, ugyanakkor azonban meg vannak fosztva a termelőeszközöktől és a létfenntartási eszközöktől, s ennek következtében kénytelenek elszegődni és a kapitalistáknak dolgozni; 2. tőkés nagyüzemek alapításához szükséges pénzeszközök felhalmozása.

Láttuk, hogy a kapitalizmus táptalaja a magántulajdonon alapuló kisárutermelés és a velejáró konkurrencia volt, ami kevesek meggazdagodására és a kistermelők többségének tönkrejutására vezetett. De ennek a folyamatnak a lassúsága nem felelt meg a XV. századvégi nagy felfedezések nyomán kialakult új világpiac szükségleteinek. A tőkés termelési mód ki-

alakulását meggyorsította az a körülmény, hogy a nagybirtokosok, a burzsoázia, valamint a kizsákmányoló osztályok kezében levő államhatalom az erőszak legdurvább módszereit alkalmazta. Az erőszak Marx szavai szerint a bába szerepét játszotta, meggyorsította az új, tőkés termelési mód megszületését.

A polgári tudósok idillikus színben tüntetik fel a tőkésosztály és a munkásosztály keletkezésének történetét. Mint mondják, valamikor réges-régen volt néhány igyekvő és takarékos ember, akik munkájuk révén gazdagságot halmoztak fel. Másfelől tömegével voltak a lusta, naplopó emberek, akik elherdálták mindenüket, és vagyontalan proletárokká váltak.

A kapitalizmus védelmezőinek ezek a dajkameséi alaptalan kitalálások, semmi közük a valósághoz. Ténylegesen a vagyontalan emberek — a proletárok tömegének kialakulása és a javaknak kevesek kezében való felhalmozódása úgy ment végbe, hogy a kistermelőket erőszakkal megfosztották a termelőeszközöktől. A termelők és a termelőeszközök (a föld, a szerszámok stb.) elválasztása végnélküli rablásokkal és kegyetlenkedésekkel járt együtt. Ezt a folyamatot *eredeti tőkefelhalmozásnak* nevezzük, mert megelőzte a nagyüzemi kapitalista termelés kialakulását.

A tőkés termelés legelőször Angliában ért el jelentős fejlődési fokot. Ebben az országban a XV. század végén kezdődött el az a gyötrelmes folyamat, amelynek során a parasztokat erőszakos úton megfosztották a földtől. Közvetlen indítékul ehhez az a körülmény szolgált, hogy megnövekedett a gyapjúkereslet az előbb Flandriában, majd magában Angliában is létrejött nagy posztómanufaktúrák részéről. A földesurak egyre nagyobb juhnyájakat tartottak. A juhtenyésztéshez legelő kellett. A hűbérurak tömegével űzték el a parasztokat falvaikból, magukhoz ragadták a parasztok állandó használatában levő földeket, s a szántókat legelőkké változtatták.

A parasztok elűzése a földekről különféle módszerekkel, elsősorban a közösségi földek nyílt elfoglalása útján történt. A földesurak körülkerítették ezeket a földeket, lerombolták a parasztházakat, a parasztokat pedig erőszakos módon kitelepítették. Ha a parasztok megkísérelték visszavenni a tőlük törvénytelenül elvett földet, a hűbérúrnak segítségére siettek az állam fegyveres erői. Az államhatalom a XVIII. századtól kezdve törvényeket adott ki „a földek körülkerítéséről", s ezzel szentesítette a parasztok megrablását.

A tönkretett és megrabolt parasztokból toborzódtak az Anglia városait, falvait és útjait elárasztó nincstelenek beláthatatlan tömegei. Nem volt semmijük, amiből megélhettek volna,

nyomorogtak. Az államhatalom drákói, embertelen törvényeket hozott a kisajátítottak ellen. Így például VIII. Henrik angol király uralkodása idején (XVI. század) 72 000 embert végeztek ki „csavargásért". A XVIII. században a „csavargókat" és hajléktalanokat halálbüntetés helyett „dologházakba" zárták, amelyek méltán kapták a hírhedt „szörnyűségek háza" elnevezést. Így igyekezett a burzsoázia a bérmunka fegyelmére rászoktatni a földtől megfosztott és földönfutóvá tett falusi lakosságot.

A cári *Oroszországban,* amely más európai országoknál később lépett a kapitalista fejlődés útjára, a termelőknek a termelőeszközöktől való elválasztása ugyanolyan módszerekkel történt, mint más országokban. 1861-ben a cári kormány a parasztfelkelések hatására kénytelen volt eltörölni a jobbágyságot.

Ez a reform a parasztok hatalmas arányú megrablását jelentette. A földesurak magukhoz ragadták a földek kétharmadát, s csak egyharmadát hagyták meg a parasztok használatában. A legtermékenyebb földeket, s számos esetben a parasztok használatában levő legelőket, itatókat, földekhez vezető utakat stb. kihasították a földesurak. A kihasított területek a földesurak kezében a parasztság leigázásának eszközévé váltak, mert a parasztok kénytelenek voltak ezeket a földeket a legsúlyosabb feltételek mellett bérbevenni a földesuraktól. A törvény, amely kimondta a parasztok személyes szabadságát, ideiglenesen érvényben hagyta a robotot és a dézsmát. A paraszt a megnyírbált osztásföldért köteles volt ezeket a szolgáltatásokat teljesíteni a földesúr számára, mindaddig, amíg a földet meg nem váltotta. A megváltás összegét túlságosan magasra becsült földárak alapján állapították meg, s mintegy kétmilliárd rubelre rúgott.

Lenin az 1861-es parasztreform jellemzése során a következőket írta: „Ez az első tömeges erőszak a parasztsággal szemben a születőben levő mezőgazdasági kapitalizmus érdekében. Ez a földesúri «földtisztítás» a kapitalizmus számára"[1].

A parasztok földnélkülivé változtatása kettős következménnyel járt. Egyrészt, a föld a földesurak aránylag kis csoportjának magántulajdonába került. A föld feudális rendi tulajdona tőkés tulajdonná változott. Másrészt, biztosítva volt, hogy a kapitalistákhoz elszegődni kész szabad munkások hatalmas áradatban özönlenek az iparba.

A tőkés termelés kialakulásához az olcsó munkaerőn kívül arra is szükség volt, hogy kevés kézben nagy vagyonok halmozódjanak fel pénzösszegek formájában, amelyeket bármilyen termelőeszközzé át lehet változtatni, és fel lehet használni munkások szerződtetésére.

[1] *Lenin.* A szociáldemokrácia agrárprogramja az 1905—1907-es első orosz forradalomban. Lásd *Lenin* Művei. 13. köt. Szikra 1954. 281. old.

A középkorban nagy pénzvagyonokat halmoztak fel a kereskedők és az uzsorások. Ezek a vagyonok szolgáltak később alapul sok kapitalista vállalat létesítéséhez.

Amerika leigázása, ami a bennszülött lakosság tömeges kirablásával és kiirtásával járt együtt, mérhetetlen gazdagságot biztosított a hódítóknak, s ez a gazdagság még gyorsabb ütemben kezdett növekedni a rendkívül gazdag nemesfémbányák kiaknázása nyomán. A bányákban munkáskezekre volt szükség. A bennszülött lakosság — az indián nép — tömegesen pusztult el, mert nem bírta a szörnyű munkakörülményeket. Az európai kereskedők Afrikában hajtóvadászatot rendeztek a négerekre, ugyanolyan módszerekkel, ahogyan vadállatokra vadásznak. Az Afrikából elhurcolt és rabszolgasorba döntött négerekkel folytatott kereskedelem rendkívül előnyös volt. A rabszolgakereskedők haszna mesébe illő arányokat öltött. Az amerikai gyapotültetvényeken messzemenően alkalmazták a négerek rabszolgamunkáját.

A nagy vagyonok kialakulásának a *gyarmati kereskedelem* is egyik nagyon fontos forrása volt. Az Indiával folytatott kereskedelem céljaira a holland, az angol és a francia kereskedők kelet-indiai társaságokat alakítottak. Ezeket a társaságokat az illető kormányok is támogatták. Monopóliumot kaptak a gyarmatárukkal való kereskedelemre, és megszerezték azt a jogot, hogy bármilyen erőszakos eszközök igénybevételével korlátlanul kizsákmányolják a gyarmatokat. A kelet-indiai társaságok haszna évente többszáz százalék volt. Oroszországban hatalmas hasznot hajtott a kereskedőknek a Szibéria lakosságával folytatott rabló kereskedelem és a szeszbérlet rabló rendszere, amely abban állt, hogy az állam meghatározott díj ellenében magánvállalkozóknak megadta a szeszfőzés és a szeszesitalok árusításának jogát.

Mindennek eredményeképpen hatalmas pénzvagyonok halmozódtak fel a kereskedelmi és uzsoratőke birtokosainak kezében.

Eszerint a kistermelők tömegeinek kifosztása és tönkretétele árán halmozódtak fel a nagyüzemi tőkés vállalatok megalapításához szükséges pénzvagyonok.

Marx ezt a folyamatot a következő szavakkal jellemzi: „A tőke tetőtől talpig minden pórusából vért és szennyet izzadva"[1] jön a világra.

A jobbágyparasztok felkelései. A polgári forradalmak. A hűbéri rend bukása. A parasztok az egész hűbériség folyamán har-

[1] *Marx.* A tőke. 1. köt. Szikra 1949. 822. old.

coltak a feudális földesurak ellen, de a harc e kor végefelé különös hevességgel lángolt fel.

Franciaországot a XIV. században parasztháború borította lángba, amely „Jacquerie" néven került be a történelembe. A városok kialakulóban levő burzsoáziája eleinte támogatta ezt a mozgalmat, de a döntő pillanatban elfordult tőle.

Angliában a XIV. század végén parasztfelkelés lángolt fel, amely az ország nagy részére kiterjedt. A felfegyverzett parasztok Wat Tyler vezetésével végigvonultak az országon, feldúlták a földesúri birtokokat meg a kolostorokat, s elfoglalták Londont. A hűbérurak erőszakhoz és csaláshoz folyamodtak, hogy elfojtsák a felkelést. Tylert áruló módon meggyilkolták. A felkelők hittek a király és a hűbérurak ígéreteiben, s szétszéledtek, ki-ki a maga otthonába. Ezután büntetőcsapatok járták végig a falvakat, és könyörtelenül leszámoltak a parasztokkal.

Németországban a XVI. század elején országszerte parasztháború dúlt, amelyet a városi szegénynép is támogatott. A felkelők élén Thomas Münzer állt. A parasztok a nemesi önkény és erőszak megszüntetését követelték.

Oroszországban különösen nagyarányú volt a XVII. században Sztyepan Razin vezetésével, s a XVIII. században Jemeljan Pugacsov vezetésével lezajlott parasztháború. A felkelt parasztok a jobbágyság megszüntetéséért, a földesúri és kincstári földek átadásáért, a földesurak uralmának felszámolásáért harcoltak. A feudális jobbágytartó gazdasági rendszer válságának kiéleződése a XIX. század ötvenes éveiben, az 1861-es reform küszöbén fellángolt parasztfelkelések hatalmas hullámában jutott kifejezésre.

Hatalmas arányú parasztháborúk és felkelések zajlottak le több évszázadon át *Kínában is*. A tajpingoknak a Csin-dinasztia uralkodása idején (a XIX. század közepén) lezajlott felkelésében sokmilliós paraszttömegek vettek részt. A felkelők elfoglalták Nankingot, Kína ősi fővárosát. A tajpingok agrártörvénye a föld és más vagyon használatának egyenlőségét hirdette. A tajpingok államszervezetében a monarchia sajátos módon párosult a paraszti demokráciával, ami más országok parasztmozgalmaira is jellemző.

A parasztfelkelések forradalmi jelentősége abban áll, hogy megingatták a hűbériség alapjait, s végeredményben a jobbágyság eltörlésére vezettek.

Nyugat-Európa országaiban az átmenet a hűbériségről a kapitalizmusra *polgári forradalmak* révén történt. A parasztoknak a földesurak elleni harcát a felemelkedő burzsoázia arra használta ki, hogy meggyorsítsa a hűbéri rend bukását, tőkés kizsákmányolással váltsa fel a feudális kizsákmányolást, s kezébe ragadja a hatalmat. A polgári forradalmakban a hűbériség ellen harcolók zöme a parasztok közül került ki. Így volt ez a XVI. században Németalföldön (Hollandia és Belgium), az első polgári forradalomban. Így volt a XVII. századi angol forradalomban. Így volt a XVIII. század végén Franciaországban lezajlott polgári forradalomban.

A parasztsag forradalmi harcának gyümölcseit a paraszt-

ság vállain hatalomra jutott burzsoázia szedte le. A parasztok ereje elnyomóik ellen táplált gyűlöletükben rejlett. A parasztfelkelések azonban spontán jellegűek voltak. A parasztság mint kismagántulajdonosok osztálya szét volt forgácsolva, s nem tudott létrehozni magának világos programot és erős, egységes harci szervezetet. A parasztfelkelések csakis abban az esetben vezethetnek sikerre, ha összekapcsolódnak a munkásmozgalommal, és ha a parasztfelkeléseket a munkásság irányítja. A XVII. és a XVIII. század polgári forradalmainak időszakában azonban a munkásosztály még gyenge, kislétszámú és szervezetlen volt.

A hűbéri társadalom méhében megérlelődtek a tőkés termelés többé-kevésbé kész formái, új kizsákmányoló osztály fejlődött ki, a kapitalisták osztálya, s ezzel párhuzamosan megjelentek a termelőeszközöktől megfosztott emberek — a proletárok tömegei.

A polgári forradalmak korában a burzsoázia felhasználta a hűbériség ellen a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti kötelező összhang gazdasági törvényét, megdöntötte a hűbéri termelési viszonyokat, új, tőkés termelési viszonyokat hozott létre, s a termelési viszonyokat összhangba hozta a hűbériség méhében kialakult termelőerők jellegével.

A polgári forradalmak véget vetettek a hűbéri rendnek és megteremtették a kapitalizmus uralmát.

A HŰBÉRISÉG KORÁNAK GAZDASÁGI NÉZETEI

A hűbériség korának gazdasági nézeteiben a társadalmi viszonyoknak akkoriban uralkodó rendje tükröződött. A hűbéri társadalomban az egész szellemi élet a papság ellenőrzése alatt állt, és *vallásos-skolasztikus* formában folyt. Ezért az akkori gazdasági életre vonatkozó elgondolások külön fejezetet alkottak a teológiai értekezésekben.

Kínában a hűbériség korának gazdasági és egyéb nézetei hosszú évszázadokon át *Konfucius* tanításainak hatása alatt álltak. A konfuciánizmus mint vallásos ideológia még az időszámításunk előtti V. században keletkezett. A konfuciánizmus társadalmi és gazdasági nézeteinek az a lényege, hogy szentesítik az egyeduralkodó hatalma alatt álló egységes hűbéri államot, megkövetelik az állam felépítésében és a családi életben egyaránt érvényesülő feudális rendi hierarchia szigorú őrzését. Konfucius szavai szerint „a szürke emberek kötelesek engedelmeskedni az arisztokratáknak és a bölcseknek. Ha az egyszerű ember nem engedelmeskedik a magasabbrangúnak, az a rendetlenség kezdete." Konfucius és követői a hűbéri kizsákmányolók érdekeinek védelmében a gazdaság legelmaradottabb, legkonzervatívabb formáit eszményítették. A patriarchális régmúltat „aranykorként" magasztalták. A konfuciánizmus fejlődése során a hűbéri arisztokrácia hivatalos ideológiája lett.

A középkori Európában a hűbériség egyik ideológusa, *Aquinói Tamás* (XIII. század), isteni törvénnyel igyekezett megindokolni a hűbéri tár-

sadalom szükségszerűségét. Azt hirdette, hogy a feudális tulajdon szükséges és ésszerű, rabszolgáknak minősítette a jobbágyparasztokat, s az ókori rabszolgatartókkal szemben azt állította, hogy „lelkében a rabszolga szabad", és ezért az úrnak nincs joga megölni. A munkát már nem tekintették szabad emberhez méltatlan foglalkozásnak. Aquinói Tamás a fizikai munkát durva munkának, a szellemi munkát pedig nemes munkának tekintette. Ebben a felosztásban látta a társadalom rendi felosztásának alapját. A vagyonnal kapcsolatos nézeteiben ugyanez a feudális-rendi szempont nyilvánult meg. Minden embernek annyi vagyonnal kell rendelkeznie, amennyi megfelel a hűbéri hierarchiában elfoglalt helyzetének. Ebből a szempontból jellemző a középkori teológusok tanítása az úgynevezett „igazságos" árról. Az „igazságos" árnak az áru előállítására fordított munka mennyiségét és a termelő rendi helyzetét kell kifejeznie.

Az „igazságos" ár középkori védelmezői egyáltalán nem tiltakoztak a kereskedelmi haszon ellen. Csupán olyan keretek közé igyekeztek szorítani a hasznot, amelyek között nem veszélyezteti más rendek gazdasági létét. Elítélték, alantas és erkölcstelen foglalkozásnak tekintették az uzsorát. Az árutermelés és a csere fejlődésével azonban maga a papság is kezdett részt venni uzsoraügyletekben; ugyanakkor az egyház egyre türelmesebb álláspontra helyezkedett az uzsoráskodás tekintetében.

Az elnyomott és kizsákmányolt tömegeknek a hűbéri társadalom uralkodó osztályai ellen folytatott osztályharca hosszú évszázadokon át vallásos formában folyt. A kizsákmányolt parasztok és mesterlegények követeléseit gyakran indokolták a bibliából vett idézetekkel. Nagyon elterjedtek a legkülönfélébb szekták. A katolikus egyház, az inkvizíció könyörtelenül üldözte, máglyán égette meg az „eretnekeket".

Az osztályharc előrehaladásával az elnyomott tömegek mozgalmának vallásos formája háttérbe szorult, s egyre határozottabban lépett előtérbe a mozgalom forradalmi jellege. A parasztok a jobbágyrabszolgaság megszüntetését, a hűbéri kiváltságok eltörlését, az egyenjogúság megteremtését, a rendek megszüntetését stb. követelték.

A parasztháborúk folyamán Angliában, Csehországban, Németországban a felkelők jelszavai egyre radikálisabbak lettek. A falu és a város kizsákmányolt tömegeinek egyenjogúságra törekvése a *vagyonközösség* követelésében jutott kifejezésre. Eszerint a fogyasztás terén törekedtek egyenlőségre. Bár a vagyonközösség követelése nem válhatott valóra, abban a történelmi időszakban forradalmi jelentőségű volt, mert harcba vitte a tömegeket a hűbéri elnyomás ellen.

A hűbéri kor végefelé két kiváló korai utópista szocialista lépett fel — az angol *Morus Tamás*, az „Utópia" című könyv szerzője (XVI. század), és az olasz *Campanella Tommaso*, a „Napállam" című könyv szerzője (XVII. század). Ezek a gondolkodók látták koruk társadalmának egyre növekvő egyenlőtlenségét és ellentmondásait, és eredeti formában fejtették ki a társadalmi bajok okairól formált nézeteiket; leírták azt a véleményük szerint eszményi társadalmi rendszert, amelyben ezek a bajok megszűnnek.

Ezek az utópisták könyveikben olyan társadalmi rendet írnak le, amely nem ismeri a magántulajdont és az ezzel járó visszásságokat. Ebben a társadalomban mindenki egyaránt foglalkozik kézműves és mezőgazdasági munkával. Minden lakos hat, vagy éppenséggel csak négy órát dolgozik naponta, s munkájuk termékei mégis teljesen elegendők minden szükséglet kielégítésére. A termékeket a szükségletek szerint osztják el. A gyermekek nevelése társadalmi ügy.

Morus és Campanella művei haladó szerepet vittek a társadalmi gondolkodás fejlődésében. Olyan eszméket tartalmaztak, amelyek jóval megelőzték az akkori idők társadalmi fejlődését. Morus és Campanella azonban nem ismerték a társadalmi fejlődés törvényeit, eszméik megvalósíthatatlanok, utópikusak voltak. Abban az időben nem lehetett megszüntetni a társadalmi egyenlőtlenséget; a termelőerők színvonala a hűbéri kizsákmányolásról a tőkés kizsákmányolásra való áttérést követelte.

A kapitalizmus keletkezése a XVI. századra tehető. Ugyanebben a században igyekeztek először megérteni és megmagyarázni a kapitalizmus számos jelenségét. Így jött létre és fejlődött ki a XVI—XVIII. században a *merkantilizmus* néven ismert gazdasági és politikai irányzat.

A merkantilizmus Angliában keletkezett, majd megjelent Franciaországban, Olaszországban és más országokban is. A merkantilisták felvetették az ország gazdagságának, a vagyon formáinak és növelése módjainak kérdését.

Olyan idő volt ez. amikor a tőke, kereskedelmi és uzsoratőke formájában — a kereskedelem és a hitel területén uralkodott. A termelés területén viszont a tőke csak az első lépéseket tette meg azzal, hogy létrehozta a manufaktúrákat. Amerika felfedezése és meghódítása után özönlöttek Európába a nemesfémek. Ezt követően az arany és ezüst az egyes európai államok között állandóan újra elosztódott, részben háborúk, részben a külkereskedelem révén.

A vagyon természetének értelmezésében a merkantilisták a forgalom felületi jelenségeiből indultak ki. Figyelmüket nem a termelésre, hanem a kereskedelemre és a pénzforgalomra, különösen az arany és az ezüst mozgására összpontosították.

A merkantilisták úgy látták, hogy az egyetlen igazi gazdagság nem a társadalmi termelés és termékei, hanem a pénz — az arany és az ezüst. A merkantilisták azt követelték az államtól, hogy tevékenyen avatkozzék be a gazdasági életbe, és hasson oda, hogy minél több pénz kerüljön az országba, s minél kevesebb hagyja el az országot. A korai merkantilisták ezt tisztán adminisztratív rendszabályokkal, a pénz kivitelének megtiltásával igyekeztek elérni. A későbbi merkantilisták ehhez a külkereskedelem fejlesztését tartották szükségesnek. Így például *Thomas Mun* (1571—1641), a merkantilizmus angol képviselője, nagykereskedő és a Kelet-Indiai Társaság igazgatója, a következőket írta: „Gazdagságunk és kincseskamránk gyarapításának megszokott eszköze a külföldi kereskedelem, amelyben mindig be kell tartanunk azt a szabályt, hogy minden évben nagyobb összegért adjunk el áruinkból a külföldieknek, mint amennyit mi fogyasztunk az ő áruikból."

A merkantilisták a hűbériség méhében kialakuló burzsoázia érdekeit szólaltatták meg, amely a külkereskedelem fejlesztése, gyarmati rablás és kereskedelmi háborúk, elmaradott népek leigázása útján arany és ezüst formájában igyekezett vagyont felhalmozni. A kapitalizmus fejlesztésével kapcsolatban a merkantilisták azt követelték, hogy az államhatalom gyámolítsa az iparvállalatok — a manufaktúrák fejlesztését. Az állam bevezette a *kiviteli prémiumokat*, amelyeket olyan kereskedők kaptak, akik külső piacon adták el áruikat. Még nagyobb jelentőségre tettek szert mihamar a *behozatali vámok*. A manufaktúrák, majd a gyárak fejlődésével a behozott árucikkek megvámolása lett a legelterjedtebb eszköz a hazai iparnak a külföldi konkurrenciától való megvédésére.

Ezt a gyámolítási politikát *protekcionizmusnak* nevezzük. Sok or-

országban hosszú ideig folytatták ezt a politikát azután is, hogy a merkantilizmus elképzelései megdőltek.

Angliában a védővámoknak nagy jelentőségük volt a XVI. és a XVII. században, amikor az országot a fejlettebb németalföldi manufaktúrák konkurrenciája fenyegette. A XVIII. században Anglia tartósan magához ragadta az ipari elsőséget. Más, kevésbé fejlett országok nem tudtak versenyre kelni Angliával. Ezért Angliában lassanként utat törtek maguknak a szabadkereskedelem eszméi.

Más helyzet alakult ki azokban az országokban, amelyek Angliánál később léptek a tőkés fejlődés útjára. Így *Franciaországban* a XVII. században XIV. Lajos minisztere, Colbert, aki az országot gyakorlatilag kormányozta, a manufaktúrák állami gyámolításának szerteágazó rendszerét hozta létre. Colbert rendszere a magas behozatali vámok és a nyersanyagkiviteli tilalom mellett számos új iparág meghonosítását, külkereskedelmi társaságok létesítését stb. tartalmazta.

A merkantilizmusnak a maga idejében haladó szerepe volt. A protekcionista politika, amelyet a merkantilizmus eszméi sugalmaztak, nem kis mértékben járult hozzá a manufaktúrák elterjedéséhez. A merkantilistáknak a gazdasággal kapcsolatos nézeteiben azonban a tőkés termelés akkori fejletlensége tükröződött. A kapitalizmus további fejlődése egyre világosabban feltárta a merkantilista rendszer elképzeléseinek tarthatatlanságát.

Oroszországban a XVII—XVIII. században feudális-jobbágyi gazdasági rendszer uralkodott. A gazdaság alapjában naturális jellegű volt. Ugyanakkor jelentős mértékben fejlődött a kereskedelem és a kézművesség, kialakult a nemzeti piac, sorra keletkeztek a manufaktúrák. Ezek a gazdasági változások hozzájárultak az oroszországi abszolutizmus megerősödéséhez.

Az orosz közgazdászok az ország történelmi és gazdasági sajátosságainak megfelelően továbbfejlesztették a merkantilizmus egyes elgondolásait. Ők azonban sok nyugat-európai merkantilistától eltérően nemcsak a kereskedelemnek tulajdonítottak nagy jelentőséget, hanem az ipar és a mezőgazdaság fejlődésének is.

Az akkori idők közgazdasági nézetei A. L. Ordin-Nascsokinnak, a XVII. századbeli orosz államférfiúnak a munkáiban és rendszabályaiban, I. Péter gazdaságpolitikájában, I. T. Poszoskovnak, a XVIII. század elején élt legnagyobb orosz közgazdásznak munkáiban jutottak kifejezésre.

I. T. Poszoskov „Könyv a szegénységről és a gazdagságról" című munkájában (1724) Oroszország gazdasági fejlesztésének átfogó programját fejtette ki, és részletesen megindokolta ezt a programot. Kimutatta, hogy Oroszországban a hazai ipar, kereskedelem és mezőgazdaság fejlesztésének előmozdítását, s az ország pénzügyi rendszerének javítását szolgáló gazdasági intézkedéseket kell életbe léptetni.

A XVIII. század utolsó harmadában Oroszországban világosan rajzolódott ki a feudális-jobbágyi viszonyok felbomlásának tendenciája, amely a XIX. század első negyedében rohamosan erősödött, később pedig a jobbágyrendszer nyílt válságába csapott át.

A. N. Ragyiscsev (1749—1802), Oroszországban a társadalmi gondolkodás forradalmi-demokratikus irányzatának kezdeményezője, korának kiváló közgazdásza volt. Határozottan állást foglalt a jobbágyság ellen, védelmére kelt az elnyomott parasztságnak, megsemmisítően bírálta a jobbágyrendszert, leleplezte a jobbágytartó földesurak, a manufaktúratulajdonosok és a kereskedők gazdagságának kizsákmányoló

jellegét, s meggyőző érvekkel bizonyította, hogy a földtulajdonhoz azoknak van joguk, akik a földet munkájukkal megművelik. Ragyiscsevnek szilárd meggyőződése volt, hogy az önkényuralmat és a jobbágyrendszert csakis forradalmi úton lehet megszűntetni. Korának viszonyait tekintve haladó gazdasági rendszabályok tervezetét dolgozta ki; ezek megvalósítása biztosította volna Oroszország áttérését a polgári demokratikus rendre.

A *dekabristák*, akik a XIX. század első felében léptek fel, forradalmárok voltak Oroszországnak abban a történelmi időszakában, amikor szükségessé vált, hogy a hűbériség átengedje helyét a kapitalizmusnak. A dekabristák élesen bírálták a jobbágytartó rendet. Lelkesen szálltak síkra Oroszország termelőerőinek fejlődéséért, s ennek legfontosabb feltételét a jobbágyság eltörlésében, a parasztok felszabadításában látták. A dekabristák nem érték be azzal, hogy kiadták a jobbágyrend és az önkényuralom elleni harc jelszavát, hanem fegyveres felkelést is szerveztek az abszolút monarchia ellen. *P. I. Pesztyel* (1793—1826) eredeti tervezetet dolgozott ki az oroszországi agrárkérdés megoldására. A Pesztyel által összeállított alkotmánytervezetszerű műben, amelynek az „Orosz Igazság" címet adta, előírja, hogy a parasztokat haladéktalanul és teljesen fel kell szabadítani a jobbágyi függőségből, s egyszersmind a parasztok érdekeinek további védelmét szolgáló gazdasági rendszabályokat ír elő. Ebből a célból Pesztyel olyan különleges társadalmi földalap létrehozását tartotta szükségesnek, amelyből minden paraszt díjtalanul kaphatott volna használatra annyi földet, amennyi a megélhetéséhez szükséges. Ezt az alapot a földesurak és a kincstár földjének egy részéből kellett volna létrehozni, s a legnagyobb földesurak földjének egy részét kártalanítás nélkül kellett volna kisajátítani. A dekabristák, mint a nemesség köréből kikerült forradalmárok távol álltak a néptől, de eszméik, a jobbágyrend elleni harc eszméi, elősegítették az oroszországi forradalmi mozgalom fejlődését.

A hűbériség felbomlásának és a tőkés rend megszületésének körülményei között alakult ki az uralomra került burzsoázia ideológiája. Ez az ideológia a hűbéri rend és a vallás, a hűbérurak ideológiai fegyvere ellen irányult. Ennek folytán a hatalomért harcoló burzsoázia világnézete számos országban haladó jellegű volt. Legkiválóbb képviselői — közgazdászok és filozófusok — erélyesen bírálták a hűbéri társadalom minden alapelvét: gazdasági, politikai, vallási, filozófiai és morális alapelveit egyaránt. A burzsoázia e képviselői nagy szerepet vittek a polgári forradalom ideológiai előkészítésében, s haladó értelemben befolyásolták a tudomány és a művészetek fejlődését.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A hűbériség a rabszolgatartó társadalom bukásának és a rabszolgatartó államokat meghódító törzsek faluközösségei felbomlásának talaján keletkezett. Azokban az országokban, ahol nem volt rabszolgatartó rend, a hűbériség az ősközösségi rend felbomlásának talaján keletkezett. A nemzetségi arisztokrácia és a törzsek hadvezérei nagy kiterjedésű földeket ragadtak magukhoz, s ezeket a földeket

szétosztották bizalmi embereik között. A paraszt fokozatosan jobbággyá lett.

2. A hűbéri társadalom termelési viszonyai a hűbérúr földtulajdonán és a termelésben dolgozókra — a jobbágyparasztokra vonatkozó nem teljes tulajdonán alapultak. A hűbéri tulajdon mellett fennállott a paraszt és a kézműves személyes munkán alapuló egyéni tulajdona. A jobbágyparasztok munkája a hűbéri társadalom létalapja volt. A hűbéri kizsákmányolás abban jutott kifejezésre, hogy a parasztok kénytelenek voltak robotot teljesíteni a hűbérúr javára, vagy természetbeni és pénzbeni dézsmát fizetni. A jobbágyi függőség, a paraszt terheit tekintve, gyakran nem sokban különbözött a rabszolgaságtól. A hűbéri rend azonban bizonyos mértékben lehetővé tette a termelőerők fejlődését, mert a paraszt idejének bizonyos részében saját gazdaságában dolgozhatott, s bizonyos fokig érdekelve volt a munkában.

3. A hűbériség gazdasági alaptörvényének főbb vonásai körülbelül a következők: a többlettermléknek a hűbérurak által saját élősdi fogyasztásukra történő elsajátítása — a függő helyzetben levő parasztoknak a hűbérúr földtulajdonán és a termelésben dolgozókra, a jobbágyokra vonatkozó nem teljes tulajdonjogán alapuló kizsákmányolása útján.

4. A hűbéri társadalom, különösen a korai középkor időszakában, kisebb fejedelemségekre és államokra volt széttagolva. A hűbéri társadalom uralkodó rendjei a nemesség és a papság voltak. A parasztok rétege nem rendelkezett politikai jogokkal. A hűbéri társadalom egész története folyamán osztályharc dúlt a parasztok és a hűbérurak között. A hűbéri állam a nemesség és a papság érdekeit képviselte, s egyben olyan aktív erő volt, amely segítette a nemességet és a papságot a feudális földtulajdonhoz való joguk megszilárdításában, s a jogfosztott és elnyomott parasztok kizsákmányolásának fokozásában.

5. A hűbériség korában túlnyomó szerepet vitt a földművelés, s a gazdaság alapjában naturális jellegű volt. A társadalmi munkamegosztás és a csere fejlődésével megélénkültek a rabszolgatartó rend bukása után fennmaradt régi városok, és új városok keletkeztek. A városok a kézművesség és a kereskedelem központjai voltak. A kézművesipar céhekben volt megszervezve, amelyek a konkurrencia megakadályozására törekedtek. A kereskedők kereskedőtestületekbe tömörültek.

6. Az árutermelés fejlődése, amely felbomlasztotta a

naturális gazdaságot, a parasztok és a kézművesek differenciálódására, rétegeződésére vezetett. A kereskedelmi tőke meggyorsította a kézművesipar felbomlását, és elősegítette tőkés vállalatok — manufaktúrák keletkezését. A hűbéri korlátozások és a hűbéri széttagoltság fékezték az árutermelés fejlődését. A további fejlődés folyamán kialakult a nemzeti piac. Abszolút monarchiák formájában központosított hűbéri állam keletkezett.

7. Az eredeti tőkefelhalmozás előkészítette a kapitalizmus kialakulásának feltételeit. A kistermelők — a parasztok és kézművesek hatalmas tömegeit fosztották meg a termelőeszközöktől. A nagybirtokosok, kereskedők és uzsorások kezében összpontosult hatalmas pénzvagyonok a parasztok földjének erőszakos elvétele, gyarmati kereskedelem, adók és rabszolgakereskedelem útján keletkeztek. Így meggyorsult a tőkés társadalom fő osztályainak: a bérmunkások és a tőkések osztályának kialakulása. A hűbéri társadalom méhében kibontakoztak és megérlelődtek a tőkés termelés többé-kevésbé kész formái.

8. A hűbériség termelési viszonyai, a jobbágyparasztok kényszerű munkájának alacsony termelékenysége, a céhkorlátozások akadályozták a termelőerők további fejlődését. A jobbágyparasztok felkelései megingatták a hűbéri rendet, és a jobbágyság megszüntetésére vezettek. A hűbériség megdöntéséért vívott harc élére a burzsoázia állt. A parasztságnak a hűbérurak ellen folytatott forradalmi harcát a burzsoázia arra használta fel, hogy a hatalmat a maga kezébe ragadja. A polgári forradalmak véget vetettek a hűbéri rendnek, és megteremtették a kapitalizmus uralmát, teret biztosítottak a termelőerők fejlődése számára.

A TŐKÉS TERMELÉSI MÓD

A. A MONOPÓLIUM ELŐTTI KAPITALIZMUS

IV. FEJEZET

ÁRUTERMELÉS. ÁRU ÉS PÉNZ

Az árutermelés mint a kapitalizmus keletkezésének kiindulópontja és a kapitalizmus általános vonása. A tőkés termelési mód, amely a hűbéri termelési módot felváltotta, a bérmunkások osztályának a tőkésosztály általi kizsákmányolásán alapul. A tőkés termelési mód lényegének megértéséhez elsősorban azt kell szem előtt tartani, hogy a tőkés rend alapja az árutermelés: itt minden áruformát ölt, mindenütt az adásvétel elve uralkodik.

Az árutermelés régibb a tőkés termelésnél. Megvolt a rabszolgatartó rendben és a hűbériség idején is. A feudalizmus felbomlásának időszakában az egyszerű árutermelés alapul szolgált a tőkés termelés kialakulásához.

Az egyszerű árutermelés feltételezi, először, a társadalmi munkamegosztást, ami azt jelenti, hogy az egyes termelők különféle termékeket állítanak elő, másodszor, a termelőeszközöknek és a munka termékeinek magántulajdonát.

A kézművesek és a parasztok egyszerű árutermelése abban különbözik a tőkés termeléstől, hogy az árutermelők személyes munkáján alapul. Ugyanakkor alapjában *egytípusú* a tőkés termeléssel, mert a termelőeszközök magántulajdonára támaszkodik. A magántulajdon elkerülhetetlenül konkurrenciát szül az árutermelők között, aminek következtében egy kisebbség meggazdagodik, a többség pedig tönkremegy. Ezért a kisárutermelés kiindulópontja a tőkés viszonyok létrejöttének és kifejlődésének.

A kapitalizmusban az árutermelés uralkodó, egyetemes jelleget ölt. Lenin az árucserét úgy jellemezte, mint „a burzsoá (árutermelő) társadalom legegyszerűbb, legszokottabb, legalap-

vetőbb, legtömegesebb, legmindennapibb, milliárd és milliárd alkalommal ismétlődő *viszonyát*"[1].

Az áru és tulajdonságai. Az áruban testet öltött munka kettős jellege. Az áru dolog, amely először, valamilyen emberi szükségletet elégít ki, és másodszor, amelyet nem saját fogyasztásra, hanem csere céljából termelnek.

A dolgot hasznossága, az a tulajdonsága, hogy alkalmas valamilyen emberi szükséglet kielégítésére, *használati értékké* teszi. A használati érték vagy közvetlenül elégíti ki az ember személyes szükségletét, vagy anyagi javak előállításának eszközéül szolgál. Például a kenyér táplálkozási szükségletet, a szövet ruházkodási szükségletet elégít ki; a szövőgép használati értéke az, hogy segítségével szövetet állítanak elő. Az ember a történelmi fejlődés során a dolgoknak egyre újabb hasznos tulajdonságait és felhasználásuk egyre újabb módjait fedezi fel.

Használati értéke van sok olyan dolognak, amelyet egyáltalán nem emberi munka alkotott, például a forrásvíznek, a vadon növő fák gyümölcseinek. De nem minden olyan dolog áru, amelynek használati értéke van. Ahhoz, hogy valamely dolog áruvá válhasson, emberi munka eladásra előállított termékének kell lennie.

Használati értékek teszik a vagyon anyagi tartalmát, bármilyen is annak társadalmi formája. Az árugazdaságban a használati érték az áru csereértékének hordozója. A *csereérték* mindenekelőtt mint *mennyiségi viszony*, mint az az arány jelenik meg, amelyben bizonyos fajta használati értékek kicserélődnek másfajta használati értékekre. Például egy baltát kicserélnek 20 kg gabonára. Éppen a kicserélt áruknak ebben a mennyiségi viszonyában fejeződik ki csereértékük. Az árukat meghatározott mennyiségben közös nevezőre hozzák egymással, tehát közös alapjuk van. Ez az alap nem lehet az áruk valamely fizikai tulajdonsága — nem lehet sem súlyuk, sem térfogatuk, sem alakjuk stb. Az áruk fizikai tulajdonságai hasznosságukat, használati értéküket szabják meg, márpedig az áruk használati értékét nem lehet összehasonlítani és mennyiségileg összemérni.

A különböző áruknak csak egy közös tulajdonságuk van, amely a cserében egymással összehasonlíthatóvá teszi őket, mégpedig az, hogy *munka termékei*. Két kicserélésre kerülő áru egyenlőségének alapja a termelésükre fordított társadalmi munka. Amikor az árutermelő csere céljából piacra viszi a bal-

[1] *Lenin*. A dialektika kérdéséhez. Lásd *Lenin*. Filozófiai füzetek. Szikra 1954. 340. old.

tát, kiderül, hogy baltájáért 20 kg gabonát adnak. Ez azt jelenti, hogy a balta ugyanannyi társadalmi munkát *ér*, mint a 20 kg gabona. Az áru csereértéke tehát értékének megjelenési formája. Az *érték* az árutermelőknek az áruban testet öltött társadalmi munkája.

Azt, hogy az áruk értékét a termelésükre fordított munka határozza meg, közismert tények támasztják alá. Azoknak az anyagi javaknak, amelyek önmagukban véve hasznosak, de nem igényelnek munkaráfordítást, értékük sincs, mint például a levegőnek. Ezzel szemben nagy értékük van azoknak az anyagi javaknak, amelyekre sok munkát kell fordítani, mint például az aranynak, gyémántnak. Sok olyan áru, amely azelőtt drága volt, jelentősen olcsóbb lett, amikor a technika fejlődése folytán csökkent az előállításukhoz szükséges munka mennyisége.

Az áruk cseréje mögött az emberek — az áruk tulajdonosai közötti társadalmi munkamegosztás rejlik. Amikor az árutulajdonosok az egyik árut közös nevezőre hozzák a másikkal, különböző fajta munkájukat hozzák közös nevezőre. Az értékben tehát az árutermelők termelési viszonyai fejeződnek ki. Ezek a viszonyok az árucserében jelennek meg.

Az áru *kettős jellegű:* egyrészt használati érték, másrészt pedig érték. Az áru kettős jellege az áruban testet öltött *munka kettős jellegéből* következik. Különféle munkák vannak, ugyanúgy, ahogy a létrehozott használati értékek is különfélék. Az asztalos munkája minőségileg különbözik a szabó, a cipész stb. munkájától. A különféle munkák céljukat, a munkaeljárásokat, a szerszámokat és végül a munka eredményét tekintve különböznek egymástól. Az asztalos baltával, fűrésszel, gyaluval dolgozik, és fából való készítményeket: asztalt, széket, szekrényt állít elő; a szabó varrógéppel, ollóval és tűvel ruházati cikkeket termel. Így tehát minden használati értékben egy meghatározott fajta munka ölt testet: az asztalban asztalosmunka, a ruhában szabómunka, a cipőben cipészmunka stb. A meghatározott formában kifejtett munkát *konkrét munkának* nevezzük. A konkrét munka hozza létre az áru használati értékét.

A csere során a különféle konkrét munkával előállított legkülönfélébb árukat hasonlítják össze és hozzák közös nevezőre egymással. A különféle konkrét munkák mögött tehát valami közös rejtőzik, ami minden munkában megvan. Mind az asztalos, mind a szabó munkája, bár minőségileg különböznek egymástól, emberi agy, ideg, izom stb. termelő felhasználása, s ebben az értelemben mindkettő emberi munka, munka *általában*. Az árutermelők munkája mint emberi munkaerő felhasz-

nálása általában, konkrét formájától függetlenül, *elvont munka.* Az elvont munka alkotja az áru értékét.

Az elvont munka és a konkrét munka — az áruban testet öltött munka két oldala. „Minden munka egyrészt emberi munkaerő kifejtése fiziológiai értelemben, és e tulajdonsága folytán, mint egyenlő vagy elvont emberi munka, képezi az áru értékét. Másrészt minden munka emberi munkaerő kifejtése különleges cél meghatározta formában, és e tulajdonsága folytán, mint konkrét hasznos munka, használati értékeket termel."[1]

Olyan társadalomban, amelyben a termelőeszközök magántulajdona az uralkodó, az áruban testet öltött munka kettős jellege az árutermelők *magánmunkája és társadalmi munkája közti ellentmondást* tükrözi. A termelőeszközök magántulajdona *elválasztja* az embereket, az egyes árutermelő munkáját az illető *magán*ügyévé teszi. Az árutermelők egymástól elszigetelten folytatják tevékenységüket. Az egyes dolgozók munkája társadalmi méretekben nincs egybehangolva és összeegyeztetve. Másfelől viszont a társadalmi munkamegosztás azt jelenti, hogy *sokoldalú kapcsolat* van a termelők között, akik egymás számára dolgoznak. Minél nagyobb a társadalmi munkamegosztás, annál többféle terméket állítanak elő a különálló termelők, annál szélesebb körre terjed ki egymástól való kölcsönös függésük. Az egyes árutermelő munkája tehát lényegében *társadalmi* munka, része az egész társadalom munkájának.

Az árutermelés ellentmondása ezek szerint az, hogy az árutermelők munkája, amely közvetlenül az ő magánügyük, ugyanakkor társadalmi jellegű. A munkának ez a termelési folyamatban meglevő társadalmi jellege azonban rejtve marad mindaddig, amíg az áru piacra nem kerül és ki nem cserélődik más árura. Csak a csere során derül ki, hogy ennek vagy annak az árutermelőnek a munkájára szüksége van-e a társadalomnak, és számíthat-e munkája társadalmi elismerésre.

Az áru értékét alkotó elvont munka történelmi kategória, amely csak az árugazdaságra jellemző. A naturális gazdaságban az emberek nem cserére termelik a termékeket, hanem saját fogyasztásra, ennélfogva munkájuk társadalmi jellege is közvetlenül a maga konkrét formájában jelenik meg. Így például a jobbágyparaszt munkája a hűbérurat főleg mint konkrét munka érdekli, mivel meghatározott termékeket hoz létre, amelyeket a hűbérúr robot vagy dézsma formájában elsajátít. Ezzel szemben az árutermelésben a termékeket nem saját fogyasztásra termelik, hanem eladásra. A munka társadalmi jellege csak a piacon tűnik ki, amikor az egyik árut a másikkal közös nevezőre

[1] *Marx.* A tőke. 1. köt. Szikra 1949. 55. old

hozzák, mégpedig oly módon, hogy a különféle konkrét munkákat az áru értékét alkotó elvont munkára vezetik vissza. Ez a folyamat spontán módon, mintegy az árutermelők háta mögött megy végbe.

Egyszerű és bonyolult munka. A társadalmilag szükséges munkaidő. Az árutermelésben különféle szakképzettségű dolgozók vesznek részt. Annak a dolgozónak a munkája, akinek nincs semmiféle különleges képzettsége, *egyszerű* munka. Az a munka, amely különleges képzettséget kíván, *bonyolult* vagy *szakképzett* munka.

A bonyolult munka egy bizonyos időegység alatt nagyobb értéket hoz létre, mint az egyszerű munka. A bonyolult munkával előállított áru értéke magában foglalja a dolgozó képzésére fordított munka egy részét is. A különféle bonyolult munkáknak egyszerű munkára való visszavezetése spontán módon történik. A bonyolult munka *megsokszorozott* egyszerű munkának számít; egy órai bonyolult munka több órai egyszerű munkával egyenlő.

Az áru értékének *nagyságát* a munkaidő határozza meg. Minél több időre van szükség valamely áru előállításához, annál nagyobb az értéke. Tudjuk, hogy a különálló árutermelők különböző körülmények között dolgoznak, és ugyanazon áruk termelésére különböző mennyiségű munkaidőt fordítanak. Vajon azt jelenti ez, hogy minél lustább valaki, minél kedvezőtlenebb körülmények között dolgozik, annál értékesebb az áruja? Nem, nem azt jelenti. Az áru értékének nagyságát nem az az egyéni munkaidő határozza meg, amelyet az egyes árutermelők az áru termelésére fordítanak, hanem a társadalmilag szükséges munkaidő.

A társadalmilag szükséges munkaidő az az idő, amely valamely árunak társadalmilag átlagos termelési feltételek, vagyis átlagos technikai színvonal mellett, átlagos fokú ügyességgel és munkaintenzitással való előállításához szükséges. A társadalmilag szükséges munkaidő a munka termelékenységének emelkedése következtében változik.

A munka termelékenységét az egy bizonyos munkaidőegység alatt előállított termék mennyisége határozza meg. A munka termelékenysége emelkedik, ha tökéletesítik vagy jobban kihasználják a szerszámokat és gépeket, ha fejlődik a tudomány, fejlődik a dolgozók ügyessége, ha ésszerűsítik a munkát és másfajta újításokat hajtanak végre a termelési folyamatban. Minél magasabb a munka termelékenysége, annál kevesebb az egy bizonyos áruegység előállításához szükséges idő, annál kisebb a termelt áru értéke.

A munkaintenzitást az egy bizonyos időegység alatt kifejtett munka határozza meg. Minél több munkát fejtenek ki egy bizonyos időegység alatt, annál nagyobb a létrehozott, s a termelt áruk nagyobb mennyiségében megtestesülő érték.

Az értékformák fejlődése. A pénz lényege. Az áru értékét a munka hozza létre a termelési folyamatban, de csak akkor jelenhet meg, amikor a csere során az egyik árut közös nevezőre hozzák a másikkal, vagyis a csereérték révén.

A legegyszerűbb értékforma az, amikor az egyik áru értékét egy másik áruban fejezik ki: például, egy balta = 20 kg gabona. Vizsgáljuk meg ezt a formát.

Ebben az esetben a balta értéke a gabonában fejeződik ki. A gabona a balta értékének kifejezési eszközéül szolgál. A balta értéke csak azért fejeződhet ki a gabona használati értékében, mert a gabona termelésére ugyanúgy munkát fordítottak, mint a balta termelésére. Az az áru, amely értékét egy másik áruban fejezi ki (a mi példánkban a balta), *viszonylagos* értékformában van. Az az áru, amelynek használati értéke egy másik áru értékének kifejezési eszközéül szolgál (a mi példánkban a gabona), *egyenértékf*ormában van. A gabona a másik áru — a balta ekvivalense (egyenértéke). Az egyik árunak — a gabonának a használati értéke tehát a másik áru — a balta értékének kifejezési formájává válik.

A csere, amely már az őstársadalomban kialakult, kezdetben alkalmi jellegű volt, és úgy ment végbe, hogy az egyik terméket közvetlenül cserélték ki egy másikra. A csere e fejlődési szakaszának az *egyszerű* vagy *véletlen* értékforma felel meg:

1 balta = 20 kg gabona.

Az egyszerű értékformában a balta értékét csak egy áru, a felhozott példában a gabona használati értékében lehet kifejezni.

A társadalmi munkamegosztás fejlődésével a csere egyre rendszeresebbé válik. Egyes törzsek, például az állattenyésztő törzsek, kezdenek állati termékekből fölösleget termelni, amelyet a földművelés vagy a kézművesipar termékeire cserélnek ki, mivel ezekben hiányt szenvednek. A csere e fejlődési fokának a teljes vagy kifejlett értékforma felel meg. A cserében már nem két, hanem egész sor áru vesz részt:

1 juh = 40 kg gabona
vagy
= 20 méter vászon
vagy
= 2 balta
vagy
= 3 gramm arany
stb.

Itt az áru értéke nem *egy* áru, hanem az egyenérték szerepét betöltő sok áru használati értékében fejeződik ki. Ugyanakkor a mennyiségi viszony, amelyben az áruk kicserélődnek, állandóbb jelleget ölt. De még ezen a fokon is megmarad az áruk közvetlen cseréje.

A társadalmi munkamegosztás és az árutermelés további fejlődésével az áruk közvetlen cseréjének formája elégtelenné válik. A csere folyamatában nehézségek támadnak, amelyeket az árutermelés ellentmondásainak növekedése idéz elő. Egyre gyakoribb eset, hogy például a csizma tulajdonosának baltára van szüksége, a balta tulajdonosának viszont nem csizmára van szüksége, hanem gabonára: a két árutulajdonos között nem jöhet létre vásár. A csizma tulajdonosa ekkor elcseréli csizmáit olyan árura, amely gyakrabban szerepel a csere során, mint más áruk, és amelyet mindenki szívesen elfogad, mondjuk juhra, s ezután a juhot kicseréli a neki szükséges baltára. A balta tulajdonosa viszont a baltáért kapott juhot gabonára cseréli ki. Az áruk közvetlen cseréje fokozatosan megszűnik. Az áruk közül kiválik egy, például a marha, s erre kezdenek kicserélni minden árut. A csere ezen fejlődési fokának az *általános* értékforma felel meg:

$$\left.\begin{array}{r} 40 \text{ kg gabona} = \\ \text{vagy} \\ 20 \text{ méter vászon} = \\ \text{vagy} \\ 2 \text{ balta} = \\ \text{vagy} \\ 3 \text{ gramm arany} = \\ \text{stb.} \end{array}\right\} 1 \text{ juh}$$

Az általános értékformát az jellemzi, hogy minden árut az *általános egyenérték* szerepét betöltő árura kezdenek kicserélni. Ezen a fokon azonban az általános egyenérték szerepét még nem vette át végleg egy bizonyos áru. Különböző helyeken különféle áruk játszották az általános egyenérték szerepét: itt marha, ott prémek, amott só stb.

A termelőerők további fejlődése az árutermelés kibontakozására és a piac bővülésére vezetett. Az általános egyenérték szerepét betöltő különböző áruk sokasága ellentmondásba került a növekvő piac szükségletével, amely az egységes egyenértékre való áttérést követelte. Ennek az egyenértéknek a szerepe hovatovább végleg a nemesfémeknek — az ezüstnek és az aranynak jutott.

Amikor az általános egyenérték szerepét végleg egy áru, például az arany vette át, megjelent a *pénzbeni* értékforma:

40 kg gabona =
vagy
20 méter vászon =
vagy
1 juh =
vagy
2 balta =
stb.

} 3 gramm arany.

Most valamennyi áru értéke az általános egyenértékké vált arany használati értékében fejeződik ki.

A *pénz* olyan áru, amely valamennyi áru általános egyenértéke; társadalmi munkát testesít meg, s az árutermelők közötti termelési viszonyokat fejezi ki. A *pénz* létrejöttével az áruvilág két pólusra oszlik: az egyik póluson marad valamennyi közönséges áru, a másik póluson megjelenik a pénz szerepét betöltő áru.

A pénz funkciói. Az árutermelés elterjedésének arányában kifejlődnek a pénz funkciói. A fejlett árutermelésben a pénz mint 1. értékmérő, 2. forgalmi eszköz, 3. felhalmozási eszköz, 4. fizetési eszköz és 5. világpénz szerepel.

A pénz egyik funkciója az, hogy az áruk *értékmérője*. A pénz révén spontán módon valósul meg valamennyi áru értékének kiszámítása és mérése. Az áru értéke nem fejezhető ki közvetlenül munkaidőben, mivel a magánárutermelők elkülönültségének és szétforgácsoltságának körülményei között lehetetlen meghatározni azt a munkamennyiséget, amelyet nem az egyes árutermelő, hanem a társadalom a maga egészében fordít az egyik vagy a másik áru termelésére. Ennek következtében az áru értékét csak közvetve, csak úgy lehet kifejezni, hogy az árut pénzzel hozzák közös nevezőre a csere során.

Ahhoz, hogy a pénz az értékmérő funkciót teljesíthesse, magának is árunak kell lennie, értékkel kell rendelkeznie. Ahogyan valamely test csak olyan súlymértékkel mérhető, amelynek súlya van, az áru értékét is csak olyan áruval lehet mérni, amelynek értéke van.

Az áruk értékének mérése az arannyal már azelőtt megtörténik, hogy az egyes árukat pénzre cserélik ki. Az áruk értékének pénzben való kifejezéséhez nincs szükség készpénzre. Amikor a tulajdonos az áru árát megszabja, gondolatban, vagy mint Marx mondja, eszmeileg, aranyban fejezi ki az áru értékét. Ez azért lehetséges, mert a valóságban az arany értéke és az

egyes áruk értéke között meghatározott kölcsönös viszony áll fenn; ennek a kölcsönös viszonynak az alapja az a társadalmilag szükséges munka, amelyet termelésükre fordítottak.

Az áru pénzben kifejezett értékét az áru árának nevezzük. Az *ár* az áru értékének pénzbeni kifejezése.

Az áruk meghatározott mennyiségű ezüstben vagy aranyban fejezik ki értéküket. A pénzárunak ezeket a mennyiségeit ugyancsak mérni kell. Ebből következik, hogy szükség van a pénz mértékegységére. Ilyen egység a pénzfém meghatározott súlymennyisége.

Angliában például a pénzegységet font sterlingnek nevezik; ez valamikor egy font ezüstnek felelt meg. Később a pénzegység elvált a súlyegységtől. Ez azért történt, mert külföldi érméket vettek kölcsön, az ezüstről áttértek az aranyra, főleg pedig azért, mert az állam rontotta a pénzt, fokozatosan csökkentette a súlyát. A mérés megkönnyítése végett a pénzegységeket kisebb részekre osztják: a rubelt 100 kopekre, a dollárt 100 centre, a frankot 100 centime-ra stb.

A pénzegység a maga felosztásával az *árak mércéjéül* szolgál. A pénz mint az árak mércéje egészen más szerepet tölt be, mint amikor értékmérőként lép fel. A pénz mint értékmérő más áruk értékét méri, mint az árak mércéje pedig magának a pénzfémnek a mennyiségét. A pénzáru értéke együtt változik az előállításához társadalmilag szükséges munka mennyiségével. Az arany értékének változása nem jut kifejezésre az ármérce funkció betöltése során. Akárhogy változzék is az arany értéke, a dollár mindig százszorosa a centnek.

Az állam megváltoztathatja a pénzegység aranytartalmát, de nem változtathatja meg az arany és a többi áru értékviszonyát. Ha az állam csökkenti azt az aranymennyiséget, amelyet a pénzegység tartalmaz, vagyis csökkenti aranytartalmát, akkor a piac áremelkedéssel reagál, s az áru értéke továbbra is abban az aranymennyiségben fejeződik ki, amely megfelel a szóbanforgó áru előállítására fordított munkának. Csupán az történt, hogy most ugyanolyan mennyiségű arany kifejezéséhez több pénzegység kell, mint azelőtt.

Az áruk ára emelkedhet, vagy csökkenhet akár az áruk értékének megváltozása, akár az arany értékének megváltozása következtében. Az arany értéke éppen úgy, mint minden más áru értéke, a munka termelékenységétől függ. Így az aranymezőkben gazdag Amerika felfedezése, különösen pedig a brazíliai aranylelőhelyek felfedezése a XVII. században árforradalomra vezetett. Az aranyat Amerikában kevesebb munkával termelték ki, mint Európában. Az olcsóbb amerikai arany beözönlése Európába általános áremelkedést idézett elő.

A pénz a *forgalmi eszköz* funkcióját is betölti. A pénz segítségével végbemenő árucserét áruforgalomnak nevezzük. Az áruforgalom elválaszthatatlanul összefügg magának a pénznek a forgalmával: amikor az áru az eladó kezéből átmegy a vásárló kezébe, a pénz a vásárló kezéből az eladó kezébe megy át. A pénz forgalmi eszköz funkciója azt jelenti, hogy az áruforgalom folyamatában közvetítőként szerepel. Ennek a funkciónak a betöltésénél a pénznek jelen kell lennie.

Kezdetben az árucserénél a pénz közvetlenül arany- vagy ezüstrudak formájában szerepelt. Ez nehezségeket okozott a cserénél: a pénzfémet mérni kellett, kisebb részekre kellett felosztani, próbát kellett végezni. A pénzfém-rudakat fokozatosan érmék váltották fel. Az *érme* meghatározott alakú, súlyú és értékű fémrúd, amely törvényes forgalmi eszközül szolgál. A pénzverést az állam tartja kezében.

A forgalomban az érmék megkopnak, és elvesztik értékük egy részét. A pénzforgalom gyakorlata megmutatta, hogy a megkopott érmék forgalmi eszköz funkciójukat ugyanúgy be tudják tölteni, mint a teljes értékű érmék. Ez azzal magyarázható, hogy a pénznek mint forgalmi eszköznek futólagos szerepe van. Az áru eladója rendszerint azért fogadja el cserébe a pénzt, hogy ezért a pénzért más árut vásároljon. Tehát nem szükséges, hogy a pénznek, mint forgalmi eszköznek saját értéke legyen.

Az állam, amikor látta, hogy a megkopott érmék is ellátják a forgalmi eszköz funkcióját, tudatosan rontani kezdte az érmét, csökkentette súlyát, leszállította a pénzfém próbáját, de változatlanul hagyta az érme névleges értékét, vagyis az érmén feltüntetett pénzegység-mennyiséget. Az érme mindinkább értékjellé, *pénzjellé* vált. Ennek valóságos értéke sokkal kisebb annál, mint amennyit névlegesen képvisel.

Az áruk kettéválása árura és pénzre az árutermelés ellentmondásainak kibontakozását jelzi. Az áruk közvetlen cseréje esetén minden egyes ügylet elszigetelt jellegű, az adás elválaszthatatlan a vételtől. Más a helyzet a pénz közvetítésével történő csere, vagyis az áruforgalom esetén. Itt a csere feltételezi az árutermelők sokoldalú kapcsolatát és ügyleteik szakadatlan összefonódását. Lehetővé válik az eladás és a vétel elkülönülése. Az árutermelő eladhatja áruját, és az érte kapott pénzt ideig-óráig visszatarthatja. Amikor sok árutermelő ad el anélkül, hogy vásárolna, fennakadás jöhet létre az árueladás terén. Ily módon már az egyszerű áruforgalom magában hordja a válságok lehetőségét. De ahhoz, hogy a válságoknak ez a lehetősége elkerülhetetlen szükségszerűséggé váljék, számos feltételre van szükség, amelyek csak a tőkés termelési módra való áttéréssel jönnek létre.

A pénz továbbá a *felhalmozási* vagy *kincsképző* eszköz funkcióját tölti be. Minthogy a pénz a gazdagság általános kép-

viselője, mindig át lehet változtatni bármely áruvá. A pénz kinccsé változik abban az esetben, ha kivonják a forgalomból. A pénz barmely mennyiségben megőrizheto. Az árutermelők pénzt halmoznak fel, például termeloeszközök vásárlására vagy megtakarítás céljából. A kincs funkcióját csak teljes értekú pénz töltheti be: arany- és ezüstérmek, arany- és ezüstrudak, arany- és ezüsttárgyak.

A penz emellett a *fizetési eszköz* funkciót is betölti. Fizetési eszközként a pénz akkor lép fel, amikor az adásvétel *hitelbe* történik, vagyis elhalasztott fizetés esetén. Hitelbe történő vásárláskor az áru az eladó kezéből azonnali fizetés nélkül megy át a vevő kezébe. Amikor elérkezik a vásarolt áru kifizetesenek határideje, a vásárló áruátadás nélkül fizet penzt az eladónak, az átadás ugyanis már előbb megtörtént. A pénz fizetési eszközként lép fel adófizetés, földjáradék stb. fizetése esetén is.

A pénz fizetési eszköz funkciója az árutermelés ellentmondásainak további kibontakozását tükrözi. A különálló árutermelők közötti kapcsolatok kibővülnek, növekszik egymástól való függésük. Most már a vevő adóssá, az eladó pedig hitelezové válik. Ha sok árutulajdonos vásárol hitelbe árut, akkor az, hogy egy vagy több adós nem fizeti ki lejáratkor a váltóját, hatással lehet a fizetési kötelezettségek egész láncolatára, és egész sereg olyan árutulajdonost juttathat csődbe, akik hitelviszonyban vannak egymással. Ilyenformán a válságok lehetősége, amely már a pénz forgalmi eszköz funkciójában benne rejlik, tovább növekszik.

A pénz forgalmi és fizetési eszköz funkciójának vizsgálata lehetővé teszi az áruforgalomhoz szükséges pénz mennyiségét meghatározó törvény felfedését.

Egyidejűleg sok helyen folyik adásvétel. Az a pénzmennyiség, amely egy bizonyos időpontban a forgalom lebonyolításához szükséges, mindenekelőtt a forgalomban levő áruk *árösszegétől,* ez viszont az áruk mennyiségétől és az egyes áruk árától függ. Ezenkívül számba kell venni a pénz *forgási sebességét.* Minél gyorsabban forog a pénz, annál kevesebb kell a forgalomhoz és fordítva. Ha például egy bizonyos időszakban, mondjuk egy év alatt 1 milliárd dollárért adnak el árut, és minden egyes dollár átlagosan 5 forgást végez, akkor az egész árutömeg forgalmához 200 millió dollárra van szükség.

A hitel révén, amelyet az egyik árutermelő nyújt a másiknak, a pénzszükséglet a hitelbe eladott áruk árösszegével és az egymást kiegyenlítő fizetések összegével is csökken. Készpénzre csak a lejárt határidejű fizetési kötelezettségek teljesítéséhez van szükség.

A pénzforgalom törvénye tehát a következőkben foglal-

ható össze: *az áruforgalomhoz szükséges pénz mennyiségének egyenlőnek kell lennie az áruknak az egynevű pénzegységek átlagos forgási számával elosztott árösszegével.* Emellett az áruk árösszegéből le kell vonni a hitelbe eladott áruk árát és az egymást kiegyenlítő fizetések összegét, s hozzá kell adni az esedékessé vált fizetések összegét.

Ez a törvény általánosan érvényes minden olyan társadalmi alakulatra, amelyben van árutermelés és áruforgalom.

Végül, a pénz az országok közti forgalomban a *világpénz* szerepét tölti be. A világpénz szerepét nem töltheti be nem teljes értékű érme vagy papírpénz. A világpiacon a pénz leveti magáról érme formáját, és eredeti alakjában, nemesfémrúdként lép fel. A világpiacon az országok közti forgalomban az arany általános vásárló eszköz, általános fizetési eszköz és a társadalmi gazdagság általános megtestesülése.

A pénz funkcióinak fejlődése az áruforgalomnak és ellentmondásainak növekedését fejezi ki. A pénz a termelőeszközök magántulajdonán alapuló árutermelés körülményei között az ember ember által való kizsákmányolásának eszközévé válik.

Az arany és a papírpénz. Amikor a pénz szerepét aranyérmék töltik be, akkor a pénz mennyisége magától igazodik az áruforgalom szükségleteihez. Az árutermelés és az áruforgalom csökkenésével az aranyérmék egy része eltűnik a forgalomból és kinccsé változik. Amikor viszont a termelés és az áruforgalom nő, ezek az érmék újból forgalomba kerülnek.

Fejlett árutermelés esetén aranyérmék helyett gyakran papírpénzt használnak a vételek és fizetések lebonyolítására. A papírpénz-kibocsátást az a gyakorlat szülte, hogy elkopott és elértéktelenedett érméket használtak a forgalomban, s ezek az arany jeleivé, a pénz jeleivé váltak.

A *papírpénz* az állam által kibocsátott pénzjel, amelynek elfogadása kötelező, s amely az aranyat helyettesíti forgalmi eszköz funkciójának betöltésében. A papírpénznek nincs saját értéke. Ezért nem töltheti be az értékmérő funkcióját. Bármennyi papírpénzt bocsátanak is ki, az csak az áruforgalom ellátásához szükséges aranymennyiség értékét képviseli. A papírpénzt nem lehet beváltani aranyra.

Ha a papírpénzt a forgalom lebonyolításához szükséges aranymennyiségnek megfelelően bocsátják ki, akkor a papírpénz vásárlóereje, vagyis az érte vásárolható árumennyiség megegyezik az aranypénz vásárlóerejével. De az állam, amikor papírpénzt bocsát ki saját kiadásainak fedezésére, különösen háborúk, válságok és más megrázkódtatások idején, rendszerint

nem számol az áruforgalom szükségleteivel. A termelés és az áruforgalom összezsugorodása, vagy pedig túlságosan nagymennyiségű papírpénz kibocsátása esetén több papírpénz van, mint a forgalomhoz szükséges aranymennyiség. Tegyük fel, hogy kétszer annyi pénzt bocsátottak ki, mint amennyi szükséges. Ebben az esetben minden papírpénz-egység (dollár, márka, frank stb.) feleannyi aranymennyiséget képvisel, vagyis a papírpénz értéke felére csökken.

Az első papírpénz-kibocsátási kísérletekkel már a XVII. század végén és a XVIII. század elején találkozunk: az Egyesült Államokban 1692-ben (a Kanada elleni háborúval kapcsolatban), Franciaországban 1716-ban; Anglia a napoleoni háborúk idején lépett a papírpénz-kibocsátás útjára. Oroszországban először II. Katalin uralkodása idején bocsátottak ki papírpénzt.

A mértéktelen papírpénz-kibocsátást, amely a papírpénz elértéktelenedését idézi elő, s amelyet az uralkodó osztályok arra használnak fel, hogy az állami kiadások terhét a dolgozó tömegekre hárítsák és fokozzák a tömegek kizsákmányolását, *inflációnak* nevezzük. Az infláció azzal, hogy a termékek árának emelkedését idézi elő, legerősebben a dolgozókat sújtja, mivel a munkások és alkalmazottak munkabére elmarad az áremelkedés mögött. Az inflációból a kapitalisták és földbirtokosok húznak hasznot.

Az értéktörvény mint az árutermelés gazdasági törvénye. A magántulajdonon alapuló árugazdaságban az árukat egymástól elszigetelt magántermelők termelik. Az árutermelők közt versenyharc folyik. Mindegyik arra törekszik, hogy kiszorítsa a másikat, megőrizze és kiterjessze pozícióit a piacon. A termelés mindennemű közös terv nélkül folyik. Mindegyik árutermelő önállóan, a másiktól függetlenül termel, senki sem tudja, mennyi a szükséglet abban az áruban, amelyet ő termel, és hány más árutermelő termeli ugyanazt az árut, hogy el tudja-e adni áruját a piacon, és megtérül-e az áru előállítására fordított munkája. Az árutermelés fejlődésével mindinkább fokozódik a piac uralma az árutermelők fölött.

Ez azt jelenti, hogy a termelőeszközök magántulajdonán alapuló árutermelésben *a konkurrencia és a termelési anarchia gazdasági törvénye* érvényesül. Ez a gazdasági törvény a termelés és a csere spontán jellegét, a magántermelők között az áruk termelésének és eladásának kedvezőbb feltételeiért dúló harcot fejezi ki.

A magántulajdonon alapuló árugazdaság termelési anarchiájában a termelés spontán szabályozója az értéktörvény, amely a piaci konkurrencia révén fejti ki hatását.

Az *értéktörvény* az árutermelés gazdasági törvénye, amely szerint az áruk kicserélése a termelésükre fordított társadalmilag szükséges munka mennyiségének megfelelően történik.

Az értéktörvény az árak mechanizmusa révén spontán módon *szabályozza a társadalmi munka és a termelőeszközök elosztását az árugazdaság különböző ágai között.* A kereslet és kínálat ingadozásának hatására az áruk ára — lefelé vagy felfelé — rendszeresen eltér az értéktől. Az árak eltérése az értéktől nem az értéktörvény érvényesülése során felmerülő valamiféle hiba következménye, hanem éppen ellenkezőleg, a törvény érvényesülésének egyetlen lehetséges módja. Az olyan társadalomban, ahol a termelés vaktában dolgozó magántulajdonosok kezében van, csak a spontán piaci áringadozások adják tudtára az árutermelőknek, hogy milyen termékekből termeltek túl sokat, illetőleg túl keveset a lakosság fizetőképes keresletéhez viszonyítva. Csak az áraknak az érték körüli spontán ingadozása készteti az árutermelőket arra, hogy növeljék vagy csökkentsék valamely áru termelését. Az áringadozások hatására az árutermelők azok felé a termelési ágak felé fordulnak, amelyek abban a pillanatban előnyösebbnek mutatkoznak.

Az árugazdaságban a *termelőerők fejlődése* az értéktörvény alapján megy végbe. Mint már tudjuk, az áruk értékét a társadalmilag szükséges munka határozza meg. Azok az árutermelők, akik elsőnek alkalmaznak fejlettebb technikát, áruikat a társadalmilag szükséges ráfordításoknál kisebb ráfordítással állítják elő, de a társadalmilag szükséges munkának megfelelő áron adják el. Így áruik eladása során pénztöbblethez jutnak és meggazdagodnak. Ez arra ösztönzi a többi árutermelőt, hogy technikai tökéletesítéseket vezessenek be saját vállalataiknál. Ily módon az egyéni haszonra törekvő különálló árutermelők egymástól elszigetelt tevékenysége nyomán valósul meg a technikai haladás, fejlődnek a társadalom termelőerői.

A konkurrencia és a termelési anarchia következtében az árugazdaságban a munka és a termelőeszközök elosztása az egyes termelési ágak között, s ugyanígy a termelőerők fejlődése a társadalmi munka nagyarányú pazarlása árán valósul meg, és az árugazdaság ellentmondásainak egyre fokozódó kiéleződésére vezet.

A magántulajdonon alapuló árutermelés körülményei között az értéktörvény érvényesülése *a tőkés viszonyok létrejöttére és kifejlődésére vezet.* A piaci áraknak az érték körüli spontán ingadozásai, az egyéni munkaráfordításoknak az áru értékének nagyságát meghatározó társadalmilag szükséges

munkától való eltérései — fokozzák az árutermelők közötti gazdasági egyenlőtlenséget és harcot. A versenyharc következtében egyes árutermelők *tönkremennek* és elpusztulnak, mások viszont *meggazdagodnak*. Ilyenformán az értéktörvény érvényesülése az árutermelők rétegeződését idézi elő. „A kisüzem állandóan, minden nap minden órájában magától és tömegméretekben *szüli* a kapitalizmust és a burzsoáziát"[1].

Az árufetisizmus. A termelőeszközök magántulajdonán alapuló árutermelés körülményei között az embereknek a termelési folyamatban fennálló társadalmi kapcsolatai csak az árudolgok cseréje révén mutatkoznak meg. Az árutermelők sorsa a legszorosabban összefügg az általuk előállított árudolgok sorsával. Az áruk ára az emberek akaratától és tudatától függetlenül folyton-folyvást változik, s ugyanakkor az árszínvonal az árutermelők számára gyakran élet-halál kérdése.

A dolgok viszonyai az emberek társadalmi viszonyait leplezik. Így például az áru értéke az árutermelők közötti társadalmi viszonyt fejezi ki, de az áruk ugyanolyan természeti tulajdonságának tűnik, mint mondjuk a színük vagy súlyuk.

Ily módon a magántulajdonon alapuló árugazdaságban az emberek termelési viszonyai elkerülhetetlenül az árudolgok közötti viszonyokként jelennek meg. A termelési viszonyoknak éppen ez az eldologiasodása az árutermelésre jellemző *árufetisizmus*[2].

Különösen szembeszökő módon jelentkezik az árufetisizmus a pénzben. Az árugazdaságban a pénz óriási erő, amely hatalmat ad az emberek fölött. Pénzért mindent meg lehet vásárolni. Az a látszat keletkezik, mintha az a képesség, hogy mindent meg lehet érte venni, természeti tulajdonsága volna az aranynak, holott a valóságban ez meghatározott társadalmi viszonyok következménye.

Az árufetisizmus mélyen gyökerezik az árutermelésben, ahol az árutermelők munkája közvetlenül mint magánmunka jelentkezik, s társadalmi jellege csak az árucserében mutatkozik meg. Az árufetisizmus csak a termelőeszközök magántulajdonának megszüntetésével tűnik el.

---

[1] *Lenin*. „Baloldaliság" — a kommunizmus gyermekbetegsége. Lásd *Lenin* Művei. 31. köt. Szikra 1951. 8. old.

[2] Az árutermelésnek azt a jelenségét, hogy a termelési viszonyok eldologiasodnak, a vallási fetisizmus analógiájára nevezik „árufetisizmusnak"; vallási fetisizmuson azt az ősembereknél elterjedt jelenséget értjük, hogy saját maguk készítette tárgyakat istenítettek.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A kapitalizmus kialakulásának kiindulópontja a kézművesek és parasztok egyszerű árutermelése. Az egyszerű árutermelés abban különbözik a tőkés árutermeléstől, hogy az árutermelők személyes munkáján alapul. Ugyanakkor alapjában egytípusú a tőkés termeléssel, mert a termelőeszközök magántulajdonára támaszkodik. A kapitalizmusban, ahol nemcsak a munkatermék, hanem a munkaerő is áruvá lesz, az árutermelés uralkodó, egyetemes jelleget ölt.

2. Az áru olyan termék, amelyet csere céljából állítanak elő. Az áru egyrészt használati érték, másrészt pedig érték. Az árut létrehozó munka kettős jellegű. A konkrét munka az a munka, amelyet meghatározott formában fejtenek ki; ez hozza létre az áru használati értékét. Az elvont munka: emberi munkaerő felhasználása általában; ez hozza létre az áru értékét.

3. Az egyszerű árutermelés ellentmondása abban áll, hogy az árutermelők munkája, amely közvetlenül az ő magánügyük, ugyanakkor társadalmi jellegű. Az érték az árutermelőknek az áruban testet öltött munkája. Az érték történelmi kategória, amely csak az árugazdaság sajátossága. Az áru értékének nagyságát az előállításához társadalmilag szükséges munka határozza meg.

4. Az árutermelés ellentmondásainak kibontakozása arra vezet, hogy az áruk közül spontán módon kiválik egy áru, amely pénzzé lesz. A pénz olyan áru, amely az általános egyenérték szerepét tölti be. A pénz a következő funkciókat teljesíti: 1. értékmérő, 2. forgalmi eszköz, 3. felhalmozási eszköz, 4. fizetési eszköz és 5. világpénz.

5. A pénzforgalom fejlődésével létrejön a papírpénz. A papírpénznek nincs saját értéke, a papírpénz az ércpénz jele, és helyettesíti azt mint forgalmi eszközt. A papírpénz mértéktelen kibocsátása, ami annak elértéktelenedését idézi elő (infláció), a dolgozók életszínvonalának hanyatlására vezet.

6. A termelőeszközök magántulajdonán alapuló árugazdaságban a spontán szabályozó az értéktörvény. Az értéktörvény az állandó áringadozások révén szabályozza a társadalmi munka elosztását és az árucserét. Az értéktörvény érvényesülése a kisárutermelők rétegeződésére és a tőkés viszonyok kifejlődésére vezet.

AZ EGYSZERŰ TŐKÉS KOOPERÁCIÓ ÉS A MANUFAKTÚRA

Az egyszerű tőkés kooperáció. A kapitalizmus kezdetben úgy rendeli alá magának a termelést, ahogyan találja, vagyis az elmaradott technikával rendelkező kézműves és kisparaszti gazdaság formájában, és csak később, fejlődésének magasabb fokán alakítja azt át új gazdasági és technikai alapokon.

Az iparban a tőkés termelés kialakulására a következő három fő fejlődési fok jellemző: 1. az egyszerű tőkés kooperáció, 2. a manufaktúra időszak, 3. a gépi időszak.

A tőkés termelés ott kezdődik, ahol a termelőeszközök magánkézben összpontosulnak, a termelőeszközöktől megfosztott munkások pedig áruként kénytelenek eladni munkaerejüket. A kézműves termelésben és a paraszti háziiparban viszonylag nagy, kapitalisták tulajdonában levő műhelyek jönnek létre. A kapitalisták úgy bővítik a termelést, hogy eleinte nem változtatják meg a kistermelők munkaszerszámait és munkamódszereit. A tőkés termelés fejlődésének ezt a kezdeti fokát egyszerű tőkés kooperációnak nevezzük.

Az *egyszerű tőkés kooperáció* a munka társadalmasításának az a formája, amelyben a kapitalista többé-kevésbé jelentős számú, egyidőben foglalkoztatott és egyforma munkát végző bérmunkást zsákmányol ki. Az egyszerű tőkés kooperáció a kisárutermelés felbomlása alapján keletkezik. Az első tőkés üzemeket felvásárló kereskedők, uzsorások, meggazdagodott mesterek, kézművesek és háziiparosok alapították. Ezekben az üzemekben tönkrement kézművesek, az önálló mesterek közé jutás lehetőségétől elesett mesterlegények és falusi nincstelenek dolgoztak.

Az egyszerű tőkés kooperáció előnyben van a kisárutermeléssel szemben.

Sok dolgozó *egy* üzemben foglalkoztatása termelőeszközmegtakarítással jár. 20 ember számára *egy* műhelyt építeni, fűteni és világítani kevesebbe kerül, mint 2—2 munkás számára 10 műhelyt építeni és üzemben tartani. Csökkennek a szerszámokra, a raktárhelyiségekre, a nyersanyag és a késztermék szállítására fordított kiadások is.

Az egyes kézműves munkájának eredménye teljes mértékben egyéni tulajdonságaitól — erejétől, kézügyességétől, jártasságától stb. — függ. Kezdetleges technika mellett a dolgozók között ebben a tekintetben igen nagy különbségek vannak. A kistermelő helyzete már csak ezért is rendkívül bizony-

talan. Azok az árutermelők, akik ugyanannak az árufajtának a termelésére több munkát fordítanak, mint amennyire az átlagos termelési feltételek mellett szükség van, menthetetlenül tönkremennek. Ha a műhelyben sok munkás dolgozik, a köztük levő egyéni különbségek kiegyenlítődnek. Az egyes munkások munkája az egyik vagy a másik irányban eltér a társadalmi átlagmunkától, a sok, egyidejűleg foglalkoztatott munkás összmunkája azonban többé-kevésbé megfelel a társadalmilag szükséges átlagmunkának. Ennek következtében a tőkés műhely áruinak termelése rendszeresebb, értékesítése biztosabb.

Az egyszerű kooperáció esetén munkamegtakarítást érnek el, a munka termelékenysége emelkedik.

Vegyük azt a példát, amikor a munkások sorba állnak, és kézről kézre adogatják egymásnak a téglát. Itt minden egyes munkás ugyanazt a mozdulatot végzi, de tevékenysége egy közös művelet részét alkotja. Így sokkal gyorsabban halad a munka, mintha mindegyikük külön-külön vinné a téglát. Tíz együttesen dolgozó ember *egy* munkanap folyamán többet végez el, mint ugyanaz a tíz ember, ha külön-külön dolgozik, vagy pedig mint *egy* ember tíz ugyanolyan hosszú munkanap alatt.

A kooperáció lehetővé teszi, hogy egyidejűleg nagykiterjedésű területen dolgozzanak, például mocsárlecsapolásnál, gátépítésnél, csatorna- és vasútépítésnél, lehetővé teszi továbbá azt is, hogy kis területen nagytömegű munkát végezzenek el, például építkezésnél, vagy munkaigényes mezőgazdasági növények ápolásánál.

A kooperációnak nagy jelentősége van azokban a termelési ágakban, ahol egy bizonyos munkát, például a betakarítást, a gyapjúnyírást stb., rövid időn belül kell elvégezni. Sok munkás egyidejű alkalmazása lehetővé teszi az ilyen munkák rövid időn belüli elvégzését, s ezáltal nagy veszteségek megelőzését.

A kooperáció tehát a munka *új társadalmi termelőerejét* hozta létre. Már az egyes dolgozók erőfeszítéseinek egyszerű egyesítése is a munkatermelékenység emelkedésére vezetett. Ez az első tőkés műhelyek tulajdonosai számára lehetővé tette, hogy olcsóbban termeljék az árukat és sikeresen konkurráljanak a kistermelőkkel. A munka új társadalmi termelőerejének eredményeit a kapitalisták ellenszolgáltatás nélkül elsajátították, s ilyenformán tovább gazdagodtak.

A kapitalizmus manufaktúra időszaka. Az egyszerű tőkés kooperáció fejlődése manufaktúrák keletkezésére vezetett. A

manufaktúra munkamegosztáson és kézműves technikán alapuló tőkés kooperáció. A manufaktúra a tőkés termelés egyik formája, s Nyugat-Európában körülbelül a XVI. század derekától a XVIII. század utolsó harmadáig uralkodó helyet foglalt el. Ez a tőkés termelés kialakulása során a második, magasabb fejlődési fok.

A manufaktúra kétféle úton jött létre.

Az első út az, amikor a kapitalista *különböző* szakmájú kézműveseket egyesít egy műhelyben. Így jött létre például a hintómanufaktúra, amely addig önálló kézműveseket: kerékgyártókat, nyergeseket, szabókat, lakatosokat, rézműveseket, esztergályosokat, paszománykészítőket, üvegeseket, mázolókat, fényezőket stb. egyesített *egy* munkahelyen. A manufaktúrában a hintókészítés számos különféle, egymást kiegészítő műveletre oszlik, amelyek mindegyikét egy-egy munkás végzi. Ennek következtében megváltozik a kézművesmunka korábbi jellege. Így például a lakatos most hosszú időn át a hintó készítésének csak egy meghatározott műveletével foglalkozik, és fokozatosan odajut, hogy nem az a lakatos többé, aki azelőtt volt, aki önállóan állított elő készárut.

A második út, amikor a kapitalista egyazon szakmájú kézműveseket egyesít *egy* műhelyben. Azelőtt minden kézműves önállóan végezte el valamely áru termelésének valamennyi műveletét. A kapitalista a műhelyben a termelési folyamatot több különálló műveletre bontja, amelyek mindegyikét egy szakmunkás végzi el. Így jött létre például a tűmanufaktúra. A tűmanufaktúrában a drót 72 vagy még több munkás kezén ment át: az egyik nyújtotta, a másik kiegyenesítette, a harmadik feldarabolta, a negyedik kihegyezte stb.

A manufaktúrában kialakult munkamegosztás, a *különféle* árukat termelő egyes vállalatok közti társadalmi munkamegosztástól eltérően — *egy és ugyanazon* áru termelésénél alkalmazott üzemen belüli munkamegosztás.

A manufaktúrán belüli munkamegosztás feltételezi a termelőeszközök összpontosulását a kapitalista kezében, aki egyúttal a termelt áruknak is tulajdonosa. A bérmunkás, a kisárutermelőtől eltérően, nem termel önállóan árut; áruvá csak sok munkás közös munkaterméke válik. A társadalmon belüli munkamegosztás a termelőeszközöknek az egyes, egymástól független árutermelők közti szétaprózottságát tételezi fel. Munkájuknak, például az asztalos, a timár, a csizmadia, a földműves munkájának termékei árukként jelennek meg, s az önálló árutermelők közti kapcsolat a piac révén jön létre.

A manufaktúrában az áru előállításának egy-egy műveletét végző munkások *részmunkások*. Mivel állandóan egy és ugyanazt az egyszerű műveletet végzik, kevesebb időt és erőt fordítanak rá, mint a kézműves, aki felváltva egész sor különféle műveletet végez. Ugyanakkor a munka specializálódás esetén intenzívebbé válik. Azelőtt a dolgozó sok időt vesztett azzal, hogy egyik műveletről áttért a másikra, váltogatta a szerszámokat. A manufaktúrában ez a munkaidőveszteség csökkent. A specializálás fokozatosan nemcsak a munkásokra, hanem a szerszámokra is kiterjedt; tökéletesebbek lettek, egyre alkalmasabbakká váltak annak a részműveletnek az elvégzésére, amelyhez készültek.

Mindez a munka termelékenységének további fokozódására vezetett.

Szemléltető például szolgálhat erre a tűkészítés. A XVIII. században egy 10 munkással dolgozó kisebb manufaktúra munkamegosztás mellett naponta 48 000 tűt állított elő, tehát egy dolgozóra 4800 tű jutott. Ugyanakkor munkamegosztás nélkül egy dolgozó naponta még 20 tűt sem tudott volna készíteni.

A manufaktúrában a munka specializálódása, amely egy és ugyanazon egyszerű mozdulat állandó ismétlésével függ össze, fizikailag is, szellemileg is megnyomorította a munkást. Megjelentek a hajlotthátú, beesettmellű stb. munkások. A manufaktúrában tehát a munka termelékenységének fokozódása a munkások megnyomorodása árán ment végbe. „A manufaktúra abnormálissá korcsosítja a munkást, mert részletügyességét melegházszerűen érleli, s az alkotó törekvések és hajlamok egész világát nyomja el"[1].

A manufaktúra munkásait kegyetlenül kizsákmányolták. A munkanap 18 óra vagy ennél is több, s ugyanakkor a munkabér rendkívül alacsony volt; a manufaktúra-munkások zöme éhezett; az új tőkés munkafegyelmet a legkíméletlenebb kényszereszközökkel vezették be.

A manufaktúrában alkalmazott munkamegosztás — írta Marx — „a tőkének a munka feletti uralma számára új feltételeket teremt. Ha tehát ez a munkamegosztás a társadalom gazdasági kialakulásának folyamatában egyrészt mint haladás és a fejlődés elkerülhetetlen lépcsőfoka jelenik meg, másrészt, mint a civilizált és raffinált kizsákmányolás eszköze jelentkezik"[2].

---

[1] *Marx*. A tőke. 1. köt. Szikra 1949. 389. old.
[2] Ugyanott, 394. old.

A rabszolgatartó társadalomban és a hűbéri társadalomban a tőke két formája létezett — a kereskedelmi tőke és az uzsoratőke. A tőkés termelés kialakulása az ipari tőke megjelenését jelentette. *Ipari tőkének* az árutermelésben elhelyezett tőkét nevezzük. A kapitalizmus manufaktúra időszakának egyik jellemző sajátossága a kereskedelmi tőke és az ipari tőke közötti szoros, elválaszthatatlan kapcsolat. A manufaktúra-tulajdonos csaknem mindig felvásárló is volt. Mint viszonteladó nyersanyagot adott el a kisárutermelőnek, anyagot adott ki otthoni megmunkálásra, illetve összevásárolta a kisárutermelőktől a termékek egyes kellékeit, és termékeket vásárolt tőlük, amelyeket azután eladott. A nyersanyageladás és a termékvásárlás egybefonódott a leigázó uzsorával. Ez óriási mértékben rontotta a kistermelők helyzetét, munkanapjuk meghosszabbítására, keresetük csökkenésére vezetett.

A tőkés házimunka. A kapitalizmus manufaktúra időszakában rendkívül elterjedt a munka kiadása otthoni elvégzésre.

A *tőkés házimunka* a vállalkozótól kapott anyag otthoni feldolgozása darabbérben. A kizsákmányolásnak ez a formája egyes esetekben már az egyszerű kooperációnál is előfordult. Megtalálható a gépi nagyipar időszakában is, de a manufaktúrára jellemző. A tőkés házimunka a manufaktúra *függvényeként* jelentkezik.

A manufaktúrában alkalmazott munkamegosztás minden áru termelését több külön műveletre bontotta. A felvásárló manufaktúra-tulajdonosnak gyakran előnyös volt az, ha viszonylag kisebb műhelyt létesít, ahol csak összeszerelik vagy kikészítik az árut. Minden előzetes műveletet kézművesek és háziiparosok végeztek, akik otthon dolgoztak, de teljesen függő helyzetben voltak a kapitalistával szemben. A különböző falvakban szétszórt háziiparosok gyakran nem is az összeállító tulajdonosaival voltak összeköttetésben, hanem közvetítő mesterekkel, akik szintén kizsákmányolták a háziiparosokat.

Az otthon dolgozó kézművesek és háziiparosok olyan bért kaptak a tőkéstől, amely jelentősen alatta maradt a tőkés műhelyében dolgozó munkások bérének. A háziiparba tömegével vonták be az olyan parasztokat, akiket a pénzhiány arra kényszerített, hogy mellékkereset után nézzenek. A paraszt, hogy valami csekély összeghez jusson, a végkimerülésig dolgozott, és családja valamennyi tagját munkába fogta. A mértéktelenül hosszú munkanap, az egészségtelen munkaviszonyok, a legkönyörtelenebb kizsákmányolás — ezek a tőkés házimunka jellegzetes vonásai.

Ezek a vonások jellemzik a cári Oroszország háziiparának különböző ágait is. A felvásárlók, miután valamelyik faluban vagy kerületben a háziipar tényleges gazdáivá váltak, széles körben alkalmazták a kézművesek közti munkamegosztást. Például Pavlovóban a Zavjalovok üzemében (amelynek összeállító műhelyében már a múlt század hatvanas éveiben több mint 100 munkás dolgozott) egy közönséges zsebkés 8—9 kézműves kezén ment át. Dolgozott rajta kovács, pengekészítő, nyélkészítő, edző, csiszolónő, összeállító, élesítő, márkázó. Ugyanakkor jelentős számú részmunkás nem a kapitalista műhelyében, hanem otthon dolgozott. Hasonló volt a szervezete a kocsigyártó, nemez-, fafeldolgozó, lábbeli-, gombkészítő stb. iparnak.

Lenin „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban" című munkájában a háziiparosok kegyetlen kizsákmányolásának számos példáját hozta fel. Moszkva kormányzóságban például a múlt század 80-as éveinek kezdetén a fonalorsózásban, a kötszövő iparban és más női iparokban 37 500 munkásnőt foglalkoztattak. A gyerekek 5—6 éves korukban kezdtek dolgozni. Az átlagos napi kereset 13 kopek volt; a munkanap elérte a 18 órát.

A manufaktúra történelmi szerepe. A manufaktúra átmeneti forma volt a kézművesek és háziiparosok kisüzemi termelése és a tőkés gépi nagyipar között. A manufaktúra a kézművesiparhoz annyiban hasonlított, hogy alapja a kézi technika maradt, a tőkés gyárhoz pedig annyiban, hogy bérmunkások kizsákmányolásán alapuló nagyüzemi termelés volt.

A manufaktúrában alkalmazott munkamegosztás jelentős lépés volt a társadalom termelőerőinek fejlődésében. A kézi munkán alapuló manufaktúra azonban nem tudta kiszorítani a kisüzemi termelést. A tőkés manufaktúrára jellemző, hogy csekély számú, viszonylag nagy műhely mellett jelentős számú kis műhely létezett. Az áruk egy részét a manufaktúrák állították elő, túlnyomó tömegüket viszont továbbra is kézművesek és háziiparosok termelték, akik különböző mértékben függtek a tőkés felvásárlóktól, munkakiadó vállalkozóktól, manufaktúratulajdonosoktól. Tehát a manufaktúra nem tudta felölelni az egész társadalmi termelést. A manufaktúra mintegy felépítmény volt; az alap továbbra is a kezdetleges technikán alapuló kisüzemi termelés maradt.

A manufaktúra történelmi szerepe az volt, hogy előkészítette a gépi termelésre való áttérés szükséges feltételeit. Ebben a tekintetben különösen fontos három körülmény. Először, a manufaktúra, amely a munkamegosztást magas fokra fejlesztette, sok munkaműveletet leegyszerűsített. A munkaműveleteket olyan egyszerű mozdulatokra bontotta, hogy lehetővé vált a dolgozó kezének géppel helyettesítése. Másodszor, a manufaktúra fejlődése a szerszámok specializálására, messzemenő tökéletesedésére vezetett, aminek következtében lehetővé vált

az áttérés a kézi szerszámról a gépre. Harmadszor, a manufaktúra, az egyes műveletek elvégzésére való hosszú ideig tartó specializálás révén, ügyes munkásokat képzett ki a gépi nagyipar számára.

A kisárutermelés, az egyszerű tőkés kooperáció és a manufaktúra, függvényével — a tőkés házimunkával együtt napjainkban is széles körben el van terjedve a gazdaságilag elmaradott, kevésbé fejlett országokban, Indiában, Törökországban, Iránban stb.

A parasztság felbomlása. Az áttérés a robotgazdaságról a tőkés gazdaságra. A kapitalizmus fejlődésének manufaktúra időszakában az ipar egyre jobban különvált a mezőgazdaságtól.

A társadalmi munkamegosztás fejlődése arra vezetett, hogy nemcsak az ipar termékei, hanem a mezőgazdaság termékei is áruvá váltak. A mezőgazdaság terén végbement az egyes körzetek növényfajták és mezőgazdasági ágak szerinti specializálódása. Kialakultak a *piacra termelő mezőgazdaság:* a len-, cukorrépa-, gyapot- és dohánytermelés, a tejgazdaság, a sajttermelés stb. körzetei. Ezen az alapon kifejlődött a csere nemcsak az ipar és a mezőgazdaság között, hanem a mezőgazdaság különböző ágai között is.

Minél tovább haladt előre az árutermelés behatolása a mezőgazdaságba, annál erősebb lett a földművelők közti konkurrencia. A paraszt egyre fokozottabb mértékben függő helyzetbe került a piaccal szemben. A spontán piaci áringadozások növelték és kiélezték a parasztok közti vagyoni különbségeket. A falu jómódú felső rétegeinek kezében szabad pénz halmozódott fel. Ez a pénz a nincstelen parasztok leigázására, kizsákmányolására szolgált, tőkévé változott. A leigázás egyik eszköze a paraszti munka termékeinek potom áron való felvásárlása volt. A parasztok tönkremenése fokozatosan olyan arányokat öltött, hogy sok paraszt kénytelen volt teljesen abbahagyni a gazdálkodást, és munkaerejének eladásához folyamodni.

Ilyenformán a társadalmi munkamegosztás előrehaladásával, az árutermelés fejlődésével együtt járt a parasztság felbomlása; a falun tőkés viszonyok alakultak ki, létrejöttek a falusi lakosság új társadalmi típusai, amelyek a tőkés társadalom egy-egy osztályát alkották — a falusi burzsoázia és a mezőgazdasági proletariátus.

A *falusi burzsoázia* vagy *kulákság* bérmunka alkalmazása, béresek, s még nagyobb mértékben napszámosok és a fő mezei munkák idején alkalmazott más idénymunkások kizsákmányolása alapján árutermelést folytat. A kulákok a maguk ke-

zében összpontosítják a föld (s ugyanúgy a bérelt föld), az igásállatok és a mezőgazdasági termékek jelentős részét. A kulákság kezén vannak a nyersanyagfeldolgozó üzemek, malmok, cséplőgépek, törzstenyészetek stb is. A falusi uzsorások és boltosok rendszerint ugyancsak a kulákok közül kerülnek ki. Mindez eszközül szolgál a falusi szegénységnek és a középparasztság jelentős részének kizsákmányolásához.

A *mezőgazdasági proletariátus* a termelőeszközöktől megfosztott, s egyszersmind a földbirtokosok meg a falusi burzsoázia által kizsákmányolt nincstelenek tömege. A mezőgazdasági proletariátus megélhetésének fő forrása saját munkaerejének eladása. A falusi proletariátus tipikus képviselői *az osztásföldel rendelkező bérmunkások.* A tenyérnyi földet elfoglaló elenyészően kis gazdaság, az igásállat és a felszerelés hiánya ezeket a parasztokat elkerülhetetlenül arra kényszeríti, hogy eladják munkaerejüket.

A mezőgazdasági proletariátushoz közel áll a *szegényparasztság.* A szegényparasztnak kis földecskéje és valami kevés jószága van. Az ilyen paraszt még a kenyérrevalót sem tudja megtermelni földjén. Az élelmiszerre, ruházkodásra, a gazdaság folytatására és az adóra szükséges pénzt jórészt bérmunkával kénytelen megkeresni. Az ilyen paraszt jóformán már nem is gazda, hanem falusi félproletár. A szegényparaszt életszínvonala, akárcsak a falusi proletáré, rendkívül alacsony, és még az ipari proletariátus életszínvonalának is alatta marad. A kapitalizmus fejlődése a mezőgazdaságban arra vezet, hogy a falusi proletárok és a szegényparasztok száma egyre nő.

A falusi burzsoázia és a szegényparasztság között egy közbeeső réteg van — a középparasztság.

A *középparasztság* saját termelőeszközei és személyes munkája alapján gazdálkodik. A középparasztnak a gazdaságában végzett munkája csak kedvező feltételek esetén biztosítja a család eltartását. Ezzel magyarázható a középparaszt helyzetének bizonytalansága. „Társadalmi helyzetét tekintve, ez a csoport ingadozik a felső és az alsó csoport közt, amelyek közül az előbbi felé vonzódik, de amelybe bejutnia csak maroknyi szerencsefiának sikerül, míg az utóbbi felé a társadalmi fejlődés egész menete éppenséggel taszítja"[1]. A középparasztság tönkremegy, „lemorzsolódik".

A burzsoá országok mezőgazdaságában a tőkés viszonyok egybefonódnak a hűbéri csökevényekkel. A burzsoázia hatalomrajutása után a legtöbb országban nem szüntette meg a

[1] *Lenin.* A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Szikra 1949. 172. old.

feudális nagybirtokot. A földesúri gazdaság fokozatosan alkalmazkodott a kapitalizmushoz. A jobbágyi függőségtől megszabadult, de a föld jelentős részétől megfosztott parasztságot fojtogatta a földhiány. Rákényszerült, hogy uzsorafeltételekkel földet béreljen a földbirtokosoktól.

Oroszországban például az 1861. évi reform után a parasztok földesúri kizsákmányolásának legelterjedtebb formája a *ledolgozás* volt, ami azt jelentette, hogy a paraszt a földbérletért, vagy az uzsorakölcsön fejében, kénytelen volt a földesúr gazdaságában dolgozni, mégpedig saját termelőeszközeinek — igásjószágának és kezdetleges mezőgazdasági eszközeinek felhasználásával.

A parasztság felbomlása aláásta az elmaradott technikán alapuló földesúri gazdaság pillérét, a ledolgozási rendszert, a gazdaságilag függő helyzetben levő paraszt kizsákmányolását. A módos parasztnak lehetősége volt arra, hogy pénzért béreljen földet, s ezért nem szorult rá a ledolgozás fejében, uzsorafeltételekkel kapott bérletre. A szegényparaszt szintén nem volt alkalmas a ledolgozási rendszerre, de más okból: termelőeszközök hiányában bérmunkássá vált. Így a földbirtokos ledolgozás céljából főképpen a középparasztságot vehette igénybe. Csakhogy az árugazdaság és a piacra termelő mezőgazdaság fejlődése tönkretette a középparasztságot, s ilyenformán aláásta a gazdaság ledolgozási rendszerét. A földbirtokosok egyre nagyobb mértékben alkalmazták a bérmunkát, amely termelékenyebb, mint a függő helyzetben levő paraszt munkája; a tőkés gazdasági rendszer jelentősége megnövekedett, a ledolgozási rendszeré csökkent. A ledolgozás, a robot közvetlen csökevénye azonban a tőkés gazdasági rendszer mellett még hosszú ideig **fennmarad.**

A belső piac kialakulása a tőkés ipar számára. A kapitalizmusnak az iparban és a mezőgazdaságban való fejlődésével végbement a *belső piac* kialakulása.

Már a manufaktúra időszakban számos új iparág keletkezett. A mezőgazdaságtól egymás után váltak külön a mezőgazdasági nyersanyag ipari feldolgozásának különböző ágai. Az ipar fejlődésével egyre jobban növekedett a mezőgazdasági termékek iránti kereslet. Ezzel kapcsolatban egyre bővült a piac. Például a gyapot-, len-, cukorrépa-termesztésre, vagy haszonállat-tenyésztésre specializálódott körzetek részéről kereslet nyilvánult meg gabona iránt. Növekedett a mezőgazdaságnak a különféle iparcikkek iránt megnyilvánuló kereslete.

A tőkés ipar számára a belső piac magával a kapitalizmus fejlődésével, a kisárutermelők rétegének felbomlásával jön

létre. „A közvetlen termelő elválasztása a termelőeszközöktől, vagyis kisajátítása, ami az egyszerű árutermelésről a tőkés árutermelésre való áttérést jelenti (és ennek az áttérésnek szükségszerű feltétele), *megteremti* a belső piacot"[1]. A belső piac kialakulása kétoldalú folyamat eredménye. Egyfelől a falusi és városi burzsoázia részéről kereslet nyilvánult meg termelőeszközök: a meglevő tőkés üzemek bővítéséhez és új üzemek létesítéséhez szükséges tőkéletesített szerszámok, gépek, nyersanyagok stb. iránt. Megnőtt a burzsoáziának a fogyasztási cikkek iránt megnyilvánuló kereslete. Másfelől az ipari és mezőgazdasági proletariátus számának a parasztság felbomlásával szervesen összefüggő növekedése együtt járt a munkások létfenntartási eszközeit képező áruk iránti kereslet növekedésével.

A kezdetleges technikán és a kézi munkán alapuló manufaktúra nem volt képes kielégíteni az iparcikkek iránti megnövekedett keresletet. Gazdasági szükségszerűséggé vált az áttérés a nagyüzemi gépi termelésre.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. Az iparban a tőkés termelés fejlődésének első foka az egyszerű tőkés kooperáció, amely a kisárutermelésből alakul ki. Az egyszerű tőkés kooperáció olyan termelési forma, amely többé-kevésbé jelentős számú egyidejűleg foglalkoztatott és azonos munkát végző bérmunkásnak egyes kapitalisták által való kizsákmányolásán alapul. Az egyszerű tőkés kooperáció a termelőeszközök felhasználása terén lehetővé tette a takarékoskodást, a munka új társadalmi termelőerejét hozta létre, csökkentette az egy termékegységre jutó munkaráfordítást. A társadalmi munka termelőereje megnövekedett, de ennek eredményeit a kapitalisták sajátították el minden ellenszolgáltatás nélkül.

2. Az iparban a tőkés termelés fejlődésének második foka a manufaktúra. A manufaktúra nagyüzemi tőkés termelés, amely a kézi technikán és a bérmunkások közti munkamegosztáson alapul. A manufaktúrában alkalmazott munkamegosztás jelentősen fokozta a munka termelékenységét, de egyben megnyomorította, teljesen egyoldalú fejlődésre kárhoztatta a bérmunkást. A manufaktúra létrehozta a gépi nagyiparra való áttérés szükséges feltételeit.

---

[1] *Lenin.* A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Szikra 1949. 49. old.

3. Az árutermelés fejlődése a parasztság felbomlására vezet. A falu szűk felső rétege a burzsoázia soraiba emelkedik; a parasztság nagy tömegei proletarizálódnak — városi és falusi proletárokká válnak; nő a szegényparasztok tömege; a széles közbeeső réteget alkotó középparasztság tönkremegy. A parasztság felbomlása aláássa a ledolgozási rendszer alapjait. A földbirtokosok a robotgazdaságról egyre inkább áttérnek a tőkés gazdaságra.

4. A belső piac magának a kapitalizmusnak a fejlődésével jön létre. A belső piac bővülése a termelőeszközök és a létfenntartási cikkek iránti kereslet növekedését jelentette. Az elmaradott technikán és kézi munkán alapuló manufaktúra nem volt képes kielégíteni az iparcikkek iránti megnövekedett keresletet. Szükségessé vált az áttérés a gépi iparra.

VI. FEJEZET

A KAPITALIZMUS GÉPI IDŐSZAKA

Az áttérés a manufaktúráról a gépi iparra. A kapitalizmus mindaddig, amíg a termelés a kézi technikán alapult, mint a manufaktúra időszakban, nem tudta gyökeresen átalakítani a társadalom egész gazdasági életét. Ez az átalakulás a manufaktúráról a gépi iparra való áttéréssel ment végbe; a gépi ipar a XVIII. század utolsó harmadában alakult ki, és a XIX. század folyamán terjedt el Európa főbb tőkés országaiban és az Egyesült Államokban. A gépi nagyipar a tőkés termelés fejlődésének harmadik, legmagasabb foka.

A manufaktúráról a gépi iparra való áttérés egész technikai forradalmat jelentett a termelésben. E forradalom anyagi technikai alapja a *gép* volt.

Minden korszerű gép három részből áll: 1. a meghajtó gépből, 2. az átviteli szerkezetből, 3. a munkagépből.

A *meghajtó gép* az egész gépezet hajtóereje. A hajtóerőt vagy maga termeli (például a gőzgép), vagy kívülről, valamely meglevő természeti erőtől kapja (például a vízikerék, amely az alázuhanó víz erejétől jön mozgásba).

Az *átviteli szerkezet* különféle szerkezetekből (transzmisszióból, fogaskerekekből, szíjakból, villamos szerkezetekből stb.) áll, amelyek a mozgást szabályozzák, ahol szükséges megváltoztatják a formáját (például az egyenesvonalú mozgást körmozgássá), elosztják és átviszik a

munkagépre. Akárcsak a meghajtó gép, az átviteli szerkezet is arra való, hogy mozgásba hozza a munkagépet.

A *munkagép* közvetlenül hat a munka tárgyára, és a kitűzött célnak megfelelően elvégzi rajta a szükséges változtatásokat. Ha a munkagépet közelebbről vesszük szemügyre, akkor nagyjából — bár sokszor igen megváltozott formában — ugyanazokat a szerszámokat találjuk meg benne, amelyeket a kézi munka mellett is használnak. Ezek azonban már nem a kézi munka szerszámai, hanem minden esetben szerszám-mechanizmusok, gépi szerszámok. A munkagép volt a kiindulópontja annak a forradalomnak, amely a manufaktúra gépi termeléssel való felváltásához vezetett. Miután feltalálták a gépi szerszámokat, gyökeres változások mentek végbe a meghajtó és az átviteli szerkezetek rendszerében.

A tőke telhetetlen haszonhajhászása során a gépben a munkatermelékenység fokozásának hathatós eszközére talált. Először, az egyidejűleg sok szerszámot működtető gépek alkalmazása kiszabadította a termelést az emberi szervek korlátozottsága által megszabott szűk keretek közül. Másodszor, a gépek alkalmazása lehetővé tette óriási új energiaforrásoknak — a gőz, a gáz és a villamosság hajtóerejének alkalmazását a termelésben. Harmadszor, a gépek alkalmazása lehetővé tette a tőke számára, hogy a termelés szolgálatába állítsa a tudományt, amely kiterjeszti az ember hatalmát a természet fölött, és a munkatermelékenység fokozásának egyre újabb lehetőségeit tárja fel. A gépi nagyipar alapján létrejött a tőkés termelési mód uralma.

Az ipari forradalom. A gépi nagyipar alapját *Angliában* vetették meg. Ebben az országban a jobbágyság korai eltörlése, a hűbéri partikularizmus megszüntetése, a XVII. század polgári forradalmának győzelme, a parasztságnak a földtől való erőszakos megfosztása, továbbá az a tőkefelhalmozás, melyet a fejlett kereskedelem és a gyarmatok kifosztása tett lehetővé, kedvező történelmi feltételeket teremtett a tőkés termelési mód gyors fejlődése számára.

Anglia a XVIII. század közepén nagyszámú manufaktúrával rendelkező ország volt. A legfontosabb iparág a textilipar volt. Ebben az iparágban kezdődött meg a XVIII. század utolsó harmada és a XIX. század első negyede folyamán Angliában lezajlott *ipari forradalom.*

A piac bővülése és a tőkések profithajszája megkövetelte a termelés technikájának tökéletesítését. A többi termelési ágnál gyorsabban kifejlődött pamutiparban kézi munka uralkodott. A pamutiparban a főművelet a fonás és a szövés. A fonók munkaterméke a szövők munkatárgya. A pamutszövetek iránti kereslet növekedése mindenekelőtt a szövés technikájában mutatkozott meg: 1733-ban feltalálták az *önműködő vetélőt,* amely

kétszeresére emelte a szövőmunka termelékenységét. Ez arra vezetett, hogy a fonás lemaradt a szövés mögött. A manufaktúrákban a szövőszékek gyakran vesztegeltek fonalhiány miatt. Égető szükségszerűséggé vált a fonás technikájának megjavítása.

Ezt a feladatot (1765—1767-ben) a 18—24 orsós *fonógépek* feltalálása oldotta meg. Az első gépek hajtóereje maga az ember vagy az állat volt, majd megjelentek az olyan gépek, amelyeket a víz ereje hozott mozgásba. A további technikai tökéletesítések lehetővé tették, hogy az előállított fonalnak nemcsak a mennyiségét növeljék, hanem a minőségét is javítsák. A XVIII. század végén már 400 orsós fonógépek is voltak. E találmányok nyomán a fonóiparban erősen megnövekedett a munka termelékenysége.

A pamutiparban most új aránytalanság keletkezett: a fonás túlszárnyalta a szövést. Ezt az aránytalanságot a *mechanikai szövőszék* 1785-ben történt feltalálása küszöbölte ki. A mechanikai szövőszék számos tökéletesítés után Angliában széles körben elterjedt, és a XIX. század 40-es éveiig teljesen kiszorította a kézi szövést. Gyökeres változáson mentek át a szövetkidolgozás folyamatai is — a fehérítés, a festés és a nyomás. A vegyi eljárások alkalmazása lerövidítette ezeket a folyamatokat és javította a termékek minőségét.

Az első textilgyárakat patakok partján építették, s a gépeket vízikerékkel hozták működésbe. Ez erősen korlátozta a gépi technika alkalmazásának lehetőségét. Új, a helytől és az évszakoktól független hajtóerőre volt szükség. Ilyen hajtóerő volt a *gőzgép* (Oroszországban 1763-ban találták fel, de akkor nem terjedt el; Angliában a gőzgépet 1784-ben találták fel).

A gőzgép alkalmazásának óriási jelentősége volt. A gőzgép egyetemes jelentőségű hajtóerő, amely mentes a vízi hajtóerőre jellemző számos fogyatékosságtól. A gőzgép szenet és vizet fogyaszt, és olyan hajtóerőt termel, amely minden tekintetben az ember ellenőrzése alatt áll. Ez a gép nincs helyhez kötve, megszabadítja az ipart a természetes energiaforrásokhoz kötöttségtől, és lehetővé teszi a termelés összpontosítását bármely tetszés szerinti helyen.

A gőzgép gyorsan elterjedt nemcsak Angliában, hanem Anglia határain túl is, s megteremtette a nagyszámú géppel felszerelt és sok munkást foglalkoztató nagy gyárak létrehozásának feltételeit.

A gépek valamennyi iparágban forradalmasították a termelést. Nemcsak a pamutiparban, hanem a gyapjú-, len- és selyemiparban is alkalmaztak gépeket. Mihamar a közlekedésben

is megtalálták a gőzgép hasznosításának módját: 1807-ben az Egyesült Államokban elkészítették az első gőzmozdonyt, 1825-ben pedig Angliában megépült az első vasút.

Az első gépeket manufaktúrákban készítették, kézi munkával. Sokba kerültek, s teljesítőképességük és minőségük egyaránt elégtelen volt. A manufaktúra nem tudott annyi gépet előállítani, amennyit a gyorsan fejlődő ipar igényelt. A feladatot a gépek gépi termelésére való áttérés oldotta meg. Új, gyorsan fejlődő iparág jött létre — *a gépgyártás*. Az első gépeket jórészt fából készítették. Később a gép faalkatrészeit egyre jobban kiszorították a fémalkatrészek. A fának fémmel való helyettesítése növelte a gépek tartósságát és szilárdságát, s ezáltal lehetővé tette, hogy korábban elképzelhetetlen gyorsasággal és megterheléssel dolgozzanak. A XIX. század elején feltalálták a gőzkalapácsot, a sajtoló gépet és a fémforgácsoló gépeket: az esztergapadot, majd a marógépet és a fúrógépet.

A gépek, gőzmozdonyok, sínek és gőzhajók gyártásához óriási mennyiségű vasra és acélra volt szükség. Gyors fejlődésnek indult a *kohászat*. A kohászat fejlődése terén nagy jelentősége volt annak, hogy felfedezték a vasérc ásványi tüzelővel való olvasztásának módját, amihez addig fát használtak. A kohók egyre tökéletesebbek lettek. A XIX. század 30-as éveitől a hideg befúvást a nagyolvasztóknál forrószéllel váltották fel, ami meggyorsította a kohászati folyamatot, és nagy tüzelő-megtakarítást jelentett. Az acélolvasztás újabb, tökéletesebb módjait találták fel. A gőzgép elterjedése, a kohászat fejlődése óriási mennyiségű kőszenet tett szükségessé, ami a szénbányászat gyors fejlődésére vezetett.

Az ipari forradalom nyomán Anglia a világ ipari műhelyévé vált. Anglia után a gépi termelés Európa más országaiban és Amerikában is kezdett elterjedni.

Franciaországban az ipari forradalom az 1789—1794. évi polgári forradalmat követő néhány évtized folyamán ment végbe. Franciaország iparában a tőkés gyárak csak a XIX. század második felében vívtak ki maguknak uralkodó helyet.

Németországban az ország feudális széttagoltsága és a hűbéri viszonyok huzamos fennmaradása következtében az ipari forradalom később ment végbe, mint Angliában és Franciaországban. A nagyipar Németországban csak a XIX. század 40-es éveiben indult fejlődésnek, s különösen gyorsan fejlődött Németországnak 1871-ben történt egységes állammá egyesítése után.

Az *Amerikai Egyesült Államokban* a nagyipar a XIX. század elején jött létre. Az amerikai gépi ipar az 1861—1865. évi polgárháború után gyors fejlődésnek indult. Ennek során messzemenően felhasználták az angol ipar technikai vívmányait, valamint az Európából beáramló szabad tőkéket és szakmunkásokat.

Oroszországban a manufaktúráról a termelés gépi fejlődési fokára való áttérés már a jobbágyság eltörlése előtt megkezdődött, de nagy arányokban az 1861-es parasztreform utáni első évtizedekben bontakozott ki. A hűbéri rend nagyszámú maradványa azonban a jobbágyság bukása után is hátráltatta az ipar áttérését a kézi termelésről a gépi termelésre. Különösen világosan mutatkozott ez meg az urali bánya- és kohóiparban.

A tőkés iparosítás. Az ipari forradalom megvetette a tőkés iparosítás alapját. Az iparosítás alapja a nehézipar, a termelőeszközök termelése.

A tőkés iparosítás spontán módon, a kapitalisták profithajszája során megy végbe. Rendszerint a *könnyűiparnak*, vagyis az egyéni fogyasztásra termelő iparágaknak a fejlesztésével kezdődik. Ezekben kevesebb befektetésre van szükség, a tőke itt gyorsabban térül meg, és jóval könnyebb a profitszerzés, mint a *nehéziparban*, vagyis azokban az iparágakban, amelyek szerszámokat és más termelőeszközöket — gépeket, fémeket, tüzelőanyagot termelnek. A nehézipar fejlődése csak hosszú idő elmúltával kezdődik meg, amelynek folyamán a könnyűipar profitot halmoz fel. Ez a profit fokozatosan átvándorol a nehéziparba. Ilyenformán a tőkés iparosítás sok évtizeden át tartó folyamat.

Angliában például a textilipar hosszú időn át gyorsabban fejlődött, mint a többi iparág. A XIX. század első felében az angol ipar legfontosabb, legfejlettebb ága maradt. A XIX. század második felében a nehézipar kezdett uralkodó szerepet betölteni. Ugyanilyen volt a sorrend a többi tőkés ország iparágainak fejlődésében is.

A XIX. század második felében tovább fejlődött a kohászat; javult a fémolvasztás technikája, az olvasztók egyre nagyobbak lettek. Gyorsan növekedett a nyersvastermelés. Angliában a nyersvastermelés az 1800. évi 193 000 tonnáról 1850-ig 2 285 000 tonnára, 1870-ig 6 059 000 tonnára, 1880-ig 7 873 000 tonnára, az Egyesült Államokban az 1800. évi 41 000 tonnáról 1850-ig 573 000 tonnára, 1870-ig 1 692 000 tonnára, 1880-ig 3 897 000 tonnára emelkedett.

A gőzgép a XIX. század utolsó harmadáig a nagyiparban és a közlekedésben az egyetlen hajtóerő volt. A gőz óriási szerepet játszott a gépi ipar fejlődésében. Ugyanakkor a gőzgép az egész XIX. század folyamán egyre tovább tökéletesedett — növekedett a gőzgépek kapacitása, a hőenergia kihasználásának foka. A XIX. század 80-as éveiben feltalálták a *gőzturbinát*, amely előnyei folytán számos iparágban kezdte kiszorítani a gőzgépet.

Minél jobban fejlődött azonban a nagyipar, annál gyorsabban megmutatkozott a gőznek mint hajtóerőnek az elégtelensége. Újfajta hajtóerőt találtak fel — a *belső égésű mo-*

tort, először a gázmotort (1877), majd a folyékony üzemanyaggal működő Diesel-motort (1893). A XIX. század utolsó harmadában a gazdasági élet porondján egy új hatalmas erő jelent meg, amely még jobban forradalmasította a termelést — *a villamosság.*

A XIX. században a gépi technika az egyik iparágat a másik után hódítja meg. Fejlődik a bányaipar — az érc- és kőszénbányászat. A belső égésű motor feltalálásával nő az ásványolajtermelés. Nagy arányokban fejlődik a vegyiipar. A gépi nagyipar gyors fejlődésével együtt járt a fokozott vasútépítés.

A tőkés iparosítás az ország bérmunkásainak kizsákmányolása és parasztságának tönkretétele, s egyszersmind más országok, különösen a gyarmatok dolgozóinak kifosztása révén valósul meg. A tőkés iparosítás elkerülhetetlenül a kapitalizmus ellentmondásainak kiéleződésére, a munkások, parasztok és kézművesek milliós tömegeinek elnyomorodására vezet.

A történelem a tőkés iparosítás különböző útjait ismeri. A tőkés iparosítás első útja — gyarmatok szerzése, és a gyarmatok kifosztása. Így fejlődött Anglia ipara. Anglia gyarmatokat szerzett a világ minden részén, majd két évszázad folyamán óriási hasznot préselt ki a gyarmatokból, s ezt saját iparába fektette.

A második út — a háborúk, és a győztes országok által a legyőzött országoktól szedett hadisarc útja. Így például Németország, miután a francia-porosz háborúban leverte Franciaországot, 5 milliárd frank hadisarc fizetésére kényszerítette, s ezt az összeget saját iparának fejlesztésére fordította.

A harmadik út — a leigázó koncessziók és kölcsönök útja, amelyek az elmaradott országokat gazdasági és politikai függőségbe hozzák a fejlett tőkés országokkal szemben. A cári Oroszország például leigázó feltételek mellett egyrészt koncessziókat adott a nyugati hatalmaknak, másrészt pedig kölcsönöket kapott tőlük, s ilyenformán törekedett arra, hogy fokozatosan az iparosodás útjára lépjen. Ennek az volt a következménye, hogy a cári Oroszország félgyarmattá vált.

Egyes országok történetében a tőkés iparosítás e különböző útjai gyakran egybefonódtak és kiegészítették egymást. Példa erre az Amerikai Egyesült Államok gazdasági fejlődésének története. Az Egyesült Államok nagyipara külső kölcsönök és hosszúlejáratú hitelek révén, valamint Amerika őslakosságának féktelen kifosztása útján jött létre.

A gépi iparnak a burzsoá országokban végbement fejlődése ellenére a kapitalista világ lakosságának óriási része to-

vábbra is a kezdetleges kézi technika uralmának körülményei között él és dolgozik.

A városok és ipari központok fejlődése. A proletárok osztályának kialakulása. A tőkés iparosítás a városok és ipari központok gyorsütemű fejlődésére vezetett. Európában a nagyvárosok (a 100 000-en felüli lakosú városok) száma a XIX. század folyamán hétszeresére emelkedett. A városi lakosság aránya a falusi lakossághoz képest szakadatlanul növekedett. Angliában már a XIX. század derekán, Németországban pedig a XX. század elején a lakosságnak több mint a fele a városokban összpontosult.

A kapitalizmus manufaktúra időszakában a bérmunkások tömege még nem volt kialakult proletárosztály. A manufaktúrában viszonylag kisszámú munkás dolgozott, méghozzá olyan munkások, akik jelentős kapcsolatot tartottak a mezőgazdasággal, számos kis műhelyben forgácsolódtak szét, s akiket különféle szűkkörű szakmai érdekek elválasztottak egymástól.

Az ipari forradalom és a gépi ipar további fejlődése nyomán a tőkés országokban kialakult az *ipari proletariátus*. A munkásosztály gyorsan fejlődött, sorai tönkrement parasztokkal és kézművesekkel szüntelenül gyarapodtak.

A gépi nagyipar fejlődésével az első munkásnemzedék helyi, szakmai meg testületi érdekei és előítéletei, a középkori kézműves elvesztett pozíciójának visszaszerzésével kapcsolatos utópikus reménykedései fokozatosan kiküszöbölődtek, szertefoszlottak. A munkások tömege egységes osztállyá — proletariátussá kovácsolódott össze. Engels a proletariátus mint osztály kialakulását jellemezve, azt írta, hogy „csak a tőkés termelés, a modern nagyipar és nagyüzemi mezőgazdaság fejlődése következtében vált állandóvá, növekedett, és alakult külön osztállyá, amelynek külön érdekei vannak és külön történelmi küldetése van"[1].

Angliában az iparban és a közlekedésben dolgozó munkások száma a XIX. század második évtizedében mintegy 2 millió volt; a következő 100 év folyamán több mint háromszorosára növekedett.

Franciaországban az iparban és a közlekedésben dolgozó munkások száma a XIX. század 60-as éveiben mintegy 2 millió, a XX. század elején pedig mintegy 3,8 millió volt.

Az Egyesült Államokban az iparban és a közlekedésben dolgozó munkások száma 1859-ben 1,8 millió, 1899-ben pedig 6,8 millió volt.

Németországban az iparban és a közlekedésben dolgozó munkások száma 1848-tól 1895-ig 700 000-ről 5 millióra emelkedett.

[1] *Engels.* A munkásosztály helyzete Angliában. Előszó az amerikai kiadáshoz. Szikra 1954. 15. old.

Oroszországban a jobbágyság eltörlése után gyors ütemben haladt előre a munkásosztály kialakulása. 1865-ben a nagyüzemekben, a bányaiparban és a vasutaknál 706 000, 1890-ben pedig 1 433 000 munkás dolgozott. Ilyenformán a tőkés nagyvállalatoknál dolgozó munkások száma 25 év alatt több mint kétszeresére emelkedett. A 90-es évek végéig európai Oroszország 50 kormányzóságában a nagyüzemi, bányaipari és vasúti munkások száma 2 207 000-re, egész Oroszországban pedig 2 792 000-re emelkedett.

A kapitalista gyár. A gép mint a bérmunkás tőkés kizsákmányolásának eszköze. A *kapitalista gyár* a bérmunkások kizsákmányolásán alapuló, és az áruk termelésére géprendszert alkalmazó ipari nagyüzem.

A *géprendszer* egyidejűleg azonos termelési műveletet végző munkagépek (például egyfajta szövőgépek) vagy különféle, de egymást kölcsönösen kiegészítő munkagépek összessége. A különféle gépek rendszere a termelési műveletek megosztásán alapuló részmunkagépek kombinációja. Minden részgép egy másikat lát el munkával. Minthogy ezek a gépek egyidejűleg működnek, a termék folytonosan a termelési folyamat egy-egy szakaszában van, s a termelés egyik fázisából egy másikba megy át.

A gépek révén valósul meg *a munka gépesítése*. A gépek alkalmazása biztosítja a munka termelékenységének nagyarányú emelkedését és az áru értékének csökkenését. A gép lehetővé teszi, hogy ugyanolyan mennyiségű árut sokkal kisebb munkaráfordítással termeljenek, vagy hogy ugyanakkora munkaráfordítással jóval több árut állítsanak elő.

A XIX. században ahhoz, hogy azonos mennyiségű gyapotot géppel fonallá dolgozzanak fel, a kézi fonáshoz szükséges munkaidő 180-ad része kellett. Géppel egy felnőtt munkás vagy serdülő egy óra alatt ugyanannyi mintás pamutkelme négyszínű nyomását végezte el, mint azelőtt kézi munkával 200 felnőtt munkás. A XVIII. században a manufaktúrában alkalmazott munkamegosztás mellett egy munkás naponta 4 800 tűt készített; a XIX. században egy egyidejűleg 4 gépen dolgozó munkás 600 000 tűt gyártott naponta.

A tőkés termelési mód mellett a gépek alkalmazásának minden hasznát a gépek tulajdonosai, a kapitalisták sajátítják el, akiknek a profitja ezáltal növekszik.

A gyár a tőkés kooperáció legmagasabb formája. A tőkés kooperáció, mint viszonylag óriási méretekben végzett együttes munka, az igazgatás, a felügyelet és az egyes munkák összehangolásának külön funkcióját teszi szükségessé. A tőkés üzemekben az igazgatás funkcióját a kapitalista látja el, és ennek a funkciónak sajátszerű vonása, hogy egyszersmind a bérmunkások tőkés kizsákmányolásának funkciója is. A kapi-

talista nem azért kapitalista, mert igazgatja az ipari vállalatot, hanem ellenkezőleg, azért válik a vállalat vezetőjévé, mert kapitalista.

A kapitalista már az egyszerű tőkés kooperáció mellett is mentesül a fizikai munka alól. A munkakooperáció arányainak növekedésével a munkások közvetlen és állandó felügyeletének funkciója alól is mentesíti magát. Ez a funkció a fizetett alkalmazottak egy külön kategóriájára, az igazgatókra és művezetőkre hárul, akik a kapitalista megbízásából rendelkeznek az üzemben. A tőkés igazgatás jellegét tekintve önkényes.

A gyárra való áttéréssel a tőke végleg kialakítja a maga sajátos fegyelmét — *a kapitalista munkafegyelmet.* A kapitalista munkafegyelem az éhség fegyelme. A munkást állandóan a gyárból való elbocsátás veszélye fenyegeti, szüntelenül attól retteg, hogy a munkanélküliek sorába kerül. A tőkés gyárra a kaszárnyai fegyelem jellemző. A munkásokat pénzbírságokkal és munkabér-levonásokkal büntetik.

A gép önmagában véve a munka megkönnyítésének és a munkatermelékenység emelésének hatékony eszköze. A kapitalizmusban azonban a gép a kizsákmányolás fokozásának eszközéül szolgál.

A gép a tőkés viszonyok között alkalmazásának első percétől fogva a munkás konkurrensévé válik. Legelőször a kézi munkát végző dolgozók tíz- meg százezreit teszi fölöslegessé, és fosztja meg a létfenntartási eszközöktől. Így például a gőzhajtásos szövőgépek széleskörű bevezetésével 800 000 angol szövőmunkás került az utcára. Millió meg millió indiai takácsot ítélt éhinségre és halálra az a körülmény, hogy a kézi termelés útján előállított indiai szövetek nem bírták a versenyt a gépi termelésű angol szövetekkel. A gépek fokozottabb alkalmazásuk és tökéletesítésük során egyre több bérmunkást szorítanak ki, egyre több bérmunkás kerül a tőkés gyárból az utcára, és növeli a munkanélküliek seregét.

A gép egyszerűsíti a termelési folyamatot, fölöslegessé teszi, hogy a dolgozó nagy izomerőt fejtsen ki. Ezért a tőke a gépi technikára való áttérés során nagy arányokban vonja be a termelésbe a nőket és a gyermekeket. A kapitalista arra kényszeríti őket, hogy nehéz körülmények között, nyomorúságos bérért dolgozzanak. Ez a munkáscsaládokban nagy gyermekhalandóságot idéz elő, a nők és gyermekek fizikai és erkölcsi megnyomorodására vezet.

A gép nagy lehetőségeket nyújt az áru termeléséhez szükséges munkaidő csökkentésére, s ezáltal megteremti a munkanap lerövidítésének feltételeit. Ugyanakkor azonban a gépek

tőkés alkalmazása a munkanap meghosszabbítására vezet. A kapitalista a haszonhajhászás során arra törekszik, hogy minél teljesebben kihasználja a gépet. Először, minél hosszabb időn át tart a munkanap folyamán a gép hasznos működése, annál gyorsabban fizetődik ki. Másodszor, minél hosszabb a munkanap és minél teljesebben használják ki a gépet, annál kisebb a veszélye annak, hogy műszakilag elavul, s hogy más tőkések jobb vagy olcsóbb gépeket helyeznek üzembe, aminek következtében a termelés szempontjából előnyösebb helyzetbe kerülnek. Ezért a kapitalista igyekszik amennyire csak lehet meghosszabbítani a munkanapot.

A kapitalista kezében a gép arra való, hogy a munkásból egy bizonyos idő alatt több munkát préseljen ki. A munka mértéktelen intenzitása, a gyári helyiségek zsúfoltsága, a fény- és levegőhiány, a szükséges munkavédelmi intézkedések elmulasztása — mindez a munkások tömeges szakmai megbetegedésére, egészségük aláásására és életük megrövidülésére vezet.

A gépi technika tág teret nyit a tudomány felhasználására a termelési folyamatban, arra, hogy a munka értelmesebb, alkotó jelleget öltsön. A gépek tőkés alkalmazása azonban arra vezet, hogy a munkás *a gép függvényévé* válik. A munkások osztályrészéül csak az egyhangú, kimerítő fizikai munka jut. A szellemi munka szakemberek: mérnökök, technikusok, tudósok kiváltsága. A tudomány különválik a munkától és a tőkét szolgálja. A kapitalizmusban egyre jobban elmélyül *a fizikai és a szellemi munka közötti ellentét.*

A gép azt jelzi, hogy nő az ember hatalma a természeti erők fölött. A gépek fokozzák a munka termelékenységét, s ezáltal növelik a társadalom gazdagságát. Ez a gazdagság azonban a tőkéseknek jut, míg a társadalom fő termelőerejét jelentő munkásosztály helyzete egyre romlik.

Marx a „Tőké"-ben kimutatta, hogy nem maga a gép a munkásosztály ellensége, hanem a tőkés rend, amelyben a gépeket alkalmazzák. Megállapította: „a gépi berendezés önmagában a munkaidőt megrövidíti, míg tőkés módon felhasználva a munkanapot meghosszabbítja, önmagában a munkát megkönnyíti, tőkés módon felhasználva a munka intenzitását növeli, önmagában az ember győzelmét jelenti a természet erői felett, tőkés módon felhasználva az embert a természet erőinek uralma alá hajtja, önmagában a termelő gazdagságát növeli, tőkés módon felhasználva pauperizálja a termelőt"[1].

[1] *Marx.* A tőke. 1. köt. Szikra 1949. 477. old.

A tőkés viszonyok kialakulásának mindjárt az elején megkezdődik *a bérmunkások és a tőkések közötti osztályharc.* Ez az osztályharc az egész manufaktúra időszak alatt folyik, a gépi termelésre való áttéréssel pedig nagy arányokat ölt és hallatlanul kiéleződik.

A fejletlen munkásmozgalom első tiltakozása a gépek tőkés alkalmazásának súlyos következményei ellen a gépek megsemmisítésére irányuló kísérletekben jutott kifejezésre. Az 1758-ban feltalált első bolyhnyírógépet elégették azok a munkások, akik ennek a gépnek az üzembehelyezése miatt munka nélkül maradtak. A XIX. század elején Anglia iparvidékein megindult a „géprombolók" nagyarányú mozgalma, amely mindenekelőtt a gőzhajtásos szövőgép ellen irányult. A munkásosztálynak hosszú időre és sok tapasztalatra volt szüksége annak felismeréséhez, hogy elnyomásának és nyomorának oka nem maga a gép, hanem a gépek tőkés alkalmazása.

A kapitalisták messzemenően felhasználták a gépet, ezt a hatalmas eszközt arra, hogy elnyomják a munkásoknak a tőke önkényuralma ellen irányuló, időszakonként kirobbanó felháborodását, a sztrájkokat stb. Angliában 1830 után a találmányok jelentős részét a kapitalisták által a munkások ellen folytatott osztályharc közvetlen érdekei hívták életre, a kapitalistáknak az a törekvése hozta létre, hogy a foglalkoztatott munkások számának csökkentése és kevésbé szakképzett munkások alkalmazása útján megtörjék a munkásoknak a tőkés elnyomással szemben kifejtett ellenállását.

A gépek tőkés alkalmazása tehát a munkások helyzetének romlását, a munka és tőke közti osztályellentétek kiéleződését idézi elő.

A nagyipar és a mezőgazdaság. A nagyipar fejlődése a mezőgazdaságban is gépek alkalmazására vezetett. A gépek alkalmazásának lehetősége a nagyüzemi termelés egyik legfontosabb előnye. A gépek óriási mértékben fokozzák a mezőgazdasági munka termelékenységét. A kisparaszti gazdaság számára azonban a gépek elérhetetlenek, mert a gépvásárláshoz jelentős összegekre van szükség. A gépet nagy vetésterületeken, ipari növények termesztésének bevezetése esetén stb. lehet hatékonyan felhasználni. A gépi technikán alapuló nagyüzemi gazdaságban az egy termékegységre fordított munkamennyiség jóval kisebb, mint az elmaradott technikán és kézi munkán alapuló kisparaszti gazdaságban. Ennek következtében a kisparaszti gazdaság nem bírja a tőkés nagyüzemi gazdaság konkurrenciáját.

A mezőgazdasági gépek elterjedése a kapitalizmus körülményei között meggyorsítja a parasztság rétegeződését. „A gépek rendszeres használata a mezőgazdaságban ugyanolyan könyör-

telenül szorítja ki a patriarchális «közép»-parasztot, mint a gőzhajtásos szövőgép a kézi szövőgépen dolgozó kusztár-takácsot"[1]. A kapitalizmus fejleszti, előre lendíti a mezőgazdaság technikáját, de ezt nem tudja másképpen elérni, mint a kistermelők tömegének tönkretétele árán. Ugyanakkor a mezőgazdaságban a munkaerő annyira olcsó, hogy sok nagygazdaság nem használ gépeket, hanem inkább kézi munkát alkalmaz. Ez hátráltatja a mezőgazdasági termelésben a gépi technika fejlődését.

A mezőgazdaságban a gépek tőkés alkalmazása elkerülhetetlenül azzal jár, hogy fokozódik a mezőgazdasági proletariátusnak a munkaintenzitás növelése útján történő kizsákmányolása. Például az egyik fajta, a maga idejében széles körben elterjedt aratógépet Oroszországban „lobogrejkának", „homlokverejtékeztetőnek" nevezték el, mert a vele végzett munka nagy fizikai megerőltetést követelt.

A kapitalizmus gépi időszakában befejeződik az ipar különválása a földműveléstől, elmélyül és kiéleződik *a város és a falu közötti ellentét*. A mezőgazdaság a kapitalizmus idején fejlődésében rendkívül elmarad az ipar mögött. Lenin megállapította, hogy a XX. század elején a tőkés országok mezőgazdasága, műszaki-gazdasági színvonalát tekintve, közelebb állott a manufaktúra fejlődési fokhoz.

A kapitalizmusban a gépi technika bevezetése a mezőgazdasági termelés terén jóval lassabban megy végbe, mint az iparban. A gőzgép az iparban gyökeres technikai átalakulásokat tett lehetővé, a mezőgazdaságban viszont csak a gőzcséplőgép formájában nyert alkalmazást. A géphajtásos kombinált cséplőgépnél később egyesítették a cséplést, a magtisztítást és a magosztályozást. Csak a XIX. század utolsó negyedében terjed el a fogatos gabonaaratógép — a kévekötő-aratógép. A lánctalpas traktort már a múlt század 80-as éveiben, a kerekes traktort pedig a XX. század elején feltalálták, de a tőkés nagygazdaságokban a traktort többé-kevésbé széles körben csak századunk 20-as éveiben kezdték alkalmazni, főleg az Egyesült Államokban.

A tőkés világ legtöbb országának mezőgazdaságában azonban a fő hajtóerő mind a mai napig az igásállat, a talajművelő eszközök pedig a fogatos eke, borona és kultivátor.

A munka és a termelés tőkés társadalmasítása. A gépek alkalmazásának határai a kapitalizmusban. A gépi technika alapján a társadalom termelőerőinek fejlődése terén a kapitalizmusban a hűbéri termelési módhoz képest nagy haladást értek el. A gépi nagyipar mélyreható fordulatot idézett elő a gazdasági élet egész rendjében. A gép forradalmasító erő volt, amely átalakította a társadalmat.

---

[1] *Lenin*. A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Szikra 1949. 223. old.

„Az átmenet a manufaktúrától a gyárhoz technikai forradalmat jelent, amely megszünteti a mester évszázadokon át szerzett kézügyességének uralmi helyzetét, ezt a technikai forradalmat pedig elkerülhetetlenül nyomon követi a társadalmi termelőviszonyok rohamos átalakulása, a végleges szakadás a termelésben részt vevő különböző csoportok közt, a teljes szakítás a hagyományokkal, a kapitalizmus minden árnyoldalának kiéleződése és kiszélesedése, s egyszersmind a munka nagyarányú társadalmasítása a kapitalizmus által. Így tehát a gépi nagyipar a tőkés fejlődés csúcspontja, a kapitalizmus negatív és «pozitív mozzanatainak» utolsó szava"[1].

A gépi nagyipar alapján a *munka* tőke általi nagyarányú *társadalmasításának* spontán folyamata megy végbe.

Először, az ipari termelés a gépek alkalmazása nyomán egyre inkább a nagyüzemekben összpontosul. Már maga a gép sok dolgozó együttes munkáját követeli.

Másodszor, a kapitalizmusban a társadalmi munkamegosztás további fejlődése megy végbe. Nő az iparágak és a mezőgazdasági ágak száma. Ugyanakkor az egyes iparágak és üzemek egyre inkább függenek egymástól. Az iparágak messzemenő specializálódása mellett azok a gyárosok, akik például szövetet állítanak elő, közvetlenül függenek azoktól a gyárosoktól, akik fonalat gyártanak, az utóbbiak pedig azoktól a tőkésektől, akik gyapotot termelnek, továbbá a gépgyárak, a kőszénbányák stb. tulajdonosaitól.

Harmadszor, a kis gazdasági egységeknek a naturális gazdaságra jellemző szétaprózottsága megszűnik, s a helyi kispiacok óriási nemzeti és világpiaccá olvadnak egybe.

Negyedszer, a kapitalizmus gépi technikájával kiszorítja a dolgozók személyes függőségének különböző formáit. A termelés alapjává a szabad bérmunka válik. A lakosság költözködése nagy arányokat ölt, ami biztosítja a munkaerő szakadatlan áramlását a fejlődő iparágakba.

Ötödször, a gépi termelés elterjedésével igen sok ipari központ, nagyváros keletkezik. A társadalom egyre inkább két fő antagonisztikus osztályra szakad — a tőkések osztályára és a bérmunkások osztályára.

A munkának és a termelésnek a gépi technika alapján elért társadalmasodása jelentős lépés volt a társadalom fejlődésében. A haszonleső kapitalisták önző érdekei azonban bizonyos határokat szabnak a termelőerők fejlődésének.

Társadalmi szempontból a gépek alkalmazása előnyös, ha a

[1] *Lenin.* A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Szikra 1949. 449. old.

gép termelésére fordított munka kevesebb annál a munkánál, amelyet a gép alkalmazása révén megtakarítanak, vagy ha a gép megkönnyíti a munkát. A kapitalista szempontjából azonban nem társadalmi munka megtakarítása, és nem a dolgozók munkájának megkönnyítése a fontos, hanem a munkabér-megtakarítás. Ezért a kapitalista szempontjából a gép alkalmazásának szűkebb határai vannak. Ezeket a határokat a gép ára és a gép által kiszorított munkások bére közti különbség szabja meg. Minél alacsonyabb a munkások bére, annál kevésbé törekszik a kapitalista gépek bevezetésére. Ezért mindezideig még a legfejlettebb tőkés országok iparában is nagy arányokban alkalmaznak kézi munkát.

A gépi nagyipar kiélezte a kapitalisták közötti konkurrenciaharcot, fokozta az egész társadalmi termelés spontán jellegét, anarchiáját. A gépek tőkés alkalmazása nemcsak a társadalom termelőerőinek gyors fejlődését, hanem a munka tőkés elnyomásának nagyarányú növekedését, a tőkés termelési mód valamennyi ellentmondásának kiéleződését is maga után vonta.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A manufaktúráról a gépi nagyiparra való áttérés ipari forradalmat jelentett. A gépi iparra való áttérés szempontjából óriási jelentőségű volt a gőzgép feltalálása, a fémolvasztás módszereinek megjavítása és a gépeket előállító gépek létrehozása. A gép az árutermelés egyik területét a másik után hódította meg.

2. A kapitalizmus fejlődésével végbemegy Európa és Amerika fő országainak tőkés iparosítása. A tőkés iparosítás rendszerint a könnyűipar fejlesztésével kezdődik. A tőkés országok iparosításában nagy szerepe van a gyarmatok és a legyőzött országok kifosztásának, valamint a leigázó kölcsönöknek. A tőkés iparosítás a bérmunkások kizsákmányolásán alapul, s fokozza a parasztok és kézművesek nagy tömegeinek tönkrejutását. Ugyanakkor a társadalmi munkamegosztás további növekedésére vezet, betetőzi az ipar különválását a földműveléstől, kiélezi a város és a falu közötti ellentétet.

3. A kapitalista gyár a bérmunkások kizsákmányolásán alapuló, és az áruk termelésére géprendszert alkalmazó nagyüzem. A tőkés gyárban az igazgatás önkényes jellegű. A tőkés társadalomban a gépek alkalmazása együtt jár a

bérmunkások munkájának nehezebbé válásával, kizsákmányolásuk fokozódásával, alacsony munkabérért dolgozó nőknek és gyermekeknek a termelésbe való bevonásával. A tőkés gépi termelés befejezi a szellemi munka különválását a fizikai munkától, és kiélezi a köztük levő ellentétet.

4. A gépi nagyipar fejlődése a városok fejlődéséhez, a városi lakosságnak a falusi lakossághoz képest való növekedéséhez, a bérmunkások osztályának — a proletariátusnak kialakulásához, a proletárok számának növekedéséhez vezet. A kapitalizmusban a mezőgazdaság rendkívül elmarad az ipar mögött. A mezőgazdaságban a gépek alkalmazásának növekedése meggyorsítja a parasztság felbomlását.

5. A gépi nagyipar történelmileg haladó szerepet tölt be, a munka termelékenységének fokozódására, és a munka tőkés társadalmasítására vezet. A gépek tőkés alkalmazásának határait az szabja meg, hogy a kapitalisták csak abban az esetben vezetik be a gépet, ha annak ára alacsonyabb a gép által kiszorított munkások bérénél.

VII. FEJEZET

A TŐKE ÉS AZ ÉRTÉKTÖBBLET. A KAPITALIZMUS GAZDASÁGI ALAPTÖRVÉNYE

A tőkés rend termelési viszonyainak alapja. A manufaktúráról a gépi nagyiparra való áttéréssel a tőkés termelési mód uralkodóvá vált. Az iparban a kézi munkán alapuló kézműves műhelyek és manufaktúrák helyén megjelentek a gyárak, amelyekben a munkát bonyolult gépekkel végzik. A mezőgazdaságban agrotechnikát és mezőgazdasági gépeket alkalmazó tőkés nagygazdaságok keletkeztek. Új technika jött létre, új termelőerők alakultak ki, új, tőkés termelési viszonyok váltak uralkodóvá. A tőkés társadalom termelési viszonyainak keletkezésükben, fejlődésükben és hanyatlásukban való vizsgálata Marx „Tőké"-jének **fő tartalma.**

A burzsoá társadalom termelési viszonyainak alapja a termelőeszközök tőkés tulajdona. A termelőeszközök *tőkés tulajdona* a kapitalisták nem munkával szerzett magántulajdona, melyet a bérmunkások kizsákmányolására használnak fel. Marx klasszikus meghatározása szerint: „A tőkés termelési mód... azon alapul, hogy a termelés dologi feltételei tőketulajdon és

földtulajdon formájában a nemdolgozóknak jutottak, ezzel szemben a tömeg csak a személyi termelési feltételnek, a munkaerőnek tulajdonosa"[1].

A tőkés termelés a bérmunkán alapul. A bérmunkásokat nem verik béklyóba jobbágyi kötelékek. Ugyanakkor azonban meg vannak fosztva a termelőeszközöktől, s ha nem akarnak éhen halni, el kell adniok munkaerejüket a tőkéseknek. A proletariátus kizsákmányolása a burzsoázia által a kapitalizmus fő ismérve, s a burzsoázia és a proletariátus viszonya a tőkésrend fő osztályviszonya.

Azokban az országokban, ahol tőkés termelési mód uralkodik, a tőkés viszonyok mellett a kapitalizmus előtti gazdasági formák többé-kevésbé számottevő maradványai is megtalálhatók. „Tiszta kapitalizmus" egyetlen országban sem létezik. A burzsoá országokban a tőkés tulajdon mellett a földesúri földtulajdont és az egyszerű-árutermelők — a saját munkájukból élő parasztok és kézművesek kis magántulajdonát is megtaláljuk. A kisüzemi termelésnek a kapitalizmusban alárendelt szerepe van. A városi és falusi kisárutermelők tömegét a tőkések és földbirtokosok — a gyárak, a bankok, a kereskedelmi vállalatok és a föld tulajdonosai kizsákmányolják.

A tőkés termelési mód fejlődése során két szakaszon megy át: a monopólium előtti szakaszon és a monopolista szakaszon. A kapitalizmus általános gazdasági törvényei mindkét fejlődési szakaszában érvényesülnek. Ugyanakkor azonban a monopolkapitalizmust egész sor lényeges sajátosság különbözteti meg, amelyekről a továbbiakban lesz szó.

Térjünk rá a tőkés kizsákmányolás lényegének vizsgálatára.

A pénz átalakulása tőkévé. A munkaerő mint áru. Minden tőke meghatározott pénzösszeg formájában kezdi meg útját. A pénz önmagában véve nem tőke. Amikor például az önálló kisárutermelők kicserélik áruikat, a pénz forgalmi eszközként szerepel, de nem tőke. Az áruforgalom képlete a következő: *Á* (áru) — *P* (pénz) — *Á* (áru), vagyis az egyik áru eladása egy másik áru vétele céljából. A pénz akkor válik tőkévé, amikor idegen munka kizsákmányolására használják fel. A tőke általános képlete: *P — Á — P*, vagyis vétel meggazdagodást szolgáló eladás céljából.

Az *Á—P—Á* képlet azt jelenti, hogy az egyik használati érték egy másikra cserélődik ki: az árutermelő átadja az árut, amelyre nincs szüksége, s cserébe egy másik árut kap, amelyre fogyasztás céljából

[1] *Marx.* A gothai program kritikája. Szikra 1953. 14. old.

szüksége van. Ezzel szemben a *P—Á—P* képletnél a mozgás kiindulópontja és végpontja egybeesik: az út kezdetén a kapitalistának pénze volt, s az út végén ismét pénze van. A tőke mozgása céltalan volna, ha a művelet végén a kapitalistának ugyanannyi pénze lenne, mint az elején. A kapitalista tevékenységének egyedüli értelme az, hogy a művelet nyomán több a pénze mint azelőtt. A tőke általános képlete tehát teljes alakjában a következő: *P—Á—P'*, aholis a *P'* a megnövekedett pénzösszeget jelenti.

Az a tőke, amelyet a kapitalista előlegezett, vagyis megforgatott, bizonyos szaporulattal tér vissza tulajdonosához. Éppen a tőkének ez a megnövekedése a tőketulajdonos célja.

Honnan ered a tőke szaporulata? A burzsoá közgazdászok, abban a törekvésükben, hogy elpalástolják a kapitalisták gazdagodásának igazi forrását, gyakran azt állítják, hogy ez a szaporulat az áruforgalomban keletkezik. Ez tarthatatlan állítás. Valóban! Ha egyenlő értékű árut és pénzt, vagyis egyenértékeket cserélnek ki, akkor egyetlen árutulajdonos sem szerezhet a forgalomból a saját árujában testet öltött értéknél nagyobb értéket. Ha az eladóknak sikerül is, mondjuk, 10%-kal értéken felül eladni árujukat, kénytelenek ugyancsak 10%-kal többet fizetni az eladóknak, amikor vásárlókként jelennek meg. Ilyenformán az árutulajdonosok azt, amit mint eladók nyernek, mint vásárlók elveszítik. Ugyanakkor azonban a valóságban az egész kapitalista osztály tőkéje megnövekedik. A tőkéssé vált pénztulajdonosnak nyilvánvalóan olyan árut kell találnia a piacon, amely elfogyasztása során értéket, méghozzá saját értékénél nagyobb értéket hoz létre. Más szóval a pénztulajdonosnak olyan árut kell találnia a piacon, amelynek használati értéke azzal a tulajdonsággal rendelkezik, hogy érték forrása. Ilyen áru a munkaerő.

A *munkaerő* azoknak a fizikai és szellemi képességeknek az összessége, amelyekkel az ember rendelkezik, s amelyeket az anyagi javak termelése során felhasznál. A munkaerő minden társadalmi formában a termelés szükséges eleme. Csak a kapitalizmusban válik azonban a munkaerő *áruvá*.

A *kapitalizmus* árutermelés, fejlődésének legfelsőbb fokán, amikor a munkaerő is áruvá válik. A munkaerő áruvá válásával az árutermelés *egyetemes* jelleget ölt. A tőkés termelés a bérmunkán alapul, s a munkás felfogadása a kapitalista által nem más, mint a munkaerő-áru adás-vétele: a munkás eladja munkaerejét, a kapitalista megvásárolja.

A kapitalista attól fogva, hogy a munkást felfogadta, korlátlanul rendelkezik annak munkaerejével. A kapitalista ezt a munkaerőt a tőkés termelésben használja fel, s éppen ennek során megy végbe a tőke megnövekedése.

A munkaerő értéke és használati értéke. Az értéktöbblet-törvény — a kapitalizmus alaptörvénye. Mint minden más árut, a munkaerőt is meghatározott áron adják el, amelynek alapja ennek az árunak az értéke. Miben áll ez az érték?

A munkásnak munkaképessége fenntartása érdekében ki kell elégítenie élelmiszer-, ruházkodási, lábbeli- és lakásszükségletét. Az elengedhetetlen létszükségletek kielégítése nem egyéb, mint a munkás elhasznált életenergiájának — izom-, ideg- és szellemi energiájának, munkaképességének helyreállítása. Továbbá, a tőkének szüksége van a munkaerő szüntelen utánpótlására; a munkásnak ezért nemcsak sajátmagát, hanem családját is el kell tudnia tartani. Ez biztosítja a munkaerő újratermelését, vagyis állandó felújítását. Végül, a tőkének nemcsak tanulatlan munkásokra van szüksége, hanem szakmunkásokra is, akik bánni tudnak a bonyolult gépekkel, márpedig a szakképzettség megszerzése azzal jár, hogy az oktatásra bizonyos munkát fordítanak. Ezért a munkaerő termelésének és újratermelésének költségei a munkásosztály serdülő nemzedékeinek bizonyos minimális oktatási költségeit is magukban foglalják.

Mindebből az következik, hogy a *munkaerő-áru értéke* egyenlő a munkás és családja eltartásához szükséges létfenntartási eszközök értékével. „A munkaerő értékét, mint minden más áruét, ennek a sajátos cikknek a termeléséhez, tehát újratermeléséhez is szükséges munkaidő határozza meg"[1].

A társadalom történelmi fejlődése során változik a munkások rendes szükségleteinek színvonala, s változnak a szükségletek kielégítésének eszközei is. A munkások rendes szükségleteinek színvonala országonként különböző. A bérmunkások osztályának szükségletei sokban függnek az egyes országok történelmi fejlődésének sajátosságaitól és azoktól a körülményektől, amelyek között ez az osztály kialakult. Az éghajlati és más természeti feltételek bizonyos fokig szintén befolyásolják a munkásság táplálkozási, ruházkodási és lakásszükségletét. A munkaerő értéke nemcsak az ember fizikai erejének helyreállításához szükséges fogyasztási cikkek értékét foglalja magában, hanem a munkásnak és családjának kulturális szükségleteire (a gyermekek iskoláztatására, újság- és könyvvásárlásra, mozi- és színházlátogatásra stb.) fordított kiadásokat is. A tőkések mindenkor és mindenütt a legalacsonyabb színvonalra igyekeznek leszorítani a munkásosztály anyagi és kulturális életkörülményeit.

---

[1] *Marx.* A tőke. 1. köt. Szikra 1949. 184. old.

Amikor a kapitalista vállalkozásba kezd, megvásárolja mindazt, ami a termeléshez szükséges: az épületeket, a gépeket, a berendezést, a nyersanyagot, a fűtőanyagot. Ezután munkásokat fogad fel, s az üzemben megkezdődik a termelés. Amikor az áru elkészül, a kapitalista eladja. A késztermék értéke magában foglalja: először is a felhasznált termelőeszközök értékét — vagyis a feldolgozott nyersanyag, az elhasznált fűtőanyag értékét, s az épületek, gépek, szerszámok értékének bizonyos részét; másodszor, a vállalatnál dolgozó munkások munkájával létrehozott új **értéket.**

Mi ez az **új érték?**

Tegyük fel, hogy egy órai egyszerű átlagmunka 1 dollár értéket hoz létre, a munkaerő egynapi értéke pedig 6 dollár. A munkásnak ebben az esetben munkaereje egynapi értékének pótlásához 6 órán át kell dolgoznia. A kapitalista azonban egész napra vette meg a munkaerőt, és arra kényszeríti a proletárt, hogy ne 6 órát dolgozzon, hanem az egész munkanapon át, amely mondjuk 12 óra hosszat tart. E 12 óra alatt a munkás 12 dollárnyi értéket hoz létre, míg munkaerejének értéke 6 dollár.

Most már látjuk, miben rejlik a munkaerő-áru különleges használati értéke vásárlója, a kapitalista számára. *A munkaerő-áru használati értéke* abban a tulajdonságában rejlik, hogy érték, mégpedig saját értékénél nagyobb érték forrása.

A munkaerő értéke és az elfogyasztása során létrehozott érték két teljesen különböző mennyiség. E két mennyiség különbsége a tőkés kizsákmányolás elengedhetetlen feltétele. A tőkés termelési mód feltételezi a munka termelékenységének olyan, viszonylag magas színvonalát, amely mellett a munkásnak a munkaereje értékével egyenlő érték létrehozásához csak a munkanap egy részére van szüksége.

Példánkban a kapitalista, aki 6 dollárt fordított a munkás alkalmazására, a munkás munkája révén 12 dollárnyi értékhez jut. A tőkés az eredetileg előlegezett tőkét 6 dollár szaporulattal vagy többlettel kapja vissza. Ez a szaporulat — az **értéktöbblet.**

Az *értéktöbblet* olyan érték, amelyet a bérmunkás saját munkaerejének értékén felül hoz létre munkájával, s amelyet a kapitalista ellenszolgáltatás nélkül elsajátít. Az értéktöbblet tehát a munkás meg nem fizetett munkájának eredménye.

A munkanap a tőkés vállalatnál két részre oszlik: szükséges munkaidőre és többletmunkaidőre, a bérmunkás munkája pedig szükséges munkára és többletmunkára. A szükséges munkaidő alatt a munkás munkaerejének értékét termeli újra, a többletmunkaidő alatt pedig értéktöbbletet hoz létre.

A kapitalizmusban a munkás munkája olyan folyamat, amelynek során a tőkés elfogyasztja a munkaerő-árut, illetve amelynek során a tőkés értéktöbbletet sajtol ki a munkásból. A kapitalizmusban a munkafolyamatot két igen fontos sajátosság jellemzi. Először, a munkás a tőkés ellenőrzése alatt dolgozik, s munkája a kapitalistáé. Másodszor, nemcsak a munkás munkája, hanem ennek a munkának a terméke is a tőkés tulajdona. A munkafolyamat e sajátosságai súlyos és gyűlöletes teherré teszik a bérmunkás munkáját.

A tőkés termelés közvetlen célja az értéktöbblet-termelés. Ennek megfelelően a kapitalizmusban csak az olyan munka számít termelőmunkának, amely értéktöbbletet hoz létre. Ha a munkás nem hoz létre értéktöbbletet, munkája improduktív munka, fölösleges a tőke számára.

A tőkés kizsákmányolás a kizsákmányolás előző formáitól: a rabszolgatartó és a hűbéri kizsákmányolástól eltérően, burkolt jellegű. Amikor a bérmunkás eladja munkaerejét a kapitalistának, első pillantásra ez az ügylet árutulajdonosok szokásos ügyletének tűnik, árunak pénzre való szokásos kicserélésének, amely az értéktörvénnyel teljes összhangban megy végbe. Ám a munkaerő adás-vétele csupán külső forma, amely mögött az rejtőzik, hogy a kapitalista kizsákmányolja a munkást, hogy a vállalkozó ellenérték nélkül elsajátítja a munkás meg nem fizetett munkáját.

A tőkés kizsákmányolás lényegének megvilágításánál feltételezzük, hogy a kapitalista az értéktörvénnyel szigorú összhangban megfizeti a munkás munkaerejének teljes értékét. A továbbiakban, a munkabér vizsgálatánál, ki fog tűnni, hogy a munkaerő ára, más áruk árával ellentétben, általában *lefelé* tér el a munkaerő értékétől. Ez még inkább fokozza a munkásosztály tőkés kizsákmányolását.

A kapitalizmus csak akkor engedi dolgozni, tehát élni a bérmunkást, ha az bizonyos ideig ingyen dolgozik a tőkésnek. Ha a munkás otthagyja az egyik tőkés vállalatot, legjobb esetben is csak egy másik tőkés vállalathoz kerülhet, ahol ugyanúgy kizsákmányolják. Marx a bérmunka-rendszernek mint a bérrabszolgaság rendszerének leleplezése során azt mondotta, hogy a római rabszolgát láncok, a bérmunkást láthatatlan szálak kötik tulajdonosához. Ez a tulajdonos a tőkésosztály a maga egészében.

A kapitalizmus gazdasági alaptörvénye az értéktöbblet-törvény. Marx a kapitalizmust jellemezve leszögezte: „Értéktöbblet termelése, vagyis haszonszerzés — ez ennek a termelési

módnak abszolút törvénye"[1]. Ez a törvény határozza meg a tőkés termelés lényegét.

A bérmunkások meg nem fizetett munkájával létrehozott értéktöbblet az egész burzsoá osztály munka nélkül szerzett jövedelmének közös forrása. Az értéktöbblet elosztása alapján a burzsoázia különböző csoportjai, a gyárosok, a kereskedők, a bankárok között, valamint a tőkésosztály és a földbirtokososztály között meghatározott viszonyok alakulnak ki.

A kapitalizmusban a termelőerők fejlődése terén az értéktöbbletért folyó hajszának jut a fő szerep. Egyetlen előző kizsákmányoló rendben, sem a rabszolgaság, sem a hűbériség idején nem volt olyan erő, amely ennyire előrelendítette volna a technika fejlődését. A kapitalizmust megelőző társadalmi rendszerekben a technika rendkívül lassan fejlődött. A tőke az értéktöbblet hajhászása során gyökeres fordulatot idézett elő a termelés módszereiben — ipari forradalmat hajtott végre, amely megteremtette a gépi nagyipart.

Lenin az értéktöbbletről szóló tanítást a marxi gazdasági elmélet sarkkövének nevezte. Marx azzal, hogy felfedte a munkásosztály kizsákmányolásának forrását, az értéktöbbletet, szellemi fegyvert adott a munkásosztály kezébe a kapitalizmus megdöntéséhez. Az értéktöbbletről szóló tanításában Marx feltárta a tőkés kizsákmányolás lényegét, s ezzel halálos csapást mért a burzsoá politikai gazdaságtanra, és e gazdaságtannak arra az állítására, hogy a kapitalizmusban az osztályok érdekei között harmónia van.

A tőke mint társadalmi termelési viszony. Az állandó és a változó tőke. A polgári közgazdászok az ősember kőbaltájától és botjától kezdve minden munkaszerszámot, minden termelőeszközt tőkének minősítenek. A tőke ilyetén meghatározásának az a célja, hogy elleplezze a munkás tőkés kizsákmányolásának lényegét, hogy úgy tüntesse fel a tőkét, mint minden emberi társadalom örök és változhatatlan létfeltételét.

Valójában az ősember kőbaltája és botja szerszám volt ugyan, de nem volt tőke. Nem tőke a kézműves szerszámja és nyersanyaga, vagy annak a parasztnak felszerelése, vetőmagja és igásállata sem, akinek a gazdasága személyes munkán alapul. A termelőeszközök csak a történelmi fejlődés meghatározott fokán, csak akkor válnak tőkévé, amikor a kapitalista magántulajdonában vannak, és a bérmunka kizsákmányolásának eszközéül szolgálnak.

A *tőke* olyan érték, amely — bérmunkások kizsákmányo-

[1] *Marx.* A tőke. 1. köt. Szikra 1949. 668. old.

lása révén — értéktöbbletet hoz. Marx szavai szerint „a tőke elhalt munka, amely vámpír módjára csak azáltal elevenedik meg, hogy eleven munkát szív magába, s annál inkább él, minnél többet szívott be"[1]. A tőkében a tőkésosztály és a munkásosztály közötti termelési viszony testesül meg, amely abban áll, hogy a kapitalisták a termelőeszközök és a termelési feltételek tulajdonosaiként kizsákmányolják a bérmunkásokat, akik értéktöbbletet hoznak létre számukra. Ez a termelési viszony, mint a tőkés társadalom minden más termelési viszonya, dolgok viszonyának formáját ölti, és úgy jelenik meg, mint maguknak a dolgoknak — a termelőeszközöknek az a tulajdonsága, hogy jövedelmet hoznak a kapitalistának.

Ebben áll a *tőkefetisizmus:* a tőkés termelési mód idején az a megtévesztő látszat keletkezik, mintha a termelőeszközök (vagy egy meghatározott pénzösszeg, amelyen termelőeszközöket lehet vásárolni) maguk rendelkeznének azzal a csodatevő képességgel, hogy tulajdonosuknak rendszeres munka nélküli jövedelmet hajtanak.

Az értéktöbblet termelése folyamán a tőke különböző részei más-más szerepet játszanak.

A vállalkozó a tőke egy részét a gyárépület felépítésére, berendezések és gépek beszerzésére, nyersanyag, fűtőanyag és segédanyagok vásárlására fordítja. A tőke e részének értéke abban a mértékben megy át az újonnan termelt árura, ahogyan a termelőeszközök a munka folyamán elhasználódnak vagy elkopnak. A tőkének az a része, amely a termelőeszközök értékének formájában van meg, nem változtatja nagyságát a termelési folyamatban, ezért *állandó* tőkének nevezzük.

A tőke másik részét a vállalkozó munkaerő vásárlására, bérmunkások felvételére fordítja. A befektetett tőke e része helyett a vállalkozó a termelési folyamat végén új értékhez jut, amelyet vállalatának munkásai termeltek. Ez az új érték, mint láttuk, nagyobb a kapitalista által megvásárolt munkaerő értékénél. A munkások munkabérére fordított tőkerész tehát a termelés folyamán megváltoztatja nagyságát: megnő azáltal, hogy a munkások értéktöbbletet hoznak létre, amelyet a kapitalista elsajátít. Azt a tőkerészt, amelyet munkaerő vásárlására (vagyis a munkások munkabérére) fordítanak, s amely a termelési folyamatban megnövekszik, *változó* tőkének nevezzük.

Marx az állandó tőkét *c*-vel, a változó tőkét *v*-vel jelöli. A tőkének állandó és változó tőkére való felosztása Marxtól származik. E felosztás révén feltárult a munkaerő-vásárlásra

[1] *Marx.* A tőke. 1. köt. Szikra 1949. 249. old.

fordított változó tőke különleges szerepe. Az értéktöbblet valóságos forrása a bérmunkások tőkés kizsákmányolása.

Az áruban testet öltött munka kettős jellegének felfedezése kulcsot adott Marx kezébe ahhoz, hogy megállapítsa az állandó tőke és a változó tőke közti különbséget, hogy feltárja a tőkés kizsákmányolás lényegét. Marx kimutatta, hogy a munkás munkájával új értéket hoz létre, s egyszersmind átviszi a termelőeszközök értékét az előállított árura. Ugyanannak a munkásnak a munkája mint meghatározott konkrét munka átviszi a felhasznált termelőeszközök értékét a termékre, mint absztrakt munka pedig, mint munkaerő felhasználása általában, új értéket alkot. A munkafolyamat e két oldala között egészen kézzelfogható különbség van. Ha például a fonóiparban kétszeresére emelkedik a munka termelékenysége, a fonómunkás a munkanap folyamán kétszer annyi értéket visz át a termelőeszközökről a termékre (minthogy kétszer akkora gyapotmennyiséget dolgoz fel), új értéket viszont ugyanannyit alkot, mint korábban.

Az értéktöbbletráta. A többletmunkát nem a tőke találta fel. Az uralkodó osztály mindenütt, ahol a társadalom kizsákmányolókból és kizsákmányoltakból áll, többletmunkát sajtol ki a kizsákmányolt osztályokból. A kapitalista azonban, a rabszolgatartóktól és a hűbéruraktól eltérően, akik a naturális gazdaság uralma idején a rabszolga vagy a jobbágy többletmunkájával létrehozott termékek zömét közvetlenül szükségleteik és szeszélyeik kielégítésére fordították — a bérmunkás többletmunkájának teljes termékét pénzzé teszi. E pénz egyik részét a kapitalista fogyasztási és fényűzési cikkek vásárlására fordítja, másik részét viszont pótlólagos tőkeként befekteti, hogy az új értéktöbbletet hozzon. Ezért a tőkének — mint Marx mondja — valósággal farkasétvágya van a többletmunkára. A munkás tőkés kizsákmányolásának fokát az értéktöbbletráta fejezi ki.

Értéktöbbletrátának az értéktöbblet és a változó tőke százalékban kifejezett arányát nevezzük. Az értéktöbbletráta azt mutatja, hogy milyen arányban oszlik a munkások által végzett munka szükséges munkára és többletmunkára, más szóval, hogy a proletár a munkanap mekkora részét fordítja munkaereje értékének pótlására, és mekkora részében dolgozik ingyen a kapitalistának. Marx az értéktöbbletet m-mel, az értéktöbbletrátát m'-vel jelöli. A fentebb említett esetben a százalékban kifejezett értéktöbbletráta:

$$m' = \frac{6 \text{ dollár}}{6 \text{ dollár}} \cdot 100 = 100\%.$$

Az értéktöbbletráta itt 100 százalék. Ez azt jelenti, hogy ebben az esetben a munkás munkája egyenlő mértékben osz-

lik szükséges munkára és többletmunkára. A kapitalizmus fejlődésével növekszik az értéktöbbletráta, ami azt fejezi ki, hogy a burzsoázia növekvő mértékben zsákmányolja ki a proletariátust. Még gyorsabban nő az értéktöbblet *tömege*, minthogy növekszik a tőke által kizsákmányolt bérmunkások száma.

Lenin „A munkások keresete és a tőkések profitja Oroszországban" című 1912-ben írott cikkében számításokat végzett, amelyekből kitűnik a proletariátus kizsákmányolásának foka a forradalom előtti Oroszországban. Az üzemekben 1908-ban folytatott hivatalos vizsgálat adatai szerint, amelyek a valóságosnál kétségtelenül nagyobbnak tüntetik fel a munkások munkabérét és kisebbnek a tőkések profitját, a munkások munkabére 555,7 millió rubel, a tőkések profitja pedig 568,7 millió rubel volt. A megvizsgált nagyipari vállalatoknál összesen 2 254 000 munkás dolgozott. Egy munkás átlagos évi bére tehát 246 rubel volt, s ugyanakkor évi átlagban 252 rubel profitot hozott a tőkésnek.

A cári Oroszországban tehát a munkás nem egészen fél napig magának, a nap nagyobbik felében pedig a kapitalistának dolgozott.

A kizsákmányolás fokozásának két módja. Az abszolút értéktöbblet és a relatív értéktöbblet. Minden kapitalista teljes erejéből arra törekszik, hogy növelje a munkásokból kisajtolt többletmunka részarányát. Az értéktöbblet növelésének két fő módja van.

Vegyünk például egy 12 órás munkanapot, amelyből 6 óra szükséges munkaidő, 6 óra többletmunkaidő. Ábrázoljuk ezt a munkanapot egy vonallal, amelyen minden rovátkával megjelölt részecske egy órát jelent.

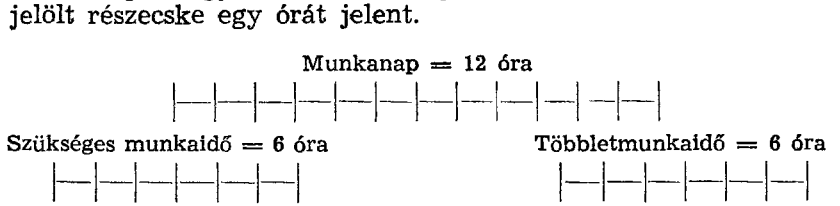

A munkáskizsákmányolás fokozásának első módja az, hogy a kapitalista a munkanapnak mondjuk 2 órai meghosszabbításával növeli az értéktöbbletet. Ebben az esetben a munkanap a következőképpen alakul:

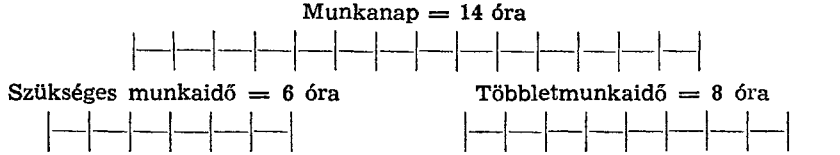

A többletmunkaidő az egész munkanap *abszolút* meghosszabbítása következtében növekedett meg, s ugyanakkor a szükséges

munkaidő változatlan maradt. A munkanap meghosszabbítása útján nyert értéktöbbletet *abszolút értéktöbbletnek* nevezzük.

A munkáskizsákmányolás fokozásának második módja az, hogy a kapitalistának jutó értéktöbblet a munkanap hosszának megváltoztatása nélkül, a szükséges munkaidő csökkentése következtében nő meg. Ha a munkások fogyasztási cikkeit előállító, vagy e fogyasztási cikkek termeléséhez szükséges szerszámokat, gépeket és anyagokat gyártó iparágakban emelkedik a munka termelékenysége, ez csökkenti a fogyasztási cikkek termeléséhez szükséges munkaidőt. Ennek következtében a munkások létfenntartási cikkeinek értéke csökken, s ennek megfelelően csökken a munkaerő értéke. Ha korábban a munkások létfenntartási cikkeinek termelésére 6 órát fordítottak, most, mondjuk, csak 4 órát fordítanak. Ebben az esetben a munkanap a következőképpen alakul:

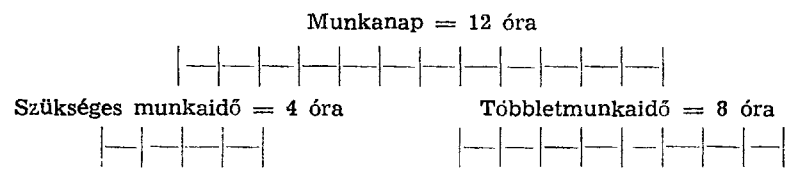

A munkanap hossza változatlan maradt, de a szükséges munkaidő és a többletmunkaidő *arányának* megváltozása következtében megnövekedett a többletmunkaidő. Azt az értéktöbbletet, amely a szükséges munkaidő csökkenése és a többletmunkaidő megfelelő növekedése útján jön létre, *relatív értéktöbbletnek* nevezzük.

Az értéktöbblet növelésének két módja a kapitalizmus történelmi fejlődésének különböző fokain más-más szerepet játszik. A manufaktúra időszakban, amikor a technika alacsony színvonalú volt és viszonylag lassan haladt előre, az abszolút értéktöbblet növelése játszott különösen nagy szerepet. A kapitalizmus további fejlődése során, a gépi időszakban, amikor a fejlett technika lehetővé teszi a munka termelékenységének gyors fokozását, a kapitalisták mindenekelőtt a relatív értéktöbblet növelésével érik el a munkások kizsákmányolásának óriási mértékű fokozását. Ugyanakkor továbbra is minden lehetőt elkövetnek, hogy meghosszabbítsák a munkanapot, s különösen, hogy fokozzák a munka intenzitását. A kapitalista szempontjából a munkaintenzitás fokozásának ugyanaz a jelentősége, mint a munkanap meghosszabbításának: a munkanap 10 óráról 11 órára való meghosszabbítása, vagy a munkaintenzitás 10%-os fokozása a tőkés számára ugyanazzal az eredménnyel jár.

A munkanap és határai. Harc a munkanap megrövidítéséért. A kapitalista az értéktöbbletráta emeléséért folyó hajsza során a legvégső határokig igyekszik meghosszabbítani a munkanapot. *Munkanapnak* a nap huszonnégy órájának azt a részét nevezzük, amelyet a munkás az üzemben tölt, s amely alatt a tőkés rendelkezik vele. Ha lehetséges volna, a vállalkozó napi huszonnégy órai munkára kényszerítené munkásait. A nap egy bizonyos részében azonban az embernek fel kell újítania erejét, pihennie, aludnia, táplálkoznia kell. Ezek jelentik a munkanap tisztán *fizikai határait.* Emellett a munkanapnak *morális határai* is vannak, mert a munkásnak kulturális és társadalmi szükségletei kielégítéséhez is szüksége van időre.

A tőke, amely telhetetlen mohósággal hajhássza a többletmunkát, nem akarja figyelembe venni a munkanapnak sem a morális, sem pedig tisztán fizikai határait. Marx szavai szerint a tőke könyörtelen a munkások életével és egészségével szemben. A munkaerő rabló kizsákmányolása megrövidíti a proletár életét, a halandóság rendkívüli növekedésére vezet a munkásság körében.

A kapitalizmus kialakulása idején az államhatalom külön törvényeket hozott a burzsoázia érdekében, hogy minél több órai munkára kényszerítse a bérmunkásokat. A technika akkori alacsony színvonala mellett a parasztok és kézművesek tömegeinek módjukban volt önállóan dolgozni, s így a tőkének nem állt a rendelkezésére munkásfölösleg. A gépi termelés elterjedésével és a lakosság proletarizálódásának fokozódásával megváltozott a helyzet. A tőkének most már elegendő munkás állt a rendelkezésére, akiket az éhhalál fenyegető veszélye a kapitalisták rabságába kényszerített. A munkanapot meghosszabbító állami törvényekre többé nem volt szükség. A tőke számára lehetővé vált, hogy gazdasági kényszer útján a végső határig meghosszabbítsa a munkanapot. Ilyen körülmények között a munkásosztály elszánt harcot indított a munkanap megrövidítéséért. Ez a harc legelőször Angliában bontakozott ki.

Az angol munkásoknak hosszú harccal sikerült kivívni az 1833. évi gyári törvényt, amely a gyermekek napi munkaidejét 13 éves korig 8 órára, 13-tól 18 éves korig 12 órára korlátozta. 1844-ben törvényt hoztak a nők munkaidejének 12 órára való korlátozásáról. A gyermekmunkát és a női munkát többnyire együtt alkalmazták a férfimunkával. Ezért a gyári törvényhozás hatálya alá eső vállalatoknál fokozatosan valamennyi munkásra nézve általánossá vált a 12 órás munkanap. Egy 1847. évi törvény 10 órára korlátozta a fiatalkorúak és a nők munkaidejét. Ezek a korlátozások azonban korántsem vonatkoztak a bérmunka valamennyi kategóriájára. Egy 1901-ben hozott törvény 12 órára korlátozta a felnőtt munkás munkanapját.

A munkások ellenállásának növekedése arányában más tőkés országokban is kezdtek törvényeket hozni a munkanap korlátozásáról. A munkásoknak minden ilyen törvény megjelenése után szívós harccal kellett kikényszeríteni tényleges alkalmazásukat.

Különösen heves harc bontakozott ki a munkanap törvényes korlátozásáért, amikor a munkásosztály kiadta a *nyolcórás munkanap* követelésének harci jelszavát. Ezt a követelést Marx javaslatára 1866-ban proklamálta egy amerikai munkáskongresszus és az I. Internacionálé kongresszusa. A harc a nyolcórás munkanapért nemcsak a proletariátus gazdasági harcának, hanem politikai harcának is szerves részévé vált.

A cári Oroszországban az első gyári törvények a XIX. század végén jelentek meg. A pétervári proletariátus ismert sztrájkjai után az 1897. évi törvény 11 és fél órára korlátozta a munkanapot. Ez a törvény Lenin szavai szerint az orosz munkások által a cári kormánytól kiharcolt kényszerű engedmény volt.

Az első világháború küszöbén a legtöbb fejlett tőkés országban többnyire 10—12 órás munkanap volt érvényben. 1919-ben, amikor a burzsoáziát rettegéssel töltötte el a forradalmi mozgalom erősödése, Washingtonban több tőkés ország képviselői egyezményt kötöttek a nyolcórás munkanap nemzetközi méretekben történő bevezetéséről, utóbb azonban egyetlen nagy tőkés állam sem volt hajlandó ratifikálni ezt az egyezményt. A tőkés országokban az elcsigázó munkaintenzitás mellett a munkanap is hosszú, különösen a fegyverkezési iparban. Japánban a második világháború küszöbén a törvény a 16 éven felüli munkások számára 12 órás munkanapot állapított meg, ténylegesen azonban a munkanap számos termelési ágban a 15—16 órát is elérte. A gyarmati és függő országokban mértéktelenül hosszú munkanap a proletariátus osztályrésze.

A külön értéktöbblet. A relatív értéktöbblet egyik válfaja a külön értéktöbblet. Külön értéktöbblet olyan esetekben keletkezik, amikor egyes kapitalisták tökéletesebb gépeket és termelési módszereket vezetnek be, mint amilyeneket ugyanazon iparág vállalatainak zömében alkalmaznak. Ezen az úton az egyes kapitalista saját üzemében az illető termelési ágban uralkodó átlagos színvonalhoz viszonyítva magasabb munkatermelékenységet ér el. Így az e kapitalista üzemében termelt áru egyéni értéke alacsonyabb ennek az árunak társadalmi értékénél. Mivel pedig az áru árát társadalmi értéke határozza meg, a kapitalista a szokásosnál magasabb értéktöbbletrátára tesz szert.

Vegyük a következő példát. Tegyük fel, hogy egy dohánygyári munkás óránként 1000 cigarettát termel, és 12 óra hosszat dolgozik, amiből 6 óra alatt hozza létre a munkaereje értékének megfelelő értéket. Ha a gyárban olyan gépet vezetnek be, amely a munka termelékenységét kétszeresére emeli, akkor a változatlanul 12 órát dolgozó munkás most nem 12 000, hanem 24 000 cigarettát készít. A munkás bérét az újonnan létrehozott értéknek az a része fedezi, amely (az állandó tőke átvitt részének értékét levonva) 6000 cigarettában, vagyis 3 óra termékében ölt testet. A gyárosnak az újonnan létrehozott érték másik része jut, amely (az állandó tőke átvitt részének értékét levonva) 18 000 cigarettában, vagyis 9 óra termékében testesül meg.

Ilyenformán tehát csökken a szükséges munkaidő, és megfelelően nő a többletmunkaidő. A munkás már nem 6 óra, hanem 3 óra alatt pótolja munkaerejének értékét; többletmunkaideje 6 óráról 9 órára nőtt. Az értéktöbbletráta háromszorosára emelkedett.

A külön értéktöbblet az értéktöbbletnek a szokásos rátát meghaladó része; külön értéktöbbletre olyan tőkések tesznek szert, akik vállalatuknál tökéletesebb gépek vagy termelési módszerek segítségével az illető iparág vállalatainak zömében elért munkatermelékenységnél magasabb termelékenységet érnek el.

A külön értéktöbblet minden egyes vállalatnál csak ideiglenes jelenség. Előbb vagy utóbb a megfelelő iparág vállalatainak többsége új gépeket vezet be, s az a kapitalista, aki ehhez nem rendelkezik elegendő tőkével, tönkremegy a konkurrenciaharcban. Eszerint az illető áru termeléséhez társadalmilag szükséges idő megrövidül, az áru értéke csökken, s az a kapitalista, amelyik a többieknél hamarabb alkalmazta a technikai tökéletesítéseket, nem jut többé külön értéktöbblethez. Az egyik vállalatnál megszűnt külön értéktöbblet azonban jelentkezik egy másik vállalatnál, ahol új, még tökéletesebb gépeket vezetnek be.

Minden kapitalista csupán saját meggazdagodására törekszik. Az egyes vállalkozók külön-külön folytatott tevékenysége azonban végeredményben a technika haladását, a tőkés társadalom termelőerőinek fejlődését mozdítja elő. Ugyanakkor a külön értéktöbbletért folytatott hajsza arra ösztönöz minden egyes kapitalistát, hogy védje technikai vívmányait a konkurrensekkel szemben; létrehozza az üzleti és gyártási titkot. Kitűnik tehát, hogy a kapitalizmus meghatározott korlátokat szab a termelőerők fejlődésének.

A kapitalizmusban a termelőerők fejlődése ellentmondásos formában történik. A tőkések csak abban az esetben alkalmaznak új gépeket, ha ez az értéktöbblet növekedésével jár. Az új gépek bevezetése alapul szolgál ahhoz, hogy a kapitalisták a lehető legnagyobb mértékben fokozzák proletariátus kizsák-

mányolását, meghosszabbítsák a munkanapot és növeljék a munkaintenzitást; a technikai haladás sok munkásnemzedék mértéktelen áldozata és nélkülözése árán valósul meg. Eszerint a kapitalizmus a legnagyobb mértékben rablógazdálkodást folytat a társadalom fő termelőerejével — a munkásosztállyal, a dolgozó tömegekkel.

A tőkés társadalom osztályszerkezete. A burzsoá állam. A kapitalizmus előtti termelési módokat a társadalom különböző osztályokra és rétegekre tagozódása jellemezte, ami bonyolult hierarchikus társadalmi szerkezetet hozott létre. A burzsoá korszak leegyszerűsítette az osztályellentéteket, s az örökletes kiváltságok és a személyes függőség különféle formáit a pénz személytelen hatalmával, a tőke korlátlan zsarnokságával váltotta fel. A tőkés termelési mód mellett a társadalom egyre inkább két nagy ellenséges táborra, két ellentétes osztályra — burzsoáziára és proletariátusra oszlik.

A *burzsoázia* olyan osztály, amelynek termelőeszközei vannak, és ezeket bérmunka kizsákmányolására használja fel.

A *proletariátus* a bérmunkások osztálya, akik meg vannak fosztva a termelőeszközöktől, s akik ennek következtében kénytelenek eladni munkaerejüket a kapitalistának. A tőke a gépi termelés alapján teljesen leigázta a bérmunkát. A bérmunkások osztályának életreszólóan proletársors az osztályrésze. A proletariátus gazdasági helyzete folytán a legforradalmibb osztály.

A burzsoázia és a proletariátus a tőkés társadalom két fő osztálya. Amíg a tőkés termelési mód fennáll, ez a két osztály elválaszthatatlanul egymáshoz van kötve: a burzsoázia nem lehet meg és nem gazdagodhat, ha nem zsákmányol ki bérmunkásokat; a proletárok nem élhetnek, ha nem szegődnek el a tőkéshez. Ugyanakkor a burzsoázia és a proletariátus antagonisztikus osztályok, amelyeknek érdekei ellentétesek, és kibékíthetetlenül ellenségesen állnak szemben egymással. A tőkés társadalom uralkodó osztálya a burzsoázia. A kapitalizmus fejlődése során egyre mélyül a szakadék a kizsákmányoló kisebbség és a kizsákmányolt tömegek között. A proletariátus és a burzsoázia osztályharca a tőkés társadalom hajtóereje.

Valamennyi burzsoá országban jelentős részét alkotja a lakosságnak a parasztság.

A *parasztság* olyan kisárutermelők osztálya, akik a termelőeszközök magántulajdona alapján, elmaradott technika alkalmazásával és kézi munkával gazdálkodnak. A parasztság zömét könyörtelenül kizsákmányolják a földbirtokosok, a kulákok, a kereskedők és az uzsorások, s egyre nagyobb tömege megy tönkre. A parasztság soraiban állandó rétegeződés megy végbe,

amelynek folyamán egyfelől proletártömegeket, másfelől kulákokat, kapitalistákat választ ki magából.

A tőkés állam, amely a polgári forradalom nyomán a hűbéri korszak államát felváltotta, osztálylényegénél fogva eszköz a kapitalisták kezében a munkásosztály és a parasztság leigázására és elnyomására. A burzsoá állam védelmezi a termelőeszközök tőkés magántulajdonát, biztosítja a dolgozók kizsákmányolását, és elnyomja a tőkés rend ellen folytatott harcukat.

Minthogy a tőkésosztály érdekei homlokegyenest ellentétesek a lakosság túlnyomó többségének érdekeivel, a burzsoázia arra kényszerül, hogy minden úton-módon elpalástolja államának osztályjellegét. A burzsoázia megpróbálja olyan színben feltüntetni ezt az államot, mint amely az osztályok fölött áll, az egész nép állama, „a tiszta demokrácia" állama. A valóságban azonban a burzsoá „szabadság" a tőkének az a szabadsága, hogy idegen munkát zsákmányoljon ki; a burzsoá „egyenlőség" csalás, amely azt leplezi, hogy ténylegesen nincs egyenlőség kizsákmányoló és kizsákmányolt, jóllakott és éhező, a termelőeszközök tulajdonosai és a csupán munkaerejükkel rendelkező proletárok tömege között.

A burzsoá állam igazgatási apparátusa, a rendőrség, a katonaság, a bíróságok, a börtönök, a koncentrációs táborok és az erőszak más eszközei segítségével nyomja el a néptömegeket. Az erőszak mindeme eszközeinek nélkülözhetetlen kiegészítői az ideológiai befolyásolás eszközei, amelyek segítségével a burzsoázia uralmát védelmezi. Ide tartozik a burzsoá sajtó, rádió, mozi, a burzsoá tudomány és művészet, az egyház.

A burzsoá állam a tőkésosztály intézőbizottsága. A burzsoá alkotmányoknak az a céljuk, hogy biztosítsák a birtokos osztályok számára kedvező és előnyös társadalmi rendszert. A burzsoá állam szentnek és sérthetetlennek nyilvánítja a tőkés rend alapját, a termelőeszközök magántulajdonát.

A burzsoá állam formái rendkívül változatosak, de lényegük egy: valamennyi *a burzsoázia diktatúrája,* amely minden eszközzel fenntartani és erősíteni igyekszik a bérmunka tőkés kizsákmányolásának rendszerét.

A tőkés nagyüzemi termelés fejlődésének arányában nő a proletárok száma, a proletariátus egyre inkább felismeri osztályérdekeit, fejlődik politikailag, és szervezkedik a burzsoázia elleni harcra.

A proletariátus olyan dolgozó osztály, amely a legfejlettebb gazdasági formával — a nagyüzemi termeléssel függ össze. „Csak a proletariátus képes — a nagyiparban betöltött gazdasági szerepe következtében — arra, hogy az *egész* dolgozó és kizsák-

mányolt tömeg vezére legyen"[1]. Az ipari proletariátus, a tőkés társadalom legforradalmibb, leghaladóbb osztálya, képes arra, hogy maga köré gyűjtse a parasztság dolgozó tömegeit, a lakosság valamennyi kizsákmányolt rétegét, és rohamra vezesse őket a kapitalizmus ellen.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A tőkés rendben a termelési viszonyok alapja a termelőeszközök tőkés tulajdona, amelyet bérmunkások kizsákmányolására használnak fel. A kapitalizmus árutermelés, fejlődésének legfelsőbb fokán, amikor a munkaerő is áruvá válik. Minthogy a munkaerő a kapitalizmusban áru, értéke és használati értéke van. A munkaerő-áru értékét a munkás és családja eltartásához szükséges létfenntartási eszközök értéke határozza meg. A munkaerő-áru használati értéke abban a tulajdonságában rejlik, hogy érték és értéktöbblet forrása.

2. Az értéktöbblet olyan érték, amelyet a munkás saját munkaerejének értékén felül hoz létre munkájával, s amelyet a kapitalista ellenszolgáltatás nélkül elsajátít. Az értéktöbblet-törvény a kapitalizmus gazdasági alaptörvénye.

3. A tőke olyan érték, amely — bérmunkások kizsákmányolása révén — értéktöbbletet hoz. A tőke a tőkésosztály és a munkásosztály közötti társadalmi viszonyt testesíti meg. Az értéktöbblet termelése folyamán a tőke különböző részei más-más szerepet játszanak. Az állandó tőke a tőkének az a része, amelyet termelőeszközökre fordítanak; a tőkének ez a része nem hoz létre új értéket, nem változtatja nagyságát. A változó tőke a tőkének az a része, amelyet munkaerő vásárlására fordítanak; a tőkének ez a része annak következtében, hogy a tőkés elsajátítja a munkás munkája által létrehozott értéktöbbletet, megnövekszik.

4. Az értéktöbbletráta az értéktöbblet és a változó tőke közötti arány. Az értéktöbbletráta azt fejezi ki, hogy a tőkés milyen mértékben zsákmányolja ki a munkást. A kapitalisták kétféle módon növelik az értéktöbbletrátát — abszolút értéktöbblet termelése útján és relatív értéktöbblet termelése útján. Az abszolút értéktöbblet az az értéktöbblet, amely a munkanap meghosszabbítása vagy a munkaintenzitás nö-

[1] *Lenin.* Állam és forradalom. Lásd *Lenin* Művei. 25. köt. Szikra 1952. 433. old.

velése útján jön létre. A relatív értéktöbblet az az értéktöbblet, amely a szükséges munkaidő megrövidítése, és a többletmunkaidő megfelelő meghosszabbítása révén jön létre.

5. A burzsoázia és a proletariátus osztályérdekei kibékíthetetlenek. A burzsoázia és a proletariátus közötti ellentét a tőkés társadalom fő osztályellentéte. A tőkés rend védelmére, s a társadalom dolgozó és kizsákmányolt többségének elnyomására szolgáló szerv a burzsoá állam, amely a burzsoázia diktatúrája.

VIII. FEJEZET

A MUNKABÉR

A munkaerő ára. A munkabér lényege. A tőkés termelési mód mellett a munkaerőnek minden más áruhoz hasonlóan értéke van. A munkaerő pénzben kifejezett értéke a *munkaerő ára.*

A munkaerő ára különbözik más áruk árától. Amikor az árutermelő a piacon mondjuk vásznat ad el, az érte kapott pénzösszeg nem más, mint az eladott áru ára. Amikor a proletár eladja a kapitalistának munkaerejét és bizonyos pénzösszeget kap munkabér formájában, ez a pénzösszeg nem a munkaerőáru árának, hanem a *munka árának* tűnik.

Ennek okai a következők. Először, a kapitalista a munkásnak akkor fizeti ki a munkabérét, amikor az már elvégezte munkáját. Másodszor, a munkabért vagy a ledolgozott időmennyiségnek (óra, nap, hét) megfelelően, vagy az előállított termék mennyiségének megfelelően állapítják meg. Vegyük az előbbi példát. Tegyük fel, hogy a munkás naponta 12 órát dolgozik. Hat óra alatt 6 dollár értéket termel, amely munkaereje értékével egyenlő. A hátralevő 6 óra alatt 6 dollár értéket termel, amelyet a kapitalista értéktöbblet formájában elsajátít. Minthogy a vállalkozó a proletárt az egész munkanapra alkalmazta, az egész 12 órai munkáért 6 dollárt fizet neki. Így keletkezik az a megtévesztő látszat, mintha a munkabér a munka ára volna, mintha a 6 dollár az egész tizenkétórás munkanap teljes bére volna. A valóságban a 6 dollár csak a munkaerő napi értékét képviseli, míg a proletár munkája 12 dollárnyi értéket hozott létre. Ha viszont a vállalatnál az előállított termék meny-

nyiségének megfelelően állapítják meg a bért, akkor úgy tűnik, hogy a munkásnak kifizetik az általa előállított áru minden egységére fordított munkáját, vagyis megint csak az a látszat, mintha a munkás egész munkáját teljesen megfizetnék.

Ez a megtévesztő látszat nem az emberek véletlen tévedése. Maguk a tőkés termelés feltételei szülik, amelyek között a kizsákmányolás rejtve marad, ellepleződik, a vállalkozó és a bérmunkás viszonya pedig eltorzult formában, mint egyenlő árutulajdonosok viszonya jelentkezik.

A valóságban a bérmunkás munkabére nem munkájának értéke vagy ára. Feltéve ugyanis, hogy a munka áru és értéke van, ennek az értéknek a nagyságát valamivel mérni kell. Nyilvánvaló, hogy a „munka értéket", mint bármely más áru értékét, a benne rejlő munka mennyiségével kell mérni. A fentebbi feltevéssel tehát körben forgó hibás okoskodásra lyukadunk ki: a munkát munkával mérik.

Továbbá, ha a kapitalista a munkásnak a „munka értékét" fizetné meg, vagyis teljesen megfizetné a munkát, akkor nem volna miből gazdagodnia, más szóval nem létezhetne a tőkés termelési mód.

A munka az áruk értékének létrehozója, de a munka maga nem áru, és nincs értéke. Az, amit a mindennapi életben a „munka értékének" neveznek, a valóságban a munkaerő értéke.

A kapitalista a piacon nem munkát, hanem egy különleges árut — munkaerőt vásárol. A munkaerő elfogyasztása, vagyis a munkás izom-, ideg- és szellemi energiájának elhasználása a munkafolyamat. A munkabér csupán a munkanap egy *részének* díja. A munkaerő értéke mindig kevesebb, mint a munkás munkája által újonnan létrehozott érték. Mivel azonban a munkabér formailag a munka béreként jelenik meg, az a látszat keletkezik, mintha az egész munkanapot teljesen megfizetnék. Ezért nevezi Marx a burzsoá társadalomban a munkabért a munkaerő értéke vagy ára *átalakult formájának.* Mint írja, „a munkabér nem az, aminek *látszik,* tudniillik a *munka értéke,* illetve *ára,* hanem csak leplezett formája a *munkaerő értékének,* illetve *árának*"[1].

A *munkabér* a munkaerő értékének pénzkifejezése, a munkaerő ára, amely a munka áraként jelenik meg.

A rabszolgaság idején a rabszolgatartó és a rabszolga között nincs szó a munkaerő adásvételéről. A rabszolga a rabszolgatartó tulajdona. Ezért úgy tűnik, hogy a rabszolga egész munkáját ingyen adja oda, hogy a munkának még az a része is, amely a rabszolga fenntartására fordított kiadásokat fedezi, meg nem fizetett munka, a rabszolgatartónak

[1] *Marx.* A gothai program kritikája. Szikra 1953. 19. old.

végzett munka. A hűbéri társadalomban a parasztnak a saját gazdaságában végzett szükséges munkája és a földesúr gazdaságában végzett többletmunkája időben és térben pontosan elkülönül. A tőkés rendben a bérmunkásnak még a meg nem fizetett munkája is megfizetett munkának tűnik.

A munkabér teljesen elleplezi azt a tényt, hogy a munkanap szükséges munkaidőre és többletmunkaidőre, megfizetett és meg nem fizetett munkára oszlik, s ilyenformán elkendőzi a tőkés kizsákmányolási viszonyt.

A munkabér fő formái. A munkabér fő formái: 1. az időbér és 2. a darabbér (akkordbér).

Az *időbér* a munkabérnek az a formája, amely mellett a munkás keresete az általa ledolgozott időtől — órától, naptól, héttől, hónaptól — függ. Ennek megfelelően megkülönböztetünk órabért, napibért, hetibért, havibért.

Ugyanazon nagyságú időbér mellett a munkás tényleges bére a munkanap hosszúságától függően különböző lehet. A munkás által egy időegység alatt ledolgozott munka bérének mértékéül egy munkaóra ára szolgál. Jóllehet, mint mondottuk, magának a munkának nincs értéke, tehát ára sem, amikor a munkás bérének nagyságát határozzuk meg, feltételesen elfogadjuk a „munka ára" kifejezést. A „munka árának" mértékegységéül az egy munkaóráért járó munkabér, vagyis a munkaóra ára szolgál. Így például, ha az átlagos munkanap 12 óra, s a munkaerő átlagos napi értéke 6 dollár, akkor a munkaóra átlagos ára (600 cent : 12) 50 cent.

Az időbér lehetővé teszi a kapitalista számára, hogy a munkanap meghosszabbítása útján fokozza a munkás kizsákmányolását, és csökkentse a munkaóra árát olyanformán, hogy változatlanul hagyja a napi-, heti- vagy havibért. Tegyük fel, hogy a napibér a korábbi 6 dollár marad, de a munkanapot meghosszabbítják 12 óráról 13 órára; ebben az esetben egy munkaóra ára (600 cent : 13) 50 centről 46 centre csökken. A munkások követelésének nyomására a kapitalista néha kénytelen felemelni a napibért (s ennek megfelelően a heti- vagy havibért), egy munkaóra ára azonban emellett változatlan maradhat, sőt még csökkenhet is. Így például abban az esetben, ha a napibér 6 dollárról 6 dollár 20 centre emelkedik, a munkanapot pedig meghosszabbítják 12 óráról 14 órára, a munkaóra ára (620 cent : 14) 44 centre csökken.

A munkaintenzitás növekedése ténylegesen szintén a munkaóra árának csökkenését jelenti, minthogy nagyobb energiaráfordítás mellett, ami egyet jelent a munkanap meghosszabbításával, a bér változatlan marad. A munkaóra árának csökke-

nése következtében a proletár, hogy fenntarthassa magát, kénytelen egyre nagyobb erőfeszítéssel dolgozni, vagy beleegyezni a munkanap további meghosszabbításába. A munka intenzitásának mértéktelen növelése, akarcsak a munkanap meghosszabbítása, fokozott munkaerő-felhasználásra, a munkaerő aláásására vezet. Minél kevesebbet fizetnek egy-egy munkaóráért, annál nagyobb mennyiségű munka vagy annál hosszabb munkanap kell ahhoz, hogy a munkás biztosítani tudja akár a legnyomorúságosabb bért. Másfelől, a munkaidő meghosszabbítása maga is a munkaóráért fizetett bér csökkenésére vezet.

Azt a körülményt, hogy a munkanap meghosszabbításával vagy a munka intenzitásának növelésével az egy munkaóráért fizetett bér csökken, a kapitalista saját érdekében használja ki. Ha az áruértékesítés feltételei kedvezőek, meghosszabbítja a munkanapot, bevezeti a *túlórázást*, vagyis a munkanap megállapított hosszán túl dolgoztat. Ha viszont a piaci viszonyok kedvezőtlenek, és a kapitalista ideiglenesen kénytelen csökkenteni a termelést, akkor csökkenti a munkanapot és bevezeti az *órabérezést*. Nem teljes munkanap vagy nem teljes munkahét esetén az órabérezés erősen csökkenti a munkabért. Ha példánkban a munkanapot 12 óráról 6 órára csökkentik, és meghagyják a korábbi 50 centes órabért, akkor a munkás napi keresete mindössze 3 dollár, vagyis a munkaerő napi értékének a fele lesz. A munkás bére tehát nemcsak a munkanap mértéktelen meghosszabbítása esetén csökken, hanem akkor is, ha nem teljes időt kénytelen dolgozni.

„A tőkés most bizonyos mennyiségű többletmunkát csiholhat ki a munkásból anélkül, hogy az önfenntartásához szükséges munkaidőt biztosítaná neki. Megsemmisítheti a foglalkoztatás minden szabályosságát, és teljesen kényelme, önkénye és pillanatnyi érdeke szerint váltogathatja a legiszonyúbb túlmunkát relatív vagy teljes munkanélküliséggel"[1].

Időbér esetén a munkás keresetének nagysága nem függ közvetlenül munkája intenzitásának fokától: a munkaintenzitás fokozódásával az időbér nem emelkedik, ellenben a munkaóra ára ténylegesen csökken. A kapitalista a kizsákmányolás fokozása céljából külön felügyelőket alkalmaz, akik gondoskodnak arról, hogy a munkások betartsák a tőkés munkafegyelmet, és biztosítják a munka intenzitásának további fokozódását.

Az időbér a kapitalizmus korai fejlődésfokain terjedt el, amikor a vállalkozó, mivel még nem ütközött a munkások csak valamelyest is szervezett ellenállásába, a munkanap meghosszabbítása útján tudta

[1] *Marx*. A tőke. 1. köt. Szikra 1949. 588. old.

növelni az értéktöbbletet. Az időbér azonban a kapitalizmus legfelsőbb fokán is fennmarad. Számos esetben nem csekély előnyt jelent a tőkés számára: a gépek futásának meggyorsításával arra kényszeríti a munkást, hogy a munkabér felemelése nélkül egyre intenzívebben dolgozzék.

A *darabbér (akkordbér)* a munkabérnek az a formája, amelynél a munkás keresete az általa egy bizonyos időegység alatt elkészített termékek, alkatrészek mennyiségétől vagy a teljesített műveletek számától függ. Időbér esetén a munkás által elvégzett munkát a munka időtartamával mérik, darabbér esetén pedig az előállított készítmények mennyiségével (vagy az elvégzett műveletek számával), amelyek mindegyikét meghatározott *tarifa* szerint fizetik.

Amikor a tőkés a tarifát megállapítja, számításba veszi először, a munkás napi időbérét és másodszor, a munkás által egy nap alatt előállított termékek vagy alkatrészek számát, s ennél rendszerint a munkás legmagasabb teljesítménye szolgál a kiszámítás alapjául. Ha az illető iparágban időbérezés esetén az átlagos napi munkabér 6 dollár, s a munkás egy bizonyos fajtájú termékből 60 darabot állít elő, akkor a termékre vagy alkatrészre megállapított darabbér 10 cent. A darabbért a kapitalista olyan számítás alapján állapítja meg, hogy a munkás egy órai (napi, heti) keresete ne legyen nagyobb, mint időbér esetén. A darabbér tehát alapjában az időbér átalakult formája.

A darabbér az időbérnél is nagyobb mértékben kelti azt a megtévesztő látszatot, mintha a munkás nem a munkaerejét, hanem a munkáját adná el a kapitalistának, és az előállított termék mennyiségének megfelelően a munka teljes bérét kapná meg.

A tőkés darabbér-rendszer a munkaintenzitás állandó fokozódására vezet. Ugyanakkor a darabbér-rendszer megkönnyíti a vállalkozó számára a munkások ellenőrzését. A munkaintenzitás fokát itt annak a terméknek a mennyiségével és minőségével ellenőrzik, amelyet a munkásnak elő kell állítania ahhoz, hogy megszerezhesse a szükséges létfenntartási eszközöket. A munkás kénytelen fokozni az akkordteljesítményt, kénytelen egyre intenzívebben dolgozni. Mihelyt azonban a munkások többékevésbé jelentős része új, magasabb munkaintenzitást ér el, a tőkés csökkenti a darabbért. Ha példánkban a darabbér mondjuk a felére csökken, a munkásnak korábbi keresete biztosításához kétszer annyit kell dolgoznia, vagyis növelnie kell a munkaidőt vagy még megfeszítettebben kell dolgoznia, hogy a nap folyamán ne 60, hanem 120 alkatrészt állítson elő. „A munkás igyekszik munkabére összegét megtartani azáltal, hogy

többet dolgozik, akár úgy, hogy több órát dolgozik, akár úgy, hogy óránként többet termel... Az eredmény az, hogy *minél többet dolgozik, annál kevesebb bért kap*"[1]. Ebben rejlik a kapitalizmusban a darabbér legfontosabb sajátossága.

A munkabér időbér- és darabbér-formáját gyakran alkalmazzák egyidejűleg egy és ugyanazon vállalatnál. A kapitalizmusban a munkabér mindkét formája csupán különböző módja annak, hogy fokozzák a munkásosztály kizsákmányolását.

A tőkés darabbér-rendszer az alapja a burzsoá országokban alkalmazott izzasztó munkabér-rendszereknek.

Az izzasztó munkabér-rendszerek. A tőkés darabbér-rendszer legfontosabb vonása a munka intenzitásának mértéktelen növelése, amely a dolgozó minden erejét kimeríti. Ugyanakkor a munkabér nem pótolja a fokozott munkaerő-felhasználást. A munka egy bizonyos időtartamának és intenzitásának határán túl semmilyen pótlás sem háríthatja el a munkaerő közvetlen pusztulását.

A tőkés vállalatoknál a munkások a kimerítő munka következtében a munkanap végére rendszerint túlfeszítik izom- és idegerejüket, ami a munka termelékenységének hanyatlására vezet. A kapitalista az értéktöbblet fokozásáért folytatott hajszában különféle *izzasztó munkabér-rendszerekhez* folyamodik, hogy az egész munkanap folyamán biztosítsa a magas munkaintenzitást. Ezt a célt szolgálja a kapitalizmusban az úgynevezett „tudományos munkaszervezés", amely a dolgozót a végsőkig kimerítő munkabér-rendszerrel párosul. Az ilyen munkaszervezés elterjedt formája a *taylorizmus* és a *fordizmus*, amelyek alapja a munkaintenzitás lehető legmesszebbmenő fokozásának elve.

A taylorizmus (amelyet szerzőjéről, F. Taylor amerikai mérnökről neveztek el) lényege a következő. A vállalatnál kiválasztják a legerősebb és legügyesebb munkásokat, s arra kényszerítik őket, hogy a lehető legnagyobb intenzitással dolgozzanak. Minden művelet teljesítését másodpercekben és a másodperc egyes részeiben rögzítik. Ennek az időmérésnek alapján állapítják meg valamennyi munkásra nézve a termelés menetét és az időnormát. A norma — a „feladat" túlteljesítéséért a munkás a napibéren felül csekély pótlékot, prémiumot kap; ha a normát nem teljesíti, a munkást erősen csökkentett tarifa szerint fizetik. A Taylor-rendszerű tőkés munkaszervezés kimeríti a munkás minden erejét, valósággal géppé változtatja a munkást, aki mechanikusan egy és ugyanazt a mozdulatot végzi.

Lenin konkrét példát hoz fel (a nyersvas kocsira rakása), amikor a kapitalista a Taylor-rendszer bevezetésével csupán egyetlen műveletnél 500-ról 140-re, vagyis 3,6-ére csökkentheti a munkások számát; a munkaintenzitás szörnyű fokozása révén a munkás napi rakodási nor-

[1] *Marx.* Bérmunka és tőke. Lásd *Marx—Engels.* Válogatott művek. 1. köt. Szikra 1949. 79. old.

mája 16 tonnáról 59 tonnára, vagyis 3,7-szeresére növekedett; a munkás most egy nap alatt végzi el azt a munkát, amelyet korábban 3—4 nap alatt végzett, névleges napibére azonban mindössze 63%-kal emelkedik (méghozzá csak az első időben). Más szóval az ilyen bérezési rendszer bevezetésével a munkás napi keresete ténylegesen, a végzett munkához képest, 2,3-ére csökken. „Tehát ugyanazon 9—10 munkaóra alatt — írta Lenin — a munkásból háromszor annyi munkát préselnek ki, kíméletlenül kifacsarják minden munkaerejét, háromszoros gyorsasággal szívják ki a bérrabszolga ideg- és izomenergiájának minden cseppjét. Korábban hal meg? — Van sok más a kapuk előtt!..."[1]

Az ilyen munkaszervezést és bérezést Lenin „az izzasztás «tudományos» rendszerének" nevezte.

A munkaszervezésnek és a bérezésnek az a rendszere, amelyet H. Ford, az amerikai „autókirály" és más kapitalisták vezettek be (Ford-rendszer), ugyanezt a célt szolgálja — a munkaintenzitás lehető legmesszebbmenő fokozása alapján a lehető legtöbb értéktöbbletet préselni ki a munkásból. Ezt a futószalagok munkaütemének egyre nagyobb arányú meggyorsítása és az izzasztó munkabér-rendszerek bevezetése alapján érik el. A Ford-féle futószalagokon végzett munkaműveletek egyszerűsége lehetővé teszi, hogy nagy arányokban alkalmazzanak tanulatlan munkásokat, és alacsony bértételeket állapítsanak meg számukra. A munkaintenzitás nagyarányú növelése nem jár a munkabér növekedésével vagy a munkanap csökkenésével. Ennek következtében a munkás gyorsan kimerül, megrokkan, alkalmatlanság címén elbocsátják a vállalattól, és a munkanélküliek sorába kerül.

A munkások kizsákmányolásának fokozására más munkaszervezési és bérezési rendszereket is alkalmaznak, amelyek a taylorizmus és a fordizmus változatai. Ezekhez tartozik például Hant rendszere (Egyesült Államok). Taylor darabbér-rendszerétől eltérően a *Hant-rendszer* prémiumos időbér-rendszer. A munkásoknak meghatározott „feladatot" adnak, és a ledolgozott időegységért, a normateljesítéstől függetlenül, igen alacsony garantált bért állapítanak meg. A munkásnak a „feladat" teljesítése esetén a garantált minimumon felül csekély pótlékot, „prémiumot" fizetnek. A *Halsey-rendszer* (Egyesült Államok) alapja az az elv, hogy „időmegtakarításért" a munkaóráért járó „átlagbéren" felül prémiumot fizetnek. E rendszer alapján például a munkaintenzitás megkétszerezése esetén minden „megtakarított" óráért körülbelül az órabér egyharmadának megfelelő „prémiumot" fizetnek ki. Ennek megfelelően minél intenzívebb a munka, annál nagyobb mértékben csökken a munkás munkabére az általa végzett munkához képest. Ugyanezen az elven alapul a *Rowan-rendszer* (Anglia).

Az értéktöbblet növelésének a munkások becsapásán alapuló egyik módja az, amit *„a munkások nyereség-részesedésének"* neveznek. A kapitalista azzal az ürüggyel, hogy a munkás érdekelve van a vállalat jövedelmezőségének fokozásában, csökkenti a munkások alapbérét, és ebből létrehozza „a nyereségnek a munkások közti szétosztására szolgáló" alapot. Az év végén azután „nyereség" címén a munkás valójában munkabérének azt a részét kapja meg, amelyet addig visszatartottak keresetéből. Végeredményben a „nyereségben részesedő" munkás valójában kevesebbet kap a rendes munkabérnél. Ugyanebből a célból vezetik be azt, hogy a vállalat részvényeit tukmálják rá a munkásokra.

---

[1] *Lenin.* A tudományos „izzasztó"-rendszer. Lásd ***Lenin*** Művei. 18. köt. 556. old. (oroszul).

A kapitalisták mesterkedései minden munkabér-rendszernél arra irányulnak, hogy a munkásból a lehető legtöbb értéktöbbletet préseljék ki. A vállalkozók minden eszközt megragadnak a munkások félrevezetésére, azt igyekeznek elhitetni velük, hogy ők is érdekelve vannak a munkaintenzitás növelésében, az egy termékegységre jutó munkabér-ráfordítás csökkentésében, a vállalat jövedelmezőségének fokozásában. A kapitalisták ezen az úton igyekeznek gyengíteni a proletariátusnak a tőke támadásával szemben kifejtett ellenállását, ezáltal igyekeznek elérni, hogy a munkások távol maradjanak a szakszervezetektől, ne vegyenek részt a sztrájkokban, így próbálják megbontani a munkásmozgalmat.

A tőkés darabbér-rendszer lényege, formáinak minden változatossága mellett, mindig ugyanaz: a munkaintenzitás növelésével, termelékenységének fokozásával egyidejűleg a munkás munkabére csökken, a kapitalista jövedelme nő.

Névleges bér és reálbér. A kapitalizmus első fejlődésfokain széles körben elterjedt a bérmunkások *természetbeni* bérezése: a munkás szállást, szűkös táplálékot és néhány garast kapott.

A természetbeni bérezés bizonyos mértékig a kapitalizmus gépi időszakában is megtalálható. Így például alkalmazták a forradalom előtti Oroszország bánya- és textiliparában, s el van terjedve a tőkés mezőgazdaságban a béresek alkalmazásánál, a tőkés országok bizonyos iparágaiban, valamint a gyarmati és függő országokban. A természetbeni bérezés formái különfélék. A kapitalisták olyan helyzetbe hozzák a munkásokat, hogy azok kénytelenek a gyári boltban hitelbe vásárolni, a vállalkozó által megállapított, s a munkásra nézve súlyos feltételek mellett a bányákhoz vagy ültetvényekhez tartozó házakban lakást bérelni stb. Természetbeni bérezés esetén a kapitalista a bérmunkást nemcsak mint a munkaerő eladóját, hanem mint fogyasztót is kizsákmányolja.

A fejlett tőkés termelési módra a *pénzbeni* munkabér jellemző.

Névleges bért és reálbért kell megkülönböztetni.

A *névleges bér* pénzben kifejezett munkabér; ez az a pénzösszeg, amelyet a munkás a kapitalistának eladott munkaerejéért kap.

A névleges bér önmagában véve semmit sem mond a munkás bérének tényleges színvonaláról. Így például a névleges bér változatlanul maradhat, de ha ugyanakkor a fogyasztási cikkek ára emelkedik és az adók nőnek, a munkás tényleges munkabére csökken. Sőt, a névleges bér emelkedhet, ha azonban ugyanakkor a megélhetés nagyobb mértékben drágul, mint ahogy a névleges bér megnövekedett — a tényleges munkabér csökken.

A *reálbér* a munkás létfenntartási eszközökben kifejezett

munkabére; azt mutatja, hogy mennyi és milyen fogyasztási cikket és szolgáltatást vásárolhat a munkás pénzbeni munkabéréből. A munkás reálbérének meghatározásához figyelembe kell venni a névleges bérét, a fogyasztási cikkek árszínvonalát, a lakbér összegét, a munkások által fizetett adókat, a munkanap hosszát, a munkaintenzitás fokát, csökkentett munkahét esetén a meg nem fizetett munkanapokat, a munkanélküliek és részleges munkanélküliek számát, akiket a munkásosztály tart el.

A kapitalizmusban a munkabér, alacsony színvonala, a létfenntartási költségek rendszeres emelkedése és a munkanélküliség növekedése következtében a munkások többsége számára még a létminimumot sem biztosítja.

A létfenntartási költségek emelkedését és a munkások reálbérének ezzel kapcsolatos csökkenését mindenekelőtt a közszükségleti cikkek *árának* rendszeres *emelkedése* okozza. Így például Franciaországban az infláció következtében az élelmiszerek kiskereskedelmi ára 1938-ban több mint hétszerese volt az 1914. évi árszínvonalnak.

A munkások munkabérének jelentős részét emészti fel a *lakbér*. Németországban 1900-tól 1930-ig a lakbér átlagosan 69%-kal emelkedett. A Nemzetközi Munkastatisztikai Hivatal adatai szerint a XX. század harmincas éveiben a munkások lakbérre, fűtésre és világításra az Amerikai Egyesült Államokban a család költségvetésének 25%-át, Angliában 20%-át, Kanadában 27%-át fordították. A cári Oroszországban a munkások lakbérre fordított kiadásai keresetük egyharmad részét is elérték.

Nagy levonást jelentenek a munkabérből a dolgozókra kivetett *adók*. A fő tőkés országokban a háború utáni években az egyenesadók és a fogyasztási adók a munkáscsalád munkabérének legalább egyharmadát emésztik fel.

A tőkés társadalomban a munkabér nem állandó és megbízható forrása a munkás és családja létfenntartásának. A munkaerő ára, mint minden más áru ára, alá van vetve a piac állandó spontán ingadozásainak. A munkás foglalkoztatottságának időszakai teljes vagy részleges munkanélküliségének időszakaival váltakoznak, amikor a munkás vagy egyáltalán nem keres, vagy pedig bére erősen csökken.

A burzsoá statisztika az átlagos munkabérszínvonal meghatározása során tudatosan meghamisítja a valóságot: beleszámítja a munkabérbe a vezető ipari és pénzügyi tisztviselők (vállalati igazgatók, bankigazgatók stb.) szűk felső rétegének jövedelmét, a munkabér kiszámításánál csak a szakmunkásokat veszi figyelembe, s nem számítja be a rosszul fizetett tanulatlan munkások és mezőgazdasági proletárok szé-

les rétegének a munkabérét, figyelmen kívül hagyja a munkanélküliek és részleges munkanélküliek óriási seregét, a közszükségleti cikkek árának emelkedését és az adók növekedését, s a hamisítás egyéb módszereihez folyamodik, hogy szépítse a munkásosztály tényleges helyzetét a kapitalizmusban.

Az Egyesült Államok burzsoá közgazdászai 1938-ban, rendkívül szűkös fogyasztási normák alapulvételével évi 2177 dollárra becsülték egy négytagú amerikai munkáscsalád létminimumát. Ugyanakkor 1938-ban az Egyesült Államokban egy ipari munkás átlagos évi munkabére 1176 dollár volt, vagyis valamivel több, mint ennek az alacsonyan megállapított létminimumnak a fele, a munkanélküliek figyelembevételével pedig 740 dollár, vagyis a megállapított létminimumnak csupán egyharmada. 1937-ben Angliában egy átlagos munkáscsalád létminimumát a burzsoá közgazdászok rendkívül szűkösen heti 55 shillingben állapították meg. Hivatalos adatok szerint a szénbányászok 80%-a, a kitermelőipar (a szénbányászat nélkül) munkásainak 75%-a, a közművek munkásainak 57%-a kevesebbet keresett ennél a létminimumnál.

A reálbér csökkenése a kapitalizmusban. A tőkés termelési mód elemzése alapján Marx a munkabérekre vonatkozóan a következő fő törvényszerűséget állapította meg: „a tőkés termelés általános tendenciája a bérek átlagos színvonalának nem az emelkedésére, hanem a hanyatlására vezet"[1].

Mint már mondottuk, az egyes munkáscsaládok, tehát az egész munkásság reálbére a fogyasztási cikkek drágulása, az adóterhek növekedése és a lakbérek emelkedése következtében csökken. Ugyanakkor a tőkés munkapiac hatására is hanyatlik az egész munkásosztály reálbérének színvonala.

A munkabért mint a munkaerő árát minden más áru árához hasonlóan az értéktörvény határozza meg. A tőkés gazdaságban az áruk ára a kereslet és kínálat hatására az érték körül ingadozik, hol magasabb, hol meg alacsonyabb az értéknél. A munkaerő ára azonban más áruk árától eltérően rendszerint *lefelé tér el* az értékétől. Ez a körülmény, hogy tudniillik a munkabér lefelé tér el az értékétől, és a reálbér ezzel kapcsolatos csökkenése mindenekelőtt a *munkanélküliség* következménye. A kapitalista a lehető legolcsóbban igyekszik megvásárolni a munkaerőt. Munkanélküliség esetén a munkaerő-kínálat meghaladja a munkaerő iránt megnyilvánuló keresletet. A munkaerő-áru abban különbözik más áruktól, hogy a proletár nem halaszthatja el munkaerejének eladását. Hogy éhen ne haljon, kénytelen munkaerejét olyan feltételek mellett eladni, amilyeneket a kapitalista ajánl fel neki. A munkanélküliség fokozza a munkások között a konkurrenciát. A kapitalista kihasználja ezt, s a munkaerő értékénél alacsonyabb munkabért fizet a munkásnak.

[1] *Marx.* Bér, ár és haszon. Lásd *Marx—Engels.* Válogatott művek. Szikra 1949. 426. old.

Ilyenformán a munkásosztály részét alkotó munkanélküliek nyomorusagos helyzete befolyasolja a termelesben foglalkoztatott munkasok anyagi helyzetet, csokkenti munkaberüket.

Tovabba, a gepi technika alkalmazasa tag lehetőséget biztosít a kapitalistanak arra, hogy a termelesben *noi* és *gyermek*-munkaval helyettesítse a ferfimunkat. A munkaerő értékét a munkas és csaladja számára szükseges létfenntartasi eszkozök érteke határozza meg. Ezért a munkabér akkor, amikor a termelesbe bevonják a munkas feleseget es gyermekeit — csökken, most mar az egesz csalad keres korulbelul ugyanannyit, amennyit addig a csaladfő egyedül keresett. Ezaltal meg jobban fokozodik az egész munkasosztály kizsákmanyolása. A tőkés országokban a munkásnok a ferfiakéval azonos munkateljesítményért joval alacsonyabb munkabért kapnak.

A tőke értéktöbbletet sajtol ki a gyermekmunka féktelen kizsákmanyolása útján is. A gyermekek es serdülők munkabére valamennyi tőkés és gyarmati országban csak egy kis része a felnott munkások munkabérének.

A munkásnők átlagbére az Egyesült Államokban, Angliában és Olaszországban 50%-kal, Franciaországban 40—50%-kal, Japánban, Indiában meg Indokínában 50—75%-kal alacsonyabb, mint a férfimunkásoké.

Az Amerikai Egyesült Államokban a munkavallalók között szépitett adatok szerint több mint 3,3 millió a gyermek és a serdülő. A Munkaügyi Minisztérium (Federal Labour Departement) 28 államban külön megvizsgalta a gyermekmunka terén uralkodó viszonyokat, s ennek során megállapította, hogy a dolgozó gyermekek és serdulok 66%-a tizenhárom éven aluli, 34%-a pedig 13—15 éves. A keményitogyárakban, konzervgyárakban, husüzemekben, mosodákban és ruhatisztító üzemekben a gyermekek napi 12—13 órát dolgoznak.

Japánban elterjedt szokás, hogy a gyermekeket eladják gyári munkára. A gyermekmunkát széles körben alkalmazták a cári Oroszországban is. Itt a textilüzemekben és egyes más iparágakban a munkások tekintélyes részét alkották a 8—10 éves gyermekek.

A gyermekmunka tőkés kizsákmányolása különösen könyörtelen formákat ölt a gyarmati és függő országokban. Törökország textil- és dohánygyaraiban a 7—14 éves korú gyermekek a felnőttekkel egyformán, teljes munkanapon át dolgoznak. India pamutiparában a munkasok 20—25%-át teszik a dolgozó gyermekek.

A munkásnők alacsony munkabére és a gyermekmunka kizsákmányolása a megbetegedések és a gyermekhalandóság óriási növekedését vonja maga után, s végzetes hatással van a serdülő nemzedék nevelésére és oktatására.

A munkások reálbérének hanyatlásánál az is közrejátszik, hogy a kapitalizmus fejlődésével romlik a *szakmunkások* jelentős részének helyzete. Mint már mondottuk, a munkaerő értékébe bele kell érteni a dolgozó szakmai oktatásának költségeit is. A szakmunkás egy bizonyos időegység alatt több értéket, s

egyszersmind több értéktöbbletet hoz létre, mint a tanulatlan munkás. A kapitalista kénytelen a szakképzett munkát jobban fizetni, mint a segédmunkát. A kapitalizmus fejlődésével, az ipari technika fejlődésével azonban egyfelől kereslet nyilvánul meg magas szakképzettségű munkások iránt, akik kezelni tudják a bonyolult géprendszereket, másfelől viszont sok munkaművelet leegyszerűsödik, a szakképzett munkások jelentős részének munkája fölöslegessé válik. A szakmunkások számottevő rétege elesik attól a lehetőségtől, hogy szakképzettségét hasznosítsa, kiszorul a termelésből, s kénytelen szakképzettséget nem igénylő munkát vállalni, amelyet sokkal rosszabbul fizetnek.

Ugyanakkor a burzsoázia a nagy munkástömegek munkabérének leszállítása és a gyarmatok kifosztása révén kiváltságos helyzetet biztosít a viszonylag szűk réteget jelentő *munkásarisztokrácia* számára. Ez a réteg különféle előmunkásokból, munkafelügyelőkből, szakszervezeti és szövetkezeti bürokratákból áll. A burzsoázia a jól fizetett munkásarisztokráciát arra használja fel, hogy megbontsa a munkásmozgalmat, s az osztálybékéről, a kizsákmányolók és kizsákmányoltak érdekközösségéről szóló frázisokkal megtévessze a nagy proletártömegeket.

A munkások reálbérének csökkenésében szerepe van annak is, hogy a *mezőgazdasági proletariátus* bére rendkívül alacsony. A fölös falusi munkaerő állandó nyomást gyakorol a foglalkoztatott munkások bérére, s leszorítja annak színvonalát.

Így például 1910—1939 folyamán az Egyesült Államokban a mezőgazdasági munkás havi átlagbére az ipari munkás munkabérének 28 és 47%-a között ingadozott. Rendkívül súlyos volt a mezőgazdasági munkások helyzete a cári Oroszországban. Itt a mezőgazdasági idénymunkás napi átlagbére 16—17 órás munkanap mellett 1901 és 1910 között 69 kopek volt, s a mezei munkák idején szerzett e nyomorúságos keresettel kellett átvészelnie a teljes vagy részleges munkanélküliség hónapjait.

A munkabér csökkentésének elterjedt módszere a *bírságok* rendszere. A tőkés vállalatoknál a munkást minden lehető ürüggyel megbírságolják: „hanyag munkáért", „rendbontásért", beszélgetésért, tüntetéseken való részvételért stb. A cári Oroszországban a bírságokról szóló, s a gyárosok önkényeskedését bizonyos fokig korlátozó törvény megjelenése (1886) előtt a munkabérből bírságok formájában eszközölt levonások egyes esetekben a havi munkabér felét is elérték. A bírság nemcsak a kapitalista munkafegyelem megszilárdításának eszköze, hanem egyszersmind a kapitalisták gazdagodásának egyik forrása is.

A tőkés termelési mód fejlődésével tehát csökken a munkásosztály reálbére.

1924-ben a német munkások reálbére az 1900. évinek 75%-a, 1935-ben pedig 66%-a volt. Az Egyesült Államokban a munkások átlagos névleges bére 1900-tól 1938-ig (a munkanélküliek figyelembevételével) 68%-kal emelkedett; ugyanezen idő alatt a létfenntartási költségek (a drágaság következtében) 2,3-szeresükre növekedtek, s így a munkások reálbére 1938-ig az 1900-as színvonal 74%-ára csökkent. Franciaországban, Olaszországban meg Japánban, nem is szólva a gyarmati és függő országokról, a reálbér csökkenése a XIX—XX. században jóval nagyobb arányú volt, mint az Egyesült Államokban. A cári Oroszországban az ipari munkások reálbére 1913-ig az 1900. évi 90%-ára esett vissza.

A különböző országokban a munkaerő értéke nem azonos. A munkaerő értékét az egyes országokban meghatározó feltételek eltérőek. Innen erednek a munkabérben mutatkozó *nemzeti különbségek*. Marx azt írta, hogy a különböző országokban fizetett munkabérek összehasonlításánál feltétlenül figyelembe kell venni mindazokat a tényezőket, amelyek a munkaerő értéknagyságának eltéréseit meghatározzák: a munkásosztály kialakulásának történelmi feltételeit és szükségleteinek kialakult színvonalát, a munkás szakmai képzésének költségeit, a női és gyermekmunka szerepét, a munka termelékenységét, a munka intenzitását, a fogyasztási cikkek árát stb.

Különösen alacsony a munkabér a gyarmati és függő országokban. A tőke a gyarmati és függő országok leigázására és rendszeres kifosztására irányuló politikájában kihasználja azt a körülményt, hogy itt bőségesen van fölös munkáskéz, s a munkaerőt értékénél sokkal alacsonyabban fizeti meg. Ugyanakkor figyelembe veszik a munkás nemzetiségét. Így például az azonos munkát végző fehéreket és négereket nem egyformán fizetik. Dél-Afrikában a néger munkás átlagbére egytizede az angol munkás átlagbérének. Az Egyesült Államokban a négerek munkájáért a városokban negyedrészét, a mezőgazdaságban pedig alig valamivel több mint harmadrészét fizetik annak, amit ugyanolyan munkáért a fehéreknek fizetnek.

A munkásosztály harca a munkabér felemeléséért. A munkabér színvonala minden országban az értéktörvény alapján, a proletariátus és a burzsázia elkeseredett osztályharca során alakul ki.

A munkabér csak bizonyos határig térhet el a munkaerő értékétől.

A kapitalizmusban a munkabér *alsó* határát tisztán *fizikai* feltételek határozzák meg: a munkásnak meg kell kapnia a létfenntartási eszközöknek azt a mennyiségét, amely feltétlenül szükséges ahhoz, hogy éljen és újratermelje munkaerejét. „Ha a munkaerő ára erre a minimumra csökken, értéke alá csökken, mert a munkaerő így csak elsatnyult formában maradhat fenn

és fejlődhet"[1]. Ha a munkabér e színvonal alá esik, megindul a munkaerő közvetlen fizikai pusztulásának, a munkáslakosság kihalásának gyors folyamata. Ez abban jut kifejezésre, hogy a fejlett tőkés országok, különösen pedig a gyarmati országok munkáslakossága korében csökken az átlagos élettartam, csökken a születések száma és nő az elhalálozások száma.

A kapitalizmusban a munkabér *felső* határa a munkaerő értéke. Hogy milyen mértékben közelíti meg a munkabér átlagos színvonala ezt a határt, azt a proletariátus és a burzsoázia osztály-erőviszonyai határozzák meg.

A burzsoázia a profit növeléséért folytatott hajsza során arra törekszik, hogy a fizikai minimum határa alá szorítsa le a munkabért. A munkásosztály harcol a munkabér megnyirbálása ellen, a munkabér felemeléséért, garantált munkabér-minimum megállapításáért, a társadalombiztosítás bevezetéséért, a munkanap megrövidítéséért. Ebben a harcban a munkásosztállyal szembenáll az egész tőkésosztály és a burzsoá állam.

A munkásosztálynak a munkabér felemeléséért folytatott szívós harca az ipari kapitalizmus kialakulásával együtt kezdődött. A legkorábban Angliában bontakozott ki, majd más tőkés és gyarmati országokban is megindult.

Abban a mértékben, ahogyan a proletariátus mint osztaly kialakul, a munkások a gazdasági harc sikeres folytatása céljából *szakszervezetekben* egyesülnek. Amint ez megtörténik, a vállalkozóval már nem az egyes proletár, hanem egy egész szervezet áll szemben. Az osztályharc kibontakozásával a helyi és országos szakszervezetek mellett létrejönnek a nemzetközi szakszervezeti szövetségek. A szakszervezetek a nagy munkástömegek számára *az osztályharc iskolájául* szolgálnak.

A kapitalisták a maguk részéről vállalkozói szövetségekben egyesülnek. Megvesztegetik a reakciós szakszervezetek korrupt vezetőit, megszervezik a sztrájktörést, megbontják a munkásszervezeteket, a munkásmozgalom elnyomására felhasználják a rendőrséget, a katonaságot, a bíróságokat és a börtönöket.

A kapitalizmus idején a munkabér felemeléséért, a munkanap csökkentéséért és a munkafeltételek megjavításáért vívott harcban a munkások egyik hatékony eszköze a *sztrájk* (a munkabeszüntetés). Abban a mértékben, ahogyan a tőkés és gyarmati országokban kieleződnek az osztályellentétek, és fokozódik a proletármozgalom szervezettsége, a sztrájkharcba millió meg millió munkas kapcsolódik be. Amikor a munkások a tőke elleni harcban elszántságot és kitartást tanúsítanak, a gazda-

[1] *Marx.* A tőke. 1. köt. Szikra 1949. 187. old.

sági sztrájkok a sztrájkolók feltételeinek elfogadására kényszerítik a kapitalistákat.

Csakis a munkásosztálynak létérdekeiért folytatott lankadatlan harca kényszeríti a burzsoá államot, hogy törvényeket hozzon a minimális munkabérről, a munkanap megrövidítéséről, a gyermekmunka korlátozásáról.

A proletariátus gazdasági harcának nagy jelentősége van: a szakszervezetek helyes, osztályszempontból következetes vezetés esetén eredményesen szállnak szembe a vállalkozókkal. A munkásosztály gazdasági harca azonban nem szüntetheti meg a kapitalizmus törvényeit, s nem szabadíthatja meg a munkásokat a kizsákmányolástól és a nélkülözéstől.

A marxizmus-leninizmus, ugyanakkor, amikor elismeri a munkásosztály által a burzsoázia ellen vívott gazdasági harc nagy jelentőségét, egyszersmind azt tanítja, hogy ez a harc csak a kapitalizmus következményei ellen, nem pedig a proletariátus elnyomatottságának és nyomorának fő oka ellen irányul. Ez a fő ok maga a tőkés termelési mód.

A munkásosztály csak forradalmi politikai harc útján szüntetheti meg a bérrabszolgaság rendszerét — gazdasági és politikai elnyomatásának fő okát.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A tőkés társadalomban a munkabér a munkaerő értékének pénzbeni kifejezése, a munkaerő ára, amely a munka áraként jelenik meg. A munkabér elleplezi a tőkés kizsákmányolási viszonyt, ugyanis azt a megtévesztő látszatot kelti, mintha a munkás egész munkáját megfizetnék, holott a valóságban a munkabér csupán munkaerejének ára.

2. A munkabér fő formái az időbér és a darabbér (akkordbér). Időbér esetén a munkás keresetének nagysága a ledolgozott időtől függ. Darabbér esetén a munkás keresetének nagyságát az előállított termékek mennyisége határozza meg. A kapitalisták az értéktöbblet növelése céljából különféle izzasztó munkabér-rendszereket alkalmaznak, amelyek a munkaintenzitás óriási arányú fokozására és a munkaerő gyors kimerülésére vezetnek.

3. A munkaerő ára más áruk árától eltérően rendszerint lefelé tér el az értékétől. A női és gyermekmunka széleskörű alkalmazásával, a mezőgazdasági munkásoknak, továbbá a gyarmati és függő országok munkásainak rendki-

vül alacsony bérezésével a tőke fokozza a munkásosztály kizsákmányolását.

4. A névleges munkabér az a pénzösszeg, amelyet a munkás a kapitalistának eladott munkaerejéért kap. A reálbér a munkás létfenntartási eszközeiben kifejezett munkabér; azt mutatja, hogy milyen mennyiségű létfenntartási cikket és szolgáltatást vásárolhat a munkás pénzbeni munkabéréért. A kapitalizmus fejlődésével a reálbér csökken.

5. A munkásosztály szakszervezetekben egyesülve harcol a munkanap csökkentéséért és a munkabér felemeléséért. A proletariátusnak a tőke ellen folytatott gazdasági harca önmagában nem szabadíthatja meg a proletariátust a kizsákmányolástól. Csak a tőkés termelési mód forradalmi politikai harc útján történő megszüntetésével lehet véget vetni a munkásosztály gazdasági és politikai elnyomásának.

IX. FEJEZET

A TŐKEFELHALMOZÁS ÉS A PROLETARIÁTUS ELNYOMORODÁSA

A termelés és újratermelés. A társadalomnak ahhoz, hogy élhessen és fejlődhessen, anyagi javakat kell termelnie. Nem hagyhatja abba a termelést, mint ahogy nem hagyhatja abba a fogyasztást sem.

Az emberek napról napra, évről évre kenyeret, húst és más élelmiszereket fogyasztanak, ruhát és lábbelit koptatnak, ugyanakkor azonban újra nagy tömegben termelnek kenyeret, húst, ruhát, lábbelit és más termékeket az emberi munkával. A szenet eltüzelik a kohókban és a kályhákban, ugyanakkor azonban újra meg újra nagytömegű szenet bányásznak ki a föld mélyéből. A szerszámgépek lassanként elhasználódnak, a mozdonyok előbb vagy utóbb kiöregednek, de az üzemekben új szerszámgépeket állítanak elő, új mozdonyokat gyártanak. A termelési folyamatot, akármilyen a társadalmi viszonyok rendszere, állandóan meg kell újítani.

A termelési folyamatnak ez az állandó megújítása, szakadatlan megismétlése az *újratermelés*. „Folytonos összefüggésében és megújulásának állandó folyamatában tekintve minden társadalmi termelési folyamat... egyúttal *újratermelési folya-*

mat"[1]. Amilyenek a termelés feltételei, olyanok az újratermelés feltételei is. Ha a termelésnek tőkés formája van, akkor az újratermelés formája is ilyen.

Az újratermelés folyamata nem csupán abban áll, hogy az emberek az elfogyasztott terméktömeg helyébe és azon felül egyre újabb terméktömeget állítanak elő, hanem abban is, hogy a társadalomban állandóan megújulnak a megfelelő termelési viszonyok.

Kétféle újratermelést különböztetünk meg: egyszerű és bővített újratermelést.

Az *egyszerű újratermelés* a termelési folyamatnak a korábbi méretekben történő megismétlése, amikor ugyanis az újonnan előállított termékek csak az elhasznált termelőeszközöket és az egyéni fogyasztáshoz szükséges cikkeket pótolják.

A *bővített újratermelés* a termelési folyamatnak bővített méretekben történő megismétlése, amikor ugyanis a társadalom nemcsak pótolja az elfogyasztott anyagi javakat, hanem azon felül további termelőeszközöket és fogyasztási cikkeket is termel.

A kapitalizmus kialakulása előtt a termelőerők igen lassan fejlődtek. A társadalmi termelés nagysága évről évre, évtizedről évtizedre alig változott. A társadalmi termelés korábbi lassú haladása, pangása, a kapitalizmusban a termelőerők sokkal gyorsabb fejlődésének adta át a helyét. A tőkés termelési módra a termelés hanyatlásával járó válságok időszakai által megszakított bővített újratermelés jellemző.

A tőkés egyszerű újratermelés. Tőkés egyszerű újratermelés esetén a termelési folyamat változatlan nagyságban újul meg, az értéktöbbletet pedig a kapitalista teljes egészében egyéni fogyasztására fordítja.

Már az egyszerű újratermelés vizsgálata lehetővé teszi a kapitalizmus egyes lényeges vonásainak alaposabb feltárását.

A tőkés újratermelés folyamán nemcsak a munka termékei újulnak meg szakadatlanul, hanem a tőkés kizsákmányolási viszonyok is. Az újratermelés során egyfelől állandóan gazdagság jön létre, amely a kapitalistáé, s amelyet az értéktöbblet elsajátítására használ fel. A vállalkozó minden termelési folyamat befejeződése után újra meg újra birtokosa a tőkének, amely lehetővé teszi számára, hogy a munkások kizsákmányolása útján gazdagodjék. Másfelől a munkás állandóan nincstelen proletárként kerül ki a termelési folyamatból, s ennek következtében, ha nem akar éhen halni, újra meg újra el

[1] *Marx*. A tőke. 1. köt. Szikra 1949. 610. old.

kell adnia munkaerejét a kapitalistának. A bérmunkaerő újratermelése a tőke újratermelésének mindenkor elengedhetetlen feltétele.

„A tőkés termelési folyamat tehát saját menete révén újratermeli a munkaerő és a munkafeltételek szétválasztását. Ezzel újratermeli és megörökíti a munkás kizsákmányolásának feltételeit. Állandóan arra kényszeríti a munkást, hogy munkaerejét eladja azért, hogy élhessen, a tőkés számára pedig állandóan lehetővé teszi a munkaerő megvásárlását, azért, hogy gazdagodjék"[1].

A termelés folyamatában tehát állandóan megújul a fő tőkés viszony: egyik oldalon a kapitalista, másik oldalon a bérmunkás. A munkás, még mielőtt eladná munkaerejét valamelyik vállalkozónak, már az összkapitalista, vagyis az egész tőkésosztály birtokában van. Amikor a proletár munkahelyet változtat, csupán az egyik kizsákmányolót cseréli fel egy másikkal. A munkás egész életére a tőke szekeréhez van láncolva.

Ha egyetlen termelési folyamatot veszünk szemügyre, az első tekintetre úgy látszik, hogy a kapitalista, amikor megvásárolja a munkaerőt, saját eszközeiből hitelez pénzt a munkásnak, minthogy a bérfizetés időpontjáig a kapitalista esetleg még nem tudta eladni a munkás által abban az időszakban (például egy hónap alatt) termelt árut. Ha azonban a munkaerő adásvételét nem elszigetelten, hanem az újratermelés mozzanataként, állandóan megismétlődő viszonyként vizsgáljuk, akkor előtűnik ennek az ügyletnek igazi jellege.

Először, mialatt egy bizonyos időszakban a munkás munkája révén értéktöbbletet magában foglaló új érték jön létre, a munkás által az előző időszakban előállított termék realizálódik a piacon, pénzzé változik át. Ebből világosan látható, hogy a kapitalista a proletárnak nem saját eszközeiből fizeti ki a munkabért, hanem a munkások munkája által az előző termelési periódusban (például az előző hónap folyamán) létrehozott értékből. Mint Marx mondja, a tőkésosztály a hódító régi receptje szerint jár el: a legyőzöttek áruját saját pénzükön, a tőlük rabolt pénzen vásárolja meg.

Másodszor, a kapitalista a munkaerőt, más áruktól eltérően, csak akkor fizeti meg, amikor a munkás már bizonyos munkát végzett. Kitűnik tehát, hogy nem a kapitalista hitelez a proletárnak, hanem ellenkezőleg, *a proletár hitelez a kapitalistának.* Ezért a vállalkozók arra törekednek, hogy a munkabért a lehető legritkább időközönként (például havonta egyszer) fizes-

[1] *Marx.* A tőke. 1. köt. Szikra 1949. 623. old.

sék, és így meghosszabbítsák azt az időt, amelyre ellenszolgáltatás nélküli hitelt kapnak a munkástól.

A tőkésosztály munkabér formájában állandóan pénzt ad a munkásoknak létfenntartási eszközök, vagyis a munkások munkája által létrehozott, és a kizsákmányolók által elsajátított termék egy részének megvásárlására. Ezt a pénzt a munkások ugyanilyen rendszeresen visszaadják a kapitalistáknak, amikor megvásárolják azokat a létfenntartási eszközöket, amelyeket maga a munkásosztály termelt.

A tőkés viszonyoknak az újratermelés folyamatában való vizsgálata nemcsak a munkabér, hanem mindennemű tőke igazi forrását is feltárja.

Tegyük fel, hogy a vállalkozó által előlegezett 100 000 font sterling tőke évente 10 000 font sterling értéktöbbletet hoz, és hogy ezt az összeget a kapitalista teljes egészében egyéni fogyasztásra költi. Ha a vállalkozó nem sajátítaná el a munkás meg nem fizetett munkáját, tőkéjét 10 év alatt teljesen felélné. Ez azért nem következik be, mert az a 100 000 font sterling, amelyet a kapitalista a szóbanforgó időszak folyamán egyéni fogyasztásra költött, a munkások meg nem fizetett munkájával létrejött értéktöbbletből teljes egészében megújul.

Bármi lett légyen is tehát a tőke eredeti forrása, ez a tőke egy bizonyos idő alatt már az egyszerű újratermelés folyamán is a munkások munkájával létrehozott és a kapitalista által *ellenszolgáltatás nélkül* elsajátított értékké válik. Így tűnik ki a burzsoá közgazdászok minden olyan állításának badarsága, amely szerint a tőke a vállalkozó saját munkájával létrehozott vagyon.

Az egyszerű újratermelés a bővített újratermelés alkotórésze vagy mozzanata. Az egyszerű újratermelésre jellemző kizsákmányolási viszonyok a tőkés bővített újratermelés körülményei között még jobban elmélyülnek.

A tőkés bővített újratermelés. A tőkefelhalmozás. Bővített újratermelés esetén a kapitalista az értéktöbblet egy részét a termelés növelésére: további termelőeszközök vásárlására és további munkások alkalmazására fordítja. Az értéktöbblet egy részét tehát hozzácsapják a korábbi tőkéhez, vagyis felhalmozzák.

Tőkefelhalmozásnak az értéktöbblet egy részének a tőkéhez csatolását, vagyis az értéktöbblet egy részének tőkévé változtatását nevezzük. Eszerint a felhalmozás forrása az értéktöbblet. A munkásosztály kizsákmányolása révén növekszik a tőke, s egyszersmind bővített alapon újratermelődnek a tőkés termelési viszonyok.

A tőkés vállalkozó számára a felhalmozás hajtóereje mindenekelőtt *az értéktöbblet növeléséért folyó hajsza.* A tőkés termelési mód mellett a gazdagodási vágy nem ismer határt. A kapitalista éppen az értéktöbbletért folyó hajsza során bővíti a termelést, s ez lehetővé teszi számára, hogy még több munkást zsákmányoljon ki. A termelés bővülésével nő a kapitalista által elsajátított értéktöbblet tömege, s ennek következtében nő az értéktöbbletnek az a része, amely a kapitalisták egyéni fogyasztásának és szeszélyeinek kielégítését szolgálja, vagyis amelyet improduktív kiadásokra fordítanak.

A tőkefelhalmozás másik hajtóereje az elkeseredett *konkurrenciaharc,* amelynek során a nagytőkések előnyösebb helyzetben vannak, és legyőzik a kistőkéseket. A konkurrencia minden kapitalistát arra kényszerít, hogy fejlessze a technikát, bővítse a termelést, mert különben a pusztulás veszélye fenyegeti. A technika fejlesztésének, a termelés bővítésének elhanyagolása egyértelmű a lemaradással, márpedig a lemaradókat legyőzik a konkurrensek. A konkurrenciaharc tehát minden kapitalistát rákényszerít arra, hogy növelje tőkéjét, s a tőkét csak úgy növelheti, ha az értéktöbblet egy részét állandóan felhalmozza.

A tőkefelhalmozás a bővített újratermelés forrása.

A tőke szerves összetétele. A tőke koncentrációja és centralizációja. A tőkés felhalmozás során a tőke össztömege nő, ugyanakkor azonban különböző részei nem egyformán változnak meg.

A kapitalista, amikor felhalmozza az értéktöbbletet és bővíti vállalatát, rendszerint műszaki tökéletesítéseket alkalmaz, mert ezek azzal kecsegtetik, hogy fokozhatja a munkások kizsákmányolását, tehát növelheti a profitot. A technika fejlődése azt jelenti, hogy gyorsabban nő a tőkének gépek, épületek, nyersanyagok formájában levő része, vagyis az állandó tőke. És fordítva, sokkal lassabban nő a tőkének az a része, amelyet munkaerő vásárlására fordítanak, vagyis a változó tőke.

Az állandó és a változó tőke közötti arányt, mivel azt a termelőeszközök és az eleven munkaerő tömege közötti arány határozza meg, *a tőke szerves összetételének* nevezzük. Vegyünk például 100 000 font sterling tőkét. Tegyük fel, hogy ebből az összegből 80 000-et épületekre, gépekre, nyersanyagokra stb. fordítanak, munkabérre pedig 20 000-et használnak fel. Ebben az esetben a tőke szerves összetétele 80 *c* : 20 *v,* vagyis 4 : 1.

Ugyanazon termelési ág különböző iparágaiban és különböző vállalatainál a tőke szerves összetétele nem egyforma: ott, ahol minden egyes munkásra több bonyolult és drága gép, több

feldolgozott nyersanyag jut, a tőke szerves összetétele magasabb; ott, ahol túlsúlyban van az eleven munka, s egy-egy munkásra kevesebb és viszonylag olcsóbb gép és nyersanyag jut, a tőke szerves összetétele alacsonyabb.

A tőkefelhalmozással a tőke szerves összetétele *növekszik:* a változó tőke részaránya csökken, az állandó tőke részaránya nő. Így például az Egyesült Államok iparában a tőke szerves összetétele 1889-ben 4,4 : 1, 1904-ben 5,7 : 1, 1929-ben 6,1 : 1 volt.

A tőkés újratermelés során növekednek az egyes tőkék. Ez a tőke koncentrációja és centralizációja útján megy végbe.

Tőkekoncentráción a tőkének a vállalat keretében létrejött értéktöbblet felhalmozása nyomán végbemenő növekedését értjük. A kapitalista azáltal, hogy az elsajátított értéktöbblet egy részét a vállalatba fekteti, egyre nagyobb tőke birtokosává válik.

Tőkecentralizáción a tőkének több tőke *egy,* nagyobb tőkévé egyesülése nyomán végbemenő növekedését értjük. A konkurrenciaharcban a nagytőke tönkreteszi és elnyeli a kisebb, gyengébb tőkés vállalatokat, amelyek nem bírják a versenyt. A nagy gyárosok a tönkrement konkurrens vállalatát potom áron megvásárolják, vagy valamilyen más úton-módon (például adósság fejében) egyesítik saját vállalatukkal, s ezáltal növelik a kezükben levő tőkét. Sok tőkének *egy* tőkévé egyesítése részesedési társaságok, részvénytársaságok stb. alakítása formájában is végbemehet.

A tőke koncentrációja és centralizációja azt jelenti, hogy kevesek kezében mérhetetlen vagyon összpontosul. A tőkék megnövekedése óriási lehetőségeket biztosít a termelés koncentrációja, vagyis a termelésnek nagyüzemekben való összpontosítása számára.

A nagyüzemi termelésnek döntő előnyei vannak a kisüzemi termeléssel szemben. A nagyüzemek gépeket és műszaki tökéletesítéseket vezethetnek be, széleskörű munkamegosztást és specializálást alkalmazhatnak, ami kisüzemek számára elérhetetlen. Mindennek következtében a termék előállítása a nagyüzemekben kevesebbe kerül, mint a kisüzemekben. A konkurrenciaharc nagy költségekkel és veszteségekkel jár. A nagyüzemek elviselik ezeket a veszteségeket, amelyek a későbbiek során bőven megtérülnek, míg a kisüzemek, de gyakran a középüzemek is, tönkremennek. A nagytőkések hasonlíthatatlanul könnyebben és kedvezőbb feltételekkel kapnak pénzkölcsönt, márpedig a hitel az egyik legfontosabb fegyver a versenyharcban. Az említett előnyök folytán a tőkés országokban egyre

jobban felülkerekednek a hatalmas technikai felszereléssel ellátott nagyüzemek, igen sok kis- és középüzem pedig tönkremegy, elpusztul. A tőke koncentrációja és centralizációja következtében néhány óriási vagyonnal rendelkező kapitalista tízmeg százezernyi munkás sorsának urává válik.

A mezőgazdaságban a tőkés koncentráció arra vezet, hogy a föld és a többi termelőeszköz egyre inkább a nagytulajdonosok kezében összpontosul, a kis- és középparasztok széles rétegei pedig elvesztik földjüket, igásállataikat, felszerelésüket, s leigázó függőségbe kerülnek a tőkével szemben. A parasztok és kisiparosok tömegei mennek tönkre és válnak proletárrá.

A tőke koncentrációja és centralizációja ilyenformán *az osztályellentétek kiéleződésére,* a társadalom burzsoá, kizsákmányoló kisebbsége és nincstelen kizsákmányolt többsége közt tátongó szakadék további mélyülésére vezet. Ugyanakkor a termelés koncentrációja hozzájárul ahhoz, hogy a proletariátus egyre nagyobb tömegei összpontosulnak tőkés nagyüzemekben és ipari központokban. Ez megkönnyíti a munkások összefogását, és szervezkedését a tőke elleni harcra.

Az ipari tartaléksereg. A kapitalizmusban a termelés fejlődésével, mint már mondottuk, együtt jár a tőke szerves összetételének növekedése. A munkaerő-keresletet nem az egész tőke, hanem csak annak változó része határozza meg. A tőke változó része azonban a technikai haladás arányában az állandó tőkéhez képest viszonylag csökken. Ezért a tőkefelhalmozás során, a tőke szerves összetételének növekedésével a munkáskéz iránti kereslet *viszonylag csökken,* jóllehet a proletariátus a kapitalizmus fejlődésével számbelileg növekszik.

Ennek következtében a munkások jelentős tömege nem talál munkája számára alkalmazást. A munkáslakosság egy része „fölöslegesnek" bizonyul, s úgynevezett *viszonylagos túlnépesedés* jön létre. Ez a túlnépesedés azért viszonylagos, mert a munkaerő egy része csak a *tőke* felhalmozási szükségleteihez képest bizonyul fölöslegesnek. A burzsoá társadalomban tehát a társadalmi gazdagság növekedése arányában a munkásosztály egy része egyre nehezebb és minden mértéket meghaladó munkára, másik része pedig kényszerű munkanélküliségre van ítélve.

A viszonylagos túlnépesedés következő fő formáit kell megkülönböztetni:

A *mozgó túlnépesedést* azok a munkások alkotják, akik a termelés csökkenése, új gépek bevezetése, üzemek bezárása következtében egy bizonyos időre elvesztik munkájukat. A termelés bővülése esetén az ilyen munkanélküliek egy része ugyanúgy, mint a serdülő nemzedékből kikerülő új munkások egy része, munkához jut. A foglalkoztatott munkások össz-

létszáma növekszik, de a termelés méreteihez képest állandóan csökkenő arányban.

A *rejtett túlnépesedést* a tönkrement kistermelők, mindenekelőtt a szegényparasztok és a falusi nincstelenek alkotják, akiket a mezőgazdaság az évnek csak kis részében foglalkoztat, akik nem találnak munkát az iparban, s nyomorúságosan tengődnek, keservesen küszködnek a falun. Az ipartól eltérően a mezőgazdaságban a technika fejlődése során abszolúte is csökken a munkáskereslet.

A *pangó túlnépesedést* azoknak az embereknek a népes csoportjai alkotják, akik elvesztették állandó munkájukat, akiknek egyáltalán nincs rendszeres foglalkozásuk, s akiknek a szokásos munkabérnél jóval kevesebbet fizetnek. Azoknak a dolgozóknak nagy tömege ez, akiket a tőkés házimunka terén foglalkoztatnak vagy akik alkalmi napszámosmunkából élnek.

Végül, a viszonylagos túlnépesedés legalsó rétegét azok az emberek alkotják, akik már régen kiszorultak a termelésből, semmi reményük sincs arra, hogy oda visszakerüljenek, s alkalmi keresetből élnek. Ezeknek az embereknek egy része koldul.

A termelésből kiszorult munkások alkotják az *ipari tartaléksereget* — a munkanélküliek seregét. Ez a sereg a tőkés gazdaság szükséges tartozéka, amely nélkül az nem létezhet és nem fejlődhet. Az ipari fellendülés időszakaiban, amikor a termelés gyorsütemű bővítésére van szükség, elegendő munkanélküli áll a vállalkozók rendelkezésére. A termelés bővülése nyomán a munkanélküliség ideiglenesen csökken. De azután bekövetkezik a túltermelési válság, a munkások óriási tömege kerül ismét utcára, és szaporítja a munkanélküli tartalékssereget.

Az ipari tartaléksereg lehetővé teszi a kapitalisták számára, hogy fokozzák a munkások kizsákmányolását. A munkanélkülieknek a legsúlyosabb munkafeltételekhez is hozzá kell járulniok. A munkanélküliség bizonytalanná teszi a termelésben foglalkoztatott munkások helyzetét, és erősen leszállítja az egész munkásosztály életszínvonalát. Ezért nem érdeke a kapitalistáknak az ipari tartaléksereg megszüntetése, hiszen ez nyomást gyakorol a munkapiacra, s olcsó munkaerőt biztosít a kapitalista számára.

A tőkés termelési mód fejlődésével a termelés fellendülésének időszakaiban csökkenő, a válságok időszakaiban pedig növekvő munkanélküli sereg egészében szakadatlanul növekszik.

Angliában a trade-unionok tagjai közül munkanélküli volt: 1853-ban 1.7%, 1880-ban 5,5, 1908-ban 7,8, 1921-ben 16.6%. Az Egyesült Államokban hivatalos adatok szerint a munkanélküliek száma az egész munkásosztályon belül 1890-ben 5,1%, 1900-ban 10, 1915-ben 15,5, 1921-ben 23,1% volt. Németországban a szakszervezeti tagok között a munkanélküliek száma 1887-ben 0,2%, 1900-ban 2, 1926-ban 13% volt. Óriási arányú a viszonylagos túlnépesedés a keleti gyarmati és félgyarmati országokban.

A kapitalizmus fejlődésével egyre nagyobb arányokat ölt a *részleges munkanélküliség*, amikor ugyanis a munkásokat nem teljes napon vagy nem teljes munkahéten át foglalkoztatják.

A munkanélküliség a munkásosztály valóságos korbácsa. A munkásoknak munkaerejük eladásán kívül nincs miből élniök. Az elbocsátott munkásokat éhhalál fenyegeti. Gyakran kénytelenek a szemetes kosarakban turkálni, hogy rothadt élelmiszermaradékokat találjanak. A munkanélküliek fedél nélkül maradnak, mert még a nagyvárosok nyomornegyedeiben levő éjjeli szállást sem tudják megfizetni. A burzsoázia tehát képtelennek bizonyul arra, hogy a tőke bérrabszolgái részére akár a rabszolga életkörülményeit is biztosítani tudja.

A polgári közgazdászok örök természeti törvényekre való hivatkozásokkal próbálják igazolni a kapitalizmusban észlelhető munkanélküliséget. Ezt a célt szolgálják Malthus — a XVIII. század végén és a XIX. század elején élt reakciós angol közgazdász áltudományos agyszüleményei. A Malthus által kiagyalt „népesedési törvény" úgy szól, hogy az emberi társadalom keletkezése óta a népesség mértani haladvány szerint (1, 2, 4, 8 stb.) szaporodik, a létfenntartási eszközök mennyisége viszont a természeti kincsek korlátozottsága folytán számtani haladvány szerint (1, 2, 3, 4 stb.) növekszik. Ez Malthus szerint a fölösleges népességnek, a néptömegek éhezésének és nyomorának fő oka. Malthus véleménye szerint a proletariátus nem a tőkés rend megszüntetése útján, hanem a házasságtól való tartózkodás és a mesterséges születésszabályozás útján szabadulhat meg a nyomortól és az éhségtől. Malthus jótékony hatásúnak tartotta a háborúkat és a járványokat, mert csökkentik a dolgozó lakosság számát. Malthus elmélete méivségesen reakciós. Ez az elmélet a kapitalizmus gyógyíthatatlan bajainak igazolásául szolgál a burzsoázia számára. Malthus kitalálásainak semmi közük a valósághoz. Az emberiség rendelkezésére álló hatalmas technika olyan ütemben tudja növelni a létfenntartási eszközök mennyiségét, hogy azt a népesség semmiféle, még a leggyorsabb növekedése sem szárnyalhatja túl. Ennek ellenére útjában áll a tőkés termelési mód — a tömegek nyomorának igazi oka.

Marx feltárta a *tőkés népesedési törvényt*, amely abban áll, hogy a polgári társadalomban a tőke felhalmozásával, a társadalmi gazdagság növekedésével párhuzamosan a munkáslakosság egy része elkerülhetetlenül fölöslegessé válik, kiszorul a termelésből, a nyomor és az éhezés kínjaira van kárhoztatva. A tőkés népesedési törvényt a polgári társadalom termelési viszonyai szülik.

Az agrártúlnépesedés. A munka tőkés tartalékserege nemcsak az ipari termelésből kiszorult munkásokból, hanem a mezőgazdasági proletariátus és a szegényparasztság milliós tömegeiből is szaporodik.

A kapitalizmus fejlődésével fokozódik a parasztság differenciálódása. A mezőgazdasági munkások népes serege jön létre.

A tőkés mezőgazdasági nagyüzemek bérmunkás keresletet teremtenek. De olyan mértékben, ahogy a tőkés termelés sorra meghóditja a mezőgazdaság különböző ágait, s ahogy a gépek alkalmazása egyre jobban elterjed, a mezőgazdasági bérmunkások száma csökken. A falusi lakosság egyes tönkrement rétegei ipari proletariátussá válnak, s a városi munkanélküliek seregét szaporítják. A falusi lakosság jelentős része azonban az úgynevezett agrártúlnépesedést vagy rejtett túlnépesedést alkotja. Az *agrártúlnépesedés* a tőkés országok mezőgazdaságában levő fölös népesség, amely annak következtében jön létre, hogy a parasztság zöme tönkremegy, csak részben tud elhelyezkedni a mezőgazdasági termelésben, és nem jut munkához az iparban.

Az agrártúlnépesedés rejtett jellege abban áll, hogy falun a fölösleges munkaerő többé-kevésbé mindig a kis- és törpeparaszti gazdasággal függ össze. A mezőgazdasági bérmunkásoknak rendszerint van egy kis földecskéjük, amely keresetük kiegészítéséül, vagy olyankor, amikor nincs munka, nyomorúságos létfenntartási eszközül szolgál. Az ilyen gazdaságokra szüksége van a kapitalizmusnak, hogy olcsó munkaerő álljon a rendelkezésére.

A kapitalizmusban az agrártúlnépesedés óriási arányokat ér el. A cári Oroszországban a XIX. század végén a falusi rejtett munkanélküliség 13 millió fő volt. Németországban 1907-ben 5 millió parasztgazdaságból 3 millió kisgazdaság munkatartaléksereget alkotott. Az Egyesült Államokban századunk harmincas éveiben hivatalos, nyilvánvalóan szépített adatok szerint 2 millió „fölösleges" farmer volt. Évente a nyári hónapokban egy-kétmillió amerikai mezőgazdasági munkás családjával és holmijával együtt az országot járja, és munkát keres.

Különösen nagyarányú az agrártúlnépesedés a gyarmati országokban. Indiában például, ahol az ország egész lakosságának mintegy háromnegyed része a mezőgazdaságban van foglalkoztatva, az agrártúlnépesedés sokmilliós sereget jelent. A falusi lakosság jelentős része olyan emberekből áll, akik állandóan éheznek; minden évben többmillió ember hal meg éhség és járványok következtében.

A tőkés felhalmozás általános törvénye. A proletariátus viszonylagos és abszolút elnyomorodása. A kapitalizmus fejlődése arra vezet, hogy a tőkefelhalmozás során a burzsoá társadalom egyik pólusán óriási vagyonok összpontosulnak, nő a kizsákmányoló osztályok fényűzése és élősdisége, pazarlása és tétlensége; a társadalom másik pólusán egyre fokozódik a proletariátus kizsákmányolása, nő a munkanélküliség és egyre jobban nyomorognak azok, akik munkájukkal minden gazdagságot létrehoznak.

„Mennél nagyobb a társadalmi gazdagság, a funkcionáló tőke, mennél nagyobb arányú és mennél erőteljesebb a növekedése, tehát a proletariátus abszolút nagysága és munkájának termelőereje is, annál nagyobb az ipari tartalékhadsereg... Az ipari tartalékhadsereg viszonylagos nagysága tehát a gazdagság

potenciáival együtt nő. Mennél nagyobb azonban ez a tartalékhadsereg az aktív munkáshadsereghez képest, annál tömegesebb az állandósult túlnépesség, melynek nyomora fordított arányban áll munkájának gyötrelmeivel... *Ez a tőkés felhalmozás abszolút, általános törvénye*"[1].

A tőkés felhalmozás általános törvényében a kapitalizmus gazdasági alaptörvényének, az értéktöbblet törvénynek az érvényesülése jut konkrétan kifejezésre. Az értéktöbblet növeléséért folyó hajsza arra vezet, hogy a kizsákmányoló osztályok kezében gazdagság halmozódik fel, a nincstelen osztályok körében pedig nő a munkanélküliség, a nyomor és az elnyomás.

A kapitalizmus fejlődésével a proletariátus viszonylagos és abszolút elnyomorodásának folyamata megy végbe.

A proletariátus *viszonylagos elnyomorodása* abban áll, hogy a burzsoá társadalomban a munkásosztály részesedése a nemzeti jövedelemben szüntelenül csökken, míg a kizsákmányoló osztályok részesedése állandóan növekszik.

Amerikai polgári közgazdászok adatai szerint az Egyesült Államokban a XX. század 20-as éveiben a tulajdonosok 1%-a az egész gazdagság 59%-ával, a lakosság 87%-át tevő legszegényebb rétegek pedig a nemzeti vagyonnak mindössze 8%-ával rendelkeztek. A munkásosztály jövedelmének részaránya a társadalmi gazdagság abszolút növekedése ellenére erősen csökkent. A munkások munkabére a tőkések profitjának százalékában kifejezve 1889-ben 70%, 1918-ban 61, 1929-ben 47, 1939-ben 45% volt.

1920—1921-ben Anglia legvagyonosabb emberei, akik a vagyonosok összességének nem egészen 2%-át alkották, az ország egész nemzeti vagyonának 64%-át összpontosították kezükben, a lakosság 76%-a pedig a nemzeti vagyonnak mindössze 7,6%-ával rendelkezett. A cári Oroszországban 1900-tól 1913-ig a névleges bér összege az ipari munkások számának növekedése következtében csaknem 80%-kal nőtt, ugyanakkor azonban a reálbér csökkent, a gyárosok profitja pedig több mint háromszorosára növekedett.

A proletariátus *abszolút elnyomorodása* életszínvonalának közvetlen csökkenését jelenti.

„A munkás *abszolút* elnyomorodik, vagyis egyenesen szegényebbé válik, mint korábban volt, kénytelen rosszabbul élni, szűkösebben táplálkozni, gyakrabban kénytelen éhezni, pincékben és padlásokon húzni meg magát...

A gazdagság a kapitalista társadalomban — a munkástömegek elnyomorodásával egy sorban — hihetetlen gyorsasággal növekszik"[2].

---

[1] *Marx*. A tőke. 1. köt. Szikra 1949. 697—698. old.

[2] *Lenin*. Elnyomorodás a tőkés társadalomban. Lásd *Lenin—Sztálin*. A munkáról. Szikra 1950. 60. old.

A burzsoá politikai gazdaságtan a kapitalista valóság szépítése céljából tagadni próbálja a proletariátus abszolút elnyomorodását. A tények azonban arról tanúskodnak, hogy a kapitalizmusban a munkásosztály életszínvonala egyre jobban és jobban hanyatlik. Ez sokféle formában nyilvánul meg.

A proletariátus abszolút elnyomorodása megnyilvánul a reálbér csökkenésében. Mint már mondottuk, a tömegfogyasztási cikkek árának rendszeres emelkedése, a lakbérek növekedése, az adók emelkedése következtében a munkások reálbére szakadatlanul csökken. A XX. században Angliában, az Egyesült Államokban, Franciaországban, Olaszországban és más tőkés országokban a munkások reálbére alacsonyabb, mint a XIX. század derekán volt.

A proletariátus abszolút elnyomorodása megnyilvánul abban, hogy a munkanélküliség egyre nagyobb méreteket ölt, és egyre tartósabbá válik.

A proletariátus abszolút elnyomorodása megnyilvánul a munkaintenzitás állandó növekedésében és a munkafeltételek szakadatlan romlásában, ami arra vezet, hogy a munkás gyorsan megöregszik, munkaképtelenné, rokkanttá válik. A munkaintenzitás növekedése és a munkavédelmi intézkedések elmulasztása miatt óriási mértékben növekszik az üzemi balesetek száma, igen sokan válnak nyomorékká.

Így például az Egyesült Államok széniparában 1878-tól 1914-ig az ezer foglalkoztatott munkásra jutó halálos kimenetelű üzemi balesetek száma 71,5%-kal növekedett. Az Egyesült Államok üzemeiben csupán 1939 folyamán több mint félmillió ember halt meg vagy vált nyomorékká. Nő a balesetek száma Anglia széniparában is: a háború előtt évente minden hatodik bányász járt szerencsétlenül, 1949—1952-ben pedig már minden harmadik bányász lett baleset áldozata.

A proletariátus abszolút elnyomorodása megnyilvánul a dolgozók táplálkozási és lakásviszonyainak erős romlásában, aminek következtében megrendül a munkáslakosság egészsége, nő a halálozási arányszáma, megrövidül élettartama. A lakásösszeírások hivatalos adatai szerint az Egyesült Államokban a lakóhelyiségeknek mintegy 40%-a a legminimálisabb egészségügyi és biztonsági követelményeknek sem felel meg. A munkáslakosság körében sokkal magasabb a halálozási arányszám, mint az uralkodó osztályok körében. Detroit nyomornegyedeiben a gyermekhalandóság hatszor akkora, mint átlag az Egyesült Államokban. A dolgozók fokozódó elnyomorodása folytán a XIX. század hetvenes évei és a XX. század harmincas évei között az ezer lakosra számított születések száma Angliában

36-ról 15-re, Németországban 39-ről 19-re, Franciaországban 26-ról 15-re csökkent.

A proletariátus abszolút elnyomorodása különösen éles formákat ölt a gyarmati országokban, ahol a munkások roppant nyomora és rendkívül magas halálozási arányszáma a megfeszített munka és az állandóan megismétlődő éhínségek következtében tömeges jelleget ölt.

A kapitalizmusban a szegényparasztság életszínvonala nem magasabb, sőt gyakran alacsonyabb, mint a bérmunkásoké. A tőkés társadalomban nemcsak a proletariátus abszolút és viszonylagos elnyomorodása megy végbe, hanem a parasztság zöme is tönkremegy és elnyomorodik. A cári Oroszországban több tízmillióra becsülték az éhező szegényparasztok számát. Amerikai összeírások adatai szerint az utóbbi évtizedekben az Egyesült Államokban a farmerek mintegy kétharmadának életszínvonala általában nem éri el a létminimumot, s ezek a farmerek mérhetetlen nélkülözések közepette élnek. Ezért a parasztokat létérdekeik késztetik arra, hogy szövetségre lépjenek a tőkés rend megdöntésére hivatott munkásosztállyal.

A kapitalizmus fejlődésének útja a dolgozók túlnyomó többsége számára — az elnyomorodás és az éhínséghez közel álló tengődés útja. A burzsoa rendben a termelőerők fejlődése nemhogy enyhítené, hanem megsokszorozza a dolgozó tömegek nyomorát és nélkülözéseit.

A tőkés termelési mód alapvető ellentmondása. A kapitalizmus fejlődésének előrehaladása arányában egyre nagyobb mértékben egyesíti igen nagyszámú ember munkáját. Növekszik a társadalmi munkamegosztás. A különálló, azelőtt többé-kevésbé önálló iparágak egész sor, egymással kölcsönösen összefüggő és egymástól függő termelési ággá alakulnak át. Óriási mértékben fejlődik a gazdasági kapcsolat az egyes vállalatok, területek és egész országok között.

A kapitalizmus az iparban és a mezőgazdaságban egyaránt létrehozza a nagyüzemi termelést. A termelőerők fejlődése olyan szerszámokat és gépeket, s olyan termelési módszereket hoz létre, amelyek sok száz meg ezer munkás munkájának egyesítését követelik. Nő a termelés koncentrációja. Ily módon a munka tőkés társadalmasítása, a termelés társadalmasítása megy végbe.

A termelés fokozódó társadalmasítása azonban maroknyi magánvállalkozó érdekében történik, akik hasznuk növelésére törekednek. Sok millió ember társadalmi munkájának terméke a kapitalisták magántulajdonába kerül.

A tőkés rendet tehát mélyreható ellentmondás jellemzi: a termelés társadalmi jellegű, s ugyanakkor a termelőeszközök

tulajdona a termelés társadalmi jellegével összeegyeztethetetlen tőkés tulajdon marad. *A termelés társadalmi jellege és az elsajátítás tőkés formája közti ellentmondás* a tőkés termelési mód *alapvető* ellentmondása, amely a kapitalizmus fejlődésével mindjobban kiéleződik. Ez az ellentmondás a tőkés termelés anarchiájának fokozódásában, s a proletariátus, az egész dolgozó nép és a burzsoázia közötti antagonisztikus osztályellentétek növekedésében nyilvánul meg.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. Az újratermelés a termelési folyamat állandó megújítása, szakadatlan megismétlése. Az egyszerű újratermelés a termelés változatlan méretekben való megújítását, a bővített újratermelés a termelés bővített méretekben való megújítását jelenti. A kapitalizmusra a termelés hanyatlásával járó válságok időszakai által megszakított bővített újratermelés jellemző. A tőkés bővített újratermelés a kizsákmányolási viszonyok állandó megújulását és elmélyülését jelenti.

2. A kapitalizmusban a bővített újratermelés tőkefelhalmozást tételez fel. A tőkefelhalmozás azt jelenti, hogy az értéktöbblet egy részét hozzácsapják a tőkéhez, vagyis az értéktöbbletet tőkévé változtatják. A tőkés felhalmozás a tőke szerves összetételének növekedésére, vagyis az állandó tőkének a változó tőkénél gyorsabb növekedésére vezet. A tőkés újratermelés során a tőke koncentrációja és centralizációja megy végbe. A nagyüzemi termelésnek döntő előnyei vannak a kisüzemi termeléssel szemben, aminek következtében a nagy és legnagyobb vállalatok kiszorítják és alárendelik maguknak nemcsak a kistermelőket, hanem a gyengébb tőkés vállalatokat is.

3. A tőkefelhalmozással, a tőke szerves összetételének növekedésével a munkáskezek iránt megnyilvánuló kereslet viszonylag csökken. Kialakul a munkanélküliek ipari tartalékserege. A tőkés mezőgazdaságban a parasztság zömének tönkrejutása révén létrejött munkaerőfölösleg agrártúlnépesedésre vezet. A tőkés felhalmozás általános törvénye azt jelenti, hogy a gazdagság egy kizsákmányoló kisebbség kezében összpontosul, s ugyanakkor nő a dolgozóknak, vagyis a társadalom túlnyomó többségének nyomora. A kapitalizmusban a bővített újratermelés elkerülhetetlenül a munkásosztály viszonylagos és abszolút elnyomorodására

vezet. A viszonylagos elnyomorodás azt jelenti, hogy csökken a munkásosztály részesedése a tőkés országok nemzeti jövedelmében. Az abszolút elnyomorodás a munkásosztály életszínvonalának közvetlen hanyatlását jelenti.

4. A kapitalizmus alapvető ellentmondása a termelés társadalmi jellege és az elsajátítás tőkés formája közti ellentmondás. A kapitalizmus fejlődésével ez az ellentmondás egyre jobban kiéleződik, elmélyülnek a burzsoázia és a proletariátus közötti antagonisztikus osztályellentétek.

X. FEJEZET

A TŐKE KÖRFORGÁSA ÉS MEGTÉRÜLÉSE

A tőke körforgása. Az ipari tőke három formája. A tőkés termelési mód létfeltétele a fejlett áruforgalom, vagyis a pénz közvetítésével folyó árucsere. A tőkés termelés elválaszthatatlanul összefügg a forgalommal.

Minden egyes tőke meghatározott pénzösszeg formájában kezdi meg életútját, *pénztőkeként* jelentkezik. A kapitalista a pénzen meghatározott fajtájú árukat: 1. termelőeszközöket és 2. munkaerőt vásárol. A forgalomnak ez az aktusa a következőképpen ábrázolható:

$$P - Á \begin{cases} M \\ Te \end{cases}$$

Ebben a képletben a P a pénzt, az $Á$ az árut, az M a munkaerőt, a Te a termelőeszközöket jelenti. A tőke e formaváltozása nyomán a tőke tulajdonosa megszerzi mindazt, ami a termeléshez szükséges. Eddig pénzformában rendelkezett a tőkével, most tőkéje ugyanakkora, de már *termelőtőke* formájában.

A tőke mozgásának *első szakasza* tehát abban áll, hogy a pénztőke termelőtőkévé alakul át.

Ezután kezdődik meg a termelési folyamat, melynek során a kapitalista által vásárolt áruk *termelő fogyasztása* megy végbe. Ez abban jut kifejezésre, hogy a munkás munkát fejt ki, a nyersanyagot feldolgozzák, a tüzelőt elégetik, a gépek elkopnak. A tőke ismét megváltoztatja formáját: a termelési folyamat következtében az előlegezett tőke meghatározott árutömegben ölt testet, *árutőke* formáját ölti. Csakhogy, először,

ezek már nem azok az áruk, amelyeket a kapitalista vásárolt, amikor vállalkozásba kezdett; másodszor, ennek az árutömegnek az értéke nagyobb a tőke eredeti értékénél, mert már tartalmazza a munkások által termelt értéktöbbletet.

A tőke mozgásának ez a szakasza a következőképpen ábrázolható:

$$\acute{A} \left\langle \begin{matrix} M \\ Te \end{matrix} \right. \ldots T \ldots \acute{A}'$$

Itt a T a termelést jelenti, az előtte és utána levő pontok azt mutatják, hogy a forgalmi folyamat megszakadt és a termelési folyamat megy végbe, az $\acute{A}'$ az áruformában levő tőkét jelenti, amelynek értéke megnövekedett annak következtében, hogy a kapitalista elsajátította az értéktöbbletet.

A tőke mozgásának *második szakasza* tehát abban áll, hogy a termelőtőke árutőkévé alakul át.

Ezzel a tőke mozgása nem áll meg. A termelt árukat realizálni kell. A kapitalista az eladott árukért meghatározott pénzösszeget kap cserébe.

A forgalomnak ez az aktusa a következőképpen ábrázolható:

$$\acute{A}' - P'$$

A tőke harmadszor változtatja meg formáját: ismét pénztőke formáját ölti. Ezután tulajdonosának több pénze van, mint kezdetben. A tőkés termelés elérte célját, amely nem egyéb, mint értéktöbblet kisajtolása.

A tőke mozgásának *harmadik szakasza* tehát abban áll, hogy az árutőke pénztőkévé alakul át.

A kapitalista, miután megkapta az eladott áruért a pénzt, ismét termelőeszközök és munkaerő vásárlására fordítja, amire a további termeléshez van szükség, és az egész folyamat megújul.

Ez az a három szakasz, amelyen a tőke mozgása során egymás után keresztülmegy. A tőke e szakaszok mindegyikében megfelelő funkciót tölt be. A pénztőkének a termelőtőke elemeivé való átalakulása biztosítja, hogy a kapitalista tulajdonában levő termelőeszközök egyesüljenek a bérmunkások munkaerejével; e nélkül az egyesülés nélkül nem mehet végbe a termelési folyamat. A termelőtőke funkciója abban áll, hogy a bérmunkás munkájával árutömeget, új értéket, tehát egyszersmind értéktöbbletet hozzon létre. Az árutőke funkciója abban áll, hogy a termelt árutömeg eladása útján, először, a termelésre

előlegezett tőke pénzformában visszatérjen a kapitalistához, és másodszor, a termelési folyamatban létrejött értéktöbblet pénzformában realizálódjék.

Ezen a három szakaszon megy keresztül mozgása során az *ipari tőke*. Ipari tőkén ebben az esetben minden olyan tőkét értünk, amelyet áruk termelésére használnak, függetlenül attól, hogy az iparról vagy a mezőgazdaságról van-e szó. „Az ipari tőke az egyetlen olyan létezési módja a tőkének, amelyben a tőke funkciója nemcsak értéktöbblet, illetve többlettermék elsajátítása, hanem egyúttal értéktöbblet létrehozása. Ezért az ipari tőke feltételezi a termelés tőkés jellegét; létezése magában foglalja a tőkések és bérmunkások osztályellentétének létezését"[1].

Tehát minden ipari tőke körforgás formájában végzi mozgását.

A *tőke körforgásának* a tőke egyik formából egy másikká való, egymást követő átalakulását, a tőkének mind a három szakaszt felölelő mozgását nevezzük. E szakaszok közül az első és a harmadik a forgalom körében, a második a termelés körében megy végbe. A forgalom nélkül, vagyis anélkül, hogy az áru pénzzé változna át, és a pénz visszaváltozna áruvá, elképzelhetetlen a tőkés újratermelés, vagyis a termelési folyamat állandó megújulása.

A tőke körforgása egészében a következőképpen ábrázolható:

$$P—Á\left\langle\begin{matrix}M\\Te\end{matrix}\right. \ldots T \ldots Á'—P'$$

A tőke körforgásának mind a három szakasza szorosan összefügg egymással és függ egymástól. A tőke körforgása csak azzal a feltétellel megy végbe normálisan, ha különböző fázisai közül az egyik fennakadás nélkül megy át a másikba.

Ha a tőke az első szakaszban elakad, az azt jelenti, hogy a pénztőke céltalanul létezik. Ha a második szakaszban történik fennakadás, az azt jelenti, hogy a termelőeszközök kihasználatlanul hevernek, és a munkaerő felhasználatlan marad. Ha a tőke a harmadik szakaszban ütközik akadályba, akkor az eladatlan áru felhalmozódik a raktárakban, és túlterheli a forgalmat.

Az ipari tőke körforgása során döntő jelentősége van a második szakasznak, amikor ugyanis az ipari tőke termelőtőkeként funkcionál; ebben a szakaszban megy végbe az áru, az érték és

[1] *Marx*. A tőke. 2. köt. Szikra 1953. 59. old.

az értéktöbblet termelése. A másik két szakaszban érték és értéktöbblet nem jön létre; itt csupán a tőke formaváltozása megy végbe.

A tőke körforgása során megkülönböztetett három szakasznak *az ipari tőke három formája* felel meg: 1. a pénztőke, 2. a termelőtőke és 3. az árutőke.

Minden tőke egyidejűleg mind a három formában létezik: míg az egyik része termelőtőkévé átalakuló pénztőke formájában van meg, a másik rész árutőkévé átalakuló termelőtőke, a harmadik rész pedig a pénztőkévé átalakuló árutőkét képviseli. Mindegyik rész sorra felveszi és elhagyja mind a három formát. Ez a helyzet nemcsak minden tőkével külön-külön, hanem valamennyi tőkével együttvéve, vagy más szóval, a társadalmi össztőkével. Ezért, állapítja meg Marx, a tőkét csak mint mozgást lehet felfogni, nem pedig mint nyugalmi helyzetben levő dolgot.

Ebben már benne rejlik a három tőkeforma *elkülönült létezésének* lehetősége. A továbbiakban ki fog tűnni, hogyan különül el a termelésben foglalkoztatott tőkétől a kereskedelmi tőke és a kölcsöntőke. Ezen az elkülönülésen alapul a burzsoázia három különböző csoportjának — a gyárosoknak, a kereskedőknek és a bankároknak — a létezése, amelyek között az értéktöbblet elosztása végbemegy.

A tőke megtérülése. A termelési idő és a forgalmi idő. Minden tőke szakadatlanul körforgást végez, s ezt állandóan megismétli. Ezzel a tőke megtérülése megy végbe.

A *tőke megtérülésének* a tőke nem egyszeri aktusként, hanem periodikusan megújuló és megismétlődő folyamatként felfogott körforgását nevezzük. A tőke *megtérülési ideje* a termelési idő és a forgalmi idő együttesen véve. Más szóval, a megtérülési idő az az időköz, amely a tőkének meghatározott formában történő előlegezése pillanatától addig a pillanatig telik el, amíg a tőke ugyanabban a formában, de az értéktöbblettel megnövekedve visszatér a kapitalistához.

A *termelési idő* az az idő, amelynek folyamán a tőke a termelés körében tartózkodik. A termelési idő legfontosabb része a *munkaperiódus,* amelynek folyamán a feldolgozandó tárgy közvetlenül megmunkálás alatt áll. A munkaperiódus az egyes termelési ágak jellegétől, az egyes üzemek technikájának színvonalától és más feltételektől függ. Például, a fonodában mindössze néhány napra van szükség ahhoz, hogy egy bizonyos mennyiségű gyapotot eladásra kész fonallá alakítsanak át, a mozdonygyárban ellenben minden egyes mozdony elkészítése nagyszámú munkás több héten át végzett munkáját igényli.

A termelési idő rendszerint hosszabb, mint a munkaperiódus. Ma-

gában foglalja a feldolgozás megszakításait is, amelyek folyamán a munka tárgyát meghatározott természeti folyamatok hatásának teszik ki, mint például a bor erjedése, a bőr cserzési ideje, a búza növekedése stb. A technika fejlődésével sok ilyen folyamat időtartama megrövidül.

A *forgalmi idő* az az idő, amelynek folyamán a tőke pénzformából termelőformába, és áruformából pénzformába megy át. A forgalmi idő hossza a termelőeszközök vásárlási feltételeitől és a készáruk eladási feltételeitől, a piac távolságától, a közlekedési és hírközlési eszközök fejlettségétől függ.

Az állótőke és a forgótőke. A termelőtőke különböző részei nem azonos módon térülnek meg. A termelőtőke egyes részeinek megtérülése közti különbség annak a módnak a különbözőségéből fakad, ahogyan ezek a részek átviszik értéküket a termékre. Ettől függően a tőke álló- és forgótőkére oszlik.

Állótőkének a termelőtőkének azt a részét nevezzük, amely, bár teljesen részt vesz a termelésben, értékét nem egyszerre viszi át a termékre, hanem részletekben, több termelési periódus folyamán. Ez a tőkének az a része, amelyet épületekre, különböző létesítményekre, gépek és berendezések vásárlására fordítanak.

A kapitalista az állótőkét egyszerre, működésének egész idejére előlegezi, értéke azonban csak részletekben tér vissza a kapitalistához pénzformában. Az állótőke elemei rendszerint sok éven át szolgálják a termelés céljait; évente meghatározott mértékben elkopnak, és végül is alkalmatlanná válnak a további használatra. Ez a gépek, berendezések *fizikai kopása.*

A szerszámok és gépek a fizikai kopás mellett *erkölcsi kopásnak* is ki vannak téve. Egy olyan gép, amely 5—10 éve van használatban, még elég jó karban lehet, de ha ez alatt az idő alatt más, ugyanolyan fajtájú, de tökéletesebb, nagyobb teljesítőképességű vagy olcsóbb gépet hoznak létre, ez a régi gép elértéktelenedésére vezet. Ezért a kapitalistának érdeke, hogy a lehető legrövidebb idő alatt teljesen kihasználja a berendezést. Innen ered a kapitalistáknak az a törekvése, hogy meghosszabbítsák a munkanapot, fokozzák a munka intenzitását, s hogy az üzem több műszakban megszakítás nélkül dolgozzék.

Forgótőkének a termelőtőkének azt a részét nevezzük, amelynek értéke *egy* termelési periódus alatt teljesen átmegy az árura, s amely az áru realizálásával teljes egészében visszatér a kapitalistához pénzformában (értéktöbblettel megnövekedve). Ez a tőkének az a része, amelyet munkaerő, nyersanyag, fűtőanyag és segédanyagok vásárlására, vagyis olyan termelőeszközök vásárlására fordítanak, amelyek nem az állótőkéhez tartoznak, s amelyek közül a munkaerő vásárlására fordított

összeget a kapitalista, mint már mondottuk, szaporulattal kapja vissza.

Az alatt az idő alatt, amíg az állótőke csak egyszer térül meg, a forgótőke megtérülése sokszor megismétlődik.

A kapitalista áruja eladásakor egy bizonyos pénzösszeget kap, amely a következőket tartalmazza: 1. az állótőke ama részének értékét, amely a termelési folyamat során átment az árura, 2. a forgótőke értékét, 3. az értéktöbbletet. A kapitalistának ahhoz, hogy folytathassa a termelést, ismét szüksége van a forgótőkének megfelelő készpénzre, hogy munkásokat vegyen fel, nyersanyagot, fűtőanyagot és segédanyagokat vásároljon. A kapitalista az állótőke értékéből az árura átment résznek megfelelő összeget az erő- és szerszámgépek és épületek kopásának pótlására, vagyis amortizációra használ fel.

Az *amortizáció* az állótőke értékének pénzformában való fokozatos pótlása, az állótőke elhasználódásának megfelelő időszakos leírások útján. Az amortizációs leírások egy részét generáljavításra, vagyis az elhasználódott berendezések, készülékek, gyárépületek stb. részleges helyreállítására fordítják. Az amortizációs leírások nagy részét azonban a kapitalisták pénzformában őrzik (rendszerint a bankokban), abból a célból, hogy amikor szükségük van rá, a régi gépek helyébe újakat vásárolhassanak, vagy az alkalmatlanná vált épületek helyett újakat építhessenek.

A marxi politikai gazdaságtan a tőkének álló- és forgótőkére való felosztását megkülönbözteti állandó és változó tőkére való felosztásától. Az állandó és a változó tőke annak a szerepnek a tekintetében különbözik egymástól, amelyet a munkások tőkés kizsákmányolásának folyamatában játszanak, ezzel szemben az álló- és a forgótőke a megtérülés jellegét tekintve különbözik.

A tőke felosztásának ezt a két módját a következőképpen szemléltethetjük:

A kizsákmányolás folyamatában betöltött szerep szerinti felosztás	A tőke részei	A megtérülés jellege szerinti felosztás
Állandó tőke	Üzemi épületek és létesítmények Berendezések, gépek	Állótőke
	Nyersanyag, fűtőanyag, segédanyagok	Forgótőke
Változó tőke	A munkások munkabére	

A burzsoá politikai gazdaságtan a tőkének csak álló- és forgótőkére való felosztását ismeri el, minthogy a tőkének ez a felosztása önmagában nem mutatja meg a munkaerő szerepét az értéktöbblet létrehozásában, hanem ellenkezőleg, elkendőzi a kapitalistának a munkaerő alkalmazására fordított kiadásai és a nyersanyagra, fűtőanyagra stb. fordított kiadások közötti gyökeres különbséget.

Az értéktöbblet évi rátája. A tőkemegtérülés meggyorsításának módjai. A változó tőke nagysága mellett a tőke megtérülésének gyorsasága befolyásolja a kapitalista által a munkásokból az év folyamán kisajtolt értéktöbblet mennyiségét.

Vegyünk két tőkét, amelyek változó része egyformán 25 000 dollár, az értéktöbbletráta pedig 100 százalék. Tegyük fel, hogy az egyik tőke évente egyszer, a másik évente kétszer térül meg. Ez azt jelenti, hogy a második tőke tulajdonosa, akinek ugyanakkora pénzösszege van, az év folyamán kétszer annyi munkást vehet fel és zsákmányolhat ki, mint az első tőke tulajdonosa. Így a két kapitalista különböző eredménnyel zárja az évet. Az első egy év alatt 25 000 dollár értéktöbblethez, a második — 50 000 dollár értéktöbblethez jutott.

Az *értéktöbblet évi rátája* nem egyéb, mint *az esztendő folyamán* létrehozott értéktöbblet tömegének és az előlegezett változó tőkének az **aránya**. Példánkban az értéktöbblet évi rátája, százalékban kifejezve, az első tőkésnél

$$\frac{25\,000}{25\,000} = 100\%, \text{ a másodiknál pedig } \frac{50\,000}{25\,000} = 200\%.$$

Ebből világos, hogy a kapitalistáknak érdekük a tőke megtérülésének meggyorsítása, hiszen ez a meggyorsulás lehetővé teszi számukra, hogy kisebb tőkével ugyanakkora értéktöbbletet vagy ugyanakkora tőkével több értéktöbbletet szerezzenek. A tőke megtérülésének gyorsasága befolyásolja a forgótőke ama részének nagyságát is, amelyet nyersanyag, fűtőanyag és segédanyagok vásárlására előlegeznek.

Marx kimutatta, hogy a tőke forgalmának meggyorsulása önmagában véve egyetlen atomnyi új értéket sem hoz létre. A tőke gyorsabb megtérülése és az egy bizonyos évben létrehozott értéktöbblet pénzformában való gyorsabb realizálása csupán lehetővé teszi a kapitalistáknak, hogy ugyanakkora tőkével több munkást vegyenek fel, akiknek munkája az év folyamán nagyobb értéktöbblettömeget hoz létre.

Mint láttuk, a tőke megtérülési ideje a termelési időből és a forgalmi időből áll. A kapitalista igyekszik mind a kettőt lerövidíteni.

Az áruk előállításához szükséges munkaperiódus a termelőerők fejlődésével, a technika fejlődésével csökken. Így például a modern nyersvas- és acéltermelési eljárások révén ezek a folyamatok sokszorta kevesebb időt igényelnek, mint 100—150 évvel ezelőtt. Jelentős eredményekre vezet a termelés szervezésének fejlődése is, például a sorozat- vagy tömeggyártásra való áttérés.

A feldolgozás megszakításai, amelyek a termelési időnek a munkaperiódust meghaladó részét alkotják, a technika fejlődésével sok esetben szintén lerövidülnek. Így például a bőrcserzés folyamata régebben hetekig tartott, ma pedig a legújabb vegyi eljárások alkalmazása folytán csak néhány órát vesz igénybe. Számos termelési ágban széles körben alkalmaznak katalizátorokat: a vegyi folyamatokat meggyorsító anyagokat.

A vállalkozó a tőke megtérülésének meggyorsítása céljából a munkanap meghosszabbításához és a munkaintenzitás növeléséhez is folyamodik. Ha 10 órás munkanap mellett a munkaperiódus 24 nap, akkor a munkanap kétórás meghosszabbítása 20 napra csökkenti a munkaperiódust, s ennek megfelelően gyorsítja meg a tőke megtérülését. Ugyanilyen eredménnyel jár a munkaintenzitás növelése, amikor ugyanis a munkás 60 perc alatt ugyanannyi energiát fejt ki, mint addig mondjuk 72 perc alatt.

Továbbá, a kapitalisták a tőke forgalmi idejének megrövidítése útján is igyekeznek meggyorsítani a tőke megtérülését. Ennek lehetőségét a közlekedés, a posta, a távíró fejlődése, a kereskedelem jobb megszervezése teremti meg. A forgalmi idő megrövidítését azonban hátráltatja először az a körülmény, hogy a termelés a tőkés világban területileg rendkívül ésszerűtlenül oszlik el, ami óriási távolságú áruszállításokat tesz szükségessé, másodszor pedig a tőkés konkurrencia kiéleződése és az értékesítési nehézségek növekedése.

A forgótőkével együtt az egy bizonyos időszakban létrehozott értéktöbblet is átmegy a forgalmon. Minél rövidebb a tőke megtérülési ideje, annál gyorsabban realizálódik pénzformában a munkások által létrehozott értéktöbblet, s annál gyorsabban szolgálhat a termelés bővítésére.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. Minden egyes egyéni ipari tőke szakadatlan mozgást végez, három szakaszból álló körforgás formájában. Ennek a három szakasznak az ipari tőke három formája felel meg — a pénzforma, a termelőforma és az áruforma, amelyek funkciójukban különböznek egymástól.

2. A tőke nem egyszeri aktusként, hanem periódikusan megújuló folyamatként felfogott körforgását a tőke megtérülésének nevezzük. A tőke megtérülési ideje a termelési idő és a forgalmi idő együttesen véve. A termelési idő legfontosabb része a munkaperiódus.

3. Minden termelőtőke két részre oszlik, amelyek a megtérülés jellegében különböznek egymástól: állótőkére és forgótőkére. Az állótőke a termelőtőkének az a része, amelynek értéke nem egyszerre, hanem részletekben, több termelési periódus alatt megy át az árura. A forgótőke a termelőtőkének az a része, amelynek értéke egy termelési periódus alatt teljesen átmegy az árura, s az áru eladásával teljes egészében visszatér a kapitalistához.

4. A tőke megtérülésének meggyorsulása lehetővé teszi a kapitalisták számára, hogy ugyanazzal a tőkével az év folyamán több megtérülést hajtsanak végre, s így több munkást vehessenek fel, akik nagyobb tömegű értéktöbbletet termelnek. A kapitalisták a technika tökéletesítésével, különösen pedig a munkások kizsákmányolásának fokozásával — a munkanap meghosszabbításával és a munkaintenzitás növelésével igyekeznek meggyorsítani a tőke megtérülését.

XI. FEJEZET

AZ ÁTLAGPROFIT ÉS A TERMELÉSI ÁR

A tőkés termelési költségek és a profit. A profitráta. A tőkés társadalom kizsákmányoló osztályainak jövedelme abból az értéktöbbletből ered, amelyet a bérmunkások munkája hoz létre a termelés folyamán. Vizsgáljuk meg először azokat a törvényeket, amelyek folytán az értéktöbblet — a tőkéjüket árutermelésbe fektető kapitalisták jövedelmeként — profit formáját ölti.

A tőkés üzemekben termelt áru értéke három részből áll: 1. az állandó tőke értékéből (a gépek, épületek értékének egy része, a nyersanyag, fűtőanyag stb. értéke), 2. a változó tőke értékéből és 3. az értéktöbbletből. Az áru értékét az előállításához társadalmilag szükséges munka mennyisége határozza meg. A kapitalista azonban nem saját munkáját fordítja az áru termelésére, hanem tőkéjét fordítja erre a célra.

Az áru *tőkés termelési költségei* a termelésre fordított állandó és változó tőkéből, vagyis a termelőeszközökre és a munkások munkabérére fordított kiadásokból tevődnek össze. Amibe az áru a kapitalistának kerül, azt a *tőke*ráfordítással, amibe a társadalomnak kerül, azt a *munka*ráfordítással mérik. Ezért az

áru tőkés termelési költségei alacsonyabbak saját értékénél, vagyis a tényleges termelési költségeknél. Az érték, azaz a tényleges termelési költségek, és a tőkés termelési költségek közti különbség egyenlő az értéktöbblettel, amelyet a kapitalista ellenszolgáltatás nélkül elsajátít.

Amikor a kapitalista eladja az üzemében termelt árut, az értéktöbbletet a tőkés termelési költségeket meghaladó többletként jelentkezik. A tőkés ezt a többletet a vállalat jövedelmezőségének kiszámítása alkalmával összehasonlítja az előlegezett tőkével, vagyis a termelésbe fektetett egész tőkével. Az egész tőkéhez viszonyított értéktöbblet profit formájában jelenik meg. A *profit* a termelésbe fektetett egész tőkéhez viszonyított értéktöbblet, amelyet külső látszatra a tőke fiadzott. A termelőeszközök vásárlására fordított állandó tőke és a munkaerőre fordított változó tőke közti különbség itt elpalástolódik. Ennek következtében keletkezik az a megtévesztő látszat, mintha a profitot a tőke fiadzaná. Valójában a profit forrása az értéktöbblet, amelyet kizárólag a munkások munkája, kizárólag a munkaerő hoz létre, amelynek értéke a változó tőkében testesül meg. Marx a profitot az értéktöbblet *átalakult formájának* nevezi.

Ahogyan a munkabér formája azt a helytelen elképzelést szüli, hogy az egész munka meg van fizetve, s ezzel elleplezi a bérmunkás kizsákmányolását, ugyanúgy a profit formája is elpalástolja a kizsákmányolási viszonyt, mert azt a megtévesztő látszatot kelti, hogy a profitot maga a tőke fiaddza. A tőkés termelési viszonyok formái így elködösítik, elkendőzik igazi lényegüket.

Azt, hogy a tőkés vállalat mennyire előnyös tulajdonosa számára, a profitráta határozza meg. A *profitráta* az értéktöbblet és az egész előlegezett tőke közötti arány, százalékban kifejezve. Ha például az egész előlegezett tőke 200 000 dollár, a profit pedig évi 40 000 dollár, akkor a profitráta $= \frac{40\,000}{200\,000} . 100$, vagyis 20%.

Mivel az egész előlegezett tőke nagyobb a változó tőkénél, a profitráta mindig alacsonyabb, mint az értéktöbbletráta. Ha példánkban a 200 000 dollár tőke 160 000 dollár állandó tőkéből és 40 000 dollár változó tőkéből tevődik össze, az értéktöbbletráta pedig $\frac{40\,000}{40\,000} . 100 = 100\%$, akkor a profitráta 20%, vagyis egyötöde az értéktöbbletrátának.

A profitráta mindenekelőtt az értéktöbbletrátától függ. Minél nagyobb az értéktöbbletráta, annál nagyobb — egyébként

azonos feltételek mellett — a profitráta. Minden olyan tényező, amely növeli az értéktöbbletrátát, vagyis növeli a munka tőkés kizsákmányolásának fokát (a munkanap meghosszabbítása, a munka intenzitásának és termelékenységének fokozása stb.), egyszersmind a profitrátát is növeli.

Továbbá, a profitráta függ a tőke szerves összetételétől. Mint tudjuk, a tőke szerves összetétele az állandó tőke és a változó tőke közötti arány. Minél alacsonyabb a tőke szerves összetétele, vagyis minél nagyobb a tőkén belül a változó tőkének (a munkaerő értékének) a részaránya, annál nagyobb azonos értéktöbbletráta mellett a profitráta. És fordítva, minél magasabb a tőke szerves összetétele, annál kisebb a profitráta.

Végül, a profitrátát befolyásolja a tőke megtérülésének gyorsasága. Minél gyorsabb a tőke megtérülése, annál nagyobb az évi profitráta, amely nem egyéb, mint az egész évben termelt értéktöbblet és az egész előlegezett tőke közötti arány. És fordítva, a tőke megtérülésének lassúbbodása az évi profitráta csökkenésére vezet.

Az átlagprofitráta kialakulása és az áru értékének átalakulása termelési árrá. A kapitalizmusban a tőkéknek a különböző termelési ágak közötti elosztódása, a technika fejlődése elkeseredett konkurrenciaharc közepette megy végbe.

Termelési ágon belüli és a termelési ágak közötti konkurrenciát kell megkülönböztetni.

A termelési ágon belüli konkurrencia az ugyanazon termelési ághoz tartozó, azonos fajta árukat termelő vállalatok konkurrenciája az áruk kedvezőbb értékesítéséért és az extraprofitért. Az egyes vállalatok eltérő feltételek között dolgoznak, és különböznek egymástól a termelés méretei, a műszaki felszerelés színvonala és a termelés szervezése tekintetében. Ennek következtében a különböző vállalatoknál termelt áruk egyéni értéke nem egyforma. Az ugyanazon termelési ághoz tartozó vállalatok konkurrenciája azonban arra vezet, hogy az áruk árát nem egyéni értékük, hanem társadalmi értékük szabja meg. Az áruk társadalmi értéke viszont, mint már mondottuk, az egyes termelési ágakban uralkodó átlagos termelési feltételektől függ.

Minthogy az áruk árát társadalmi értékük határozza meg, előnyhöz jutnak azok a vállalatok, amelyeknél a termelés technikája fejlettebb, a munka termelékenysége magasabb az egész termelési ág átlagos színvonalánál, s így áruik egyéni értéke kisebb társadalmi értéküknél. Ezek a vállalatok többletprofitra vagy *extraprofitra* tesznek szert, amely a már fentebb (a VII.

fejezetben) megvizsgált külön értéktöbblet formája. Eszerint a termelési ágon belüli verseny nyomán az egyes iparágak különböző vállalatainál különböző profitráták alakulnak ki. Az ugyanazon termelési ághoz tartozó vállalatok konkurrenciája arra vezet, hogy a nagyüzemek kiszorítják a kis- és középüzemeket. Az elmaradott üzemek tulajdonosai, hogy megállhassák helyüket a konkurrenciaharcban, igyekeznek saját üzemükben is bevezetni azokat a műszaki tökéletesítéseket, amelyeket versenytársaik, a technikailag fejlettebb üzemek tulajdonosai alkalmaznak. Ennek következtében az egész termelési ágban nő a tőke szerves összetétele, megszűnik az az extraprofit, amelyhez a technikailag fejlettebb üzemmel rendelkező kapitalisták jutottak, s a profitráta általános csökkenése megy végbe. Ez arra készteti a kapitalistákat, hogy ismét műszaki tökéletesítéseket alkalmazzanak. A termelési ágon belüli konkurrencia során így a technika fejlődése, a termelőerők növekedése megy végbe.

A termelési ágak közötti konkurrencia a különböző termelési ágak kapitalistáinak konkurrenciája a nagyobb profittal járó tőkebefektetésért. A különböző termelési ágakba befektetett tőkék szerves összetétele nem egyforma. Minthogy értéktöbbletet csak a bérmunkások munkája hoz létre, azoknak a termelési ágaknak az üzemeiben, amelyekben túlnyomórészt alacsony a tőke szerves összetétele, azonos nagyságú tőke után viszonylag nagyobb tömegű értéktöbblet jön létre. Azokban az üzemekben viszont, ahol a tőke szerves összetétele magasabb, a létrejött értéktöbblet tömege viszonylag kisebb. A különböző termelési ágak kapitalistái között folyó konkurrenciaharc azonban arra vezet, hogy az azonos nagyságú tőkék után szerzett profit kiegyenlítődik.

Tegyük fel, hogy a társadalomban három termelési ág van, bőripar, textilipar meg gépipar, s ezekben azonos nagyságú, de különböző szerves összetételű tőke működik. Egy-egy termelési ág előlegezett tőkéje 100 egység (mondjuk egymillió font sterling). A bőripar tőkéje 70 egység állandó tőkéből és 30 egység változó tőkéből, a textilipar tőkéje 80 egység állandó tőkéből és 20 egység változó tőkéből, a gépipar tőkéje pedig 90 egység állandó tőkéből és 10 egység változó tőkéből tevődik össze. Tegyük fel, hogy az értéktöbbletráta mindhárom termelési ágban egyformán 100%. Ebben az esetben a bőriparban 30 egység, a textiliparban 20 egység, a gépiparban pedig 10 egység értéktöbblet jön létre. Az áruk értéke az első termelési ágban 130, a másodikban 120, a harmadikban 110 egység, a háromban együttvéve 360 egység.

Ha az árukat értékükön adják el, a profitráta a bőriparban 30 százalék, a textiliparban 20 százalék, a gépiparban 10 százalék. A profitnak ez az elosztódása rendkívül előnyös a bőripari kapitalisták számára, de hátrányos a gépipari kapitalistákra nézve. Ilyen körülmények között a gépipari vállalkozók előnyösebb befektetési lehetőséget keresnek tőkéjük számára. Előnyösebb befektetési lehetőséget a bőriparban találnak. A tőkék a gépiparból átáramlanak a bőriparba. Ennek következtében megnő a bőriparban termelt áruk mennyisége, a konkurrencia elkerülhetetlenül kiéleződik, és arra kényszeríti a bőripari vállalkozókat, hogy leszállítsák áruik árát. Ezzel szemben a gépgyártásban csökken a termelt áruk mennyisége, s a kereslet és kínálat megváltozott viszonya lehetővé teszi a vállalkozók számára, hogy emeljék áruik árát.

Az árak csökkenése a bőriparban és az árak emelkedése a gépiparban mindaddig folytatódik, amíg a profitráta a három termelési ágban megközelítőleg egyforma nem lesz. Ez akkor következik be, amikor mind a három termelési ág áruit 120 egységért (130 + 120 + 110 = 360 : 3) adják el. Ilyen körülmények között az átlagprofit mindegyik iparágban 20 egység lesz. Az *átlagprofit* a különböző termelési ágakba befektetett egyenlő nagyságú tőkék egyenlő profitja.

A termelési ágak közötti konkurrencia tehát arra vezet, hogy a tőkés termelés különböző ágaiban kialakult különböző profitráták általános profitrátában (vagy átlagprofitrátában) *egyenlítődnek ki.* Ez a kiegyenlítődés úgy megy végbe, hogy a tőke (tehát a munka is) az egyik termelési ágból egy másikba áramlik át.

Az átlagprofitráta kialakulásával egyes termelési ágak (példánkban a bőripar) kapitalistái elveszítik a munkásaik által létrehozott értéktöbblet egy részét, viszont más ágak (példánkban a gépipar) tőkései plusz értéktöbbletet realizálnak. Ez azt jelenti, hogy az előbbi tőkések értékükön alul, az utóbbiak értékükön felül adják el áruikat. Az egyes termelési ágak áruinak ára tehát most a termelési költségekből (100 egység) és az átlagprofitból (20 egység) tevődik össze.

Az áru termelési költségeiből plusz átlagprofitból összetevődő ár a *termelési ár.* Az egyes termelési ágak különböző vállalatainál a termelési feltételek különbözősége miatt különféle egyéni termelési árak alakulnak ki, amelyeket az egyéni termelési költségek plusz átlagprofit határoznak meg. Az áruk azonban általában közös, azonos termelési áron realizálódnak.

Az átlagprofitráta és a termelési ár kialakulását az alábbi táblázattal szemléltethetjük:

Termelési ág	Állandó tőke	Változó tőke	Értéktöbblet	Az áru értéke	Átlagprofitráta (%-ban)	Az áru termelési ára	A termelési ár eltérése az értéktől
Bőripar — — — —	70	30	30	130	20	120	— 10
Textilipar — — —	80	20	20	120	20	120	azonos
Gépipar — — — —	90	10	10	110	20	120	+ 10
Összesen —	240	60	60	360	20	360	

Mind a három termelési ág áruit 120 egységért (mondjuk egymillió font sterlingért) adják el. Ugyanakkor a bőriparban az áruk értéke 130 egység, a textiliparban 120, a gépiparban 110 egység. A kapitalizmusban, az egyszerű árutermeléstől eltérően, az árukat már nem az értéküknek megfelelő áron, hanem a termelési árnak megfelelő áron értékesítik.

Az értéknek termelési árrá való átalakulása a tőkés termelés történelmi fejlődésének eredménye. Az egyszerű árutermelés feltételei között az áruk piaci ára általában megfelelt értéküknek. A kapitalizmus fejlődésének első fokain még számottevő különbség volt különböző termelési ágak profitrátája között, mert az egyes iparágak még nem függtek elég szorosan össze egymással, céh- és egyéb korlátozások voltak érvényben, amelyek akadályozták a termelési ágak közötti szabad tőkeáramlást. Az átlagprofitráta kialakulása és az érték termelési árrá való átalakulása csak a tőkés gépipar győzelmével fejeződik be.

A polgári közgazdászok megpróbálják megcáfolni Marx munkán alapuló értékelméletét, mégpedig arra a tényre hivatkozva, hogy egyes iparágakban a termelési ár nem esik egybe az áru értékével. Valójában azonban az értéktörvény teljes egészében érvényben marad a tőkés feltételek között is, mert a termelési ár csupán az érték *módosult formája.*

Ezt az alábbi körülmények bizonyítják.

Először, az egyik vállalkozó értékén felül, a másik értékén alul adja el áruját, de valamennyi kapitalista együttvéve áruinak egész értéktömegét realizálja. Az egész társadalom viszonylatában a termelési árak összege azonos az áruk értékösszegével.

Másodszor, az egész tőkésosztály profitjának összege egyenlő

a proletariátus egész meg nem fizetett munkája által létrehozott értéktöbblet összegével. Az átlagprofitráta nagysága attól függ, hogy mennyi értéktöbbletet hoznak létre a társadalomban.

Harmadszor, az áruk értékének csökkenése termelési áruk csökkenésére, az áruk értékének növekedése termelési áruk emelkedésére vezet.

A tőkés társadalomban tehát az *átlagprofitráta törvénye* érvényesül, ami azt jelenti, hogy a különböző termelési ágak tőkéinek különböző szerves összetételétől függő különféle profitráták a konkurrencia következtében általános profitrátában (átlagprofitrátában) egyenlítődnek ki. Az átlagprofitráta törvénye, mint a tőkés termelési mód valamennyi törvénye, spontán módon, számtalan eltérés és ingadozás közepette valósul meg. A tőke lehető legjövedelmezőbb befektetéséért folyó küzdelemben elkeseredett konkurrenciaharc tör ki a kapitalisták között. A kapitalisták azokba a termelési ágakba igyekeznek befektetni tőkéjüket, amelyek a legtöbb profittal kecsegtetik őket. A nagy profitért folyó hajsza során a tőkék egyik iparágból a másikba áramlanak, s ennek következtében alakul azután ki az átlagprofitráta.

Az átlagprofitráta törvénye alapján megy végbe a munka és a termelőeszközök elosztódása a tőkés termelés különböző ágai között. A fejlett kapitalizmusban tehát az értéktörvény, mint a termelés spontán szabályozója, a termelési ár révén érvényesül.

A termelési ár az az átlag, amely körül végeredményben az áruk piaci ára — vagyis az az ár, amelyen az árukat a piacon ténylegesen adják-veszik — ingadozik.

A profitráták kiegyenlítődése és az értéknek termelési árrá való átalakulása még inkább elkendőzi a kizsákmányolási viszonyt, még jobban elleplezi a kapitalisták gazdagodásának igazi forrását. „A tényleges nagyságkülönbség a termelés egyes területein profit és értéktöbblet között — nem pedig csak a profitráta és értéktöbbletráta között — most teljesen elleplezi a profit igazi természetét és eredetét, nemcsak a tőkés előtt, akinek itt külön érdeke, hogy tévedjen, hanem a munkások előtt is. Az értékeknek termelési árakká való átváltozásával magának az értékmeghatározásnak az alapja tűnik el szem elől"[1].

A valóságban az átlagprofitráta kialakulása az értéktöbbletnek a különböző termelési ágakhoz tartozó kapitalisták közötti újraelosztását jelenti. Az alacsony szerves összetételű tőkékkel működő ágakban létrehozott értéktöbblet egy részét a magas szerves összetételű tőkékkel működő ágak kapitalistái sajátítják

[1] *Marx.* A tőke. 3. köt. Szikra 1951. 204. old.

el. A munkásokat tehát nemcsak azok a kapitalisták zsákmányolják ki, akiknél dolgoznak, hanem az egész tőkésosztály együttesen. Az egész tőkésosztály érdekelve van a munkáskizsákmányolás fokának növelésében, mert ez az átlagprofitráta növekedésére vezet. Mint Marx mondotta, az átlagprofitráta attól függ, hogy az össztőke milyen mértékben zsákmányolja ki az összmunkát.

Az átlagprofitráta törvénye egyfelől az értéktöbblet elosztásáért harcoló ipari kapitalisták közötti ellentétet és versenyharcot, másfelől két ellenséges osztály, a burzsoázia és a proletariátus mély antagonizmusát fejezi ki. Az átlagprofitráta törvénye arról tanúskodik, hogy a tőkés társadalomban a burzsoázia mint osztály szemben áll az egész proletariátussal, hogy a munkások vagy egyes munkáscsoportok részleges érdekeiért vívott harc, az egyes kapitalisták ellen folytatott harc nem változtathatja meg gyökeresen a munkásosztály helyzetét. A munkásosztály csak úgy rázhatja le magáról a tőke jármát, ha megdönti a burzsoáziát mint osztályt, ha megsemmisíti magát a tőkés kizsákmányolási rendszert.

A profitráta csökkenő tendenciája. A tőke szerves összetétele a kapitalizmus fejlődése arányában szakadatlanul emelkedik. Minden egyes vállalkozó egyre inkább gépekkel helyettesíti a munkásokat, olcsóbbá teszi a termelést, szélesebb alapokra helyezi áruinak értékesítését, és extraprofitra törekszik. Amikor azonban az egyes üzemek műszaki vívmányai széles körben elterjednek, az üzemek zömében emelkedik a tőke szerves összetétele, s ez az általános profitráta csökkenésére vezet.

Ugyanebben az irányban hat az is, hogy az állótőke gyorsabban növekszik, mint a forgótőke, s ez meglassítja az egész tőke megtérülését.

A kapitalisták a technika fejlesztésével arra törekednek, hogy a lehető legnagyobb profitra tegyenek szert, ezzel szemben erőfeszítéseik azt eredményezik, amit egyikük sem akart — a profitráta csökkenését.

Vegyük az előbbi példát. A 300 egységnyi össztőke 240 egység állandó tőkéből és 60 egység változó tőkéből tevődik össze. 100%-os értéktöbbletráta mellett 60 egység értéktöbblet jön létre, a profitráta 20%. Tegyük fel, hogy 20 év alatt a tőke összege 300 egységről 500 egységre növekedett. A technikai haladás következtében egyidejűleg a tőke szerves összetétele is emelkedett. Ennek folytán az 500 egység 425 egység állandó tőkére és 75 egység változó tőkére oszlik. Ebben az esetben változatlan értéktöbbletráta mellett 75 egység értéktöbblet jön létre. A profitráta most $\frac{75}{500} \cdot 100 = 15\%$. A profit tömege 60 egységről 75 egységre növekedett, a profitráta viszont 20%-ról 15%-ra csökkent.

Eszerint a tőke szerves összetételének emelkedése az átlagprofitráta csökkenésére vezet. Ugyanakkor azonban számos tényező a profitráta csökkenése ellen hat.

Először, fokozódik a munkásosztály kizsákmányolása. A kapitalizmus termelőerőinek fejlődése, ami a tőke szerves összetételének emelkedésében jut kifejezésre, egyszersmind az értéktöbbletráta növekedésére vezet. Ennek következtében a profitráta csökkenése lassúbb, mint amilyen változatlan értéktöbbletráta esetén lenne.

Másodszor, a technikai haladás azzal, hogy növeli a tőke szerves összetételét, munkanélküliséget szül, ami nyomást gyakorol a munkapiacra. Ez lehetővé teszi a vállalkozók számára, hogy leszállítsák, jóval a munkaerő értéke alatt állapítsák meg a munkabért.

Harmadszor, a munkatermelékenység emelkedésének arányában csökken a termelőeszközök — a gépek, berendezések, nyersanyagok stb. értéke. Ez lassítja a tőke szerves összetételének emelkedését, tehát a profitráta csökkenése ellen hat.

Tegyük fel, hogy a vállalkozó az addig 5 szövőgépen dolgozó munkást arra kényszeríti, hogy 20 szövőgépen dolgozzék. A gépgyártási munka termelékenységének emelkedése következtében azonban a gépek értéke felére csökkent. Ennek folytán a 20 gép már nem négyszer annyiba kerül, mint a korábbi 5 gép, hanem csak kétszer annyiba. Így az egy munkásra jutó állandó tőke részaránya nem négyszeresére, hanem kétszeresére növekszik.

Negyedszer, az átlagprofitráta csökkenése ellen hat az állandó tőkével való takarékoskodás, amit a kapitalisták a munkások egészségének rovására, a munkások életének veszélyeztetése árán valósítanak meg. A vállalkozók a profit növelése céljából arra kényszerítik a munkásokat, hogy rosszul szellőztetett szűk helyiségekben dolgozzanak, s takarékoskodnak a biztonsági berendezéseken. A kapitalisták fukarsága következtében megrendül a munkások egészsége, rengeteg baleset fordul elő, és nő a halálozási arányszám a munkáslakosság körében.

Ötödször, hátráltatja az átlagprofitráta csökkenését a külkereskedelemben előforduló nem egyenértékű csere, amikor ugyanis a fejlett tőkés országok vállalkozói a gyarmatokra irányuló kivitel révén extraprofitra tesznek szert.

Mindezek a profitráta csökkenése ellen ható tényezők nem szüntetik meg, hanem csak lassítják a profitráta csökkenését, a csökkenésnek tendencia jelleget kölcsönöznek. Tehát a tőke szerves összetételének emelkedéséből elkerülhetetlenül következik *az általános profitráta (vagy átlagprofitráta) csökkenő tendenciájának törvénye.*

A profitráta csökkenése nem jelenti a profit *tömegének*, vagyis a munkásosztály által termelt egész értéktöbbletnek a csökkenését. Éppen ellenkezőleg, *a profit tömege nő*, mégpedig mind az értéktöbbletráta emelkedésének, mind pedig a tőke által kizsákmányolt munkások számbeli növekedésének következtében. Az Egyesült Államokban például az iparstatisztika hivatalos adatai alapján kiszámított ipari profit összege 1859-ben 316 millió dollár, 1869-ben 516 millió dollár, 1879-ben 660 millió dollár, 1889-ben 1 513 millió dollár, 1899-ben pedig 2 245 millió dollár volt.

A kapitalisták arra törekednek, hogy a munkások kizsákmányolásának fokozása útján a lehető legmesszebbmenően gyengítsék a profitráta csökkenő tendenciáját. Ez a proletariátus és a burzsoázia közötti ellentétek kiéleződésére vezet.

A profitráta csökkenő tendenciájának törvénye magán a burzsoázián belül is fokozza a profit össztömegének elosztásáért folyó harcot.

A kapitalisták a nagyobb profitért folyó hajszában tőkéiket az elmaradott országokba igyekeznek kivinni, ahol a munkáskéz olcsóbb és a tőke szerves összetétele alacsonyabb, mint a fejlett iparral rendelkező országokban, s egyre nagyobb mértékben zsákmányolják ki ezeknek az országoknak a népeit. Ez a fejlett tőkés országok és az elmaradott országok, az anyaországok és a gyarmatok közötti ellentétek kiéleződésére vezet.

Továbbá, a vállalkozók az árak magas színvonalon tartása érdekében különféle szövetségekben egyesülnek. Ezen az úton igyekeznek nagy profitra szert tenni.

Végül, a kapitalisták abban a törekvésükben, hogy a profitráta csökkenéséért a profit tömegének növelésével kárpótolják magukat, olyan mértékben növelik a termelést, hogy az jóval meghaladja a fizetőképes kereslet határait. Ennek következtében a profitráta csökkenő tendenciájából fakadó ellentmondások különösen éles formában jelentkeznek a válság idején.

A profitráta csökkenő tendenciájának törvénye a tőkés termelési mód történelmi korlátozottságának világos bizonyítéka. Ez a törvény azzal, hogy kiélezi a tőkés ellentmondásokat, szemléltetően mutatja, hogy a burzsoá rend egy bizonyos fokon akadályává válik a termelőerők további fejlődésének.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A profit a termelésbe fektetett tőkéhez viszonyított értéktöbblet, amelyet külső látszatra az egész tőke fiadzott.

A profitráta a létrehozott értéktöbblet tömege és az egész tőke közötti arány, százalékban kifejezve.

2. Az egyes termelési ágakon belüli konkurrencia arra vezet, hogy az azonos fajtájú áruk árát nem egyéni, hanem társadalmi értékük határozza meg. A termelési ágak közötti konkurrencia arra vezet, hogy a tőkék egyik termelési ágból a másikba áramlanak, hogy az egész tőkés termelés keretében átlagprofitráta alakul ki.

Az átlagprofitráta törvénye alapján valósul meg a munka és a termelőeszközök elosztódása a tőkés gazdaság különböző ágai között.

3. A profitráta kiegyenlítődése következtében az árukat nem értékükön, hanem termelési árukon adják el. A termelési ár: az áru termelési költségei plusz átlagprofit. A termelési ár az érték módosult formája. A termelési árak összege egyenlő az áruk értékének összegével; az áruk értékének megváltozásával a termelési ár is megváltozik.

4. A kapitalizmus fejlődésével az átlagprofitráta a tőke szerves összetételének emelkedése arányában csökkenő tendenciát mutat. Ugyanakkor szüntelenül nő a profit tömege. Az átlagprofitráta csökkenő tendenciájának törvénye a kapitalizmus ellentmondásainak kiéleződésére vezet.

XII. FEJEZET

A KERESKEDELEM, A HITEL ÉS A PÉNZFORGALOM

A kereskedelmi haszon és forrásai. A kereskedelmi és uzsoratőke történelmileg megelőzte az ipari tőkét. A tőkés termelési mód mellett a tőkének ezek a formái elvesztik korábbi önálló szerepüket; funkcióik az ipari tőke kiszolgálására szorítkoznak. Ennek következtében a kapitalizmusban a kereskedelmi tőke és a kamatozó tőke lényegesen különbözik kapitalizmus előtti formájától.

Az ipari tőke, mint már mondottuk, körforgása folyamán egymás után három formát ölt: pénzformát, termelőformát és áruformát, s mindegyik formának más-más funkciója van. Az ipari tőkének ezek a működési formái az ipari tőke fejlődésének egy bizonyos szakaszában elkülönülnek egymástól. A termelésben alkalmazott ipari tőkétől a kereskedő tőkéje formájában különválik a *kereskedelmi tőke*, s a bankár tőkéje formájá-

ban a *kölcsöntőke*. A tőkésosztályon belül az értéktöbblet elsajátításában részt vevő három csoport jön létre: a gyárosok, a kereskedők és a bankárok csoportja.

A kereskedelmi tőkét a forgalom területén alkalmazzák, ahol nem jön létre értéktöbblet. Honnan ered akkor a kereskedő haszna? Ha az ipari tőkés maga foglalkozna az áru realizálásával, tőkéjének egy részét kereskedelmi helyiségek berendezésére, alkalmazottak fizetésére és a kereskedelemmel kapcsolatos más kiadásokra kellene fordítani. Ehhez növelnie kellene az előlegezett tőkét, vagy pedig ugyanakkora előlegezett tőke esetén csökkentenie kellene a termelést. Mind a két esetben csökkenne a profitja. A gyáros inkább közvetítőnek, a kereskedelmi tőkésnek adja el áruját, aki továbbítja azt a fogyasztóhoz. Az ipari tőkés azáltal, hogy az áruk értékesítésével kapcsolatos teendőket a kereskedőre bízza, meggyorsítja tőkéjének megtérülését, a megtérülés meggyorsulása pedig profitjának növekedésére vezet. Ez lehetővé teszi a gyáros számára, hogy profitja egy részét számára előnyös módon a kereskedőnek engedje át. A gyáros olyan áron adja el áruját a kereskedőnek, amely alacsonyabb a termelési árnál. A kereskedelmi tőkés a fogyasztónak termelési áron adja el az árut, és így haszonra tesz szert. A *kereskedelmi haszon* az értéktöbblet egy része, amelyet a gyáros áruinak realizálása fejében átenged a kereskedőnek.

Az áru realizálásával, vagyis az árunak pénzzé és a pénznek áruvá változtatásával foglalkozó alkalmazottak munkája nem hoz létre sem értéket, sem pedig értéktöbbletet, de lehetővé teszi a kereskedelmi tőkésnek, hogy elsajátítsa a termelésben létrehozott értéktöbblet egy részét. „Ahogyan a munkás meg nem fizetett munkája a termelőtőke számára közvetlenül értéktöbbletet teremt, a kereskedelmi bérmunkások meg nem fizetett munkája a kereskedelmi tőke számára megteremti a részesedést ebből az értéktöbbletből"[1]. A kereskedelmi alkalmazottakat ugyanúgy kizsákmányolják a kereskedelmi tőkések, mint az árukat előállító munkásokat a gyárosok.

Egy bizonyos árutömeg realizálásához a kereskedőnek megfelelő mennyiségű tőkét kell egy bizonyos időre előlegeznie. Ezzel a tőkével igyekszik minél több haszonra szert tenni. Ha a kereskedelmi haszon rátája alacsonyabb, mint az átlagprofitráta, előnytelenné válik a kereskedelemmel való foglalkozás, és a kereskedők az iparba, a mezőgazdaságba vagy valamely más termelési ágba viszik át tőkéjüket. És fordítva, a kereskedelmi haszon magas rátája ipari tőkét von be a kereskedelembe. A ka-

[1] *Marx*. A tőke. 3. köt. Szikra 1951. 335. old.

pitalisták konkurrenciaharca arra vezet, hogy a kereskedelmi haszon színvonalát az átlagprofitráta határozza meg, oly módon, hogy az átlagprofitot a forgalom területén működő tőkét is magában foglaló össztőkéhez viszonyítják.

A tőke megnövekedésének igazi forrása a kereskedelmi haszon formájában még jobban rejtve marad, mint az ipari profit formájában. A kereskedő tőkéje nem vesz részt a termelésben. A kereskedelmi tőke mozgásának képlete: *P—Á—P'*. A termelőtőke szakasza itt kiesik, a termeléssel való kapcsolat látszólag megszakad. Az a megtévesztő látszat keletkezik, mintha a haszon magában a kereskedelemben jönne létre, felár, az árunak a termelési ár fölötti eladása révén. Valójában ennek éppen az ellenkezője történik: a gyáros a termelési áron alul adja el árját a kereskedőnek, átengedi profitjának egy részét, amelyet a kereskedő éppen azáltal realizál, hogy az árut termelési áron adja el a fogyasztónak.

A kereskedelmi tőke nemcsak a termelésben létrehozott értéktöbblet realizálásában vesz részt, hanem ezen túlmenően mint fogyasztókat is kizsákmányolja a dolgozókat. Marx a tőkés kereskedelmet törvényesített csalásnak nevezte. A kereskedelmi tőkések külön haszonra törekedve, minden úton-módon felhajtják az árakat, a legkülönbözőbb eszközökkel megtévesztik és becsapják a vásárlókat, rossz minőségű, hamisított árukat árusítanak.

A kereskedelmi haszon egyik forrása az, hogy a kereskedelmi tőke kizsákmányolja a kisárutermelőket. A kereskedelmi tőke arra kényszeríti a parasztokat és kézműveseket, hogy alacsony áron adják el neki munkájuk termékeit, s ugyanakkor magas áron vásároljanak tőle felszerelést, szerszámokat, nyersanyagot, segédanyagokat.

Az Egyesült Államokban 1913-tól 1934-ig 54%-ról 63%-ra emelkedett a kereskedelmi közvetítők részesedése a mezőgazdasági termékek kiskereskedelmi árában.

Mindez a dolgozók elnyomorodásának fokozódására vezet, és még jobban kiélezi a kapitalizmus ellentmondásait.

A forgalmi költségek. A tőkés áruforgalom bizonyos ráfordításokat követel. Ezeket a ráfordításokat, amelyek a forgalom területének ellátásával függenek össze, *forgalmi költségeknek* nevezzük.

A kereskedelem terén a tőkés költségek két fajtáját kell megkülönböztetni: először, a tiszta forgalmi költségeket, amelyek közvetlenül az áru adásvételével függenek össze, és a tőkés rend sajátosságaiból erednek; másodszor, a forgalom területén folytatódó termelésből eredő költségeket.

A tőkés kereskedelem forgalmi költségeinek túlnyomó és egyre növekvő részét a tiszta forgalmi költségek alkotják. A tiszta forgalmi költségekhez tartoznak az árunak pénzzé és a

pénznek áruvá változtatásával összefüggő ráfordítások. Ide soroljuk azokat a kiadásokat, amelyeket a konkurrencia, a spekuláció, a reklám emészt fel, a kereskedelmi alkalmazottak fizetésére fordított kiadások nagyobbik részét, a könyvelésnek, a levelezésnek, kereskedelmi irodák fenntartásának költségeit stb. A tiszta forgalmi költségek, mint Marx megállapította, semmivel sem gyarapítják az áru értékét. Közvetlen levonást jelentenek a társadalomban létrehozott érték egész összegéből, s a kapitalisták ezeket a költségeket a munkásosztály munkájával létrehozott értéktöbblet össztömegéből fedezik. A tiszta forgalmi költségek növekedése arról tanúskodik, hogy a kapitalizmusban növekszik a pazarlás. A tőkés reklám az esetek túlnyomó többségében kisebb-nagyobb mértékben a vásárló megtévesztésére szolgál.

Az Egyesült Államokban csupán a nyilvántartott reklámkiadások összege 1934-ben 1,6 milliárd dollár, 1940-ben 2,1 milliárd dollár volt. Tíz év alatt, 1940-től 1950-ig, az Egyesült Államokban a reklámcélokra fordított kiadások további 2,7-szeresükre növekedtek.

A kapitalizmus fejlődésével és az áruértékesítés nehézségeinek fokozódásával igen sok láncszemből álló, hatalmas kereskedelmi apparátus jön létre. Mielőtt az áruk eljutnak a fogyasztóhoz, egész sereg kereskedő, spekuláns, felvásárló, bizományos kezén mennek keresztül.

A termelésnek a forgalom területén való folytatódásával összefüggő költségekhez a társadalom számára szükséges és a tőkés gazdaság sajátosságaitól független kidolgozási, szállítási, csomagolási költségek tartoznak. A termékek csak akkor vannak fogyasztásra kész állapotban, amikor eljutnak a fogyasztóhoz. Az áruk kidolgozásával, szállításával, csomagolásával összefüggő költségek megfelelően növelik az áruk termelési értékét. A munkások erre fordított munkája átviszi az árura a felhasznált termelőeszközök értékét, és új értékkel gyarapítja az áru értékét.

A tőkés termelés anarchiája és a válságok, a konkurrenciaharc és a spekuláció — mindez óriási, túlnagy árukészleteket követel, meghosszabbítja és eltorzítja az áruk mozgásának útját, ami hatalmas improduktív kiadásokra vezet. A tőkés reklám az áru fölösleges, drága csomagolását teszi szükségessé. Ez azt jelenti, hogy a szállításra, a tárolásra és a csomagolásra fordított kiadásoknak egyre nagyobb része a tőkés rend sajátosságaiból eredő tiszta forgalmi költséggé válik. A forgalmi költségek szakadatlan növekedése egyik fokmérője az élősdiség növekedésének a burzsoá társadalomban. A tőkés kereskedelem költségei súlyos teherként nehezednek a dolgozókra mint vásárlókra.

Az Egyesült Államokban a forgalmi költségek aránya 1929-ben 31%, 1935-ben 32,8% volt, jelenleg pedig még ennél is nagyobb. Az európai tőkés országokban a forgalmi költségek körülbelül egyharmadát teszik a kiskereskedelmi áruforgalom összegének.

A tőkés kereskedelem formái. Az árutőzsde. A tőkés termelés és forgalom fejlődésével a kereskedelem formái — a nagy- és a kiskereskedelem — is kialakulnak. A *nagykereskedelem* az ipari és a kereskedelmi vállalatok közti kereskedelem, a *kiskereskedelem* az áruk eladása közvetlenül a lakosságnak.

A kereskedelemben, akárcsak az iparban, *a tőke koncentrációja és centralizációja* megy végbe. A nagy- és kiskereskedelemre egyaránt jellemző, hogy a kis- és középtőkéseket kiszorítják a nagytőkések. A kiskereskedelemben a tőkekoncentráció főképpen nagy áruházak és szaküzletek létesülése formájában valósul meg. Az áruházak a legkülönfélébb árukkal kereskednek, a szaküzletek pedig csak egyféle áruval, például lábbelivel vagy ruházati cikkekkel.

Az egyfajta áruk termelése lehetővé teszi a kereskedők számára, hogy áruminta alapján folytassanak nagykereskedelmet. Az azonos fajtájú tömegárukat (gyapot, lenrost, vas, acél, színesfémek, nyersgumi, gabona, cukor, kávé stb.) megállapított szabvány és áruminta szerint adják-veszik az árutőzsdén.

Az *árutőzsde* a piac külön formája, ahol azonos fajtájú tömegárukkal kereskednek, s ahol ezeknek az áruknak a kereslete és kínálata országos viszonylatban, gyakran pedig a tőkés világpiac viszonylatában összpontosul.

A kapitalisták közötti tőzsdei ügyletek tárgyát képező áruk közvetlenül nem mennek át egyik kézből a másikba. Az ügyleteket rendszerint határidőre kötik: a szállító kötelezettséget vállal, hogy a megállapított időben meghatározott mennyiségű árut szállít a vásárlónak. Például tavasszal megállapodást kötnek a következő gyapottermés szállítására, bár a gyapotot még el sem vetették. A tőzsdeügylet megkötésekor az eladó arra számít, hogy árujának ára a megállapított határidőig csökkenni fog, s az árkülönbözetet zsebrevághatja, a vásárló viszont az árak emelkedésére számít. A tőzsdén az eladók gyakran egyáltalán nem rendelkeznek az eladott áruval, a vásárlónak pedig nincs szüksége a vásárolt árura. Ily módon az árutőzsde a *spekulációs kereskedelem* színhelye. A spekulánsok olyan áruk tulajdonjogát adják-veszik, amelyekhez egyébként semmi közük. A spekuláció elválaszthatatlanul összefügg a tőkés kereskedelem egész rendszerével, minthogy ennek a kereskedelemnek a célja nem a társadalom szükségleteinek kielégítése, hanem a haszonszerzés. A spekulációs kereskedelmen elsősorban a nagytőkések gazdagodnak. A spekulációs kereskedelem a kis- és középvállalkozók jelentős részének tönkrejutására vezet.

A burzsoá országokban a kereskedelem gyakran hitel- vagy részlet-kereskedelem. A kereskedelemnek ez a formája gyakran arra vezet, hogy annak, aki nagyon sokat vesz részletre, mindene

rámegy a vásárlásokra, mivel nem képes időben kiegyenlíteni tartozását. A hitel-kereskedelmet a kapitalisták gyakran a nem teljes értékű, elfekvő áruk realizálására használják ki.

A külkereskedelem. Mint már mondottuk, a kapitalizmusra való áttérés összefüggött a világpiac kialakulásával. Lenin megállapította, hogy „a kapitalizmus csak az erősen fejlett *áruforgalom* eredményeként jön létre, amikor ez a forgalom túllépi az állam határait. Ezért nem képzelhetünk el tőkés nemzetet külkereskedelem nélkül, sőt nincs is ilyen nemzet"[1]. A nemzeti piacok határait túllépő áruforgalom kifejlődése során bővül a tőkés *külkereskedelem*. A világkereskedelem bővülése önmagában véve a nemzetközi munkamegosztásnak a termelőerők fejlődésével összefüggő előrehaladását fejezi ki. A kapitalisták számára azonban a külkereskedelem a profit növelésének eszközéül szolgál. A kapitalisták a profithajhászás során egyre újabb és újabb felvevőpiacokat és nyersanyagforrásokat keresnek. A belső piacnak a tömegek elnyomorodásából következő korlátozottsága, továbbá az a körülmény, hogy a nagytőkések kezükbe kaparintották a belső nyersanyagforrásokat, fokozza a nagytőkéseknek azt a törekvését, hogy kiterjesszék uralmukat a külső piacokra, és növeli a külkereskedelem jelentőségét.

A külkereskedelem csak a kapitalizmus korában ért el nagyarányú fejlődést. Száz év alatt, 1800-tól 1900-ig, a világkereskedelem forgalma több mint 12,5-szeresére, 1,5 milliárd dollárról 18,9 milliárd dollárra nőtt. A rákövetkező három évtizedben ez a forgalom több mint 3,5-szeresére növekedett, s 1929-ben elérte a 68,6 milliárd dollárt.

A külkereskedelem a fejlettebb burzsoá országok kapitalistái számára külön profit forrását jelenti, mert az elmaradott országoknak viszonylag drágábban adják el az iparcikkeket, és olcsóbban vásárolják ezekben az országokban a nyersanyagot. A külkereskedelem egyik eszköze annak, hogy az elmaradott országokat a fejlett burzsoá országok gazdaságilag leigázzák, eszköz arra, hogy a tőkés hatalmak kiszélesítsék befolyási övezetüket.

Így például az angol Kelet-Indiai Társaság több mint 250 évig (1600-tól 1858-ig) fosztogatta Indiát. A helyi lakosságnak a Kelet-Indiai Társaság által történt rabló kizsákmányolása következtében India sok tartománya pusztasággá változott: a szántóföldek műveletlenül maradtak, a földeket benőtte a bozót, a lakosság kihalt.

A külkereskedelem *exportból*, vagyis árukivitelből, és *importból*, vagyis árubehozatalból áll. A valamely országból egy bizonyos időszak, például egy év alatt kivitt áruk árösszege és

[1] *Lenin.* A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Szikra 1949. 47. old.

a behozott áruk árösszege közötti arány alkotja annak az országnak *kereskedelmi mérlegét.* Ha a kivitel túlszárnyalja a behozatalt, a kereskedelmi mérleg *aktív,* ha viszont a behozatal haladja meg a kivitelt, a kereskedelmi mérleg *passzív.*

A passzív kereskedelmi mérleget felmutató országnak olyan forrásokból kell fedeznie a deficitet, mint az aranytartalék, idegen országok áruinak szállításából származó jövedelem, más államokban befektetett tőkék utáni jövedelem, és végül a külföldi kölcsönök.

A kereskedelmi mérleg nem mutatja meg az országok közötti gazdasági kapcsolatok valamennyi formáját. Ezeket a kölcsönös viszonyokat teljesebben fejezi ki a fizetési mérleg. A *fizetési mérleg* azt mutatja meg, hogy azoknak a fizetéseknek a teljes összege, amelyeket valamely országnak más országok tartoznak teljesíteni, milyen arányban van azoknak a fizetéseknek a teljes összegével, amelyeket ennek az országnak kell teljesítenie más országok számára.

Az országok között fennálló gazdasági kapcsolatok jellege a tőkés államok külkereskedelmi politikáját is meghatározza. A monopólium előtti kapitalizmus korában a kereskedelmi politikának két fő formája alakult ki: a szabadkereskedelem politikája *(freetradeizmus)* és a hazai ipar gyámolításának politikája *(protekcionizmus),* mely utóbbinak eszköze főleg az volt, hogy a külföldi árukra magas vámtarifákat állapítottak meg.

A kölcsöntőke. Az árutőkének kereskedelmi tőke formájában történő elkülönüléséhez hasonlóan a pénztőke is elkülönül, mégpedig kölcsöntőke formájában.

A tőke megtérülése során az ipari tőkésnél bizonyos időpontokban szabad pénztőke képződik, amelyet nem tud befektetni vállalatába. Amikor például a kapitalista az állótőke elhasználódott részeinek helyreállítására amortizációs alapot halmoz fel, ideiglenesen szabad pénzösszegek képződnek nála. Ezeket az összegeket csak több év elteltével fordítja új berendezések, gépek vásárlására. Ha a gyáros minden hónapban eladja a készárut, nyersanyagot pedig csak félévenként egyszer vásárol, akkor öt hónapon át szabad pénzzel rendelkezik. Ez nem működő tőke, vagyis olyan tőke, amely nem hoz profitot.

Más időpontokban viszont a kapitalistának pénzre van szüksége, például amikor még nem sikerült eladnia a készárut, de nyersanyagot kell vásárolnia. Ugyanakkor, amikor az egyik vállalkozó ideiglenesen pénztőke-fölösleggel rendelkezik, a másiknál kereslet mutatkozik pénztőke iránt. A kapitalista a profithajhászás során arra törekszik, hogy tőkéjének legkisebb része is jövedelmet hozzon. A tőkés *kölcsön* adja, vagyis ideiglenesen más tőkésnek engedi át használatra szabad pénzét.

A *kölcsöntőke* olyan pénztőke, amelyet tulajdonosa egy időre más kapitalista rendelkezésére bocsát bizonyos ellenszol-

gáltatás fejében. A kölcsöntőke megkülönböztető vonása abban rejlik, hogy a termelésben nem az a kapitalista használja fel, akinek a tulajdona. Az ipari tőkés számára az a lehetőség, hogy pénzt kaphat kölcsön, szükségtelenné teszi, hogy jelentős nem működő pénzösszegeket tartalékoljon. A pénzkölcsön lehetővé teszi, hogy a gyáros bővítse a termelést, növelje a munkások számát, s ilyenformán növelje az értéktöbbletet.

A gyáros a rendelkezésére bocsátott pénztőkéért járó ellenszolgáltatás fejében meghatározott összeget, úgynevezett kamatot fizet a tőke tulajdonosának. A *kamat* a profit egy része, amelyet az ipari tőkés a kölcsönző kapitalistának enged át azért, mert pénzt kölcsönzött neki. A kamat forrása az értéktöbblet. A kölcsöntőke kamatozó tőke.

A kölcsöntőke mozgása teljes egészében az ipari tőke mozgásán alapul. A kölcsönbe adott tőkét a termelésben használják fel értéktöbblet szerzésére. Ezért a kölcsöntőke, mint általában minden más tőke, mindenekelőtt a kapitalisták és az általuk kizsákmányolt munkások közötti termelési viszonyokat fejezi ki. Ugyanakkor a kölcsöntőke közvetlenül a tőkések két csoportja: egyfelől a pénztőkések, másfelől a működő tőkések (gyárosok és kereskedők) közötti viszonyokat fejezi ki.

A kölcsöntőke mozgásának képlete: *P—P'*. Itt nemcsak a termelőtőke szakasza, hanem az árutőke szakasza is kiesik. Az a látszat keletkezik, hogy a jövedelem forrása nem a termelés területén a munkások kizsákmányolása révén létrejött értéktöbblet, hanem maga a pénz. Az a körülmény, hogy a kölcsöntőke kamat formájában jövedelmet hoz, ugyanúgy a pénz természetes tulajdonságának tűnik, mint ahogy a gyümölcsfának természetes tulajdonsága az, hogy gyümölcsöt hoz. A tőkés viszonyokra jellemző fetisizmus itt eléri a tetőpontját.

A pénztőke tulajdonosa egy időre az ipari tőkés rendelkezésére bocsátja tőkéjét, aki értéktöbblet elsajátítása céljából felhasználja azt a termelésben. Ilyenformán *a tőketulajdon elkülönül a tőke termelő felhasználásától*, a tőke mint tulajdon elkülönül a tőkétől mint funkciótól.

A kamat és a vállalkozói nyereség. A kamatláb (kamatráta) és ennek csökkenő tendenciája. A gyáros profitjának egy részét kamat formájában átengedi a pénztőkésnek. Az átlagprofit így két részre oszlik. Az átlagprofitnak azt a részét, amely az ipari tőkésnél marad, *vállalkozói nyereségnek* nevezzük.

Míg a kamat formája azt a megtévesztő látszatot kelti, mintha a kamat a tőketulajdon természetes szülötte volna, addig a vállalkozói nyereség formája azt az illúziót kelti, mintha ez a jövedelem a működő tőkés „munkabére" volna a vállalatánál dolgozó bérmunkások munkájának irányításáért és felügyeletéért. Valójában a vállalkozói nyereségnek, éppúgy mint a kamatnak, semmi köze a termelés irányításával kapcsolatos munkához; ez a nyereség nem egyéb, mint a kapitalisták által ellenszolgáltatás nélkül elsajátított értéktöbblet egy része.

Az az arány, amelyben az átlagprofit vállalkozói nyereségre és kamatra oszlik, a kölcsöntőke keresletétől és kínálatától, a pénztőke-piac helyzetétől függ. Minél nagyobb a pénztőke iránti kereslet, annál magasabb, egyébként azonos feltételek mellett, a kamatláb. *Kamatlábnak* a kamat összege és a kölcsönzött pénztőke közötti arányt nevezzük. Normális körülmények között a kamatláb felső határa az átlagprofitráta, minthogy a kamat a profit egy része. A kamatláb rendszerint jóval alacsonyabb az átlagprofitrátánál.

A kapitalizmus fejlődésével a kamatláb csökkenő tendenciát mutat. Ennek a tendenciának két oka van: először az, hogy érvényesül az átlagprofitráta csökkenő tendenciájának törvénye, ugyanis az átlagprofitráta jelenti a kamatláb ingadozásának felső határát; másodszor az, hogy a kapitalizmus fejlődésével a kölcsöntőke össztömege gyorsabban nő, mint az iránta mutatkozó kereslet. A kölcsöntőke növekedésének egyik oka az, hogy a burzsoázián belül növekszik a járadékosok, vagyis az olyan tőkések — pénztőke-tulajdonosok csoportja, akik nem foglalkoznak vállalkozói tevékenységgel. Ebben is az nyilvánul meg, hogy a burzsoá társadalomban fokozódik az elősdiség. A kölcsöntőke növekedését a szabad pénzeszközöknek bankokban és takarékpénztárakban való összpontosulása is elősegíti.

A rövidlejáratú kölcsönök kamata az Egyesült Államok pénzpiacán 1866—1880-ban 3,6%-tól (alsó határ) 17%-ig (felső határ), 1881—1900-ban megfelelően 2,63%-tól 9,75%-ig, 1901—1920-ban 2,98%-tól 8%-ig, 1921—1935-ben 0,75%-tól 7,81%-ig terjedt.

A hitel formái. A bankok és a bankműveletek. A tőkés hitel a kölcsöntőke mozgásformája. A hitel közvetítésével az ideiglenesen szabad pénztőke kölcsöntőkévé alakul át. A kapitalizmusban a hitel két formája létezik: a kereskedelmi hitel és a bankhitel.

Kereskedelmi hitelnek azt a hitelt nevezzük, amelyet a működő tőkések (vagyis a gyárosok és kereskedők) nyújtanak egymásnak az áru realizálása során. A gyáros abban a törekvésében, hogy meggyorsítsa áruformában levő tőkéjének megtérülését, az árut hitelbe átadja egy másik gyárosnak vagy a nagykereskedőnek, a nagykereskedő pedig hitelbe eladja azt a kiskereskedőnek. Kereskedelmi hitelt a kapitalisták nyersanyag, fűtőanyag, berendezések, gépek, továbbá fogyasztási cikkek adásvétele esetén vesznek igénybe. A kereskedelmi hitel rendszerint rövidlejáratú hitel: legfeljebb néhány hónapra nyújtják. A kereskedelmi hitel eszköze a váltó. A *váltó* adóskötelezvény, amelynek értelmében az adós kötelezi magát, hogy a vásárolt árukért járó pénzt egy bizonyos időpontban megfizeti. A fizetési idő el-

érkezésével a váltót kiállító vásárló köteles azt készpénzzel kiegyenlíteni. A kereskedelmi hitel tehát áruügylettel függ össze. Ennek következtében a tőkés hitelrendszer alapja.

Bankhitelnek az olyan hitelt nevezzük, amelyet pénztőkések (bankárok) nyújtanak működő tőkéseknek. A bankhitelt, a kereskedelmi hiteltől eltérően, nem a termelésben vagy a forgalomban működő tőkéből folyósítják, hanem a parlagon heverő, valamint az ideiglenesen szabad, s elhelyezést kereső pénztőkéből. A bankhitelt a bankok bonyolítják le. A *bank* tőkés vállalat, amely pénztőkével kereskedik, s közvetítőként lép fel a hitelezők és adósok között. A bank egyfelől összegyűjti a szabad, nem működő tőkéket és nyereségeket, másfelől pénztőkét bocsát a működő tőkések, a gyárosok és kereskedők rendelkezésére.

A bank rendelkezésére álló tőke túlnyomó része idegen tulajdonban van, s a bank tartozik azt visszatéríteni. Egy bizonyos időszakban azonban a letéttulajdonosoknak csak viszonylag jelentéktelen része követeli vissza letétjét. A pénzkivételt legtöbbnyire kiegyenlíti és túlszárnyalja az új letétek összege. Merőben megváltozik a helyzet valamilyen megrázkódtatás — válság vagy háború esetén. Ilyenkor a letéttulajdonosok egyszerre követelik letéteik visszafizetését. A bank rendes körülmények között megteheti, hogy csak viszonylag jelentéktelen összegeket tart pénztárában, amelyekből kifizetéseket eszközöl azoknak, akik visszakövetelik letétjüket. A letétek túlnyomó részét azonban a bank kölcsönadja.

A bankműveletek passzív és aktív műveletekre oszlanak.

Passzív műveleteknek azokat a műveleteket nevezzük, amelyek révén a bank pénzösszegeket von pénztárába. E műveletek közül a legfontosabb a letét-gyűjtés. A letéteket (depozitumokat) különböző feltételek mellett helyezik el: az egyiket meghatározott időtartamra, a másikat határidő megállapítása nélkül. A határidő nélküli letéteket a bank köteles az első követelésre kifizetni, a határidős letéteket ellenben csak a megállapított határidőre kell visszafizetni. Ilyenformán a határidős letétek előnyösebbek a bank szempontjából.

Aktív műveleteknek azokat a műveleteket nevezzük, amelyek révén a bank pénzösszegeket ad kölcsön. Egyik ilyen művelet a *váltóleszámítolás*. Az áruját hitelbe eladó gyáros a vásárlótól kapott váltót átadja a banknak, a bank pedig bizonyos kamat levonásával azonnal kifizeti a gyárosnak a váltó összegét. A váltó kiállítója a határidő lejártakor már nem a gyárosnak, hanem a banknak fizet. E művelet révén a kereskedelmi hitel összefonódik a bankhitellel. Az aktív bankműveletek közé tartoznak továbbá a különféle biztosítékok — áruk, értékpapírok, árubizonylatok elzálogosítása ellenében folyósított kölcsönök.

Végül a bank hosszúlejáratú hitel formájában közvetlenül tőkét fektet be (invesztál) egy-egy vállalatba.

Eszerint a bankár pénztőke-kereskedő. A bank a passzív műveletek után kamatot fizet, az aktív műveletek után kamatot kap. A bank alacsonyabb kamattal veszi kölcsönbe és magasabb kamattal kölcsönzi ki a pénzeszközöket. A bank hasznának forrása a bankok által kölcsönadott tőkék után járó kamat és a letétek után fizetett kamat közötti különbözet. A bank ebből a különbözetből fedezi a műveleteivel kapcsolatos kiadásokat; ezek a kiadások tiszta forgalmi költségek. A visszamaradó összeg a bank hasznát képezi. A tőkés konkurrencia ennek a haszonnak a színvonalát spontán módon összhangba hozza a saját tőkék átlagprofitrátájával. A bankban foglalkoztatott alkalmazottak munkája nem hoz létre értéket és értéktöbbletet, de lehetővé teszi a bankár számára, hogy elsajátítsa a termelésben létrehozott értéktöbblet egy részét. Eszerint a bankárok kizsákmányolják a bankok alkalmazottait.

A bankok elszámolási központok szerepét töltik be. Minden vállalat, amelynek letétje van vagy kölcsönt vett igénybe, folyószámlával rendelkezik a bankban. A bank a folyószámláról pénzt folyósít külön követelésre, amit *csekknek* neveznek. A bank tehát nagyszámú vállalat pénztárosának funkcióját látja el. Ez a körülmény nagy fejlődési lehetőséget biztosít a készpénz-kímélő elszámolások számára. A tőkés árut ad el B tőkésnek, s csekket kap tőle arra a bankra, amelynél mindkettőjüknek folyószámlája van. A bank úgy bonyolítja le az elszámolást, hogy a csekk összegét B folyószámlájáról A folyószámlájára vezeti át. A vállalatoknak különböző bankoknál van folyószámlájuk. A bankok a nagyobb központokban külön elszámolási irodákat létesítenek, ahol a különböző bankoktól befutó csekkek jórészt kiegyenlítik egymást. A csekk- és váltóforgalom csökkenti a készpénz-szükségletet.

A kapitalizmusban a bankoknak három fő formája létezik: a kereskedelmi bank, a jelzálogbank és a jegybank. A *kereskedelmi bankok* főleg rövidlejáratú kölcsönök útján folyósítanak hitelt a gyárosoknak és kereskedőknek. Itt nagy szerepet játszik a váltóleszámítolás. Ezt a hitelt főleg a letétekből folyósítják.

A *jelzálogbankok* az ingatlanvagyon (föld, ház, épületek) elzálogosítása ellenében hosszúlejáratú hiteleket folyósítanak. A jelzálogbankok keletkezése és tevékenysége szorosan összefügg a mezőgazdasági kapitalizmus fejlődésével, a parasztoknak a bankárok által történő kizsákmányolásával. Az ilyen bankokhoz tartoznak a mezőgazdasági bankok is, amelyek hosszúlejáratú kölcsönöket nyújtanak termelési célokra.

A *jegybankoknak* joguk van hitelpénz — bankjegy kibocsátására (emisszióra). Különleges szerepet játszanak a *központi jegybankok*. Ezekben a bankokban összpontosul az ország aranytartaléka. Monopoljoguk

van bankjegy-kibocsátásra. A központi bankok rendszerint nem az egyes gyárosokkal vagy kereskedőkkel bonyolítanak le műveleteket, hanem a kereskedelmi bankoknak adnak kölcsönt, s a vállalkozókkal ezek állnak üzleti összeköttetésben. A központi jegybankok tehát a bankok bankjai.

A bankok a kölcsönműveletek és a fizetések koncentrálásával hozzájárulnak a tőkék megtérülésének meggyorsulásához és a pénzforgalom költségeinek csökkenéséhez. Ugyanakkor a bankok tevékenysége elősegíti a tőkecentralizációt, a kis- és középtőkések kiszorítását, a munkások kizsákmányolásának fokozását, a háziiparosok és kézművesek kifosztását. A jelzálogkölcsönök tönkreteszik a parasztokat, mivel az utánuk járó kamatok fizetése felemészti jövedelmük nagy részét, s gazdaságuk hanyatlását idézi elő. Az adósságokat gyakran a bankokkal szemben függőségbe került parasztok vagyonának és földjének elárverezése útján egyenlítik ki.

A bankok azáltal, hogy összpontosítják a társadalom valamennyi pénztőkéjét, s hitelközvetítőként lépnek fel, sajátos gépezet szerepét töltik be, amely spontán módon elosztja az erőforrásokat az egyes gazdasági ágak között. Ez az elosztás nem a társadalom érdekében, és nem a társadalom szükségleteinek megfelelően, hanem a kapitalisták érdekeinek megfelelően történik. A hitel elősegíti a termelés bővítését, de ez a bővítés újra meg újra beleütközik a fizetőképes kereslet szűk korlátaiba. A hitel és a bankok a munka további társadalmasítására vezetnek, de a termelés társadalmi jellege egyre élesebb összeütközésbe kerül az elsajátítás magántőkés formájával. Ilyenformán a hitel fejlődése kiélezi a tőkés termelési mód ellentmondásait, fokozza a tőkés termelési mód anarchiáját.

A részvénytársaságok. A fiktív tőke. A mai tőkés országokban a nagyvállalatok túlnyomó része részvénytársaság. Részvénytársaságok már a XVII. század elején is keletkeztek, széles körben azonban csak a XIX. század második felétől kezdve terjedtek el.

A *részvénytársaság* olyan vállalati forma, amelynek tőkéje a részt vevők befizetéseiből tevődik össze, akik az általuk befektetett összeggel arányban álló számú részvénnyel rendelkeznek. A *részvény* értékpapír, amely jogot ad arra, hogy tulajdonosa a részvényen jelzett összegnek megfelelően részesedjen a vállalat tiszta nyereségéből.

A részvénytulajdonosra eső nyereség-részt *osztaléknak* nevezzük. A részvényeket egy bizonyos áron adják és veszik, s ezt az árat *árfolyamnak* nevezik.

A részvényt vásárló kapitalista elhelyezhetné tőkéjét a bankban, és

mondjuk 5%-os kamatot kaphatna. Őt azonban nem elégíti ki ez a jövedelem, hanem inkább részvényt vásárol. Ez bizonyos kockázatot jelent ugyan, viszont magasabb jövedelemmel kecsegtet. Tegyük fel, hogy 10 millió dollár részvénytőke 20 000, egyenként 500 dollár áru részvényre oszlik, s a vállalat haszna 1 millió dollár. A részvénytársaság úgy dönt, hogy ebből az összegből 250 000 dollárt rezervál (vagyis tartaléktőkének hagy meg), a fennmaradó 750 000 dollárt pedig osztalék formájában szétosztja a részvényesek között. Ebben az esetben minden részvény osztalék formájában (750 000 : 20 000) 37,5 dollár, vagyis 7,5%-os jövedelmet hoz tulajdonosának.

A részvényesek olyan összegért igyekeznek eladni a részvényeket, amely után, ha azt bankban helyeznék el, kamat formájában ugyanolyan jövedelmet húznának, mint amilyet osztalék formájában kapnak. Ha egy 500 dolláros részvény 37,5 dollár osztalékot hoz, a bank pedig 5%-ot fizet a betétek után, akkor a részvényesek 750 dollárért igyekeznek eladni, mert ha ezt az összeget bankba helyeznék, kamat formájában ugyancsak 37,5 dollárt kapnának. A részvények árfolyama az osztalék nagyságától és a kamatlábtól függ. A részvények árfolyama emelkedik, ha emelkedik az osztalék, vagy ha csökken a kamatláb; és fordítva, árfolyamuk csökken, ha csökken az osztalék, vagy ha emelkedik a kamatláb.

A részvénytársaság megalapításakor kibocsátott részvények árának összege és a vállalatba ténylegesen befektetett tőke nagysága közti különbség képezi *az alapítói hasznot*. Az alapítói haszon a nagytőkések gazdagodásának egyik fontos forrása.

Ha a vállalatba befektetett tőke 10 millió dollár, a kibocsátott részvények árának összege pedig 15 millió dollár, akkor az alapítói haszon 5 millió dollár.

Az egyéni vállalatoknak részvénytársaságokká való átalakulása következtében a tőke mintegy kétszeresen létezik. A vállalatba befektetett 10 millió dollár összege tényleges tőke gyárépületek, gépek, nyersanyagok, raktárak, késztermékek formájában, végül a vállalati pénztárban vagy a bank-folyószámlán levő bizonyos pénzösszeg formájában van meg. E reális tőke mellett azonban a részvénytársaság megalapításakor 15 millió dollár összegű értékpapír — részvény jelenik meg. A részvény csak tükörképe a vállalat ténylegesen meglevő tőkéjének. Egyszersmind azonban a részvények már a vállalattól függetlenül is léteznek; adják-veszik őket, a bankok kölcsönt adnak a részvényekre stb.

A részvénytársaság legfelsőbb szerve formailag a részvényesek közgyűlése, amely megválasztja az igazgatóságot, kinevezi a tisztviselőket, meghallgatja s jóváhagyja a vállalat munkájáról szóló beszámolót, eldönti a részvénytársaság tevékenységének főbb kérdéseit. A közgyűlésen azonban a szavazatok számát annak megfelelően állapítják meg, hogy milyen összegű részvényt képviselnek a részvények tulajdonosai. Ezért a részvénytársaság valójában teljes egészében a legnagyobb részvényesek maroknyi csoportjának kezében van. Minthogy a részvények bizonyos része kis- és középrészvényesek között oszlik meg, akiknek nincs lehetőségük arra, hogy bármilyen befolyás-

sal legyenek az ügyek menetére, a nagytőkéseknek gyakorlatilag még a részvények felére sincs szükségük ahhoz, hogy uralkodjanak a részvénytársaságban. A részvényeknek azt a mennyiségét, amely szabad kezet ad a részvénytársaság ügyeinek intézésére, *ellenőrző pakettnek* nevezik.

A részvénytársaság tehát az a forma, amelyben a nagytőke maga alá rendeli, és saját céljaira használja fel a kis- és középtőkések anyagi eszközeit. A részvénytársaságok elterjedése nagymértékben elősegíti a tőke centralizációját és a termelés bővítését.

Azt a tőkét, amely a tulajdonosuknak jövedelmet hozó értékpapírok formájában létezik, *fiktív tőkének* nevezzük. A fiktív tőkéhez a részvények és a kötvények tartoznak. A *kötvények* adóslevelek, amelyeket a vállalatok vagy az állam állítanak ki, és amelyek évente meghatározott kamatot hoznak elfogadójuknak.

Az értékpapírokat (részvényeket, kötvényeket stb.) az értéktőzsdén adják-veszik. Az *értéktőzsde* az értékpapírok piaca. A tőzsdén állandóan nyilvántartják, hogy milyen árfolyamon adják el és veszik az értékpapírokat; ezen az árfolyamon kötik a tőzsdén kívül is (például a bankokban) az értékpapír-ügyleteket. Az értékpapírok árfolyama a kamatlábtól és az értékpapírok utáni várható jövedelem nagyságától függ. Az értéktőzsdén értékpapír-spekuláció folyik. Minthogy a spekulációs játék minden előnyét a nagy és a legnagyobb kapitalisták élvezik, a tőzsdei spekuláció elősegíti a tőkecentralizációt, a tőkésosztály felső rétegének gazdagodását, s a közép- és kistulajdonosok tönkrejutására vezet.

A hitel, s különösen a részvénytársaságok elterjedése a kapitalistákat egyre inkább kamat- és osztalékszedőkké változtatja, s ugyanakkor a termelés irányítását fizetett alkalmazottak: ügyvezetők, igazgatók végzik. Ilyenformán egyre jobban fokozódik a tőkés tulajdon élősdi jellege.

A tőkés országok pénzforgalma. Már a kapitalizmus megjelenése előtt létrejöttek a *fémpénz*-rendszerek, amelyekben a pénzáru szerepét fém tölti be. A fémpénz-rendszer lehet *bimetallizmus,* amikor ugyanis értékmérőül és a pénzforgalom alapjául két fém, az ezüst és az arany szolgál, és *monometallizmus,* amikor ezt a szerepet a két említett fém közül az egyik tölti be. A kapitalizmus korai fejlődésfokain (a XVI—XVIII. században) sok ország pénzrendszere bimetallisztikus volt. A XIX. század végéig csaknem valamennyi tőkés ország rátért a pénzforgalomnak az aranyon alapuló monometallisztikus rendszerére. A XX.

század elején Kínában és Mexikóban még az ezüstön alapuló monometallizmus volt, de később ezek az országok is áttértek az aranyvalutára.

Az aranyon alapuló monometallizmus jellemző vonása: szabad aranyérme-verés, más pénzjeleknek aranyérmére való szabad becserélése és az arany szabad mozgása az országok között. A szabad aranyérme-verés azt jelenti, hogy magánszemélyeknek joguk van arra, hogy a pénzverdében érmére cseréljék ki a tulajdonukban levő aranyat. Ugyanakkor az érmék birtokosainak lehetőségük van arra, hogy az érméket aranyrúdra cseréljék ki. Így jön létre a közvetlen, szoros kapcsolat az arany mint áru és az aranyérme között. Az ilyen rendszer mellett a forgalomban levő pénz mennyisége spontán módon összhangba kerül az áruforgalom szükségleteivel. Ha pénzfölösleg keletkezik, a pénz egy része kikerül a forgalomból és kincsé változik. Ha pénzhiány mutatkozik, megindul a pénz áramlása a forgalom területére; a pénz kincsből forgalmi eszközzé és fizetési eszközzé válik. Az aranyon alapuló monometallizmus esetén a kisméretű forgalom ellátására olcsóbb fémekből, ezüstből, rézből stb. készült nem teljes értékű érméket hoznak forgalomba.

A kereskedelmi, pénzügyi és hitelműveletekkel kapcsolatos nemzetközi elszámolások eszköze a világpénz, az arany. Az egyik ország valutájának egy másik ország valutájára való kicserélése valutaárfolyam alapján történik. *Valutaárfolyamnak* valamely ország pénzegységének más országok pénzegységeiben kifejezett árát nevezzük. Például egy font sterling egy bizonyos dollármennyiséggel egyenlő.

A külkereskedelmi műveletekkel kapcsolatos elszámolások arany vagy külföldi valuta nélkül is lebonyolíthatók. Egyes esetekben ez lehet *kliring-elszámolás*, vagyis kétoldalú kereskedelem esetén az áruszállításokkal kapcsolatos követelések és kötelezettségek kölcsönös elszámolása. Más esetekben az országok közötti elszámolás oly módon is lebonyolítható, hogy aranyszállítás nélkül egyik országból a másikba küldik át a váltókat.

A hitelviszonyoknak és a pénz fizetési eszköz funkciójának fejlődésével megjelent és széles körben elterjedt a *hitelpénz*. A váltó, a bankjegy, a csekk hovatovább főleg a fizetési eszköz funkcióját teljesítette. Jóllehet a váltó nem pénz, fizetési eszközül szolgálhat olyanformán, hogy egyik tőkés átadja a másiknak.

A hitelpénz fő formája a bankjegy. A *bankjegyet* a bankok váltók ellenében bocsátják ki. Ez azt jelenti, hogy a bankjegyek alapjául végeredményben áruügyletek szolgálnak.

A bankjegy-kibocsátás lehetővé teszi, hogy a növekvő áruforgalmat a fempénz-mennyiség növelése nelkül lássák el forgalmi eszközzel es fizetési eszközzel. A pénzforgalom aranyrendszere esetén a bankjegyeket bármikor be lehet cserélni a bankokban aranyra vagy más fémpénzre. Ilyen körülmények között a bankjegyek ugyanúgy forognak, mint az aranyermek, és nem értektelenedhetnek el, mert a hitelbiztositekon kivül fémbiztositekuk is van. A kapitalizmus fejlödesével a forgalomban levő arany mennyiségének viszonylagos csökkenése megy végbe. Az aranyat tartalékalap formajában egyre inkább a központi jegybankokban összpontositják. A tőkes állam hozzalátott, hogy aranytartalékokat létesitsen külkereskedelmi pozicioinak megszilárditására, új piacok meghóditasara, s háborúk előkeszitésere és folytatására. A forgalomban az aranyat mindinkabb bankjeggyel, majd papírpénzzel helyettesitették. A bankjegyeket eleinte általában be lehetett váltani aranyra, később azonban beválthatatlan bankjegyeket kezdtek kibocsátani. Ez jelentős mértékben hasonlóvá tette a bankjegyeket a papírpénzhez.

Mint már mondottuk, a *papírpénz* a pénz forgalmi eszköz funkciójának fejlődése alapján keletkezett. Az állam által kényszerárfolyamon kibocsátott papírpénz nem váltható be aranyra, s a teljes értékű fémpénzt képviseli annak forgalmi eszköz funkciójában.

Az első (1914—1918. évi) imperialista világháború kezdetétől a legtöbb tőkés ország áttért a papírpénz-forgalom rendszerére. Jelenleg egyetlen országban sincs aranypénz a forgalomban. A tőkés államok uralkodó osztályai a beválthatatlan bankjegy, a papírpénz emisszióját (kibocsátását) és a valuta elértéktelenitését a dolgozók további kizsákmányolásának és kifosztásának eszközeként használják fel.

Különösen szembetűnően nyilvánul ez meg az inflációban. Az inflációt az jellemzi, hogy fölösleges papírpénz-tömeg van forgalomban, a papírpénz elértéktelenedik, emelkednek az árak, csökken a munkások és alkalmazottak reálbére, fokozódik a parasztság tönkremenése, nő a kapitalisták profitja és a földbirtokosok jövedelme. A burzsoá állam az inflációt a más országok elleni gazdasági háborúnak és új piacok szerzésének eszközeként használja fel. Az infláció gyakran külön haszonhoz juttatja az exportőröket, akik országukban az alacsony árfolyamú elértéktelenedett pénzért vásárolják meg az árut, külföldön pedig szilárd valutáért értékesitik. Ugyanakkor az infláció fokozódása szétzilálja a gazdasági életet és a tömegek felháborodását váltja ki. Ez arra kényszeríti a burzsoá államot, hogy a pénz-

rendszer megszilárdítása és a valuta stabilizálása céljából pénzreformot hajtson végre.

A pénzreform legelterjedtebb formája a devalváció. A *devalváció* a papírpénz árfolyamának hivatalos csökkentése a fémpénz egységéhez viszonyítva, ami együtt jár a régi, elértéktelenedett papírpénznek kisebb mennyiségű új pénzre való becserélésével. Így például Németországban 1924-ben a régi elértéktelenedett pénzt 1 trillió márka = 1 márka árfolyamon váltották be arany márkában kifejezett új pénzre.

A tőkés országokban a pénzreformot a dolgozók rovására, az adók növelése és a munkabér csökkentése útján valósítják meg.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A kereskedelmi tőke az ipari tőke forgalmát szolgálja ki. A kereskedelmi haszon az értéktöbbletnek egy része, amelyet a gyáros a kereskedőnek enged át. A kereskedelmi alkalmazottak kizsákmányolása lehetővé teszi a kereskedelmi tőke számára, hogy elsajátítsa a termelésben létrehozott értéktöbblet egy részét. A kereskedelmi tőke kizsákmányolja a munkásokat és a dolgozók más rétegeit mint fogyasztási cikkek vásárlóit. A tőkés kereskedelem fejlődésével növekednek a forgalom területén az improduktív kiadások. A külkereskedelem a kapitalizmusban egyik módja annak, hogy a fejlettebb tőkés ipari hatalmak gazdaságilag leigázzák az iparilag kevésbé fejlett országokat.

2. A kölcsöntőke olyan pénztőke, amelyet tulajdonosa egy időre más kapitalista rendelkezésére bocsát kamat formájában történő díjazás fejében. A kölcsön után járó kamat az ipari tőkés profitjának egy része, amelyet az átenged a kölcsöntőke tulajdonosának.

3. A tőkés hitel a kölcsöntőke mozgásformája. A hitel fő formái a kereskedelmi hitel és a bankhitel. A bankok saját kezükben összpontosítják a társadalom pénzeszközeit, és pénztőke formájában a működő tőkések — a gyárosok és kereskedők rendelkezésére bocsátják. A hitel fejlődése a tőkés ellentmondások fokozódására vezet. A tőketulajdon elválása a tőke termelő felhasználásától szemléltetően mutatja meg a kapitalista tulajdon élősdi jellegét.

4. A részvénytársaság olyan vállalati forma, amelynek tőkéje a részt vevők befizetéseiből tevődik össze, akik az általuk befektetett összegeknek megfelelő számú rész-

vénnyel rendelkeznek. A részvénytársaságokban a nagytőke maga alá rendeli és saját céljaira használja fel a kis- és középtőkések anyagi eszközeit. A részvénytársaságok fokozzák a tőke centralizációját.

5. A hitel fejlődésével széles körben elterjed a hitelpénz vagy a bankjegy, amelyet a bankok váltók ellenében bocsátanak ki. A tőkés társadalom uralkodó osztályai a papírpénz-kibocsátást a dolgozók kizsákmányolásának fokozására használják fel. Az infláció révén az állami kiadásokat áthárítják a néptömegek vállára. A pénzreformot a tőkés állam a dolgozók érdekeinek rovására hajtja végre.

XIII. FEJEZET

A FÖLDJÁRADÉK. AZ AGRÁRVISZONYOK A KAPITALIZMUSBAN

A mezőgazdaság tőkés rendszere és a föld magántulajdona. A burzsoá országokban a kapitalizmus nemcsak az iparban, hanem a mezőgazdaságban is uralkodik. A föld nagyobbik része a nagybirtokos-osztály kezében összpontosul. A mezőgazdasági áruk zömét bérmunkát alkalmazó tőkés gazdaságok termelik. A mezőgazdaság számszerűen túlsúlyban levő gazdasági formája azonban valamennyi burzsoá országban továbbra is a kisárutermelő parasztgazdaság (Anglia kivételével, ahol még a XVIII. században kisajátították).

A mezőgazdaságban a kapitalizmus fejlődésének két fő útja a legjellegzetesebb.

Az első út abban áll, hogy a régi földesúri gazdaság alapjában fennmarad, s különböző agrárreformok végrehajtása révén fokozatosan tőkés gazdasággá alakul át. Amikor a földesurak áttérnek a gazdálkodás tőkés formáira, a szabad bérmunka mellett a kizsákmányolás hűbéri módszereit is felhasználják. A mezőgazdaságban a ledolgozás, a részes művelés stb. formájában fennmarad a parasztnak a földesúrtól való jobbágyi függősége. A mezőgazdaság tőkés fejlődésének ez az útja jellemző Németországra, a cári Oroszországra, Olaszországra, Japánra és több más országra.

A második út abban áll, hogy a régi földesúri gazdaságot szétzúzza a polgári forradalom, a mezőgazdaság megszabadul a hűbériség béklyóitól, s ennek következtében meggyorsul a ter-

melőerők fejlődése. Így például Franciaországban az 1789—1794. évi polgári forradalom felszámolta a hűbéri földbirtokot. A nemesség és a papság elkobzott földjét áruba bocsátották. Az országban a kisparaszti parcellagazdaság jutott túlsúlyba, de a föld jelentős része a burzsoázia kezébe került. Az Egyesült Államokban az 1861—1865. évi polgárháború nyomán a déli államok rabszolgatartó latifundiumait felszámolták, az óriási parlagföldeket olcsón kiosztották, s a mezőgazdaság a tőkés farmergazdálkodás útján indult fejlődésnek. A kapitalizmus fejlődése során azonban új, tőkés alapokon ezekben az országokban is újra létrejött a nagy földtulajdon.

A kapitalizmus előtti földbirtoklási formák átalakulásával a nagy hűbéri és a kisparaszti földtulajdon egyre inkább átadja helyét a burzsoá földtulajdonnak. A földesúri és paraszti földek egyre nagyobb része kerül bankok, gyárosok, kereskedők és uzsorások kezébe.

A földtulajdon koncentrációjáról tanúskodnak az alábbi adatok. Az Egyesült Államokban 1940-ben a farmergazdaságok 79,7%-ához az egész földterületnek csupán 29,8%-a tartozott, a farmergazdaságok 20,3%-a viszont a földterület 70,2%-át összpontosította. Ugyanakkor a gazdaságok 1,6%-át képviselő ezer acre-en felüli nagy latifundiumok a föld 34,3%-ával rendelkeztek.

Angliában és Walesben 2250 landlord a megművelt földterület felével rendelkezik; Skóciában a terület négyötöde 600 landlord kezében van. Egyik-másik lordnak óriási terület van a tulajdonában. Így például Sutherland herceg 400 000 hektár földdel, Devonshire herceg csupán Derbyshire grófságban 80 000 hektárral rendelkezik. London földterülete 11 lord kezében van. A landlordok sok mezőgazdasági művelésre alkalmas földet improduktív célra: parknak, vadászterületnek stb. használnak.

Franciaországban 1929-ben a földterület 57,3%-a a gazdaságok 12,5%-ához tartozott, a gazdaságok 54,5%-át tevő kis- és törpe-parasztgazdaságok viszont a földterületnek csak 9,8%-ával rendelkeztek.

A forradalom előtti Oroszországban óriási földterület volt a földbirtokosok, a cári család, a kolostorok és a kulákok kezén. Európai Oroszországban a XIX. század végén az 500 gyeszjatyinánál több földdel rendelkező földbirtokosok száma mintegy 30 000-re rúgott. Ezeknek a kezén 70 millió gyeszjatyina föld volt. Ugyanakkor 10,5 millió tönk szélén álló, s a hűbéri jellegű kizsákmányolás terhe alatt roskadozó parasztgazdaság 75 millió gyeszjatyinával rendelkezett.

A kapitalizmusban a nagybirtokos-osztály *földmagántulajdonának monopóliuma* uralkodik. A nagy földtulajdonos földjének jelentékeny részét rendszerint bérbe adja tőkés bérlőknek és kisparasztoknak. A földtulajdon elkülönül a mezőgazdasági termeléstől.

A tőkés bérlők meghatározott időközönként, mondjuk évente, bérleti szerződésben megszabott *haszonbért*, vagyis egy bizonyos pénzösszeget fizetnek a földtulajdonosnak azért az en-

gedélyért, hogy tőkéjüket a bérbeadott földterületen befektethetik. A haszonbér oroszlánrészét a földjáradék alkotja, de a földjáradék mellett más elemeket is tartalmaz. Így, ha a bérelt földbe korábban tőkét fektettek be, például gazdasági épületekbe, öntözőberendezésekbe, akkor a bérlő a földjáradékon kívül ennek a tőkének az évi kamatait is köteles megfizetni a földbirtokosnak. A gyakorlatban a tőkés bérlő a haszonbér egy részét sok esetben a munkások bérének csökkentése révén fedezi.

A tőkés földjáradék a burzsoá társadalom három osztálya: a bérmunkások, a kapitalisták és a földtulajdonosok közötti viszonyokat fejezi ki. A bérmunkások munkájával létrehozott értéktöbblet mindenekelőtt a tőkés bérlő kezébe kerül. Az értéktöbblet egy része a tőke után járó átlagprofit formájában a bérlőnél marad. Az értéktöbblet másik részét, amely az átlagprofitot meghaladó többletet képviseli, a bérlő kénytelen földjáradék formájában átengedni a földbirtokosnak. A *tőkés földjáradék* az értéktöbbletnek az a része, amely a gazdaságba fektetett tőkére számított átlagprofit levonása után fennmarad, és amely a földbirtokos zsebébe vándorol. A földbirtokos gyakran nem adja bérbe a földjét, hanem maga alkalmaz munkásokat, és maga gazdálkodik. Ebben az esetben a földjáradék és a profit egyedül neki jut.

Különbözeti (differenciális) földjáradékot és abszolút földjáradékot különböztetünk meg.

A különbözeti földjáradék. A mezőgazdaságban, éppúgy mint az iparban, a vállalkozó csak akkor fekteti be tőkéjét a termelésbe, ha biztosítva látja az átlagprofitot. Az a vállalkozó, aki kedvezőbb termelési feltételek mellett, például termékenyebb földekbe fekteti tőkéjét, a tőke után járó átlagprofiton kívül extraprofitra is szert tesz.

Az iparban az extraprofit nem lehet állandó jelenség. Mihelyt az egyes vállalatnál bevezetett műszaki újítás általánosan elterjed, az illető vállalatnál megszűnik az extraprofit. Ezzel szemben a mezőgazdaságban az extraprofit többé-kevésbé huzamos ideig megmarad. Ez azzal magyarázható, hogy az iparban tetszés szerint létesíthetnek korszerű gépekkel felszerelt üzemeket. A mezőgazdaságban nem hozhatnak létre tetszés szerint földterületeket, a legjobb földekről nem is beszélve, minthogy a föld mennyisége korlátozott, és minden művelésre alkalmas földet elfoglaltak már a magángazdaságok. A föld korlátozott volta és az a körülmény, hogy az egyes gazdaságok minden földet elfoglaltak, létrehozza *a földön folyó tőkés gazdál-*

kodás monopóliumát, azaz a földnek mint a gazdálkodás tárgyának monopóliumát.

Továbbá, az iparban az áruk termelési árát az *átlagos* termelési feltételek határozzák meg. A mezőgazdasági áruk termelési ára másképpen alakul ki. A földön folyó tőkés gazdálkodás monopóliuma következtében a mezőgazdasági termékek általános, szabályozó termelési árát (termelési költségek plusz átlagprofit) nem a közepes, hanem a *legrosszabb* megművelt földek termelési feltételei határozzák meg, mert a legjobb és a közepes földek termelése nem elegendő a társadalmi kereslet kielégítésére. Ha az a tőkés bérlő, aki a legrosszabb földeken fekteti be tőkéjét, nem kapná meg az átlagprofitot, más termelési ágba fektetné tőkéjét.

A közepes és legjobb földterületeken gazdálkodó tőkések olcsóbban termelik a mezőgazdasági árukat, más szóval ezeknél az egyéni termelési ár alacsonyabb az általános termelési árnál. A földnek mint a gazdálkodás tárgyának monopóliuma révén ezek a tőkések az általános termelési áron adják el áruikat, ilyenformán extraprofitra tesznek szert, s éppen ez a különbözeti földjáradék. A különbözeti járadék a földmagántulajdontól függetlenül jön létre: annak következtében alakul ki, hogy a különböző termelékenységű munkával termelt mezőgazdasági termékeket azonos, a legrosszabb föld termelési feltételei által meghatározott piaci áron adják el. A tőkés bérlő a különbözeti járadékot kénytelen átengedni a földbirtokosnak, és megelégedni az átlagprofittal.

A különbözeti földjáradék az átlagprofitot meghaladó pluszprofit, amelyre a kedvezőbb termelési feltételekkel dolgozó gazdaságokban tesznek szert; ez a járadék a legjobb és a közepes földeken kialakult egyéni termelési ár és a legrosszabb földek termelési feltételei által meghatározott általános termelési ár közötti különbségnek felel meg.

Ezt az extraprofitot, mint az egész értéktöbbletet a mezőgazdaságban, a mezőgazdasági munkások hozzák létre. Az egyes földterületek termékenysége közti különbség csupán feltétele annak, hogy a jobb földeken magasabb legyen a munka termelékenysége. A kapitalizmusban azonban az a *megtévesztő látszat* keletkezik, mintha a földtulajdonosok által elsajátított járadék nem a munka, hanem a föld terméke volna. A valóságban a földjáradék egyetlen forrása a többletmunka, az értéktöbblet. „A járadék helyes értelmezése esetén mindenekelőtt természetszerűleg el kell ismerni, hogy nem a talajból ered, hanem a földművelés termékéből, tehát a munkából, a munkatermék, például a búza árából: a mezőgazdasági termék értékebol, a földbe fektetett munkából, nem pedig a földből."[1]

[1] *Marx.* Értéktöbbletelméletek. II. köt. 1. rész. 1936. 221. old. (oroszul).

A különbözeti földjáradéknak két formája van:

Az I. számú különbözeti járadék a talajok termékenysége közti különbséggel és a földeknek a piactól való távolságával függ össze.

A termékenyebb földterületeken ugyanolyan tőkebefektetéssel nagyobb termést érnek el. Vegyünk példaképpen három azonos területű, de *különböző termékenységű* parcellát.

Földparcella	Tőkeráfordítás dollárban	Átlagprofit dollárban	A termés mázsában	Egyéni termelési ár		Általános termelési ár		I. számú különbözeti járadék dollárban
				az egész termésé dollárban	egy mázsáé dollárban	egy mázsáé dollárban	az egész termésé dollárban	
I.	100	20	4	120	30	30	120	0
II.	100	20	5	120	24	30	150	30
III.	100	20	6	120	20	30	180	60

Minden egyes parcella bérlője a munkások bérére, vetőmag, gépek, felszerelések vásárlására, állattartásra és más kiadásokra 100 dollárt fordít. Az átlagprofit 20%. A különböző termékenységű parcellákba fektetett munka az egyik parcellán 4, a másikon 5, a harmadikon 6 mázsa termést eredményez.

A termék teljes *tömegének* egyéni termelési ára mindegyik parcellán egyforma, 120 dollár (termelési költség plusz átlagprofit). A termék egy *egységének* egyéni termelési ára az egyes parcellákon különböző. Az első parcella mezőgazdasági termékének mázsáját 30 dollárért, a másodikét 24, a harmadikét 20 dollárért kellene eladni. Minthogy azonban a mezőgazdasági áruk általános termelési ára egyforma, és a legrosszabb földterületek termelési feltételei határozzák meg, valamennyi parcella minden mázsa terméke 30 dollárért kerül eladásra. Az első (a legrosszabb) parcella bérlője 4 mázsa termésért 120 dollárt kap, vagyis a termelési költségeivel (100 dollár) plusz az átlagprofittal (20 dollár) egyenlő összeget. A második parcella bérlője 5 mázsáért 150 dollárt kap. A termelési költségeken és az átlagprofiton felül 30 dollár extraprofitra tesz szert, s éppen ez a többlet a különbözeti járadék. Végül a harmadik parcella bérlője 6 mázsáért 180 dollárt kap. A különbözeti járadék itt 60 dollár.

Az I. számú különbözeti járadék a földparcellák *fekvésbeli különbségével* is összefügg. Azok a gazdaságok, amelyek közel fekszenek az értékesítési helyekhez (városhoz, vasútállomáshoz, tengeri kikötőhöz, elevátorhoz stb.), a termékek szállításánál az említett pontoktól távoleső gazdaságokhoz képest jelentős munkamennyiséget és termelőeszközt takarítanak meg. A piachoz közelfekvő gazdaságok, amelyek ugyanazon az áron adják el termékeiket, extraprofitra tesznek szert, amely különbözeti járadékot képez.

A II. számú különbözeti járadék az ugyanazon földterületbe eszközölt pótlólagos termelőeszköz- és munkaráfordítás, vagyis a *belterjesebb* földművelés eredménye. Eltérően a külterjes gazdaságtól, amely a vetésterületek vagy a legelők növelése révén bővül, a belterjes gazdaság tökéletesebb gépek bevezetése, műtrágya alkalmazása, talajjavító munkálatok végrehajtása, nagyobb hozamú állatfajták kitenyésztése stb. révén fejlődik. Ennek következtében extraprofit keletkezik, amely különbözeti járadékot képez.

Térjünk vissza példánkhoz. A harmadik, a legtermékenyebb parcellán 6 mázsa terméket termeltek, s az átlagprofit 20 dollár, a különbözeti járadék 60 dollár volt. Tegyük fel, hogy az előbbi árak mellett a technika fejlesztése, nagy mennyiségű műtrágya alkalmazása stb. formájában 100 dollár újabb, pótlólagos, termelékenyebb tőkebefektetést eszközölnek. Ennek következtében 7 mázsa többlettermést nyernek, a pótlólagos tőke után járó átlagprofit 20 dollár, az átlagprofitot meghaladó többlet pedig 90 dollár. Éppen ez a 90 dollár többlet képezi a II. számú különbözeti járadékot. Amíg érvényben van az előző bérleti szerződés, ennek a parcellának a bérlője 60 dollár különbözeti járadékot fizet, az átlagprofitot meghaladó többletet pedig, amelyet a második, pótlólagos tőkebefektetés révén nyert, zsebre vágja. A földet azonban meghatározott időtartamra adják bérbe. A következő bérbeadás alkalmával a földbirtokos számol e pótlólagos tőkebefektetésből származó előnyökkel, és 90 dollárra emeli ennek a parcellának a járadékát. Éppen ezért a földbirtokosok rövid időtartamra igyekeznek bérleti szerződést kötni. A tőkés bérlőknek tehát nem érdekük, hogy olyan nagyszabású befektetéseket eszközöljenek, melyeknek eredménye csak hosszabb idő múlva jelentkezik, mert e befektetések hasznát végeredményben a földbirtokosok sajátítják el.

A mezőgazdaság belterjességének tőkés növelése a legnagyobb profit elérése céljából történik. A kapitalisták a minél nagyobb profitért folyó hajsza során rabló módon használják ki a földet, egyoldalúan specializált, egy-egy növényfajta terme-

lésére beállított gazdaságokat hoznak létre. Így a XIX. század utolsó negyedében az Egyesült Államokban az északi államok földjein főképpen gabonaféléket termesztettek. Ez a talajszerkezet pusztulásával, s a talaj elporosodásával járt, és „fekete porviharokat" idézett elő.

Egy-egy szántóföldi növényfajta termelése függ a piaci árak ingadozásától. Ennek következtében a kapitalizmusban lehetetlen a helyes vetésforgó általános bevezetése, ami pedig a földművelés magas színvonalának alapja. A földmagántulajdon útjában áll a nagyszabású talajjavító és egyéb olyan munkálatoknak, amelyek csak évek során fizetődnek ki. A kapitalizmus tehát összeegyeztethetetlen az ésszerű földművelési rendszerrel. „S a tőkés mezőgazdaság minden haladása nemcsak abban a művészetben haladás, hogy a munkást, hanem egyszersmind abban a művészetben is, hogy a talajt megrabolják. Minden haladás a talaj termelékenységének egy adott időközre való fokozásában, egyszersmind haladás a termelékenység tartós forrásainak elpusztításában"[1].

A kapitalizmus védelmezői, abban az igyekezetükben, hogy elkendőzzék a tőkés mezőgazdaság ellentmondásait, és igazolják a tömegek nyomorát, azt állítják, hogy a mezőgazdaságban állítólag egy örök természeti törvény, „a csökkenő földhozadék törvénye" érvényesül· szerintük minden pótlólagos munka, amelyet a föld megművelésére fordítanak, kisebb eredménnyel jár, mint az előző.

A burzsoá politikai gazdaságtannak ez az agyszüleménye abból a hamis feltevésből indul ki, hogy a mezőgazdaságban a technika változatlan marad, a technika feilődése kivétel Valójában az ugyanazon földdarabba eszközölt pótlólagos termelőeszköz és munkabefektetés általában feilettebb technika alkalmazását, új, jobb mezőgazdasági termelési módszerek bevezetését jelenti, s ez a mezőgazdasági munka termelékenységének emelkedésére vezet A természetes termékenység kimerülésének, a tőkés földművelés hanyatlásának igazi oka nem a burzsoá közgazdászok által kiagvalt „csökkenő földhozadék törvénye", hanem a tőkés viszonvok, mindenekelőtt a föld magántulaidona, amely gátolja a mezőgazdaság termelőerőinek feilődését A kapitalizmusban valójában nem a mezőgazdasági termékek termelésének nehézségei növekednek, hanem a fokozódó elnyomorodás következtében az válik nehezebbé, hogy a munkások ezeket a termékeket megvásárolják

Az abszolút földjáradék. A föld ára. A föld tulajdonosa a különbözeti földjáradék mellett abszolút földjáradékot is kap. Az abszolút földjáradék a földmagántulajdon monopóliumával függ össze.

A különbözeti járadék vizsgálata során feltételeztük, hogy a legrosszabb földek bérlője a mezőgazdasági áruk eladása után csak a termelési költségeket plusz az átlagprofitot keresi meg,

[1] *Marx.* A tőke 1. köt. Szikra 1949. 547. old.

vagyis nem fizet földjáradékot. A valóságban azonban a legrosszabb földek birtokosai sem engedik át földjüket művelésre ellenszolgáltatás nélkül. Tehát a legrosszabb földek bérlőjének is rendelkeznie kell az átlagprofitot meghaladó többlettel a földjáradék megfizetésére. Ez pedig azt jelenti, hogy a mezőgazdasági áruk piaci árának magasabbnak kell lennie a legrosszabb földeken kialakult termelési árnál.

Miből adódik ez a többlet? A kapitalizmusban a mezőgazdaság technikai és gazdasági tekintetben erősen elmarad az ipar mögött. A tőke szerves összetétele a mezőgazdaságban alacsonyabb, mint az iparban. Tegyük fel, hogy az iparban a tőke szerves összetétele átlagosan 80 c + 20 v. 100%-os értéktöbbletráta mellett 100 dollár tőke után 20 dollár értéktöbblet keletkezik, a termelési ár pedig 120 dollár. Tegyük fel, hogy a földművelésben a tőke szerves összetétele 60 c + 40 v. Itt minden 100 dollár után 40 dollár értéktöbblet jön létre, a mezőgazdasági áruk értéke pedig 140 dollár. A tőkés bérlő és az ipari tőkés egyaránt 20 dollár átlagprofithoz jut tőkéje után. Ennek megfelelően a mezőgazdasági áru termelési ára 120 dollár. Ilyen körülmények között az abszolút földjáradék 20 dollár (140—120). Mindebből az következik, hogy a mezőgazdasági áruk értéke magasabb az általános termelési árnál, a mezőgazdaságban termelt értéktöbblet pedig nagyobb, mint az átlagprofit. Éppen ez az átlagprofitot meghaladó plusz értéktöbblet az abszolút földjáradék forrása.

Ha a föld nem volna magántulajdonban, ez a többlet bekerülne a tőkések között végbemenő általános újraelosztásba, a földművelés termékeit termelési árukon adnák el. De a földmagántulajdon akadályozza a szabadversenyt, a tőkék átáramlását az iparból a mezőgazdaságba, útjában áll annak, hogy a mezőgazdasági és ipari vállalatoknál közös átlagprofit alakuljon ki. Ezért a földművelés termékeit értéküknek megfelelő, vagyis az általános termelési árnál magasabb áron adják el. Hogy ez a különbség milyen mértékben realizálódhat és alakulhat át abszolút földjáradékká, az a verseny nyomán kialakuló piaci árszínvonaltól függ.

Eszerint a földmagántulajdon monopóliuma az oka annak, hogy abszolút földjáradék van, amit minden földdarab után fizetnek, tekintet nélkül a termékenységére és a fekvésére. Az *abszolút földjáradék* az az átlagprofitot meghaladó plusz értéktöbblet, amely a földművelésben annak következtében jön létre, hogy ott a tőke szerves összetétele alacsonyabb, mint az iparban, s amelyet a földmagántulajdon következtében a földbirtokosok elsajátítanak.

A kapitalizmusban a különbözeti és az abszolút földjáradékon kívül monopoljáradék is van. A *monopoljáradék* többletjövedelem, amely annak következtében jön létre, hogy a különösképpen kedvező természeti feltételek között termelt áruk ára meghaladja értéküket. Ilyen például az olyan földek utáni járadék, amelyeken korlátolt mennyiségben ritka gazdasági növényeket lehet termeszteni (például különösen értékes szőlőfajtákat, citruszféléket stb.), vagy az öntözéses földművelést folytató vidékeken a vízhasználatért járó járadék. Az ilyen feltételek között termelt árukat rendszerint értéküket meghaladó áron, vagyis monopoláron adják el. A mezőgazdasági monopoljáradékot a fogyasztók rovására fizetik.

Az élősdi nagybirtokos-osztály, amelynek semmi köze az anyagi termeléshez, a földmagántulajdon monopóliuma következtében a földművelési technika fejlődését saját gazdagodására használja ki. A földjáradék *sarc*, amelyet a kapitalizmusban a társadalom a nagy földtulajdonosnak kénytelen fizetni. Az abszolút járadék és a monopoljáradék megdrágítja a mezőgazdasági termékeket — a munkások élelmiszereit, az ipari nyersanyagot. A különbözeti földjáradék megfosztja a társadalmat a termékenyebb földeken végzett munka magasabb termelékenységéből fakadó előnyöktől, és ezeket az előnyöket a földtulajdonosok és a mezőgazdasági tőkések osztályának juttatja. Hogy a földjáradék milyen súlyos terhet jelent a társadalom számára, az kitűnik abból, hogy az Egyesült Államokban 1935—1937-es adatok szerint a kukorica árának 26—29%-át, a búza árának 26—36%-át alkotta.

A földvásárlás óriási összegeket von el a földművelésben való produktív felhasználástól. Ha eltekintünk a létesítményektől és a talajjavítástól (építmények, öntözés, mocsárlecsapolás, felhasznált műtrágya), akkor a földnek önmagában véve nincs értéke, mert nem emberi munka terméke. De ha nincs is értéke, a föld a kapitalizmusban adásvétel tárgya, és ára van. Ez azzal magyarázható, hogy a föld a földbirtokosok magántulajdonában van.

A föld árát a föld után fizetett évi járadék és a bankbetétek után fizetett kamatláb határozza meg. A föld ára annak a pénzösszegnek felel meg, amely, ha bankba tennék, kamat formájában ugyanolyan jövedelmet hozna, mint amennyi a megfelelő földdarab után kapott járadék. Tegyük fel, hogy a földdarab évente 300 dollár járadékot hoz, és hogy a bank 4%-os kamatot fizet a betétek után. Ebben az esetben a földdarab ára a következőképpen alakul: $\frac{300 \cdot 100}{4} = 7500$ dollár. *A föld ára* tehát

a tőkésített földjáradék. A föld ára annál magasabb, minél magasabb a földjáradék és minél alacsonyabb a kamatláb.

A kapitalizmus fejlődésével a járadék nő. Ez a föld árának állandó emelkedésére vezet. A föld ára a kamatláb csökkenő tendenciája következtében is növekszik.

A föld árának növekedéséről a következő adatok tanúskodnak. Az Egyesült Államokban a farmok értéke 10 év alatt (1900-tól 1910-ig) több mint 20 milliárd dollárral növekedett. Ebből az összegből a felszerelések, épületek stb. értékének növekedése csupán 5 milliárd dollár volt, a többi, tehát 15 milliárd dollár a földárak emelkedését képviselte. A következő évtized folyamán a farmok együttes ára 37 milliárd dollárral növekedett. Ebből az összegből több mint 26 milliárd adódott a földárak növekedéséből.

A földjáradék a kitermelő iparban. A telekjáradék. Földjáradék nemcsak a mezőgazdaságban van. Azoknak a földeknek a tulajdonosai is élvezik, amelyeknek mélyében hasznos ásványok (érc, szén, ásványolaj stb.) vannak, valamint a városok és ipari központok telektulajdonosai, ha ezeken a telkeken lakóházat, ipari vagy kereskedelmi üzemet, középületet stb. építenek.

A járadék a kitermelő iparban ugyanúgy jön létre, mint a földművelési járadék. Az ércbányák, szénbányák, ásványolaj-lelőhelyek különböznek egymástól a készletek gazdagsága, a rétegek mélysége, az értékesítési helyektől való távolság tekintetében; nem egyformák a tőkebefektetések sem. Ezért minden tonna érc, szén, ásványolaj egyéni termelési ára eltér az általános termelési ártól. A piacon azonban ezek az áruk az általános termelési áron kelnek el, amelyet a legrosszabb termelési feltételek határoznak meg. A legjobb és a közepes ércbányákban, szénbányákban és ásványolaj-lelőhelyeken ennek következtében létrejött extraprofit alkotja a különbözeti járadékot, amit a földbirtokos kaparint meg.

A földbirtokos ezenkívül az egyes földterületek után, ásványkincsük gazdagságától függetlenül, abszolút járadékot is húz. Az abszolút járadék az értéknek az általános termelési árat meghaladó többletét képviseli. Ezt a többletet az magyarázza, hogy a kitermelő iparban a gépesítés viszonylag alacsony színvonala, továbbá annak következtében, hogy nincs szükség nyersanyag-ráfordításra, a tőke szerves összetétele alacsonyabb, mint általában az iparban. Az abszolút járadék növeli az érc, a szén, az ásványolaj stb. árát.

Végül, a kitermelő iparban bizonyos földterületeken, ahol olyan különösen ritka ásványokat bányásznak, amelyeket a kitermelésük során létrejött értéket meghaladó áron adnak el, monopoljáradék is van.

A nagybirtokosoknak az ércbányák, szénbányák, ásványolajlelőhelyek után húzott földjáradéka akadályozza a természeti kincsek ésszerű kihasználását. A földmagántulajdon következtében a kitermelő ipari vállalatok szétaprózódtak, ami rendkívül megnehezíti a gépesítést, a szállítást, az ásványok osztályozását stb. Mindez megdrágítja a termelést.

A *telekjáradékot* a lakóháztelkek, ipari, kereskedelmi és más vállalatok telkeinek bére fejében fizetik a földbirtokosnak. A városokban a földjáradék zömét lakóháztelkek után fizetik. Az épülettelkek után járó különbözeti járadék összegét igen nagy mértékben befolyásolja a telkek fekvése. A város központjához vagy az iparvállalatokhoz közelfekvő telkekért fizetik a legmagasabb járadékot. Ez az egyik oka annak, hogy a tőkés országok nagyvárosaiban egymás hegyén-hátán „felhőkarcolók" meredeznek, hogy a lakások túlzsúfoltak, szűkek az utcák stb.

A városi telkek tulajdonosai sok városban és ipari központban a telkek rendkívül korlátozott száma folytán nemcsak a különbözeti és az abszolút járadék formájában sarcolják meg a társadalmat, hanem monopoljáradékot is élveznek, amely óriási mértékben emeli a lakbéreket. A városi lakosság növekedése során a városi földtulajdonosok felhajtják a telekjáradékot, ami hátráltatja a lakóházépítkezést. A munkások kénytelenek nyomortelepeken meghúzódni. Az emelkedő lakbér csökkenti a munkások reálbérét.

A földmagántulajdon monopóliuma akadályozza az ipar fejlődését. A kapitalistának ahhoz, hogy iparvállalatot létesíthessen, improduktív kiadás formájában pénzt kell fordítania földvásárlásra vagy a bérelt telek után járó földjáradék fizetésére. A földjáradék óriási kiadási tételt jelent a feldolgozóiparban.

Hogy milyen nagy a telkek után fizetett földjáradék, arról az a tény is tanúskodik, hogy az angol landlordok által a XX. század 30-as éveiben bezsebelt évi 155 millió font sterling járadékból 100 millió font sterling városi földjáradék volt. A nagyvárosokban rohamosan nő a föld ára.

Nagyüzemi és kisüzemi termelés a mezőgazdaságban. A kapitalizmus gazdasági fejlődéstörvényei egyformán érvényesek az iparra és a mezőgazdaságra. A termelés koncentrációja a mezőgazdaságban éppúgy, mint az iparban arra vezet, hogy a kisüzemeket kiszorítják a tőkés nagyüzemek, ami elkerülhetetlenül kiélezi az osztályellentéteket. A kapitalizmus védelmezőinek érdekük, hogy elkendőzzék, elleplezzék ezt a folyamatot. A valóságot meghamisítva kidolgozták „a kisparaszti gazdaság szilárdságának" hamis elméletét. E szerint az elmélet szerint a

kisparaszti gazdaság szilárdan megállja helyét a nagygazdaság elleni harcban.

Valójában a mezőgazdasági nagyüzemi termelés számos döntő előnnyel rendelkezik a kisüzemi termeléssel szemben. A nagyüzemi termelés előnye mindenekelőtt abban áll, hogy lehetősége van drága gépek (traktorok, kombájnok stb.) alkalmazására, amelyek sokszorosára emelik a munka termelékenységét. A tőkés termelési mód körülményei között a gépi technika a mezőgazdasági tőkések szűk felső csoportjának kezében összpontosul, s elérhetetlen a falu dolgozó rétegei számára. Az Egyesült Államokban 1940-ben csak a farmerek 23,1%-ának volt traktora. A kis- és középfarmerek továbbra is a régi módon dolgoztak, lovat vagy öszvért használtak. Délen pedig sok farmban még ló vagy öszvér sem volt.

A nagyüzemi termelés a tőkés kooperáció és a munkamegosztás minden előnyével is rendelkezik. Fontos előnye a nagyüzemi termelésnek, hogy sok árut termel. Az Egyesült Államok nagy és legnagyobb mezőgazdasági üzemei szolgáltatják a mezőgazdasági árutermelés oroszlánrészét. Ugyanakkor a farmerek zöme lényegében fogyasztó gazdálkodást folytat, termelésük még családjuk szerény szükségleteit sem tudja kielégíteni. „A parcellatulajdon természeténél fogva kizárja a munka társadalmi termelőerőinek fejlődését, a munka társadalmi formáit, a tőkék társadalmi koncentrációját, a nagybani állattenyésztést, a tudomány egyre fokozottabb alkalmazását"[1].

A nagyüzemi termelés fejlődésének és a kisüzemi termelés kiszorulásának a kapitalizmusra jellemző folyamata azonban a mezőgazdaságban sajátos formát ölt. A tőkés mezőgazdasági nagyüzemek főképpen a gazdaság belterjesebbé tétele útján fejlődnek. Gyakran egy kis földterülettel rendelkező gazdaság, teljes termelését és árutermelését tekintve, tőkés nagyüzem lehet. A mezőgazdasági termelésnek tőkés nagyüzemekben való koncentrációjával gyakran együtt jár a törpeparaszti gazdaságok számának növekedése. Az erősen fejlett tőkés országokban azért van nagyszámú törpegazdaság, mert a kapitalistáknak érdeke, hogy maradjanak talpalatnyi földdel rendelkező mezőgazdasági munkások, akiket kizsákmányolhatnak.

A nagyüzemi tőkés mezőgazdasági termelés fejlődését a parasztság differenciálódásának fokozódása, a kis- és középparaszti gazdaságok millióinak leigázása, elszegényedése és tönkretétele kíséri.

A cári Oroszországban a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előtt

[1] *Marx.* A tőke. 3. köt. Szikra 1951. 875. old.

a parasztgazdaságok 65%-a szegényparaszti, 20%-a középparaszti, 15%-a kulákgazdaság volt. Franciaországban a földtulajdonosok száma az 1850. évi 7—7,5 millióról 1929-ig a kisparaszti parcellagazdaságok kisajátítása útján 2,7 millióra csökkent, s a mezőgazdasági proletárok és félproletárok száma 1929-ben mintegy 4 millió volt.

A mezőgazdaságban a kisüzemi gazdaság mérhetetlen nélkülözés árán, a földműves és egész családja munkájának kiuzsorázása árán tartja fenn magát. Hiába igyekszik a paraszt erejét meghaladó munkával megmenteni látszólagos önállóságát. Kicsúszik lába alól a föld, tönkremegy.

Abban, hogy a parasztság földnélkülivé válik, nagy szerepe van a jelzáloghitelnek. A *jelzáloghitel* a föld és más ingatlanvagyon elzálogosítása ellenében folyósított kölcsön. Amikor a saját földjén gazdálkodó földművesnek halaszthatatlan fizetések (például adófizetés) céljából pénzre van szüksége, a bankhoz fordul kölcsönért. Gyakran földvásárlásra vesznek fel kölcsönt. A bank bizonyos pénzösszeget ad, és ezt rátáblázza a földre. Ha a pénzt nem fizetik vissza határidőre, a föld a bank tulajdonába megy át. Valójában a bank már előbb tényleges tulajdonosává válik a földnek, mert az adós földműves kamat formájában kénytelen a földből nyert jövedelmének nagyrészét átengedni a banknak. A parasztok saját földjük után kamat formájában tulajdonképpen földjáradékot fizetnek a banknak.

Az amerikai farmerek jelzálogadóssága 1910-ben 3,2 milliárd dollár, 1940-ben pedig 6,6 milliárd dollár volt. 1936-os adatok szerint a hitelek után járó kamat és az adó a farmerek tiszta jövedelmének mintegy 45%-át emésztette fel.

A bankokkal szembeni eladósodás valóságos ostora a mezőgazdasági kisüzemnek. A jelzáloggal megterhelt farmok száma az Egyesült Államokban 1890-ben a farmok 28,2%-ára, 1940-ben pedig 43,8%-ára rúgott.

Évről évre a jelzáloggal megterhelt farmok egész tömegét verik dobra. A tönkrement farmereket elűzik a földről. A farmerek fokozódó eladósodásában az a folyamat tükröződik vissza, melynek során a földtulajdon elkülönül a mezőgazdasági termeléstől, a nagybirtokosok kezén összpontosul, s az önálló termelő bérlővé vagy bérmunkássá válik.

Számtalan kisparaszt bérel a nagy földtulajdonosoktól leigázó feltételek mellett egy-egy kis földparcellát. A falusi burzsoázia azért bérel földet, hogy piacra termeljen és profithoz jusson. Ez a *vállalkozói bérlet*. A kisbérlő parasztnak azért kell talpalatnyi földet bérelnie, hogy tápláléka legyen. Ez az úgynevezett *önellátási* vagy *éhség-bérlet*. A kisparcellák hektáronkénti haszonbére általában jóval magasabb, mint a nagy földdaraboké. A kisparaszti bérlet gyakran nemcsak a paraszt egész

többletmunkáját, hanem szükséges munkájának egy részét is felemészti. A bérleti viszony itt egybefonódik a hubéri csökevényekkel. A kapitalizmus körülményei között a legelterjedtebb hűbéri csökeveny a *részes művelés*, ami azt jelenti, hogy a parasztbérlő a bérelt parcelláért a betakarított termésnek feléig terjedő vagy annál is nagyobb részével természetben fizet.

Az Egyesült Államokban a bérlőknek a farmerek együttes számához viszonyított aránya az 1880. évi 25,6%-ról 1940-ig 38,7%-ra emelkedett. Emellett a farmerek 10,1%-a „rész-tulajdonos", vagyis az általa művelt föld egy bizonyos részét szintén bérelni kénytelen. A bérlők 76,1%-a *részesbérlő*. Bár az Egyesült Államokban a rabszolgatartást a múlt században hivatalosan eltörölték, gyakorlatilag a rabszolgaság gazdasági csökevényei, különösen a néger részesbérlők tekintetében, mindmáig fellelhetők.

Franciaországban igen sok részesbérlő van. A természetbeni haszonbéren kívül, amely a termés felét, sőt egyes esetekben ennél is nagyobb részét emészti fel, gyakran kötelesek saját gazdaságuk termékeivel — sajttal, vajjal, tojással, baromfival stb. ellátni a földbirtokost, ugyanúgy, mint a hűbériség idején.

A város és falu közötti ellentét elmélyülése. A tőkés termelési mód jellegzetes vonása, hogy a mezőgazdaság erősen elmarad az ipar mögött, s hogy a város és falu közötti ellentét elmélyül és kiéleződik.

„A mezógazdasag elmarad fejlődésében az ipar mögött; olyan jelenség ez, amely *minden* tőkés országra jellemző, és a nemzetgazdaság különböző ágai közötti arányosság megzavarásának, a válságoknak és a drágaságnak egyik legfontosabb oka"[1].

A kapitalizmusban a mezőgazdaság mindenekelőtt a termelőerők színvonala tekintetében marad el az ipar mögött. A mezőgazdaságban a technika sokkal lassabban fejlődik, mint az iparban. Gépet csak a nagygazdaságokban használnak, a kisárutermelő parasztgazdaságok nincsenek abban a helyzetben, hogy gépeket alkalmazzanak. Ugyanakkor a gépek tőkés alkalmazása a kizsákmányolás fokozódására és a kistermelők tönkretételére vezet. A mezőgazdaságban a gépek szélesköru alkalmazását akadályozza a munkaerő olcsósága, aminek az agrártúlnépesedés az oka. A mezőgazdaságban a kapitalizmus körülményei között túlsúlyban van a kézi munka.

A kapitalizmus erősen fokozta a falunak a várossal szembeni *kulturális* elmaradottságát. A városok a tudomány és a művészet központjai. A városokban összpontosulnak a főiskolák, a múzeumok, a színházak, a mozik. Ennek a kultúrának minden kincsét a kizsákmányoló osztályok élvezik. A proletártömegek csak

[1] *Lenin.* Újabb adatok a mezőgazdasági kapitalizmus fejlődéstörvényeiről. Lásd *Lenin* Művei. 22. köt. Szikra 1951. 91. old.

igen csekély mértékben jutnak hozzá a városi kultúra vívmányaihoz. Ami pedig a tőkés országok parasztlakosságát illeti, ennek zöme el van szakadva a kultúrközpontoktól, nyomor az osztályrésze, és tudatlanságban tengődik.

A kapitalizmusban a város és falu közötti ellentét gazdasági alapja az, hogy a város kizsákmányolja a falut, hogy a parasztokat kisajátítják, s a tőkés ipar, kereskedelem és hitelrendszer fejlődésének egész menete tönkreteszi a falusi lakosság többségét. A városi burzsoázia a tőkés gazdálkodókkal és a földbirtokosokkal együtt a parasztság sokmilliós tömegeit zsákmányolja ki. E kizsákmányolás formái változatosak: az ipari tőkések és a kereskedők az iparcikkek magas ára és a mezőgazdasági termékek viszonylag alacsony ára révén zsákmányolják ki a falut, a bankok és az uzsorások leigázó kölcsönökkel, a burzsoá állam a legkülönfélébb adók révén. A nagy földtulajdonosok által a földjáradék bezsebelése és a földeladás formájában elsajátított milliók és milliárdok, a bankok által a jelzáloghitel után szedett kamatok stb. a faluból a városba kerülnek, s a kizsákmányoló osztályok élősdi fogyasztását szolgálják.

Ilyenformán annak okai, hogy a mezőgazdasag elmarad az ipar mögött, s hogy a város és falu közötti ellentétek elmélyülnek és kiéleződnek — magában a kapitalizmus rendszerében gyökereznek.

A földmagántulajdon és a föld nacionalizálása. A kapitalizmus fejlődése során a földmagántulajdon egyre inkább élősdi jelleget ölt. A nagy földtulajdonosok osztálya földjáradék formájában a mezőgazdaságból származó jövedelem óriási részét ragadja magához. A jövedelem jelentős részét vonják el a mezőgazdaságból és vágják zsebre a nagybirtokosok földár formájában is. Mindez akadályozza a termelőerők fejlődését, és drágítja a mezőgazdasági termékeket, ami súlyos teherként nehezedik a dolgozók vállára. Ebből következik, hogy „a föld nacionalizálása társadalmi szükségletté vált"[1]. A *föld nacionalizálása* azt jelenti, hogy a föld magántulajdonát állami tulajdonná változtatják.

Lenin kimutatta, hogy elengedhetetlenül szükséges a föld nacionalizálása, s ennél a kétféle monopóliumból, a földmagántulajdon monopóliumából és a földnek mint a gazdálkodás tárgyának monopóliumából indult ki. A föld nacionalizálása a földmagántulajdon monopóliumának és az ezzel járó abszolút járadéknak a megszüntetését jelenti. Az abszolút járadék megszün-

[1] *Marx.* A föld nacionalizálása. Lásd *Marx—Engels* Művei. XIII. köt. 1. rész. 341. old. (oroszul).

tetése a mezőgazdasági termékek árának csökkenésére vezetne. A különbözeti járadék azonban továbbra is fennmaradna, mert ez a járadék a földnek mint a gazdálkodás tárgyának monopóliumával függ össze. A kapitalizmus körülményei között a föld nacionalizálása esetén a különbözeti járadék a burzsoá állam kezébe jutna. A föld nacionalizálása kiküszöbölne egész sor olyan akadályt, amelyet a földmagántulajdon gördít a kapitalizmus fejlődése elé, és megszabadítaná a parasztságot a hűbéri csökevényektől.

A föld nacionalizálásának követelését a Kommunista Párt már az 1905—1907-es első orosz forradalom idején felvetette. A föld nacionalizálása feltételezte a földesúri földek kártalanítás nélküli elkobzását a parasztság javára.

Lenin a burzsoá-demokratikus forradalom körülményei között a föld nacionalizálását csak a proletariátus és a parasztság forradalmi-demokratikus diktatúrájának megteremtése esetén tartotta lehetségesnek. A föld nacionalizálása, mint a burzsoá-demokratikus forradalom követelése, önmagában véve semmiféle szocialista elemet nem tartalmaz. A földesúri földbirtoklás megszüntetése azonban megerősíti a proletariátus szövetségét a parasztság zömével, megtisztítja a terepet a proletariátus és a burzsoázia osztályharca számára. Ebben az esetben a föld nacionalizálása megkönnyíti a szegényparasztsággal szövetségre lépett proletariátus számára a harcot a burzsoá-demokratikus forradalom szocialista forradalommá fejlesztéséért.

Lenin továbbfejlesztette a marxi földjáradékelméletet, s kimutatta, hogy a föld nacionalizálása a burzsoá társadalom keretén belül csak a polgári forradalmak időszakában valósítható meg, s „elképzelhetetlen, ha a proletariátus és a burzsoázia osztályharca erősen kiéleződik"[1]. A fejlett kapitalizmus korában, amikor napirendre kerül a szocialista forradalom feladata, a föld nacionalizálása a burzsoá társadalom keretei között megvalósíthatatlan, mégpedig az alábbi okoknál fogva. Először, a burzsoázia nem szánja rá magát a földmagántulajdon megszüntetésére, mert fél, hogy a proletariátus forradalmi mozgalmának erősödésével ez megrendítheti általában a magántulajdon alapjait. Másodszor, a kapitalisták maguk is rendelkeznek földtulajdonnal. A burzsoázia osztályának és a földbirtokosok osztályának érdekei mindjobban egybefonódnak. A proletariátus és a parasztság elleni harcban mindig együttesen lépnek fel.

A kapitalizmus történelmi fejlődésének egész menete azt

---

[1] *Lenin.* A szociáldemokrácia agrárprogramja az 1905—1907-es első orosz forradalomban. Lásd *Lenin* Művei. 13. köt. Szikra 1954. 326. old.

bizonyítja, hogy a burzsoá társadalomban a parasztság zöme, amelyet a kapitalisták, a földbirtokosok, az uzsorások és a kereskedők könyörtelenül kizsákmányolnak, elkerülhetetlenül nyomorra és pusztulásra van ítélve. A kapitalizmusban a kisparasztság nem számíthat helyzetének megjavulására. Ezért a parasztság zömének létérdekei megegyeznek a proletariátus érdekeivel. Ez a gazdasági alapja a proletariátus és a dolgozó parasztság szövetségének a tőkés rend ellen folytatott közös harcukban.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A tőkés mezőgazdaság rendszerét az jellemzi, hogy először, a föld túlnyomó része nagybirtokosok kezében összpontosul, akik a földet bérbeadják; másodszor, a tőkés bérlő bérmunkások kizsákmányolása alapján gazdálkodik; harmadszor, a termelőeszközök, köztük a föld egy része a kis- és középparasztok népes osztályának magántulajdonában van. A burzsoá országok mezőgazdasága a kapitalizmus fejlődése ellenére még jelentős mértékben szétforgácsolódik a kis- és középparaszti tulajdonosok között, akiket a kapitalisták és a földbirtokosok kizsákmányolnak.

2. A tőkés földjáradék a mezőgazdasági bérmunkások által létrehozott értéktöbbletnek az a része, amely meghaladja az átlagprofitot, s amelyet a tőkés bérlő a földhasználat jogáért fizet a földtulajdonosnak. A tőkés földjáradék a fennálló kétféle monopóliummal függ össze. A földön folyó tőkés gazdálkodás monopóliuma abból következik, hogy a föld mennyisége korlátozott, és az egyes gazdaságok minden földet elfoglaltak. Ez a monopólium arra vezet, hogy a mezőgazdasági áruk termelési árát a legrosszabb termelési feltételek határozzák meg. A jobb földeken vagy a termelékenyebb tőkeráfordítással nyert extraprofit képezi a különbözeti földjáradékot. A földmagántulajdon monopóliuma, a földművelésbe fektetett tőkének az ipari tőkéhez képest alacsony szerves összetételével párosulva — hozza létre az abszolút földjáradékot. A kapitalizmus fejlődésével a földjáradék minden fajtája nő, s emelkedik a föld ára, amely nem egyéb mint a tőkésített földjáradék.

3. A nagyüzemi termelés a mezőgazdaságban ugyanúgy, mint az iparban, kiszorítja a kisüzemi termelést. A nagyüzemi gépi termelés azonban még a legfejlettebb tőkés országok mezőgazdaságában is hasonlíthatatlanul lassabban

terjed el, mint az iparban. Mértéktelen, kimerítő munka árán, a kisparaszt és családja életszínvonalának erős hanyatlása árán marad fenn a tőkés országokban a kisparaszti gazdaságok tömege, amelyeket a teljes bizonytalanság jellemez.

4. A kapitalizmus elkerülhetetlenül arra vezet, hogy a mezőgazdaság egyre jobban elmarad az ipar mögött, s hogy a város és falu közötti ellentét elmélyül és kiéleződik. A földmagántulajdon monopóliuma óriási összegeket von el földjáradék formájában és a föld vásárlására fordított improduktív kiadások formájában a mezőgazdaságból; ezek az összegek a földbirtokos osztály élősdi fogyasztását szolgálják, és hátráltatják a mezőgazdaság termelőerőinek fejlődését.

5. A parasztság zöme a kapitalizmusban tönkremenésre és nyomorra van ítélve. A proletariátus és a kizsákmányolt parasztttömegek alapvető érdekei azonosak. A dolgozó parasztság csak a proletariátussal szövetségben és a proletariátus vezetésével, a tőkésrendet megsemmisítő forradalom útján szabadulhat meg a kizsákmányolástól és a nyomortól.

XIV. FEJEZET

A NEMZETI JÖVEDELEM

A társadalmi össztermék és a nemzeti jövedelem. A társadalomban egy bizonyos időszak, például egy év alatt létrehozott anyagi javak teljes tömege képezi a *társadalmi össztermék*et (vagy teljes terméket).

A társadalmi össztermék az elhasznált állandó tőke értékével egyenlő része az újratermelés folyamán az elhasznált termelőeszközök pótlására szolgál. A gyárban feldolgozott gyapotot megfelelő mennyiségű gyapottal pótolják az azévi termésből. Az eltüzelt fűtőanyag helyébe új szén- és olajtömeg kerül. A kiszolgált gépeket kicserélik. A társadalmi össztermék másik részében a munkásosztály által a termelés folyamán létrehozott új érték ölt testet.

A társadalmi össztermék az a része, amelyben az újonnan létrehozott érték testesül meg, a *nemzeti jövedelem*. Tehát a tőkés társadalomban a nemzeti jövedelem: a társadalmi össztermék értéke mínusz az év folyamán elhasznált termelőeszkö-

zök értéke, vagy más szóval, a nemzeti jövedelem egyenlő a változó tőke és az értéktöbblet összegével. Természetbeni formájában a nemzeti jövedelem nem egyéb, mint az előállított egyéni fogyasztási cikkek teljes tömege és az előállított termelőeszközöknek az a része, amely a termelés bővítését szolgálja. Ilyenformán a nemzeti jövedelem egyfelől az év folyamán újonnan létrehozott *érték* összege, másfelől a különböző anyagi javak tömege, a társadalmi össz*terméknek* az a része, amelyben az újonnan létrehozott érték testet ölt.

Ha például valamely országban az év folyamán 90 milliárd dollár vagy márka értékű árut állítottak elő, amelyből 60 milliárd az egy év alatt elhasználódott termelőeszközöket pótolja, akkor az év folyamán létrehozott nemzeti jövedelem 30 milliárd dollár.

A kapitalizmusban igen nagy számban vannak kisárutermelők — parasztok és kisiparosok, s ezek munkája is hozzájárul a társadalmi össztermék egy bizonyos részének létrehozásához. Ezért az ország nemzeti jövedelme a parasztok és kézművesek által abban az időszakban újonnan létrehozott értéket is magában foglalja.

A társadalmi össztermeket, tehát a nemzeti jövedelmet is az *anyagi termelés* különböző ágaiban foglalkoztatott dolgozók hozzák létre Ide tartoznak mindazok a gazdasági ágak, amelyekben anyagi javakat termelnek: az ipar, a mezőgazdaság, az építőipar, a közlekedés stb.

Az *improduktív* ágakban, amelyekhez az államapparátus, a hitelszervezet, a kereskedelem stb. tartozik (a kereskedelemből kivéve azokat a műveleteket, amelyek a termelési folyamatnak a forgalom területén való folytatását jelentik), nem jön létre nemzeti jövedelem.

A tőkés országokban a munkaképes lakosság igen jelentős része nemcsak hogy nem termel társadalmi terméket és nemzeti jövedelmet, hanem egyáltalán nem vesz részt semmilyen társadalmilag hasznos munkában. Ide tartoznak mindenekelőtt a kizsákmányoló osztályok és népes parazita cselédségük, továbbá a hatalmas rendőri, hivatalnoki, katonai és egyéb apparátus, amely a tőkés bérrabszolgaság rendszerét védelmezi. Nagymennyiségű munkaerő fecsérlődik el mindennemű társadalmi haszon nélkül Így például óriási improduktív munkaráfordítással jár a konkurrencia, a féktelen spekuláció, a hihetetlen méreteket öltő reklám.

A tőkés termelés anarchiája, a pusztító gazdasági válságok, a vállalatok kapacitásának nagyarányú kihasználatlansága erősen csökkenti a munkaerő hasznosítását. A kapitalizmusban a

dolgozók hatalmas tömegei meg vannak fosztva attól a lehetőségtől, hogy dolgozzanak. A burzsoá országokban a városokban nyilvántartott teljes munkanélküliek száma az 1930-tól 1938-ig terjedő időszakban egyetlenegyszer sem volt kisebb 14 milliónál.

A kapitalizmus fejlődése arányában egyre duzzad az államapparátus, nő a burzsoáziát kiszolgáló személyek száma, csökken az anyagi termelés körében foglalkoztatottak aránya, és erősen növekszik a forgalom körében foglalkoztatottak aránya. Nő a munkanélküliek serege, fokozódik az agrártúlnépesedés. Mindez rendkívül korlátozza a társadalmi összterméket és a nemzeti jövedelem növekedését a burzsoá társadalomban.

Az Egyesült Államokban az anyagi termelés különböző ágaiban az egész munkaképes lakosságnak 1910-ben 43,9%-át, 1920-ban 41,5%-át, 1930-ban 35,5%-át, 1940-ben 31,4%-át foglalkoztatták.

Az Egyesült Államokban a nemzeti jövedelem növekedésének átlagos évi üteme a XIX. század utolsó harminc évében 4,7%, 1900-tól 1919-ig 2,8%, 1920-tól 1938-ig 1%, a második világháború utáni években (1945—1952) pedig 0,8% volt.

A nemzeti jövedelem elosztása. Minden termelési módnak az elosztás történelmileg meghatározott formája felel meg. A kapitalizmusban a nemzeti jövedelem elosztását az határozza meg, hogy a termelőeszközök tulajdona a proletariátust és a parasztságot kizsákmányoló kapitalisták és földbirtokosok kezében összpontosul. Ennek következtében a nemzeti jövedelem elosztása nem a dolgozók, hanem a kizsákmányoló osztályok érdekeinek megfelelően történik.

A kapitalizmusban a munkások munkájával létrehozott nemzeti jövedelemmel mindenekelőtt az ipari tőkések (köztük a tőkés mezőgazdasági vállalkozók) rendelkeznek. Az ipari tőkések az előállított áruk realizálása során megkapják az áruk egész értékösszegét, beleértve a változó tőke és az értéktöbblet összegét. A változó tőke *munkabérré* alakul át, amelyet az ipari tőkések kifizetnek a termelésben foglalkoztatott munkásoknak. Az értéktöbblet az ipari tőkések kezében marad; ebből származik a kizsákmányoló osztályok valamennyi csoportjának jövedelme. Az értéktöbblet egy része *az ipari tőkések profitjává* változik. Az ipari tőkések az értéktöbblet egy bizonyos részét *kereskedelmi haszon* formájában a kereskedelmi tőkéseknek, illetve *kamat* formájában a bankároknak engedik át. Ugyanakkor az értéktöbblet egy részét *földjáradék* formájában a földbirtokosoknak adják tovább.

A nemzeti jövedelemnek a tőkés társadalom különböző osz-

tályai között történő fenti elosztása (milliárd dollárban vagy márkában) vázlatosan a következőképpen ábrázolható:

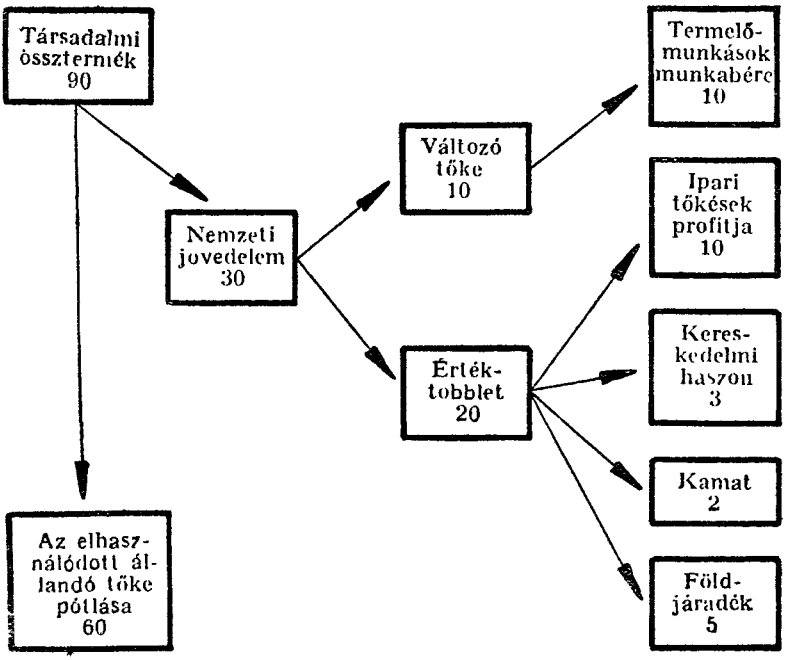

Elosztásra kerül a nemzeti jövedelemnek az a része is, amely abban az időszakban a parasztok és kisiparosok munkájával jött létre; egyik részét maguk a parasztok és kisiparosok kapják meg, másik része a kapitalistáknak (kulákoknak, felvásárlóknak, kereskedőknek, bankároknak stb.), harmadik része pedig a földbirtokosoknak jut.

A dolgozók jövedelme személyes munkájukon alapul, s így *munkajövedelem.* A kizsákmányoló osztályok jövedelmének forrása a munkások, valamint a parasztok és kisiparosok munkája. A kapitalisták és a földbirtokosok jövedelme idegen munka kizsákmányolásán alapul, vagyis *munka nélküli jövedelem.*

A nemzeti jövedelem további elosztása folyamán a kizsákmányoló osztályok munkanélküli jövedelmének növekedése megy végbe. A lakosság — elsősorban a dolgozó osztályok — jövedelmének egy része újraelosztásra kerül az állami költségvetés révén, és a kizsákmányoló osztályok érdekében kerül fel-

használásra. Így például a munkások és parasztok jövedelmének egy része adók formájában az állami költségvetésbe kerül, majd a tőkések pótlólagos jövedelmévé és a tisztviselők jövedelmévé alakul át. A kizsákmányoló osztályok által a dolgozókra hárított adóterhek gyors ütemben növekednek.

Angliában adókra a XIX. század végén a nemzeti jövedelem 6—7%-a, 1913-ban 11%-a, 1924-ben 23%-a, 1950-ben 38%-a, Franciaországban a XIX. század végén a nemzeti jövedelem 10%-a, 1913-ban 13%-a, 1924-ben 21%-a, 1950-ben 29%-a jutott.

Továbbá, a nemzeti jövedelem egy része az úgynevezett szolgáltatások (például kommunális szolgáltatások, orvosi ellátás, szórakoztató vállalatok) igénybevételéért járó díjak útján az improduktív ágakba kerül át. Mint már mondottuk, ezekben az ágakban nem jön létre társadalmi termék, tehát nemzeti jövedelem sem; a kapitalisták azonban az itt dolgozó bérmunkások kizsákmányolásával részt kapnak az anyagi termelés különböző ágaiban létrehozott nemzeti jövedelemből. Ezek a kapitalisták — az improduktív ágak vállalatainak tulajdonosai ebből a jövedelemből fizetik a bérmunkások munkabérét, fedezik a megfelelő anyagi ráfordításokat (helyiség, berendezés, fűtés stb.), és profitra tesznek szert.

Eszerint a szolgáltatások díjának fedeznie kell e vállalatok költségeit, és biztosítania kell az átlagprofitrátát, mert másképp a kapitalisták nem fektetnék be tőkéjüket ezekbe az ágakba. A kapitalisták a magas profit hajhászása során igyekeznek felhajtani a szolgáltatásokért járó díjakat, ami a munkások reálbérének és a parasztok reáljövedelmének további csökkenésére vezet.

A nemzeti jövedelemnek a költségvetés, valamint a magas szolgáltatási díjak révén történő újraelosztása fokozza a dolgozók elnyomorodását.

A nemzeti jövedelem az elosztás folyamán végeredményben két részre oszlik: 1. a kizsákmányoló osztályok jövedelmére és 2. az anyagi termelésben, valamint az improduktív ágakban foglalkoztatott dolgozók jövedelmére.

A munkások és más városi meg falusi dolgozók, akik nem zsákmányolnak ki idegen munkát, az Egyesült Államokban (1923-ban) 54%-ban, a kapitalisták pedig 46%-ban részesedtek a nemzeti jövedelemből; Angliában (1924-ben) a dolgozók részesedése 45%, a kapitalisták részesedése 55% volt; Németországban (1929-ben) a dolgozók 55%-os részesedésével a kapitalisták 45%-os részesedése állt szemben. Napjainkban a tőkés országokban a lakosság $^9/_{10}$ részét alkotó dolgozóknak a nemzeti jövedelemből annak felénél is jóval kevesebb jut, a kizsákmányoló

osztályok viszont a nemzeti jövedelemnek jóval több mint a felét kapják.

A dolgozóknak a nemzeti jövedelemből való részesedése szakadatlanul csökken, ezzel szemben a kizsákmányoló osztályoké állandóan növekszik. Az Egyesült Államokban például a dolgozóknak a nemzeti jövedelemből való részesedése 1870-ben 58%, 1890-ben 56%, 1923-ban 54%, 1951-ben körülbelül 40% volt.

A nemzeti jövedelmet végső soron fogyasztásra és felhalmozásra fordítják. A nemzeti jövedelem felhasználását a burzsoá országokban a kapitalizmus osztálytársadalom jellege határozza meg, s ez a felhasználás a kizsákmányoló osztályok egyre fokozódó élősdiségét mutatja.

A nemzeti jövedelemnek a társadalom fő termelőerejét jelentő dolgozók egyéni fogyasztását szolgáló része annyira alacsony, hogy rendszerint még a létminimumot sem biztosítja. A munkások és a dolgozó parasztok óriási tömege kénytelen családjával együtt a legszükségesebbről is lemondani, viskókban meghúzódni és lemondani a gyermekek taníttatásáról.

A nemzeti jövedelemnek igen nagy része szolgálja a kapitalisták és földbirtokosok élősdi fogyasztását. A kapitalisták és a földbirtokosok hatalmas összegeket fordítanak fényűzési cikkek vásárlására és nagyszámú cselédség fenntartására.

A kapitalizmusban a nemzeti jövedelemnek a termelés bővítését szolgáló része a társadalom lehetőségeihez és szükségleteihez képest rendkívül csekély. Így például az Egyesült Államokban a nemzeti jövedelem felhalmozásra kerülő része az 1919-től 1928-ig terjedő időszakban mintegy 10%, az 1929-től 1938-ig eltelt tíz év alatt pedig átlag csupán 2% volt, s ugyanakkor a válság éveiben a felhalmozás összege alatta maradt az amortizáció összegének, vagyis állótőke emésztődött fel.

A kapitalizmusban a viszonylag kis felhalmozás oka az, hogy a nemzeti jövedelem jelentős része a tőkések élősdi fogyasztását szolgálja, improduktív kiadásokra megy el. Így például óriási arányokat öltenek a tiszta forgalmi költségek, amelyek a kereskedelmi és hitelapparátus fenntartását, fölösleges készletek tárolását, a reklámot meg a tőzsdei spekulációt szolgálják. Az Egyesült Államokban az első és a második világháború között eltelt időszakban a tiszta forgalmi költségek a nemzeti jövedelem 17—19%-át emésztették fel.

A kapitalizmusban a nemzeti jövedelemnek egyre növekvő részét fordítják katonai kiadásokra, a fegyverkezési hajszára, az államapparátus fenntartására.

A tőkés társadalomban az egyes jövedelmek és azok forrásai eltorzult, *fetisizált* formában jelentkeznek. Az a megtévesztő látszat keletkezik,

mintha maga a tőke fiadzaná a profitot, a föld a járadékot, a munkások pedig csak a munkabérükkel azonos értéket hoznának létre.

Ezek a fetisizáló elképzelések alkotják a nemzeti jövedelemről szóló burzsoá elméletek alapját. Az ilyenfajta elméletekkel a polgári közgazdászok arra törekednek, hogy a burzsoázia érdekében elködösítsék a nemzeti jövedelem kérdését. Egyre azt hajtogatják, hogy a nemzeti jövedelem létrehozásában a munkások és parasztok mellett a kapitalisták és a földbirtokosok, sőt a hivatalnokok, rendőrök, tőzsdések, papok stb. is részt vesznek.

Továbbá, a polgári közgazdászok hamis színben tüntetik fel a nemzeti jövedelem elosztását. A valóságosnál kisebbnek tüntetik fel a kapitalisták és földbirtokosok által húzott jövedelem részarányát. Így például a kizsákmányoló osztályok jövedelmét az adófizetők saját bevallású — a ténylegesnél jóval alacsonyabb — adatai alapján állapítják meg; nem veszik figyelembe a kapitalistáknak azokat az óriási bevételeit, amelyeket sokan közülük részvénytársaságok vezetőiként vágnak zsebre; figyelmen kívül hagyják a falusi burzsoázia jövedelmét stb. Ugyanakkor a dolgozók jövedelmét önkényesen magasabbnak tüntetik fel azáltal, hogy a munkásokhoz számítják a nagyfizetésű főtisztviselőket, a vállalatok, bankok, kereskedelmi cégek igazgatóit stb.

Végül, a polgári közgazdászok azzal is meghamisítják a nemzeti jövedelem valóságos elosztását, hogy nem választják külön a többitől azokat a kiadásokat, amelyek a kizsákmányoló osztályok fogyasztását és a tiszta forgalmi költségeket szolgálják, a valóságosnál kisebbnek tüntetik fel a katonai kiadások részarányát, minden módon leplezni próbálják a nemzeti jövedelem óriási részének improduktív felhasználását.

Az állami költségvetés. A burzsoá állam a kizsákmányoló osztályok szerve, amelynek az a célja, hogy fékentartsa a társadalom kizsákmányolt többségét, s az egész bel- és külpolitikában érvényesítse a kizsákmányoló kisebbség érdekeit.

A burzsoá államnak feladatai teljesítéséhez szerteágazó apparátus áll a rendelkezésére: hadsereg, rendőrség, büntető és bírósági szervek, kémszervezet, közigazgatási szervek és a tömegek ideológiai befolyásolását végző szervezetek. Ezt az apparátust az állami költségvetésből tartják fenn. Az állami költségvetés eszközeinek forrásául az adók és kölcsönök szolgálnak.

Az *állami költségvetés* eszköz a nemzeti jövedelemnek a kizsákmányoló osztályok érdekében történő újraelosztására. A költségvetést az állami bevételek és kiadások évi előirányzatának formájában állítják össze. Marx azt írta, hogy a tőkés állam költségvetése „nem más, mint osztályköltségvetés, költségvetés a burzsoázia számára"[1].

A tőkés állam kiadásai túlnyomórészt improduktív kiadások.

---

[1] *Marx.* Fontok, shillingek, pennyk, vagy osztályköltségvetés, és kinek a javát szolgálja. Lásd *Marx—Engels* Művei. IX. köt. 146. old. (oroszul).

A kapitalizmusban az állami költségvetés eszközeinek óriási része a háborús készülődést és magát a hadviselést szolgálja. Ide tartoznak az új tömegpusztító fegyverek előállításával és tökéletesítésével kapcsolatos tudományos kutatásokra, valamint a külföldön végzett aknamunkára fordított kiadások is.

A tőkés állam kiadásainak másik nagy része a dolgozók elnyomására szolgáló gépezet fenntartásával függ össze. „A jelenkori militarizmus a kapitalizmus következménye. Mindkét formájában nem egyéb, mint a kapitalizmus «életmegnyilvánulása»: úgy is, mint katonai erő, amelyet a kapitalista államok külső összeütközéseik során használnak fel... s úgy is, mint az uralkodó osztályok fegyvere a proletariátus mindennemű (gazdasági és politikai) mozgalmának letörésére"[1].

Az állam, különösen válságok és háborúk idején, igen jelentős összegeket fordít a tőkés vállalatok közvetlen támogatására és magas profitjuk biztosítására. A bankoknak és gyárosoknak adott szubvenciók válságok idején ezeket gyakran a csődtől mentik meg. A költségvetésből fedezett állami megrendelések révén milliárdos külön profitok vándorolnak a nagytőkések zsebébe.

A kultúrára, tudományra, közoktatásra és egészségvédelemre fordított kiadások a tőkés országokban az állami költségvetésnek elenyésző részét alkotják. Az Egyesült Államokban például az utóbbi évek szövetségi költségvetéseiben katonai célokra a költségvetés teljes összegének több mint 70%-át irányozták elő, egészségvédelemre, közoktatásra és lakásépítkezésre alig 4% jutott, s ezen belül a közoktatási tétel az 1%-ot sem érte el.

A tőkés állam bevételeinek zöme az *adókból* ered. Így például Angliában az adók 1938-ban az állami költségvetés bevételi részének 89%-át alkották.

A kapitalizmus körülményei között az adó a dolgozók külön kizsákmányolásának formája, mivel jövedelmük egy részének a költségvetés révén a burzsoázia érdekében történő újraelosztását jelenti. Az adók vagy *egyenesadók*, vagy *közvetett* adók. Az előbbiekkel egyes személyek jövedelmét, az utóbbiakkal az eladott árukat (főleg a közszükségleti cikkeket) vagy a szolgáltatásokat (például a mozi- és színházjegyeket, a városi közlekedés viteldíjait) terhelik meg. A közvetett adók emelik az áruk árát és a szolgáltatások díját. A közvetett adókat gyakorlatilag a vásárlók fizetik. A kapitalisták a vásárlókra hárítják

[1] *Lenin.* A harcos militarizmus és a szociáldemokrácia antimilitarista taktikája. Lásd *Lenin* Művei. 15. köt. Szikra 1955. 190. old.

át egyenesadóik egy részét is, ha sikerül megdrágítaniok az árukat vagy a szolgáltatásokat.

A burzsoá állam politikája arra irányul, hogy minden lehető módon csökkentse a kizsákmányoló osztályok adóterheit. A kapitalisták úgy bújnak ki az adófizetés alól, hogy letagadják jövedelmük valóságos nagyságát. Különösen előnyös a vagyonos osztályokra nézve a közvetett adók politikája. „A közvetett adók rendkívül igazságtalanok — írta Lenin —, mivel a tömegfogyasztási cikkeket terhelik. A közvetett adórendszer egész súlyával a szegénység vállára nehezedik, a gazdagokat viszont kiváltságban részesíti. Minél szegényebb az ember, jövedelmének annál nagyobb részét adja oda az államnak közvetett adók formájában. A kisvagyonú és nincstelen tömegek az egész lakosság $^{9}/_{10}$-ét alkotják, a közvetett adók alá eső összes termékek $^{9}/_{10}$-ét fogyasztják és a közvetett adók egész összegének $^{9}/_{10}$-ét fizetik"[1].

Az adók súlya tehát főképpen a dolgozó tömegekre: a munkásokra, parasztokra, alkalmazottakra nehezedik. Mint már mondottuk, jelenleg a burzsoá országokban az állami költségvetés adók formájában a munkások és alkalmazottak bérének körülbelül egyharmadát vonja el. Magas adókat szednek a parasztoktól is, amelyek fokozzák tönkretételüket.

Az adók mellett fontos tételt jelentenek a tőkés állam bevételei között a *kölcsönök*. A burzsoá állam a leggyakrabban rendkívüli kiadások, elsősorban katonai kiadások fedezése céljából folyamodik kölcsönökhöz. A kölcsönök útján szerzett eszközök jelentős részét a gyárosok számára óriási profitot jelentő állami megrendelések finanszírozására fordítják. A kölcsönök végeredményben arra vezetnek, hogy a kamatok fizetése és maguknak a kölcsönöknek a törlesztése céljából tovább emelik a dolgozókat sújtó adókat. A burzsoá országokban gyors ütemben növekszik az államadósságok összege.

Az államadósságok összege világviszonylatban az 1825. évi 38 milliárd frankról 1900-ig 250 milliárd frankra, vagyis 6,6-szeresére növekedett. Még gyorsabban nőnek az államadósságok a XX. században. Az Egyesült Államok államadóssága 1914-ben 1.2 milliárd dollár, 1938-ban pedig 37,2 milliárd dollár volt, vagyis 31-szeresére növekedett. Angliában 1890-ben a kölcsönök után járó kamat formájában 24,1 millió font sterlinget, 1951—1952-ben 513,6 millió font sterlinget, az Egyesült Államokban 1940-ben 1 milliárd dollárt, 1951—1952-ben 5,9 millárd dollárt fizettek ki.

A kapitalizmusban az állami költségvetés bevételeinek egyik forrása a papírpénz-*kibocsátás*. A papírpénz-kibocsátás azzal,

[1] *Lenin*. Az állami költségvetésről. Lásd *Lenin* Művei. 5. köt. Szikra 1953. 347. old.

hogy inflációt és áremelkedést idéz elő, a nemzeti jövedelem egy részét a néptömegek életszínvonalának csökkentése révén a burzsoá államnak adja át.

Ilyenformán a kapitalizmusban az állami költségvetés eszköz a burzsoá állam kezében a dolgozók külön kifosztására és a tőkésosztály gazdagítására, fokozza a nemzeti jövedelem felhasználásának improduktív és élősdi jellegét.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A tőkés társadalomban a nemzeti jövedelem a társadalmi összterméknek az a része, amelyben az újonnan létrehozott érték testesül meg. A nemzeti jövedelem az anyagi termelés különböző ágaiban a munkásosztály, valamint a parasztok és a kisiparosok munkája által jön létre. A nemzeti jövedelem természetbeni formájában az előállított fogyasztási cikkek egész tömegét, továbbá a termelőeszközöknek azt a részét jelenti, amely a termelés bővítésére szolgál. A kapitalizmusban a munkaképes lakosság nagy része nemcsak hogy nem hoz létre nemzeti jövedelmet, hanem társadalmilag hasznos munkában sem vesz részt.

2. A kapitalizmusban a nemzeti jövedelem elosztása a kizsákmányoló osztályok gazdagodása érdekeinek megfelelően történik. A dolgozó osztályoknak a nemzeti jövedelemből való részesedése csökken, a kizsákmányoló osztályok részesedése pedig növekedik.

3. A kapitalizmusban a munkásosztály által létrehozott nemzeti jövedelem a munkások munkabére, a kapitalisták (gyárosok, kereskedők és kölcsöntőke-tulajdonosok) profitja és a földbirtokosok által húzott földjáradék formájában oszlik el. A parasztok és kisiparosok munkájának eredményét jórészt szintén a kapitalisták és földbirtokosok sajátítják el. Az állami költségvetés által és a szolgáltatások magas díja révén a nemzeti jövedelem újraelosztása megy végbe, ami méginkább fokozza a dolgozók elnyomorodását.

4. A kapitalizmusban a nemzeti jövedelem óriási és egyre növekvő részét improduktív kiadásokra: a burzsoázia élősdi fogyasztására, a mértéktelenül felduzzasztott forgalmi költségek fedezésére, a tömegek elnyomását szolgáló államapparátus fenntartására, hódító háborúk előkészítésére és folytatására fordítják.

XV. FEJEZET

A TÁRSADALMI TŐKE ÚJRATERMELÉSE

A társadalmi tőke. A társadalmi össztermék összetétele. A tőkés újratermelés magában foglalja mind a közvetlen termelési folyamatot, mind a forgalmi folyamatot.

Az újratermelés megvalósulásához a tőkének rendelkeznie kell azzal a lehetőséggel, hogy akadálytalanul teljesítse körforgását, vagyis akadálytalanul mehessen át pénzformából termelőformába, termelőformából áruformába, áruformából pénzformába stb. Ez nemcsak minden egyes tőkére, hanem a társadalmi össztőkére is vonatkozik. „Az egyéni tőkék körforgásai azonban összefonódnak, feltételezik egymást és feltételei egymásnak, s éppen ebben az összefonódásban alkotják a társadalmi össztőke mozgását"[1].

A *társadalmi tőke* az egyéni tőkék egész tömege összességükben és kölcsönös összefüggésükben. Az egyes tőkés vállalatok között sokoldalú kapcsolat van: egyik vállalat gépet, nyersanyagot vagy egyéb termelőeszközöket szállít a másiknak, a másik pedig a munkások által vásárolt létfenntartási eszközöket vagy a tőkések által vásárolt fogyasztási és fényűzési cikkeket termeli. Az egyéni tőkék mindegyike önálló a többivel szemben, s ugyanakkor valamennyi összefügg egymással. Ez az ellentmondás a társadalmi össztőke újratermelési és forgalmi folyamatában tárul fel. Az egyes kapitalisták közt fennálló sokoldalú kapcsolatok a kapitalizmusban uralkodó termelési anarchia következtében spontán módon nyilvánulnak meg.

A társadalmi össztőke újratermelési és forgalmi folyamatának vizsgálata során — a kérdés egyszerűbbé tétele érdekében — feltételezzük, hogy az országban kizárólag tőkés gazdálkodás folyik (vagyis, hogy a társadalom kizárólag kapitalistákból és munkásokból áll), s hogy az egész állandó tőke egy év alatt elhasználódik, és értéke teljesen átmegy az évi termékre.

A társadalmi össztermék nem más, mint a termelési folyamatból áruformában kikerülő (és értéktöbblettel megszaporodott) társadalmi tőke.

A termelés folytatásához a társadalmi terméket realizálni kell, vagyis el kell adni. A *társadalmi termék realizálása* áruformájának pénzformával való felváltását jelenti.

Mint fentebb kimutattuk, a társadalmi össztermék *értékét tekintve* három részre oszlik: az első rész az állandó tőkét, a

[1] *Marx.* A tőke. 2. köt. Szikra 1953. 359. old.

második a változó tőkét pótolja, a harmadik az értéktöbblet. Eszerint a társadalmi termék értéke $c + v + m$. A termelt áruk realizálása során a kapitalistáknak vissza kell kapniok ezek értékét, mert csak ezzel a feltétellel újíthatják meg a termelést. A társadalmi termék érték szerinti felosztása azt jelenti, hogy különböző részei más-más szerepet töltenek be az újratermelés folyamán. Az állandó tőkének tovább kell szolgálnia a termelési folyamatban.A változó tőke munkabérré alakul át, amelyet a munkások fogyasztásra fordítanak. Az értéktöbbletet egyszerű újratermelés esetén teljesen elfogyasztják a kapitalisták, bővített újratermelés esetén pedig részben a kapitalisták fogyasztják el, részben pedig pótlólagos termelőeszközök vásárlására és pótlólagos munkaerő alkalmazására szolgál.

A társadalmi össztermék *természetbeni formájában* termelőeszközökből és fogyasztási cikkekből áll. Az egyéni tőke körforgásának és megtérülésének vizsgálata során nincs jelentősége annak, hogy természetbeni formájukat (használati értéküket) tekintve pontosan milyen árukat termelnek az egyik vagy a másik vállalatnál. A társadalmi össztőke újratermelésének és forgalmának vizsgálata során azonban a társadalomban termelt áruk természetbeni formájának lényeges jelentősége van: a termelési folyamat zavartalan megújítása szempontjából feltétlenül meg kell lennie mind a megfelelő termelőeszközöknek, mind a fogyasztási cikkeknek. A társadalmi össztermelés két nagy osztályra oszlik: az első osztály (I) a termelőeszközök termelése, a második osztály (II) a fogyasztási cikkek termelése. A fogyasztási cikkek a munkásosztály, a dolgozó tömegek szükségleteinek kielégítését szolgáló létfenntartási eszközökre és a csupán a kizsákmányoló osztályok számára elérhető fényűzési cikkekre oszlanak. A kapitalisták állandóan lejjebb szállítják a munkásosztály életszínvonalát, s arra kényszerítik a dolgozókat, hogy a teljes értékű fogyasztási cikkeket egyre inkább rossz minőségű árukkal és pótszerekkel helyettesítsék. Ugyanakkor egyre nagyobb méreteket ölt az élősdi osztályok fényűzése és pazarlása.

A társadalmi terméknek természetbeni formája szerint történő felosztása meghatározza különböző részeinek különböző szerepét az újratermelés folyamán. Így például a szövőgépet szövet gyártására kell felhasználni, és semmilyen más célra nem szolgálhat; másfelől a kész ruházati cikkek csak egyéni fogyasztásra szolgálhatnak.

Felmerül a kérdés, hogy a tőkés termelés anarchiájának feltételei között hogyan megy végbe a társadalmi termék realizálása? Lenin megállapítása szerint „a realizálás kérdésének

lényege éppen az, hogy elemeznünk kell a társadalmi össztermék valamennyi részének érték szerinti és anyagi formában való *pótlását*"[1]. Arról van tehát szó, hogy a társadalmi össztermék minden egyes része értéke szerint (állandó tőke, változó tőke és értéktöbblet) és természetbeni formája szerint (termelőeszközök, fogyasztási cikkek) hogyan talál a piacon egy másik termékrészt, amely pótolja.

A bővített újratermelés vizsgálata során ide tartozik továbbá az a kérdés is, hogy hogyan alakul át az értéktöbblet tőkévé, vagyis honnan veszik a termelés bővítéséhez szükséges pótlólagos termelőeszközöket és fogyasztási cikkeket a pótlólagos munkások számára.

A realizálás feltételei tőkés egyszerű újratermelés esetén. Vizsgáljuk meg először is, hogy milyen feltételek szükségesek a társadalmi termék realizálásához tőkés egyszerű újratermelés esetén, amikor az egész értéktöbblet a kapitalista egyéni fogyasztására szolgál. Ezeket a feltételeket a következő példán szemléltethetjük.

Tegyük fel, hogy az első osztályban, vagyis a termelőeszközök termelésében az állandó tőkének mondjuk millió font sterlingben kifejezett értéke 4000, a változó tőkéé 1000, az értéktöbblet 1000; a második osztályban, vagyis a fogyasztási cikkek termelésében az állandó tőke értéke 2000, a változó tőkéé 500, az értéktöbblet 500. Ebben az esetben az évi társadalmi termék a következő részekből áll:

$$\begin{aligned} &\text{I. } 4000\,c + 1000\,v + 1000\,m = 6000 \\ &\text{II. } 2000\,c + 500\,v + 500\,m = 3000 \end{aligned}$$

Az első osztályban termelt, s gép, nyersanyag, segédanyagok stb. formáját öltő össztermék értéke tehát 6000. Ahhoz, hogy a termelési folyamat megújulhasson, e termékből 4000-et magához az első osztályhoz tartozó vállalatoknak kell eladni, az első osztály állandó tőkéjének felújítása céljából. Az első osztály termékének többi részét, amely a változó tőke (1000) újonnan termelt értékét és az újonnan termelt értéktöbbletet (1000) képviseli, s amely termelőeszközök formájában van meg, a második osztály vállalatainak adják el, cserében az első osztály munkásainak és kapitalistáinak egyéni fogyasztását szolgáló fogyasztási cikkekért. A második osztály kapitalistáinak az állandó tőke felújításához 2000 font sterling összegű termelőeszközökre van szükségük.

[1] *Lenin.* A gazdasági romanticizmus jellemzéséhez. Lásd *Lenin* Művei. 2. köt. Szikra 1951. 156. old.

A második osztályban termelt, s fogyasztási cikkek (kenyér, hús, ruházati cikk, lábbeli stb., valamint fényűzési cikkek) formájában meglevő össztermék értéke 3000. A második osztályban termelt fogyasztási cikkek 2000-nek megfelelő részét az első osztály munkabérével és értéktöbbletével cserélik el; így megy végbe a második osztály állandó tőkéjének pótlása. A második osztály termékének fennmaradó része, amely az újonnan termelt változó tőke értékét (500) és az újonnan termelt értéktöbbletet (500) képviseli, magán a második osztályon belül realizálódik, s a második osztály munkásainak és kapitalistáinak fogyasztására szolgál.

Az egyszerű újratermelés feltételei között tehát a két osztály között kicserélésre kerül: 1. az első osztály változó tőkéje és értéktöbblete, amelyet a második osztályban termelt fogyasztási cikkekkel kell elcserélni, 2. a második osztály állandó tőkéje, amelyet az első osztályban termelt termelőeszközökkel kell elcserélni. Tőkés egyszerű újratermelés esetén a realizálás feltétele: az első osztály változó tőkéjének plusz értéktöbbletének egyenlőnek kell lennie a második osztály állandó tőkéjével: $I\ (v + m) = II\ c$.

Az egyszerű újratermelés e feltételét a következőképpen is ki lehet fejezni. Az év folyamán az első osztályban — a termelőeszközöket előállító vállalatoknál termelt áruk egész tömegének értékét tekintve egyenlőnek kell lennie azzal a termelőeszköz-tömeggel, amelyre az év folyamán mindkét osztály vállalatainak szüksége van. Az év folyamán a második osztályban — a fogyasztási cikkeket gyártó vállalatoknál termelt áruk egész tömegének értékben egyenlonek kell lennie a mindkét osztályhoz tartozó munkások és kapitalisták jövedelmének összegével.

A realizálás feltételei tőkés bővített újratermelés esetén. A tőkés bővített újratermelés tőkefelhalmozást tételez fel. Minthogy mindkét osztály tőkéje két részből, állandó tőkéből és változó tőkéből áll, az értéktöbblet felhalmozott része is e két részre oszlik: az egyik rész a pótlólagos termelőeszközök vásárlására, a másik rész a pótlólagos munkaerő alkalmazására szolgál. Ebből az következik, hogy az első osztály évi termékének bizonyos többletet kell tartalmaznia a termelőeszközöknek az egyszerű újratermeléshez szükséges mennyiségén felül. Más szóval az első osztály változó tőkéje és értéktöbblete összegének *nagyobbnak* kell lennie a második osztály állandó tőkéjénél: $I\ (v + m)$-nek nagyobbnak kell lennie $II\ c$-nél. Ez a tőkés bővített újratermelés esetén a realizálás alapfeltétele.

Vizsgáljuk meg kissé részletesebben az értékesítés feltételeit tőkés bővített újratermelés esetén.

Legyen az első osztályban az állandó tőke értéke 4000, a változó tőke értéke 1000, az értéktöbblet 1000; a második osztályban az állandó tőke

értéke 1500, a változó tőke értéke 750, az értéktöbblet 750. Ebben az esetben az évi társadalmi termék a következő részekből áll:

$$\text{I. } 4000\ c + 1000\ v + 1000\ m = 6000$$
$$\text{II. } 1500\ c + 750\ v + 750\ m = 3000$$

Tegyük fel, hogy az első osztályban az 1000 értéktöbbletből 500 kerül felhalmozásra. Az első osztályban működő tőke szerves összetételének (4 : 1) megfelelően az értéktöbblet felhalmozásra kerülő része a következőképpen oszlik meg: 400 megy az állandó tőke növelésére, 100 a változó tőke növelésére. A pótlólagos állandó tőke (400) megvan magában az első osztály termékében, termelőeszközök formájában; a pótlólagos változó tőkét (100) ellenben cserében kell megkapni a második osztálytól, amelynek tehát szintén fel kell halmoznia. A második osztály kapitalistái értéktöbbletük 100 egységnyi részét termelőeszközökkel cserélik el, s ezeket a termelőeszközöket pótlólagos állandó tőkévé változtatják. Ez esetben a második osztályban működő tőke szerves összetételének (2 : 1) megfelelően ebben az osztályban a változó tőkének 50-nel kell növekednie. Tehát a második osztályban a 750 értéktöbbletből 150 kerül felhalmozásra.

A második osztálynak, akárcsak az egyszerű újratermelés esetén, el kell cserélnie az első osztállyal 1500 állandó tőkéjét. Az első osztálynak el kell cserélnie a második osztállyal 1000 változó tőkéjét és az értéktöbblet fogyasztásra kerülő részét, 500-at.

Az első osztálynak tehát el kell cserélnie:	
a változó tőke értékét újratermelő termékrészt	1000
az értéktöbbletnek a változó tőkéhez csatolt, felhalmozásra kerülő részét	100
az értéktöbbletnek a kapitalisták fogyasztására szolgáló részét	500
Összesen . .	1600
A második osztálynak el kell cserélnie:	
az állandó tőkét	1500
az értéktöbbletnek az állandó tőkéhez csatolt, felhalmozásra kerülő részét	100
Összesen . .	1600

A két osztály között csak abban az esetben mehet végbe a csere, ha ez a két mennyiség egyenlő. Ezek a realizálás feltételei tőkés bővített újratermelés esetén.

Bővített újratermelés esetén az első osztály változó tőkéje és értéktöbblete összegének gyorsabban kell növekednie, mint a második osztály állandó tőkéjének, az első osztály állandó tőkéjének pedig még jobban túl kell szárnyalnia a második osztály állandó tőkéjének növekedését.

A termelőerők fejlődése minden társadalmi rendben abban jut kifejezésre, hogy növekszik a társadalmi munkának a termelőeszközök termelésére fordított része a fogyasztási cikkek termelésére fordított részéhez képest. A kapitalizmusban az a körülmény, hogy a termelőeszközök termelése gyorsabban fejlődik, mint a fogyasztási cikkek termelése, abban jut kifejezésre,

hogy az állandó tőke gyorsabban növekszik, mint a változó tőke, vagyis abban, hogy nő a tőke szerves összetétele. A tőke szerves összetételének növekedése elkerülhetetlenül a munkanélküliség növekedésére és a munkásosztály életszínvonalának hanyatlására vezet.

A piacprobléma. A tőkés újratermelés ellentmondásai. Mint az előző fejtegetésből kitűnt, a társadalmi termék realizálásához elengedhetetlenek a meghatározott arányok a társadalmi termék egyes részei, tehát egyszersmind a termelés egyes ágai és elemei között. A kapitalizmusban, amikor ugyanis különálló termelők termelnek, akiket a profit utáni hajsza vezet, s akik ismeretlen piacra dolgoznak, lehetetlen, hogy ezeket az arányokat állandóan meg ne sértsék. Marx a tőkés egyszerű és bővített újratermelés normális folyamatának feltételeit vizsgálva megállapította, hogy ezek a feltételek „a normálistól való eltérésnek, a válságok lehetőségének megannyi feltételébe csapnak át, minthogy az egyensúly — e termelés spontán ... alakulása következtében — maga is véletlen"[1]. A tőkés termelés anarchiájának körülményei között a társadalmi termék realizálása nem mehet végbe másként, mint zökkenők és állandó ingadozások közepette, amelyek a kapitalizmus fejlődésével egyre erősebbé válnak.

Ebben a tekintetben különösen nagy jelentősége van annak a körülménynek, hogy a tőkés termelés bővülése és így a belső piac kialakulása nem annyira a fogyasztási cikkek, mint inkább a termelőeszközök révén megy végbe. A termelőeszközök termelésének növekedése messze túlszárnyalja az egyéni fogyasztásra szolgáló cikkek termelésének növekedését. A tőkés termelés általános terméktömegében a fogyasztási cikkek viszonylag egyre kisebb helyet foglalnak el. A termelőeszközök termelése azonban nem fejlődhet teljesen függetlenül a fogyasztási cikkek termelésétől, nem fejlődhet anélkül, hogy ezzel valamilyen kapcsolatban ne volna. A termelőeszközöket felhasználó vállalatok a fogyasztásra szolgáló áruk egyre nagyobb tömegét dobják piacra. Végeredményben tehát a termelő fogyasztás (a termelőeszközök fogyasztása) mindig összefügg az egyéni fogyasztással, mindig az egyéni fogyasztástól függ. A tőkés társadalomban azonban a lakosság zömének egyéni fogyasztását a tőkés kizsákmányolásnak a munkásosztály és a parasztság elnyomorodására vezető törvényei igen szűk korlátok közé szorítják.

A tőkés termelés célja a profitszerzés. E cél elérésének eszköze a termelés bővítése. Ebben az értelemben írta Marx azt,

[1] *Marx*. A tőke. 2. köt Szikra 1953. 504 old.

hogy a kapitalizmust a „termelés a termelésért", a „felhalmozás a felhalmozásért" jellemzi. Az árukat azonban végeredményben nem a termelés céljából, hanem az emberek szükségleteinek kielégítésére termelik. Az eszköz — a termelés bővítése, elkerülhetetlenül összeütközésbe kerül a kapitalisták céljával — a profitszerzéssel. A kapitalizmusban tehát mély, antagonisztikus ellentmondás van a termelés és a fogyasztás között.

A termelés és a fogyasztás között a kapitalizmusban uralkodó ellentmondás abban áll, hogy a nemzeti vagyon növekszik, s ugyanakkor a nép egyre nagyobb nyomorban él, hogy a társadalom termelőerőinek gyarapodásával nem jár együtt a közfogyasztás megfelelő növekedése. Ez az ellentmondás egyik megnyilvánulási formája a kapitalizmus alapvető ellentmondásának: a termelés társadalmi jellege és az elsajátítás tőkés formája közti ellentmondásnak.

Lenin leleplezte a burzsoázia szekértolóit, akik takargatni igyekeztek a tőkés realizálás mély ellentmondásait, s hangsúlyozta, hogy „még a társadalmi össztőke eszményien simán és arányosan végbemenő újratermelése és körforgása esetén is elkerülhetetlenül ellentmondásba kerül a termelés növekedése a fogyasztás korlátozott határaival. A valóságban azonban *emellett* a realizálás folyamata nem is eszményien simán és arányosan megy végbe, hanem «nehézségek», «ingadozások», «válságok» stb. közepette"[1].

Belső piacot (az áruk értékesítése az országon belül) és külső piacot (az áruk értékesítése külföldön) kell megkülönböztetni.

A belső piac együtt jelenik meg és együtt bővül az árutermelés megjelenésével és növekedésével, különösen a kapitalizmus fejlődésével, amely továbbfejleszti a társadalmi munkamegosztást, s a közvetlen termelők tömegét kapitalistákra és munkásokra bontja. A társadalmi munkamegosztás nyomán nő a külön termelési ágak száma. Az egyik termelési ág fejlődése bővíti a piacot a másik termelési ágban előállított áruk, mindenekelőtt a nyersanyagok, gépek és más termelőeszközök számára. A kisárutermelők osztályrétegeződése, a munkások számának növekedése, a kapitalisták profitjának növekedése szintén az általuk vásárolt fogyasztási cikkek felvevőpiacának növekedésére vezet. A belső piac fejlettségi foka a kapitalizmus fejlettségének fokmérője valamely országban.

A munkának a kapitalizmus által történő társadalmasítása elsősorban abban nyilvánul meg, hogy megszűnik a kis gazda-

[1] *Lenin.* Mégegyszer a realizálás elméletének kérdéséhez Lásd *Lenin* Művei. 4. kot. Szikra 1953. 82. old.

sági egységek korábbi, a naturális gazdaságra jellemző elaprózottsága, s a kis helyi piacok nagy nemzeti piaccá, majd világpiaccá egyesülnek.

A társadalmi össztőke újratermelési és forgalmi folyamatának vizsgálata során a külső piac szerepe mellőzhető, mivel a külső piac figyelembevétele nem változtat a kérdés lényegén. A külkereskedelem bevonása a vizsgálatba csupán azt jelentené, hogy a kérdés *egy* országról néhány országra tolódik át, de a realizálási folyamat lényegén ez mit sem változtat. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a külső piacnak nincs lényeges jelentősége a tőkés országok szempontjából. A kapitalisták a profithajhászás során olyan mértékben bővítik a termelést, hogy az jóval meghaladja a belső piac felvevőképességét, és kedvezőbb külső piacokat keresnek.

A tőkés realizálás ellentmondásai teljes erővel jelentkeznek az időszakos gazdasági túltermelési válságokban.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. Az egyéni tőkék körforgásai összességükben a társadalmi tőke mozgását alkotják. A társadalmi tőke — az egyéni tőkék egész tömege, kölcsönös összefüggésükben.

2. A tőkés társadalom össztermeléke értékét tekintve állandó tőkére, változó tőkére és értéktöbbletre, természetbeni formáját tekintve pedig termelőeszközökre és fogyasztási cikkekre oszlik. A társadalmi össztermelés két osztályra oszlik: az első osztály — a termelőeszközök termelése, a második osztály — a fogyasztási cikkek termelése. A realizálás problémája abban áll, hogy a társadalmi termék minden egyes része értéke szerint és természetbeni formája szerint hogyan talál a piacon egy másik termékrészt, amely pótolja.

3. Tőkés egyszerű újratermelés esetén az értékesítés feltétele az, hogy az első osztály változó tőkéje plusz értéktöbbletе egyenlő legyen a második osztály állandó tőkéjével. Tőkés bővített újratermelés esetén az értékesítésnek az a feltétele, hogy az első osztály változó tőkéjének és értéktöbbletének összege nagyobb legyen a második osztály állandó tőkéjénél. Bővített újratermelés esetén a termelőeszközök termelésének növekedése túlszárnyalja a fogyasztási cikkek termelésének növekedését.

4. A kapitalizmus fejlődése során létrehozza és kifejleszti a belső piacot. A termelés és a belső piac növekedése a ka-

pitalizmusban nem annyira a fogyasztási cikkek révén, mint inkább a termelőeszközök révén megy végbe. A tőkés újratermelés folyamán napvilágra kerül a termelésnek a kapitalizmusban elkerülhetetlen aránytalansága, meg a termelés és a fogyasztás ellentmondása; mind a kettő a kapitalizmus alapvető ellentmondásából, a termelés társadalmi jellege és az elsajátítás tőkés formája közti ellentmondásból következik. A tőkés újratermelés ellentmondásai legélesebben az időszakos gazdasági túltermelési válságokban nyilvánulnak meg.

XVI. FEJEZET

A GAZDASÁGI VÁLSÁGOK

A tőkés túltermelési válságok alapja. A XIX. század eleje óta, attól kezdve, hogy létrejött a gépi nagyipar, a tőkés bővített újratermelés folyamatát időszakonként gazdasági válságok szakítják meg.

A tőkés válságok *túltermelési* válságok. A válság mindenekelőtt abban jut kifejezésre, hogy az árukat nem lehet értékesíteni, mivel többet termeltek belőlük, mint amennyit a fő fogyasztók, a néptömegek — amelyek vásárlóképessége a tőkés termelési viszonyok uralma mellett rendkívül szűk keretek közé szorul — megvásárolhatnak. A raktárak tömve vannak „fölösleges" árukkal. A kapitalisták csökkentik a termelést, és elbocsátják a munkásokat. Százával meg ezrével zárják be az üzemeket. Rohamosan nő a munkanélküliség. A városi és falusi kisárutermelők tömegesen mennek tönkre. Az a körülmény, hogy a termelt árukat nem lehet értékesíteni, szétzilálja a kereskedelmet. A hitelkapcsolatok megbomlanak. A kapitalisták égető hiányát érzik a fizetések teljesítéséhez szükséges készpénznek. A tőzsdén kitör a krach — a részvények, kötvények és más értékpapírok árfolyama rohamosan esik. Megindul az ipari vállalatok, kereskedelmi és bankcégek csődjének lavinája.

Az árutúltermelés a válságok idején nem abszolút, hanem viszonylagos. Ez azt jelenti, hogy árufölösleg csak a fizetőképes kereslethez képest, s egyáltalán nem a társadalom valóságos szükségleteihez képest mutatkozik. Válság idején a dolgozó tömegek a legszükségesebbet is nélkülözik, szükségleteiket kevésbé tudják kielégíteni, mint bármikor. Milliós tömegek éheznek, mert „túl sok" gabonát termeltek, az emberek szenved-

nek a hidegtől, mert „túl sok" szenet bányásztak. A dolgozók mindennemű létfenntartási eszköz híjával vannak, éppen azért, mert túlságosan nagy mennyiséget állítottak elő belőlük. A tőkés termelési mód kirívó ellentmondása éppen abban rejlik, hogy — mint a francia utópista szocialista Fourier mondotta — „a bőség a szükség és a nélkülözés forrásává válik".

A kapitalizmus előtti termelési módokban is gyakran érték megrázkódtatások a gazdasági életet. De ezeket a megrázkódtatásokat elemi vagy társadalmi csapások idézték elő: árvíz, aszály, irtóháború vagy járvány pusztított el néha egész országokat, éhínségre és kihalásra kárhoztatva a lakosságot Ezeknek a gazdasági megrázkódtatásoknak gyökeres eltérése a kapitalista válságoktól abban rejlik, hogy a nyomukban járó éhínség és nyomor a termelés fejletlenségének, a nagyfokú termékhiánynak a következménye volt. A kapitalizmusban viszont a válságokat a termelésnek a néptömegek nyomorúságos életszínvonala mellett végbemenő növekedése, a termelt áruk viszonylagos „fölöslege" idézi elő.

Mint fentebb (a IV. fejezetben) kimutattuk, már az egyszerű árutermelés és áruforgalom magában rejti a válságok *lehetőségét. Elkerülhetetlenné* azonban a válságok csak a kapitalizmusban válnak, amikor a termelés *társadalmi jelleget* ölt, a sok ezer meg sok millió munkás társadalmasított munkájának termékét pedig *a tőkések sajátítják el.* A termelés társadalmi jellege és a termelés eredményeinek tőkés elsajátítási formája közti ellentmondás a kapitalizmus fő ellentmondása. Ez az ellentmondás a túltermelési gazdasági válságok *alapja.* A válságok elkerülhetetlensége tehát magában a tőkés gazdasági rendben gyökerezik.

A kapitalizmus fő ellentmondása nyilvánul meg a termelésnek az egyes vállalatokon belüli szervezettsége és társadalmi viszonylatban való anarchiája közti ellentmondásban. A munkások munkája minden gyárban meg van szervezve és alá van rendelve a vállalkozó kizárólagos akaratának. Társadalmi viszonylatban azonban a termelőeszközök magántulajdona következtében termelési anarchia uralkodik, amely kizárja a gazdaság tervszerű fejlődését. A termelés bővülése egyenlőtlenül megy végbe, aminek következtében az egyes termelési ágak közti régi arányok állandóan megbomlanak, az új arányok pedig spontán módon, a tőke egyik termelési ágból a másikba való átáramlása útján jönnek létre. Ezért az egyes termelési ágak közötti arányosság véletlenszerű, az arányosság állandó megbomlása viszont a tőkés termelés általános szabálya.

A tőkések a lehető legmagasabb profitért folyó hajsza során bővítik a termelést, tökéletesítik a technikát, új gépeket vezetnek be, és óriási árutömeget dobnak piacra. Ugyanebben az

irányban hat a profitráta csökkenésének állandó tendenciája, amit a tőke szerves összetételének növekedése idéz elő. A vállalkozók a profitráta csökkenéséért úgy igyekeznek kárpótolni magukat, hogy a termelés bővítése, az előállított áruk mennyiségének szaporítása útján növelik a profit tömegét. Ilyenformán a kapitalizmust a termelés bővítésének, a termelési lehetőségek óriási arányú növelésének tendenciája jellemzi. Csakhogy a dolgozók fizetőképes kereslete — a reálbérek csökkenése, a munkanélküliség növekedése, a parasztság tönkremenése folytán — viszonylag csökken. Ennek következtében a tőkés termelés bővülése elkerülhetetlenül beleütközik a lakosság zömét alkotó tömegek fogyasztásának szűk korlátaiba.

„A válság alapja a termelés társadalmi jellege és a termelés eredményeinek tőkés elsajátítási formája közötti ellentmondás. A kapitalizmusnak ez a fő ellentmondása abban az ellentmondásban jut kifejezésre, hogy a kapitalizmus *maximális* tőkés haszon elérése céljából létrehozott termelési lehetőségei óriási mértékben *növekednek*, a milliós dolgozó tömegek vásárlóképes kereslete ellenben viszonylagosan *csökken*, mert a tőkések állandóan a legvégső, *minimális* határon igyekeznek tartani a tömegek életszínvonalát"[1].

A kapitalizmus fő ellentmondása megnyilvánul a proletariátus és a burzsoázia közti osztályantagonizmusban. A kapitalizmusra jellemző, hogy elszakad egymástól a termelés két legfontosabb feltétele: a tőkések kezében összpontosuló termelőeszközök és a munkaerejükön kívül mindentől megfosztott közvetlen termelők. Ez a szakadás élesen nyilvánul meg a túltermelési válságokban, amikor „circulus vitiosus" jön létre: az egyik oldalon termelőeszköz- és termékfölösleg, a másik oldalon munkaerő-fölösleg, a létfenntartási eszközöktől megfosztott munkanélküliek tömege.

A válságok elmaradhatatlan útitársai a tőkés termelési módnak. A válságok megszüntetéséhez magát a kapitalizmust kell megszüntetni.

A polgári közgazdászok tagadják, hogy a válságok a kapitalizmusban elkerülhetetlenek. Azt állítják, hogy a válságokat véletlen okok idézik elő, amelyeket állítólag a tőkés gazdasági rendszer fenntartása mellett is ki lehet küszöbölni. A válságok végső okának vagy az egyes termelési ágak közti arányosság véletlen megbomlását, vagy a „fogyasztáshiányt" nyilvánítják, amely utóbbinak kiküszöbölésére olyan eszközöket ajánlanak, mint a fegyverkezési hajsza és a háború. Valójában azonban sem a termelés aránytalansága, sem pedig a „fogyasztáshiány"

[1] *Sztálin.* A Központi Bizottság politikai beszámolója az ÖK(b)P XVI. kongresszusának. Lásd *Sztálin* Művei. 12. köt. Szikra 1950. 263. old.

nem véletlenszerűség a kapitalizmusban, hanem mindkettő a kapitalizmus fő ellentmondásának elkerülhetetlen megnyilvánulási formája, amelyet mindaddig nem lehet kiküszöbölni, amíg a burzsoá rend fennáll.

A tőkés újratermelés ciklikus jellege. A tőkés túltermelési válságok meghatározott időközökben, 8—12 évenként ismétlődnek. Részleges túltermelési válságok, amelyek egyes termelési ágakra terjednek ki, Angliában már a XVIII. század végén és a XIX. század elején voltak. Az első olyan ipari válság, amely az ország egész gazdaságára kiterjedt, Angliában tört ki 1825-ben. 1836-ban a válság ugyancsak Angliában kezdődött, majd kiterjedt az Egyesült Államokra is. Az Egyesült Államokat és az európai kontinens több országát sújtó 1847—1848. évi válság volt az első *világválság*. Az 1857-es válság Európa és Amerika főbb országait sújtotta. Ezt a válságot az 1866., 1873., 1882. és 1890. évi válság követte. Ezek közül a legmélyebb az 1873. évi válság volt, amely a monopólium előtti kapitalizmusból a monopolkapitalizmusba való átmenet kezdetét jelezte. A XX. században válság volt 1900—1903-ban (ez a válság Oroszországban kezdődött, ahol hatása jóval erősebb volt, mint bármely más országban), 1907-ben, 1920—1921-ben, 1929—1933-ban, 1937—1938-ban, 1948—1949-ben.

Az egyik válság kezdetétől a másik válság kezdetéig terjedő időszakot *ciklusnak* nevezzük. A ciklus 4 szakaszból áll: válság, depresszió, megélénkülés és fellendülés. A ciklus fő szakasza a válság, amely az új ciklus kiindulópontja.

A *válság* a ciklusnak az a szakasza, amelyben a termelési lehetőségek növekedése és a fizetőképes kereslet viszonylagos csökkenése közti ellentmondás elemi erejű, pusztító formában nyilvánul meg. A ciklusnak ezt a szakaszát eladhatatlan áruk túltermelése, árzuhanás, a fizetési eszközök égető hiánya, tömeges csődöket kiváltó tőzsdekrach, a termelés rohamos csökkenése, a munkanélküliség növekedése, a munkabérek esése jellemzi. Az áruk elértéktelenedése, a munkanélküliség, gépek, berendezések és egész üzemek megsemmisülése, mindez a társadalom termelőerőinek óriási arányú pusztulását jelenti. A válság egész sereg vállalat tönkretétele és elpusztítása, a termelőerők egy részének megsemmisítése útján, erőszakosan — és nagyon rövid időre — összhangba hozza a termelést a fizetőképes keresletlel. „A válságok mindig csak a meglevő ellentmondások pillanatnyi erőszakos megoldásai, erőszakos kitörések, amelyek a megzavart egyensúlyt egy pillanatra ismét helyreállítják"[1].

[1] *Marx.* A tőke. 3. köt. Szikra 1951. 288. old.

A *depresszió* a ciklusnak az a szakasza, amely közvetlenül követi a válságot. A ciklusnak ezt a szakaszát az jellemzi, hogy az ipari termelés pang, az áruk ára alacsony, a kereskedelem lanyha, bőven van szabad pénztőke. A depresszió szakaszában létrejönnek a következő megélénkülés és fellendülés előfeltételei. A felhalmozott árukészletek részben megsemmisülnek, részben alacsony áron elkelnek. A kapitalisták a termelés pangásából a termelési költségek csökkentése útján keresnek kiutat. Ezt a célt úgy érik el, hogy először, minden úton-módon fokozzák a munkások kizsákmányolását, tovább csökkentik a munkabéreket és fokozzák a munka intenzitását; másodszor, megújítják az üzemek felszerelését, felújítják az állótőkét, technikai tökéletesítéseket vezetnek be azzal a céllal, hogy a termelést a válság következtében kialakult alacsony árak mellett is jövedelmezővé tegyék. Az állótőke felújítása számos termelési ágban lökést ad a termelés növekedésének. A berendezéseket gyártó vállalatok megrendeléseket kapnak, és részükről is kereslet nyilvánul meg mindenféle nyersanyagok és segédanyagok iránt. Fokozatosan megtörténik az átmenet a depresszióból a megélénkülésbe.

A *megélénkülés* a ciklusnak az a szakasza, amelynek folyamán a válság után fennmaradt vállalatok kilábalnak a megrázkódtatásból, és hozzálátnak a termelés bővítéséhez. A termelés fokozatosan eléri előző színvonalát, az árak emelkednek, a profit nő. A megélénkülés fellendülésbe megy át.

A *fellendülés* a ciklusnak az a szakasza, amelynek során a termelés túlszárnyalja az előző ciklusban, a válság küszöbén elért legmagasabb pontot. A fellendülés idején új ipari üzemeket, vasutakat stb. építenek. Az árak emelkednek, a kereskedők további áremelkedésre számítva igyekeznek minél több árut vásárolni, s ezáltal a gyárosokat arra ösztönzik, hogy még jobban bővítsék a termelést. A bankok készségesen adnak kölcsönöket a gyárosoknak és kereskedőknek. Mindez a termelés és a kereskedelem olyan arányú bővítését teszi lehetővé, amely messze túllépi a fizetőképes kereslet határait. Így jönnek létre a következő túltermelési válság feltételei.

A válság bekövetkezése előtt a termelés minden addiginál magasabb színvonalra emelkedik, az értékesítési lehetőségek azonban még nagyobbnak tűnnek. A túltermelés már fennáll, de még lappang. A spekuláció felhajtja az árakat, és mértéktelenül felduzzasztja az áruk iránt mutatkozó keresletet. Árufölöslegek halmozódnak fel. A hitel még nagyobb mértékben leplezi a túltermelést: a bankok további hiteleket folyósítanak az iparnak és a kereskedelemnek, s ezzel mesterségesen fenn-

tartják a termelés bővítését. Amikor a túltermelés eléri tetőpontját, kitör a válság. A ciklus elölről kezdődik.

A válság új hatalmas tőkebefektetések kiindulópontjául szolgál. A kapitalisták arra törekednek, hogy a nagy árzuhanás ellenére is helyreállítsák vállalatuk jövedelmezőségét, s ezért a munkások kizsákmányolásának fokozása mellett új gépeket és új termelési módszereket is kénytelenek alkalmazni. Az állótőkét messzemenően felújítják. A nagyipar döntő ágaiban az alapvető termelőeszközök élettartama, a fizikai kopás mellett az erkölcsi kopást is figyelembevéve, átlag mintegy 10 év. Ez a kapitalizmus története során szabályosan ismétlődő *válságok időszakos voltának anyagi alapja.*

Minden válság új, még súlyosabb válságok talaját készíti elő, aminek következtében a kapitalizmus fejlődésével fokozódik a válságok rombolóereje és élessége.

Az agrárválságok. A tőkés túltermelési válságok azáltal, hogy munkanélküliséget szülnek, hogy a munkabérek esését, a mezőgazdasági termékek iránt mutatkozó fizetőképes kereslet csökkenését idézik elő, a mezőgazdaságban is elkerülhetetlenül részleges vagy általános túltermelési válságra vezetnek. A túltermelési válságokat a mezőgazdaságban *agrárválságnak* nevezzük. Az agrárválságok elkerülhetetlenségének oka a kapitalizmus ugyanazon fő ellentmondása, amely az ipari válságoknak is alapja.

Ugyanakkor az agrárválságok bizonyos sajátos vonásokat mutatnak: rendszerint hosszabbak, elhúzódóbb jellegűek, mint az ipari válságok.

A XIX. század utolsó negyedének a nyugat-európai országokra, Oroszországra, majd az Egyesült Államokra is kiterjedő agrárválsága a 70-es évek első felében kezdődött, és egy vagy más formában a XIX. század 90-es éveinek kezepéig tartott. Ezt a válságot az idézte elő, hogy a tengeri közlekedés fejlődésével és a vasúti hálózat bővülésével nagy mennyiségben kezdett megjelenni az európai piacokon az olcsóbb amerikai, oroszországi és indiai kenyérgabona. Amerikában azért volt kisebb a gabona termelési költsége, mert új, termékeny földeket vettek művelés alá, és szabad foldek álltak rendelkezésre, amelyeket nem terhelt abszolút járadék. Oroszország és India azért tudott alacsony áron gabonát exportálni Nyugat-Európába, mert az orosz és az indiai parasztok, akiket elviselhetetlen adók terheltek, kénytelenek voltak potom áron eladni gabonájukat. Az európai tőkés bérlők és parasztok a nagybirtokosok által felhajtott magas járadék mellett nem tudtak lépést tartani ezzel a konkurrenciával. Az első világháború után, a lakosság fizetőképes keresletének csökkenése következtében, 1920 tavaszán hatalmas arányú agrárválság bontakozott ki, amely különösen nagy erővel sújtotta a tengerentúli országokat (az Egyesült Államokat, Kanadát, Argentinát, Ausztráliát). A mezőgazdaság még jóformán ki sem lábalt ebből a válságból, amikor 1928 végén Kanadában, az Egyesült Államokban, Brazí-

liában és Ausztráliában egy kezdődő új agrárválság nyilvánvaló jelei mutatkoztak. Ez a válság magával ragadta a kapitalista világ főbb nyersanyag- és élelmiszer-exportáló országait. A válság kiterjedt valamennyi mezőgazdasági ágra, egybefonódott az 1929—1933-as ipari válsággal, s a második világháború kitöréséig folytatódott.

Az agrárválságok elhúzódó jellegét a következő főbb okok magyarázzák.

Először, a földmagántulajdon monopóliuma arra kényszeríti a bérlőket, hogy az agrárválság idején is változatlan összegben fizessék a szerződésben megállapított haszonbért. Ha a mezőgazdasági áruk ára esik, a földjáradékot a mezőgazdasági munkások bérének további leszállítása révén, valamint a bérlők profitjából, sőt néha előlegezett tőkéjéből kell megfizetni. Ennek következtében igen nehéz a válságból tökéletesebb technika bevezetése és a termelési költségek csökkentése útján kilábalni.

Másodszor, a kapitalizmusban a mezőgazdaság az iparhoz képest elmaradott termelési ág. A földmagántulajdon, a hűbéri csökevények, valamint az a körülmény, hogy abszolút és különbözeti járadékot kell fizetni a földbirtokosoknak, akadályozza a tőkék szabad beáramlását a mezőgazdaságba, hátráltatja a termelőerők fejlődését. Ebben a termelési ágban a technika rendkívül fejletlen. A mezőgazdaságban a tőke szerves összetétele alacsonyabb, mint az iparban; az állótőke, amelynek messzemenő felújítása az ipari válság időszakos voltának anyagi alapja, a mezőgazdaságban sokkal kisebb szerepet játszik, mint az iparban.

Harmadszor, a kisárutermelők — a parasztok, a válságok idején is igyekeznek a korábbi keretek közt fenntartani a termelést, hogy mindenáron, akár megfeszített munka, hiányos táplálkozás, a talaj rabló kihasználása és az igásjószág agyonhajszolása árán is megtartsák talpalatnyi földjüket vagy bérletüket. Ez még inkább fokozza a mezőgazdasági termékek túltermelését.

Az agrárválságok elhúzódó jellegének általános alapja tehát a földmagántulajdon monopóliuma, az ezzel összefüggő hűbéri csökevények, valamint a tőkés országok mezőgazdaságának nagyfokú elmaradottsága.

Az agrárválságok fő terhét a parasztság tömegei viselik. Az agrárválság, mint minden más válság, tönkreteszi a kisárutermelők tömegeit, halomra dönti a kialakult tulajdonviszonyokat, s ezzel meggyorsítja a parasztság felbomlását, a tőkés viszonyok fejlődését a mezőgazdaságban. Ugyanakkor az agrárválság a tőkés országok mezőgazdaságának kifejezett visszaesését idézi

elő, arra vezet, hogy a géptől visszatérnek a kézi munkához, jóval kevesebb műtragyát használnak, összezsugorodik a vetésterület, hanyatlik az agrotechnika színvonala, csökken a szántóföldi növények és az állattenyésztés hozama.

A válságok és a kapitalizmus ellentmondásainak kiéleződése. A gazdasági válságok, amelyek a tőkés termelési mód valamennyi ellentmondásának erőszakos kirobbanását jelentik, elkerülhetetlenül ezeknek az ellentmondásoknak további elmélyülésére és kiéleződésére vezetnek.

A tőkés túltermelési válságok rendszerint *általános jellegűek*. Az egyik termelési ágban kezdődnek meg, majd hamarosan kiterjednek az egész nemzetgazdaságra. Egy vagy néhány országban robbannak ki, végül az egész tőkés világot magukkal ragadják.

Minden válság a termelés nagyarányú csökkenésére, az áruk nagykereskedelmi árának és a részvények tőzsdeárfolyamának zuhanására, a bel- és külkereskedelem összezsugorodására vezet.

A termelés minden válság alkalmával a több évvel azelőtti színvonalra süllyed. A válságok a tőkés országok gazdasági életének színvonalát a XIX. században 3—5 évvel, a XX. században évtizedekkel vetették vissza.

Az Egyesült Államokban a válság alkalmával a széntermelés 1873-ban 9,1%-kal, 1882-ben 7,5%-kal, 1893-ban 6,4%-kal, 1907-ben 13,4%-kal, 1920—1921-ben 27,5%-kal, 1929—1933-ban 40,9%-kal esett vissza; a nyersvastermelés 1873-ban 27%-kal, 1882-ben 12,5%-kal, 1893-ban 27,3%-kal, 1907-ben 38,2%-kal, 1920—1921-ben 54,8%-kal, 1929—1933-ban 79,4%-kal csökkent.

Németországban az ipari össztermelés a válság alkalmával 1873-ban 6,1%-kal, 1890-ben 3,4%-kal, 1907-ben 6,5%-kal, 1929—1933-ban pedig 40,6%-kal esett vissza.

Az Egyesült Államokban az 1857-es válság a szénbányászatot két évvel, a nyersvastermelést négy évvel, az exportot két évvel, az importot három évvel vetette vissza. Az 1929-es válság a szénbányászatot 23 évvel, a nyersvastermelést 36 évvel, az acéltermelést 31 évvel, az exportot 35 évvel, az importot 31 évvel vetette vissza.

Angliában az 1929-es válság a szénbányászatot 35 évvel, a nyersvastermelést 76 évvel, az acéltermelést 23 évvel, a külkereskedelmet 36 évvel vetette vissza.

A gazdasági válságok különösen éles megvilágításba helyezik a kapitalizmus *rabló* jellegét. Minden válság alkalmával óriási tömegű eladhatatlan árut, búzát, burgonyát, tejet, vágóállatot, gyapotot semmisítenek meg, miközben a nyomorra és éhezésre ítélt milliók a legsúlyosabb nélkülözések közepette élnek. Egész üzemek, dokkok, kohók állnak le vagy kerülnek lebontásra, gabona és ipari növény vetéseket semmisítenek meg, gyümölcsfaültetvényeket irtanak ki.

Az Egyesült Államokban az 1929—1933. évi válság három esztendeje alatt 92, Angliában 72, Németországban 28, Franciaországban 10 kohót bontottak le. Ezekben az években több mint 6,5 millió regisztertonna űrtartalmú tengerjáró hajót semmisítettek meg.

Az agrárválság romboló hatását a következő adatok szemléltetik. Az Egyesült Államokban 1926-tól 1937-ig több mint 2 millió farm került adósság miatt dobra. A mezőgazdaságból származó jövedelem az 1929. évi 6,8 milliárd dollárról 1932-ig 2,4 milliárdra csökkent. Ugyanezen idő alatt a mezőgazdasági gépek és berendezések forgalma évi 458 millió dollárról 65 millióra, vagyis $^1/_7$-ére, a műtrágyafogyasztás csaknem felére esett vissza. Az Egyesült Államok kormánya minden lehetőt elkövetett a mezőgazdasági termelés csökkentése érdekében. 1933-ban újraszántással 10,4 millió acre gyapotvetést semmisítettek meg, 6,4 millió sertést vásároltak össze és pusztítottak el, a búzát mozdonyfűtésre használták. Brazíliában mintegy 22 millió zsák kávét semmisítettek meg, Dániában 117 000 darab szarvasmarhát pusztítottak el.

A válságok mérhetetlen szenvedést okoznak a munkásosztálynak, a parasztság zömének, minden dolgozónak. *Tömegmunkanélküliséget* idéznek elő, amely kényszerű tétlenségre, nyomorra és éhezésre kárhoztatja az emberek százezreit és millióit. A kapitalisták a munkanélküliséget a munkásosztály kizsákmányolásának határtalan fokozására, a dolgozók életszínvonalának nagyarányú leszállítására használják ki.

Az Egyesült Államok feldolgozóiparában foglalkoztatott munkások száma az 1907-es válság idején 11,8%-kal csökkent. Az amerikai feldolgozóipar munkásainak száma az 1929—1933. évi válság idején 38,8%-kal, a kifizetett munkabér összege 57,7%-kal csökkent. Amerikai statisztikusok adatai szerint az 1929-től 1938-ig terjedő időszakban a munkanélküliség következtében kiesett munka 43 millió ember egy évi munkájának felel meg.

A válságok óriási mértékben fokozzák a dolgozók létbizonytalanságát, a holnaptól való félelmüket. Amikor a proletárok évekig nem találnak munkát, elveszítik szakképzettségüket; a válság elmúltával sokan nem térhetnek vissza a termelésbe. A végsőkig leromlanak a dolgozók lakásviszonyai, nő a hajléktalanok száma, akik munkát keresve bolyonganak az országban. A válságok éveiben erősen megnő azoknak a száma, akik kétségbeesésükben öngyilkosságot követnek el, nő a nyomor és a bűnözés.

A válságok a proletariátus és a burzsoázia, a parasztság tömegei és az ezeket kizsákmányoló földbirtokosok, uzsorások és kulákok közötti *osztályellentétek* kiéleződésére vezetnek. Válság idején a munkásosztályt megfosztják sok olyan vívmánytól, amelyet a kizsákmányolók és a burzsoá állam ellen folytatott hosszú és nehéz harcokban vívott ki. Ez megmutatja a munkásoknak, hogy a nyomortól és az éhezéstől való menekvés egyetlen útja a burzsoázia hatalmának megdöntése, a tőkés bérrabszol-

gaság megszüntetése. A válságok következtében mérhetetlen nélkülözésre ítélt proletariátus nagy tömegei osztálytudatra ébrednek és forradalmi elszántság hatja át soraikat. A lakosság kispolgári rétegeiben az a tény, hogy a burzsoázia képtelen a társadalmi termelőerők irányítására, aláássa a tőkés rendszer rendíthetetlenségébe vetett hitet. Mindez a tőkés társadalomban folyó *osztályharc* kiéleződésére vezet.

A burzsoá állam a válságok idején anyagi támogatás formájában a kapitalisták segítségére siet, amit végső soron a dolgozó tömegek fizetnek meg. Emellett a kapitalisták szolgálatába állítja az erőszak-apparátust annak minden kényszerítő eszközével, hogy támadást indíthassanak a munkásosztály és a parasztság életszínvonala ellen. Mindez fokozza a dolgozó tömegek elnyomorodását. Ugyanakkor a válságok azt mutatják, hogy a burzsoá állam teljesen képtelen arra, hogy csak valamelyest is korlátok közé szorítsa a kapitalizmus spontán törvényeit. A tőkés országokban nem az állam irányítja a gazdaságot, hanem éppen ellenkezőleg, maga az állam van a tőkés gazdaság hatalmában, az állam van alárendelve a nagytőkének.

A válságok napnál világosabban bizonyítják, hogy a kapitalizmus által létrehozott termelőerők túlnőttek a burzsoá termelési viszonyok keretein, s ezért ezek a viszonyok a termelőerők további fejlődésének béklyóivá váltak.

„A válság azt mutatja, hogy a mai társadalom hasonlíthatatlanul több terméket termelhetne, amellyel szebbé tehetné az egész dolgozó nép életét, ha a földet, a gyárakat, a gépeket stb. nem kaparintotta volna kézbe maroknyi magántulajdonos, akik milliókat sajtolnak ki a nép nyomorából"[1]. Minden válság közelebb hozza a tőkés termelési mód bukását.

A kapitalizmus fejlődésének történelmi tendenciája. A proletariátus mint a kapitalizmus sírásója. Miután a kapitalizmus uralkodó rendszerré vált, hatalmas lépésekkel haladt előre a tulajdonnak kevesek kezében való koncentrációja. A kapitalizmus fejlődése a kistermelők tönkretételére vezet, akik így a bérmunkások seregébe kerülnek. Egyre jobban kiéleződik a kapitalisták konkurrenciaharca, s ennek az a következménye, hogy egy tőkés sok másikat győz le. A tőke koncentrációja azt jelenti, hogy óriási gazdaságok összpontosulnak egyre kevesebb és kevesebb ember kezében.

A kapitalizmus a nagyüzemi termelés fejlesztése során egyszersmind létrehozza saját sírását, a munkásosztályt, amely

[1] *Lenin* A válság tanulságai Lásd *Lenin* Művei. 5. kot. Szikra 1953. 86. old.

a dolgozó és kizsákmányolt tömegek irányítójának és vezérének szerepét tölti be. Az ipar fejlődését a proletariátus számbeli növekedése, összeforrottságának, öntudatának és szervezettségének fokozódása kíséri. A proletariátus egyre elszántabban kel harcra a tőke ellen. A tőkés társadalom fejlődése, amivel együtt jár a benne uralkodó antagonisztikus ellentmondások kiéleződése és az osztályharc fokozódása, előkészíti a proletariátusnak a burzsoázia fölötti győzelméhez szükséges feltételeket.

A munkásosztály létérdekeinek elméleti kifejezése a *marxizmus, a tudományos szocializmus,* amely teljes és egységes világnézet. A tudományos szocializmus arra tanítja meg a proletariátust, hogyan kell egyesülnie a burzsoázia elleni osztályharcra. A proletariátus osztályérdekei megegyeznek az emberi haladás érdekeivel, egybeesnek a társadalom túlnyomó többségének érdekeivel, mert a proletariátus forradalma nemcsak a kizsákmányolás egyik vagy másik formájának megszüntetését, hanem általában mindennemű kizsákmányolás megszüntetését jelenti.

A kapitalizmus hajnalán kapitalistákból és földesurakból álló maroknyi bitorló kisajátította a néptömegeket, s a kapitalizmus fejlődése hovatovább történelmi szükségszerűséggé teszi, hogy a néptömegek kisajátítsák a maroknyi bitorlót. Ezt a feladatot teljesíti a szocialista forradalom, amely társadalmasítja a termelőeszközöket, felszámolja a kapitalizmust — válságaival, a munkanélküliséggel és a tömegek nyomorával egyetemben.

„A tőkemonopólium bilincsévé válik annak a termelési módnak, amely vele és alatta virágzott fel. A termelőeszközök centralizációja és a munka társadalmasítása olyan pontot érnek el, amelyen már nem férnek meg tőkés burkukban. A burkot szétrepesztik. Ütött a tőkés magántulajdon végórája. A kisajátítókat kisajátítják"[1].

Ez a tőkés termelési mód fejlődésének *történelmi tendenciája.*

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A gazdasági válságok túltermelési válságok. A válságok alapja a termelés társadalmi jellege és a munka termékeinek tőkés elsajátítása közti ellentmondás. Ennek az ellentmondásnak a kifejezési formái: először, a termelésnek az egyes tőkés vállalatokon belüli szervezettsége és a társadalmi viszonylatban uralkodó termelési anarchia közti

[1] *Marx.* A tőke. 1. kot. 824. old.

ellentmondás, másodszor, a kapitalizmus termelési lehetőségeinek nagyarányú növekedése és a dolgozó tömegek fizetőképes keresletének viszonylagos csökkenése közti ellentmondás. A kapitalizmus fő ellentmondása nyilvánul meg a proletariátus és a burzsoázia közti osztályantagonizmusban.

2. Az egyik válság kezdetétől a másik válság kezdetéig terjedő időszakot ciklusnak nevezzük. A ciklus a következő szakaszokból áll: válság, depresszió, megélénkülés, fellendülés. A tőkés válságok időszakos voltának anyagi alapja az állótőke periódikus felújítása. Az ipari válságokkal agrárválságok fonódnak egybe, amelyek a földmagántulajdon monopóliuma és a mezőgazdaságnak a kapitalizmusban bekövetkező rendkívüli elmaradottsága következtében különösen elhúzódó jellegűek.

3. A tőkés válságok a termelőerők nagyarányú megsemmisülését jelentik. Mérhetetlen szenvedést okoznak a dolgozó tömegeknek. A válságok minden másnál szemléltetőbben mutatják meg a burzsoá rendszer történelmileg korlátozott jellegét, azt, hogy a kapitalizmus képtelen a méhében létrejött termelőerők további irányítására. A válságok megszüntetéséhez magát a kapitalizmust kell megszüntetni.

4. A kapitalizmus fejlődésének történelmi tendenciája abban áll, hogy egyfelől kifejleszti a termelőerőket, társadalmasítja a termelést, s ezáltal létrehozza a szocializmus anyagi előfeltételeit, másfelől megteremti saját sírásóját, a proletariátust, amely szervezi és vezeti az egész dolgozó nép forradalmi harcát a tőkés iga alóli felszabadulásáért.

B. A MONOPOLKAPITALIZMUS VAGY IMPERIALIZMUS

XVII. FEJEZET

AZ IMPERIALIZMUS MINT A KAPITALIZMUS LEGFELSŐBB FOKA. A MONOPOLKAPITALIZMUS GAZDASÁGI ALAPTÖRVÉNYE

Az átmenet az imperializmusba. A monopólium előtti kapitalizmus, amelyben a szabadverseny uralkodott, a múlt század 60—70-es éveiben érte el fejlődésének csúcspontját. A XIX. század utolsó harmadában megtörtént az átmenet a monopólium előtti kapitalizmusból a monopolkapitalizmusba. A XIX. század

végén és a XX. század elején a monopolkapitalizmus véglegesen kialakult.

A *monopolkapitalizmus* vagy *imperializmus* a kapitalizmus legfelsőbb, s egyszersmind utolsó foka, amelynek fő jellegzetessége az, hogy a szabadversenyt a monopóliumok uralma váltja fel.

Az átmenetet a monopólium előtti kapitalizmusból a monopolkapitalizmusba — az imperializmusba — a burzsoá társadalom termelőerőinek és termelési viszonyainak egész fejlődésmenete készítette elő.

A XIX. század utolsó harmada hatalmas arányú technikai változások, az ipar fejlődése és koncentrációja jegyében zajlott le. A kohászatban igen elterjedtek az acélgyártás új módszerei (a Bessemer-, Thomas- és a Martin-féle eljárás). Az újtípusú hajtóerők — a dinamók, belső égésű motorok, gőzturbinák és villanymotorok rohamos elterjedése meggyorsította az ipar és a közlekedés fejlődését. A tudomány és a technika sikerei lehetővé tették a hatalmas arányú villamosenergia-termelést hőerőművek, majd nagy vízierőművek keretében. A villamosenergia-felhasználás a vegyiipar, a színes- és könnyűfémkohászat számos új ágának kialakulására vezetett. Sok iparágban nagyobb helyet kapott a vegyi eljárások alkalmazása. A belső égésű motorok tökéletesítése lehetővé tette a gépkocsi-, majd pedig a légiközlekedés kialakulását.

A XIX. század közepén a tőkés országok iparában még a könnyűipar volt túlsúlyban. A sok, viszonylag nem nagy üzem egyes személyek tulajdonában volt, a részvénytársaságok aránylag kis szerepet játszottak. Az 1873-as gazdasági válság igen sok ilyen üzemet tönkretett, s erős lökést adott a tőke koncentrációjának és centralizációjának. A fő kapitalista országok iparában vezető szerephez jutott a nehézipar, mindenekelőtt a kohászat, a gépgyártás és a bányászat, amelyek fejlesztése óriási tőkéket igényelt. A részvénytársaságok nagyarányú elterjedése még jobban fokozta a tőke centralizációját.

A világ ipari termelése 1870-től 1900-ig megháromszorozódott. A világ acélgyártása az 1870. évi 0,5 millió tonnáról 1900-ig 28 millió tonnára, a nyersvastermelés pedig 12,2 millió tonnáról 40,7 millió tonnára emelkedett. Az energiatermelés, a kohászat és a vegyiipar fejlődését az tette lehetővé, hogy megnövekedett a világ széntermelése (az 1870. évi 218 millió tonnáról 1900-ig 769 millió tonnára) és ásványolajtermelése (0,8 millió tonnáról 20 millió tonnára). Az ipari termelés fejlődése szorosan összefüggött a vasúti közlekedés fejlődésével. 1835-ben, 10 évvel az első vasútvonal megépítése után, az egész világon 2400 km, 1870-ben már több mint 200 000 km, 1900-ban pedig 790 000 km volt a vasútvonalak hossza. A tengerhajózásba bevonultak a gőzgépekkel vagy belső égésű motorokkal hajtott nagy hajók.

A XIX. század folyamán a tőkés termelési mód világszerte gyorsan elterjedt. A múlt század 70-es éveinek elején Anglia, a világ legrégibb burzsoá országa, még több szövetet gyártott, több nyersvasat olvasztott és több szenet bányászott, mint az Egyesült Államok, Németország, Franciaország, Olaszország, Oroszország és Japán együttvéve. Angliáé volt az elsőség a világ ipari termelésében, és osztatlan monopóliumot élvezett a világpiacon. A XIX. század vége felé a helyzet erősen megváltozott. Kialakult a fiatal tőkés országok saját nagyipara. Az ipari termelést tekintve világviszonylatban az Egyesült Államok, Európában pedig Németország került az első helyre. Oroszország, a keresztül-kasul rothadt cári rendszer által támasztott akadályok ellenére, gyorsan haladt előre az ipari fejlődés útján. Anglia a fiatal tőkés országok ipari fejlődése következtében elvesztette ipari elsőségét és a világpiacon élvezett monopolhelyzetét.

Az imperializmusra való áttérés arányában egyre élesebb formákat öltöttek a kapitalizmus termelőerői és termelési viszonyaik között fennálló ellentmondások. A termelés alárendelése a kapitalisták profithajhászó rabló céljainak igen sok akadályt gördített a termelőerők fejlődése, a technikai haladás elé. Egyre gyakoribbá váltak a túltermelési gazdasági válságok, fokozódott pusztító erejük, növekedett a munkanélküliek serege. A városi és falusi dolgozó tömegek nyomorának és kisemmizettségének fokozódásával párhuzamosan hallatlanul megnőtt a kizsákmányolók maroknyi csoportjának kezében összpontosult gazdagság. A burzsoázia és a proletariátus közötti kibékíthetetlen osztályellentétek kiéleződése a munkásosztály gazdasági és politikai harcának fokozódására vezetett.

Európa és Amerika legnagyobb tőkés hatalmai az imperializmusba való átmenet időszakában erőszakos és csalárd úton óriási gyarmatbirtokokat kerítettek hatalmukba. Néhány fejlett tőkés ország a földkerekség lakosságának többségét gyarmati rabszolgákká változtatta, akik gyűlölik elnyomóikat és harcra kelnek ellenük. A gyarmati hódítások óriási mértékben szélesítették a tőkés kizsákmányolás körét; a dolgozó tömegek kizsákmányolása állandóan növekedett. A kapitalizmus ellentmondásainak szélsőséges kiéleződése pusztító imperialista háborúkban nyilvánult meg, amelyek rengeteg emberáldozatot követeltek, és óriási anyagi értékeket semmisítettek meg.

Az imperializmusnak mint a kapitalizmus legfelsőbb, s egyszersmind utolsó fejlődésfokának, mint a szocialista proletárforradalom előestéjének marxista elemzése — Lenin történelmi érdeme. Lenin „Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka" című klasszikus művében és több más, főleg az első

világháború idején írt munkában összegezte azt a fejlődést, amelyen a világkapitalizmus a Marx „Tőké"-jének megjelenését követő fél évszázad folyamán keresztülment. A kapitalizmus keletkezésének, fejlődésének és hanyatlásának Marx és Engels által felfedezett törvényeire támaszkodva, Lenin beható tudományos elemzés alá vette az imperializmus gazdasági és politikai lényegét, törvényszerűségeit és megoldhatatlan ellentmondásait.

Lenin klasszikus meghatározása szerint az imperializmus fő gazdasági ismertetőjelei a következők: „1. a termelés és a tőke koncentrációja, amely olyan magas fejlődési fokot ért el, hogy a gazdasági életben döntő szerepet játszó monopóliumokat hozott létre; 2. a banktőke egybeolvadása az ipari tőkével és, e «finánctőke» alapján, a finánccoligarchia kialakulása; 3. a tőkekivitel, az árukiviteltől eltérően, különösen nagy jelentőségre tesz szert; 4. nemzetközi monopolista kapitalista szövetségek alakulnak, amelyek felosztják egymás közt a világot, és 5. befejeződött a föld területi felosztása a legnagyobb kapitalista hatalmak között"[1].

A termelés koncentrációja és a monopóliumok. A monopóliumok és a konkurrencia. A monopólium előtti időszakban, a szabadverseny uralma idején, a tőkekoncentráció és tőkecentralizáció törvényének érvényesülése elkerülhetetlenül arra vezetett, hogy a versenyben a nagy- és a mammutüzemek kerekedtek felül, s velük szemben a kis- és középüzemek egyre alárendeltebb szerepet játszottak. A termelésnek ez a koncentrációja előkészítette az átmenetet a szabadverseny uralmáról a monopóliumok uralmára.

Németországban a több mint 50 bérmunkást foglalkoztató vállalatokra 1882-ben a munkások és alkalmazottak 22%-a, 1895-ben 30%-a, 1907-ben 37%-a, 1925-ben 47,2%-a, 1939-ben 49,9%-a jutott. A legnagyobb vállalatok (ezren felüli munkáslétszámmal) részaránya az iparban 1907-től 1925-ig a következőképpen növekedett: a foglalkoztatottak száma tekintetében 9,6%-ról 13,3%-ra, az erőgépek teljesítőképessége tekintetében 32%-ról 41,1%-ra.

Az *Egyesült Államokban* 1904-ben az olyan mammutüzemek száma, amelyek termelése elérte vagy meghaladta az egymillió dollárt, az üzemek számának 0,9%-a volt; ezek az üzemek foglalkoztatták a munkások 25,6%-át és ezek adták az ipar össztermelésének 38%-át. 1909-ben a legnagyobb üzemek — az üzemek 1,1%-a — a munkások 33,5%-át foglalkoztatták, és az ipar össztermelésének 43,8%-át adták. 1939-ben a legnagyobb üzemek részaránya elérte az 5,2%-ot, a foglalkoztatott munkások 55%-át összpontosították és az ipar össztermelésének 67,5%-át adták.

[1] *Lenin.* Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka. Lásd *Lenin* Művei. 22. köt. Szikra 1951. 276. old.

Magasfokú koncentráció jellemezte *Oroszország* iparát. Oroszországban 1879-ben az üzemek 4,4%-a volt nagyüzem (száznál több munkással), s ezek a nagyüzemek a termelés 54,8%-át összpontosították. 1903-ban már az ipari munkások 76,6%-a összpontosult a nagyüzemekben, és ezek szolgáltatták az ipari termelés zömét.

A termelés koncentrációja a leggyorsabb a nehéziparban és az új iparágakban (vegyiipar, elektrotechnikai ipar, gépkocsiipar stb.), viszont elmarad a könnyűiparban, ahol valamennyi tőkés országban sok kis- és középüzem működik.

A termelés koncentrációjának egyik formája a *kombináció*, vagyis az, hogy egy vállalat keretében az ipar olyan különböző ágait egyesítik, amelyek vagy a nyersanyag feldolgozásának egymás után következő fokait képviselik (például az érc kibányászását, a nyersvas- és acéltermelést, továbbá a hengerelt áruk előállítását egyesítő kohászati kombinátok), vagy amelyek közül az egyik a másikkal szemben a melléküzemág szerepét tölti be (mint például a hulladékok feldolgozása). A kombináció a nagyvállalatoknak még nagyobb túlsúlyt kölcsönöz a konkurrenciaharcban.

A termelés koncentrációja — előrehaladásának egy bizonyos fokán — elvezet a monopóliumokhoz. A nagyvállalatoknak hatalmas profittömegre van szükségük, hogy megállják helyüket a hozzájuk hasonló mammutvállalatokkal folytatott kegyetlen konkurrenciaharcban, és tovább bővíthessék a termelést, márpedig magas profitot csak a piacon elfoglalt monopolhelyzet biztosít. Másrészt a néhány tucat óriásvállalat könnyebben tud megegyezni egymással, mint a kisebb vállalatok százai és ezrei. Így tehát a szabadversenyt felváltja a monopólium. Ez az imperializmus *gazdasági* lényege.

A *monopólium* olyan kapitalisták egyezsége, szövetsége vagy egyesülése, akik egy vagy több iparágban a termelés és a termékértékesítés jelentős részét saját kezükben összpontosítják, hogy áruiknak magas árakat szabhassanak, és magas monopolprofitot szerezzenek.

A monopólium legegyszerűbb formái az eladási árakra vonatkozó rövidlejáratú egyezmények. Különféle neveken szerepelnek: konvenció, corner, ring stb. A monopóliumok fejlettebb formája a kartell, a szindikátus, a tröszt és a konszern. A *kartell* olyan monopolszövetség, amelynek részvevői megegyeznek az eladási feltételekre és fizetési határidőkre vonatkozóan, felosztják maguk között a felvevőpiacot, meghatározzák a termelendő áruk mennyiségét és megszabják az árakat. Azt az árumennyiséget, amelyet a kartell egyes részvevőinek joguk van termelni és eladni, *kvótának* nevezik; a kvóta túllépéséért pénzbírságot kell fizetni a kartell pénztárába. A *szindikátus* olyan monopolszervezet, amelyben az áruk értékesítését, néha pedig a termeléshez szükséges nyersanyagok bevásárlását is közös iroda végzi. A *tröszt* olyan monopólium, amely egyesíti a hozzá tartozó valamennyi vállalat tulajdonát,

a vállalatok tulajdonosai pedig résztulajdonosok, akik részvényeik száma szerint részesülnek a profitban. A trösztöt élén igazgatóság áll, az irányítja az azelőtt önálló vállalatok egész termelését, gyártmányaik értékesítését és pénzügyeiket. A trösztök gyakran átfogóbb szövetségekhez — konszernekhez tartoznak. A *konszern* több, különböző iparágakhoz tartozó vállalat, továbbá kereskedelmi cégek, bankok, közlekedési és biztosítótársaságok egyesülése, melynek alapja a konszernhez tartozó vállalatoknak a nagytőkések egy bizonyos csoportjától való közös pénzügyi függése.

A monopóliumok kulcspozíciót töltenek be a tőkés országok gazdaságában. Hatalmukba kerítették a nehézipar és a könnyűipar sok ágát, a vasúti és a vízi közlekedést, a bankokat, a belés külkereskedelmet, igájukba kényszerítették a mezőgazdaságot.

Az *Egyesült Államok* vaskohászatában nyolc monopólium uralkodik, s ezek 1952-ben az ország egész acéltermelésének 84%-át ellenőrizték; a két legnagyobb — a U. S. Steel Corporation és a Bethlehem Steel Corporation rendelkezett az egész termelőkapacitás 51%-ával. Az Egyesült Államok legrégibb monopóliuma a Standard Oil olajtröszt. A gépkocsiiparban három cégnek: a General Motorsnak, a Fordnak és a Chryslernek van döntő jelentősége. Az elektrotechnikai iparban két cég uralkodik: a General Electric és a Westinghouse. A vegyiipart a Du Pont de Nemour, az alumíniumipart pedig a Mellon-konszern ellenőrzi.

Angliában különösen az első világháború után növekedett meg a monopolegyesülések szerepe, amikor kartellek jöttek létre a textiliparban, a szénbányászatban, a vas- és acéliparban meg több új iparágban. Az Imperial Chemical Trust ellenőrzi a vegyészeti alapanyagok gyártásának körülbelül kilenctizedét, a festékgyártásnak körülbelül kétötödét és az országnak majdnem az egész nitrogéngyártását. Szoros kapcsolatban van az angol ipar legfontosabb ágaival, különösen a hadikonszernekkel.

Németországban a múlt század végétől kezdve a kartellek igen elterjedtek. A két világháború között az ország gazdaságában a körülbelül 200 000 munkást és alkalmazottat foglalkoztató acéltröszt (Vereinigte Stahlwerke), a 100 000 munkással és alkalmazottal dolgozó vegyészeti tröszt (I. G. Farbenindustrie), néhány szénbányászati monopólium, Krupp ágyúkonszernje, az Allgemeine Elektrizitätsgesellschaft (AEG) és a Siemens villamossági konszern uralkodott.

Franciaországban, Japánban, sőt még olyan kis országokban is, mint *Belgium, Svédország* és *Svájc,* a monopolszervezetek foglalják el az iparban a kulcspozíciókat.

Oroszországban a nagymonopóliumok elsősorban a nehézipar fő ágait ölelték fel. Az 1902-ben alakult „Prodamet" szindikátus (a kohászati vállalatok termékeinek eladási egyesülése) a vas- és acéláruk több mint négyötödének értékesítését intézte. 1904-ben alakult a „Prodvagon" szindikátus, amely majdnem teljesen monopolizálta a vagonok gyártását és értékesítését. A mozdonygyárak ugyanilyen szindikátusban egyesültek. A „Produgoly" szindikátust 1904-ben alakították meg a franciabelga tőkeérdekeltséghez tartozó legnagyobb Donyec-medencei vállalatok; ez a szindikátus tartotta kezében a Donyec-medence széntermelésének háromnegyed részét.

A polgári közgazdászok, abban a törekvésükben, hogy a

jelenkori kapitalizmust kedvezőbb színben tüntessék fel, azt állítják, hogy a monopóliumok elterjedése következtében a burzsoá rend kigyógyul az olyasfajta bajokból, mint a konkurrencia, a termelés anarchiája és a válságok. Valójában az imperializmus nem szüntetheti meg a konkurrenciát, a termelési anarchiát és a válságokat, sőt még jobban kiélezi a kapitalizmus valamennyi ellentmondását.

Lenin hangsúlyozta, hogy az imperializmus képtelen a kapitalizmust gyökeresen átszervezni. A monopóliumok uralkodó szerepe mellett minden tőkés országban nagyszámú közép- és kisvállalat marad, s fennmaradnak a kistermelők— a parasztok és kisiparosok tömegei.

Az egyes iparágakban kialakuló monopólium fokozza az egész tőkés termelésre jellemző káoszt. A konkurrencia nemhogy megszűnne, hanem ellenkezőleg, még élesebb formákat ölt.

Először, nem szűnik meg a konkurrencia a monopóliumokon *belül.* A szindikátusok és a kartellek részvevői harcolnak egymással a legelőnyösebb piacokért, a nagyobb termelési és eladási kvótáért. A trösztökön és konszerneken belül harc folyik a vezető helyekért, az ellenőrző részvénypakettért, a profit elosztásáért.

Másodszor, konkurrencia folyik a *monopóliumok között:* az azonos és a különböző iparágakhoz tartozó, egymásnak árukat szállító monopóliumok (például az acél- és a gépkocsitrösztök) vagy az egymást helyettesítő árukat termelő (szén, ásványolaj, villamosenergia) monopóliumok között egyaránt. A belső piac korlátolt felvevőképessége folytán a fogyasztási cikkeket termelő monopóliumok késhegyig menő harcot vívnak egymással áruik elhelyezéséért.

Harmadszor, konkurrencia folyik *a monopóliumok és a monopóliumokon kívül álló vállalatok között.* A monopolizált iparágak a többi iparághoz képest kiváltságos helyzetben vannak. A monopóliumok mindent elkövetnek a monopolegyesülésekhez nem tartozó „outsider", „kívül álló", „szabadúszó" vállalatok megfojtására.

„A monopóliumok, amelyek a szabadversenyből nőnek ki, nem küszöbölik ki a szabadversenyt, hanem fölötte és mellette léteznek, s ezzel egész sor különösen éles és heves ellentétet, súrlódást, összeütközést szülnek"[1]. A monopóliumok uralma a versenyharcnak különösen pusztító és rabló jelleget kölcsönöz. A monopóliumok a nyílt erőszak, a megvesztegetés és a zsarolás minden elképzelhető eszközét latbavetik, bonyolult pénzügyi manipulációkhoz folyamodnak.

[1] *Lenin.* Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka. Lásd *Lenin* Művei. 22. köt. Szikra 1951. 275. old.

A monopóliumok uralma azt jelenti, hogy még jobban elmélyül a kapitalizmus fő ellentmondása — a termelés társadalmi jellege és az elsajátítás tőkés formája közti ellentmondás, aminek következtében a válságok még pusztítóbbá válnak.

A koncentráció és a monopóliumok a bankok területén. A bankok új szerepe. A jelenkori monopóliumok igazi erejéről és jelentőségéről alkotott fogalmunk nem lenne eléggé teljes, ha nem vennénk figyelembe a bankok szerepét. A bankok területén is, akárcsak az iparban, végbemegy a tőke koncentrációja, és megtörténik az áttérés a szabadversenyről a monopóliumra. A bankok eredetileg főként közvetítő szerepet töltöttek be különböző fizetések lebonyolítása során. A kapitalizmus fejlődésével a bankoknak mint tőkével kereskedő vállalatoknak tevékenysége kibővült. Az iparban a tőkefelhalmozás és a termelés koncentrációja azzal a következménnyel járt, hogy a bankokban óriási szabad pénzösszegek összpontosultak, s ezek jövedelmező befektetést kerestek. A bankforgalomban állandóan nőtt a nagybankok részaránya.

Az első világháborút megelőző 33 év alatt (1880-tól 1913-ig) a négy legnagyobb kapitalista állam — az Egyesült Államok, Németország, Anglia és Franciaország bankjainak letétállománya egymagában 127 milliárd márkával növekedett. Azóta a letétek növekedése még jobban meggyorsult; feleannyi idő alatt — 1913-tól 1928-ig — 183 milliárd márkával növekedtek a letétek ezekben az országokban.

Az *Egyesült Államokban* a 20 legnagyobb bankra jutott 1900-ban a bankletétek 15%-a, 1929-ben 19%-a, 1939-ben 27%-a, 1952-ben 29%-a. *Angliában* az öt legnagyobb bank mérlegének összege 1900-ban az angliai letéti bankok mérlegösszegének 28%-a, 1916-ban 37%-a, 1929-ben 73%-a, 1952-ben 79%-a volt. *Franciaországban* 1952-ben hat letéti bankra a francia bankoknál elhelyezett letétek összegének 66%-a jutott. *Németországban* közvetlenül az első világháború előtt a berlini nagybankokban összpontosult a német bankoknál elhelyezett letétek összegének körülbelül a fele, 1929—1932-ben pedig kétharmada.

A bankok területén a koncentráció, akárcsak az iparban, monopóliumra vezet. A legnagyobb bankok a részvények felvásárlásával, hitel nyújtásával stb. maguk alá vetik a kisbankokat. A nagybankok, miután monopolhelyzetre tettek szert, egyezményeket kötnek egymással a befolyási övezetek felosztásáról. Kialakulnak a bankok monopolszövetségei. Minden ilyen szövetség a kisebb bankok tucatjai, néha százai fölött uralkodik, ezek a kisebb bankok pedig valójában a nagybankok leányvállalataivá lesznek. A nagybankok szerteágazó fiókhálózatuk révén igen sok vállalat pénzeszközeit gyűjtik össze kasszáikba. A tőkésosztálynak majdnem egész pénztőkéjével és a lakosság egyéb rétegeinek megtakarításaival a bankvezérek kis csoportjai rendelkeznek.

Az ipar koncentrációja és a bankmonopóliumok kialakulása következtében lényegesen megváltozik a bankok és az ipar közti kölcsönös viszony. A vállalatok méreteinek növekedésével egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert azok a nagyösszegű hosszúlejáratú hitelek, amelyeket a bankok az ipari tőkéseknek nyújtanak. A bankok rendelkezésére álló letéttömeg növekedése tág lehetőségeket nyújt a bankoknak arra, hogy eszközeiket ilyen hosszúlejáratú ipari befektetésekre használják fel. A bankok rendelkezésére álló pénz ipari befektetésének legelterjedtebb formája az egyes vállalatok részvényeinek összevásárlása. A bankok, azzal, hogy magukra vállalják egyes kapitalisták vállalatainak részvénytársasággá való átszervezését és új részvénytársaságok alapítását (alapítási tevékenység), elősegítik részvénytársaságok keletkezését. A részvények adásvétele egyre nagyobb mértékben a bankok közvetítésével bonyolódik le.

A bankok szerény közvetítőkből a pénzpiac mindenható monopolistáivá válnak. A bankok és az ipari vállalatok érdekei egyre szorosabban összefonódnak. Amikor a bank valamely iparág több nagyvállalatát finanszírozza, érdeke, hogy e nagyvállalatok között monopolista egyezmény jöjjön létre, és előmozdítja, hogy ilyen egyezményt kössenek. Ily módon a bankok erősen fokozzák és nagyon meggyorsítják a tőke koncentrációját és a monopóliumok kialakulását.

A finánctőke és a fináncoligarchia. Minthogy a bankok ipari, kereskedelmi és közlekedési vállalatok részvényeinek és kötvényeinek megszerzése révén e vállalatok társtulajdonosaivá válnak, ugyanakkor pedig az ipari monopóliumok a velük kapcsolatban álló bankok részvényeit tartják kezükben, a bankmonopoltőke és az ipari monopoltőke összefonódik, és megjelenik a tőke egy új formája, a finánctőke. A *finánctőke* a bankmonopóliumok és az ipari monopóliumok összenőtt tőkéje. Az imperializmus korszaka a finánctőke korszaka.

Lenin a finánctőke meghatározása során három igen fontos mozzanatot hangsúlyozott: „A termelés koncentrációja; az ebből eredő monopóliumok; a bankoknak az iparral való egybeolvadása, illetve összenövése — ez a finánctőke keletkezésének története és a finánctőke fogalmának tartalma"[1].

A banktőke és az ipari tőke összenövése világosan megnyilvánul a bankmonopóliumok és az ipari monopóliumok vezetőinek személyi uniójában. Ez azt jelenti, hogy a bankok területén, az iparban, a kereskedelemben és a tőkés gazdaság egyéb

[1] *Lenin.* Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka Lásd *Lenin* Művei. 22. köt. Szikra 1951. 234. old.

ágaiban a legnagyobb monopolegyesülések élén ugyanazok állnak.

Németországban az első világháború előtt a hat legnagyobb berlini bank emberei 344 ipari vállalatnál töltöttek be igazgatói állást, és további 407 vállalatnál voltak igazgatósági tagok — tehát összesen 751 társaságban voltak képviselve. Ugyanakkor 51 gyáros tagja volt e hat bank vezető szerveinek. Később ez a személyi unió továbbfejlődött. 1932-ben a három legfontosabb berlini bank vezető szerveiben 70 gyáros ült. Az *Egyesült Államokban* 1950 folyamán egy 400 gyárosból és bankárból álló szűkkörű csoport az ország tőkéjének 42%-ával rendelkező 250 legnagyobb korporáció (részvénytársaság) 3705 igazgatói tisztségének egyharmadát töltötte be.

Minden tőkés országban a legnagyobb bankárok és monopolista gyárosok maroknyi csoportja tartja kézben a gazdaság valamennyi döntő fontosságú ágát, ők rendelkeznek a nemzeti vagyon túlnyomó részével. A tőkés monopóliumok hatalmaskodása elkerülhetetlenül a *finánccoligarchia* (oligarchia — görög szó, annyit jelent mint „kevesek uralma") uralmává válik. Az imperializmust az ipari országok monopolista trösztjeinek, szindikátusainak, bankjainak és finánccoligarchiájának mindenhatósága jellemzi.

A finánccoligarchia uralma gazdasági téren mindenekelőtt az úgynevezett „részesedési rendszer" révén valósul meg. A „részesedési rendszer" abban áll, hogy egy nagy pénzember vagy a pénzembereknek egy csoportja tartja kézben a konszern élén álló központi társaságot („anya-társaságot"), a központi társaság az ellenőrző részvénypakettek birtokában uralkodik a tőle függő „leány-társaságok" fölött. ezek meg hasonló módon az „unoka-társaságokban" parancsolgatnak stb. E rendszer révén a pénzmágnások számára lehetővé válik, hogy óriási összegű idegen tőkével rendelkezzenek.

A kiterjedt részesedési rendszer segítségével az Egyesült Államok nyolc legnagyobb pénzügyi csoportja — a Morgan, Rockefeller, Kuhn-Loeb, Mellon, Du Pont, továbbá a chicágói, bostoni és clevelandi csoport uralkodó helyet foglal el az ország egész gazdasági életében. A Morgan-érdekeltséghez tartozó bankok és részvénytársaságok össztőkéje 1948-ban 55 milliárd dollár, a Rockefeller-érdekeltséghez tartozóké 26,7 milliárd, a Du Pont-érdekeltséghez tartozóké 6,5 milliárd, a Mellon-érdekeltséghez tartozóké 6 milliárd dollár volt.

A ténylegesen monopolhelyzetet élvező finánccoligarchia óriási és egyre növekvő profithoz jut az alapítási ügyletekből (vagyis a részvénytársaságok alapításából), részvények és kötvények kibocsátásából, az államkölcsönök elhelyezéséből és a jövedelmező állami megrendelésekből. A kevés kézben összpontosuló finánctőke egyre nagyobb sarcot szed a társadalomtól.

A tőkekivitel. A szabadverseny uralmán alapuló monopólium előtti kapitalizmust az *árukivitel* jellemezte. Az imperialista kapitalizmusra, amelyben a monopóliumok uralkodnak, a *tőkekivitel* vált jellemzővé.

A XX. század küszöbén a leggazdagabb országokban, ahol a tőkefelhalmozás óriási méreteket öltött, hatalmas „tőkefölösleg" keletkezett.

A tőke főleg két ok folytán mutatkozik „fölöslegesnek". Először, a tömegek nyomorúságosan alacsony életszínvonala korlátokat állít a termelés további növelése elé. Másodszor, a mezőgazdaság egyre jobban elmarad az ipar mögött, és általában mind egyenlőtlenebbé válik a gazdaság különböző ágainak fejlődése. Ha a kapitalizmus tudná fejleszteni a mezőgazdaságot, emelni a tömegek életszínvonalát, akkor szó sem lehetne semmiféle „tőkefölöslegről". Akkor azonban a kapitalizmus nem lenne kapitalizmus, hiszen mind az egyenlőtlen fejlődés, mind a tömegeknek az éhezéshez közeljáró életszínvonala elválaszthatatlan feltétele és előfeltétele ennek a termelési módnak. A fejlett tőkés országok tőkefölöslege tehát viszonylagos jellegű. „A tőkekivitel szükségességét az idézi elő, hogy néhány országban a kapitalizmus «túlérett», és a tőkének (minthogy a mezőgazdaság fejletlen és a tömegek nyomorognak) nincs elég működési tere «hasznothajtó» befektetésre"[1].

A „fölösleges" tőke a maximális profit hajhászása során külföldre törekszik. Tőkét főleg elmaradott országokba visznek ki, ahol kevés a tőke, alacsony a munkabér, olcsó a nyersanyag, s a föld ára viszonylag nem magas. Az ilyen országokban a monopoltőkének megvan a lehetősége arra, hogy óriási profithoz jusson, és valóban hozzá is jut.

Az elmaradott országok mellett iparilag fejlett országokba is visznek ki tőkét. Ez olyan időben történik, amikor ezek az országok különösen gyorsan fejlődnek, s ez szükségessé teszi külföldi tőke beáramlását (például az Egyesült Államok az első világháború előtt), vagy pedig olyankor, ha háború következtében legyengülnek (Németország az első világháború után, a nyugateurópai tőkés országok a második világháború után).

A tőkekivitelnek két fő formája van: kölcsöntőke és termelőtőke kivitele. Kölcsöntőke kiviteléről akkor beszélünk, amikor más országok kormányának, városainak, bankjainak kölcsönt nyújtanak. A termelőtőke kivitele úgy történik, hogy külföldön iparvállalatokat alapítanak, koncessziókat szereznek, vasutakat építenek, vagy pedig potom áron már működő vállalatokat vásárolnak meg olyan országokban, amelyek (például háború következtében) legyengültek.

[1] *Lenin.* Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka. Lásd *Lenin* Művei. 22. köt. Szikra 1951. 250. old.

A burzsoá közgazdászok és politikusok úgy tüntetik fel a tőkekivitelt, mint holmi „segítséget" vagy„ jótéteményt", amelyben a fejlett tőkés országok az elmaradott népeket részesítik. A valóságban a tőkekivitel meggyorsítja a tőkés viszonyok fejlődését az elmaradott országokban, s ugyanakkor azzal jár, hogy a külföldi monopóliumok minden vonatkozásban leigázzák és kirabolják ezeket az országokat. A tőkekivitel szorosan összefügg az árukivitel növekedésével. A külföldi monopóliumok az adósországokban megkaparintják a felvevőpiacokat és a nyersanyagforrásokat. Ilyenformán a tőkekivitel egyik alapja az imperialista elnyomás rendszerének, amelyben néhány gazdag uzsorás ország a világ nagy részét kizsákmányolja. A világ két részre oszlott: néhány uzsorás államra és az adós-államok óriási többségére.

A tőkekivitel komoly következményekkel jár a tőkét kivivő országokra nézve. Ezek az országok egyrészt gyarapítják vagyonukat és erősítik pozícióikat a világpiacon. Külföldről állandóan áramlik hozzájuk az értéktöbblet kölcsönkamatok és külföldi vállalatokból származó profit formájában. Másrészt a tőkét kivivő ország saját iparának fejlődésében gyakran pangás áll be. A tőkekivitel egyik fontos következménye a hatalmak közti vetélkedés fokozódása, a harc a legelőnyösebb tőkebefektetési területekért.

Az első világháború előtt Anglia, Franciaország és Németország exportálta a legtöbb tőkét. E három ország külföldi tőkebefektetései 175—200 milliárd frankra rúgtak; ebből Angliára 75—100 milliárd, Franciaországra 60 milliárd, Németországra 44 milliárd frank jutott. Az Egyesült Államok tőkekivitele akkor még nem játszott nagy szerepet, alig érte el a 10 milliárd frankot.

Az 1914—1918-as világháború után nagy változások mentek végbe a világ tőkekivitele terén. Németország elvesztette külföldi tőkéit. Jelentősen csökkentek Anglia és Franciaország külföldi tőkebefektetései, az Egyesült Államok tőkekivitele viszont erősen megnövekedett. Az Egyesült Államok külföldi tőkebefektetései 1929-ben már majdnem elérték Anglia tőkebefektetéseit. A második világháború után az Egyesült Államok tőkekivitele még jobban megnőtt.

A világ gazdasági felosztása a kapitalisták szövetségei között. A nemzetközi monopóliumok. Amilyen mértékben a tőkekivitel nő, amilyen mértékben a legnagyobb monopóliumok külföldi kapcsolatai és „befolyási övezetei" kiterjednek, létrejönnek azok a feltételek, amelyek lehetővé teszik, hogy ezek a monopóliumok felosszák maguk között a világpiacot. Nemzetközi monopóliumok jönnek létre.

A *nemzetközi monopóliumok* a különböző országok legnagyobb monopóliumainak a piacok felosztására, az árpolitikára és

a termelés méreteire vonatkozó megegyezései. A nemzetközi monopóliumok létrejötte a termelés és a tőke koncentrációjának új, az addiginál hasonlíthatatlanul magasabb fokát jelenti.

A nemzetközi monopóliumok védelmezői a béke eszközeinek próbálják feltüntetni ezeket a monopóliumokat, azt állítják, hogy a monopolisták nemzetközi megegyezései békés úton rendezhetik az imperialista csoportok és országok között keletkező ellentéteket. Az ilyesfajta állításoknak semmi közük a valósághoz. Valójában a világ gazdasági felosztása a nemzetközi monopóliumok között a felek erejétől függően megy végbe, márpedig az egyes monopolista csoportok ereje változik. Mindegyikük szünet nélkül harcol kvótájának felemeléséért, a monopolizált kizsákmányolási terület kiterjesztéséért. Az erőviszonyok megváltozása elkerülhetetlenül azzal a következménnyel jár, hogy fokozódik a harc a piacok újrafelosztásáért, kiéleződnek az ellentétek a különböző csoportok és az ezeket támogató államok között. A monopolisták nemzetközi megegyezései a legkevésbé sem tartósak, s elkerülhetetlen összeütközések forrásait rejtik magukban.

Nemzetközi monopóliumok a XIX. század 68—80-as éveiben kezdtek alakulni. A múlt század végén számuk nem haladta meg a 40-et. Közvetlenül az első világháború előtt körülbelül 100 nemzetközi kartell volt a világon, a második világháború előtt pedig számuk felülmúlta a 300-at.

Az ásványolajpiac valójában már az első világháború előtt fel volt osztva Rockefeller amerikai Standard Oil trösztje és a Royal Dutch Shell konszern között, amelyben az angol tőkének volt túlnyomó befolyása. A villamossági ipar piacán két monopolista cég osztozkodott: a német Allgemeine Elektrizitätsgesellschaft (AEG) és a Morgan csoport ellenőrzése alatt álló amerikai General Electric Company.

A nemzetközi monopolista megegyezések még a fegyvergyártásra is kiterjedtek. A legnagyobb fegyvergyártó cégek — az angliai Armstrong-Vickers, a franciaországi Schneider-Creusot, a németországi Krupp és a svédországi Bofors művek hosszú időn át igen élénk kapcsolatban álltak egymással.

A nemzetközi monopóliumoknak nagy szerepük volt a második világháború előkészítésében. Az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország vezető köreinek politikáját, a hitleri agresszió buzdításának és szításának háborúra vezető politikáját ezeknek az országoknak legnagyobb monopóliumai sugalmazták és irányították, ezeket a monopóliumokat pedig kartellegyezmények fűzték a németországi trösztökhöz.

A világ területi felosztása a nagyhatalmak között és a világ újrafelosztásáért folytatott harc. A világnak a kapitalisták szövetségei között való gazdasági felosztása mellett és ezzel kapcsolatban sor kerül a világnak a burzsoá államok közötti területi felosztására, a gyarmatokért, idegen területek elfoglalásáért folytatott harcra.

Gyarmatoknak azokat az országokat nevezzük, amelyeket megfosztottak állami önállóságuktól, és imperialista hatalmak birtokát képezik. Az imperializmus korában ezenkívül különféle típusú függő országok — félgyarmatok is vannak. *Félgyarmatnak* olyan országokat nevezünk, amelyek formailag önállóak, de a valóságban politikailag és gazdaságilag imperialista államoktól függnek.

A burzsoázia védelmezői a gyarmatok fölötti imperialista uralmat „civilizáló küldetésnek" tüntetik fel, amelynek állítólag az a célja, hogy az elmaradott népeket rávezesse a haladás és az önálló fejlődés útjára. Valójában azonban az imperializmus a gyarmati és függő országokat gazdasági elmaradottságra, sokszázmillió lakosukat pedig példátlan elnyomatásra, szolgaságra, jogfosztottságra, nyomorra, éhezésre és tudatlanságra kárhoztatja. Az imperialista hatalmak gyarmati hódításai következtében hallatlanul fokozódik a nemzeti elnyomás és a faji megkülönböztetés. Lenin megállapítása szerint a kapitalizmus a nemzetek felszabadítójából, ami a feudalizmus ellen vívott harc időszakában volt, az imperializmus korában a nemzetek embertelen elnyomójává vált.

Az imperializmus az első világháborúig olyan világrendszerré fejlődött, amelyben maroknyi fejlett tőkés ország financiális szolgaságban és gyarmati elnyomásban tartotta a földkerekség lakosságának óriási többségét.

Anglia még a XVIII. század közepén leigázta Indiát, ezt a természeti kincsekben rendkívül gazdag országot, amelynek lakossága sokszorosan felülmúlja Anglia lakosságát. A XIX. század közepén az Egyesült Államok nagy területeket foglalt el a szomszédos Mexikótól, s a következő évtizedekben uralma alá vetett több latin-amerikai országot.

A múlt század 60—70-es éveiben az európai országoknak a tengerentúl még viszonylag kevés gyarmatbirtokuk volt. 1876-ban az európai országok gyarmatai Afrika területének csak egytizedére terjedtek ki. Az ázsiai kontinensnek és a csendes-óceáni szigeteknek (Polinézia) körülbelül a felét még nem hódították meg a tőkés államok.

A XIX. század utolsó negyedében a világ térképe teljesen megváltozott. Anglia, a legrégibb gyarmattartó hatalom, nyomdokain haladva minden fejlett tőkés ország a területi hódítások útjára lépett. Franciaország a XIX. század végén nagy gyarmattartó hatalommá lett, birtokainak területe elérte a 3,7 millió négyzetmérföldet. Németország hódításai egymillió négyzetmérföldnyi területre és 14,7 millió lakosra, Belgium hódításai 900 000 négyzetmérföldnyi területre és 30 millió lakosra terjedtek ki; az Egyesült Államok elfoglalta a Fülöp-szigeteket, ezt a rendkívül fontos csendes-óceáni támaszpontot, továbbá Cubát, Puerto-Ricót, Guam-ot, a Hawaii szigeteket, Szamoa szigetét, s Közép- és Dél-Amerika több országát ténylegesen gyarmati uralma alá vetette.

1876-tól 1914-ig az úgynevezett „nagyhatalmak" körülbelül 25 millió négyzetkilométer területet foglaltak el, ami másfélszerese az anyaországok területének. Több ország félgyarmati függőségbe jutott az im-

perialista államokkal szemben: Kína, amelynek lakossága az egész emberiségnek majdnem egynegyede, továbbá Törökország és Perzsia (Irán). Az első világháború kitörése idején az emberiségnek több mint a fele a gyarmattartó hatalmak uralma alatt volt.

Az imperialisták a gyarmatok fölötti uralmukat csalárdsággal és erőszakkal, fölényben levő haditechnikájuk felhasználásával teremtik meg és tartják fenn. A gyarmatpolitika története a leigázott népek elleni hódító háborúk és büntetőexpedíciók, a gyarmattartó országok közötti véres konfliktusok szakadatlan láncolata. Lenin az Egyesült Államok Spanyolország ellen viselt 1898-as háborúját az első imperialista jellegű háborúnak nevezte, amellyel megkezdődött az imperialista háborúk korszaka. A fülöpszigeti népnek a hódítók elleni felkelését kegyetlenül elnyomták az amerikai csapatok.

Anglia, amely a legnagyobb gyarmatbirodalmat alakította ki, több mint két évszázadon át szunet nélküli irtóháborút viselt a meghódított ázsiai és afrikai országok lakossága ellen. Németország, Franciaország, Japán, Olaszország és más országok gyarmati hódításainak története szintén a kegyetlenségek végnélküli sorozata.

A XX. század elejére befejeződött a világ felosztása. A tőkés országok gyarmati politikája az imperialisták által még el nem foglalt területek teljes meghódítására vezetett. „Szabad" terület már nem maradt. Olyan helyzet alakult ki, hogy minden újabb hódításnál más birtokában levő területet kell elvenni. A világ felosztásának befejezése napirendre tűzte a harcot a világ *újrafelosztásáért*. A harc a már felosztott világ újrafelosztásáért — a monopolkapitalizmus egyik fő jellegzetessége. Ez a harc végső fokon a világuralomért vívott harcban csúcsosodik ki, és elkerülhetetlenül imperialista világháborúkra vezet.

Az imperialista háborúk, a fegyverkezési hajszához hasonlóan, a nélkülözések áradatát zúdítják valamennyi tőkés ország lakosságára, s emellett az imperialista háborúk sok millió emberi életbe kerülnek. Ugyanakkor a háború és a gazdaság militarizálása különösen magas profitot biztosító jövedelmező üzlet a monopóliumok számára.

A monopolkapitalizmus gazdasági alaptörvénye. Mint már mondottuk, gazdasági szempontból az imperializmus lényege az, hogy a szabadversenyt a monopóliumok uralma váltja fel. A monopóliumoknak, amikor monopolárakat állapítanak meg, az a céljuk, hogy — Lenin megállapítása szerint — az átlagprofitot jelentősen meghaladó magas monopolprofitra tegyenek szert. A monopóliumok magas monopolprofitja magából az imperializmus lényegéből következik, s ezt a profitot úgy biztosítják, hogy a monopóliumok példátlan arányokban fokozzák a munkásosztály kizsákmányolását, kifosztják a parasztságot és a kisárutermelők más rétegeit, tőkét visznek ki az elmaradott országokba és kisajtolják ezeknek az országoknak minden csepp életnedvét, gyarmati hódításokat hajtanak végre és imperia-

lista háborúkat viselnek, amelyek valóságos aranyesőt jelentenek a monopóliumok számára. A jelenkori kapitalizmus gazdasági alaptörvényének kiinduló tételeit Leninnek azokban a műveiben találjuk meg, melyek az imperializmus gazdasági és politikai lényegének feltárásával foglalkoznak. Lenin e kiinduló tételeire támaszkodva Sztálin megfogalmazta a jelenkori kapitalizmus gazdasági alaptörvényét.

A monopolkapitalizmus gazdasági alaptörvényének fő vonásai és követelményei a következők: „a maximális tőkés profit biztosítása az adott ország lakossága többségének kizsákmányolása, tönkretétele és nyomorbadöntése útján, más országok, különösen az elmaradott országok népeinek leigázása és rendszeres kifosztása útján, végül a legmagasabb profit biztosítása háborúk és a nemzetgazdaság militarizálása útján"[1].

Eszerint a kapitalizmus gazdasági alaptörvénye — az értéktöbblet-törvény — az imperializmus korszakában továbbfejlődik, és konkretizálódik. A monopólium előtti kapitalizmusban a szabadverseny uralma azzal járt, hogy az egyes kapitalisták profitrátája kiegyenlítődött, ezzel szemben az imperializmusban a monopóliumok magas monopolprofitot, maximális profitot biztosítanak maguknak. A monopolkapitalizmus hajtóereje éppen a maximális profit.

A maximális profit szerzéséhez szükséges objektív feltételeket az teremti meg, hogy bizonyos termelési ágakban létrejön a monopóliumok uralma. Az imperializmus szakaszában a tőke koncentrációja és centralizációja eléri tetőpontját. Ennélfogva a termelés bővítése óriási tőkebefektetéseket igényel. Másrészt a monopolkapitalizmus szakaszában elkeseredett konkurrenciaharc bontakozik ki a mammutvállalatok között. Ebben a harcban a legerősebb monopóliumok győznek, azok, amelyek a legnagyobb tőkével rendelkeznek és maximális profithoz jutnak.

A maximális profit révén a monopóliumok számára lehetővé válik a bővített újratermelés, és biztosítani tudják uralmukat a kapitalista világban. A monopóliumoknak a maximális profit utáni hajszája a végsőkig kiélezi a kapitalizmus valamennyi ellentmondását.

A tőkés monopóliumok maximális profitjának, mint mindenfajta tőkés profitnak, közös alapja a munkásokból a termelési folyamatban kizsákmányolás útján kisajtolt értéktöbblet. A munkásosztály kizsákmányolását a monopóliumok a végsőkig fokozzák. A munkaszervezés és a bérezés különféle izzasztó

[1] *Sztálin.* A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. Szikra 1953. 40. old.

rendszereinek alkalmazása révén elérik a munka intenzitásának állandó, a munkások kimerülésére vezető fokozódását, ami mindenekelőtt azt jelenti, hogy óriási mértékben megnövekszik a munkásokból kisajtolt értéktöbblet rátája és tömege. Továbbá, a munka intenzitásának fokozódása arra vezet, hogy nagyon sok munkás fölöslegessé válik, s a munkanélküliek seregének soraiba kerül, akiknek semmi reményük sincs arra, hogy valaha is visszatérhetnek a termelésbe. A vállalatok egyszersmind azokat a munkásokat is elbocsátják, akik nem tudnak lépést tartani a termelési folyamatok túlságos meggyorsításával.

Az Egyesült Államok bánya-, kohó- és feldolgozóiparában a hivatalos adatok alapján kiszámított értéktöbbletráta 1889-ben 145%, 1919-ben 165%, 1929-ben 210%, 1939-ben 220% volt. Eszerint az értéktöbbletráta 40 év alatt másfélszeresére növekedett.

Ugyanakkor a fokozódó drágaság következtében állandóan csökken a reálbér. A létfenntartási cikkek árának emelkedése, a súlyosbodó adóteher és az infláció még lejjebb szorítja a munkások reálbérét. Az imperializmus korában óriásira növekszik a munkás keresete és munkaerejének értéke közötti különbség. Ez azt jelenti, hogy még erősebben hat a proletariátus viszonylagos és abszolút elnyomorodására vezető kapitalista felhalmozás általános törvénye. A munkásosztályt, amellett, hogy fokozottabban zsákmányolják ki a termelésben, mint fogyasztókat is kirabolják; a munkások kénytelenek felár formájában nagy összegeket fizetni a monopóliumoknak, amelyek magas monopolárakat szabnak meg az általuk előállított és eladott árukra.

A monopolkapitalizmusban a monopóliumok által termelt árukat már nem termelési áron, hanem annál jóval magasabb monopoláron adják el.

A monopolár: a termelési költségek plusz az átlagprofitrátát jóval meghaladó maximális profit; a monopolár magasabb a termelési árnál, és rendszerint meghaladja az áru értékét. Ugyanakkor a monopolár, mint már Marx megállapította, nem szüntetheti meg az áruk értéke által megszabott határokat. A magas monopolárszínvonal nem változtatja meg a tőkés világgazdaságban termelt érték és értéktöbblet együttes összegét: amit a monopóliumok nyernek, az a munkásoknak, a kistermelőknek, a függő országok lakosságának a vesztesége. A monopóliumok maximális profitjának egyik forrása az értéktöbblet újraelosztása, amelynek következtében a monopóliumokon kívül álló vállalatok gyakran még az átlagprofitot sem szerzik meg. A monopóliumok azzal, hogy az árakat az áruk értékét meg-

haladó magas színvonalon tartják, maguknak sajátítják ki a munkatermelékenység emelkedésének és a termelési költségek csökkentésének eredményeit. Ilyenformán egyre nagyobb sarcot vetnek ki a lakosságra.

Az árak monopolisztikus felhajtásának fontos eszköze a burzsoá államok vámpolitikája. A szabadverseny korában magas vámokhoz foként a gyengébb országok folyamodtak, amelyeknek ipara védelemre szorult a külföldi konkurrenciával szemben. Az imperializmus korszakában a magas vámok éppen ellenkezőleg a monopóliumok támadásának, az új piacok szerzéséért folytatott harcnak az eszközei. A magas vámok elősegítik a belföldi monopolárak fenntartását.

A monopóliumok új külső piacok szerzése céljából nagy arányokban alkalmazzák a *dömpinget*, ami azt jelenti, hogy az árukat külföldön potom áron, jóval a belföldi piac árain alul. sőt gyakran még a termelési költségeknél is alacsonyabb áron adják el A külföldi értékesítésnek a dömping útján történő fokozása lehetővé teszi a belföldi magas árak fenntartását a termelés egyidejű csökkentése nélkül, s ugyanakkor a monopóliumok az alacsony exportárakból származó veszteségeket a belföldi árak emelése révén fedezik. Amikor azután már meghódították a külföldi piacot és ott szilárdan megvetették lábukat, áttérnek az áruk magas monopoláron történő árusítására.

A parasztság zömének a monopóliumok által való kizsákmányolása mindenekelőtt abban nyilvánul meg, hogy a monopóliumok uralma következtében növekszik a mezőgazdasági termékek és az iparcikkek árszínvonala közti különbség (az úgynevezett „árolló"): a monopóliumok mesterségesen felhajtott áron értékesítik áruikat, ugyanakkor pedig a parasztgazdaságok termékeit rendkívül alacsony áron vásárolják meg. A monopolár a mezőgazdaság kiuzsorázásának eszköze, s mint ilyen, akadályozza a mezőgazdaság fejlődését. A parasztgazdaságok tönkretételének egyik legerősebben ható tényezője a jelzáloghitel fejlődése. A monopóliumok az adósságokkal szorult helyzetbe hozzák a parasztokat, majd potom áron megkaparintják földjüket és ingóságaikat.

Az a körülmény, hogy a monopóliumok rendkívül alacsony áron vásárolják meg a parasztgazdaságok termékeit, egyáltalán nem azt jelenti, hogy a városi fogyasztó olcsó élelmiszerekhez jut. A parasztság és a városi fogyasztók között ott vannak a közvetítők, a monopolista szervezetekben egyesült kereskedők, akik tönkreteszik a parasztokat, és kifosztják a városi fogyasztókat.

„A kapitalizmusnak — írja M. Thorez „A Kommunista Párt falusi politikája" című művében — sikerült elérnie, hogy a kisparaszti tulajdon, a parcella, amelyen a paraszt néha napi 14—16 órát is dolgozik, nem a dolgozó parasztok megélhetésének és felemelkedésének, hanem kizsákmányolásuknak és le-

igázásuknak eszköze. A burzsoázia a jelzáloggal, a pénzügyi kalózok machinációival, a magas adókkal és illetékekkel, a magas haszonbérrel, s különösen a tőkés nagybirtokosok versenyével tönkreteszi a közép- és kisparasztokat."

Továbbá, a monopóliumok maximális profitjának forrása — a gazdaságilag elmaradott és függő országok leigázása és kifosztása az imperialista államok burzsoáziája részéről. A gyarmatok és egyéb elmaradott országok rendszeres fosztogatása, számos független ország függő országgá változtatása — a monopolkapitalizmus elválaszthatatlan vonása. Az imperializmus nem élhet meg és nem fejlődhet, ha nem özönlik szüntelen áradatban az idegen országok fosztogatásából származó sarc.

A monopóliumok elsősorban a gyarmati és a függő országokban levő *tőkebefektetéseikből* húznak óriási jövedelmet. Ez a jövedelem a gyarmatvilág dolgozó tömegeinek kegyetlen, embertelen kizsákmányolásából származik. A monopóliumok a *nem egyenértékű* cserén, vagyis oly módon gazdagodnak, hogy áruikat a gyarmati és a függő országokban jóval értékükön felüli áron adják el, az ezekben az országokban termelt árukat viszont olyan alacsony áron vásárolják meg, amely még az értéküket sem fedezi. Emellett a monopóliumok a közlekedési, biztosítási és bankügyletek révén is magas profithoz jutnak a gyarmatokon.

Végül, a monopóliumok nyereségének forrása a háború és a gazdaság militarizálása. A háborúkon mérhetetlenül meggazdagodnak a finánctőke mágnásai, a háborúk közti időben pedig a monopóliumok úgy igyekeznek fenntartani profitjuk magas színvonalát, hogy féktelen fegyverkezési hajszát folytatnak. A háború és a gazdaság militarizálása a monopoltőkéseknek hatalmas profitot biztosító bőséges katonai megrendeléseket, s az állami költségvetés terhére folyósított bőséges kölcsönöket és szubvenciókat jelent. A háború szükségleteinek kielégítésére dolgozó vállalatok rendkívül kedvező helyzetbe kerülnek a nyersanyagellátás, a segédanyagok beszerzése és a munkaerő biztosítása tekintetében. Az állam a hadiüzemekben mindennemű munkatörvényt hatályon kívül helyez, a munkásokat katonai szolgálatot teljesítő egyéneknek nyilvánítja, megtiltja a sztrájkokat. Mindez lehetővé teszi a kapitalisták számára, hogy a munkaintenzitás szélsőséges növelésével a végsőkig fokozzák a kizsákmányolást. Ugyanakkor a dolgozó tömegek életszínvonala az adók felemelése, a drágaság növekedése, s az élelmiszerek és egyéb elsőrendű fontosságú fogyasztási cikkek jegyrendszerének bevezetése következtében egyre süllyed.

Ilyenformán a tőkés gazdaság militarizálása háború idején és békeidőben egyaránt azt jelenti, hogy a monopóliumok maximális profitjának növelése érdekében erősen fokozódik a dolgozó tömegek kizsákmányolása.

A jelenkori kapitalizmus gazdasági alaptörvénye, mely a kapitalizmus imperialista szakaszának egész fejlődésmenetét meghatározza, lehetővé teszi, hogy megértsük és megmagyarázzuk a lényegéhez tartozó megoldhatatlan ellentmondások növekedésének és kiéleződésének elkerülhetetlenségét.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. Az imperializmus vagy monopolkapitalizmus a tőkés termelési mód fejlődésének legfelsőbb, egyszersmind utolsó foka. Az átmenet a monopólium előtti kapitalizmusból a monopolkapitalizmusba a XIX. század utolsó negyedében történt meg. Az imperializmus a XX. század elején alakult ki véglegesen.

2. Az imperializmus fő gazdasági ismertetőjelei a következők: 1. a termelés és a tőke koncentrációja, amely olyan magas fejlődési fokot ért el, hogy létrehozta a gazdasági életben döntő szerepet játszó monopóliumokat; 2. a banktőke egybeolvadása az ipari tőkével, és a „finánctőke" alapján a finánccoligarchia kialakulása; 3. a tőkekivitel, az árukivitellel szemben, különösen nagy jelentőségre tesz szert; 4. kialakulnak a kapitalisták nemzetközi monopolista szövetségei, amelyek felosztják egymás között a világot; 5. befejeződött a föld területi felosztása a legnagyobb imperialista hatalmak között. A világ gazdasági felosztásának befejezése következtében megindul a harc a világ újrafelosztásáért, s ez elkerülhetetlenül imperialista világháborúkra vezet.

3. A monopolkapitalizmus gazdasági alaptörvénye: a maximális tőkés profit biztosítása az adott ország lakossága többségének kizsákmányolása, tönkretétele és nyomorbadöntése útján, más országok, különösen az elmaradott országok népeinek leigázása és rendszeres kifosztása útján, végül a legmagasabb profit biztosítása háborúk és a nemzetgazdaság militarizálása útján.

XVIII. FEJEZET

AZ IMPERIALIZMUS GYARMATI RENDSZERE

A gyarmatok szerepe az imperializmus korszakában. Gyarmati hódítások és olyan törekvések, hogy a gyengébb országok és népek leigazása útján nagy birodalmakat alapítsanak, az imperializmus korszaka, sőt a kapitalizmus keletkezése előtt is voltak. De, mint Lenin megállapította, az imperializmus korszakában a gyarmatok szerepe és jelentősége nemcsak a kapitalizmus előtti korhoz, hanem a monopólium előtti kapitalizmus korához képest is lényegesen megváltozik. A gyarmatpolitika „régi" módszereihez a monopoltőkéseknek a nyersanyagforrásokért, a tőkekivitelért, a befolyási övezetekért, a gazdasági és a stratégiai jelentőségű területekért folytatott harca járul.

Mint már kifejtettük, más országok, különösen elmaradott országok népeinek leigázása és rendszeres fosztogatása, számos független ország függő országgá változtatása a jelenkori kapitalizmus gazdasági alaptörvényének egyik fő vonása. A kapitalizmus az egész világon elterjedt, s elterjedése folyamán kialakult az a tendencia, hogy az egyes országok gazdaságilag közelebb kerüljenek egymáshoz, a nemzeti elzárkózottság megszűnjön, és fokozatosan hatalmas területek egyesüljenek egységes, összefüggő egésszé. Az egyetlen mód, amellyel a monopolkapitalizmus óriási területek fokozatos gazdasági egyesítését megvalósítja, az, hogy az imperialista hatalmak leigázzák a gyarmatokat és a függő országokat. Ez az egyesítés *gyarmatbirodalmak* alapítása útján megy végbe, e gyarmatbirodalmak pedig azon alapulnak, hogy az anyaországok kíméletlenül elnyomják, könyörtelenül kizsákmányolják a gyarmati és a függő országokat.

Az imperializmus korszakában befejeződik a függőség, az uralom és alárendeltség viszonyaira épült tőkés világgazdasági rendszer kialakulása. Az imperialista országok a fokozott tőkekivitel, a „befolyási övezetek" kiterjesztése és gyarmati hódítások útján alávetették uralmuknak a gyarmatok és a függő országok népeit. „A kapitalizmus olyan világrendszerré fejlődött, amelyben maroknyi «előrehaladott» ország gyarmati elnyomásban tartja és pénzügyileg fojtogatja a föld lakosságának óriási többségét"[1]. Ilyenformán az egyes országok nemzetgazdasága a világgazdaságnak nevezett összefüggő láncolat egy-egy lánc-

[1] *Lenin.* Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka. Lásd *Lenin* Művei. 22. kot. Szikra 1951. 197. old.

szeme lett. Ezzel együtt a földkerekség lakossága két táborra szakadt: egyfelől a gyarmati és a függő országokat kizsákmányoló és elnyomó imperialista országok kis csoportjára, másfelől a gyarmati meg a függő országok óriási többségére, melyeknek népei harcolnak azért, hogy felszabaduljanak az imperialista elnyomás alól.

A kapitalizmus monopolista szakaszában kialakult az imperializmus gyarmati rendszere. Az *imperializmus gyarmati rendszerén* az imperialista államok által elnyomott és leigázott gyarmatok és függő országok összességét értjük.

Gyarmati rablás és hódítások, imperialista önkény és erőszak, gyarmati rabság, nemzeti elnyomás és jogfosztottság, végül az imperialista hatalmaknak egymás között a gyarmati népek fölötti uralomért vívott harca — ezekben a formákban ment végbe az imperializmus gyarmati rendszerének kialakulása.

Az imperialista államok gyarmatok hódításával és kifosztásával igyekeznek leküzdeni saját országuk egyre növekvő belső ellentmondásait. A gyarmatokból kisajtolt magas profit lehetővé teszi a burzsoázia számára, hogy megvesztegesse a szakmunkások felső rétegét, amely így a burzsoázia érdekében a munkásmozgalom megbontására törekszik. Ugyanakkor a gyarmatok kizsákmányolása kiélezi az egész tőkés rendszer ellentmondásait.

A gyarmatok mint az anyaországok agrár- és nyersanyagfüggvényei. Az imperializmus korszakában a gyarmatok mindenekelőtt a legbiztosabb és legelőnyösebb tőkebefektetési területek. A gyarmatokon az imperialista országok fináncoligarchiája a tőkebefektetés osztatlan monopóliumával rendelkezik, és különösen magas profithoz jut.

Amikor a finánctőke behatol az elmaradott országokba, szétbomlasztja a gazdaság kapitalizmus előtti formáit — a kézműves ipart, a félig naturális kisparaszti gazdaságot —, és fejleszti a tőkés viszonyokat. Az imperialisták a gyarmati és a függő országok kizsákmányolása céljából vasutakat építenek, nyersanyagkitermeléssel foglalkozó ipari vállalatokat létesítenek ezeknek az országoknak a területén. Ugyanakkor azonban az imperialisták gyarmati garázdálkodása feltartóztatja a termelőerők fejlődését, és megfosztja ezeket az országokat az önálló gazdasági fejlődésükhöz szükséges feltételektől. Az imperialistáknak érdekük a gyarmatok gazdasági elmaradottsága, mert ez az elmaradottság megkönnyíti számukra a függő országok fölötti uralmuk fenntartását és ezeknek az országoknak fokozott kizsákmányolását.

Még ott is, ahol az ipar viszonylag fejlettebb — például Indiában és egyes latin-amerikai országokban, csak a bányászat és a könnyűipar egyes ágai: a pamut-, bőr- és élelmiszeripar fejlődnek. A nehézipar, minden ország gazdasági önállóságának alapja, egészen fejletlen; a gépipar úgyszólván teljesen hiányzik. Az uralkodó monopóliumok külön intézkedésekkel gondoskodnak arról, hogy megakadályozzák a termelőeszközöket gyártó ipar megteremtését: a gyarmati és a függő országoknak nem hajlandók ilyen célokra hitelt nyújtani, nem adják el nekik a nélkülözhetetlen felszerelést és szabadalmakat. A gyarmati függőség akadályozza az elmaradott országok iparosodását.

1920-ban Kínára a világ szénbányászatának 1,7%-a, nyersvastermelésének 0,8%-a, réztermelésének 0,03%-a jutott. Indiában közvetlenül a második világháború előtt (1938-ban) az egy főre jutó évi acéltermelés 2,7 kg, Nagy-Britanniában viszont 222 kg volt. 1946-ban egész Afrika a kapitalista világ fűtőanyag- és villamosenergia-termelésében csupán 1,5%-kal részesedett. A gyarmati és függő országoknak még a textiliparuk is fejletlen és elmaradott. Indiában 1947-ben az angliai 34,5 millió orsóval szemben körülbelül 10 millió orsó működött, noha Anglia lakossága csak egynyolcada India lakosságának; Latin-Amerikában 1945-ben 4,4 millió orsó volt az Egyesült Államok 23,1 millió orsójával szemben.

Az önálló ipari fejlődéshez szükséges feltételektől megfosztott gyarmatok és félgyarmatok agrárországok maradnak. Ezekben az országokban a lakosság zömének megélhetési forrása a mezőgazdaság, amelyet bilincsbe vernek a félfeudális viszonyok. A mezőgazdaság pangása, sőt hanyatlása hátráltatja a belföldi piac fejlődését.

A gyarmatokon uralkodó monopóliumok csak olyan termelési ágak fejlődését tűrik meg, amelyek nyersanyagot és élelmiszereket szállítanak az anyaország számára. Ilyenek: az ásványkitermelés, árut szolgáltató kultúrák termesztése és ezek elsődleges feldolgozása. Ennek következtében a gyarmatok és a félgyarmatok gazdasági élete rendkívül egyoldalú jelleget ölt. Az imperializmus a leigázott országokat az anyaország *agrár- és nyersanyag-függvényévé* változtatja.

Sok függő ország gazdasága egy-két, teljes egészében exportra kerülő cikk termelésére specializálódott. Így a második világháború után Venezuela kivitelének 97%-a az ásványolaj, Bolivia kivitelének 70%-a az ónérc, Brazília kivitelének körülbelül 58%-a a kávé, Cuba kivitelének több mint 80%-a a cukor, Malájföld kivitelének több mint 70%-a a nyersgumi és az ón, Ceylon kivitelének 80%-a a nyersgumi és a tea, Egyiptom kivitelének körülbelül 80%-a a gyapot, Kenya és Uganda kivitelének 60%-a a kávé és a gyapot, Észak-Rhodesia kivitelének mintegy 85%-a a réz, az Aranypart (Afrika) kivitelének körülbelül 50%-a a kakaó. A mezőgazdaság egyoldalú fejlődése (az úgynevezett *monokultúra)* egész országokat szolgáltat ki a nyersanyagot felvásárló monopoltőkések kénye-kedvének.

A gyarmatokat tehát az anyaországok agrár- és nyersanyagfüggvényeivé változtatták, s ennek következtében óriási mértékben megnő a gyarmatoknak mint az imperialista államok *olcsó nyersanyagforrásainak* a szerepe. Minél fejlettebb a kapitalizmus, minél nagyobb a nyersanyag-hiány, annál élesebb a konkurrencia és a nyersanyagforrások utáni hajsza világszerte, annál elkeseredettebb a gyarmatszerzésért folytatott harc. A monopolkapitalizmusban, amikor az ipar óriási mennyiségű szenet, ásványolajat, gyapotot, vasércet, színesfémeket, gumit stb. fogyaszt, egyetlen monopólium sem érezheti magát biztonságban, ha nincsenek kezében állandó nyersanyagforrások. A gyarmatokról és a függő országokból a monopóliumok alacsony áron kapják meg a nekik szükséges óriási mennyiségű nyersanyagot. A nyersanyagforrások monopolisztikus birtoklása döntő előnyöket biztosít a versenyharcban. Az olcsó nyersanyagok forrásainak megkaparintása lehetővé teszi az ipari monopóliumoknak, hogy monopolárakat diktáljanak a világpiacon, s felhajtott áron adják el gyártmányaikat.

Az imperialista hatalmak számos igen fontos nyersanyagot kizárólag vagy nagyrészt a gyarmatoktól és a félgyarmatoktól kapnak. Így a második világháború utáni időben a gyarmati és a függő országok szállítják a kapitalista világban felhasznált nyersguminak és ónnak majdnem a teljes mennyiségét, a juta 100%-át, az ásványolaj 50%-át, s ugyancsak a gyarmati és a függő országok szállítanak több fontos élelmiszert, mint a nádcukor, a kakaó, a kávé és a tea.

Elkeseredett harc folyik a hadviseléshez szükséges *stratégiai nyersanyagok:* a szén, ásványolaj, vasérc, színes- és ritka fémek, nyersgumi, gyapot stb. forrásaiért. Az imperialista hatalmak — elsősorban az Egyesült Államok és Anglia — több évtized óta harcolnak a gazdag *olajforrások* monopolisztikus birtoklásáért. A világ olajkészleteinek elosztása nemcsak gazdasági érdekeket érint, hanem az imperialista hatalmak politikai érdekeit és kölcsönös viszonyát is érinti.

Az imperializmus korában megnő a gyarmatoknak mint az anyaországok *felvevőpiacainak* a jelentősége. Az imperialisták megfelelő vámpolitikával elzárják a gyarmati felvevőpiacokat a külső konkurrencia elől. Így a monopóliumok számára lehetővé válik, hogy a gyarmatokon mértéktelenül magasan megszabott áron értékesítsék termékeiket, még azokat a legsilányabb árukat is, amelyek más piacokon nem kelnek el. Az imperialista hatalmak és a függő országok közti csere egyenlőtlensége szakadatlanul nő. A gyarmati kereskedelemmel (nyersanyag-felvásárlással és iparcikkek eladásával) foglalkozó monopóliumok többszáz százalékos profitra dolgoznak. Egész országok igazi urai ezek a monopóliumok, az emberek tízmillióinak életével és tulajdonával rendelkeznek.

A gyarmatok rendkívül olcsó, sokszor majdnem ingyenes munkaerő forrásai. A munkástömegek szörnyű kizsákmányolása különösen magas jövedelmet biztosít a gyarmati és a függő országokban befektetett tőke után. Ezenkívül az anyaországok százezerszámra hoznak be ezekből az országokból munkásokat, akik a különösen nehéz munkákat végzik, mégpedig nyomorúságos munkabérért. Az Egyesült Államok monopóliumai például, különösen az ország déli részén, embertelenül kizsákmányolják a mexikói és Puerto-Ricó-i munkásokat, a franciaországi monopóliumok az indokínai munkásokat stb.

A következő, hivatalos adatokon alapuló számítások fogalmat nyújtanak arról a sarcról, amelyet a monopóliumok a gyarmatoktól és a félgyarmatoktól szednek. Az angol imperializmus közvetlenül a második világháború előtt évente 150—180 millió font sterling összegben sarcolta meg Indiát, amiből az angol tőkebefektetések utáni kamat 40—45 millió, az Anglia állami kiadásaiból Indiára eső rész 25—30 millió, az Indiában működő angol hivatalnokok és katonai szakértők illetménye és jövedelme 25—30 millió, az angol bankok bizományi jutalékai 15—20 millió, a kereskedelemből származó jövedelem 25—30 millió, a hajózásból származó jövedelem 20—25 millió volt. Az amerikai monopóliumok 1948-ban a függő országokból a következő összegű jövedelmet húzták: a tőkebefektetésekből 1,9 milliárd, a szállításból, biztosításból és egyéb uzsoraügyletekből 1,9 milliárd, a felhajtott áron történő árueladásból 2,5 milliárd, az alacsony áron történő vásárlásból 1,2 milliárd dollárt, tehát a monopolista sarc összesen 7,5 milliárd dollár volt Ebből a sarcból legalább 2,5 milliárd dollárt a latin-amerikai országok fizettek.

Amikor a világ már fel van osztva és folynak az újrafelosztását célzó fegyveres harc előkészületei, az imperialista hatalmak stratégiai megfontolásból arra törekednek, hogy akármilyen területet elfoglaljanak, tekintet nélkül annak gazdasági jelentőségére. Az imperialisták minden olyan területet elfoglalnak, amelynek mint haditengerészeti vagy légi támaszpontnak értéke van, vagy értéke lehet.

A gyarmatok szállítják az anyaországoknak az ágyútölteléket. Az első világháborúban Franciaország oldalán az afrikai gyarmatoknak csaknem másfélmillió néger katonája harcolt. Háború idején az anyaországok pénzügyi terheik jelentős részét a gyarmatokra hárítják át. A háborús kölcsönök jórészét a gyarmatokon helyezik el; Anglia mind az első, mind a második világháború idején bőven igénybe vette gyarmatainak valutakészleteit.

A gyarmati és a függő országok rabló imperialista kizsákmányolása kiélezi a gazdasági életük létfontosságú szükségletei és az anyaországok önző érdekei között fennálló kibékíthetetlen ellentétet.

A dolgozó tömegek gyarmati kizsákmányolásának módszerei. Az anyaországok finánctőkéjének magas monopolprofitot biztosító gyarmati kizsákmányolási módszerek jellemző vonása az, hogy az imperialista rablás a dolgozók kizsákmányolásának hűbéri formáival párosul. Az árútermelés fejlődése és a pénzviszonyok terjedése, az őslakosság óriási tömegeinek tulajdonában levő földek kisajátítása és a kisipari termelés tönkretétele a hűbéri csökevények mesterséges fenntartásával és a kényszermunka módszereinek meghonosításával párhuzamosan megy végbe. A tőkés viszonyok fejlődésével a természetbeni földbért a pénzben fizetett földbér, a természetbeni adót a pénzben fizetett adó váltja fel, s ez még jobban meggyorsítja a paraszttömegek tönkrejutását.

A gyarmatok és a félgyarmatok uralkodó osztályai a feudális földbirtokosok meg a városi és falusi kapitalisták (kulákok). A kapitalisták osztálya komprádor burzsoáziára és nemzeti burzsoáziára oszlik. *Komprádoroknak* a külföldi monopóliumok s a gyarmati felvevő- és nyersanyagpiac közti bennszülött közvetítőket nevezik. A feudális földbirtokosok és a komprádor burzsoázia a külföldi finánctőke vazallusai, a gyarmatokat és félgyarmatokat leigázó nemzetközi imperializmus közvetlen korrupt ügynökei. A gyarmatok saját iparának fejlődésével erősödik a nemzeti burzsoázia, amely felemás helyzetben van: egyrészt az idegen imperializmus és a hűbéri csökevények járma eltorlaszolja előtte a gazdasági és politikai uralomhoz vezető utat, másrészt a külföldi monopóliumokkal együtt részt vesz a munkásosztály és a parasztság kizsákmányolásában. A legnagyobb gyarmati és félgyarmati országokban a helyi burzsoázia a külföldi monopóliumoktól függő saját monopolista egyesülésekkel rendelkezik. Mivel a nemzeti felszabadító harc célja az imperializmus uralmának megdöntése, az ország nemzeti önállóságának kivívása és a kapitalizmus fejlődését gátló hűbéri csökevények felszámolása, a nemzeti burzsoázia egy bizonyos szakaszban részt vesz a nemzeti felszabadító harcban, és haladó szerepet tölt be.

A munkásosztály a gyarmati és függő országokban az ipar fejlődése és a tőkés viszonyok terjedése arányában egyre erősödik. Ennek a munkásosztálynak élenjáró osztaga az ipari proletariátus. A proletariátus népes rétegét képezik a mezőgazdasági munkások — a falusi nincstelenek, továbbá a tőkés manufaktúrák munkásai, a kisüzemi munkások és a különféle testi munkát végző városi napszámosok.

A gyarmatok és félgyarmatok lakosságának zömét a parasztság alkotja, s a falusi lakosság túlnyomó része a legtöbb

ilyen országban vagy földnélküli, vagy kevés földdel rendelkező szegény- és középparaszt. A nagyszámú városi kispolgárságot a kiskereskedők és a kézművesek képviselik.

A földtulajdon a földbirtokosok és az uzsorások kezében összpontosul, s emellett a gyarmatosítók is óriási földbirtokokat ragadtak magukhoz. Az imperializmus számos gyarmaton ültetvényes gazdaságot létesített. Az *ültetvények* mezőgazdasági nagyüzemek, amelyek egy bizonyos fajta növényi nyersanyagot (gyapotot, nyersgumit, jutát, kávét stb.) termelnek. Az ilyen ültetvények főleg a gyarmatosítók tulajdonában vannak, s fejletlen technikán és a jogfosztott lakosság rabszolga- vagy félrabszolga-munkáján alapulnak. A legsűrűbben lakott gyarmati és függő országokban a hűbéri csökevényekkel, az uzsorás függőség viszonyaival átszőtt kisparaszti gazdaság van túlsúlyban (ilyen ország volt a népi forradalom győzelme előtti Kína, ilyen India, Indonézia stb.). Ezekben az országokban a földbirtokosok kezében összpontosuló földtulajdon a kis-földhasználattal párosul.

A nagybirtokosok uzsorafeltételekkel apró földparcellákat adnak bérbe. Széles körben elterjedt a többfokozatú, élősdi jellegű *albérlet*, amikor ugyanis a földtulajdonos és a földet megművelő paraszt közé több közvetítő ékelődik be, s elveszi a földművestől termésének jelentős részét. A bérletek túlnyomó része részesbérlet, s a paraszt teljesen a földbirtokos hatalmában van, mert sohasem tudja megfizetni az adósságát. Számos országban megtalálhatók a robot és a ledolgozás közvetlen formái: a földnélküli parasztok a haszonbér vagy adósság fejében hetenként több napon át kötelesek a földbirtokosnak dolgozni. A végszükség arra kényszeríti a parasztot, hogy adósságba verje magát, az uzsorás jármába hajtsa fejét, sőt néha rabszolgája legyen; meglehetősen gyakran előfordul, hogy a paraszt rabszolgának adja el családtagjait.

Indiában a brit uralom előtt a parasztok termékeinek egy részét adó fejében az állam kapta meg. India meghódítása után a korábbi állami adószedők a brit hatóságok jóvoltából száz- meg százezer hektár földdel rendelkező nagybirtokosok lettek. India falusi lakosságának körülbelül $^3/_4$ része valójában földnélküli. A paraszt haszonbér fejében termésének felétől kétharmadáig terjedő részét adja oda, a fennmaradó részből pedig kénytelen megfizetni az uzsorásnak az adóssága után járó természetbeni kamatot. Pakisztánban háború utáni adatok szerint a megművelt földterület 70%-a 50 000 nagybirtokos tulajdonában van.

A *közelkeleti* országokban jelenleg a lakosság 75—80%-a a mezőgazdaságban dolgozik. Ugyanakkor azonban Egyiptomban 770 nagybirtokosnak több földje van, mint a gazdaságok mintegy 75%-át tevő kétmillió szegényparaszti gazdaságnak együttesen; a mezőgazdaságból élő 14,5 millió ember közül 12 millió kisbérlő és falusi nincstelen, a haszon-

bér a termésnek csaknem 4/5-ét emészti fel. Iránban a földnek körülbelül 2/3-a a földbirtokosoké, 1/6-a az államé és a mohamedán egyházé; a bérlőnek a termés egy-kétötöde marad meg. Törökországban a parasztoknak több mint kétharmada valójában földnélküli.

A *latin-amerikai* országokban a föld a nagybirtokosok és a külföldi monopóliumok kezében összpontosul. Így például Brazíliában az 1940-es összeírás adatai szerint a gazdaságok 51%-a a földterületnek csupán 3,8%-ával rendelkezett. A latin-amerikai országokban az elszegényedett paraszt arra kényszerül, hogy kölcsönt vegyen fel a földbirtokostól, amit ledolgozás formájában kell visszafizetnie; ez a rendszer (az úgynevezett „peonázs") azzal jár, hogy a kötelezettségek nemzedékről nemzedékre szállnak, s az egész parasztcsalád ténylegesen a földbirtokos tulajdonába kerül. Marx a peonázst burkolt formájú rabszolgaságnak nevezte.

A parasztnak és egész családjának verejtékes munkája árán létrejött termék nagy részét a kizsákmányolók: a földbirtokosok, az uzsorások, a felvásárlók, az adószedők stb. sajátítják el. Ezek nemcsak a földművelő többletmunkájának termékét, hanem szükséges munkája termékének jelentős részét is elveszik. A parasztnak megmaradó jövedelem sok esetben még koplalásra sem elég. A parasztgazdaságok tömegesen mennek tönkre, és volt tulajdonosaik a falusi nincstelenek seregét szaporítják. Az agrártúlnépesedés óriási méreteket ölt.

A földbirtokosok és uzsorások jármában görnyedő parasztgazdaság csak az évszázadokon, helyenként pedig évezredeken át úgyszólván változatlanul maradt egészen kezdetleges mezőgazdasági eszközökkel rendelkezik. A kezdetleges agrotechnika következtében a talaj teljesen kimerül. Ezért sok gyarmat, amely megmaradt agrárországnak, nem tudja ellátni lakosságát, és élelmiszerbehozatalra szorul. Az imperializmus által leigázott országok mezőgazdasága hanyatlásra és visszafejlődésre van kárhoztatva.

Indiában az óriási agrártúlnépesedés és földéhség ellenére a művelésre alkalmas területnek legfeljebb 30%-át hasznosítják. Azokon a területeken, amelyeket valaha a világ legtermékenyebb földjeinek tartottak, a terméshozam rendkívül alacsony és szüntelenül csökken. A gyakori rossz termés következtében milliók halnak éhen.

A közelkeleti országokban az öntözőberendezések elhanyagolt állapotban vannak vagy tönkrementek; a földterületnek átlag legfeljebb 9—10%-át művelik meg.

A gyarmati elnyomás a munkásosztályt politikai jogfosztottságra és lelketlen kizsákmányolásra kárhoztatja. Az ipari vállalatok és az ültetvények technikai színvonala a munkaerő olcsósága következtében rendkívül alacsony. A termelési technika fejletlensége mellett a monopóliumok óriási profitját a mértéktelenül magas értéktöbbletráta biztosítja.

A gyarmatokon a munkanap 14—16 óra, sőt, még ennél is

több. Az iparban és a közlekedésben rendszerint teljesen ismeretlen a munkavédelem. Az üzemi berendezés teljesen elhasználódott, s mivel a vállalkozók nem hajlandók áldozni a javításra és balesetelhárításra, gyakran fordulnak elő balesetek, amelyek következtében százezrek halnak meg vagy válnak nyomorékká. A szociális törvényhozás teljes hiánya a munkást munkanélküliség, üzemi baleset vagy szakmai betegség esetén éhhalálra ítéli.

A gyarmati munkások bére rendkívül alacsony, még a legfontosabb szükségletek kielégítésére sem elég. A munkás nyomorúságos bérének egy bizonyos részét kénytelen odaadni a legkülönfélébb közvetítőknek: alvállalkozóknak, művezetőknek, felügyelőknek, a felvételt intéző tisztviselőknek. Erősen elterjedt a női munka és a 6—7 éves gyermekek munkája, amit még nyomorúságosabban fizetnek, mint a férfimunkát. A legtöbb munkás hitelezők hálójában vergődik. A munkások sok esetben külön barakkokban vagy táborokban élnek, akárcsak a foglyok; meg vannak fosztva a szabad mozgás jogától. A mezőgazdaságban és az iparban egyaránt nagy arányokban alkalmazzák a kényszermunkát.

A nagyfokú kizsákmányolással párosuló szélsőséges gazdasági elmaradottság a gyarmati népeket éhezésre, nyomorra és kihalásra kárhoztatja. A gyarmatokon előállított anyagi javak óriási részét az imperialista államok legnagyobb monopóliumai ellenszolgáltatás nélkül veszik el. A gyarmati kizsákmányolás, továbbá a termelőerők fejlődésének megakadása következtében a gyarmatokon az egy főre jutó nemzeti jövedelem csak egytizede-egytizenötöde az anyaországinak. A lakosság zömének életszínvonala igen alacsony. A halálozási arányszám rendkívül magas: az éhínség és a járványok nyomán egész vidékek néptelenednek el.

Az afrikai gyarmatokon hivatalosan fennáll a rabszolgaság; a hatóságok hajtóvadászatokat rendeznek a négerekre, a rendőrség bekeríti a falvakat, s azokat, akiket elfog, útépítésre, gyapot- és egyéb ültetvényekre stb. küldik. Indiában az adósrabszolgaság megszokott jelenség; ez a forradalom előtti Kínában is megvolt. Gyakori jelenség, hogy gyermekeket rabszolgának adnak el.

A gyarmatokon a munka díjazása terén a faji megkülönböztetés uralkodik. Francia Nyugat-Afrikában a bennszülött szakmunkások az ugyanabban a szakmában dolgozó európai munkások bérének ma is csak egynegyedét-egyhatodát kapják. Belga-Kongóban az ércbányákban az afrikai munkások az európai munkások bérének egyötod-egytized részét kapják.

Az Egyesült Államokban a néger munkások és alkalmazottak az ugyanolyan szakképzettségű fehér munkások és alkalmazottak bérének még a felét sem kapják, a néger farmerek jövedelme pedig átlagosan

szintén csak feleannyi, mint az ugyanazon vidéken élő fehér farmereké. Az Egyesült Államok néger lakosságának külön kizsákmányolása a második világháború utáni években az amerikai monopóliumokat évi 4 milliárd extraprofithoz juttatja. A Délafrikai Unióban az őslakosság gyermekeinek 65%-a nem éri meg a második életévét.

A gyarmati népek nemzeti felszabadító harca. Az imperializmus korszaka előtt a nemzeti kérdés csak néhány, főként európai nemzetet érintett (írek, magyarok, lengyelek, finnek, szerbek és mások), s nem lépte túl az egyes soknemzetiségű államok kereteit. Az imperializmus korszakában, amikor az anyaországok finánctőkéje igában tartja a gyarmati és a függő országok népeit, a nemzeti kérdés keretei kibővültek, s ezt a kérdést maga az események menete egybeolvasztotta az általános gyarmati kérdéssel. „Ezzel a nemzeti kérdés részletkérdésből, egy-egy államon belüli kérdésből általános és nemzetközi kérdéssé lett, a függő országokban és a gyarmatokon élő elnyomott népeknek az imperializmus igája alóli felszabadítását felölelő világkérdéssé"[1].

E népek számára a kizsákmányolás járma alóli felszabadulás egyetlen útja az imperializmus ellen folytatott forradalmi harc. A gyarmati országok népei a tőkés korszak kezdete óta harcolnak az idegen elnyomók ellen, gyakran indítottak felkeléseket, amelyeket a gyarmatosítók kegyetlenül elfojtottak. Az imperializmus korszakában a gyarmati és a függő országok népeinek szabadságharca soha nem látott méreteket ölt.

A gyarmati és a függő országok dolgozó tömegei már a XX. század elején, különösen az 1905-ös első orosz forradalom után, a politikai mozgalmak útjára léptek. Forradalmi mozgalom bontakozott ki Kínában, Koreában, Perzsiában, Törökországban.

A gyarmatvilág országai különböznek egymástól aszerint, hogy mennyire fejlettek gazdaságilag és milyen mértékben alakult ki bennük a proletariátus. A gyarmati és a függő országoknak legalább három kategóriáját kell megkülönböztetnünk: 1. azokat az országokat, amelyek ipari szempontból teljesen fejletlenek, és nincs, vagy csak alig van proletariátusuk; 2. azokat az országokat, amelyek iparilag kevéssé fejlettek, és viszonylag kisszámú proletariátusuk van, és 3. azokat az országokat, amelyek kapitalista szempontból többé-kevésbé fejlettek, és többé-kevésbé nagyszámú proletariátusuk van. Ez határozza meg a gyarmatokon és a függő országokban folyó nemzeti felszabadító mozgalom sajátosságait.

---

[1] *Sztálin.* A leninizmus alapjairól. Lásd *Sztálin* Művei. 6 köt. Szikra 1951. 153. old.

Mivel a gyarmati és a függő országok lakosságának zömét a parasztság alkotja, a nemzeti-gyarmati kérdés lényegében véve parasztkérdés. A gyarmatok és a függő országok nemzeti felszabadító mozgalmának közös célja az imperializmus uralma alóli felszabadulás és a hűbéri csökevények maradéktalan megsemmisítése. Éppen ezért a gyarmatokon és a függő országokban folyó minden olyan nemzeti felszabadító mozgalom, amely az imperializmus és a feudális elnyomás ellen irányul, még akkor is haladó jellegű, ha ezekben az országokban a proletariátus viszonylag gyenge.

A gyarmatok és a függő országok nemzeti felszabadító mozgalma, melynek élén a proletariátus — a paraszttömegek és az egész dolgozó nép elismert vezetője áll, bevonja az imperializmus elleni harcba a földkerekség lakosságának a néhány legnagyobb kapitalista hatalom fináncoligarchiája által elnyomott óriási többségét. A fejlett tőkés országok proletármozgalmának és a gyarmatok nemzeti felszabadító mozgalmának érdekei azt követelik, hogy a forradalmi mozgalomnak ez a két formája közös harci frontban egyesüljön a közös ellenség, az imperializmus ellen. A proletárnemzetköziség abból indul ki, hogy nem lehet szabad az a nép, amely más népeket elnyom. Emellett a leninizmus tanítása szerint az uralkodó nemzetek proletariátusa akkor támogatja hathatósan az elnyomott népek szabadságmozgalmát, ha védelmezi és érvényesíti azt a jelszót, amely szerint a nemzeteknek joguk van a különválásra és az önálló állami létre.

A gyarmatok és a függő országok elnyomott népeinek erősödő nemzeti szabadságharca megrendíti az imperializmus pilléreit, és előkészíti az imperializmus bukását. A gyarmati és a függő országok az imperialista burzsoázia tartalékából a forradalmi proletariátus tartalékává, szövetségesévé válnak.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A gyarmatok és félgyarmatok féktelen kizsákmányolása a jelenkori kapitalizmus létezésének egyik legfontosabb feltétele. A monopóliumok maximális profitja elválaszthatatlanul összefügg a gyarmatoknak és félgyarmatoknak felvevőpiacként, nyersanyagforrásként, tőkebefektetési területként és olcsó munkaerő forrásként való kizsákmányolásával. Az imperializmus ugyanakkor, amikor elpusztítja a kapitalizmus előtti termelési formákat és meggyorsítja a tőkés viszonyok fejlődését, a gyarmatok és a függő országok gazdaságának csak olyan fejlődését engedi meg, amely

kizárja gazdasági önállóságuk és függetlenségük elérésének lehetőségét. A gyarmatok az anyaországok agrár- és nyersanyag-függvényei.

2. Az imperializmus gyarmati rendszerére jellemző, hogy a tőkés kizsákmányolás és rablás a hűbéri, sőt a rabszolgatartói elnyomás különböző csökevényeivel fonódik össze. A finánctőke a gyarmatokon és a függő országokban mesterségesen fenntartja a hűbéri csökevényeket, meghonosítja a kényszermunkát, a rabszolgaságot. A technika rendkívül alacsony színvonala mellett a fegyencmunkát példázó munkafeltételek, teljes jogfosztottság, tönkrejutás, elnyomorodás, éhezés és tömeges kihalás a munkásosztály és a parasztság osztályrésze a gyarmati és félgyarmati országokban.

3. A gyarmati kizsákmányolás és elnyomás fokozódása elkerülhetetlenül ellenállást vált ki a gyarmati és függő országok lakosságának legszélesebb tömegeiben. Az elnyomott népek nemzeti felszabadító mozgalma a földkerekség lakosságának óriási többségét bevonja az imperializmus elleni harcba, megrendíti az imperializmus pilléreit és előkészíti az imperializmus bukását.

XIX. FEJEZET

AZ IMPERIALIZMUS HELYE A TÖRTÉNELEMBEN

Az imperializmus mint a kapitalizmus utolsó fejlődésszakasza. Lenin azzal kapcsolatban, hogy hol az imperializmus helye a történelemben általában a kapitalizmus viszonylatában, a következőket írta: „Az imperializmus: a kapitalizmus külön történelmi fejlődésszakasza. Hármas sajátossága van: az imperializmus (1) — monopolkapitalizmus; (2) — élősdi vagy rothadó kapitalizmus; (3) — halódó kapitalizmus"[1].

A monopolkapitalizmus nem szünteti, és nem is szüntetheti meg a régi kapitalizmus alapjait. Bizonyos értelemben *felépítménye* a régi, monopólium előtti kapitalizmusnak, amely mindenütt összekapcsolódik a kapitalizmus előtti gazdasági formákkal. Ahogy nincs és nem lehet „tiszta kapitalizmus", ugyanúgy

[1] *Lenin.* Az imperializmus és a szakadás a szocializmus táborában. Lásd *Lenin* Művei. 23. köt. Szikra 1951. 107. old.

a „tiszta imperializmus" léte is elképzelhetetlen. A monopóliumok mellett még a legfejlettebb országokban is igen sok kis- és középüzem van, különösen a könnyűiparban, a mezőgazdaságban, a kereskedelemben és a gazdaság egyéb ágaiban. A lakosság jelentős részét majdnem minden tőkés országban a parasztság alkotja, amelynek zöme egyszerű árugazdálkodást folytat. Az emberiség óriási többsége a gyarmati és félgyarmati országokban él, ahol az imperialista elnyomás összefonódik a kapitalizmus előtti, különösen a feudális kizsákmányolási formákkal.

Lényeges sajátossága az imperializmusnak, hogy a monopóliumok a cserével, a piaccal, a konkurrenciával, a válságokkal együtt léteznek. Ebből az következik, hogy a kapitalizmus monopolista szakaszában teljesen érvényben maradnak általában a kapitalizmus gazdasági törvényei, de érvényesülésüket a jelenkori kapitalizmus gazdasági alaptörvénye — a maximális tőkés profit biztosításának törvénye határozza meg. Ezért ezek a törvények fokozott pusztító erővel hatnak. Ez a helyzet az értéktörvénnyel és az értéktöbblet-törvénnyel, a konkurrencia és a termelési anarchia törvényével, a tőkés felhalmozás általános törvényével, amely a munkásosztály viszonylagos és abszolút elnyomorodására vezet, s a dolgozó parasztság zömét elszegényedésre és tönkrejutásra kárhoztatja, ez a helyzet továbbá a tőkés újratermelés ellentmondásaival, a gazdasági válságokkal.

A monopóliumok a kapitalizmusban lehetséges végső határig viszik a termelés társadalmasítását. A nagyüzemek és a mammutüzemek, amelyek mindegyikében ezrek dolgoznak, a legfontosabb iparágak termelésének jelentős hányadát szolgáltatják. A monopóliumok egyesítik az óriásvállalatokat, számbaveszik a felvevőpiacokat, a nyersanyagforrásokat, saját szolgálatukba állítják a tudományos kádereket, megkaparintják a találmányokat és az újításokat. A nagybankok az országnak majdnem minden pénzét ellenőrzésük alatt tartják. Óriási mértékben fokozódik a különböző gazdasági ágak kapcsolata és egymástól való függése. A hatalmas termelőkapacitással rendelkező ipar gyors ütemben tudja növelni a termelt áruk tömegét.

Ugyanakkor a termelőeszközök továbbra is a kapitalisták magántulajdonában maradnak. A termelőeszközök döntő részével a monopóliumok rendelkeznek. A monopóliumok a maximális profit utáni hajszában minden módon fokozzák a munkásosztály kizsákmányolását, ami a dolgozó tömegek elnyomorodásának erős növekedésére és vásárlóképességük csökkenésére vezet.

Ilyenformán a monopóliumok uralma a lehető legnagyobb mértékben kiélezi a kapitalizmus fő ellentmondását — a ter-

melés társadalmi jellege és a termelés eredményeinek tőkés elsajátítási formája közti ellentmondást. Egyre nyilvánvalóbban kitűnik, hogy a termelés társadalmi jellege a termelőeszközök társadalmi tulajdonát követeli.

Az imperializmus korszakában a társadalom termelőerői a fejlődés olyan színvonalát érték el, hogy nem férnek meg a tőkés termelési viszonyok szűk keretei között. A kapitalizmus, amely mint haladóbb termelési mód lépett a hűbériség helyébe, imperialista szakaszában az emberi társadalom fejlődését akadályozó reakciós erővé vált. A termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti kötelező összhang gazdasági törvénye azt követeli, hogy a tőkés termelési viszonyokat új, szocialista termelési viszonyok váltsák fel. Ez a törvény heves ellenállással találkozik az uralkodó osztályoknál, mindenekelőtt pedig a monopolista burzsoáziánál és a nagy földtulajdonosoknál; ezek az osztályok arra törekednek, hogy megakadályozzák a munkásosztályt a parasztsággal való szövetség létrehozásában és a burzsoá rend megdöntésében.

A termelőerők fejlődésének magas színvonala és a termelés társadalmasítása, továbbá a burzsoá társadalom valamennyi ellentmondásának végső kiéleződése arról tanúskodik, hogy a fejlődésének utolsó szakaszába lépett kapitalizmus teljesen megérett arra, hogy egy magasabb társadalmi rend — a szocializmus váltsa fel.

Az imperializmus mint élősdi vagy rothadó kapitalizmus. Az imperializmus *élősdi* vagy *rothadó* kapitalizmus. Az egy helyben topogás és a rothadás tendenciája elkerülhetetlen következménye a maximális profitra törekvő monopóliumok uralmának. A monopóliumoknak, mivel abban a helyzetben vannak, hogy diktálhatják és mesterségesen magas színvonalon tarthatják a piaci árakat, korántsem mindig érdekük a műszaki újítások és találmányok alkalmazása. A monopóliumok lépten-nyomon akadályozzák a technikai haladást; éveken át véka alá rejtik a legnagyobb tudományos felfedezéseket és műszaki találmányokat.

Ily módon a monopóliumokra jellemző az egy helyben topogás és a rothadás tendenciája, és ez a tendencia bizonyos körülmények között felülkerekedik. Ez azonban egyáltalán nem zárta ki azt, hogy a kapitalizmus a második világháborúig viszonylag gyorsan fejlődjék. Csakhogy ez a fejlődés rendkívül egyenlőtlen volt, egyre jobban elmaradt a modern tudomány és technika nyújtotta óriási lehetőségek mögött.

A korszerű, magasfejlettségű technika hatalmas feladatok elé állítja a termelést, s ezeknek a feladatoknak a megoldásához a rothadó kapitalizmusnak nincs elég ereje. Így például a földmagántulajdon és a mo-

nopóliumok uralma következtében felmerült akadályok miatt egyetlen tőkés ország sem tudja igazán nagy arányokban felhasználni vízienergia-forrásait. A tőkés országok képtelenek arra, hogy a modern tudomány és technika nyújtotta lehetőségeket a talaj termőképességének növelését szolgáló nagyszabású munkálatok végrehajtására használják fel. A tőkés monopóliumok érdekei akadályozzák az atomenergia békés célokra való felhasználását.

„Bárhová mész — írta Lenin már 1913-ban —, minden lépésnél olyan feladatokra bukkansz, amelyeket az emberiség *azonnal* meg tudna oldani. De útjában áll a kapitalizmus. Tengernyi gazdagságot halmozott fel — s az embereket e gazdagság *rabszolgáivá* tette. Megoldotta a legbonyolultabb technikai kérdéseket — s megakadályozta a műszaki újítások alkalmazását a lakosság millióinak nyomora és sötétsége miatt, maroknyi milliomos korlátolt fösvénysége miatt"[1].

A kapitalizmus rothadása megnyilvánul az élősdiség növekedésében. A kapitalisták osztálya elveszti a termelési folyamattal való mindennemű kapcsolatát. A vállalatok igazgatása felfogadott műszaki személyzet kezében összpontosul. A burzsoázia és a földbirtokosok túlnyomó többsége *járadékosokká* — olyan emberekké változik, akiknek birtokában értékpapírok vannak, s ezeknek az értékpapíroknak a jövedelméből (szelvényvágásból) élnek. Növekszik a kizsákmányoló osztályok élősdi fogyasztása.

A járadékosok rétegének a termeléstől való teljes elszakítottságát tovább fokozza a *tőkekivitel*, a külföldi tőkebefektetésekből származó jövedelem. A tőkekivitel az élősdiség bélyegét nyomja rá arra az egész országra, amely más országok és gyarmatok népeinek kizsákmányolásából él. A külföldre kivitt tőke az imperialista országok nemzeti jövedelmének egyre nagyobb hányadát, a kivitt tőkékből származó jövedelem a tőkésosztály jövedelmének egyre nagyobb részét képezi. Lenin a tőkekivitelt hatványozott élősdiségnek nevezte.

A külföldön elhelyezett tőke aránya a nemzeti vagyonhoz viszonyítva 1929-ben a következő volt: Angliában — 18%, Franciaországban — 15%, Hollandiában — körülbelül 20%, Belgiumban és Svájcban 12—12%. 1929-ben a külföldön befektetett tőkéből származó jövedelem Angliában több mint hétszeresen, az Egyesült Államokban ötszörösen múlta felül a külkereskedelemből származó jövedelmet.

Az Egyesült Államokban a járadékosok értékpapírokból származó jövedelme 1913-ban 1,8 milliárd dollár, 1931-ben 8,1 milliárd dollár volt, ami 1,4-szeresen múlta felül 30 millió farmer azévi bruttó jövedelmét. Az Egyesült Államok az az ország, ahol a jelenkori kapitalizmus élősdi vonásai, akárcsak az imperializmus ragadozó természete, különösen szembetűnően ütköznek ki.

[1] *Lenin*. Civilizált barbárság. Lásd *Lenin* Művei 19. köt. 349. old. (oroszul).

A kapitalizmus élősdi jellege világosan megnyilvánul abban, hogy több burzsoá állam *járadékos állammá* változik. A legnagyobb imperialista országok leigázó kölcsönök révén óriási jövedelmet sajtolnak ki az adós-országokból, s gazdasági és politikai tekintetben maguk alá rendelik ezeket az országokat. A járadékos állam az élősdi, rothadó kapitalizmus állama. A gyarmatok és függő országok kizsákmányolása, ami a monopóliumok maximális profitjának egyik fő forrása, a néhány leggazdagabb tőkés országot az emberiség másik részének testén élősködő parazitává teszi.

A kapitalizmus élősdi jellege megnyilvánul a *militarizmus* növekedésében. A nemzeti jövedelemnek, különösen a dolgozók jövedelmének egyre növekvő hányadát emészti fel az állami költségvetés, s ezeket az összegeket óriási hadseregek fenntartására, imperialista háborúk előkészítésére és viselésére fordítják. A gazdaság militarizálása és az imperialista háború a monopóliumok maximális profitjának biztosítására szolgáló egyik legfontosabb módszer, s ugyanakkor számtalan emberélet és óriási anyagi értékek pusztulását jelenti.

Az élősdiség fokozódása elválaszthatatlanul összefügg azzal, hogy az emberek óriási tömegei szakadnak el a társadalmilag hasznos munkától. Nő a munkanélküliek serege, egyre nagyobb azok száma, akiket a kizsákmányoló osztályok kiszolgálására használnak fel, az államgépezetben vagy a mértéktelenül felduzzadt forgalom területén foglalkoztatnak.

A kapitalizmus rothadása továbbá megnyilvánul abban, hogy az imperialista burzsoázia a gyarmatok és a függő országok kizsákmányolásából származó profitból magasabb munkabérrel és egyéb alamizsnákkal rendszeresen megvesztegeti a szakmunkások szűk felső rétegét, az úgynevezett munkásarisztokráciát. A munkásarisztokrácia a burzsoázia támogatásával megkaparintja a vezető tisztségeket a szakszervezetekben; a kispolgári elemekkel együtt a munkásarisztokrácia a jobboldali szocialista pártok aktív magva, s komoly veszélyt jelent a munkásmozgalomra. Ez az elpolgáriasodott munkásréteg az opportunizmus szociális alapja.

A munkásmozgalomban kialakult opportunizmus azt jelenti, hogy a proletariátusnak a tőkés rabszolgaság alóli felszabadulásért vívott forradalmi harcát aláaknázzák, s a munkásmozgalmat ilyenformán a burzsoázia érdekeinek szolgálatába állítják. Az opportunisták a reformista út hirdetésével, azzal, hogy a kapitalizmus „megjavításának" lehetőségét hangoztatják, megmételyezik a munkások tudatát, azt követelik a munkásoktól,

hogy támogassák a burzsoá kormányokat, azok egész imperialista bel- és külpolitikáját.

Az opportunisták a burzsoázia ügynökei a munkásmozgalomban. A munkásosztály sorainak bomlasztásával akadályozzák a munkásokat abban, hogy egyesítsék erőiket a kapitalizmus megdöntésére. Ez az egyik legfőbb oka annak, hogy a burzsoázia sok országban még hatalmon tud maradni.

A monopólium előtti, a szabadversenyes kapitalizmusnak a korlátozott burzsoá demokrácia felelt meg. A monopóliumok uralmát jelentő imperializmust a burzsoá államok bel- és külpolitikájában a demokrácia megtagadása és a politikai *reakció* felülkerekedése jellemzi. Az imperializmushoz hozzátartozik az, hogy a politikai reakció az *egész* vonalon eluralkodik. A monopóliumok vezetői vagy bizalmi emberei foglalják el a kormányban és az egész államgépezetben a legfontosabb helyeket. Az imperializmus korszakában a kormányok nem a néptől kapják megbízatásukat, hanem a finánctőke mágnásaitól. A reakciós monopolista klikkek saját hatalmuk megszilárdítása érdekében arra törekednek, hogy megsemmisítsék a dolgozóknak sok nemzedék szívós harca árán kivívott demokratikus jogait. Ez a körülmény szükségessé teszi, hogy a tömegek minden módon fokozzák a demokráciáért, az imperializmus és a reakció ellen vívott harcukat. „A kapitalizmus általában, az imperializmus pedig különösképpen a demokráciát illúzióvá változtatja — és ugyanakkor a kapitalizmus demokratikus törekvéseket hív életre a tömegekben, demokratikus intézményeket hoz létre, kiélezi az antagonizmust a demokráciát tagadó imperializmus és a demokráciára törekvő tömegek között"[1].

Az imperializmus korszakában annak a harcnak, amelyet a munkásosztály vezette legszélesebb néptömegek folytatnak a monopóliumok által életrehívott reakció ellen, óriási történelmi jelentősége van. A néptömegek aktivitásától, szervezettségétől és eltökéltségétől függ, hogy meghiúsuljanak a népeket szünet nélkül egyre újabb súlyos megpróbáltatások és háborús katasztrófák felé sodró agresszív imperialista erők embergyűlölő szándékai.

Az imperializmus mint a szocialista forradalom előestéje. Az imperializmus *halódó kapitalizmus.* A jelenkori kapitalizmus gazdasági alaptörvényének érvényesülése a legvégsőkig, egészen addig a legszélső határig kiélezi a kapitalizmus ellentéteit, amelyen túl a forradalom kezdődik. Ezek közül az ellentétek közül a következő három a legfontosabb.

---

[1] *Lenin* Művei. 23 kot. Szikra 1951. 14 old.

Először, *a munka és a tőke közötti ellentét.* A monopóliumok és a fináncoligarchia uralma a tőkés országokban a dolgozó osztályok kizsákmányolásának fokozódására vezet. Anyagi helyzetének nagymértékű romlása és a politikai elnyomás fokozódása növeli a munkásosztály elégedetlenségét, s kiélezi a proletariátus és a burzsoázia között folyó osztályharcot. Ilyen körülmények között a munkásosztály harcának korábbi módszerei — a gazdasági és a parlamenti harc — minden tekintetben elégtelennek bizonyulnak. Az imperializmus elvezeti a munkásosztályt a szocialista forradalomhoz mint egyetlen menekvéshez.

Másodszor, *az imperialista hatalmak közötti ellentét.* A maximális profitért folytatott harcban összeütközésbe kerülnek a különböző országok monopóliumai, s minden egyes tőkés csoport arra törekszik, hogy felülkerekedjen felvevőpiacok, nyersanyagforrások és tőkebefektetési területek elfoglalása révén. Az imperialista országok között a befolyási övezetekért folyó ádáz harc elkerülhetetlenül imperialista háborúkra vezet, amelyek meggyengítik a kapitalizmus pozícióit általában, és közelebb hozzák a szocialista forradalmat.

Harmadszor, *a gyarmatok és függő országok elnyomott népei és az őket kizsákmányoló imperialista hatalmak közötti ellentét.* A kapitalizmus fejlődése következtében a gyarmatokon és félgyarmatokon erősödik az imperializmus ellen irányuló nemzeti felszabadító mozgalom. A gyarmatok és függő országok az imperializmus tartalékaiból a proletárforradalom tartalékaivá válnak.

Ezek a fő ellentétek jellemzik az imperializmust, mint haldokló kapitalizmust. Ez nem azt jelenti, hogy a kapitalizmus elpusztulhat önmagától, „automatikus összeomlás" formájában, anélkül, hogy a munkásosztály vezette néptömegek elszánt harcot folytatnának a burzsoázia uralmának felszámolásáért. Csupán azt jelenti, hogy az imperializmus a kapitalizmusnak az a foka, amelyen a proletárforradalom gyakorlatilag elkerülhetetlenné vált, és megértek a kapitalizmus erődjének közvetlen megrohamozásához szükséges kedvező feltételek. Ezért Lenin az imperializmust a szocialista forradalom előestéjének nevezte.

Az állami-monopolista kapitalizmus. Az imperializmus korszakában a burzsoá állam, mint a fináncoligarchia diktatúrája, egész tevékenységében az uralkodó monopóliumok érdekeit szolgálja.

Az uralkodó monopóliumok az imperializmus ellentéteinek kiéleződése arányában egyre inkább saját kezükbe veszik az államgépezet közvetlen irányítását. Egyre gyakrabban állnak

maguk a legnagyobb tőkemágnások az államapparátus élére. Végbemegy a monopolkapitalizmus állami-monopolista kapitalizmussá válásának folyamata. Már az első világháború rendkívül meggyorsította és kiélezte ezt a folyamatot.

Az *állami-monopolista kapitalizmus* abban áll, hogy az államgépezet a tőkés monopóliumoknak van *alárendelve*, s ezt a gépezetet a monopóliumok maximális profitjának biztosítása és a finánctőke mindenhatóságának megszilárdítása céljából az ország gazdasági életébe való beavatkozásra használják fel (különösen annak militarizálásával kapcsolatban). Ennek során egyes vállalatok, iparágak és gazdasági funkciók (a munkaerő biztosítása, a hiány-nyersanyaggal való ellátás, a jegyre történő termékelosztás irányítása, hadiüzemek építése, a gazdaság militarizálásának finanszírozása stb.) az állam kezébe kerülnek, s ugyanakkor az országban továbbra is megmarad a termelőeszközök magántulajdonának uralma.

A monopóliumok az államhatalmat a tőke koncentrációjának és centralizációjának hathatós előmozdítására, a legnagyobb monopóliumok hatalmának és befolyásának növelésére használják ki: az állam külön intézkedésekkel arra kényszeríti az önálló vállalkozókat, hogy alávessék magukat a monopolista egyesüléseknek, háború idején pedig végrehajtja a termelés kényszer-koncentrációját, s tömegesen zárja be a kis- és középüzemeket. Az állam a monopóliumok érdekében egyrészt magas vámokat állapít meg a behozott árukra, másrészt felkarolja az árukivitelt oly módon, hogy a monopóliumoknak exportprémiumokat fizet, s megkönnyíti számukra, hogy dömping révén új piacokat szerezzenek.

A monopóliumok az állami költségvetést arra használják fel, hogy az adók és az óriási profitot biztosító állami megrendelések révén kifosszák saját országuk lakosságát. A burzsoá állam „a gazdasági kezdeményezés felkarolásának" ürügyével szubvenció formájában hatalmas összegeket folyósít a legnagyobb vállalkozóknak. Csőd veszélye esetén a monopóliumok az államtól pénzt kapnak veszteségeik fedezésére, az állammal szemben fennálló adótartozásukat pedig elengedik.

Az állami-monopolista kapitalizmus fejlődése különösen az imperialista háborúk előkészítése időszakában és a háború alatt fokozódik. Lenin az állami-monopolista kapitalizmusról azt mondta, hogy az fegyház a munkásoknak és paradicsom a tőkéseknek. Az imperialista országok kormányai hatalmas megrendeléseket adnak a monopóliumoknak fegyverre, hadfelszerelési cikkekre és élelmiszerre, a kincstár költségén hadiüzemeket építenek, s ezeket a monopóliumok rendelkezésére bocsát-

ják, hadikölcsönöket bocsátanak ki. Ugyanakkor a burzsoá államok a háború minden terhét a dolgozókra hárítják át. Mindez mesés profitot biztosít a monopóliumoknak.

Az állami-monopolista kapitalizmus fejlődése, először, még jobban meggyorsítja a termelés tőkés társadalmasítását, ami megteremti az anyagi előfeltételeit annak, hogy a kapitalizmus helyébe a szocializmus lépjen. Lenin hangsúlyozta, hogy az állami-monopolista kapitalizmus a szocializmus legteljesebb anyagi előkészítése.

Másodszor, az állami-monopolista kapitalizmus fejlődése fokozza a proletariátus viszonylagos és abszolút elnyomorodását. A monopóliumok az államhatalom segítségével minden módon növelik a munkásosztály, a parasztság és széles értelmiségi rétegek kizsákmányolását, ami szükségképpen még jobban kiélezi a kizsákmányoltak és a kizsákmányolók ellentétét, s fokozza a proletariátusnak és a többi dolgozó rétegnek a kapitalizmus megszüntetéséért folytatott harcát.

A kapitalizmus védelmezői leplezni igyekeznek azt a tényt, hogy a burzsoá állam a kapitalista monopóliumoknak van alárendelve, s azt állítják, hogy az állam döntő erővé vált a tőkés országok gazdasági életében, és biztosítani tudja a nemzetgazdaság tervszerű irányítását. Valójában a burzsoá állam nem folytathat tervgazdálkodást, mert nem rendelkezik a gazdasággal, a gazdasággal a monopóliumok rendelkeznek. A kapitalizmusban a gazdaság állami „szabályozásának" minden kísérlete tehetetlen a gazdasági élet spontán törvényeivel szemben.

A tőkés országok egyenlőtlen gazdasági és politikai fejlődésének törvénye az imperializmus korszakában és a szocializmus győzelmének lehetősége egy országban. A kapitalizmusban az egyes vállalatok vagy az ország gazdaságának egyes ágai nem fejlődhetnek egyenletesen. A konkurrencia és a termelési anarchia feltételei között elkerülhetetlen a tőkés gazdaság egyenlőtlen fejlődése. De a monopólium előtti korszakban a kapitalizmus egészében véve még felfelé ívelt. A termelés nagyszámú vállalat között aprózódott fel, a szabadverseny uralkodott, nem voltak monopóliumok. A kapitalizmus még viszonylag simán fejlődhetett. Hosszú ideig tartott, amíg egy-egy ország megelőzött más országokat. A földön akkor még hatalmas, senki által el nem foglalt területek voltak. Nem került sor világméretű háborús összeütközésekre.

A monopolkapitalizmusba való átmenettel a helyzet gyökeresen megváltozott. A technika magas fejlettségi színvonala lehetővé tette a fiatal országok számára, hogy gyorsan, nagy

ugrásokkal utolérjék és megelőzzék az öregebb vetélytársakat. Azok az országok, amelyek más országoknál később léptek a tőkés fejlődés útjára, felhasználják a technikai haladás kész eredményeit — a gépeket, termelési eljárásokat stb. Másfelől a régebbi országokban a fiatal országoknál előbb alakult ki a monopóliumok uralma, amelyekre az élősdiség, a rothadás, a technika egy helyben topogásának tendenciája jellemző. Ezért van az, hogy egyes országok gyorsan, *ugrásszerűen* fejlődnek, más országok viszont elmaradnak. A fejlődésnek ezt az ugrásszerűségét a tőkekivitel is rendkívül fokozza. Egyes országok számára lehetővé válik, hogy a többieket túlszárnyalják, kiszorítsák a piacokról, s a fegyverek erejével elérjék a már felosztott világ újrafelosztását. Az imperializmus korszakában a tőkés országok fejlődésének egyenlőtlensége az imperialista fejlődés döntő erejévé vált.

Az imperialista hatalmak gazdasági erőviszonyai soha nem látott gyorsasággal változnak. Az imperialista államok katonai erejének növekedése szintén egyenlőtlenül megy végbe. A megváltozott gazdasági és katonai erőviszonyok elkerülhetetlenül összeütközésbe kerülnek a gyarmatok és a befolyási övezetek régi felosztásával. Megindul a harc a már felosztott világ újrafelosztásáért. A különböző imperialista csoportok valóságos ereje csak véres és pusztító háborúkban derül ki.

1860-ban a világ ipari termelése terén Anglia foglalta el az első helyet; utána Franciaország következett. Németország és az Egyesült Államok akkor még éppen hogy kilépett a világ küzdőterére. Eltelt tíz év, és a gyorsan fejlődő fiatal tőkés ország, az Egyesült Államok, elhagyta Franciaországot, és helyet cserélt vele. Újabb tíz év múltán az Egyesült Államok maga mögött hagyta Angliát, és a világ ipari termelése terén szilárdan birtokába vette az első helyet, Németország pedig megelőzte Franciaországot, s az Egyesült Államok és Anglia után a harmadik helyre került. Németország a XX. század elejéig kiszorította Angliát, s elfoglalta a második helyet az Egyesült Államok után. A tőkés országok erőviszonyainak megváltozása következtében a kapitalista világ két ellenséges imperialista táborra szakad, és világháborúk keletkeznek.

A tőkés országok egyenlőtlen fejlődésénél fogva a világkapitalizmus az imperializmus korában nem fejlődhet másként, mint válságokon és háborús katasztrófákon át. Az imperialista táboron belüli ellentétek kiéleződése és az elkerülhetetlen háborús összeütközések kölcsönösen gyengítik az imperialistákat. Az imperializmus világfrontja könnyen sebezhetővé válik a proletárforradalom számára. Ezen az alapon bekövetkezhet az imperialista front áttörése, annál a láncszemnél, ahol a lánc a leggyengébb, azon a ponton, ahol a proletariátus győzelme számára a legkedvezőbb feltételek alakulnak ki.

A gazdasági fejlődés egyenlőtlenségénél fogva az imperializmus korában a politikai fejlődés is egyenlőtlen, ami azt jelenti, hogy a különböző országokban a proletárforradalom győzelmének politikai előfeltételei különböző időben érlelődnek meg. Ezekhez az előfeltételekhez tartozik mindenekelőtt az osztályellentétek élessége, az, hogy mennyire bontakozott ki az osztályharc, a proletariátus osztálytudatosságának, politikai szervezettségének és forradalmi eltökéltségének a foka és a proletariátus képessége a parasztság zömének a vezetésére.

Az a törvény, amely szerint a tőkés országok az imperializmus korszakában gazdaságilag és politikailag egyenlőtlenül fejlődnek, kiindulópontja annak a lenini tanításnak, hogy lehetséges a szocializmus győzelme eleinte egynéhány, vagy akár egy, egymagában vett országban.

Marx és Engels a XIX. század közepén a monopólium előtti kapitalizmus tanulmányozásából azt a következtetést vonták le, hogy a szocialista forradalom csak egyidőben győzhet valamennyi civilizált országban vagy azok többségében. De a XX. század elején, különösen az első világháború időszakában gyökeresen megváltozott a helyzet. A monopólium előtti kapitalizmus monopolkapitalizmussá fejlődött. A felfelé ívelő kapitalizmus hanyatló, halódó kapitalizmussá változott. A háború feltárta az imperialista világfront gyógyíthatatlan gyengeségeit. Ugyanakkor a fejlődés egyenlőtlenségének törvénye előre meghatározta, hogy a különböző országokban különböző időben érlelődik meg a proletárforradalom. Lenin abból a törvényből kiindulva, amely szerint a kapitalizmus az imperializmus korszakában egyenlőtlenül fejlődik, arra a következtetésre jutott, hogy Marx és Engels régi formulája az új történelmi feltételeknek már nem felel meg, hogy az új feltételek között a szocialista forradalom igenis győzhet egy, egymagában vett országban, hogy a szocialista forradalom egyidejű győzelme valamennyi országban vagy a civilizált országok többségében, a forradalom ezekben az országokban való érlelődésének egyenlőtlensége folytán, lehetetlen.

„A gazdasági és politikai fejlődés egyenlőtlensége — írta Lenin — a kapitalizmus feltétlen törvénye. Ebből következik, hogy a szocializmus győzelme lehetséges eleinte egynéhány vagy akár egy, egymagában vett, kapitalista országban is"[1].

Ez a szocialista forradalomnak új, teljesen kidolgozott elmélete volt, amelyet Lenin alkotott meg. Ez az elmélet gazda-

[1] *Lenin.* Az Európai Egyesült Államok jelszaváról. Lásd *Lenin* Művei. 21. köt. Szikra 1951. 346. old.

gította és előrevitte a marxizmust, forradalmi perspektívát tárt fel az egyes országok proletárjai előtt, lehetővé tette, hogy kezdeményezően lépjenek fel és támadásba lendüljenek saját burzsoáziájuk ellen, erősítette a proletárforradalom győzelmébe vetett hitüket.

Az imperializmus korában befejeződik a tőkés világgazdaság rendszerének kialakulása: az egyes országok egy összefüggő lánc részeivé, láncszemeivé váltak. A leninizmus azt tanítja, hogy az imperializmus feltételei között a szocialista forradalom nem feltétlenül azokban az országokban győz előbb, ahol a kapitalizmus a legfejlettebb és a proletariátus a lakosság többségét alkotja, hanem mindenekelőtt azokban az országokban győz, amelyek gyenge láncszemek a világimperializmus láncában. A szocialista forradalom objektív feltételei a tőkés világgazdaság egész rendszerében megértek. Ilyen körülmények között az, hogy ebben a rendszerben vannak olyan országok, ahol az ipar nem eléggé fejlett, nem lehet a forradalom akadálya A szocialista forradalom győzelméhez az szükséges, hogy legyen forradalmi proletariátus és politikai pártban egyesült proletár élcsapat, hogy a proletariátusnak komoly szövetségese legyen, nevezetesen a parasztság, amely követni tudja a proletariátust az imperializmus elleni döntő harcban.

Az imperializmus korában, amikor világszerte növekedőben van a forradalmi mozgalom, az imperialista burzsoázia kivétel nélkül minden reakciós erővel szövetségre lép, s a profit növelésére messzemenően kihasználja a hűbéri csökevényeket. Így az imperializmus ellen vívott elszánt harc nélkül a hűbéri viszonyok maradéktalan felszámolása lehetetlen. Ilyen körülmények között a burzsoá-demokratikus forradalom hegemónjává, vezetőjévé a proletariátus válik, amely maga köré tömöríti a paraszttömegeket a hűbéri viszonyok és az imperialista gyarmati elnyomás elleni harcra. A burzsoá-demokratikus forradalom az antifeudális és a nemzeti felszabadító feladatok megoldása arányában szocialista forradalomba nő át.

Az imperializmus korában a tőkés országokban növekszik a proletariátus elégedetlensége, egyre halmozódnak a forradalmi kirobbanás elemei, a gyarmati és a függő országokban pedig érlelődik az imperializmus elleni felszabadító háború. A világ újrafelosztásáért viselt imperialista háborúk meggyengítik az imperializmus rendszerét, s erősítik a tőkés országok proletárforradalmának és a gyarmatok nemzeti felszabadító mozgalmának egyesülési tendenciáját.

Az *egy* országban győzelmet aratott proletárforradalom egyben a szocialista világforradalom kezdete, és további kibon-

takozásának hatalmas bázisa. Lenin tudományosan előre látta a világforradalom olyan fejlődését, hogy forradalmi úton számos újabb ország leválik az imperializmus rendszeréről, s ebben ezeknek az országoknak a proletariátusa támogatást kap az imperialista államok proletariátusától. Maga ez a folyamat, számos újabb ország leválása az imperializmusról, annál gyorsabban és biztosabban megy majd végbe, minél jobban megszilárdul a szocializmus az első országban, ahol a proletárforradalom győzött.

„A harc kimenetelét végeredményben az határozza meg, hogy Oroszország, India, Kína stb. a világ lakosságának óriási többségét alkotja. S az utóbbi évek folyamán éppen a föld lakosságának ez a többsége sodródik bele rendkívüli gyorsasággal a felszabadulásért folyó harcba, úgyhogy ebben az értelemben a kételynek még csak árnyéka sem férhet ahhoz, hogy mi lesz a világot átfogó harc végső megoldása. Ebben az értelemben a szocializmus végleges győzelme tökéletesen és feltétlenül biztosítva van"[1].

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. Az imperializmus a kapitalizmusnak külön, s egyszersmind utolsó szakasza. Az imperializmus 1. monopolkapitalizmus, 2. rothadó vagy élősdi kapitalizmus, 3. halódó kapitalizmus, a szocialista forradalom előestéje.

2. A kapitalizmus rothadása és élősdisége abban jut kifejezésre, hogy a monopóliumok gátolják a technikai haladást és a termelőerők fejlődését, hogy sok burzsoá ország járadékos állammá változott, amely a gyarmatok és függő országok népeinek kizsákmányolásából él, hogy tombol a militarizmus, növekszik a burzsoázia élősdi fogyasztása, hogy az imperialista államok reakciós bel- és külpolitikát folytatnak, hogy az imperialista országok burzsoáziája megvesztegeti a munkásosztály szűk felső rétegét. A kapitalizmus rothadása erősen fokozza a munkásosztály és a dolgozó parasztтömegek elnyomorodását.

3. A jelenkori kapitalizmus gazdasági alaptörvényének érvényesülése folytán erősen kiéleződik az imperializmus három fő ellentéte: 1. a munka és a tőke közti ellentét, 2.

[1] *Lenin.* Inkább kevesebbet, de jobban. Lásd *Lenin* Művei. 33. köt. Szikra 1953. 502—503. old.

az elsőbbségért, végső fokon a világuralomért harcoló imperialista hatalmak közti ellentét, és 3. az anyaországok és a gyarmatok közti ellentét. Az imperializmus elvezeti a proletariátust a szocialista forradalomhoz.

4. Az állami-monopolista kapitalizmus az államgépezet alárendelése a tőkés monopóliumoknak a maximális profit biztosítása és a finánccoligarchia uralmának megszilárdítása céljából. Az állami-monopolista kapitalizmus, amely a termelés tőkés társadalmasításának legfelsőbb fokát jelenti, tovább fokozza a munkásosztály kizsákmányolását, a nagy dolgozó tömegek elnyomorodását és tönkrejutását.

5. A kapitalista országok egyenlőtlen gazdasági és politikai fejlődésének törvénye az imperializmus korszakában gyengíti a világimperializmus egységfrontját. A forradalom egyenlőtlen érlelődése kizárja annak a lehetőségét, hogy a szocializmus valamennyi országban vagy az országok többségében egyidejűleg győzzön. Lehetővé válik az imperialista lánc áttörése annak gyenge láncszeménél, lehetővé válik a szocialista forradalom győzelme előbb egynéhány vagy akár egy, egymagában vett országban.

XX. FEJEZET

A KAPITALIZMUS ÁLTALÁNOS VÁLSÁGA

A kapitalizmus általános válságának lényege. Az imperialista ellentétek növekedésével kialakultak a kapitalizmus általános válságának előfeltételei. Az imperializmus táborán belüli ellentétek végsőkig éleződése, az imperialista hatalmak világháborúkba torkolló összeütközései, az anyaországokban élő proletariátus osztályharcának és a gyarmati népek nemzeti felszabadító harcának egyesülése — mindez a tőkés világrendszer nagymértékű meggyengülésére, az imperializmus láncának több helyen bekövetkező áttörésére és egyes országoknak a tőkés rendszerről való forradalmi leválására vezet. A kapitalizmus általános válságáról szóló tanítás alapjait Lenin dolgozta ki.

A kapitalizmus általános válsága — az egész tőkés világrendszer átfogó válsága, amelyet háborúk és forradalmak, a halódó kapitalizmus és a fejlődő szocializmus harca jellemeznek. A kapitalizmus általános válsága kiterjed a kapitalizmus

minden területére, a gazdasági és a politikai életre egyaránt. Alapja egyrészt a tőkés gazdasági világrendszer egyre fokozódó bomlása, másrészt a kapitalizmusról levált országok növekvő gazdasági ereje.

A kapitalizmus általános válságának legfőbb vonásai a következők: a világnak két rendszerre, tőkés és szocialista rendszerre szakadása és e két rendszer harca, az imperializmus gyarmati rendszerének válsága, a piacprobléma kiéleződése, és ami ezzel jár, az üzemek kapacitásának krónikus kihasználatlansága, valamint az állandó tömegmunkanélküliség.

A tőkés országok egyenlőtlen fejlődése az imperializmus korszakában idővel azt eredményezi, hogy a felvevőpiacok, a befolyási övezetek és a gyarmatok addigi felosztása már nem felel meg a fő kapitalista államok megváltozott erőviszonyainak. Ennek következtében erősen meginog a kapitalista világrendszer belső egyensúlya, ami a tőkés világ ellenséges csoportosulásokra szakadására és az e csoportosulások közötti háborúra vezet. A világháborúk meggyengítik az imperializmust, megkönnyítik az imperializmus frontjának áttörését és egyes országoknak a tőkés rendszerről való leválását.

A kapitalizmus általános válsága egész történelmi időszakra terjed, amely szerves része az imperializmus korszakának. Mint már kifejtettük, a tőkés országok egyenlőtlen gazdasági és politikai fejlődésének törvénye az imperializmus korszakában előre meghatározza azt, hogy a különböző országokban különböző időben érlelődik meg a szocialista forradalom. Lenin rámutatott arra, hogy a kapitalizmus általános válsága nem egyszeri aktus, hanem a viharos gazdasági és politikai megrázkódtatások, a kiéleződött osztályharc hosszú időszaka, „a kapitalizmus általános összeomlásának és a szocialista társadalom születésének"[1] időszaka. Ennek következtében történelmileg elkerülhetetlen a két rendszer, a szocialista és a tőkés rendszer hosszú ideig tartó egymás mellett élése.

A kapitalizmus általános válsága az első világháború időszakában kezdődött, s különösen annak következtében bontakozott ki, hogy a Szovjetunió levált a tőkés rendszerről. Ez a kapitalizmus általános válságának *első szakasza volt.* A második világháború időszakában, különösen azután, hogy az európai és ázsiai népi demokratikus országok leváltak a tőkés rendszerről, kibontakozott a kapitalizmus általános válságának *második szakasza.*

---

[1] *Lenin.* Előadói beszéd a program felulvizsgálásáról és a párt nevének megváltoztatásáról. Lásd *Lenin* Művei. 27. köt. Szikra 1952 118. old

Az első világháború és a kapitalizmus általános válságának kezdete. Az első világháború annak volt a következménye, hogy a világ és a befolyási övezetek újrafelosztásáért folytatott harc talaján kiéleződtek az imperialista hatalmak közötti ellentétek. A régi imperialista hatalmak mellett új ragadozók nőttek fel, amelyek lekéstek a világ felosztásáról. Megjelent a színen a német imperializmus. Németország sok más országnál később lépett a tőkés fejlődés útjára, s akkor érkezett a piacokon és befolyási övezeteken való megosztozáshoz, amikor a világ már fel volt osztva a régi imperialista hatalmak között. Németország azonban az ipari fejlettség színvonala tekintetében már a XX. század elejére túlszárnyalta Angliát, s világviszonylatban a második, európai viszonylatban pedig az első helyre került. Németország szorongatni kezdte Angliát és Franciaországot a világpiacon. A fő kapitalista államok gazdasági és katonai erőviszonyainak megváltozása felvetette a világ újrafelosztásának kérdését. A világ újrafelosztásáért folyó harcban Németország Ausztria-Magyarországgal és Olaszországgal szövetkezve megütközött Angliával, Franciaországgal és a tőlük függő cári Oroszországgal.

Németország arra törekedett, hogy elragadja Anglia és Franciaország gyarmatainak egy részét, kiszorítsa Angliát a Közel-Keletről és véget vessen Anglia tengeri uralmának, Oroszországtól elvegye Ukrajnát, Lengyelországot meg a Baltikumot, és alávesse uralmának egész Közép- és Délkelet-Európát. Ami Angliát illeti, végezni akart a német konkurrenciával a világpiacon, s teljesen meg akarta szilárdítani uralmát a Közel-Keleten és az afrikai kontinensen. Franciaország azt a feladatot tűzte maga elé, hogy visszaszerzi Németországtól az 1870—1871-ben megh ódított Elzászt és Lotharingiát, s elragadja tőle a Saar-vidéket. Hódító céljai voltak a cári Oroszországnak és a háborúban részt vevő más burzsoá államoknak is.

A két imperialista blokknak, az angol-francia és a német blokknak, a világ újrafelosztásáért folytatott harca valamennyi imperialista ország érdekeit érintette, s ezért világháborúra vezetett, amelybe később Japán, az Egyesült Államok és számos más ország is bekapcsolódott. Az első világháború mindkét részről imperialista jellegű volt.

Ez a háború, amely arányait tekintve messze felülmúlta az emberiség történelmében addig lezajlott valamennyi háborút, alapjaiban rendítette meg az egész kapitalista világot.

A háború óriási méretű gazdagodás forrása volt a monopóliumok számára. Különösen az Egyesült Államok tőkései szedték meg magukat. Az amerikai monopóliumok profitja 1917-ben háromszorosa-négyszerese volt az 1914. évi profitnak. A háború öt éve alatt (1914-től 1918-ig) az amerikai monopóliu-

mok több mint 35 milliárd dollár profithoz jutottak (az adók levonása nélkül). A legnagyobb monopóliumok tízszeresére növelték profitjukat.

A háborúban aktívan részt vevő országok lakossága körülbelül 800 millió volt. Mintegy 70 millió embert hívtak be katonának. A háború annyi emberáldozatot követelt, amennyit ezer év alatt valamennyi európai háború együttvéve. A halottak száma elérte a 10 milliót, a sebesülteké és rokkantaké pedig meghaladta a 20 milliót. Milliók pusztultak éhen vagy lettek járványok áldozatává. A háború óriási károkat okozott a hadviselő országok nemzetgazdaságának. A hadviselő országok közvetlen katonai kiadásai a háború egész ideje alatt (1914-től 1918-ig) elérték a 208 milliárd dollárt (a megfelelő évek áraiban számítva).

A háború alatt megnövekedett a monopóliumok jelentősége, fokozódott az államapparátus alárendelése a monopóliumoknak. Az államapparátust a legnagyobb monopóliumok a maximális profit biztosítására használták ki. A gazdaság háborús „szabályozása" a legnagyobb monopóliumok gazdagítását szolgálta. Ebből a célból több országban meghosszabbították a munkanapot, betiltották a sztrájkokat, s az üzemekben kaszárnya-rendet és kényszermunkát vezettek be. A profit példátlanul álló növekedésének fő forrásai a költségvetés terhére történő állami hadimegrendelések voltak. A katonai kiadások a háború idején a nemzeti jövedelem óriási részét felemésztették, s ezeket a kiadásokat elsősorban a dolgozók fokozott megadóztatása révén fedezték. A hadi költségvetési előirányzatok oroszlánrésze — a hadimegrendelések ellenértékeként, továbbá vissza nem térítendő kölcsönök és szubvenciók formájában — a monopolistáknak jutott. A hadimegrendelésekért fizetett árak hatalmas profitot biztosítottak a monopóliumoknak. Lenin a hadiszállításokat törvényes sikkasztásnak nevezte. A monopóliumok azáltal is gazdagodtak, hogy az infláció segítségével csökkentették a munkások reálbérét. Gazdagodásuk egyik további forrása az volt, hogy egyszerűen kirabolták a megszállt területeket. A háború idején az európai országokban bevezették az élelmiszerjegyeket, s ez az éhezés határára szorította le a dolgozók fogyasztását.

A háború a végsőkig fokozta a tömegek nyomorát és szenvedését, kiélezte az osztályellentéteket, s a munkásosztály és a dolgozó parasztság forradalmi harcának fellendülésére vezetett a tőkés országokban. Ugyanakkor a háborúba, amely európai háborúból világháborúvá változott, az imperializmus hátországai, a gyarmatok és függő országok is belesodródtak, s ez megkönnyítette az európai forradalmi mozgalom egyesülését a keleti népek nemzeti felszabadító mozgalmával.

A háború meggyengítette a világkapitalizmust. „Az európai háború — írta annakidején Lenin — a legnagyobb történelmi válságot, új korszak kezdetét jelenti. Mint minden válság, a háború is kiélezte a mélyen rejlő ellentmondásokat és napfényre hozta azokat"[1]. A háború következtében óriási mértékben fellendült az imperialista ellenes, forradalmi mozgalom.

[1] *Lenin.* Holt sovinizmus és élő szocializmus. Lásd *Lenin* Művei. 21. köt. Szikra 1951. 89. old.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme és a világnak két rendszerre: kapitalista és szocialista rendszerre szakadása. A proletárforradalom legelőször Oroszországban törte át az imperializmus frontját, mert Oroszország bizonyult a leggyengébb láncszemnek az imperializmus láncában. Oroszország az imperializmus valamennyi ellentétének csomópontja volt. Oroszországban a tőke mindenhatósága egybeolvadt a cári zsarnoksággal, a hűbéri csökevényekkel és a nem orosz népek gyarmati elnyomásával. A cárizmust Lenin „katonai-feudális imperializmusnak" nevezte.

A cári Oroszország a nyugati imperializmus tartaléka, befektetési terület volt a külföldi tőke számára, amely a döntő iparágakat — a fűtőanyagipart és a kohászatot a kezében tartotta, s egyszersmind a nyugati finánctőkét a keleti gyarmatokkal összekötő támaszpontként szolgált a nyugati imperializmus számára Keleten. A cárizmus és a nyugati imperializmus érdekei egybefonódtak az imperializmus egységes érdekeiben.

Az orosz ipar nagyfokú koncentrációja és egy olyan forradalmi párt fennallása, mint a Kommunista Párt, Oroszország munkásosztályát az ország politikai életének hatalmas erejévé avatta. Az orosz proletariátusnak komoly szövetségese volt: a szegényparasztság, amely a parasztlakosság óriási többségét alkotta. Ilyen körülmények között az oroszországi burzsoá-demokratikus forradalomnak szükségszerűen át kellett nőnie szocialista forradalomba, nemzetközi jelleget kellett öltenie, és alapjaiban kellett megrendítenie a világimperializmust.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom nemzetközi jelentősége abban van, hogy először, áttörte az imperializmus frontját, megdöntötte az imperialista burzsoáziát az egyik legnagyobb tőkés országban, és a történelemben első ízben a proletariátust juttatta hatalomra; másodszor, nemcsak az anyaországokban rendítette meg az imperializmust, hanem csapást mért az imperializmus hátországára is, mert aláásta uralmát a gyarmatokon és a függő országokban; harmadszor, azzal, hogy meggyengítette az imperializmus hatalmát az anyaországokban és megrendítette uralmát a gyarmatokon, kérdésessé tette magának a világimperializmusnak a létét.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom az emberiség történetében gyökeres fordulatot jelentett, új korszakot nyitott: megnyitotta a proletárforradalmak korszakát az imperializmus országaiban és a nemzeti felszabadító mozgalom korszakát a gyarmatokon. Az Októberi Forradalom a dolgozókat a földgolyó egyhatodán kiszakította a tőke uralma alól, ami azt jelentette, hogy a világ két rendszerre: kapitalista és szocialista rendszerre

szakadt. A világ két rendszerre szakadása a kapitalizmus általános válságának kirívó megnyilvánulása volt. A világ két rendszerre szakadása következtében elvileg új, világtörténelmi jelentőségű ellentét jött létre: a halódó kapitalizmus és a gyarapodó szocializmus közti ellentét. A két rendszer, a kapitalizmus és a szocializmus harca döntő jelentőségre tett szert korunkban.

Sztálin megállapítása szerint a kapitalizmus általános válsága: „Elsősorban azt jelenti, hogy az imperialista háború és következményei fokozták a kapitalizmus rothadását és felbillentették egyensúlyát, hogy most a háborúk és forradalmak korszakában élünk, hogy a kapitalizmus a világgazdaságnak már nem *egyedüli* és *nem az egész földkerekséget átfogó* rendszere, hogy a *tőkés* gazdasági rendszeren kívül van *szocialista* rendszer is, amely gyarapodik, amely sikereket ér el, amely szemben áll a tőkés rendszerrel, és amely már puszta létével szemléltetően bizonyítja a kapitalizmus rothadását, megingatja annak alapjait"[1].

Az 1914—1918-as háború utáni első évek a tőkés országok gazdaságában végbemenő nagyfokú bomlásnak, a proletariátus és a burzsoázia közötti ádáz harcnak az évei voltak. A világkapitalizmus megrendülése következtében és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom közvetlen hatására számos forradalom és forradalmi megmozdulás zajlott le mind az európai kontinensen, mind a gyarmati és félgyarmati országokban. E hatalmas forradalmi mozgalom, az a rokonszenv és támogatás, amellyel a világ dolgozó tömegei Szovjet-Oroszországot körülvették, már eleve kudarcra ítélte a világimperializmusnak minden olyan kísérletét, hogy megfojtsa a világ első szocialista köztársaságát. 1920—1921-ben a fő tőkés országokat mélyreható gazdasági válság sújtotta.

A kapitalista világ, miután kilábalt a háború utáni gazdasági káoszból, 1924-ben a viszonylagos stabilizáció időszakába lépett. A forradalmi fellendülést több európai országban a forradalom ideiglenes apálya váltotta fel. A viszonylagos stabilizáció a kapitalizmus ideiglenes és részleges stabilizációja volt, amelyet a dolgozók kizsákmányolásának fokozása révén értek el. A tőkés „racionalizálás" jelszavával kegyetlenül fokozták a munka intenzitását. A tőkés stabilizáció múlhatatlanul kiélezte a munkások és a kapitalisták, az imperializmus és a gyarmati népek, valamint a különböző országok imperialistái közötti ellentéteket. Az 1929-ben kirobbant gazdasági világválság véget vetett a tőkés stabilizációnak.

[1] *Sztálin.* A Központi Bizottság politikai beszámolója az ÖK(b)P XVI. kongresszusának. Lásd *Sztálin* Művei. 12. kót. Szikra 1950. 266. old.

A Szovjetunió népgazdasága ugyanakkor válságok és katasztrófák nélkül, töretlenül felfelé ívelő vonalban fejlődött. Akkoriban a Szovjetunió volt az egyetlen ország, amely nem ismerte a válságokat és a kapitalizmus más ellentmondásait. A Szovjetunió ipara az egész idő alatt a történelemben példátlanul álló ütemben fejlődött. 1938-ban a Szovjetunió ipari termelése elérte az 1913. évi termelés 908,8%-át, míg ugyanakkor az Egyesült Államok ipari termelése a háború előttinek csak 120%-a, Angliáé 113,3%-a, Franciaországé pedig 93,2%-a volt. A Szovjetunió és a tőkés országok gazdasági fejlődésének összehasonlítása szemléltetően mutatja a szocialista gazdasági rendszer döntő előnyeit és azt, hogy a tőkés rendszer pusztulásra van ítélve.

A Szovjetunió tapasztalata bebizonyította, hogy a dolgozók eredményesen tudják igazgatni az országot, sikerrel tudják építeni és irányítani a gazdaságot a burzsoázia nélkül és a burzsoázia ellenére. A szocializmus és a kapitalizmus békés versenye évről évre egyre jobban aláássa és gyengíti a kapitalizmust, s erősíti a szocializmust.

A világ első szocialista államának létrejötte új idők kezdetét jelentette a dolgozók forradalmi harcának fejlődésében. A Szovjetunió hatalmas vonzási központ, amely körül kialakul a népek imperialistaellenes forradalmi és nemzeti felszabadító harcának egységfrontja. A nemzetközi imperializmus arra törekszik, hogy megfojtsa vagy legalábbis meggyengítse a szocialista államot. Az imperialista tábor saját belső nehézségeit és ellentmondásait a Szovjetunió elleni háború kirobbantásával próbálja megoldani. A Szovjetunió az imperializmus cselszövései elleni küzdelemben saját gazdasági és katonai erejére s a nemzetközi proletariátus támogatására támaszkodik.

A történelmi tapasztalat bebizonyította, hogy a két rendszer harcában a szocialista gazdasági rendszer a békés verseny alapján egészen biztosan diadalmaskodik a kapitalizmus fölött. A szovjet állam külpolitikája abból indul ki, hogy a két rendszer, a kapitalizmus és a szocializmus békés egymás mellett élése lehetséges, és szilárdan kitart a népek közötti béke politikája mellett.

Az imperializmus gyarmati rendszerének válsága. A kapitalizmus általános válságának szerves része az imperializmus gyarmati rendszerének válsága. Ez a válság, amely az első világháború időszakában keletkezett, azóta egyre nő és súlyosbodik. *Az imperializmus gyarmati rendszerének válsága* abban áll, hogy erősen kiéleződnek az imperialista hatalmak meg a gyarmati és függő országok közötti ellentétek, s hogy egyre nagyobb arányokat ölt a gyarmati és a függő országok elnyomott népeinek nem-

zeti felszabadító harca, melynek az ipari proletariátus áll az élére.

A kapitalizmus általános válságának időszakában megnő a monopóliumok maximális profitjának forrásául szolgáló gyarmatok szerepe. Az imperialisták között a felvevőpiacokért és a befolyási övezetekért folyó harc kiéleződése, a tőkés országok belső nehézségeinek és ellentmondásainak kiéleződése arra vezet, hogy növekszik az imperialistáknak a gyarmatokra gyakorolt nyomása, fokozódik a gyarmati és a függő országok népeinek kizsákmányolása.

Az első világháború, amely azzal járt, hogy erősen csökkent az anyaországok iparcikk-exportja, nagy lökést adott a gyarmati ipar fejlődésének. A két világháború közötti időben, az elmaradott országokba irányuló tőkekivitel növekedése következtében, a gyarmatokon folytatódott a kapitalizmus fejlődése. Ennek megfelelően növekedett a gyarmati országok proletariátusa.

Indiában az ipari vállalatok száma az 1914. évi 2874-ről 1939-ig 10 466-ra emelkedett. Ezzel együtt megnövekedett a gyárimunkások száma. 1914-ben az indiai feldolgozóiparban 951 000 munkás dolgozott, 1939-ben pedig már 1 751 100. Ugyanakkor az indiai munkások összlétszáma, a bányászokat, a vasúti munkásokat, a hajósokat és az ültetvényeken dolgozó munkásokat is beleértve, 1939-ben körülbelül 5 millió volt. Kínában (Mandzsúria nélkül) a legalább 30 munkást foglalkoztató ipari vállalatok száma 1910-től 1937-ig 200-ról 2500-ra, az ezekben foglalkoztatott munkások száma pedig ugyanebben az időszakban 150 000-ről 2 750 000-re emelkedett. Ha az iparilag fejlettebb Mandzsúriát is figyelembe vesszük, a kínai iparban és közlekedésben (a kisüzemeket nem számítva) közvetlenül a második világháború előtt körülbelül 4 millió munkás dolgozott. Jelentékenyen megnövekedett az ipari proletariátus Indonéziában, Malájföldön, az afrikai és más gyarmatokon.

A kapitalizmus általános válságának időszakában fokozódik a gyarmatok munkásosztályának kizsákmányolása. Az indiai munkások helyzetének kivizsgálásával foglalkozó bizottság 1929—1931-ben megállapította, hogy egy egyszerű munkáscsalád keresete egy családtagra átszámítva csak körülbelül a fele annak az összegnek, amelyet a bombay-i börtönökben egy rab eltartására fordítanak. A dolgozók zöme eladósodik és az uzsorások karmai között vergődik. A gyarmatokon mindenfelé elterjedt a kényszermunka, különösen a bányaiparban és a mezőgazdaságban (az ültetvényeken).

A gyarmati országok munkásosztályának növekedése és a gyarmati országok népeinek erősödő nemzeti felszabadító harca alapjaiban rendíti meg az imperializmus pozícióit, és új szakaszt jelent a gyarmatok nemzeti felszabadító mozgalmának fejlődésében. Lenin azt tanította, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után, amely áttörte a világimperializmus frontját, megkezdődött a gyarmati forradalmak új korszaka.

Azelőtt a nemzeti felszabadító harc a burzsoázia hatalomra jutásával fejeződött be, s ezzel megnyitotta az utat a kapitalizmus szabadabb fejlődése előtt, most pedig, a kapitalizmus általános válságának időszakában, a proletariátus vezette nemzeti-gyarmati forradalom nyomán népi hatalom jön létre, amely a fejlődés tőkés szakaszának elkerülésével biztosítja az ország szocialista fejlődését.

Mint már mondottuk, az imperializmus, az ipar valamelyes fejlődése ellenére, akadályozza a gyarmatok gazdasági fejlődését Továbbra sem fejlődik a nehézipar, és ezek az országok az anyaországok agrár- és nyersanyag-függvényei maradnak. Az imperializmus a gyarmatokon gondosan őrzi, és az elnyomott népek kizsákmányolásának fokozására használja ki a hűbéri viszonyok maradványait Emellett bizonyos fokig a tőkés viszonyok is kifejlődnek a falun, amelyek szétrombolják a naturális gazdasági formákat, s csak fokozzák a parasztság kizsákmányolását és pauperizálódását. A hűbéri csökevények elleni harc a gyarmati országokban a burzsoá-demokratikus forradalom alapja A gyarmati burzsoá-demokratikus forradalom nemcsak a feudális elnyomás ellen irányul, hanem egyúttal az imperializmus ellen is. Az imperialista elnyomás forradalmi megdöntése nélkül a gyarmatokon a hűbéri csökevények maradéktalan felszámolása lehetetlen. A gyarmati forradalom a forradalmi mozgalom két folyamának: a hűbéri csökevények ellen irányuló mozgalomnak és az imperializmusellenes mozgalomnak az egyesülése Ezért a gyarmati forradalmaknak igen hatalmas erejét jelenti a parasztság, amely a gyarmati lakosság zömét alkotja.

A gyarmati forradalom hegemónjává (vezérévé) az imperializmus elleni küzdelem következetes harcosa, a munkásosztály válik, amelyben megvan az a képesség, hogy tömörítse a parasztság sokmilliós tömegeit és végigvigye a forradalmat A munkásosztálynak és a parasztságnak a munkásosztály vezetése alatt álló szövetsége döntő feltétele annak, hogy a gyarmati országok elnyomott népeinek nemzeti felszabadító harca sikerre vezessen.

A helyi burzsoázia bizonyos része, az úgynevezett komprádor burzsoázia, amely a külföldi tőke és a helyi piac közötti közvetítő szerepét tölti be, a külföldi imperializmus közvetlen ügynöksége. Ami viszont a gyarmatok nemzeti burzsoáziáját illeti, amelynek érdekeit sérti a külföldi tőke, ez a burzsoázia a forradalom bizonyos szakaszában támogathatja az imperializmus ellen irányuló harcot. A gyarmatok nemzeti burzsoáziája azonban gyenge, és nem következetes az imperializmus elleni harcban.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom a hatalmas nemzeti felszabadító mozgalmak egész sorát robbantotta ki — Kínában, Indonéziában, Indiában és más országokban. Az Októberi Forradalom új korszakot nyitott: megnyitotta a proletariátus vezette *gyarmati forradalmak* korszakát.

A piacprobléma kiéleződése, az üzemek kapacitásának krónikus kihasználatlansága és a krónikus tömegmunkanélküliség. A kapitalizmus általános válságának elmaradhatatlan vonása a piacprobléma fokozódó kiéleződése, és ami ebből következik: az üzemek kapacitásának krónikus kihasználatlansága és a krónikus tömegmunkanélküliség.

A piacprobléma kiéleződését a kapitalizmus általános válságának időszakában mindenekelőtt az okozza, hogy egyes országok kiszakadtak az imperializmus világrendszeréből. Az a tény, hogy Oroszország a maga óriási felvevőpiacaival és nyersanyagforrásaival levált a tőkés rendszerről, nem maradhatott hatás nélkül a kapitalista világ gazdasági helyzetére. A jelenkori kapitalizmus gazdasági alaptörvényének érvényesülése elkerülhetetlenül együttjár a dolgozók növekvő elnyomorodásával — akiknek életszínvonalát a tőkések a legvégső minimum határán tartják —, s ez a piacprobléma kiéleződésére vezet. A piacprobléma kiéleződésében az is közrejátszik, hogy kifejlődik a gyarmati és a függő országok saját kapitalizmusa, amely sikeresen veszi fel a versenyt a piacon a régi tőkés országokkal. A gyarmati országok népei által indított nemzeti felszabadító harc kibontakozása szintén megnehezíti az imperialista államok helyzetét a külföldi piacokon.

Mindez arra vezetett, hogy a két világháború közötti időszakban a régebbi növekvő piac helyett létrejött a *piacok viszonylagos stabilitása,* a kapitalizmus termelési lehetőségeinek egyidejű növekedése mellett. Ez elkerülhetetlenül a végsőkig kiélezte a kapitalizmus minden ellentmondását. „A termelési lehetőségek növekedése és a piacok viszonylagos stabilitása közötti ellentmondás az alapja annak, hogy a piac problémája ma a kapitalizmus legfőbb problémája. Általában az árufelvevő piacok és különösen a külföldi piacok problémájának élesedése, a tőkekiviteli piacok problémájának élesedése — ez jellemző a mai kapitalizmusra.

Tulajdonképpen ezzel magyarázható, hogy a gyárak csökkentett foglalkoztatottsága megszokott jelenséggé válik"[1].

---

[1] *Sztálin.* A Központi Bizottság politikai beszámolója az ÖK(b)P XV. kongresszusának. Lásd *Sztálin* Művei. 10 köt. Szikra 1952. 295—296. old.

Azelőtt a gyárak kapacitásának tömeges kihasználatlansága csak gazdasági válságok idején fordult elő. A kapitalizmus általános válságának időszakára *az üzemek kapacitásának krónikus kihasználatlansága* jellemző.

Így például az 1925—1929. évi fellendülés időszakában az Egyesült Államok feldolgozóiparának termelési kapacitását csupán 80%-ban használták ki. 1930—1934-ben a feldolgozóipar termelési kapacitásának kihasználása 60%-ra csökkent. Emellett figyelembe kell venni, hogy az Egyesült Államok burzsoá statisztikája a feldolgozóipar termelési kapacitásának kiszámításánál nem vette figyelembe a hosszú idő óta nem működő üzemeket, s már eleve abból indult ki, hogy az üzemek egy műszakban dolgoznak.

Az üzemek kapacitásának krónikus kihasználatlanságával szorosan összefügg a *krónikus tömegmunkanélküliség*. Az első világháború előtt a munka tartalékserege válság idején megnőtt, a fellendülés idején viszont aránylag kisméretűre csökkent. A kapitalizmus általános válságának időszakában a munkanélküliség óriási méreteket ölt, s a megélénkülés és fellendülés éveiben is magas színvonalon marad. A munka tartalékserege állandó, sokmilliós munkanélküli sereggé vált.

Az Egyesült Államokban az ipari termelésnek a két világháború között elért tetőpontján, 1929-ben, a teljes munkanélküliek száma körülbelül 2 millió volt, s a rákövetkező években, egészen a második világháborúig, sohasem volt kevesebb 8 milliónál. Angliában a biztosított munkások közül 1922-től 1938-ig évenként legalább 1,2 millió volt teljes munkanélküli. A munkások milliói tartották fenn magukat alkalmi munkából, milliókat sújtott a részleges munkanélküliség.

A krónikussá vált tömegmunkanélküliség erősen rosszabbítja a munkásosztály helyzetét. A munkanélküliség fő formája a pangó munkanélküliség lett. A krónikus tömegmunkanélküliség lehetővé teszi a kapitalisták számára, hogy óriási mértékben fokozzák az üzemekben a munkaintenzitást, az utcára dobják a nehéz munkában tönkrement munkásokat, és új, erősebb és egészségesebb munkásokat vegyenek fel. Ennek következtében erősen lerövidül a dolgozó „munkáskora", a munkások kevesebb időt töltenek életükből az üzemben. A foglalkoztatott munkások egyre kevésbé biztosak abban, hogy mit hoz számukra a holnap. A kapitalisták kihasználják a krónikus tömegmunkanélküliséget, s erősen csökkentik a foglalkoztatottak munkabérét. A munkáscsaládok jövedelme annak következtében is csökken, hogy kevesebb családtag dolgozik.

Az Egyesült Államokban a burzsoá statisztika adatai szerint a munkanélküliség 1920-tól 1933-ig végbement növekedésével párhuzamosan az iparban, az építőiparban és a vasúti közlekedésben foglalkoztatott munkások évi átlagos munkabére az 1920. évi 1483 dollárról 1933-ig 915 dol-

lárra, vagyis 38,3%-kal csökkent. A munkanélküli családtagok rászorulnak arra, hogy maguk is a dolgozó családtagok szűkös keresetéből éljenek. Ha az egész munkabéralapot nemcsak a foglalkoztatottakra, hanem valamennyi munkásra vonatkoztatjuk, tehát a munkanélkülieket is figyelembe vesszük, kitűnik, hogy az egy munkásra jutó kereset (a munkanélkülieket is beleszámítva) a munkanélküliség növekedése folytán az 1920. évi 1332 dollárról 1933-ig 497 dollárra, vagyis 62,7%-kal csökkent.

A krónikus tömegmunkanélküliség komoly hatással van a parasztság helyzetére is. Először, szűkíti a belföldi piacot, és csökkenti a városi lakosságnak a mezőgazdasági termékek iránti keresletét. Ez az agrárválságok elmélyülésére vezet. Másodszor, súlyosbítja a helyzetet a munkapiacon, és megnehezíti, hogy a tönkrement, s munkakeresés céljából a városba menekülő parasztok elhelyezkedjenek az ipari termelésben. Ennek következtében fokozódik az agrártúlnépesedés és a parasztság pauperizálódása. A krónikus tömegmunkanélküliség, akárcsak az üzemek kapacitásának krónikus kihasználatlansága, a kapitalizmus fokozódó rothadását bizonyítja, s arról tanúskodik, hogy a kapitalizmus képtelen kihasználni a társadalom termelőerőit.

A kapitalizmus általános válságának időszakában a munkásosztály kizsákmányolásának fokozódása és életszínvonalának nagyarányú hanyatlása még jobban kiélezi a munka és a tőke közötti ellentéteket.

A túltermelési válságok elmélyülése és a tőkés ciklusban végbemenő változások. A termelési lehetőségeknek a felvevőpiacok szűkülésével és a krónikus tömegmunkanélküliség fokozódásával egyidejűleg végbemenő növekedése következtében rendkívül kiéleződnek a kapitalizmus ellentmondásai, elmélyülnek a túltermelési válságok, s lényeges változások mennek végbe a tőkés ciklusban.

Ezek a változások a következőkben foglalhatók össze: a ciklus megrövidül, s a válságok ennek következtében gyakoribbá válnak; a válságok súlyosbodnak és élesebb formát öltenek, ami abban jut kifejezésre, hogy erősebben csökken a termelés, növekszik a munkanélküliség stb.; nehezebb kilábalni a válságból, s emiatt hosszabb ideig tart a válság szakasza, meghosszabbodik a depresszió szakasza, a fellendülés pedig egyre bizonytalanabbá és rövidebbé válik.

Az első világháború előtt rendszerint 10—12 évenként voltak gazdasági válságok, és csak néha fordult elő, hogy a válság nyolc év után következett be. A két világháború közötti időszakban, 1920-tól 1938-ig, vagyis 18 év alatt, három gazdasági válság zajlott le: 1920—1921-ben, 1929—1933-ban és 1937—1938-ban.

A termelés csökkenésének mértéke válságról válságra fokozódik. Az Egyesült Államok feldolgozóiparának termelése az 1907—1908. évi válság idején (a válság előtti tetőponttól a válság mélypontjáig) 16,4%-kal, az 1920—1921. évi válság idején 23%-kal, az 1929—1933. évi válság idején pedig 47,1%-kal csökkent.

Az 1929—1933. évi gazdasági válság az ismert legsúlyosabb túltermelési válság volt. Ebben a kapitalizmus általános válságának hatása mutatkozott meg. „A jelenlegi válság — mondta Ernst Thälmann — jellegét tekintve *ciklikus válság* a tőkés rendszer *általános válságának* keretében, a monopolkapitalizmus korszakában. Meg kell értenünk az általános válság és az időszakos válság közötti dialektikus kölcsönhatást. Egyfelől az időszakos válság soha nem látott éles formákat ölt, mert a kapitalizmus általános válságának talaján zajlik le, és a monopolkapitalizmus viszonyai határozzák meg. Másfelől az időszakos válság által előidézett pusztítások tovább súlyosbítják a tőkés rendszer általános válságát, és meggyorsítják annak kibontakozását"[1].

Az 1929—1933. évi gazdasági válság a kapitalista világnak kivétel nélkül valamennyi országára kiterjedt. Ez lehetetlenné tette, hogy egyik ország a másik rovására manőverezzen. A válság a jelenkori kapitalizmus legnagyobb országát, az Egyesült Államokat sújtotta legerősebben. A fő tőkés országok ipari válsága összefonódott az agrárországok mezőgazdasági válságával, ami súlyosbította az egész gazdasági válságot. Az 1929—1933. évi válság a kapitalizmus történetében lezajlott gazdasági válságok közül a legsúlyosabb és a legélesebb formában jelentkező válság volt. Az egész kapitalista világ ipari termelése 36%-kal, egyes országoké pedig még nagyobb arányban csökkent. A világkereskedelem forgalma egyharmadára zsugorodott össze. A tőkés országok pénzügyei teljesen szétzilálódtak.

A krónikus tömegmunkanélküliség körülményei között a gazdasági válságok idején óriási mértékben emelkedik a munkanélküliek száma.

A teljes munkanélküliek aránya a termelés mélypontján, hivatalos adatok szerint, az Egyesült Államokban 1932-ben 32%, Angliában 22% volt. Németországban a szervezett munkások között a teljes munkanélküliek aránya 1932-ben 43,8%-ot, a részleges munkanélkülieké pedig 22,6%-ot ért el Abszolút számokban a teljes munkanélküliek száma 1932-ben az Egyesült Államokban — hivatalos adatok szerint — 13,2 mil-

[1] *Thälmann.* A népforradalom feladatai Németországban Előadói beszéd a Németországi Kommunista Párt Központi Bizottságának 1931 január 15-i plénumán. 1931. 27—28. old.

lió, Németországban 5,5 millió, Angliában 2,8 millió volt. 1933-ban az egész kapitalista világban 30 millióra rúgott a teljes munkanélküliek száma. Óriási méreteket öltött a részleges munkanélküliség. Így például az Egyesült Államokban 1932 februárjában 11 millió részleges munkanélküli volt.

Az üzemek kapacitásának krónikus kihasználatlansága és a tömegek szélsőséges elnyomorodása *megnehezíti a válságból való kijutást.* Az üzemek kapacitásának krónikus kihasználatlansága korlátozza az állótőke felújításának és bővítésének kereteit, és akadályozza az átmenetet a depresszióból a megélénkülésbe és a fellendülésbe. Ugyanebben az irányban hat a krónikus tömegmunkanélküliség és a magas monopolárak politikája, amelyek korlátozzák a fogyasztási cikkek piacának bővülését. Ezáltal elhúzódik a válság szakasza. Míg azelőtt a válság egy-két év alatt véget ért, az 1929—1933. évi válság több mint négy évig tartott.

Az 1920—1921. évi válság után bekövetkezett megélénkülés és fellendülés igen egyenlőtlen volt, és többször szakította félbe részleges válság. Az Egyesült Államokban 1924-ben és 1927-ben volt részleges túltermelési válság. Angliában és Németországban 1926-ban csökkent jelentősen a termelés. Az 1929—1933. évi válság után viszont már nem a szokásos depresszió, hanem *különleges fajtájú depresszió* következett, amely, ha nem is vetette vissza az ipart a mélypontra, nem vezetett az ipar újabb fellendülésére és virágzására. A különleges fajtájú depresszió után valamelyes megélénkülés következett, ez azonban nem vezetett újabb, magasabb alapon bekövetkező virágzásra. A kapitalista világ ipara 1937 közepéig az 1929-es színvonalnak csak 95—96%-ára emelkedett, s ezután újabb gazdasági válság kezdődött, amely az Egyesült Államokban tört ki, majd átterjedt Angliára, Franciaországra és több más országra.

Az Egyesült Államokban az ipari össztermelés 1938-ban az 1929. évi színvonal 72%-ára, Franciaországban pedig a 70%-ára csökkent. A kapitalista világ együttes ipari termelése 1938-ban 10,3%-kal volt alacsonyabb, mint 1937-ben.

Az 1937—1938. évi válság az 1929—1933. évi válságtól elsősorban abban különbözött, hogy nem az ipar virágzásának fázisa után tört ki, mint 1929-ben, hanem a különleges fajtájú depresszió és valamelyes megélénkülés után. Továbbá, ez a válság abban az időszakban kezdődött, amikor Japán háborút indított Kínában, Németország és Olaszország pedig háborús vágányokra állította át gazdaságát, amikor valamennyi többi kapitalista ország kezdett áttérni a hadigazdaságra. Ez azt jelentette, hogy a kapitalizmusnak sokkal kevesebb erőforrása volt a vál-

ságból való normális kilábaláshoz, mint az 1929—1933. évi válság idején.

A kapitalizmus általános válságának körülményei között gyakoribbá válnak és súlyosbodnak az agrárválságok. A 20-as évek első felében lezajlott agrárválság után 1928-ban újabb súlyos agrárválság kezdődött, amely egészen a második világháborúig tartott. A mezőgazdasági cikkek viszonylagos túltermelése erős áresést idézett elő, amelynek következtében rosszabbodott a parasztság helyzete.

Az Egyesült Államokban a farmerek termékeiért fizetett árak indexe 1921-ben az 1920-as színvonal 58,5%-ára, 1932-ig pedig az 1928-as színvonal 43,6%-ára esett vissza. Ennek következtében erősen hanyatlott a mezőgazdasági termelés színvonala, és csökkent a parasztok jövedelme. Az Egyesült Államokban a mezőgazdasági termelés 1934-ig az 1928-as színvonal 67,9%-ára, az 1920-as színvonalnak pedig 70,6%-ára esett vissza.

A parasztság zömének tönkrejutása és pauperizálódása erősíti e tömegek körében a forradalmi hangulatot, s a parasztságot a kapitalizmus ellen a munkásosztály vezetésével vívott harc útjára tereli.

A kapitalizmus általános válságának körülményei között a tőkés újratermelés és a tőkés ciklus menetére nagy befolyása van a fegyverkezési hajszának és a világháborúknak, amelyeket a monopóliumok a maximális profit biztosítására használnak ki. A hadiinflációs tényezők eleinte a konjuktúra ideiglenes megélénkülésére vezethetnek. A háborús előkészületek elodázhatják a gazdasági válság kitörését a tőkés országokban. A háború és a gazdaság militarizálása azonban nem menthetik meg a tőkés gazdaságot a válságoktól. Mi több, igen fontos tényezői a gazdasági válságok súlyosbodásának és élesebb formában való jelentkezésének. A világháborúk óriási pusztítást visznek végbe a termelőerőkben és a társadalmi vagyonban: a gyárakban, a felhalmozott anyagi értékekben és az emberéletben. A háborúk azzal, hogy fokozzák a dolgozók elnyomorodását, a tőkés gazdaság fejlődésének egyenlőtlenségét és aránytalanságát, újabb, még súlyosabb túltermelési válságok feltételeit készítik elő.

Ugyanígy, a fegyverkezési hajsza és a háborús előkészületek, noha ideiglenesen elodázzák a válság kirobbanását, megteremtik azokat a feltételeket, amelyek következtében a válság még élesebb formában robban ki. A gazdaság militarizálása azt jelenti, hogy a termelőeszközök és a fogyasztási cikkek termelésének csökkentése révén bővül a hadsereg számára szükséges fegyverek és hadianyagok gyártása, mérhetetlenül emelkednek az adók és nő a drágaság, ami elkerülhetetlenül a lakosság fo-

gyasztásának erős csökkenésére vezet, s újabb gazdasági válság kirobbanását készíti elő.

A rothadás fokozódása az általános válság időszakában a termelés ütemének általános lassúbbodásában mutatkozik meg. A kapitalista világ ipari termelésének átlagos évi növekedési üteme a következőképpen alakult: 1890-től 1913-ig 3,7%, az 1913 és 1929 közötti időszakban 2,4%, míg az 1929-től 1938-ig terjedő időszakban a termelés nem növekedett, hanem csökkent.

A kapitalizmus általános válságának időszakában a monopolista burzsoázia, abban a törekvésében, hogy feltartóztassa a tőkés rendszer bukását, és megtartsa uralmát, dühödt támadást intéz a dolgozók életszínvonala ellen, és rendőri módszereket honosít meg az igazgatás terén. Valamennyi fő tőkés országban fokozott ütemben halad előre az állami-monopolista kapitalizmus kialakulása.

A burzsoázia, amely már nem tud a parlamentarizmus és a burzsoá demokrácia régi módszereivel uralkodni, több országban — Olaszországban, Németországban, Japánban és másutt — fasiszta rendszert léptetett életbe. A *fasizmus* a finánctőke legreakciósabb és legagresszívebb csoportjainak nyílt, terrorista diktatúrája. A fasizmus célja az, hogy az országon belül szétzúzza a munkásosztály szervezeteit és elnyomjon minden haladó erőt, külső viszonylatban pedig hódítóháborút készítsen elő és robbantson ki a világuralomért. A fasizmus ezeket a célokat a terror és a szociális demagógia módszereivel igyekszik elérni.

Az 1929—1933. és az 1937—1938. évi gazdasági világválság tehát erősen kiélezte mind a tőkés országokon belüli, mind a tőkés országok közötti ellentéteket. Az imperialista államok ezekből az ellentétekből a világ ismételt újrafelosztására irányuló háború előkészítésében keresték a kivezető utat.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A kapitalizmus általános válsága az egész tőkés világrendszer átfogó válsága. Ez a válság a gazdasági és a politikai életre egyaránt kiterjed. Alapja egyrészt a tőkés gazdasági világrendszer egyre fokozódó bomlása, másrészt a kapitalizmusról levált országok növekvő gazdasági ereje.

2. A kapitalizmus általános válsága egész történelmi időszakra terjed, amelynek tartalma a kapitalizmus bukása és a szocializmus győzelme — nemzetközi méretekben. A kapitalizmus általános válsága az első világháború időszakában kezdődött, különösen annak következtében, hogy a Szovjetunió levált a tőkés rendszerről.

3. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom az emberiség történetében gyökeres fordulatot jelentett a régi, kapitalista világból az új, szocialista világ felé. A világnak két rendszerre, kapitalista és szocialista rendszerre szakadása és e két rendszer harca a kapitalizmus általános válságának fő ismertetőjele. A világnak két rendszerre szakadásával a gazdasági fejlődés két vonala alakult ki: míg a tőkés rendszer egyre jobban belebonyolódik a megoldhatatlan ellentmondásokba, a szocialista rendszer töretlenül felfelé ívelő vonalban, válságok és katasztrófák nélkül fejlődik.

4. A kapitalizmus általános válságának szerves része az imperializmus gyarmati rendszerének válsága. Ez a válság abban áll, hogy kibontakozik a nemzeti felszabadító harc, amely megrendíti az imperializmus pilléreit a gyarmatokon. Az elnyomott népek nemzeti felszabadító harcának a munkásosztály áll az élére. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom óriási forradalmi aktivitásra serkentette az elnyomott népeket, és megnyitotta a proletariátus vezette gyarmati forradalmak korszakát.

5. A kapitalizmus általános válságának körülményei között, annak következtében, hogy egyes országok leváltak az imperializmus rendszeréről, hogy fokozódik a dolgozók elnyomorodása és a gyarmatokon fejlődik a kapitalizmus — egyre jobban kiéleződik a piacprobléma. A kapitalizmus általános válságának jellemző vonása az üzemek kapacitásának krónikus kihasználatlansága és a krónikus tömegmunkanélküliség. A piacprobléma kiéleződése, az üzemek kapacitásának krónikus kihasználatlansága és a krónikus tömegmunkanélküliség nyomán súlyosbodnak a gazdasági válságok, és lényeges változások mennek végbe a tőkés ciklusban.

XXI. FEJEZET

A KAPITALIZMUS ÁLTALÁNOS VÁLSÁGÁNAK ELMÉLYÜLÉSE A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A második világháború és a kapitalizmus általános válságának második szakasza. Lenin a tudományos előrelátás alapján megállapította, hogy az első világháború után az imperialista ellentétek következtében kirobbanó további háborúk következnek. „Mindenki látja — mondta az 1914—1918-as háború be-

fejezése után —, hogy elkerülhetetlen egy újabb ugyanilyen háború, ha az imperialisták és a burzsoázia maradnak hatalmon"[1].

A befolyási övezeteknek az imperialista országok között az első világháború nyomán végbement felosztása még kevésbé volt tartós, mint a háború előtti. Anglia és Franciaország szerepe a világ ipari termelésében jelentősen csökkent, helyzetük a tőkés világpiacon rosszabbodott. Az amerikai monopóliumok, amelyek a háború idején derekasan megszedték magukat, bővítették termelési kapacitásukat, és a tőkekivitel tekintetében első helyre kerültek a kapitalista világban. Németország, amely az első világháborúban vereséget szenvedett, amerikai és angol kölcsönök segítségével mihamar helyreállította nehéziparát, és követelni kezdte a befolyási övezetek újrafelosztását. Japán a Kína elleni agresszió útjára lépett. Olaszország több idegen gyarmati birtokra jelentette be igényét.

Ilyenformán annak a törvénynek az érvényesülése, amely szerint a tőkés országok egyenlőtlenül fejlődnek, az első világháború utáni időszakban a tőkés világrendszeren belüli egyensúly újabb erős felbillenésére vezetett. A kapitalista világ ismét két ellenséges táborra szakadt, s ennek a következménye volt a második világháború.

A második világháborút, amelyet a nemzetközi imperialista reakció erői készítettek elő, a fasiszta államok — Németország, Japán és Olaszország — tömbje robbantotta ki. Az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország kormánykörei, abban a törekvésükben, hogy a német fasizmus és a japán imperializmus agresszióját a Szovjetunió ellen irányítsák, mindent elnéztek az agresszoroknak, és minden lehető módon a háború kirobbantására ösztökélték őket. Ez a háború Németország és rabló szövetségesei részéről hódító, rablóháború volt. Ugyanakkor a Szovjetunió és a fasiszta támadás áldozatává lett népek részéről igazságos, felszabadító háború volt.

A második világháború a hadműveletek méreteit, a fegyveres erők létszámát, a haditechnika alkalmazásának arányait, az emberáldozatok nagyságát és a megsemmisült anyagi értékek mennyiségét tekintve messze felülmúlta az első világháborút. Sok európai és ázsiai ország óriási emberveszteséget és példátlan anyagi károkat szenvedett.

A hadviselő államok közvetlen háborús kiadásai mintegy ezermilliárd dollárra rúgtak, s ebben az összegben nincsenek benne a hadműveletek pusztításai nyomán keletkezett károk. Sok európai és ázsiai nép gazdaságának és kultúrájának óriási károkat okozott a német fasiszták és a japán megszállók rablógazdálkodása.

A háború az állami-monopolista kapitalizmus további fejlődésével

[1] *Lenin.* Beszéd a Moszkvai Szovjet ünnepi ülésén. Lásd *Lenin* Művei. 30. köt. Szikra 1953. 427. old.

járt. A monopóliumoknak teljesen alárendelt burzsoá államok háborús intézkedései arra irányultak, hogy a finánctőke mágnásai számára magas monopolprofitot, maximális profitot biztosítsanak. Ezt a célt szolgálták az olyan intézkedések, amelyek értelmében rendkívül kedvező feltételekkel milliárdos hadimegrendeléseket adtak a legnagyobb monopóliumoknak, a monopóliumoknak potom áron állami üzemeket adtak át, a vezető társaságok érdekeinek megfelelően osztották el a hiánynyersanyagokat és a munkaerőt, s kényszereszközökkel száz- meg ezerszámra zárták be, vagy néhány hadiipari cégnek rendelték alá a kis- és középüzemeket.

A hadviselő tőkés hatalmak a háborús kiadásokat az adókból, kölcsönökből és papírpénz kibocsátásából fedezték. A fő tőkés országokban (az Egyesült Államokban, Angliában, Németországban) 1943—1944-ben az adók a nemzeti jövedelemnek mintegy 35%-át emésztették fel. Az infláció óriási áremelkedést idézett elő. A munkanap meghosszabbítása, a munka militarizálása, az adóterhek növekedése, a drágaság fokozódása és a fogyasztás erős visszaesése azt jelentette, hogy még nagyobb arányokat öltött a munkásosztálynak és a parasztság zömének a kizsákmányolása.

A monopóliumok a háború idején mesébe illő profithoz jutottak. Az amerikai monopóliumok profitja — még a valóságosnál kisebb összegeket feltüntető hivatalos adatok szerint is — az 1938. évi 3,3 milliárd dollárról 1941-ig 17,2 millárd, 1942-ben 21,1 milliárd, 1943-ban 25,1 milliárd, 1944-ben pedig 24,3 milliárd dollárra növekedett. Hatalmas profitot vágtak zsebre a háború éveiben Anglia, Franciaország, a fasiszta Németország, Olaszország és Japán monopóliumai.

A háború idején és a háború utáni időszakban még jobban megnövekedett a monopóliumok gazdasági és politikai mindenhatósága, igájuk a tőkés országokban még nyomasztóbb lett. Különösen hatalmas arányokat öltöttek az olyan amerikai monopóliumok műveletei, mint az Acéltröszt, a Du Pont vegyiipari konszern, a General Motors és a Chrysler autócégek, a General Electric villamosipari monopólium stb. Például a General Motors konszernnek jelenleg az Egyesült Államokban 102 gyára, 20 más országban pedig 33 gyára van, s ezekben a gyárakban körülbelül félmillió munkás dolgozik.

A második világháború azzal végződött, hogy a hitlerellenes koalícióban részt vevő országok fegyveres erői teljesen szétzúzták a fasiszta államokat. Ebben döntő szerepe volt a Szovjetuniónak, amely megmentette a fasiszta leigázóktól Európa népeinek civilizációját, szabadságát, függetlenségét és magát az európai népek létét. A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja megmutatta a világ első szocialista államának erejét és hatalmát, a szocialista társadalmi és államrend óriási előnyeit.

A háború a tőkés világrendszer további gyengülésére vezetett. A háború idején mind a két egymással összecsapott tőkés koalíció abban reménykedett, hogy leveri ellenfelét és megszerzi a világuralmat. Ebben kerestek kivezető utat az általános válságból. Mind a két tőkés csoportosulás arra számított, hogy a Szovjetunió elpusztul, vagy legalábbis lényegesen meggyengül a háború folyamán, hogy sikerül elfojtani az anyaországok mun-

kásmozgalmát és a gyarmatokon folyó nemzeti felszabadító mozgalmat. Az Egyesült Államok arra törekedett, hogy kiüsse a nyeregből legveszélyesebb versenytársait, Németországot és Japánt, megszerezze magának a világ felvevőpiacait és nyersanyagforrásait, s kivívja a világuralmat.

Az imperialisták számításai a szovjet nép hősi harca, a Szovjetunió gazdasági és katonai ereje, valamint az európai és ázsiai imperialistaellenes nemzeti felszabadító mozgalom hatalmas fellendülése következtében meghiúsultak. A háború a Szovjetunió megsemmisülése vagy meggyengülése helyett a Szovjetunió megerősödésére, nemzetközi tekintélyének megnövekedésére vezetett. A forradalmi mozgalom meggyengülése és veresége helyett a háború nyomán újabb országok váltak le a tőkés rendszerről. A fasiszta agresszorok veresége lehetővé tette az európai és ázsiai népi felszabadító mozgalom nagyarányú kibontakozását. „A kialakult új helyzetben, különösen a Szovjetuniónak ebben a háborúban betöltött döntő szerepe folytán, lehetővé vált, hogy a háború utáni időszakban egész sor ország letérjen a fejlődés kapitalista útjáról és új útra, a népi demokratikus államok létrehozásának és fejlesztésének útjára lépjen. Ezzel új szakasz kezdődött a nemzetközi szocializmus fejlődésében"[1].

Közép- és Délkelet-Európa egész sor országának — Lengyelországnak, Csehszlovákiának, Romániának, Magyarországnak, Bulgáriának, Albániának népei lerázták magukról a reakciós rendszerek igáját, népi demokratikus köztársaságokat hoztak létre, gyökeres társadalmi és gazdasági átalakításokat hajtottak végre, és a szocializmus építésének útjára léptek. A világimperializmus komoly veresége, a béke és demokrácia táborának kimagasló sikere volt a Német Demokratikus Köztársaság megalakulása, amely támasza a német nép demokratikus erőinek az egységes, demokratikus és békeszerető Németország megteremtéséért folytatott harcban.

A gyarmatok és függő országok népeinek további leigázása helyett a nemzeti felszabadító harc új, hatalmas fellendülése következett be ezekben az országokban. A nagy kínai nép történelmi jelentőségű győzelme nyomán egy óriási, 600 millió lakosú ország szakadt ki az imperializmus uralma alól. Számos európai és ázsiai országnak a tőkés világról való leválása következtében most az emberiségnek már több mint egyharmada felszabadult a kapitalista járom alól.

Mindez a szocializmus és a kapitalizmus erőviszonyainak további megváltozására vezetett — a szocializmus javára, a ka-

[1] *V. M. Molotov.* Beszéd az SZKP XIX. kongresszusán. Lásd Az SZKP XIX. kongresszusának anyaga. Szikra 1952. 12. old.

pitalizmus hátrányára. Most a társadalmi haladás, a béke és demokrácia ügyét a Szovjetunióval együtt védelmezik az európai népi demokratikus országok, a Kínai Népköztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság. Ezenkívül milliók meg milliók harcolnak tevékenyen az imperializmus ellen, a társadalmi és nemzeti felszabadulásért a kapitalista országokban és a tőke uralmának még alávetett gyarmati országokban.

A második világháború időszakában, különösen az európai és ázsiai népi demokratikus országoknak a tőkés rendszerről való leválása után, kibontakozott *a kapitalizmus általános válságának második szakasza,* amelyet e válság további elmélyülése és kiéleződése jellemez.

Két tábor kialakulása a nemzetközi küzdőtéren és az egységes világpiac szétesése. Azok az európai és ázsiai országok, amelyek a második világháború után leváltak a tőkés rendszerről, a Szovjetunióval együtt megalakították a kapitalizmus táborával szembenálló egységes és hatalmas szocialista tábort. A két tábor — a szocialista tábor, élén a Szovjetunióval, és az Egyesült Államok vezette kapitalista tábor — a gazdasági fejlődés két vonalát testesíti meg. Az egyik vonal — a gazdasági erősödésnek, a békés gazdaság szakadatlan fejlődésének, a Szovjetunióban és a népi demokratikus országokban élő dolgozó tömegek állandóan növekvő jólétének vonala. A másik vonal — a kapitalizmus gazdaságának, tehát a termelőerők egy helyben topogásának, a gazdaság militarizálásának, a dolgozók számára a tőkés világrendszer egyre mélyülő általános válsága közepette az életszínvonal leszállításának vonala.

A két tábor — a szocialista és a kapitalista tábor — két ellentétes nemzetközi politikai irányvonalat testesít meg. Az Egyesült Államok és más imperialista államok kormánykörei egy új világháború előkészítésének és országuk fasizálásának útját járják. A szocialista tábor harcol az új háborúk veszélye és az imperialista terjeszkedés ellen, a fasizmus végleges megsemmisítéséért, a béke és a demokrácia megszilárdításáért.

A második világháborúnak és a nemzetközi küzdőtéren a két tábor kialakulásának közgazdasági szempontból legfontosabb következménye *az egységes, mindent átfogó világpiac szétesése* volt. „A két ellentétes tábor létezésének közgazdasági eredménye az lett, hogy szétesett az egységes, mindent átfogó világpiac, aminek következtében most két, egymással szintén szembenálló, párhuzamos világpiac van"[1]. Ebből szükségszerűen kö-

[1] *Sztálin.* A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. Szikra 1953. 32. old.

vetkezett a kapitalizmus általános válságának további elmélyülése.

A háború utáni időszakban a szocialista tábor országai gazdaságilag tömörültek, s megszervezték a szoros gazdasági együttműködést és a kölcsönös segítségnyújtást. A szocialista táborhoz tartozó országok gazdasági együttműködésének az alapja a kölcsönös segítésnek és a közös gazdasági fellendülés elérésének őszinte vágya. A fő kapitalista országok — az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország — megpróbálkoztak a Szovjetunió, Kína és az európai népi demokráciák gazdasági blokád alá helyezésével, s azt remélték, hogy megfojthatják ezeket az országokat. De csak azt érték el, hogy akaratukon kívül elősegítették az új, párhuzamos világpiac kialakulását és megszilárdulását. A szocialista táborhoz tartozó országok gazdaságának válságnélküli fejlődése következtében az új világpiac nem ismer elhelyezési nehézségeket, felvevőképessége állandóan nő.

Az egységes világpiac szétesése következtében véget ért a piacok viszonylagos stabilitása, amely a kapitalizmus általános válságának első szakaszában megvolt. A kapitalizmus általános válságának második szakaszára a tőkés világpiac felvevőképességének csökkenése jellemző. Ez azt jelenti, hogy a fő kapitalista országok (az Egyesült Államok, Anglia, Franciaország) számára elkerülhetetlenül szűkülni fog az a terület, amelyen a világ erőforrásait kiaknázhatják, s rosszabbodni fognak számukra a világ felvevőpiacának feltételei. A háború utáni időben a tőkés országokban fokozódott az üzemek krónikus kihasználatlansága. Különösen vonatkozik ez az Egyesült Államokra, noha a második világháború befejezése után az Egyesült Államok különböző iparágaiban hatalmas termelési kapacitásokat részben leállítottak, részben pedig megsemmisítettek.

Minthogy a fő kapitalista országok számára szűkul az a terület, amelyen a világ erőforrásait kiaknázhatják, az imperialista tábor országai között fokozódik a harc a felvevőpiacokért, a nyersanyagforrásokért és a tőkebefektetési területekért. Az imperialisták, mindenekelőtt pedig az amerikai imperialisták, a hatalmas piacok elvesztése folytán bekövetkezett nehézségeiket úgy igyekeznek megoldani, hogy versenytársaik rovására fokozottan terjeszkednek, agresszív cselekedeteket hajtanak végre, fegyverkezési hajszát folytatnak és militarizálják a gazdaságot. Mindez azonban még jobban elmélyíti a kapitalizmus ellentmondásait.

Az imperialista gyarmati rendszer válságának kiéleződése. A kapitalizmus általános válságának második szakaszát a gyarmati rendszer válságának erős kiéleződése jellemzi. Az imperia-

lista hatalmak arra törekednek, hogy a függő országok népeire hárítsák át a háború és a háború következményei által előidézett nehézségeket. A gyarmatvilág dolgozó lakosságának életszínvonala katasztrofálisan hanyatlik. Mindez fokozza a gyarmatok és az anyaországok közötti ellentéteket. Az amerikai monopóliumok azzal a jelszóval, hogy „segítséget" nyújtanak a fejletlen országoknak, lépésről lépésre benyomulnak a nyugateurópai országok gyarmataira és befolyási övezeteibe, s ennek következtében még nagyobb arányokat ölt a leigázott népek fosztogatása, és elmélyülnek az imperialista hatalmak közötti ellentétek. Ugyanakkor az iparnak a háború következtében számos gyarmati és félgyarmati országban végbement fejlődése előmozdította a proletariátus növekedését, s ez a proletariátus egyre erőteljesebben száll szembe az imperializmussal.

Ezeknek a körülményeknek a hatására fokozódott a gyarmatvilág népeinek nemzeti felszabadító harca. A német és a japán imperializmus fegyveres erőinek szétzúzása új, kedvező feltételeket teremtett e harc sikeres kimenetele számára.

A második világháború, valamint a gyarmati és a függő országokban folyó nemzeti felszabadító harc újabb fellendülése következtében valóra válik *az imperializmus gyarmati rendszerének összeomlása.* Ezt az összeomlást mindenekelőtt az mutatja, hogy több gyarmati országban áttörték az imperializmus frontját, s ezek az országok leváltak az imperializmus világrendszeréről. Egyre jobban szűkül a gyarmati kizsákmányolás területe.

Igen nagy történelmi jelentőségű változások mentek végbe Ázsiában és a Csendes-óceán térségében, a földtekének azon a területén, ahol több mint egymilliárd ember él. E változások közül első helyen áll a Kínai Kommunista Párt vezette nagy kínai népnek az amerikai meg a japán imperializmus és a belső feudális reakció egyesült erőin aratott győzelme. A kínai népi forradalom győzelme a világ legnagyobb félgyarmati országában felszámolta a feudális kizsákmányolók és a külföldi imperialisták uralmát. A *Kínai Népköztársaság* megalakulása az oroszországi Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a Szovjetunió nak a második világháborúban aratott győzelme után a legnagyobb csapás volt az imperializmus egész rendszerére. Népköztársaság jött létre *Koreában* és *Indokínában.*

Az imperialista hatalmak harca a Kína fölötti uralom megszerzéséért különösen feszült nemzetközi légkört teremtett Ázsiában és a Csendes-óceán térségében. Ma Kína önálló nagyhatalom, amely teljes nemzeti szuverenitással rendelkezik, és a nemzetközi küzdőtéren független politikát folytat. A Kínai Nép-

köztársaság, amelyet a barátság és az együttműködés szoros kötelékei fűznek a Szovjetunióhoz és a szocialista tábor többi országához, a béke és demokrácia hatalmas tényezője a Távol-Keleten és az egész világon.

Lényeges változások történtek Ázsiának és a Csendes-óceán térségének más országaiban is. Az angol imperializmus a több mint 440 millió lakosú Indiában folyó nemzeti felszabadító mozgalom nyomására kénytelen volt lemondani ennek az országnak gyarmati kormányzásáról. Indiát két dóminiumra osztották: Indiára és Pakisztánra, s a hatalom a helyi uralkodó osztályok kezébe ment át: Ceylon brit gyarmatból szintén dominium lett. Hollandia hasonló körülmények között kénytelen volt elismerni volt gyarmatának, Indonéziának függetlenségét, Anglia pedig Burma függetlenségét. Az angol imperializmus arra törekszik, hogy megőrizze teljes gazdasági uralmát India, Pakisztán, Ceylon és Burma fölött, s fenntartsa ezeknek az országoknak félgyarmati helyzetét. Ugyanakkor az amerikai monopóliumok azon vannak, hogy megvessék lábukat ezekben az országokban. Az imperialista hatalmak politikája azonban egyre növekvő ellenállásba ütközik ezeknek az országoknak a népeinél, amelyek harcolnak nemzeti szabadságukért és függetlenségükért, az imperializmustól való gazdasági és politikai függőségük megszüntetéséért. A népi-felszabadító mozgalom fejlődése számos leigázott országban hosszantartó fegyveres harcra vezetett, amelyet a néptömegek vívnak a gyarmatosítók ellen (Malájföld, Fülöp-szigetek).

Csatlakoztak a nemzeti felszabadító harchoz Afrika (Madagaszkár, az Aranypart, Kenya, a Délafrikai Unió) gyilkos imperialista elnyomás alatt élő népei. Nő az imperialistákkal szembeni ellenállás a Közel- és Közép-Keleten (Irán, Egyiptom) és Észak-Afrika országaiban (Tunisz, Marokkó). Latin-Amerika országaiban állandóan fokozódik az ellenállás az Egyesült Államok fináncoligarchiájának gazdasági uralmával és politikai elnyomásával szemben.

Az imperialista hatalmak, abban a törekvésükben, hogy feltartóztassák a nemzeti felszabadító mozgalom növekedését, az erőszak módszerein kívül a megtévesztés módszereihez folyamodnak, kihirdetik egyes gyarmatok állítólagos „függetlenségét", ugyanakkor azonban valójában fenntartják teljes uralmukat ezekben az országokban. E manőverek végrehajtásában az imperialisták a feudális reakció erőire (a nagybirtokosokra és más feudálisokra), továbbá a gyarmati országok nagyburzsoáziájának a külföldi tőkével egy húron pendülő nemzetellenes rétegeire támaszkodnak.

Az amerikai imperializmus, a világ reakciós és agresszív erőinek a támasza, az imperialista hatalmaknak azokban a kísérleteiben, hogy részint a megtévesztés módszereivel, részint fegyveres erővel szétzúzzák az elnyomott népek nemzeti szabadságmozgalmait — mindenütt az élen jár.

Az imperialisták reakciós kísérletei, hogy tudniillik meghiúsítsák Ázsia népeinek antiimperialista és antifeudális alapokon történő nemzeti és társadalmi újjászületését, állandóan csődöt mondanak. Az amerikai fegyveres intervenció kudarca Koreában, a francia és az amerikai imperializmus terveinek összeomlása Indokínában világosan megmutatta, hogy visszavonhatatlanul vége azoknak az időknek, amikor az imperialisták fegyveres erővel rá tudták kényszeríteni akaratukat Ázsia népeire, és el tudták fojtani minden szabadság- és függetlenségi törekvésüket.

Az elnyomott népek nemzeti felszabadító mozgalma több új jellegzetességgel gazdagodott. A legtöbb gyarmati országban megnövekedett és megszilárdult a proletariátus és a kommunista pártok vezető szerepe. Ez döntő feltétele annak, hogy az elnyomott népeknek az imperialisták kiűzéséért és a demokratikus átalakítások megvalósításáért vívott harca sikerre vezessen. Az imperialisták és a feudális erők elleni harcban a munkásosztály vezetésével kialakul a nemzeti demokratikus egységfront, erősödik a munkásosztály és a parasztság szövetsége.

Az imperializmus gyarmati rendszerének megkezdődött összeomlása tovább fokozza a tőkés országok gazdasági és politikai nehézségeit, s alapjaiban rendíti meg a kapitalizmust.

A kapitalizmus egyenlőtlen fejlődésének fokozódása. Az amerikai imperializmus terjeszkedése. A második világháború, amely a tőkés országok fejlődésének egyenlőtlensége következtében robbant ki, tovább fokozta ezt az egyenlőtlenséget. Három imperialista hatalom — Németország, Japán és Olaszország — katonai vereséget szenvedett. Nagy veszteségek érték Franciaországot, nagyon komolyan meggyengült Anglia. Ugyanakkor az Egyesült Államok monopóliumai, amelyek megszedték magukat a háborún, megszilárdították pozícióikat a kapitalista világban. A fasiszta agresszoroknak a második világháborúban elszenvedett megsemmisítő veresége után a világreakció és az agresszió központja az Egyesült Államokba helyeződött át.

Az amerikai monopóliumok a maximális profit hajhászása során a háború utáni időszakban, versenytársaik meggyengülését kihasználva, megkaparintották a tőkés világpiac jelentős részét.

Az amerikai külföldi tőkebefektetések már 1949 végére felülmúlták valamennyi többi kapitalista állam külföldi tőkebefektetéseinek együttes összegét. A külföldön befektetett amerikai tőkék összege 1939 végén 11,4 milliárd dollár volt, s ez az összeg 1953 végéig 39,5 milliárd dollárra emelkedett. Az angol külföldi tőkebefektetések teljes összege az 1938. évi 3,5 milliárd font sterlingről 1951-ig 2 milliárd font sterlingre csökkent. Az Egyesült Államok a maga kezében összpontosította a tőkés országok aranykészletének túlnyomó részét, és a tőkés országok fő hitelezője lett.

Az amerikai terjeszkedés az első időkben az „Európa háború utáni helyreállításához nyújtott segítség" jelszavával lépett fel. Az amerikai imperialistáknak az 1948—1952-re szóló Marshall-tervvel az volt a céljuk, hogy leigázzák a nyugat-európai országokat, megfojtsák iparukat, megszüntessék nemzeti szuverenitásukat, bevonják ezeket az országokat az agresszív amerikai politika hatókörébe, és siettessék gazdaságuk militarizálását. A Marshall-terv volt az alapja az északatlanti szerződésnek, ennek az agresszív szövetségnek, amelyet 1949-ben hozott létre az amerikai imperializmus Anglia kormányköreinek aktív támogatásával, saját világuralmának megvalósítása céljából. A Marshall-tervet a „kölcsönös biztonsági" program váltotta fel, amelynek értelmében amerikai „segélyt" most már csak fegyverkezésre, egy újabb háború előkészítésére adnak. Ezzel az amerikai imperializmus végképp levetette álarcát, amelyet azért vett fel, hogy a tőkés országok gazdaságának „helyreállítóját" lássák benne.

Az amerikai finánccoligarchiának azok a számításai, hogy megteremti uralmát a tőkés világpiacon, kudarcot vallottak. Az Egyesült Államok az összeszűkült tőkés világpiacon szembetalálta magát a nyugat-európai országok, elsősorban Anglia megnövekedett versenyével. A felvevőpiacokért folytatott harc még jobban kiéleződött annak következtében, hogy alig 5—6 évvel a második világháború befejezése után Nyugat-Németország és Japán monopóliumai újból bekapcsolódtak ebbe a harcba. Az Egyesült Államok imperialistái a tőkés világpiac szűkülése folytán elszenvedett veszteségeikért féktelen gazdasági és politikai terjeszkedéssel, más tőkés országok teljes vagy részleges alárendelésével, nemzeti függetlenségük tényleges megszüntetésével akarják kárpótolni magukat.

A háború idején az amerikai kivitel az európai országok, mindenekelőtt Anglia kivitelének erős csökkenése folytán jelentősen megnövekedett. 1945-ben az Egyesült Államok kivitelének részesedése a tőkés országok együttes kivitelében az 1937. évi 12,6%-kal szemben 40,1% volt, míg Anglia kivitelének részesedése ugyanezen idő alatt 9,9%-ról 7,4%-ra csökkent. De a háború befejezése után, a világpiacon folyó harc kiéleződése és az európai országok kivitelének növekedése következtében, csökkent az Egyesült Államok kivitelének részesedése a tőkés országok kivitelében, s 1953-ban 21,1%-nak, Angliáé pedig ugyanabban az évben 10,1%-nak felelt meg.

Az amerikai monopóliumok minden követ megmozgatnak annak érdekében, hogy növeljék a kapitalista tábor többi országába irányuló árukivitelüket, s e céljuk elérésére egyaránt fel-

használják az ezeknek az országoknak nyújtott uzsorakölcsönöket és a leplezetlen dömpinget. Ugyanakkor az Egyesült Államok messzemenően elzárja saját belföldi piacát a külföldi áruk elől, mégpedig oly módon, hogy rendkívül magas vámokat állapít meg ezekre az árukra. Az amerikai külkereskedelemnek ez az egyoldalú jellege krónikus dollárdeficitet idéz elő más tőkés országokban, ami azt jelenti, hogy ezeknek az országoknak nincs elég dollárjuk az Egyesült Államokból behozott áruk megfizetésére.

Az Egyesült Államok gazdasági terjeszkedése az országok között a történelem folyamán kialakult, sokoldalú gazdasági kapcsolatok megszakadására vezet. Az amerikai imperializmus megfosztja Nyugat-Európát attól a lehetőségtől, hogy élelmiszert és nyersanyagot kapjon a kelet-európai országokból, amelyek ezeket az árukat nyugat-európai iparcikkek ellenében szállították. A tőkés gazdaság háború utáni nehézségeinek súlyosbodását előidéző tényezők közül az egyik éppen az a körülmény, hogy az imperialisták maguk csapták be saját maguk előtt a demokratikus tábor világpiacának kapuját, amikor csaknem teljesen megszüntették a kereskedelmet a Szovjetunióval, a Kínai Népköztársasággal és az európai népi demokratikus országokkal.

A második világháború utáni években (1946-tól 1953-ig) az Egyesült Államok kivitele évi átlagban 13,3 milliárd dollár volt, behozatala pedig csupán 8,2 milliárd dollár; az Egyesült Államok évenként átlag 1,3 milliárd dollár értékű árut importált a nyugat-európai országokból, s körülbelül 4 milliárd dollár összegben exportált árukat ezekbe az országokba. Nyolc év alatt a nyugat-európai országokba kivitt és az ezekből az országokból behozott cikkek árösszegének különbsége elérte a 21,6 milliárd dollárt.

Az Egyesült Államoknak a most már a demokratikus táborhoz tartozó országokkal lebonyolított áruforgalma 1951-ben 1937-hez viszonyítva egytizedére, Angliáé egyhatodára, Franciaországé kevesebb mint egynegyedére csökkent.

Az amerikai imperializmus a népek nemzetközi kizsákmányolója és leigázója, olyan erő, amely bomlasztja a többi tőkés ország gazdaságát. Az amerikai monopóliumok terjeszkedése érzékeny csapásokat mér az angol és a francia monopóliumok érdekeire. Az amerikai monopóliumok „segítség" ürügyével, hitelnyújtás révén megvetik lábukat ezeknek az országoknak a gazdasági életében, s abban a törekvésükben, hogy azok gazdaságát az Egyesült Államok gazdaságának függvényévé változtassák, fontos pozíciókat ragadnak magukhoz az angol és a francia gyarmatokon. Anglia és Franciaország mint olyan imperialista országok, amelyek számára elsőrendű jelentőségű az olcsó nyersanyag és a biztos felvevőpiac, nem tűrhetik a végtelenségig ezt

a helyzetet. Az amerikai iga alá került legyőzött országok — Nyugat-Németország, Japán és Olaszország — szintén nem törődhetnek bele abba a szánalmas sorsba, amelyre a világuralomra igényt tartó amerikai imperialisták ítélték őket.

Lenin, az Egyesült Államok és más tőkés hatalmak közötti ellentétek alapjait elemezve, már 1920-ban megállapította: „Amerika erős, most mindenki adósa, minden tőle függ, egyre jobban gyűlölik, kirabol mindenkit... Amerika nem tud kibékülni a többi országgal, mert igen mély gazdasági ellentét van közöttük, mert Amerika gazdagabb a többinél"[1].

A második világháború után az imperializmus összeszűkült táborán belül még nagyobb arányokat öltött a fejlődés egyenlőtlensége, ami elkerülhetetlenül a tőkés országok közötti *ellentétek* további *növekedésére* vezet. Ezek között a fő ellentétek *az Egyesült Államok és Anglia ellentétei.* Ezek az ellentétek jutnak kifejezésre abban a nyílt harcban, amely az amerikai és az angol monopóliumok között dúl az árufelvevő piacokért (különösen a Brit Birodalom országaiban, nevezetesen Ausztráliában, Kanadában, Indiában stb.), a nyersanyagforrásokért (mindenekelőtt az ásványolajért, a nyersgumiért, a színes- és ritka fémekért), s általában a befolyási övezetekért (Nyugat-Európában, a Közel- és Távol-Keleten, Latin-Amerikában). Az imperialista államoknak az Egyesült Államok összetákolta, s a szocialista tábor országai ellen irányuló agresszív blokkjai nem küszöbölhetik ki az e blokkok részvevői közötti kibékíthetetlen ellentéteket és konfliktusokat, amelyek a tőke uralma alatt levő terület összezsugorodása idején, a magas monopolprofitért folytatott harc során keletkeznek. Ezért most is érvényes az a lenini tétel, amely szerint az imperializmus korszakában a tőkés országok egyenlőtlen fejlődésének törvénye folytán *a tőkés országok között elkerülhetetlenek a háborúk.*

Az imperialista hatalmak — mindenekelőtt az Egyesült Államok — agresszív kormánykörei mindjárt a második világháború befejezése után olyan politikát kezdtek folytatni, amelynek célja egy harmadik világháború előkészítése. A monopóliumok szekértolói a népek megtévesztésére törekednek, amikor azt állítják, hogy a háború azért elkerülhetetlen, mert a mai világban két ellentétes rendszer, kapitalizmus és szocializmus létezik. A történelmi tények megcáfolják ezt a koholmányt. Az első világháborút az imperialista ellentétek kiéleződése idézte elő egy olyan világban, amelyben még osztatlanul uralkodott a

[1] *Lenin.* Beszéd az OK(b)P moszkvai szervezetének aktívagyulésén. Lásd *Lenin* Művei. 31. köt. Szikra 1951. 462—463. old.

tőkés rendszer. A második világháború a tőkés országok két koalíciója között kirobbant háborúval kezdődött. A második világháború utáni időszakban a szocialista tábor országai, élükön a Szovjetunióval, szilárdan és következetesen védelmezik a népek közötti béke fenntartásának és megszilárdításának ügyét, s abból az álláspontból indulnak ki, hogy teljesen lehetséges a kapitalista és a szocialista rendszer békés egymás mellett élése és egymásközti gazdasági versenye. A Szovjetuniónak és a népi demokratikus országoknak a politikáját, amely az államok békés együttműködésének fejlesztésére irányul, tekintet nélkül azok társadalmi berendezésére, világszerte támogatják a dolgozó tömegek, világszerte támogatja a béke minden harcosa.

A béke híveinek mozgalma világszerte százmilliókat egyesít, köztük a tőkés országokban élő millió meg millió embert. A népek békéjének és biztonságának védelmezése alapján különböző társadalmi csoportokhoz tartozó, különféle politikai és vallási nézeteket valló emberek tömörülnek. Az új világháborút, amelynek előkészítésén az imperialisták jelenleg fáradoznak, meg lehet akadályozni, ha a népek kezükbe veszik a béke megőrzésének ügyét, és mindvégig kitartanak mellette. „A világ demokratikus erői ma már elég hatalmasak ahhoz, hogy megakadályozzák a háborút, ha egységesen lépnek fel, s le tudják fogni azok kezét, akik hadinyereségre áhítoznak és világuralomra tartanak igényt"[1].

A tőkés országok gazdaságának militarizálása. A kapitalista világrendszer általános válságának a második világháború után bekövetkezett elmélyülése kifejezésre jut a kapitalista ciklusnak a világpiac szétesésében következő további módosulásában.

Az uralkodó monopóliumok a jelenlegi körülmények között, amikor a világpiac szétesett, s a fő tőkés országok számára összeszűkült az a terület, amelyen a világ erőforrásait kiaknázhatják — egyre inkább a gazdaság militarizálásához folyamodnak, mint olyan eszközhöz, amellyel el lehet érni a termelés valamelyes növekedését, és biztosítani lehet a legmagasabb profitot. Csakhogy a gazdaság militarizálása elkerülhetetlenül még jobban kiélezi a tőkés gazdaság megoldhatatlan ellentmondásait.

A gazdaság militarizálásának lényege közgazdasági szempontból az, hogy, először, a késztermék és a nyersanyag egyre nagyobb részét használják fel improduktív katonai fogyasztásra, vagy halmozzák fel óriási stratégiai készletek formájában; másodszor, a haditermelés bővítése a munkások munkabérének to-

[1] *Foster.* Az amerikai földrész rövid politikai története. Szikra 1952. 740. old.

vábbi leszállítása, a parasztság tönkretétele, az adóterhek növelése, a gyarmati és a függő országok népeinek kifosztása útján megy végbe. Mindez jelentősen csökkenti a lakosság vásárlóképességét, az ipari és mezőgazdasági cikkek iránti keresletet, s a polgári célokra történő termelés erős csökkenésére vezet. Ilyenformán a tőkés országok gazdaságának militarizálása elkerülhetetlenül újabb gazdasági válságra vezet, mert elmélyíti a termelési lehetőségek és a lakosság csökkenő fizetőképes kereslete közti aránytalanságot.

A második világháború befejezése után az Egyesült Államok ipara nem jutott el az általános fellendülés szakaszához, hanem rövid ideig tartó és gyenge megélénkülés után már 1948 végén rázúdultak a gazdasági válság csapásai, s ez a válság 1949 folyamán tovább mélyült. Válság jelei mutatkoztak 1949-ben a nyugat-európai tőkés országokban is.

Az a körülmény, hogy az Egyesült Államokban és az Atlanti Szövetséghez tartozó más országokban — különösen 1950 közepétől kezdve, amikor az amerikai imperializmus agresszív háborút indított a koreai nép ellen — bővítették a haditermelést, lehetővé tette a tőkés országok számára a termelés színvonalának egy bizonyos ideig tartó emelését. Ezt azonban a tőkés országok nemzetgazdaságának egyoldalú fejlesztése árán, a gazdaság militarizálásával érték el. Az Egyesült Államokban 1953 második felétől kezdve érlelődni kezdett az újabb gazdasági válság: csökkent az ipari termelés, jelentősen megnövekedtek a raktári készletek, a gyárak kevesebb megrendelést kaptak, emelkedett a teljes és a részleges munkanélküliek száma.

A tőkés országok gazdaságának militarizálása, a féktelen fegyverkezési hajsza a második világháború utáni időszakban, a kapitalizmus növekvő élősdiségének és rothadásának egyik legkirívóbb megnyilvánulása. A militarizálás a monopóliumok profitjának óriási arányú növekedésére vezet. Az állami költségvetésekben állandóan emelkedik a fegyverkezésre fordított közvetlen és közvetett kiadások részaránya. A nemzeti jövedelem egyre nagyobb részét felemésztő állami költségvetések növekedésével együtt nő a költségvetési hiány, növekednek az államadósságok, szétzilálódik a tőkés országok egész költségvetési, pénzügyi és valutarendszere, a pénzforgalomban egyre több a papírpénz, amelynek vásárlóereje állandóan csökken.

Az amerikai monopóliumok profitja a valóságosnál nyilvánvalóan kisebb összegeket feltüntető hivatalos adatok szerint, az 1938. évi 3,3 milliárd dollárról 1953-ig 41,9 milliárd dollárra, vagyis 13-szorosára növekedett. Az amerikai monopóliumok a háború utáni nyolc év alatt több mint 280 milliárd dollár profitot zsebeltek be. Angliában a részvénytár-

saságok profitja az 1938. évi 828 millió font sterlinggel szemben 1951-ben 2953 millió font sterling volt.

A háború utáni években (1946-tól 1953-ig) az Egyesült Államok katonai kiadásainak teljes összege, az Északatlanti Szövetséghez tartozó országok felfegyverzésének és az atombomba-gyártásnak a költségeit is beleszámítva, csaknem 250 milliárd dollár volt. Az Egyesült Államok közvetlen katonai kiadásai az utóbbi három évben (1952—1954-ben) átlagosan felülmúlják az évi 50 milliárd dollárt, vagyis az egész költségvetés 72%-át, a második világháború előtti három év 953 millió dollárjával, vagyis az egész költségvetés 12%-ával szemben. Angliában a katonai kiadások ugyanebben az időszakban 173 millió font sterlingről 1503 millió font sterlingre emelkedtek, ami a háború előtti időszak 18%-ával szemben az egész költségvetés 36%-ának felel meg. Franciaországban az utóbbi öt év alatt a katonai kiadások átlagosan felülmúlták az egész költségvetés egyharmadát.

Az amerikai dollár vásárlóereje 1953-ban az 1939. évinek csak 34,7%-a, az angol font sterlingé 31,3%-a, a francia franké 2,8%-a, az olasz líráé 1,8%-a volt.

Lenin még az első világháború idején, az Egyesült Államok gyorsütemű gazdasági fejlődéséről szólva hangsúlyozta, hogy „éppen ennek *következtében* a legújabb amerikai kapitalizmus élősdi vonásai különös élességgel ütköznek ki"[1]. A második világháború utáni időszakban az amerikai kapitalizmusnak ez az élősdi jellege elválaszthatatlanul összefügg azzal, hogy az Egyesült Államok gazdasági életében egyre szembetűnőbben ütköznek ki az uzsorás államra jellemző tendenciák. Az élősdiség fokozódása világosan megnyilvánul az állam improduktív kiadásainak növekedésében, amelyeknek oka a fegyverkezési hajsza és a nemzetgazdaság minden területre kiterjedő militarizálása. Az élősdiség fokozódása jut kifejezésre abban, hogy a mezőgazdaság egyre jobban elmarad az ipar mögött, hogy óriási arányokban nő a munka nélküli jövedelem és a burzsoáziának még az amerikai méretek szem előtt tartásával is hallatlan pazarlása, hogy a burzsoázia megvesztegeti a korrupt szakszervezeti bürokráciát, amely bel- és külpolitikai téren egyaránt odaadó támasza az amerikai monopóliumoknak.

A munkásosztály elnyomorodásának fokozódása a tőkés országokban. A kapitalizmus általános válságának a második világháború után bekövetkezett elmélyülése a proletariátus további elnyomorodására vezetett. A monopóliumok, amelyek a tőkés világpiac összeszűkülésének körülményei között is maximális profitra törekednek, óriási mértékben fokozzák a munkások kizsákmányolását. A monopoltőke a dolgozók vállára hengeríti át a háborúnak és a gazdaság militarizálásának minden terhét.

---

[1] *Lenin.* Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka. Lásd *Lenin* Művei. 22. köt. Szikra 1951. 313. old.

A második világháború utáni időszakot az jellemzi, hogy még jobban elmélyült a tőkés társadalom pólusai között tátongó szakadék. A proletariátus kizsákmányolásának fokozódása mindenekelőtt abban jut kifejezésre, hogy csökken a munkások reálbére. A reálbér csökkenésének igen fontos tényezője az állandó tömegmunkanélküliség. Emellett állandóan rosszabbodnak a foglalkoztatott munkások munkaviszonyai, mégpedig annak következtében, hogy nagymértékben alkalmazzák a különféle izzasztó munkabér-rendszereket, amelyek lehetővé teszik a munkaintenzitás határtalan fokozását.

A monopóliumok a jobboldali szocialisták és a reakciós szakszervezeti bürokraták támogatásával arra törekednek, hogy a névleges munkabér „befagyasztása", vagyis az infláció és az adóterhek növekedésének körülményei között a névleges bér emelésének megtiltása révén csökkentsék a munkások reálbérét. Az infláció következtében nő a drágaság, gyors ütemben emelkedik a fogyasztási cikkek ára, s ilyenformán nő a névleges és reálmunkabér közötti különbség. A külső terjeszkedést és a tőkés országok gazdaságának militarizálását a dolgozókra nehezedő adóterhek nagyarányú növelése árán valósítják meg. A munkásosztályt illetően az életszínvonal hanyatlásának egyik tényezője a lakbérek gyors növekedése és a lakásviszonyok rosszabbodása. A reálbér csökkenése következtében egyre romlik a munkáslakosság táplálkozása.

Erősen rosszabbodik a tőkés országok dolgozó értelmiségének helyzete: nő soraiban a krónikus tömegmunkanélküliség, jövedelme a drágaság, az adók és az infláció növekedése következtében csökken.

Franciaországban és Olaszországban a munkások reálbére 1952-ben a háború előtti reálbér felét sem érte el, Angliában pedig 20%-kal volt alacsonyabb a háború előttinél.

A tőkés országokban 1950-ben a teljes és a részleges munkanélküliek száma elérte a 45 milliót, ami a családtagokkal együtt több mint 150 millió embert jelentett. Az Egyesült Államokban 1952-ben, a haditermelés növekedése ellenére, mintegy 3 millió teljes és 10 millió részleges munkanélkülit, Angliában több mint félmillió teljes, Nyugat-Németországban pedig csaknem 3 millió teljes és részleges munkanélkülit számláltak. Olaszországban több mint 2 millió teljes munkanélkülit és még több részleges munkanélkülit tartottak nyilván. Japánban mintegy 10 millió volt a teljes és a részleges munkanélküliek száma. Azóta a munkanélküliség a tőkés országokban még jobban megnövekedett. Az Egyesült Államokban 1954 elején a teljes munkanélküliek száma elérte a 3,7 milliót, a részleges munkanélküliek száma pedig a 13,4 milliót.

Az Egyesült Államokban a lakosságot terhelő egyenesadók az 1952—1953-as költségvetési évben az 1937—1938-as költségvetési évhez viszonyítva — még a valuta elértéktelenedésének figyelembevételével is — 12-szeresükre emelkedtek. A nyugat-európai országokban, ahol a má-

sodik világháború előtt is nagyon nyomasztó volt az adóteher, az adók ugyanezen időszakban a következő arányban emelkedtek: Angliában kétszeresükre, Franciaországban 2,6-szeresükre, Olaszországban másfélszeresükre.

A kapitalista tábor valamennyi országában jelentősen csökkent a lakosság zömének élelmiszerfogyasztása. Még erősebben hanyatlott a nép fogyasztási színvonala a gyarmati és a függő országokban, ahol a rendszeres rossz táplálkozás és az éhezés tíz- meg százmilliók állandó osztályrésze.

A munkáscsaládok lakbére az Egyesült Államokban 1952-ben több mint 190%-kal volt magasabb az 1939-ben fizetett lakbéreknél.

Az Egyesült Államokban a Népszámlálási Hivatal adatai szerint 1949 folyamán a családok 72,2%-ának jövedelme még a hivatalosan megállapított rendkívül szűkös létminimumot sem fedezte, s ugyanakkor a családok 34,4%-a a létminimum felénél kevesebb, 18,5%-uk a negyedénél kevesebb, 9,4%-uk pedig a nyolcadánál is kevesebb jövedelemmel rendelkezett. Több mint 5,5 millió amerikai alkalmi keresetekből tartja fenn magát.

A tőkés országokban a lakosság széles rétegeinek egyre rosszabbodó anyagi helyzete a néptömegek elégedetlenségének növekedésére, a monopoltőke elleni harc fokozódására vezet. Ez abban jut kifejezésre, hogy a tőkés országokban fellendül a sztrájkmozgalom, erősödnek a haladó szakszervezetek, amelyek az 1945-ben alapított Szakszervezeti Világszövetségben egyesülnek, fejlődnek a kommunista pártok, egyre nő a tömegbefolyásuk, mind nagyobb arányokat ölt a munkásosztály politikai harca. A kommunista pártok és a haladó szakszervezetek ugyanakkor, amikor kemény harcot folytatnak a jobboldali szocialisták és a reakciós szakszervezeti vezetők ellen, a proletárszolidaritás, az imperialista elnyomás alóli felszabadulásért folytatott harc szellemében nevelik a munkásosztályt.

A tőkés országok mezőgazdaságának hanyatlása és a parasztság tönkremenetele. A kapitalizmus általános válságának a második világháború után bekövetkezett elmélyülését jellemzi az is, hogy erősödik a monopóliumok és a finánctőke uralma a mezőgazdaságban, tovább hanyatlik a mezőgazdasági termelés, fokozódik a parasztság zömének rétegeződése és tönkremenetele.

A finánctőke egyre szélesebb körben és egyre mélyebben hatol be a mezőgazdaságba. A jelzálogbankok, amelyek telekkönyvi bekebelezésre nyújtják a hitelt, a tönkrement parasztok földjének, továbbá gazdasági felszerelésének és egyéb ingóságainak tényleges tulajdonosaivá válnak. A rövidlejáratú hitelek nyújtásával foglalkozó bankok és a biztosító társaságok markukban tartják az eladósodott parasztokat.

A monopóliumok a mezőgazdasági cikkeken a termelőtől a fogyasztóhoz vezető út minden egyes szakaszán keresnek. A monopóliumok azzal, hogy alacsony árakat szabnak meg a kispa-

rasztoktól megvásárolt termékekre, és igen magasan szabják meg a kiskereskedelmi árakat, a parasztság jövedelmének jelentős részét elsajátítják. Óriási profithoz jutnak a parasztok zömének rovására azok a monopóliumok, amelyek mezőgazdasági termékek feldolgozásával foglalkoznak (a malom-, hús-, konzerv- és cukoripari monopóliumok). Az államhatalom intézkedései — az adópolitika, a felvásárlási műveletek és a mezőgazdaságnak nyújtott úgynevezett „segítség" különböző formái — a monopóliumok még nagyobb arányú gazdagodására és a parasztság zömének elszegényedésére vezetnek. A parasztoknak a monopóliumok által történő kizsákmányolása összefonódik a jobbágykizsákmányolás számos csökevényével, mindenekelőtt a részes bérlettel, ami azt jelenti, hogy a földbérlő a föld és felszerelés használatáért a termés jelentős részét kénytelen átengedni a földtulajdonosnak.

Az Egyesült Államokban az 500 acre-en felüli, s 1950-ben a gazdaságoknak nem egészen 6%-át tevő nagybirtokok részesedése az egész földterületben az 1940. évi 44,9%-ról 1950-ig 53,5%-ra, az 1000 acre-en felüli latifundiumok részesedése pedig ugyanezen idő alatt 34,3%-ról 42,6%-ra emelkedett. Az 1950. évi összeírás adatai szerint a gazdaságok 44%-a az egész termelt árumennyiségnek csupán 5%-át szolgáltatta, vagyis ezekben kezdetleges, alacsony termelékenységű, saját szükségletre termelő gazdálkodást folytattak, ezzel szemben a gazdaságok mindössze 2%-át tevő 103 000 nagyfarmra az egész termelt árumennyiség 26%-a esett. Franciaországban 1946-ban a tíz hektáron aluli kisgazdaságok, amelyek a gazdaságok 58,2%-át jelentették, a megművelt területnek csak 16,4%-ával rendelkeztek, míg a 4,3%-nyi nagygazdaságok birtokában a föld 30%-a volt. Nyugat-Németországban az 5 hektáron aluli kisgazdaságok, melyek 1949-ben a gazdaságok 55,8%-át alkották, az egész földnek csak 11%-ával rendelkeztek, ezzel szemben a 0,7%-ot tevő nagygazdaságok a föld 27,7%-át birtokolták. Olaszországban 2,5 millió földnélküli és 1,7 millió törpebirtokos él. Az Egyesült Államokban az 1940-től 1950-ig terjedő tíz év alatt több mint 700 000 farmergazdaság ment tönkre.

Az Egyesült Államokban a földjáradék összege az 1937. évi 760 millió dollárról 1952-ig 2,1 milliárd dollárra emelkedett. Olaszországban néhányszáz földbirtokos évente 450 milliárd líra földjáradékhoz jut, ugyanakkor pedig 2,5 millió mezőgazdasági munkás együttes munkabére körülbelül 250 milliárd líra. Az amerikai farmereknek a bankokkal és más hitelintézményekkel szemben fennálló tartozásai 1946-tól 1952-ig több mint kétszeresükre nőttek, s 1953 január 1-én elérték a 14,6 milliárd dollárt. A farmerek vagyonadója 1952-ben 2,3-szer akkora volt mint 1942-ben.

A második világháború után a tőkés országokban a munkásosztály és a parasztság elnyomorodásának példátlan fokozódása és a fegyverkezésre fordított óriási kiadások következtében csökkent a fizetőképes kereslet, és összeszűkült a mezőgazdasági termékek felvevőpiaca. Ennek folytán a tőkés országok újabb

agrárválság felé haladnak. Gyorsan nőnek a vevőt nem találó mezőgazdasági termékek készletei és „fölöslegei", csökken a vetésterület, erősen csökken a parasztságnak a terményeladásból származó bevétele, tömegesen mennek tönkre a kistermelők, nagymennyiségű élelmiszert semmisítenek meg, s ezzel egyidejűleg csökken az élelmiszerfogyasztás, a dolgozó tömegek táplálkozása nem kielégítő.

Az Egyesült Államok átmeneti búzakészletei 1953-ban felülmúlták az 1929—1933. évi válság idején felhalmozódott készletek legmagasabb színvonalát, s 4,4-szeresen haladták meg az 1946—1948-as évek átlagos készletét. A magas élelmiszerárak fenntartása céljából az állami szervek nagymennyiségű burgonyát, zöldségfélét, gyümölcsöt, vágómarhát és baromfit vásárolnak össze és semmisítenek meg.

1953-ban az Egyesült Államok farmereinek tiszta jövedelme az 1946—1948-as átlagos évi jövedelemhez viszonyítva 4,5 milliárd dollárral, vagyis 35%-kal csökkent. Ezzel szemben a farmerek termelési és egyéb kiadásai az áremelkedés és a dollár elértéktelenedése következtében jelentősen megnövekedtek.

* *
*

A kapitalizmus általános válságának a második világháború után bekövetkezett további elmélyülését a tőkés társadalom valamennyi ellentmondásának szüntelen élesedése jellemzi. A társadalom termelőerőinek és a tőkés termelési viszonyoknak végsőkig kiéleződött ellentmondása világosan megmutatja, milyen sorsot szánt a történelem az idejétmúlt burzsoá rendnek.

A kapitalizmus általános válságának második szakaszában kiéleződött a burzsoá demokrácia válsága. A burzsoázia eldobta a burzsoá-demokratikus szabadságjogok zászlaját, a nemzeti függetlenség és a nemzeti szuverenitás zászlaját. A kozmopolitizmus jelszavát hangoztatva sárbatiporta az emberek és a nemzetek egyenjogúságának elvét. Ezt az elvet ma a tőkés országokban azzal az elvvel helyettesítették, hogy a kizsákmányoló kisebbség teljesjogú, a társadalom többségét alkotó kizsákmányoltak pedig jogfosztottak. Ilyenformán a burzsoá uralom népellenes és nemzetellenes jellege napjainkban egyre nyíltabban mutatkozik meg. A burzsoázia a kapitalizmus általános válságából háborúban és a politikai élet fasizálásában keres kivezető utat.

A tőkés országok néptömegei, amelyek a proletárinternacionalizmus zászlaja alatt menetelnek, a kivezető utat az imperialista rabság egész rendszere ellen, s a nemzeti és társadalmi felszabadulásért folytatott aktív és elszánt harcban keresik.

„A proletár szocialista nemzetköziség a dolgozók szolidaritásának és a népek együttműködésének alapja függetlenségük

megvédésére, az imperializmus cselszövései ellen, a béke védelmére. Arra tanítja a munkásokat, hogy minden országban egyesüljenek a tőke uralma elleni harcra, a szocialista gazdaságra való áttérés biztosítására. Megtanítja a munkásosztályt és a népeket, hogy kifejlesszék a nemzetközi szolidaritás kapcsolatait, hogy még jobban harcoljanak a békéért, és hogy elszigeteljék és ártalmatlanná tegyék az új háború provokátorait"[1].

Az első világháború következményeképpen Oroszország, a második világháború következményeképpen pedig már több európai és ázsiai ország, levált a kapitalizmus rendszeréről, s ha az imperialistáknak sikerülne kirobbantani a harmadik világháborút, ez elkerülhetetlenül az egész kapitalista világrendszer csődjére vezetne. Az imperialista agresszorok ebben a háborúban nemcsak a szocialista tábor államainak legyőzhetetlen erejébe ütköznének; azzal a ténnyel találnák szembe magukat, hogy kirobbannak a jelenkori kapitalizmus legélesebb ellentétei: a munka és a tőke, az imperialista hatalmak, az anyaországok és a gyarmatok közti ellentétek. A történelmi fejlődés vitathatatlan törvénye, az osztályharc törvénye folytán egy új világháború esetén az imperialista front hátországában elkerülhetetlenül fellángolna a munkásosztály és valamennyi dolgozó elkeseredett harca az elnyomók ellen, a gyarmatok és függő országok elnyomott népeinek kérlelhetetlen harca szabadságukért és függetlenségükért. Ez az egész imperialista rendszer összeomlására vezetne.

A népek haladó, demokratikus erői, élükön a munkásosztállyal és annak élcsapatával — a kommunista pártokkal, tömörülnek, hogy szembeszálljanak az imperialista reakcióval, a fasiszta veszéllyel, az újabb háborús tervekkel. A békének, a demokráciának és a szocializmusnak a Szovjetunió vezette tábora napjainkban a tőkés rendszerről levált országok 900 millió lakosát egyesíti azoknak az országoknak sokszázmillió emberével, amelyekben még a tőke uralkodik. Ez a tábor hatalmas erőt képvisel, és döntően befolyásolja korunk történelmének egész menetét.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A második világháború időszakában, különösen az európai és ázsiai népi demokratikus államoknak a tőkés

[1] *Togliatti.* A munkásosztály egysége és a kommunista és munkáspártok feladatai. Lásd Tartós békéért, népi demokráciáért! 1949 december 3.

rendszerről való leválása után, kibontakozott a kapitalizmus általános válságának második szakasza. A nemzetközi küzdőtér két ellentétes táborának kialakulása következtében szétesett az egységes, mindent átfogó világpiac, és két párhuzamos piac jött létre: a szocialista tábor országainak piaca és a kapitalista tábor országainak piaca. A fő kapitalista országok — az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország számára erősen összeszűkült az a terület, amelyen a világ erőforrásait kiaknázhatják. A tőkés országokban nőnek az értékesítési nehézségek, és fokozódik az üzemek krónikus kihasználatlansága.

2. A második világháború egyik legfontosabb következménye az volt, hogy erősen kiéleződött az imperializmus gyarmati rendszerének válsága. A gyarmati és a függő országokban folyó nemzeti felszabadító harc újabb fellendülése nyomán megkezdődött a gyarmati rendszer összeomlása, Kína és több más ország levált az imperializmus világrendszeréről.

3. A tőkés országok egyenlőtlen fejlődésének további fokozódása elkerülhetetlenül az imperialista tábor belső ellentéteinek kiéleződésére vezet. Az amerikai imperializmus, amely a féktelen terjeszkedés útjára lépett, arra törekszik, hogy maga alá rendelje más tőkés országok gazdaságát. A gazdaság militarizálása növeli a tőkés országok iparának termelési lehetőségei és termékeinek értékesítési lehetőségei között tátongó szakadékot, s ezzel újabb gazdasági válságokat és katasztrófákat készít elő.

4. A kapitalizmus általános válságának második szakaszát a nagy dolgozó tömegek anyagi helyzetének további erős rosszabbodása jellemzi. Ez a munkásosztály reálbérének csökkenésében, a munkanélküliek állandó seregének növekedésében, a munkaszervezés izzasztó-rendszereinek széleskörű alkalmazásában, az inflációban, a növekvő drágaságban, az adóterhek növekedésében, a parasztság zömének a tőkés országokban tapasztalható elszegényedésében és tönkremenetelében, valamint a gyarmati kizsákmányolás fokozódásában jut kifejezésre. A béke, a demokrácia és a szocializmus táborának erősödése, a reakció és a háború imperialista táborának gyengülése, a munkásosztály, a parasztság és a gyarmati népek szabadságharcának fellendülése azt mutatja, hogy korunk a kapitalizmus pusztulásának, a kommunizmus győzelmének korszaka.

A KAPITALIZMUS KORÁNAK KÖZGAZDASÁGI TANAI

A kapitalizmus fejlődésével és ellentmondásainak növekedésével a közgazdasági elmélet terén különböző irányzatok alakultak ki, amelyek meghatározott osztályok érdekeit juttatták kifejezésre.

A klasszikus burzsoá politikai gazdaságtan. A burzsoázia a hűbériség ellen, a tőkés rend uralomra juttatásáért folytatott harca során megteremtette politikai gazdaságtanát, amely halomra döntötte a hűbériség ideológusai által hirdetett közgazdaságtani nézeteket, s bizonyos időn át haladó szerepet töltött be.

A tőkés termelési mód legelőször Angliában lett uralkodóvá. Itt született meg a klasszikus burzsoá politikai gazdaságtan is. *William Petty* (1623—1687), akinek működése a merkantilizmus felbomlásának időszakára esik, arra törekedett, hogy feltárja a burzsoá társadalom gazdasági jelenségeinek belső összefüggését, s ennek során fontos felfedezést tett. Felfedezte, hogy az árukat az előállításukhoz szükséges munka mennyiségének arányában cserélik ki.

A burzsoá politikai gazdaságtan megteremtésében nagy szerepük volt a *fiziokratáknak*. Iskolájuk megalapítója *François Quesnay* (1694—1774) volt. A fiziokraták Franciaországban, a XVIII. század második felében, a polgári forradalom eszmei előkészítésének időszakában kezdték meg működésüket. A francia felvilágosodás filozófiájának képviselőihez hasonlóan a fiziokraták is úgy vélték, hogy az emberi társadalomnak természeti, természetadta törvényei vannak. Franciaország abban az időben földművelő ország volt. A merkantilistákkal szemben, akik a gazdagság egyedüli megtestesülésének a pénzt tekintették, a fiziokraták kijelentették, hogy a gazdagság egyedüli forrása a természet, tehát a mezőgazdaság, amely az embernek a természet gyümölcseit szolgáltatja. Innen származik az iskola elnevezése is: a „fiziokrata" szó két görög szónak, a „természet" és a „hatalom" szónak az összetétele.

A fiziokraták elméletében a központi helyet a *„tiszta termékről"* szóló tanítás foglalta el. Így nevezték a fiziokraták a termelési ráfordításokon felül fennmaradó többletterméket, a terméknek azt a részét, amelyben a kapitalizmusban az értéktöbblet ölt testet. A fiziokraták a gazdagságot dologi, természetbeni formában meglevő, meghatározott terméktömegnek, használati értékek meghatározott tömegének tekintették. Azt állították, hogy „tiszta termék" kizárólag a földművelésben és az állattenyésztésben, vagyis azokban a termelési ágakban jön létre, amelyekben a növények és az állatok növekedésének természeti folyamatai végbemennek, ezzel szemben valamennyi többi termelési ágban csupán az történik, hogy megváltozik a mezőgazdaság által szolgáltatott termékek alakja.

A fiziokrata iskola legjelentősebb műve Quesnay *„Gazdasági táblázata"* volt. Quesnay érdeme, hogy — bár nem tudta megalkotni az újratermelés tudományos elméletét — nagyszerű kísérletet tett a tőkés újratermelés teljes folyamatának ábrázolására.

A fiziokraták abból kiindulva, hogy „tiszta termék" csak a mezőgazdaságban keletkezik, azt követelték, hogy minden adó a földbirtokosokat terhelje, a gyárosokat pedig mentesítsék az adóterhek alól. Ebben a követelésben világosan kifejezésre jutott, hogy a fiziokraták egy bizonyos osztályt képviselnek, hogy a burzsoázia ideológusai. A fiziokraták a magántulajdon korlátlan uralmának hívei voltak. Azt állították, hogy csak a szabadverseny felel meg a gazdaság természeti törvényeinek és

az emberi természetnek, s a védővámrendszer (protekcionizmus) politikájával a *szabadkereskedelem* politikáját állították szembe, erélyesen küzdöttek a céhkorlátozások és az államnak az ország gazdasági életébe való beavatkozása ellen.

A klasszikus burzsoá politikai gazdaságtan A. Smith és D. Ricardo műveiben érte el fejlődésének legmagasabb fokát.

Adam Smith (1723—1790) a fiziokratákhoz képest jelentős lépést tett előre a tőkés termelési mód tudományos elemzése terén. Fő művének címe „Vizsgálódás a nemzeti vagyonosság természetéről és okairól" (1776). Smith véleménye szerint valamely ország gazdagsága az előállított árutömegből áll. Elvetette a fiziokratáknak azt az egyoldalú, s ennélfogva helytelen elképzelését, hogy „tiszta terméket" csak a mezőgazdasági munka hoz létre, és elsőnek hirdette, hogy *minden munka*, akármelyik termelési ágban fejtik is ki, érték forrása. Smith a kapitalizmus manufaktúra időszakának közgazdásza volt, ezért a munkatermelékenység fokozásának alapját a munkamegosztásban látta.

Smith munkásságára a gazdasági jelenségekkel kapcsolatos vizsgálódás két különböző módszerének összefonódása jellemző. Egyrészt a jelenségek belső összefüggését kutatja, s vizsgálódása során igyekszik behatolni a burzsoá gazdasági rendszer lényegébe, vagy ahogy Marx mondja, fiziológiájába. Másrészt leírja a jelenségeket abban a formájukban, ahogyan a tőkés társadalom felszínén jelentkeznek, tehát ahogy azokat a gyakorlat embere, a kapitalista látja. E módszerek közül az előbbi tudományos, az utóbbi — tudománytalan.

Smith, a kapitalizmus jelenségeinek belső összefüggését kutatva, megállapította, hogy az áru értékét az előállítására fordított munka mennyisége határozza meg; emellett a bérmunkás munkabérében munkája termékének egy, a létfenntartási eszközök értéke által meghatározott részét látta, a profitot és a földjáradékot pedig a munkás munkájával létrehozott termékből eszközölt levonásnak tekintette. Smith azonban nem alkalmazta következetesen ezt a szempontot. Az áruk értékének a bennük rejlő munkával való meghatározását minduntalan összekeverte azzal az elképzeléssel, hogy az áruk értékét „a munka értéke" határozza meg. Azt állította, hogy csak „a társadalom ős állapotában" — értsd: a kistermelők egyszerű árugazdaságában — határozza meg az értéket a munka. A kapitalizmusban viszont az áru értéke jövedelmekből — munkabérből, profitból és földjáradékból *tevődik össze*. Ez az állítás a tőkés gazdaság jelenségeinek megtévesztő látszatát tükrözte. Smith véleménye szerint a társadalmi össztermék értéke is kizárólag jövedelmekből — munkabérből, profitból és földjáradékból áll, vagyis helytelenül figyelmen kívül hagyta az áru előállítása során elhasználódott állandó tőke értékét. Ez a tétel, „Smith dogmája", teljesen kizárta a társadalmi újratermelési folyamat megértésének lehetőségét.

Smith volt az első, aki felvázolta a tőkés társadalom osztályszerkezetét, amikor rámutatott arra, hogy ez a társadalom három osztályra tagozódik: 1. munkásokra, 2. kapitalistákra és 3. földbirtokosokra. Smitht azonban korlátozta burzsoá világszemlélete, s nézeteiben az akkori idők osztályharcának fejletlensége mutatkozott meg; azt állította, hogy a tőkés társadalomban az érdekek közössége uralkodik, mert mindenki saját hasznára törekszik, és az egyes törekvések összeütközéséből közös haszon származik. Smith erélyesen fellépett a merkantilisták elméleti nézetei és politikája ellen, és hevesen védelmezte a *szabadversenyt*.

David Ricardo (1772—1823) műveiben érte el tetőfokát a klasszikus burzsoá politikai gazdaságtan. Ricardo az angliai ipari forradalom korá-

ban élt. „A közgazdaság és az adózás alapelvei" című fő műve 1817-ben jelent meg.

Ricardo volt az, aki a munkán alapuló értékelméletet a burzsoá látókör keretei között lehetséges legnagyobb következetességgel kidolgozta. Elvetette Smithnek azt a tételét, amely szerint a munka csak „a társadalom ős állapotában" határozza meg az értéket, s kimutatta, hogy a munkás munkája által létrehozott érték az a *forrás,* amelyből a munkabér, a profit és a földjáradék egyaránt származik.

Ricardo, abból kiindulva, hogy az értéket a munka határozza meg, kimutatta, hogyan nyilvánul meg a burzsoá társadalom osztályérdekeinek ellentétes volta az elosztás szférájában. Ricardo azt tartotta, hogy a társadalom életében mindig voltak és mindig is lesznek osztályok. Marx szavaival élve, Ricardo „tudatosan az osztályérdekek ellentétét — a munkabér és a profit, a profit és a földjáradék ellentétét teszi meg kutatásai kiindulópontjává, amennyiben ezt az ellentétet naívul társadalmi természettörvényként fogja fel"[1]. Ricardo egy fontos gazdasági törvényt fogalmazott meg, amely így hangzik: minél magasabb a munkás munkabére, annál alacsonyabb a kapitalista profitja és viszont. A profit és a földjáradék ellentétét ugyancsak kimutatta; de tévedett, amikor csak a különbözeti földjáradék létezését ismerte el, amelyet a „csökkenő földhozadék" mondvacsinált „törvényével" hozott összefüggésbe.

Ricardónak nagy szerepe volt a politikai gazdaságtan fejlesztésében. Az a tanítása, amely szerint az értéket kizárólag a munka határozza meg, kimagasló történelmi jelentőségre tett szert. Egyes követői a tőkés ellentmondások növekedésének megfigyelése során arra a következtetésre jutottak, hogy ha értéket kizárólag a munka hoz létre, akkor szükséges és igazságos dolog, hogy a munkás, minden gazdagság létrehozója, egyben minden gazdagság, minden munkatermék gazdája is legyen. Ilyesfajta követeléssel léptek fel a XIX. század első felének Angliájában azok a korai szocialisták, akik Ricardo követői közül kerültek ki.

Ugyanakkor Ricardo tanítása magán viselte a burzsoá korlátozottság vonásait. A tőkés rend a maga ellentétes osztályérdekeivel Ricardo szemében, akárcsak Smithében, természetes és örök rendnek tűnt. Ricardo még csak fel sem vetette az olyan közgazdasági kategóriák történelmi eredetének kérdését, mint az áru, a pénz, a tőke, a profit stb. A tőkét történelmietlenül fogta fel, s azonosította a termelőeszközökkel.

A vulgáris politikai gazdaságtan keletkezése. A kapitalizmus fejlődésével és az osztályharc kiéleződésével a klasszikus burzsoá politikai gazdaságtan helyébe a vulgáris politikai gazdaságtan lép. Marx ezt a politikai gazdaságtant azért nevezte vulgárisnak, mert képviselői a közgazdasági jelenségek tudományos megismerését külső látszatuk leírásával helyettesítették, s a kapitalizmus szépítgetését, ellentmondásainak elpalástolását tűzték ki céljukul. A vulgáris közgazdászok az őket megelőző közgazdászok (különösen A. Smith) nézeteiből mindent elvetettek, ami tudományos volt, és mindent felkaptak, ami tudománytalan volt, ami a korábbi közgazdászok látókörének osztálykorlátozottságából fakadt.

„Most már nem arról volt szó, hogy ez vagy az az elméleti megállapítás igaz-e, hanem arról, hogy a tőkének hasznos-e vagy káros, kellemes-e vagy kellemetlen, rendőrileg megfelelő-e vagy sem. Az önzetlen kutatást bérencek kötekedése, az elfogulatlan tudományos vizsgálatot az apologetika rossz lelkiismerete és gonosz szándéka váltotta fel"[2].

---

[1] *Marx.* A tőke. 1. köt. Szikra 1949. 16. old.

[2] Ugyanott, 17. old.

Az értékelmélet terén a vulgáris közgazdaságtan a munkaidőn alapuló értékmeghatározással szemben számos olyan tétellel állt elő, amelyet már a klasszikus burzsoá iskola megcáfolt. Ide tartozik: a kereslet és kínálat elmélete, amely nem veszi figyelembe az árak alapját alkotó értéket, és ahelyett, hogy magát az áruk árának alapját magyarázná meg, az árak ingadozását írja le; a termelési költségek elmélete, amely az egyik áru árát más áruk árának segítségével magyarázza, vagyis valójában circulus vitiosusban forog; a hasznossági elmélet, amely az áruk értékét használati értékükkel próbálja magyarázni, s figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy a különféle áruk használati értéke minőségileg különböző, és ezért mennyiségileg nem hasonlítható össze.

T. R. Malthus angol vulgáris közgazdász (1766—1834) egy dajkamesébe illő nézettel állt elő, amely szerint a kapitalizmusban a dolgozó tömegek nyomorának az az oka, hogy az emberek gyorsabban szaporodnak, mint amilyen mértékben a természet által nyújtott létfenntartási eszközök mennyisége növekedhet. Malthus állítása szerint a lakosság lélekszáma és a természet által nyújtott létfenntartási eszközök mennyisége közti szükséges összhangot az éhség, a nyomor, a járványok és a háborúk teremtik meg. Embergyűlölő „elméletét" Malthus annak a társadalmi rendnek az igazolása céljából alkotta meg, amelyben megfér egymás mellett a kizsákmányoló osztályok élősdisége és fényűzése, s a dolgozók nagy tömegeinek erőn felüli munkája és növekvő nyomora.

J. B. Say francia vulgáris közgazdász (1767—1832) kijelentette, hogy az érték forrása „három termelési tényező" — a munka, a tőke és a föld, s ebből azt a következtetést vonta le, hogy e három termelési tényező birtokosai az őket „megillető" jövedelemhez jutnak: a munkás a munkabérhez, a kapitalista a profithoz (vagy kamathoz), a földbirtokos pedig a földjáradékhoz. Say azzal az állítással, hogy a kapitalizmusban nincs ellentmondás a termelés és a fogyasztás között, tagadta az általános túltermelési válságok lehetőségét. Say elmélete a kizsákmányoló osztályok érdekében durván meghamisítja a valóságot. *F. Bastiat* francia közgazdász (1801—1850) és az amerikai *Ch. Carey* (1793—1879) buzgón terjesztette azt a kiagyalt nézetet, amely szerint a kapitalizmusban az osztályérdekek harmóniája uralkodik. A vulgáris politikai gazdaságtan a „munka szabadságának" — burzsoá szabadságának — védelme ürügyével elkeseredett harcot folytatott a szakszervezetek, a kollektív szerződések és a munkássztrájkok ellen. A XIX. század második negyedétől kezdve a vulgáris politikai gazdaságtan osztatlan uralomra tesz szert a burzsoá tudományban.

A kispolgári politikai gazdaságtan. A XIX. század elején kispolgári irányzat alakul ki a politikai gazdaságtanban, amelyben a kispolgárságnak, a tőkés társadalom közbeeső osztályának ellentmondásos helyzete tükröződik. Megalapítója *S. Sismondi* svájci közgazdász (1773—1842). Smithtől és Ricardótól eltérően, akik a tőkés rendet a társadalom természetes rendjének tekintették, Sismondi bírálta és a kispolgárság álláspontjából elítélte a kapitalizmust. Sismondi eszményítette a paraszti és a kézműves kisárutermelést, a kistulajdon örökös fenntartására irányuló utópikus tervekkel lépett fel, s nem ismerte fel a tőkés viszonyok fejlődésének éppen a kisárutermelésből következő elkerülhetetlenségét. Abból a tényből, hogy a munkások és a kistermelők jövedelme csökken, Sismondi azt a téves következtetést vonta le, hogy a kapitalizmus fejlődése arányában elkerülhetetlenül szűkül a piac. Helytelenül azt állította, hogy tőkefelhalmozás csak akkor lehetséges, ha vannak kistermelők és van külső piac.

A kispolgári politikai gazdaságtan nézeteit Franciaországban *P. J. Proudhon* (1809—1865) fejlesztette tovább. Azt a reakciós eszmét hangoztatta, hogy a kapitalizmussal együttjáró szociális bajokat mind orvosolni lehet, ha egy különleges bankot létesítenek, amely megvalósítja a kistermelők termékeinek pénznélküli cseréjét, s ingyenes hitelt nyújt a munkásoknak. Proudhon reformista illúziókat hintett el a munkástömegekben, s a munkások figyelmét elvonta az osztályharctól.

Oroszországban a XIX. század végén a kispolgári politikai gazdaságtan reakciós, utópikus eszméit a liberális narodnyikok hirdették.

Az utópista szocialisták. A gépi nagyipar kialakulásával és fejlődésével a XVIII. század végén és a XIX. század elején egyre világosabban mutatkoztak meg a kapitalizmus ellentmondásai és azok a bajok és szenvedések, amelyekkel a kapitalizmus a dolgozó tömegeket sújtja. A munkásosztály azonban akkor még nem ismerte fel, hogy rá vár a kapitalizmus sírásójának történelmi szerepe. Ebben az időszakban léptek fel a nagy utópista szocialisták: *Henri Saint-Simon* (1760—1825) és *Charles Fourier* (1772—1837) Franciaországban, *Robert Owen* (1771—1858) Angliában, akiknek nagy szerepük volt a szocialista eszmék fejlődésének történetében.

Az utópista szocialisták ugyanúgy a XVIII. századbeli felvilágosodás filozófiája alapján magyarázták a gazdasági jelenségeket, mint a klaszszikus burzsoá politikai gazdaságtan képviselői. De míg ezek a tőkés rendben az emberi természetnek megfelelő rendet láttak, az utópista szocialisták azt tartották, hogy ez a rend ellenkezik az emberi természettel.

Az utópista szocialisták történelmi jelentősége abban áll, hogy erélyesen bírálták a burzsoá társadalmat, kíméletlenül ostorozták rákfenéit — a nehéz, kimerítő munkára kárhoztatott néptömegek nyomorát és nélkülözését, a társadalom gazdag felső rétegének feslettségét és züllését, a termelőerők óriási tékozlását a konkurrencia és a válságok következtében stb. A termelőeszközök magántulajdonán és az osztálykizsákmányoláson alapuló tőkés renddel az utópista szocialisták egy olyan új, szocialista rendet állítottak szembe, amely a termelőeszközök társadalmi tulajdonán alapul, és amely nem ismeri az embernek ember által való kizsákmányolását. De az utópista szocialisták messze voltak annak megértésétől, hogy valójában milyen úton-módon valósítható meg a szocializmus. Mivel nem ismerték a társadalmi fejlődés törvényeit, az osztályharc törvényeit, úgy vélték, hogy maguk a vagyonos osztályok valósítják majd meg a szocializmust, amikor sikerül őket meggyőzni ennek az új rendnek ésszerű, igazságos és célszerű voltáról. Az utópista szocialisták egyáltalában nem értették meg a proletariátus történelmi szerepét. Az utópista szocializmus „nem tudta sem a kapitalista bérrabszolgaság lényegét megmagyarázni, sem a kapitalizmus fejlődésének törvényeit feltárni, sem azt a *társadalmi erőt* megtalálni, amely képes arra, hogy egy új társadalom alkotója legyen"[1].

Az oroszországi forradalmi demokraták. A XIX. század közepén a jobbágyrendszer válságát élő Oroszországban a gondolkodóknak egy ragyogó csoportja tűnt fel, amely sokban hozzájárult a közgazdaságtudomány fejlődéséhez.

A. I. Herzen (1812—1870) ostorozta az orosz cárizmust és jobbágyrendszert, s felszólította a népet, hogy keljen forradalmi harcra ellenük.

[1] *Lenin.* A marxizmus három forrása és három alkotórésze. Lásd *Lenin.* Válogatott művei. 1. köt. Szikra 1954. 67. old.

Ugyanakkor élesen bírálta a nyugaton uralomra jutott tőkés kizsákmányoló rendet is. Herzen volt az utópikus „paraszt-szocializmus" megalapítója. A „szocializmust" a parasztok földjuttatással egybekapcsolt felszabadításában, a faluközösségi földbirtoklásban és „a földhöz való jog" paraszti eszméjében látta. Herzen e nézeteiben nem volt ugyan semmi, ami szocializmusra vallana, de világosan kifejezésre juttatták a földesúri hatalom megdöntéséért és a földesúri földbirtoklás megszüntetéséért harcoló oroszországi parasztság forradalmi törekvéseit.

Óriási érdemeket szerzett a közgazdaságtudomány fejlesztése terén *N. G. Csernisevszkij* (1828—1889), a nagy orosz forradalmár és tudós. Csernisevszkij vezette a forradalmi demokratáknak az oroszországi jobbágyrendszer és cári önkényuralom ellen vívott elszánt harcát. Ragyogóan bírálta nemcsak a jobbágyrendszert, hanem a tőkés rendet is, amely akkorra Nyugat-Európában és Észak-Amerikában már megszilárdult. Csernisevszkij mélyreható elemzés keretében feltárta a klasszikus burzsoá politikai gazdaságtan osztályjellegét és osztálykorlátozottságát, s megsemmisítő bírálatot mondott az olyan vulgáris közgazdászokról, mint John Stuart Mill, Say, Malthus és mások. Marx megítélése szerint N. G. Csernisevszkij mesterien világított rá a burzsoá politikai gazdaságtan csődjére.

Csernisevszkij a kapitalisták önző érdekeit szolgáló burzsoá politikai gazdaságtannal „a dolgozók politikai gazdaságtanát" állította szembe, amelyben a központi helyet a munkának és a dolgozók érdekeinek kell elfoglalni. Persze ő, mint az utópikus „paraszt-szocializmus" képviselője, a tőkés viszonyoknak a korabeli Oroszországra jellemző fejletlensége folytán nem látta, hogy a kapitalizmus és a proletariátus fejlődése az, ami megteremti a szocializmus megvalósításához szükséges anyagi feltételeket és társadalmi erőt. De a tőkés társadalom lényegének, osztályszerkezetének és gazdasági fejlődése jellegének megértésében jóval tovább jutott, mint a nyugat-európai utópista szocialisták, s nagy lépést tett előre a tudományos szocializmushoz vezető úton. Csernisevszkij, a nyugati utópista szocialistáktól eltérően, döntő jelentőséget tulajdonított a dolgozó tömegek forradalmi aktivitásának, a felszabadulásért vívott harcuknak, s a kizsákmányolók elleni népforradalmat hirdette. Csernisevszkij következetes, harcos forradalmi demokrata volt. Lenin azt írta róla, hogy műveiből az osztályharc szelleme árad.

Csernisevszkij közgazdasági tanítása a Marx előtti politikai gazdaságtan fejlődésének csúcspontját jelenti. Filozófiai nézeteit tekintve Csernisevszkij harcos materialista volt. Akárcsak Herzen, ő is egészen közel jutott a dialektikus materializmushoz.

A forradalmi demokraták — Herzen, Csernisevszkij és a velük azonos elveket valló gondolkodók — az orosz szociáldemokrácia előfutárai voltak.

A politikai gazdaságtan terén Marx és Engels által véghezvitt forradalmi fordulat. A XIX. század derekán a tőkés gazdasági rendszer a fő nyugat-európai országokban és az Egyesült Államokban uralkodóvá vált. Kialakult a proletariátus, amely harcba szállt a burzsoázia ellen. Létrejöttek az éleniáró proletár világnézet, *a tudományos szocializmus* megteremtésének feltételei.

Marx Károly (1818—1883) és *Engels Frigyes* (1820—1895) a szocializmust utópiából tudománnyá változtatták. Az általuk kidolgozott tanítás a munkásosztály létérdekeit fejezi ki, s a proletártömegek zászlaja a ka-

pitalizmus forradalmi megdöntéséért és a szocializmus győzelméért vívott harcukban.

Marx tanítása „a filozófia, a politikai gazdaságtan és a szocializmus legnagyobb képviselői tanításának egyenes és közvetlen *folytatásaként* jött létre"[1]. Lenin megállapítása szerint Marx lángelméje éppen abban áll, hogy választ adott a haladó emberi gondolat által már felvetett kérdésekre. Tanítása törvényszerű örököse mindannak, amit az emberi gondolkodás az emberi társadalommal foglalkozó tudományok terén mint legértékesebbet létrehozott. Ugyanakkor a marxizmus létrejötte *gyökeres forradalmi fordulatot* jelentett a filozófiában, a politikai gazdaságtanban, valamennyi társadalmi tudományban. Marx és Engels egységes és következetes világnézettel, a tudományos kommunizmus elméleti alapjául szolgáló *dialektikus materializmussal* vértezték fel a munkásosztályt, s a dialektikus materializmusnak a társadalmi jelenségek területére való kiterjesztésével megalkották a tudományos gondolkodás óriási vívmányát jelentő *történelmi materializmust.* Az emberi társadalom történelmietlen szemléletével a fejlődés tényleges menetének mélyreható tanulmányozásán alapuló történelmi felfogást állították szembe. Azt a korábban uralkodó elgondolást, hogy a társadalom mindenkor a változatlanság, a mozdulatlanság állapotában van, a társadalmi fejlődésről szóló következetes tanítással helyettesítették, mely felfedi e fejlődésnek, az egyes társadalmi formák más társadalmi formákkal való felváltásának objektív törvényeit.

Marx és Engels az igazán tudományos politikai gazdaságtan megalapítói. Marx a dialektikus materializmus módszerének a gazdasági viszonyok tanulmányozására való alkalmazásával mélyreható forradalmi fordulatot hajtott végre a politikai gazdaságtanban. Ő a munkásosztály ideológusaként foglalkozott a politikai gazdaságtannal, s mint ilyen, maradéktalanul feltárta a kapitalizmus ellentmondásait, és megteremtette *a proletár politikai gazdaságtant.* Közgazdasági tanítását Marx a kapitalizmus burzsoá védelmezői és kispolgári bírálói ellen vívott engesztelhetetlen harc közepette alkotta meg. Ugyanakkor, amikor felhasználta és továbbfejlesztette a burzsoá politikai gazdaságtan klasszikusainak — Smithnek és Ricardónak számos tételét, egyszersmind következetesen kiküszöbölte a tanításukban található tudományellenes nézeteket és ellentmondásokat. Marx közgazdasági tanításában az emberi társadalom történetével, különösen a kapitalizmus keletkezésének és fejlődésének történetével kapcsolatban óriási anyagot dolgozott fel és általánosított. Ő tárta fel a tőkés termelési mód történelmileg átmeneti jellegét, ő tanulmányozta először a kapitalizmus keletkezésének, fejlődésének és pusztulásának törvényeit. A tőkés rend beható gazdasági elemzése alapján kimutatta, hogy a proletariátusnak történelmi küldetése van: a proletariátus a kapitalizmus sírásója és az új, szocialista társadalom megteremtője.

A marxista világnézet alapjait már a tudományos kommunizmus első, programnyilatkozatnak megfelelő dokumentumában, „A Kommunista Párt Kiáltványában" megtaláljuk, amelyet Marx és Engels 1848-ban írt. Marx és Engels későbbi gazdasági kutatásainak eredményeit Marx „A politikai gazdaságtan bírálatához" című műben tette közzé (1859-ben), amely az áru és a pénz elemzésével foglalkozik; e mű előszavában a történelmi materializmus alapjainak klasszikus kifejtését találjuk. Marx

[1] *Lenin.* A marxizmus három forrása és három alkotórésze. Lásd *Lenin* Válogatott művei. 1. köt. Szikra 1954. 63. old.

fő műve, amelyet teljes joggal nevezett életművének — a „Tőke". Első kötetét („A tőke termelőfolyamata") Marx 1867-ben tette közzé; a második kötetet („A tőke forgalmi folyamata") Engels adta ki, már Marx halála után, 1885-ben, a harmadik kötetet („A tőkés termelés összfolyamata") pedig 1894-ben. Marx, miközben a „Tőkén" dolgozott, egy, a politikai gazdaságtan történetének kritikai elemzésével foglalkozó negyedik kötet megírását is tervbe vette. E kötet hátrahagyott vázlatos kéziratait Marx és Engels halála után adták ki *„Értéktöbbletelméletek"* címmel (három kötetben).

A tudományos kommunizmus elméletének kidolgozásával Engelsnek is számos klasszikus műve foglalkozik. Ezek közé tartozik „A munkásosztály helyzete Angliában" (1845), az „Anti-Dühring" (1878), amely a filozófia, a természettudomány és a társadalomtudomány legfontosabb kérdéseit elemzi, „A család, a magántulajdon és az állam eredete" (1884) és több más munka.

Marx a proletár politikai gazdaságtan megteremtése során mindenekelőtt tüzetes elemzésre támaszkodva megalapozta és következetesen kifejtette a *munkán alapuló értékelméletet.* Az áru, továbbá az áru használati értéke és értéke közti ellentmondás tanulmányozása alapján felfedezte, hogy az áruban rejlő munka kettős jellegű. Egyrészt az áru használati értékét létrehozó konkrét munka, másrészt az értéket létrehozó absztrakt munka. A munka kettős jellegének felfedezése lehetővé tette Marx számára, hogy a munkán alapuló értékelmélet segítségével tudományosan megmagyarázza a tőkés termelési mód valamennyi jelenségét. Marx annak kimutatásával, hogy az érték nem dolog, hanem embereknek dologi formában jelentkező, s ilyenformán leplezett termelési viszonya, felfedte az árufetisizmus titkát. Elemzés alá vette az értékformát, tanulmányozta annak történelmi fejlődését a csere legkezdetétől egészen az árutermelés teljes uralmáig, ami lehetővé tette számára, hogy felfedje a pénz igazi mivoltát.

A munkán alapuló értékelmélet szolgált Marx számára az *értéktöbbletről* szóló tanítás alapjául. Marx elsőnek mutatta ki, hogy nem a munka az áru a kapitalizmusban, hánem a munkaerő. Tanulmányozta ennek a különleges árunak az értékét és használati értékét, s tisztázta a tőkés kizsákmányolás jellegét. A marxi értéktöbbletelmélet maradéktalanul feltárja a kapitalizmus alapvető termelési viszonyának, a kapitalista és a munkás viszonyának lényegét, s felfedi a proletariátus és a burzsoázia osztályellentétének és osztályharcának mélyrenyúló gyökereit.

Marx az értéktöbbletnek nemcsak a keletkezését és forrását fedte fel, hanem azt is megmagyarázta, hogyan palástolódik, hogyan lepleződik el a tőkés kizsákmányolás. Megvizsgálta, hogy mi a lényege a *munkabérnek,* a munkaerő árának, amely alakot változtatva a munka árának formájában jelenik meg.

Marx mélyenszántó tudományos elemzés keretében vette bonckés alá az értéktöbblet által felvett különböző formákat. Kimutatta, hogyan változtat alakot az értéktöbblet, s jelenik meg a *profit* formájában, hogyan ölti fel továbbá a *földjáradék* és a *kamat* formáját. Kimutatta azt is, hogy e formaváltozások során az a megtévesztő látszat keletkezik, mintha a munkabér a munka ára volna, mintha a profitot maga a tőke, a földjáradékot a föld, a kamatot pedig a pénz fiadzaná.

A termelési árról és az átlagprofitról szóló tanításában Marx megoldotta azt az ellentmondást, hogy a kapitalizmusban a piaci árak eltérnek az értéktől. Egyszersmind feltárta, hogy a tőkésosztálynak a munkások kizsákmányolása tekintetében fennálló szolidaritása objektív alapon

nyugszik: nevezetesen az átlagprofitot, amelyre az egyes kapitalisták szert tesznek, nem az határozza meg, hogy az egyes vállalaton belül milyen fokú a kizsákmányolás, hanem az, hogy az egész tőkés társadalomban mekkora a kizsákmányolás foka.

Marx kidolgozta a különbözeti földjáradék elméletét és elsőnek alapozta meg tudományosan az abszolút földjáradék elméletét. Megvilágította a nagybirtok reakciós, élősdi szerepét, a parasztság földesúri és burzsoá kizsákmányolásának lényegét és formáit.

Marx elsőnek fedte fel a *tőkés felhalmozás* törvényeit, és megállapította, hogy a kapitalizmus fejlődése, a tőke koncentrációja és centralizációja elkerülhetetlenül arra vezet, hogy e rend ellentmondásai, melyeknek alapja a termelés társadalmi jellege és az elsajátítás tőkés formája közti ellentmondás, elmélyülnek és kiéleződnek. Marx felfedezte *a tőkés felhalmozás általános törvényét*, melynek hatása következtében a társadalom egyik oldalán növekszik a gazdagság és a fényűzés, a másik oldalon pedig növekszik a nyomor, az elnyomás, a munka gyötrelme. Kimutatta, hogy a kapitalizmus fejlődésével a proletariátus viszonylagos és abszolút elnyomorodása megy végbe, s ennek következtében elmélyül a szakadék a proletariátus és a burzsoázia között, kiéleződik a köztük folyó osztályharc.

Igen nagy jelentőségű a társadalmi össztőke *újratermelésének* marxi elemzése. Marx kiküszöbölte Smith hibáját, amely abban állt, hogy nem vette figyelembe az áru előállítása során elhasználódott állandó tőkét, majd a társadalmi terméket érték szerint három részre ($c + v + m$), természetbeni formája szerint pedig termelőeszközökre és fogyasztási cikkekre osztotta, s bonckés alá vette a tőkés egyszerű és bővített újratermelés feltételeit, továbbá a tőkés realizálás belső ellentmondásait, amelyek szükségszerűen túltermelési válságokra vezetnek. Ugyanakkor a *gazdasági válságok* tanulmányozása alapján tudományosan bebizonyította, hogy ezek a kapitalizmusban elkerülhetetlenek.

Marx és Engels közgazdasági tanítása meggyőzően bizonyítja, hogy elkerülhetetlenül elbukik a kapitalizmus, és győz a *proletárforradalom*, amely megteremti *a munkásosztály diktatúráját*, és új időszakot vezet be — a szocialista társadalom építésének időszakát.

A marxizmus már a XIX. század hetvenes-nyolcvanas éveiben egyre jobban elterjedt a tőkés országok munkásosztálya és haladó értelmisége körében. Nagy szerepet játszott a marxizmus eszméinek terjesztésében *Paul Lafargue* (1842—1911) Franciaországban, *Wilhelm Liebknecht* (1826—1900) és *August Bebel* (1840—1913) Németországban, *G. V. Plehanov* (1856—1918) Oroszországban, *Dimitr Blagoev* (1855—1924) Bulgáriában és a különböző országok munkásmozgalmának sok más kimagasló vezetője.

Oroszországban a marxista munkáspárt és világnézete a marxizmus esküdt ellenségei, a narodnyikok ellen vívott kérlelhetetlen harcban alakult ki. A narodnyikok tagadták a proletariátus vezető szerepét a forradalmi mozgalomban: azt állították, hogy Oroszországban nem fejlődhet ki a kapitalizmus. A narodnyikság ellen Plehanov és „A Munka Felszabadítása" nevű, általa megalakított csoport indította meg a harcot. Plehanov volt az első, aki marxista szempontból bírálta a narodnyikok hibás nézeteit, s egyben ragyogóan megvédte a marxista nézeteket. Plehanovnak a nyolcvanas-kilencvenes években kifejtett tevékenysége nagyjelentőségű volt Oroszországban a proletárforradalmárok eszmei felkészülése szempontjából. Plehanov számos művében eredményesen népszerűsítette Marx közgazdasági tanításának egyes részeit, megvédel-

mezte Marx tanítását a burzsoá kritikával és a reformista torzításokkal szemben. Plehanov irodalmi munkássága alapjaiban ingatta meg a narodnyikok pozícióit. De a narodnyikság eszmei szétzúzása még nem volt befejezve. Plehanovnak már működése korai szakaszában több kérdésben hibás volt az álláspontja, s ezek a hibák csírájukban már tartalmazták későbbi mensevik nézeteit: nem vette figyelembe, hogy a forradalom folyamán a proletariátusnak vezetnie kell a parasztságot, a liberális burzsoáziát olyan erőnek tekintette, amely támogathatja a forradalmat stb. A marxizmussal ellenségesen szemben álló narodnyikság végleges megsemmisítésének, s a marxizmus és a munkásmozgalom egyesítésének feladatát Oroszországban Lenin oldotta meg.

A burzsoá közgazdaságtudomány további bomlása. A jelenkori burzsoá politikai gazdaságtan. Attól kezdve, hogy megjelent a marxizmus a történelem porondján, a burzsoá közgazdászok azt tekintik legfontosabb, döntő feladatuknak, hogy „megcáfolják" a marxizmust.

Németországban a XIX. század derekán kialakult a politikai gazdaságtan úgynevezett *történelmi iskolája* (*W. Roscher, B. Hildebrand* és mások). Ennek az iskolának a képviselői nyíltan tagadták a társadalmi feilődés gazdasági törvényeinek létezését, s a tudományos kutatást egymástól elszigetelt történelmi tények leírásával helyettesítették. A gazdasági törvények tagadása ezeknél a közgazdászoknál mindennemű reakciós önkény, az általuk egekig magasztalt katonai-bürokratikus állam előtti szolgai meghunyászkodás igazolását szolgálta.

A történelmi iskola későbbi követői *G. Schmoller* vezetésével kialakították az úgynevezett történelmi-etikai vagy történelmi-jogi irányt. Ennek a *katedra-szocializmusnak* is nevezett iránynak jellemző vonása, hogy a közgazdasági kutatást erkölcsi célokról, jogszabályokról stb. szóló reakciós idealista fecsegéssel helyettesíti. A katedra-szocialisták elődeik nyomdokain haladva, kiszolgálták a német militarista államot, amelynek minden egyes intézkedését „egy darab szocializmusnak" nevezték. A katedra-szocialisták dicsőítették Bismarck reakciós politikáját, és segítettek neki a munkásosztály félrevezetésében.

A XIX. század utolsó évtizedeiben a burzsoáziának új ideológiai fegyverekre volt szüksége az egyre jobban terjedő marxizmus elleni harchoz. Ekkor jelent meg a színen az úgynevezett *osztrák iskola*. Az iskola elnevezése onnan származik, hogy fő képviselői — *K. Menger, F. Wieser* és *E. Böhm-Bawerk* osztrák egyetemi tanárok voltak. Ezek a történelmi iskola képviselőitől eltérően formailag elismerték a gazdasági törvények kutatásának szükségességét, de a tőkés rend szépítgetésére és védelmére törekedve nem a társadalmi viszonyok területén, hanem a szubiektív pszichológia területén kutatták ezeket a törvényeket, vagyis az idealizmus útjára léptek.

Az értékelmélet terén az osztrák iskola az úgynevezett „határhaszonelmélettel" állt elő. Ennek értelmében az áru értékét nem egyszerűen hasznossága határozza meg, mint azt egyes vulgáris közgazdászok korábban is állították, hanem az áru határhaszna, vagyis az egyén szükségletei közül az egy bizonyos áruegység által kielégített legkevésbé fontos szükséglet. Ez az elmélet valójában semmit sem magyaráz meg. Nyilvánvaló például, hogy a jóllakott burzsoá és az éhező munkanélküli szubjektíve egészen másként értékel egy kilogramm kenyeret, de mindkettő ugyanazt az árat fizeti érte. Az osztrák iskola közgazdászai a marxi értéktöbbletelmélettel a tudományellenes „beszámítási elméletet" állították szembe, amely nem egyéb, mint a „három termelési tényező" vulgáris elméletének újabb formája.

Az imperializmusba való átmenet, s a társadalmi ellentmondások és az osztályharc ezzel kapcsolatban bekövetkezett szélsőséges kiéleződése a burzsoá politikai gazdaságtan további hanyatlását idézte elő. Amikor a Szovjetunióban győzelmet aratott a szocialista forradalom, s ez a gyakorlatban cáfolta meg a burzsoázia ideológusainak a tőkés rend örökkévalóságáról szóló tanait, a burzsoá közgazdászok egyik fő feladatukat abban látták, hogy a Szovjetunióra szórt rágalmak segítségével eltitkolják a tőkés országok dolgozói előtt az igazságot, a szocializmus országának világtörténelmi jelentőségű eredményeit. A jelenkori burzsoá politikai gazdaságtan a fináncoligarchia ideológiai fegyvere, az imperialista reakció és agresszió kiszolgálója.

A kapitalizmus kategóriáinak — az értéknek, az árnak, a munkabérnek, a profitnak, a földjáradéknak — a magyarázata terén a jelenkori burzsoá közgazdászok rendszerint a szubjektív-pszichológiai irányzat álláspontján vannak, amelynek egyik válfaja a már említett osztrák iskola is, s különféle változatokban a három termelési tényező régi vulgáris elméletét ismételgetik. *Alfred Marshall* (1842—1924) angol közgazdász megpróbált eklektikusan összebékíteni három különböző vulgáris értékelméletet: a kereslet és kínálat elméletét, a határhaszonelméletet és a termelési költségek elméletét. *John Bates Clark* (1847—1938) amerikai közgazdász a burzsoá társadalom különböző osztályainak „érdekharmóniájáról" szóló hazug eszmét hirdette, s a „határtermelékenység" elméletével hozakodott elő, amely nem egyéb, mint sajátságos kísérlet a „tőke termelékenységéről" szóló régi vulgáris elméletnek és az osztrák iskola „határhaszonelméletének" összeegyeztetésére. A profit Clark szerint a vállalkozó munkájának a jutalma; szerinte a dolgozó osztályok a gazdagságnak csak egy kis hányadát hozzák létre, s azt teljes egészében megkapják.

A monopólium előtti kapitalizmus korának burzsoá közgazdászaitól eltérően, akik a szabadversenyt magasztalták, abban látták a társadalom fejlődésének legfőbb feltételét, a jelenkori polgári közgazdászok rendszerint azt hangsúlyozzák, hogy az államnak minden módon be kell avatkoznia a gazdasági életbe. Dicshimnuszokat zengenek az imperialista államról, mint olyan erőről, amely — úgymond — az osztályok fölött áll, s képes arra, hogy a tőkés országok gazdaságában érvényt szerezzen a tervezés elvének. A valóságban a burzsoá állam beavatkozásának semmi köze a népgazdaság tervezéséhez, sőt csak fokozza a termelési anarchiát. A monopóliumok védelmezői képmutatóan „szervezett kapitalizmusról" beszélnek, amikor a fináncoligarchia alárendeli magának az imperialista államot, és az államapparátust messzemenően felhasználja saját önző célja érdekében, a monopóliumok profitjának növelésére.

A XX. század első évtizedeiben Németországban elterjedt a politikai gazdaságtan úgynevezett *szociális irányzata*, más néven a szociál-organikus iskola (*A. Ammon, R. Stolzmann, O. Spann* és mások). Az osztrák iskolától eltérően, amely szubjektív-pszichológiai alapon vizsgálta a gazdasági jelenségeket, a szociális irányzat képviselői az emberek szociális viszonyait próbálták megmagyarázni, de ezeket a viszonyokat idealista módon, mindennemű anyagi tartalmat nélkülöző jogi formáknak fogták fel. A szociális irányzat közgazdászai azt állították, hogy a társadalmi életet jogi és erkölcsi szabályok kormányozzák. Szívvel-lélekkel szolgálták a tőkés monopóliumokat, és ennek leplezése érdekében demagóg módon a „közjóról" értekeztek, arról, hogy a „részt", vagyis a dolgozó tömegeket alá kell rendelni az „egésznek", vagyis az imperialista államnak. Dicsőítették, a társadalom szolgálatának nyilvánították a kapi-

talisták tevékenységét. Az iskola reakciós koholmányai Németországban és más burzsoá országokban ideológiai fegyverül szolgáltak a fasizmus számára.

A német fasizmus kihasználta a német vulgáris politikai gazdaságtan legreakciósabb elemeit, annak szélsőséges sovinizmusát, a burzsoá állam előtti meghunyászkodását, továbbá azt, hogy ez a gazdaságtan idegen területek meghódítását és a Németországon belüli „osztálybékét" hirdette. A német fasiszták — a szocializmus és az egész haladó emberiség legádázabb ellenségei — antikapitalista demagógiához folyamodtak, és képmutatóan nemzeti szocialistáknak nevezték magukat. Az olasz és a német fasiszták a „korporatív állam" reakciós elméletét hirdették, amely azt állította, hogy a fasiszta országokban megszüntették a kapitalizmust, megszűntek az osztályok és az osztályellentétek. A hitleri Németország rabló területhódításait a fasiszta közgazdászok az úgynevezett „fajelmélet" és az „élettér-elmélet" segítségével próbálták igazolni. Ezek az „elméletek" azt hangoztatják, hogy a német nemzet „felsőbbrendű faj", a többi nemzet pedig „alacsonyabbrendű", s az „uralkodó fajnak" joga van erőszakkal elfoglalni más, „alacsonyabbrendű" népek földjét és kiterjeszteni uralmát az egész világra. A történelmi tapasztalatok meggyőzően bizonyították a hitleristák eszelős világuralmi terveinek ostobaságát és megvalósíthatatlanságát.

A kapitalizmus általános válságának időszakában, amikor soha nem látott mértékben kiéleződött a piacprobléma, amikor gyakoribbá váltak és elmélyültek a gazdasági válságok, s kialakult az állandó tömeges munkanélküliség — különféle elméletek tűnnek fel, amelyek azt az illúziót próbálják elhinteni, hogy a tőkés rend fenntartása mellett is biztosítani lehet a „teljes foglalkoztatottságot", ki lehet küszöbölni a termelési anarchiát és a válságokat. Igen elterjedt a burzsoá közgazdászok körében *J. M. Keynes* (1883—1946) angol közgazdász elmélete, amelyet „A foglalkoztatottság, a kamat és a pénz általános elmélete" című művében (1936) fejtett ki.

Keynes az állandó munkanélküliség és a válságok igazi okait elkendőzve azt igyekszik bebizonyítani, hogy a burzsoá társadalom e „hibáinak" oka nem a kapitalizmus természetében, hanem az emberi pszichológiában rejlik. Keynes állítása szerint a munkanélküliséget az okozza, hogy nem kielégítő a kereslet az egyéni és a termelő fogyasztást szolgáló cikkek iránt. A fogyasztói kereslet hiányát szerinte az idézi elő, hogy az emberek hajlamosak jövedelmük egy részének megtakarítására, a termelő fogyasztást szolgáló cikkek iránti kereslet elégtelenségének okát pedig abban látja, hogy „a tőke rentabilitásának" általános csökkenése következtében a kapitalisták kevésbé vannak érdekelve tőkéiknek a különböző gazdasági ágakba való befektetésében. Keynes szerint a lakosság foglalkoztatottságának növeléséhez a tőkebefektetések növelésére van szükség. Ebből a célból az államnak egyrészt biztosítania kell a tőke rentabilitásának növekedését, mégpedig a munkások reálbérének csökkentése, infláció és a bankkamatláb leszállítása révén, másrészt pedig saját költségvetése terhére nagy tőkebefektetéseket kell eszközölnie. A fogyasztói kereslet növelése érdekében Keynes az uralkodó osztályok élősdi fogyasztásának és pazarlásának további fokozását, továbbá a hadikiadásoknak és az állam egyéb improduktív kiadásainak növelését javasolja.

Keynes elmélete teljesen tarthatatlan és lényegét tekintve mélységesen reakciós. A fogyasztói kereslet hiányát nem a kiagyalt „takarékoskodási hajlam" okozza, hanem a dolgozók elnyomorodása. A Keynes által

javasolt intézkedések — az infláció, a háború előkészítésére és a hadviselésre szolgáló improduktív kiadások növelése, amelyek állítólag a teljes foglalkoztatottság biztosítására hivatottak, valójában a dolgozók életszínvonalának további hanyatlására, a piac szűkülésére és a munkanélküliség növekedésére vezetnek. Keynes vulgáris elméletét ma messzemenően felhasználják a burzsoá közgazdászok, valamint az Egyesült Államok, Anglia és más tőkés országok jobboldali szocialistái.

Az Egyesült Államok jelenlegi vulgáris politikai gazdaságtanára jellemző az az elmélet, hogy az állami költségvetés és az államadósságok növelése olyan eszköz, amellyel orvosolni lehet a kapitalizmus bajait. *A. Hansen* amerikai közgazdász, aki szerint jelentősen csökkent annak a lehetősége, hogy a kapitalizmus csupán a spontán gazdasági erők hatására fejlődjön tovább, azt erősítgeti, hogy az államnak a tőkebefektetések nagyobb állami megrendelések útján történő fokozásával „szabályoznia" kell a tőkés gazdaságot. Azt hirdeti, hogy az állami költségvetés terhére, vagyis az adók és államkölcsönök eszközének igénybevételével közmunkákat kell indítani, amelyek szerinte biztosítják az „általános foglalkoztatottságot", és meggyógyítják a jelenkori kapitalizmust. A valóságban akkor, amikor az imperialista hatalmak új világháborúra készülődnek, az ilyesfajta „közmunkák" nem jelentenek egyebet stratégiai műutak, vasútvonalak, repülőterek, haditengerészeti támaszpontok stb. építésénél, vagyis a gazdaság további militarizálását, s az imperializmus ellentmondásainak ezzel kapcsolatos kiéleződését jelentik.

Egyes amerikai és angol burzsoá közgazdászok „a gazdasági erők szabad játéka" mellett kardoskodnak, amin valójában azt értik, hogy a monopóliumoknak korlátlan jogot kell biztosítani a munkások kizsákmányolására és a fogyasztók kifosztására. Ezek a közgazdászok képmutatóan kijelentik, hogy a szakszervezeteknek a munkások védelmében kifejtett tevékenysége sérti „a gazdasági szabadságot", s magasztalják az imperialista államok reakciós munkásellenes törvényhozását. Akárcsak a burzsoá állam gazdasági „szabályozó" szerepének a prófétái, a „gazdasági erők szabad játékának" védelmezői is a fináncoligarchia érdekeit fejezik ki, amely arra törekszik, hogy biztosítsa magának a maximális profitot — az országon belül a dolgozó tömegek fokozottabb kizsákmányolása, a nemzetközi porondon az imperialista agresszió révén.

A burzsoá közgazdászok az imperialista hatalmaknak idegen területek meghódítására, más népek leigázására és kirablására irányuló rabló politikáját olyan tudományellenes koholmányokkal igyekeznek igazolni, hogy a különböző fajok és nemzetek „nem egyenértékűek", s a „felsőbbrendű fajoknak" és nemzeteknek az „alacsonyabbrendűekkel" szemben civilizáló küldetésük van stb. Különösen nagy buzgalmat fejtenek ki ezen a téren a reakciós amerikai közgazdászok, akik a német fasiszták nyomdokain haladva azt az embergyűlölő eszmét hirdetik, hogy az angol nyelven beszélő nemzetek valamennyi többi népnél „felsőbbrendűek", és minden lehető módon igazolni igyekeznek az Egyesült Államok eszelős világuralmi terveit.

A fajelmélet másik oldala a burzsoá kozmopolitizmus, amely tagadja a nemzetek egyenjogúságának elvét, és az államhatárok megszüntetését követeli. A nemzeti szuverenitást, a népek önállóságát a burzsoá kozmopoliták elavult fogalomnak nyilvánítják, és kijelentik, hogy a jelenkori burzsoá társadalom minden szociális bajának — a militarizmusnak, a háborúknak, a munkanélküliségnek, az emberek nyomorának stb. — fő oka a nemzeti államok létezése. A népek nemzeti szuverenitásának

elvével a „világállam" kozmopolita eszméjét állítják szembe, s ebben az államban a vezető szerepet egyöntetűen az Egyesült Államoknak szánják. Ugyanezt a célt — az európai népek nemzeti szuverenitásának megszüntetését és az amerikai imperialisták uralmának való teljes alárendelésüket szolgálja az „Egyesült Európa", „az Európai Egyesült Államok" eszméjének fokozott propagandája is. A kozmopolitizmus hirdetésének az a célja, hogy eszmeileg lefegyverezze a népeket, megtörje akaratukat, és harcképtelenné tegye őket az amerikai imperializmus erőszakoskodásaival szemben.

Sok amerikai burzsoá közgazdász nyíltan propagálja az új világháborút. Ezek a közgazdászok a háborút a társadalmi élet természetes és örökkévaló jelenségének nyilvánítják, s azt állítják, hogy a kapitalista tábor és a szocialista tábor országainak békés egymás mellett élése lehetetlen.

Az imperialista agressziónak és az új világháború előkészítésének igazolása végett a burzsoá irodalom nagyban népszerűsíti Malthus réges-rég leleplezett elméletét. Napjaink malthusianizmusát az jellemzi, hogy Malthus reakciós eszméit a fajelmélettel párosítja. Az Egyesült Államok és más burzsoá országok malthusistái azt állítják, hogy az emberek „túlságos szaporodása" miatt a föld túlnépesedett, s ebben keresendő a dolgozó tömegek éhezésének és minden más bajának meg szenvedésének legfőbb oka. A lakosságnak, különösen az imperializmus ellen felszabadító harcot vívó gyarmati és függő országok lakosságának erős csökkentését követelik. A mai malthusisták pusztító háborúk, az atombomba és egyéb tömegpusztító eszközök alkalmazása mellett ágálnak.

A kapitalizmus védelmezőinek mindezek a megnyilatkozásai világosan mutatják a jelenkori burzsoá politikai gazdaságtan teljes csődjét.

A II. Internacionálé opportunistáinak és napjaink jobboldali szocialistáinak közgazdasági elméletei. A burzsoá tudomány számtalanszor megkísérelte a marxizmus „megsemmisítését", de ezek a kísérletek a legkevésbé sem ingatták meg a marxizmus pozícióit. Ekkor a marxizmus elleni harc a kétkulacsosság módszerével folytatódott, a marxi elmélet „megjavításának" és „értelmezésének" formáját öltötte. „A történelem dialektikája folytán a marxizmus elméleti győzelme arra kényszeríti az ellenségeit, hogy marxista *mezt öltsenek*"[1].

A XIX. század 90-es éveiben megjelent a színen a *revizionizmus*, amelynek fő képviselője *E. Bernstein* német szociáldemokrata volt. A revizionisták hadat üzentek Marx és Engels ama tanításának, amely szerint elkerülhetetlen a kapitalizmus pusztulása forradalom következtében és a proletárdiktatúra megvalósulása. Marx forradalmi közgazdasági tanítását minden részletében teljes revízió alá vették. Marxnak a munkán alapuló értékelméletét össze akarták egyeztetni, s lényegében fel akarták cserélni a határhaszonelmélettel. Az értéktöbbletről szóló marxi tanítást a tőkés kizsákmányolás „erkölcsi elítéléseként" magyarázták. A kapitalizmus fejlődésére vonatkozó állítólagos „újabb adatokra" hivatkozva a revizionisták „elavultnak" minősítették Marxnak azt a tanítását, hogy a nagyüzemi termelés legyőzi a kisüzemi termelést, hogy a proletariátus a tőkés társadalomban elnyomorodik, hogy az osztályellentétek kibékíthetetlenek és kiéleződnek, s hogy a kapitalizmus idején elkerülhetetlenek a túltermelési gazdasági válságok. A revizionisták fel-

[1] *Lenin.* Marx Károly tanításának történelmi sorsa. Lásd *Lenin* Válogatott művei. 1. köt. Szikra 1954. 70. old.

szólították a munkásokat, hogy mondjanak le a tőkés rend megsemmisítéséért vívott forradalmi harcról, és szorítkozzanak a mindennapi gazdasági érdekekért való harcra. Oroszországban a revizionista nézeteket az úgynevezett „legális marxisták" kapták fel, akik valójában a burzsoázia ideológusai voltak *(P. Sztruve, M. Tugan-Baranovszkij* és mások), továbbá az „ökonomisták" opportunista csoportjának képviselői és a mensevikek.

A marxizmus meghamisításának körmönfontabb formáját alkalmazták a II. Internacionálé opportunistái — *K. Kautsky* (1854—1938), *R. Hilferding* (1877—1941) és mások. Munkásságuk kezdetén marxisták voltak, s hozzájárultak a marxista tanok elterjesztéséhez. Később ténylegesen a forradalmi marxizmus ellenségeinek álláspontjára helyezkedtek, bár azután is váltig „ortodoxoknak", vagyis Marx és Engels hűséges tanítványainak tüntették fel magukat. Ezek az opportunisták szavakban — de még így is fölöttébb következetlenül — ellenvetéseket tettek a revizionisták egyes állításaival szemben, közben azonban elsikkasztották a marxizmus forradalmi lényegét, s azon voltak, hogy a marxizmust holt dogmává változtassák. Elvetették a marxizmus velejét, legfontosabb tanítását, a proletariátus diktatúrájáról szóló tanítást, tagadták a munkásosztály abszolút elnyomorodását, és azt állították, hogy a tőkés válságok egyre ritkábbak és enyhébbek. A revizionisták arra törekedtek, hogy a proletár politikai gazdaságtant összhangba hozzák a burzsoázia érdekeivel.

Kautsky a monopolkapitalizmus mély ellentmondásainak elkenése céljából azt hangoztatta, hogy az imperializmus csupán a politika különleges formája, a magasfejlettségű ipari országoknak az a törekvése, hogy agrárterületeket vessenek uralmuk alá. Ez az elmélet azt az illúziót keltette, hogy lehetséges a monopolkapitalizmus idején más politika, nem hódító politika is. Kautsky az első világháború éveiben az *ultraimperializmus* antimarxista elméletével lépett fel, azt állította, hogy az imperializmus idején a különböző országok kapitalistái közti megegyezés révén ki lehet küszöbölni a háborút, és létre lehet hozni a szervezett világgazdaságot. Erre a reakciós elméletre jellemző, hogy a gazdaságot elszakítja a politikától, és semmibe veszi azt a törvényt, amely szerint a tőkés országok az imperializmus korában egyenlőtlenül fejlődnek. Az „ultraimperializmus" elmélete kedvező színben tüntette fel az imperializmust, s a burzsoázia érdekében lefegyverezte a munkásosztályt, mivel azt az illúziót keltette, hogy lehetséges a kapitalizmus békés és válságmentes fejlődése. Ugyanezt a célt szolgálta Kautsky vulgáris „termelőerő-elmélete" is, amely szerint a szocializmus a társadalmi termelőerők fejlődésének osztályharc és forradalom nélkül, mechanikusan megszülető eredménye. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom után Kautsky a világ első proletárdiktatúrája elleni nyílt harc útjára lépett, és a Szovjetunió elleni ,intervencióra buzdított.

R. Hilferding „A finánctőke" című művében (1910), amely „a kapitalizmus legújabb szakaszának" tanulmányozásával foglalkozik, tudományosan elemezte az imperializmus gazdaságának egyes oldalait, ugyanakkor azonban elleplezte a monopóliumok döntő szerepét a jelenkori kapitalizmusban, elleplezte a kapitalizmus valamennyi ellentmondásának kiéleződését, figyelmen kívül hagyta az imperializmus legfontosabb vonásait — a kapitalizmus élősdiségét és rothadását, a világ felosztottságát és az újrafelosztásáért folyó harcot. A kapitalizmus ideiglenes, részleges stabilizációja idején Hilferding a burzsoá közgazdászok nyomán azt állította, hogy elkövetkezett a „szervezett kapitalizmus" kora, amikor a

monopóliumok tevékenysége következtében megszűnik a konkurrencia, a termelés anarchiája, megszűnnek a válságok, s tervszerű, tudatos szervezettség veszi át az uralmat. Ebből a szociáldemokrácia reakciós vezetői azt a következtetést vonták le, hogy a trösztök és kartellek békésen „átnőnek" a szocialista tervgazdálkodásba; hogy a munkásosztálynak nincs más tennivalója, mint segíteni a trösztök vezetőinek és a bankároknak a gazdaság megszervezésében, s akkor a kapitalizmus fokozatosan, minden néven nevezendő harc és forradalom nélkül „belenő" a szocializmusba.

Ilyenformán Kautskynál, Hilferdingnél és a szociáldemokrácia más reformista teoretikusainál az imperializmus szépítgetése elválaszthatatlanul összefügg annak hirdetésével, hogy „a kapitalizmus békésen belenő a szocializmusba", aminek az volt a célja, hogy elvonja a munkásosztályt a szocializmusért folyó forradalmi harc feladataitól, s a munkásmozgalmat az imperialista burzsoázia érdekeinek rendelje alá. Ezt a célt szolgálta többek között a „gazdasági demokrácia" apologetikus elmélete is, amelyet a két világháború között terjesztettek egyes jobboldali szocialista vezérek. E szerint az elmélet szerint azok a munkások, akik a szakszervezetek képviseletében bekerülnek az üzemvezetőségekbe és más szervekbe — egyenlő jogon vesznek részt a gazdaság irányításában, és fokozatosan a termelés gazdáivá válnak. A II. Internacionálé szociáldemokratái a munkásosztály érdekeit eláruló politikájukkal Németországban és más országokban a fasizmus útját egyengették.

Annak a reformista elméletnek, amely szerint a kapitalizmus békésen belenő a szocializmusba, egyik válfaja a „szövetkezeti szocializmus" elmélete; ez azon az illúzión alapul, hogy a szövetkezeti formák elterjedése a tőke uralmának fennmaradása mellett is elvezet a szocializmushoz.

Oroszországban az imperializmuselmélet kérdéseire vonatkozó antimarxista, kautskysta nézeteket a szocializmus ellenségei — a mensevikek, trockisták, buharinisták és mások terjesztették. A „tiszta imperializmus", a „szervezett kapitalizmus" stb. apologetikus elméletének hirdetésével arra törekedtek, hogy elleplezzék a monopolkapitalizmus egyre jobban kiéleződő ellentmondásait. Ugyanakkor, amikor tagadták azt a törvényt, amely szerint a kapitalizmus az imperializmus korszakában egyenlőtlenül fejlődik, egyszersmind arra törekedtek, hogy megmételyezzék a munkásosztály tudatát, megrendítsék a szocializmus *egy* országban való győzelmének lehetőségébe vetett hitét.

A második világháború utáni időszakban a kapitalizmus védelmében szálltak síkra az angol labouristák jobboldali reformista vezetői, Franciaország, Olaszország, Nyugat-Németország, Ausztria és más országok jobboldali szocialista vezérei *(L. Blum, K. Renner* és mások). A jobboldali szocialista vezetők, az imperialista burzsoáziának a munkásmozgalomban működő ügynökei védelmezik a monopóliumokat, a munkások és a burzsoázia osztálybékéjét hirdetik, aktívan támogatják az imperializmus reakciós belpolitikáját és agresszív külpolitikáját. A jobboldali szocialista teoretikusok, abban a törekvésükben, hogy a dolgozókat kibékítsék az imperializmussal, s elhitessék a munkásosztállyal, hogy a tőkés rend fennmaradása mellett is lehetséges nyomorúságos helyzetének megjavítása, összeeszkábálták a „demokratikus szocializmus" elméletét, a kapitalizmusnak a szocializmusba való békés belenövését hirdető elmélet egyik válfaját.

A „demokratikus szocializmus" elmélete azt állítja, hogy Angliában, az Egyesült Államokban, Franciaországban és más tőkés országokban ma

már nincs kizsákmányolás és nincsenek osztályellentétek a proletariátus meg a burzsoázia között, hogy az imperialista állam osztályok fölött álló szervezet, s hogy minden vállalat, amely ennek az államnak a tulajdonában van, „szocialista" vállalat. A labourista vezetők a „demokratikus szocializmus" diadalának kiáltották ki az Angol Banknak, a vasutaknak és egyes iparágaknak a második világháború után az ő kormányzásuk alatt végrehajtott államosítását. Valójában a labourista államosítás burzsoá intézkedés volt, amely mit sem változtatott az államosított vállalatok tőkés jellegén. Anglia igazi gazdája továbbra is az imperialista burzsoázia és a landlordok, a nagybirtokosok osztálya maradt. Az addig veszteséggel dolgozó államosított vállalatok tulajdonosai bőséges kártérítést kaptak, nagy jövedelmet biztosítottak számukra, az államosított iparágakban dolgozó munkásokat pedig arra kényszerítik, hogy alacsony munkabérért még intenzívebben dolgozzanak. A „demokratikus szocializmus" elmélete spanyolfal, amely azt leplezi, hogy az állami-monopolista kapitalizmus — a fináncoligarchia uralmának legfelsőbb foka — egyre növekvő mértékben nyomja el a dolgozó tömegeket.

A jobboldali szocialista pártok vezetői, mialatt a tőkés társadalom „osztálybékéjét" hirdetik, tevékenyen segítik a burzsoáziát a dolgozó tömegek életszínvonala ellen indított nagyarányú támadásának megvalósításában, segítenek neki elfojtani a munkásmozgalmat az anyaországban és letörni a nemzeti felszabadító mozgalmat a gyarmatokon meg a függő országokban. A jobboldali szocialista vezetők napjaink minden fontosabb gazdasági jelenségének értelmezésében és értékelésében a burzsoá közgazdászok nyomdokain haladnak.

A kommunista és munkáspártok, amelyeknek tevékenységét a marxizmus-leninizmus elmélete vezérli, következetes harcot folytatnak a burzsoá közgazdászok és a jobboldali szocialista vezetők reakciós „elméletei" ellen.

Az élenjáró marxista-leninista elmélet eszméi egyre jobban terjednek a tőkés országok haladó értelmisége, köztük a közgazdászok körében is. Növekszik és gyarapodik azoknak a különböző nézeteket valló és különböző irányzatokat követő haladó tudósoknak és közéleti embereknek a serege, akik aktívan kiveszik részüket a saját népük nemzeti függetlenségéért, a békéért és a társadalmi rendszerek különbözőségére való tekintet nélkül valamennyi ország gazdasági és kulturális kapcsolatainak fejlesztéséért folyó harcból.

A kapitalizmus marxista politikai gazdaságtanának továbbfejlesztése V. I. Lenin munkáiban. A kapitalizmus politikai gazdaságtanára vonatkozó számos új tétel kidolgozása I. V. Sztálin munkáiban. Marx és Engels közgazdasági tanításának alkotó továbbfejlesztését *V. I. Lenin* (1870—1924) munkáiban találjuk. Marx, Engels és Lenin a valóban tudományos politikai gazdaságtan megteremtői. Lenin, Marx és Engels tanításának hű követője és folytatója, kíméletlen harcot vívott a marxizmus nyílt és álcázott ellenségei ellen. Lenin megvédelmezte Marx és Engels forradalmi tanítását a burzsoá áltudomány támadásaival, mindenfajta revizionista és opportunista hamisítással szemben. A proletariátus osztályharcának újabb történelmi tapasztalatait általánosítva a marxizmus tanítását új, *magasabb fokra* emelte.

Lenin a XIX. század kilencvenes éveiben, akkor lépett a politikai harc küzdőterére, amikor befejeződött a monopólium előtti kapitalizmusból az imperializmusba való átmenet, amikor a világ forradalmi mozgalmának központja Oroszországba helyeződött át, abba az országba, ahol hatalmas népi forradalom érlelődött.

A kilencvenes években írt műveiben — „Az úgynevezett piackérdésről" (1893), „Kik azok a «népbarátok» és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen?" (1894), „A narodnyikság gazdasági tartalma és bírálata Sztruve úr könyvében" (1894), „A gazdasági romanticizmus jellemzéséhez" (1897) című művekben — Lenin következetes harcot folytatott mind a narodnyikok, mind a „legális marxisták" ellen, akik magasztalták a kapitalizmust, elleplezték annak mély ellentmondásait, és arra törekedtek, hogy a növekvő munkásmozgalmat alárendeljék a burzsoázia érdekeinek. A narodnyikság eszmei szétzúzása Leninnek „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban" (1899) című klasszikus művével fejeződött be, amely Marx „Tőké"-jének megjelenése óta a marxista irodalom legjelentősebb műve volt.

Lenin ebben a munkájában és a kilencvenes években írt más műveiben mélyrehatóan elemezte Oroszország gazdaságát, feltárta az osztályellentéteknek és az osztályharcnak, a forradalmi mozgalom perspektíváinak gazdasági alapjait. Ugyanakkor általánosította a XIX. század utolsó évtizedeiben Oroszországban és más országokban végbement gazdasági és politikai fejlődés tapasztalatait, s megvédte és továbbfejlesztette a marxizmusnak a tőkés termelési mód keletkezésére és fejlődésére, megoldhatatlan ellentmondásaira és elkerülhetetlen pusztulására vonatkozó tételeit. Megcáfolta azokat a minden alapot nélkülöző narodnyik nézeteket, amelyek szerint az orosz kapitalizmus „mesterséges jelenség", s feltárta Oroszország gazdaságának és társadalmi rendjének az ország történelmi sajátosságaival összefüggő sajátszerű vonásait, többek között azt, hogy a tőkés kizsákmányolás módszerei összefonódnak a jobbágyi elnyomás számos maradványával, ami különösen kiélezi az oroszországi társadalmi viszonyokat.

Lenin a narodnyikoknak a proletariátust lebecsülő magatartása ellen vívott harcban kimutatta, hogy a kapitalizmus fejlődése elkerülhetetlenül a dolgozó és kizsákmányolt tömegek élcsapatát jelentő munkásosztály létszámának, szervezettségének és tudatosságának növekedésére vezet. Ugyanakkor tüzetes elemzés keretében kimutatta, hogy a proletariátusnak a forradalomban vezető szerepet kell betöltenie.

Lenin tisztázta a reform utáni Oroszország parasztságában végbemenő differenciálódás lényegét, rámutatott arra, hogy a hűbéri elnyomás csökevényei összefonódnak a tőkés viszonyok igájával, s mindennek alapján megcáfolta azt a narodnyik elképzelést, amely szerint a parasztság egységes tömeg. Továbbmenve Lenin kifejtette, hogy gazdasági szempontból lehetséges és szükségszerű a munkásosztály forradalmi szövetsége a parasztság dolgozó és kizsákmányolt tömegeivel.

Lenin feltárta az orosz forradalom ama sajátosságainak gazdasági alapját, amelyek újtípusú forradalommá — olyan burzsoá-demokratikus forradalommá tették, melyben a proletariátusé a hegemónia, s az a perspektíva áll előtte, hogy szocialista forradalomba *nő át.*

„A kapitalizmus fejlődése Oroszországban" című mű Leninnek a *tőkés újratermelés elméletével* foglalkozó számos munkáját összegezi. Lenin e munkáiban szétzúzta a narodnyikoknak azokat a sismondista állításait, hogy kistermelők és külföldi piac nélkül nem lehet realizálni az értéktöbbletet, és részletesen kifejtette azt a marxista tételt, amely szerint a kapitalizmus piaca magának a kapitalizmusnak a fejlődése során jön létre. Lenin továbbfejlesztette a tőkés realizálás ellentmondásaira, a tőke szerves összetételének növekedésére mint a proletariátus elnyomorodásának tényezőjére, továbbá a kapitalizmusban elkerülhetetlen időszakos túltermelési válságokra vonatkozó marxista tételeket.

A marxista politikai gazdaságtan rendkívül értékes alkotásai Leninnek az *agrárkérdéssel* foglalkozó művei, amelyekben tudományosan általánosít terjedelmes anyagot a kapitalizmus fejlődéséről Oroszország és több más ország (Franciaország, Németország, Dánia, az Egyesült Államok stb.) mezőgazdaságában. „Az agrárkérdés és a «Marx kritikusok»" (1901—1907), „A szociáldemokrácia agrárprogramja az 1905—1907-es első orosz forradalomban" (1907), „Újabb adatok a mezőgazdasági kapitalizmus fejlődéstörvényeiről" (1914—1915) című munkáiban és más műveiben Lenin mélyrehatóan és sokoldalúan elemezte a mezőgazdaság tőkés fejlődésének törvényeit, amelyeket Marx csak általános vonásokban vázolt fel.

Lenin küzdött a nyugat-európai és orosz revizionizmus ellen, amely a mezőgazdaságot a gazdaság olyan területének nyilvánította, ahol nem alkalmazhatók a tőke koncentrációjának és centralizációjának törvényei, s tudományosan elemezte a mezőgazdasági kapitalizmus fejlődésének sajátosságait. Felfedte a paraszttömegek zömének gazdasági helyzetében rejlő mély ellentmondásokat, s kimutatta, hogy tönkremenetelük a burzsoá társadalomban elkerülhetetlen. Lenin megvédelmezte és továbbfejlesztette a különbözeti és az abszolút földjáradék marxi elméletét. Kimutatta, hogy az abszolút földjáradék az egyik legfontosabb tényező a mezőgazdasági termelőerők fejlődésének akadályozásában, és részletesen kidolgozta azt a kérdést, hogy melyek a föld nacionalizálásának lehetőségei, feltételei és gazdasági következményei a burzsoá-demokratikus és a szocialista forradalomban. Leleplezte a burzsoá közgazdászokat, akik a „csökkenő földhozadék" áltudományos törvényét hirdették. Harcolt a II. Internacionálé nyugat-európai pártjainak és az orosz mensevizmusnak — többek között a trockizmusnak — a parasztsággal szemben követett opportunista vonala ellen, s kifejtette, hogy a munkásosztálynak olyan politikát kell folytatnia, amely a parasztság zömének a forradalmi proletariátus szövetségesévé változtatását tartja szem előtt.

Az agrárkérdés lenini elmélete közgazdaságilag szilárdan megalapozta Oroszország Kommunista Pártjának a proletariátus és a parasztság viszonya terén követett politikáját, többek között a pártnak a föld nacionalizálására vonatkozó programkövetelését. Leninnek az agrárkérdésről írott művei szolgálnak elméleti alapul a kommunista testvérpártok agrárprogramja és agrárpolitikája számára.

A marxista elmélet továbbfejlesztése szempontjából óriási jelentősége van annak a harcnak, amelyet Lenin „Materializmus és empiriokriticizmus" című nagyjelentőségű művében a dialektikus és történelmi materializmus védelmében folytatott. Ez a könyv a revizionista „elméletek" alapjára, a revizionisták idealista filozófiájára mért megsemmisítő csapást.

Lenin kimutatta a marxista politikai gazdaságtan revizionista bírálatának teljes tarthatatlanságát. Bebizonyította, hogy a revizionizmus a kapitalizmus politikai gazdaságtanának valamennyi alapvető kérdésében — az értékelmélet, az értéktöbbletelmélet, a tőkekoncentrációról szóló elmélet, a válságelmélet stb. kérdésében — csődbe jutott.

Marx és Engels, akik a monopólium előtti kapitalizmus korszakában éltek, természetesen nem végezhették el az imperializmus elemzését. A kapitalizmus monopolista szakaszának marxista elemzése Lenin érdeme.

A marxisták között Lenin volt az első, aki — a „Tőke" alaptételeire támaszkodva és a tőkés országok gazdaságában mutatkozó új jelenségeket általánosítva — behatóan elemezte az imperializmust, a kapitaliz-

mus utolsó szakaszát, a proletariátus szociális forradalmának előestéjét. Ez az elemzés „Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka" című klasszikus művében (1916), továbbá az első világháború idején írt következő más munkáiban található: „A szocializmus és a háború", „Az Európai Egyesült Államok jelszaváról", „A marxizmus karikatúrájáról és az «imperialista ökonomizmusról»", „Az imperializmus és a szakadás a szocializmus táborában", „A proletárforradalom katonai programja".

Az imperializmus lenini elmélete abból indul ki, hogy az imperializmus végső alapja, gazdasági lényege a monopóliumok uralma, hogy az imperializmus monopolkapitalizmus. Lenin beható vizsgálat tárgyává tette az imperializmus fő gazdasági vonásait és a monopóliumok uralmának konkrét formáit. Az imperializmusról szóló lenini tanítás, amely rámutat arra, hogy a szabadversenyt felváltotta a magas monopolprofitot élvező monopóliumok uralma, s amely feltárja e magas monopolprofit forrásait és biztosításának módszereit, egyszersmind a monopolkapitalizmus gazdasági alaptörvényének kiinduló tételeit is magában foglalja. Lenin az imperializmust a kapitalizmus újabb, legfelsőbb fokának minősítette, s ugyanakkor meghatározta az imperializmus helyét a történelemben, kimutatta, hogy az imperializmus monopolkapitalizmus, élősdi kapitalizmus, rothadó és halódó kapitalizmus. Az imperializmus lenini elmélete feltárja a kapitalizmus monopolista fejlődési szakaszának ellentéteit: a munka és a tőke közötti ellentétet, az anyaországok és a gyarmatok közötti ellentétet és az imperialista országok közötti ellentétet. Rávilágít azokra a mélyenfekvő okokra, amelyek elkerülhetetlenné teszik az imperialista háborúkat a világ újabb újrafelosztásáért. Mindezek az ellentétek a legvégsőkig kiéleződnek és elmélyülnek, s elérik azt a határvonalat, amelyeken túl a forradalom kezdődik. Lenin kimutatta, hogy az imperialista elnyomás és leigázás ellen vívott népi szabadságharc igazságos.

Lenin kidolgozta az állami-monopolista kapitalizmus kérdését, azt a kérdést, hogy a monopóliumok alárendelik maguknak a burzsoá államapparátust. Kimutatta, hogy az állami-monopolista kapitalizmus egyfelől a termelés tőkés társadalmasításának legmagasabb formáját és a szocializmus anyagi előkészítését, másfelől a munkásosztály és az egész dolgozó nép kizsákmányolásának nagyarányú növekedését jelenti.

Lenin felfedte az imperializmus korszakára vonatkozóan a tőkés országokban végbemenő gazdasági és politikai fejlődés *egyenlőtlenségének* törvényét. Ebből a törvényből kiindulva nagyjelentőségű tudományos felfedezést tett: megállapította, hogy át lehet törni a világimperializmus láncát annak leggyengébb láncszeménél, s arra a következtetésre jutott, hogy lehetséges a szocializmus győzelme kezdetben egynéhány, sőt egy, egymagában vett országban, s lehetetlen a szocializmus egyidejű győzelme valamennyi országban. Ugyanakkor kimutatta, hogy a parasztságnak mint a proletariátus szövetségesének óriási szerepe van a forradalomban. Más munkáiban kidolgozta a nemzeti-gyarmati kérdést és kijelölte e kérdés megoldásának útját. Bebizonyította, hogy lehetséges és szükséges a fejlett országok proletármozgalmának és a gyarmatokon folyó nemzeti felszabadító mozgalomnak egyetlen közös harci frontban való egyesülése a közös ellenség — az imperializmus ellen. Az imperializmus lenini elmélete megcáfolhatatlan érvekkel mutatta ki, hogy az új történelmi korszakban, a proletariátus által a szocializmusért vívott közvetlen, döntő ütközetek korszakában elengedhetetlenül szükséges a szocialista forra-

dalom, a munkásosztály diktatúrája. Ily módon Lenin megteremtette a *szocialista forradalom* új, minden részletében kidolgozott *elméletét*. Ez az elmélet *a forradalmi cselekvés vezérfonalául* szolgált egy arányaiban gigászi forradalmi átalakulás — a Nagy Októberi Szocialista Forradalom számára.

Lenin kidolgozta a kapitalizmus általános válságáról — a tőkés rend pusztulásának, és az új, magasabbrendű szocialista rend győzelmének történelmi korszakáról szóló tanításalapjait. Már az első világháború idején arra a következtetésre jutott, hogy a kapitalizmus viszonylag békés fejlődésének korszaka véget ért, s hogy az imperialista háború, e hatalmas történelmi válság, a szocialista forradalom korszakát nyitja meg. A háború olyan felmérhetetlen válságot idézett elő, állapította meg Lenin közvetlenül a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előtt, hogy az emberiségnek választania kellett: vagy elpusztul, vagypedig a legforradalmibb osztályra bízza sorsát, hogy a leggyorsabb úton áttérhessen egy fejlettebb termelési módra — a szocializmusra. Abból a Lenin által megállapított tényből, hogy a szocialista forradalom a tőkés világrendszer különböző láncszemeiben különböző időben érlelődik meg, az a következtetés adódik, hogy a kapitalizmus pusztulása és a szocializmus győzelme egyes országoknak a tőkés rendszerről való leválása útján megy végbe, olyanformán, hogy ezekben az országokban győzelmet arat a munkásosztály, amely a dolgozó parasztság zömével szoros és megbonthatatlan szövetségben hatalomra kerül, s tömöríti maga köré a nép túlnyomó többségét. Lenin részletesen kifejtette a két rendszer — a kapitalista és a szocialista rendszer hosszú történelmi időszakon át tartó békés egymás mellett élésének lehetőségét és szükségességét.

Lenin az imperializmusnak és a kapitalizmus általános válságának elméletét a polgári közgazdászok és a II. Internacionálé opportunistái ellen vívott kemény harcban dolgozta ki. Kimutatta Kautsky antimarxista „ultraimperializmus" elméletének, és Trockij meg Buharin által képviselt válfajainak teljes elméleti tarthatatlanságát, s politikailag ártalmas voltát. Buharin antimarxista torzításai ellen harcolva Lenin ismételten hangsúlyozta, hogy „tiszta imperializmus", tőkés alapzat nélküli imperializmus nem volt soha, sehol sincs és nem is lesz soha. Az imperializmust éppen az jellemzi, hogy a monopólium egyesül a cserével, a piaccal és a konkurrenciával. Az imperializmus, amely a régi kapitalizmusra nő rá annak felépítményeként és egyenes folytatásaként, még jobban kiélezi a burzsoá társadalom valamennyi ellentmondását. Lenin rámutatott az opportunizmusnak az imperializmussal való szoros összefüggésére, és leleplezte az opportunisták politikai szerepét, megállapította, hogy az opportunisták a burzsoáziának a munkásmozgalmon belül működő ügynökei. Felfedte a munkásmozgalmon belüli opportunista irányzatok gyökereit, és kimutatta, miképpen alakulnak ki ezek az irányzatok annak következtében, hogy a burzsoázia megvesztegeti és korrumpálja a munkásosztály felső rétegeit. Megsemmisítő csapást mért az opportunistákra, akik apologetikusan értelmezték és megpróbálták „szocializmusnak" feltüntetni az állami-monopolista kapitalizmust. Leninnek az opportunizmus ellen irányuló művei óriási jelentőségűek a forradalmi mozgalom szempontjából, mert az opportunizmus eszmei-politikai tartalmának és a munkásmozgalomban betöltött áruló szerepének leleplezése nélkül szó sem lehet igazi harcról az imperializmus ellen.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának határozatai és dokumentumai, *I. V. Sztálinnak* (1879—1953) és Lenin más harcostársainak és tanítványai-

nak munkái továbbfejlesztették és konkretizálták a marxista-leninista politikai gazdaságtan problémáit.

Sztálin — Marxnak, Engelsnek és Leninnek, a valóban tudományos politikai gazdaságtan megteremtőinek műveire támaszkodva — a történelmi fejlődés újabb tapasztalatainak, a munkásosztály és Kommunista Pártja által vívott harc újabb gyakorlatának általánosítása alapján számos új tételt állított fel és fejtett ki a közgazdaságtudomány terén. Ugyanakkor Sztálin műveiben következetesen védelmezte a marxista politikai gazdaságtant a forradalmi marxizmus ellenségeivel szemben, s népszerűsítette annak legfontosabb problémáit és tételeit.

Sztálin leleplezte a polgári közgazdászok és a reformisták hazug állításait, amelyek szerint a kapitalizmus ellentmondásai a történelmi fejlődés folyamán enyhülnek, s kimutatta, hogy ezek a kapitalizmus pusztulásának elkerülhetetlenségéről tanúskodó ellentmondások szükségképpen tovább mélyülnek és éleződnek. Munkáiban az agrárkérdés több fontos tételének továbbfejlesztését találjuk. A revizionizmus elleni harcban újabb érvekre támaszkodva kimutatta a kisparaszti gazdaság „szilárdságát" hirdető elmélet teljes tarthatatlanságát. A parasztságot csak a tőkés rabszolgaság rendszerének megsemmisítése mentheti meg a tönkremenéstől és a nyomortól. A parasztkérdés lényege — a parasztság kizsákmányolt többségének a burzsoázia tartalékából a forradalom közvetlen tartalékává, a tőkés rend megszüntetéséért harcoló munkásosztály szövetségesévé változtatása. Sztálin „Marxizmus és nemzeti kérdés" című művében (1913) és más munkáiban előbbre vitte a nemzeti kérdés kidolgozását. Beható elemzés keretében kimutatta a társadalom gazdasági életfeltételeinek jelentőségét a nemzetek és a nemzeti államok kialakulásában. A nemzet egyik fő ismérve az emberek gazdasági életének közössége. A hűbériség felszámolása és a kapitalizmus kialakulása egyszersmind az emberek nemzetté alakulásával jár. Sztálin kifejtette a nemzeti piac jelentőségét a nyugat-európai nemzeti államok kialakulása szempontjából, és felvázolta a keleti államok kialakulásának sajátos történelmi folyamatát.

A Szovjetunió Kommunista Pártja a Központi Bizottság vezetésével, amelynek élén I. V. Sztálin állott, megvédelmezte a marxista-leninista elmélet teljességét, s ezen belül a marxista-leninista közgazdaságtant a leninizmus ellenségeinek — a trockistáknak, a buharinistáknak és a burzsoá nacionalistáknak a támadásaival szemben. Különösen nagy jelentősége volt a Szovjetunióban épülő szocializmus és az egész világszocializmus sorsa szempontjából annak, hogy megvédelmezte és továbbfejlesztette a szocializmus *egy* országban való győzelmének lehetőségére vonatkozó lenini tanítást, a szocialista forradalom lenini elméletét.

Sztálin számos művében („A leninizmus alapjairól", „A leninizmus kérdéseihez", „A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban", az SZKP kongresszusain és konferenciáin tartott beszámolók) továbbfejlesztette az imperializmus gazdasági és politikai lényegére, a kapitalizmus általános válságára és a monopolkapitalizmus fejlődésének törvényszerűségeire vonatkozó lenini tételeket. Leninnek az imperializmus gazdasági lényegére — a monopóliumok uralmára és a magas monopolprofitra vonatkozó klasszikus útmutatásai alapján megfogalmazta a jelenkori kapitalizmus gazdasági alaptörvényét. Részletesen elemezte a kapitalizmus általános válságát és annak két szakaszát: az első szakaszt, amely az első világháború időszakában kezdődött, és a második szakaszt, amely a második világháború időszakában bontakozott ki, különösen

azután, hogy az európai és ázsiai népi demokratikus országok leváltak a kapitalista rendszerről.

Sztálin leleplezte a burzsoáziának a tőkés gazdasági rendszert magasztaló lakájait, és bebizonyította, hogy a jelenkori kapitalizmus általános, átfogó, a gazdasági és a politikai életre egyaránt kiterjedő válság állapotában van. A kapitalizmus általános válságának legkézzelfoghatóbb megnyilvánulása a Nagy Októberi Szocialista Forradalom világtörténelmi győzelme a Szovjetunióban, s a világnak két rendszerre — kapitalista és szocialista rendszerre szakadása. A kapitalizmus általános válságának szerves része az imperializmus gyarmati rendszerének válsága.

Sztálin megvilágította műveiben a kapitalizmus általános válságára jellemző olyan vonások lényegét és jelentőségét, mint a piacprobléma végsőkig éleződése, az üzemek kapacitásának krónikus kihasználatlansága és az állandó tömegmunkanélküliség. A kapitalista ciklus és a gazdasági válságok jellegének a jelenkorban bekövetkezett megváltozását elemezve bebizonyította, hogy a burzsoá állam hiába próbál küzdeni a válságok ellen, s hogy minden alapot nélkülöznek azok az állítások, amelyek szerint a kapitalizmusban lehetséges tervgazdálkodás. Sztálin leleplezte műveiben a fasizmus mélységesen reakciós és agresszív mivoltát, s a mai jobboldali szocialista vezetők áruló szerepét.

A Szovjetunió Kommunista Pártja és a kommunista testvérpártok határozatai, Lenin tanítványainak — a Szovjetunió Kommunista Pártja és a kommunista testvérpártok vezetőinek művei továbbfejlesztik és gazdagítják a marxista-leninista politikai gazdaságtant, a marxizmus egész elméletét.

A. A KAPITALIZMUS ÉS A SZOCIALIZMUS KÖZÖTTI ÁTMENETI IDŐSZAK

XXII. FEJEZET

A KAPITALIZMUS ÉS A SZOCIALIZMUS KÖZÖTTI ÁTMENETI IDŐSZAK FŐ VONÁSAI

A proletárforradalom és a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakának szükségessége. A tőkés termelési mód és a burzsoá társadalomban folyó osztályharc fejlődésének egész menete elkerülhetetlenül arra vezet, hogy a kapitalizmust forradalmi úton a szocializmus váltja fel. Fentebb már kimutattuk, hogy az imperializmus korában a megnövekedett termelőerők és a béklyóikká vált burzsoá termelési viszonyok közötti konfliktus példátlanul kiéleződik. A termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti kötelező összhang törvénye parancsolóan írja elő a régi, burzsoá termelési viszonyok megszüntetését és új, szocialista termelési viszonyok létrehozását. Ebből következik a *proletár, szocialista forradalom* objektív szükségszerűsége.

A kapitalizmus békés „belenövése" a szocializmusba, amit az opportunisták prédikálnak, a burzsoá és a szocialista társadalom alapjainak ellentétes mivolta, a munka és a tőke érdekei közötti antagonizmus folytán lehetetlen. Az átmenet a kapitalizmusból a szocializmusba csakis a proletárforradalom és a proletariátus diktatúrája révén valósítható meg. A proletariátus — gazdasági helyzeténél fogva — az egyetlen olyan osztály, amely maga köré tud tömöríteni minden dolgozót a kapitalizmus megdöntése és a szocializmus győzelme érdekében.

A proletárforradalom elvileg különbözik minden előző forradalomtól. A rabszolgatartó rendről a hűbériségre, s a hűbériségről a tőkés rendre való áttérés idején a magántulajdon egyik formájának helyébe a magántulajdon egy másik formája lépett, az egyik kizsákmányoló osztály hatalmát egy másik kizsákmá-

nyoló osztály hatalma váltotta fel. Mivel minden kizsákmányoló társadalmi alakulat alapja azonos típusú, tudniillik a termelőeszközök magántulajdona volt, az új gazdasági alakulat fokozatosan érlelődött meg a régi termelési mód méhében. Így azután a polgári forradalom rendszerint akkor kezdődött, amikor már megvoltak a tőkés alakulat többé-kevésbé kész formái, amelyek még a hűbériség méhében keletkeztek és érlelődtek meg. A polgári forradalom fő feladata tehát az volt, hogy a burzsoázia megragadja a hatalmat, s hogy ezt a hatalmat összhangba hozza a meglevő tőkés gazdasággal. A polgári forradalom a hatalom megragadásával rendszerint véget ért.

A proletárforradalom azt a célt tűzi maga elé, hogy a termelőeszközök magántulajdonát társadalmi tulajdonnal váltsa fel, s megszüntessen mindennemű kizsákmányolást. A proletárforradalom nem találja maga előtt a szocialista gazdaságnak akár csak valamelyest is kész formáit. A termelőeszközök társadalmi tulajdonán alapuló szocialista rend nem fejlődhet ki a magántulajdonon alapuló polgári társadalom méhében. A proletárforradalom feladata az, hogy a proletariátus hatalmának megteremtésével felépítse az új, szocialista gazdaságot. A munkásosztály hatalomra jutása csak a kezdete a proletárforradalomnak, s a munkásosztály a hatalmat eszközként használja fel a régi gazdaság átalakítására és az új gazdaság megszervezésére.

Ennélfogva az, hogy a tőkés rendet szocialista rend váltsa fel, minden országban külön *átmeneti időszakot* igényel, amely egész történelmi korszakra terjed. „A kapitalista és a kommunista társadalom között van egy időszak, melyben az első forradalmi úton a másodikká alakul át. Ennek megfelel egy politikai átmeneti időszak is, amelynek az állama nem lehet egyéb, mint a *proletariátus forradalmi* diktatúrája"[1].

A kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszak a proletárhatalom megteremtésével kezdődik, s a szocializmusnak, a kommunista társadalom első szakaszának felépítésével ér véget. Az átmeneti időszak folyamán a proletárforradalmat végrehajtó országban felszámolják a régi, kapitalista alapot, s új, szocialista alapot hoznak létre, biztosítják a termelőerőknek a szocializmus győzelméhez szükséges fejlődését. Az átmeneti időszakban a proletariátusnak olyan erővé kell kovácsolódnia, amely képes arra, hogy igazgassa az országot, felépítse a szocialista társadalmat, s a kispolgári tömegeket átnevelje a szocializmus szellemében.

Marx és Engels tételeire támaszkodva, Lenin megalkotta a

[1] *Marx.* A gothai program kritikája. Szikra 1953. 24. old.

kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszaknak és a proletariátus diktatúrájának részletesen kidolgozott elméletét, s ezzel a szocialista építés útjainak tudományos ismeretével vértezte fel a munkásosztályt, az egész dolgozó népet.

A proletárforradalom legelőször Oroszországban diadalmaskodott. Oroszországban a kapitalizmus eléggé fejlett volt ahhoz, hogy a proletárforradalom győzelmet arasson. Emellett Oroszország az imperializmus valamennyi ellentmondásának csomópontja volt, ami erősen hozzájárult a proletariátus forradalmasodásához és a paraszttömegeknek a proletariátus köré tömörüléséhez. 1917 októberében Oroszország proletariátusa, élén a Kommunista Párttal, a szocialista forradalom lenini elméletével felvértezve, szövetségben a szegényparasztsággal, megdöntötte a kapitalisták és a földbirtokosok hatalmát, s megteremtette a maga diktatúráját. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom — először az emberiség történetében — utat tört a szocializmushoz, s példát mutatott arra, hogy milyennek kell lennie fő vonásaiban a proletárforradalomnak minden más országban. Ugyanakkor a szocialista forradalomnak az imperialista rendszerről levált minden országban elkerülhetetlenül megvannak a maga sajátosságai, amelyek az egyes országok fejlődésének konkrét történelmi feltételeiből és a nemzetközi helyzetből következnek.

Lenin kimutatta és tudományosan megindokolta, hogy bizonyos történelmi feltételek mellett lehetséges a társadalmi és gazdasági tekintetben elmaradott országok *nem kapitalista úton* való fejlődése. Ezek az országok az imperializmus jármának lerázása után, azoknak az élenjáró országoknak a segítségével, ahol győzött a proletárforradalom, elkerülhetik a kapitalista fejlődés hosszú és gyötrelmes folyamatát, s a tőkés fejlődési szakasz átugrásával, fokozatosan rátérhetnek a szocializmus építésének útjára.

A proletárdiktatúra mint a szocialista gazdaság felépítésének eszköze. Mivel a proletárforradalom feladata mindennemű kizsákmányolás megszüntetése, feltétlenül le kell rombolnia a régi, a dolgozó tömegek elnyomását szolgáló államgépezetet. A proletárforradalom *újtípusú államot* hoz létre. Ez az újtípusú állam a proletárdiktatúra. Proletárdiktatúra mint politikai felépítmény nélkül lehetetlen a dolgozók gazdasági felszabadulása, lehetetlen az áttérés a tőkés termelési módról a szocialista termelési módra.

A *proletárdiktatúra* olyan rendszer, amelynél a társadalom állami irányítása a munkásosztály kezében van. Az állam minden előző formájában a kizsákmányolt többséget nyomta el egy

kizsákmányoló kisebbség érdekében A proletárdiktatúra egy kizsákmányoló kisebbséget nyom el a dolgozó többség érdekében.

A proletárdiktatúra az igazi demokrácia megtestesülése, s mint ilyen, az egész dolgozó nép életbevágó érdekeit képviseli. A proletárdiktatúra megvalósításával a dolgozók a történelem során első ízben országuk gazdáivá válnak. A polgári forradalmak a kizsákmányolás újabb formáját, a tőkés kizsákmányolást szilárdítják meg, s ezért nem tudják csak valamelyest is tartós időszakra a burzsoázia köré tömöríteni a dolgozó és kizsákmányolt tömegeket. Ezzel szemben a mindennemű kizsákmányolás megszüntetésére hivatott proletárforradalom biztosíthatja, és kell is hogy biztosítsa e tömegek és a proletariátus tartós szövetségét. A munkásosztálynak és a parasztságnak a munkásosztály vezetésével megvalósuló és a kizsákmányoló osztályok ellen irányuló szövetsége — a proletárdiktatúra legfőbb elve. A munkás-paraszt szövetség nélkül a proletariátus hatalmának megszilárdítása és a szocialista gazdaság felépítése lehetetlen.

A proletárdiktatúra a proletariátus osztályharcának folytatása új feltételek között és új formákban, olyan osztályharc, amelyet a hatalom birtokában folytat a belföldi kizsákmányolók, valamint a kapitalista környezet agresszív erői ellen. „A proletariátus diktatúrája szívós harc, véres és vértelen, erőszakos és békés, katonai és gazdasági, pedagógiai és adminisztratív harc a régi társadalom erői és hagyományai ellen"[1].

A proletárdiktatúra a szocializmus felépítésével összefüggő feladatoknak megfelelően három fő funkciót teljesít. Ez azt jelenti, hogy a proletariátus a hatalmat három fő feladat megoldására használja fel: először, a kizsákmányolók elnyomására, az ország védelmére és a más országok proletárjaival fenntartott kapcsolatok szorosabbra fűzésére; másodszor, arra, hogy végleg elszakítsa a burzsoáziától a dolgozó, s a régi rendben kizsákmányolt tömegeket, bensőségesebbé tegye velük a szövetségét, és bevonja ezeket a tömegeket a szocialista építésbe; harmadszor, az új, szocialista társadalom felépítésére.

A proletárdiktatúrát mint politikai felépítményt az teszi szükségessé, hogy a társadalom gazdasági fejlődése napirendre tűzte. az áttérést a kapitalizmusról a szocializmusra. Mihelyt azonban a proletárdiktatúra mint a szocialista gazdaság felépítésének eszköze, megjelenik a színen, maga is hatalmas erővé válik. Hathatósan előmozdítja saját szocialista alapjának ki-

[1] *Lenin.* „Baloldaliság" — a kommunizmus gyermekbetegsége. Lásd *Lenin* Művei. 31. köt. Szikra 1951. 30. old.

alakulását és megszilárdulását, biztosítja a régi, kapitalista alap felszámolását, a szocialista gazdasági formák győzelmét a kapitalista formák fölött.

A gazdaság szocialista formái nem jöhetnek létre és nem fejlődhetnek spontán módon, automatikusan. A proletárállam tervszerű tevékenysége, a dolgozó tömegek alkotó aktivitása nyomán jönnek létre és fejlődnek.

A proletárállam csakis annak következtében tudja teljesíteni az új alap létrehozásával kapcsolatos feladatát, hogy a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti kötelező összhang objektív gazdasági törvényére, s az új gazdasági viszonyok alapján keletkező új gazdasági törvényekre támaszkodik. A proletárdiktatúra a munka társadalmi szervezetének a kapitalizmusénál magasabbrendű típusát hozza létre. Ez a szocialista rend erejének, a tőkés rend fölötti győzelmének fő forrása.

A proletárállam formái különfélék lehetnek. „Az átmenet a kapitalizmusból a kommunizmusba természetesen okvetlenül létrehozza a politikai formák óriási gazdagságát és változatosságát, de a lényeg emellett elkerülhetetlenül ugyanegy lesz: *a proletariátus diktatúrája*"[1]. A marxizmus-leninizmusnak ezt az alaptételét egyaránt teljes mértékben igazolták a Szovjetunió történelmi tapasztalatai, ahol létrejött a proletárdiktatúra Lenin által felfedezett formája, a szovjet hatalom, s azoknak az országoknak későbbi történelmi tapasztalatai, ahol a proletárdiktatúra népi demokrácia formájában áll fenn.

A proletárdiktatúra országaiban a szocialista gazdaság tervszerű építésének egész menetét a kommunista pártok (illetve munkáspártok) irányítják. Ezek a marxizmus-leninizmus elméletével, a társadalom gazdasági fejlődéstörvényeinek ismeretével felvértezett pártok szervezik a néptömegeket, irányítják a néptömegek erőfeszítéseit a szocialista építés feladatainak megoldására.

A szocialista nacionalizálás. A kapitalizmus fejlődése gazdaságilag szükségessé és lehetségessé tette a gépi nagyipar, a gépesített közlekedés, a bankok stb. szocialista társadalmasítását. Ezért a proletárállam már az átmeneti időszak kezdetén államosítja a nagyüzemi tőkés termelést, s ezzel megfosztja a kapitalistákat a gazdasági életben elfoglalt uralkodó helyzettől.

A szocialista nacionalizálás azt jelenti, hogy a proletárhatalom forradalmi úton elveszi, és állami, szocialista tulajdonná, közvagyonná változtatja a kizsákmányoló osztályok tulajdonát.

---

[1] *Lenin.* Állam és forradalom. Lásd *Lenin* Művei. 25. köt. Szikra 1952. 443. old.

A szocialista nacionalizálás kiküszöböli a kapitalizmus fő ellentmondását: a termelés társadalmi jellege és az elsajátítás tőkés formája közötti ellentmondást.

A szocialista építés szempontjából döntő jelentőségű a népgazdaság vezető ágának, a nagyiparnak az államosítása. Ezzel együtt megy végbe a bankok, a vasúti közlekedés, a kereskedelmi flotta, a hírközlési eszközök, a nagyobb belkereskedelmi vállalatok, valamint a külkereskedelem államosítása. A bankok államosításával a burzsoázia elveszti gazdasági uralmának egyik legfontosabb eszközét, a proletárállam pedig centralizált és szerteágazó gazdasági apparátus birtokába jut, amelyet annak forradalmi átalakítása után a szocializmus építése érdekében használ fel. A külkereskedelem államosítása szükséges feltétele annak, hogy a szocializmust építő ország biztosítsa gazdasági önállóságát és függetlenségét a tőkés világgal szemben.

A szocialista nacionalizálás, először, megfosztja a kapitalistákat a termelőeszközöktől, s ezzel megszünteti a burzsoázia gazdasági uralmát az országban; másodszor, azzal, hogy a dolgozók kezébe juttatja *a népgazdaság kulcspozícióit,* vagyis a gazdaság vezető ágait, megteremti a proletárdiktatúra gazdasági alapját. Ilyenformán a vezető gazdasági ágakban megvalósul a termelőeszközök társadalmi tulajdona, a szocialista termelési viszonyok alapja.

A proletárállam a hűbéri csökevények, a régóta idejétmúlt földesúri földtulajdon felszámolásának halaszthatatlan szükségességéből kiindulva, azonnal *elkobozza* a nagybirtokosok földjét és gazdaságát minden élő és holt felszerelésével együtt. Az elkobzott föld túlnyomó részét a proletárállam a dolgozó parasztságnak adja át. Az elkobzott föld egy bizonyos részén, a kisebbik részén, nagy állami gazdaságok létesülnek.

A szocialista forradalom egyik legfontosabb lépése *a föld nacionalizálása,* vagyis a föld magántulajdonának megszüntetése és a földnek a proletárállam tulajdonába adása. Az *egész* föld nacionalizálásának módját és határidejét illetően a proletárhatalom minden egyes országban a konkrét viszonyoktól függően dönt. Oroszországban, ahol a parasztok körében a föld magántulajdonának nem voltak olyan erős hagyományai mint Nyugaton, a szovjet hatalom a paraszttömegek követelésének megfelelően már a forradalom legelején végrehajtotta az egész föld nacionalizálását. Ezzel megszünt az abszolút földjáradék. A szovjet parasztság — a történelem folyamán először — ingyenes használatra földet kapott a proletárforradalomtól. Azokban az országokban, ahol a kisparaszti földmagántulajdon már régóta megvan, s ahol éppen ezért a parasztok között a föld-

magántulajdonnak erősebb hagyományai vannak, a hatalomra került munkásosztály a forradalom elején nem hajtja végre az egész föld nacionalizálását. Ezekben az országokban a nagybirtokosoktól elkobzott földnek csak egy részét nacionalizálják, amely azután állami földalapot képez; az elkobzott földek nagyobb része a parasztok magántulajdonába kerül. Az egész föld nacionalizálásának kérdését gyakorlatilag a mezőgazdaság szocialista átalakítása során oldják meg.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom a burzsoázia államgépezetének szétzúzása után már az első hónapokban nacionalizálta, kártérítés nélkül elvette a földbirtokosoktól és a nagytőkésektől a termelőeszközöket és egyéb javakat.

1917 október 26-án (november 8-án) megjelent *a földről szóló dekrétum*. A földbirtokosok, a burzsoázia, a cári család, az egyházak és a kolostorok tulajdonában levő földeket elkobozták, megváltás nélkül kisajátították. A földmagántulajdon jogát egyszersmindenkorra eltörölték. Az egész föld, a föld méhének minden kincsével, az erdőkkel és a vizekkel együtt állami tulajdon (közvagyon) lett. A föld adásvételét megtiltották. A parasztság azokon a földeken felül, amelyeket már a forradalom előtt is használt, több mint 150 millió gyeszjatyina új földet kapott ellenszolgáltatás nélküli használatra, s mentesült a földbirtokosoknak fizetett haszonbértől és a földvásárlás költségeitől, ami együttvéve évi 700 millió aranyrubelnek felelt meg. A föld nacionalizálása alapul szolgált a földbirtokos-osztály felszámolásához, s egyszersmind a hűbériség maradványainak teljes felszámolását jelentette. Ilyenformán a szocialista forradalom menetközben megoldotta a burzsoá-demokratikus forradalom feladatait. A föld nacionalizálása egymagában még nem hozta létre a falun a szocialista termelési viszonyokat, mivel a köztulajdonná lett földön továbbra is magángazdálkodás folyt. Mindamellett a föld nacionalizálásának nagy jelentősége volt a szocialista építés szempontjából. Erősítette a proletárdiktatúra gazdasági alapját, megjavította a dolgozó parasztok gazdasági helyzetét. A továbbiak során megkönnyítette a parasztságnak, hogy rálépjen a szocialista fejlődés útjára.

A szovjet hatalom a tőkés üzemek nagyarányú államosítását megelőző átmeneti lépésként, s tevékenységük bizonyos szabályozása érdekében bevezette a *munkásellenőrzést*, vagyis termelésüknek, kereskedelmüknek és pénzügyeiknek a dolgozók részéről történő ellenőrzését. 1917 decemberében végrehajtották *a bankok államosítását*. A szovjet hatalom érvénytelennek nyilvánította mindazokat a kölcsönöket, amelyeket a cári kormány és az Ideiglenes Kormány kapott akár külföldi, akár hazai kapitalistáktól. A külkereskedelmet állami monopóliumnak nyilvánították, az áruk importját és exportját kivették a magánszemélyek kezéből, és állami szerveknek adták át. A szovjet hatalom által bevezetett *külkereskedelmi monopólium* biztos védelmet nyújtott az imperialisták gazdasági agressziójával szemben, akik le akarták igázni, gyarmatukká akarták változtatni az országot. Köztulajdonná váltak a *vasutak* és a *hírközlés* eszközei, azzá vált a tengeri és a folyami *kereskedelmi flotta* is. A szovjet hatalom egyre nagyobb arányokban hajtotta végre *az iparvállalatok államosítását*, megváltás nélküli elkobzásuk útján. 1918 júniusában kihirdették valamennyi iparág nagyüzemeinek államosítását.

A nagyipar, a bankok, a közlekedés és a külkereskedelem államosítása azt jelentette, hogy a szovjet hatalom megtörte a burzsoázia gazdasági hatalmát, s birtokba vette a népgazdaság kulcspozícióit.

Ami az államosított vállalatokat illeti, a tőkés termelési viszonyokat szocialista termelési viszonyok váltották fel. A társadalmi tulajdonba került termelőeszközök nem tekinthetők többé tőkének. Megszűnt az embernek ember általi kizsákmányolása. Új, szocialista munkafegyelem honosodott meg. A munkások körében megszületett a szocialista munkaverseny. Fokozatosan meggyökeresedtek a termelés igazgatásának szocialista elvei, amelyek az egyszemélyi vezetést a tömegek alkotó aktivitásával párosítják.

A szovjet hatalom, leküzdve a burzsoázia ellenállását, a burzsoá szakemberek kártevését és szabotázsát, a kispolgári elemekkel vívott kemény harcban megkezdte a termelés és az elosztás országos méretű állami nyilvántartásának és ellenőrzésének megszervezését.

A gazdasági szektorok és az osztályok az átmeneti időszakban. A munkás-paraszt szövetség. A nagyipar, a közlekedés, a bankok stb. államosításának nyomán kialakul a gazdaság szocialista szektora. A termelőeszközök társadalmi tulajdonán alapuló szocialista szektor mellett az átmeneti időszakban még léteznek olyan szektorok (azaz gazdasági formák) is, amelyeket a múlt hagyott örökül, s a termelőeszközök magántulajdonán alapulnak. Ez azt jelenti, hogy az átmeneti időszak gazdasága több szektorból álló gazdaság.

Mint Lenin megállapította, az átmeneti időszakban a Szovjetunióban a következő öt gazdasági szektor létezett: 1. patriarchális parasztgazdaság; 2. kisárutermelés; 3. magángazdasági kapitalizmus; 4. államkapitalizmus; 5. szocialista szektor.

A *patriarchális parasztgazdaság* egyéni munkán alapult, s majdnem teljesen naturális kisgazdaság volt, azaz, főleg saját fogyasztásra termelt.

A *kisárutermelés* olyan gazdaság volt, amely egyéni munkán alapult, s többé-kevésbé jelentős mértékben kapcsolatban állt a piaccal. A kisárutermelő szektor túlnyomó részét az árugabona zömét termelő középparaszti gazdaságok és a bérmunkát nem alkalmazó kisiparosok üzemei alkották. A kisárutermelő szektor az átmeneti időszakban jóideig az ország lakosságának többségét fogta át.

A *magángazdasági kapitalizmust* a legnagyobb létszámú kizsákmányoló osztály, a kulákság, a nem államosított, főképpen kis- és középkapitalista ipari üzemek tulajdonosai, valamint a

kereskedők képviselték. A tőkés üzemekben bérmunkát alkalmaztak, a munkaerő továbbra is áru maradt, fennálltak a kizsákmányolási viszonyok és volt értéktöbblet.

Az *államkapitalizmus* főleg azoknak a koncessziónak a formájában létezett, amelyeket a szovjet hatalom külföldi kapitalistáknak adott, továbbá egyes, állami tulajdonban levő, de kapitalistáknak bérbe adott üzemek formájában. A proletárdiktatúra idején az államkapitalizmus lényegében különbözik a burzsoázia uralma alatti államkapitalizmustól. A proletárdiktatúra idején az államkapitalizmus olyan gazdasági szektor, amelyet a proletárhatalom szigorúan korlátok közé szorít, s a kispolgári elemekkel vívott harcra, a szocialista építés érdekében használ fel. A Szovjetunió gazdaságában az államkapitalizmus igen jelentéktelen helyet foglalt el.

A *szocialista szektor* magában foglalta először, a szovjet állam kezében levő üzemeket, közlekedést, bankokat, szovhozokat, kereskedelmi és egyéb vállalatokat, másodszor, a szövetkezeteket — a fogyasztási, beszerzési, hitel- és termelőszövetkezeteket, köztük a szövetkezet legmagasabb formáját, a kolhozokat. A szocialista szektor alapja a gépi nagyipar volt. A szocialista szektor, amely minden más típusú gazdasági szektornál magasabbrendű, már az átmeneti időszak elején vezető szerepet töltött be az ország gazdasági életében.

A gazdaság szocialista szektorában a munkaerő nem volt többé áru, a munka elvesztette bérmunka jellegét, s olyan munkává változott, amelyet a dolgozó a saját javára, saját társadalma javára végzett. Megszűnt az értéktöbblet. Fokozatosan megtörtént az áttérés az államosított üzemek munkájának tervezésére, előbb iparági méretekben, majd később az egész állami szektort átfogó méretekben. A termelőeszközök szocialista tulajdonának megvalósulása következtében az állami üzemekben előállított termékek nem kapitalisták, hanem az állam, vagyis az egész dolgozó nép tulajdonába kerültek.

A felsorolt öt szektornak nem kell feltétlenül egytől egyig meglennie minden szocializmust építő országban. Mint Lenin tanította, s mint ezt most a történelmi tapasztalat igazolta, a kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszakban minden országban a társadalmi gazdaság következő alapformái vannak meg: szocialista termelés, kisárutermelés, tőkés termelés. A társadalmi gazdaság e formáinak a következő osztályok felelnek meg: a munkásosztály, a kispolgárság (elsősorban a parasztság), a burzsoázia. Az átmeneti időszakban a gazdaságnak, az osztályok kölcsönös viszonyainak — tehát egyszersmind a proletárdiktatúra gazdaságpolitikai elveinek — főbb vonásai min-

den országra nézve közösek, ami nem zárja ki, hanem feltételezi a sajátszerű vonásokat minden egyes országban.

Az átmeneti időszakban az osztályok helyzete a végbement gyökeres változás következtében egészen más, mint a kapitalizmus uralma idején.

A *munkásosztály* a tőkés társadalom elnyomott osztályából uralkodó osztállyá vált, amely kezében tartja a hatalmat, s az egész dolgozó néppel együtt birtokolja az állam által társadalmasított termelőeszközöket. A munkásosztály anyagi helyzete állandóan javul, kulturális színvonala emelkedik.

A *parasztság*, a szegény- és középparasztok tömegei a szocialista államtól földet kapnak, a szocialista állam felszabadítja őket a földbirtokosok igája alól, védelmezi őket a kulákkal szemben, sokoldalú gazdasági és kulturális segítséget nyújt nekik. Az Októberi Forradalomnak és a szovjet hatalom segítségének tudható be, hogy a közép- és szegényparasztok már 1926—1927-ben több mint négymilliárd pud gabonát termeltek, a forradalom előtti évi 2,5 milliárd puddal szemben.

A paraszti kisárutermelés elkerülhetetlenül megszüli a kapitalista elemeket, aminek a parasztság osztályrétegeződése, szegényparaszt- és kulákréteg kialakulása a következménye. A parasztság differenciálódása azonban az átmeneti időszakban más jellegű, mint a kapitalizmus idején. A kapitalizmus viszonyai között a falvakban nő a szegényparasztok és a kulákok száma, míg a középparasztok száma csökken, a középparasztság zöme tönkremegy, s a szegényparasztok és a proletárok sorait gyarapítja. A Szovjetunióban az átmeneti időszakban, mielőtt a parasztság zöme rálépett volna a szocializmus útjára, a középparasztok száma és aránya növekedett, mégpedig a szegényparasztok számának csökkenése révén, akiknek egy része a középparasztok színvonalára emelkedett; ugyanakkor a kulákok száma sokkal kisebb mértékben növekedett, mint a kapitalizmus idején; a középparaszt lett a falu központi alakja.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom után, már 1918-ban, a parasztok túlnyomó része középparaszt volt. Ez azzal magyarázható, hogy a parasztok ingyenesen földet kaptak, továbbá megkapták a földbirtokosok állatállományának és felszerelésének egy részét. 1918-ban végrehajtották a kulákság részleges kisajátítását, amelynek során 50 millió hektár földet vettek el a kulákoktól és adtak a szegény- és középparasztoknak. 1928—1929-ben a parasztporták a következőképpen oszlottak meg: a szegényparasztok aránya 35%, a középparasztoké 60%, a kulákoké 4—5%.

A szovjet hatalom parasztpolitikájának alapja az átmeneti időszakban a lenini hármas jelszó volt: köss tartós szövetséget a középparaszttal, támaszkodj a szegényparasztra és folytass engesztelhetetlen harcot a kulák ellen. Lenin tanítása szerint a

munkásosztálynak a parasztság vezetése során mindig szigorúan meg kell különböztetnie a paraszt két jellegzetességét, tudniillik azt, hogy a paraszt dolgozó, s egyben magántulajdonos.

A középparasztot lényegénél fogva kettősség jellemzi: mint dolgozó a proletariátushoz vonzódik, mint kistulajdonos — a burzsoáziához. A középparasztság tömegeit a burzsoázia is, a proletariátus is igyekszik a maga oldalára állítani. Ennek során a munkásosztály a parasztnak mint dolgozónak életbevágó fontosságú érdekeit karolja fel, a burzsoázia pedig a parasztnak mint magántulajdonosnak az érdekeit igyekszik megnyergelni. Az átmeneti időszakban, különösen addig, amíg a parasztság a magántulajdonra és a kisárutermelésre alapozza létét, a munkásosztály és a parasztság között egyes, nem antagonisztikus ellentmondások vannak, például az árkérdésben vagy az adók nagyságának kérdésében. Ezek az ellentmondások azonban nem lényegbevágóak. A lényeges kérdésekben a munkásosztály és a dolgozó paraszttömegek érdekei megegyeznek: mindkét osztálynak létérdeke a kizsákmányolás megszüntetése és a szocializmus győzelme. Ez az alapja a két baráti osztály — a munkásosztály és a parasztság tartós szövetségének.

A munkásosztály vezette munkás-paraszt szövetség elve a szocialista építés alapja. „A párt legfontosabb *politikai* feladata — olvashatjuk az OK(b)P XII. kongresszusának határozatában —, amely a forradalom egész kimenetelét meghatározza: a legnagyobb figyelemmel és gondossággal kell *őriznie és fejlesztenie a munkásosztály és a parasztság szövetségét*"[1].

A tartós munkás-paraszt szövetség a város és a falu, az ipar és a mezőgazdaság közötti helyes gazdasági kapcsolatoknak, a mezőgazdaság fellendülésének és szocialista átalakításának elengedhetetlen feltétele. Csak a munkás-paraszt szövetség alapján biztosítható a tőkés gazdasági formák felszámolása és a szocializmus győzelme.

A munkásosztály és a parasztság az átmeneti időszak fő osztályai.

A *burzsoázia* a hatalom és a legfontosabb termelőeszközök elvesztése után már nem az egyik fő osztálya a társadalomnak. A nagytőkéseket és a városi középburzsoázia jelentős részét az átmeneti időszak kezdetén megfosztják a termelőeszközöktől. De ezután is megmarad a városi burzsoázia egy része, valamint a falusi burzsoázia: a kulákság. A burzsoázia az átmeneti időszakban még évekig számottevő erővel rendelkezik. Ennek az

[1] Az OK(b)P XII. kongresszusának határozatai. Lásd Az SZKP kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai. I. rész. Szikra 1954. 797. old.

a magyarázata, hogy a kisárutermelő gazdaságból elkerülhetetlenül spontán módon megszületnek a kapitalista elemek, s hogy a tőkés gazdaságot nem lehet a gazdaság valamennyi ágában egy csapásra felcserélni szocialista gazdasággal. A burzsoáziának bizonyos mértékben uralma elvesztése után is maradnak pénzeszközei és anyagi erőforrásai, megmaradnak a kapcsolatai a régi szakemberek jelentős rétegével. Ugyanakkor a burzsoázia a nemzetközi tőke támogatására támaszkodik.

Az átmeneti időszak gazdaságának fő ellentmondása a megszületett, s a jövőt képviselő, de eleinte még gyenge szocializmus és a megdöntött, de kezdetben még erős, a kisárutermelő gazdaságban táptalajjal rendelkező s a múltat képviselő kapitalizmus közötti ellentmondás. Az átmeneti időszakban a „ki kit győz le" elv alapján a gazdasági élet minden területén kibontakozik a harc a szocializmus és a kapitalizmus között. Egyfelől a munkásosztály, valamint a parasztság zöme, másfelől a burzsoázia között antagonisztikus, kibékíthetetlen ellentmondások vannak. Az átmeneti időszakban a proletárállam eleinte a kapitalista elemek korlátozásának és kiszorításának, később pedig teljes felszámolásuknak a politikáját folytatja. Az átmeneti időszakban törvényszerű jelenség a proletariátus, s általában a dolgozó tömegek által a burzsoázia ellen vívott osztályharc kiéleződése; a burzsoázia ellenállása ugyanis a szocialista építés kibontakozása arányában egyre fokozódik.

A szocializmus gazdasági törvényeinek keletkezése. A kapitalista gazdasági formák és fejlődéstörvényeik a Szovjetunióban — minthogy a szocialista szektor birtokába vette a gazdasági kulcspozíciókat — már az átmeneti időszak elején elvesztették a népgazdaságban uralkodó helyzetüket. A népgazdaság fejlődését többé nem a jelenkori kapitalizmus gazdasági alaptörvényének érvényesülése határozta meg. Az értéktöbblet törvényének hatóköre csupán a kapitalista gazdasági formákra terjedt, s egyre korlátozottabb lett.

Az új gazdasági feltételek alapján új, a szocialista termelési viszonyokat jellemző gazdasági törvények keletkeztek, s ezek hatóköre fokozatosan egyre jobban tágult.

A szocialista szektor kialakulásával és fejlődésével létrejött és fokozatosan érvényesülni kezdett *a szocializmus gazdasági alaptörvénye,* amely meghatározta a termelés új célját. A szocialista szektorban a termelés többé nem a tőkés profitért folyt, hanem a dolgozók anyagi és kulturális szükségleteinek kielégítése, a szocializmus felépítése érdekében. A szocialista termelési viszonyok megszilárdulása és fejlődése arányában egyre inkább kialakultak az e cél eléréséhez, mégpedig az ipar sza-

kadatlan és gyors növelése, s az élenjáró technika messzemenő alkalmazása útján történő eléréséhez szükséges feltételek.

Az ország gazdaságában a szocialista szektor mellett a kisárutermelő és a tőkés szektor is megvolt. A „ki kit győz le" kérdése még nem dőlt el. Így a szocializmus gazdasági alaptörvényének hatóköre korlátozott volt. Ez a törvény csak a szocialista szektor keretein belül érvényesült. Mivel azonban a szocialista szektor vezető szerepet játszott, és részaránya az ország gazdaságában szakadatlanul növekedett, a szocializmus gazdasági alaptörvénye egyre növekvő befolyással volt az egész népgazdaság fejlődésére.

A szovjet állam gazdaságpolitikájában erre a törvényre támaszkodott, s ennek megfelelően — fejlesztette a szocialista termelést, a gazdaság valamennyi ágában alkalmazta az élenjáró technikát, s arra törekedett, hogy az átmeneti időszak nehéz viszonyai között lehetséges határokon belül rendszeresen növelje a dolgozók jólétét.

A társadalmi tulajdon, ugyanakkor, amikor egyesíti a szocialista szektor vállalatait, egyszersmind szükségessé és lehetővé teszi e szektor tervszerű fejlesztését. Az átmeneti időszakban a szocialista termelési viszonyok alapján létrejön és fokozatosan érvényesülni kezd *a népgazdaság tervszerű (arányos) fejlődésének* gazdasági *törvénye*. Ez a törvény megkövetelte a tervgazdálkodást, és terv útján olyan arányok megállapítását az egyes gazdasági ágak között, amelyek szükségesek voltak a szocializmus győzelméhez, a társadalom növekvő szükségleteinek kielégítéséhez. Kezdetben ennek az új törvénynek a hatóköre szűk volt, mivel a szocialista szektor a népgazdaság kisebbik részét fogta át, s a szovjet hatalom csak akkor kezdte elsajátítani a tervezés tudományát. A szocialista szektor fejlődése arányában érvényét vesztette a konkurrencia és a termelési anarchia törvénye, egyre tágabb tér nyílt arra, hogy érvényesülhessen a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvénye.

A szocialista gazdasági formákon belül a munkaerő értékének törvénye nem érvényesült többé. Itt az új termelési viszonyok alapján létrejött és érvényesülni kezdett *a munka szerinti elosztás* gazdasági *törvénye*, amely szerint minden dolgozót munkája arányában kell díjazni.

Mindez azt jelentette, hogy az *értéktörvény* érvényesülésének feltételei gyökeresen megváltoztak. Minthogy továbbra is volt árutermelés és áruforgalom, fennmaradt az értéktörvény is. Csakhogy a legfontosabb termelőeszközök társadalmasítása következtében az árutermelés és az értéktörvény köre korlátozódott, s elvileg más lett a szerepük, mint a kapitalizmusban.

Az értéktörvény bizonyos korlátozásokkal a termelés szabályozójának szerepét töltötte be a népgazdaság kisárutermelő és kapitalista szektorában. De nem volt szabályozó szerepe az állami szocialista szektor termelésében.

A proletárhatalom egyre inkább saját szolgálatába tudta állítani az árutermelést, az értéktörvényt, a kereskedelmet, a pénzforgalmat, s ezeket a szocialista gazdasági formák fejlesztésére, a tőkés elemek elleni harcra használta fel. Sztálin abból a lenini tételből kiindulva, hogy az átmeneti időszak viszonyai között a kereskedelemnek és a pénznek új szerepe van, megállapította: „Egyáltalában nem az a lényeg, hogy a kereskedelem és a pénzrendszer a «kapitalista gazdaság» módszere. A lényeg az, hogy gazdaságunk szocialista elemei a kapitalista elemek ellen vívott harcban a burzsoáziának ezeket a módszereit és fegyvereit a kapitalista elemek leküzdése céljából veszik át, a lényeg az, hogy ezeket a módszereket és fegyvereket *sikerrel* használják fel a kapitalista elemek *ellen*, hogy *sikerrel* használják fel őket gazdaságunk szocialista alapjának felépítése érdekében. A lényeg tehát az, hogy fejlődésünk dialektikája következtében a burzsoázia ezen eszközeinek a funkciói s rendeltetése *elvileg*, gyökeresen megváltoznak — megváltoznak a szocializmus javára, a kapitalizmus rovására"[1].

A gazdaságpolitika alapjai a kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszakban. A szocializmus felépítése lehetetlen az átmeneti időszak objektív gazdasági feltételeinek és az ezek alapján keletkező gazdasági törvényeknek helyes figyelembe vétele nélkül. A Kommunista Párt politikájában a szocializmus felépítésének lenini tervéből indult ki, a gazdasági törvényekre támaszkodott, és figyelembe vette a reális osztályerőviszonyokat.

A Szovjetunióban a szocializmus felépítése szempontjából igen nagy jelentősége volt annak a lenini tanításnak, hogy lehetséges *a szocializmus győzelme egy országban*. Ez a tanítás világos perspektívával és azzal a biztos tudattal vértezte fel a pártot és a munkásosztályt, hogy a tudományos szocializmus eszméi diadalt aratnak.

Annak a kérdésnek, hogy lehetséges-e a szocializmus győzelme *egy* országban, két oldala van, amelyek a belső és a nemzetközi feltételekkel függenek össze, s amelyeket meg kell különböztetni. A kérdés egyik, a *belső* feltételekkel összefüggő oldala az országon belüli osztályviszonyok problémáját öleli fel. A Kommunista Párt abból indult ki, hogy a munkásosztály leküzd-

[1] *Sztálin.* Zárszó a Központi Bizottságnak az ÖK(b)P XIV. kongresszusán tartott politikai beszámolójához. Lásd *Sztálin* Művei. 7. köt. Szikra 1951. 394. old.

heti a munkásság és a parasztság közötti ellentmondásokat, megszilárdíthatja a munkás-paraszt szövetséget, bevonhatja a parasztttömegeket a szocializmus építésébe. A munkásosztály szövetségben a parasztsággal, miután *politikailag* megverte a kapitalizmust, *gazdaságilag* is legyűrheti saját burzsoáziáját, felszámolhatja a kizsákmányoló osztályokat, és felépítheti a szocialista társadalmat. A kérdés másik, a *nemzetközi* feltételekkel összefüggő oldala a proletárdiktatúra országa és a kapitalista országok közötti viszony problémáját öleli fel. A két ellentétes rendszer, a szocialista és a kapitalista rendszer egymás mellett élésének körülményei között fennmarad annak a veszélye, hogy a szocializmus országa ellen a vele szemben ellenséges imperialista hatalmak fegyveres agressziót hajtanak végre. Ezt az ellentmondást nem lehet megoldani a proletárdiktatúra csupán egyetlen országának erejével. Ezért a szocializmus győzelme csak akkor lehet végleges, amikor megszűnik az a veszély, hogy agresszív imperialista hatalmak intervenciót indítanak és visszaállítják a kapitalizmust.

A Szovjetunióban a szocialista építés sikerének elengedhetetlen feltétele volt a kapitalizmus visszaállítására törekvő trockisták és buharinisták szétzúzása, akik azt, a munkásosztály lefegyverzésére szánt elméletet hirdették, hogy a szocializmus felépítése *egy* országban lehetetlen, s hogy Oroszország technikai és gazdasági elmaradottsága folytán még „nem érett meg" a szocializmusra.

A Kommunista Párt azokból a lenini tételekből indult ki, amelyek szerint a Szovjetunióban minden megvan ahhoz, ami a szocializmus teljes felépítéséhez szükséges és elegendő, s Oroszország technikai és gazdasági elmaradottságát a proletárdiktatúra feltételei között teljesen le lehet küzdeni. A történelmi tapasztalatok minden tekintetben igazolták a lenini tételek helyességét.

A Szovjetunióban a szocializmus felépítésének lenini terve magában foglalta azt az eszmét, hogy hatalmas szocialista ipart kell létrehozni, amely egyfelől a szocializmus anyagi alapjául szolgál, másfelől elengedhetetlen feltétele annak, hogy a kisparaszti gazdaságok, szövetkezetekbe tömörülésük útján, fokozatosan áttérjenek a nagyüzemi kollektív termelésre. A szocialista építés lenini programjában elsőrendű jelentősége volt az 1920-ban elfogadott *GOELRO tervnek,* az Oroszország villamosítását szolgáló állami tervnek. Az emberiség történetében ez volt az első népgazdaság-fejlesztési távlati terv, s az volt a célja, hogy 10—15 év alatt megteremtsék a szocializmus termelési-technikai bázisát.

„A szocializmus győzelmét a kapitalizmus fölött, a szocializmus megszilárdulását csak akkor lehet biztosítottnak tekinteni, amikor a proletár államhatalom, miután a kizsákmányolók minden ellenállását véglegesen elnyomta, tökéletesen megszilárdult és elérte, hogy mindenki teljesen aláveti magát rendelkezéseinek — az egész ipart újjászervezi a kollektív nagyüzem és a legújabb (az egész gazdaság villamosításán alapuló) technikai bázis alapján. Csak ez teszi majd lehetővé, hogy a város olyan messzemenő technikai és társadalmi támogatást nyújtson az elmaradott és szétforgácsolt falunak, hogy ez a támogatás megteremtse az anyagi alapot a földművelő és általában a mezőgazdasági munka termelékenységének nagyarányú fokozásához, s ily módon a példa erejével arra ösztökélje a kisföldművelőket, hogy saját érdekükben áttérjenek a nagyüzemi, kollektív, gépesített földművelésre"[1].

A szocializmus építését szolgáló lenini terv megvalósításának igen fontos feltétele volt az állami ipar és a parasztgazdaság gazdasági kapcsolatainak messzemenő fejlesztése. A kisparaszti gazdaság jellegéből következik, hogy a várossal fenntartott gazdasági kapcsolatnak a parasztok számára életbevágóan szükséges formája az adásvétel útján történő csere. Az átmeneti időszakban az állami ipar és a kisparaszti gazdaság között a kereskedelmen alapuló összefogás gazdasági szükségszerűség volt.

Eszerint abból, hogy az átmeneti időszakban fennáll a parasztgazdaság, szükségszerűen következik a piac és a pénzgazdaság felhasználása a szocializmus építése során.

A szovjet hatalom már 1918 tavaszán hozzálátott, hogy kiépítse a faluval az adásvételen alapuló árucserét. Megkezdődött a pénzreform előkészítése. Csakhogy a külföldi intervenció folytán az egész gazdaságot a front szolgálatába kellett állítani, mégpedig olyan körülmények között, amikor az anyagi erőforrások rendkívül korlátozottak voltak. Az intervenció erősen fokozta az első világháború következtében az országra zúdult bajokat. A szovjet hatalom nem rendelkezett iparcikkekkel, amelyeket mezőgazdasági termékekre cserélhetett volna ki, s ugyanakkor a mezőgazdasági termékek mennyisége is erősen csökkent. A hadsereg és a város számára szükséges mezőgazdasági termékek adásvételen alapuló begyűjtése lehetetlen volt. Ezeket a termékeket a piac megkerülésével, *minden terményfölösleg kötelező beszolgáltatása* útján, azaz olyanformán kellett

[1] *Lenin.* Az agrárkérdésről szóló tézisek tervezete. Lásd *Lenin* Művei. 31. köt. Szikra 1951. 156. old.

előteremteni, hogy az állam minden élelmiszerfölösleget elvett a parasztoktól. Az objektív feltételek tehát arra kényszerítették a szovjet hatalmat, hogy rátérjen a „hadikommunizmusnak" elnevezett politikára.

Azt, hogy az államnak meg kellett kívánnia minden terményfölösleg kötelező beszolgáltatását, igen nagy szükség idézte elő: kenyeret kellett adni a hadseregnek, meg kellett menteni a munkástömegeket az éhhaláltól. Az állam, mivel nem voltak árukészletei, megtiltotta a kereskedelmet a legfontosabb termékekkel, hogy spekulánsok kezébe ne jussanak. A fogyasztási cikkeket a városokban jegyre adták, igen kis fejadag alapján. Az elosztás terén osztályszempontok érvényesültek; ezenkívül a fejadag nagysága attól függött, hogy ki milyen nehéz munkát végzett, és mennyire fontos üzemben dolgozott. Bevezették az általános munkakötelezettséget A burzsoáziát közhasznú munkára fogták. A háborús viszonyok megkövetelték, hogy a szovjet hatalom a nagy- és középipar mellett a kisipar jelentős részét is kezébe vegye. Mivel a készletek szűkösek voltak, az iparban bevezették a front ellátásával kapcsolatos feladatoknak alárendelt, s szigorúan központosított természetbeni ellátás rendszerét. Az üzemek kiutalásra, pénzfizetés nélkül kapták és adták tovább a termékeket, s nem volt semmilyen gazdasági önállóságuk. A Szovjetunió népgazdasága az imperialista háború és a polgárháború következtében igen erősen visszaesett. 1920-ban a nagyipar termelése 1913-hoz képest vagy egyheted részére, a mezőgazdaságé pedig körülbelül a felére csökkent. Az állami kiadások fedezésére nagytömegű papírpénzt bocsátottak ki, amely gyors ütemben értéktelenedett el

A munkások a gyárakban, akárcsak a Vörös Hadsereg harcosai a frontokon, tömeges hősiességet tanúsítottak. Nagy jelentőségre tettek szert abban az időben a munkaverseny olyan formái, mint a *kommunista szombatok*. A munkásosztály tapasztalatokat szerzett a termelés igazgatása terén.

A külföldi intervenció és a polgárháború körülményei között létrejött és megszilárdult a munkásosztály és a parasztság *katonai-politikai* szövetsége Ennek a szövetségnek az volt a célja, hogy egyesítse a munkások és parasztok erőfeszítéseit az idegen beavatkozók és a fehérgárdisták támadásának visszaverésére, a Hazának, a munkások és parasztok államának védelmére. A szovjet hatalom a parasztságnak földet adott, s megvédelmezte a földbirtokossal és a kulákkal szemben; a parasztság minden terményfölösleg kötelező beszolgáltatása formájában élelmiszert adott a munkásosztálynak. Ez volt a munkások és parasztok katonai-politikai szövetségének alapja a „hadikommunizmus" idején.

A „hadikommunizmus" bizonyos történelmi feltételek, nevezetesen a polgárháború és a gazdasági leromlás viszonyai között, elkerülhetetlen volt. Ugyanakkor azonban a „hadikommunizmus", mivel együtt járt minden terményfölösleg kötelező beszolgáltatásával és a kereskedelem megtiltásával, oda vezetett, hogy a parasztok anyagilag nem voltak érdekelve a termelésben; a „hadikommunizmus" nem egyeztethető össze a város és a falu gazdasági összefogásával. Ezért, ha nincs intervenció és hosszú háború által előidézett gazdasági leromlás, a proletár-

állam mellőzi a „hadikommunizmust". Ezt megerősítette a népi demokratikus országok tapasztalata.

A szovjet hatalom, miután végzett a külföldi intervencióval és a polgárháborúval, 1921 tavaszán áttért az új gazdasági politikára (rövidítve — nep-re), amit a „hadikommunizmus" politikájától való megkülönböztetésül neveznek így. Az új gazdasági politika alapelveit Lenin már 1918 tavaszán kidolgozta, de megvalósításukat félbeszakította az intervenció. A szovjet hatalom számára csak három év elmúltával vált lehetővé, hogy újra meghirdesse ezt a politikát, és rátérjen következetes valóraváltására.

A szovjet hatalom által az átmeneti időszakban folytatott *új gazdasági politika* olyan gazdaságpolitika, amelynek célja a szocializmus felépítése a piac, a kereskedelem, a pénzforgalom felhasználásával. E politika lényege a munkásosztály és a parasztság *gazdasági* szövetsége, ami elengedhetetlen a parasztok tömegeknek a szocialista építésbe való bevonásához.

Lenin 1922 elején, a nep feladatait fejtegetve, a következőket mondotta: „Össze kell fogni a parasztság tömegével, az egyszerű dolgozó parasztsággal, és meg kell kezdeni az előrehaladást, hasonlíthatatlanul, mérhetetlenül lassabban, mint ahogy ábrándoztunk róla, de viszont úgy, hogy valóban az egész tömeg velünk együtt haladjon. Akkor azután, a maga idejében, olyan gyorsulás fog bekövetkezni ebben a haladásban, amilyenről ma még álmodni sem merünk"[1].

A nepre való áttéréssel mindenekelőtt a gazdaság helyreállításának feladata került előtérbe. Az elkezdésnek csak egy módja volt: a dolgozó parasztokat gazdaságilag érdekeltté kellett tenni a mezőgazdaság gyors fellendítésében, hogy biztosítani lehessen a városi lakosság részére az élelmiszert, az ipar részére pedig a nyersanyagot. Ezen az alapon azután előre kellett lendíteni az állami ipart, s ezt, a magántőke kiszorításával párhuzamosan, szorosan össze kellett kapcsolni a mezőgazdasággal. Majd amikor már elegendő eszköz halmozódott fel, meg kellett oldani egy olyan hatalmas szocialista ipar létrehozásának feladatát, amelyre támaszkodva szocialista alapon át lehet alakítani a mezőgazdaságot, és döntő támadást lehet indítani a kapitalista elemek ellen, teljes felszámolásuk céljából.

Az új gazdasági politika számításba vette a kapitalizmus megengedését bizonyos keretek között, s ugyanakkor, amikor a kulcspozíciók a proletárállam kezében vannak, számításba vette

[1] *Lenin.* Az OK(b)P Központi Bizottságának politikai beszámolója az OK(b)P XI kongresszusán. Lásd *Lenin* Művei 33. köt. Szikra 1953. 266. old.

a szocialista elemek harcát a kapitalista elemek ellen, a szocialista elemek győzelmét ebben a harcban, a kizsákmányoló osztályok felszámolását és a szocializmus gazdasági alapjának megteremtését.

A nep kezdetén a *kereskedelem* volt az a döntő láncszem, amelyet meg kellett ragadni ahhoz, hogy a gazdasági építés egész láncát kézben lehessen tartani. A háború befejezése lehetővé tette, hogy az egész terményfölösleg kötelező beszolgáltatása helyébe a *terményadó* lépjen. A terményadó, amelynek nagyságát előre, a tavaszi vetés előtt állapították meg, mennyiségét tekintve kisebb volt a minden terményfölösleg kötelező beszolgáltatása keretében beadott termékek mennyiségénél, s így a parasztoknak szükségleteiken felül bizonyos mennyiségű gabonájuk és más terményük maradt, amit szabadon értékesíthettek a piacon, szabadon cserélhettek ki iparcikkekre. Lenin nyomatékosan húzta alá az olyan kereskedelem elsajátításának halaszthatatlan szükségességét, amely lehetővé teszi, hogy a szocialista ipar kielégítse a parasztság igényeit.

A város és a falu közötti áruforgalom szükségessége feltételezte az árukapcsolatok fejlesztését magában az iparban, s megkövetelte az ország pénzügyeinek szilárd alapokra fektetését. Az új gazdasági politikára való áttéréssel az ipar terén a természetbeni ellátás helyébe az adásvétel rendszere lépett, az állami vállalatok áttértek az önálló elszámolásra, egyre fokozottabb mértékben a kifizetődő termelés elve alapján kezdtek dolgozni, s bizonyos rentabilitást értek el. A jegyrendszeren alapuló közellátást kiterjedt kereskedelem váltotta fel. 1924-ben befejeződött a pénzreform, s ezzel az ország értékálló pénzhez jutott.

A szovjet hatalom a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvényére támaszkodva fokozatosan korlátozta az értéktörvény hatókörét, s lépésről lépésre áttért az állami ipar tervezésére.

Az állami szektor keretein belül a szovjet hatalom megvalósította a közvetlen tervezést, s az egyes üzemekig terjedően megszabta a termelési feladatokat. Ugyanakkor rögzített árakat állapított meg az állami üzemekben termelt árukra. A parasztgazdaság viszonylatában az ilyen tervezés lehetetlen volt. Az állam befolyása a parasztgazdaságra közvetett gazdasági szabályozás — a kereskedelem, az ellátás, a begyűjtés, az árak, a hitel, a pénzügyek útján valósult meg. A szovjet állam ezeket a gazdasági eszközöket arra használta fel, hogy erősítse az összefogást a parasztgazdasággal, s hogy növelje a szocialista gazdasági formák vezető szerepét. Az értéktörvény érvényesülése a

magánpiacon abban nyilvánult meg, hogy az árak spontán módon alakultak, továbbra is volt konkurrencia, volt spekuláció, a kapitalista elemek megszedték magukat a dolgozók rovására. A szovjet állam azzal, hogy egyre nagyobb tömegű árut összpontosított a saját kezében, s egyre szélesebb alapokra helyezte a mezőgazdasági termékek begyűjtését, hovatovább abban a helyzetben volt, hogy a kapitalista elemekkel vívott erélyes harc során alapjában véve megszabhatta a gabona és más fontosabb cikkek árát, s messzemenően korlátozhatta a piaci árak szabad játékát. Az állam szabályozó szerepe a magánpiac viszonylatában egyre erősebben érvényesült.

Az OK(b)P XI. Összoroszországi Konferenciája gazdasági téren azt a feladatot tűzte a szovjet hatalom elé, hogy „a piac létezéséből kiindulva és a piac törvényeivel számolva, uralkodó helyet vívjon ki a piacon, s rendszeres, jól átgondolt és a piac alakulásának pontos számbavételén felépülő gazdasági intézkedések révén kezébe vegye a piac és a pénzforgalom szabályozását"[1]. A Kommunista Párt és a szovjet állam sikeresen birkózott meg ezzel a feladattal.

A szovjet hatalom a szocialista iparra, a pénz- és hitelrendszerre, az állami kereskedelemre és a szövetkezetekre támaszkodva, ádáz osztályharc során, következetesen folytatta a kapitalista elemek — az ipari tőkések, kulákok és kereskedők korlátozásának és kiszorításának politikáját. Növekedett a kapitalisták adóterhe, csökkent az a lehetőségük, hogy termelőeszközöket és bérmunkát vegyenek igénybe. Ez azt jelenti, hogy egyre jobban szűkült az értéktöbblet-törvény hatóköre. A nep első éveiben bizonyos fokig megélénkültek és fejlődtek a kapitalista elemek, de mihamar megkezdődött a gazdasági életben betöltött szerepük egyre fokozódó csökkenése.

Az állami ipar fellendítésének elengedhetetlen feltétele volt annak az erőforrásnak a hasznosítása, amelyet a munkásoknak a szocialista termelés fejlesztésében való személyes anyagi érdekeltsége jelent. A szocialista állam a munka szerinti elosztás törvényéből kiindulva a munkások és alkalmazottak munkabérét egyre inkább összhangba hozta az egyes dolgozók munkájának mennyiségével és minőségével. Ez arra ösztönözte a dolgozókat, hogy állandóan emeljék a munka termelékenységét.

Az átmeneti időszakban kétoldalú folyamat ment végbe a gazdasági életben. Egyrészt bizonyos ideig és meghatározott ke-

[1] Az OK(b)P XI. Összoroszországi Konferenciájának határozatai. Lásd Az SZKP kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai. I. rész. Szikra 1954. 686. old.

retek között spontán módon fejlődtek a kapitalista elemek. Másrészt szakadatlanul, sokkal gyorsabban és tervszerűen fejlődtek a szocialista elemek, ami meghatározta az egész népgazdaság fejlődését.

A magángazdasági szektor részesedése az ipari termelésben a nep első éveiben körülbelul $^1/_4$ volt, 1929-ig azonban $^1/_{10}$-re csökkent. 1921—1922-ben a magánkereskedelemre a kiskereskedelmi áruforgalomnak körülbelül $^3/_4$-e jutott, 1926-ig azonban az állami és a szövetkezeti kereskedelem a magánkereskedők egyre fokozottabb kiszorításával már szilárd uralkodó helyet vívott ki magának a kiskereskedelmi áruforgalomban.

Az áruforgalom megélénkülése, a kereskedelmen alapuló összefogás erősödése feltétele volt a gazdaság gyors helyreállításának, a szocialista ipar fellendítésének. A szovjet hatalom az ipar fellendítésére irányuló tevékenysége során kihasználta a szocialista ipar előnyeit, s ennek következtében a nagyipari termelés 1926-ban elérte az 1913-as színvonalat. Ugyanakkor a mezőgazdaság termelése — a szovjet hatalom által a dolgozó parasztságnak nyújtott sokoldalú segítség következtében 1926-ban túlszárnyalta az 1913-as színvonalat.

Az ipar és a mezőgazdaság helyreállításával megkezdődött az átmenet az egész népgazdaság szocialista újjáalakítására. Az ipar és a mezőgazdaság fejlődése arányában egyre emelkedett a dolgozók anyagi és kulturális színvonala.

A kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszak folyamán a Kommunista Párt vezette szovjet nép törvényszerű következetességgel az alábbi feladatokat oldotta meg: a népgazdaság kulcspozícióinak birtokba vétele a szocialista államosítás útján; a kereskedelmen alapuló összefogás megvalósítása a szocialista ipar és a parasztgazdaság között, s a falu ellátása fogyasztási cikkekkel; az ország szocialista iparosítása, és a termelésen alapuló összefogás megvalósítása a faluval — a falu korszerű gépi technikával való ellátása útján; a mezőgazdaság kollektivizálása, és a szocializmus gazdasági alapjának megteremtése a falvakban.

A szocialista termelési viszonyok megvalósulásával nagy lehetőségek tárultak fel az ország szocialista iparosítása előtt. A szocialista iparosítás, azzal, hogy korszerű technikai alapra helyezte a mezőgazdaságot, egyszersmind megteremtette a parasztgazdaságok szocialista társadalmasításának anyagi alapját. Az ország iparosításának és a mezőgazdaság kollektivizálásának objektív szükségszerűsége a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti kötelező összhang törvényéből és a szocializmus gazdasági alaptörvényéből következik. Ezek a törvények parancsolóan írják elő a szocialista termelési viszonyok megvalósítását az egész népgazdaságban — nemcsak az iparban, hanem a mezőgazdaságban is. Csak ezzel a feltétellel válik teljes mértékben lehetővé a termelőerők igazán nagyarányú fej-

lődése. Az ország szocialista iparosítása és a mezőgazdaság kollektivizálása biztosítja a szocializmus győzelmét az egész népgazdaságban, biztosítja a termelésnek és a nép jólétének állandó növekedését.

Az új gazdasági politikában konkrét formában jutott kifejezésre a Szovjetunió szocialista gazdaságának felépítését szolgáló lenini terv, amelynek továbbfejlesztését Sztálin munkáiban és a Kommunista Párt határozataiban találjuk. Azok a sarkalatos elvek, melyeken a Szovjetunióban végrehajtott új gazdasági politika alapul, a cselekvés vezérfonalául szolgálnak minden szocializmust építő ország számára. A gazdasági építés konkrét formáinak meghatározása során azonban figyelembe kell venni az egyes országok fejlődésének sajátosságait, azt a helyzetet, amelyben a szocialista forradalom végbemegy. Lenin rámutatott arra, hogy „Marx nem kötötte magát — és a szocialista forradalom jövendő vezetőit — a fordulat bizonyos formáihoz, útjaihoz és módjaihoz, mert nagyon jól tudta, milyen rengeteg új probléma fog akkor felmerülni, hogy mennyire megváltozik a fordulat folyamán az egész helyzet, milyen gyakran és milyen erősen változik a helyzet a fordulat folyamán"[1].

A népi demokratikus országokban a szocialista gazdaság építése kedvezőbb körülmények között folyik, mint annak idején a Szovjetunióban, amely akkor az egyetlen szocializmust építő ország volt. A Szovjetuniónak elsőként kellett utat törnie a szocializmusba való átmenet számára. Ma mindegyik népi demokratikus ország a Szovjetunió vezette egész szocialista tábor hatalmas segítségére támaszkodik, és hasznosíthatja a Szovjetunió szocialista építése során felhalmozott tapasztalatokat.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom az emberiség történetében először tört utat a szocializmushoz. A proletárforradalom történelmi szükségszerűsége a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti kötelező összhang törvényéből következik. A tőkés társadalomnak szocialista társadalommá való forradalmi átalakításához átmeneti időszakra van szükség. Az átmeneti időszak állama a proletárdiktatúra — a szovjet hatalom formájában vagy népi demokrácia formájában. A kizsákmányoló osztályok kezé-

[1] *Lenin.* A terményadóról. Lásd *Lenin* Művei. 32. köt. Szikra 1953. 360. old.

ben levő legfontosabb termelőeszközök szocialista államosítása a népgazdaság kulcspozícióit felölelő szocialista szektor megteremtésére vezet.

2. Az átmeneti időszakban a társadalmi gazdaság fő formái: a szocializmus, a kisárutermelés és a kapitalizmus; az ezeknek megfelelő osztályok — a munkásosztály, a parasztság és a burzsoázia. Az átmeneti időszak fő osztályai — a munkásosztály és a parasztság. A proletárdiktatúra legfőbb elve a munkásosztály vezette munkás-paraszt szövetség, amely a kizsákmányoló osztályok ellen irányul. Az átmeneti időszak fő ellentmondása a fejlődő szocializmus és a halódó kapitalizmus közötti ellentmondás. A kapitalista elemek korlátozása és kiszorítása, majd felszámolása ádáz osztályharc során valósul meg.

3. A proletárdiktatúra gazdaságpolitikája az átmeneti időszakban számításba veszi a szocialista elemek győzelmét a kapitalista elemek fölött, és a szocialista gazdaság felépítését az árutermelés és a piac felhasználásával. Ez a politika biztosítja a gazdasági összefogást a szocialista ipar és a parasztgazdaság között, biztosítja továbbá az ország szocialista iparosítását és a mezőgazdaság kollektivizálását.

4. Az átmeneti időszakban a szocialista gazdasági formák fejlődése és erősödése, s a kapitalista elemek leküzdése arányában letűnnek a színről a kapitalizmus gazdasági törvényei, amelyek kizsákmányolási viszonyokat juttatnak kifejezésre. A proletárhatalom egyre nagyobb mértékben használja fel az értéktörvényt, a kereskedelmet, a pénzt, a hitelt a kapitalizmus rovására és a szocializmus érdekében. Létrejönnek és fokozatosan egyre tágabb körben érvényesülnek a szocializmus gazdasági törvényei, amelyekre a proletárállam támaszkodik.

XXIII. FEJEZET

A SZOCIALISTA IPAROSÍTÁS

A nagyipar — a szocializmus anyagi alapja. A szocialista iparosítás lényege. A szocializmust csak a nagyüzemi gépi termelés alapján lehet felépíteni. A városokban és a falvakban egyaránt csak a nagyüzemi gépi termelés biztosíthatja a munka termelékenységének azt a gyors emelkedését, amely az új társadalmi rend győzelméhez szükséges.

Lenin ezzel kapcsolatban leszögezte: „A szocializmus anyagi alapja csakis a gépi nagyipar lehet, amely a mezőgazdaság átszervezésére is képes"[1].

A kapitalizmus kifejlesztette a nagyipart, s ezzel megteremtette a proletárforradalomhoz és a szocializmus építéséhez szükséges anyagi előfeltételeket. A kapitalizmus azonban belső ellentmondásai folytán nem alakíthatta át a gazdaság valamennyi ágát a nagyüzemi gépi termelés alapján. A modern nagyipar elsősorban a fő tőkés országokban fejlődött ki. Ezzel szemben a világ legtöbb országának, különösen pedig a gyarmati és a függő országoknak nincs eléggé fejlett nagyipara. Anglia kivételével minden országban népes osztályt alkotnak az olyan parasztok, akik kézi munkán és kezdetleges technikán alapuló egyéni kisgazdálkodást folytatnak. Márpedig a termelés valamennyi ágának a korszerű technika alapján történő újjáalakítása nélkül nem lehet biztosítani a szocializmus győzelmét az egész népgazdaságban.

A nagyiparban döntő helyet foglalnak el a termelőeszközöket — fémet, szenet, ásványolajat, gépeket, berendezéseket, építőanyagokat stb. termelő iparágak, vagyis a *nehézipar* különböző ágai. Ezért a szocialista iparosítás mindenekelőtt a nehéziparnak és a nehézipar szívének, a gépgyártásnak a fejlesztését jelenti. „Az iparosítás központja, alapja a nehézipar fejlesztése (fűtőanyag, fém stb.), végső fokon a termelőeszközök termelésének fejlesztése, saját gépgyártásunk fejlesztése"[2]. A gépgyártás különleges helyet foglal el a nehézipar valamennyi ága között. A fejlett gépgyártás a forrása valamennyi népgazdasági ág új gépi felszereléssel, korszerű technikával — gépi berendezéssel, szerszámgépekkel, műszerekkel, különböző készülékekkel, szerszámokkal való ellátásának, a technikai haladásnak.

A szocializmus felépítéséhez olyan iparosítás szükséges, amely biztosítja az ipar szocialista formáinak egyre növekvő túlsúlyát a kisárutermelő és kapitalista formákkal szemben. A szocialista iparosítás megteremti a gazdaság szocialista formáinak fejlesztéséhez és a kapitalista elemek maradéktalan felszámolásához szükséges anyagi alapot, s ugyanakkor biztosítja a szocialista gazdasági formák technikai fölényét, ami elengedhetetlen a kapitalista szektor teljes legyőzéséhez és felszámolásához.

A nehézipar fejlesztése mintegy a kulcsa a mezőgazdaság

[1] *Lenin.* A Kommunista Internacionálé III. kongresszusán az OKP taktikájáról mondott előadói beszéd tézisei. Lásd *Lenin* Művei. 32. köt. Szikra 1953. 493. old.

[2] *Sztálin.* A Szovjetunió gazdasági helyzetéről és a párt politikájáról. Lásd *Sztálin* Művei. 8. köt. Szikra 1952. 129. old.

korszerű gépi technika alapján történő szocialista átalakításának. Amikor a szocialista ipar traktorral, kombájnnal és más gépekkel látja el a mezőgazdaságot, ezzel a falvakban a kolhozrendszer győzelméhez szükséges új termelőerők létrejöveteléne és fejlődésének alapját rakja le.

A szocialista iparosítás nyomán számbelileg növekszik a munkásosztály, megnő a súlya és vezetőszerepe a társadalomban, erősödnek a munkásosztály diktatúrájának és a parasztsággal kötött szövetségének alapjai.

Az iparosítás valamennyi termelési ág fellendülésének és a szocialista gazdasági formák győzelmének biztosításával szilárd alapot szolgáltat a dolgozók jólétének szüntelen növekedéséhez, a közfogyasztás színvonalának emelkedéséhez.

A szocialista iparosítás a kapitalista környezet körülményei között biztosítja az ország *technikai,* valamint *gazdasági függetlenségét* és védelmi képességét. A nehézipar fejlesztése anyagi alapot szolgáltat olyan korszerű fegyverfajták előállításához, amelyekre feltétlenül szükség van az ország védelme, az ellenséges imperialista államok agressziójának elhárítása szempontjából.

Következésképpen a *szocialista iparosítás* a nagyiparnak, mégpedig elsősorban a nehéziparnak olyan fejlesztését jelenti, amely biztosítja az egész népgazdaságnak a korszerű gépi technika alapján történő átalakítását, a szocialista gazdasági formák győzelmét, s az ország technikai, valamint gazdasági függetlenségét a kapitalista környezettel szemben.

Az ország szocialista iparosításának életbevágó jelentősége volt a Szovjetunió számára. A forradalom előtti Oroszország, bár rendelkezett nagyiparral, elsősorban agrárország volt. Az ipar, különösen a nehézipar fejlettségi színvonalát tekintve, jóval a fő tőkés országok mögött maradt.

A cári Oroszország, amely területét tekintve az első, népességét tekintve pedig (Kína és India után) a harmadik helyet foglalta el az országok sorában, az ipari termelés tekintetében világviszonylatban az ötödik, Európában pedig a negyedik helyen állt. 1913-ban a nagyipar és a mezőgazdaság együttes teljes termelésének a mezőgazdaság 57,9%-át, az ipar pedig 42,1%-át szolgáltatta. A nehézipar erősen elmaradt a könnyűipar mögött. Számos fontos iparág: a szerszámgép-, traktor-, gépkocsi- stb. ipar teljesen hiányzott. Rosszul állt a forradalom előtti Oroszország a korszerű szerszámokkal és gépekkel való ellátottság tekintetében: ezekből Angliában négyszer, Németországban ötször, az Egyesült Államokban tízszer annyi volt mint Oroszországban. Gazdasági és technikai elmaradottsága a cári Oroszországot a fejlett tőkés országok függvényévé tette. Kénytelen volt külföldről importálni a felszerelés és más termelőeszközök jelentős részét. Az ország nehéziparának fő ágaiban külföldi kapitalisták parancsolgattak.

A kapitalisták és földbirtokosok uralma következtében Oroszország félgyarmati függése a nyugati imperialista hatalmakkal szemben egyre fokozódott. Az országot a nemzeti függetlenség teljes elvesztésének közvetlen veszélye fenyegette. A kizsákmányoló osztályok képtelenek voltak megszüntetni Oroszország évszázados technikai és gazdasági elmaradottságát. Ezt a történelmi feladatot csak a munkásosztály oldhatta meg. Lenin már a Nagy Októberi Szocialista Forradalom küszöbén hangsúlyozta, hogy Oroszország számára élet-halál kérdése, hogy technikai-gazdasági tekintetben *utólérje és túlszárnyalja* a legfejlettebb tőkés országokat. „A forradalom eredménye az, hogy Oroszország *politikai* rendje tekintetében néhány hónap alatt utólérte az előrehaladott országokat.

De ez kevés. A háború könyörtelen, a háború kíméletlenül élesen veti fel a kérdést: vagy elpusztulunk, vagy *gazdaságilag is* utólérjük és túlszárnyaljuk az előrehaladott országokat...

Elpusztulni, vagy teljes gőzzel előreiramodni. Így tette fel a kérdést a történelem"[1].

A termelőerők színvonala, s különösen az a körülmény, hogy a forradalom előtti Oroszországban nem hiányzott a koncentrált nagyipar, elegendő volt a proletárforradalom győzelméhez, a szovjet hatalomnak, a világ legfejlettebb politikai hatalmának megteremtéséhez. A szocializmus gazdasági alapjának megteremtéséhez. az elmaradott, kisüzemi termelésen alapuló mezőgazdaság szocialista átalakításához és a nép anyagi körülményeinek megjavításához azonban fel kellett számolni az évszázados technikai és gazdasági elmaradottságot, hatalmas nehézipart kellett létrehozni. Fejlett nehézipar hiányában az ország a fejlettebb tőkés országok agrárfüggvényévé válhatott volna, elveszthette volna függetlenségét, s ezzel együtt a szocialista forradalom minden vívmányát.

Az oroszországi proletárforradalom győzelmével ellentmondás keletkezett a világ legfejlettebb politikai hatalma, a szovjet hatalom, és a múltból örökölt, elmaradott technikai és gazdasági alap között. A szovjet hatalom nem tarthatta volna magát sokáig az elmaradott ipar alapján. Ennek az ellentmondásnak a leküzdése parancsolóan írta elő a szocialista iparosítást.

A Szovjetunió szocialista iparosítása tehát történelmi szükségszerűség volt, amely a szocializmus építésének életbevágó, létfontosságú érdekeiből következett.

[1] *Lenin.* A fenyegető katasztrófa és hogyan harcoljunk ellene Lásd *Lenin* Művei. 25. köt. Szikra 1952. 391. old.

A Kommunista Párt és a szovjet állam felismerte ezt a történelmi szükségszerűséget, s következetesen valóra váltotta az ország szocialista iparosításának politikáját. A Kommunista Párt XIV. kongresszusa (1925-ben) a párt központi feladatává tette az ország szocialista iparosítását. A kongresszus határozata kimondta: „a gazdasági építőmunkát annak a szempontnak érvényesítésével folytassuk, amely szerint a Szovjetuniót gépeket és berendezéseket importáló országból gépeket és berendezéseket előállító országgá kell változtatni, hogy ily módon a Szovjetunió a kapitalista környezetben semmiképpen se válhasson a tőkés világgazdaság függvényévé, hanem olyan önálló gazdasági egység legyen, amely szocialista alapon épül . . . "[1]

A szocialista iparosítás üteme. Az ország szocialista átalakításával és függetlenségének biztosításával összefüggő létfontosságú feladatok az iparosításnak történelmileg igen rövid időn belüli megvalósítását követelték.

Az iparosítás gyors *ütemét* a Szovjetunió, az első szocialista ország fejlődésének belső és külső feltételei tették szükségessé.

A Szovjetunió fejlődésének *külső feltételeit* az ellenséges kapitalista környezet fennállása határozta meg. Az imperialista országok hatalmasabb iparral rendelkeztek, s arra törekedtek, hogy megsemmisítsék vagy legalábbis meggyengítsék a szovjet államot. Az iparfejlesztés gyors ütemének kérdése nem merült volna fel olyan élesen, ha a Szovjetunió ugyanolyan fejlett iparral rendelkezett volna, mint a legfejlettebb tőkés országok. Nem merült volna fel ez a kérdés olyan élesen abban az esetben sem, ha akkoriban más, iparilag fejlettebb országokban is lett volna proletárdiktatúra. A Szovjetunió azonban technikailag és gazdaságilag elmaradott ország, s ugyanakkor a proletárdiktatúra egyetlen országa volt. Ennek folytán az élenjáró ipari bázist gyors ütemben kellett megteremteni.

A Szovjetunió fejlődésének *belső feltételei* szintén az iparosítás gyors ütemét követelték. Amíg a Szovjetország megmaradt kisparaszti országnak, addig az országban szilárdabb gazdasági alapja volt a kapitalizmusnak, mint a szocializmusnak. A „ki kit győz le" kérdés eldöntése érdekében történelmileg rövid idő alatt, az élenjáró technikára támaszkodó kollektív munka alapján át kellett alakítani a szétaprózott, magántulaj-

[1] Az OK(b)P XIV. kongresszusának határozatai és rendelkezései. A Központi Bizottság beszámolójáról. Lásd Az SZKP kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai. II. rész. Szikra 1954. 227. old.

donon alapuló parasztgazdaságot, s meg kellett fosztani a kapitalizmust attól a bázistól, amelyet a kisárutermelés jelentett számára. Ezt a feladatot nem lehetett megoldani a nehézipar gyors fejlesztése nélkül.

Sztálin a szocialista iparosítás gyors ütemének történelmi szükségszerűségét fejtegetve, megállapította: „50—100 évvel elmaradtunk az előrehaladott országok mögött. Ezt a távolságot tíz év alatt kell befutnunk. Vagy befutjuk, vagy eltipornak bennünket"[1].

A szocialista iparosítás gyors ütemét a szocialista gazdasági rendszer előnyei és az iparosítás szocialista módszerének sajátosságai tették lehetővé.

Az 1929 és 1937 között eltelt időszak folyamán a Szovjetunió ipari termelésének átlagos évi növekedése mintegy 20% volt, míg a tőkés országokban ugyanebben az időszakban átlag mindössze 0,3% volt az évi növekedés. A Szovjetunió iparának fejlődési üteme sokszorosan túlszárnyalta a fő tőkés országok iparának a leggyorsabb felemelkedés időszakában elért fejlődési ütemét. Így például az Egyesült Államokban az ipari termelés átlagos évi növekedése 1890—1895-ben 8,2%, 1895—1900-ban 5,2%, 1900—1905-ben 2,6%, 1905—1910-ben 3,6% volt.

Az iparosítás szocialista módszere. A szocialista iparosításhoz szükséges eszközök forrásai. Az ország szocialista iparosításának történelmileg igen rövid időn belüli megvalósítása csak *az iparosítás szocialista módszere* alapján lehetséges.

A tőkés országokban az iparosítás rendszerint a könnyűipar fejlesztésével kezdődik. Csak hosszabb idő elteltével kerül sor a nehézipar fejlesztésére.

A Szovjetország számára az iparosításnak ez az útja elfogadhatatlan volt. Ez a szocialista forradalom vesztét, a Szovjetunió az imperialista államok gyarmatává válását jelentette volna. A Kommunista Párt elvetette az iparosítás kapitalista útját, s az ország iparosítását a nehézipar fejlesztésével kezdte.

A tőkés iparosítás spontán módon, a kapitalisták profithajszája nyomán valósul meg. A szocialista iparosítás a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvénye alapján, a szocializmus építése és a dolgozók növekvő szükségleteinek kielégítése érdekében történt. Nem történhetett az értéktörvény érvényesülése alapján, mivel ez a rentábilisabb könnyűiparnak elsősorban való fejlesztését jelentette volna. A szovjet állam az egyes iparágak között a munka és a termelőeszközök elosztása tekintetében terv alapján olyan arányokat állapított meg, amilyeneket az ország

[1] *Sztálin.* A gazdasági vezetők feladatairól. Lásd *Sztálin* Művei. 13. köt. Szikra 1951. 42. old.

szocialista iparosításának szükségessége előírt, s amelyek biztosították a nehézipar elsősorban való fejlesztését. Az iparosítás érdekében felhasználták a pénzrendszert, a hitelt és a külkereskedelmet. A szovjet állam az első és második ötéves tervben a beruházások zömét nem a könnyűiparba irányozta elő, bár ez az iparág rentábilisabb volt, hanem nehézipari üzemek létesítésére, amelyek felépítése döntő jelentőségű volt a szocializmus győzelme szempontjából.

A tőkés iparosítás a munkásosztály és a parasztság kizsákmányolásának és elnyomorodásának fokozódására, a város és falu közötti szakadék kimélyülésére, a gyarmati népek leigázására vezet. A szocialista iparosítás szilárd alapot biztosít a termelésnek a legfejlettebb technika alapján történő szakadatlan növekedése számára, s a munkanélküliség megszűnésére és a munkások reálbérének emelkedésére vezet.

A szocialista iparosítás a mezőgazdaság fellendülésének alapja, a parasztság jólétének növekedését, a város és a falu közeledését, a munkásosztály és a parasztság szövetségének erősödését vonja maga után. A Kommunista Párt elvetette a trockisták irányelveit, akik ellenséges szándékokat követve azt javasolták, hogy a parasztság tönkretétele útján kell végrehajtani az iparosítást, s ilyenformán igyekeztek megrendíteni a munkás-paraszt szövetséget. A szocialista iparosítás hatalmas tényezője az elmaradott nemzetiségi területek gazdasági és kulturális fellendítésének.

Mindebből az következik, hogy a munkásoknak és parasztoknak közvetlen érdeke a szocialista iparosítás. Az iparosítás szocialista módszere állandóan bővíti a belső piacot, s ezzel létrehozza az ipar fejlődésének szilárd belső bázisát.

A múltban elmaradott Oroszország iparosítása nehéz dolog volt, mivel a hatalmas nehézipar megteremtése óriási anyagi ráfordítást és pénzkiadást követelt.

A tőkés országok iparosításában a munkások és parasztok könyörtelen kizsákmányolása mellett igen fontos szerepet játszottak a gyarmati rablás, hadisarc, leigázó kölcsönök és koncessziók révén kívülről beáramló anyagi eszközök. Az ipar fejlesztéséhez szükséges eszközök megszerzésének ezek a módszerei nem egyeztethetők össze a szocialista rend alapelveivel. Ami a Szovjetországot illeti, a nehézipar megteremtéséhez szükséges eszközök felhalmozásának problémáját kizárólag belső forrásaira támaszkodva kellett megoldania. Az új üzemek építéséhez szükséges eszközök felhalmozása érdekében a legszigorúbb takarékoskodásra volt szükség a gazdaság egész területén. Mindennel takarékoskodunk, írta Lenin. „Ennek meg kell lennie,

mert tudjuk, hogy a nehézipar megmentése, a nehézipar helyreállítása nélkül semmiféle ipart sem építhetünk fel, enélkül pedig mint önálló ország, egyáltalában elveszünk"[1].

A szovjet állam a nehéz feladat megvalósítása, az iparosításhoz szükséges eszközök felhalmozása során kihasználta a szocialista gazdaság előnyeit, amelyek reális lehetőséget nyújtottak a felhalmozás problémájának megoldására, mégpedig a Szovjetunió saját erejére támaszkodva, szolgaságot jelentő külföldi kölcsönök nélkül, a belső források felhasználásával, tervszerűen megvalósított szocialista felhalmozás útján. A *szocialista felhalmozás:* a nemzeti jövedelem egy részének a szocialista termelés bővítésére való felhasználása.

A földbirtokosok és kapitalisták kisajátítása lehetővé tette, hogy a szocialista iparosítás céljaira használják fel azoknak az eszközöknek jelentős részét, amelyeket azelőtt a kizsákmányolók elsajátítottak, és élősdi fogyasztásukra költöttek. A szovjet hatalom megszabadította az országot attól, hogy minden évben száz- meg százmillió rubelt fizessen más országoknak a cári kölcsönök után esedékes kamatok és a külföldi kapitalisták Oroszországban elhelyezett tőkéi után járó osztalékok formájában. A forradalom előtt ilyen célokra minden évben 800—900 millió aranyrubelt fordítottak.

A szovjet parasztság megszabadult a földért fizetett haszonbértől, amit a földbirtokosnak fizetett, és jelentős bankadósságaitól. A parasztság, amelynek érdeke volt az ipar fejlesztése, anyagi eszközeinek egy részét erre a célra fordíthatta.

A szocialista iparosításhoz szükséges eszközök legfontosabb forrása az államosított ipar, a külkereskedelem, az állami belkereskedelem és a bankrendszer jövedelme volt. Ennek a forrásnak a jelentősége a szocialista ipar fejlődése arányában egyre nagyobb lett.

A szocialista ipar a felhalmozás növekedésének biztosítása tekintetében vitathatatlan előnyökkel rendelkezik a tőkés iparral szemben. A szocialista ipar a termelés nagyüzemi jellegét és összpontosítottságát tekintve az első helyen áll, országos méretekben van összefogva, s nem érvényesül benne a konkurrencia és a termelési anarchia törvénye. Az ipar tervszerű irányítása, erőforrásainak ésszerű felhasználása, a munkásosztály szorgalmas, odaadó munkája, a technika gyors fejlődése — mindez megteremtette a munkatermelékenység szakadatlan

[1] *Lenin.* Az oroszországi forradalom öt éve és a világforradalom távlatai Beszéd a Kommunista Internacionálé IV. kongreszusán. Lásd *Lenin* Művei. 33. köt. Szikra 1953. 426. old.

emelkedésének feltételeit. Ezáltal a szocialista ipar számára lehetővé vált, hogy csökkentse az *önköltséget,* vagyis a vállalatoknak a termékek előállítására és realizálására fordított pénzkiadásait.

A szocialista gazdaságnak a tőkés gazdasággal szemben egyik nagy előnye az állami vállalatok és a szövetkezetek felhalmozásra kerülő pénzeszközeinek, valamint a lakosság szabad pénzeszközeinek maradéktalan összpontosítása az állami hitelintézetekben, és tervszerű felhasználása az ipar fejlesztésére. A szovjet állam biztosította a felhalmozott eszközök ésszerű felhasználását az iparosítás legfontosabb szükségleteinek kielégítésére. Ugyanakkor a legszigorúbb takarékoskodásnak, az állami és szövetkezeti apparátus messzemenő egyszerűsítésének és olcsóbbátételének, az önálló elszámolás megszilárdításának, a pénzügyi fegyelem erősítésének, s az állami eszközök tékozló felhasználása elleni harcnak a politikáját folytatta.

A belső felhalmozás mindeme forrásai milliárd meg milliárd rubelt biztosítottak az ország iparosítása számára, s lehetővé tették, hogy az állam nagy beruházásokat eszközöljön az iparban, különösen a nehéziparban.

Ilyenformán a szovjet hatalomnak sikerült leküzdenie az ország iparosításához szükséges eszközök felhalmozásával összefüggő nehézségeket.

Az iparosítás szocialista módszerének alkalmazása óriási időnyerést jelentett, mivel igen rövid időn belül biztosította a kor színvonalán álló szocialista ipar létrehozását és fejlődésének gyors ütemét.

Az első ötéves terv időszakában (1929—1932) az iparba, mai árakon számítva, 35,1 milliárd rubelt ruháztak be, ebből 30,1 milliárd rubelt a nehézipar különböző ágaiba. A második ötéves terv idején (1933—1937) az ipari beruházások összege 82,8 milliárd rubel volt, amiből 69,1 milliárd rubel jutott a nehéziparra. A harmadik ötéves terv első három és fél évében (1938—1941 első fele) 81,6 milliárd rubelt ruháztak be az iparba, ebből 70,3 milliárdot a nehéziparba.

A Szovjetunió átalakulása elmaradott agrárországból élenjáró ipari hatalommá. A szocialista iparosítás győzelme a Szovjetunióban azért vált lehetővé, mert a Kommunista Párt és a szovjet állam politikájában a gazdasági fejlődés törvényeire támaszkodott, s értett a szocialista gazdaság előnyeinek hasznosításához. Annak a feladatnak megfelelően, hogy fel kellett építeni a szocializmust és ki kellett elégíteni a dolgozók növekvő anyagi és kulturális szükségleteit, óriási ipari építkezés kezdődött. Az ország iparosításának programja konkrét formában az ötéves tervekben öltött testet, amelyek világos perspektívát tár-

tak a szovjet nép elé, s hatalmas erővel mozgósították a dolgozókat a szocializmus felépítésére.

A Kommunista Párt és a szovjet állam szervezte és irányította a sokmilliós tömegek aktivitását és alkotó kezdeményezését. Az első ötéves terv idején tömeges *szocialista munkaverseny* indult a terv teljesítéséért és túlteljesítéséért. A második ötéves terv időszakának nevezetes eseménye, hogy ekkor keletkezett a Sztahanov-mozgalom, amelynek keretében az üzemi dolgozók elsajátították a korszerű, magas színvonalú technikát, megdöntötték az elavult, alacsony műszaki normákat, és új, magasabb normákat állítottak helyükbe. A Sztahanov-mozgalom a szocialista munkaverseny új szakaszát jelentette. A munkásosztály nagy tömegeinek munkaversenyében az új, szocialista termelési viszonyoknak, mint a termelőerők nagyarányú fellendülését előidéző fő és döntő erőnek hatalmas szerepe mutatkozott meg. A szocialista munkaverseny a munkatermelékenység emelkedésének és az iparosítás egyre gyorsabb ütemű folytatásának kimeríthetetlen tartalékait tárta fel. A nagy arányokban kibontakozott szocialista munkaverseny döntő tényezője volt az első és a második ötéves terv határidő előtti teljesítésének.

Az ország iparosításáért folyó harcban fontos szerepet játszott a munka szerinti elosztás gazdasági törvényének következetes alkalmazása, amely a dolgozók egyéni-anyagi érdekeit összekapcsolja a társadalmi termelés érdekeivel. A munka mennyiség és minőség szerinti díjazása ösztönző hatással volt a munka termelékenységének emelkedésére, a dolgozók szakmai tudásának fejlődésére és a termelési módszerek tökéletesedésére.

Az iparosítás gyors ütemének, az új gyárak üzembehelyezésének és a korszerű technika százszázalékos kihasználásának egyik fontos tényezője volt az a körülmény, hogy a szovjet hatalomnak néhány év alatt sikerült megoldania egy igen nehéz problémát, sikerült nagyszámú ipari *kádert* nevelnie. Teljes élességgel merült fel az a feladat, hogy új üzemi műszaki értelmiségi káderek kell képezni A munkásosztálynak létre kellett hoznia saját üzemi műszaki értelmiségét, amely képes arra, hogy a nép érdekeit szolgálja, s tevékeny részt vegyen a szocialista építésben. Az első és a második ötéves terv idején a szovjet állam hatalmas munkát végzett annak érdekében, hogy a főiskolák és technikumok hálózata révén kinevelje az ipar és a népgazdaság más ágai számára szükséges káderek. Ezzel párhuzamosan nagy arányokban szervezték meg a szakmunkásképzést az üzemi ipariskolák és az új munkások üzemi-műszaki oktatását szolgáló különböző tanfolyamok keretében. Az a körül-

mény, hogy a szovjet állam tervszerűen szervezte meg a káderképzést, s a munkástömegek érdekelve voltak a társadalmi termelés fellendítésében, meggyorsította és megkönnyítette az új technika elsajátítását. Ezen az alapon létrejöttek a munkatermelékenység gyors emelkedésének feltételei.

1928 és 1937 között a munkások és alkalmazottak száma a nagyiparban 3,8 millióról 10,1 millióra, vagyis 2,7-szeresére növekedett. A legújabb típusú mechanizmusokon dolgozó szakmunkások száma jóval gyorsabban növekedett, mint az egész munkásosztály létszáma. 1926-tól 1939-ig az esztergályosok száma 6,8-szeresére, a marósoké 13-szorosára stb. növekedett. A mérnökök száma 7,7-szeresére nőtt.

Az iparosítási program sikeres teljesítése megváltoztatta az ipar és a mezőgazdaság arányát: a mezőgazdasági termelés jelentős növekedése mellett az ipari termelés sokkal gyorsabban növekedett, s ennek következtében az ipari termelés részesedése az ország egész termelésében erősen megnőtt. A szocialista ipar a népgazdaság döntő erejévé vált. Megváltozott a termelőeszközöket és a fogyasztási cikkeket előállító iparágak aránya. A termelőeszközök termelése túlsúlyba jutott az ipar össztermelésében, s vezető szerepre tett szert az iparnak és az ország egész gazdasági életének fejlődésében.

A fejlődés *ütemét* és az ipar *technikai színvonalát* tekintve a Szovjetunió ipara utólérte és túlszárnyalta a fő tőkés országok iparát. Az ipari termelés új technikával való ellátottsága szempontjából a Szovjetország a világ legfejlettebb országa lett. A gépgyártás a Szovjetunióban olyan fejlődési színvonalat ért el, amelyen lehetővé vált bármilyen gép előállítása magában az országban. A Szovjetunió elérte, hogy technikailag és gazdaságilag függetlenné vált a tőkés országoktól.

Az első két ötéves terv során a Szovjetunióban a legkorszerűbb technikával ellátott hatalmas nehézipar épült fel. 1937-ben az egész ipar termelési álló alapjai (gyárépületek, egyéb létesítmények, gépek és felszerelés) 5,5-szeresen, a termelőeszközöket előállító iparágakban pedig több mint hétszeresen szárnyalták túl az 1928-as színvonalat. Nagy számban létesültek új, a forradalom előtti Oroszországban ismeretlen iparágak: gépkocsi-, traktor- és szerszámgépipar, több vegyipari ág, repülőgép-, motor- és kombájnipar, nagyteljesítményű turbinákat, generátorokat, finomacélt és sok más cikket előállító iparágak. Az ötéves tervek során ezer meg ezer gyárat építettek és helyeztek üzembe. Ezek között nagy számban szerepeltek a szocialista ipar olyan gigászi alkotásai mint a Magnyitogorszki és a Kuznyecki Kohászati Kombinát, a Dnyepropetrovszki Vízierőmű, a Sztálingrádi és a Harkovi Traktorgyár, a Moszkvai és a Gorkiji Autógyár, az Urali és a Kramatorszki Nehézipari Gépgyár, a Moszkvai Golyóscsapágygyár, a Sztálinogorszki, a Szolikamszki és a Bereznyiki Vegyikombinát és igen sok más vállalat. Az új gyárak termelése hovatovább a fő helyet foglalta el az ipari össztermelésben. Az egész termelés több mint 80%-át már 1937-ben az első két ötéves terv folyamán létesített vagy újjáalakított üzemek szolgáltatták.

1913-tól 1940-ig a nagyipar termelése a Szovjetunióban majdnem 12-szeresére növekedett. A Szovjetunió az ipari termelést tekintve már a második ötéves terv végén európai viszonylatban az első helyet, világviszonylatban pedig a második helyet foglalta el. A vasutak teherforgalmát tekintve a Szovjetunió világviszonylatban a második helyre került. A nagyipar termelésének részesedése a nagyipar és a mezőgazdaság össztermelésében az 1913. évi 42,1%-ról 1937-ig 77,4%-ra emelkedett. 1913-ban az egész ipar teljes termelésében a termelőeszközök részesedése 33,3% volt, 1940-ben pedig több mint 60%. 1913-ban a gépgyártás az ipar össztermelésében mindössze 6%-kal, míg 1940-ben már 30%-kal volt képviselve. A Szovjetunió a gépgyártásnak az egész ipari termelésben való részesedését tekintve világviszonylatban az első helyre került Közvetlenül az első ötéves terv előtt a Szovjetunió a gépeknek körülbelül egyharmadát külföldről importálta. 1932-ben az import már nem egészen 13%, 1937-ben pedig csak 0,9% volt. A Szovjetunió beszüntette a gépkocsik, traktorok, mezőgazdasági gépek és egyéb gépek importját a tőkés országokból, sőt exportálni kezdett ilyen gépeket.

A szovjet ipar gyors fejlődése nyomán az ipari termelésben hovatovább a szocialista nagyüzemek foglalták el az uralkodó helyet. 1924—1925-ben a Szovjetunió ipari termelésében a magángazdasági szektor részesedése 20,7% volt. A második ötéves terv teljesítése meghozta a magánipar végleges felszámolását. A szocialista rendszer kizárólagossá vált a Szovjetunió iparában.

A szocialista iparosítás a dolgozók anyagi és kulturális színvonalának emelkedését vonta maga után. Már az első ötéves terv idején — 1930 végén — teljesen *megszűnt a munkanélküliség* a Szovjetunióban. A nehézipar megteremtése alapul szolgált a fogyasztási cikkeket előállító termelési ágak — a mezőgazdaság, a könnyűipar, s ezen belül az élelmiszeripar technikai újjáalakításához és hatalmas arányú fejlesztéséhez. A fogyasztási cikkeket előállító iparban eszközölt beruházások összege a második ötéves terv folyamán az első ötéves tervhez képest háromszorosára emelkedett.

A szocialista iparosítás során döntő változások mentek végbe *az ipar elhelyezésében.* Új, elsőrendű fontosságú ipari bázisok létesültek az ország keleti vidékein — az Uralban, Nyugat-Szibériában és Kazahsztánban. A szocialista iparosítás nyomán a régi városok fejlődésnek indultak és *új városok* keletkeztek. Országszerte, különösen keleten, nagy városok és iparközpontok alakultak ki, amelyek gazdasági és kulturális központokká fejlődtek, s megváltoztatták a környező vidék egész arculatát.

Az iparosítási program megvalósításával a Szovjetunió elmaradott agrárországból erős *szocialista ipari hatalommá* változott. Létrejött az egész népgazdaság technikai újjáalakításához, a Szovjetunió védelmi képességének fokozásához és a nép jólétének szüntelen növeléséhez szükséges szilárd ipari bázis. Meg-

szűnt a világ legfejlettebb politikai hatalma és a múltból örökölt elmaradott technikai-gazdasági bázis közötti ellentmondás.

Ezek szerint a háború előtti ötéves tervek során a szocialista ipar termelőerőinek rohamos fejlődése ment végbe. A Szovjetunió a második világháborút megelőző 13 év folyamán olyan hatalmas utat tett meg, amelyhez a fejlett tőkés országoknak körülbelül tízszer annyi időre volt szükségük. Hatalmas ugrás volt ez az elmaradottságból előre, a haladás irányában, olyan ugrás, amelyhez foghatót nem ismer a világtörténelem. A termelőerők óriási fejlődése a Szovjetunióban nem következhetett volna be, ha a régi tőkés termelési viszonyokat nem váltották volna fel új, szocialista termelési viszonyok.

Az iparosítás győzelmét a Szovjetunióban a Kommunista Párt és a szovjet állam az ország gazdasági elmaradottságának, s a pusztulásra ítélt tőkés elemek elkeseredett ellenállásának leküzdésével, az ellenséges kapitalista környezettel összefüggő hatalmas nehézségek legyűréséért vívott harcban érte el. A Kommunista Párt szilárdan kitartott az ország iparosításának politikája mellett, s könyörtelen harcot folytatott a szocializmus leggonoszabb ellenségei — a trockisták és buharinisták ellen, akik a pártnak az ország iparosítását szem előtt tartó fő irányvonalával egy olyan irányvonalat szegeztek szembe, amely a Szovjetországnak az imperialista országok agrárfüggvényévé változtatását célozta, s megkísérelték, hogy a Szovjetuniót visszafordítsák a kapitalista fejlődés útjára.

A Szovjetunió szocialista iparosítása hatalmas nemzetközi jelentőségű esemény volt. Az a tény, hogy egy azelőtt elmaradott ország rövid idő alatt erős ipari hatalommá változott, bebizonyította a szocialista gazdasági rendszer vitathatatlan előnyeit, s erősítette a Szovjetunió pozícióit a nemzetközi porondon. A Szovjetunió iparosítása során szerzett tapasztalatokat ma bőségesen felhasználják a szocializmus építésének útján haladó népi demokratikus országok.

A szocializmus építésének útjára lépett országok iparosításának menete részint belső, részint külső feltételektől függ. A Szovjetunió, amely az első, s hosszú ideig az egyetlen szocializmust építő ország, mégpedig a szocializmust ellenséges kapitalista hatalmak környezetében építő ország volt, a nehézipart, annak valamennyi fő ágát, történelmileg rendkívül rövid időn belül, kizárólag belső források igénybevételével kényszerült létrehozni. Ebből fakadtak a Szovjetunióban a szocializmus építésének óriási nehézségei. Más, kedvezőbb feltételek alakultak ki napjainkban a népi demokratikus országok számára, mivel fennáll a demokrácia és a szocializmus hatalmas tábora, élén

a Szovjetunióval, s időközben a szocialista építés gazdag tapasztalatai halmozódtak fel. Ezekben az országokban az ipar építése során figyelembe veszik az ország sajátosságait, többek között természeti feltételeit, az egyes iparágak fejlesztésének gazdasági célszerűségét, s a szocialista tábor országai közötti messzemenő munkamegosztás és kölcsönös gazdasági segítség minden előnyét.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A gépi nagyipar a szocializmus anyagi alapja. A szocializmus felépítése szempontjából döntő jelentősége van a nehéziparnak. A szocialista iparosítás lényege — olyan hatalmas nehézipar létrehozása belső felhalmozási forrásokból, amely képes arra, hogy a korszerű technika alapján újjászervezze az egész népgazdaságot, a mezőgazdaságot is, biztosítsa a szocialista gazdasági formák osztatlan uralmát és az ország technikai, valamint gazdasági függetlenségét.

2. Az iparosítás szocialista módszere, amely döntő előnyökkel rendelkezik a tőkés módszerrel szemben, biztosítja a nagyipar történelmileg igen rövid időn belüli létrehozását. A szocialista iparosítás tervszerűen valósul meg, a nehézipar fejlesztésével kezdődik, s a dolgozók érdekeit tartja szem előtt. Az ipar, a bankok, a közlekedés és a külkereskedelem államosítása a felhalmozás új, a kapitalizmusban ismeretlen forrásait tárja fel, s lehetővé teszi az eszközök gyors mozgósítását a nehézipar megteremtésére.

3. A Kommunista Párt vezette szovjet állam az iparosításnak az ötéves tervekben testet öltött programját azért valósította meg sikeresen, mert politikájában a gazdasági törvényekre támaszkodott, kihasználta a szocialista gazdaság előnyeit, s a munkásosztály és az egész dolgozó nép munkalendületét. A háború előtti ötéves tervek során korszerű, technikailag élenjáró ipar épült fel, amely alapul szolgált az egész népgazdaság technikai újjáalakításához, az ország védelmi képességének fokozásához és a nép jólétének növeléséhez. A Szovjetunió erős, más országoktól független ipari hatalommá változott, amely saját erejéből állít elő minden szükséges gépet és berendezést. Az országban kialakult új termelési viszonyok jelentették azt a döntő erőt, amely meghatározta és biztosította a szocialista ipar termelőerőinek gyors fejlődését.

XXIV. FEJEZET

A MEZŐGAZDASÁG KOLLEKTIVIZÁLÁSA

A mezőgazdaság kollektivizálásának történelmi szükségszerűsége. Lenin szövetkezeti terve. A szocializmus felépítéséhez nemcsak az ország iparosítása, hanem a mezőgazdaság szocialista átalakítása is szükséges. A szocializmus a társadalmi gazdaság olyan rendszere, amely egyesíti a társadalmasított termelőeszközökön és a kollektív munkán alapuló ipart és mezőgazdaságot.

A mezőgazdaság szocialista átalakítása a munkásosztály hatalomrajutása után a szocialista forradalom legnehezebb feladata. Az ipartól eltérően, ahol a szocialista forradalom erősen koncentrált nagyüzemi termelést talál, a tőkés országok mezőgazdasága nem jutott el a termelés ilyenfokú kapitalista társadalmasításáig. A tőkés országok mezőgazdaságában számszerűleg túlsúlyban vannak a szétforgácsolt kisparaszti gazdaságok. Amíg a mezőgazdasági termelés uralkodó formája az egyéni kisgazdaság marad, mindaddig megmarad a falvakban a burzsoá gazdasági rend bázisa, mindaddig a szegényparasztságot és a középparasztok jelentős részét kizsákmányolja a falusi burzsoázia. A kisárutermelés rendszere nem szabadíthatja meg a paraszti tömegeket a nyomortól és az elnyomatástól.

A parasztság dolgozó tömegei csak úgy szabadulhatnak meg mindennemű kizsákmányolástól, a nyomortól és tönkremenéstől, ha a szocializmus útjára lépnek. A marxizmus-leninizmus esztelennek és bűnösnek tartja, ha elveti a kis- és középtermelők kisajátítását, termelőeszközeik állami tulajdonná változtatását, hiszen ez megfosztaná a proletárforradalmat a győzelem minden lehetőségétől, s a parasztságot hosszú időre a proletariátus ellenségeinek táborába taszítaná. Engels erről a következőket írta: „ha az államhatalom birtokába jutunk, nem gondolhatunk arra, hogy a kisparasztokat erőszakkal (kárpótlással vagy anélkül, mindegy) kisajátítsuk, mint ahogy ezt a nagybirtokosokkal meg kell tennünk. Feladatunk a kisparaszttal szemben elsősorban az, hogy magánüzemét és magánbirtokát szövetkezeti tulajdonba vezessük át — nem erőszakkal, hanem a példa erejével és azzal, hogy társadalmi segítséget nyújtunk ehhez a célhoz"[1].

Lenint a szocialista társadalom felépítésére vonatkozó tervében az vezette, hogy a munkásosztálynak a parasztsággal szö-

[1] *Engels.* A parasztkérdés Franciaországban és Németországban. Lásd *Marx—Engels.* Válogatott művek. 2. köt. Szikra 1949. 432. old.

vetségben kell építenie a szocializmust. A szocializmus felépítésére vonatkozó általános tervnek szerves része az a Lenin által kidolgozott terv, amely szerint a parasztokat a szövetkezetek révén át kell vezetni a magántulajdonon alapuló kisgazdaságból a nagyüzemi szocialista gazdaságba.

Lenin szövetkezeti terve abból indult ki, hogy a proletárdiktatúra viszonyai között a parasztok milliói számára a szétaprózott egyéni gazdaságról a nagy termelési egyesülésekre, a kollektív gazdaságokra való áttérés legjárhatóbb, legérthetőbb és legelőnyösebb útja a szövetkezet. Ami a parasztság zömét illeti, termelőszövetkezetekbe tömörítésük legfontosabb gazdasági előfeltétele a mezőgazdaság korszerű technikai alapon történő átszervezésére is képes szocialista nagyipar minden módon való fejlesztése. A parasztságnak a szocialista építésbe való bevonása során először a szövetkezetek legegyszerűbb formáit — az értékesítési, beszerzési és hitelszövetkezeteket kell fejleszteni, s ezekről a formákról fokozatosan kell áttérni a termelőszövetkezeti formára, a kolhozformára. A parasztság szövetkezetekbe tömörítésének az önkéntességi elv legszigorúbb betartásával kell végbemennie.

A burzsoá társadalomban, ahol a termelőeszközök a kizsákmányolók tulajdonában vannak, a szövetkezet *tőkés* gazdasági forma. A kapitalizmus idején a mezőgazdasági szövetkezetekben gazdaságilag a paraszttömegeket kizsákmányoló burzsoázia uralkodik. Az olyan társadalmi rendben, ahol a politikai hatalom maguknak a dolgozóknak a kezében van, s a legfontosabb termelőeszközök a proletárállam tulajdonát képezik, a szövetkezet *szocialista* gazdasági forma. „A művelt szövetkezeti emberek rendje, amikor a termelőeszközök társadalmi tulajdonban vannak és a proletariátus mint osztály már legyőzte a burzsoáziát — a szocializmus rendje"[1].

Sztálin, Lenin munkáira támaszkodva, számos új tételt állított fel és fejlesztett tovább a mezőgazdaság szocialista átalakításának kérdése terén.

Az átmeneti időszak gazdaságában, amely több szektorból áll, megtalálható egyfelől a szocialista nagyipar, melynek alapja a termelőeszközök társadalmi tulajdona, másfelől a kisparaszti gazdaság, amelynek alapja a termelőeszközök magántulajdona. A nagyipar élenjáró technikával rendelkezik, ezzel szemben a magántulajdonban levő paraszti mezőgazdasági kisüzem kezdetleges technikán és kézi munkán alapul. A nagyipar gyors

[1] *Lenin.* A szövetkezetekről. Lásd *Lenin* Művei. 33. köt. Szikra 1953. 471. old.

ütemben, a bővített újratermelés elve alapján fejlődik, a kisparaszti gazdaság zöme viszont nemcsak hogy nem valósítja meg évről évre a bővített újratermelést, hanem még egyszerű újratermelésre sem mindig képes. Az egész népgazdaság viszonylatában centralizált nagyipar állami terv alapján dolgozik, ezzel szemben a kisparaszti gazdaság szétforgácsolt, s a piac spontán alakulásának hatása alatt áll. A szocialista nagyipar *megsemmisíti* a kapitalista elemeket, a paraszti kisgazdaság viszont állandóan, méghozzá tömeges méretekben *szüli* őket. A szocialista állam és a szocializmus építése nem támaszkodhat huzamos időn át egyidejűleg két *különböző* alapra: a szilárdan összefogott szocialista nagyiparra és a szétforgácsolt, elmaradott kisárutermelő parasztgazdaságra. Ez végeredményben az egész népgazdaság csődjére vezetne.

Eszerint a kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszak gazdaságában elkerülhetetlenül ellentmondás van a szocialista nagyipar és a kisparaszti gazdaság között. Megoldani ezt az ellentmondást csak a kisparaszti gazdaságnak a nagyüzemi szocialista mezőgazdaság útjára vezetésével lehet.

A Szovjetunióban az átmeneti időszakban a szocialista ipar fejlődésével és a városi lakosság számának növekedésével a mezőgazdasági termékek iránti kereslet gyors növekedése járt együtt Csakhogy a mezőgazdaság fejlődésének üteme túlságosan elmaradt az ipar fejlődésének üteme mögött Különösen lassan fejlődött a földművelés fő ága, a gabonatermelés. A kisparaszti gazdaság, az árugabona legfőbb szállítója, félig fogyasztó jellegű volt, s a teljes gabonatermésnek csupán egytizedét vitte piacra Így azután 1926-ban az árugabona csak a fele volt az 1913-as mennyiségnek, annak ellenére, hogy a vetésterület és a teljes gabonatermés majdnem elérte a háború előtti színvonalat A kisparaszti gazdaság nem tudta kielégíteni a lakosság megnövekedett élelmiszer-keresletét és az ipar megnövekedett nyersanyag-keresletét.

A nagyüzemi mezőgazdaság megteremtésének két útja van — a kapitalista és a szocialista út. A *kapitalista* út bérmunka kizsákmányolásán alapuló tőkés mezőgazdasági nagyüzemek létesítését jelenti, aminek elkerülhetetlen velejárója a dolgozó parasztttömegek elnyomorodása és tönkremenetele. A *szocialista* út azt jelenti, hogy a paraszti kisgazdaságok élenjáró technikával felszerelt nagyüzemi kollektív gazdaságokban egyesülnek, amelyek megszabadítják a parasztokat a kizsákmányolástól, a nyomortól, a nélkülözéstől, s biztosítják anyagi és kulturális színvonaluk szakadatlan emelkedését. Harmadik út nincs.

Az áttérés az egyéni kisparaszti gazdaságról a nagyüzemi szocialista gazdaságra nem történhet meg spontán úton. A kapitalizmusban a falu spontán módon követi a várost, mivel a városi tőkés gazdaság és a falusi kisparaszti gazdaság alapjában

azonos típusú, a termelőeszközök magántulajdonán alapuló gazdasági forma. A munkásosztály diktatúrájának viszonyai között a kisparaszti falu nem követheti spontán módon a szocialista várost. Lenin ezzel kapcsolatban rámutatott a parasztságnak a proletariátus *szocialista* tendenciájával ellentétes *árutermelő kapitalista* tendenciájára.

A szocialista város szocialista mezőgazdasági nagyüzemek szervezése útján vezeti a falut. Az ország iparosítása révén a falu élenjáró gépi technikához jut. Ugyanakkor kialakulnak az új technikához értő káderek is. A mezőgazdaságban új termelőerők jönnek létre. A paraszti kisgazdaság régi termelési viszonyai nem felelnek meg az új termelőerőknek. Ez szükségessé teszi olyan új, szocialista termelési viszonyok teremtését a falun, amelyek tág teret biztosítanak a termelőerők fejlődése számára. Ilyen termelési viszonyokat csak az egyéni kisgazdaságoknak nagyüzemi kollektív gazdaságokban való egyesítése útján lehet teremteni.

Eszerint a paraszti kisgazdaságoknak élenjáró technikával felszerelt termelőszövetkezetekben való fokozatos egyesítése a kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszakban — objektív szükségszerűség. Kollektivizálás nélkül lehetetlen biztosítani az egész népgazdaságnak a legfejlettebb technika alapján történő szüntelen fejlődését, és a nép jólétének állandó emelkedését. A kollektivizálás a szocializmus felépítésével és a parasztság döntő, életbevágó érdekeinek biztosításával összefüggő feladatok szempontjából az egyetlen lehetséges út.

A Kommunista Párt és a szovjet állam felismerte a kollektivizálás történelmi szükségszerűségét, elvetette a mezőgazdaság fejlődésének a szocializmus ügyére nézve végzetes kapitalista útját, s a szocialista utat választotta. Ez a kollektivizálás következetesen végrehajtott politikájában jutott kifejezésre. Az ÖK(b)P XV. kongresszusa (1927-ben) határozatilag kimondta: „Elsőrendű feladatnak kell tekinteni a szétforgácsolt parasztgazdaságoknak a parasztság további szövetkezése alapján történő fokozatos rávezetését a nagyüzemi termelés útjára (a föld kollektív megmunkálása a földművelés belterjesebbé tétele és gépesítése alapján), s minden lehető módon támogatni és fejleszteni kell a kollektív mezőgazdasági munka fiatal hajtásait"[1].

A Szovjetunió szocialista építésének története megmutatta, hogy a parasztgazdaságok termelőszövetkezetekbe tömörítésé-

[1] Az ÖK(b)P XV. kongresszusának határozatai és rendelkezései. A Központi Bizottság beszámolójáról. Lásd Az SZKP kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai. II. rész. Szikra 1954. 506. old.

nek útja teljes mértékben helyes volt. A munkásosztály hatalomra jutása után minden olyan országban, ahol a kis- és középtermelők többé-kevésbé népes osztályt alkotnak, a fejlődésnek ez az útja a szocializmus győzelme szempontjából az egyetlen lehetséges és célravezető út.

A teljes kollektivizálás előfeltételei. Annak a nagyszabású történelmi feladatnak a teljesítése, amelyet a sok millió kisparaszti gazdaság kollektivizálása jelentett, megfelelő előkészítést követelt. Az ipar szocialista átalakításának anyagi feltételeit maga a tőkés fejlődés készítette elő, ezzel szemben a mezőgazdaságban ezeket a feltételeket jórészt az átmeneti időszak folyamán kell megteremteni.

A Kommunista Párt és a szovjet állam falusi gazdaságpolitikája a teljes kollektivizálást megelőzően arra irányult, hogy minden rendelkezésre álló módon támogassa a falu szegény- és középparaszti rétegeit, s korlátozza a mezőgazdasági burzsoázia kizsákmányoló törekvéseit. A szegényparasztságot, amely a parasztlakosság 35%-át alkotta, teljesen mentesítették az adók alól. A szocialista állam a munkatörvények révén erőteljesen védelmezte a szegényparasztok és a mezőgazdasági munkások érdekeit. A szegényparasztok és a kevésbé tehetős középparasztok számára ingyenesen, államköltségen hajtották végre a gazdaságok tagosítását. Az állam gépkölcsönző állomásokat szervezett, amelyek elsősorban a szegényparaszti gazdaságoknak biztosítottak termelési segítséget. A szegény- és középparasztoknak pénzbeni hitelt nyújtottak; kedvező feltételek mellett vetőmag- és élelmiszerkölcsönt adtak. A parasztgazdaságok fellendítésében nagy jelentősége volt annak, hogy az állam megszervezte az agronómiai segítséget, a műtrágyaellátást, az aszály elleni harcot, nagyszabású munkálatokat végeztetett az öntözés érdekében stb. Ugyanakkor a Kommunista Párt és a szovjet állam a falusi tőkés elemek korlátozásának és kiszorításának politikáját folytatta, az állam nagy adót vetett ki a kulákságra, korlátozta a föld haszonbérletét és a bérmunka alkalmazását, megtiltotta a föld adásvételét.

A falun folyó szocialista építés fő feladata az volt, hogy a parasztság zömét a szocialista nagyiparra támaszkodó munkásosztály irányításával a régi útról, a magántulajdonon alapuló gazdaság útjáról átvezesse az új, szocialista útra, a kolhozok útjára.

A Szovjetunióban *a föld nacionalizálása* kiszabadította a kisparasztot abból a helyzetből, melyben saját talpalatnyi földjének rabja volt, s ezzel megkönnyítette az áttérést a kisparaszti gazdaságról a nagyüzemi kollektív gazdaságra. A föld

nacionalizálása kedvező feltételeket teremtett a szocialista mezőgazdasági nagyüzemek szervezéséhez, ezek létesítése ugyanis nem igényelt improduktív kiadásokat a földvásárlásra és földjáradék fizetésére.

A kollektivizálás előkészítésében döntő jelentőségű volt a mezőgazdaság szocialista átalakításának kulcsát jelentő *szocialista ipar* hatalmas arányú fejlesztése. A Szovjetunióban már az iparosítás első sikerei lehetővé tették traktorgyárak, továbbá kombájnokat és más mezőgazdasági nagygépeket előállító üzemek építésének megindítását. A Szovjetunió mezőgazdasága csupán az első ötéves terv idején 154 000 traktort kapott (15 lóerős traktorokra átszámítva).

Ilyenformán létrejött a falu traktorellátásának, valamint kombájnokkal és más mezőgazdasági gépekkel való ellátásának nagyipari bázisa.

Azt, hogy a parasztok tömegesen léptek a kolhozok útjára, a *mezőgazdasági szövetkezetek* fejlődése készítette elő. A parasztgazdaságok szövetkezetekbe tömörülésének legalsó foka az értékesítési, a beszerzési és a hitelszövetkezet. A mezőgazdasági szövetkezetek különleges formái — a tejszövetkezetek, a lentermesztő, cukorrépatermesztő, hitel- és egyéb szövetkezetek mellett nagy jelentőségük van a *háziipari szövetkezeteknek.* A szövetkezetek mindeme formáinak nagy szerepük van az egyéni parasztgazdaságról a nagyüzemi társas gazdaságra való áttérésben. Hozzászoktatja a parasztság széles rétegeit a gazdasági ügyek kollektív intézéséhez. A szocialista ipar és a parasztgazdaság közötti összefogás ezen a fokon túlnyomórészt a *kereskedelmen alapuló összefogás,* amely még nem változtat azon, hogy a paraszti termelés alapja a magántulajdon, de biztosítja a parasztok anyagi érdekeltségét gazdaságuk fellendítésében. A kereskedelmen alapuló összefogás az állami és a szövetkezeti kereskedelem bővítése és a magántőkének az áruforgalomból való kiszorítása útján valósul meg. Ilyenformán a parasztok megszabadulnak attól, hogy a kereskedők és spekulánsok kizsákmányolják őket. Nagy szerepük van ezen a téren a falusi *fogyasztási szövetkezeteknek,* amelyek az egyéni fogyasztási cikkekkel való kereskedelmet bonyolítják le.

Az állam és a szövetkezetek kapcsolatában nagy jelentősége van a *szerződéses termeltetés* rendszerének, amely a szervezett áruforgalom formája. Ez az áruforgalom szerződések alapján valósul meg, amelyeknek keretében az állam megrendelést ad a szövetkezetekbe tömörült termelőknek bizonyos mennyiségű mezőgazdasági termék termelésére, vetőmaggal és mezőgazdasági eszközökkel látja el a szövetkezeteket, előírja

a gazdálkodás legjobb módszereinek alkalmazását (soros vetés, nemesített vetőmag, trágyázás stb.), s megvásárolja árutermelvényeiket — a lakosság élelmiszerellátása és az ipar nyersanyagellátása céljából. Ez a rendszer mindkét fél számára előnyös, és a parasztgazdaságokat közvetlenül, magánkereskedelmi közvetítők kizárásával kapcsolja össze az iparral.

A parasztság szövetkezésének legfelsőbb foka az, hogy kolektív gazdaságokat, kolhozokat alakít, ami a nagyüzemi társas termelésre való áttérést jelenti. A *kolhoz* a parasztok önkéntes termelőszövetkezete, melynek alapja a termelőeszközök társadalmi tulajdona és a kollektív munka, ami kizárja az embernek ember által való kizsákmányolását.

A tömeges kollektivizálás előkészítésében nagy szerepet játszanak az első kolhozok, amelyek röviddel a szocialista forradalom után jönnek létre. E kolhozok példáján a parasztok meggyőződnek azokról az előnyökről, amelyekkel a kollektív gazdasági formák az egyéni gazdasággal szemben rendelkeznek.

A teljes kollektivizálás előtt a kolhozok legáltalánosabb formája *a föld közös megművelésére társult csoport* volt, amelyben közösen használták a földet és közösen dolgoztak, de az igaerő és a mezőgazdasági felszerelés a paraszt magántulajdonában maradt. A tömeges kollektivizálás kibontakozásával a föld közös megművelésére társult csoportok túlhaladott foknak bizonyultak. Számos helyen voltak *mezőgazdasági kommunák*, amelyekben a tagoknak nemcsak valamennyi termelőeszközét, de személyi gazdaságát is társadalmasították. Ezek a kommunák életképtelennek bizonyultak, mivel olyan körülmények között alakultak, amikor fejletlen volt a technika, és nem volt elég termék. A kommunákban a fogyasztási cikkeket egyenlően osztották el. Idővel a kommunákat mezőgazdasági artelekké alakították át.

A kolhozépítés alapvető és fő formája a mezőgazdasági artel. A *mezőgazdasági artel* a kollektív gazdaságnak az a formája, amely a parasztok legfontosabb termelőeszközeinek *társadalmasításán* és a parasztok kollektív munkáján épül fel, s amelynél a Mezőgazdasági Artel Mintaalapszabályzatában meghatározott nagyságú háztáji gazdaság továbbra is a kolhozparasztok egyéni tulajdonában van.

A szocialista nagyiparnak a mezőgazdaság kollektivizálásában betöltött vezető szerepe a gép- és traktorállomások révén valósul meg. A *gép- és traktorállomás* a mezőgazdaság terén működő állami szocialista üzem, amelynek keretében bizonyos számú traktor, valamint kombájn és más mezőgazdasági nagygép van összpontosítva, s amely szerződéses alapon a kolhozter-

melés szolgálatában áll. A gép- és traktorállomás a nagyüzemi kollektív mezőgazdaság anyagi-termelési bázisának a szocialista állam által létesített olyan szervezeti formája, amely biztosítja a kolhozparaszt-tömegek öntevékenységének, nevezetesen kollektív gazdaságaiknak a szocialista állam vezetésével és támogatásával folyó építése során tanúsított öntevékenységüknek legteljesebb összeegyeztetését.

A gép- és traktorállomások a mezőgazdaság szocialista átalakításának hatalmas tényezői, az ipar és a mezőgazdaság közötti termelési összefogás létrehozásának eszközei. A *termelési összefogás* abban áll, hogy a szocialista nagyipar gépekkel és egyéb termelőeszközökkel látja el, új, korszerű technikával szereli fel a mezőgazdaságot.

A mezőgazdaság szocialista átalakításában fontos szerepük van az állami gazdaságoknak, amelyeket a szocialista állam a volt földesúri földek egy részén és az állami alap szabad földjein szervez. A Szovjetunióban már a szocialista forradalmat követő első évben létesítettek szovjet állami gazdaságokat (szovhozokat). A *szovhoz* gabonát, húst, tejet, gyapotot és más mezőgazdasági termékeket termelő szocialista mezőgazdasági nagyüzem, amelyben a termelőeszközök és a betakarított termékek egyaránt állami tulajdont képeznek. A szovhozok az állami élelmiszer- és nyersanyag-készletek egyik legfontosabb forrását jelentik. A szovhozok mint messzemenően gépesített és sok árut termelő példás szocialista gazdaságok, egyrészt lehetővé tették a parasztok számára, hogy meggyőződjenek a nagyüzemi szocialista gazdaság óriási előnyeiről, másrészt traktorokkal, nemesített vetőmaggal, tenyészállatokkal segítették a parasztokat. A szovhozok megkönnyítették, hogy a paraszttömegek a szocializmus felé forduljanak, a kollektivizálás útjára lépjenek.

A kolhozrend a munkásosztály pénzügyi és szervezeti támogatásával jött létre. A szovjet állam óriási összegeket fordított a kolhoz- és szovhozépítésre. A kolhoz-tömegmozgalom első éveiben a legjobb pártfunkcionáriusok és az élenjáró munkások százezrei mentek falura, s nagy segítséget nyújtottak a parasztoknak a kollektív gazdaságok megszervezésében.

A kollektivizálás előkészítésében fontos szerepet játszott a Kommunista Pártnak a paraszttömegek politikai nevelése terén kifejtett munkája.

Ugyanakkor a parasztság zömének a kollektivizálás útjára vezetése megkövetelte az engesztelhetetlen *osztályharcot a kulákság ellen.* A kulákságnak a szovjet hatalom falusi politikájával szemben tanúsított ellenállása különösen megnövekedett

1927—1928-ban, amikor a Szovjetország gabonanehézségekkel küzdött. A kulákok megszervezték a gabonabegyűjtés szabotálását, terrorcselekményeket hajtottak végre kolhozparasztok, párt- és szovjetfunkcionáriusok ellen, kolhozokat és állami gabonaraktárakat gyújtottak fel. A kulákság elleni erőteljes harc politikája és a dolgozó parasztok érdekeinek védelmét szem előtt tartó politika a Kommunista Párt és a szovjet állam köré tömörítette a szegény- és középparaszti tömegeket.

A teljes kollektivizálás és a kulákság mint osztály felszámolása. A parasztságnak a kolhozok felé tett döntő fordulata a Szovjetunióban 1929 második felében mutatkozott meg. Erre az időre létrejöttek a mezőgazdaság kollektivizálásának gazdasági és politikai előfeltételei. A középparasztság, vagyis a parasztság zöme, elindult a kolhozokba. A parasztok már nem egyes csoportokban léptek be a kolhozokba, hanem egész falvak, egész kerületek parasztsága lépett be egyszerre. A szovjet faluban megkezdődött *a teljes kollektivizálás.*

A Kommunista Párt és a szovjet állam a teljes kollektivizálás előtt a falusi kapitalista elemek *korlátozásának* és *kiszorításának* politikáját folytatta. Az adópolitika, az árpolitika, a föld haszonbérletének és a bérmunka alkalmazásának korlátozása bizonyos határokat szabott a kulák kizsákmányolásnak, s a kulákság egyes csoportjainak kiszorítására vezetett. Ez a politika azonban nem semmisítette meg a kulákság gazdasági alapjait, nem vonta maga után a kulákság mint osztály felszámolását. Ez a politika szükséges volt mindaddig, amíg létre nem jöttek a teljes kollektivizálás feltételei, amíg a falvakban még nem volt meg a kolhozok és a szovhozok széles hálózata, amelyek a tőkés gabonatermelést szocialista termeléssel válthatták fel.

1926—1927-ben a kulákok 617 millió pud gabonát termeltek, s a falun kívüli csere keretében 126 millió pudot adtak el, míg a szovhozok és a kolhozok 80 millió pudot termeltek, s 37,8 millió pud árugabonát szolgáltattak. A helyzet 1929-ben változott meg gyökeresen, amikor a szovhozok és a kolhozok nem kevesebb mint 400 millió pudot termeltek, s több mint 130 millió pud árugabonát szolgáltattak, vagyis túlszárnyalták a kulákok gabonatermelését.

A parasztság zömének a szocializmus felé tett nagy fordulata azt jelezte, hogy az országban az osztályerők döntő jelentőségű eltolódása ment végbe a szocializmus javára, a kapitalizmus hátrányára. Ez lehetővé tette a Kommunista Párt és a szocialista állam számára, hogy a falusi kapitalista elemek korlátozásának és kiszorításának régi politikájáról új politikára térjen át — *a kulákság mint osztály felszámolásának*, a teljes kollektivizálás alapján történő felszámolásának politikájára.

A teljes kollektivizálásra való áttérés a parasztoknak a kulákság ellen folytatott tömegharca útján valósult meg. A kulákság eszeveszett ellenállást tanúsított a kollektivizálással szemben. A parasztság zöme a munkásosztályt követte, s a munkásosztály rohamra vezette ezeket a tömegeket a kapitalizmusnak az országon belüli utolsó bástyája ellen, hogy nyílt harcban, az egész parasztság szeme láttára szétzúzzák a kulákságot, s meggyőzzék a parasztok tömegeit a kapitalista elemek gyengeségéről. A teljes kollektivizálás folyamán a falvak környékén levő földterület a kolhozok használatába ment át. Mivel azonban ennek a földnek jelentős része a kulákok kezében volt, a parasztok a kolhozok megalakítása során elvették a kulákoktól a földet, a jószágot és a felszerelést, kuláktalanítást hajtottak végre. A szovjet hatalom hatályon kívül helyezte a föld haszonbérletéről és a bérmunkások alkalmazásáról szóló törvényeket. Eszerint a kulák ag mint osztály felszámolása szerves része volt a teljes kollektivizálásnak.

A kollektivizálás a kolhozépítés lenini elveinek szigorú betartásával valósult meg: a parasztoknak a kolhozokba való belépésénél biztosították az önkéntességet, figyelembe vették az ország különböző vidékeinek gazdasági sajátosságait és kulturális színvonalát, nem engedték meg, hogy a mezőgazdasági artelnek, a kolhozépítés fő formájának átugrásával kommunák létesüljenek.

A teljes kollektivizálás és ennek alapján a kulákság mint osztály felszámolása „óriási forradalmi átalakulás volt, ugrás a társadalom régi minőségi állapotából új minőségi állapotba, amely — következményeit tekintve — ugyanolyan jelentőségű volt, mint az 1917 októberi forradalmi átalakulás"[1].

Forradalom volt ez, amely felszámolta a falun a régi, burzsoá egyéni-paraszti gazdasági rendet, s létrehozta az új, szocialista kolhozrendet. Ennek a forradalomnak az volt a sajátossága, hogy *felülről*, az államhatalom kezdeményezésére hajtották végre — a kulákiga ellen, a szabad kolhozéletért harcoló parasztok millióinak *alulról* jövő közvetlen támogatásával.

Ez a forradalom a szocialista építés számos döntő fontosságú feladatát oldotta meg.

Először, felszámolta az ország legnépesebb kizsákmányoló osztályát, a kulákok osztályát. A kulákságnak mint osztálynak a teljes kollektivizálás alapján végbement felszámolása döntő lépés volt a kizsákmányoló osztályok megsemmisítése terén. A

[1] Az SZK(b)P története. Rövid tanfolyam. Nyolcadik kiadás. Szikra 1954. 352. old.

„ki kit győz le" problémája nemcsak a városban, hanem falun is a szocializmus javára dőlt el. Az országon belül a kapitalizmus visszaállításának utolsó forrásai is eltűntek.

Másodszor, a kapitalizmust szülő egyéni gazdaság útjáról a társas, szocialista kolhozgazdaság útjára vezette az ország legnépesebb dolgozó osztályát, a parasztok osztályát, s ezzel megoldotta a munkásosztály hatalomrajutása után a proletárforradalom előtt álló legnehezebb történelmi feladatot.

Harmadszor, szocialista bázist teremtett a szovjet hatalom számára a népgazdaság legkiterjedtebb és életbevágóan fontos, egyszersmind azonban legelmaradottabb ágában, a mezőgazdaságban. A mezőgazdaság ettől kezdve az iparéval azonos típusú alapon, a termelőeszközök társadalmi tulajdona alapján fejlődött. Ezzel megoldódott az átmeneti időszak egyik legmélyebb ellentmondása, a szocialista nagyipar és az egyéni kisparaszti gazdaság közötti ellentmondás, és megszűnt a város és a falu közötti ellentét alapja.

A falu régi, tőkés és kispolgári termelési viszonyait, amelyek a termelőerők béklyói voltak, új, szocialista termelési viszonyok váltották fel. Ennek következtében a mezőgazdaságban teljesen szabaddá vált a termelőerők fejlődése.

A mezőgazdasagi artel mint a kollektív gazdaság fő formája. A Szovjetunió kolhozépítésének tapasztalata azt mutatta, hogy a társas gazdaság valamennyi formája között a mezőgazdasági artel biztosítja a legnagyobb mértékben a szocialista mezőgazdaság termelőerőinek fejlődését. A mezőgazdasági artel helyesen kapcsolja össze a kolhozparasztok mindennapi egyéni érdekeit a kolhoz közös érdekeivel. Az artel a mindennapi egyéni érdekeket összekapcsolja a közös érdekekkel, s ezzel megkönnyíti a minapi egyéni gazdálkodóknak a kollektivizmus szellemében való nevelését. A Mezőgazdasági Artel Mintaalapszabályzata értelmében az artelben közös tulajdonba kerülnek: a mezőgazdasági felszerelés, az igásállatok, a vetőmagkészletek, a közös jószág számára szükséges takarmány, az artelgazdálkodáshoz szükséges gazdasági épületek, valamennyi melléküzemág. A mezőgazdasági artelben teljes mértékben közös munkán alapulnak a földművelés olyan rendkívül fontos ágai, mint a gabonatermelés meg az ipari növények termesztése. A közös állattenyésztés a kolhozok tenyésztelepein folyik. A fejlett arteleknek közös nagyüzemi burgonya- és zöldségtermesztésük, kertészetük, szőlészetük stb. van.

A mezőgazdasági artelben *nem kerülnek közös tulajdonba,* hanem a kolhozporta *egyéni tulajdonában* maradnak: a lakóépületek, meghatározott számú haszonállat, a baromfi, a paraszt

egyéni tulajdonában maradt állatok tartásához szükséges gazdasági épületek, az egyéni háztáji gazdasághoz szükséges kisebb mezőgazdasági eszközök. A közös igásállat-állományból az artel vezetősége szükség esetén megfelelő díj ellenében egy bizonyos időre az artel tagjainak rendelkezésére bocsát néhány lovat — egyéni célokra. A kolhozparasztok jövedelmének zöme a kolhozok közös gazdaságából származik, ami természetes is, hiszen a kolhozokban a kozös gazdaság a legfőbb, a döntő.

A Mezőgazdasági Artel Mintaalapszabályzata értelmében *a gabona-, gyapot-, cukorrépa-, len-, kender-, burgonya-, zöldség-, tea- és dohánytermelő vidékeken* minden kolhozportának a következők lehetnek egyéni tulajdonában: 1 tehén, 2 növendékmarha, 1 koca a szaporulatával, vagy, ha a kolhoz vezetősége szükségesnek tartja, 2 koca a szaporulatával, 10 juh és kecske együttvéve, korlátlan számú baromfi és házinyúl, valamint 20 kaptár méh.

A fejlett állattenyésztéssel rendelkező földművelő vidékeken minden kolhozportának 2—3 tehén, s ezenkívül növendékmarha, 2—3 koca a szaporulatával, 20—25 juh és kecske együttvéve, korlátlan számú baromfi és házinyúl, valamint 20 kaptár méh lehet egyéni tulajdonában.

A nem rideg és félrideg állattartású vidékeken, ahol a földművelésnek nincs nagy jelentősége, s az állattenyésztés döntő szerepet játszik a gazdaságban, minden kolhozportának a következők lehetnek egyéni tulajdonában: 4—5 tehén, s ezenkívül növendékmarha, 30—40 juh és kecske együttvéve, 2—3 koca a szaporulatával, korlátlan számú baromfi és házinyúl, 20 kaptár méh, továbbá 1 ló vagy 1 tejelő kanca, vagy 2 teve, vagy 2 szamár, vagy 2 ösvér.

A rideg állattartású vidékeken, ahol a földművelésnek úgyszólván semmi jelentősége sincs, az állattenyésztés ellenben a gazdaság mindent átfogó formája, minden kolhozportának 8—10 tehén, s ezenkívül növendékmarha, 100—150 juh és kecske együttvéve, korlátlan számú baromfi, 10 ló, 5—8 teve lehet egyéni tulajdonában.

A közös földterületből minden kolhozporta egyéni használatára $^1/_4$—$^1/_2$ hektár, egyes vidékeken pedig a vidék sajátosságaitól függően 1 hektárig terjedő háztáji telket jelölnek ki.

A Szovjetunió mezőgazdaságában az újjáalakítási időszak az első ötéves terv végére fejeződött be. 1932-ben a kolhozok a parasztgazdaságok több mint 60%-át egyesítették, s az egész paraszti vetésterület több mint 75%-át összpontosították. De a nyílt harcban szétzúzott kulákság még nem volt megsemmisítve. A kulákok családra úton befurakodtak a kolhozokba, s a kártevés különféle módszereihez folyamodva belülről igyekeztek azokat felrobbantani. A Kommunista Párt és a szovjet állam a kolhozépítés fő feladatául *a kolhozok szervezeti és gazdasági megszilárdítását,* vagyis a kolhozok párt- és állami irányításának erősítését, a kolhozoknak a befurakodott kulákelemektől való megtisztítását, a közös szocialista tulajdon védelmét, a kollektív munka szervezésének és a munkafegyelemnek megjavítását tűzte ki.

A kolhozrend győzelme a kizsákmányoló osztályok és ügynökeik — a trockisták és buharinisták elleni kemény harcban született meg, akik körmükszakadtáig védelmezték a kulákságot, szembehelyezkedtek a kolhoz- és szovhozépítéssel, s a kolhozok feloszlatását és a szovhozok felszámolását követelték. A Kommunista Párt kipellengérezte és erélyesen visszautasította azt a trockista elméletet, amely szerint a parasztságot magas iparcikk-árak és mértéktelen adók révén ki kell zsákmányolni és erőszakos úton ki kell sajátítani, továbbá azt a jobboldali opportunista, buharinista elméletet, amely szerint „a kulákság békésen belenő a szocializmusba", s amely a gazdasági építés „automatizmusát" hangoztatja.

A Szovjetunió átalakulása a kisparaszti gazdaság országából a világ legfejlettebb és leggépesítettebb nagyüzemi mezőgazdaságával rendelkező országgá. A második ötéves terv végére befejeződött a mezőgazdaság kollektivizálása. A kollektivizálás módszere a legnagyobb mértékben haladó módszernek bizonyult, mert lehetővé tette, hogy néhány év leforgása alatt az ország egész területén nagyüzemi kollektív gazdaságok létesüljenek, amelyeknek módjukban áll alkalmazni a korszerű technikát, felhasználni az agronómia minden vívmányát, és több árut adni az országnak. A kollektivizálás megnyitotta a parasztság jólétének szüntelen növekedése felé vezető utat.

A Szovjetunióban létrejött és megszilárdult — a mezőgazdaságban az új, szocialista termelési módot képviselő kolhozok, gép- és traktorállomások meg szovhozok átfogó rendszere formájában — a világ *legfejlettebb nagyüzemi* mezőgazdasága.

A Szovjetunióban közvetlenül a teljes kollektivizálás előtt számlált 25 millió parasztgazdaság helyén 1938 derekán 242 400 kolhoz volt (nem számítva a halász-, vadász- stb. kolhozokat). Minden kolhozhoz átlag 1534 hektár mezőgazdasági terület, ezen belül 485 hektár vetésterület tartozott. Az Egyesült Államokban 1940-ben a farmer gazdaságoknak mindössze 1,6%-ához tartozott 405 hektár, vagy ennél több föld.

A kolhozrend bebizonyította, hogy vitathatatlanul előnyben van a mezőgazdaság tőkés rendszerével és a kisparaszti gazdasággal szemben. „A kolhozok óriási jelentősége éppen abban áll, hogy a földművelésben alapvető bázisai a gépek és traktorok alkalmazásának, annak, hogy a parasztot átalakítsuk, gondolkozásmódját a proletár szocializmus szellemében átformáljuk"[1]. Az első két ötéves terv idején valóságos technikai forradalom ment végbe a Szovjetunió mezőgazdaságában, s ennek

[1] *Sztálin.* A Szovjetunió agrárpolitikájának kérdéseihez. Lásd *Sztálin* Művei. 12. köt. Szikra 1950. 178. old.

nyomán létrejött a falun a szocializmus szilárd anyagi-termelési bázisa. A szocialista mezőgazdaság nemcsak a világ legfejlettebb nagyüzemi mezőgazdasága, hanem egyszersmind a világ *leggépesítettebb* mezőgazdasága is. S míg a kapitalista világban a mezőgazdasági gépek bevezetése elkerülhetetlenül a kisparasztok tönkrejutását vonja maga után, addig a szocialista mezőgazdaságnak a kollektív munka alapján történő gépesítése megkönnyíti a paraszt munkáját, s jólétének növekedésére vezet.

1940-ben a Szovjetunió mezőgazdasága 530 000 traktorral, 182 000 kombájnnal és 228 000 tehergépkocsival rendelkezett. A gép- és traktorállomások száma 1930-ban 158, 1940-ben pedig már 7069 volt. A szovjet mezőgazdaság gépesítésének 1940-ben elért színvonalát az mutatja, hogy ebben az évben az ugar-mélyszántást 83%-ban, az őszi mélyszántást 71%-ban, az ősziek és tavasziak vetését 52—53%-ban traktorral, a kalászosok betakarítását pedig 43%-ban kombájnnal végezték.

A kolhozrend biztosította a mezőgazdasági termelés jelentős növekedését, továbbá *a nagyarányú árutermelést* a mezőgazdaságban, ami nagyon fontos az ország élelmiszer- és nyersanyagellátása szempontjából. A Szovjetunió mezőgazdaságának teljes termelése 1940-ben csaknem kétszeresen múlta felül a forradalom előtti (az 1913-as) színvonalat. A kolhozok és szovhozok árugabonatermelése 1938-ban az 1913. évi 26%-kal szemben elérte a teljes gabonatermelés 40%-át. Ugyanakkor a forradalom előtt a szegény- és középparaszti gazdaságok csak 14,7%-nak megfelelő árugabonát termeltek. A kolhozoknak és szovhozoknak óriási lehetőségeik vannak a termelés szakadatlan növelésére. Nem ismerik az értékesítési válságokat, mivel a nép anyagi jólétének állandó növekedése a mezőgazdasági termékek iránti kereslet szüntelen növekedésével jár együtt.

A kolhozrend győzelme biztosította a szovjet parasztság számára *a jómódú és kulturált élethez* szükséges feltételeket. A kolhozrend megszüntette a parasztság rétegeződésének lehetőségét, megszüntette a falvakban a nyomort, az örökös nélkülözést. A kolhozokba belépett szegényparasztok tízmilliói jómódú emberekké váltak. Hála a kolhozoknak, eltűntek a falvakból a ló-, tehén- és felszerelés nélküli parasztgazdaságok. A kolhozparasztoknak a kolhozok közös gazdaságából és az egyéni háztáji gazdaságból származó személyes jövedelme csupán az 1932-től 1937-ig terjedő időszakban 2,7-szeresére emelkedett.

A kolhozrend győzelme következtében még jobban megszilárdult a munkások és a parasztok baráti szövetsége. A kolhozparasztság a szovjet hatalom szilárd támaszává vált a falun. Ettől kezdve már nemcsak a munkásosztály, hanem a paraszt-

ság is a termelőeszközök társadalmi, szocialista tulajdonára alapozta létét.

A kolhozépítés során a Szovjetunióban szerzett tapasztalatok hatalmas mértékben megkönnyítik a mezőgazdaság szocialista átalakításával kapcsolatban a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet idején más országok előtt álló feladatok megoldását. Ugyanakkor a történelmi fejlődésnek az egyes országokban a kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszakban tapasztalható sajátosságai folytán a kollektivizálás előkészítésének feltételei, végrehajtásának formái és módszerei minden egyes ország mezőgazdaságában sajátszerű vonásokat mutatnak. Így például a népi demokratikus országokban — a Szovjetuniótól eltérően, ahol az egész földet nacionalizálták — a parasztgazdaságok szövetkezetekbe tömörítése során bizonyos ideig fennmarad a paraszti földmagántulajdon. Ezzel függnek össze a falusi termelőszövetkezetek szervezeti formáiban és tevékenységében észlelhető sajátosságok.

Bármilyen jelentősek is azonban a mezőgazdaság szocialista átalakításának feltételeit, formáit és módszereit illetően az egyes országokban tapasztalható sajátosságok, a mezőgazdaság szocialista átalakítását megvalósító valamennyi országra nézve általános érvényűek Lenin szövetkezeti tervének a Szovjetunióban végbement kolhozépítés gyakorlata által ellenőrzött alapelvei.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A mezőgazdaság kollektivizálása a szocializmus felépítésének elengedhetetlen feltétele. A mezőgazdaság kollektivizálásának lényege az, hogy a parasztgazdaságok fokozatosan és önkéntesen termelőszövetkezetekbe egyesülnek. A kollektivizálás áttérést jelent a kisüzemi, egyéni, elmaradott magángazdaságról az élenjáró gépi technikával felszerelt nagyüzemi szocialista gazdaságra. A kollektivizálás megszabadítja a dolgozó parasztságot a kizsákmányolástól és a nyomortól, s megnyitja előtte a jómódú és kulturált élet útját. A kollektivizálás megfelel a parasztság és az egész dolgozó nép létérdekeinek.

2. A teljes kollektivizálás legfontosabb előfeltételei a következők: az ország szocialista iparosítása, a mezőgazdasági szövetkezetek fejlesztése, az első kolhozok és nagy állami gazdaságok mezőgazdasági tapasztalatai, amelyek megmutatják a parasztoknak a nagyüzemi szocialista gaz-

daság előnyeit, gép- és traktorállomások létesítése, erőteljes harc a kulákság ellen.

3. A teljes kollektivizálás és ezen az alapon a Kommunista Párt és a szovjet állam vezetésével a kulákság mint osztály felszámolása mélyreható forradalmi átalakulás volt — áttérés a falu burzsoá, egyéni paraszti rendjéről, az új, szocialista kolhozrendre. Ez a forradalom felszámolta a legnépesebb kizsákmányoló osztályt — a kulákságot, a tőkés fejlődés útjáról a szocialista fejlődés útjára vezette a legnépesebb dolgozó osztályt — a parasztságot, szilárd szocialista bázist teremtett a szovjet állam számára a mezőgazdaságban.

4. A Szovjetunió a kolhozrend győzelme nyomán a kisparaszti gazdaság országából a világ legfejlettebb és leggépesítettebb nagyüzemi mezőgazdaságával rendelkező országgá változott. Teljes mértékben lehetővé vált a mezőgazdaság termelőerőinek fejlődése. A szovjet parasztság örökre megszabadult a kizsákmányolástól, a falun megszűnt a nyomor és nélkülözés, létrejöttek a kolhozparasztság anyagi és kulturális életszínvonalának szakadatlan emelkedéséhez szükséges feltételek.

XXV. FEJEZET

A SZOCIALIZMUS GYŐZELME A SZOVJETUNIÓBAN

A szocialista termelési mód megvalósulása. Az ország iparosításának és a mezőgazdaság kollektivizálásának sikerei nyomán a Szovjetunió osztályerőviszonyai gyökeresen megváltoztak a szocializmus javára, a kapitalizmus hátrányára. 1929 második feléig a kapitalista elemek elleni döntő támadás főleg a városban folyt. A parasztgazdaságok teljes kollektivizálására és a kulákság mint osztály felszámolására való áttéréssel ez a támadás a falura is kiterjedt, s így *általános* támadás jellegét öltötte. Megkezdődött *a szocializmusnak az egész frontra kiterjedő általános támadása.* A kapitalista szektor a parasztság zömének a szocializmus felé fordulása következtében elvesztette kisárutermelő bázisát, s hovatovább teljesen letűnt a színről. 1930-ban a szocialista gazdasági formák már kezükben tartották az egész népgazdaság gyeplőjét. Ez azt jelentette, hogy a Szovjetunió *a szocializmus időszakába lépett.*

A szocializmus időszakába lépéssel nem ért véget az átmeneti időszak, hiszen még nem valósult meg teljesen a szocialista társadalom felépítésének feladata. De ez már az átmeneti időszak *utolsó* szakasza volt. S ha a nep kezdetén a kapitalizmus bizonyos felélénkülése volt tapasztalható, most elérkezett a nepnek a kapitalista elemek teljes felszámolását jelentő utolsó szakasza.

A szocializmusnak az egész frontra kiterjedő támadása az osztályharc kiéleződése közepette, óriási nehézségek leküzdése útján ment végbe. Ezek a nehézségek az ipar és a mezőgazdaság gyökeres újjáalakításával, az egész népgazdaság technikai bázisának átalakításával függtek össze. A mezőgazdaságban az újjáalakítás lehetetlen volt a régi gazdasági forma egyidejű átalakítása, a parasztgazdaságok kollektivizálása, azoknak a gyökereknek kiirtása nélkül, amelyeket a kapitalizmus a falvakban eresztett. A szocializmus támadása azonban szükségszerűen heves ellenállást váltott ki a pusztulás útját járó kizsákmányoló osztályok részéről: a kapitalista környezet támogatásával a kártevés, a szabotázs, a diverzió és a terror eszközéhez folyamodtak. Mindez óriási nehézségeket támasztott, de ezek a nehézségek, a szocialista építés nehézségei, gyökeresen különböznek azoktól a nehézségektől, amelyek a tőkés gazdaságot jellemzik. A tőkés gazdaságtól elválaszthatatlanok a válságok, a munkanélküliség, s ezek a kapitalizmus keretei között nem küszöbölhetők ki. A szocialista építés nehézségei a növekedés, a fellendülés, az előrehaladás nehézségei; ezért magukban hordozzák saját leküzdésük lehetőségét.

Az *első ötéves terv* eredményeként a Szovjetunióban — az élenjáró technikával ellátott szocialista ipar és nagyüzemi kollektív mezőgazdaság formájában — felépült *a szocialista gazdaság fundamentuma.* Az iparban felszámolták a kapitalista elemeket. A kollektivizálás az ország fő mezőgazdasági vidékein alapjában megvalósult; a kulákságot szétzúzták, bár még nem semmisítették meg teljesen. Befejeződött az áttérés a szovjet kereskedelemre, a kapitalisták — a kis- és nagykapitalisták — nélküli kereskedelemre; az állami, a szövetkezeti és a kolhozkereskedelem teljesen kiszorította a magánkereskedelmet.

A *második ötéves terv* kezdetén a Szovjetunió gazdasága már nem több szektorból álló gazdaság volt. A korábbi öt gazdasági szektor közül három — a magángazdasági kapitalizmus, az államkapitalizmus és a patriarchális gazdaság — már nem volt meg; a kisárutermelő szektor másodrendű helyre szorult; a szocialista szektor az egész népgazdaságban osztatlanul uralkodó, egyedüli meghatározó erővé vált. Ez azt jelentette, hogy

a szovjet hatalom ettől kezdve a városban és a falun egyaránt szocialista alapra támaszkodott.

A második ötéves terv idején befejeződött *az egész népgazdaság technikai újjáalakítása.* A Szovjetunió gazdaságilag független, a gazdasága és védelme számára szükséges technikai felszerelést biztosító országgá vált. A népgazdaság valamennyi ágában nagyszámú káder fejlődött ki, akik jól megtanulták az új technika kezelését.

Az ÖK(b)P XVIII. kongresszusa megállapította: „megoldottuk a második ötéves terv *fő történelmi feladatát* — végleg felszámoltuk valamennyi kizsákmányoló osztályt, teljesen megszüntettük azokat az okokat, melyek az ember ember általi kizsákmányolását és a társadalom kizsákmányolókra és kizsákmányoltakra tagozódását előidézik. Megoldottuk a szocialista forradalom rendkívül nehéz feladatát: befejeztük a mezőgazdaság kollektivizálását, végérvényesen megerősödött a kolhozrend"[1]. A kollektivizálás befejezése végleg kiirtotta a gazdaságból a kapitalizmus gyökereit. Véget ért a parasztság differenciálódása, a mezőgazdaság nem szült többé kapitalista elemeket.

Megszűnt az átmeneti időszak fő ellentmondása, a fejlődő szocializmus és a megdöntött, de eleinte még erős, a kisárutermelésben bázissal rendelkező kapitalizmus közötti ellentmondás. A *„ki kit győz le"* kérdése a szocializmus javára dőlt el. A szocialista gazdasági formák győzelmét szem előtt tartó nep elérte célját. Lenin azt mondotta, hogy a szovjet állam a nepet komolyan és hosszú időre vezeti be, de nem örökre, s hogy a nep Oroszországa szocialista Oroszországgá lesz. Lenin tudományos előrelátása valóra vált. A szocializmus győzelme az átmeneti időszak végét, a nep végét jelentette.

1936-ban a szocialista gazdasági formák részesedése a termelőeszközök együttes mennyiségében elérte a 98,7%-ot, mégpedig az iparban a 99,95%-ot, a mezőgazdaságban a 96,3%-ot. 1923—1924-től 1936-ig a szocialista gazdasági formák részesedése a következő arányban emelkedett: az ipar össztermelésében 76,3%-ról 99,8%-ra, a mezőgazdaság össztermelésében (a kolhozparasztok egyéni háztáji gazdaságát is beleszámítva) 1,5%-ról 97,7%-ra, a kereskedelmi vállalatok kiskereskedelmi forgalmában 43%-ról 100%-ra, a nemzeti jövedelemben az 1924—1925. évi 35%-ról 1936-ig 99,1%-ra.

Ilyenformán az átmeneti időszak azzal az eredménnyel járt, hogy a Szovjetunióban megvalósultak a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti kötelező összhang törvényének kö-

[1] Az ÖK(b)P XVIII. kongresszusának határozatai. Lásd Az SZKP kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai. III. rész. Szikra 1954. 398. old.

vetelményei. Ez azért vált lehetővé, mert a Szovjetországban megvolt a munkásosztály és a parasztság szövetsége, az a társadalmi erő, amely a társadalom túlnyomó többségét egyesíti. A burzsoázia, amelynek érdekeivel ez a törvény ellenkezett, ellenállást tanúsított, de ellenállását megtörték. A termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti kötelező összhang törvényét a munkásosztály a régi, burzsoá termelési viszonyok megdöntésére és az egész népgazdaságra kiterjedően az új, szocialista termelési viszonyok megteremtésére használta fel.

A Szovjetunióban az átmeneti időszak éveiben megvalósult a történelem eddig ismert leghaladóbb termelési módja — *a szocialista termelési mód.* Kifejlődtek a szovjet ipar és mezőgazdaság új, hatalmas termelőerői. Ezzel létrejöttek a szocialista termelési viszonyok teljes győzelmének és az egész népgazdaságra kiterjedő megszilárdulásának anyagi feltételei. Ugyanakkor a városban és a falun egyaránt győzedelmeskedő szocialista termelési viszonyok megnyitották az utat a termelőerők fejlődése számára, biztosították a szocialista termelés szakadatlan növekedését. Csak a szocializmus építése tette lehetővé Oroszország évszázados technikai és gazdasági elmaradottságának felszámolását, a külföldi kölcsönszolgaság alóli felszabadulást és a nemzeti függetlenség biztosítását. A Szovjetunió történelmileg igen rövid idő alatt erős ipari-kolhozhatalommá vált, s az ipar és a mezőgazdaság technikai színvonalát tekintve világviszonylatban az első helyre került. A Szovjetuniónak a Kommunista Párt vezette munkásosztálya és egész dolgozó népe a szocialista társadalom felépítésével a dolgozó emberek sok nemzedékének vágyait váltotta valóra.

A *szocializmus* olyan rend, amely a termelőeszközök társadalmi tulajdonának két formáján, az állami tulajdonon (köztulajdonon) és a szövetkezeti-kolhoztulajdonon alapul, olyan rend, amely nem ismeri az embernek ember által való kizsákmányolását, amelyben a népgazdaság a dolgozók növekvő szükségleteinek a termelés szakadatlan növekedése útján történő minél teljesebb kielégítése céljából tervszerűen fejlődik, s amelyben megvalósul a munka szerinti elosztás elve.

A szocializmusnak a Szovjetunióban aratott győzelme az emberiség történetének legmélyrehatóbb forradalmi átalakulása volt.

A társadalom osztályösszetételében végbement változások. A Szovjetunióban a szocialista gazdaság felépítése nyomán gyökeres változások mentek végbe a társadalom *osztályösszetételében.* A szocializmusban nincsenek kizsákmányoló osztályok. A szocialista társadalom két baráti dolgozó osztályból — a mun-

kásosztályból és a parasztságból, továbbá az e két osztállyal szorosan összeforrott értelmiségből tevődik össze.

A forradalom előtti Oroszország lakossága 1913-ban a következőképpen oszlott meg: munkások és alkalmazottak 16,7%, kisárutermelők (parasztok, háziiparosok, kisiparosok) 65,1%, a kizsákmányoló osztályokhoz tartozók 15,9% (ebből a kulákok 12,3%), az egyéb foglalkozásúak (tanulók, nyugdíjasok, katonák és mások) 2,3%.

A Szovjetunió lakosságának megoszlása 1937-ben a következő képet mutatta: munkások és alkalmazottak 34,7%, kolhozparasztok és szövetkezetbe tömörült kisiparosok 55,5%, tanulók, nyugdíjasok, katonák és mások 4,2%. Az egyénileg gazdálkodó parasztok és szövetkezeten kívüli dolgozó kisiparosok, vagyis a kisarutermeléssel foglalkozók aránya a lakosságon belül mindössze 5,6% volt. A kizsákmányoló osztályokat: a földbirtokosok osztályát és a burzsoáziát az átmeneti időszak során felszámolták.

A szocializmus győzelme gyökeresen megváltoztatta a munkásosztály, a parasztság és az értelmiség jellegét és helyzetét.

A *munkásosztály* nem olyan osztály többé, amely meg van fosztva a termelőeszközöktől, amely eladja munkaerejét, s amelyet kapitalisták kizsákmányolnak. Teljesen új, a történelemben eddig ismeretlen osztállyá vált, amely az egész néppel együtt birtokolja a termelőeszközöket, s felszabadult a kizsákmányolás járma alól. A Szovjetunió munkásosztálya az állami tulajdonra (köztulajdonra) és a szocialista munkára alapozza létét. A munkásosztály a társadalom élenjáró osztálya, a társadalom fejlődésének vezető ereje. Ezért a Szovjetunióban a társadalom állami irányítása (a diktatúra) a munkásosztályt illeti meg.

A *parasztság* szétforgácsolt kistermelők osztályából, amely a magántulajdonra, az egyéni munkára és a kezdetleges technikára alapozza létét, s amelyet a földbirtokosok, kulákok, kereskedők és uzsorások kizsákmányolnak, teljesen új osztállyá vált, amilyen még nem volt a történelemben. A Szovjetunió parasztsága felszabadult a kizsákmányolás járma alól; munkáját és vagyonát a közös szövetkezeti-kolhoztulajdonra, a kollektív munkára és az élenjáró technikára alapozza. A parasztság a munkásosztállyal szoros szövetségben és annak vezetésével tevékenyen részt vesz a szovjet államnak, a munkások és a parasztok szocialista államának igazgatásában.

A szocializmusnak a Szovjetunióban aratott győzelme teljesen véget vetett annak a helyzetnek, amelyben a város kizsákmányolta a falut, a kapitalizmus tönkretette a parasztságot. Ezzel felszámolta a *város és falu közötti* évszázados *ellentétet*. A város, amely a kapitalizmusban a falu kizsákmányolásának központja, a szocializmusban a falu gazdasági, politikai

és kulturális támogatásának központja lett. Az az óriási segítség, amelyet a szocialista város a parasztságnak a földbirtokosok és a kulákság felszámolása, továbbá a parasztságnak, a kolhozoknak traktorokkal és egyéb gépekkel való rendszeres ellátása terén nyújtott, szorosabbra fűzte és tartós barátsággá változtatta a munkás-paraszt szövetséget.

A szocialista városnak köszönhető, hogy a falu új, hatalmas termelőerőkre tett szert. Egyre bensőségesebbé vált az ipar és a mezőgazdaság összefogása. Megszűnt a város és falu közötti érdekellentét. Annak a bizalmatlanságnak, sőt gyűlöletnek, amelyet a falu egykor a város iránt érzett, nyoma sem maradt. A város és a falu immár egyaránt szocialista alapon fejlődik. A munkások és a parasztok érdekei azonosak, egyaránt érdeküknek a szocialista rend erősítése és a kommunizmus felépítése.

A Szovjetunióban új *értelmiség* született, amelybe a régi értelmiségnek a forradalom után a néphez csatlakozott része is beolvadt. A burzsoá társadalomban az értelmiség főleg a vagyonos osztályok tagjaiból toborzódik, a kapitalistákat szolgálja, akik egyben ki is zsákmányolják, s ugyanakkor segítségére van a kapitalistáknak abban, hogy kizsákmányolják a munkásokat és a parasztokat. A kapitalizmusban az értelmiség jelentős része kénytelen napszámosmunkát vállalni, vagy a munkanélküliek soraiba kerül. A Szovjetunióban az értelmiség túlnyomó többsége a munkásosztályból és a parasztságból kerül ki. A szovjet értelmiség nem ismeri a kizsákmányolást; a dolgozó népet, a szocializmus ügyét szolgálja, és minden lehetősége megvan az alkotó munkára. A szocializmusban az értelmiség a munkásosztály és a parasztság mellett a társadalom egyenjogú tagja, tevékenyen részt vesz az ország igazgatásában. 1937-ben a szovjet értelmiség létszáma elérte a 9,6 milliót. A családtagokat is beszámítva, az értelmiség a Szovjetunió lakosságának körülbelül 13—14%-a volt.

A Szovjetunióban a szocializmus győzelmével kiküszöbölődött *a szellemi és a fizikai munka közötti* évszázados *ellentét.* Megszűnt az a helyzet, amelyben a szellemi dolgozók jelentős része segítségére volt az uralkodó osztályoknak abban, hogy kizsákmányolják a fizikai munkásokat. A szocializmusban a munkások és a vállalatok vezetői egységes dolgozó kollektívát alkotnak, egyaránt érdeküknek a termelés növelése. Megszűnt a vagyonos osztályok művelődési monopóliuma, a tudomány az egész nép javát szolgálja, a műveltség a munkások és parasztok közkincse.

A szocializmus megteremtette a néptömegek jómódú és

kultúrált életének minden szükséges feltételét. A szocializmus gazdasági alaptörvényének megfelelően az átmeneti időszak évei alatt jelentősen növekedett a munkásosztály, a parasztság és az értelmiség *jóléte*. Eltűnt a munkanélküliség és a nyomor. A falvakban nem maradt nincstelen paraszt. Emelkedett a munkások és az alkalmazottak reálbére, növekedett a parasztság reáljövedelme. Az országban *kultúrforradalom* ment végbe. Az első két ötéves terv nyomán megvalósult a Szovjetunióban élő népek saját anyanyelvén történő kötelező általánosiskolai oktatás. Az egész országban óriási arányokban fejlődött a különböző tanintézetek hálózata. A szakemberek száma a gazdaság és a kultúra valamennyi ágában többszörösére növekedett.

A Szovjetunió nemzeti jövedelme, amely teljes egészében a dolgozóké, összehasonlító árakon számítva, 1937-ig 1913-hoz képest több mint a 4½-szeresére növekedett. A nagyipar által előállított egyéni fogyasztási cikkek termelése 1937-ben csaknem 6-szorosa volt az 1913. évinek. A munkások és az alkalmazottak reálbére csupán a második ötéves terv idején megkétszereződött.

Az általános- és középiskolai tanulók száma az 1914. évi 7,9 millióról 1937-ig 29,6 millióra, a főiskolai hallgatók száma 117 000-ről 547 200-ra, a könyvek példányszáma 86,7 millióról 673,5 millióra, az újságok együttes példányszáma 2,7 millióról 36,2 millióra emelkedett.

A szovjet hatalom a szocialista rend alapelveinek megfelelően véget vetett a nők elnyomott helyzetének. A Szovjetunióban a nők valóban egyenlő jogokat élveznek a férfiakkal a gazdasági, kulturális, társadalmi és politikai élet minden területén. A nők egyenlő munkáért a férfiakéval egyenlő bért kapnak. A szocializmus győzelmével a nők milliói kapcsolódtak be a termelésbe, mint szakmailag képzett munkásnők. Az ötéves tervek idején a nők közül nagyszámú vezető káder emelkedett ki. Az értelmiség soraiban a nők a férfiakkal egyenlő helyet foglaltak el. A falusi nők helyzetében a kolhozok győzelmével gyökeres fordulat következett be, mert az egyéni parasztgazdaságban a nő nem volt egyenlő a férfival, s ez most megszűnt. A nők számára lehetővé vált, hogy egyenlő helyzetbe kerüljenek a férfiakkal, s megtisztelő helyet foglaljanak el a közös gazdaságban. A szocializmus győzelme kiszabadította a nőt abból a félig rabszolgai helyzetből, amely számos nemzetiségi vidéken, ahol még megvoltak a hűbéri és patriarchális csökevények, osztályrészéül jutott. A nemzetiségi vidékek női az egész ország nőivel egysorban a szocializmus tevékeny építői lettek.

1936-ban a főiskolai hallgatók 42%-a, a technikumok hallgatóinak pedig 48%-a volt nő. 1935-ben a Szovjetunió ipari főiskoláinak hallgatói között a nők aránya hétszer akkora volt mint Németországban, tízszer

akkora mint Angliában és hússzor akkora mint Olaszországban. 1940-ig az orvosnok száma 1913-hoz képest a 40-szeresére nőtt. 1913-ban az orvosoknak csupán 9,7%-a volt nő, 1940-ben viszont már körülbelül 60%-a.

A Szovjetunióban attól kezdve, hogy a szocializmus győzelmet aratott és megszűnt az embernek ember által való kizsákmányolása, nincsenek többé ellenséges, antagonisztikus osztályok, kibékíthetetlen osztályellentétek. A szocialista társadalom osztályviszonyait a munkásosztály, a parasztság és az értelmiség megbonthatatlan barátsága, s ezen alapuló baráti együttműködése jellemzi. A munkásosztály és a parasztság, valamint az e két osztály és az értelmiség közötti osztálykülönbségek fokozatosan elmosódnak. Míg a tőkés társadalmat kibékíthetetlen osztályellentétek és nemzeti ellentétek marcangolják s teszik ingataggá, addig a szocialista társadalom, amely nem ismeri a kibékíthetetlen osztályellentéteket és nemzeti ellentéteket, a legnagyobb mértékben egyöntetű és szilárd. A Szovjetunióban a társadalmi tulajdon és a szocialista gazdasági rendszer osztatlan uralma volt az a gazdasági alap, amelyen a társadalmi fejlődés olyan hatalmas előrelendítő erői, mint *a szovjet társadalom morális-politikai egysége, a Szovjetunió népeinek barátsága és a szovjet hazafiság* kifejlődtek. Ezek a társadalmi erők óriási mértékben visszahatnak a gazdaságra, s meggyorsítják annak fejlődését.

A Szovjetunió szocialista gazdaságában és osztályösszetételében végbement gyökeres változások az állami felépítmény terén is kifejezésre jutottak. A szovjet szocialista állam fejlődése során az átmeneti időszakban két fő szakaszon ment át. Az első szakasz a Nagy Októberi Szocialista Forradalomtól a kizsákmányoló osztályok felszámolásáig terjedő időszakot öleli fel. Ebben az időszakban az állam elnyomta a megdöntött osztályokat, megvédte az országot a külső támadással szemben. Teljesítette az állam gazdasági-szervező és kulturális-nevelő funkcióját is, de ez a funkció akkor még nem bontakozott ki teljes mértékben. Fejlődésének második szakaszában az a feladat állt a szovjet állam előtt, hogy az egész országban megszervezze a szocialista gazdaságot, és felszámolja a kapitalista elemek utolsó maradványait. A kizsákmányolók elnyomásának funkciója megszűnt, helyét a szocialista tulajdon védelme foglalta el; megmaradt a honvédelemmel, az országnak a kapitalista környezettel szembeni katonai védelemmel kapcsolatos funkció. A szocialista alap létrejötte biztosította az állami szervek gazdasági-szervező és kulturális-nevelő munkájának teljes kibontakozását.

A bekövetkezett változások nyomán 1936-ban elfogadták a Szovjetunió új *Alkotmányát,* amelyben törvényhozási úton rög-

zitették a szocializmus elveit és fő alapjait. Az Alkotmány nem szorítkozik az állampolgárok formális jogainak leszögezésére, hanem a fő súlyt e jogok reális biztosítására helyezi. Így például a Szovjetunió Alkotmánya nemcsak egyszerűen kinyilatkoztatja a dolgozóknak a munkához, a pihenéshez, öregség, betegség vagy a munkaképesség elvesztése esetén az anyagi ellátáshoz, továbbá a művelődéshez való jogát. E jogok reális megvalósítását a népgazdaság szocialista rendszere, a munkanélküliség megszűnése, a nyolcórás munkanap, a munkások és alkalmazottak évi fizetett szabadsága, a munkások és alkalmazottak állami eszközökből fedezett társadalombiztosítása, a szanatóriumoknak és üdülőknek a dolgozók rendelkezésére bocsátott kiterjedt hálózata, az anyák és gyermekek érdekeinek állami védelme, az ingyenes hétéves oktatás, a diákoknak fizetett állami ösztöndíjak és egyéb anyagi eszközök biztosítják. Ilyenformán a Szovjetunióban a szocializmus győzelme létrehozta azt a szilárd gazdasági alapot, amely biztosítja, hogy a dolgozók valóban élhessenek jogaikkal. Ebben a szovjet társadalomnak és a Szovjetunió Alkotmányának igazi szocialista demokratizmusa jut kifejezésre.

A nemzetek gazdasági egyenlőtlenségének felszámolása. A szocializmus, amely felszámol mindennemű kizsákmányolást, a nemzetek elnyomását szülő okokat is gyökeresen megszünteti. A szocialista rend véget vet a nemzetek politikai, gazdasági és kulturális egyenlőtlenségének, és biztosítja kivétel nélkül minden nép gazdasági és kulturális felemelkedését. „A magántulajdon és a tőke elkerülhetetlenül szétválasztja az embereket, nemzeti viszálykodást szít és fokozza a nemzeti elnyomást, viszont a kollektív tulajdon és munka éppolyan elkerülhetetlenül közelebb hozza egymáshoz az embereket, aláássa a nemzeti viszálykodás gyökereit és megszünteti a nemzeti elnyomást. A kapitalizmus nemzeti elnyomás nélkül éppúgy elképzelhetetlen, mint ahogy a szocializmus is elképzelhetetlen az elnyomott nemzetek felszabadítása nélkül, nemzeti szabadság nélkül"[1].

A proletariátus diktatúrájának megteremtésével a Szovjetunióban megszűnt a nemzetek politikai egyenlőtlensége, a nemzeti elnyomás és gyarmati kizsákmányolás rendszere. A további feladat az volt, hogy felszámolják a nemzetiségek gazdasági egyenlőtlenségét, véget vessenek annak a gazdasági és kulturális elmaradottságnak, amelyet számos nép a múlttól örökölt. Ezt a feladatot csak a szocialista építés alapján lehetett megoldani.

[1] *Sztálin.* A párt soronlevő feladatai a nemzeti kérdés terén. Lásd *Sztálin* Művei. 5. köt. Szikra 1951. 21. old.

Oroszország nemzetiségi vidékeinek lakosai közül körülbelül 25 millió élt a fejlődés kapitalizmus előtti fokán, s ebből 6 millió tartozott olyan állattenyésztő törzsekhez, amelyek még nem tértek át a földművelésre, s még nem voltak túl a patriarchális nemzetségi renden. A nemzetiségi vidékeken élő népeket segíteni kellett abban, hogy megszabaduljanak a nagyszámú hűbéri és patriarchális csökevénytől, fel kellett számolni a gyarmatosító elemek maradványait, lehetővé kellett tenni e népek számára a szocialista gazdaság felépítését.

Mint már mondottuk, az elmaradott országok, miután lerázták az imperializmus jármát, a proletárdiktatúra élenjáró országainak segítségével fokozatosan ráléphetnek a szocialista építés útjára, s átugorhatják a tőkés fejlődési szakaszt. A proletárdiktatúra országában az elmaradott népek az élenjáró népek segítségével a fejlődésnek ezt a nem kapitalista útját járják. A nemzetiségi vidékeken élő elmaradott népek az orosz népnek és a Szovjetunió más népeinek sokoldalú segítsége következtében, a tőkés fejlődési utat kikerülve hatalmas ugrást tettek a patriarchális és feudális gazdasági formáktól a szocializmusig. A Szovjetunióban a szocializmus építése során gondosan figyelembe vették minden egyes nép gazdasági viszonyainak, történelmi múltjának, életmódjának és kultúrájának sajátosságait.

A Szovjetunióban megszűnt a különböző nemzetiségek gazdasági és kulturális fejlettsége terén a burzsoá-földesúri rendtől örökölt egyenlőtlenség, megszűnt az egyenlőtlenség az előrehaladott Közép-Oroszország és az elmaradott nemzetiségi vidékek között. A cári Oroszország egykori nemzetiségi vidékei gyarmatokból és félgyarmatokból önálló és fejlett államokká — szovjet szocialista köztársaságokká váltak. Az azelőtt elmaradott nemzeti köztársaságokban és nemzetiségi területeken létrejött a szocialista nagyipar, megvalósult a kolhozrend, az egyes nemzetiségeken belül népes munkásosztály keletkezett, s nagy számban képeztek szakmunkásokat, kialakult a nemzeti értelmiség. A nemzetiségi vidékek hatalmas arányú gazdasági fellendülését a dolgozók anyagi jólétének gyors növekedése, kulturális színvonaluk óriási mértékű emelkedése kísérte.

A szovjet ipar általános gyors fejlődési üteme mellett a nemzeti köztársaságokban az ipar különösen gyorsan fejlődött. A nagyipar összes termelése 1940-ig 1913-hoz képest a Szovjetunió egészét tekintve csaknem 12-szeresére, a Kazah SZSZK-ban 20-szorosára, a Grúz SZSZK-ban 27-szeresére, a Kirgiz SZSZK-ban 153-szorosára, a Tadzsik SZSZK-ban 308-szorosára növekedett.

A szovjet hatalom megvalósulása után 48 olyan kis nép, amelynek addig saját írása sem volt, nyelvének megfelelő ábécéhez jutott. Míg a forradalom előtt a nemzetiségi vidékek lakosságának túlnyomó része

írástudatlan volt, a szocialista forradalom nyomán a nemzeti köztársaságok lakosságának zöme már 1939-re írástudóvá vált. 1940-ig az általános- és középiskolai tanulók száma 1914—1915-höz képest a következő arányban emelkedett: az Azerbajdzsán SZSZK-ban 9-szeresére, az Örmény SZSZK-ban 9,4-szeresére, a Kazah SZSZK-ban 10,9-szeresére, a Turkmen SZSZK-ban 35-szörösére, a Kirgiz SZSZK-ban 47-szeresére, az Üzbég SZSZK-ban 73-szorosára, a Tadzsik SZSZK-ban 822-szeresére.

A szocializmus felépítése következtében a nemzetek gyökeresen megváltoznak. A társadalmi viszonyok forradalmi átalakítása nyomán a tőkés társadalmat alkotó burzsoá nemzetek helyét új, *szocialista nemzetek* foglalják el, amelyek a régi, burzsoá nemzetek alapján keletkeznek. A kapitalizmus ellentétes érdekű osztályokra és csoportokra tagolja, a szocializmus viszont a társadalmi tulajdon és a közös érdekek alapján egyesíti a nemzeteket. Minden szocialista nemzet egységes, a munkásosztály vezette dolgozókból áll.

A szocializmus győzelme megszilárdította a Szovjetunióban élő népek gazdasági és politikai érdekeinek egységét, és formájában nemzeti, tartalmában szocialista kultúrájuk felvirágzására vezetett.

A Szovjetunió a legszilárdabb és legéletképesebb soknemzetiségű állam, amely a népek testvéri együttműködésén alapul, s amely példaképe a nemzeti kérdés megoldásának.

A Szovjetuniónak a szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet szakaszába lépése. A szocializmus győzelmével a Szovjetunió új fejlődési szakaszba, a szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet szakaszába lépett.

A *kommunizmus* olyan társadalmi rend, amelyben nincsenek osztályok és osztálykülönbségek, minden termelőeszköz köztulajdonban van, a termelőerők színvonala biztosítja a termékbőséget, s a társadalmi élet vezérelve a „mindenki képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint" elv.

A szocializmus és a kommunizmus egy és ugyanannak a kommunista társadalmi-gazdasági alakulatnak két foka. A szocializmus a kommunista társadalmi alakulat *alsó* foka, a kommunizmus pedig ennek az alakulatnak fejlettebb foka, *felső* foka. A szocializmus fejlődése a kommunizmus anyagi-termelési bázisának létrehozására és termékbőségre, a nép jólétének és kulturális színvonalának óriási arányú emelkedésére vezet. Ilyenformán a társadalmi fejlődés szocialista szakaszának befejezése egyszersmind a kommunizmusba való fokozatos átmenet megvalósítását is jelenti. Az egész népnek — a munkásosztálynak, a parasztságnak és az értelmiségnek egyaránt létérdeke a kommunista rend megteremtése; minden dolgozó aktív

építője a kommunizmusnak, amely a társadalom anyagi és kulturális virágzásának teljét jelenti.

Fontos mérföldkő volt a kommunizmusba vezető úton *a harmadik ötéves terv*. Az első három és fél év során (1938-tól 1941 júniusáig) sikeresen teljesítették a harmadik ötéves tervben megjelölt feladatokat. Az ipar, mindenekelőtt a nehézipar újabb, jelentős fejlődést ért el, tovább erősödött és még jobban fellendült a mezőgazdaság.

A szovjet népnek a kommunizmus felépítésére irányuló békés alkotó munkáját 1941-ben félbeszakította a fasiszta Németországnak és csatlósainak a Szovjetunió ellen indított hitszegő támadása.

A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja (1941—1945) az Oroszország történetéből ismert valamennyi háború között a legsúlyosabb volt. A háború bebizonyította, hogy a Szovjetunió a világ legszilárdabb és legéletképesebb társadalmi és államrendje. Bebizonyosodott, hogy a szovjet rend nemcsak a gazdasági és kulturális fellendülés megszervezésének legjobb formája — a békés építés éveiben, hanem minden népi erőnek az ellenség visszaverése érdekében történő mozgósítása szempontjából is a legjobb forma — háború idején.

Az ország hathatós védelmének a háború idején felhasznált hatalmas gazdasági bázisa már a háború előtti ötéves tervek éveiben, az iparosítás és a kollektivizálás politikájának megvalósítása során létrejött.

1940-ben a Szovjetunióban termeltek: 15 millió tonna *nyersvasat*, vagyis csaknem 4-szer annyit mint 1913-ban; 18,3 millió tonna *acélt*, vagyis 4 és félszer annyit mint 1913-ban; 166 millió tonna *szenet*, vagyis 5 és félszer annyit mint 1913-ban; 31 millió tonna *olajat*, vagyis 3 és félszer annyit mint 1913-ban; 38,3 millió tonna *árugabonát*, vagyis 17 millió tonnával többet mint 1913-ban; 2,7 millió tonna *magvasgyapotot*, vagyis 3 és félszer annyit mint 1913-ban.

A szocialista rend lehetővé tette, hogy a legrövidebb idő alatt jól megszervezett és gyorsan fejlődő hadigazdaságot teremtsenek a Szovjetunióban. A szovjet állam gazdasági alapja hasonlíthatatlanul életképesebbnek bizonyult, mint az ellenséges államok gazdasága. A szovjet állam, az ország több fontos vidékének ideiglenes elvesztése folytán előállott hihetetlenül nehéz körülmények között, a szocialista tervgazdaság előnyei következtében idejében meg tudta oldani az anyag-, munkaerő- és pénzforrások legmesszebbmenő mozgósítását és leghatékonyabb kihasználását. A szovjet állam nagyszámban épített új üzemeket, s gondoskodott az ipari termelésnek a győzelem biztosításához szükséges erőteljes növeléséről. Bár az ország gazdasá-

gát óriási károk érték, a nagyarányú szocialista felhalmozás biztosította, hogy az ipari beruházások a háború végén túlszárnyalják a háború előtti színvonalat. A háború folyamán szakadatlanul tökéletesedett az ipari termelés technikája és szervezése, rohamosan növekedett a szovjet fegyverzet mennyisége és javult a minősége. A kolhozok és a szovhozok, a főbb mezőgazdasági vidékek ideiglenes ellenséges megszállása ellenére, alapjában komoly fennakadás nélkül ellátták a hadsereget és az országot élelmiszerrel, az ipart pedig nyersanyaggal. A kolhozrend kiállta a háború súlyos megpróbáltatásait, s bebizonyította életerejét.

A munkásosztály, a parasztság és az értelmiség, a szovjet nőket és a fiatalságot is beleértve, óriási áldozatokat vállalt, s példátlan önfeláldozást tanúsított a munkában. Hatalmas eredmények születtek az egész népet felölelő szocialista munkaverseny nyomán. A nehéziparban és a honvédelmi iparban a munka termelékenységének emelkedése folytán jelentősen csökkent a termelés önköltsége. Ez lehetővé tette a fegyvergyártás rohamos növelését.

A szovjet társadalom morális-politikai egysége, a népek barátsága és a szovjet hazafiság a szovjet embereket tömeghősiességre lelkesítette a fronton és a hátországban egyaránt. Az ország védelmét irányító Kommunista Párt hozzáértően összpontosította a nép minden erejét az ellenség szétzúzására. A szocializmus döntő előnyei, a szovjet hátország megingathatatlan szilárdsága biztosította a Szovjetunió számára a gazdasági és a katonai győzelmet abban az élethalálharcban, amelyet a számos európai ország erőforrásaival rendelkező imperialista Németország és az imperialista Japán ellen folytatott. A szovjet nép nemcsak saját hazájának szabadságát és függetlenségét, nemcsak saját szocialista vívmányait védelmezte meg, hanem Európa népeit is felszabadította a hitleri iga alól, s megmentette a fasizmustól az emberi civilizációt.

A háború óriási károkat okozott a Szovjetunió népgazdaságának. Az ilyen háborús károk bármelyik tőkés államot, még a legnagyobbat is, elkerülhetetlenül évtizedekkel visszavetették és másodrangú hatalommá változtatták volna. A Szovjetunió azonban, a szocialista rend előnyei folytán, sikeresen birkózott meg a háború következményeinek felszámolása terén előtte álló rendkívül nehéz feladatokkal. A Szovjetunió a háború győzelmes befejezése után néhány év leforgása alatt saját erejéből nemcsak elérte, hanem messze túl is szárnyalta a termelés háború előtti színvonalát. A szovjet emberek sikeresen teljesítették *a negyedik ötéves tervet* (1946—1950), amelynek fő

feladata az ország háború sújtotta vidékeinek helyreállítása, az ipar és a mezőgazdaság háború előtti színvonalának helyreállítása, majd jelentős túlszárnyalása volt. Az ipar terén a negyedik ötéves tervet határidő előtt teljesítették.

A negyedik ötéves terv sikeres teljesítése nagy lépést jelentett a szovjet társadalom gazdasági és kulturális fejlődésében. Az *ötödik ötéves terv* (1951—1955), s a Kommunista Párt és a szovjet kormány által a szocialista termelés és a közfogyasztás további növeléséről ezt követően hozott határozatok feladata az volt, hogy biztosítsák a Szovjetunió további előrehaladását a kommunizmus felé.

A szocializmus győzelme a Szovjetunióban — óriási *nemzetközi jelentőségű* tény. Ez a győzelem újabb hatalmas csapást mért az imperializmus világrendszerére, még jobban megingatta annak pilléreit. A szocializmus megvalósulásával teljes nagyságában megmutatkozott a népgazdaság szocialista rendszerének fölénye a tőkés rendszerrel szemben. A kapitalizmusnak körülbelül egy évszázadra, a feudalizmusnak körülbelül két évszázadra volt szüksége ahhoz, hogy fölényét a megelőző termelési módokkal szemben bebizonyítsa. A szocialista gazdasági rendszer már az átmeneti időszak éveiben, vagyis nem egészen húsz év alatt bebizonyította, hogy a kapitalizmussal szemben vitathatatlan fölényben van. A gyakorlatban bizonyosodott be a marxizmusnak, a munkásosztály forradalmi világnézetének helyessége, a szocialista forradalom lenini elméletének helyessége. Ez erősítette a dolgozó tömegeknek a munkásosztály erejébe, a szocializmus világméretekben megvalósuló végleges győzelmébe vetett hitét.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszak folyamán a Szovjetunióban a gazdaság valamennyi ágában felszámolták a kapitalista elemeket, a szocialista rendszer a népgazdaság egyetlen rendszerévé vált, létrejött a szocialista társadalom gazdasági bázisa. A szocializmus győzelme a Szovjetunió Alkotmányában, a világ legdemokratikusabb alkotmányában jutott kifejezésre, amelyben ezt a győzelmet törvényhozási úton rögzítették.

2. A szocializmus olyan rend, amely a termelőeszközök társadalmi tulajdonának két formáján, az állami tulajdonon (köztulajdonon) és a szövetkezeti-kolhoztulajdonon alapul, olyan rend, amely nem ismeri az embernek ember által való

kizsákmányolását, amelyben a népgazdaság a dolgozók növekvő szükségleteinek a termelés szakadatlan növekedése útján történő minél teljesebb kielégítése céljából tervszerűen fejlődik, s amelyben megvalósul a munka szerinti elosztás elve.

3. A szocialista társadalom két baráti osztályból — a munkásosztályból és a parasztságból, továbbá a munkásosztállyal és a parasztsággal szorosan összeforrott értelmiségből tevődik össze. A szocializmus győzelme a dolgozók anyagi és kulturális helyzetének gyökeres megjavulására, a város és a falu, a szellemi és a fizikai munka közötti ellentét felszámolására, a nemzetek közötti egyenlőtlenség megszüntetésére és új, szocialista nemzetek kialakulására vezetett.

4. A szocializmus győzelmével a Szovjetunió a szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet szakaszába lépett. A szocialista rend előnyei folytán a Szovjetunió gazdasági és katonai győzelmet aratott a Nagy Honvédő Háborúban. A háború után a Szovjetunió igen rövid idő alatt helyreállította a népgazdaságot, elérte a népgazdaság újabb, hatalmas arányú fellendülését, és sikeresen folytatja útját a kommunizmus felé. A szocializmus győzelme a Szovjetunióban világtörténelmi jelentőségű tény. Ez a győzelem a gyakorlatban bizonyította be a szocializmus fölényét a kapitalizmussal szemben.

B. A NÉPGAZDASÁG SZOCIALISTA RENDSZERE

XXVI. FEJEZET

A SZOCIALIZMUS ANYAGI-TERMELÉSI BÁZISA

A szocializmus anyagi-termelési bázisának fő vonásai. A Szovjetunióban a két hatalmas átalakulás — az ország szocialista iparosítása és a mezőgazdaság kollektivizálása nyomán létrejött a szocializmus anyagi-termelési bázisa. *A szocializmus anyagi-termelési bázisán* a népgazdaság valamennyi ágát felölelő, s a legfejlettebb technikán és a kizsákmányolástól mentes dolgozók munkáján alapuló nagyüzemi gépi termelést értjük.

A szocializmus anyagi-termelési bázisa a nagyüzemi gépi termelés új, a kapitalizmuséhoz képest magasabb fejlődési fokát jelenti, s gyökeresen különbözik a tőkés társadalom anyagi-termelési bázisától.

A szocialista termelés a termelőeszközök társadalmi tulajdona folytán országos méretekben egyesített termelés, és az egész társadalom érdekében tervszerűen fejlődik. A szocialista termelés fejlődése nem ütközik a termelőeszközök magántulajdonával összefüggő akadályokba.

A szocialista termelés *a világ legfejlettebb és legkoncentráltabb nagyüzemi termelése.* A Szovjetunióban megvalósult szocialista rend a nagyüzemi termelés osztatlan uralmát jelenti nemcsak az iparban, hanem a mezőgazdaságban is, míg ugyanakkor a kapitalizmus idején a mezőgazdaságban számszerűleg túlsúlyban vannak az egyénileg gazdálkodó parasztok kisgazdaságai.

A szocialista termelés *a világ leggépesítettebb termelése.* A burzsoá társadalomban a gépek a kizsákmányolás eszközéül szolgálnak. és csak akkor kerülnek alkalmazásra a termelésben, ha munkabér-megtakarítás révén növelik a kapitalista profitját. A szocializmusban gépeket alkalmaznak minden olyan esetben, amikor azok munkát takarítanak meg a társadalomnak. A szocialista társadalomban a gépek a munkások és a parasztok munkájának megkönnyítésére, a nép jólétének növelésére szolgáló hatalmas eszközzé váltak. A szocialista társadalomban nincs munkanélküliség, s így a gépek nem lehetnek a dolgozók konkurrensei. Ennek folytán a dolgozók nagyon szívesen használják a gépeket a termelésben, s a gépek alkalmazásának területe a kapitalizmushoz képest óriási mértékben kibővül.

A termelőeszközök magántulajdonának megszüntetése következtében a szocializmusban az élenjáró tudomány és technika minden vívmánya az egész társadalom közkincsévé válik. A szocialista gazdaságban ki van zárva, eleve lehetetlen a technikai előrehaladás mesterséges visszatartása, amihez a tőkés monopóliumok haszonlesésből folyamodnak.

A szocialista termelés, amely az egész társadalom szükségleteinek kielégítését szolgálja, megköveteli a technika szakadatlan fejlesztését és tökéletesítését; a régi technikát újnak, az újat pedig legújabbnak kell felváltania. Ebből következik a nagy népgazdasági beruházások szükségessége. A szocialista állam, amely a maga kezében összpontosítja a népgazdaság fő termelőeszközeit és felhalmozásait, valamennyi termelési ágban a kapitalizmus számára elérhetetlen arányokban eszközölhet beruházásokat. A szocializmusban a technikai fejlődésnek, a kapitaliz-

mustól eltérően, nem áll útjában a régi technika. A szovjet ipar és mezőgazdaság a korszerű tudomány és technika legújabb, legnagyszerűbb vívmányainak megtestesülése. A Szovjetunió népgazdasága rendelkezik a legújabb termelési-technikai apparátussal.

Ilyenformán a szocializmus biztosítja a korszerű gépi technika következetes alkalmazását valamennyi termelési ágban, a mezőgazdaságot is beleértve. Ugyanakkor a kapitalizmusban a mezőgazdaság, sőt egyik-másik iparág is, főleg kézi munkán alapul.

A szocializmusban gyökeresen megváltozik a termelésben részt vevő dolgozók helyzete. A munkások, kolhozparasztok és értelmiségiek mindennemű kizsákmányolástól megszabadult munkája a szocialista társadalom létalapja. A dolgozók maguknak, a társadalomnak dolgoznak, nem pedig kizsákmányolóknak, s ezért a lehető legmesszebbmenően érdekelve vannak a termelésnek a legfejlettebb technika alapján történő tökéletesítésében és a meglevő technika lehető legjobb kihasználásában. Ugyanakkor a szocializmus a dolgozók általános műveltségi színvonalának és műszaki képzettségének állandó és gyorsütemű emelkedésére vezet. Mindennek szükségszerű következménye a dolgozók alkotó aktivitása a termelés meg a szerszámok és gépek fejlesztése terén. A munkások, a kolhozparasztok és az értelmiségiek komoly mértékben hozzájárulnak a technika előbbreviteléhez, megdöntik a régi műszaki normákat, és új, egyre magasabb normák alapján dolgoznak.

A szocializmus a kapitalizmustól eltérően biztosítja a termelőerők szakadatlan és gyors növekedését.

A szocialista ipar. A *szocialista ipar* messzemenően koncentrált, technikailag élenjáró, s a társadalmi tulajdon alapján országos méretekben egyesített ipar. A szocialista ipar vezető szerepet tölt be a népgazdaságban; élenjáró technikával látja el a népgazdaság valamennyi ágát. Ezt a termelőeszközöket előállító iparágak gyorsabb ütemű fejlődése, a gépgyártás magas fejlettségi színvonala teszi lehetővé. A nehézipar a szocialista gazdaság döntő jelentőségű alapja.

Az ipar rendkívül fontos szerepet játszik a közfogyasztás növekedésének biztosításában. A korszerű technikával ellátott könnyűipar, s ezen belül az élelmiszeripar különböző ágai évről évre egyre több tömegfogyasztási cikket termelnek.

A szocializmus példátlanul magasra emelte az ipar *technikai színvonalát*. A Szovjetunió ipara a termelés technikája, az ipari termelés korszerű technikával való ellátottsága szempontjából első helyen áll a világon.

A Szovjetunió iparának termelési állóalapjai 1953-ig 1940-hez képest több mint kétszeresükre, 1913-hoz képest pedig 22-szeresükre növekedtek. A nagyipar össztermelése 1953-ig 1913-hoz képest (összehasonlító árakon számítva) 30-szorosára emelkedett. Az ipari termelés 1953-ig 1940-hez képest több mint 2,5-szeresére, ezen belül a gépgyártás csaknem 4-szeresére nőtt. A nehézipar egyes fő ágainak termelése 1913 és 1953 között a következőképpen növekedett: a széntermelés 29 millió tonnáról 320 millió tonnára, az ásványolaj-termelés 9 millió tonnáról 52 millió tonnára, az acéltermelés 4,2 millió tonnáról 38 millió tonnára, a cementtermelés 1,5 millió tonnáról 16 millió tonnára, a villamosenergia-termelés 1,9 milliárd kilowattóráról 133 milliárd kilowattórára. A gépgyártás részesedése az ipari termelésben 1938-ban 27%, 1950-ben 39% volt. Az Egyesült Államokban a háború előtt a gépgyártás az egész ipari termelés 17,6%-át, Németországban 14,6%-át, Angliában 16,2%-át szolgáltatta.

A szocialista ipar a világ legkoncentráltabb ipara. A *termelés koncentrációja* a szocializmusban tervszerűen valósul meg, s a termelésnek az egész társadalom érdekében történő általános fellendülésével jár együtt. Ezzel szemben a kapitalizmusban a koncentráció spontán módon valósul meg, s a kis- és középvállalatok tönkremenetelét és pusztulását, a monopóliumok uralomra jutását vonja maga után. „Mi a legkoncentráltabb ipar országa vagyunk. Ez azt jelenti, hogy iparunkat a legjobb technika alapján építhetjük, és ennek következtében biztosíthatjuk a munka példátlan termelékenységét, az akkumuláció példátlan ütemét"[1].

A szocializmus viszonyai között nagy arányokat ölt a koncentráció egyik fontos formája — *a termelés kombinálása.* A termelés kombinálása lehetővé teszi a nyersanyag és a fűtőanyag teljesebb kihasználását, csökkenti a szállítási költségeket, s a termelési folyamat meggyorsulására vezet.

1940-ben a Szovjetunió iparában a munkások 71%-a és az egész termelés 84%-a, 1950-ben pedig a munkások 79%-a és az egész ipari termelés 92%-a összpontosult azokban a vállalatokban, amelyek évi termelése (1926—1927-es változatlan árak alapul vételével) meghaladta az 5 millió rubelt.

Ha összehasonlítjuk a Szovjetunió és az Egyesült Államok ipari koncentrációjára vonatkozó adatokat (az összehasonlítás megkönnyítése érdekében mindkét ország esetében a munkások és alkalmazottak száma szerinti csoportosítást vesszük alapul), kitűnik, hogy 1950-ben a Szovjetunió feldolgozóiparában a több mint ezer munkást és alkalmazottat foglalkoztató vállalatokban összpontosult a feldolgozóipar munkásainak és alkalmazottainak 62%-a, s ezek a vállalatok szolgáltatták az egész ipari termelés 70%-át; az Egyesült Államok feldolgozóiparában viszont a háború utáni (1947. évi) összeírás adatai szerint az ezernél több munkást és alkalmazottat foglalkoztató vállalatok a munkások 32%-át összpontosították és az ipari termelés 34%-át szolgáltatták.

[1] *Sztálin.* A gazdasági vezetők feladatairól. Lásd *Sztálin* Művei. 13. köt. Szikra 1951. 36. old.

A termelés koncentrációjának előrehaladása a Szovjetunióban együtt jár az iparvállalatok specializálásával. Az ipari termelés *specializálása* azt jelenti, hogy a vállalatokat meghatározott termékfajtáknak, illetve azok egyes részeinek, alkatrészeinek előállítására, vagy a termék előállításához szükséges egyes műveletek elvégzésére összpontosítják. A Szovjetunióban a specializálás az egyes vállalatok közötti munkamegosztás előnyeinek tervszerű társadalmi kihasználását juttatja kifejezésre. A specializálás lehetővé teszi nagyteljesítményű berendezések alkalmazását, a szabványosítást és a futószalagrendszerű tömegtermelést, s mindez biztosítja a munka termelékenységének jelentős emelkedését.

A szocializmusban nagy arányokat ölt az iparvállalatok tervszerű *kooperálása,* vagyis az olyan vállalatok közötti állandó termelési kapcsolatok megszervezése, amelyek együttesen vesznek részt valamely termék előállításában, de egyébként gazdaságilag önállóak. A vállalatok kooperálását mindenekelőtt az egyes gazdasági körzeteken belül szervezik meg, hogy mentesítsék a közlekedést a nagy távolságra történő szállításoktól. A vállalatok tervszerű kooperálása fontos tényező a társadalmi munka termelékenységének emelése szempontjából.

Az ipar fejlődése és technikai felszerelésének felújítása együtt jár a munkásosztály növekedésével, s a munkások kulturális és műszaki színvonalának emelkedésével. A kapitalizmussal ellentétben, ahol a gépek bevezetésének rendszerint az a következménye, hogy a szakmunkások jelentős része fölöslegessé válik, a szocializmusban az új technika bevezetése a szakmunkások számának és arányának növekedésére, a szakképzetlen, egyszerű kézi munkát végző munkások számának és arányának csökkenésére vezet, s szakadatlanul nő a mérnökök és technikusok létszáma.

A Szovjetunióban hatalmas, technikailag fejlett *közlekedési* hálózatot teremtettek, aminek értékeléséhez tudni kell, hogy a közlekedés Marx meghatározása szerint az anyagi termelés negyedik ága (a kitermelőipar, a feldolgozóipar és a mezőgazdaság után). A közlekedés összeköti a népgazdaság különböző ágait és az ország gazdasági körzeteit, s fontos szerepet tölt be az anyagi javak termelése és elosztása folyamán.

A közlekedés szerepe megnövekszik a szocialista tervgazdaság idején, amely gyors ütemben fejlődik, s amelyet az egyes termelési ágak közötti sokoldalú kapcsolatok jellemeznek. Lenin a vasutak szerepéről szólva megállapította, hogy a vasút „szinte a legszemléletesebben fejezi ki a város és a falu, az ipar és a

mezőgazdaság közötti kapcsolatot, márpedig a szocializmus teljes mértékben ezen alapul"[1].

Az egész közlekedésnek (a vasúti, a vízi-, a gépkocsi- és a légiközlekedésnek) a társadalom kezében való összpontosítása megszüntette a közlekedés különféle ágainak a kapitalizmusra jellemző konkurrenciáját, s lehetővé tette ezek munkájának tervszerű egybehangolását. A Szovjetunióban országos viszonylatban *egységes közlekedési rendszer* jött létre, amely tervszerűen egyesíti a közlekedés valamennyi ágát.

A szocializmusban az egységes közlekedési rendszer a közlekedési technika legújabb vívmányain: a legújabb típusú és nagykapacitású gördülőállomány széleskörű bevezetésén, a be- és kirakodási munkák gépesítésén, a pályafenntartási munkák javításán stb. alapul.

A közlekedési állóalapok a Szovjetunióban 1913-tól 1953-ig 7,7-szeresükre növekedtek. 1953-ig, 1913-hoz viszonyítva, valamennyi közlekedési ág együttes teherforgalma 8-szorosára, ezen belül a vasutak teherforgalma 12-szeresére növekedett.

A szocialista mezőgazdaság. A korábban szétaprózott parasztgazdaság társadalmasítása, a kolhozok és szovhozok létrehozása lehetővé tette a gépek széleskörű alkalmazását, a fejlett agrotechnika alkalmazását a mezőgazdaságban, és biztosította a mezőgazdasági termelés fellendítéséhez szükséges feltételeket.

A Szovjetunió társadalmi tulajdonon alapuló *szocialista mezőgazdasága* a világ legfejlettebb és leggépesítettebb nagyüzemi mezőgazdasága, amely mezőgazdasági nagyüzemeket — kolhozokat, gép- és traktorállomásokat meg szovhozokat foglal magában.

A kolhozok méretei a kolhozparasztok közgyűlésein hozott egyesítési határozatok végrehajtása következtében 1950—1951-ben jelentősen megnövekedtek. 1954-ben az 1950. évi 254 000 helyett 93 000 kolhoz volt az országban. A kolhozok átlagos szántóterülete az egyesítés előtt 589 hektár volt, az egyesítés után viszont 1693 hektár.

A gép- és traktorállomások a kolhozok számára megteremtették a nagyüzemi gépi termelés anyagi-technikai bázisát. A gabona-, len-, gyapot- és cukorrépatermelő vidékeken és a városok környékén a szovjet állam a gép- és traktorállomások kiterjedt hálózatát hozta létre. Az állattenyésztés munkaigényes

[1] *Lenin.* Zárszó a soronlevő feladatokról mondott előadói beszédhez az ÖKVB 1918 április 29-i ülésén. Lásd *Lenin* Művei. 27. köt. Szikra 1952. 307—308. old.

folyamatainak gépesítésére szakosított állattenyésztési gépállomások, a talajszárításhoz, a rétek és legelők feljavításához szükséges munkák gépesítésére talajjavítási állomások létesültek. A villamosenergiának a kolhozok termelőmunkájába való bevezetésére villamostraktor-állomások alakulnak. Valamennyi gép- és traktorállomás megfelelő mezőgazdasági gépekkel és szakemberekkel rendelkezik, aszerint, hogy mit termelnek az egyes kolhozokban. 1954-ben a Szovjetunióban 9000 gép- és traktorállomás, valamint egyéb szakosított állomás állt a kolhozok rendelkezésére, amelyek biztosították a mezőgazdasági termelés valamennyi ágának messzemenő gépesítését.

A Szovjetunió mezőgazdaságában fontos szerepet töltenek be a nagy állami gazdaságok: a korszerű technikával felszerelt szovhozok. 1954-ben az országban körülbelül 5000 gabonatermelő, állattenyésztő (hús- és tejtermelő, sertés-, juh- és lótenyésztő), gyapottermesztő és egyéb szovhoz volt.

A szocialista ipar a legkorszerűbb technikával látta el a mezőgazdaságot. A földművelés sajátosságainak megfelelően a traktorvontatás alapján létrehozták a fő mezőgazdasági munkák: a szántás, a vetés, a sorközi művelés és a betakarítás elvégzéséhez szükséges gépek rendszerét.

1954-ben a Szovjetunió mezőgazdaságában 1 260 000 traktor (15 lóerős traktorokra átszámítva), 326 000 gabonakombájn, 370 000 tehergépkocsi és sok más mezőgazdasági gép volt. Ennek folytán jelentősen emelkedett a mezőgazdasági munkák gépesítésének színvonala.

A gépek bevezetése gyökeresen megváltoztatta a mezőgazdaság energetikai forrásainak összetételét. 1916-ban az igaerő a mezőgazdaság energetikai forrásainak 99,2%-át, a mechanikai hajtóerő pedig csak 0,8%-át képezte. 1940-ben az igaerő aránya 22%, a mechanikai hajtóerőé 78%, 1953 elején ennek megfelelően 9% illetve 91% (ezen belül a traktoroké 35%, a tehergépkocsiké 29%, a kombájnmotoroké 15%, az elektromos berendezéseké 3%, a másfajta hajtóerőké 9%) volt.

A mezőgazdaság szocialista átalakítása felszámolta a földművelés kezdetleges, évszázadok óta fennálló háromnyomásos rendszerét, és létrehozta a földművelés új, az egész világon a legfejlettebb rendszerét. E rendszer fő vonásai a következők: a legújabb technika és az élenjáró agronómiai tudomány vívmányainak széleskörű alkalmazása a mezőgazdasági termelésben, a takarmánynövények, a zöldségfélék és az ipari növények termesztésének nagyarányú fejlesztésével, helyes vetésforgók bevezetése, műtrágya és szerves trágya alkalmazása, a földek öntözése az aszályos vidékeken, a mocsarak lecsapolása stb.

A helyesen vezetett szocialista mezőgazdasági üzemek kiküszöbölik egyrészt a paraszti kisgazdaságra jellemző univer-

zális jellegű termelést, ami azt jelenti, hogy főleg saját fogyasztásra sokféle növényt termeszt, másrészt a tőkés gazdaságok egyoldalú fejlődését, amelyek rendszerint egy bizonyos növényre specializálják magukat (monokultúra). A szocialista mezőgazdasági üzemek *specializálása* abban nyilvánul meg, hogy az egyes körzetek természeti és gazdasági feltételeinek megfelelően tervszerű úton kiválasztják a fő üzemágakat, s ezek mellett kifejlesztik a melléküzemágakat. A specializálás tehát nem zárja ki, hanem éppenséggel feltételezi a *soküzemágú gazdaságnak* a fő üzemág és a melléküzemágak helyes összehangolása alapján történő fejlesztését. A nagyüzemi szocialista mezőgazdaság egyik fontos előnye abban áll, hogy a legtöbb lehetősége van a soküzemágú, komplex gazdaság kifejlesztésére, amelyben messzemenően hasznosítják a földet és a munkaerőt.

A kolhozok egyesítése és a mezőgazdasági termelés új technikával való ellátása mellett egyidejűleg olyan *új káderekét* képeznek a mezőgazdasági termelés számára, akik elsajátították a korszerű, élenjáró technika kezelését, és agronómiai ismeretekkel rendelkeznek. Az agronómiai tudomány vívmányai a történelem során először a Szovjetunióban váltak a parasztság nagy tömegeinek közkincsévé. Az új technika tömeges bevezetése a gépesített mezőgazdasági munkával összefüggő új szakmákat hívott életre: traktorosokra, kombájnvezetőkre, gépkocsivezetőkre, gépészekre, cséplőgép-, lennyűvőgép-, gyapotszedőgép-kezelőkre stb. volt szükség. A kolhozrend a termelés szakképzett vezetőinek és szervezőinek százezreit nevelte ki: kolhozelnököket, brigádvezetőket, agronómusokat és zootechnikusokat, tenyésztelep-vezetőket és másokat.

Ilyenformán a mezőgazdaság szocialista újjáalakítása létrehozta mindazokat a feltételeket, amelyek a szántóföldi növények terméshozamának és az állattenyésztés hozamának állandó emeléséhez, a mezőgazdasági termelés szakadatlan növeléséhez szükségesek.

A technikai haladás útjai a szocializmusban. A szocializmusban a technikai haladás fő útjai a következők: a termelés gépesítése és automatizálása, a népgazdaság villamosítása, a vegyi eljárások messzemenő alkalmazása a termelésben.

A *gépesítés* annyit jelent, hogy a kézi munkát gépek segítségével végzett munka váltja fel. A munkafolyamatok következetes gépesítése a szocializmusban gazdasági szükségszerűség. A szocialista termelés szakadatlan és gyors növekedése csak a technika állandó tökéletesítése és a munkafolyamatok sokoldalú gépesítése útján biztosítható. A munkafolyamatok gépe-

sítése az a *döntő* erő, amely nélkül lehetetlen biztosítani a termelésnek a szocializmusra jellemző gyors ütemét és hatalmas méreteit.

A Szovjetunióban a népgazdaság valamennyi ágában következetesen megvalósul a termelési folyamatok és a legmunkaigényesebb műveletek gépesítése. A szocialista termelés gépesítése a legtökéletesebb új gépek és mechanizmusok, s a legkorszerűbb technológiai folyamatok bevezetése révén történik.

A Szovjetunió iparában a termelés gépesítése olyan színvonalat ért el, amelyre a kapitalizmusban nincs példa. A szénbányászatban, ahol a forradalom előtt csak a nehéz kézi munkát ismerték, a réselőgépek, az elektromos szállítóeszközök és a rakodógépezetek széleskörű bevezetése alapján végrehajtott gépesítés már 1940-ben a következő színvonalat érte el: réselés és fejtés 94,8%, a szén elszállítása a fejtés helyéről 90,4%, a szén földalatti szállítása 58,4%, a vasúti kocsikba való berakás 86,5%. A háború utáni időszakban teljesen befejeződött a gépesítés a réselés, a fejtés, a szénnek a fejtés helyéről való elszállítása, földalatti szállítása és a vasúti kocsikba való berakása terén. Nagy sikereket értek el más iparágak gépesítése terén is. Így például a vízierőművek építésénél a szovjet technika olyan kimagasló alkotásait alkalmazzák, mint a nagyteljesítményű új ekszkavátorok, bulldozerek, földszivattyúk és mások. Az Urali Gépgyár tizennégy köbméteres lépegető ekszkavátora évenként több mint 2,5 millió köbméter földet mozgat meg, s ezzel 7000 munkás fizikai munkáját helyettesíti.

A kolhozokban 1953-ban csaknem az egész szántást gépesítették; az ősziek vetésének gépesítése elérte a 93%-ot, a tavasziaké a 83%-ot; majdnem teljesen gépesítve van a gyapot, a cukorrépa és más ipari növények vetése; a kalászosok vetésterületének 77%-áról kombájnokkal takarították be a termést. A kolhozokban befejezés előtt áll a fő mezei munkák gépesítése. A szovhozokban már majdnem teljesen gépesítették a fő mezőgazdasági munkákat. Nagy arányokban bontakozik ki a munkaigényes műveletek gépesítése az állattenyésztés, a zöldségtermesztés, a kertészet, a szállítás, a mezőgazdasági termékek be- és kirakása terén, valamint az öntözésnek és a mocsaras területek lecsapolásának gépesítése.

A háború utáni időszakban a szovjet gépipar évente 600—700 nagyteljesítményű új géptípust konstruál, és kezd gyártani. A gépipar 1940-ben 84 féle, 1950-ben pedig már 222 féle mezőgazdasági gépet és szerszámot állított elő. A termelésben széles körben alkalmazzák a nagy gazdasági eredménnyel járó új módszereket: a gyorsvágást, kovácsolás helyett a sajtolást, az alkatrészek nagyfeszültségű árammal történő edzését, az alkatrészek gépi formálását stb.

A szocializmusban egyre nagyobb fejlődést ér el a komplex gépesítés. A *komplex gépesítés* a termelési folyamat valamennyi egymással összefüggő műveletének, tehát mind a fő, mind pedig a kisegítő műveleteknek a gépesítését jelenti, s az egymást kölcsönösen kiegészítő gépek rendszerén alapul. A komplex gépesítés kiküszöböli a termelés gépesítésében mutatkozó hézagokat. A komplex gépesítés nyomán *egységes egészet alkotó*

géprendszer jön létre, amely az egész termelési folyamatot felöleli.

Így például a szénbányászatban a komplex gépesítés feladatát a szovjet konstruktőrök által megalkotott szénkombájn alkalmazása útján valósítják meg, amely maga végzi el a réselést, a fejtést és a szén továbbítását a fejtés helyéről, s amely világviszonylatban a technika új vívmánya. A ducolás gépesítése lehetővé teszi a szénkitermelés komplex gépesítésének befejezését.

A gépesítés legmagasabb foka a termelés *automatizálása*, vagyis önszabályozás alapján működő automatagépek alkalmazása. Az automatizálással a legszorosabban összefügg a *telemechanika*, vagyis a gépezetek munkájának távirányítása és távellenőrzése (távvezérlése). Olyan esetekben, amikor a termelési folyamat egészét felölelő gépek egész rendszere az önszabályozás alapján működik, *automata-géprendszerről* beszélünk. Az automata-géprendszer a nyersanyag késztermékké való feldolgozásának valamennyi termelési folyamatát elvégzi; a dolgozónak csak ellenőriznie kell a gépek munkáját.

A Szovjetunió kohászati üzemeiben már 1951-ben az egész nyersvastermelés 95%-át önműködő hőszabályozóval felszerelt nagyolvasztókban, az egész acéltermelés 87%-át pedig a kemence hőfokát önműködően szabályozó készülékkel ellátott martinkemencékben állították elő. A gépgyártásban évről évre növekszik az automata és félautomata fémmegmunkáló szerszámgépek, a kovácsoló és sajtolóautomaták, valamint az automatikus ellenőrző és mérőberendezések száma. Az automata berendezéseket messzemenően alkalmazzák a vegyiiparban, a papíriparban, az ásványolaj feldolgozó iparban és más iparágakban. A Szovjetunióban automata-géprendszerek automata-gépsorok és egyéb gépezetek formájában, vagy pedig egyes automatizált üzemek formájában léteznek.

A szocializmusban a termelés messzemenő gépesítése a termelékenység gyors emelkedésének alapjául szolgál, s egyre közelebb hozza egymáshoz a fizikai és a szellemi munkát.

A gazdaság valamennyi ágának a nagyüzemi gépi termelés alapján történő átalakítása és a termelési folyamatok következetes gépesítése szorosan összefügg a *villamosítással*. A villamosság a korszerű nagyüzemi termelés technikai alapja.

A szocializmus biztosítja a villamosság tervszerű alkalmazását a népgazdaság valamennyi ágában. A szocializmusban a villamosítást a következők jellemzik: először, a villamosenergia-termelés központosítása és a termelő egységeknek nagy villamoserőművekben való koncentrálása, az egyes erőműveket nagykapacitású kerületi, illetve kerületközi rendszerekbe egyesítő magasfeszültségű vezetékek gyors kiépítése — az egész országra kiterjedő egységes, magasfeszültségű hálózat létrehozásának perspektívájával; másodszor, vízierőművek építése minél szé-

sebb alapon, és az egész villamosenergia-termelésben való részesedésük állandó növelése, ami igen fontos eszköz az ország energetikai mérlegének megjavítása szempontjából; harmadszor, a nagyvárosok és az ipari központok távfűtésének fejlesztése, a gyengébb minőségű és helyi fűtőanyagfajták felhasználásával.

Az ipar villamosítása megváltoztatja az üzemek arculatát. A bonyolult transzmissziós szerkezettel működő központi hajtóerő helyett csaknem minden vállalatnál bevezetik az egyedi elektromos meghajtást. A munkagépek villamos meghajtásra való átállítása energetikai alapot jelent a termelés komplex gépesítése és automatizálása számára. A villamosság alkalmazása nyomán új iparágak keletkeztek (elektromos vas- és fémkohászat, elektrokémia) és új fémmegmunkálási módszerek jöttek létre.

A Szovjetunió további villamosítása szempontjából nagy jelentősége van azoknak a vízierőműveknek, amelyek az ötödik ötéves terv keretében épülnek a Volgán, a Dnyeperen, a Donon és más folyókon. Ezek közül egyik-másik a világ legnagyobb vízierőművei közé tartozik. Felépítésük biztosítja az olcsó villamosenergia hatalmas méretekben való termelésével, a mezőgazdaság és a közlekedés messzemenő villamosításával, a sok villamosenergiát igénylő új iparágak létrehozásával, a hajózás megjavításával stb. összefüggő problémák teljes megoldását.

Az ipar villamosítása tekintetében a Szovjetunió már a második ötéves terv végén az első helyet foglalta el a világon. 1952-ig az ipar villamosenergia fogyasztása 1940-hez képest 1,8-szeresére emelkedett. A háború utáni időszakban a villamosságot fokozott ütemben kezdték bevezetni a mezőgazdaságban. 1954 elején a falusi villanytelepek kapacitása ötszöröse volt az 1940. évinek; a kolhozok 30%-a használt villamosenergiát. A cséplés, továbbá az állattenyésztéssel összefüggő egész sor művelet (a takarmányelőkészítés, vízellátás, fejés, gyapjúnyírás stb.) gépesítése sok kolhozban és szovhozban a villamosenergia alkalmazása alapján megy végbe. A hatalmas vízierőművek vidékén a villamosságot nagy arányokban vezetik be a mezőgazdaságba (villamosszántás stb.).

Napjaink technikai haladása a *vegyiipar* egyre hatalmasabb arányú fejlődésében és a vegyi eljárások egyre szélesebbkörű alkalmazásában is kifejezésre jut. A vegyi eljárások alkalmazása biztosítja a termelési folyamatok meggyorsítását, a nyersanyag lehető legteljesebb kihasználását, s új nyersanyag- és anyagfajták létrehozását teszi lehetővé. A Szovjetunióban a vegyiipar az egész népgazdaság technikai fejlődésének fontos tényezőjévé vált. A korszerű vegyi termelési folyamatok rendszerint automatizáltak, zárt készülék-rendszerben önműködően ellenőrzött és szabályozott, megszakítás nélküli folyamatként

mennek végbe, az ember közvetlen beavatkozása nélkül. A vegyi eljárások alkalmazása igen fontos feltétele annak, hogy emelni lehessen a szántóföldi növények terméshozamát. A fogyasztási cikkek bőségének megteremtése szorosan összefügg a vegyi eljárások messzemenő alkalmazásával a mezőgazdaság terén.

A szocializmus anyagi-termelési bázisának fejlődése az élenjáró szovjet tudomány vívmányaira támaszkodik, amely sikeresen oldja meg a fejlett technika további tökéletesítésével és a termelésbe való következetes bevezetésével kapcsolatos óriási feladatokat. A szovjet technika vezető helyet foglal el az új technikai problémák egész sorának megoldásában, a termelés különböző ágai számára szükséges új gépek és készülékek tervezésében. A szovjet konstruktőröket illeti meg az elsőbbség az olyan gépek megalkotása terén, mint a bányakombájn, a különféle mezőgazdasági gépek (burgonyaültető és burgonyaszedő gépek, lenarató kombájn, cukorrépakombájn), az újfajta korszerű energetikai berendezések (nagynyomású egyenáramlású kazán, a világ legnagyobb vízturbinái), a nagyteljesítményű építőipari gépezetek, az újtípusú fémforgácsoló esztergapadok stb.

A szocialista termelés területi elhelyezése. A szocializmus viszonyai között a *termelés* új területi *elhelyezése,* az egyes termelési ágak és az ország egyes vidékei közötti kapcsolatok új rendszere alakul ki.

A burzsoá társadalomban a profithajhászás és a konkurrencia következtében a termelés területi elhelyezése egyenlőtlen és ésszerűtlen. Az ipar spontán módon összpontosul néhány központban, ugyanakkor pedig óriási területek, különösen a gyarmatokon, ipari elmaradottságra vannak kárhoztatva. A szocializmusban a termelés területi elhelyezése tervszerűen, a társadalmi munka termelékenységének emelése, a szocialista állam erősítése és a nép jólétének növelése érdekében történik.

A szocializmusban a termelés területi elhelyezése az alábbi elveken alapul.

Először, a termelést egészen közel kell vinni a nyersanyagforrásokhoz, valamint az ipari és mezőgazdasági termékek fogyasztási területeihez. Lenin az ipar újjászervezésére és az ország általános gazdasági fellendítésére irányuló terv alapjainak körvonalazása során megállapította:

„Ennek a tervnek a következőket kell tartalmaznia:

Oroszország iparát ésszerűen kell *elhelyezni* a nyersanyag közelsége szempontjából és abból a szempontból, hogy minél kevesebb munka vesszen kárba a nyersanyag-megmunkálásról a félkészgyártmányok megmunkálásának valamennyi későbbi,

egészen a késztermék előállításáig terjedő szakaszára való áttérés során"[1].

Az ipar ilyen alapon történő elhelyezése lehetővé teszi a természeti erőforrások jobb kihasználását és az ésszerűtlen szállítások kiküszöbölését, ami egyrészt jelentős munkamennyiség megtakarítását teszi lehetővé az egész társadalom viszonylatában, másrészt biztosítja a szocialista termelés fejlődési ütemének meggyorsítását.

Másodszor, fel kell számolni a népek tényleges gazdasági egyenlőtlenségét, gyors ütemben fel kell lendíteni a korábban elmaradott nemzetiségi vidékek gazdaságát, ami a népek közötti barátság és együttműködés bensőségesebbé tételének anyagi alapja.

Harmadszor, meg kell valósítani az egyes gazdasági körzetek közötti tervszerű területi munkamegosztást, s ezt egybe kell kapcsolni e körzetek gazdaságának minden egyes körzet természeti feltételeit, valamint az egyes iparcikkek és mezőgazdasági termékek termelésének gazdasági célszerűségét figyelembe vevő komplex fejlesztésével. A gazdasági körzetek gazdaságának az egyes körzetek fűtőanyagban, építőanyagban, könnyűipari tömegcikkekben és élelmiszerben mutatkozó szükségleteit figyelembe vevő komplex fejlesztése csökkenti a fölösleges távoli és egyéb ésszerűtlen szállításokat, s elősegíti a helyi nyersanyagforrások hasznosítását.

Negyedszer, tervszerűen kell elhelyezni az ipart az ország területén, ami biztosítja új városok és ipari központok keletkezését a korábban elmaradott agrárkörzetekben, közelebb viszi az ipart a mezőgazdasághoz. Ez előmozdítja a város és falu közötti lényeges különbség megszüntetését.

Ötödször, erősíteni kell a szocializmus országának védelmi képességét. Az ellenséges kapitalista környezet szükségessé teszi számos iparág különösen gyors fejlesztését az országnak a határtól távol fekvő körzeteiben.

A felsorolt elvek megvalósítása nyomán a Szovjetunióban felszámolták a termelés elhelyezése tekintetében a kapitalizmustól örökölt egyenlőtlenséget.

Az ipar közelebb vitele a nyersanyagforrásokhoz mindenekelőtt abban mutatkozott meg, hogy fokozott ütemben fejlesztették az ország keleti körzeteit, új fűtőanyag- és kohászati bázisokat, új gépipari és könnyűipari központokat létesítettek az Uralban, Nyugat-Szibériában, Közép-Ázsiában és Kazah-

[1] *Lenin.* A tudományos-technikai munkák tervének vázlata. Lásd *Lenin* Művei. 27. köt. Szikra 1952. 319. old.

sztánban. Az újonnan létesített ipari központok gazdasági és kulturális központokká váltak, amelyek átalakítják e körzetek és területek egész arculatát. Az a körülmény, hogy az ország keleti részén hatalmas ipari bázis létesült, egyik igen fontos tényezője volt a Szovjetunió győzelmének a Nagy Honvédő Háborúban.

A Volgavidék, az Ural, Szibéria, a Távol-Kelet, Kazahsztán és Közép-Ázsia ipari össztermelése 1953-ban több mint 3,5-szerese volt az 1940. évinek. 1953-ban ezek a körzetek szolgáltatták a Szovjetunió egész ipari termelésének körülbelül egyharmadát, az acél, a hengerelt termékek és ásványolaj egész mennyiségének több mint a felét, az egész szénmennyiségnek csaknem a felét, a villamosenergiának több mint a 40%-át. Megnövekedett ezekben a körzetekben a fogyasztási cikkek termelése is. A könnyűipar, s ezen belül az élelmiszeripar különböző ágainak termelése 1953-ig 1937-hez képest 2,2-szeresére, 1940-hez képest pedig több mint másfélszeresére növekedett.

Az Üzbég, a Kazah, a Kirgiz, a Turkmen és a Tadzsik Szovjet Köztársaságban, amelyek lakossága körülbelül 17 millió, 1953-ban négy és félszer annyi villamosenergiát termeltek, mint a Szovjetunióval szomszédos, összesen 130 millió lakost számláló keleti országokban — Törökországban, Iránban, Afganisztánban és Pakisztánban együttvéve.

A mezőgazdaság technikai ellátottságát tekintve ezek a köztársaságok túlszárnyalják a kapitalista Európa számos fejlett országát.

A szocialista iparnak több, korábban iparral nem rendelkező gazdasági körzetben való kifejlesztése azzal az eredménnyel járt, hogy a területek ipari és agrárterületek szerinti régi megoszlása lényegében kiküszöbölődött. A Szovjetunió mezőgazdasági termelésének területi elhelyezésében fontos eltolódások következtek be, amelyek arról tanúskodnak, hogy a korábban, a forradalom előtti Oroszország mezőgazdaságában megvalósított egyoldalú specializálás felszámolása sikerre vezet. A Szovjetunió keleti körzeteiben hatalmas gabonabázis, a nem feketeföldű övezetben új búzatermelő bázis jött létre, a szántóföldi növények termőterülete messzire kitolódott észak felé, a városok és az ipari központok körül élelmiszerbázisok létesültek.

A termelés szocialista területi elhelyezése az ország gazdasági körzetesítésére támaszkodik. A *gazdasági körzetesítés* azt jelenti, hogy az ország egész területét tervszerűen nagy körzetekre osztják, e körzetek gazdasági és természeti sajátosságainak megfelelően.

A termelés szocialista területi elhelyezése biztosítja az ország természeti kincseinek és munkaerőforrásainak lehető legjobb hasznosítását, s ilyenformán fontos feltétel a társadalmi munka termelékenységének emelkedése, a termelés fejlődési ütemének meggyorsulása, a Szovjetunió gazdasági erősödése szempontjából.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A szocializmus anyagi-termelési bázisa a népgazdaság valamennyi ágát felölelő nagyüzemi gépi termelés. A szocializmusban a gép a munkások és a parasztok munkájának gazdaságos felhasználását és megkönnyítését, a nép jólétének növelését szolgálja. A Szovjetunió szocialista ipara a világ legkoncentráltabb, technikailag legfejlettebb és országos méretekben legcentralizáltabb ipara, amely bázisul szolgál valamennyi gazdasági ág fejlődése számára. A szocialista mezőgazdaság a világ legfejlettebb és leggépesítettebb nagyüzemi mezőgazdasága, amely egyre növekvő mennyiségű élelmiszert és ipari nyersanyagot szolgáltat.

2. A szocializmus anyagi-termelési bázisa a korszerű, élenjáró tudomány és technika legújabb vívmányaira támaszkodik. A szocializmus felszámolta az egyes termelési ágak és termelési folyamatok között a gépi technika alkalmazása tekintetében régebben fennállott, s a kapitalizmusra jellemző egyenlőtlenséget, és a népgazdaság minden ágában biztosította az új technika bevezetését. A szocializmusban a technikai haladás fő útja a termelés gépesítése és automatizálása, a népgazdaság villamosítása és a vegyi eljárások messzemenő alkalmazása.

3. A szocializmus biztosította a termelés tervszerű és ésszerű területi elhelyezését, közelebb vitte a termelést a nyersanyagforrásokhoz és a fogyasztási területekhez, biztosította a nemzetiségi vidékek gazdasági elmaradottságának megszüntetését, s az ipart közelebb vitte a mezőgazdasághoz. A termelés szocialista területi elhelyezése lehetővé teszi a természeti kincsek és a munkaerőforrások célszerű hasznosítását, óriási megtakarításokat eredményez a nyersanyag és a termékek szállítási költségei terén, s fontos tényező a szocialista termelés fejlődésének meggyorsulása és az ország védelmi képességének erősödése szempontjából.

XXVII. FEJEZET

A TERMELŐESZKÖZÖK TÁRSADALMI TULAJDONA A SZOCIALISTA TERMELÉSI VISZONYOK ALAPJA

A népgazdaság szocialista rendszere és a szocialista tulajdon. A szocialista társadalom gazdasági alapja — a népgazdaság szocialista rendszere és a termelőeszközök szocialista tulajdona. A népgazdaság szocialista rendszere és a termelőeszközök szocialista tulajdona a tőkés gazdasági rendszer felszámolása, a termelőeszközök magántulajdonának, az ember ember által való kizsákmányolásának megszüntetése nyomán valósult meg.

Marx és Engels annak, a kapitalizmus védelmezői által terjesztett koholmánynak leleplezése során, amely szerint a tudományos kommunizmus programja általában a tulajdon megszüntetését követeli, a következőket írták: „A kommunizmust nem az jellemzi, hogy általában meg akarja szüntetni a tulajdont, hanem az, hogy a polgári tulajdont akarja megszüntetni"[1]. Egyetlen társadalom sem képzelhető el egy bizonyos, történelmileg meghatározott tulajdonforma uralma nélkül. A proletárforradalom megszünteti a termelőeszközök magántulajdonát, s ennek uralmát a termelőeszközök szocialista tulajdonának uralmával váltja fel.

A szocializmusban a termelőeszköz már nem tőke, vagyis nem a kizsákmányolás eszköze. A szocialista társadalomban nincsenek olyan osztályok, amelyek monopolisztikusan birtokolják a termelőeszközöket, s nincsenek olyan osztályok sem, amelyek meg vannak fosztva a termelőeszközök tulajdonától. A szocializmusban a termelőeszközök *társadalmi tulajdont* képeznek. A termelési folyamat tényezői — a munkaerő és a termelőeszközök, itt új alapon egyesülnek. Ez az alap a városokban és a falvakban egyaránt megvalósult nagyüzemi szocialista termelés. A szocializmusban, minthogy a termelőeszköz többé nem tőke, a felhalmozott munka nem oszlik állandó és változó tőkére. A társadalom által felhalmozott munka egész tömege, vagyis a termelőeszközöknek és fogyasztási cikkeknek a termelés folytatása céljából a társadalom rendelkezésére álló egész tömege a nép érdekeit szolgálja, és nem lehet kizsákmányolás eszköze. „A polgári társadalomban az eleven munka csak eszköz a felhalmozott munka gyarapítására. A kommunista tár-

[1] *Marx—Engels.* A Kommunista Párt Kiáltványa. Lásd *Marx—Engels.* Válogatott művek. 1. köt. Szikra 1949. 23. old.

sadalomban a felhalmozott munka csak eszköz a munkások életfolyamatának kitágítására, gazdagítására, fejlesztésére"[1].

A szocializmus körülményei között a társadalmi tulajdon osztatlanul uralkodik a népgazdaság minden területén. A Szovjetunióban 1950-ben a termelőeszközök 99,4%-a szocialista tulajdonban volt. A társadalmi tulajdon osztatlan uralmának megvalósulásával végleg lelepleződött a burzsoázia ideológusainak az a hazug elmélete, hogy a tőkés magántulajdon örökkévaló és megingathatatlan.

A termelőeszközök társadalmi tulajdonba vétele és a kizsákmányolás minden néven nevezendő formájának megszüntetése a népgazdaság új, szocialista rendszerének valóra válását jelentette.

A népgazdaság szocialista rendszere alapjában különbözik a gazdaság kapitalista rendszerétől, és döntő előnyökkel rendelkezik a tőkés gazdasági rendszerrel szemben.

1. A népgazdaság szocialista rendszerének feltételei között a termelőeszközök társadalmi tulajdonban, vagyis a szocialista állam vagy a kolhozok és más szövetkezetek által képviselt dolgozók tulajdonában vannak, s ennek folytán a munka termékei ugyancsak a dolgozók tulajdonát képezik; a tőkés gazdasági rendszer feltételei között a termelőeszközök a kapitalisták és földbirtokosok magántulajdonában vannak, s ennek folytán a munka termékei ugyancsak a kapitalisták és földbirtokosok tulajdonát képezik.

2. A népgazdaság szocialista rendszere azt jelenti, hogy megszűnt az embernek ember által való kizsákmányolása, s a termelés célja az egész társadalom növekvő anyagi és kulturális szükségleteinek maximális kielégítése; a tőkés termelés célja a maximális tőkés profit biztosítása a dolgozók kizsákmányolása, tönkretétele és leigázása útján.

3. A szocialista termelés tervszerűen fejlődik; a dolgozók anyagi jólétének szakadatlan emelkedése, vásárlóképességük szüntelen növekedése — egyre nagyobb mértékben ösztönöz a termelés bővítésére, s egyszersmind megbízható garancia a túltermelési válságokkal és a munkanélküliséggel szemben; a tőkés termelés spontán módon fejlődik, a termelés növelésének útjában áll a tömegek proletárhelyzete és a dolgozók vásárlóképességének viszonylagos csökkenése, akiknek fogyasztását a tőke igen alacsony színvonalra korlátozza, s ez a körülmény elkerül-

[1] *Marx—Engels.* A Kommunista Párt Kiáltványa. Lásd *Marx—Engels.* Válogatott művek. 1. köt. Szikra 1949. 24—25. old.

hetetlenül túltermelési válságokat idéz elő, a munkanélküliség és a tömegnyomor növekedését vonja maga után.

4. A szocializmusban minden egyes dolgozó munkájának mennyisége és minősége szerint részesül az anyagi javakban, s a nemzeti jövedelem elosztása a dolgozók jólétének rendszeres emelése, a városokban és falvakban folyó szocialista termelés bővítése, a társadalmi vagyon gyarapítása érdekében valósul meg; a kapitalizmusban a nemzeti jövedelem elosztása a kizsákmányoló osztályok és nagyszámú élősdi kiszolgálójuk meggazdagodása érdekében történik.

5. A szocialista rendben az államhatalom a város és a falu dolgozóinak kezében van, a munkások, parasztok és értelmiségiek a kommunizmus aktív építői, maguknak, az egész társadalom javára dolgoznak; a tőkés gazdasági rendszer azt jelenti, hogy a társadalomban a hatalom a kapitalisták kezében van, akik ezt a hatalmat a vagyonos osztályoknak megfelelő és előnyös rend fenntartására használják fel, a proletariátus és a parasztság dolgozó tömegei pedig olyan osztályokat alkotnak, amelyeket kizsákmányolnak, s amelyek kénytelenek a kapitalistáknak és a földbirtokosoknak dolgozni.

A társadalmi tulajdon a szocialista rend alapja, a haza gazdagságának és hatalmának forrása, valamennyi dolgozó jómódú és kulturált életének forrása. A társadalmi tulajdon szent és sérthetetlen. A Szovjetunió Alkotmánya a szovjet társadalom minden polgárát arra kötelezi, hogy óvja és gyarapítsa a társadalmi tulajdont. Azok, akik vétenek a szocialista tulajdon ellen, a nép ellenségei, és elnyerik a törvény szerint kijáró büntetésüket.

A szocialista tulajdon két formája. A kommunizmus első fokán a szocialista társadalmi tulajdonnak két formája van: 1. az állami tulajdon és 2. a szövetkezeti-kolhoztulajdon. A *szocialista állami tulajdon* a munkások és parasztok szocialista állama által képviselt egész szovjet nép tulajdona. A szocialista *szövetkezeti-kolhoztulajdon* az egyes kolhozok és más szövetkezetek tulajdona.

A szocialista tulajdon két formájának *a szocialista üzemek két formája* felel meg: 1. az állami vállalatok (gyárak, szovhozok, gép- és traktorállomások stb.) és 2. a szövetkezeti (kollektív) gazdaságok, illetve üzemek (kolhozok, kisipari termelőszövetkezetek, fogyasztási szövetkezetek).

A szocialista tulajdon két formáját azok a történelmi feltételek teszik szükségessé, amelyek között a proletárforradalom és a kommunizmus felépítése végbemegy. A munkásosztály az államhatalom meghódítása után a magántulajdon történelmileg

kialakult különféle formáit találja maga előtt: egyrészt az idegen munka kizsákmányolásán alapuló nagytőkés tulajdont, másrészt a parasztok, háziiparosok és kisiparosok saját munkán alapuló kismagántulajdonát. A szocialista forradalom a nagytőkés tulajdont kisajátítja, és a szocialista állam kezébe adja. Így keletkezik a szocialista állami tulajdon (köztulajdon). Ugyanakkor a parasztok, háziiparosok és kisiparosok kisajátítását a tudományos kommunizmus programja ellenséges és bűnös módszernek minősíti, és mint ilyet, elveti. A kis- és középárutermelők önkéntesen termelőszövetkezetekbe, azaz kolhozokba és kisipari szövetkezetekbe tömörülnek — s a tulajdonukban levő legfontosabb termelőeszközöket a szövetkezeti elv alapján beadják a szövetkezetbe, közös tulajdonná változtatják. Így keletkezik a szövetkezeti-kolhoztulajdon.

Eszerint a társadalmi tulajdon két formája objektív szükségszerűség, s azoknak az utaknak a sajátosságát juttatja kifejezésre, amelyeken a munkásosztály és a parasztság eljut a szocializmushoz, majd a kommunizmushoz.

„A Szovjetunió mindkét osztálya a szocializmust építi, része a szocialista gazdasági rendszernek. De ugyanakkor, amikor a szocialista gazdaság egységes, általános rendszerébe tartoznak, a munkásosztályt a szocialista állami tulajdonhoz (a köztulajdonhoz) kapcsolja munkája, a kolhozparasztságot pedig a szövetkezeti-kolhoztulajdonhoz, amellyel az egyes kolhozok és kolhoz-szövetkezeti egyesülések rendelkeznek. Az említett osztályok helyzetében mutatkozó különbségeket éppen ez, tudniillik az a körülmény határozza meg, hogy a szocialista tulajdon különböző formáival vannak kapcsolatban. Ugyancsak ez határozza meg további fejlődésük útjainak bizonyos különbözőségét is.

Fejlődésükben az a közös, hogy mindkét osztály a kommunizmus irányában fejlődik"[1].

Állami tulajdonban vannak a Szovjetunióban: a föld, a természeti kincsek, a vizek, az erdők, a gyárak, a bányák, a vasúti, vízi- és légiközlekedés, a bankok, a hírközlés, az állam által létesített mezőgazdasági nagyüzemek (szovhozok, gép- és traktorállomások stb.), az állami kereskedelmi és begyűjtési vállalatok, továbbá a közművek, s a városokban és ipari központokban a lakóházak zöme.

A Szovjetunió területe a földkerekség egyhatoda — 22,4 millió négyzetkilométer. E területnek csaknem egynegyede, több mint 600 millió

[1] *V. M. Molotov.* A szocializmus alkotmánya. Lásd *Molotov.* Cikkek és beszédek. 1937. 267. old. (oroszul).

hektár — *mezőgazdasági földterület*, csaknem egyharmada, 700 millió hektár — *erdőborította* terület.

A Szovjetunió a *hasznos ásványok* készletei tekintetében a világ leggazdagabb országa. A szocialista gazdasági rendszer olyan kincseket tárt fel, amelyekhez a cári Oroszországban hozzá sem nyultak. A Mengyelejev rendszer 92 eleme közül a cári Oroszországban 20-at termeltek ki, a Szovjetunióban ez a szám több mint 80-ra emelkedett. A vasérc, ásványolaj, kálisó, apatit, tőzeg és számos más fontos hasznos asvány készleteit tekintve a Szovjetunió világviszonylatban az első helyen, a szénkészletet tekintve pedig a másodikon áll.

Köztulajdonban vannak: a mintegy 200 000 állami *ipar*vállalat, az egész *vasúti* hálózat, a *víziközlekedési* vállalatok és az állami mezőgazdasági üzemek: körülbelül 5000 nagy *szovhoz*, 9000 *gép- és traktorállomás*, a mezőgazdasági melléküzemágakhoz tartozó vállalatok ezrei.

Köztulajdonban van a sokezer állami *kereskedelmi vállalat*. Az állam rendelkezik a nagyszámú *tudományos és kulturális intézménnyel*.

A gyárak, a közlekedés stb. államosítása nyomán létrejött szocialista állami tulajdont a szovjet nép munkája a szocialista építés évei alatt óriási mértékben gyarapította. Így például az ipar termelési alapjai 1953-ig 1913-hoz képest 22-szeresükre növekedtek.

A szocialista állami tulajdon alapjában különbözik a tőkés állami tulajdontól. Amikor egyes üzemek, sőt egész gazdasági ágak a burzsoá állam tulajdonába kerülnek, jellegük társadalmi szempontból nézve nem változik meg. A burzsoá állam a monopoltőke érdekeit képviseli, s olyan erőszakszervezet a monopoltőke kezében, amelynek segítségével a vagyonos kisebbség elnyomja a dolgozó többséget. Éppen ezért az államkapitalista üzemek olyan üzemek, amelyekben az egész burzsoá osztály közösen zsákmányolja ki a dolgozókat, s amelyek idegen, leigázó erőként állnak szemben a néppel.

A szocialista társadalomban a munkásosztály tartja kezében a hatalmat. A munkásosztály birtokolja az egész néppel együtt az állami termelőeszközöket. A szocialista üzemekben alkalmazott munkaerő nem áru, mivel a munkásosztály, a termelőeszközök birtokosa, nem alkalmazhatja bérmunkára önmagát, és nem adhatja el önmagának a munkaerejét. Ennek folytán a szocialista állami üzemekben még a lehetősége is ki van zárva annak, hogy ember az embert kizsákmányolja.

A szocialista társadalomban az állami tulajdon a tulajdon uralkodó formája: a Szovjetunió termelési alapjainak körülbelül 91%-át öleli fel. Ily módon a Szovjetunió gazdagságának túlnyomó része, az anyagi jólét növekedésének, a kultúra gyarapodásának legfontosabb forrásai az egész nép birtokában vannak.

Szövetkezeti-kolhoztulajdonban vannak a Szovjetunióban: a kolhozok és más szövetkezetek közös üzemei, s ezek egész élő és holt felszerelése, a kolhozok és más szövetkezetek által előállított termékek, továbbá közös épületeik. A kolhozok és

más szövetkezeti üzemek köztulajdonban levő földön dolgoznak. A gép- és traktorállomásokon összpontosított, s a kolhozok valamennyi fő munkájánál felhasznált nagyszámú korszerű gép szintén az egész nép tulajdona.

Szövetkezeti-kolhoztulajdont képez mindenekelőtt a 93 000 *kolhoz* vagyona: valamennyi kolhozépület, a száz- meg százezer tenyésztelep, a közös igaerő, a mezőgazdasági felszerelés, a kolhozokhoz tartozó kulturális és szociális intézmények (klubok, olvasótermek, bölcsődék, falusi laboratóriumok stb.) kiterjedt hálózata. A szocialista építés során a közös kolhoztulajdon óriási mértékben gyarapodott. 1940-től 1953-ig a kolhozok oszthatatlan alapjai 2,5-szeresükre növekedtek.

A szocialista társadalomban az ipari termelés szövetkezeti formája a *kisipari termelőszövetkezetek* formájában létezik. A kisipari szövetkezetek feladata főleg a közszükségleti cikkek termelésének fejlesztése, elsősorban a helyi nyersanyagforrások hasznosításával. A kisipari szövetkezetek által igénybevett termelőeszközök és az általuk előállított termékek a szövetkezet tulajdonát képezik. A kisipari szövetkezetek hálózatához a Szovjetunióban 1953-ban körülbelül 16 000 különféle kisipari termelőszövetkezet tartozott.

A kereskedelem terén a szövetkezeti forma a *fogyasztási szövetkezetek* formájában létezik, amelyek főleg a falusi lakosságot egyesítik. Mintegy 23 000 fogyasztási szövetkezet tulajdonában a boltok, elárusítóhelyek és raktárak szerteágazó hálózata van.

Az állami és a szövetkezeti-kolhoztulajdon messzemenő erősítése és gyarapítása igen fontos feltétele az egész népgazdaság további fejlődésének, a szovjet társadalom fokozatos áttérésének a szocializmusról a kommunizmusra.

Az állami és a szövetkezeti-kolhoztulajdon akárcsak az állami vállalatok és a kollektív gazdaságok — társadalmi jellegüket tekintve *azonos típusúak*. Az állami vállalatoknak és a kollektív gazdaságoknak *közös* vonása, hogy 1. a szocialista módon társadalmasított termelőeszközökön és a kollektív munkán alapulnak, 2. kizárják annak lehetőségét, hogy ember az embert kizsákmányolja, 3. tervszerűen, a dolgozók növekvő szükségleteinek kielégítése érdekében gazdálkodnak, 4. megvalósítják a munka szerinti elosztás szocialista elvét.

Ugyanakkor azonban az állami és a szövetkezeti-kolhoztulajdon formái között, akárcsak az állami vállalatok és a szövetkezeti (kollektív) gazdaságok között bizonyos *különbségek* is vannak.

Először. Az állami vállalatoknál a szocialista termelési viszonyok legfejlettebb, teljesen következetes formájukban uralkodnak. Az állami tulajdon — *közvagyon;* az állami vállalatoknál kivétel nélkül minden termelőeszköz társadalmasítva van. A szövetkezeti-kolhoztulajdon — *csoporttulajdon,* a dolgozók egyes kollektíváinak vagy egyesüléseinek (mezőgazdasági ter-

melőszövetkezetnek, fogyasztási szövetkezetnek, kisipari termelőszövetkezetnek) a tulajdona; a kolhozokban (a társas gazdálkodás artel-formájában) szocialista módon társadalmasítva vannak a szövetkezetbe tömörült parasztok *legfontosabb* termelőeszközei; a termelőeszközök bizonyos része a Mezőgazdasági Artel Mintaalapszabályzatának megfelelően nem közös tulajdon, hanem a kolhozporta egyéni tulajdonában marad (a kolhozparaszt egyéni háztáji gazdasága).

Másodszor. Az állami vállalatok termékei a szocialista állam tulajdonát képezik, és az állami szervek által megállapított módon és áron realizálódnak. A kolhoztermelés termékei az egyes kolhozok tulajdonát képezik. Ezeknek a termékeknek egy része rögzített állami árakon történő beadás útján az állammal szemben fennálló kötelezettségek teljesítésére, továbbá a gép- és traktorállomás által a kolhozban végzett munkák természetbeni díjazására szolgál. Az egész fennmaradó termékmennyiséggel a kolhoz rendelkezik, s ezt a kolhoz részint az előírt közös kolhozalapok létrehozására fordítja, részint szétosztja az artel tagjai között — a teljesített munkaegységek szerint. A termékek egy bizonyos részét a kolhozok eladják, mégpedig vagy felvásárlási áron, amely jelentősen meghaladja a begyűjtési árat, vagy a kolhozkereskedelem útján, piaci áron.

Harmadszor. A köztulajdont képező állami vállalatoknál a társadalmi összterméknek a munkás egyéni fogyasztására kerülő részét *munkabér* formájában fizetik ki. Az állam a teljesítménybérre, illetve az időbérre előzetesen bértarifát állapít meg. A kolhozparaszt, mint csoporttulajdont képező artel tagja, a jövedelemből a *munkaegységek* szerint ráeső részt kolhozának alapjából kapja meg. Ennek a jövedelemrésznek a nagysága egyrészt attól függ, hogy mennyire vette ki részét a kolhoztag a közös munkából, ami az általa teljesített munkaegységek számában jut kifejezésre, másrészt a munka termelékenységének színvonalától és a kolhoz közös gazdaságának fejlettségétől, ami abban jut kifejezésre, hogy mennyit ér egy-egy munkaegység. Minél jobban dolgozik az egész kolhoz, minél magasabb a kolhozban a szántóföldi növények terméshozama és az állattenyésztés hozama, annál nagyobb az egyes kolhozparasztok jövedelme. A munkásnak a munkabért pénzformában fizetik ki. Az artel jövedelmét pénzbeni és természetbeni formában (termékekben) osztják szét a kolhozparasztok között. A munkás jövedelmének forrása kizárólag a szocialista üzemben végzett munkája; a kolhozparaszt jövedelmének fő forrása a kolhoz közös gazdaságában végzett munkája, s emellett kiegészítő forrása a kolhozporta egyéni háztáji gazdaságában végzett munkája. A kolhozparaszt

a munkaegységek után kapott, és az egyéni háztáji gazdaságból származó termékeinek egy részét a piacon értékesíti.

Negyedszer. A szocialista állam a hozzá tartozó vállalatokat közvetlenül irányítja, s a megfelelő állami szervek által kinevezett, és leváltható megbízottjai révén igazgatja. Az állami szervek közvetlenül tervezik e vállalatok egész termelőtevékenységét, és kötelezően előírják a munka szocialista szervezését szabályozó fő szempontokat. A kolhozokban, szövetkezeti jellegüknek megfelelően, minden ügyet a mezőgazdasági artel legfelsőbb szerve — a kolhozparasztok közgyűlése és az általa megválasztott vezetőség és kolhozelnök irányít. Az artel termelési és pénzügyi terveit, a kolhoz belső rendjének szabályait, a teljesítményelőírásokat és a teljesítmény javadalmazását, valamint a jövedelemelosztás rendjét maguk a kolhozparasztok állapítják meg a Mezőgazdasági Artel Mintaalapszabályzata alapján, a szocialista állam törvényeinek, tervfeladatainak és irányelveinek szem előtt tartásával.

Az állami vállalatok és a szövetkezeti (kollektív) gazdaságok közötti különbségek nem lényegbevágóak. Ezek a különbségek a *szocialista* termelési viszonyok keretein belül fennálló két gazdasági forma különbségei. Az állami tulajdon a szocialista tulajdon legfejlettebb formája, s a termelés állami formája a szocialista termelés legfejlettebb formája.

A teljes mértékben állami tulajdonon alapuló vállalatok következetesen szocialista típusú vállalatok. Lenin megállapította, hogy ami ezeket a vállalatokat illeti, „a termelőeszközök is az állam tulajdonában vannak, a föld is, amelyen a vállalat áll, valamint teljes egészében a vállalat is"[1]. Az állami vállalatoknál a termelőeszközök, a munkások és alkalmazottak munkája, valamint az általuk előállított termékek az egész társadalmat felölelő méretekben társadalmasítva vannak. A termelés állami formája a népgazdaság vezető ágát, a szocialista ipart fogja át. Közvagyont képeznek a szovhozok, e mezőgazdasági termékeket előállító nagyüzemek. Állami tulajdonban vannak a föld és a legfontosabb gazdasági eszközök: a gép- és traktorállomásokon összpontosított traktorok, kombájnok és más mezőgazdasági gépek. Az állami tulajdon, mint a szocialista tulajdon legfejlettebb formája vezető és meghatározó szerepet tölt be az egész népgazdaságban.

Az egyéni tulajdon a szocializmusban. A társadalmi tulajdon a szocializmusban egyaránt kiterjed a termelőeszközökre és az

[1] *Lenin.* A szövetkezetekről. Lásd *Lenin* Művei. 33. köt. Szikra 1953. 473. old.

előállított termékekre. A termékek egy része a továbbiakban termelőeszközül szolgál, és társadalmi tulajdonban marad. A termékek másik része, amely fogyasztási cikkekből áll, elosztásra kerül a dolgozók között munkájuk mennyiségének és minőségének megfelelően, s a dolgozók *egyéni tulajdonává* válik.

Marx és Engels „A Kommunista Párt Kiáltványá"-ban hangsúlyozták, hogy a kommunizmus a munkatermékek egy bizonyos részének személyes elsajátítását senki számára sem akarja lehetetlenné tenni. A kommunizmus csupán ennek az elsajátításnak a kapitalizmusban uralkodó hitvány jellegét, azt a helyzetet szünteti meg, amikor a munkás csak a tőke gyarapításáért él, és csak addig él, ameddig azt az uralkodó osztály érdeke megkívánja.

Engels az „Anti-Dühring"-ben a jövendő szocialista társadalom alapjait jellemezve azt írta, hogy ott „a társadalmi tulajdon a földre és a többi termelőeszközre terjed ki, az egyéni tulajdon pedig a termékekre, vagyis a fogyasztási cikkekre"[1].

A tőkés termelési mód megszűnésével erejüket vesztik a kapitalizmus gazdasági törvényei is, amelyek a néptömegek egyéni tulajdonát, egyéni fogyasztását nyomorúságos keretek közé, a munkaerő fenntartásához és újratermeléséhez szükséges létfontosságú javak *minimumára* szorítják. A kapitalizmussal ellentétben, ahol a termelés a kizsákmányolók gazdagodásának, önző céljainak szolgálatában áll, a szocializmus a termelést az egész társadalom állandóan növekvő anyagi és kulturális szükségleteinek szolgálatába állította, e szükségletek maximális kielégítése céljából. A szocializmus nemcsak nem szünteti meg a fogyasztási cikkek egyéni tulajdonát, hanem ellenkezőleg, éppen a szocializmus az egyetlen szilárd biztosítéka annak, hogy a társadalom minden tagjának egyéni szükségletei egyre teljesebb kielégítést nyerjenek.

A szocialista társadalom dolgozóinak az egyéni tulajdonhoz való joga kiterjed munkával szerzett jövedelmükre és megtakarításaikra, a lakóházra és a háztáji gazdaságra, a háztartási cikkekre és használati tárgyakra, az egyéni fogyasztást és a kényelmet szolgáló cikkekre.

Az egyéni tulajdon külön formája a szocializmusban *a kolhozporta tulajdona.* A Mezőgazdasági Artel Mintaalapszabályzata értelmében minden egyes kolhozporta egyéni tulajdonában háztáji gazdaság, lakóház, haszonállat, baromfi és kisebb mezőgazdasági felszerelés van.

A szocializmus korszakában az egyéni tulajdon forrása ki-

[1] *Engels.* Anti-Dühring. Szikra 1950. 135. old.

zárólag a munka. A szocialista termelési viszonyok osztatlan uralmának körülményei között az egyéni tulajdonban levő javak nem válhatnak tőkévé, vagyis nem használhatók fel a kizsákmányolás eszközeként. A Szovjetunió Alkotmánya védelmezi az egyéni tulajdonhoz, valamint az egyéni tulajdon örökléséhez való jogot.

A szocializmusban az egyéni tulajdon elválaszthatatlanul összefügg alapjával, a társadalmi tulajdonnal. A társadalmi tulajdon gyarapodásával, a népvagyon növekedésével a termékek mind nagyobb tömege jut a dolgozók egyéni szükségleteinek kielégítésére.

A szocialista termelési viszonyok jellege. A szocialista társadalom termelési viszonyai lényegüknél fogva gyökeresen különböznek a kapitalizmus és a termelőeszközök magántulajdonán alapuló más társadalmi alakulatok termelési viszonyaitól.

A szocialista termelési viszonyokat a következők jellemzik: 1. a termelőeszközök társadalmi tulajdonának osztatlan uralma; 2. a dolgozók megszabadulása a kizsákmányolástól, s az elvtársi együttműködés és a szocialista kölcsönös segítség valóra válása; 3. a termékeknek a dolgozók érdekében történő elosztása.

A termelőeszközök szocialista tulajdona folytán az emberek egymáshoz való viszonya a termelési folyamatban egészen más jellegű, mint a kapitalizmus idején. A termelőeszközök magántulajdona elkerülhetetlenül *szétválasztja* az embereket, uralmi és alárendeltségi viszonyt szül, egyes embereknek más emberek által való kizsákmányolását vonja maga után, érdekellentéteket, osztályharcot és konkurrenciát idéz elő, ezzel szemben a termelőeszközök társadalmi tulajdona *egyesíti* az embereket, biztosítja igazi érdekközösségüket és elvtársi együttműködésüket.

A termelőeszközök társadalmi tulajdonának uralma folytán a termékek elosztásának jellege is egészen más a szocializmusban, mint a kapitalizmusban.

A szocialista társadalomban — minthogy nincsenek kizsákmányoló osztályok, és ember nem zsákmányolja ki az embert — a munka nem oszlik szükséges és többletmunkára, s a termék sem oszlik szükséges és többlettermékre. A szocialista termelési viszonyok a munkának és a munka termékének teljesen más felosztását teszik objektíve szükségszerűvé, mint amilyen a kapitalizmusban érvényesül. A szocializmusban — mivel a termelőeszközök társadalmi tulajdonban vannak, magának a termelésnek pedig az a célja, hogy az egész társadalomnak és a társadalom minden egyes tagjának a szükségleteit kielégítsék — a termelésben részt vevő dolgozók munkája a következő két

részre oszlik: *közvetlen szükségletre végzett munkára* és *társadalmi szükségletre végzett munkára.* Ennek megfelelően a munka terméke (leszámítva azt a részt, amelyet az elhasznált termelőeszközök pótlására fordítanak) ugyancsak két részre oszlik: *közvetlen szükségletre szolgáló termékre* és *társadalmi szükségletre szolgáló termékre.* A közvetlen szükségletre végzett munka azt a terméket hozza létre, amely a termelésben részt vevő dolgozók között munkájuk mennyisége és minősége szerint szétosztásra kerül, s amely a dolgozó és családja egyéni szükségleteinek fedezésére szolgál. A társadalmi szükségletre végzett munka azt a terméket hozza létre, amely a társadalmi szükségleteket: a termelés bővítését, a közoktatás fejlesztését, az egészségvédelmet, a honvédelem megszervezését stb. szolgálja. A szocialista társadalomban, ahol maguk a dolgozók vannak hatalmon, a társadalmi szükségletre végzett munka ugyanolyan szükséges számukra, mint a közvetlen szükségletre végzett munka. A társadalmi szükségletre szolgáló terméknek az a része, amelyet a szocialista termelés bővítésére fordítanak, gyarapítja a dolgozók jólétének további növeléséhez szükséges anyagi feltételeket. A társadalmi szükségletre szolgáló terméknek az a része, amelyet a közoktatás és az egészségvédelem fejlesztésére, társadalombiztosításra és más közszükségletekre fordítanak, ugyanúgy a dolgozók szükségleteinek kielégítését szolgálja, mint a közvetlen szükségletre szolgáló termék.

A termelőeszközök és a munkatermékek társadalmi tulajdona, valamint a munka termékeinek a dolgozók érdekében történő elosztása folytán a szocialista gazdasági rendszer döntő előnyökkel rendelkezik a tőkés rendszerrel szemben. A munka termelőerejének óriási növekedését biztosító nagyüzemi társadalmi termelés minden előnye az egész társadalom javára, a dolgozó tömegek javára válik, nem pedig a kizsákmányolók javára, mint a kapitalizmusban.

A termelőeszközök társadalmi tulajdonának uralma azt jelenti, hogy a szocialista termelés nem ismeri a termelés társadalmi jellege és a termelés eredményeinek tőkés elsajátítási formája közötti ellentmondást, ezt a kapitalizmus lényegéhez tartozó ellentmondást. A szocializmusban a termelés társadalmi jellegének a termelőeszközök társadalmi, szocialista tulajdona felel meg. Ennek folytán a szocialista társadalomban *teljes összhang* van a termelési viszonyok és a termelőerők között.

Sztálin a szocialista rendet jellemezve a következőket írja: „Itt a termelési viszonyok teljes összhangban vannak a ter-

melőerők állapotával, mert a termelési folyamat társadalmi jellegét alátámasztja a termelőeszközök társadalmi tulajdona.

Ezért a Szovjetunióban a szocialista termelés nem ismeri az időszakonként visszatérő túltermelési válságokat és az azokkal kapcsolatos visszásságokat.

Ezért a termelőerők itt gyorsított ütemben fejlődnek, mivel a velük összhangban levő termelési viszonyok szabad teret engednek fejlődésüknek"[1].

A jelenkori kapitalizmus termelési viszonyaival ellentétben, amelyek béklyói a termelőerők fejlődésének, a szocialista termelési viszonyok a termelőerők rohamos fejlődését biztosítják. A meghatározott termelőerők alapján keletkezett és kifejlődött szocialista termelési viszonyok ugyanakkor a termelőerők további, meggyorsult ütemű fejlődésének hatalmas hajtóerejét jelentik.

A szocialista termelési viszonyok és a társadalom termelőerőinek jellege közötti teljes összhang azonban nem azt jelenti, hogy nincs közöttük semmiféle ellentmondás. A termelőerők, amelyek a termelés legmozgékonyabb és legforradalmibb elemei, a szocializmusban is a termelési viszonyok előtt járnak, s a termelési viszonyok csak bizonyos idő múltán kerülnek összhangba a termelőerők állapotával. A Szovjetunió jelenlegi termelési viszonyai ez idő szerint teljes összhangban vannak a termelőerők fejlődésével, s így gyors ütemben lendítik azokat előre. De elkerülhetetlenül ellentmondások keletkeznek közöttük, mivel a termelési viszonyok fejlődése elmarad és a jövőben is el fog maradni a termelőerők fejlődése mögött. A szocializmusban azonban, a kizsákmányoláson alapuló társadalmi alakulatoktól eltérően, a dolog rendszerint nem fejlődik odáig, hogy a termelési viszonyok összeütközésbe kerülnek a termelőerőkkel. A szocialista társadalomnak megvan a lehetősége arra, hogy a termelési viszonyokat idejében összhangba hozza a termelőerők jellegével, mivel a szocialista társadalomban nincsenek olyan osztályok, amelyeknek érdekük az idejüket múlt gazdasági formák fenntartása.

---

[1] *Sztálin.* A dialektikus és a történelmi materializmusról. Lásd *Sztálin.* A leninizmus kérdései. Szikra 1953. 665. old.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A Szovjetunióban osztatlanul uralkodik a termelőeszközök társadalmi tulajdona. A szocializmusban a társadalmi tulajdonnak két formája van: az állami és a szövetkezeti-kolhoztulajdon. Ennek megfelelően a szocialista üzemeknek két formája létezik: az állami üzemek és a szövetkezeti (kollektív) gazdaságok.

2. A szocialista társadalomban az állami tulajdon — közvagyon. A Szovjetunióban az ország gazdagságának túlnyomó része állami tulajdont képez. A szövetkezeti-kolhoztulajdon az egyes kolhozok, kisipari termelőszövetkezetek és fogyasztási szövetkezetek csoporttulajdona. Az állami tulajdon a szocialista tulajdon legmagasabbrendű, legfejlettebb formája; az állami tulajdoné a vezető és meghatározó szerep az egész népgazdaságban.

3. Az egyéni tulajdon a szocializmusban a fogyasztási cikkekre terjed ki. Az egyéni tulajdon külön formája a kolhozporta egyéni tulajdona. A dolgozók egyéni tulajdona a szocialista társadalmi tulajdon növekedése alapján gyarapodik.

4. A szocializmus termelési viszonyait a következők jellemzik: 1. a termelőeszközök társadalmi tulajdonának osztatlan uralma; 2. a dolgozók megszabadulása a kizsákmányolástól, az emberek közötti elvtársi együttműködés és szocialista kölcsönös segítség az anyagi javak termelése folyamán; 3. a termékeknek a dolgozók érdekében történő elosztása.

A szocialista termelésben részt vevő dolgozók munkája két részre oszlik: közvetlen szükségletre végzett munkára és társadalmi szükségletre végzett munkára. A dolgozók a közvetlen szükségletre végzett munkával azt a terméket állítják elő, amely munkájuk mennyisége és minősége szerint szétosztásra kerül közöttük, a társadalmi szükségletre végzett munkával pedig azt a terméket, amely társadalmi szükségletek fedezésére szolgál.

A szocializmusban a termelési viszonyok teljes összhangban vannak a termelőerők jellegével, s a szocialista társadalom termelőerőinek rohamos fejlődését meghatározó fő, döntő erőt jelentik.

XXVIII. FEJEZET

A SZOCIALIZMUS GAZDASÁGI ALAPTÖRVÉNYE

A gazdasági törvények jellege a szocializmusban. A régi, burzsoá termelési viszonyok szocialista termelési viszonyokkal való felváltása nyomán érvényüket vesztik a kapitalizmus gazdasági törvényei, amelyek az ember ember által való kizsákmányolásának viszonyait fejezik ki. Letűnik a színről az értéktöbblet-törvény, a tőkés profit törvénye és a jelenkori kapitalizmus gazdasági alaptörvénye. Nem érvényesül többé a tőkés felhalmozás általános törvénye, a konkurrencia és a termelési anarchia törvénye meg a többi törvény. Tárgytalanná válnak a tőkés viszonyokat kifejező kategóriák: a tőke, az értéktöbblet, a tőkeprofit, a termelési ár, a bérmunka, a munkaerő értéke stb.

A szocialista termelési viszonyok létrejöttével és fejlődésével, az új gazdasági viszonyok alapján új gazdasági törvények keletkeznek és kezdenek érvényesülni: a szocializmus gazdasági alaptörvénye, a népgazdaság tervszerű (arányos) fejlődésének törvénye, a munkatermelékenység szakadatlan emelkedésének törvénye, a munka szerinti elosztás törvénye és mások.

Minthogy a szocializmusban fennmarad az árutermelés, a szocialista gazdaságban érvényesül az értéktörvény, és megvannak a vele kapcsolatos kategóriák. A régi kategóriákból azonban főleg a forma marad meg — tartalmuk teljesen megváltozik. A régi nem tűnik el minden további nélkül, hanem az új adottságoknak megfelelően megváltozik a lényege, s csak a formáját őrzi meg; ugyanúgy, az új nem semmisíti meg minden további nélkül a régit, hanem áthatja azt, megváltoztatja a természetét, a funkcióit, s ennek során felhasználja a régi formát az új fejlesztésére, erősítésére. A szocializmus győzelme nyomán kialakult új gazdasági viszonyok megváltoztatják az árutermelés és az áruforgalom jellegét, s korlátozzák hatókörüket. A szocializmusban az árutermelés és az áruforgalom kapitalisták nélkül bonyolódik le, és a szocialista gazdaságot szolgálja. Az értéktörvény szigorúan korlátozott keretek között érvényesül. A pénzt, a kereskedelmet, a bankokat stb. a szocialista építés eszközeiként használják fel.

A szocialista termelési mód fejlődése olyan gazdasági törvényeknek is alá van vetve, amelyek valamennyi társadalmi alakulatra nézve közösek, mint például a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti kötelező összhang törvénye.

A szocializmus gazdasági törvényei a kizsákmányolástól

megszabadult dolgozók elvtársi együttműködésének és kölcsönös segítségének viszonyait fejezik ki, ezzel szemben a kapitalizmus gazdasági törvényeiben a munka egyre fokozódó tőkés kizsákmányolása jut kifejezésre. A szocializmus gazdasági törvényeinek érvényesülése a szocialista társadalom egységének egyre fokozódó megszilárdulására, gazdaságának felvirágzására, a nép jólétének növekedésére vezet, és megteremti a kommunizmusba való fokozatos átmenet feltételeit, ezzel szemben a burzsoá társadalom gazdasági törvényeinek érvényesülése az antagonisztikus osztályellentétek fokozódó kiéleződését, a tömegek elnyomorodását, a tőkés rend rothadását, s végeredményben ennek pusztulását vonja maga után.

A szocializmus gazdasági törvényei, bármely más termelési mód gazdasági törvényeihez hasonlóan, az emberek akaratától függetlenül keletkeznek és érvényesülnek, vagyis *objektív* jellegűek. Az emberek nem hozhatják létre, nem alakíthatják ki, nem alakíthatják át és nem szüntethetik meg azokat saját akaratuk szerint.

A szocializmus gazdasági törvényei objektív jellegének tagadása a szocializmus politikai gazdaságtanának mint tudománynak felszámolását jelentené, megfosztaná a szocialista társadalmat attól a lehetőségtől, hogy előre lássa a gazdasági élet eseményeinek alakulását, s lehetetlenné tenné akár a legelemibb gazdasági vezetést is. A szocializmusban érvényesülő gazdasági törvények objektív jellegének tagadása a marxizmustól való eltávolodást és a szubjektív idealizmus álláspontjának elfogadását jelenti, s a politikában elkerülhetetlenül kalandorságra, a gazdasági vezetés gyakorlatában önkényeskedésre vezet.

A szocializmus gazdasági törvényeinek objektív jellege egyáltalán nem azt jelenti, hogy ezek az embereken uralkodó elemi erőként érvényesülnek, s hogy az emberek tehetetlenek a gazdasági törvényekkel szemben. A gazdasági törvények ilyen fetisizálása elkerülhetetlenül a szocialista építés automatizmusát, spontán jellegét hangoztató elmélet álláspontjára lyukad ki. Ez az elmélet homlokegyenest ellenkezik a marxizmus-leninizmussal. A szocializmus körülményei között — a termelőeszközök magántulajdonának társadalmi tulajdonnal való felváltása következtében — óriási mértékben megnövekszik a lehetősége annak, hogy a társadalom megismerje és felhasználja a gazdasági fejlődés törvényeit.

A kapitalizmus gazdasági törvényei az egyes árutermelők tudtán kívül érvényesülő vak, pusztító erőként törnek maguknak utat, ezzel szemben a szocializmusra való áttéréssel megszűnik a termelés anarchiája, a társadalom gazdasági fejlődése

tervszerű jelleget ölt. A kapitalizmus felszámolásával és a termelőeszközök társadalmasításával az emberek társadalmi-gazdasági viszonyaik uraivá válnak. Az emberek, miután megismerték az objektív törvényeket, teljesen tudatosan használják fel azokat az egész társadalom érdekében.

A szocializmusra való áttéréssel, hangsúlyozta Engels, az emberek „saját társadalmi tevékenységük törvényeit, melyek eddig idegen, rajtuk uralkodó természeti törvényekként állottak velük szemben ... teljes hozzáértéssel alkalmazzák, és ezzel uralmuk alá vetik. Az emberek saját társadalmi léte, amely eddig, a természet és a történelem által rájuk kényszerítve, szemben állott velük, most saját szabad tettük lesz. Az objektív, idegen hatalmak, melyek eddig a történelmen uralkodtak, maguknak az embereknek ellenőrzése alá kerülnek. Csak ettől kezdve fogják az emberek teljes tudatossággal maguk csinálni történelmüket, csak ettől kezdve lesznek meg az általuk mozgásba hozott társadalmi okoknak túlnyomórészt, és állandóan növekvő mértékben, az általuk elérni kívánt hatásai is"[1]. Ebben áll a szabadság mint felismert szükségszerűség.

A kapitalizmusban a burzsoázia az objektív gazdasági törvényeket olyan mértékben, amilyen mértékben azok megismerésére képes, felhasználja a dolgozó tömegek érdekeivel ellentétes szűk osztályérdekeinek megfelelően. A szocializmusban, minthogy itt a proletariátus osztályérdekei egybeolvadnak a társadalom túlnyomó többségének érdekeivel, a gazdasági törvényeket a néptömegek érdekében alkalmazzák. A munkásosztály, a dolgozók érdekei teljes összhangban vannak a kommunizmus győzelme felé vezető társadalmi fejlődés objektív menetével. A munkásosztálynak, minden dolgozónak a legnagyobb mértékben érdeke a gazdasági fejlődéstörvények megismerése és felhasználása.

A szocializmus gazdasági törvényeinek objektív jellege tehát azt jelenti, hogy ezek a törvények az emberek akaratától és tudatától függetlenül léteznek; nem szüntethetők meg, nem alakíthatók át az emberek akarata szerint; e törvények követelményeinek mellőzése elkerülhetetlenül zavarokra vezet az ország gazdasági életében. A szocialista társadalom azonban ezeket a törvényeket megismerheti, megnyergelheti, és felhasználhatja saját érdekében.

A szocializmus gazdasági törvényei megadják a *lehetőséget* a szocialista gazdaság fejlesztésére, szüntelen előbbre vitelére. E lehetőség *valóraváltása* érdekében meg kell tanulni ezeknek

[1] *Engels.* Anti-Dühring. Szikra 1950. 292—293. old.

az objektív gazdasági törvényeknek teljes hozzáértéssel való alkalmazását. Az objektív gazdasági törvények tudományos megismerése és helyes alkalmazása alapja a Kommunista Párt és a szocialista állam gazdaságpolitikájának. Minél teljesebben ismeri meg a szocialista társadalom a gazdasági törvényeket, annál pontosabban tükrözi e törvények követelményeit gyakorlati tevékenységében, annál sikeresebben éri el céljait.

A szocializmus gazdasági alaptörvényének lényeges vonásai. Marx és Engels előre látták, hogy a szocializmusban a tervszerűen megszervezett termelés célja az egész társadalom és egyes tagjai szükségleteinek kielégítése lesz. Lenin továbbfejlesztette ezt a marxista tételt, s az OSZDMP programtervezetében 1902-ben azt írta, hogy a tőkés társadalom szocialista társadalommal való felváltásának célja egy olyan társadalom, „amely valamennyi tagjának teljes jólétét és mindenirányú szabad fejlődését biztosítja"[1]. Lenin tudományos elemzés keretében megjelölte a dolgozók jólétének növekedéséhez vezető utakat, körvonalazta a termelés szakadatlan növelésének programját, s rámutatott arra, hogy a szocializmus szükségszerű velejárója a technika fejlesztése és a legfejlettebb technika alkalmazása. Lenin ezzel feltárta a szocializmus gazdasági alaptörvényének azokat a kiinduló tételeit, amelyekre a Kommunista Párt és a szovjet hatalom politikája épült.

Sztálin e tételekre támaszkodva megfogalmazta a szocializmus gazdasági alaptörvényét.

A szocializmus gazdasági alaptörvényének lényeges vonásai és követelményei — „az egész társadalom állandóan növekvő anyagi és kulturális szükségletei maximális kielégítésének biztosítása a szocialista termelésnek a legfejlettebb technika alapján történő szakadatlan növekedése és tökéletesedése útján"[2].

A szocializmus gazdasági alaptörvényében kifejezésre jut a szocialista termelés *célja* és e cél elérésének *eszköze*.

A termelés célját a termelőeszközök tulajdonának viszonyai határozzák meg. Amikor a termelőeszközökkel a burzsoázia rendelkezik, a termelés célja szükségszerűen a tőke tulajdonosainak gazdagodása a dolgozók tömege, vagyis a társadalom túlnyomó többsége pedig csupán a kizsákmányolás emberi nyersanyagául szolgál. A dolgozók foglalkoztatására a kapitalizmusnak csak annyiban van szüksége, amennyiben a profitszerzést biztosítja,

[1] *Lenin.* Az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt programtervezete. Lásd *Lenin* Művei 6 köt Szikra 1953 13 old.

[2] *Sztálin.* A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. 3. kiad. Szikra 1953. 41. old.

ezért az ember a maga szükségleteivel itt nem lehet a termelés célja. Amikor a termelőeszközök a dolgozó nép kezében vannak, s a kizsákmányoló osztályokat felszámolták, a termelés a dolgozók érdekében, vagyis az egész szocialista társadalom érdekében folyik. Ezért az emberek növekvő anyagi és kulturális szükségleteinek legteljesebb kielégítése válik a termelés közvetlen céljává.

A cél, amelynek a termelés alá van rendelve, szorosan összefügg a cél elérését biztosító eszközzel. A szocialista termelés céljával — a dolgozók növekvő szükségleteinek kielégítésével összhangban, e cél elérésének eszköze csak a szocialista termelésnek a legfejlettebb technika alapján történő szakadatlan növekedése és tökéletesedése lehet.

A lakosság szükségleteinek kielégítése a termelőerők színvonalától, a szocialista társadalom rendelkezésére álló erőforrásoktól függ. A dolgozók szükségleteinek rendszeres növekedése szükségessé teszi a termelés szakadatlan bővítését. A termelés szüntelen növekedése nélkül nem lehet biztosítani a közfogyasztás állandó növekedését. A dolgozók szükségleteinek, vásárlóképességének állandó növekedése viszont olyan elengedhetetlen feltétel, amely nélkül a termelés nem haladhatna szüntelenül előre.

A szocializmusban megszűnt a kapitalizmus fő ellentmondása — a termelés társadalmi jellege és az elsajátítás tőkés formája közötti ellentmondás. Ezért a szocializmus nem ismeri a termelés és a fogyasztás antagonizmusát. A szocializmus gazdasági alaptörvénye lehetővé teszi a lakosság növekvő vásárlóképességének és a termelés növekedésének harmonikus összeegyeztetését. A kapitalizmusban a néptömegek fogyasztásának, vásárlóképességének nyomorúságos színvonala állandóan elmarad a termelés mögött, fékezi a termelést, s így a gazdaság megszakításokkal fejlődik, a fellendülés időszakait a válság időszakai váltják fel. Ezzel szemben a szocialista társadalom a közfogyasztás rendszeres növekedése következtében biztosítva van a túltermelési válságok ellen, s így lehetősége van a termelés szakadatlan bővítésére.

A szocialista társadalomban a szocialista termelés mindenkori színvonala és a tömegek gyorsan növekvő szükségletei közti ellentmondás úgy oldódik meg, hogy fejlesztik a termelést, ami a dolgozók fogyasztásának növekedésére és a szükségleteknek a termelés további bővítését maga után vonó újabb növekedésére vezet. Eszerint a szocializmusban a nép anyagi és kulturális szükségleteinek állandó növekedése hatalmas ösztönzőereje a termelés szakadatlan fejlődésének.

A szocialista termelés szakadatlan növekedésének elengedhetetlen feltétele a termelőeszközöket előállító iparágak elsősorban való fejlesztése, azaz a fogyasztási cikkeket termelő iparágakéhoz képest viszonylag gyorsabb fejlesztése. A nehézipar nak és szívének, a gépgyártásnak elsősorban való fejlesztése az egész szocialista népgazdaság fellendülésének fő forrása, a technikai haladás elengedhetetlen feltétele. A népgazdaság valamennyi ágát berendezésekkel, gépekkel, fűtőanyaggal és energiával ellátó nehézipar elsősorban való fejlesztése nélkül lehetetlen rendszeresen bővíteni azoknak az iparágaknak a termelését, amelyek a lakosság számára szükséges árukat gyártják, lehetetlen biztosítani a dolgozók növekvő szükségleteinek kielégítését. A szocializmusban a termelőeszközök termelésének elsősorban való fejlesztése elválaszthatatlanul összefügg a közfogyasztás növekedésével.

A szocialista termelés szakadatlan növekedése megköveteli a termelés állandó tökéletesítését, a termelés módszereinek javítását, a társadalmi munka termelékenységének szüntelen emelését. Ez lehetetlen a termelés műszaki színvonalának állandó emelése, az elavult technikának új technikával való felcserélése nélkül. Ezért a technika lehető legmesszebbmenő fejlesztése alapja a szocialista termelés szakadatlan növekedésének és tökéletesedésének.

A szocialista termelési viszonyok példátlan lehetőségeket biztosítottak a technikai haladás számára, míg a burzsoá társadalomban a technika fejlődését korlátozzák a maximális profit biztosításának keretei. A kapitalizmusra a technikai fejlődés egyenetlensége és periodikus szünetelése jellemző, ezzel szemben a szocializmust valamennyi termelési ágban a technika szakadatlan tökéletesedése jellemzi.

Minél magasabb a technika színvonala, annál nagyobb erőforrásokkal rendelkezik a szocialista társadalom a dolgozók növekvő szükségleteinek kielégítéséhez. A szocializmus gazdasági rendje közvetlenül érdekeltté teszi a dolgozókat a termelés fejlesztésében, az élenjáró technika széleskörű alkalmazásában. S az a körülmény, hogy a népnek érdeke a szocialista termelés fejlesztése, állandóan ható tényezője a termelés messzemenő tökéletesítésére irányuló alkotó tömegkezdeményezés kibontakozásának.

Ilyenformán magából a szocialista termelés céljából következik az, hogy a termelés fejlesztését a dolgozók saját ügyüknek tekintik. Ez a szocialista gazdaság állandó fejlődésének egyik bőven buzogó forrása.

A gazdasági alaptörvénynek döntő szerepe van a szocializ-

mus gazdasági törvényei között. A gazdasági alaptörvény határozza meg a szocialista termelés fejlesztésének valamennyi fő szempontját és feladatát.

A szocializmus gazdasági alaptörvénye és a dolgozók jóléténck növekedése. A szocializmus gazdasági alaptörvényében kifejezésre jutnak a szocialista rendnek a tőkés renddel szemben megnyilvánuló előnyei. A jelenkori kapitalizmus gazdasági alaptörvényének érvényesülése egyre inkább béklyóba veri a termelőerők fejlődését, s ugyanakkor a dolgozó tömegek fokozódó elnyomorodására, az elmaradott országok és a gyarmatok népeinek leigázására és rendszeres kifosztására, a gazdaság militarizálására és millió meg millió emberéletet követelő véres háborúkra vezet. A szocializmus gazdasági alaptörvényének érvényesülése nyomán hatalmas arányokat ölt a termelőerők fejlődése, állandóan emelkedik a dolgozók anyagi és kulturális színvonala, gyarapodik a békegazdaság, erősödik a népek békés együttműködése.

A szovjet társadalom népgazdasága évről évre az anyagi javak egyre nagyobb tömegét állítja elő, s biztosítja a szocialista termelés fejlődésének folyamatosságát és gyors ütemét. A szovjet ipar a béketermelés fejlesztése alapján állandóan felfelé ível.

Az ipari termelés 1939-ben 1929-hez képest a következőképpen alakult: a Szovjetunióban 552%, az Egyesült Államokban 99, Angliában 123%, Franciaországban 80%. A Szovjetunió a népgazdaságot a háború éveiben ért roppant károk ellenére rövid idő leforgása alatt jelentősen tulszárnyalta a termelés háború előtti színvonalát; ipari termelése 1953-ig 1929-hez képest csaknem 16-szorosára emelkedett. Az Egyesült Államok ipari termelése 1929-től 1939-ig egy helyben topogott, majd a haditermelés és a fegyverkezési hajsza révén növekedésnek indult, s 1953-ban az 1929-es termelésnek valamivel több mint a kétszerese volt. Anglia ipari termelése 1953-ban 62%-kal, Franciaországé pedig mindössze 5%-kal volt nagyobb, mint 1929-ben.

A szocialista termelés szakadatlan növekedése szilárd anyagi alapul szolgál a szovjet nép anyagi és kulturális színvonalának állandó emelkedéséhez. A szocialista társadalomban a múlt emlékei közé tartozik a néptömegek fogyasztásának a burzsoá rendszerre jellemző nyomorúságos színvonala. A szocializmusban állandóan növekszik a közvetlen szükségletre végzett munkával létrehozott, s a dolgozók egyéni fogyasztását szolgáló termék tömege. Növekszik a társadalmi szükségletre végzett munkával létrehozott, s a termelés bővítését és a dolgozók anyagi és kulturális szükségleteinek kielégítését szolgáló termék tömege is.

A Szovjetunióban a szocializmus gazdasági alaptörvényé-

nek követelményeivel összhangban állandóan emelkedik a lakosság reáljövedelme, és rendszeresen növekszik a lakosság által csökkenő árakon vásárolt fogyasztási cikkek mennyisége.

A Szovjetunió dolgozóinak reáljövedelme (vagyis az árváltozások figyelembevételével kiszámított jövedelem) egy dolgozóra számítva a következőképpen novekedett: a munkásoké 1940-ig 1913-hoz képest — a munkanélkuliség felszámolását figyelembevéve — több mint háromszorosára; a parasztoké mintegy három és félszeresére; 1952-ig a munkások és alkalmazottak jövedelme 1940-hez képest 68%-kal, a parasztoké mintegy 72%-kal. 1953-ig a munkások, alkalmazottak, parasztok jövedelmének összege 1952-hoz képest ismét 13%-kal emelkedett.

A Szovjetunió nagyiparában a fogyasztási cikkek termelése — összehasonlító árak alapul vételével — 1940-ig 1913-hoz képest 7,6-szeresére, 1953-ig pedig 14-szeresére nőtt.

A Szovjetunióban a dolgozók reáljövedelmének növekedése terén állandóan ható tényező az, hogy a szovjet állam nagy arányokban nyújt a lakosságnak ingyenes kulturális és szociális szolgáltatásokat, nyugdíjakat, segélyeket, ösztöndíjakat, különféle kedvezményeket stb. A Szovjetunióban a kapitalizmus számára elérhetetlen társadalombiztosítási és szociális ellátási rendszer van érvényben.

A szocializmus a néptömegek munkaviszonyainak és életkörülményeinek állandó javulását jelenti. A szocializmus a lakosságnak nyújtott közszolgáltatásokat a tőkések gazdagodására szolgáló eszközből az általános életszínvonal emelésének forrásává változtatja. A kapitalizmusban állandóan rosszabbodnak a dolgozók lakásviszonyai, s dolgozó emberek arra kényszerülnek, hogy nyomornegyedekben húzzák meg magukat, ezzel szemben a szocializmus biztosítja a lakosság lakásviszonyainak állandó javulását. A Szovjetunióban a városi lakóházak társadalmi tulajdona és a nagyarányú állami lakásépítkezés következtében eltűntek a városi nyomornegyedek, s a kényelmetlen és egészségtelen lakásokból egyre többen költöznek át új, minden kényelemmel ellátott lakásba.

A burzsoá országokban az orvosi ellátás, mint magánügy, lényegében tőkés vállalkozók kezében van, s túlnyomórészt csak magas díjazás mellett vehető igénybe, vagyis a lakosság nagy tömegei számára elérhetetlen. A Szovjetunióban sokoldalú állami egészségvédelmi rendszert hoztak létre, amely ingyenesen teljes orvosi ellátást biztosít a lakosság számára.

A szocializmus nagy lehetőségeket biztosít a dolgozók kulturális fejlődése, a népből mint kiapadhatatlan forrásból feltörő képességek és tehetségek kifejlesztése számára. Míg a kapitalizmus a dolgozók számára csak azok között az igen szűk keretek között engedi meg a művelődést, amelyeket maguk a tőkés ki-

zsákmányolás érdekei szabnak meg, addig a szocializmus minden feltételt megteremt ahhoz, hogy a tomegek a művelődés, a kultúra, a tudomány és a művészet területén egyre teljesebben kielégíthessék gyorsan növekvő szükségleteiket. „Azelott — mondotta Lenin 1918-ban — az emberi elme, az emberi géniusz csak azért alkotott, hogy egyeseknek juttassa a technika és a kultúra minden áldását, a többieket pedig megfossza a legszükségesebbtől — a művelődéstől és a fejlődéstől. Most ellenben a technika minden csodája, a kultúra minden vívmánya a nép közkincsévé válik, és mostantól fogva az emberi elme és géniusz sohasem lesz az erőszak eszközévé, a kizsákmányolás eszközévé"[1].

A Szovjetunióban a nép növekvő kulturális szükségleteinek kielégítését olyan széleskörű kulturális intézkedésekkel biztosítják, mint az ingyenes oktatás, a szakmai továbbképzés, az ösztöndíjak, továbbá az iskolák, a kulturális felvilágosító intézmények, a könyvtárak és klubok hálózatának rendszeres bővítése, a sajtókiadványok számának állandó növelése stb.

A Szovjetunióban a különböző oktatási formákban részt vevők száma az 1914. évi 8 millióról 1940-ig 49 millióra, 1952-ig 57 millióra emelkedett. A középiskolákban az (5—10. osztályban) és a technikumokon tanulók száma az 1914. évi 0,7 millióról 1940-ig 14,8 millióra, 1953-ig 21,4 millióra emelkedett. A főiskolai hallgatók száma az 1914. évi 117 000-ről 1940-ig 812 000-re, 1953-ig 1 562 000-re növekedett. A tanintézetek tanárainak és előadóinak, valamint a gyermekintézmények nevelőinek együttes száma 1953-ban több mint 2 millió volt, ami azt jelenti, hogy 1914-hez képest csaknem tízszeresére emelkedett.

A Kommunista Párt és a szovjet állam a szocializmus gazdasági alaptörvényére támaszkodva olyan politikát folytat, amely biztosítja a tömegek jólétének és kulturális színvonalának szakadatlan emelkedését.

A szocialista állam gazdasági szerepe. A szocializmusban érvényesülő objektív gazdasági törvényeket a szocialista állam megismeri és felhasználja a kommunista építés gyakorlatában. A gazdaságpolitika sikere mindenekelőtt attól függ, hogy menynyire veszi figyelembe gyakorlati megvalósítása során a gazdasági törvények követelményeit.

A szocialista állam jellegét a szocializmus gazdasági alapja határozza meg. A szocialista gazdasági rendszernek, annak, hogy a termelőeszközök a dolgozó nép tulajdonában vannak, a munkásosztály vezette dolgozók politikai hatalma felel meg. Míg a

[1] *Lenin.* A Munkás-, Katona- és Parasztküldöttek Szovjetjeinek harmadik összoroszországi kongresszusa. Lásd *Lenin* Művei. 26. köt. Szikra 1952. 499. old.

jelenkori burzsoá állam politikája a tőkés monopóliumok érdekeit fejezi ki és a monopóliumok profitjának növelését szolgálja, addig a szocialista államnak, a munkások és parasztok államának politikája a dolgozók döntő, életbevágó érdekeit fejezi ki, és a néptömegek osztatlan támogatását élvezi.

A szocializmus gazdasági alaptörvényének megfelelően a szocialista állam fő kötelezettsége az, hogy gondoskodjék a néptömegek állandóan növekvő szükségleteinek minél teljesebb kielégítéséről. „A belpolitika terén az a fő feladatunk, hogy állandóan törekedjünk a munkások, a kolhozparasztok, az értelmiségiek, minden szovjet ember anyagi jólétének további javítására. Pártunk és a kormány számára törvény az a kötelezettség, hogy állandóan gondoskodjék a nép javáról, anyagi és kulturális szükségleteinek maximális kielégítéséről"[1].

A szocialista termelési viszonyok jellegéből következik a szocialista állam új, a történelemben eddig példa nélkül álló gazdasági szerepe. A szovjet állam tulajdonában van az ország termelőeszközeinek mintegy kilenctized része. A termelőeszközök társadalmi tulajdona lehetővé tette az állam számára, hogy a szocializmus gazdasági törvényeire támaszkodva, s ezeket tevékenysége során tudatosan alkalmazva, terv alapján vezesse a népgazdaságot, teljesítse gazdasági-szervező funkcióját. Ez a szerep a termelőeszközök tőkés tulajdona és a tőkés társadalom gazdasági fejlődésének spontán jellege folytán a burzsoá állam számára elérhetetlen.

A szocialista állam figyelembe veszi a társadalom sokoldalú szükségleteit, s e növekvő szükségleteknek megfelelően szakadatlanul fejleszti és tökéletesíti a termelést. Számolva a reális — belső és nemzetközi — viszonyokkal, minden szakaszban meghatározza a gazdasági építés konkrét feladatait, megszabja a népgazdaság fejlődésének irányát és ütemét. Nemcsak a múlt eredményeit veszi figyelembe, hanem a jövő fejlődés tendenciáit is, és a tudományos előrelátás alapján tesz eleget gazdasági-szervező funkciójának. A szocialista állam sokoldalú tevékenységének elméleti alapjául az élenjáró társadalmi tudomány, a marxizmus-leninizmus szolgál.

A szovjet állam gazdasági-szervező és kulturális-nevelő munkája a szocialista társadalom életének valamennyi területét felöleli. A szovjet állam valamennyi gazdasági ágban terv alapján irányítja és igazgatja az állami vállalatokat. Az állam és az állami szervek nevezik ki az állami vállalatoknak, ezek

[1] G. M. Malenkov elvtárs gyászbeszéde. I. V. Sztálin 1953 március 5. Szikra 1953. 11. old.

egyesüléseinek és egész iparágaknak a vezetőit, s ellenőrzik munkájukat. Az állam tervezi az ország népgazdaságát: elosztja az anyag-, munkaerő- és pénzforrásokat, meghatározza a munkatermelékenység emelésének ütemét, a termelés nagyságát és összetételét, az ország bel- és külkereskedelmi forgalmát, megszabja az állami és szövetkezeti kereskedelem áruinak árát, a munkások és alkalmazottak munkabérének színvonalát stb. A szovjet állam a helyi szovjetek, továbbá a gép- és traktorállomások révén irányítja a kolhozok gazdasági életét, a mezőgazdasági artelek választott szervei révén vezeti a kolhozokat, s ennél figyelembe veszi a kolhozoknak mint szövetkezeti üzemeknek a sajátosságait. Ugyanakkor minden lehető módon előmozdítja a munkásosztály és a parasztság szövetségének erősödését, a város és a falu közötti kapcsolatok fejlődését.

A szovjet állam biztosítja az állampolgárok számára az olyan életbevágó fontosságú jogok tényleges gyakorlásának lehetőségét, mint a munkához való jog, a művelődéshez való jog, munkaképtelenség és öregség esetén az anyagi ellátáshoz való jog. Az intézkedések egész rendszerének életbeléptetésével gondoskodik az iparcikkek és élelmiszerek bőségéről, s a dolgozók életszínvonalának erőteljes emeléséről. Ennek megfelelően az állam a nehézipar fejlesztése terén elért sikerek alapján megszervezi a mezőgazdaság, a lakosság szükségleteire termelő ipar és a szovjet kereskedelem nagyarányú fejlődését.

A szovjet állam irányítja a kultúra valamennyi ágát: a közoktatást, a szakképzést, az élenjáró tudomány és művészet fejlődését, a tudományos és műszaki vívmányok alkalmazását a termelésben.

A szovjet államapparátus ereje a néptömegekkel való kapcsolatban rejlik. A szocialista rend lényegéből következik, hogy a központosított állami irányítást egybe kell kapcsolni a helyi kezdeményezéssel, a helyi sajátosságok konkrét figyelembevételével.

A gazdaság állami irányításának egyik igen fontos elve a gazdasági és politikai munka egysége. „A gyakorlatban a politika és a gazdaság elválaszthatatlan. Együtt élnek és együtt hatnak. És aki gyakorlati munkánkban el akarja választani a gazdaságot a politikától, aki a gazdasági munkát a politikai munka csökkentése árán akarja fokozni, vagy fordítva, a politikai munkát a gazdasági munka csökkentése árán — az feltétlenül zsákutcába kerül”[1].

[1] *Sztálin.* A pártmunka fogyatékosságairól s a trockista és egyéb kétkulacsosok felszámolását célzó rendszabályokról. Lásd *Lenin—Sztálin.* Párt és pártépítés. Szikra 1950. 726. old.

A szovjet állam vezető és szervező ereje a Kommunista Párt, amely irányítja valamennyi állami szervnek és a dolgozók valamennyi társadalmi szervezetének tevékenységét. A párt irányelveket ad a népgazdasági tervek összeállításához, kidolgozza az egész országra nézve létfontosságú, átfogó népgazdasági intézkedéseket. A párt, amelynek ereje a dolgozó tömegekkel való kapcsolatában rejlik, mozgósítja a munkásokat, a kolhozparasztokat, az értelmiséget a gazdasági és politikai feladatok teljesítésére, neveli a tömegeket, fejleszti kommunista öntudatukat. A Kommunista Párt és a szocialista állam politikájának, amely a társadalom gazdasági fejlődése során napirendre került új szükségletek kielégítésére irányul, óriási haladó szerepe van.

A szocialista termelési mód fejlődése az újnak a régi, a születőnek az elhaló, a haladónak az elavult ellen vívott harca során, az ellentmondások és nehézségek leküzdése útján megy végbe. Ezek az ellentmondások nem antagonisztikus jellegűek, mert nem függnek össze ellentétes osztályérdekekkel, s így a kommunista építés során ezeket az ellentmondásokat leküzdik.

A szocialista társadalomban nincsenek kizsákmányoló osztályok, de vannak elmaradott elemek, akikben még élnek a magántulajdonosokra jellemző törekvések és szokások, amelyek akadályozzák a szocialista gazdaságban kibontakozó új, haladó tendenciák fejlődését; vannak még olyanok, akik prédálják a társadalmi tulajdont, vannak bürokratikus elemek, akik félvállról veszik a nép szükségleteit, s még nem sikerült teljes mértékben leküzdeni az emberek tudatában a kapitalista csökevényeket. A Kommunista Párt által vezetett szovjet állam felkarolja a dolgozók kezdeményezését, a társadalmi élet minden területén támogatja a haladó törekvéseket. A szovjet állam gondosan ápolja az új hajtásait, erősíti ezeket a hajtásokat, elősegíti az élenjáró termelési módszerek bevezetését és elterjedését; állhatatosan küzd minden ellen, ami akadályozza a szocialista termelés gyors fejlődését.

A szocializmusban az új és a régi harcának egyik fő formája a kritika és az önkritika, a szocialista társadalom fejlődésének hatalmas hajtóereje. A kritika és az önkritika a néptömegek aktivizálásával lehetővé teszi a munkában mutatkozó hiányosságok és nehézségek felfedését és kiküszöbölését, új tartalékok feltárását a gazdasági fejlődés ütemének meggyorsítására, s ezzel a szocialista társadalom ellentmondásainak leküzdését.

Az agresszív imperialista körök arra törekednek, hogy háborút robbantsanak ki a Szovjetunió és a népi demokratikus országok ellen, hogy kártevés, diverzió és terrorcselekmények

szervezésével aknamunkát fejtsenek ki ezekben az országokban. Ebben nyilvánul meg a Szovjetunió és az imperialista agresszió erői közötti kibékíthetetlen ellentmondás. Az imperialista tábor létezése azt követeli a szovjet államtól, hogy minden módon növelje a Szovjetunió gazdasági erejét, védelmi képességét.

A munkások és parasztok állama a szocialista gazdasági rendszer előnyeit kihasználva és a gazdasági törvények szem előtt tartásával irányítja a kommunizmus útján haladó szovjet társadalom fejlődését.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A szocializmus gazdasági törvényei az emberek akaratától és tudatától független objektív törvények. Ezek a törvények a kizsákmányolástól megszabadult dolgozók elvtársi együttműködésének és szocialista kölcsönös segítségének viszonyait fejezik ki. A szocializmus gazdasági törvényei nem vak, romboló erőként érvényesülnek, a szocialista társadalom megismeri és felhasználja ezeket a törvényeket. A Kommunista Párt és a szocialista állam gazdaságpolitikájában a szocializmus gazdasági törvényeiből indul ki.

2. A szocializmus gazdasági alaptörvénye meghatározza a szocialista termelési mód fejlődésének valamennyi fő szempontját és feladatát, meghatározza továbbá a szocialista termelés célját és e cél elérésének eszközeit. A szocializmus gazdasági alaptörvényének lényeges vonásai és követelményei — az egész társadalom állandóan növekvő anyagi és kulturális szükségletei maximális kielégítésének biztosítása a szocialista termelésnek a legfejlettebb technika alapján történő szakadatlan növekedése és tökéletesedése útján.

3. A szocializmusban a szükségleteknek (a tömegek vásárlóképességének) növekedése a szocialista termelés hajtóereje, ez lendíti előre a szocialista termelést. A szocialista termelés szakadatlan növekedése a közfogyasztás állandó növekedésének szilárd anyagi alapja. A szocialista termelés szakadatlan növekedésének elengedhetetlen feltétele a termelőeszközök termelésének elsősorban való fejlesztése. A szocializmus biztosítja az élenjáró technika szakadatlan fejlődését, ami elengedhetetlen a dolgozók növekvő szükségleteit egyre teljesebben kielégítő szocialista termelés állandó bővüléséhez.

4. A közvetlen szükségletre és a társadalmi szükség-

letre szolgáló termék tömegének állandó növekedésével összhangban rendszeresen emelkedik a dolgozók reáljövedelme. A szocializmus az emberek munkaviszonyainak és életkörülményeinek szüntelen javulását jelenti. A szocializmus nagy lehetőségeket biztosít a kulturális építőmunka számára, s a technika, a kultúra és a tudomány minden áldását közkinccsé teszi.

5. A Kommunista Párt vezette szocialista állam, amely a nép életbevágó fontosságú érdekeit juttatja kifejezésre, egyre nagyobb arányú gazdasági-szervező és kulturális-nevelő tevékenységet fejt ki. A szocialista termelési mód fejlődése az ellentmondások és nehézségek leküzdése útján megy végbe. A szocialista állam az objektív gazdasági törvények tudományos megismerésére támaszkodva és ezeket a törvényeket felhasználva, a gazdaság minden területén biztosítja az új, a haladó győzelmét a régi fölött, s irányítja a kommunizmus útján haladó társadalom fejlődését.

XXIX. FEJEZET

A NÉPGAZDASÁG TERVSZERŰ (ARÁNYOS) FEJLŐDÉSÉNEK TÖRVÉNYE

A népgazdaság tervszerű fejlődésének szükségessége a szocializmusban. A szocialista termelési módot a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődése jellemzi. A szocialista gazdaság tervszerű fejlődésének szükségessége és lehetősége a termelőeszközök társadalmi tulajdonából következik. Engels azt írta, hogy a termelőeszközök köztulajdonba vételével „lehetővé válik az előzetesen megállapított terv szerinti társadalmi termelés"[1]. Ellentétben a termelőeszközök magántulajdonával, amely elválasztja egymástól az árutermelőket, konkurrenciát és termelési anarchiát szül, a társadalmi tulajdon egységes népgazdasági egésszé kovácsolja össze a nagyszámú vállalatot. A társadalmasított szocialista nagyüzemi termelés nem fejlődhet az egész társadalom számára egységes célt és tevékenységet előíró közös terv nélkül. A Szovjetunióban nemcsak az iparban, hanem a mezőgazdaságban is osztatlanul uralkodik a szocialista nagyüzemi termelés (szovhozok, gép- és traktorállomások, kolhozok formájában). A szocializmus elképzelhetetlen anélkül, hogy az

[1] *Engels.* Anti-Dühring. Szikra 1950. 294. old.

ipar tervszerűen össze ne volna hangolva a mezőgazdasággal, amely nyersanyagot és élelmiszert szolgáltat, s ugyanakkor iparcikkeket fogyaszt.

A szocialista gazdaságban a termelőeszközök társadalmasítása folytán nem találhatók meg többé a burzsoá társadalom gazdasági életének olyan barométerei, mint a piaci árak, a profitráta, a kamatláb, a részvényárfolyamok spontán ingadozása, amelyek alapján a kapitalisták eldöntötték, hogy melyik termelési ágba fektessék tőkéjüket. A spontanitás és az automatizmus nem egyeztethető össze a szocialista társadalom fejlődésével. A szocializmusban a termelőeszközök és a munkaerő elosztása a népgazdaság egyes ágai között tervszerűen történik. Ahogyan a kapitalizmus elképzelhetetlen a társadalmi munka pazarlásával járó konkurrencia és termelési anarchia nélkül, ugyanúgy a szocializmus elképzelhetetlen a népgazdaság tervszerű, a társadalmi munkának és eredményének ésszerű és gazdaságos felhasználását biztosító fejlődése nélkül.

Lenin, a szocialista gazdaság tervszerű fejlődésének szükségességét fejtegetve, rámutatott arra, hogy a gazdaságot lehetetlen hosszabb időszakra szóló terv nélkül vezetni, hogy a szocialista forradalom gigászi feladata „az egész államgazdasági gépezet átváltoztatása egyetlen hatalmas géppé, olyan gazdasági szervezetté, amely úgy működik, hogy az emberek százmillióit *egy* terv vezesse"[1].

Ilyenformán a termelőeszközök társadalmi, szocialista tulajdona, s az iparban és a mezőgazdaságban egyaránt megvalósuló társadalmasított szocialista nagyüzemi termelés létrehozzák az egész népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének objektív szükségességét, és megteremtik annak lehetőségét.

A népgazdaság tervszerű (arányos) fejlődése a szocializmus gazdasági törvénye.

A népgazdaság tervszerű fejlődése törvényének fő vonásai és követelményei. A szocializmusban a termelőeszközök és a munkaerő elosztása a szocialista gazdaság különböző ágai között a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvénye alapján valósul meg. Ez a törvény megköveteli, hogy a társadalom a népgazdaságot terv szerint vezesse, hogy a különböző termelési ágak tervszerűen összehangolt egységes egészet alkossanak, s fejlesztésük során betartsák a szükséges arányosságot, hogy az anyag-, munkaerő- és pénzforrásokat a legésszerűbben és leghatékonyabban használják fel.

---

[1] *Lenin.* Előadói beszéd a háborúról és a békéről az OK(b)P hetedik kongresszusán. Lásd *Lenin* Művei. 27. köt. Szikra 1952. 77. old.

A tervszerű fejlődés törvénye azonban nem tartalmazza azt a feladatot, amelynek a népgazdasági arányokat alá kell rendelni. A szocialista gazdaságban az arányok jellegét a szocializmus gazdasági alaptörvényének követelményei határozzák meg.

„A népgazdaság tervszerű fejlődésének törvénye csak abban az esetben járhat a kellő eredménnyel, ha van feladat, amelynek végrehajtása érdekében a népgazdaság tervszerű fejlődése megvalósul... Ezt a feladatot a szocializmus gazdasági alaptörvénye tartalmazza"[1].

A szocialista gazdaságban a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének törvénye a szocializmus gazdasági alaptörvénye követelményeinek megfelelően *szabályozza* a termelést.

A szocializmus gazdasági alaptörvényének követelményei minden egyes szakaszban a termelőerők fejlődésének elért színvonalától, a rendelkezésre álló anyagi erőforrásoktól, valamint a szocialista ország életét meghatározó belső és külső helyzettől függően valósulnak meg. Ennek megfelelően, s a tervszerű (arányos) fejlődés törvénye alapján alakulnak ki a népgazdasági arányok is.

Ezek közé az arányok közé tartozik mindenekelőtt a termelőeszközök és a fogyasztási cikkek termelése közti helyes arány. Mint már említettük, a termelésnek a legfejlettebb technika alapján történő szakadatlan növekedése megköveteli, hogy a termelőeszközöket előállító iparágak gyorsabban fejlődjenek, mint a fogyasztási cikkeket termelő iparágak. A nehézipar, különösen pedig a gépgyártás fejlődése elengedhetetlen feltétele a könnyűipar, az élelmiszeripar és más olyan iparágak műszaki felszerelésének és szakadatlan fejlődésének, amelyek fogyasztási cikkeket állítanak elő.

A társadalmi termelés két osztálya közti arányoknak tehát biztosítaniok kell egyfelől a termelőeszközöket előállító iparágak elsősorban való fejlődését, másfelől a fogyasztási cikkeket termelő iparágak olyan arányú fejlődését, amely a néptömegek állandóan növekvő szükségleteinek a termelőerők adott színvonalán maximálisan lehetséges kielégítéséhez szükséges.

A Szovjetunióban a szocializmus felépítése és az országnak a külső ellenséggel, az imperialistákkal szembeni védelme olyan feladat volt, amelynek megvalósítása parancsolóan írta elő a nehézipar igen gyors ütemű fejlesztését. Enélkül nem lehetett volna megteremteni a szocializmus hatalmas anyagi-termelési bázisát, nem lehetett volna biztosítani az ország gazdasági függetlenségét és védelmi képességét. Ezért a nehéz-

[1] *Sztálin.* A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. 3. kiad. Szikra 1953. 42. old.

ipar fejlődésének üteme sokszorosan meghaladta a közszükségleti cikkeket termelő iparágak fejlődési ütemét. A Szovjetunióban az elmúlt 28 év alatt a termelőeszközök termelése egészében mintegy 55-szörösére, ugyanakkor a fogyasztási cikkek termelése mintegy 12-szeresére növekedett. 1953-ig a termelőeszközök termelése 1940-hez képest több mint háromszorosára, a fogyasztási cikkek termelése pedig 72%-kal növekedett. Aránytalanság keletkezett a közszükségleti cikkek termelésének színvonala és a lakosságnak e cikkekben mutatkozó megnövekedett szükségletei között. Ugyanakkor a nehézipar fejlesztése terén az ötödik ötéves terv keretében elért eredmények alapján létrejöttek a közszükségleti cikkek termelésének nagyarányú fejlesztéséhez szükséges reális feltételek.

Ebből kiindulva a Kommunista Párt és a szovjet állam, ugyanakkor, amikor továbbra is erőteljesen fejleszti a nehézipart, egyszersmind a könnyűipar, az élelmiszeripar és a mezőgazdaság gyorsütemű fejlesztésének széleskörű programját valósítja meg, hogy rövid időn belül megoldja a napirendre tűzött feladatot: erősen növelje a közszükségleti cikkek termelését, tovább növelje a szovjet nép anyagi jólétét, s még magasabbra emelje kulturális színvonalát.

Az ipar és a mezőgazdaság közötti helyes arány megállapításának elsőrendű jelentősége van. Az ipar és a mezőgazdaság fejlődése közötti aránynak biztosítania kell egyfelől azt, hogy vezető szerepe legyen az iparnak, mely a mezőgazdaságot fejlett technikával és a falut iparcikkekkel látja el, másfelől a szovhoz- és kolhoztermelés további szakadatlan növekedését, a városi lakosság élelmiszerellátása és az ipar nyersanyagellátása érdekében.

A szocialista mezőgazdaság a kolhozrendszer alapján már eddig is nagy eredményeket ért el. A mezőgazdaság azonban fejlődésének ütemét tekintve erősen elmarad az ipar mögött. Míg az ipari termelés 1940-től 1952-ig 2,3-szeresére növekedett, addig a mezőgazdaság teljes termelésének növekedése — összehasonlító árakon számítva — mindössze 10% volt. Különösen elmaradnak az olyan fontos mezőgazdasági ágak, mint a gabonatermelés, az állattenyésztés, a burgonya- és zöldségtermelés. Ennek következtében szemmelláthatóvá aránytalanság keletkezett egyfelől a lakosság gyorsan növekvő gabona-, hús-, tejtermék-, zöldség-, gyümölcs- stb. szükséglete, másfelől a mezőgazdasági termelés színvonala között.

A mezőgazdaságnak ez az ipar mögötti elmaradása lehetetlenné tette, hogy a közfogyasztás elérje azt a színvonalat, amely az ország ipari fejlettségének jelenlegi fokán elérhető lett volna. A nehézipar hatalmas fejlődése megteremtette a szocialista mezőgazdaság gyorsütemű fellendítéséhez szükséges feltételeket. Lehetővé és szükségessé vált a mezőgazdasági termelés fejlődési ütemének erőteljes meggyorsítása. A Kommunista Párt és a szovjet állam ebből kiindulva 1953-ban azt a feladatot tűzte ki, hogy a legközelebbi években el kell érni a mezőgazdaság nagyarányú fellendülését, s ennek révén a lakosság növekvő élelmiszerszükségletének bőséges kielégítését és a könnyűipar nyersanyagellátásának biztosítását.

Az ipar és a mezőgazdaság között, éppenúgy, mint az iparon és a mezőgazdaságon belül az egyes termelési ágak között,

szoros kölcsönös kapcsolat áll fenn. Ezért a termelés zavartalan fejlődéséhez nemcsak az ipar és a mezőgazdaság között, hanem az egyes iparágak között, s úgyanígy az egyes mezőgazdasági ágak között is helyes arányokra van szükség. Így például az állattenyésztés huzamos elmaradása hátráltatja a könnyűipar, s ezen belül az élelmiszeripar további fejlődését. Az állattenyésztés fejlődését viszont hátráltatja a megfelelő takarmánybázis hiánya és a gabonatermelés elmaradása. A szovjet állam az állattenyésztésnek, az állattenyésztés takarmánybázisának és a gabonatermelésnek erőteljes fejlesztése útján kiküszöböli ezt az aránytalanságot, hogy ezeknek a termelési ágaknak a fejlődése összhangban legyen a közfogyasztás nagyarányú növelésének feladatával.

A dolgozó tömegek mezőgazdasági termékek és iparcikkek iránti szakadatlanul növekvő keresletének tervszerű, zavartalan kielégítése csak azzal a feltétellel lehetséges, ha a lakosság növekvő pénzjövedelme és az egyéni fogyasztást szolgáló áruk tömege között — az árszínvonal figyelembevételével — megvan az összhang, ha helyes arány van a közszükségleti cikkek termelésének növekedése és az áruforgalom fejlődése között.

A szovjet állam a lakosság növekvő fizetőképes keresletének kielégítése céljából nagyszabású programot dolgozott ki az iparcikkek és élelmiszerek termelésének növelésére. Eszerint 1954—1956-ban 1950-hez képest a fogyasztási cikkek termelésének többszörösére, ezen belül a gyapjúszövetek gyártásának kétszeresére, a hústermelésnek 2,4-szeresére stb. kell növekednie. A közszükségleti cikkek termelésének növelésére vonatkozó program értelmében 1955-ben kétszer akkora lesz a kiskereskedelmi áruforgalom, mint 1950-ben.

A népgazdaság arányos fejlődése megköveteli a szocialista termelés ésszerű elhelyezését az ország különböző vidékein: az ipar közelebb vitelét a nyersanyagforrásokhoz és a fogyasztási területekhez; a különböző vidékek gazdaságának komplex fejlesztését, sajátosságaik szem előtt tartásával, az egyes termelési ágak helyes összekapcsolása és a helyi erőforrások lehető legteljesebb kihasználása alapján; a nemzeti köztársaságok gazdasági és kulturális fellendülését; az ésszerűtlen és a nagy távolságokra történő vasúti és vízi szállítások csökkentését.

A szocializmus megszüntette a felhalmozásnak és fogyasztásnak a kapitalizmusra jellemző antagonisztikus ellentmondását. A szocializmus gazdasági alaptörvényének követelményével összhangban a fogyasztás és a felhalmozás helyes arányainak biztosítaniok kell mind a szocialista termelés szakadatlan növekedését, mind a néptömegek anyagi jólétének és kulturális színvonalának rendszeres emelkedését.

A szocializmusból a kommunizmus felső fokára való átmenet körülményei között a népgazdaság fejlődésének olyan arányaira van szükség, amelyek biztosítják a szocialista termelés további erősödését és fejlődését, a kommunizmus anyagi-termelési bázisának fokozatos megteremtését és a termékbőséget.

A szocialista társadalom olyan körülmények között fejlődik, amikor ellenséges, agresszív imperialista hatalmak állnak vele szemben. Ebből következik, hogy a népgazdaságban olyan arányokra van szükség, amelyek hatalmas gazdasági bázist biztosítanak a szocializmus országának — kívülről jövő ellenséges támadás esetére. A szocialista ipar és a kolhoztermelés gyors fejlődése a Szovjetunió gazdasági függetlenségének és védelmi képességének növekedése szempontjából igen fontos tényező.

Az egységes, hatalmas szocialista tábor fennállása szükségessé teszi az e táborhoz tartozó valamennyi ország gazdaságának terv szerinti összehangolását. A Szovjetunió és a népi demokratikus országok közötti gazdasági együttműködés és kölcsönös segítségnyújtás megkönnyíti a szocialista építés feladatainak megoldását, s a kapitalista világtól való gazdasági függetlenségük növekedésére és védelmi képességük erősödésére vezet.

A népgazdaság tervszerű fejlődésének törvénye és a szocialista tervezés. A népgazdaság tervszerű fejlődésének törvényéből fakadó követelményeket a Kommunista Párt és a szocialista állam a dolgozó tömegek alkotó tevékenységét megszervező és irányító tervek segítségével váltja valóra. A népgazdaság terv szerinti irányítása a szocialista állam gazdasági-szervező funkciójának egyik legfontosabb vonása. A szocialista tervezés szigorúan tudományos alapokra épül. A népgazdaságot terv szerint irányítani annyit jelent, mint előre látni. A tudományos előrelátás az objektív gazdasági törvények ismeretén alapul, és a társadalom gazdasági fejlődésének időszerűvé vált szükségleteiből indul ki.

A szocialista gazdaság helyes tervezésének legelső feltétele a népgazdaság tervszerű fejlődése törvényének elsajátítása és hozzáértő felhasználása.

A népgazdaság tervszerű fejlődésének törvényét nem szabad összetéveszteni magával a népgazdaság terv szerinti irányításával, amit a szocialista állam tervező szervei valósítanak meg, nem szabad összetéveszteni a népgazdaság éves és ötéves terveivel. A népgazdaság tervszerű fejlődésének törvénye objektív gazdasági törvény. Ez a törvény lehetővé teszi, hogy az állami szervek helyesen tervezzék meg a társadalmi termelést. A lehetőséget azonban nem szabad összetéveszteni a valósággal.

A lehetőség valóra váltásához meg kell tanulni a tervszerű fejlődés törvényének alkalmazását, olyan terveket kell készíteni, amelyek teljes mértékben megfelelnek e törvény követelményeinek.

A gyakorlatban a tervek nem mindig számolnak teljes mértékben a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvényéből fakadó követelményekkel. Ha ezeket a követelményeket megsértik, a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvénye úgy ad életjelt magáról, hogy a népgazdaság egyes területein aránytalanságok keletkeznek, zavarok állnak elő a termelés és a forgalom normális folyamatában. Ha például bizonyos mennyiségű gépkocsi gyártását iktatják tervbe, de ugyanakkor nem tervezik meg a szükséges acéllemez-mennyiséget, ez arra vezethet, hogy nem teljesítik a gépkocsigyártás tervét. Az a nyersvastermelési terv, amelyet nem biztosítanak megfelelő koksztermeléssel — megvalósíthatatlan.

A tervező szervek feladata az, hogy a tervek összeállítása során helyesen számoljanak a tervszerű fejlődés törvényének követelményeivel, s ne engedjenek becsúszni aránytalanságokat, ha pedig aránytalanságok keletkeznek, idejekorán gondoskodjanak kiküszöbölésükről. A népgazdaság zavartalan fejlődése szempontjából komoly jelentősége van az anyag-, pénz- és munkaerő *tartalékoknak*. A tartalékok lehetővé teszik a népgazdaság egyes területein keletkező aránytalanságok gyors kiküszöbölését, illetve keletkezésük megelőzését, biztosítják az erőforrásokkal való rugalmas manőverezés lehetőségét.

A népgazdaság tervezése tehát akkor járhat kedvező eredménnyel, akkor biztosíthatja a népgazdaság arányos fejlődését és a termelés szakadatlan növekedését, ha helyesen számol a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvénye által támasztott követelményekkel, és minden tekintetben összhangban van a szocializmus gazdasági alaptörvényének követelményeivel.

A gazdaság terv szerinti irányítása szempontjából nagy jelentőségű a munka szerinti elosztás gazdasági törvényének felhasználása, mert ez anyagilag érdekeltté teszi a dolgozókat a munka termelékenységének emelésében, s a szocialista termelés egyik hajtóereje.

A szocialista tervezés az értéktörvény érvényesülésével kapcsolatos gazdasági eszközök: az ár, a pénz, a kereskedelem, a hitel felhasználására épül. A népgazdasági tervekben a javak termelése és elosztása pénzben fejeződik ki. A terv szerinti irányítás eszköze az önálló elszámolás, amely gazdaságos termelésre, a belső tartalékok mozgósítására, a termelés önköltségé-

nek csökkentésére és a vállalat jövedelmezőségének fokozására ösztönöz.

A Kommunista Párt és a szocialista állam a szocializmus gazdasági törvényeinek követelményeiből kiindulva, a gazdasági és kulturális építés tapasztalatainak leszűrésével, s a szocialista ország életét befolyásoló belső és külső körülmények összességének figyelembe vételével — minden egyes szakaszban megállapítja az állami tervek legfontosabb gazdasági és politikai feladatait. Ezeknek megfelelően állapítják meg valamennyi népgazdasági ágra vonatkozóan a termelés nagyságát, a termelés növelésének ütemét, a beruházások méreteit, a munkabér színvonalát stb.

A Szovjetunió népgazdaságának terv szerinti irányítását a Kommunista Párt által megadott irányelvek alapján a Szovjetunió Minisztertanácsa és a szövetségi köztársaságok Minisztertanácsai valósítják meg. Állami terveket az egész népgazdaságra vonatkozóan, továbbá gazdasági ágak, egyes gazdasági szervek, köztársaságok, határterületek, területek és az ország egyes gazdasági körzetei szerint dolgoznak ki. A tervek kidolgozását és teljesítésük ellenőrzését a Szovjetunió Minisztertanácsának Állami Tervbizottsága (Goszplan), a Szovjetunió és a köztársaságok minisztériumai, valamint a saját tervező szervekkel rendelkező helyi szovjetek végzik.

A szocialista tervezés a gazdasági fejlődés több évre érvényes fő irányát kifejező *távlati tervek* és a rövidebb időtartamra érvényes konkrét munkaprogramot jelentő *folyó tervek* összekapcsolására épül. A távlati tervekhez tartoznak a népgazdaság fejlesztésének ötéves tervei és a hosszabb időre szóló tervek. A folyó tervekhez tartoznak az *évi tervek*. A folyó terveket a távlati tervek alapján készítik el. Minden állami vállalatnak (gyár, bánya, szovhoz, gép- és traktorállomás stb.) saját *műszaki-termelési-pénzügyi terve* van (tyehpromfinplan), amelyet az állami tervfeladatok alapján állítanak össze, s amely a vállalat termelési-műszaki és pénzügyi tevékenységének összesített terve.

A szocialista gazdaság tervszerű fejlődése megköveteli, hogy a főbb mutatók tekintetében érvényesülő terv szerinti központosított gazdasági irányítás elvét összekapcsolják a helyi szervek számára a tervezés terén szükséges önállóság és kezdeményezési lehetőség biztosításával. A központi tervező szervekre a legfontosabb népgazdasági problémák megoldása hárul: a helyes arányok biztosítása az egyes iparágak fejlődésében, a rendelkezésre álló tartalékok maradéktalan hasznosítása, a beruházások maximális hatékonyságának elérése stb.

A terv szerinti irányítás túlhajtott centralizációja, az a kí-

sérlet, hogy a helyi feltételek és lehetőségek kellő ismerete és figyelembevétele nélkül a legapróbb részletekig a központból tervezzenek, gúzsba köti a helyi kezdeményezést, megakadályozza a helyi erőforrások és a szocialista gazdaság különböző ágaiban, illetve az egyes vállalatoknál fellelhető óriási tartalékok maradéktalan kihasználását.

A kolhozok terv szerinti állami irányításának bizonyos sajátosságai vannak, amelyek a szövetkezeti-kolhoztulajdon jellegéből következnek. A szocialista állam a kolhozok terv szerinti irányítása során a kolhozparasztok tömegeinek öntevékenységére támaszkodik. A kolhozok és a kolhozparasztok kezdeményezése egyik döntő tényezője a mezőgazdaság fellendítésének, az egyes körzetekre és kolhozokra jellemző gazdasági és természeti feltételek teljes kihasználásának. A helyes tervezési rendszer feltételezi, hogy a központi tervező szervek megállapítsák a területek, határterületek és köztársaságok számára a mezőgazdasági termelés és a mezőgazdasági termékek állami beadása terén a *fő és döntő* mutatókat és feladatokat. A helyi tervező szervek és a kolhozok e fő és döntő mutatókkal és feladatokkal összhangban maguk készítik el a termelési erőforrások legmesszebbmenő kiaknázását biztosító konkrét terveket.

A kolhozok vezetősége az állami feladatok alapján kidolgozza az *évi termelési terveket*, amelyeket megvitatás és jóváhagyás végett a kolhozparasztok közgyűlése elé terjeszt.

Egy-egy földművelési rendszernek vagy agrotechnikai eljárásnak sablonos, az egyes gazdasági övezetek sajátosságainak figyelembe vétele nélkül történő alkalmazása, a növénykultúrák és az állatállomány területi elhelyezésének sablonos intézése akadályozza a helyi természeti és gazdasági feltételek legmegfelelőbb kihasználását.

A szocialista tervezés módszereinek további tökéletesítése feltételezi a tervezés centralizálásának következetes megvalósítását a fő és döntő mutatók tekintetében, s ezzel egyidejűleg a helyi szervek, ipari vállalatok és kolhozok szerepének növelését, kezdeményezésük felkarolását a termelés terv szerinti irányítása terén, valamint az egyes gazdasági körzetek, mezőgazdasági övezetek, vállalatok és kolhozok viszonyaihoz alkalmazkodó differenciált tervezés biztosítását.

A népgazdaság terv szerinti irányítása megköveteli a gazdaság *vezető láncszemeinek* kiválasztását. A tervben kiemelik azokat a legfontosabb gazdasági ágakat, amelyektől az egész népgazdasági terv sikeres teljesítése függ. Ezeket a gazdasági ágakat látják el elsősorban termelőeszközökkel, munkaerővel és pénzeszközökkel. A vezető gazdasági ágaknak megfelelően ter-

vezik a többit is, oly módon, hogy ennek alapján bekövetkezzék az egész népgazdaság fellendülése, és megvalósuljon a népgazdaság egyes ágainak lehető legésszerűbb egybehangolása.

A népgazdaság tervszerű (arányos) fejlődésének törvénye megköveteli az egyes gazdasági ágak fejlesztésére vonatkozó tervek szigorú egybehangolását és egységes gazdasági tervben való egyesítésüket. „Az egyes termelési ágak terveit szigorúan össze kell hangolni, egybe kell kapcsolni és ezekből a tervekből kell összeállítani azt az egységes tervet, amelyre oly nagy szükségünk van"[1].

A gazdasági tervek a mutatók bizonyos körét foglalják magukban: a *természetbeni* mutatókat (termékfajták, a készítmények választéka stb.) és a *pénzbeni* mutatókat (a termelés összege, önköltség, bevételek és kiadások stb.). A természetbeni és pénzbeni mutatók közül kiemelkednek a *minőségi* mutatók (a munkatermelékenység emelkedése, az önköltség csökkenése, a rentabilitás, a termékek minőségének javulása, a termelőeszközök — berendezések, erő- és szerszámgépek, nyersanyagok stb. kihasználásának hatékonysága). A mezőgazdasági termelés fő mutatója a maximális termékmennyiség elérése minden 100 hektár mezőgazdasági területről.

Az egyik legfontosabb módszer, amellyel a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvényéből fakadó követelményekkel összhangban levő helyes népgazdasági arányok megállapíthatók — a *mérleg*-rendszer kidolgozása. A szocialista állam mérlegek alapján állapítja meg a népgazdaság fejlődésének természetbeni és pénzbeni formában kifejezett arányait, mérlegek alapján határozza meg az erőforrásokat, s az egyes termelési ágak és termékfajták közötti elosztásukat. Az erőforrások és a szükségletek összevetése lehetővé teszi a népgazdaság szűk keresztmetszeteinek, az egyes termelési ágak fejlődési színvonala és üteme közötti aránytalanságoknak a felfedését, s a szűk keresztmetszetek kiküszöbölésére alkalmas rendszabályok megjelölését. Ugyanakkor a mérlegrendszer lehetővé teszi újabb erőforrások feltárását — a nyersanyaggal és segédanyagokkal való takarékoskodás, továbbá a berendezések jobb kihasználása révén. Ezeket az erőforrásokat a termelés és a fogyasztás növelésére használják fel.

A mérlegek anyagmérlegekre (természetbeni mérlegekre), pénzformában kifejezett mérlegekre és munkaerőmérlegekre oszlanak.

[1] *Lenin*. Beszámoló a Népbiztosok Tanácsának tevékenységéről a VIII. Összoroszországi Szovjetkongresszuson. Lásd *Lenin* Művei. 31. köt. Szikra 1951. 528. old.

Az *anyagmérlegek* természetbeni formában kifejezve mutatják meg az arányt az egyes termékek vagy termékcsoportok termelése és fogyasztása között. Az anyagmérlegeket a fontosabb termékek szerint állítják össze, például: szerszámgépek, érc, fém, gyapot és más termelőeszközök mérlege, fogyasztási cikkek: hús, cukor, vaj stb. mérlege.

Az anyagmérlegek elengedhetetlenek ahhoz, hogy minisztériumok és egyes gazdasági szervek szerint össze lehessen állítani valamennyi népgazdasági ág termelőeszközökkel való anyagi ellátásának terveit. Ezekben a tervekben irányozzák elő haladó normák bevezetése alapján a berendezések, a nyersanyag, a fűtőanyag stb. felhasználásának megjavítását.

A *pénzformában kifejezett mérlegekhez* tartoznak a lakosság pénzjövedelmének és pénzkiadásának mérlege, a nemzeti jövedelemnek és elosztásának mérlege és mások.

A *munkaerőmérlegek* a népgazdaság munkaerőben és szakképzett káderekben mutatkozó szükségletét, s e szükséglet kielégítésének forrásait határozzák meg.

A szocialista tervezés keretében kidolgozott tervek, amelyek a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvénye által támasztott követelményeket tükrözik, utasítás jellegűek. Az állami tervek nem prognózis-tervek, hanem utasításjellegű tervek, amelyek kötelezőek a vezető szervekre, s amelyek az egész ország gazdasági fejlődésének irányát megszabják.

Miután az állami terveket a szocialista állam legfelsőbb szervei jóváhagyták, ezek törvényerőre emelkednek, s végrehajtásuk kötelező. A gazdasági vezetők kötelesek biztosítani, hogy minden vállalat hónapról hónapra, negyedévről negyedévre teljesítse a tervet, mégpedig nemcsak globálisan, hanem választék szerint is, továbbá kötelesek törekedni a termékek minőségének rendszeres javítására és a tervben megszabott önköltségcsökkentésre.

A szocialista tervezés aktív, mozgósító jellegű. A szocialista tervek az emberek millióinak munkáját irányítják országos méretekben, világos perspektívát tárnak a dolgozók elé, munkahőstettekre lelkesítenek. A terv a tömegek eleven alkotó tevékenysége. A termelési tervek realitása — a dolgozók milliói, akik új életet alkotnak.

A terv összeállítása csak kezdete a tervezésnek. Lenin, amikor Oroszország villamosításának tervét (GOELRO) a párt második programjának nevezte, hangsúlyozta, hogy „ezt a programot minden nap, minden műhelyben, minden egyes járásban javítani, csiszolni, tökéletesíteni és módosítani fogják"[1]. Minden tervet helyesbítenek, módosítanak és tökéletesítenek menetköz-

[1] *Lenin.* Beszámoló a Népbiztosok Tanácsának tevékenységéről a VIII. Összoroszországi Szovjetkongresszuson. Lásd *Lenin* Művei. 31. köt. Szikra 1951. 532. old.

ben, a tömegek tapasztalatai alapján, a teljesítés eredményeit számbavéve, mert egyetlen terv sem láthatja előre mindazokat a lehetőségeket, amelyek a szocialista rend méhében rejlenek, s amelyek csupán a munka folyamán tárulnak fel. A terv megvalósításáért a gyárakban, szovhozokban, kolhozokban folytatott harc során kibontakozik a tömegek alkotó kezdeményezőkészsége és aktivitása, kifejlődik a szocialista munkaverseny, s a gazdaság gyors fellendülésének új tartalékai kerülnek napvilágra. A tömegek mozgósításának feladatát a Kommunista Párt irányításával az állami és társadalmi szervezetek, a szakszervezetek, a komszomol valósítják meg. A tömegeknek a népgazdaságfejlesztési tervek teljesítéséért folyó harcban tanúsított aktivitása arra vezet, hogy ezeket a terveket rendszeresen túlteljesítik, s ezáltal meggyorsul a kommunista társadalom építésének üteme.

A szocialista tervek csak abban az esetben tölthetnek be mozgósító szerepet, ha a tervező szervek a kommunista építés gyakorlatában, a tömegek alkotó munkája során születő újhoz, élenjáróhoz igazodnak. A terveket nem a termelésben elért számtani átlagnormákra, hanem a munkaráfordítás, a berendezéskihasználás, a nyersanyag-, tüzelő- és segédanyag-felhasználás *haladó normáira*, vagyis az élenjáró vállalatok és a legkiválóbb dolgozók tapasztalataihoz igazodó normákra kell alapozni.

A Kommunista Párt és a szovjet állam erélyes harcot folytat a laza, senkit sem mozgósító tervek készítésére irányuló kísérletek, a szűk keresztmetszetekhez igazodás ellen, ugyanúgy, mint a túlméretezett tervezés, a szocialista gazdaság reális fejlődési lehetőségeivel nem számoló tervkovácsolás ellen. A szocialista tervezés megköveteli a kérlelhetetlen harcot az államellenes, lokálpatrióta és szakmai soviniszta törekvések ellen, amelyek abban nyilvánulnak meg, hogy az egyes vállalatok, vidékek vagy gazdasági szervek érdekeit megpróbálják szembeállítani az országos érdekekkel.

A népgazdaság terv szerinti irányításának egyik igen fontos része a *tervteljesítés ellenőrzése*, ami lehetővé teszi annak megállapítását, hogy mennyire áll összhangban a terv a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvénye által támasztott követelményekkel, és hogyan teljesítik a tervet. A tervteljesítés ellenőrzése lehetővé teszi, hogy még idejekorán felfedjék az aránytalanságokat, elejét vegyék új aránytalanságok keletkezésének a gazdaságban, új termelési tartalékokat hozzanak felszínre, s szükség esetén módosításokat eszközöljenek a népgazdasági terveken.

A szocialista gazdaság terv szerinti irányításának biztosí-

tásához elengedhetetlenül szükséges az egységes népgazdasági nyilvántartási rendszer. A terv szerinti szocialista építés elképzelhetetlen helyes nyilvántartás nélkül. Nyilvántartás viszont elképzelhetetlen statisztika nélkül. A szocialista gazdaságban a nyilvántartás és a statisztika szervesen összefügg a népgazdasági tervvel. A tervteljesítésre vonatkozó statisztikai adatok nélkülözhetetlen anyagot jelentenek a következő időszakra szóló tervek összeállításához. A nyilvántartás és a statisztika szocialista rendszere lehetővé teszi a terv egészében és részleteiben való teljesítésének ellenőrzését.

A tervgazdaság előnyei. A népgazdaság tervszerű fejlődése óriási előnyöket biztosít a szocialista társadalomnak a kapitalizmussal szemben.

A kapitalizmussal ellentétben, ahol az arányosság csak véletlenszerűen fordul elő, s a gazdaság időszakonként megismétlődő válságokon át, ciklikusan fejlődik, a szocialista gazdaság szakadatlanul, töretlen ívben és soha, sehol nem tapasztalt gyorsasággal fejlődik, azoknak az arányoknak alapján, amelyeket a szocialista állam a népgazdaság tervszerű fejlődése törvényének és a szocializmus gazdasági alaptörvényének követelményeivel összhangban állapít meg. A szocialista gazdaság nem ismeri a pusztító gazdasági válságokat, amelyek roppant anyagi károkat okoznak a társadalomnak, és időről időre visszavetik fejlődésében.

A Szovjetunióban a háború előtti ötéves tervek idején, vagyis mintegy 13 év alatt ugrás ment végbe, amely az országot elmaradott országból élenjáró országgá, agrárországból ipari országgá változtatta. A tőkés világ ez alatt az idő alatt két gazdasági válságon ment át (1929—1933-ban és 1937-ben), amelyek a termelőerők óriási pusztulásával, a munkanélküliség óriási növekedésével és a tömegek elnyomorodásának erős fokozódásával jártak együtt. A háború óta a Szovjetunió szocialista gazdasága a termelés szakadatlan növekedése alapján tervszerűen fejlődik, míg a tőkés országok, mindenekelőtt pedig az Egyesült Államok, ebben az időszakban 1948—1949-ben válságon mentek át. 1953 második felétől az Egyesült Államokban ismét megkezdődött a termelés csökkenése és a munkanélküliség növekedése.

A szocialista tervgazdaság kizárja a munkanélküliséget, és biztosítja a társadalom minden munkaerejének hasznosítását. A tőkés gazdaság elkerülhetetlenül munkanélküliséget szül, s a kapitalisták a munkanélküliséget eszközül használják fel arra, hogy olcsó munkaerőt biztosítsanak vállalataik számára.

A tervgazdaság a termelés olyan fejlődését feltételezi, amely az egész társadalom szükségleteinek kielégítésére irányul. A kapitalisták azokba a gazdasági ágakba fektetik tőkéjüket, amelyekben magasabb a profitráta.

A szocialista tervgazdaság biztosítja a tudománynak és technikának a népgazdaság szükségleteivel összhangban álló fejlődését. A kapitalizmusban a technika fejlődése a konkurrencia és a termelési anarchia törvényének van alávetve, rendkívül egyenetlenül megy végbe s elkerülhetetlenül fokozza a termelés fejlődésében tapasztalható aránytalanságot.

A szocialista tervgazdaság megkíméli a társadalmat a társadalmi munkának a tőkés gazdaságra jellemző nagyarányú pazarlásától, ugyanakkor pedig — az egyes vállalatok és az egész népgazdaság viszonylatában egyaránt — valamennyi erőforrás leggazdaságosabb és leghatékonyabb hasznosítását is biztosítja, s a termelés növelésének egyre újabb forrásait és tartalékait tárja fel.

A szocialista állam terv alapján határozza meg a vállalatok termelési kapcsolatát, és biztosítja a szocialista termelés lehető legésszerűbb területi elhelyezését.

A rentabilitás kapitalista elvével ellentétben, amely az egyes vállalatok érdekeit, a maximális profit biztosítását tartja szem előtt, a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvénye és a szocialista tervezés biztosítja a rentabilitás magasabbrendű formáját: az egész népgazdaság szempontjából vett rentabilitást. Ennek következtében a szocializmusban az építés olyan hatalmas méretei váltak lehetővé, amilyenek a tőkés gazdaságban a magántulajdon, a termelési anarchia és a konkurrencia viszonyai között elképzelhetetlenek.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A népgazdaság tervszerű fejlődésének szükségessége és lehetősége a termelőeszközök társadalmi, szocialista tulajdonából következik. A népgazdaság tervszerű (arányos) fejlődése a szocializmus gazdasági törvénye.

2. A népgazdaság tervszerű (arányos) fejlődésének törvénye a szocialista gazdaságban a szocializmus gazdasági alaptörvényének megfelelően szabályozza a termelőeszközök és a munkaerő elosztását. Megköveteli a tervgazdálkodást, a népgazdaság valamennyi elemének arányos fejlődését, az anyag-, munkaerő- és pénzforrások lehető legésszerűbb és leghatékonyabb felhasználását.

3. A szocialista tervezés akkor jár kedvező eredménnyel, ha helyesen számol a népgazdaság tervszerű fejlődése törvényének követelményeivel, és minden tekintetben figyelembe veszi a szocializmus gazdasági alaptörvényének

követelményeit. A népgazdaság terv szerinti irányítása során felhasználják az értéktörvény érvényesülésével összefüggő gazdasági eszközöket. A népgazdaság helyes fejlődési arányainak megállapítása terén nagy jelentősége van a tervezés mérlegmódszerének.

4. A népgazdaság terv szerinti irányítása a szocialista állam gazdasági-szervező funkciójának igen fontos vonása. Az állami szervek a népgazdasági terveket azoknak az irányelveknek alapján dolgozzák ki, amelyeket a Kommunista Párt állapít meg — a szocialista építőmunka tapasztalatainak tudományos általánosításából kiindulva, a szocialista gazdasági rend előnyeinek, s az ország külső és belső helyzetének figyelembevételével. Az állami tervek a kommunista építőmunka gyakorlatában, a tömegek alkotómunkájában létrejövő újhoz igazodnak, és utasítás jellegűek. A népgazdaság terv szerinti irányításának elengedhetetlen feltétele a tömegek mozgósítása a tervfeladatok teljesítésére és túlteljesítésére, továbbá a tervteljesítés mindennapos ellenőrzésének megszervezése.

5. A népgazdaság tervszerű, válságmentes fejlődése a szocializmus egyik igen nagy előnye a kapitalizmussal szemben, biztosítja az eszközöknek a burzsoá rend számára elérhetetlen gazdaságos felhasználását, és teljes mértékben lehetővé teszi a termelésnek a néptömegek érdekében történő szakadatlan, gyors és sokoldalú fejlesztését.

XXX. FEJEZET

A TÁRSADALMI MUNKA A SZOCIALIZMUSBAN

A munka jellege a szocializmusban. Az anyagi érdekeltség elve. A szocialista termelési viszonyok megvalósulása döntő változást jelent a munka jellegében. A munka a szocializmusban — *kizsákmányolástól mentes* munka. A munkás számára „évszázadokon át idegennek végzett munka, a kizsákmányolók javára folytatott kényszermunka után először nyílik lehetőség arra, hogy *sajátmagának dolgozzék*, méghozzá úgy dolgozzék, hogy a modern technika és kultúra minden vívmányára támaszkodik"[1].

[1] *Lenin.* Hogyan szervezzük meg a versenyt? Lásd *Lenin* Művei. 26. köt. Szikra 1952. 421. old.

Míg a kapitalizmusban a kényszerű munka közvetlenül mint magánmunka jelentkezik, a szocializmusban a munka *közvetlenül társadalmi jellegű*. A termelőeszközök társadalmi tulajdona lehetővé és szükségessé teszi, hogy a munkát társadalmi méretekben tervszerűen szervezzék meg.

Döntő módon megváltozott a dolgozó ember társadalmi helyzete. A kapitalizmussal ellentétben, ahol az ember helyzetét társadalmi származása és vagyona határozza meg, a szocialista társadalomban az ember helyzete csak munkájától és egyéni képességeitől függ.

A kizsákmányolástól való megszabadulás és a dolgozó ember társadalmi helyzetének megváltozása fordulatot idéz elő az embernek a munkáról alkotott nézeteiben, megteremti a munkához való új viszonyt. Míg a kizsákmányoló rend évszázadokon át a dolgozók sok nemzedékébe a munkától, mint súlyos és megszégyenítő tehertől való idegenkedést oltotta be, a szocializmus a munkát becsület, dicsőség és hősiesség dolgává, s mindinkább *alkotó* jellegűvé teszi. A szocialista társadalomban a dolgozó embert, ha jól dolgozik, kezdeményező készségről tesz tanúságot a termelés tökéletesítése terén, tisztelet és dicsőség övezi.

Ugyanakkor azonban a munka a szocializmusban még nem vált a társadalom tagjainak elsőrendű életszükségletévé, még nem vált vérükké, hogy a közösség javára dolgozzanak. A szocializmus fokán a kapitalista csökevények még nem vesztek ki teljesen az emberek tudatából. A nagy többségben levő olyan dolgozók mellett, akik becsületesen teljesítik a társadalommal szemben fennálló kötelezettségeiket, és alkotó kezdeményezést tanúsítanak a munkában, vannak még olyanok, akik nem teljesítik lelkiismeretesen kötelességüket, megsértik a munkafegyelmet. Az ilyen emberek arra törekednek, hogy minél kevesebbet adjanak a szocialista társadalomnak és minél többet kapjanak tőle.

A szocializmusban jelentős maradványai vannak még a régi munkamegosztásnak — megvannak a szellemi és a fizikai munka, a munkás és a paraszt munkája, a szakképzett munka és az egyszerű munka közötti lényeges különbségek. A régi munkamegosztás e maradványai csak fokozatosan, a szocializmus termelőerőinek fejlődése és a kommunizmus anyagi-termelési alapjának megteremtése arányában küszöbölődnek ki.

Mindez azt jelenti, hogy a szocializmusban igen nagy jelentősége van az *anyagi érdekeltség elvének*, annak, hogy a dolgozó anyagilag érdekelve legyen munkája eredményében, a termelés fejlesztésében. Ezt az érdekeltséget az biztosítja, hogy a

munkás társadalmi helyzete a munka eredményétől, termelőtevékenységének eredményétől függ.

Az az elv, amely szerint minden dolgozónak anyagilag érdekelve kell lennie a munka eredményében, a szocialista gazdálkodás egyik legfontosabb elve. Lenin hangsúlyozta: „a népgazdaság minden jelentős ágát a személyes érdekeltségre kell építeni"[1].

Az anyagi érdekeltség elvét a legszélesebb körben alkalmazzák a munkások és alkalmazottak bérezése, a kolhozokban a jövedelem elosztása, az önálló elszámolás megszervezése, az iparcikkek és mezőgazdasági termékek árának megállapítása stb. terén.

Mindez szükségessé teszi, hogy „a társadalom és *az állam* a *legszigorúbban* ellenőrizze a munka mértékét és a fogyasztás mértékét"[2]. A szocialista társadalom ellenőrzi, hogyan vesznek részt az emberek a munkában, figyelembe veszi a dolgozók szakképzettsége tekintetében mutatkozó különbségeket, minden egyes dolgozó számára meghatározza a munkanormát és a munkabért. Mindaddig, amíg a munka még nem vált a társadalom tagjainak túlnyomó többsége számára természetes szükségletté, a szocialista államnak úgy kell megszerveznie a társadalmi munkát, hogy az, aki többet és jobban dolgozik, nagyobb részt kapjon a társadalmi munka termékéből.

A munka mint a szocialista társadalom tagjainak kötelessége. A munkához való jog megvalósulása. A szocializmus és a munka elválaszthatatlanok. A szocializmus véget vetett a tőkés rend kirívó ellentmondásának, hogy tudniillik a társadalom kizsákmányoló felső rétege parazita életmódot folytat, a dolgozó tömegek pedig a megerőltető munka igájában görnyednek, amit csak a munkanélküliség időszakainak kényszerű tétlensége szakít félbe. A szocializmus azáltal, hogy megszüntette a termelőeszközök tőkés tulajdonát, megszüntette azokat a feltételeket is, amelyek között egyik osztály — a termelőeszközök birtokosainak osztálya egy másik osztálynak — a termelőeszközöktől megfosztott emberek osztályának munkájából élhetett. A termelőeszközök társadalmi tulajdonának megvalósítása azt jelenti, hogy minden állampolgár egyformán köteles részt venni a társadalmi munkában, mert a szocializmusban az emberek létfenntartásának forrása kizárólag a személyes munka. A Szovjetunióban a

---

[1] *Lenin.* Az új gazdasági politika és a politikai népművelési bizottságok feladatai. Lásd *Lenin* Művei. 33 köt. Szikra 1953. 53. old.

[2] *Lenin.* Állam és forradalom. Lásd *Lenin* Művei. 25. köt. Szikra 1952. 504. old.

munka minden munkaképes állampolgárnak kötelessége és becsületbeli ügye.

A szocialista rendszer nemcsak minden munkaképes ember egyenlő munkakötelezettségét valósította meg először az emberiség történetében, hanem minden állampolgárnak a munkához való egyenlő jogát is. Ezzel a szocializmusban a dolgozó tömegek évszázados álma vált valóra. A munkához való jog a termelőeszközök társadalmi tulajdonán alapul, melynek révén minden polgár egyformán munkához juthat a köztulajdonban levő földön és üzemekben. A *munkához való jog* nem egyéb, mint a társadalom minden munkaképes tagjának joga arra, hogy munkája mennyiségének és minőségének megfelelő munkabérrel díjazott, biztosított munkát kapjon. A munkához való, s a Szovjetunió Alkotmányában törvényhozásilag rögzített jog reális biztosítéka a népgazdaság szocialista szervezete, a társadalom termelőerőinek szakadatlan fejlődése, a gazdasági válságok lehetőségének kiküszöbölése és a munkanélküliség megszüntetése.

A munkanélküliség, ami a kapitalizmusban valósággal ostora a dolgozóknak, a Szovjetunióban egyszer és mindenkorra megszűnt, s így a munkást nem fenyegeti az a veszély, hogy bármelyik pillanatban utcára kerülhet, és elveszti megélhetését. A szovjet nép hatalmas vívmánya, hogy a városokban megszűnt a munkanélküliség és a holnap bizonytalansága, a falvakban pedig véget ért az elnyomorodás és a pauperizmus.

A munkához való jog megvalósulása lehetővé teszi, hogy a társadalom munkaerőforrásait sokkal nagyobb mértékben használják ki a termelés fejlesztése érdekében. A szocializmusban a termelés szakadatlan növekedése törvényszerűvé teszi a munkások és alkalmazottak számának állandó emelkedését.

A Szovjetunió népgazdaságában a munkások és alkalmazottak száma az egyes évek végén a következőképpen alakult: 1928-ban 10,8 millió, 1932-ben 22,8 millió, 1937-ben 27 millió, 1940-ben 31,5 millió, 1953-ban 44,8 millió.

A városi munkanélküliség megszüntetése, az agrártúlnépesedésnek, s ezzel a falusi nyomornak a felszámolása, a szocialista termelés állandó növekedése — mindez merőben megváltoztatja az üzemek munkaerőellátásának feltételeit. Míg a kapitalizmusban a munkaerőkereslet spontán módra, a munkanélküliek és az agrártúlnépesedés tartalékseregéből nyer kielégülést, addig a szocializmusban az üzemek munkaerőellátása tervszerűen, a munkaerő szervezett toborzása, szervezett kiképzése és elosztása révén történik.

A kapitalizmussal ellentétben, amely a munkást a gép függ-

vényévé változtatja és megöli az emberekben a képességeket, a szocializmus azzal, hogy felszabadítja a munkát a kizsákmányolás alól, és minden állampolgár előtt megnyitja a művelődés útját, megteremti a dolgozók képességeinek fejlődéséhez és szabad kibontakozásához szükséges feltételeket.

A szocialista termelésnek a legfejlettebb technika alapján történő szakadatlan növekedése megköveteli a dolgozók kulturális és műszaki színvonalának állandó emelkedését, a szakképzett munkások arányának növekedését a népgazdaság minden ágában.

A szocializmusban a dolgozók kulturális és műszaki színvonalának emelkedését mindenekelőtt a közoktatás fejlesztése biztosítja. A Szovjetunióban megvalósul az általános kötelező hétosztályos oktatás, és folyamatban van az áttérés az általános kötelező középiskolai tízosztályos oktatásra. Nagy arányokat öltött a közép- és felsőfokú szakoktatás. Mindennek következtében megváltozik a munkásosztály és a parasztság kulturális arculata. Az analfabétizmus és a tudatlanság a múlté. A munkások és parasztok között egyre nagyobb számban vannak a hétosztályos iskolát és a középiskolát végzett emberek.

A dolgozók kulturális és műszaki színvonalának emeléséről gondoskodik a termelési-műszaki oktatás is, amely részint új munkások kiképzését, részint a termelőmunka megszakítása nélkül folyó szakmai továbbképzést foglalja magában. A legfontosabb népgazdasági ágak szakmunkás-szükségletének kielégítésére létrehozták az állami munkaerőtartalékok rendszerét, amely az iparitanuló-iskolák, a vasutasiskolák és az üzemi iskolák hálózatát egyesíti. Az említett iskolák és tanintézetek tanulói az oktatás ideje alatt állami ellátásban részesülnek. Az állami munkaerőtartalékok rendszere mellett a szakmunkás-utánpótlás fontos forrása a vállalatoknál egyénileg, brigádokban és tanfolyamokon történő tömeges szakmai oktatás, amelyben a dolgozók milliói vesznek részt. Rohamosan nő a munkások és parasztok köréből kikerülő értelmiségiek és magasképesítésű szakemberek száma.

Tizenhárom év alatt (1941-től 1953 végéig) az iparitanuló-iskolákban, vasutasiskolákban és üzemi iskolákban az állam költségén mintegy 7 millió különböző szakmájú fiatal szakmunkást képeztek ki. Az ötödik ötéves terv első három éve alatt a vállalatoknál egyénileg, brigádokban és tanfolyamokon történő szakmai oktatás keretében évente átlag 2,5 millió új szakmunkást képeztek ki, és 3,5 millió munkás képezte magát tovább. A hároméves agrotechnikai és zootechnikai tanfolyamokon az ötödik ötéves terv első három évében évente több mint 2.5 millió kolhozparaszt tanult. Igen sok munkás és kolhozparaszt vesz részt levelező oktatásban is.

A munka szerinti elosztás a szocializmus gazdasági törvénye. A szocialista termelési mód az elosztás megfelelő formáját is meghatározza. Engels a szocialista társadalomról a következőket írta: „az elosztást, amennyiben tisztán gazdasági szempontok fogják irányítani, a termelés érdeke szabályozza majd, a termelést pedig olyan elosztási mód fogja leginkább előmozdítani, amely a társadalom *minden* tagja számára lehetővé teszi, hogy képességeit a lehető legsokoldalúbban kiképezze, megtartsa és gyakorolja"[1]. A szocializmusban ennek a követelménynek a munka szerinti elosztás felel meg leginkább.

A kommunizmus első fokán a termelőerők még nem érték el a fejlődésnek olyan magas fokát, amely biztosítja a szükségletek szerinti elosztáshoz elengedhetetlen termékbőséget. Ezért az anyagi javak elosztásának egyetlen lehetséges és egyben szükséges módja a munka szerinti elosztás. A munka szerinti elosztás azáltal, hogy biztosítja minden egyes dolgozó személyes anyagi érdekeltségét munkája eredményében, hatalmas hajtóereje a termelés fejlődésének. A munka szerinti elosztás a munka termelékenységének emelésére ösztönöz, s ugyanakkor a termelők jólétének növekedését is elősegíti.

A munka szerinti elosztás következtében, amely az egyes dolgozók részesedését a társadalmi munka termékében közvetlenül a társadalmi termelésben való részvételük mértékétől teszi függővé, a dolgozók egyéni érdekei egybefonódnak az ország, az állam érdekeivel.

A munka szerinti elosztás szükségessé teszi a szakképzett és nem szakképzett munka közötti különbség szigorú figyelembevételét. A szakképzett munka magasabb díjazása a dolgozónak szakképzettségével arányban álló magasabb javadalmazást biztosít, és a tanulatlan munkásokat arra ösztönzi, hogy előrehaladjanak, igyekezzenek a szakmunkások kategóriájába jutni. Ez előmozdítja a dolgozók kulturális és műszaki színvonalának emelkedését, s a szellemi és a fizikai munka közötti lényeges különbségek fokozatos megszűnésére vezet.

A munka szerinti elosztás hozzájárul a munkaerő-vándorlás kiküszöböléséhez, az egyes vállalatok állandó dolgozógárdájának kialakításához, aminek nagy jelentősége van a munkaszervezés javítása szempontjából. Olyan állandó dolgozógárdák nélkül, amelyek elsajátították a technika kezelését és bőséges munkatapasztalatokkal rendelkeznek, a szocialista termelés sikeres fejlesztése lehetetlen.

---

[1] *Engels.* Anti-Dühring. Szikra 1950. 206. old.

A munka szerinti elosztás tehát objektív szükségszerűség, a szocializmus gazdasági törvénye.

A munka szerinti elosztás gazdasági törvénye megköveteli a termékeknek közvetlenül az egyes dolgozók által végzett munka mennyiségétől és minőségétől függő elosztását, megköveteli, hogy a szocialista társadalom tagjai nemre, korra, fajra és nemzetiségre való tekintet nélkül egyenlő munkáért egyenlő bért kapjanak. A munka díjazása az iparban és a mezőgazdaságban egyaránt ennek a törvénynek a követelményeire épül.

A Kommunista Párt és a szovjet állam a munka szerinti elosztás gazdasági törvényének erélyes harcban szerez érvényt, melyet az elmaradott elemek harácsoló tendenciái, továbbá az olyan kispolgári egyenlősdi ellen folytat, amely minden munkáért egyenlő bért követel, tekintet nélkül a munka mennyiségére és minőségére, a munkások szakképzettségére és a munka termelékenységére. Az egyenlősdi a szocializmus olyan kispolgári elképzelésének megnyilvánulása, amely szerint a szocializmus általános uniformizálást jelent a fogyasztás, az életkörülmények, az ízlés és a szükségletek terén. Az egyenlősdi komoly kárt okoz a termelésben, munkaerő-vándorlásra, a munka termelékenységének hanyatlására vezet, és a tervteljesítés elmaradását vonja maga után. Lenin leleplezte a szocializmus kispolgári elképzelését, és megmagyarázta, hogyan kell az egyenlőséget marxista módon értelmezni. A marxizmus egyenlőségen nem a fizikai és szellemi képességek egyenlőségét érti, hanem a társadalmi, gazdasági egyenlőséget. A szocializmus szempontjából ez azt jelenti, hogy mindenki számára egyenlően megszűnik a termelőeszközök magántulajdona és a kizsákmányolás, egyenlően szabad az út a társadalmi termelőeszközökkel folytatott munkához, egyenlő a munkakötelezettség, egységes a munka díjazásának elve.

A szocialista munkakooperáció. A szocializmus az előző társadalmi alakulatokhoz képest új, magasabb fokot jelent a munkakooperáció történelmi fejlődésében. A *szocialista munkakooperáció* a kizsákmányolástól megszabadult, s az elvtársi együttműködés és kölcsönös segítés szálaival egymáshoz fűzött dolgozóknak a legfejlettebb technikán alapuló együttműködése. A szocialista kooperáció a kapitalista kooperációhoz képest mérhetetlenül megnöveli a munka termelőerejét. A szocializmus körülményei között soha nem látott mértékben fejlődnek ki azok a módszerek, amelyekkel a kooperáció a társadalmi munka termelőerejét növeli: a munkamegosztás és a gépi technika alkalmazása, a termelőeszközöknek közös igénybevételük folytán lehetővé váló gazdaságos felhasználása stb.

A termelőeszközök magántulajdonával ellentétben, amely korlátozza a munkakooperáció méreteit, a termelőeszközök társadalmi tulajdona messzemenően kiszélesíti a munkakooperáció kereteit, és sok ember együttes munkájának a kapitalizmus számára elérhetetlen méretekben történő alkalmazását teszi lehetővé. Ez az ipari és a mezőgazdasági termelés koncentrációjának a kapitalizmus idején soha és sehol nem tapasztalt fokában, az egész országra kiterjedő nagyszabású gazdasági intézkedésekben jut kifejezésre.

A szocialista kooperációt új, valamennyi előző alakulattól elvileg különböző munkafegyelem jellemzi. A társadalmi munka tőkés szervezete az éhség fegyelmén alapul, s a kapitalizmusban a dolgozók óriási tömege: kapitalisták által kizsákmányolt bérrabszolgák és földesurak által kizsákmányolt nyomorgó parasztok tudatlan és megfélemlített tömege. *A szocialista munkafegyelem* az országuk gazdáivá vált dolgozók tudatos, elvtársi fegyelme. A szocializmusban a munkafegyelem betartása a dolgozó tömegek elsőrendű érdeke. A dolgozóknak a szocialista munkafegyelem szellemében való nevelése a szocialista állam egyik legfontosabb feladata.

Sok dolgozó együttes munkája *igazgatást* igényel, amely egybehangolja a dolgozók tevékenységét, megszervezi közöttük a szükséges termelési kapcsolatokat. A szocialista munkakooperáció feltételezi az egyszemélyi vezetés határozott és következetes érvényesülését a termelési és igazgatási apparátus valamennyi láncszemében. Az *egyszemélyi vezetés* az állami szocialista vállalatok igazgatásának módszere, s azon alapul, hogy a dolgozók tevékenységét a munkafolyamat vezetőjének akarata irányítja. Az egyszemélyi vezetés a tömegeknek a termelés során tanúsított messzemenő alkotó kezdeményezésével párosul.

A tőkés kizsákmányolás felszámolásával megszűnt az igazgatás terén megnyilvánuló, s a kizsákmányolástól elválaszthatatlan despotizmus is, amely a tőke mindenhatóságát, a vállalkozónak és igazgatási apparátusának önkényét, a munkástömegek jogfosztottságát jelentette. A szocialista társadalomban a vállalatok, trösztök, főigazgatóságok és minisztériumok vezetői a nép megbízottai, a nép, a szocialista állam szolgái. A kapitalizmusban a nép ellenségének tekinti a gazdasági vezetőket — az igazgatókat, üzemvezetőket, műhelyfőnököket és munkavezetőket, mert ezek a kapitalisták érdekében, a kapitalisták profitja érdekében vezetik az üzemet. A szocializmusban a gazdasági vezetők a nép bizalmát élvezik, mert nem kapitalisták profitja érdekében, hanem az egész nép érdekében igazgatják az üzemeket.

A kizsákmányolás megszüntetése döntő módon megváltoztatta a szellemi és fizikai munkát végző emberek viszonyát. Eltűnt a munkásoknak és a vállalatok vezető embereinek a kapitalizmusra jellemző érdekellentéte. A szocializmusban a fizikai munkások és a vállalatok vezető emberei az egységes termelési kollektíva tagjai, a legnagyobb mértékben érdekelve vannak a termelés eredményességében, javításában. Ebből fakad a fizikai és szellemi dolgozók alkotó baráti együttműködése, amelynek célja a termelés állandó tökéletesítése.

Míg a kapitalizmusban a munkások munkája egyre inkább elveszti szellemi tartalmát, s a szellemi és a fizikai munka közötti szakadék egyre mélyül, addig a szocialista társadalomban a fizikai munka szellemi tartalom tekintetében egyre gazdagabbá válik, a fizikai és a szellemi munka egyre közelebb kerül egymáshoz, a közöttük levő lényeges különbség fokozatosan eltűnik. Ez kifejezésre jut a munkásosztály és a parasztság kulturális és műszaki színvonalának szakadatlan emelkedésében, továbbá abban, hogy kibontakozik a szocialista munkaverseny, amely a szocializmusban a munkakooperáció egyik legfontosabb vonása.

A szocialista munkaverseny. A szocialista munkaverseny a munkatermelékenység olyan emelésének és a termelés olyan tökéletesítésének módszere, amely a dolgozó tömegek lehető legmesszebbmenő aktivitásán alapul. Lenin megállapítása szerint a szocializmus először ad módot arra, hogy a versenyt valóban széles alapokon, tömegméretekben alkalmazzák, hogy a verseny a dolgozók milliós tömegeit fogja át. A szocialista verseny a népgazdasági tervek teljesítésére és túlteljesítésére, a szocialista termelés szakadatlan növekedésének biztosítására irányul.

A szocialista verseny döntő módon különbözik a burzsoá társadalomban uralkodó konkurrenciától.

„A konkurrencia elve: *az egyiknek vereség és halál*, a másiknak győzelem és uralkodás.

A szocialista verseny elve: az elvtársi *segítség* az elmaradottaknak az élenjárók részéről, hogy ezzel általános fellendülést érjünk el.

A konkurrencia azt mondja: *bunkózd le az elmaradottakat*, hogy megerősítsd uralmadat.

A szocialista verseny azt mondja: egyesek rosszul dolgoznak, mások jól, ismét mások még jobban — *érd utól a legjobbakat* és kövess el mindent, hogy a *fellendülés általános* legyen"[1].

[1] *Sztálin.* A verseny és a tömegek munkalendülete. Lásd *Sztálin* Művei. 12. köt. Szikra 1950. 120—121. old.

A szocialista verseny a dolgozók baráti együttműködését, a termelés általános fellendítéséért vívott közös harcukat tejezi ki.

A szocializmus a termelés olyan lendítőerői helyett, mint a profit utáni hajsza és a konkurrencia, új, sokkal hatalmasabb lendítőerőket hozott létre. Ilyen lendítőerő mindenekelőtt az, hogy a tömegeknek a szocializmus gazdasági alaptörvényéből kifolyóan a legnagyobb mértékben érdeküik a társadalmi termelés fejlődése. Az a tény, hogy az emberek a szocializmusban nem kizsákmányolóknak, hanem maguknak, társadalmuknak dolgoznak, kiapadhatatlan forrása a szocialista termelés fellendülésének. A szocialista verseny fejlesztésében nagy szerepet játszik a munka szerinti elosztás. A munkásnak a teljesítmény szerinti díjazása, azzal, hogy a dolgozó járandóságát munkája mennyiségétől és minőségétől teszi függővé, a tömegeket a termelés során alkotó kezdeményezésre ösztönzi.

A verseny jellemző vonása a termelés újítóinak és élenjáróinak alkotó kezdeményezése, akik megnyergelik az élenjáró technikát, elvetik a régi, elavult normákat és munkamódszereket, s újakat vezetnek be. Sok munkás nemcsak a technikai minimumot sajátította el, hanem a műszakiak színvonalát is elérte. Az élenjáró emberek a régivel, az elavulttal vívott harc során új utakat törnek a termelés fejlesztésének, a munkatermelékenység emelkedésének új tartalékait tárják fel.

A dolgozók alkotó kezdeményezése nem engedi a termelést egy helyben vesztegelni, megrekedni; ez a kezdeményezés a termelés szakadatlan fejlődésének, tökéletesedésének forrása. Az újítók által alkalmazott élenjáró munkamódszerek azon alapulnak, hogy gyökeresen megjavítják a munkaszervezést (munkamegosztás, szakmapárosítás stb.), a termelés szervezését (grafikon szerinti munka), a termelés technológiáját és technikáját (a technológiai folyamatok intenzitásának növelése, a szerszámok, készülékek, szerszámgépek tökéletesítése stb.). A mezőgazdaság legkiválóbb dolgozói a szántóföldi növények terméshozamát és az állattenyésztés hozamát fokozó, új agrotechnikai és zootechnikai eljárásokat alkalmaznak.

A szocialista verseny feltételezi az élenjáró tapasztalatok gyors és széleskörű elterjesztését. A szocializmusban a példa ereje első ízben gyakorol tömeghatást, s a termelés szakadatlan növelésének és tökéletesítésének eszközéül szolgál. Ezt először is azzal érik el, hogy az újítók különböző formában (egyéni tapasztalatátadás, az új munkások patronálása a régiek által, a legkiválóbb dolgozók és a termelés újítói által vezetett iskolák stb.)

üzemük valamennyi dolgozójának hathatós elvtársi segítséget nyújtanak az élenjáró munkamódszerek elsajátításában; másodszor annak következtében, hogy a dolgozók tömegei igyekeznek utólérni az élenjárókat, elsajátítani tapasztalataikat, hogy általános fellendülést érjenek el; harmadszor azzal, hogy biztosítják a verseny széleskörű nyilvánosságát, a vállalati munka eredményeinek összemérhetőségét. Az állami gazdasági szervek a termelési újítók élenjáró tapasztalataira támaszkodva, megszabják a munkaráfordításnak, a termelőeszközök felhasználásának haladó normáit, s ezeken alapulnak a termelési tervek. Az élenjáró tapasztalatok elterjedése, az új normáknak és munkamódszereknek a dolgozók többsége által történő elsajátítása biztosítja a munkatermelékenység új, magasabb színvonalának elérését.

A Kommunista Párt és a szovjet állam vezeti és minden módon támogatja a tömegek szocialista versenyét. A dolgozók a munkában elért sikereikért nemcsupán anyagi ösztönzésben részesülnek, hanem érdemrendeket és érdemérmeket is kapnak, a kiemelkedő újító tevékenységért pedig elnyerhetik a szocialista munka hőse címet és a Sztálin-díjat.

A Szovjetunióban a szocialista versenybe *az egész nép* bekapcsolódott. A vállalatoknál a verseny legáltalánosabb és leghatékonyabb formája az egyéni és a brigádverseny. Emellett nagy arányokat ölt az egyes üzemrészek, egész üzemek, kolhozok, gép- és traktorállomások, szovhozok, kerületek, területek és köztársaságok versenye. Széles körben elterjedt a kiváló minőségért, a termelési kapacitás jobb kihasználásáért, az önköltségcsökkentésért, a terven felüli anyag- és pénzmegtakarításért, a szántóföldi növények magas terméshozamáért és az állattenyésztés hozamának emeléséért folyó verseny. 1953-ban az ipari munkások több mint 90%-a vett részt a szocialista versenyben. Az iparban, az építőiparban és a közlekedésben 1953 folyamán bevezetett találmányok, műszaki tökéletesítések és hasznosított ésszerűsítési javaslatok száma meghaladta a 850 000-et.

A városban és a falun folyó szocialista munkaversenynek elsőrendű jelentősége van a szocialista gazdaság fejlődése, a kommunizmus felépítése szempontjából.

A munkatermelékenység állandó emelkedése a szocializmus gazdasági törvénye. A munkatermelékenység állandó emelkedése a kommunizmus építésének igen fontos feltétele. Lenin ezt írta: „A munka termelékenysége, ez végeredményben a legfontosabb, a legfőbb az új társadalmi rend győzelme szempontjából. A kapitalizmus a munka olyan termelékenységét hozta létre, amilyet a hűbériség nem ismert. A kapitalizmust azzal lehet véglegesen legyőzni és azzal fogjuk véglegesen legyőzni, hogy a szocia-

lizmus a munkának új, sokkal magasabbfokú termelékenységét hozza létre"[1].

A munka termelékenységét tudvalevően a munkás által egy bizonyos időegység alatt előállított termék mennyiségével, illetve az egy termékegységre fordított munkaidő mennyiségével mérik. A munka termelékenységének emelkedése abban fejeződik ki, hogy a termékben csökken az eleven munka hányada, a holtmunka hányada pedig viszonylag megnő, s ugyanakkor az egy termékegységben megtestesülő munka teljes mennyisége csökken. A munkatermelékenység emelkedése az egy munkaidőegység alatt gyártott termékmennyiség növekedését jelenti.

Társadalmi szempontból a munkatermelékenység a munkamegtakarítás arányában nő, ideértve mind az eleven, mind a holt munkával társadalmi méretekben való takarékosságot. Marx megállapítja, hogy az igazi takarékosság a munkaidőmegtakarításban rejlik, ez pedig azonos a munka termelőerejének növekedésével. A szocializmus megszünteti a munkának a kapitalizmus anarchikus rendszerére jellemző nagyarányú pazarlását, biztosítja a társadalom termelőeszközeinek és munkaerőforrásainak tervszerű és lehető legésszerűbb felhasználását. A Szovjetunió dolgozóinak érdekük a termelőeszközökkel való legmesszebbmenő takarékoskodás, ami a nyersanyag, a fűtőanyag és a segédanyagok gazdaságos felhasználásáért, a gépek és berendezések jobb kihasználásáért folyó tömegmozgalmakban is kifejezésre jut.

A munkatermelékenység rendszeres és gyorsütemű emelésének szükségessége a szocializmus gazdasági alaptörvényéből következik. A szocialista termelés szakadatlan növekedése, először, az egyes munkások munkatermelékenységének emelkedése (a gyártott mennyiség növekedése) révén megy végbe. 1940-től 1953-ig ebből a forrásból származott az ipari termelés növekedésének mintegy 70%-a. A szocialista termelés szakadatlan növekedése, másodszor, a foglalkoztatott munkások számának növelése, valamint a munkának (az eleven és a holt munkának) társadalmi méretekben történő jobb kihasználása révén megy végbe. A társadalmi munka termelékenységének emelkedése szempontjából igen nagy jelentőségű az anyagi termelésben, s ezen belül a fő termelési folyamatokban foglalkoztatott dolgozók arányának növelése az igazgatási apparátusban és a kisegítő munkafolyamatokban foglalkoztatott személyzet csökkentése révén.

---

[1] *Lenin.* A nagy kezdeményezés. Lásd *Lenin* Művei. 29. köt. Szikra 1953. 435. old.

A munkatermelékenység rendszeres emelése biztosítja a termelés gyors növekedését, s ezáltal megteremti mind a fogyasztás, mind pedig a termelés növelésének lehetőségét.

A munkatermelékenység emelkedése igen fontos feltétele a népgazdaság további fejlesztésének, a fogyasztási cikkek termelése terén a nagyarányú fellendülésnek, valamint annak, hogy a legteljesebben ki lehessen elégíteni a nép növekvő szükségleteit. A fejlett tőkés országokkal folyó gazdasági versenyben a győzelem kivívásához elengedhetetlenül szükséges a munka termelékenységének állandó emelése. „Nekünk, szovjet embereknek, egész népünknek jól meg kell érteni, hogy a népgazdaság további fellendülésének és általános fejlődésének legfőbb, döntő feltétele a munka termelékenységének messzemenő emelése a gazdaság minden ágában — az iparban, a közlekedésben és a mezőgazdaságban egyaránt. Valamennyiünknek tudnunk kell, hogy a munka termelékenységének komoly és állandó emelése nélkül nem érhető el a várt eredmény, a szovjet nép jólétének lényeges és gyors növekedése"[1].

A burzsoá társadalomban a munka termelékenységének emelkedése a kapitalizmus belső ellentmondásai következtében lassú ütemben folyik, és nem állandó. Marx megállapította, hogy „a tőke számára ... a munka termelőereje növekedésének törvénye nem feltétlen érvényű"[2]. A tőkés tulajdon felszámolásával együtt megszűnnek mindazok az akadályok, amelyek a munkatermelékenység emelkedésének útjában állnak. A szocializmusban fennáll és érvényesül *a munkatermelékenység állandó emelkedésének gazdasági törvénye.*

A szocializmus a munkatermelékenység emelésének a kapitalizmus számára elérhetetlen útjait és módszereit tárja fel.

A munka termelékenységének emelkedését a szocializmusban mindenekelőtt az emberi munkát megkönnyítő élenjáró technika rendszeres fejlesztésével és következetes alkalmazásával biztosítják, ezzel szemben a kapitalizmusban mindenekelőtt a munka intenzitásának mértéktelen, a munkás teljes kimerülésére vezető fokozásával érik el. A munkatermelékenység emelésének elengedhetetlen feltételei: a technika állandó tökéletesítése, a termelés gépesítése és villamosítása, a rendelkezésre álló technika egyre jobb kihasználása, a gépesítésellenes tendenciák következetes leküzdése.

A munka termelékenységének fokozása terén rendkívül

---

[1] *Malenkov.* Beszéd Moszkva leningrádi választókerületének 1954 március 12-i választói gyűlésen. Pravda 1954 március 13.

[2] *Marx.* A tőke. 3. kot. Szikra 1951. 301. old.

fontos tényező a dolgozók anyagi jólétének szüntelen növelése, szaktudásuk fejlesztése, kulturális és műszaki színvonaluk emelése.

Óriási lehetőségeket biztosít a munkatermelékenység emelése számára a dolgozók tudatos fegyelmén és elvtársi együttműködésén alapuló szocialista munkaszervezet, valamint a munkának mennyiségétől és minőségétől függő díjazása. Ugyanakkor a munkatermelékenység fokozása szempontjából óriási tartalékot jelent a munka szerinti díjazás további tökéletesítése, a szocialista fegyelem és rend erősítése a termelésben, s a közvetlenül az anyagi termelésben foglalkoztatott dolgozók arányának növelése.

A szocializmusban a munkatermelékenység emelkedésének hajtóereje a dolgozóknak a technika tökéletesítésével és a termelés szervezésével kapcsolatban tanúsított alkotó kezdeményezése, ami a szocialista munkaversenyben jut kifejezésre. A társadalmi munka termelékenységének emelése szempontjából hatalmas jelentősége van a termelési újítók által szerzett jó tapasztalatok tanulmányozásának és elterjesztésének.

A szocialista gazdasági rendszer szükségessé, s egyszersmind lehetővé teszi a munkatermelékenység állandó emelését.

Az első ötéves terv éveiben a munka termelékenysége a Szovjetunió iparában 41%-kal, a második ötéves terv idején pedig 82%-kal emelkedett. Az első ötéves terv idején a munkatermelékenység átlagos évi emelkedése 9%, a második ötéves terv idején pedig 12,7% volt. A munkatermelékenység emelkedésének ilyen ütemére a tőkés iparban nincs példa. 1940-ben a Szovjetunió iparában a munka termelékenysége 4-szerese, a munkanap megrövidülésének figyelembevételével pedig 5,2-szerese volt az 1913. évinek. A háború utáni időszakban a népgazdaság technikai felszerelésének további megújítása, a munkások, mérnökök és technikusok szakképzettségének emelése, alkotó kezdeményezésük növekedése nyomán újból emelkedett a munka termelékenysége. 1953-ban a munka termelékenysége az iparban 71%-kal, az építőiparban 50%-kal volt magasabb, mint 1940-ben.

Az utóbbi 25 év folyamán (1928-tól 1953-ig) a munka termelékenysége az iparban mintegy 6-szorosára, az építőiparban és a vasúti közlekedésben 3,5-szeresére emelkedett. A kolhozokban és a szovhozokban a munka termelékenysége körülbelül 3-szor olyan magas, mint a forradalom előtti mezőgazdaságban volt.

Annak a feladatnak a megoldása szempontjából azonban, amelyet a nép növekvő szükségleteinek maximális kielégítése és a legfejlettebb tőkés országokkal való sikeres gazdasági verseny jelent, a munka termelékenységének a Szovjetunióban elért színvonala nem kielégítő. A Kommunista Párt a munka termelékenységének újabb hatalmas emelése érdekében harcra mozgósítja a dolgozókat.

A munkatermelékenység állandó emelkedése, mint olyan tényező, amely biztosítja a fogyasztási cikkek bőségének megteremtését — a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet elengedhetetlen feltétele.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A szocializmus megszabadította a dolgozókat a kizsákmányolástól, s a kizsákmányolóknak végzett kényszerű munka helyébe a saját maguknak, az egész társadalomnak végzett szabad munkát állította. A szocializmusban a munka alkotó jellegű, és társadalmi méretekben tervszerűen van megszervezve. A szocializmusban azonban a munka még nem vált az emberek elsőrendű életszükségletévé, és anyagi ösztönzésre szorul. A szocialista társadalomban szigorúan ellenőrzik a munka mértékét és minden egyes dolgozó díjazásának mértékét.

2. A Szovjetunióban a munka a társadalom minden munkaképes tagjának kötelessége és becsületbeli ügye. A szocialistà népgazdasági rendszerben megszűnt a munkanélküliség, s a társadalom minden tagja számára megvalósult a munkához való jog. A szocializmusban a termelés szakadatlan növekedésével együtt jár a dolgozók számának állandó növekedése, kulturális és műszaki színvonaluk emelkedése.

3. A szocialista gazdálkodás egyik sarkalatos elve az az elv, amely szerint minden egyes dolgozónak anyagilag érdekelve kell lennie munkája eredményében. A szocializmusban a munka szerinti elosztás gazdasági törvénye érvényesül, amely megköveteli az anyagi javaknak közvetlenül a munka mennyiségétől és minőségétől függő elosztását.

4. A szocialista munkakooperáció a kizsákmányolástól megszabadult, s az elvtársi együttműködés szálaival egybefűzött dolgozók kooperációja. Ez a kooperáció a legfejlettebb technikán alapul, s a jellemző vonásai — a tudatos fegyelem és az olyan újtípusú igazgatás, amelyben az egyszemélyi vezetés a tömegek aktivitásának és öntevékenységének messzemenő fejlesztésével párosul. A szocialista kooperáció igen fontos vonása a szocialista munkaverseny. A szocialista munkaverseny a szocialista gazdaság fejlődésének hajtóereje.

5. A szocializmus a kapitalizmushoz képest a társadalmi munka magasabb termelékenységét hozza létre. A munka

termelékenységének emelkedése a szocialista termelés szakadatlan növekedésének és a népjólét szüntelen fokozódásának elengedhetetlen feltétele. A munkatermelékenység állandó emelkedése a szocialista társadalom fejlődésének gazdasági törvénye.

XXXI. FEJEZET

AZ ÁRUTERMELÉS, AZ ÉRTÉKTÖRVÉNY ÉS A PÉNZ A SZOCIALIZMUSBAN

Az árutermelés szükségessége és sajátosságai a szocializmusban. Az árutermelés szükségessége a szocializmusban a szocialista termelés két fő formájának — az állami formának és a kolhozformának párhuzamos fennállásából következik. Az állami vállalatok termelőeszközei és termékei köztulajdonban vannak. A kolhozok termelőeszközei (az igás- és haszonállatok, a mezőgazdasági felszerelés, a gazdasági épületek stb.) és a kolhozok által előállított termékek csoporttulajdont, szövetkezeti-kolhoztulajdont képeznek. A legfontosabb, a döntő mezőgazdasági termelőeszközök (a föld meg a gép- és traktorállomások gépei) állami tulajdonban vannak. Minthogy az állami vállalatok termékeivel a szocialista állam rendelkezik, a kolhozok termékeivel viszont a kolhozok rendelkeznek, az ipar és a mezőgazdaság közötti gazdasági kapcsolat szükségszerű formája az adásvétel útján történő csere. Itt, mint minden adásvétel esetében, az árutulajdonos elveszti az árura vonatkozó tulajdonjogát, s a vásárló válik az áru tulajdonosává.

Lenin megállapította, hogy „a („szocializált") nagyipar termékeinek kicserélése paraszti termékekre — ez a szocializmus gazdasági *lényege*"[1], hogy az árucsere az ipar és a mezőgazdaság közötti helyes viszony próbaköve. Leninnek ez a tétele a kommunizmus egész első fokára érvényes. A szovjet állam a városi lakosság számára szükséges élelmiszereket és az ipar számára szükséges nyersanyagokat főleg a kolhozoktól és a kolhozparasztoktól szerzi meg begyűjtés és felvásárlás útján. A kolhozok és a kolhozparasztok viszont az iparcikkek vásárlásához szükséges pénzt csak úgy tudják megszerezni, ha árujukat eladják az államnak, a szövetkezeteknek vagy a kolhozpiacon.

---

[1] *Lenin.* „A terményadóról" című brosúra tervezete. Lásd *Lenin* Művei. 32. köt. Szikra 1953. 344. old.

Ilyenformán azok a mezőgazdasági termékek és nyersanyagok, amelyek a kolhozszektorból begyűjtés és felvásárlás útján az államhoz és a szövetkezetekhez kerülnek, valamint az eladás céljából a kolhozpiacra vitt mezőgazdasági termékek — áruk. Ugyancsak áruk azok a főképpen egyéni fogyasztásra szolgáló ipari termékek is, amelyeket az állami vállalatok termelnek, s a kolhozok és kolhozparasztok vásárolnak meg. Minthogy az egyéni fogyasztásra szolgáló cikkek áruk, a városi lakossághoz is adásvétel útján jutnak el.

A szocializmusban az árutermelés nem közönséges, hanem sajátszerű, a termelőeszközök magántulajdona nélküli, tőkések nélküli árutermelés. Ezt az árutermelést alapjában véve az egyesült szocialista termelők (az állam, a kolhozok, a szövetkezetek) folytatják. Az olyan döntő gazdasági feltételek következtében, mint a termelőeszközök társadalmi tulajdona, a bérmunka rendszerének és az ember ember által való kizsákmányolásának megszüntetése, a szocializmusban az árutermelésnek meghatározott keretei vannak. Ezért nem válhat tőkés termeléssé, és a szocialista társadalom szolgálatában áll.

A szocialista társadalomban az árutermelés nem olyan korlátlan és mindent átfogó, mint a kapitalizmusban. A szocializmusban az árutermelés és az áruforgalom köre főképpen az egyéni fogyasztásra szolgáló cikkekre korlátozódik. A szocialista társadalomban a munkaerő nem áru. A föld és a föld méhének minden kincse állami tulajdonban van, s nem lehet adásvétel vagy bérlet tárgya. Az állami vállalatok — a gyárak, a bányák, a villamoserőművek termelési állóalapjukkal együtt (szerszámok és gépek, épületek, berendezések stb.) — nem adhatók el és nem vehetők meg, hanem az egyik állami szervezet külön engedéllyel csak átadhatja azokat egy másiknak, tehát nem áruk, nem képezik adásvétel tárgyát.

Az állami szektorban előállított termelőeszközök — erő- és szerszámgépek, fém, szén, ásványolaj stb. — az állami vállalatok között kerülnek elosztásra. A népgazdasági tervek előírják, hogy minden vállalatnak, termelési programjának megfelelően, meghatározott anyag-alapokat kell rendelkezésére bocsátani. Ezeket az alapokat a termelővállalatok a fogyasztóvállalatoknak a köztük létrejött szerződések alapján szállítják. Amikor a termelőeszközök az egyik vagy a másik vállalathoz kerülnek, az állam teljes mértékben megtartja ezeknek a termelőeszközöknek a tulajdonjogát. Amikor a vállalatok igazgatói a szocialista államtól termelőeszközöket kapnak, egyáltalán nem válnak ezek tulajdonosaivá, hanem az állam meghatalmazottai, s feladatuk a termelőeszközöknek az állami ter-

vek szerinti felhasználása. A kolhozok gépkocsit, felszerelést, mezőgazdasági kisgépeket és eszközöket vásárolnak közös gazdaságuk számára. De mezőgazdasági nagygépeket — traktort, kombájnt stb. az állam nem ad el a kolhozoknak, hanem ezeket állami üzemekben, gép- és traktorállomásokon összpontosítja, amelyek e termelőeszközök segítségével kielégítik a kolhozok szükségleteit. Az országon belül az állami vállalatok között elosztásra kerülő termelőeszközök lényegében nem áruk. Megőrzik azonban az áruformát, pénzbeni értékkifejezésüket, amire szükség van az elszámoláshoz és a kalkulációhoz.

A külkereskedelem terén a külföldi államoknak eladott termelőeszközök áruk. Itt adásvételről van szó, az áruk gazdát cserélnek.

Az áru használati értéke és értéke a szocialista gazdaságban. A szocialista társadalomban áruként termelt és realizált termékeknek konkrét munkával létrehozott *használati értékük* és absztrakt munkával létrehozott *értékük* van. Más szóval a szocializmusban az árutermelő munka kettős jellegének megfelelően az árunak kettős jellege van.

A szocializmusban a munka kettős jellege merőben különbözik a munkának attól a kettős jellegétől, amellyel az egyszerű árutermelő gazdaságban és a tőkés gazdaságban rendelkezik. A magántulajdonon alapuló árutermelés körülményei között az árutermelő munka kettős jellege a magánmunka és a társadalmi munka közötti ellentmondást tükrözi. A szocialista gazdaság nem ismeri ezt az ellentmondást. Mint már mondottuk, a szocialista gazdaságban a munka nem magánmunka, hanem közvetlenül társadalmi munka. A társadalom előre megtervezi a dolgozóknak a termelési folyamatban végzendő munkáját. A munka elosztása az egyes népgazdasági ágak és az egyes vállalatok között tervszerűen történik. Ennek következtében a szocialista gazdaságban megszűnt az árufetisizmus, az emberek társadalmi viszonyai nem keltik dolgok közötti viszonyok megtévesztő látszatát.

Mindamellett a szocializmusban az a közvetlenül társadalmi munka, amelyet az állami üzemekben végeznek, ahol a munka az egész népet átfogó méretekben van társadalmasítva — különbözik attól a közvetlenül társadalmi munkától, amelyet a kolhozokban végeznek, ahol a munka csak az egyes mezőgazdasági artelek keretein belül van társadalmasítva. A kolhozparasztok ezenkívül munkát fordítanak egyéni háztáji gazdaságukra is, amely alárendelt jelentőségű. Ezek a munka társadalmasításának foka tekintetében mutatkozó különbségek, az állami ipar és a kolhozok között fennálló árukapcsolatok kizár-

ják az ipari és a kolhoztermelés termékeire fordított társadalmi munka közvetlenül munkaidőben való kifejezésének és összehasonlításának lehetőségét. Ebből az következik, hogy a társadalmi munkát az érték és az értékformák segítségével, közvetve kell összemérni. Ez az összemérés azon alapul, hogy a munkások és a kolhozparasztok különféle konkrét munkáját az árucsere révén az áruk értékét létrehozó absztrakt munkára vezetik vissza.

A szocialista állam a népgazdaság terv szerinti irányítása során figyelembe veszi az áru mindkét oldalát, a használati értéket és az értéket egyaránt. Az állam meghatározott termékfajták, meghatározott használati értékek termelését követeli vállalataitól. Míg a kapitalistát a használati érték csak mint az érték és az értéktöbblet hordozója érdekli, addig a szocialista gazdaságban a használati érték létrehozásának és a termék minősége javításának nagy jelentősége van, mert a termelés az egész társadalom növekvő szükségleteinek legteljesebb kielégítése érdekében folyik.

A szocialista gazdaságban az áru értékének is lényeges jelentősége van. Az állam nemcsak természetbeni, hanem pénzbeni mutatók szerint is megtervezi a termelést. Ugyanakkor a társadalom szükségleteinek maximális kielégítése szempontjából nagy szerepet játszik az előállított áruk értékének rendszeres csökkentése és az ezen az alapon végrehajtott árleszállítás.

A szocialista gazdaságban a használati érték és az érték között nincs antagonisztikus ellentmondás, amely túltermelési válságok lehetőségét rejti magában. A szocialista gazdaság teljes lehetőséget biztosít arra, hogy a termelési terveket mind pénzben, mind pedig természetben kifejezve teljesítsék.

A szocialista építés gyakorlatában azonban a gazdasági törvények következményeinek, többek között a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvénye által támasztott követelményeknek megsértése esetén ellentmondások keletkezhetnek az áru használati értéke és értéke között. Ez például olyan esetekben következik be, amikor egyes vállalatok vezetői a terv értékszerinti teljesítéséért folytatott hajszában fokozott mértékben gyártanak egyes, a vállalat számára jövedelmezőbb cikkeket, s ugyanakkor a választék tekintetében nem teljesítik a termelési tervet. Az ilyen ellentmondások azonban nem antagonisztikus jellegűek, és a gazdaság terv szerinti irányítása során megoldódnak.

A szocialista gazdaságban különbség van a bonyolult munka (szakmunka) és az egyszerű munka között, s a bonyolult munkát egyszerű munkára vezetik vissza. A bonyolult és az egyszerű munka közötti arányt figyelembe veszik a termelés tervezése, a gyártási normák megállapítása, valamint a munkabér

tervezése során, amikor megállapítják a különböző szakképzettségű munka díjazását stb.

A szocialista gazdaságban termelt és realizált áruk értékének nagyságát az előállításukra fordított társadalmilag szükséges munkaidő mennyisége határozza meg. Társadalmilag szükséges munkaidőn az egyes iparágakban a termékek zömét előállító vállalatoknál felhasznált átlagos munkaidőt értjük. Az egy áruegységre fordított társadalmilag szükséges munkaidő határozza meg az áru társadalmi értékét. Az egyes vállalatoknál az egy áruegység előállítására ténylegesen felhasznált idő egyéni munkaidő, amely minden egyes vállalat számára az áru egyéni értékét alkotja.

Az áruk termelésére fordított társadalmilag szükséges idő objektíve létező nagyság. A kapitalizmusban a társadalmilag szükséges idő spontán módon, az árutermelők tudtán kívül alakul ki. A szocialista gazdaságban az állam az objektív gazdasági feltételekből, a szocializmus gazdasági törvényeinek követelményeiből kiindulva megtervezi a munkatermelékenység emelkedését és a termékek önköltségének csökkentését, vállalatonként meghatározza a munka- és anyagráfordítás normáit; ezáltal a terv útján a csökkenés irányában befolyásolja az áru termelésére fordított társadalmilag szükséges munkaidő nagyságát.

A társadalmilag szükséges idő nagyságának terv szerinti befolyásolásában fontos eszközei a szocialista államnak a haladó munka- és anyagráfordítási normák, amelyeket az élenjáró vállalatok tapasztalatai alapján állapítanak meg. A haladó norma olyan norma, amelyet a termelésben a tervidőszak alatt még el kell érni. Alacsonyabb, mint az egy termékegységre jutó munka- és anyagráfordítás ténylegesen elért színvonala. A haladó normáknak nagy mozgósító erejük van, mert a gazdasági vezetőket és a dolgozó tömegeket arra ösztönzik, hogy felkutassák a termelés ésszerűsítésének, az élenjáró technika bevezetésének, a munkatermelékenység emelésének és az önköltség csökkentésének módjait. Mihelyt a haladó normákat a termékek zömét előállító vállalatok többsége teljesíteni tudja, ezek a normák kezdenek egybeesni a társadalmilag szükséges munkaráfordítással, és nem haladó normák többé. Másfelől ez alatt az idő alatt az élenjáró vállalatok ismét csökkentik a termékek előállítására fordított munka mennyiségét. Az élenjáró vállalatok tapasztalatai alapján új haladó munkaráfordítási normákat állapítanak meg, melyeknek elérése a társadalmilag szükséges idő újabb csökkenését eredményezi.

A kapitalizmusban az egyéni és a társadalmilag szükséges munkaidő közötti ellentmondás antagonisztikus jellegű. A fejlettebb technikát alkalmazó és extraprofithoz jutó vállalatok titokban tartják műszaki tökéletesítéseiket, és legyőzik, azaz tönkreteszik, pusztulásba döntik konkurrenseiket. A szocialista

gazdaságban a társadalmilag szükséges idő és az egyes vállalatoknál szükséges egyéni idő közti ellentmondás nem antagonisztikus jellegű. A szocialista gazdaság nem ismeri az úgynevezett „üzleti titkot": az élenjáró vállalatok műszaki eredményei hamarosan az egyes iparágak valamennyi vállalatának közkincsévé válnak, s hozzájárulnak az egész szocialista gazdaság fellendüléséhez. Mindez meggyorsítja a technikai haladást, és elősegíti a szocialista társadalom termelőerőinek gyors fejlődését.

Az értéktörvény érvényesülésének jellege a szocializmusban. Amennyiben a szocializmusban van árutermelés és áruforgalom, annyiban továbbra is érvényesül az értéktörvény.

A szocialista gazdasági rendszer szigorúan korlátozott kereteket szab az értéktörvény érvényesülésének. Az értéktörvény szerepét korlátozza a termelőeszközök társadalmasítása a városban és a falun, az árutermelés és az áruforgalom körének szűkülése, a szocializmus gazdasági törvényeinek, mindenekelőtt a népgazdaság tervszerű fejlődése törvényének érvényesülése. A szocializmusban az értéktörvény hatóköre az éves és ötéves tervek, s általában a szocialista állam egész gazdasági tervékenysége következtében is korlátozva van. Ennek folytán az értéktörvény a szocializmusban nem játszhatja a termelés szabályozójának szerepét.

Ha a szocializmusban az értéktörvény a termelés szabályozójának szerepét töltené be, akkor a szocialista társadalomban elsősorban a legrentábilisabb iparágakat és vállalatokat fejlesztenék, s bezárnának a népgazdaság érdekei szempontjából rendkívül fontos olyan nehézipari vállalatokat, amelyek ideiglenesen esetleg nem rentábilisak. A Szovjetunióban azonban az eleinte nem kifizetődő vagy kevéssé kifizetődő, de a népgazdaság szempontjából szükséges vállalatokat korántsem zárják be, hanem fenntartják és támogatják, s egyszersmind gondoskodnak arról, hogy rentábilissá váljanak. A szocialista állam egy-egy iparág vagy vállalat ideiglenes deficitjét fedezni tudja más iparágak és vállalatok jövedelméből.

A szocialista államot, amikor üzemeket épít és egész termelési ágakat hoz létre, nem nyereséghajhászás vezeti, hanem a szocializmus gazdasági alaptörvényének és a népgazdaság tervszerű fejlődése törvényének követelményei vezérlik.

A szocializmusban az értéktörvény hatóköre mindenekelőtt az áruforgalomra, az árucserére terjed ki, mégpedig főképpen az egyéni fogyasztásra szolgáló cikkek területén. Ezen a területen az értéktörvény bizonyos, korlátozott keretek között megtartja szabályozó szerepét.

Az áruforgalom területén az értéktörvény szabályozó szerepe abban nyilvánul meg, hogy az állam az egyéni fogyasztásra szolgáló különféle cikkek ára közötti arány meghatározása során figyelembe veszi pénzben kifejezett értéküket, valamint az egyes áruk keresletét és kínálatát. A kereslet és kínálat alakulásának figyelmen kívül hagyása arra vezetne, hogy azoknál az áruknál, amelyeknek az ára túl magasnak bizonyult, a kereslet nagymértékben csökkenne, a túlságosan olcsó áruk kereslete viszont indokolatlanul megnövekedne. Az értéktörvény szabályozó szerepe leginkább a kolhozpiacon érvényesül, ahol az árak a kereslet és kínálat alapján alakulnak ki, s ugyanakkor az árak alakulása befolyásolja a kolhozpiac áruforgalmának méreteit és összetételét. A szocialista állam azonban gazdasági eszközökkel óriási mértékben befolyásolja a kolhozpiacot, minthogy az áruk zöme az állami és szövetkezeti kereskedelem hálózata révén tervben megszabott szilárd áron kerül eladásra.

Az értéktörvény érvényesülése nem korlátozódik az áruforgalom körére. Az értéktörvény hatással van a szocialista termelésre is, ez a hatása azonban nem meghatározó.

„Azokat a fogyasztási cikkeket ugyanis, amelyek a termelési folyamatban elhasznált munkaerő pótlására szükségesek, az értéktörvény hatásának alávetett árukként termeljük és értékesítjük. Éppen itt kezdődik az értéktörvény hatása a termelésre. Ezért időszerűek vállalatainknál az olyan kérdések, mint az önálló elszámolás és a rentabilitás kérdése, az önköltség kérdése, az árak kérdése stb. Ezért vállalatainknak nem lehet és nem szabad mellőzniük az értéktörvény számbavételét"[1].

Az egyéni fogyasztásra szolgáló cikkek áruk, értékük van. Az ipari fogyasztási cikkek értékében benne van a kolhozok által áruként termelt nyersanyag értéke. A fogyasztási cikkek újonnan létrehozott értékének egyik részét a munkabér-ráfordítások megtérítésére fordítják, másik része a vállalat pénz formában jelentkező jövedelmét képezi. Ugyanakkor az ipari fogyasztási cikkek termelése folyamán munkaeszközök: szerszámgépek, erőgépek, gyárépületek használódnak el, amelyek nem áruk. Amennyiben az ipari fogyasztási cikkek értékét alkotó valamennyi többi elemnek pénzformája van, annyiban a munkaeszközöket is pénzben kell kalkulálni.

Az értéktörvénynek a termelőeszközök termelésére gyakorolt hatása az elhasznált munkaerő pótlásához szükséges fogyasztási cikkek révén érvényesül. A fogyasztási cikkeket, ame-

[1] *Sztálin.* A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. 3. kiad. Szikra 1953. 21—22. old.

lyek áruk, a munkások csak pénzért, pénzben kifizetett munkabérükből vásárolhatják meg. Ebből következik, hogy a termelőeszközök termelésében is a pénzformát kell felhasználni valamennyi más, a munkabérrel együtt az iparcikkek önköltségét alkotó elem kiszámítására.

Míg a fogyasztási cikkek áruk és értékük van, addig a termelőeszközök nem áruk, s csak áru és érték formájuk van, amit kalkuláció, elszámolás és ellenőrzés céljából használnak fel.

A kapitalizmussal ellentétben, ahol az értéktörvény az embereken uralkodó spontán erőként érvényesül, a szocialista gazdaságban az értéktörvény érvényesülését az állam megismeri, figyelembe veszi és felhasználja a népgazdaság tervezésének gyakorlatában. Az értéktörvény érvényesülésének megismerése és hozzáértő felhasználása segíti a gazdasági vezetőket a termelés ésszerű vezetésében, a munkamódszerek állandó javításában, az önálló elszámolás megvalósításában, a termelés növelésére fordítható rejtett tartalékok feltárásában és hasznosításában.

A szocialista állam az árak tervezése során figyelembe veszi az értéktörvényt. A szocialista gazdaságban az *ár* az áru értékének terv alapján megállapított pénzbeni kifejezése. Az állami szektorban előállított termelőeszközök árának tervezésénél az értéknek csupán a formáját használják fel — az előállításukra fordított társadalmi munka pénzben történő kiszámítására. Az állam az árak megállapításánál a termelés társadalmi költségéből indul ki, amely az árutermelő iparágakban ezeknek az áruknak az értékét alkotja.

Az árak közgazdaságilag megalapozott tervezésének nagy jelentősége van a népgazdaság fejlődése szempontjából.

„Az árkérdésben keresztezik egymást a szovjet állam legfőbb gazdasági problémái, tehát legfőbb politikai problémái is. A parasztság és a munkásosztály közötti helyes viszony kialakításával kapcsolatos kérdések, a mezőgazdaság és az ipar egymással kölcsönösen összefüggő és egymást kölcsönösen feltételező fejlesztésének biztosításával kapcsolatos kérdések ... a reálbér biztosításának és a cservonyec megszilárdításának kérdései ... mind olyan kérdések, amelyeknek megoldásánál beleütközünk az árkérdésbe"[1].

Az értéktörvény érvényesülésére tekintettel kell lenni a különféle áruk ára közti helyes arány megállapítása érdeké-

[1] A termelői és kiskereskedelmi árak leszállításáról. Lásd Az SZKP kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai. II. rész, Szikra 1954. 400. old.

ben és termelésük anyagi ösztönzése céljából. Nem szabad például ugyanazt a beadási árat megállapítani egy tonna gyapotra és egy tonna gabonára, figyelmen kívül hagyva, hogy a gyapot értéke jóval nagyobb, mint a gabona értéke. Másfelől túlságosan alacsony gabonaárakat sem szabad megállapítani, mert ez csökkentené a kolhozok és a kolhozparasztok anyagi érdekeltségét a gabonatermesztésben, és ártana a gabonatermelés fejlődésének.

Így például a gyapotra, gyapjúra, cukorrépára és más mezőgazdasági termékekre megállapított, közgazdaságilag megalapozott beadási árak elősegítették e termékek termelésének növekedését. Ezzel szemben a burgonya, a zöldségfélék, a tej, a hús és a gabona alacsony beadási és felvásárlási ára akadályozta termelésüket. E cikkek beadási és felvásárlási árának 1953-ban, a Szovjetunió Minisztertanácsának és az SZKP Központi Bizottságának határozata alapján végrehajtott lényeges emelése igen komoly ösztönzést nyújtott termelésük növelésére.

Az értéktörvény azonban nem szabályozója az állami áraknak, hanem csupán egyike azoknak a tényezőknek, amelyek ezeket az árakat befolyásolják. Az állami és a szövetkezeti áruforgalomban nem érvényesül az árak „szabad játéka". A szocialista állam úgy állapítja meg az áruk árát, hogy azok az egyik vagy a másik irányban eltérnek a társadalmi termelési költségektől, az áru értékétől. Az ilyen ármegállapításnál az állam mindenekelőtt a szocializmus gazdasági alaptörvényének követelményeiből indul ki, amelyek értelmében biztosítani kell a termelésnek a legfejlettebb technika alapján történő szakadatlan növekedését és az egész társadalom állandóan növekvő szükségleteinek kielégítését. Az állam az árak mechanizmusát az eszközöknek az egyes iparágak közötti elosztása terén olyan arányok megállapítására használja fel, amilyeneket a népgazdaság tervszerű fejlődése szükségessé tesz.

Így például az állam megfelelő árpolitika segítségével egyes iparágak jövedelmének egy részét más, kevésbé jövedelmező, de népgazdasági szempontból nagy jelentőségű iparágak gyorsütemű fejlesztésére használja fel. Azzal, hogy alacsony árakat szab meg a termelőeszközökre, előmozdítja az állami ipari vállalatoknál az élenjáró technika bevezetését, s a gép- és traktorállomások útján fejlett technikával látja el a kolhoztermelést. Az állam, amikor az árakat megállapítja, abból indul ki, hogy biztosítani kell a vállalatok bizonyos fokú jövedelmezőségét (rentabilitását), figyelembe veszi az egyik vagy a másik áru mennyiségét, gazdasági jelentőségét. Az árak segítségével egyes cikkek termelésére ösztönöz, szabályozza az irán-

tuk megnyilvánuló keresletet. A szovjet állam a nép jólétének fokozása érdekében következetesen a fogyasztási cikkek árának leszállítására irányuló politikát folytat.

Az értéktörvény érvényesülése — felsorolt korlátozásai folytán — a szocializmusban nem jár azokkal a pusztító következményekkel, amelyek a kapitalizmus körülményei között a válság, a munkanélküliség, termelőerők megsemmisülése formájában e törvény elkerülhetetlen velejárói. Éppen ennek köszönhető, hogy a Szovjetunióban az értéktörvény a szocialista termelés szakadatlan és rohamos fejlődése ellenére nem vezet túltermelési válságokra, míg ugyanakkor a kapitalizmusban, annak ellenére, hogy a tőkés országokban a termelés fejlődésének üteme lassú, az értéktörvény időszakos túltermelési válságokra vezet.

A pénz és funkciói a szocialista gazdaságban. Amennyiben a szocialista társadalomban fennáll az árutermelés és az áruforgalom, annyiban szükséges a pénz. „A szocialisták már a szocialista forradalom előtt azt írták, hogy a pénzt nem lehet egyszerre megszüntetni... Igen sok technikai és ami még sokkal nehezebb és sokkal fontosabb, szervezeti vívmányra van szükség ahhoz, hogy a pénzt meg lehessen szüntetni..." „A pénz megszüntetéséhez meg kell szervezni a termékek elosztását százmeg százmillió ember számára, ami hosszú évekre szóló munkát jelent"[1].

A pénz azok közé a gazdasági kategóriák közé tartozik, amelyek megtartják a régi formát, de lényegük a szocialista gazdaság fejlődésének szükségletei szerint gyökeresen megváltozik. A kapitalizmustól eltérően, ahol a pénz tőkévé változik, meg nem fizetett idegen munka elsajátításának eszközéül szolgál, a szocialista gazdaságban a pénz a nép érdekében folyó gazdasági építés eszköze, a népgazdaság tervezésének gazdasági eszköze, az árutermelés és az áruforgalom nyilvántartásának és ellenőrzésének eszköze.

A pénz *funkcióinak* a szocialista gazdaságban merőben más a tartalma és a rendeltetése, mint a kapitalizmusban.

A pénz mindenekelőtt *értékmérő* funkciót tölt be, vagyis az árukban megtestesülő társadalmi munka mértékéül szolgál. Minthogy a termelőeszközök, amelyek nem áruk, megtartják az áru és az érték formáját, a pénz értékmérő funkciójában a termelőeszközökre fordított társadalmi munka számbavételének is

---

[1] *Lenin.* A szabadság és egyenlőség jelszavával való népbutításról. Beszéd az I. összoroszországi iskolánkívüli oktatási kongresszuson. Lásd *Lenin* Művei. 29. köt. Szikra 1953. 362—363, 374. old.

eszköze. A szocializmusban, ahol a szocialista termelésnek két fő formája van, az egyes vállalatok gazdasági tevékenységének eredményeit, a különböző termékeket előállító vállalatok és iparágak munkaeredményeinek összehasonlítását, az egyes népgazdasági ágak és az egész népgazdaság termelését csak pénzformában lehet kifejezni. Az értékmérő funkciót tudvalevően csakis a pénzáru töltheti be, amelynek magának is van értéke. Ilyen pénzáru az arany. A Szovjetunióban, s ugyanúgy a szocialista tábor más országaiban is, a pénznek aranytartalma van és értékmérő.

A szovjet állam, abból kiindulva, hogy az általános egyenérték szerepét az arany tölti be, az 1922—1924-es pénzreform alkalmával megállapította a rubel aranytartalmát. Később a rubel aranytartalmát közvetve, a szovjet rubelnek eleinte a frankhoz, majd a dollárhoz viszonyított árfolyama alapján rögzítették. 1950-ben a szovjet állam, a rubel vásárlóerejének növekedésére, s a dollár és más tőkés valuták vásárlóerejének csökkenésére való tekintettel, közvetlenül, mégpedig 0,222168 gramm aranyban állapította meg a rubel aranytartalmát. A rubel aranytartalmának megfelelően növelték a rubel árfolyamát a külföldi valutákhoz képest.

Míg a kapitalizmusban az értékmérő funkció, vagyis a társadalmi munka számbavétele az árutermelők tudtán kívül, a piaci árak spontán ingadozása révén valósul meg, addig a szocialista gazdaságban a pénz értékmérő funkcióját az állam tervszerűen felhasználja a nyilvántartás és a kalkuláció eszközéül, annak megállapítására, hogy jövedelmező vagy ráfizetéses-e az egyik vagy a másik vállalat stb.

A szovjet állam eszközül használja fel a pénzbeni nyilvántartást a termelés menetének terv szerinti irányítására és ellenőrzésére. Így például a termékek terv szerinti és tényleges önköltségének összehasonlítása lehetővé teszi annak tisztázását, hogy miért haladja meg a tényleges önköltség a tervben megállapított önköltséget, lehetővé teszi továbbá az önköltség csökkentése és a vállalat rentabilitásának növelése érdekében szükséges tennivalók megjelölését.

A pénz értékmérő funkcióját a szocialista állam felhasználja az árak tervezésénél.

A pénz a szocialista gazdaságban az *árak mércéje* is. A Szovjetunióban az árak mércéjéül a rubel szolgál.

A pénz a szocializmusban a *forgalmi eszköz* funkciót is betölti. A pénz akkor tölti be a forgalmi eszköz szerepét, amikor a lakosság egyéni fogyasztásra szolgáló cikkeket vásárol, s amikor a kolhozok és a kolhozparasztok eladják termékeiket. A pénzt forgalmi eszköz funkciót betöltő minőségében az áruforgalom fejlesztése érdekében használják fel.

A szocialista gazdaságban a pénz a *fizetési eszköz* funkciót is betölti. A pénz fizetési eszköz minőségében funkcionál a munkások és alkalmazottak bérének kifizetésénél, a szocialista vállalatoknak nyújtott kölcsönök folyósításánál és e kolcsönök törlesztésénél, az adófizetésnél stb. A szocialista állam a pénzt fizetési eszköz funkciót betöltő minőségében a szocialista vállalatok tevékenységének ellenőrzésére használja fel. Így például a bankok a termelési tervek teljesítésétől függően bocsátanak pénzösszegeket az egyes vállalatok rendelkezésére. A bank megköveteli a kölcsönök pontos törlesztését, s ezzel a vállalatokat a terv teljesítésére ösztönzi, mert enélkül nem szerezhetik meg a kölcsön visszatérítéséhez szükséges pénzeszközöket stb.

A szocializmusban a pénz *a szocialista felhalmozás és a takarékosság* eszközének funkcióját is betölti. Az állami vállalatok és a kolhozok a pénzeszközöket a bankokban őrzik. A vállalatok és szervezetek pénzjövedelmét és ideiglenesen szabad pénzeszkozeit a szocialista felhalmozás szükségleteire, a termelés bővítésére, tartalékok képzésére, a lakosság anyagi és kulturális szükségleteinek kielégítésére használják fel. A dolgozók jólétének növekedése következtében pénzmegtakarításaik is gyarapodnak. Ezeket a megtakarításokat takarékpénztárakban őrzik.

A szocialista társadalomban a pénz *kincsképző és világpénz* funkcióját az arany tölti be. Az aranytartalék főképpen a világpénz állami tartalékalapját alkotja. Az arany az állam nemzetközi elszámolásainak eszköze a külkereskedelem terén.

A szovjet pénz szilárdságát nemcsak az aranytartalék, hanem mindenekelőtt az állam kezében összpontosuló és rögzített tervárak alapján forgalomba hozott hatalmas árumennyiség biztosítja. Egyetlen tőkés országban sincs a pénznek olyan szilárd fedezete, mint a Szovjetországban.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A szocializmusban az árutermelést a szocialista termelés két fő formájának: állami és kolhozformájának párhuzamos fennállása teszi szükségessé. Az árutermelés és az áruforgalom főképpen az egyéni fogyasztásra szolgáló cikkekre korlátozódik. Az árutermelés a szocialista társadalomban sajátszerű, a termelőeszközök magántulajdona nélküli, kapitalisták nélküli árutermelés. Ez az árutermelés a szocialista társadalmat szolgálja.

2. A szocialista gazdaságban az árunak konkrét munka

által létrehozott használati értéke és absztrakt munka által létrehozott értéke van. A szocialista társadalom nem ismeri a magánmunka és a társadalmi munka közötti ellentmondást. A szocialista munka közvetlenül társadalmi jellegű. A szocialista társadalomban igen nagy jelentőséggel bír a használati értékek létrehozása és a termékek minőségének javítása. Ugyanakkor az áruk értéke a termékek előállítására fordított társadalmilag szükséges munkaidő tervszerű csökkentése alapján állandóan csökken.

3. A szocializmusban az értéktörvény hatóköre korlátozott. Az értéktörvény nem szabályozója a termelésnek, de a termelés folyamán elhasznált munkaerő pótlásához szükséges fogyasztási cikkek révén hatással van a termelésre. Az értéktörvényt felhasználják a népgazdaság terv szerinti irányítása során. Az értéktörvény érvényesülését figyelembe veszik az árak tervezésénél.

4. A szocialista gazdaságban a pénz olyan gazdasági eszköz, amelyet a népgazdaság tervezése során alkalmaznak, s az árutermelés és az áruforgalom nyilvántartásának és ellenőrzésének eszközeként használnak fel. A pénz a következő funkciókat tölti be: értékmérő, forgalmi eszköz, fizetési eszköz, a szocialista felhalmozás és a takarékosság eszköze. A szovjet pénzt nemcsak az aranytartalék, hanem mindenekelőtt az állam kezében összpontosított és állami tervárak alapján eladásra kerülő árutömeg biztosítja.

XXXII. FEJEZET

A MUNKABÉR A SZOCIALIZMUSBAN

A munkabér és a munka szerinti elosztás gazdasági törvénye. Lenin azt tanította, hogy „a szocializmus ... a dolgozók szervezett élcsapatának, élenjáró részének legszigorúbb nyilvántartása, ellenőrzése és felügyelete mellett végzett társadalmi munkát tételez fel; emellett meg kell határozni a munka mértékét és díjazását is"[1]. Az állami vállalatok dolgozói munkájuk díját munkabér formájában kapják meg.

---

[1] *Lenin.* Előadói beszéd a kommunista szombatokról az OK(b)P Moszkva-városi konferenciáján. Lásd *Lenin* Művei, 30. köt. Szikra 1953. 279. old.

A munkabér a szocializmusban lényegét tekintve döntő módon különbözik a kapitalizmusban fizetett munkabértől. Minthogy a szocialista társadalomban a munkaerő nem áru többé, a munkabér nem a munkaerő ára. Nem a kizsákmányolók és a kizsákmányoltak közötti viszonyt, hanem a szocialista állam által képviselt egész társadalom és a saját maguknak, saját társadalmuknak dolgozó egyes dolgozók közötti viszonyt fejezi ki.

A kapitalizmusban a munkabér, mint a munkaerő ára, más áruk árától eltérően általában alatta marad az értéknek, és még azt sem mindig teszi lehetővé a munkásnak, hogy szükségleteit akár a legszűkebb értelemben vett *létminimum* keretei között kielégítse. A szocializmusban a bérmunka rendszerének megszüntetésével teljesen érvényét vesztette a munkaerő értékének törvénye mint a munkabér szabályozója. A szocializmus gazdasági alaptörvénye értelmében biztosítani kell az egész társadalom állandóan növekvő anyagi és kulturális szükségleteinek *maximális* kielégítését. A munkabér megszabadítása a tőkés korlátozásoktól azt eredményezi, hogy a munkabér határát „a fogyasztásnak addig a méretéig terjesztik ki, amelyet egyrészt a társadalom meglevő termelőereje ... megenged, másrészt pedig az egyéniség teljes kifejlesztése megkövetel"[1]. A reálbér a szocialista termelés fejlődésének és tökéletesedésének arányában állandóan *emelkedik*. Azok a követelmények, amelyeket a szocializmus gazdasági alaptörvénye a termelés növekedésének előmozdítása és a dolgozók növekvő jólétének biztosítása tekintetében támaszt, a munka szerinti elosztás törvényének közvetítésével érvényesülnek. E törvény értelmében az egyes dolgozóknak a társadalmi össztermékből való részesedését munkájuk mennyisége és minősége határozza meg.

A munkabér az egyik legfontosabb gazdasági eszköz, amelynek segítségével a szocialista társadalomban elérik minden egyes dolgozó egyéni anyagi érdekeltségét munkájának eredményében: aki többet és jobban dolgozik, az többet is kap. Ennek következtében a munkabér a munkatermelékenység emelésének hathatós tényezője, lehetővé teszi a dolgozók egyéni anyagi érdekeinek helyes összeegyeztetését az állami érdekekkel (a közérdekkel).

Az a körülmény, hogy a szocializmusban van árutermelés és értéktörvény, szükségessé teszi a munkabér *pénz formáját*. Mint már mondottuk, az elhasznált munkaerő pótlására szükséges fogyasztási cikkeket a szocializmusban az értéktörvény érvényesülésének alávetett árukként termelik és értékesítik. A

[1] *Marx*. A tőke. 3. köt. Szikra 1951. 947. old.

munkabér pénzformája lehetővé teszi, hogy a dolgozóknak a társadalmi össztermékből való részesedését a munka eredményétől függően, rugalmasan és differenciáltan állapítsák meg.

Ilyenformán *a szocializmusban a munkabér* pénzformában azt fejezi ki, hogy milyen mértékben részesedik a dolgozó a társadalmi össztermléknek abból a részéből, amelyet az állam a munkásoknak és alkalmazottaknak munkájuk mennyisége és minősége szerint kifizet.

A munkások és alkalmazottak pénzbeni munkabére *egyéni* munkabérüket jelenti. A szocialista termelésben dolgozók egyéni munkabérének forrása az általuk előállított, közvetlen szükségletre szolgáló és a munka szerint elosztásra kerülő termék. De a szocializmusban a munkások és alkalmazottak életszínvonalát nemcsak az egyéni pénzbeni munkabér határozza meg. Az egyéni munkabért kiegészítik azok a hatalmas alapok, amelyeket az állam és a társadalmi szervezetek a dolgozók szociális és kulturális szükségleteinek kielégítése céljából, a társadalmi szükségletre végzett munkával létrehozott termékből bocsátanak a dolgozók rendelkezésére.

A szocialista állam a szocializmus gazdasági alaptörvényének és a munka szerinti elosztás törvényének követelményeivel összhangban minden egyes időszakban terv alapján állapítja meg a munkabéralapot és a dolgozók különböző kategóriáinak járó munkabér színvonalát.

A *munkabéralap* az az egész pénzösszeg, amelyet az állam egy bizonyos időszakban (év, hónap stb.) az egész népgazdaság, az egyes népgazdasági ágak és vállalatok viszonylatában a munka díjazására tervszerűen megállapít.

Az állam munkabérpolitikája a munkabér messzemenő differenciálásának elvén alapul. A szocialista gazdasági rendszertől teljesen távol áll a munkabérek terén megnyilvánuló egyenlősdi, amely figyelmen kívül hagyja a szakmunka és az egyszerű munka, a nehéz és a könnyű munka közti különbséget. A szakmunka, mint magasabb minősítésű munka, megköveteli a dolgozók képzését, s nagyobb termelési eredménnyel jár, mint az egyszerű munka. Ennek következtében magasabb díjazásban is részesül. Az ilyen bérrendszer arra ösztönzi a dolgozókat, hogy fejlesszék szakmai tudásukat. Egyenlő szakképzettségen belül a nehezebb munkát magasabban díjazzák, mint a kevésbé nehéz munkát, míg ugyanakkor a tőkés rendben a különösen nehéz fizikai munkát végző munkásokat rendszerint sokkal rosszabbul fizetik, mint a többi munkást. Így például a bányászoknak, akik a tőkés országokban alacsony munkabért kapnak, a szocialista társadalomban magas a munkabérük, s

emellett a gépek alkalmazása révén egyre inkább megkönnyítik a nehéz fizikai munkát.

Annak a gazdasági megfontolásnak alapján, hogy a munkát a vezető népgazdasági ágakban kell a legnagyobb mértékben felkarolni, egyes nehézipari ágak, így a kohászat, a szénipar, az ásványolajipar, a gépgyártás stb. dolgozói számára magasabb munkabért állapítanak meg. Az ország gazdasági életében különösen nagy jelentőségű gazdasági körzetek, továbbá a távoli és gyéren lakott körzetek vállalatainál és építkezésein dolgozó munkásokat, mérnököket és műszaki alkalmazottakat egyébként azonos feltételek mellett, ugyancsak magasabban díjazzák. Eszerint a munkabér egyike azoknak a gazdasági eszközöknek, amelyek igénybevételével a szakképzett munkaerőt — a társadalmi termelés egyes ágai és az egyes vállalatok között a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvénye által támasztott követelményeknek megfelelően — tervszerűen elosztják, illetve átcsoportosítják.

A szocialista állam munkabérpolitikája a munka díjazása terén megnyilvánuló kispolgári egyenlősdi, továbbá a maradi és államellenes gépesítésellenes tendenciák elleni harcban valósul meg.

A munka szerinti elosztás gazdasági törvényének ellentmond az olyan gazdasági gyakorlat, amely a munka díjazása terén nem valósítja meg következetesen és erőteljesen a differenciálást. Ilyen differenciálás nélkül a szakmunkát végző dolgozók a munka díjazása terén nem részesülnek kézzelfogható előnyben az egyszerű munkát végző dolgozókkal szemben, a legújabb technika felhasználásával egybekötött legfontosabb munkákon dolgozók a kisegítő, kézi munkát végzőkkel szemben, a nehéz munkát végző dolgozók a könnyebb munkát végző vagy rendes munkakörülmények között dolgozó munkásokkal szemben. A kellő differenciálás hiánya egyenlősdire vezet, akadályozza az új technika meghonosítását és a termelés élenjáró szervezési módszereinek bevezetését.

A munkások, a technikusok és a mérnökök díjazása közötti helyes arány megsértése arra vezet, hogy a mérnökök és műszaki dolgozók munkabére egyes vállalatoknál vagy egész gazdasági ágakban alacsonyabb, mint a szakmunkásoké. Ha a munkabért egyes olyan iparágakban és gazdasági körzetekben, amelyeknek a népgazdaságban nincs vezető szerepük, gazdasági szempontból indokolatlanul felemelik, ez a bérezés terén megnehezíti az ösztönző intézkedéseket az ország gazdasági élete szempontjából kulcspozíciót betöltő iparágak és körzetek viszonylatában.

A munkabérpolitika érvényesítése terén nagy szerepük van a *szakszervezeteknek*. A szakszervezetek tevékenyen részt vesznek az állami szerveknek a munka szervezésére és díjazására vonatkozó intézkedések előkészítésével kapcsolatos munkájában, közvetlenül intézik a társadalombiztosítást, támogatják a termelési újítók tapasztalatait és kezdeményezéseit, előmozdít-

ják a szocialista verseny kibontakozását és a munkatermelékenység emelését, közreműködnek a munkásoknak és alkalmazottaknak nyújtott kulturális és szociális szolgáltatások megjavításában, valamint a munkások és alkalmazottak munkakörülményeinek megjavításában. A vállalatok igazgatósága és dolgozói a szakszervezetek tevékeny közreműködésével évente kollektív szerződést kötnek. A *kollektív szerződés* szabályozza a munkások és alkalmazottak munkájával, munkabérével és szociális körülményeivel kapcsolatos valamennyi kérdést. A kollektív szerződés mind a két félt kötelezi azoknak az intézkedéseknek a megtételére, amelyek biztosítják a munka helyes díjazását, a munkatermelékenység szüntelen emelését, valamint a szocialista vállalatoknál foglalkoztatott dolgozók növekvő kulturális és szociális szükségleteinek egyre teljesebb kielégítését.

A munkabér formái. A tarifarendszer. A szocializmusban a munkabér különböző formái a munka szerinti elosztás gazdasági törvényéből fakadó követelmények megvalósításának konkrét módjait jelentik.

Az állami szocialista vállalatoknál a munka díjazásának fő formája a *teljesítménybér*. A Szovjetunióban 1953-ban az iparban foglalkoztatott munkások 77%-a kapott teljesítménybért.

A szocializmusban a teljesítménybér-rendszer a legnagyobb mértékben érdekeltté teszi a dolgozókat munkájuk eredményében. A szocialista teljesítménybér-rendszer gyökeresen különbözik a tőkés akkordbér-rendszertől, amely a végsőkig fokozott munkaintenzitáson alapul, s az értéktöbbletráta növekedésére vezet, miközben a munka intenzitásának növekedésével csökken a munkások munkabére.

A szocialista társadalomban a munkások munkabérének nagysága közvetlenül függ munkájuk mennyiségétől és minőségétől. A teljesítménybér, amely az egy bizonyos időegység alatt előállított termékmennyiség növekedése arányában biztosítja a munkabér növekedését, a munkatermelékenység emelésére ösztönöz. A teljesítménybér a gépek, a berendezés, a nyersanyag, a munkaidő maradéktalan és ésszerű kihasználására, műszaki tökéletesítések bevezetésére, a munka és a termelés minél jobb megszervezésére serkent. Ugyanakkor elősegíti a szocialista munkaverseny kibontakozását, mert a magas munkatermelékenység egyszersmind magas munkabérrel is jár.

A teljesítménybér legelterjedtebb formája az *egyenes teljesítménybér (darabbér)*. Egyenes teljesítménybér esetén minden egyes elkészített munkadarab után egyforma bért fizetnek, tekintet nélkül arra, hogy a

munkások milyen mértékben teljesítik vagy teljesítik túl a megállapított normát. A munkás munkabére az általa elkészített termékek mennyiségének növekedésével egyenes arányban növekszik.

Progresszív teljesítménybér esetén a munkásokat a norma teljesítéséért változatlan, megszabott tarifa szerint, a normán felüli teljesítményért pedig magasabb, és progresszíven emelkedő tarifa szerint díjazzák. Így például a Szovjetunió gépkocsi- és traktoriparának egyes vállalatainál a megállapított norma 1—5%-os túlteljesítése esetén a teljesítménynorma túlteljesítéséért 30%-kal magasabb, 6—10%-os túlteljesítés esetén 60%-kal magasabb bér jár stb. A legnagyobbfokú progresszivitást a vezető szakmákban, továbbá a külszín alatti munkát végző, a meleg műhelyekben dolgozó és más nehéz munkát végző munkások díjazásánál állapították meg. A progresszív teljesítménybér alkalmazásának hatékonyságát csökkenti az, ha sokféle bérskála van érvényben, mert ez megnehezíti a munkabérrel kapcsolatos nyilvántartást és elszámolást, valamint annak elérését, hogy a munkabér és a munka termelékenysége között közvetlen és szemmel látható összefüggés legyen. A progresszív darabbér alkalmazásának hatékonyságát az is csökkenti, ha a különböző gazdasági ágak között indokolatlanul nagy különbség van a norma túlteljesítéséért járó díjazás tekintetében.

Prémiumos teljesítménybér esetén az egyenes teljesítménybér meghatározott mutatók teljesítéséért prémiummal egészül ki. Ilyen mutatók: a fűtőanyag- és villamosenergia-megtakarítás, a termék önköltségének csökkentése, selejtcsökkentés, a választék bővítése stb. Egyes vállalatoknál meghatározott minőségi mutatók teljesítését progresszív teljesítménybér esetén is premizálják.

Olyan esetekben, amikor a termelési feltételek miatt nem lehet egyéni teljesítménybért alkalmazni (például, amikor több munkás közösen kezel egy nagy gépet vagy gépcsoportot), *brigád-* vagy *csoport-teljesítménybért* alkalmaznak. A brigád egyes tagjai az általuk ledolgozott idő és szakképzettségük figyelembevételével kapják meg részüket a közös keresetből.

Az ÖK(b)P XVIII. konferenciája hangsúlyozta, hogy következetesen kell érvényesíteni a jó dolgozók anyagi ösztönzésének elvét, s határozatilag kimondta: „A munkabérek terén teljesen meg kell szüntetni a káros egyenlősdit, s el kell érni, hogy a teljesítménybér és a prémiumrendszer még számottevőbb tényező legyen a munka termelékenységének emelése, tehát egyszersmind egész népgazdaságunk fejlesztése terén"[1].

Időbért olyan munkákért fizetnek, amelyeknél teljesítménybér nem alkalmazható, vagy amelyeknél a teljesítménybér a munka jellege folytán gazdasági szempontból célszerűtlen (kapuőrök, vállalati őrszemélyzet, minőségi ellenőrök munkája, egyedi készülékek gyártásán végzett munka stb.). Van egyszerű időbér és prémiumos időbér.

Egyszerű időbér esetén a munkabért a munka időtartamától és a munkás szakképzettségétől függően, differenciáltan állapítják meg. Az

[1] Az ÖK(b)P XVIII. konferenciájának határozata. Lásd Az SZKP kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai. III. rész. Szikra 1954. 510. old.

időbérben dolgozó munkások anyagi érdekeltségének növelése céljából *prémiumos időbért* alkalmaznak. Prémiumos időbér esetén a munkásnak a ledolgozott időért járó alapbérhez, bizonyos mennyiségi vagy minőségi mutatók alapján: a berendezések javítási idejének csökkentéséért, nyersanyag-, fűtőanyag-, villamosenergia-megtakarításért, a gépezetek zavartalan működéséért, selejtcsökkentésért stb. prémiumot fizetnek ki.

A prémiumos időbér-rendszert széles körben alkalmazzák a gazdasági vezetőknél, mérnököknél és technikusoknál. Az említett kategóriához tartozó dolgozók (vállalati igazgatók, főmérnökök, üzemvezetők, munkavezetők stb.) munkabérének alapját havi illetményük alkotja, amely a vállalat (üzemrész, műszak stb.) nagyságától, népgazdasági jelentőségétől, a dolgozó szolgálati idejétől függően változik. Ha a vállalat az össztermelés megállapított tervének teljesítése, a választék szem előtt tartása és az önköltség tervének teljesítése mellett teljesíti és túlteljesíti az árutermelésre vonatkozó termelési tervet, a vezetők, mérnökök és technikusok alapfizetésükhöz bizonyos százaléknyi prémiumot kapnak.

A tanítók, egészségügyi dolgozók, állami alkalmazottak munkabére munkájuk jellegétől, képesítésüktől, szolgálati idejüktől és más tényezőktől függően szintén különbözőképpen alakul.

A munkabérnek a dolgozó szakképzettségét, a munka termelékenységét és az előállított termék minőségét szem előtt tartó sokoldalú differenciálása a normamegállapítás és meghatározott tarifarendszer segítségével valósul meg.

A *normamegállapítás* abban áll, hogy megállapítják az egyes munkák teljesítéséhez szükséges időt *(időnorma)* vagy egy bizonyos időegység alatt megmunkálandó munkadarabok számát *(teljesítménynorma)*. A helyes normamegállapítás a termelési folyamat irányításának, a munkaszervezés javításának, a munkatermelékenység emelésének, a munka díjazása terén megnyilvánuló egyenlősdi leküzdésének és a szocialista verseny kibontakozásának egyik legfontosabb feltétele. A műszaki normákra azért van szükség, hogy az elmaradókat az élenjárók színvonalára emeljék. A műszaki norma hatalmas szabályozó erő, amely a termelésben a nagy munkástömegeket a munkásosztály legjobbjai köré tömöríti.

A gazdálkodás szocialista módszere megköveteli, hogy *a műszakilag megalapozott, haladó teljesítménynormákhoz* igazodjanak, amelyeket olyan színvonalon állapítanak meg, hogy magasabbak legyenek a munkások zöme által már elért normáknál, de alacsonyabbak legyenek a legjobb dolgozók és újítók által teljesített normáknál. A tőkés teljesítménynormákkal ellentétben, amelyek a munkaintenzitás féktelen növelésének eszközéül szolgálnak, tönkreteszik a munkások egészségét és megrövidítik az életüket — a szocialista vállalatoknál a teljesítménynormákat olyan számítások alapján állapítják meg, hogy azok progresszívek, s ugyanakkor a dolgozók összessége számára teljes mértékben elérhetőek legyenek.

A haladó teljesítménynormák bevezetéséért erőteljes harcot kell vívni a konzervatív elemek ellen, akik védelmezik a munkatermelékenység emelésének és a terv sikeres teljesítésének kerékkötőjévé vált elavult, laza normákat. Ilyen elavult normák többek között az úgynevezett tapasztalati-statisztikai normák, amelyek figyelmen kívül hagyják a technika és a termelés szervezése terén elért haladást, a technikát gyengén kezelő munkásokhoz igazodnak, és törvényesítik az improduktív munkaidő-veszteségeket. A technika szakadatlan tökéletesítése megköveteli, hogy a teljesítménynormákat időnként felülvizsgálják és felemeljék. A szocialista társadalom, a dolgozó tömegek érdekei haladó, műszakilag megalapozott normák, azaz olyan normák alkalmazását követelik, amelyek teljes mértékben megfelelnek a termelési technika jelenlegi színvonalának, és hatalmas tényezői a munkatermelékenység emelésének.

Az egyes munkakategóriáknak a dolgozó szakképzettségéből, a munka jellegéből, a megfelelő termelési ágak feltételeiből és sajátosságaiból kiinduló minősítése a *tarifarendszer* alapján történik. A különböző népgazdasági ágakban és a munkások különböző kategóriái számára a tarifarendszer segítségével állapítják meg a munkabér színvonalát.

A tarifarendszer legfontosabb elemei a tarifatáblázat, a szakmai besorolási útmutató és a bértarifa.

A munkabérnek a dolgozók képesítésétől függő differenciálása a *tarifatáblázat* alapján történik. A munkásokat szakképzettségüknek megfelelően több bérkategóriába sorolják. A szakképzettséggel nem rendelkező munkások az első kategóriába tartoznak, és az ő bérüket veszik alapegységül. Minél magasabb a munkás szakképzettsége, annál magasabb kategóriába tartozik, s ennek megfelelően annál magasabb a bére.

Az egyes iparágakban végzett különféle munkák termelési leírását a *szakmai besorolási útmutató* tartalmazza, amely a munkás szakmai minősítésének és a tarifatáblázat valamelyik bérkategóriájába való besorolásának alapjául szolgál.

A *bértarifa* határozza meg, hogy a munkás a különböző kategóriákban egy munkaidő-egységre mennyi bért kap. A bértarifák lehetővé teszik, hogy a szocialista állam az egyes iparágak népgazdasági jelentőségének, a munka gépesítettségi fokának, egy-egy gazdasági körzet sajátosságainak stb. figyelembevételével differenciált munkabért állapítson meg. A tarifatáblázatok és a bértarifák helytelen, azaz olyan összeállítása, amely jelentéktelen különbségeket állapít meg az alacsonyabb és a magasabb bérkategóriába tartozó dolgozók bére között, csökkenti a dolgozók érdekeltségét szakképzettségük növelésében, egyenlősdire vezet és akadályozza a munka termelékenységének emelkedését.

A helyesen felépített tarifarendszer olyan bérezést tesz lehetővé, amely erősíti a termelés döntő láncszemeit, és magasabb szakképzettség szerzésére ösztönzi az embereket.

A reálbér állandó emelkedése a szocializmusban. A szocialista rendben a szocializmus gazdasági alaptörvényének követelményeivel összhangban *állandóan emelkedik a reálbér.*

A reálbér emelkedésének legfontosabb gazdasági alapja a szocialista termelésnek a legfejlettebb technika alapján történő szakadatlan növekedése és a munka termelékenységének emelkedése.

A szocialista társadalom fennállása és fejlődése megköveteli, hogy a munka termelékenységének emelkedése állandóan *túlszárnyalja* a munkabérek emelkedését. A társadalom csakis ezzel a feltétellel tehet szert a termelés bővítéséhez, a tartalékok növeléséhez és a dolgozók növekvő szükségleteinek egyre teljesebb kielégítéséhez szükséges készletekre. A munkatermelékenység és a társadalmi termelés szakadatlan növekedése szilárd alapja a reálbér további emelkedésének, s ugyanakkor a reálbér emelkedése a dolgozók vásárlóképességének növekedésére vezet, ami viszont a társadalmi termelés állandó hajtóereje.

A szocialista termelés szüntelen fejlődése a munkások és alkalmazottak számának rendszeres növekedésével jár. A Szovjetunióban a munkások és alkalmazottak száma 1928 végétől 1953 végéig 10,8 millióról 44,8 millióra, vagyis több mint négyszeresére növekedett, s ugyanakkor jelentősen emelkedett a reálbér. A kapitalizmusban a munkanélküli tartaléksereg eltartása súlyos teherként nehezedik a munkáscsaládokra, és csökkenti az egész munkásosztály reálbérét. A szocialista társadalomban nincs munkanélküliség, így a munkásosztálynak és az egész társadalomnak nem kell eltartania munkanélküli tartaléksereget. A növekvő termelés lehetővé teszi, hogy a család minden munkaképes tagja dolgozzon, ami jelentős mértékben növeli összjövedelmét.

A szocialista társadalom dolgozói nincsenek kitéve annak az óriási munkabér-veszteségnek, amely a dolgozók neme, kora, nemzetisége és faji hovátartozása alapján alkalmazott különféle munkabér-korlátozások formájában éri a tőkés országok munkásosztályát.

A szocialista társadalomban először valósult meg nemre, korra, nemzetiségre és fajra való tekintet nélkül az egyenlő munkáért egyenlő bér elve. A szocializmusban tilos a gyermekmunka. A nőknek a férfiakkal való tényleges egyenjogúságát az egyenlő munkabér, a teljes bérükkel fizetett terhességi szabadság. a szülőotthonok, bölcsődék, óvodák széleskörű hálózata, a sokgyermekes vagy egyedülálló anyák állami segélyezése biztosítja. A munka díjazásával kapcsolatos jogoknak a dolgozó

faji vagy nemzetiségi hovatartozásával kapcsolatos bármi néven nevezendő közvetlen vagy közvetett korlátozása, mint súlyos bűntett, büntetést von maga után.

A szocialista társadalomban a munkabér állandó emelkedése, továbbá, a munkások kulturális és műszaki színvonalának emelkedéséből, szakképzettségük növekedéséből következik. A tőkés rendben az ipari technika fejlődése során a szakmunkások jelentős rétegeit kiszorítják a gépek, s ezek a rosszabbul fizetett szakképzetlen munkások közé kerülnek. Ugyanakkor a kapitalizmusban a munkaintenzitás mértéktelen fokozása következtében megrokkant munkásokat a termelésből a munkanélküliek sorába taszítják, s egészségesebb és erősebb dolgozókat állítanak a helyükre. A szocialista társadalomban a termelés növekedése a gyorsütemű technikai haladáson alapul. A nehéz kézi munkán alapuló régi szakmák helyébe új, szakképzett munkát igénylő és jobban fizetett szakmák kerülnek, amelyek a legújabb technikán alapulnak. A szocialista állam az egy és ugyanazon munkaterületen való huzamos és kifogástalan munkára ösztönöz, s a hosszú szolgálati idő jutalmazásaként évről évre nagy összegeket fizet ki a kohászat, a szénbányászat, a vegyiipar és más népgazdasági ágak dolgozóinak, továbbá a kultúra területén és az államapparátusban dolgozók különböző csoportjainak.

A reálbér állandó emelkedésének fontos tényezője a szocialista állam által a közszükségleti cikkek tekintetében folytatott következetes árleszállítási politika. A pénz vásárlóerejének növelése és az egyéni fogyasztásra szolgáló cikkek árának leszállítása a szocialista társadalomban a jólét fokozódásának állandóan ható tényezője.

A közszükségleti cikkek kiskereskedelmi árának 1947 és 1954 között végrehajtott ismételt leszállítása nyomán a kiskereskedelmi árak mintegy 56%-kal csökkentek, s ezáltal a lakosság százmilliárdokra menő megtakarításhoz jutott. Ugyanebben az időszakban a drágaság növekedése folytán a létfenntartási költségek hivatalos adatok szerint az Egyesült Államokban 21%-kal, Angliában 40%-kal növekedtek. A háború előtti időszakhoz képest a létfenntartási költségek az Egyesült Államokban 189%-kal, vagyis csaknem háromszorosukra, Angliában pedig 125%-kal növekedtek.

A föld nacionalizálásával megszűnt az a hatalmas sarc, amelyet a kapitalizmusban a városi telkek tulajdonosai földjáradék formájában szednek a társadalomtól. A tőkés országokban egy munkáscsalád költségvetésében a lakbér, a fűtés és a világítás költségei a munkabérnek csaknem egynegyedét emésztik fel. A szocialista társadalomban a városok rendelkezésére álló lakásalap és a közszolgáltatási intézmények földjének társadalmi

tulajdona következtében — a lakbér és más közszolgáltatások elenyésző részt foglalnak el a munkáscsalád költségvetésében. Ez a rész a Szovjetunióban átlag 4%, ami a reálbér emelkedésének lényeges feltétele.

A Szovjetunióban a nagyarányú lakóházépítkezés biztosítja a dolgozók lakásviszonyainak állandó javulását. Az állami vállalatok, intézmények és helyi szovjetek, valamint a városok és munkástelepek lakosai állami hitel segítségével csupán 1946-tól 1953-ig több mint 183 millió m² lakóterületű lakóházat építettek, illetve állítottak helyre. Ezenkívül a falvakban is építettek, illetve helyreállítottak több mint 4 millió lakóházat.

A szocialista társadalom munkásai és alkalmazottai nem viselik azokat a súlyos terheket, amelyek a burzsoá államok adópolitikája következtében a tőkés országok dolgozóira nehezednek. A tőkés országokban a súlyos adóterhek nagymértékben csökkentik a munkások reálbérét. A Szovjetunióban a munkások és alkalmazottak munkabérüknek csupán elenyésző részét fordítják adófizetésre, s ezek az adók is népgazdasági szükségletek, szociális és kulturális kiadások fedezésére szolgálnak.

Az egyéni pénzjövedelemnek rendkívül fontos kiegészítői azok az állandóan növekvő összegek, amelyeket a szocialista állam az egész nép érdekét szolgáló szociális és kulturális intézkedésekre fordít.

A szocialista társadalomban a munkások és alkalmazottak *társadalombiztosítása* kötelező, s ennek költségeit az állam viseli, míg a tőkés világban csak kevés ország ismeri a társadalombiztosítást, és ahol van, ott is maguk a munkások saját munkabérükből fizetik a biztosítási díjak jelentős részét. A szovjet állam az első ötéves terv idején 8,9 milliárd, a második ötéves terv idején 32,1 milliárd, a negyedik ötéves terv idején 79,1 milliárd, az ötödik ötéves terv három éve alatt pedig több mint 66 milliárd rubelt fordított társadalombiztosításra.

A Szovjetunió munkásai és alkalmazottai az állam költségén a társadalombiztosítás keretében nyugdíjat élveznek, ingyenes orvosi kezelésben részesülnek, ingyenes vagy kedvezményes beutalást kapnak a szanatóriumokba, üdülőkbe vagy gyermekintézményekbe, ingyenes oktatásban és szakmai továbbképzésben, ösztöndíjakban részesülnek; minden munkás és alkalmazott az állam terhére legalább két heti, számos foglalkozási ágban pedig ennél is hosszabb évi fizetett szabadságot kap.

1940-től 1953-ig a Szovjetunió állami költségvetésének szociális és kulturális célokra előirányzott tételei több mint háromszorosukra nőttek. A közoktatásra fordított állami kiadások 22,5 milliárd rubelről 61,1 milliárd rubelre, az egészségvédelemre fordított kiadások, a társadalombiztosítás eszközeiből erre a célre folyósított összegeket is beleértve, 11,2

milliárd rubelről 28,7 milliárd rubelre, a társadalombiztosításra fordított összegek 3,1 milliárd rubelről 22,8 milliárd rubelre emelkedtek. Ezenkívül óriási összegeket fordítanak a sokgyermekes és egyedülálló anyák segélyezésére: erre például 1953-ban 4,5 milliárd rubelt fizetett ki az állam. A Szovjetunió lakossága 1953-ban a szociális és kulturális intézkedésekre, s a lakosság anyagi jólétének fokozódását biztosító más intézkedésekre fordított állami kiadások növelése révén 134 milliárd rubelt kapott az állami költségvetésből.

Eszerint az állami és társadalmi szervezetek szociális és kulturális szükségletekre fordított kiadásaiból a munkások és alkalmazottak számos anyagi és kulturális szükségletét elégítik ki, ami fontos tényezője a reálbér állandó emelkedésének. Így a Szovjetunió munkásainak és alkalmazottainak reáljövedelme körülbelül egyharmaddal magasabb annál az összegnél, amelyet évi egyéni munkabér formájában kapnak.

A szocialista állam, amely saját kezében összpontosítja mindazokat az eszközöket, amelyek a dolgozók anyagi helyzetének alakulását meghatározzák, a reálbér rendszeres emelésének politikáját folytatja. A munkások reálbére, a társadalombiztosítást és a vállalat tiszta jövedelméből (nyereségéből) a munkások jóléti alapjába átutalt összeget figyelembevéve, már 1930-ig az 1913. évi színvonal 167%-ára emelkedett. 1953-ban a Szovjetunió munkásainak és alkalmazottainak átlagos havi munkabére az 1940. évinek 201%-a volt. Ugyanakkor az állami, szövetkezeti és kolhozkereskedelem kiskereskedelmi árainak, a lakbérnek és a különféle szolgáltatások díjának színvonala 1953-ban az 1940. évi színvonal 122%-ának felelt meg. Ilyenformán a Szovjetunió munkásainak és alkalmazottainak reálbére 1940-től 1953-ig 65%-kal emelkedett, a kulturális, szociális és jóléti célokra fordított állami kiadások növekedésének beszámításával pedig összjövedelmük ebben az időszakban 89%-kal növekedett. A Szovjetunió munkásainak és alkalmazottainak reálbére 1953-ban mintegy hatszorosa volt a forradalom előttinek.

A munkabérek állandó emelkedése nyomán egyre javul a szocialista társadalom dolgozóinak a táplálkozása, egyre több iparcikket fogyasztanak, egyre növekednek a *megtakarításaik.* A dolgozók takarékbetéteinek összege 1940-től 1953-ig több mint ötszörösére emelkedett. A szocialista társadalomban, ahol biztosítva van a munkához, a pihenéshez, öregség, betegség vagy a munkaképesség elvesztése esetén pedig az anyagi ellátáshoz való jog, a megtakarítások növekedése közvetlen fokmérője a népjólét növekedésének.

„A mi forradalmunk az egyetlen, amely nemcsak összetörte a kapitalizmus bilincseit s nemcsak szabadságot adott a népnek,

hanem a nép számára meg tudta teremteni a jómódú élet anyagi feltételeit is. Ebben rejlik forradalmunk ereje és legyőzhetetlensége"[1].

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A szocialista társadalomban a munkabér a dolgozók pénzformában kifejezett részesedése a társadalmi terméknek abból a részéből, amelyet az állam az egyes dolgozóknak munkájuk mennyisége és minősége szerint kifizet. A szocialista állam, a szocializmus gazdasági alaptörvénye és a munka szerinti elosztás törvénye által támasztott követelményekből kiindulva, minden egyes időszakban tervszerűen állapítja meg a dolgozók különböző kategóriái számára a munkabért, mégpedig annak szem előtt tartásával, hogy a népgazdaság fejlődésével és a munka termelékenységének fokozódásával együtt állandóan emelkedjen a munkabér színvonala.

2. A munkabér a szocialista termelés hatalmas hajtóereje: előmozdítja a dolgozók szakképzettségének fokozását, a technika szüntelen tökéletesítését, a termelés jobb megszervezését és a társadalmi munka termelékenységének emelkedését.

A szocializmusban a munka teljesítmény szerinti díjazása a legteljesebb mértékben egybekapcsolja a dolgozók egyéni anyagi érdekeit a népgazdasági érdekekkel. A szocialista társadalomban a teljesítménybér következő formáit alkalmazzák: az egyenes, a progresszív és a prémiumos teljesítménybér. Az időbér a munkában eltöltött időtől és a dolgozó szakképzettségétől függ. Az időbérben dolgozókat különböző prémiumokkal serkentik több és jobb munkára.

3. A szocialista gazdaságban a tarifarendszer célja a munkabér olyanformán történő megállapítása, hogy az erősítse a termelés döntő láncszemeit, és a szakmai tudás fejlesztésére ösztönözzön. A gazdálkodás szocialista elveinek műszakilag megalapozott haladó normák felelnek meg. A szocialista állam munkabér-politikája a kispolgári egyenlősdi ellen folytatott harcban, a munkabérek messzemenő differenciálása alapján valósul meg: a magasabb szakképzettséget igénylő munkát, a nehéz munkát, valamint a leg-

[1] *Sztálin.* Beszéd a sztahanovisták első összszövetségi kongresszusán. Lásd *Sztálin.* A leninizmus kérdései. Szikra 1953. 600—601. old.

fontosabb szakmákban és a népgazdaság legfontosabb ágaiban foglalkoztatott dolgozók munkáját magasabban díjazzák.

4. A szocializmus gazdasági alaptörvénye feltételezi a reálbér állandó emelkedését. A reálbér emelkedésének legfontosabb tényezői: a szocialista termelés szakadatlan növekedése, s egyszersmind a munkanélküliség teljes megszűnése; a közszükségleti cikkek árának rendszeres leszállítása és a szovjet pénz szilárdsága; a munkások kulturális és műszaki színvonalának emelkedése, szakképzettségük növekedése; a dolgozók lakásviszonyainak javulása. A munkások és alkalmazottak egyéni munkabére kiegészül azokkal a hatalmas összegekkel, amelyeket az állam és a társadalmi szervezetek szociális és kulturális intézkedésekre folyósítanak; ez fontos forrásul szolgál a dolgozók életszínvonalának állandó emelkedéséhez.

XXXIII. FEJEZET

ÖNÁLLÓ ELSZÁMOLÁS ÉS RENTABILITÁS. ÖNKÖLTSÉG ÉS ÁR

A gazdaságosság. A szocialista gazdasági rend nem ismeri a kapitalizmus ellentmondásait, amelyeknek elkerülhetetlen következménye az anyagi erőforrások és az emberi munkaerő állandó nagyarányú tékozlása. A terven alapuló szocialista népgazdasági rendszer a termelőeszközök és a munka terén minden megelőző termelési módhoz képest a legnagyobb arányú takarékoskodást teszi lehetővé.

A társadalomban a legkülönbözőbb megtakarítások valamennyi formája végeredményben munkaidő-megtakarításra, az eleven és a holt munka gazdaságos felhasználására vezethető vissza, vagyis a társadalmi munka termelékenységének emelkedését jelenti. „Mennél kevesebb időre van szüksége a társadalomnak a gabonatermeléshez, az állatok tenyésztéséhez stb. — írta Marx —, annál több időt nyer más — anyagi vagy szellemi termeléshez. Az egyes egyének és a társadalom fejlődésének, fogyasztásának és tevékenységének sokoldalúsága egyaránt az időmegtakarítástól függ"[1].

---

[1] *Marx—Engels.* Archivum. IV. köt. 119. old. (oroszul).

A munkaidő-megtakarítás a szocialista társadalomban a termelés szakadatlan növekedésének biztosítása szempontjából az egyik fő tényező. Munkaidő-megtakarítás a gazdaságosság következetes szem előtt tartásával érhető el. A gazdaságosság a szocialista gazdálkodás módszere, s arra irányul, hogy a legkisebb ráfordítással a legnagyobb eredményeket érjék el. A gazdaságosság megköveteli a társadalmi tulajdon gondos kezelését, a termékek előállítására fordított eleven és holt munka mennyiségének állandó csökkenését, a technika tökéletesítését, a munkaerő-, anyag- és pénzforrások ésszerű felhasználását. A gazdaságosság szem előtt tartása a szocialista felhalmozás növelésének és a felhalmozott eszközök helyes felhasználásának elengedhetetlenül szükséges feltétele. A gazdaságosság azáltal, hogy társadalmi munka megtakarítását teszi lehetővé, hathatós tényezője a szocialista termelés szüntelen növekedésének.

A szocializmus gazdasági alaptörvényének megfelelően a gazdaságosság célja a néptömegek anyagi jólétének és kulturális színvonalának nagyarányú emelése. A tőkés renddel ellentétben, ahol a termelési költségek terén a dolgozók rovására, a dolgozók munkafeltételeinek rosszabbodása és a kizsákmányolás fokozása árán érnek el megtakarítást, a szocialista rendben a gazdaságosság az egész társadalom érdekeit szolgálja, a dolgozók helyzetének javulására vezet, s ezért az egész nép ügye. A szocialista állam gazdasági-szervező tevékenységének egyik igen fontos feladata — a legszigorúbb gazdaságosság megvalósítása a népgazdaság valamennyi láncszemében, az igazgatás minden ágában.

A Kommunista Párt és a szovjet állam abból a megfontolásból kiindulva, hogy a szocializmusban a munkamegtakarítás objektíve szükséges és ennek óriási lehetőségei vannak, harcra mozgósítja a tömegeket a takarékosságért, a társadalmi munkaráfordítás minden egyes órájának, a felszerelés, a fűtőanyag, az energia, a nyersanyag minden egységének egyre nagyobb termelési eredményéért. Ez biztosítja, hogy a szocialista gazdaságban állandóan növekedjen a megtakarított társadalmi munka mennyisége.

A vállalatok önálló elszámolása és rentabilitása. A gazdaságossági szempont minden szocialista vállalatnál érvényesül. Az állami szocialista vállalatoknál és a kisipari termelőszövetkezetekben a gazdaságosság megvalósításának igen fontos eszköze az önálló **elszámolás.**

Lenin azt mondotta, hogy a szocializmus felépítése és az emberek tízmillióinak a kommunizmushoz való elvezetése során „ne közvetlenül a lelkesedésre építsünk, hanem a nagy for-

radalom szülte lelkesedés segítségével a személyes érdekre, a személyes érdekeltségre, a gazdasági meggondolásokra"[1]. A gazdasági meggondolásokból kiinduló *önálló elszámolás* a szocialista vállalatoknál a terv szerinti gazdálkodás módszere, amely megköveteli, hogy a termelővállalatok pénzben kifejezve összevessék a termelés költségeit és eredményeit, saját jövedelmükből fedezzék kiadásaikat, és biztosítsák a termelés rentabilitását. Az egyes vállalatok gazdasági tevékenységével kapcsolatos költségeket azokból az összegekből fedezik, amelyek a vállalat termékeinek az állam által megállapított árakon történő értékesítéséből folynak be.

Az önálló elszámolás a népgazdaság tervszerű (arányos) fejlődésének törvényéből fakadó követelmények megvalósításának eszköze. Célja az, hogy a legkisebb munka- és termelőeszközráfordítással biztosítsa a termelési tervek teljesítését és túlteljesítését.

Az önálló elszámolás az értéktörvény felhasználásán alapul. Mint fentebb már mondottuk, a szocialista vállalatok termelésének költségeit és eredményeit, jövedelmét és kiadásait értékben, pénzformában fejezik ki és mérik össze. Az önálló elszámolás a pénzforma felhasználásával lehetővé teszi a kalkulációt, a vállalat tevékenységének nyilvántartását és ellenőrzését. Megmutatja, hogy nyereséggel vagy ráfizetéssel dolgoznak-e az egyes vállalatok. Az önálló elszámolás ésszerű gazdálkodásra neveli és fegyelmezi a vállalatok vezetőit, megtanítja őket arra, hogy pontosan vegyék számba a termelés mennyiségi mutatóit, emeljék a munka termelékenységét, csökkentsék a termékek önköltségét és fokozzák a termelés rentabilitását.

Az önálló elszámolás egyik követelménye — a vállalat rentabilitásának biztosítása. A vállalat *rentabilitása* (jövedelmezősége) azt jelenti, hogy a vállalat termékeinek realizálásából befolyt pénzeszközök fedezik az önköltséget, s ezen felül jövedelmet biztosítanak. A rentabilitás azt mutatja, hogy a vállalat munkája gazdasági szempontból eredményes. „Az egyes vállalatok és termelési ágak rentabilitásának óriási jelentősége van termelésünk fejlődése szempontjából. A rentabilitást figyelembe kell venni mind az építés tervezésénél, mind a termelés tervezésénél. Ez gazdasági tevékenységünk ábécéje a fejlődés jelenlegi szakaszában"[2].

A szocialista gazdaság az egyes vállalatok és termelési ágak

[1] *Lenin.* Az Októberi Forradalom negyedik évfordulójára. Lásd *Lenin* Művei. 33. köt. Szikra 1953. 40—41. old.

[2] *Sztálin.* A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. 3. kiad. Szikra 1953. 56. old.

rentabilitása mellett egy magasabbrendű, az egész népgazdaság méreteiben megvalósuló, s a kapitalizmus számára elérhetetlen rentabilitás biztosítását is lehetővé teszi. Ez azt jelenti, hogy a rentabilitást nem egyes vállalatok vagy termelési ágak szempontjából és nem egy év távlatában, hanem az egész népgazdaság szempontjából és hosszabb időszak távlatában határozzák meg. Az egyes termelési ágak és vállalatok rentabilitásának a népgazdaság rentabilitásához képest alárendelt jelentősége van. Az egyes vállalatok és egész gazdasági ágak rentabilitásának fokozása elősegíti az egész népgazdaság fejlődési ütemének meggyorsulását.

A szocialista gazdaságban a rentábilis vállalatok mellett lehetnek átmenetileg nem rentábilis, sőt ráfizetéssel dolgozó vállalatok is, amelyeknek azonban a népgazdaság szempontjából nagy jelentőségük van. A szocialista állam állami dotációk segítségével támogatja ezeket a vállalatokat, ugyanakkor azonban gondoskodik arról, hogy rentábilissá váljanak.

Így például a háború idején elkerülhetetlen volt a nehézipar veszteségeinek fedezésére szolgáló dotációk rendszere. Ez a rendszer azonban akadályozta az önálló elszámolás fokozottabb érvényesülését, korlátozta az anyagi ösztönzés szerepét a termelés önköltségének csökkentéséért vívott harcban. Ezért a háború után, 1949 január 1-től kezdve, megszüntették a dotációrendszert. Ezt a munka termelékenységének emelkedése, az önköltség csökkenése, továbbá egyes nehézipari termékek árának ideiglenes felemelése tette lehetővé A nagykereskedelmi árakat összhangba hozták az önköltséggel. A dotációk megszüntetése elősegítette az önálló elszámolás megszilárdulását, arra ösztönözte a vállalatokat, hogy takarékoskodjanak az ipari termékek előállítására fordított munkaerővel és anyaggal, s megteremtette a nagykereskedelmi árak későbbi leszállításához szükséges feltételeket.

Az önálló elszámolásban a szocialista állam és vállalatai közötti kapcsolatok, valamint az egyes szocialista vállalatok egymás közötti kapcsolatai jutnak kifejezésre.

Az önálló elszámolás a szocialista vállalatok állami *központosított irányításának* és az egyes vállalatok gazdasági-operatív *önállóságának* egyesítésén alapul. A vállalatok gazdasági-operatív önállósága abban jut kifejezésre, hogy messzemenő kezdeményezést tanúsíthatnak a rendelkezésükre bocsátott állami termelőeszközök minél ésszerűbb felhasználása terén — a tervfeladatok legjobb teljesítése érdekében.

A szocialista állam elosztja vállalatai között a termelőeszközöket, s biztosítja számukra a tervek teljesítéséhez szükséges anyag- és pénzforrásokat. A vállalat mint jogilag önálló gazdasági egység, gazdasági kapcsolatot létesít más vállalatokkal és szervezetekkel, szükség esetén kiegészíti dolgozóinak létszámát, szervezi a termelés, a beszerzés és az értékesítés terén kifejtett tevékenységét. A vállalatnak az Állami Banknál

folyószámlája van pénzeszközeinek megőrzésére, joga van bankhitel igénybevételére, és önálló könyvelési mérleget készít.

Az állami vállalatok gazdasági-operatív önállósága a termelőeszközök köztulajdonának keretei között valósul meg: az egyes vállalatok rendelkezésére bocsátott termelőeszközök tulajdonosa a szocialista állam marad. Az állam az egyes vállalatok közötti kapcsolatokat tervszerűen, a népgazdaság általános rendszerében betöltött szerepüket figyelembe véve szervezi meg. A szocialista vállalatok közötti viszony nem a konkurrencia viszonya, mint a kapitalizmusban, hanem az országos feladatok teljesítése érdekében létrejött együttműködés.

Az önálló elszámolás feltételezi a vállalatnak, a vállalat vezetőinek az állammal szembeni *felelősségét* a tervek teljesítéséért és az erőforrások ésszerű kihasználásáért.

A vállalat felelős a munkások és alkalmazottak munkabérének helyes kiszámításáért és idejében történő kifizetéséért. A vállalat felel az állami költségvetéssel szemben fennálló befizetési kötelezettségek idejében történő és maradéktalan teljesítéséért, a rendelkezésére bocsátott költségvetési eszközök és bankhitelek helyes felhasználásáért.

Az önálló elszámolás feltételezi, hogy a vállalat kötelezettségei teljesítéséért *anyagilag* is felelős más vállalatokkal és a gazdasági szervekkel szemben.

A vállalatok közötti gazdasági kapcsolatokat *gazdasági szerződések* szabályozzák. A vállalat az állami tervnek megfelelően kapja meg a számára szükséges termelőeszközöket, és szerződések alapján értékesíti termékeit.

A szerződésben a következőket határozzák meg: a szállítás feltételeit, a termék mennyiségét, választékát és minőségét, a szállítás határidejét, az árat, a fizetés határidejét és módját, a szerződés feltételeinek megszegéséért viselt felelősség formáit és mértékét. A szerződés megállapítja, hogy a szerződés megszegése milyen anyagi következményekkel jár; a szerződés teljesítésének elmulasztásáért bánatpénzt, a szállítási határidő megszegéséért kötbért, a minőségi előírások megszegéséért bírságot kell fizetni.

Az önálló elszámolás egyik legfontosabb követelménye az, hogy a vállalatok szigorúan betartsák a szerződési fegyelmet.

Az önálló elszámolás azon alapul, hogy a vállalat — a munkások és vezetők egész kollektívája anyagilag *érdekelt* a terv teljesítésében, a termelés szakadatlan és gyorsütemű növekedésében, a takarékos és ésszerű gazdálkodásban, a vállalat rentabilitásának biztosításában.

A vállalatnak és dolgozóinak a terv teljesítésében, a termelés szüntelen növelésében való anyagi érdekeltségét mindenek-

előtt az biztosítja, hogy a vállalatnak gazdasági tevékenységétől függően bocsátják rendelkezésére az anyagi eszközöket. Ezenkívül a vállalat rendelkezésére bocsátják a jövedelem (nyereség) egy részét, amelyet a forgóeszközök pótlására, beruházásokra, a munkások és alkalmazottak kulturális és szociális viszonyainak javítására fordítanak.

Az önálló elszámolás megköveteli a munka szerinti elosztás gazdasági törvényének messzemenő felhasználását. A munka szerinti elosztás biztosítja az egyéni anyagi érdekeltséget a munka termelékenységének emelésében, a rendelkezésre álló eszközök gazdaságos felhasználásában, s megszilárdítja az önálló elszámolást. Az önálló elszámolás viszont elősegíti a munka szerinti elosztás törvényének következetes érvényesítését és a dolgozók jólétének növelését. Minél nagyobb a vállalat jövedelme, annál több lehetősége van arra, hogy dolgozóit anyagi helyzetük, kulturális és szociális viszonyaik javítása útján ösztönözze. Minél fejlettebb az önálló elszámolás, annál több prémiumot adhatnak az eszközök gazdaságos felhasználásáért.

Az önálló elszámolás megköveteli a vállalat és egyes üzemrészei tevékenységének állandó rubelellenőrzését. A *rubelellenőrzés* lényege a következő: a vállalat gazdasági tevékenységének pénzbeni mutatóiból (önköltség, jövedelmezőség stb.) kitűnik munkájának minősége; a vállalat munkájának minőségétől, a tervteljesítés mértékétől függően kap pénzeszközöket; a vállalat köteles idejében, az általános tervfeladatok teljesítésétől függetlenül eleget tenni befizetési kötelezettségeinek (visszatéríteni a bankkölcsönt, teljesíteni a költségvetési befizetéseket stb.), köteles határidőre, a megkötött szerződéseknek megfelelően elszámolni más vállalatokkal (a szállító- vagy vevővállalatokkal). A vállalat munkájának rubelellenőrzése gazdasági szervek, pénzügyi szervek és a bankrendszer útján történik. Kölcsönös rubelellenőrzést végeznek azok a vállalatok, amelyek gazdasági szerződéseket kötöttek egymással. A vállalaton belül a rubelellenőrzés a termelési ráfordításoknak és a termelés eredményeinek pénzformában történő elszámolása és összevetése útján történik.

A vállalatoknál a szocialista termelés ésszerű szervezése megköveteli, hogy az üzemekben, a vállalat termelési részlegeiben is alkalmazzák az önálló elszámolás elemeit. Az üzemek, a termelési részlegek a vállalat olyan részeit jelentik, amelyeknek termelési-műszaki tekintetben bizonyosfokú önállóságuk van, de amelyek nem rendelkeznek a vállalatot jellemző gazdasági-operatív önállósággal. Ezért itt csak korlátozott mértékben alkalmazzák az önálló elszámolást. Az üzemekben, a termelési részlegekben az önálló elszámolás elemei a következők: a ráfordítások pénzformában történő nyilvántartása, e ráfordítások összevetése a terv-

feladatokkal, az eszközök gazdaságos felhasználása terén a legjobb mutatókat elérő dolgozók anyagi ösztönzése.

A vállalatok pénzgazdálkodása a *pénzügyi terveken* alapul, amelyek meghatározzák az egyes vállalatok bevételi forrásait és kiadásaik célját.

Az önálló elszámolás következetes érvényesítése azzal, hogy növeli a vállalatnak és dolgozóinak anyagi érdekeltségét a termelés eredményeiben, a terv teljesítésében — előmozdítja a tömegek munkaaktivitásának növekedését, s az erőforrások teljes és ésszerű kihasználásáért, a takarékos és körültekintő gazdálkodásért folyó szocialista munkaverseny kibontakozását. Az önálló elszámolás célja — a vállalat rendelkezésére álló alapok kihasználásának szüntelen javítása.

A vállalat alapjai. Az álló- és forgóalapok. Az állami vállalat rendelkezésére bocsátott eszközök — anyagok és pénzeszközök, amelyek köztulajdonban vannak, a vállalat *alapjait* alkotják.

A Szovjetunióban, mint mondottuk, az állami vállalatok termelőeszközei, jóllehet lényegében nem áruk, megtartják az áruformát. Az állami vállalatoknál a termelőeszközök nemcsak természetben, hanem pénzformában is szerepelnek. Ezért kell a kalkuláció és az elszámolások céljaira, az önálló elszámolás megvalósítására olyan kategóriákat felhasználni, mint a termelőeszközök önköltsége, értéke, ára.

A termelőeszközök alkotják a vállalat termelési alapjait. A vállalat termelési alapjai terv szerint szakadatlan körforgást végeznek, sorjában keresztülmennek a termelés szakaszán és a forgalom szakaszán. Ennek megfelelően formájukat is változtatják, a pénzforma termelőformába, a termelőforma áruformába, az áruforma pénzformába megy át és így tovább. A vállalat termelési alapjai a forgás jellegétől függően álló- és forgóalapokra oszlanak.

Az *állóalapok* huzamosabb ideig szolgálják a termelést, s eközben megtartják természetbeni formájukat. Az állóalapok értéke fokozatosan, részenként, kopásuk mértékében kerül bele a termelési költségekbe. A *forgóalapok egy* termelési szakasz folyamán maradéktalanul elhasználódnak a termelési folyamatban, s értékük teljesen belekerül az áru termelésére fordított költségekbe.

A vállalat termelési állóalapjaihoz tartoznak a munkaeszközök: a termelési épületek, a felszerelés, a gépek, a huzamosabb ideig használható szerszámok és berendezések, a szállítóeszközök. Az állóalapok alkotják a szocialista társadalom ter-

melési apparátusát. Az állóalapok kihasználásának mértéke és foka a termelés méreteit meghatározó fontos tényezők.

A szocialista gazdasági rendszer biztosítja az állóalapok szakadatlan növekedését, és lehetővé teszi a kapitalizmushoz képest sokkal jobb kihasználásukat.

A Szovjetunióban az ipari állóalapokat körülbelül kétszer olyan hatékonyan használják ki, mint a burzsoá országokban. A Szovjetunió kohászati vállalatainál a kohók kihasználásának hatékonysága már 1940-ben majdnem kétszerese volt az 1913. évinek. 1940-től 1953-ig a kohók kihasználása 38%-kal, a martinkemencék kihasználása pedig 43%-kal növekedett.

A vállalati állóalapok kopásának pótlására az *amortizációs* alap szolgál. Az amortizációs alap úgy jön létre, hogy minden egyes termékegység termelésének költségébe kopásuknak megfelelően beszámítják az állóalapok értékének egy bizonyos részét. A vállalati amortizációs alap eszközeinek egy részét az állam által meghatározott mértékben, terv alapján felhasználják az elhasználódott állóalapok pótlására, másik része a működő állóalapok generáljavításának költségeire a vállalat rendelkezésére áll.

A vállalat termelési forgóalapjaihoz a nyersanyagok és segédanyagok, a fűtőanyag, a félkészgyártmányok és más munkatárgyak tartoznak. A termelés körébe tartozó alapokon kívül a vállalatnak a forgalom körében működő eszközei vagy forgalmi alapjai is vannak. A *forgalmi alap* az értékesítésre kész termékekből, a vállalatnak a nyersanyag- és fűtőanyag-vásárláshoz és a munkabérek kifizetéséhez szükséges pénzeszközeiből stb. áll. A termelési forgóalapok és a forgalmi alapok együttesen alkotják a vállalat *forgóeszközeit.*

Az álló- és forgóalapok jobb kihasználásának fontos tényezői azok a vállalatokra kötelező *haladó műszaki-gazdasági normák,* amelyeket az állam a gépek és berendezések kihasználására, valamint az egy késztermékegységre jutó nyersanyag, fűtőanyag és más forgóalapelemek (egy tonna nyersvasra jutó vasérc és koksz, egy tonna cukorrépából nyert cukor stb.) mennyiségére megállapít, továbbá a forgóalapok elemei szerint — a késztermékeket is beleértve — megállapított *készletnormák.*

A vállalat forgóeszközei saját forgóeszközökre és kölcsönzött forgóeszközökre oszlanak. A saját és kölcsönzött forgóeszközök alakulása terv alapján történik.

Saját forgóeszközöket az állam a vállalat minimális szükségleteinek mértékében bocsát a vállalatok rendelkezésére. A vállalat pótlólagos vagy ideiglenes forgóeszköz-szükségletét — ami abból adódik, hogy például idényszerű nyersanyag- és fűtőanyag-készleteket kell létesítenie, miköz-

ben az áruk úton vannak — kölcsöneszközökből, az Állami Bank által nyújtott hitelekből fedezik, amelyekért az Állami Bank meghatározott összeget, kamatot számít. Az ilyen rendszerű forgóeszköz-kiutalás a vállalatot a forgóeszközök legésszerűbb és leggazdaságosabb felhasználására, megtérülésük meggyorsítására ösztönzi.

A forgóeszközök megtérülésének meggyorsítása nagy jelentőségű a gazdaságosság megvalósítása és a termelés növelésére igénybevehető pótlólagos források felkutatása szempontjából.

A vállalat rendelkezésére álló eszközök *megtérülésének ideje* a következő tényezőktől függ: először, a termelési időtől, vagyis a termelési ciklus tartamától; másodszor, attól, hogy mennyi ideig maradnak ezek az eszközök a forgalom körében (értékesíthető készletek formájában stb.).

A termelési ciklust úgy lehet megrövidíteni, hogy az élenjáró technika és technológia felhasználásával, a tudomány legújabb vívmányainak a termelésben való alkalmazásával és jobb munkaszervezéssel meggyorsítják a termelési folyamatokat. A forgóeszközök forgalmi idejét a szállítási munka megjavítása, a vállalati beszerzés és értékesítés ésszerűbb megszervezése útján csökkentik.

Az eszközök megtérülésének gyorsasága a vállalat gazdasági tevékenységének egyik legfontosabb minőségi mutatója. Az eszközök megtérülésének meggyorsítása fontos tényezője a termelési terv teljesítésének és a felhalmozás növelésének. Biztosítja, hogy a tervet kisebb összegű forgóeszközzel teljesítsék.

Az önálló elszámolás megszilárdítása és a forgóeszközök megtérülésének meggyorsítása szempontjából nagy jelentősége van a szocialista munkaversenynek. A termelesi ciklus megrövidülése, a beszerzés és az értékesítés meggyorsulása és a pénzügyi fegyelem megszilárdulása nyomán jelentősen megjavul az állami vállalatok forgóeszközeinek kihasználása.

A termelési alapok és forgalmi alapok mellett a vállalatnak fogyasztási rendeltetésű állóalapjai is vannak — lakóházak, klubok, s más társadalmi, kulturális és szociális rendeltetésű épületek, valamint ezek berendezése.

A szocialista vállalatok álló- és forgóalapjainak gazdaságos és hatékony kihasználása lehetővé teszi a termelés növelését és önköltségének csökkentését.

A termékek önköltsége. A szocialista társadalomban az egyes termékek előállítására fordított egész társadalmi munka a termelés társadalmi költségét jelenti. Az áruk termelésének társadalmi költségei alkotják ezeknek az áruknak az értékét. A termelőeszközök termelésének költségeit is értékformában, pénzformában mérik. A termelés társadalmi költségeit a következő három elem alkotja: az elhasználódott termelőeszközök ér-

téke, a közvetlen szükségletre végzett munkával létrehozott termék értéke, a társadalmi szükségletre végzett munkával létrehozott termék értéke.

A termelés társadalmi költségeinek első két eleme alkotja az állami szocialista vállalatoknál a termék önköltségét. A termék *önköltsége* a termelés társadalmi költségeinek az a pénzformában kifejezett része, amely pótolja a vállalatnak az elhasználódott termelőeszközökre és a munkabérekre fordított kiadásait. Az önköltség tehát az elhasználódott termelőeszközökben megtestesült holt munkát, és az újonnan végzett, s közvetlen szükségletre szolgáló terméket létrehozó munkát fejezi ki. Az önköltség megmutatja, hogy mennyibe kerül a vállalatnak a termék előállítása és értékesítése. Az önköltség kiszámítása az önálló elszámolás megvalósításának igen fontos feltétele.

A szocialista vállalatok által előállított termékek önköltségének kategóriáját nem szabad összetéveszteni a tőkeráfordítást kifejező kapitalista termelési költség kategóriájával. Míg a tőkés termelesi költségeknél a takarékoskodás a munkaerő rabló kihasználása, a kizsákmányolás fokozása útján történik, addig a szocializmusban a termékek önköltségének csökkenése bizonyos mennyiségű társadalmi munkának az egész nép érdekében történő megtakarítását fejezi ki.

A gyakorlatban az önálló elszámolás követelményeinek megfelelően a termék önköltsége a termelésben felhasznált nyersanyag, segédanyag, fűtőanyag, villamosenergia költségéből, az amortizációs leírásokból, a munkások és alkalmazottak munkabéréből és az ez után befizetett járulékokból, valamint a különféle adminisztrációs-igazgatási költségekből tevődik összsze. A vállalat által a munkabér után befizetett járulék pénzbeni kifejezése a társadalmi szükségletre szolgáló termék ama részének, amely a társadalombiztosítási szervek rendelkezésére áll.

Az ipari termelés önköltségének két fajtája van: a gyári önköltség és a teljes (úgynevezett kereskedelmi) önköltség. A *gyári* önköltség a vállalatnak a termék előállításával kapcsolatos kiadásait foglalja magában. A *teljes* önköltség a gyári önköltségből és a termék értékesítésével kapcsolatos költségekből (az értékesítő irodák, raktárak és telepek fenntartásának költségeiből, a szállítási költségekből, a trösztök, kombinátok adminisztrációs-gazdasági kiadásaiból) áll.

1953-ban a Szovjetunióban az ipari termelés önköltségének mintegy háromnegyed része jutott az anyagi ráfordításokra (nyersanyag, fűtőanyag, villamosenergia, amortizáció stb.) és körülbelül egynegyed része a munkabérre.

A termelés önköltsége a vállalat egész munkájának nagyon fontos általános minőségi mutatója. A termelés önköltségében

visszatükröződik a vállalatnak a termelés, beszerzés és az értékesítés terén kifejtett egész tevékenysége. Minél alacsonyabb az önköltség a termelési terv teljesítése és az előírt minőség biztosítása mellett, annál magasabb színvonalú a vállalat gazdasági tevékenysége. Az állam a munkaráfordítást és a termelőeszközök felhasználását megszabó haladó normákból kiindulva, terv alapján rendszeresen megszabja a termelés önköltségének csökkentésével kapcsolatos feladatokat.

A termelés önköltsége csökken, ha emelkedik a munka termelékenysége, ha ésszerűen használják ki az álló- és forgóalapot, ha meggyorsul az eszközök megtérülése és csökkennek az igazgatási apparátus fenntartására fordított kiadások. Az önköltség csökkentése szempontjából óriási jelentőségű a tömegek aktív részvétele a gazdaságosság megvalósításában. Az önköltség csökkentése eleven és holt munka megtakarítását jelenti, a felhalmozás növekedésére vezet, s egyik központi feladata a szocialista gazdálkodásnak.

A Szovjetunióban az állami ipar termékeinek önköltsége állandóan csökken. Így például a termelés önköltsége az előző évhez képest 1948-ban 8,6%-kal, 1949-ben 7%-kal, 1950-ben több mint 5%-kal, 1951-ben ugyancsak több mint 5%-kal csökkent. 1952-ben az önköltség a nyersanyag-, segédanyag- és fűtőanyagárak leszállításának, a villamos- és hőenergia olcsóbbodásának, valamint a szállítási díjak csökkenésének figyelembevételével több mint 8%-kal, 1953-ban pedig több mint 5%-kal csökkent.

Az állami vállalat tiszta jövedelme. Az állam központosított tiszta jövedelme. A szocialista termelés dolgozóinak munkájával társadalmi szükségletre előállított termék alkotja *a társadalom tiszta jövedelmét.* Az állami szektorban az egész tiszta jövedelem pénzformában jelentkezik, s nem egyéb mint a termék termelésének társadalmi költségei, illetve az áru értéke és az áru önköltsége közötti különbség. Az állami szektorban a tiszta jövedelem köztulajdon, és két fő formája van: az állami vállalatok tiszta jövedelme és az állam központosított tiszta jövedelme.

Az állami vállalatok tiszta jövedelme a társadalmi szükségletre végzett munkával létrehozott terméknek az a része, amely a vállalatnál marad és pénzformában felhalmozódik. *Az állam központosított tiszta jövedelme* a társadalmi szükségletre végzett munkával létrehozott terméknek az a része, amely nem marad a vállalatnál, s amely pénzformában a közszükségletek kielégítésére az állam kezében összpontosul.

A tiszta jövedelem e két formájának szükségessége egyfelől az önálló elszámolás rendszeréből, másfelől abból következ-

zik, hogy a szocialista gazdaságnak szüksége van a tiszta jövedelem jelentős részének centralizálására. E két forma segítségével biztosítja a szocialista állam a dolgozók érdekeltségét külön-külön minden egyes vállalat rentabilitásának növelésében, s ugyanakkor az egész társadalom szükségleteinek kielégítését.

A gazdasági élet mindennapi gyakorlatában az állami vállalatok tiszta jövedelmét „nyereségnek" nevezik. A szocialista társadalomban azonban teljességgel megszűntek a nyereség közgazdasági kategóriájának létfeltételei, minthogy a nyereség a tőkés kizsákmányolás viszonyait fejezi ki. Eszerint az állami vállalatok tiszta jövedelme lényegében nem nyereség. Az állami vállalatok tiszta jövedelme a vállalat termékeinek államilag megállapított áron való realizálásánál elért pénzbevétel és a termék önköltsége közötti különbségből származik. A vállalat tiszta jövedelmének nagysága attól függ, hogy milyen mértékben teljesítette termelési, termékrealizálási és önköltségcsökkentési tervét. A vállalat önköltsége és tiszta jövedelme szorosan összefügg: az önköltség csökkentése nyomán növekedik a vállalat tiszta jövedelme.

A vállalat tiszta jövedelmét az állam terv alapján használja fel: egy részét az illető vállalat vagy iparág keretében a termelés bővítésére (beruházásokra és a saját forgóeszközök növelésére) használja fel, másik része a vállalat dolgozóinak anyagi ösztönzésére és más szükségletekre szolgáló *igazgatói alapot* képez. A vállalat tiszta jövedelmének az említett szükségletek fedezése után fennmaradó részét úgynevezett nyereségbefizetés formájában az állami költségvetésbe utalják át.

Az igazgatói alapra az egyes termelési ágak jelentőségétől, a dolgozók számától és a tiszta jövedelem nagyságától függően a vállalati tiszta jövedelem tervösszegének 1—5%-át fordítják. A tiszta jövedelem felhalmozási tervének túlteljesítésére ösztönzés céljából az állam kimondta, hogy a terven felüli jövedelemnek 15—45%-át fordítják az igazgatói alapra.

A tiszta jövedelem megfelelő százaléka akkor utalható át az igazgatói alapba, ha a vállalat a megadott választék szerint teljesíti az árutermelés tervét, teljesíti az önköltség csökkentésével kapcsolatos feladatot és a tiszta jövedelem felhalmozásának tervét. Az igazgatói alap eszközeinek felét gyermekintézmények fenntartására, üdülők, szanatóriumok, éttermek, klubok berendezésére, üdülői és szanatóriumi beutalások fedezésére, a munkások, műszaki dolgozók és alkalmazottak egyéni prémiumainak fedezésére, valamint egyszeri segélyek folyósítására, másik felét pedig a termelés bővítésére, a vállalat lakóházainak karbantartására és új lakóházak építésére használják fel.

A vállalat tiszta jövedelme a termelés állandó és gyorsütemű növekedése, a munkatermelékenység emelkedése és az önköltség csökkenése nyomán szakadatlanul növekszik. A Szovjetunióban a vállalatok és gazdasági szervezetek tiszta jövedelmének (nyereségének) összege 1932-ben 6,6 milliárd, 1940-ben 31,8 milliárd, 1953-ban pedig 89,8 milliárd rubel volt.

Az állami vállalat tiszta jövedelmének nagysága közvetlenül függ magának a vállalatnak a munkájától, attól, hogy mennyire csökkenti az egy termékegységre jutó önköltséget, s hogyan teljesíti a termelési és értékesítési tervet. A vállalat tiszta jövedelmének növelése lehetővé teszi az igazgatói alapra fordított összeg növelését, s biztosítja a forgóeszközök és a beruházások növekedését. Az állami vállalat tiszta jövedelme tehát szervesen összefügg az önálló elszámolással, és közvetlen ösztönzőerőül szolgál a vállalati munka megjavításához.

A szocialista állam megtervezi a vállalat tiszta jövedelmének színvonalát, s árunként és vállalatonként megállapítja a rentabilitás rátáját (színvonalát). A vállalat *rentabilitásának rátája* a vállalat tiszta jövedelmének összege és az értékesített termék teljes önköltsége közötti, százalékban kifejezett arány.

A szocialista vállalat rentabilitásának rátája elvileg más, mint a kapitalizmusban a profitráta. A szocialista gazdaságban nem érvényesül az átlagprofitráta és a termelési ár törvénye. A rentabilitási rátát itt az állam nem a tiszta jövedelemnek a vállalatok közötti kiegyenlítése alapján, hanem a vállalat konkrét munkakörülményeiből kiindulva, annak szem előtt tartásával állapítja meg, hogy egyfelől a vállalat érdekelve legyen tiszta jövedelem elérésében, másfelől biztosítva legyen a vállalat tevékenységének rubelellenőrzése. Ebből a célból olyan rentabilitási rátát állapít meg az egyes vállalatok számára, amely nem engedi meg, hogy a vállalatnál fölösleges pénzeszközök halmozódjanak fel, s állandóan arra ösztönzi a vállalatot, hogy szilárdabb alapokra helyezze az önálló elszámolást, és csökkentse a termelés önköltségét. Minthogy a tiszta jövedelem alkotóeleme az árnak, a jövedelmezőségi ráta túlságos növelése akadályozhatja az árleszállítást. Ilyenformán az önálló elszámolás elvének megfelelően minden állami vállalat érdekelve van abban, hogy tiszta jövedelemre tegyen szert, és ez a körülmény az önköltség csökkentésére ösztönzi.

Az állam központosított tiszta jövedelmének zöme jelenleg az úgynevezett „forgalmi adó" formáját ölti. A forgalmi adó nem marad a vállalatnál, hanem a termék értékesítése után azonnal teljes egészében átutalják az állami költségvetésbe. A forgalmi adó az állam által előre megállapított hányadként benne van a nagykereskedelmi árban. Eszerint az egy bizonyos időszakban egy termékegységre megállapított forgalmi adó nagysága, a vállalat tiszta jövedelmétől eltérően, nem függ közvetlenül a vállalati önköltségi terv teljesítésétől.

Bár az állam központosított tiszta jövedelmének egy részét „forgalmi adónak" nevezik, ez nem azt jelenti, hogy a forgalmi

adó, lényegét tekintve, valóban adó vagy bármilyen más levonás a dolgozók jövedelméből; így a szocialista állam a munkabér nagyságát — abból kiindulva, hogy a reálbérnek állandóan emelkednie kell — a fogyasztási cikkeknek a forgalmi adót is magábanfoglaló árát figyelembe véve állapítja meg.

Az állami vállalatok tiszta jövedelmének egy része az elosztás során nyereségbefizetés, a munkabér után társadalombiztosítási szükségletekre történő befizetés stb. formájában megy át az állam központosított tiszta jövedelmébe. Ezenkívül az állam központosított tiszta jövedelmébe megy át a szövetkezetek és a kolhozok tiszta jövedelmének egy része is.

Az ipari termékek ára. Az ipari termék árát az önköltség, a vállalat tiszta jövedelme és úgynevezett forgalmi adó formájában az állam központosított tiszta jövedelmének egy része alkotja.

A Szovjetunió állami iparában az ár két fő formája létezik: a gyári ár (az úgynevezett vállalati eladási ár) és az ipari eladási ár. Az ipari termékek *gyári ára* egyenlő — a tervben megállapított önköltség plusz a vállalat tiszta jövedelme. A gyári ár tehát biztosítja a vállalat számára a terv szerinti ráfordítások megtérülését és a tiszta jövedelmet.

Az ipari eladási ár a gyári árat és az állam központosított tiszta jövedelmének azt a részét foglalja magában, amely „forgalmi adó" formájában jelenik meg.

A társadalom tiszta jövedelmét valamennyi termelési ág együttesen hozza létre. A forgalmi adó azonban az árak mechanizmusa révén főleg a fogyasztási cikkeket termelő gazdasági ágakból folyik be az államhoz. A termelőeszközöket előállító iparágak termékeinek ára általában nem tartalmaz forgalmi adót. A nehéziparban létrehozott tiszta jövedelem egy része a könnyűiparban és közszükségleti cikkeket előállító más iparágakban realizálódik. Ez biztosítja az iparban és a mezőgazdaságban használt termelőeszközök árának viszonylag alacsony színvonalát, elősegíti azt, hogy a termelés gépesítésének üteme meggyorsuljon, s végeredményben a termelékenység emelkedésére és a fogyasztási cikkek önköltségének csökkenésére vezet.

A szocialista állam következetesen érvényt szerez az iparcikkek önköltségének rendszeres csökkentésére, és ezen az alapon az iparcikkek árának leszállítására irányuló politikájának.

Az iparcikkek ipari eladási árának leszállítása a vállalati munka rubelellenőrzésének erősödésére vezet. Az állam az ipari eladási árak leszállításával arra készteti a vállalatvezetőket, hogy a termelés rentabilitásának biztosítása érdekében csökkentsék a ráfordításokat, javítsák a munka szervezését, kutassák fel

és hasznosítsák a gazdaságban rejlő tartalékokat. Ilyenformán az ipari eladási árak leszállítása szilárdítja az önálló elszámolást, fokozza a gazdaságosságot, és megteremti a kiskereskedelmi árak leszállításának anyagi alapját.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A szocializmus valamennyi termelési erőforrás terén a kapitalizmus számára elérhetetlen fokú megtakarítást biztosít, ami végeredményben állandóan növekvő munkaidő-megtakarításban, vagyis eleven és holt munka megtakarításában jelentkezik. A gazdaságosság a szocialista gazdálkodás módszere, amely a társadalmi tulajdon gondos kezelését, a munka, az anyagok és a pénzeszközök ésszerű felhasználását, a pazarlás kiküszöbölését jelenti.

2. Az önálló elszámolás az állami szocialista vállalatok gazdálkodásának módszere, amely megköveteli a termelési ráfordításoknak és a termelés eredményeinek pénzformában történő összevetését, a vállalatok kiadásainak saját jövedelmükből történő fedezését és a termelés rentabilitásának biztosítását. Az önálló elszámolás feltételezi a vállalat gazdasági-operatív önállóságát, a felelősséget a rendelkezésére bocsátott eszközök gazdaságos felhasználásáért, és az anyagi érdekeltséget a munka jobb eredményében.

3. Az állami szocialista vállalatok termelési alapjai álló- és forgóalapokra oszlanak. A forgóalapok és a forgalmi alapok alkotják a vállalat forgóeszközeit. A szocialista gazdasági rendszer biztosítja az állóalapok és a forgóeszközök legteljesebb és legcélszerűbb kihasználásának lehetőségét.

4. A termék önköltsége a társadalmi termelési költségnek az a pénzformában kifejezett része, amely fedezi a vállalat termelőeszközökre és munkabérre fordított kiadásait. A termék önköltsége a vállalati munka minőségének igen fontos mutatója. Az ipari termék árát az állam állapítja meg, s az állam ezt a körülményt az önálló elszámolás megszilárdítása érdekében használja fel. Az önköltség és az ár rendszeres csökkentése a szocialista gazdálkodás egyik legfőbb elve, amely a szocializmus gazdasági alaptörvényének követelményeiből fakad.

5. A társadalmi szükségletre végzett munka terméke alkotja a szocialista társadalom tiszta jövedelmét. Az állami termelési szektorban a tiszta jövedelem két fő formában jelentkezik: az állami vállalatok tiszta jövedelme formájá-

ban és az állam központosított tiszta jövedelme formájában. Az állami vállalatok tiszta jövedelme a társadalmi szükségletre végzett munkával létrehozott terméknek az a része, amely a vállalatnál marad és pénzformában felhalmozódik. Az állam központosított tiszta jövedelme pénzben fejezi ki a társadalmi szükségletre végzett munkával létrehozott terméknek azt a részét, amely nem marad a vállalatnál, s amelyet közszükségletek kielégítése céljából az állam kezében összpontosítanak. A társadalom tiszta jövedelmének ezt a felosztását egyrészt az önálló elszámolás érvényesítése, másrészt az teszi szükségessé, hogy a társadalom tiszta jövedelmének jelentős részét központilag kell felhasználni.

XXXIV. FEJEZET

A SZOCIALISTA MEZŐGAZDASÁGI RENDSZER

A szocialista mezőgazdaság helye és szerepe a népgazdaságban. A szocialista mezőgazdasági rendszer a termelőeszközök állami tulajdonán (köztulajdonán) és szövetkezeti-kolhoztulajdonán alapul, s a kolhozokat, a gép- és traktorállomásokat és a szovhozokat foglalja magában.

A szocialista mezőgazdaságra fontos szerep hárul annak a fő feladatnak a megoldásában, amelynek a szocialista termelés alá van rendelve: az egész társadalom állandóan növekvő anyagi és kulturális szükségletei maximális kielégítésének biztosításában. A szocialista mezőgazdaság a lakosság táplálkozási cikkekkel való ellátásának *élelmiszerbázisa* és a közszükségleti cikkeket gyártó könnyű- és élelmiszeripar *nyersanyagbázisa.*

Az ipar a mezőgazdaság tekintetében vezető szerepet tölt be, a mezőgazdaság pedig nyersanyaggal és élelmiszerrel látja el az ipart. „A szocialista társadalom az ipari és mezőgazdasági dolgozók termelési és fogyasztási társulása. Ha ebben a társulásban az ipar nincsen összeegyeztetve a mezőgazdasággal, amely a nyersanyagot és az élelmiszert adja, és az ipar készítményeit felszívja, ha tehát az ipar és a mezőgazdaság nem alkot egységes népgazdasági egészet, akkor ebből nem lesz semmiféle szocializmus"[1].

---

[1] *Sztálin.* Kérdések és feleletek. Lásd *Sztálin* Művei. 7. köt. Szikra 1951. 212. old.

A messzemenően gépesített nagyüzemi mezőgazdaság óriási mértékben függ az ipartól, amely a traktorokat, kombájnokat és egyéb mezőgazdasági gépeket, a hozzájuk való pótalkatrészeket, az üzemanyagot, a műtrágyát, a mezőgazdasági kártevők elleni harchoz szükséges vegyszereket stb. előállítja. A szocialista mezőgazdaság szakadatlan fejlődése csak akkor biztosítható, ha gyorsan növekszik a szocialista ipar által a mezőgazdaságnak szállított termelőeszközök termelése.

Ugyanakkor az ipar és más népgazdasági ágak fejlődése a mezőgazdasági termelés szakadatlan, gyors növekedésétől függ. A nép jólétének fokozódása, a városi lakosság számának gyarapodása megköveteli a gabona, hús, tej, burgonya, zöldségfélék és egyéb mezőgazdasági termékek termelésének növelését. Az iparcikkek termelésének bővítése csak abban az esetben lehetséges, ha a mezőgazdaság egyre több nyersanyagot: gyapotot, lent, gyapjút, cukorrépát, olajosmagvú növényeket stb. termel a könnyűipar különböző ágai, köztük az élelmiszeripar számára.

A szocialista mezőgazdasági rendszer biztosítja a mezőgazdasági termelés hozamának és árutermelésének szüntelen növekedését. A szocialista mezőgazdaságban a munka termelékenysége háromszor olyan magas, mint a forradalom előtti mezőgazdaságban volt, ami a kolhoz- és szovhoztermelés nagy előnyeiről tanúskodik.

A mezőgazdaság árutermelése 1926—1927-től 1952—1953-ig a következőképpen növekedett: gabonafélék — 10,3 millió tonnáról 40,4 millió tonnára, burgonya — 3 millió tonnáról 12,5 millió tonnára, hús (élősúlyban) — 2,4 millió tonnáról 5 millió tonnára, tej — 4,3 millió tonnáról 13,2 millió tonnára. Nagy sikerek születtek a gyapot, a cukorrépa és egyes más ipari növények termelése terén.

A Szovjetunió mezőgazdasági termelésének eddigi színvonala még nem elégíti ki a lakosság állandóan növekvő élelmiszerszükségletét és a könnyűipar egyre nagyobb mezőgazdasági nyersanyag-szükségletét. Ez a színvonal nincs összhangban a mezőgazdaságnak a gépesítés terén elért magas fokával és a szocialista mezőgazdasági rendszerben rejlő lehetőségekkel.

A Kommunista Párt és a szovjet állam következetesen érvényesítette a nehézipar nagyarányú fejlesztésének irányvonalát, mert a nehézipar fejlesztése elengedhetetlen feltétele annak, hogy a népgazdaság minden ága sikeresen fejlődjön. Ennek az elsőrendű népgazdasági feladatnak a megoldására fordította az eszközök zömét, ide irányította a legjobb kádereket. Ugyanakkor nem volt lehetőség a nehézipar és a mezőgazdaság egyidejű gyors fejlődési ütemének biztosítására. Ennek következtében bizonyos aránytalanság keletkezett az ipar és a mezőgazda-

ság között. A mezőgazdaság fejlődése elmaradt az ipar fejlődése mögött. Különösen erősen elmaradt a gabonatermelés, az állattenyésztés, a burgonya- és zöldségtermelés.

A nehézipar fejlesztésében elért nagy sikerek lehetővé tették a Kommunista Párt és a szovjet kormány számára, hogy 1953—1954-ben hozzálássanak a mezőgazdasági termelés minden ágának rohamos fellendítését szolgáló átfogó program végrehajtásához.

A jelenlegi szakaszban a leglényegesebb és legfontosabb népgazdasági feladat az, hogy ugyanakkor, amikor továbbra is minden módon fejlesztjük a nehézipart, elérjük a mezőgazdaság valamennyi ágának rohamos fellendülését, és két-három esztendő alatt erősen növeljük országunk egész lakosságának élelmiszerellátását, s egyszersmind az egész kolhozparasztság számára biztosítsuk az anyagi jólét magasabb színvonalát"[1].

A lakosság különféle élelmiszerekben mutatkozó szükségleteinek fedezése és a könnyűipar különböző ágainak nagyarányú fejlesztése érdekében nem csupán az egész mezőgazdasági termelés gyors növelésére, hanem egyszersmind összetételének megjavítására (az állattenyésztés, az értékes növényfajták stb. arányának növelésére) is szükség van.

Ezzel kapcsolatban különösen nagy jelentősége van a gabonatermelés növelésének. A gabonatermelés az egész mezőgazdasági termelés alapja. Az állattenyésztés problémájának a legrövidebb időn belüli megoldása céljából az egész állatállományt el kell látni szemestakarmánnyal: kukoricával, árpával és zabbal. A gyapot, len, cukorrépa, napraforgó és egyéb ipari növények termelésének növelése megköveteli az e növények termesztésével foglalkozó emberek kenyérgabona-ellátásának biztosítását. Igy tehát egy vagy más formában a mezőgazdaság valamennyi ágának fejlődése a gabonatermelés fellendülésétől függ.

A mezőgazdasági termelés magas színvonalának elérése feltételezi a közfogyasztás növelésében óriási szerepet játszó állattenyésztés sokoldalú fejlődését. Minél jobban él a nép, annál nagyobb helyet foglal el a fogyasztásban a hús, a zsír, a tej és mindenféle tejtermék. Ezért az állattenyésztés minél gyorsabb fellendítésének életbevágó jelentősége van a fogyasztás összetételének megjavítása szempontjából. Az állattenyésztési probléma megoldásának fő útja változatlanul a társadalmasított kol-

[1] *Hruscsov.* A Szovjetunió mezőgazdaságának továbbfejlesztését szolgáló intézkedésekről. Beszámoló az SZKP KB plénumán, 1953 szeptember 3-án. Szikra 1953. 3—4. old.

hoz- és szovhoz-állattenyésztés fellendítése: szilárd takarmánybázis létesítése, jó istállók, ólak stb. építése az állatok számára, az állattenyésztéssel összefüggő munkák messzemenő gépesítése, az állatállomány megjavítása, nagyhozamú új igás- és haszonállat-fajták kitenyésztése, s ezen az alapon az állatállomány gyarapítása, hozamának egyidejű erős emelése.

A lakosság élelmiszerszükségletének minél sokoldalúbb kielégítése és a táplálkozás összetételének megjavítása a mezőgazdaság valamennyi többi ágának: a burgonyatermesztésnek, a zöldségfélék termelésének, a kertészetnek, a szőlészetnek stb. továbbfejlesztését is megköveteli. A szocialista mezőgazdaság nagy és még korántsem kihasznált lehetőségekkel rendelkezik ahhoz, hogy rövid időn belül meg lehessen teremteni az országban a mezőgazdasági termékek bőségét.

A mezőgazdasági termelés valamennyi ágának fellendítéséhez szükséges egyik igen fontos feltétel a *földnek* mint a mezőgazdaság fő termelőeszközének *lehető legteljesebb és legsokoldalúbb felhasználása.* A földmagántulajdon uralma idején a paraszt éveken át gyűjti a pénzt és adósságba veri magát, hogy egy talpalatnyi földet vásárolhasson. A nacionalizált földön létesült kolhozoknak és szovhozoknak nincs szükségük arra, hogy föld vásárlására és bérlésére improduktív kiadásokat eszközöljenek. A kolhozoknak ingyenes és örökös használatra van átadva a használatukban levő föld. Ezzel a földdel a kolhozok valójában úgy rendelkeznek, mint a saját tulajdonukkal, csupán azzal a korlátozással, hogy nem adhatják el, és nem adhatják bérbe. A föld társadalmi tulajdona fontos tényező a mezőgazdasági termékek termelésének olcsóbbodása és a szoviet parasztság anyagi helyzetének állandó javulása szempontjából.

A forradalom előtti Oroszországban a szegény- és középparasztoknak körülbelül 135 millió hektár termőföldjük volt. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a kolhozrendszer győzelme következtében már 1937-ben több mint 370 millió hektár termőföld volt a kolhozparasztság használatában, vagyis majdnem háromszor annyi, mint azelőtt. Jelenleg, az Ukrán SZSZK és a Belorusz SZSZK kolhozait, a Moldva SZSZK nyugati területeinek kolhozait, továbbá a balti szoviet köztársaságok kolhozait is számításba véve, a kolhozparasztság használatában 397 millió hektár termőföld van, az erdők és az eddig művelés alá nem vett földek számításba vételével pedig összesen 578 millió hektár föld van a kolhozok örökös használatában. Ezenkívül a kolhozok tartós és ingyenes használatra 180 millió hektárt kaptak az állami föld- és erdőalapból, amiből 66 millió hektár a termőföld.

A szovhozok használatában körülbelül 70 millió hektár, a vállalatok és intézmények melléküzemágainak és más igénylőknek a használatában pedig több mint 19 millió hektár termőföld van.

A kolhozoknak és a szovhozoknak óriási kihasználatlan tar-

talékaik vannak termékeny *szűz- és parlagföldekből.* E földek hasznosítása lehetővé teszi a mezőgazdasági termékek termelésének a legrövidebb időn belüli jelentős növelését.

Az a körülmény, hogy népgazdasági szükségességgé vált a gabonatermelésnek és más mezőgazdasági termékek termelésének növelése, hatalmas, az egész országra kiterjedő munkálatok végrehajtását követelte az ország rendelkezésére álló föld lehető legteljesebb hasznosítása érdekében. Az SZKP Központi Bizottságának 1954 február-márciusi teljes ülésén „A Szovjetunió gabonatermelésének további növeléséről s a szűz- és parlagföldek hasznosításáról" hozott határozat, s a Kommunista Párt és a szovjet kormány ezt követően hozott határozatai alapján nagyszabású programot fogadtak el a főképpen az ország keleti vidékein levő szűz- és parlagföldek hasznosítására, amelynek értelmében 1956-ban a kalászosok és más szántóföldi növények vetésterületének az újonnan művelés alá vett földeken el kell érnie a 28—30 millió hektárt. Ennek az országos feladatnak sikeres végrehajtása lehetővé tette, hogy a kolhozok és a szovhozok már 1954-ben mintegy 15 millió hektár igen termékeny szűz- és parlagföldet hasznosítsanak.

A kolhozok és szovhozok egy tömbben levő nagy kiterjedésű földjei lehetővé teszik, hogy a lehető legtermelékenyebben használják fel a traktorokat, kombájnokat és más mezőgazdasági nagygépeket, helyes vetésforgókat vezessenek be, gondoskodjanak az ennek megfelelő táblásításról, öntöző- és lecsapoló csatornákat létesítsenek, erdőket telepítsenek és így tovább. Marx megállapítása szerint a föld állandóan javul, ha helyesen bánnak vele. A szocialista rend minden lehetőséget megad a talaj termőképességének állandó növelését és a mezőgazdasági termelés lehető legmagasabb hozamát biztosító ésszerű mezőgazdasági rendszer létrehozására.

Az ésszerű mezőgazdasági rendszer feltételezi a mezőgazdaság belterjességét. A mezőgazdaság *belterjességének fokozása* azt jelenti, hogy egy bizonyos földterületen pótlólagos termelőeszköz-befektetéseket eszközölnek, és megjavítják a gazdálkodás módszereit, még pedig azért, hogy minden egyes hektár megművelt földről a lehető legtöbb terményt takarítsák be. A belterjesség fokozása feltételezi műtrágya és szerves trágyák alkalmazását, nagyhozamú állatfajták kitenyésztését, az agronómiai és zootechnikai tudomány legújabb vívmányainak alkalmazását a termelésben stb. A mezőgazdasági termékek bőségének megteremtése megköveteli valamennyi szántóföldi növény terméshozamának messzemenő emelését, az állatállomány növe-

lését, hozamának egyidejű emelésével. Ez a szocialista mezőgazdaság fejlődésének fő vonala.

A szántóföldi növények terméshozamának emelése csak az agrotechnikai műveletek olyan összefüggő rendszerének alkalmazása útján lehetséges, amely figyelembe veszi az egyes növények termesztésének feltételeit és követelményeit, az ország minden egyes övezetének talaj- és éghajlati sajátosságait. Egy és ugyanazon agrotechnikai módszerek sablonos, minden vidékre kiterjedő alkalmazása csak akadályozhatja a mezőgazdaság termelőerőinek fejlődését.

Az SZKP Központi Bizottságának 1954 február-márciusi teljes ülése elítélte a füves vetésforgónak a tervezés gyakorlatában megengedett sablonos, az ország egyes vidékeinek sajátosságait figyelmen kívül hagyó általános alkalmazását, aminek az lett a következménye, hogy csökkent a gabona vetésterülete, gabona helyett évelő fűféléket vetettek, amelyek az aszályos és csapadékszegény vidékeken alacsony termést hoznak. Ez a tervezési gyakorlat sokat ártott az ország gabonatermelésének, és meggyengítette az állattenyésztés takarmánybázisát. A helyes vetésforgók bevezetése feltételezi a lehető legnagyobb mennyiségű termény betakarítását egy bizonyos területegységről. Ez megköveteli, hogy a fő növényfajták számára a legjobb előveteményt biztosítsák (például a len számára a lóherét, a gyapot számára a lucernát stb.), s olyan növényeket és fajtákat válasszanak ki, amelyek az illető körzet viszonyai között a legnagyobb termést hozzák.

A szocialista mezőgazdasági üzemek munkájának eredményét illetően a legfontosabb gazdasági mutató az, hogy a mezőgazdasági terület — szántó, rét, legelő minden 100 hektárjáról az egy termékegységre fordított lehető legkisebb munkával a lehető legnagyobb mennyiségű *terményt* takarítják be. Ez megköveteli a soküzemágú gazdaság kifejlesztését, figyelembe véve az ország egyes vidékeinek gazdasági és természeti viszonyait. A szocialista mezőgazdaság tervezésének alapja az, hogy a különféle mezőgazdasági termékekből hektáronként a lehető legnagyobb mennyiséget kell betakarítani.

A mezőgazdaság fejlődése terén előrehaladást jelent az ország területeinek és kerületeinek kultúrák és termelési ágak szerinti *specializálása.* A specializálás feltételezi, először, az egyes területek és kerületek konkrét viszonyainak egy meghatározott, s a társadalom részére szükséges termék (például a Szovjetunió közép-ázsiai köztársaságaiban a gyapot) tervszerű termelésére való lehető legteljesebb kihasználását, másodszor, a gazdaság fő üzemágának és melléküzemágainak, mindenekelőtt pedig a földművelésnek és az állattenyésztésnek, a kalászosok, az ipari növények, a takarmánynövények és a zöldségfélék termesztésének helyes összekapcsolását. Az egyes területek és kerületek kultúrák és termelési ágak szerinti specializálásának

biztosítania kell a lakosság bőséges ellátását a legkedvezőbb körülmények között, vagyis termékegységenként a legkisebb termelőeszköz- és munkaráfordítással termelt különféle kiváló minőségű termékekkel.

A gép- és traktorállomások — a kolhoztermelés ipari bázisai. A kolhozokat állami gép- és traktorállomások látják el a szükséges gépi erővel, itt összpontosulnak a mezőgazdasági termelés legfontosabb munkaeszközei.

Az a körülmény, hogy a mezőgazdasági termelés legfontosabb eszközei az állam kezében összpontosulnak, óriási előnye a kolhozrendnek. A mezőgazdasági technika szüntelenül tökéletesedik. Enélkül elképzelhetetlen a szocialista mezőgazdaság előrehaladása. A nagyszámú és egyre tökéletesebb gép előállítása évek múlva megtérülő befektetéseket követel. A szovjet állam a mezőgazdaságba jelentős és egyre növekvő összegű beruházásokat eszközöl, amelyek meghaladnák a különálló mezőgazdasági üzemek erejét, még a legnagyobbakét is.

Az állami költségvetésből és egyéb állami eszközökből csupán 1953-ban 52 milliárd rubelt fordítottak a mezőgazdaság fejlesztésére. Ezek a kiadások 1954-ben 74,4 milliárd rubelre emelkedtek. A gép- és traktorállomások további erősítésére a költségvetés 30,8 milliárd rubelt irányoz elő.

A gép- és traktorállomások a kolhoztermelés ipari anyagi-műszaki bázisai, a kolhoztermelés fejlődésének döntő tényezői, s a kolhozok szocialista állami irányításának igen fontos támaszpontjai. A gép- és traktorállomások révén valósul meg az ipar és a mezőgazdaság termelési kapcsolata. A gép- és traktorállomások meg a kolhozok kölcsönös viszonyában a munkásosztály és kolhozparasztság közötti szocialista termelési viszonyok fejeződnek ki.

A gép- és traktorállomások révén a kolhozok a legfejlettebb technika alapján fejlődnek. A kolhoztermelés gépesítésének magas színvonala — a kolhozokban a munkatermelékenység emelkedésének alapja. A gépesítés óriási mértékben megkönnyítette a kolhozparasztok munkáját, s lehetővé tette, hogy a mezőgazdasági munkákat az agronómiai előírásoknak megfelelő időben végezzék el, és alkalmazzák az élenjáró agrotechnika vívmányait. A gép- és traktorállomások gépeinek meszszemenő alkalmazása a kolhoztermelésben — a mezőgazdasági termékek termelése során nagy munkamegtakarítással jár.

A gép- és traktorállomások és a kolhozok rendelkezésére álló erőgépek (köztük a villanymotorok) összkapacitásának 80%-a 1953 elején a gép- és traktorállomásokon összpontosult. 1953 folyamán a kolhozokban a legfontosabb mezei munkáknak több mint 80%-át, ezen belül majdnem az

egész szántást, a gép- és traktorállomások végezték. Ha azokat a munkákat, amelyeket a gép- és traktorállomások 1953-ban traktorokkal és kombájnokkal elvégeztek, egyéni parasztgazdaságok viszonyai között kellett volna elvégezni, további 21,9 millió, egész éven át foglalkoztatott dolgozó beállítására lett volna szükség.

A gép- és traktorállomások működésük kezdeti időszakában főként a kolhozok gabonatermelésével összefüggő munkákat végezték el. Később tevékenységük fokozatosan kiterjedt a kolhoztermelés minden ágára: az ipari növények termelésére, az állattenyésztésre és annak takarmánybázisára, a burgonya és a zöldségfélék termelésére. Az ország különböző vidékein levő kolhozok szükségleteinek megfelelően a szakosított gép- és traktorállomások szerteágazó hálózata jött létre.

„A gép- és traktorállomások fő feladata valamennyi szántóföldi növény terméshozamának minden módon való emelése a kolhozokban, a közös állatállomány gyarapodásának biztosítása, hozamának egyidejű emelésével, a földművelés és állattenyésztés össz- és árutermelésének növelése mindazokban a kolhozokban, amelyek számára dolgoznak"[1].

E feladat megoldásának igen fontos feltétele a *komplex gépesítés* befejezése a kolhoztermelés minden ágában: a gabonatermelés, az ipari és takarmánynövények termelése, a burgonya és a zöldségfélék termelése, valamint a kolhoz-tenyésztelepek munkaigényes folyamatai terén. A szocialista ipar a legtökéletesebb konstrukciójú bármilyen mezőgazdasági géppel el tudja látni a mezőgazdaságot. A gép- és traktorállomásokon meg a szakosított állomásokon kialakult a szakképzett gépészek állandó gárdája, amely traktorosokból, traktorosbrigád-vezetőkből, kombájnvezetőkből és más mezőgazdasági nagygépek kezelőiből áll. Ez lehetővé teszi a bőséges és változatos mezőgazdasági technika legteljesebb és leghatékonyabb kihasználását.

A gép- és traktorállomásokra mint a kolhozok szolgálatában álló ipari típusú állami nagyüzemekre az a feladat hárul, hogy a magasszínvonalú mezőgazdálkodás valóraválásának élén járjanak, a kolhoztermelés szervezői legyenek. A szovjet állam a gép- és traktorállomások révén tölti be irányító szerepét a kolhozok szervezeti-gazdasági erősítése terén. A gép- és traktorállomások gondoskodnak a kolhozok agronómiai és zootechnikai támogatásáról, segítségükre vannak a közös gazdaság terve-

[1] „A Szovjetunió mezőgazdaságának továbbfejlesztésére szolgáló intézkedésekről." Határozat N. Sz. Hruscsov elvtárs beszámolójához, elfogadta az SZKP KB plénuma, 1953 szeptember 7-én. Lásd Az SZKP kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai. III. rész. Szikra 1954. 746. old.

zésében, a munka helyes megszervezésében, a káderképzésben, a szovjet falu egész gazdasági, politikai és kulturális életében. Mindez szakavatott irányítást igényel, megköveteli, hogy a vezetők értsenek a korszerű agronómiai és zootechnikai tudomány vívmányain alapuló gazdálkodáshoz, általánosítsák és alkalmazzák a termelésben a szocialista mezőgazdaság élenjáró dolgozóinak tapasztalatait. E feladatok megoldására a gép- és traktorállomások főiskolai képesítésű vezető és műszaki káderekkel, nagyképzettségű mezőgazdasági szakemberekkel — agronómusokkal és zootechnikusokkal rendelkeznek, akik állandóan a kolhozokban dolgoznak.

1953-ig a gép- és traktorállomások bőséges és változatos technikai felszerelését a kolhozparasztok közül kikerülő olyan dolgozókra bízták, akiket a kolhozok csak a mezei munkák idejére osztottak be munkára a gép- és traktorállomásokhoz. Az SZKP Központi Bizottságának 1953 szeptemberi teljes ülésén elfogadott határozat értelmében a gép- és traktorállomásokon állandó gépész- és gépkezelői gárdát hoztak létre: körülbelül 1 250 000 dolgozót vettek fel állandó munkásként a gép- és traktorállomások státusába, köztük 870 000 traktorost, 187 000 traktorosbrigádvezetőt és vezetőhelyettest, továbbá 24 000 olyan gépészt, aki jól ért a mezőgazdasági nagygépekhez. Mezőgazdasági gépészek és gépkezelők képzése céljából az ipariskolák mintájára a gépésziskolák széles hálózatát szervezték meg. A gép- és traktorállomásokra irányítottak több mint 100 000 agronómust és zootechnikust, hogy a kolhozok számára dolgozzanak.

A gép- és traktorállomások a kolhozokban a velük kötött, mindkét félre nézve törvényerejű szerződések alapján dolgoznak. A gép- és traktorállomások eredményes munkájának fő gazdasági mutatója az, hogy azok a kolhozok, amelyeknek dolgoznak, minden 100 hektár megművelt területről a lehető legnagyobb mennyiségű terményt takarítják be, és a lehető legnagyobb pénzjövedelemhez jutnak.

A gép- és traktorállomások és a kolhozok szerződése értelmében a kolhozok a gép- és traktorállomás által részükre végzett munkáért természetben — mezőgazdasági termékekben, bizonyos munkákért pedig pénzben fizetnek. A gép- és traktorállomás munkájáért járó *természetbeni fizetés* a kolhoz össztermelésének az a része, amely az állami gép- és traktorállomásoknak a kolhoztermeléssel kapcsolatos ráfordításait téríti meg. A természetbeni fizetés a gép- és traktorállomás elhasználódott termelőeszközeiben rejlő holt munkát, továbbá a gépállomási dolgozók közvetlen szükségletre végzett munkájából és társadalmi szükségletre végzett munkájából álló, újonnan végzett munkáját foglalja magában. A gép- és traktorállomás munkájáért járó természetbeni fizetés megállapítása szilárd, az ország övezetei szerint, az egyes övezetek gazdasági és természeti vi-

szonyainak megfelelően differenciált tarifa alapján történik. A szántóföldi növények terméshozamára vonatkozóan megállapított tervek túlteljesítése esetén a gép- és traktorállomások a kolhozoktól a terven felül betakarított termés egy meghatározott részéből álló *természetbeni prémiumot* kapnak.

Az állam a kolhozoktól mezőgazdasági termékekben befolyó természetbeni fizetés realizálása révén pénzeszközökhöz jut, amit a gép- és traktorállomások termelőeszköz-ráfordításainak megtérítésére és a gépállomási dolgozók munkabérére költ. A természetbeni fizetés formájában befolyó mezőgazdasági termékek realizálása révén az állam tiszta jövedelemhez is jut, amit a meglevő gép- és traktorállomások bővítésére, újak építésére és más közszükségletekre fordít.

A természetbeni fizetés szilárd tarifájának bevezetése megteremtette a szükséges gazdasági feltételeket ahhoz, hogy a gép- és traktorállomások a költségvetési finanszírozásról áttérjenek az önálló elszámolásra; ez azt a célt szolgálta, hogy az egyes gépállomások bevételüktől függően eszközölhessék kiadásaikat. A kolhoztermelés további fellendítése megköveteli a gép- és traktorállomások munkájának komoly megjavítását, a gépi technika teljesebb és hatékonyabb kihasználását.

A dolgozók munkájuk eredményében való anyagi érdekeltségének elve a gép- és traktorállomásokon különleges, a munkának más állami vállalatoknál és a kolhozokban szokásos díjazásától eltérő formában valósul meg. A traktorosbrigádok állandó és idénymunkásai munkájukért munkabért kapnak *pénz- és természetbeni formában*, a teljesítménybér alapján. Ugyanakkor a mezei munkák idején a munkabért a normateljesítés és a munkaegységekben való értékelés szerint számítják ki. Az állam a gép- és traktorállomások útján a traktorosbrigádok állandó és idénymunkásainak *garantált minimumot* fizet pénzben és természetben (gabonában), amelynek nagysága attól függ, hogy azokban a kolhozokban, ahol dolgoznak, mennyire teljesítik, illetve mennyire teljesítik túl a szántóföldi növények terméshozamára vonatkozóan megállapított tervfeladatot.

Ezenkívül a traktorosbrigádok munkásai abban a kolhozban, amelyben a gép- és traktorállomás traktorosbrigádja dolgozik, megkapják az egy munkaegység utáni tényleges gabonajárandóság és a garantált minimum közötti különbséget, továbbá megkapják a részüket minden más mezőgazdasági termékből, ugyanúgy, mint a kolhozparasztok. Nem mezei munkák teljesítése (például a javítóműhelyekben, a tenyésztelepek gépesítésénél vagy a gép- és traktorállomások építkezésein végzett munka) idején a gép- és traktorállomások teljesítménybér alapján pénzben fizetik ki munkásaiknak a munkabért. A gép- és traktorállomások agronómusainak és zootechnikusainak az államtól kapott munkabéren kívül a szántóföldi növények terméshozamára és az állattenyésztés hozamára vonatkozóan megállapított tervek teljesítése esetén munkaegységet is jóváírnak, mégpedig az illető kolhoz elnökének abban az évben jóváírt munkaegységek 10—20%-a erejéig. A gép- és traktorállomások vezető dolgozói hivatali illetményükön felül, a termelési terveknek és a természetbeni

fizetések állami beadására vonatkozó terveknek teljesítéséért és túlteljesítéséért, pénzbeni prémiumot kapnak.

A munka díjazásának ez a rendszere a gépállomások dolgozóit anyagilag érdekeltté teszi a mezőgazdasági technika jobb kihasználásában és a kolhoztermelés fellendítésében.

A kolhozok közös gazdasága. A kolhozok termelőeszközei. A munkaegység. A kolhozok, mivel nincs szükségük arra, hogy nagy összegeket költsenek föld vásárlására és bérlésére, továbbá a legfontosabb gazdasági eszközök vásárlására, növekvő jövedelmüket közös gazdaságuk fejlesztésére fordíthatják. *A kolhoz közös gazdasága* a mezőgazdasági artelben egyesült parasztok szocialista kollektív gazdasága. Állami földön létesült, s a gép- és traktorállomásokon összpontosított, és köztulajdont képező korszerű technika felhasználásán alapul. A kolhoz termelőeszközei és termékei szövetkezeti-kolhoztulajdonban vannak.

A kolhozok termelőeszközei főként állatokból, kisgépekből, különféle más gazdasági eszközökből, gazdasági épületekből, vetőmagból stb. állnak. Mivel a mezőgazdasági artel lényegét tekintve szövetkezeti típusú üzem, a közös termelőeszközök a kolhoz oszthatatlan alapjához tartoznak. A *kolhoz oszthatatlan alapja* a következőket foglalja magában: a kolhozok gazdasági eszközeit, az igás- és haszonállatokat, az épületeket, a szállítóeszközöket, a melléküzemágakat, az évelő vetéseket, az öntözőberendezéseket, valamint a közös gazdaság fejlesztésére szolgáló anyagokat és pénzeszközöket. Az oszthatatlan alaphoz tartoznak továbbá a kulturális és szociális rendeltetésű épületek (kolhozklubok, olvasószobák, napközi otthonok stb.). Az oszthatatlan alapok állandó gyarapítása igen fontos feltétele annak, hogy a kolhozok közös gazdasága fejlődjön, a kolhoz egyre vagyonosabb legyen.

A kolhozok beruházásaikat gazdasági épületek, istállók, ólak, öntöző- és lecsapoló csatornák, víztárolók építésére, bozótirtásra, kolhoz-villanytelepek és más létesítmények építésére fordítják. A kolhozoknak saját eszközeikből, a kolhozparasztok munkája révén a közös gazdaságban eszközölt beruházásai — az állatállomány növelésére fordított kiadások nélkül — 1946-tól 1950-ig körülbelül 40 milliárd, 1951-től 1953-ig pedig 36 milliárd rubelre tehetők. Ezenkívül a kolhozok 1946-tól 1950-ig a közös jószág- és baromfiállomány növelésére több mint 11 milliárd rubelt, 1951-től 1953-ig pedig több mint 5 milliárd rubelt költöttek.

A kolhozoknak mint szocialista nagyüzemeknek feltétlenül szükségük van a gazdaság tervszerű irányítására, nem létezhetnek és nem fejlődhetnek önmaguktól, spontán módon. Az állami tervezés a kolhozok fejlődésének irányát a szántóföldi növények terméshozamának emelésében, az állatállomány növelésében és

hozamának egyidejű fokozásában, a korszerű technikának és az élenjáró tudomány vívmányainak a mezőgazdaság terén való alkalmazásában jelöli meg.

A tervgazdálkodás előnyeinek legteljesebb kihasználása a kolhoztermelés olyan tervezését követeli, amely egyrészt, biztosítja az egyes mezőgazdasági termékek beadása tekintetében az állammal szemben fennálló kötelezettségek teljesítését, másrészt, azon növények termelésének növelése terén, amelyek számára a természeti és a gazdasági feltételek a legmegfelelőbbek, a lehető legnagyobb mértékben elősegíti a kolhozok öntevékenységének és kezdeményezésének kibontakozását.

A nagyüzemi kollektív gazdaság egyik döntő gazdasági előnye az, hogy szinte korlátlan lehetősége van a soküzemágú gazdálkodásra.

A soküzemágú gazdálkodás lehetővé teszi, hogy ésszerűen használják fel a kolhozokban a munkaerőt, és a kolhoz közös földjének minden hektárjáról a legnagyobb mennyiségű terméket takarítsák be. Azokban a kolhozokban, amelyek az ország egyes vidékeinek gazdasági és természeti viszonyaitól függően helyesen kapcsolják össze a gabonatermelést, az ipari növények, takarmánynövények, zöldségfélék termelését és az állattenyésztést, a kolhozparasztok munkájának felhasználása az év folyamán egyenletesebb. A soküzemágú gazdálkodást folytató kolhozokban az egész éven át a pénzeszközök is egyenletesebben folynak be, ami lehetővé teszi, hogy a kolhoz idejében folyósítsa a tervbe vett munkákhoz szükséges összegeket.

A kolhozokban a munkaszervezés fő formája az állandó *termelőbrigád,* amelyet a kolhoz vezetősége alakít abból a célból, hogy az a közös gazdaság valamelyik ágában elvégezze a szükséges munkákat.

Vannak növénytermelő-, állattenyésztő-, takarmányozó-, zöldségtermelő-, kertész-, építő és egyéb brigádok.

A *növénytermelő-brigád* számára a vetésforgó földjeiből akkora területet jelölnek ki, amelynek méretei minden mezőgazdasági munkánál biztosítják a traktorok, kombájnok és a gépállomásokon levő egyéb mezőgazdasági gépek magastermelékenységű felhasználását. Minden növénytermelő-brigádnak igásállatokat, megfelelő mennyiségű mezőgazdasági felszerelést és gazdasági épületeket adnak át állandó használatra. A növénytermelő-brigádon belül *munkacsapatokat* alakítanak, hogy ilyenformán a munkaigényes növények ápolása során a kézi munkát termelékenyebben lehessen felhasználni. A munkacsapatok közvetlenül a növénytermelő-brigád vezetőjének vannak alárendelve. Az SZKP Központi Bizottságának 1954 júniusi teljes ülése kimondta, hogy erősíteni kell a kolhozok termelőbrigádjait, ugyanakkor pedig munkacsapatokat kell alakítani a kapásnövények, ipari növények ápolására, s ezeknek minden támogatást meg kell adni ahhoz, hogy a számukra kijelölt földterületről jó termést takarítsanak be.

Az *állattenyésztő-brigádokat* a kolhozok tenyésztelepein szükséges munkák elvégzésére alakítják. Rendszerint minden állattenyésztő-brigádnak *egy* tenyésztelepet adnak át az állatok gondozásához szükséges helyiségekkel és termelőeszközökkel együtt.

A gép- és traktorállomásokon összpontosított változatos technika lehető leghatékonyabb kihasználásának fontos feltétele a gép- és traktorállomások és a kolhozok zavartalan együttmunkálkodásának biztosítása. Ezt úgy érik el, hogy a gép- és traktorállomás traktorosbrigádjának munkáját összeegyeztetik a kolhoz állandó termelőbrigádjainak munkájával. A gép- és traktorállomás minden traktorosbrigádja éveken át ugyanannak vagy ugyanazoknak a kolhozbrigádoknak dolgozik.

A munka szerinti elosztás gazdasági törvényének követelményei a kolhozokban, a szövetkezeti-kolhoztulajdon jellegének megfelelően, a munkaegység révén valósulnak meg. A *munkaegység* annak a mértéke, hogy a kolhozparaszt mennyi munkát fordít a kolhoz közös gazdaságára, s ezzel azt is meghatározza, hogy az egyes kolhozparasztok milyen arányban részesülnek a kolhoz jövedelméből. Munkaegységben számítják ki a kolhozparasztoknak a kolhoz közös gazdaságára fordított munkáját; a kolhoz a munkaegységek szerint osztja el a kolhozparasztok között a jövedelem egyéni fogyasztásra szolgáló részét.

A kolhozokban az igásállatok és a gépek állapotának, s a talaj minőségének figyelembevételével minden munkára megállapítják azt a napi teljesítménynormát, amelyet minden lelkiismeretesen dolgozó kolhozparaszt teljesíteni tud. A teljesítménynormának megfelelően, az egyes munkák elvégzéséhez szükséges szakképzettségtől, bonyolultságuktól, nehézségüktől, a kolhoz számára való fontosságuktól függően megállapítják *a munkaegységek szerinti értékelést.* A napi norma teljesítése viszonylag egyszerű mezei munkák esetén egy munkaegységnek számít. A kolhoz minden más munkát ennél magasabbra vagy alacsonyabbra értékel. A kolhozparasztnak a napi munkáért egy munkaegységet, a munkaegység egy részét, vagy esetleg több munkaegységet lehet a javára írni — aszerint, hogy milyen munkát végzett, és mennyire teljesítette, illetve teljesítette túl a normát. Tehát a munkaegység nem azonos a munkanappal.

A kolhozban az egyes munkák a munkaegységek szerinti értékelés szempontjából legfeljebb kilenc csoportba sorolhatók. Az első csoportba a legegyszerűbb munkák tartoznak, azok, amelyek elvégzése semmiféle képzettséget sem követel a dolgozótól. Az ilyen munkákra megállapított napi norma teljesítéséért a kolhozparasztnak körülbelül 0,5 munkaegységet írnak a javára. A kilencedik csoportba a legmagasabb szakképzettséget igénylő munkák tartoznak; az ilyen munkák napi normájának teljesítéséért a kolhoz körülbelül 2,5 munkaegységet ír jóvá.

Az állam megállapítja a kolhozparasztok teljesítménynormáinak kereteit, s az azoknak megfelelő munkaegységek szerinti értékelést. Ennek alapján minden egyes kolhoz vezetősége a helyi viszonyoknak megfelelően megállapítja saját teljesítménynormáit és ezek munkaegységek szerinti értékelését (de a kormány által javasoltaknál nem alacsonyabban), s ezeket a kolhozparasztok közgyűlése hagyja jóvá. A teljesítménynor-

máknak progresszíveknek kell lenniök, vagyis az élenjáró kolhozparasztokhoz kell igazodniok. A kolhozok az év elején megtervezik az egyes üzemágak és szántóföldi növények munkaegység-ráfordításait, és szigorúan ellenőrzik, hogy a munkaegységeket helyesen, a brigád, a munkacsapat, illetve az egyes kolhozparasztok által ténylegesen elvégzett munkának megfelelően írják jóvá.

Ilyenformán a munkaegység a kolhozparaszt által végzett különféle munkák mennyiségét és minőségét egyaránt tekintetbe veszi, s ez lehetővé teszi a kolhozban végzett különféle munkák összehasonlítását. A képzettséget igénylő munkáért több munkaegység jár, mint a képzettséget nem kívánó munkáért, a nehéz munkáért több, mint a könnyebb munkáért. A munkaegység az egyforma, de különböző termelékenységű munkák összemérését is lehetővé teszi. Ha a kolhozparaszt túlteljesíti a normát, ennek megfelelően több munkaegységet írnak javára. A munkaegységben az egyes kolhozparaszt munkája úgy jut kifejezésre, mint a kolhozban végzett közvetlen társadalmi munka összességének egy része. Ily módon megvalósul az egyes kolhozparasztok által a kolhoztermelésben végzett egyéni munka társadalmi értékelése. A munkaegység a kolhozparasztok közötti szocialista termelési viszonyokat fejezi ki az egyes kolhozokon belül, s a kolhoztermelés szervezésének fontos gazdasági eszköze.

Mivel a szocialista termelés két fő formájának létezése következtében van árutermelés és áruforgalom, a kolhozok nem elégedhetnek meg azzal, hogy a kolhoz termelési ráfordításait munkaegységekben tartják nyilván. A kolhozok saját pénzgazdálkodást folytatnak: pénzben számítják ki a kolhoztermelés termékeit és a jövedelmet, pénzeszközöket halmoznak fel; a munkaegységeket a kolhozokban nemcsak természetben, hanem pénzben is javadalmazzák.

A munkaegység a szocializmusban megvalósult egyenlőség elvét fejezi ki: a dolgozók valamennyien megszabadultak a kizsákmányolástól, mindenkinek kötelessége a munka, és mindenkinek joga van ahhoz, hogy munkája mennyiségének és minőségének arányában részesedjék a javakból. A munkaegység biztosítja a férfi- és a női munka egyenlő díjazását. A kolhozrend megszüntette a parasztnők évszázados gazdasági egyenlőtlenségét. A parasztnők számára csak a kolhozban vált lehetővé, hogy egy sorba kerüljenek a férfiakkal.

Ilyenformán a munkaegység új közgazdasági kategória, a kolhozrend szülötte.

A kolhoztermelés termékei. A kolhoz jövedelme. A kolhoz közös gazdaságában termelt egész termékmennyiség csoport-

tulajdonban, szövetkezeti-kolhoztulajdonban van. Ugyanakkor azonban a kolhoztermékek és a kolhozjövedelem létrehozásában nemcsak a kolhozok vesznek részt, hanem a gép- és traktorállomások is, amelyek a kolhozokban a legfontosabb munkákat végzik el. A kolhoztermékek értékében egyre növekvő mértékben testesül meg az ipari munkások munkája.

A kolhozok teljes termelése a következő ráfordításokat tartalmazza: először, a gép- és traktorállomások meg a kolhozok elhasználódott termelőeszközeiben testet öltött holt munkát, másodszor, a kolhozparasztok és a gép- és traktorállomási dolgozók újonnan ráfordított eleven munkáját.

Mint már mondottuk, az, amit az állam a kolhoztermelésre fordít, annak a természetbeni fizetésnek révén térül meg, amelyet a kolhozok a gép- és traktorállomások munkájáért adnak. Eszerint a kolhoztermékek egy része természetbeni fizetés formájában a kolhozoktól az államhoz kerül, s nem ölt áruformát.

A kolhozok a kolhoztermékek termelésére általuk felhasznált termelőeszközöket főként természetben pótolják, úgy, hogy azokat saját közös gazdaságukban újratermelik. Ilyen termelőeszközök: a vetőmag, az állatok takarmánya, az igás- és haszonállat, az istállótrágya stb. A kolhozok az elhasználódott termelőeszközök egy bizonyos részét úgy pótolják, hogy megvásárolják az állami és szövetkezeti szervezetektől. Ezekhez a termelőeszközökhöz tartoznak: a kisebb felszerelési tárgyak, kismotorok, kisgépek, a műtrágya, a tenyészállatok, az építőanyagok stb.

A kolhozparasztoknak a kolhoztermékek termelésére újonnan ráfordított munkája hozza létre *a kolhoz teljes jövedelmét.* A teljes jövedelem a kolhozparasztok saját szükségletre végzett munkájából és társadalmi szükségletre végzett munkájából származik. A kolhoz teljes jövedelmének az a része, amely a kolhozparasztoknak a kolhoz közös gazdaságában saját szükségletre végzett munkájából származik, *a kolhozparasztok egyéni jövedelmét* alkotja, s ez a munkaegységek szerint elosztásra kerül. A kolhozparasztoknak ezenkívül saját háztáji gazdaságukból is van egyéni jövedelmük. A teljes jövedelemnek az a része, amelyet a kolhozparaszt társadalmi szükségletre (a kolhoz közös gazdaságának és az egész társadalomnak) végzett munkája hoz létre, *a kolhoz tiszta jövedelmét* alkotja. A kolhozok a tiszta jövedelmet a kolhozon belüli szocialista felhalmozásra, főként a közös gazdaság fejlesztésére, a kolhoz szociális-kulturális intézkedéseire és a kolhozparasztok szükségleteinek kielégítésére használják fel. A kolhoz tiszta jövedelmének egy bizonyos része, főként a begyűjtés, a felvásárlás és a jövedelmi adó révén az államhoz kerül, vagyis az állam központosított tiszta jövedel-

mévé változik, és közszükségletek kielégítésére (köztük a kolhoztermelés és a kolhozparasztok szükségleteinek kielégítésére) szolgál.

A kolhozok jövedelme *természetbeni* és *pénzjövedelemre* oszlik. A kolhozparasztok munkájuk díjazásának fő részét természetben (gabonában, zöldségfélékben, gyümölcsben, húsban, tejben stb.) kapják. Természetben történik a vetőmagalapnak, a takarmányalapnak és a kolhozok egyéb közös alapjainak növelése is. A kolhozok teljes termelésének egy része *árutermék*, ami azt jelenti, hogy ezt a kolhozok az állami begyűjtés és felvásárlás rendszere révén eladják az államnak és a szövetkezeteknek, illetve a kolhozpiacon közvetlenül a lakosságnak.

A kolhozok árutermékeinek jelentős része a mezőgazdasági termékek *állami begyűjtése*, azaz kötelező beadás és szerződéses termeltetés útján kerül az államhoz. A begyűjtés a gabonaféléknél, az állatitermékeknél, a burgonyánál és egyes zöldségféléknél kötelező beadás útján történik; a szerződéses termeltetés útján történő begyűjtést főként az ipari növényeknél alkalmazzák.

A mezőgazdasági termékek állami begyűjtése és felvásárlása terén a Kommunista Párt és a szovjet állam gazdaságpolitikájának alapja annak az elvnek következetes érvényesítése, hogy a kolhozokat és a kolhozparasztokat anyagilag érdekeltté kell tenni a mezőgazdasági termékek termelésének növelésében. Ezt vidékek szerinti rögzített normák megállapítása, továbbá olyan rögzített begyűjtési és felvásárlási árak megállapítása útján érik el, amelyek biztosítják a mezőgazdasági termékek termelési költségeinek megtérülését és a kolhozok pénzjövedelmének növekedését.

A kolhozok kötelező mezőgazdasági termék beadásának formájában történő állami begyűjtés alapja a *hektár*-elv, vagyis a kolhoznak átadott földterület nagysága. A kolhoz kötelező beadás formájában a szántóföld minden hektárja után meghatározott mennyiségű növényi terméket, az egész földterület minden hektárja után pedig meghatározott mennyiségű állatiterméket köteles eladni az államnak. A kötelező beadás hektáronkénti mértéke állandó. A mezőgazdasági termékek kötelező beadásának ez a rendszere haladó szerepet tölt be, mert növeli a kolhozparasztok érdekeltségét a közös földművelés és állattenyésztés fejlesztésében, a kolhoz közös földjeinek lehető legteljesebb kihasználásában.

Ha a kötelező beadás mértéke rögzítve van, állandó jellegű, akkor azok a kolhozok, amelyek magasabb hozamot érnek el a növénytermesztésben és az állattenyésztésben, amelyek a legnagyobb eredménnyel használják fel a közös földet, teljesen

bizonyosak lehetnek abban, hogy az állammal szemben fennálló kötelezettségeik teljesítése után szabadon, saját belátásuk szerint rendelkezhetnek mindazzal, amit a kolhoz termelt.

Az SZKP Központi Bizottságának 1953 szeptemberi teljes ülésén hozott határozatok, s a Kommunista Párt és a szovjet állam ezt követően hozott határozatai értelmében megszüntették azt a helytelen begyűjtési gyakorlatot, hogy az élenjáró kolhozokra vonatkozóan magasabb beadási mértéket állapítottak meg, ami csökkentette a kolhozok és a kolhozparasztok anyagi érdekeltségét a termelés növelésében. Ugyanakkor több mezőgazdasági termék kötelező állami beadásának mértékét is csökkentették. Ezekre új, vidékek szerinti rögzített beadási mértékeket állapítottak meg, amelyeket a helyi szervezetek nem emelhetnek fel.

A kolhozok kötelező állami termékbeadása a szó közgazdasági értelmében nem adó, mert az állam megfizeti ezeket a termékeket. A szovjet állam terv alapján rögzített *begyűjtési árakat* állapít meg a központilag begyűjtött mezőgazdasági termékekre. Ezeknek az áraknak a tervezésénél az állam figyelembe veszi az egyes mezőgazdasági termékek értékét, népgazdasági jelentőségét, továbbá azt, hogy termelésük gazdasági szempontból mennyire kifizetődő a kolhoz számára. Ugyanakkor a begyűjtési árakat olyan színvonalon állapítják meg, amely biztosítja a kolhozok által elért tiszta jövedelem egy részének az állami alapba jutását, általános állami szükségletek céljaira. Azt a jövedelmet, amelyhez az állam a beadott termékek realizálása révén jut, közcélokra fordítják: a mezőgazdaságot gépekkel és műtrágyával ellátó szocialista ipar fejlesztésére, közoktatásra, egészségvédelemre stb. Több mezőgazdasági terméknél az állam a begyűjtési áron felül pénzbeni prémiumot fizet, s megszervezi a gabona, az iparcikkek és az élelmiszerek áruraváltásos eladását. Ennek során egyes áruk a szokásosnál alacsonyabb, kedvezményes állami áron kerülnek eladásra.

A kötelező beadáson és a szerződéses termeltetésen kívül az állam a kolhozoktól és a kolhozparasztoktól a begyűjtési áraknál jóval magasabb *felvásárlási árakon* történő *állami felvásárlások* formájában is gyűjt be mezőgazdasági termékeket. A mezőgazdasági termékek felvásárlása alkalmával az állam a kolhozok és a kolhozparasztok számára egyidejűleg áruraváltásos eladás formájában gazdasági rendeltetésű iparcikkeket ad el.

Végül, a kolhozok árutermelésük bizonyos részét a kolhozpiacon, a kereslet és kínálat hatására kialakult áron realizálják.

Az állami begyűjtés és felvásárlás a kolhozok pénzjövedelmének nagyon fontos forrása, s a kolhozok ezt a jövedelmet az oszthatatlan alap gyarapítására, a kolhozparasztok munkaegységeinek javadalmazására és egyéb célokra használják fel.

Azoknak a gazdasági intézkedéseknek rendszerében, ame-

lyek célja — növelni a kolhozok és a kolhozparasztok anyagi érdekeltségét a kolhoztermelés fejlesztésében, igen nagy jelentősége van a begyűjtési és felvásárlási árak színvonalának. Az SZKP Központi Bizottságának 1953 szeptemberi teljes ülése például megállapította, hogy több mezőgazdasági termék begyűjtési és felvásárlási árának korábbi színvonala nem ösztönözte a kolhozokat és a kolhozparasztokat a termelés növelésére. Ezért objektív szükségességként merült fel ezeknek az áraknak az értéktörvény követelményeivel összhangban álló felemelése.

Az SZKP KB szeptemberi teljes ülésének határozata alapján, amely megállapította, hogy növelni kell a kolhozparasztok anyagi érdekeltségét a mezőgazdaság további fellendítésében — jelentősen felemelték a begyűjtési és felvásárlási árakat, csökkentették a kötelező beadások mértékét, magasabb felvásárlási árak megállapításával növelték a felvásárlások arányát, és leszállították a kolhozparasztok háztáji gazdasága után járó mezőgazdasági adót. Ennek következtében a kolhozok és kolhozparasztok 1953-ban 13 milliárddal, 1954-ben pedig legalább 24 milliárddal több pénzjövedelemhez jutottak. A kötelező mezőgazdasági termék beadás csökkentése folytán a kolhozok és a kolhozparasztok árutermékeik jelentős részét a felemelt felvásárlási árakon adhatják el az államnak.

De a begyűjtési és felvásárlási árak felemelése nem a fő eszköze a kolhozjövedelem növelésének. A mezőgazdaság valamennyi ágának további erőteljes fellendüléséhez vezető fő út a kolhoztermelés színvonalának emelése, a teljes termelés és az árutermelés növelése, s az egy termékegységre eső ráfordítások csökkentése. Ezen az úton a begyűjtési és felvásárlási árak jelenlegi színvonala mellett a kolhoztermelés minden ága nagy jövedelmet biztosít.

Az egyes kolhozok természetbeni és pénzjövedelmének nagysága különböző, és azt mindenekelőtt a munka termelékenységének elért színvonala határozza meg. A munka termelékenysége a kolhozokban sokféle gazdasági feltételtől függ. Ezek között a következők a legfontosabbak: a kolhoztermelés gépesítése, az, hogy maguk a kolhozok pótlólagos termelőeszköz- és munkabefektetéseket eszközöljenek egy és ugyanazon földdarabba, a kolhozparasztok s a gép- és traktorállomási dolgozók szaktudásának fejlesztése és munkájuk helyes megszervezése, a szocialista munkaverseny fellendítése a kolhozokban meg a gép- és traktorállomásokon, az agronómiai és zootechnikai tudomány legújabb vívmányainak és az élenjáró mezőgazdasági dolgozók hasznos tapasztalatainak alkalmazása a kolhoztermelésben.

A különbözeti földjáradék a szocializmusban. A kolhozokban megvannak a különbözeti földjáradék keletkezéséhez szükséges gazdasági és természeti feltételek.

A kolhozokban előálló különbözeti földjáradék mindenekelőtt azzal függ össze, hogy a szocializmusban van kolhoztulajdon és van árutermelés. A kolhozföldek termékenység, fekvés, és hasznosításuk fokában különböznek egymástól, mely utóbbi elsősorban a mezőgazdaság gépesítésétől függ. Mivel a legjobb földek korlátolt mennyiségben állnak rendelkezésre, a szocialista társadalom, mezőgazdasági termékekben mutatkozó szükségletének kielégítése végett, kénytelen a rosszabb földeket is megművelni. A kolhozparasztok különböző termelési feltételek között végzett munkája különböző termelékenységű. A munka termelékenységének különböző színvonala szerint a kolhozok hektáronként különböző mennyiségű mezőgazdasági terméket takarítanak be. Ez azt jelenti, hogy egy termékegységre nem azonos mennyiségű munkát fordítanak.

Azok a kolhozok, amelyek munkájukat jobb földeken, kedvezőbb termelési és értékesítési feltételek között végzik, a rosszabb földeken, kevésbé kedvező feltételek között dolgozó kolhozokhoz képest többletjövedelemre tesznek szert. Ez a jövedelem természetbeni formájában különféle mezőgazdasági termékekből: gabonából, gyapotból, húsból, tejből, gyapjúból stb. áll. Ennek a többletjövedelemnek egyik részét természetben fogyasztják el, másik része pénzformában realizálódik.

Mivel mindazok a termékek, amelyeket a kolhoz termel, kolhoztulajdonban vannak, az a többletjövedelem, amely magasabb termelékenységű, például jobb, termékenyebb földterületeken végzett munka eredménye, ugyancsak az egyes kolhozok tulajdonába kerül.

A kolhozok pénzben realizált többletjövedelme a mezőgazdasági áralakulás sajátosságaival függ össze. A kolhozokban létrejött és értékformában, pénzformában kifejezett egész többletjövedelem nem más, mint a mezőgazdasági termék társadalmi termelési költségei (vagyis társadalmi értéke) és egyéni termelési költségei (vagyis egyéni értéke) közti különbség. Az, hogy a kolhozok ezt a különbözetet milyen mértékben realizálják, az árszínvonaltól függ.

A legjobb földek korlátolt mennyisége szükségképpen befolyással van a mezőgazdasági termékek árszínvonalára. Az árak tervezésénél figyelembe veszik, hogy nemcsak a legjobb, hanem a rosszabb termelési feltételek között is kifizetődővé kell tenni az egyes növények termesztését.

Azokat a termékeket, amelyeket a kolhozokban a munka termelékenységének *különböző* feltételei között termeltek, a kolhozok az illető övezet számára *egyforma* begyűjtési és felvásárlási áron, illetve egyforma kolhozpiaci áron értékesítik. Ennél-

fogva azok a kolhozok, amelyekben magasabb a munka termelékenysége, többlet-pénzjövedelemhez jutnak.

A kolhozok *különbözeti járadéka* az a természetben vagy pénz formájában jelentkező tiszta többletjövedelem, amelyet a termékenyebb vagy előnyösebb fekvésű földekkel rendelkező, illetve nagyobb hozamot elérő kolhozok realizálnak — a rosszabb vagy távolabb fekvő földeken gazdálkodó, illetve kisebb hozamot elérő kolhozokhoz viszonyítva.

A szocializmusban előálló különbözeti földjáradék döntő módon különbözik a kapitalizmusban keletkező különbözeti földjáradéktól. A szocializmusban a különbözeti földjáradék nem kizsákmányolásból származik, hanem a sajátmaguknak, közös gazdaságuknak dolgozó kolhozparasztok kollektív munkájának, továbbá a kolhozokat ellátó gép- és traktorállomások dolgozói munkájának eredménye. A szocializmusban a különbözeti földjáradék nem ölti haszonbér formáját, és nem a nagybirtokosok osztályának, hanem a kolhozoknak, a kolhozparasztoknak és részben a szocialista államnak jut.

A különbözeti földjáradék két formáját kell megkülönböztetnünk — az I. és a II. számút.

Az I. számú különbözeti járadék az a tiszta többletjövedelem, amelyet a jobb földekkel rendelkező kolhozok, továbbá az értékesítési helyekhez közelebb eső kolhozok hoznak létre. Egyébként azonos feltételek mellett, a gépesítés azonos színvonala és azonos rendszerű földművelés esetén, a jobb földeken gazdálkodó kolhozok hektáronként több termést takarítanak be, mint a rosszabb földeken fekvő kolhozok. Mivel a jobb földeken fekvő kolhozokban a munka termelékenysége magasabb, ezek a kolhozok nagyobb jövedelemhez is jutnak.

Azok a kolhozok, amelyek közelebb esnek a vasútállomásokhoz, kikötőkhöz, begyűjtőhelyekhez, városokhoz és más értékesítési helyekhez, kevesebb munkát és eszközt fordítanak a termények szállítására. Ennélfogva ezekben a kolhozokban az egy termékegységre eső termelési ráfordítások alacsonyabbak, mint az értékesítési helyektől nagy távolságra fekvő kolhozokban. A fekvés szempontjából előnnyel rendelkező kolhozok szintén többletjövedelemhez jutnak.

A II. számú különbözeti járadék az a tiszta többletjövedelem, amely a belterjesebb közös gazdálkodást folytató kolhozokban jön létre oly módon, hogy pótlólagos befektetéseket eszközölnek, mégpedig termelőeszközök és a kolhozparasztok meg gép- és traktorállomási dolgozók munkája formájában.

Azok a kolhozok, amelyekben a gépesítés színvonala magasabb, amelyek minden hektár földjükbe több munkát fektet-

nek, amelyek talajjavítással, trágyázással stb. növelik a talaj termőképességét, amelyek sok nagyhozamú állattal rendelkeznek — vagyis a belterjesebb gazdálkodást folytató kolhozok —, hektáronként több termést takarítanak be, mint a kevésbé belterjesen gazdálkodó kolhozok. A belterjes gazdaság a munka magasabb termelékenysége folytán kevesebb munkát fordít egy termékegységre, és magasabb természetbeni és pénzjövedelemhez jut. Ez erőteljesen ösztönzi a kolhozokat a mezőgazdaság belterjességének fokozására.

A különbözeti földjáradék túlnyomó része a kolhozokban marad, és a közös gazdaság fejlesztésére, a kolhozparasztok anyagi és kulturális életszínvonalának emelésére fordítják. A különbözeti földjáradék egy bizonyos része különféle utakon az államhoz kerül. Először, a gép- és traktorállomásnak járó természetbeni fizetés útján, amennyiben ebben a gép- és traktorállomási dolgozók munkájával létrehozott tiszta többletjövedelem ölt testet, s a természetbeni fizetés díjszabása övezetenként differenciálva van, továbbá amennyiben a gép- és traktorállomás számára a szántóföldi növények terméshozamára megállapított tervek túlteljesítéséért prémium van megállapítva. Másodszor, az állami begyűjtési rendszer útján, mert a begyűjtési árak révén a kolhozok tiszta jövedelmének egy része általános állami kiadások céljaira újraelosztódik, s a kolhozok kötelező termékbeadásának mértéke az egyes vidékek termelési feltételeitől függően különböző. Harmadszor, bizonyos mértékben a kolhozoktól befolyó jövedelemadó útján, mert az adó a kolhoz jövedelmének nagyságától függ.'

A kolhoztermelés termékeinek és a kolhozok jövedelmének elosztása. A kolhozparasztság jólétének növekedése. A kolhozokban az előállított termékek elosztása, a szövetkezeti-kolhoztulajdon sajátosságainak megfelelően, más formában történik, mint az állami vállalatoknál.

A kolhozok a szocialista népgazdaság elválaszthatatlan részei. A kolhozparasztságnak létérdeke a szocialista társadalom gazdaságának és kultúrájának felvirágzása, létérdeke a szocialista társadalom állandó erősödése. Az állam a kolhozoknak óriási anyagi segítséget nyújt mind a kolhoztermelés szükségleteinek kielégítése, mind a kolhozfalu kultúrájának sokoldalú fejlesztése terén. Ezért a kolhozoknak igen fontos feladatuk, hogy pontosan teljesítsék az állammal szemben fennálló kötelezettségeiket.

A Mezőgazdasági Artel Mintaalapszabályzata szerint a kolhozok termésük és állatitermékeik egy részét a kötelező beadás és a szerződéses termelés keretében rögzített terváron eladják az

államnak. A gép- és traktorállomások munkájáért a kolhozok természetben fizetnek az államnak. A kolhozok pénzjövedelmükből visszafizetik az államnak a kapott kölcsönöket, és megfizetik az értük járó kamatot. Ugyanakkor kisebb jövedelemadót és vagyonbiztosítási díjat is fizetnek. Ha a kolhozok idejében és teljes mértékben eleget tesznek az állammal szemben fennálló kötelezettségeiknek, ez biztosítja az egyes kolhozok érdekeinek helyes összeegyeztetését az állam, az egész nép érdekeivel.

A kolhoztermelés szakadatlan növekedésének és a kolhozparasztok egyre növekvő jólétének biztosítása szempontjából nagyjelentőségűek a kolhoz *közös alapjai,* amelyek részben természetbeni alapok, részben pénzalapok.

A kolhoz elhasználódott termelőeszközeinek *pótlására* szolgáló közös alapok a *vetőmag-* és a *takarmányalap.* Mint már mondottuk, a kolhozok elhasználódott termelőeszközeinek egy részét közvetlenül a kolhozparasztok munkaráfordításai térítik meg, bizonyos termelőeszközöket pedig a kolhozok pénzért vásárolnak.

Az elhasználódott termelőeszközök pótlása utan a kolhozok a teljes jövedelem fennmaradó részét a közös felhalmozási és fogyasztási alapokra fordítják, illetve a munkaegységek szerint szétosztják a kolhozparasztok között.

A kolhozok *a közös felhalmozási alapokat* a tiszta jövedelemből képezik. A kolhozok felhalmozási alapjainak növekedése mindenekelőtt úgy megy végbe, hogy a pénzjövedelem egy bizonyos részét minden évben az oszthatatlan alaphoz csatolják, kivéve a pénzjövedelemnek azt a részét, amelyet amortizációra fordítanak. Ezenkívül az oszthatatlan alapok növelésének forrása a kolhozparasztoknak az a közvetlen munkája is, amelyet gazdasági épületek építésére, a kolhoz számára szükséges mezőgazdasági felszerelési tárgyak készítésére, tavak és víztárolók létesítésére, a közös állatállomány gyarapítására, minőségének javítására stb. fordítanak. A tiszta jövedelem egy része természetben kerül felhalmozásra. Ide tartozik az a vetőmag és takarmány, amellyel a vetésterület bővítésére, a közös állatállomány gyarapítására és hozamának emelésére szolgáló vetőmag- és takarmányalapot növelik, ide tartoznak továbbá a (vetőmag és takarmány) *biztonsági alapok,* amelyeket rossz termés és takarmányhiány esetére létesítenek.

A kolhozparasztok jólétének növelése szempontjából nagy jelentőségük van a kolhozok tiszta jövedelméből képzett *közös fogyasztási alapoknak:* a rossz termés esetére létesített *élelmiszeralap;* a rokkantaknak, ideiglenesen munkaképteleneknek és a ka-

tonák rászoruló családtagjainak *segélyalapja*, a napközi otthonok fenntartására és az árvák eltartására szolgáló eszközök; a *kultúralap*, vagyis az az alap, amelyet a kolhozfalu kulturális szükségleteinek kielégítésére, kolhoz-káderek képzésére, klubok építésére stb. fordítanak.

A munka díjazása a kolhozokban olyan elveken alapul, amelyek biztosítják a kolhozparasztok *egyéni anyagi érdekeltségét* a gabona, az állatitermékek és egyéb mezőgazdasági termékek termelésének növelésében.

A kolhoz az állammal szemben fennálló kötelezettségek teljesítése és a megállapított közös alapok létrehozása után az egész fennmaradó termést és pénzjövedelmet munkaegységek szerint szétosztja a tagok között. A kolhozparasztoknak a munkaegységekből származó jövedelmét semmiféle adó sem terheli.

A kolhozparasztoknak a közös gazdaságból származó jövedelme két tényezőtől függ: 1. a teljesített munkaegységek számától, 2. a munkaegység értékétől. Az év folyamán szerzett munkaegységek számát az *egyes* kolhozparasztok által teljesített munka határozza meg. A munkaegység értéke, vagyis az a termékmennyiség és pénzösszeg, amelyet a kolhozparaszt egy munkaegységre kap, a kolhoz *valamennyi* tagjának munkájától függ. Minél jobban dolgozik az egész kolhoz, minél szebben gyarapodik közös gazdasága, annál nagyobb a kolhoz közös jövedelme, s így a közös jövedelemnek az a része is, amely munkaegységek szerint elosztásra kerül. Munkaegységek szerinti elosztásra kerül a kolhoz tiszta jövedelmének az állammal szemben fennálló kötelezettségek teljesítése és a megállapított közös alapok létrehozása után fennmaradó része is. Ezenkívül a kolhozparasztoknak a közös gazdaságból származó jövedelme az említett közös fogyasztási alapok révén is növekszik. Mindez megteremti minden egyes kolhozparaszt anyagi érdekeltségét a kolhoz közös gazdaságának fejlesztésében.

A munka szerinti elosztás gazdasági törvényéből fakadó követelmények következetesebb megvalósítása végett a kolhozokban a munka díjazásának olyan rendszere van érvényben, hogy a jobb termelési eredményeket elért kolhozparasztok nagyobb munkadíjat kapnak, mint azok a kolhozparasztok, akik viszonylag kisebb eredményeket értek el.

Fontos eszköz, amely fokozza a kolhozparasztok anyagi érdekeltségét munkájuk eredményében, a munka *pótlólagos* díjazása (természetben vagy pénzben); ez abban az esetben jár, ha a brigádok és munkacsapatok túlteljesítik a szántóföldi növények terméshozamára és a közös állattenyésztés hozamára vonatkozóan számukra megállapított tervet.

Ha például a növénytermelő-brigádok a brigádnak művelésre átadott egész gabonaföldön túlteljesítik a terméshozam tervét, pótlólagos díjazás fejében megkapják az általuk terven felül betakarított gabona 25—50%-ig terjedő részét.

Szokásban van az is, hogy a brigádoknak és munkacsapatoknak a szántóföldi növények terméshozamára megállapított terv túlteljesítéséért pótlólag bizonyos számú munkaegységet *jóváírnak*, a terv nemteljesítése esetén pedig bizonyos számú munkaegységet *levonnak*.

A kolhozok tenyésztelepein dolgozó kolhozparasztok munkájának díjazását a fejési eredmény, a lenyírt gyapjú mennyisége, a szaporulat és a felnevelt állatok száma, a haszonállatok élősúly-gyarapodása stb. alapján állapítják meg.

A kolhoz a közgyűlés döntése alapján az állatok és az állatitermékek értékesítéséből befolyó pénzeszközök mintegy 25%-a, továbbá a burgonya és a zöldségfélék értékesítéséből befolyó összegek 25%-a erejéig előleget folyósíthat a kolhozparasztoknak. Szénabetakarítás és szalmabehordás idején a kolhozparasztok és a traktorosbrigádok dolgozói megkapják az egész betakarított mennyiségből a széna 10%-át és a sarjú 20%-át, s ezenkívül a terven felül betakarított széna 30%-át.

Ilyenformán a munkaegység és a kolhozjövedelem elosztásának rendszere helyesen kapcsolja össze a kolhozparasztok egyéni érdekeit a kolhoz közös érdekeivel. A Kommunista Pártnak és a szovjet államnak a kolhozok és a kolhozparasztok érdekében, a mezőgazdaság további fellendítésében való anyagi érdekeltségük növelése céljából életbe léptetett intézkedései még bensőségesebbé teszik a munkásosztály és a kolhozparasztság szövetségét — a szocialista állam erejének alapját.

A kolhozok legfőbb ereje, amely biztosítja a kolhozparasztok jólétének további szüntelen növekedését és a társadalom mezőgazdasági termékekben mutatkozó szükségletének egyre teljesebb kielégítését — a közös kolhozgazdaság gyors fejlődésében rejlik. A mezőgazdasági artelben a döntő jelentőségű közös gazdaság mellett a háztáji gazdaság formájában megtalálható *a kolhozparasztok egyéni gazdasága*. Így valósul meg az artelben a közös érdekek és az egyéni érdekek helyes összekapcsolása oly módon, hogy az egyéni érdek alá van rendelve a közös érdekeknek. Annak az elvnek, amely szerint a kolhozokban elengedhetetlen a közös érdekek és az egyéni érdekek helyes összekapcsolása, ennek az elvnek minden megsértése a mezőgazdasági artel alapjait ássa alá, a munkásosztály és a parasztság baráti szövetségének alapjait sérti meg.

A kolhozok pénzjövedelme az 1933. évi 5,7 milliárd rubelről 1940-ig 20,7 milliárd rubelre, 1953-ig pedig 49,6 milliárd rubelre emelkedett. Ezenkívül a kolhozparasztoknak háztáji gazdaságukból is van jövedelmük. A kolhozparasztok a közös gazdaságból és az egyéni gazdaságból származó pénzjövedelmükből iparcikkeket vásárolnak az állami és a szövetkezeti kereskedelem terv árain, amelyek állandóan csökkennek. Az ötödik ötéves

terv folyamán a kolhozparasztok pénz- és természetbeni jövedelme (pénzértékben kifejezve) legalább 40%-kal növekszik.

A kolhozrendszer alapján a szovjet falu képe gyökeresen megváltozott. A régi falu helyén új falut látunk — gazdasági és társadalmi célokat szolgáló közös épületekkel, villanyteleppel, iskolával, könyvtárral, klubbal, rádióval, bölcsődével. A szovjet paraszt — újfajta paraszt, aki részesedik a tudomány és a kultúra áldásaiban. A kolhozparasztság köréből nagy számban kerültek ki szovjet értelmiségi káderek — mérnökök, orvosok, agronómusok, zootechnikusok, tanítók, a nagyüzemi szocialista termelést szervező szakemberek. A kolhozparasztok milliói sajátították el a fejlettebb mezőgazdasági technika kezelését, s lettek a magas terméshozam és a nagyhozamú állattenyésztés mestereivé.

A szovjet faluban végbement mélyreható kultúrforradalomról a következő tények tanúskodnak. A falusi négyosztályos és hétosztályos általános iskolák meg a falusi középiskolák tanulóinak száma az 1914—1915. évi 6,1 millióról 1951—1952-ig 21,1 millióra emelkedett. 1952-ben a falvakban a különböző oktatási ágak keretében a leggyakrabban előforduló szakmák kádereinek, a szakembereknek stb. képzését és továbbképzését is beleszámítva, 29 millió ember tanult. 1953 január 1-én a falvakban 264 000 kulturális-felvilágosító intézmény — kultúrház, falusi klub, olvasószoba, könyvtár és mozi működött. A szovjet faluban megvalósult a kötelező négyosztályos általánosiskolai oktatás, és sikeresen halad előre a hétosztályos általánosiskolai oktatás teljes megvalósítása.

A szovhozok fejlődése, és rentabilitásuk növelésének módjai. A szovhozok társadalmi-gazdasági lényegüket tekintve a szocialista mezőgazdaság szervezetének magasabbrendű formáját képviselik. A szovhozok gabonát, húst, tejet, gyapjút és különféle ipari növényeket termelő szocialista állami üzemek. Valamennyi termelőeszközük, s ugyanúgy termékeik egész mennyisége köztulajdont képez.

A szovhozoknak mint mezőgazdasági óriásüzemeknek megvan a lehetőségük arra, hogy a lehető legmesszebbmenően kihasználják a korszerű mezőgazdasági technikát, ésszerű munkamegosztást alkalmazzanak, megtakarításokat érjenek el a gazdasági épületekre, felszerelésre stb. fordított kiadások terén. A szovhozok méreteit a fő üzemág, a vidék gazdasági és természeti feltételei, a technika elért színvonala, továbbá minden hektár földjük sokoldalú és minél nagyobb hozamú hasznosításának követelményei határozzák meg.

A szovhozok legésszerűbb méretei a következők: *gabonatermelő* szovhozok szántható földdel 20—25 000 hektár, jelentős mennyiségű kapásnövény-vetés esetén 15 000 hektár, *hústermelő* szovhozok 3—8000

szarvasmarha, *tejtermelő* szovhozok 1000 tehénig, *juhtenyésztő* szovhozok 50 000, törzstenyészet esetén legfeljebb 10 000 juhig, *sertéstenyésztő* szovhozok 400—1000 anyakocáig. A szovhozok méreteinek legfontosabb gazdasági mutatója egy bizonyos termelési jelleg keretein belül a szovhoz termékeinek teljes mennyisége, valamint árutermékeinek mennyisége.

A szovhozok messzemenően gépesített mezőgazdasági üzemek. A legújabb mezőgazdasági technikával vannak felszerelve, ami lehetővé teszi majdnem valamennyi termelési folyamat gépesítését, s ilyenformán megteremti a magas munkatermelékenység eléréséhez szükséges feltételeket. A gépesítés színvonala a gabonatermelésben a legmagasabb: itt minden fő termelési műveletet gépek segítségével végeznek. A szovhozokban megvalósulóban van valamennyi termelési ág komplex gépesítése.

A szovhozok nagy előnye az, hogy sok árut termelnek. A gabonatermelő szovhozokban a termelt árugabona aránya átlagosan mintegy 70%. A szovhozok jelentős mennyiségű mezőgazdasági terméket szállítanak az államnak.

A szovhozok óriási lehetőségeit azonban korántsem használják ki kellőképpen. Még mindig szép számmal vannak olyan szovhozok, amelyek a rossz vezetés folytán pazarlóan használják fel a nagy földterületeket, amelyek kevés gabonat, húst, tejet és egyéb terméket szolgáltatnak, veszteségesen gazdálkodnak. E hiányosságok kiküszöbölése, a szovhozok mint messzemenően gépesített szocialista nagyüzemek előnyeinek hozzáértő kihasználása lehetővé teszi, hogy a legrövidebb időn belül erősen növeljék a termelést és az állam rendelkezésére bocsátott mezőgazdasági termékek mennyiségét.

A szovhozok a szocialista mezőgazdaságnak a szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet időszakában végbemenő fejlődése során egyre nagyobb szerepet töltenek be az ország élelmiszerellátásában.

A szovhozok csupán 1954—1955 folyamán 4,3 millió hektárral növelik a búza és a köles vetésterületét. A szűz- és parlagföldek hasznosítása és a kalászosok terméshozamának emelése révén a szovhozoknak a legközelebbi 2—3 év folyamán legalább évi 500 millió pudra kell emelniök az állam rendelkezésére bocsátott gabona mennyiségét, ami több mint 40 millió ember kenyérellátásához elegendő.

A szovhozok minden szükséges feltétellel rendelkeznek ahhoz, hogy nagyhozamú, messzemenően rentábilis gazdaságok legyenek, amelyek példát mutatnak a mezőgazdasági termelés ésszerű megszervezésére, megmutatják, hogyan kell elérni a szántóföldi növények magas terméshozamát és az állattenyésztés magas hozamát.

A szovhozok rentabilitásának növelése szempontjából igen nagy jelentősége van *a rendelkezésükre álló föld* teljes és észszerű felhasználásának.

A szovhoz szempontjából legcélszerűbb fő üzemágat, vagyis a gabona, hús, tej, gyapjú, gyapot, len, répa stb. termelésére való specializálódást a vidék természeti és gazdasági feltételei határozzák meg. A fő üzemágak mellett minden lehető módon fejleszteni kell a kiegészítő üzemágakat és a melléküzemágakat: a zöldségfélék termelését, a kertészetet, szőlészetet, baromfitenyésztést és méhészetet. A specializált szovhozokban ezek egyike a fő üzemág. Az egyes kiegészítő üzemágak és melléküzemágak fejlesztésének mértékét annak figyelembevételével kell meghatározni, hogy mennyire van lehetőség ezekben az üzemágakban sok áru termelésének és a jövedelmezőségnek biztosítására.

Az egy bizonyos növény termelésére vagy egy bizonyos állat tenyésztésére való szoros specializálás kizárja a föld nagyhozamú hasznosításának lehetőségét, veszteségessé teszi a gazdaságot, és kárt okoz az államnak. A soküzemágú, sokoldalúan fejlett szovhoztermelés a fő üzemágra való specializálódás fenntartása mellett biztosítja, hogy a szovhoz minden hektár szántóról, rétről vagy legelőről a lehető legnagyobb mennyiségű mezőgazdasági terméket takarítsa be.

A megművelt területről hektáronként betakarított termékek teljes mennyiségének és a betakarított árutermékek mennyiségének növelése azt jelenti, hogy csökken a termékek *önköltsége* és növekszik a gazdaság rentabilitása. A szovhozok, mint messzemenően gépesített nagyüzemi gazdaságok, a legkisebb munkaráfordítással termelhetik a mezőgazdasági termékeket, és a legalacsonyabb áron láthatják el velük az ország lakosságát. A szovhoztermelés önköltségének csökkentését úgy érik el, hogy tovább gépesítik a termelést, fokozzák a gép- és traktorállomány felhasználásának hatékonyságát, a szovhoztermelés minden ágában alkalmazzák a mezőgazdasági tudomány vívmányait és az élenjárók munkatapasztalatait, komplex agronómiai és zootechnikai intézkedéseket alkalmaznak, tökéletesítik a munkaszervezést és szem előtt tartják a gazdaságosságot. Mindennek következtében fokozódik a munka termelékenysége, ami abban jut kifejezésre, hogy emelkedik a szántóföldi növények terméshozama és az állattenyésztés hozama.

A szovhozok önálló elszámolás alapján működnek. A szovhoz rentabilitásának színvonalát az elért tiszta jövedelem nagysága határozza meg. A *szovhoz tiszta jövedelme* nem más, mint a szovhoz által az államnak átadott vagy bizonyos részben a

piacon eladott mezőgazdasági termék ára és önköltsége közötti különbség.

A Szovjetunióban annak érdekében, hogy a szovhozok anyagilag érdekelve legyenek a termelés fejlesztésében, 1954-ben eltörölték a szovhozok korábbi állami dotációját, és új átadási árakat vezettek be a gabonára, az olajosmagvú növényekre és a legfontosabb állatitermékekre. Ennek az volt a célja, hogy az önköltség csökkentése alapján minden szovhoznak lehetőséget biztosítsanak tiszta jövedelem elérésére. A szovhozok a fő üzemágak termékeit a begyűjtőhelyek útján rögzített átadási áron adják át az államnak. A melléküzemágak termékeit, köztük a gazdaságon belül feldolgozott termékeket, a szovhozok közvetlenül a fogyasztónak adják el állami kiskereskedelmi árakon. A szovhozok állami dotációjának eltörlése és önálló elszámolásra történt átállításuk a szovhozépítés terén rendkívül fontos gazdasági intézkedés, amely szilárd alapot teremt a szovhozok ésszerű gazdálkodása számára.

Az önköltség csökkentésében, és a felhalmozás fokozásában való anyagi érdekeltség növelése céljából a szovhozok által realizált tiszta jövedelem legalább 20%-a megmarad a szovhoznak, fennmaradó része pedig az állam központosított tiszta jövedelmébe kerül.

A szovhoznak megmaradó és pénzformában felhalmozódó tiszta jövedelmét a gazdaság erősítésére és bővítésére, a szovhozdolgozók kulturális és szociális ellátásának megjavítására (gyermekintézményekre, klubok, üdülőházak és szanatóriumok stb. berendezésére) fordítják. A fentebbi célokra különleges alapokat képeznek: *a szovhozgazdaság erősítésére és bővítésére szolgáló alapot, biztonsági alapot, igazgatói alapot.*

A szovhoztermelés fejlődése igen nagy mértékben függ a munkaszervezés szocialista formáinak erősítésétől és a munkadíjazás szocialista elvének következetes érvényesítésétől.

A munkaszervezés fő formája a szovhoz egyes szántóföldi részlegein és tenyésztelepein az *állandó termelőbrigád.* A növénytermesztésben vannak *növénytermelő-traktorosbrigádok,* amelyeknek a vetésforgók földjeiből bizonyos táblákat, továbbá traktorokat, kombájnokat, más mezőgazdasági gépeket, járműveket és egyéb szükséges gazdasági eszközöket adnak át. A brigádon belül külön munkacsapatok alakulnak azoknak a növényeknek az ápolására, amelyek termesztése nincs kellőképpen gépesítve. A szovhoz tenyésztelepein *állattenyésztő-brigádok* alakulnak, amelyek mindegyikére bizonyos számú állatot, az állatok gondozásához szükséges felszerelést, istállókat, ólakat stb. bíznak.

Az az elv, hogy biztosítani kell a szovhozdolgozók anyagi érdekeltségét a szántóföldi növények terméshozamának és az állattenyésztés hozamának emelésében, a gazdaság rentabilitásának növelésében, a pénzben fizetett teljesítménybér révén valósul meg. A szántóföldi növények terméshozamára megálla-

pított terv túlteljesítéséért, valamint az állattenyésztés hozama: a fejési eredmény, a gyapjúhozam, az állatszaporulat felnevelése és megóvása stb. tekintetében elért kiváló eredményekért *pénzben fizetett prémium* jár. A kombájnos termésbetakarításnál dolgozók (a kombájnvezetők, ezek gépkezelői, traktorosok stb.) a pénzbéren kívül *természetbeni bért* és pótlólag gabonában *természetbeni prémiumot* kapnak. A szovhozok vezetői és szakemberei számára a termelési terveknek és a termékek átadására, az állam rendelkezésére bocsátására vonatkozó terveknek teljesítéséért és túlteljesítéséért pénzbeni prémium van megállapítva.

Az egész szovhoznak és egyes dolgozóinak a munka eredményében való anyagi érdekeltsége a szovhoztermelés szakadatlan növekedése és tökéletesedése szempontjából igen fontos feltétel.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A mezőgazdaság szocialista rendszere, amely a kolhozokat, a gép- és traktorállomásokat és a szovhozokat foglalja magában, a mezőgazdasági termelés szervezetének legfejlettebb és leghaladóbb formája. A mezőgazdaságnak a szocializmusban az a feladata, hogy biztosítsa a lakosság élelmiszerszükségletének és az ipar nyersanyagszükségletének sokoldalú kielégítését. A munka termelékenységének emelkedése a szocialista mezőgazdaságban abban jut kifejezésre, hogy az egy termékegységre eső kisebb munkaráfordítással minden hektár megművelt területről nagyobb mennyiségű terméket takarítanak be.

2. A gép- és traktorállomások a kolhoztermelés ipari anyagi-termelési bázisai, olyan támaszpontok, amelyek segítségével a szocialista állam a kolhozokat irányítja. A gép- és traktorállomások fő feladata az, hogy messzemenően fokozzák a kolhozokban termesztett valamennyi szántóföldi növény terméshozamát, biztosítsák a közös állatállomány gyarapodását, hozamának egyidejű emelkedésével, növeljék a földművelés és az állattenyésztés teljes- és árutermelését azokban a kolhozokban, amelyeknek dolgoznak. A gép- és traktorállomások döntő szerepet játszanak a kolhoztermelés fejlesztésében.

3. A mezőgazdasági artel a kollektív gazdaság egyetlen helyes formája a szocializmusban. A kolhozok szocialista szövetkezeti üzemek, amelyek a kolhozparasztok kollektív

munkája alapján a szocialista állam tulajdonában levő fő termelőeszközök, és a kolhozok tulajdonában levő egyes termelőeszközök segítségével gazdálkodnak. A Szovjetunióban az állam örökös ingyenes használatra adta át a kolhozoknak az általuk használt földet. A szovjet állam nagy összegeket fordít a mezőgazdaságra és a kolhozparasztság kulturális szükségleteinek kielégítésére.

4. A kolhozok közös gazdasága a kolhozvagyon növekedésének és a kolhozparasztság egyre növekvő jólétének fő forrása. A kolhozokban a munka szerinti elosztás gazdasági törvényének követelményei a munkaegység révén valósulnak meg. A munkaegység a munkának és a fogyasztásnak sajátos, a kolhozrend által létrehozott mértéke, amely a kolhozparasztok egyéni anyagi érdekeltségét összekapcsolja a kolhoz közös gazdaságának érdekeivel. Annak az elvnek a következetes érvényesítése, amely szerint biztosítani kell a kolhozparasztok egyéni anyagi érdekeltségét a kolhoztermelés fejlesztésében, a mezőgazdasági termelés további fellendítésének fontos tényezője.

5. A nagyüzemi kollektív gazdaság magas jövedelmet biztosít. Az a többletjövedelem, amely a legjobb földekkel rendelkező vagy a legmagasabb hozamot elérő kolhozokban keletkezik, különbözeti földjáradékot alkot. A különbözeti földjáradék a kolhozoké meg a kolhozparasztoké, részben pedig az államnak jut.

6. A kolhoz termékeit és pénzjövedelmét a Mezőgazdasági Artel Mintaalapszabályzata értelmében az állammal szemben fennálló kötelezettségeinek teljesítésére, a közös alapok létrehozására és a kolhozparasztok munkájának munkaegységek szerinti díjazására fordítja. A kolhozrend a szocializmus gazdasági alaptörvényének megfelelően biztosítja a kolhozparasztság anyagi jólétének és kulturális színvonalának állandó emelkedését.

7. A szovhozok messzemenően gépesített állami mezőgazdasági óriásüzemek, amelyeknek egyre nagyobb a szerepük a mezőgazdasági termékek termelésében. A szovhozok önálló elszámolás alapján működnek. A munkatermelékenység állandó emelkedése, a szovhozoknak és dolgozóiknak a munka eredményében való anyagi érdekeltsége — valamennyi szovhoz mintaszerű, nagyhozamú és rentábilis gazdasággá válásának elengedhetetlen feltétele.

XXXV. FEJEZET

AZ ÁRUFORGALOM A SZOCIALIZMUSBAN

A kereskedelem lényege és szerepe a szocializmusban. A szocializmusban a kereskedelem, amely a Szovjetunióban a *szovjet kereskedelem* elnevezést kapta, lényegét tekintve döntő módon különbözik a tőkés kereskedelemtől. A szovjet kereskedelem — kapitalisták nélküli kereskedelem. A Szovjetunióban az árukat állami vállalatok és szervezetek, szövetkezetek, a kolhozok, továbbá viszonylag kisebb részüket a kolhozparasztok realizálják. A szovjet kereskedelmi vállalatok eszközei szocialista tulajdont képeznek. Attól kezdve, hogy a szocialista tulajdon osztatlan uralma a népgazdaság minden területén megvalósult, a Szovjetunió gazdaságában teljesen megszűntek az olyan kategóriák létezésének feltételei, mint a kereskedelmi tőke, a kereskedelmi haszon és más kategóriák.

A kereskedelem a szocializmusban a népet szolgálja. Célja a szocializmus gazdasági alaptörvényének követelményeivel összhangban — a társadalom növekvő szükségleteinek lehető legteljesebb kielégítése, ellentétben a tőkés kereskedelemmel, amely, mint a kereskedelmi tőke funkciója, a kapitalisták hasznát szolgálja.

A szocialista társadalomban az egyéni fogyasztásra szolgáló cikkek zöme az áruforgalom, a kereskedelem révén jut el a lakossághoz. A lakosság jövedelmének túlnyomó részét fogyasztási cikkekre — élelmiszerekre, ruházatra, lábbelire, kulturális cikkekre, háztartási cikkekre költi. A fogyasztási cikkeknek viszonylag csak kis hányada kerül az áruforgalom felhasználása nélkül, közvetlenül elosztásra, például akkor, amikor a kolhozparasztok munkaegységeik után természetben kapják meg járandóságuk egy részét.

A kolhozok a kereskedelmi hálózat révén szerzik meg a termeléshez szükséges cikkeket — a mezőgazdasági gépeket, különféle felszerelési tárgyakat, villamosberendezést, fűtőanyagot, építőanyagokat, gépkocsikat stb. Az áruforgalomhoz tartozik a kolhozok és a kolhozparasztok mezőgazdasági termékeinek állami és szövetkezeti begyűjtése és felvásárlása is.

Mindez azt jelenti, hogy a kereskedelem a szocializmusban *az a fő forma, amelynek révén a közszükségleti cikkeket a társadalom tagjai között elosztják,* a dolgozók növekvő egyéni szükségleteit kielégítik.

A szovjet kereskedelem Lenin tanítása szerint a város és falu közötti gazdasági kapcsolat formája. A szovjet kereskede-

lem létfontosságú láncszem *az állami ipar és a kolhozokon alapuló mezőgazdaság* termelési-gazdasági *kapcsolatainak* rendszerében. A város és falu közötti kereskedelmi kapcsolat fejlesztése a munkás-paraszt szövetség további erősítésének, a városi és falusi lakosság fogyasztási cikkekkel való ellátásának és az ipar mezőgazdasági nyersanyaggal való ellátásának elengedhetetlen feltétele.

A szocialista termelésre támaszkodó szovjet kereskedelem ugyanakkor a szocialista termelés fejlődésének és erősödésének is szükséges feltétele. Az ipari és mezőgazdasági termelés növekedése és a lakosság árukeresletének növekedése egymagában még nem elegendő a szocialista gazdaság állandó fejlődésének biztosításához. „Annak, hogy az ország gazdasági élete felpezsdüljön, az ipar és a mezőgazdaság pedig ösztönzést kapjon a termelés további növelésére, még egy előfeltétele van, mégpedig: az élénk *áruforgalom* a város és falu között, az ország kerületei és területei között, a népgazdaság különböző ágai között. Szükséges, hogy az egész országot az áruraktárak, üzletek, boltok gazdag hálózata fogja át. Szükséges, hogy ezeknek a raktáraknak, üzleteknek, boltoknak csatornáin keresztül az áruk állandóan keringjenek a termelési helyekről a fogyasztóhoz"[1].

A szovjet kereskedelem összekötő láncszem a szocialista termelés és a közfogyasztás között, az ipar és a mezőgazdaság növekvő termelését eljuttatja a fogyasztókhoz, s egyben a szocialista termelésnek jelzi a lakosság növekvő keresletét. A kapitalizmusban a termelés és a fogyasztás kapcsolata spontán módon, a konkurrencia révén, válságok révén valósul meg. A szocializmusban a népgazdaság tervszerű (arányos) fejlődésének törvénye érvényesül, s ennek következtében a kereskedelemnek lehetősége van *a termelés és a fogyasztás tervszerű egybehangolására.*

A szovjet kereskedelem egyrészt a szocialista termelés szakadatlan bővülésére, másrészt a szükségleteknek, a tömegek vásárlóképességének állandó növekedésére támaszkodik. A lakosság jólétének fokozódása, a dolgozók pénzjövedelmének növekedése és az árak rendszeres leszállítása állandóan növekvő keresletet teremt az ipar és a mezőgazdaság termékei iránt. Ennek következtében a szovjet kereskedelem nem ismeri a kapitalizmusra jellemző árurealizálási nehézségeket és értékesítési válságokat.

A szovjet állam és szervei meghatározzák a közszükségleti

[1] *Sztálin.* Beszámoló a XVII. pártkongresszusnak az ÖK(b)P KB munkájáról. Lásd *Sztálin* Művei. 13. köt. Szikra 1951. 360—361. old.

cikkek termelésének méreteit és összetételét, az árualapok forrásait és nagyságát, az áruelhelyezés ésszerű módjait, megtervezik a kereskedelmi hálózatot és annak területi elhelyezését. Az árukészleteket az egyes vidékek szerint a lakosság vásárlóképességét, jövedelmének és kiadásainak összetételét figyelembe véve osztják el.

A szovjet kereskedelemnek magából a lényegéből következik, hogy messzemenően figyelembe kell vennie a lakosság keresletét, a fogyasztók fejlődő ízlését, a nemzeti és helyi sajátosságokat, az éghajlati viszonyokat, évszakokat stb. Csak így lehet biztosítani az áruforgalom helyes megtervezését, azt, hogy az egyes vidékekre érkező árutömeg ne csak összegszerűen, vagyis értékkifejezésben, hanem a konkrét választék, vagyis a használati érték szerint is megfeleljen a keresletnek.

Az áruforgalom tervezésének helyes megszervezése feltételezi a helyi szovjet szervek és kereskedelmi szervezetek messzemenő kezdeményezését az áruforrások felkutatása, a lakosság áruellátása terén, és kizárja az áruelosztás túlságos központosítását.

A központilag elosztott fogyasztási cikkek arányának csökkenésével és a helyben elosztott áruk arányának növekedésével az áruellátás fokozottabb mértékben összhangba kerül a helyi kereslettel, fokozódik a kereskedelmi szervek munkájának rugalmassága, operatív jellege. A kereskedelem feladatai közé tartozik az, hogy egyre újabb helyi készleteket vonjon be az áruforgalomba.

A Szovjetunió lakosságának nagy vásárlóképessége egyáltalán nem azt jelenti, hogy bármilyen áru elhelyezése automatikusan biztosítva van. A néptömegek jólétének növekedésével szükségleteik egyre sokoldalúbbá válnak, a fogyasztók egyre fokozottabb követelményeket támasztanak az áruk minőségével szemben. A kereskedelmi szervezeteknek érteniök kell ahhoz, hogy gyorsan alkalmazkodjanak a kereslet változásaihoz, nem szabad megengedniök, hogy az árut gépiesen osszák el és hogy hibák forduljanak elő az egyes vidékek áruellátásában, szüntelenül javítaniok kell a fogyasztók kiszolgálását, el kell érniök, hogy a vásárlók kényelmesen, várakozás nélkül szerezhessék be azt, amire szükségük van.

Az árumozgást az országban az üzemek területi elhelyezése, továbbá a vidékenkénti fogyasztói kereslet színvonala és összetétele határozza meg. Ezzel kapcsolatban nagy jelentősége van a közlekedés jól megszervezett munkájának, amitől nagy mértékben függ az áruforgalom gyorsasága.

A szovjet kereskedelem feladata, hogy a lakosság keresle-

ténak megfelelő áruk gyártásának növelése érdekében hathatósan befolyásolja a termelést, hogy harcoljon az áruk minőségének javításáért, az áruválaszték bővítéséért és javításáért. A legfontosabb eszközök, amelyekkel a szovjet kereskedelem a termelést befolyásolja, a következők: a kereskedelmi és ipari szervek gazdasági szerződései meghatározott választékú és minőségű termékek szállítására, a kereskedelmi szervek által az iparnak adott előzetes megrendelések rendszerének széleskörű alkalmazása, az érkező áru gondos megvizsgálása, a szerződés feltételeinek megszegése esetén szankciók alkalmazása, egészen a silány minőségű gyártmányok átvételének megtagadásáig terjedően.

A szovjet kereskedelem hathatósan befolyásolja a fogyasztói kereslet alakulását, előmozdítja az új árucikkek meghonosodását a mindennapi életben. Ennek érdekében felhasználja a reklámot mint olyan eszközt, amellyel lelkiismeretesen tájékoztatja a fogyasztókat az egyes áruk minőségéről és rendeltetéséről — ellentétben a kapitalista reklámmal, amelynek célja az eladó nyerészkedése a fogyasztó rovására. A kereslet alakulásának fontos tényezője az eladásra kerülő áruk árszínvonala és az árak közötti arány.

A termelő és kereskedelmi szervezetek közötti munkamegosztás, az a tény, hogy az áruforgalom lebonyolításának funkcióját a kereskedelmi és a begyűjtési szervezetek látják el, nagy megtakarítást jelent a szocialista társadalomnak, mert elősegíti a társadalmi összterméknek forgalmának meggyorsulását, és csökkenti a forgalom területén leköttött eszközöket. Ez lehetővé teszi a szocialista termelés bővítésére fordított eszközök növelését.

A kereskedelmi és a begyűjtési szervezetek az áruforgalom lebonyolításán kívül az áruk szállítását, raktározását, osztályozását és csomagolását is elvégzik, ami mind a termelési folyamatnak a forgalom területén való folytatódását jelenti.

A kereskedelem fejlesztésének nagy jelentősége van a városi és falusi dolgozók munkájuk eredményében, a munkatermelékenység emelésében való egyéni anyagi érdekeltségének biztosítása szempontjából. A szovjet kereskedelem elengedhetetlen feltétele annak, hogy érvényesüljön a munka szerinti elosztás gazdasági törvénye, a dolgozók pénzjövedelmének realizálása ugyanis a szovjet kereskedelem révén történik. A szovjet kereskedelem fejlődésétől, a vásárlók kiszolgálásának minőségétől nagy mértékben függ a dolgozók szükségleteinek jövedelmükkel összhangban álló kielégítése.

A kereskedelem biztosítja, hogy az állami és a kolhozszektor rendszeresen hozzájusson a termelés megújításához és bővíi-

téséhez szükséges pénzeszközökhöz. Az áruk gyors realizálásától nagy mértékben függ az egész népgazdaság eszközeinek megtérülési sebessége. A fogyasztási cikkeket termelő szovjet ipar a szovjet kereskedelem révén kapja meg azokat a pénzeszközöket, amelyek a termelési ráfordításokat megtérítik, s amelyek a vállalatok tiszta jövedelmét és az állam központosított tiszta jövedelmét alkotják. Az áruknak a szovjet kereskedelem révén történő fennakadás nélküli realizálása biztosítja, hogy idejében befolyjanak az állami alapba azok a pénzeszközök, amelyek az egész népgazdaságban kerülnek felhasználásra. A kolhozok és a kolhozparasztok árutermékeiknek eladásából jutnak pénzjövedelmükhöz, amelyet a kolhozok közös gazdaságának erősítésére és fejlesztésére, a kolhozparasztok egyéni szükségleteik kielégítésére fordítanak.

A szovjet kereskedelem fejlődése, a rögzített tervárakon eladásra kerülő árutömeg növekedése — igen fontos feltétele a szovjet pénz egyre fokozottabb értékállandóságának.

A szocialista termelés fejlődésével, a lakosság jólétének növekedésével nő az áruforgalom és javul az összetétele, azaz növekszik a jobb minőségű és értékesebb árufajták részaránya, egyre bővül a választék.

A Szovjetunió kiskereskedelmi áruforgalma 1928-tól 1940-ig (összehasonlító árakban számítva) 2,3-szeresére növekedett, ezzel szemben ugyanezen idő alatt a tőkés országokban az áruforgalom nemcsak hogy nem növekedett, hanem a második világháború küszöbén még az 1929-es színvonalat sem érte el. 1953-ig a Szovjetunió kiskereskedelmi áruforgalma (összehasonlító árakban számítva) 1940-hez képest 1,8-szeresére, 1950-hez képest pedig 1,5-szeresére növekedett, míg az Egyesült Államokban az áruforgalom 1953-ban ugyanazon a színvonalon volt, amelyen 1950-ben, sőt Angliában még valamelyest csökkent is.

1953-ban az állami és szövetkezeti boltok húsból és hentesáruból 2,5-szer, halból és haltermékekből 2-szer, állati zsiradékból 2,5-szer, növényi és egyéb zsiradékból majdnem 3-szor, cukorból több mint 2,5-szer, szövetekből több mint 2-szer, ezen belül gyapjúszövetekből 2,5-szer, selymekből majdnem 5-ször, lábbeliből majdnem 2-szer, órából 5-ször, varrógépből 6-szor, kerékpárból 9,6-szer, rádiókészülékekből 11-szer annyit adtak el a lakosságnak, mint 1940-ben.

A szovjet kereskedelem fejlődési ütemének 1953—1954-ben történt meggyorsulása következtében az ötödik ötéves tervben az áruforgalommal kapcsolatban kitűzött feladatokat négy év alatt teljesítik. 1950-től 1955-ig az állami és a szövetkezeti kereskedelmi hálózat révén a lakossághoz eljutó árutömeg mintegy kétszeresére növekszik.

A szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet döntő fontosságú feladatai az áruforgalom nagyarányú növelését, a szovjet kereskedelem messzemenő fejlesztését követelik. A Kommunista Párt és a szovjet kormány az intézkedések egész rendszerének életbeléptetésével gondoskodik a vá-

rosi és falusi szovjet kereskedelem további erőteljes fellendítéséről. Hatalmas arányokban növekszik az áruforgalom, és óriási beruházásokat eszközölnek a kereskedelembe. Erősödik a kereskedelem anyagi-műszaki bázisa, nagy arányokban fejlődik a raktár- és bolthálózat, különösen a szaküzletek hálózata. Egyre több kádert nevelnek a kereskedelem számára, javul a kereskedelem szervezése és tervezése, tökéletesedik a kereskedelmi dolgozók munkájának díjazási rendszere. Mindez előmozdítja a kereskedelem terén kitűzött feladat megoldását — a városi és falusi lakosság közszükségleti cikkekkel való ellátásának messzemenő növelését.

A kereskedelem fő formái a szocializmusban. A szocializmusban a kereskedelemnek három formája van: 1. az állami kereskedelem, 2. a szövetkezeti kereskedelem és 3. a kolhozkereskedelem.

A Szovjetunió nagykereskedelmi és kiskereskedelmi áruforgalmában egyaránt az *állami kereskedelemé* a döntő szerep. A szovjet kereskedelem rendelkezésére álló árukészletek túlnyomó része a szocialista állam kezében összpontosul. A kereskedelmi szervezetek az áru zömét az állami ipartól kapják. Ezek az áruk rendszerint a nagykereskedelem révén kerülnek a kiskereskedelmi hálózatba, amely a lakosságnak való eladásukat lebonyolítja.

Az egyéni fogyasztásra szolgáló cikkeket termelő ipar fő nyersanyagforrása és a lakosság élelmiszerellátásának alapja — a kolhozok mezőgazdasági termékeinek állami begyűjtése, illetve felvásárlása. Az élelmiszerek és mezőgazdasági nyersanyagok fontos forrása a szovhoztermelés, továbbá a gép- és traktorállomások munkájáért járó természetbeni fizetés. 1953-ban az állami kereskedelem az ország egész kiskereskedelmi áruforgalmának 64,2%-át ölelte fel. Az állami kereskedelem főként a városok és az iparvidékek lakosságát látja el.

Az egyéni fogyasztásra szolgáló cikkekkel folytatott állami kereskedelmet (boltok, elárusítóhelyek, lerakatok stb. útján) a Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok kereskedelmi minisztériumainak kereskedelmi hálózata, a közlekedésben, a szén- és olajiparban, a kohászatban és más iparágakban működő munkásellátási igazgatóságok hálózata, továbbá az egyes minisztériumokhoz tartozó, s az illető minisztériumok vállalatainak termékeit értékesítő szaküzletek hálózata bonyolítja le.

A *szövetkezeti kereskedelmet* a fogyasztási szövetkezetek és a kisipari termelőszövetkezetek kereskedelmi vállalatai bonyolítják le. A szövetkezetek eszközei a tagok, a részjegytulajdonosok szövetkezeti tulajdonában vannak. A szövetkezeti kereskedelmi szervezetek nagy hiteleket kapnak a szovjet állam-

tól. A szövetkezeti kereskedelem 1953-ban az egész kiskereskedelmi áruforgalom 25,4%-át ölelte fel. A szövetkezeti kereskedelem forgalmának zöme a fogyasztási szövetkezetekre, fennmaradó része pedig a kisipari termelőszövetkezetekre jut. A fogyasztási szövetkezetek főként a falusi lakosságot látják el, ezek a falu fő kereskedelmi szervezetei. Ugyanakkor a falusi lakosság az áruk egy részét a városokban vásárolja. A fogyasztási szövetkezeteknek nagy szerepük van a mezőgazdasági termékek begyűjtésében és felvásárlásában. A fogyasztási szövetkezeteknek minden lehető módon elő kell mozdítaniok a kolhozok és a kolhozparasztok termékeinek értékesítését, s ezzel hozzá kell járulniok a mezőgazdaság valamennyi ágának fejlődéséhez és a dolgozók anyagi jólétének növekedéséhez.

Az állami és a szövetkezeti áruforgalomhoz tartozik a termékeiket a lakosságnak eladó *közétkeztetési vállalatok* — üzemi konyhák, étkezők, éttermek, büffék stb. forgalma is. A közétkeztetés fejlődése nagy munkaidőmegtakarítást biztosít a népgazdaság számára; a kevéssé termelékeny háztartási munkát termelékenyebb társadalmasított munkával váltja fel, és jelentősen megjavítja a lakosság életkörülményeit. A közétkeztetés a háztartásban foglalkoztatott nők millióit szabadítja fel a szocialista termelés és a közélet számára. Lehetővé teszi, hogy észszerűbben és gazdaságosabban használják fel az élelmiszerforrásokat, és tudományos-higiéniai alapokon szervezzék meg az élelmezést.

Az állami és a szövetkezeti kereskedelem *szervezett* piac, amelyet a szocialista állam közvetlenül tervez meg. A szervezett piac uralkodó, meghatározó helyet foglal el a Szovjetunió áruforgalmában. A szervezett piacon kívül a Szovjetunió áruforgalma terén van *szervezetlen piac* is, a kolhozkereskedelem formájában.

A kolhozkereskedelem a szovjet kiskereskedelem olyan formája, amelyben az eladók a kolhozok és a kolhozparasztok, akik a kereslet és kínálat hatására a piacon kialakult áron mezőgazdasági árukat adnak el a lakosságnak. A kolhozparasztok munkaegységeik után a kolhozban kapott termékek bizonyos részét, illetve saját háztáji gazdaságukban termelt termékeik egy részét realizálják a piacon. A kolhozkereskedelmet az állam közvetlenül nem tervezi meg: az állam a kolhozok és a kolhozparasztok számára nem ír elő tervfeladatokat termékeiknek a kolhozpiacokon való realizálásával kapcsolatban, és nem állapítja meg az ott eladásra kerülő mezőgazdasági termékek árát. De a kolhozkereskedelem az állami és a szövetkezeti kereskedelem gazdasági befolyása alatt áll. Az állami és a szövetkezeti

kereskedelem áruforgalmának növekedése és árainak leszállítása azzal a következménnyel jár, hogy a kolhozpiacon is süllyed az árszínvonal.

A kolhozpiacon bizonyos határok között megnyilvánul a piac spontán elemeinek hatása. Ha az állam gazdasági szabályozó befolyása meggyengül, egy-egy kolhozpiacon felüthetik fejüket a spekuláns elemek, akik egyes áruk ideiglenes hiányát kihasználva, felhajtják a piaci árakat. Minél több olyan árut termelnek a kolhozok, amely begyűjtés és felvásárlás révén az államhoz kerül, minél nagyobb arányokat ölt a szovhoztermelés, minél nagyobb az állami és szövetkezeti hálózat rendelkezésére álló élelmiszerek mennyisége, annál nagyobb az államnak a szervezetlen piacra gyakorolt gazdasági befolyása.

A kolhozok és kolhozparasztok mezőgazdasági termékeik egy részét bizományi alapon a fogyasztási szövetkezetek révén realizálják.

A kolhozkereskedelem a mezőgazdasági termelés ösztönzésének, s a városok és ipartelepek élelmiszerellátásának fontos eszköze, mert az olyan termékekkel mint a zöldségfélék, a burgonya, a hús, a tejtermékek stb. jórészt a kolhozkereskedelem látja el a lakosságot. A kolhozkereskedelem részaránya 1953-ban az egész kiskereskedelmi forgalomnak 10,4%-a, az élelmiszerforgalomnak pedig körülbelül 20%-a volt.

Az ár és a forgalmi költség az állami és a szövetkezeti kereskedelemben. A köztulajdon túlsúlya a termelés és az áruforgalom területén — biztosítja a szocialista állam számára azt a lehetőséget, hogy a népgazdaság minden ágában megtervezze az árakat. A Szovjetunióban terv szerint állapítják meg a szervezett piacon érvényes árakat: a kolhozok és a kolhozparasztok által az államnak és a szövetkezeteknek eladott árutermékek begyűjtési és felvásárlási árát; az ipari eladási árakat és a kereskedelmi szervezetek nagybani árait; az állami és a szövetkezeti kereskedelem kiskereskedelmi árait, vagyis azokat a végső árakat, amelyeken a lakosság a fogyasztási cikkeket megvásárolja. Vannak országos (az egész országban egységes) és övezeti (vidékenként különböző) árak. Egyes árucikkekre idényárakat állapítanak meg.

A *kiskereskedelmi árak* rendszeres *leszállítása* a néptömegek anyagi jólétének növelését szolgáló egyik fő eszköz. Az 1947 óta végrehajtott hét árleszállítás óriási mértékben növelte a városi és falusi dolgozók vásárlóképességét és reáljövedelmét. Az árleszállítás a kereslet tervszerű befolyásolásának fontos tényezője. Az árleszállításnál figyelembe veszik, hogy milyen jelentőségük van az egyes árucikkeknek a közfogyasz-

tás szempontjából. Az árleszállítást eszközként használják fel bizonyos áruk fogyasztásának növelésére. A kiskereskedelmi árak leszállítása a termelési és kereskedelmi ráfordítások csökkenésén, továbbá az állam által a lakosságnak eladásra szánt árutömeg növekedésén alapul.

A Szovjetunióban az állami kiskereskedelmi árak rendszeres leszállítása következtében azt az árumennyiséget, amely 1947-ben 1000 rubelbe került, 1954-ben 433 rubelért lehetett megvásárolni. 1954-ben a kenyér és az állati zsiradékok kiskereskedelmi ára az 1947. évvégi ár 33%-a, a húsé valamivel több mint 33%-a, a cukoré pedig 43,5%-a volt. Ugyanakkor e cikkek ára az Egyesült Államokban, Angliában, Franciaországban és a legtöbb más burzsoá államban 1947 óta jelentősen emelkedett.

Az áruk nagybani áron kerülnek a kereskedelmi hálózatba. A kereskedelmi szervezetek ezeket az árukat kiskereskedelmi áron adják el a lakosságnak. A nagybani ár és a kiskereskedelmi ár közti különbség a kereskedelmi árrés. Ebből a kereskedelmi árrésből térülnek meg a kereskedelmi szervezetek forgalmi költségei, és ebből képződik tiszta jövedelmük. Ily módon a kereskedelmi szervezetek *kiskereskedelmi ára* egyenlő a nagykereskedelmi ár és a kereskedelmi árrés összegével. A kereskedelmi árrést rendszerint úgy számítják ki, hogy bizonyos százalékot levonnak a kiskereskedelmi árból, egyes esetekben pedig úgy, hogy a nagykereskedelmi árhoz felárt adnak hozzá. A kereskedelmi árrést az állam tervezi meg, s csökkentése arra ösztönzi a kereskedelmi szervezeteket, hogy javítsák munkájukat, csökkentsék a forgalmi költségeket.

A szovjet kereskedelem *forgalmi költségeit* azoknak a ráfordításoknak a pénzkifejezése alkotja, amelyeket a kereskedelmi vállalatok az áruknak a fogyasztókhoz juttatására fordítanak. Az állami és a szövetkezeti kereskedelem forgalmi költségeit az állam tervezi meg. A forgalmi költségekhez tartoznak: az amortizációs költségek (helyiség, felszerelés), az áruk raktározási, osztályozási és csomagolási költségei, a szállítási költségek, a kereskedelmi alkalmazottak munkabére stb.

A szovjet kereskedelemben kétféle forgalmi költség van. Először, vannak olyan költségek, amelyek azzal függnek össze, hogy a termelési folyamat folytatódik a forgalom területén (az áruk szállítása, raktározása, csomagolása); a szovjet kereskedelemben a tőkés kereskedelemtől eltérően ezek alkotják a forgalmi költségek túlnyomó részét. Másodszor, vannak olyan költségek, amelyek a termék áruformájával függnek össze (az adásvételi műveletek lebonyolítása, a kereskedelmi vállalat pénzgazdálkodásával kapcsolatos kiadások stb.). Ez a kétféle forgalmi költség különböző forrásokból térül meg.

Az első megtérülésének forrása a kereskedelmi dolgozóknak az a munkája, amely a termelési folyamatnak a forgalom területén való folytatására irányul. Ez a munka növeli az áruk értékét, s így biztosítja a szállítással, raktározással, csomagolással és a kereskedelmi szervezetek egyéb termelési funkcióival kapcsolatos ráfordítások fedezését. A második, a termék áruformájával összefüggő forgalmi költség a termelő ágakban létrehozott tiszta jövedelemből térül meg. Az ipari eladási árakat úgy állapítják meg, hogy az ipar tiszta jövedelmének egy része a kereskedelmi szervezeteknek jusson.

A szocialista tervgazdaság előnyei következtében a forgalmi költségek színvonala, vagyis a forgalmi költségek aránya az áruforgalomhoz képest, a Szovjetunióban csak egy kis része a tőkés országokban szokásos forgalmi költségeknek, s ez a színvonal állandóan süllyed. A szovjet kereskedelem nem ismeri azokat az óriási improduktív ráfordításokat, amelyek a tőkés forgalmi költségek oroszlánrészét alkotják, s amelyeknek oka a termelési anarchiában, a válságokban, a konkurrenciában, a spekulációban és a hihetetlen méreteket öltő reklámban rejlik. A szocialista társadalomban az árutömegek elhelyezése tervszerűen történik, a termelés számára biztosítva van az állandóan növekvő belső piac. Mindennek az a következménye, hogy a Szovjetunióban a burzsoá országokhoz képest erősen megrövidült a forgalmi idő, és csökkent azoknak a közvetítő műveleteknek a száma, amelyek révén az áru a termelés helyétől a fogyasztóig eljut. A Szovjetunióban az áruforgalom sebessége körülbelül háromszor akkora, mint a tőkés országokban, ami jelentős megtakarításokat eredményez.

A kapitalizmussal ellentétben, amelyre az jellemző, hogy óriási fölösleges árukészletek halmozódnak fel, a szocializmusban az árukészletek nagyságát tervben állapítják meg, az áruforgalom szükségleteinek megfelelően, a kereskedelmi hálózat egyenletes és zavartalan áruellátásának biztosításával összhangban. Ezáltal elejét lehet venni annak, hogy fölösleges árukészletek képződjenek. A szovjet kereskedelem fejlődésével a forgalmi költségek egyre csökkennek.

A Szovjetunióban közvetlenül a második világháború előtt a nagy- és kiskereskedelem forgalmi költségei a kiskereskedelmi áruforgalom mintegy 10%-át tették. 1953-ban a Szovjetunió állami és szövetkezeti kereskedelmének forgalmi költségei a kiskereskedelmi áruforgalomnak körülbelül 8%-át alkották.

A forgalmi költségeknek a fogyasztók jobb ellátásával párosuló csökkenése jelentős mennyiségű társadalmi munka megtakarításának fontos forrása. Lehetővé teszi, hogy további esz-

közöket fordítsanak az anyagi termelés növelésére, az áruforgalom bővítésére és a kereskedelem színvonalának emelésére. A forgalmi költségek csökkentése a szovjet kereskedelem munkafolyamatainak gépesítése, a kereskedelem terén végzett munka termelékenységének emelése, a kereskedelmi dolgozók körében a kereskedelmi hálózat munkájának javítását szolgáló szocialista munkaverseny fejlesztése, a munkaerő helyesebb felhasználása alapján történik. A szovjet állam a prémiumos teljesítménybér-rendszer segítségével anyagilag ösztönzi a kereskedelmi dolgozókat magasabb munkateljesítmények elérésére. A forgalmi költségek csökkentése megköveteli az áruforgalom tervezésének további javítását, a lakosság szükségleteinek tanulmányozását, a kereskedelmi hálózat áruellátásának helyes megszervezését és csomagolt áruk fokozottabb forgalomba hozatalát. A forgalmi költségek csökkentésének fontos tényezője a kereskedelmi és begyűjtési veszteségek elleni harc — a raktárak, gabonatárolók és hűtőberendezések hálózatának bővítése, az áruk szállításának és raktározásának ésszerű megszervezése útján. A forgalmi költségek csökkentésében nagy szerepet játszik az áruellátás útjainak további megrövidítése, a közvetítő műveletek számának csökkentése a kereskedelmi hálózatban, és a közlekedés ésszerűbb felhasználása.

A forgalmi költségek csökkentése elválaszthatatlanul összefügg a kereskedelmi vállalatok önálló elszámolásának megszilárdulásával, ami megköveteli, hogy a kereskedelmi vállalatok rentábilisan működjenek, vagyis az előírt árak szigorú betartásával tiszta jövedelemre (nyereségre) tegyenek szert. *A szocialista kereskedelmi vállalatok tiszta jövedelme* gyökeresen különbözik a tőkés kereskedelmi haszontól; a kereskedelmi dolgozók kizsákmányolástól mentes munkája hozza létre (amennyiben munkájuk az anyagi termelés folyamatának folytatása a forgalom területén), továbbá a szocialista termelés dolgozóinak munkája (a kereskedelmi árrés egy részének forrása az anyagi termelés területe). Ezt a jövedelmet (a költségvetéshez csatolása útján) általános állami célokra, továbbá a kereskedelmi hálózat bővítésére, a kereskedelmi szervezetek eszközeinek növelésére és a szovjet kereskedelmi dolgozók anyagi és kulturális helyzetének javítására használják fel.

A külkereskedelem. A külkereskedelem a szocializmusban a társadalom növekvő szükségleteinek teljesebb kielégítését szolgálja. A külkereskedelem további forrásul szolgál a termelés fejlesztése és a lakosság fogyasztási cikkekkel való ellátásának javítása számára.

A külkereskedelem a szocialista állam monopóliuma. A

Szovjetunióban minden külkereskedelmi művelet egy külön állami szerv, a Külkereskedelmi Minisztérium kezében összpontosul, alá van rendelve a szocialista építés feladatainak, és a népgazdasági terv elválaszthatatlan részét képező állami export-import tervek alapján bonyolódik le. A külkereskedelmi monopólium a szocialista gazdaság létezésének és fejlődésének elengedhetetlen feltétele.

A külkereskedelmi monopólium a Szovjetunióban jelenleg két fő funkciót tölt be. Először, biztosítja a szocializmus országának gazdasági függetlenségét a kapitalista környezettel szemben, azáltal, hogy megóvja népgazdaságát, belső piacát a külföldi tőke behatolásától, a gazdasági válságoknak, a tőkés világpiac spontán elemeinek végzetes befolyásától. Másodszor, a Szovjetunió és a népi demokratikus országok gazdasági együttműködésének eszköze, olyan eszköz, amelynek révén a Szovjetunió segíti ezeket az országokat gazdasági fejlődésükben. A külkereskedelmi monopóliumnak ez az új funkciója a demokratikus táborhoz tartozó, s kereskedelmi kapcsolataikat nem a konkurrenciaharcra, hanem a testvéri kölcsönös segítség elvére alapozó országok világpiacának kialakulásával jött létre.

A külkereskedelmi monopólium biztos védelmet nyújtott a Szovjetunió gazdaságának az imperialista országok gazdasági agressziójával szemben. Ugyanakkor nagy szerepet játszott a Szovjetunió népgazdaságának iparosításában, mert biztosította az iparvállalatok jelentős számú importált géppel való ellátását. A Szovjetunió ipari hatalommá válásával külkereskedelmének összetétele lényegesen megváltozott: a szovjet kivitelben az iparcikkek foglalták el a fő helyet, míg a forradalom előtti Oroszország kivitelében a mezőgazdasági nyersanyagok voltak túlsúlyban. A negyedik és az ötödik ötéves terv keretében a Szovjetunió még jobban növelte a nehézipari termékek kivitelét.

A Szovjetunió külkereskedelmében következetesen érvényesíti azt az elvet, amely szerint a külkereskedelmi kapcsolatok alapja csak valamennyi ország nemzeti szuverenitásának tiszteletben tartása, a felek teljes egyenlősége és a kölcsönös előny lehet. A szovjet állam a két rendszer — a szocialista és a kapitalista rendszer békés egymás mellett élésének lehetőségéből kiindulva, a külkereskedelmi kapcsolatok fejlesztésében a népek közeledésének, a nemzetközi feszültség enyhítésének és a béke megszilárdításának egyik igen fontos eszközét látja.

A Szovjetunió szocialista termelésének óriási fejlődése és a demokratikus tábor új világpiacának kialakulása következtében a Szovjetunió külkereskedelmi forgalma szüntelenül, évről

évre növekedik. A Szovjetuniónak a demokratikus tábor országaival folytatott külkereskedelme gyorsan fejlődik, s jelentős túlsúlyban van a Szovjetunió külkereskedelmi forgalmában. 1952-ben a Szovjetunió egész külkereskedelmi forgalmának $^1/_5$-e jutott a tőkés országokra és $^4/_5$-e a demokratikus tábor országaira.

A Szovjetunió és a tőkés országok közötti áruforgalomnak az elmúlt években bekövetkezett csökkenését bőségesen kárpótolja a népi demokratikus országokkal folytatott kereskedelmének bővülése.

A Szovjetuniónak változatlanul az az irányvonala, hogy kölcsönösen előnyös feltételek alapján fejleszti üzleti, gazdasági kapcsolatait a tőkés országokkal. A Szovjetunió és a tőkés országok közötti áruforgalom fejlődését azonban akadályozza az Egyesült Államok agresszív köreinek nyomására alkalmazott megkülönböztetési politika. Az Egyesült Államok irányvonala az, hogy el kell utasítani a Szovjetunióval és a népi demokratikus országokkal való kereskedelmi kapcsolatokat, s minden tőle függő burzsoá országot arra kényszerít, hogy ezt a vonalat kövesse. Ez a politika kudarcot vall, mert nagymértékben csorbítja azoknak az államoknak érdekeit, amelyek követik. 1953-ban és 1954-ben több burzsoá államban az a tendencia volt észlelhető, hogy bővíteni szeretnék kereskedelmi kapcsolataikat a Szovjetunióval és a népi demokratikus országokkal.

A Szovjetunió 1953-ban 51 állammal folytatott kereskedelmet, ezek közül 25 állammal egyéves és többéves kereskedelmi egyezmények alapján. A Szovjetunió külkereskedelmi forgalma 1953-ban elérte a 23 milliárd rubelt, és (összehasonlító árakban számítva) majdnem négyszeresen múlta felül a háború előtti színvonalat. A Szovjetunió és a demokratikus tábor országai közötti áruforgalom növekedése mellett a Szovjetunió több nyugat-európai, közel- és közép-keleti országgal lebonyolított kereskedelmi forgalma is megnövekedett, s ugyanakkor tovább bővült az exportált és importált árucikkek köre.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A szocialista társadalomban a kereskedelem — tőkések nélküli kereskedelem, és célja a dolgozók szükségleteinek lehető legmesszebbmenő kielégítése. A szovjet kereskedelem tervszerűen folyik, kapcsolatot létesít a fejlődő szocialista termelés és a növekvő közfogyasztás, a város és a falu, a népgazdaság egyes ágai és az ország egyes vidékei között.

2. A Szovjetunióban két piac van: szervezett piac — az állami és a szövetkezeti kereskedelem formájában, és szervezetlen piac — a kolhozkereskedelem formájában. A szervezett piacot az állam közvetlenül tervezi. A szervezett piacnak meghatározó szerepe van az áruforgalomban. A szervezetlen piacot az állam nem tervezi közvetlenül, hanem gazdaságilag szabályozza.

3. Az állami és a szövetkezeti kereskedelem révén forgalomba kerülő áruk árát terv szerint állapítják meg. A kolhozpiaci árak a kereslet és a kínálat viszonyától függően alakulnak ki, s ezekre az árukra az állami árak szabályozólag hatnak. A szovjet állam rendszeresen leszállítja a kiskereskedelmi árakat, ami a munkások, alkalmazottak és parasztok vásárlóképességének állandó fokozódásával, a közfogyasztás növekedésével jár.

4. A szovjet kereskedelem az önálló elszámolás elvén alapul, és jóval gazdaságosabb, mint a tőkés kereskedelem, mert nem ismeri azokat az óriási improduktív ráfordításokat, amelyeket a kapitalizmusban a magántulajdon, a konkurrencia és a termelési anarchia okoz.

5. A külkereskedelem a szocializmusban állami monopólium, és a szocialista gazdaság erősítését, továbbfejlesztését szolgálja. A Szovjetunióban a külkereskedelmi monopólium védelmet nyújt a szocialista gazdaságnak a külföldi tőke behatolásával szemben, s ugyanakkor a Szovjetunió és a demokratikus tábor országai közötti gazdasági együttműködés eszköze.

XXXVI. FEJEZET

A SZOCIALISTA TÁRSADALOM NEMZETI JÖVEDELME

A társadalmi össztermék és a nemzeti jövedelem a szocializmusban. A társadalmi össztermék a szocializmusban azoknak az anyagi javaknak — termelőeszközöknek és fogyasztási cikkeknek az összességéből áll, amelyeket egy meghatározott idő, például egy év alatt termeltek a társadalomban.

A társadalmi össztermék az anyagi termelés különböző ágaiban: az iparban, a mezőgazdaságban, az építőiparban, a termelés szolgálatában álló közlekedésben foglalkoztatott dolgozók, továbbá azok a kereskedelmi dolgozók hozzák létre munkájukkal, akik a termelési folyamatnak a forgalom területén való folytatását jelentő műveleteket (az áruk raktározását, szállítását, csomagolását stb.) végzik. A fizikai dolgozók mellett az anyagi termelés különböző ágaiban foglalkoztatott szellemi dolgozók (tudósok, mérnökök stb.) is közvetlenül részt vesznek az anyagi javak létrehozásában.

Az improduktív munkaágak nem vesznek részt a társadalmi össztermék létrehozásában. Az improduktív munkaterületeken

(az államigazgatás, a kultúra, a lakosság szociális igényeinek kielégítése és orvosi ellátása terén) foglalkoztatott dolgozók nem termelnek anyagi javakat. De a szocialista társadalomnak, az anyagi termelésnek szüksége van az improduktív munkaágak dolgozóinak munkájára, s ez társadalmilag hasznos munka. A szocialista állam a társadalom számára létfontosságú gazdasági-szervező és kulturális-nevelő tevékenységet fejt ki. A szocializmusban mérhetetlenül megnő a tudománynak a technika fejlesztésében, a termelés állandó növelésében betöltött szerepe. Nagy jelentősége van a termelés szakkádereinek képzésére fordított munkának. A tudomány, a közoktatás, az irodalom, a művészet a dolgozók kulturális szükségleteit elégíti ki. A szociális szolgáltatások és az orvosi ellátás az eredményes munka feltételeit teremtik meg a szocialista társadalom dolgozói számára. Ilyenformán a szocialista társadalomban az anyagi termelés és az improduktív munkaterületek dolgozói között a tevékenység kölcsönös cseréje megy végbe.

A szocialista rend alapja, mint minden más rendé, a termelés, vagyis a szocialista társadalom létezéséhez és fejlődéséhez szükséges anyagi javak előállításának területe. Ezért a népgazdaság szempontjából igen nagy jelentősége van annak, ha növekszik az anyagi termelés területén foglalkoztatott dolgozók munkájának részaránya, s ezzel párhuzamosan csökken annak a munkának részaránya, amelyet bizonyos improduktív munkaágak dolgozói fejtenek ki. Így például az államigazgatási apparátus felduzzasztása, a fölöslegesen nagyszámú adminisztratív személyzet a kolhozokban, a forgalmi költségek magas színvonala — mindez az anyagi termelés területéről von el munkaerőt, mindenekelőtt szakkádereket. Ez a körülmény, a káderek elvonása a termelés területéről, akadályozza a nemzeti jövedelem növekedését, árt a népgazdaságnak.

Az anyagi termelés területén foglalkoztatott munkaerő részarányának rendszeres növekedése, az igazgatási apparátus meszszemenő egyszerűsítése, olcsóbbá tétele és a forgalmi költségek csökkentése elősegíti a társadalmi vagyon gyarapodását, a kommunista társadalom felépítéséhez szükséges termékbőség megteremtését.

Lenin azt írta, hogy a szovjet hatalomnak rendkívül fontos feladata „a szovjetapparátus rendszeres csökkentése és olcsóbbítása — leépítés útján, a tökéletesebb szervezés kidolgozása — a huzavona, bürokrácia felszámolása és az improduktív kiadások csökkentése útján"[1].

[1] *Lenin* Művei. 33. köt. Szikra 1953. 444. old.

A termelési folyamatban a társadalmi össztermék egy részét az elhasználódott termelőeszközök pótlására használják fel. A társadalmi össztermléknek ez a része az elhasználódott termelőeszközökről a termékre átment holt munkát testesíti meg. Ha a társadalmi össztermékből levonjuk azt a részt, amely az elhasználódott termelőeszközöket pótolja, a társadalmi össztermék fennmaradó része a nemzeti jövedelem.

A nemzeti jövedelem a szocializmusban a szocialista termelésben részt vevő dolgozók által létrehozott társadalmi össztermléknek az a része, amely egy bizonyos időszak folyamán az elhasználódott termelőeszközök pótlása után fennmarad, s az újonnan ráfordított munkát testesíti meg.

A nemzeti jövedelem *természetbeni* formájában az országban termelt, s a társadalom szükségleteinek kielégítésére szolgáló fogyasztási cikkekből és az előállított termelőeszközöknek abból a részéből áll, amelyet a városi és falusi szocialista termelés bővítésére fordítanak.

A nemzeti jövedelem egyszersmind *pénzformában* is megjelenik. Mivel a szocializmusban van árutermelés, a nemzeti jövedelmet egészében véve és minden elemét külön-külön, függetlenül attól, hogy milyen természetbeni formában jelentkeznek, az érték segítségével mérik, pénzben fejezik ki. Ennélfogva nemcsak az egyéni fogyasztásra szolgáló áruk tömegét, hanem a nemzeti jövedelem termelőeszközökből álló részét is pénzformában fejezik ki.

Az árváltozások miatt a nemzeti jövedelmet nemcsak folyó, hanem összehasonlító (változatlan, állandó) árak alapul vételével is kiszámítják, s ilyenkor egy meghatározott év áraiból indulnak ki. A nemzeti jövedelem összehasonlító árak alapján való megállapítása lehetővé teszi a nemzeti jövedelem összegében több év alatt végbement tényleges változások kimutatását.

A kapitalizmusban a nemzeti jövedelmet kizsákmányolt dolgozók munkája hozza létre, s a kapitalisták és földbirtokosok rendelkeznek vele, akik a nemzeti jövedelem oroszlánrészét munka nélküli jövedelem formájában elsajátítják, s a nemzeti jövedelemnek csak kisebb része jut a dolgozóknak. A szocializmusban a nemzeti jövedelmet kizsákmányolást nem ismerő dolgozók munkája hozza létre, és az teljes egészében a dolgozóké. A szocializmus kizárja a munka nélküli jövedelem lehetőségét.

A szocialista társadalom nemzeti jövedelme a közvetlen szükségletre szolgáló termékből és a társadalmi szükségletre szolgáló termékből áll. Az anyagi termelésben részt vevő dolgozók által előállított közvetlen szükségletre szolgáló terméket munkájuk szerint elosztják közöttük; ezt a szocialista termelés-

ben részt vevő dolgozók és családjuk személyes szükségleteinek kielégítésére használják fel. Az anyagi termelésben részt vevő dolgozók által előállított társadalmi szükségletre szolgáló termék a szocialista társadalom tiszta jövedelme, amelyet a termelés bővítésére, a kultúra fejlesztésére, egészségvédelemre, az államigazgatási kiadások fedezésére stb. fordítanak.

A nemzeti jövedelem állandó növekedése a szocializmusban. A szocialista társadalomban állandóan és gyorsan növekszik a nemzeti jövedelem. A nemzeti jövedelem állandó növekedése azzal magyarázható, hogy a szocializmus gazdasági alaptörvényének követelményeivel összhangban fejlődő szocialista termelés szakadatlanul növekszik. A nemzeti jövedelem a szocialista társadalomban sokkalta gyorsabban nő, mint a tőkés társadalomban.

A Szovjetunió nemzeti jövedelme összehasonlító árakban kifejezve 1940-ben 6,1-szeresen, 1950-ben 10-szeresen, 1953-ban pedig 13-szorosan múlta felül az 1913. évi színvonalat.

Az 1930-tól 1953-ig terjedő időszakban az Egyesült Államok nemzeti jövedelme összehasonlító árakban kifejezve 2,3-szeresére növekedett, míg a Szovjetunió nemzeti jövedelme ugyancsak összehasonlító árakban kifejezve több mint 8-szorosára nőtt, annak ellenére, hogy a fasiszta megszállók a háború alatt óriási kárt okoztak a népgazdaságnak.

A szocializmusban a nemzeti jövedelem két tényező révén nő: 1. a társadalmi munka termelékenységének emelkedése és 2. a termelésben foglalkoztatott dolgozók számának növekedése révén. A szocialista társadalomban a nemzeti jövedelem növekedésének zöme a munka termelékenységének emelkedéséből származik. A negyedik ötéves terv idején például a nemzeti jövedelem növekedésének 20%-a származott a termelésben foglalkoztatott dolgozók számának növekedéséből és 80%-a a munka termelékenységének emelkedéséből.

A szocialista termelésben foglalkoztatott dolgozók munkájának termelékenysége gyorsan emelkedik, mert a termelés minden ágában (a mezőgazdaságban is) meghonosodik a korszerű technika, javul a munka és a termelés szervezése, fokozódik a munkások, kolhozparasztok és értelmiségiek szakképzettsége, állandóan nő a dolgozók jóléte és egyre nagyobb arányokat ölt a szocialista munkaverseny.

A társadalmi munka termelékenységének emelkedése megköveteli az anyagkészletek és a munkaerő tervszerű és ésszerű hasznosítását, többek között a termelőeszközök gazdaságos felhasználását. A termelőeszközök gazdaságos felhasználása csökkenti a társadalmi összterméknek az elhasználódott termelőeszközök pótlására fordított részét. Ez lehetővé teszi a társadalmi

össztermék másik, a nemzeti jövedelmet képező részének a növekedését.

Fontos tényezője a nemzeti jövedelem növekedésének az anyagi termelés különböző ágaiban foglalkoztatott dolgozók számának emelkedése. A szocialista társadalomban, ahol a kapitalizmussal ellentétben nincsenek kizsákmányoló osztályok, nincs a kizsákmányolók szolgálatában álló népes szolgahad, nincs munkanélküliség, nem vonnak el mértéktelenül sok munkaerőt a forgalom területére stb. — a felnőtt munkaképes lakosságnak jóval nagyobb része dolgozik az anyagi termelésnek a társadalmi össztermeket létrehozó különböző ágaiban. Ugyanakkor a szocializmusban nő a tudomány, a közoktatás, az irodalom, a művészet, az egészségügy dolgozóinak száma. A szocialista társadalomban az anyagi és szellemi kultúra minden vívmánya a nép közkincse, a kapitalizmusban viszont a kizsákmányoló osztályok monopóliuma.

A Szovjetunióban már rég nincs munkanélküliség, míg az Egyesült Államokban 1950—1952 folyamán, egész évi munkanélküliségre átszámítva, a munkaképes lakosságnak átlag 13%-a munkanélküli volt.

A Szovjetunióban az improduktív munkaágakban dolgozó munkaképes lakosságnak majdnem a fele kulturális és egészségügyi területen dolgozik, ezzel szemben az Egyesült Államokban az improduktív munkaágakban dolgozóknak csak egyhetede van foglalkoztatva kulturális és egészségügyi területen.

A szocializmusban a nemzeti jövedelem növekedése a dolgozók jólétének növekedése szempontjából igen fontos fokmérő, mert a nemzeti jövedelemmel együtt növekszik a munkások, parasztok és értelmiségiek jövedelme. A kapitalizmusban a nemzeti jövedelem növekedése nem jelenti egyszersmind a dolgozók jólétének növekedését, mert a nemzeti jövedelemnek egyre növekvő részét sajátítják el a kapitalisták és a nagybirtokosok, s ugyanakkor a dolgozók részesedése a nemzeti jövedelemből egyre csökken.

A Szovjetunióban a nemzeti jövedelem, összehasonlító árak alapján számítva, 1945-től 1952-ig 2,5-szeresére nőtt, s ezzel egyidejűleg a munkások és alkalmazottak reálbére 2,2-szeresére *emelkedett*. Az Egyesült Államokban a nemzeti jövedelem, összehasonlító árakban számítva, 1945-től 1952-ig csak 10%-kal nőtt, s ezzel egyidejűleg a munkások és alkalmazottak reálbére *csökkent*, a monopóliumok profitja viszont megkétszereződött.

A nemzeti jövedelem elosztása. A szocialista termelés folyamán keletkezett nemzeti jövedelem elosztásra kerül, s végeredményben a közfogyasztást és a szocialista felhalmozást szolgálja. A szocializmusban a kapitalizmussal ellentétben „a nemzeti jöve-

delem elosztása nem a kizsákmányoló osztályok és nagyszámú élősdi kiszolgálóik gazdagodása érdekében, hanem a munkások és parasztok anyagi helyzetének rendszeres javítása, s a városi és falusi szocialista termelés bővítése érdekében történik"[1].

A szocialista társadalomban a nemzeti jövedelem elosztása a következőképpen megy végbe: a nemzeti jövedelem először különféle jövedelem-formákat ölt azokban a termelési ágakban, ahol keletkezik, vagyis az anyagi termelés területén — a népgazdaság állami szektorában és szövetkezeti-kolhoz szektorában.

A népgazdaság állami szektorában keletkezett nemzeti jövedelem két fő részből áll. Egyik része, amely az anyagi termelésben részt vevő dolgozók által létrehozott közvetlen szükségletre szolgáló terméket képviseli, az állami termelőüzemekben dolgozó munkások és alkalmazottak munkabérének formáját ölti. Másik része a társadalmi szükségletre szolgáló termék, vagyis a tiszta jövedelem. Az állami termelési szektor tiszta jövedelme két fő formában jelentkezik: 1. az állami vállalatok tiszta jövedelme (az úgynevezett vállalati nyereség) formájában és 2. az állam központosított tiszta jövedelme (az úgynevezett forgalmi adó, a nyereségbefizetés, a munkabér után társadalombiztosítási célokra eszközölt befizetés stb.) formájában.

A kolhozok közös gazdaságában keletkezett nemzeti jövedelem a kolhozok tulajdona, és szintén két fő részből áll: az egyik rész a közvetlen szükségletre szolgáló termék, a másik a társadalmi szükségletre szolgáló termék. A kolhozparasztok munkájával a kolhoz közös gazdaságában létrehozott közvetlen szükségletre szolgáló termék természetbeni jövedelem és pénzjövedelem formáját ölti, s ezt munkaegységek szerint elosztják a kolhozparasztok között. Ezenkívül a kolhozparasztoknak az egyéni háztáji gazdaságban végzett munkájukból is van természetbeni és pénzjövedelmük. A kolhozban létrehozott társadalmi szükségletre szolgáló termék a kolhoz tiszta jövedelme. Ennek egy részét a kolhoztermelés fejlesztésére, a kolhoz általános szükségleteinek és a kolhozparasztok anyagi és kulturális szükségleteinek kielégítésére fordítják. Másik része az árrendszer és a jövedelemadó révén az állam központosított tiszta jövedelmévé változik. Ily módon a kolhozok részt vállalnak a városi és falusi termelés bővítését, a kultúra fejlesztését, az ország védelmi képességének erősítését stb. szolgáló közkiadásokból.

Az állam központosított tiszta jövedelmének összegében tehát nemcsak a munkásosztály társadalmi szükségletre végzett

[1] *Sztálin.* A Központi Bizottság politikai beszámolója az ÖK(b)P XVI. kongresszusának. Lásd *Sztálin* Művei. 12. köt. Szikra 1950. 343—344. old.

munkájának egy része testesül meg, hanem a kolhozparasztság társadalmi szükségletre végzett munkájának egy része is.

A kisipari termelőszövetkezetek dolgozóinak munkájával létrehozott közvetlen szükségletre szolgáló termék munkájuk díjának formáját, a társadalmi szükségletre szolgáló termék pedig a kisipari termelőszövetkezetek tiszta jövedelmének formáját ölti. Ennek egy részét a termelés bővítésére és a szövetkezeti tagok szükségleteinek kielégítésére fordítják. Másik része a forgalmi adó és a jövedelemadó révén az állam központosított tiszta jövedelmévé változik.

Így jönnek létre a szocialista társadalomban a közvetlenül az anyagi termelés területén képződő jövedelem különböző formái. A nemzeti jövedelem egy része, amely a termelésben részt vevő dolgozók által létrehozott közvetlen szükségletre szolgáló terméket alkotja, munka szerinti elosztásra kerül, s a termelésben foglalkoztatott munkások és alkalmazottak munkabérének, a kolhozparasztok egyéni jövedelmének, s a háziipari és kisipari szövetkezetekhez tartozó dolgozók munkadíjának formáját ölti. A nemzeti jövedelem másik része, amely a termelésben részt vevő dolgozók által létrehozott társadalmi szükségletre szolgáló terméket, vagyis a társadalom tiszta jövedelmét alkotja, a következő formákat ölti: az állami vállalatok tiszta jövedelme, a kolhozok és termelőszövetkezetek tiszta jövedelme, az állam központosított tiszta jövedelme. Ugyanakkor — mint már mondottuk — a vállalatok tiszta jövedelmének bizonyos része a nemzeti jövedelem elosztása folyamán az állam központosított tiszta jövedelmévé változik.

A nemzeti jövedelem további elosztása során, főképpen az állami költségvetés révén, a nemzeti jövedelem egy része az improduktív munkaágak és az ezekben foglalkoztatott dolgozók jövedelmévé alakul át.

A szocialista társadalomban az állam nagy összegeket fordít a társadalom különféle szükségleteinek kielégítésére: közoktatásra, egészségvédelemre, az államapparátus fenntartására, az ország védelmi képességének erősítésére stb. A szocialista társadalom nem fejlődhet, ha nem halmoz fel évről évre, ha nem bővíti a társadalmi termelést. Enélkül nem elégíthetné ki a lakosság növekvő szükségleteit. Ebből következik annak közgazdasági szükségessége, hogy a nemzeti jövedelem jelentős része az állam kezében összpontosuljon az említett célokra felhasznált pénzalap formájában. Ez az alap majdnem teljes egészében az állam központosított tiszta jövedelméből képződik. Csupán egészen jelentéktelen része képződik abból, ami a lakosságtól folyik be (adók és kölcsönök). Az eszközöknek az állam kezében való összponto-

sításában és a társadalom szükségleteire való elosztásában a fő szerep az állami költségvetésnek jut.

A társadalom tiszta jövedelmének az a része, amelyet az állam szociális és kulturális szükségletekre és a közigazgatásra fordít, a tudományos, közoktatási, egészségügyi dolgozók, az államapparátusban dolgozók és katonák fizetésének formáját ölti. A városi és falusi lakosság kulturális és szociális szükségleteinek (közoktatás, egészségvédelem) jelentős részét ingyenesen, államköltségen elégítik ki. A kulturális és szociális szükségleteket szolgáló intézmények és vállalatok egy részének kiadásai úgy térülnek meg, hogy ezeknek az intézményeknek a lakosság megfizeti az általuk nyújtott szolgáltatásokat. Az állam a lakosságnak nyugdíjakat, segélyeket, ösztöndíjakat fizet ki, különféle kedvezményeket nyújt, és fizetéses szabadságban stb. részesíti a dolgozókat. Mindez növeli a munkások és alkalmazottak reálbérét és a parasztok reáljövedelmét.

Végeredményben a szocialista társadalom egész nemzeti jövedelme fogyasztási alapra és felhalmozási alapra oszlik.

A fogyasztási alap a nemzeti jövedelemnek az a része, amelyet a munkások, parasztok és értelmiségiek növekvő anyagi és kulturális szükségleteinek kielégítésére fordítanak. A fogyasztási alap elsősorban abból a termékből képződik, amelyet a termelésben foglalkoztatott dolgozók közvetlen szükségletre végzett munkája hoz létre. Ezenkívül a fogyasztási alap jelentős részét az állam, a kolhozok és a szövetkezetek képzik, a szociális és kulturális célokra fordított társadalmi szükségletre szolgáló termékből. A fogyasztási alap növekedése — alapja a dolgozók által elért jövedelem növekedésének.

A munkások, parasztok és értelmiségiek jövedelme a szocializmusban állandóan és gyorsan növekszik, mégpedig a következő okok folytán: 1. a termelés szakadatlan bővülése lehetővé teszi, hogy évről évre újabb dolgozókat vonjanak be a termelésbe a felnövekvő lakosság köréből, ami a dolgozók összjövedelmének növekedésével jár együtt; 2. évről évre emelkedik a munkások és alkalmazottak átlagbére és a kolhozparasztok átlagos jövedelme; 3. az állami költségvetés egyre nagyobb összegeket irányoz elő kulturális, közoktatási és egészségvédelmi célokra; 4. növekednek a dolgozók társadalombiztosítási, szociális ellátási juttatásai stb. Emellett a szocialista társadalomban a dolgozók reáljövedelme még gyorsabban növekszik, mint a névleges (pénzbeni) jövedelem, mert az állam rendszeresen leszállítja a fogyasztási cikkek árát.

Az anyagi és kulturális életszínvonal állandó emelkedésének forrása — a termelés gyors és szakadatlan növekedése. A

termelés ilyen mértékű növekedésének biztosításához a nemzeti jövedelem egy részét felhalmozási alappá kell változtatni.

A felhalmozási alap a szocialista társadalom nemzeti jövedelmének az a része, amelyet a városi és falusi szocialista termelés bővítésére és tökéletesítésére, a kulturális és szociális célokat szolgáló improduktív alapok, köztük a lakásalap növelésére és tartalékok képzésére fordítanak. Ilyenformán a felhalmozási alap biztosítja a szocialista termelésnek a legfejlettebb technika alapján történő fejlődéséhez és tökéletesedéséhez, s a nép jólétének további növekedéséhez szükséges anyagi feltételeket.

A Szovjetunió dolgozói, egyéni anyagi és kulturális szükségleteiknek a közvetlen szükségletre szolgáló termékből és a társadalmi szükségletre szolgáló termékből történő kielégítésére a nemzeti jövedelem körülbelül háromnegyed részét kapják meg. A nemzeti jövedelem fennmaradó részét a városi és falusi szocialista felhalmozásra fordítják.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A szocialista társadalom nemzeti jövedelme a társadalmi össztermléknek az a része, amelyben a termelésben foglalkoztatott munkások, parasztok és értelmiségiek újonnan ráfordított munkája ölt testet. A szocializmusban a kapitalizmussal ellentétben az egész nemzeti jövedelem a dolgozóké.

2. A szocializmusban a nemzeti jövedelem jóval gyorsabban növekszik, mint a kapitalizmusban, mert a szocializmus nem ismeri a kapitalizmusra jellemző termelési anarchiát, pazarlást, gazdasági válságokat, s biztosítja az anyagkészletek és a munkaerő tervszerű és ésszerű felhasználását. A nemzeti jövedelem növekedését biztosító tényezők: először, a társadalmi munka termelékenységének emelkedése, másodszor, az anyagi termelés különböző ágaiban foglalkoztatott dolgozók számának növekedése.

3. A nemzeti jövedelem elosztása a szocializmus gazdasági alaptörvényéből fakadó követelményeknek megfelelően történik, s a munkásosztály, a parasztság és az értelmiség jövedelmének gyors növekedésére vezet. A dolgozók által elért jövedelem növekedésének fontos tényezői azok az eszközök, amelyeket az állam, a kolhozok, a szövetkezetek, a társadalmi szervezetek a lakosság szociális és kulturális szükségleteire fordítanak. A szocializmusban a nemzeti jö-

vedelem növekedése a jólét növekedésének egyik fő mutatója.

4. A szocialista társadalom nemzeti jövedelme két részre oszlik: fogyasztási alapra, amelyet a nép állandóan növekvő anyagi és kulturális szükségleteinek kielégítésére fordítanak, és felhalmozási alapra, amely a szocialista termelésnek a legfejlettebb technika alapján történő gyors fejlődéséhez és tökéletesedéséhez szükséges anyagi feltételeket teremti meg.

XXXVII. FEJEZET

AZ ÁLLAMI KÖLTSÉGVETÉS, A HITEL ÉS A PÉNZFORGALOM A SZOCIALIZMUSBAN

A szocializmus pénzügyi rendszere. Mivel a szocializmusban van árutermelés és áruforgalom, a szocialista vállalatok termelését nemcsak természetbeni formában fejezik ki, hanem pénzformában (értékformában) is. A szocialista vállalatok, az állami vállalatok, a szövetkezetek és a kolhozok egyaránt, pénzt kapnak termékeikért, amit kiadásaik fedezésére (amortizációra, nyersanyag-, fűtőanyag- és segédanyag-beszerzésre, a munka díjazására stb.) és a termelés bővítésére használnak fel. A szocialista vállalatoknál tehát meghatározott pénzalapok képződnek és kerülnek felhasználásra. Ez a szocialista vállalatok gazdasági tevékenységének pénzügyi része.

A vállalatok pénzeszközeinek egy része befolyik az állami alapba, amelyet központilag osztanak el társadalmi szükségletek kielégítésére, a népgazdaság és a kultúra fejlesztésére.

A vállalatok ideiglenesen szabad pénzeszközeit központilag mozgósítják és használják fel a hitelszervek révén.

Mindez azt jelenti, hogy a szocializmusban szerteágazó pénzügyi rendszer áll fenn. *A szocializmus pénzügyi rendszere* — a pénzalapok tervszerű képzésének és elosztásának rendszere a szocialista népgazdaságban. Ez magában foglalja az állami költségvetést, a hitelt, az állami társadalombiztosítást, az állami vagyon- és személyi biztosítást, továbbá az állami vállalatok, a kolhozok és a kisipari szövetkezetek pénzgazdálkodását.

A pénzügyi rendszer anyagi alapja a szocialista termelés. A pénzügyi rendszer az ipari és mezőgazdasági termelés növekedésére, az áruforgalom fejlődésére támaszkodik.

A pénzügyi rendszer segítségével történik a társadalmi össz-

termék pénzformában való elosztása a szocialista termelés szektorai, az egyes termelési ágak és vállalatok, az egész társadalom és annak tagjai között. Emellett a pénzügyi rendszernek az a rendeltetése, hogy biztosítsa a szocialista gazdaság erőforrásainak lehető legésszerűbb felhasználását a termelés szakadatlan növelése, a nép anyagi és kulturális életszínvonalának állandó emelése és a szocialista állam erősítése érdekében. A szocialista állam a pénzügyi rendszer révén valósítja meg az egyes vállalatok és gazdasági ágak egész gazdasági tevékenységének rubel-ellenőrzését. A pénzügyi rendszer elősegíti a gazdaságosság, az önálló elszámolás és a pénzügyi fegyelem megszilárdulását a népgazdaságban.

A szocialista állam költségvetése. A szocializmus pénzügyi rendszerében a vezető helyet az állami költségvetés foglalja el. Az *állami költségvetés* a szocializmusban az egész társadalom növekvő szükségleteinek kielégítését szolgáló központosított pénzalap tervszerű képzésének és felhasználásának fő formája. Az állami költségvetésnek van bevételi része, amely az állam központosított alapjaiba befolyó pénzeszközökből áll, és van kiadási része, amely előírja, hogyan kell ezeket az eszközöket a társadalom szükségleteire felhasználni. A nemzeti jövedelem jelentékeny részének elosztása az állami költségvetés révén történik.

Az állami költségvetés a fő pénzügyi terv, s a népgazdasági tervet tükrözi vissza. A szocialista állam a népgazdaság pénzeszközeit a költségvetés révén mozgósítja és osztja el a tervfeladatoktól, s azok teljesítésétől függően az egyes vállalatok és termelési ágak között.

Az állami költségvetés az egész szocialista népgazdaság fejlődésére támaszkodik. Mindenekelőtt elválaszthatatlanul összefügg az állami vállalatok pénzgazdálkodásával, jövedelmeikkel és kiadásaikkal. Az állami vállalatoknál létrejött társadalmi tiszta jövedelem túlnyomó része az állami költségvetésbe folyik be. A népgazdaság valamennyi ágának beruházásait, az állami vállalatok álló- és forgóalapjainak növekedését jórészt a költségvetés eszközeiből biztosítják. Nagy jelentősége van az állami költségvetés és a kolhozok közötti összefüggésnek. A kolhozok tiszta jövedelmének egy része a költségvetésbe folyik be, és ezt a részt közszükségletekre fordítják. Az állam a költségvetés révén pénzügyi segítséget nyújt a kolhozszektornak a termelés fejlesztéséhez, iskolákat, kórházakat és a kolhozparasztokat szolgáló más szociális és kulturális intézményeket tart fenn.

A Szovjetunió állami költségvetésében a *bevételi rész* fő forrása a társadalom tiszta jövedelme, mégpedig az a része, ame-

lyik az állam központosított tiszta jövedelmét alkotja. 1953-ban a társadalom tiszta jövedelméből (a szocialista gazdaságból) származott a költségvetési bevételek 85%-a.

Az állam központosított tiszta jövedelme a következő formákban folyik be az állami költségvetésbe: az úgynevezett forgalmi adóként, az állami vállalatok nyereségbefizetéseként, a munkabér után befizetett társadalombiztosítási járulékként, kolhozok és más szövetkezetek jövedelemadójaként stb. A befizetések első és második formájából származik a Szovjetunióban az állami költségvetés bevételeinek túlnyomó része.

Az állami költségvetés egyik bevételi forrását alkotják azok az eszközök is, amelyek a lakosságtól folynak be a költségvetésbe adók és kölcsönök formájában. A lakosságra kivetett *adók* azt a formát jelentik, amelyben a társadalom tagjai egyéni jövedelmük egy részét a költségvetés céljaira átadják. A szocialista társadalomban a lakosságra kivetett adók a kapitalizmustól eltérően a dolgozók jövedelmének csak egészen kis részét jelentik, s ezeket az adókat is közszükségletekre fordítják. 1953-ban a lakosságtól befolyó adók a Szovjetunió költségvetési bevételeinek csupán 8,5%-át alkották. Azok a különféle juttatások és segélyek, amelyeket a lakosság a költségvetésből kap, többszörösen felülmúlják a befizetett adók összegét. Így például 1953-ban a Szovjetunió dolgozói háromszor annyit kaptak az állami költségvetésből, mint amennyit adók, illetékek és kölcsönjegyzés formájában befizettek.

A Szovjetunióban a dolgozók egy része teljesen fel van mentve az adófizetés alól, s az adókulcs a jövedelem nagyságától függ. A parasztok által fizetett mezőgazdasági adó 1954-ben a költségvetési bevételek nem egészen 1%-a volt; 1954-ben a falusi lakosságra kivetett adót 1952-höz képest több mint 60%-kal csökkentették.

Az államkölcsön a szocialista társadalomban azt a formát jelenti, amelyben az állam a lakosság eszközeit igénybe veszi az egész társadalom szükségleteire, s ezeket az eszközöket az állam meghatározott idő elteltével okvetlenül visszatéríti. A dolgozók a kölcsönjegyzéssel egyéni jövedelmük egy részét ideiglenes használatra önként átengedik az államnak. Ugyanakkor a kölcsön a dolgozók takarékoskodásának egyik formája, s a lakosságot nyeremények és kamatok formájában jövedelemhez juttatja. 1954-ben a szovjet állam költségvetési bevételeinek 3%-a származott ebből a forrásból.

A költségvetés *kiadási része* az állami finanszírozást, vagyis pénzeszközök visszatérülés nélküli kiadását jelenti, a következő fő célokra: 1. a népgazdaság fejlesztése, 2. szociális és kulturális intézkedések, 3. az állam védelmi képességének biztosí-

tása és 4. az államigazgatási szervek fenntartása. A szovjet állam költségvetési eszközeinek zömét a népgazdaság finanszírozására, továbbá szociális és kulturális intézkedésekre fordítják. A háború utáni években ezekre a célokra használták fel a szovjet állam költségvetési kiadásainak több mint kétharmadát.

A költségvetés révén történő finanszírozás a szovjet gazdaság fejlődésének egyik leghathatósabb tényezője. 1946-tól 1953-ig az állami költségvetés körülbelül 1248 milliárd rubelt fordított a népgazdaságra. A költségvetési eszközöket a nehézipar fejlesztésére, a közszükségleti cikkek termelésének bővítésére, a mezőgazdaság fellendítésére használják fel. A szocialista állam költségvetése minden évben óriási összegeket irányoz elő beruházásokra a gazdaság valamennyi ágában. A Szovjetunió állami költségvetése finanszírozza a nagyarányú új építkezéseket: új gyárak, bányák, villamoserőművek építését, új szovhozok létesítését, új gép- és traktorállomások, vasutak, közművek, lakóházak, iskolák, kórházak, szanatóriumok stb. építését. A költségvetési eszközök egy részét arra fordítják, hogy forgóeszközöket juttassanak a működő vállalatoknak azokon az eszközökön felül, amelyekkel erre a célra magából a vállalat tiszta jövedelméből rendelkeznek. A költségvetési eszközökből hozzák létre a népgazdaság terv szerinti vezetése és az ország védelme céljából szükséges állami anyagtartalékokat.

A költségvetési eszközök jelentős hányadát szociális és kulturális intézkedésekre fordítják, ami a nép anyagi és kulturális életszínvonalának állandó emelkedése szempontjából fontos forrást jelent. Az anyagi és kulturális életszínvonal emelése céljából a költségvetés terhére eszközöket folyósítanak a tudomány fejlesztésére, a közoktatásra, az egészségvédelemre, a sportra, nyugdíjakra, segélyekre stb.

A szovjet állam csupán a háború utáni öt év folyamán (1946-tól 1950-ig) 524,5 milliárd rubelt, az ötödik ötéves terv három éve alatt pedig 371 milliárd rubelt fordított a költségvetésből szociális és kulturális célokra.

A szocialista társadalomban a költségvetési eszközök egy részét az államapparátus fenntartására fordítják, amely sokoldalú tevékenységet fejt ki a gazdasági és kulturális építés terén. A termelés bővítését és a nép növekvő szükségleteinek kielégítését szolgáló gazdaságosság parancsolóan írja elő a közigazgatási apparátus messzemenő olcsóbbá tételét. Ebből kiindulva a szocialista állam következetesen érvényesíti a közigazgatási apparátus racionalizálásának és a fenntartására fordított kiadások csökkentésének irányvonalát.

A Szovjetunió államigazgatási szerveinek fenntartására 1932-ben a költségvetési eszközök 4,2%-át, 1940-ben 3,9%-át, 1953-ban 2,8%-át fordították. A költségvetési eszközök egy reszét az ország védelmének erősítésére használják fel. A következetes békepolitikát folytató Szovjetunióban a fegyveres erőkre fordított kiadások a költségvetésnek viszonylag kis hányadát alkotják. Az 1954. évi költségvetés a költségvetési kiadások 17,8%-át irányozza elő erre a celra, ugyanakkor, amikor az Egyesült Államokban a katonai kiadások az 1953—1954. költségvetési évben meghaladják az egész költségvetés 70%-át.

A költségvetés végrehajtása közvetlenül függ a termelés menetétől, az áruk realizálásától, a termelési és forgalmi költségek csökkenésétől és a felhalmozás növekedésétől, tehát attól, hogy mennyire használják ki a népgazdaságban a termelés rejtett tartalékait, és mennyire alkalmazzák az önálló elszámolást.

A pénzügyi szerveknek a költségvetés végrehajtása során meg kell valosítaniok a gazdasági tervek teljesítésének, a gazdasagosság és a pénzügyi fegyelem betartasának rubel-ellenőrzését. Ez az ellenőrzés a költségvetési befizetések összegének megállapításánál és a költségvetéssel szembeni kötelezettségek teljesítésének felülvizsgálata során egyaránt érvényesül. A pénzügyi szervek megvizsgálják a vállalatok és szervezetek gazdasági tevékenységét, feltárják a hiányosságokat, ellenőrzik, hogy mennyire van biztosítva az állami eszközök óvása és helyes felhasználása, milyen állapotban van a vállalatok könyvvitele és pénzügyi számvitele, harcolnak a fölösleges költekezés ellen. Gyakran aszerint utalnak ki eszközöket a gazdasági szervezeteknek, hogy milyen jól dolgoznak.

A Szovjetunió állami költségvetése magában foglalja: 1. *az összszövetségi költségvetést* és 2. *a szövetségi köztársaságok állami költségvetéseit,* amelyek a) a köztársasági költségvetésekből és b) a helyi költségvetésekből tevődnek össze. A vezető helyet az egész költségvetési rendszerben az összszövetségi költségvetés foglalja el, amely a költségvetési források zömét összpontosítja. A költségvetésnek ez a felépítése lehetővé teszi a demokratikus centralizmus elvének és a soknemzetiségű szocialista államban követendő helyes nemzetiségi politikának a megvalósítását. A Szovjetunió állami költségvetése egy évre készül, és a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje törvénybe iktatja. A szövetségi köztársaságok költségvetéseit az illető köztársaságok Legfelsőbb Szovjetjei hagyják jóvá.

Ilyenformán a szocializmusban az állami költségvetés lényege gyökeresen megváltozott. A tőkés államok költségvetései a dolgozó tömegek további kizsákmányolásának, a monopóliumok gazdagodásának eszközei, s ezeket a költségvetéseket a gazdaság militarizálására, fegyverkezési hajszára és a burzsoázia élősdi államgépezetének fenntartására használják ki. A szocialista állam költségvetése a szocializmus gazdasági alaptörvényével összhangban az egész társadalom növekvő anyagi és kul-

turális szükségleteinek kielégítésére irányul, s a békegazdaság fellendülésének és a termelőerők növekedésének hatalmas tényezőjét jelenti. „Azelőtt a kizsákmányolók sajtoltak ki jövedelmet a nép munkájából, most a jövedelem a dolgozók kezében marad, s részben a termelés bővítésére és a dolgozók újabb osztagainak a termelésbe való bevonására, részben pedig a munkások és parasztok jövedelmének közvetlen növelésére használják fel"[1].

A szocialista társadalomban az állami költségvetés a népgazdaság szakadatlan fellendülése alapján állandóan növekszik. Ugyanakkor a nemzeti jövedelem gyors és szakadatlan növekedése azt jelenti, hogy az állami költségvetésbe befolyó része is állandóan nő. Így például a Szovjetunió 1954. évi állami költségvetésének bevételei több mint háromszorosan felülmúlták az 1940-es költségvetés bevételeit. A Szovjetunió állami költségvetésének egyensúlya mindig biztosítva van. A tőkés országok költségvetései rendszerint hiánnyal zárulnak. A Szovjetunióban nemcsak hogy költségvetési hiány nincs, hanem a bevételek állandóan jelentősen felül is múlják a kiadásokat.

A pénzeszközök központosított elosztása részben az állami társadalombiztosítás és az állami vagyon- és személyi biztosítás rendszere révén valósul meg.

Az állami társadalombiztosítás a munkások, alkalmazottak és családtagjaik anyagi biztosításának formája ideiglenes vagy állandó munkaképtelenség esetére. Ide tartozik az ingyenes orvosi kezelés, üdülők, szanatóriumok, kórházak fenntartása stb. A Szovjetunióban a munkások és alkalmazottak társadalombiztosítását a szakszervezeti szervek intézik az állam, illetve a megfelelő szövetkezeti szervezetek költségére. A társadalombiztosítás eszközeinek forrása a társadalom tiszta jövedelme, illetve ennek a vállalatok, szervezetek és intézmények által befizetett járulék formájában jelentkező része, amelyet a munkások és alkalmazottak munkabérösszegének meghatározott százalékában számítanak ki (munkabér utáni járulékbefizetés). Az állami társadalombiztosítás eszközeit, ezek bevételi és kiadási részét egyaránt, az állami költségvetés foglalja magában, és a szakszervezetek használják fel. A társadalombiztosítási kiadások szüntelenül és gyors ütemben növekednek. Összegük 1953-ban majdnem 2,6-szeresen múlta felül az 1940. évi színvonalat.

Az állami vagyon- és személyi biztosítás az állampolgárokat, vállalatokat és szervezeteket ért elemi csapások és balesetek

[1] *Sztálin.* Beszámoló a XVII. pártkongresszusnak az ÖK(b)P Központi Bizottságának munkájáról. Lásd *Sztálin* Művei. 13. köt. Szikra 1951. 354. old.

által okozott kár megtérítésének és megelőzésének formája. A vagyon- és személyi biztosítás a Szovjetunióban állami monopólium, s biztosítási szervek bonyolítják le, amelyek alapjában a lakossággal, a kolhozokkal és a szövetkezetekkel kötnek biztosítást. A biztosítási alapok nagyrészt a lakosság, s a különböző vállalatok és szervezetek által befizetett biztosítási díjakból származnak.

A hitel a szocializmusban. A szocialista társadalom egyik közgazdasági szempontból szükséges eszköze a hitel. A hitel létezése itt azzal függ össze, hogy a népgazdaságban egyrészt ideiglenesen szabad pénzeszközök képződnek, másrészt pedig a szocialista vállalatoknak ideiglenesen az eredetileg tervezettnél több eszközre lehet szükségük.

Ennek mindenekelőtt az az oka, hogy a szocialista vállalatok eszközeinek körforgása során a termékek realizálásából származó összegek beérkezésének és a termelési kiadások fedezésének időpontja nem esik egybe. A vállalatok eszközeinek egy része állandóan pénz formájában van, ezt a pénzt azonban meghatározott időközönként kell kiadni. A termékek realizálásának arányában felhalmozódnak a nyersanyag- és fűtőanyag-beszerzésre szánt pénzeszközök, mert ezeknek az anyagoknak a készletét időszakonként kell megújítani. A munkabéralap a termékek realizálásával folyamatosan halmozódik fel, munkabért viszont rendszerint havonta két ízben fizetnek. Az amortizációs alap rendszeresen felhalmozódik pénzformában, viszont ezt a pénzt új gépek beszerzésére, berendezések vásárlására, építkezésre vagy a meglevő épületek általános tatarozására csak bizonyos idő eltelte után adják ki. A vállalat tiszta jövedelmét csak akkor fordítják új beruházásokra, amikor ehhez már elegendő pénz gyűlt össze. Ilyenformán az állami vállalatok ideiglenesen szabad pénzeszközökkel rendelkeznek. Ideiglenesen szabad pénzeszközök a kolhozokban is vannak. Ilyenek a pénzjövedelemből az oszthatatlan alapba befizetett összegek, amelyeket csak később költenek el, továbbá az a pénzjövedelem, amelyeket még nem osztottak el a kolhozparasztok között stb. A költségvetés végrehajtása folyamán ideiglenesen szabad pénzeszközök keletkeznek olyan formában, hogy a bevételek felülmúlják a kiadásokat, maradványok mutatkoznak a költségvetési szervek és a költségvetés bizonyos különleges rendeltetésű eszközeinek folyószámláin. A dolgozók jövedelmének növekedése szintén azzal jár, hogy egyre jelentősebb szabad pénzeszközökkel rendelkeznek.

Ugyanakkor a szocialista vállalatoknál és gazdasági szervezeteknél időnként előfordul, hogy ideiglenesen pénzeszközökre

van szükségük, például idényjellegű kiadásokra, nyersanyag begyűjtésére stb. Mindeme körülmények folytán közgazdasági szempontból szükség van a hitelre.

A *hitel* a szocializmusban az a forma, amelyben az állam az ideiglenesen szabad pénzeszközöket mozgósítja, s a visszafizetés feltételével tervszerűen népgazdasági szükségletek kielégítésére használja fel. A szocializmusban a kapitalizmussal ellentétben nincs kölcsöntőke; a hitelrendszerbe bekerülő eszközök túlnyomó része a vállalatok társadalmi tulajdona, fennmaradó része pedig a dolgozók egyéni tulajdona. Ezeket az eszközöket a szocialista vállalatok és a dolgozók szükségleteinek kielégítésére használják fel. A hitelt a szocializmusban terv alapján bonyolítják le. Nagyságát, forrásait és felhasználását a *hitelterv* állapítja meg.

A szocialista társadalomban az ideiglenesen szabad pénzeszközöket az állami hitelintézetek: a bankok és a takarékpénztárak mozgósítják. Az önálló elszámolás alapján működő vállalatok kötelesek pénzeszközeiket az Állami Bank által nyitott folyószámlán tartani. A kolhozok vagy az Állami Bankban, vagy a takarékpénztárakban folyószámlán helyezik el pénzeszközeiket. A szocialista vállalatok pénzfelhalmozásai (például az állami vállalatok új építkezésre történő befizetései, a kolhozok oszthatatlan alapjai stb.) szintén külön bankokban összpontosulnak. Az Állami Bankban őrzik a költségvetés szabad eszközeit, s az Állami Bankban vannak az állami intézmények, a szakszervezetek, a biztosító szervek stb. pénzeszközei. A hitel egyúttal az a forma, amelyben az állami takarékpénztárak betétgyűjtő tevékenysége révén a lakosság szabad pénzeszközeit mozgósítják.

A bankhitel rövid- vagy hosszúlejáratú: a *rövidlejáratú hitel* az állami vállalatok, a kolhozok és más szövetkezetek forgóeszközeinek kiegészítésére szolgál; a *hosszúlejáratú hitel* főképpen a beruházási szükségleteket elégíti ki. Az állam hosszúlejáratú hitel formájában segítséget nyújt kolhozoknak és szövetkezeteknek (gazdasági jellegű beszerzésekre), valamint egyes dolgozóknak (egyéni lakásépítkezésre, kolhozparasztoknak tehénvásárlásra stb.). A kolhozok és szövetkezetek hosszúlejáratú hiteleinek egyik forrása saját felhalmozásuk is. Az állami vállalatok az államtól beruházási célokra visszatérítési kötelezettség alá nem eső költségvetési finanszírozás formájában eszközöket kapnak, a beruházásokhoz szükséges eszközök egy részét pedig saját erőforrásaikból: az amortizációs alapból és a vállalat tiszta jövedelméből teremtik elő.

A vállalatok és gazdasági szervezetek a tervnek megfele-

lően közvetlen bankhitel formájában kölcsönöket kapnak. Minden vállalat kizárólag a banktól kaphat kölcsönt. A Szovjetunióban nincs kereskedelmi hitel, vagyis a vállalatok nem adhatnak egymásnak hitelbe árukat. A bank meghatározott gazdasági műveletekre, például idényszerű nyersanyag-begyűjtésre, ideiglenes félkész- vagy készgyártmány-készletek létesítésére kölcsönt nyújt a vállalatoknak. A hitelezésnek ez a formája biztosítja a bankhitel, a termelési folyamat és a forgalmi folyamat közötti közvetlen kapcsolatot.

A bank közvetlen rövidlejáratú hitelt a következő sarkalatos elvek alapján nyújt a vállalatoknak és gazdasági szervezeteknek: 1. a kapott kölcsönt meghatározott időn belül vissza kell fizetni, 2. a kölcsönnek célkölcsön jellegűnek kell lennie, 3. a bank által nyújtott kölcsön fedezetéül csak anyagi értékek szolgálhatnak. A visszafizetés és a határidő követelménye arra ösztönzi a gazdasági szervezeteket és vállalatokat, hogy meggyorsítsák az eszközök forgási sebességét, s a bank részéről elősegíti a rubel-ellenőrzést. Az a követelmény, amely szerint a hitel fedezetéül csak meghatározott anyagi értékek szolgálhatnak, lehetővé teszi, hogy a bank ellenőrizze a hitel helyes, a célnak megfelelő felhasználását, s a hitelt egybekapcsolja az anyagkészletek mozgásával.

A bankok a letétek után meghatározott kamatot fizetnek, a kölcsön után pedig a letéti kamatnál valamivel magasabb kamatot számítanak fel. A *kamat* a szocialista társadalomban a vállalat tiszta jövedelmének az a része, amelyet a kölcsönvett pénzeszközök ideiglenes használatáért fizet. A kapitalizmussal ellentétben, ahol a kamatláb spontán módon, a konkurrencia nyomán alakul ki, a szocialista gazdaságban a kamat nagyságát az állam állapítja meg terv szerint. Az állam a kamat megállapításánál abból indul ki, hogy biztosítani kell az egyes vállalatok és szervezetek anyagi érdekeltségét szabad pénzeszközeiknek bankokban való elhelyezésében, s ugyanígy saját és kölcsönvett eszközeiknek legcélszerűbb és leggazdaságosabb felhasználásában.

Az állami vállalatoknak nyújtott hitel nagy jelentőségű a termelés megszervezése szempontjából. A vállalatok forgóeszközeinek jelentős részét hitel révén képezik. A hitel előmozdítja a szocialista termelés növekedését, az eszközök forgási sebességének meggyorsulását.

A szocialista társadalomban messzemenően alkalmazzák a *készpénzkímélő elszámolást.* A bankok az egyes vállalatok és szervezetek közötti pénzelszámolásokat úgy bonyolítják le, hogy a számlatulajdonos megbízása alapján a feltüntetett összeget az

egyik vállalat vagy szervezet számlájáról átvezetik a másiknak a számlájára. Az elszámolási és hitelfunkciók terv szerinti központosítása lehetővé teszi a Szovjetunióban, hogy óriási, a kapitalizmus számára elérhetetlen méretekben alkalmazzák a belső kliring-elszámolást, vagyis a gazdasági szervezetek kölcsönös követeléseinek beszámítását. A Szovjetunióban a készpénzelszámolást a vállalatok között csak a kisebb kifizetéseknél alkalmazzák. A készpénzkímélő elszámolás fejlődése helyettesíti a készpénzt a gazdasági forgalomban, s ilyenformán csökkenti a népgazdaság forgalmának lebonyolításához szükséges készpénz mennyiségét. A készpénzkímélő elszámolás meggyorsítja a pénzeszközök és a társadalmi össztermék forgalmát, s hozzájárul a pénz értékállóságának növekedéséhez.

A hitel a szocializmusban hathatós eszköz, amelynek segítségével az állam megvalósítja a vállalatok és gazdasági szervezetek tevékenységének rubel-ellenőrzését. A hitelezés egybekapcsolódik a vállalat pénzügyi helyzetének előzetes és utólagos ellenőrzésével. Ugyanakkor a hitelszervek ellenőrzik a bevételi és felhalmozási tervek teljesítését, a saját és a kölcsönvett forgóeszközök rendeltetésük szerinti felhasználását stb. Kölcsönnyújtás esetén a hitelszervek megvizsgálják, hogyan használja fel a vállalat saját eszközeit, hogyan tartja be a fizetési fegyelmet, mennyire szilárd a vállalat pénzügyi alapja ahhoz, hogy hitelt vehessen igénybe. A hitelszervek lépéseket tesznek a vállalatok fizetési fegyelmének és önálló elszámolásának megszilárdítása, a gazdaságosság fokozása érdekében.

A bankok a szocialista társadalomban. A Szovjetunió népgazdaságában a hitelt bankok és takarékpénztárak bonyolítják le. A bankrendszer a szocialista állam kezében összpontosul. A szocialista társadalomban a *bankok* állami intézmények, amelyek tervszerűen mozgósítják az ideiglenesen szabad pénzeszközöket, s gondoskodnak arról, hogy ezeket az eszközöket a szocialista gazdaság fejlesztésére használják fel. Ilyenformán a bankok a szocializmusban megtartották ugyan a régi formát, de működésük tartalma megváltozott, a tőkés bankokétól eltérő új funkciókra tettek szert.

A Szovjetunió bankrendszere a Szovjetunió Állami Bankjából és különleges állami beruházási bankokból áll. A bankrendszerben a vezető szerep az Állami Banké.

A Szovjetunió *Állami Bankja* jegybank, rövidlejáratú hiteleket folyósító bank és az ország elszámolási központja. Funkciói a következők:

Először, *szabályozza a pénzforgalmat,* az országban levő készpénz mozgását, a Szovjetunió kormánya által megállapított

terv alapján és módon pénzt von ki a forgalomból és *pénzt bocsát ki.*

Másodszor, intézi a népgazdaság *pénztárának* teendőit, vagyis pénztáraiban összpontosítja a szocialista vállalatok, állami és társadalmi szervezetek készpénzét, és a folyó kifizetésekre készpénzt utal ki számukra.

Harmadszor, *rövidlejáratú hitelt* nyújt a népgazdaság valamennyi ágában az önálló elszámolás alapján működő vállalatoknak és gazdasági szervezeteknek (az építőszervezetek kivételével).

Negyedszer, *elszámolási központ,* vagyis megszervezi és lebonyolítja az ország vállalatai, intézményei és szervezetei közötti pénzelszámolásokat.

Ötödször, intézi *a költségvetés végrehajtásának pénztári teendőit:* bevételezi az állami költségvetésbe történő befizetéseket, szigorúan meghatározott rendeltetéssel és a megfelelő költségvetési előirányzat keretében kiutalja a költségvetési eszközöket, nyilvántartja a költségvetés bevételeit és kiadásait.

Hatodszor, őrzi az ország *valutaalapjait,* és lebonyolítja a Szovjetuniónak más országokkal folytatott kereskedelmi és egyéb gazdasági műveleteiből eredő nemzetközi elszámolásokat; ezeknek az elszámolásoknak egy része a Szovjetunió külkereskedelmi bankja (a Vnyestorgbank) révén történik.

A Szovjetunió Állami Bankja a világ legnagyobb bankja. Fiókjai vannak a köztársasági, határterületi és területi központokban, s úgyszólván az ország minden kerületi központjában. Az Állami Bank az elszámolási számlák útján történő elszámolások megszervezése és a hitelműveletek révén tölti be az állam azon igen fontos szervének szerepét, amelynek feladata az egyes vállalatok és szervezetek pénzügyi-gazdasági tevékenységének rubel-ellenőrzése.

A *beruházási bankok* a szocialista gazdaság egyes ágait látják el. Fő funkciójuk az, hogy finanszírozzák és hosszúlejáratú hitellel lássák el az illető gazdasági ág beruházásait. Minden pénzeszköz, amelyet a terv beruházásokra irányoz elő, a megfelelő bankokban összpontosul. Ezek a bankok intézik az építkezéssel kapcsolatos elszámolásokat, kiutalják az építkezéshez szükséges eszközöket, és ellenőrzik azok terv szerinti felhasználását.

A Szovjetunióban a következő beruházási bankok működnek: az állami ipari, közlekedési és hírközlési vállalatok és építőszervezetek beruházásainak finanszírozását intéző bank *(Prombank);* az állami mezőgazdasági és erdőgazdasági vállalatok és szervezetek beruházásainak finanszírozását, a kolhozok és a falusi lakosság hosszúlejáratú hitelellá-

tását intéző bank *(Szelhozbank)*; a kereskedelem és a szövetkezetek beruházásainak finanszírozását intéző bank *(Torgbank)*, valamint a közművek és a lakásépítkezés finanszírozásának Központi Bankja *(Cekombank)*.

A bankok rubel-ellenőrzést gyakorolnak a termelés és a forgalom fölött, s ezzel elősegítik a gazdaságosság fokozódását és az önálló elszámolás megszilárdulását. Ez az ellenőrzés úgy valósul meg, hogy először, olyan műveleteket finanszíroznak és látnak el hitellel, amelyeket a terv előír, s ezt a terv teljesítésének előrehaladásától teszik függővé; másodszor, a tervfeladatok teljesítése határidejének lejártával megkövetelik a kölcsön visszafizetését; harmadszor, az eszközök felhasználási rendjének megszegése és a visszafizetési határidő elmulasztása esetén megfelelő szankciókat alkalmaznak (például magasabb kamat és a további hitel megvonása).

A vállalatok gazdasági tevékenységének megjavítása és a gazdaságosság szigorú érvényesítése megköveteli a bankoktól, hogy tovább fokozzák a termelés rubel-ellenőrzését, és erélyesen lépjenek közbe azoknál a vállalatoknál, amelyek rosszul gazdálkodnak.

A bankok önálló elszámolás alapján működnek. A bank tiszta jövedelme az az összeg, amellyel a befolyt kamatok a kifizetett kamatokat és a bankapparátus fenntartására fordított kiadásokat meghaladják.

A bankok forgalma a szocialista gazdaság fejlődése és a hitelviszonyok fejlődése alapján állandóan növekszik. 1953 végén az Állami Bank által a népgazdaságnak folyósított hitel összege 208 milliárd rubel, 3,7-szer annyi volt, mint 1940 megfelelő időszakában.

Az *állami takarékpénztárak* betéteket fogadnak el az egyes állampolgároktól, a kolhozoktól és a társadalmi szervezetektől, s a betétek után meghatározott kamatot fizetnek. A lakosság takarékbetéteinek állandó növekedése arra mutat, hogy a dolgozók anyagi jóléte szakadatlanul fokozódik. 1953 végén a lakosságnak 38,6 milliárd rubel összegű takarékbetétje volt, 5,3-szer annyi, mint 1940-ben. A takarékpénztárak bonyolítják le az államkölcsönökkel kapcsolatos műveleteket is: a nyeremények és a kamatok kifizetését, s ezenkívül pénzelszámolások lebonyolításával stb. különféle szolgálatokat teljesítenek a lakosságnak.

A pénzforgalom a szocializmusban. A szovjet pénz aranyjel. Mint már említettük, a szovjet pénz értékállóságát mindenekelőtt az biztosítja, hogy az állam kezében óriási árutömeg van, amely rögzített áron kerül forgalomba. Ezenfelül a szovjet valutának aranyfedezete is van.

A szovjet pénz 10, 25, 50 és 100 rubeles címletű bankjegy formá-

jában van forgalomban. A bankjegyek fedezetéül arany, egyéb nemesfémek és a Szovjetunió Állami Bankjának más aktívái szolgálnak. A bankjegyeken kívül 1, 3 és 5 rubel címletű kincstári jegyek és fémből készült kiscímletű váltóérmék vannak forgalomban.

A szocialista gazdaságban a pénzforgalom annak a gazdasági törvénynek megfelelően bonyolódik le, amely szerint az áruforgalomhoz szükséges pénz mennyiségét a forgalomban levő áruk árösszege és a pénz forgási sebessége határozza meg. Az áruforgalomban alkalmazott készpénzkímélő elszámolások csökkentik a pénzszükségletet. A társadalom számára valamely meghatározott időszakban a forgalomhoz szükséges pénz mennyisége függ továbbá a társadalomban abban az időszakban esedékes folyó készpénzfizetések összegétől. A szocialista társadalomban az ilyen fizetések közé tartoznak a munkabérkifizetés, a munkaegységek után járó pénzjövedelem kifizetése, a nyereménykifizetések és egyebek. A lakosság folyó fizetései közé tartoznak: a lakbérfizetés, az adófizetés, a betétek és mások.

Eszerint a szocialista gazdaságban a forgalomhoz szükséges pénz mennyiségét a készpénzért realizált áruk árösszege, a pénzegységek forgási sebessége és a folyó készpénzfizetések összege határozza meg.

A szocialista állam a pénzforgalom gazdasági törvényére támaszkodva tervszerűen irányítja az ország pénzforgalmát. A Szovjetunió pénzforgalmának tervezését, amely szervesen hozzátartozik a népgazdaság egészének tervezéséhez, a kormány végzi, a pénzforgalom operatív szabályozását pedig az Állami Bank intézi. A Szovjetunióban a bankjegy-kibocsátás szigorúan központosítva van, a pénzt a Szovjetunió Állami Bankja bocsátja ki, s az újabb kibocsátást, vagyis a forgalomban levő pénz mennyiségének növelését az Állami Bank a kormány rendeletére hajtja végre. Az Állami Bank által kiutalt készpénz zöme a tervnek megfelelően bérkifizetésre, a munkaegységek után járó készpénz kifizetésére, továbbá a kolhozparasztoktól begyűjtött és felvásárolt mezőgazdasági termékek megfizetésére szolgál. Másrészt a fő eszköz, amelynek révén a készpénz visszatér a bankba — a kereskedelmi szervezetek bevétele, amiből az Állami Bank pénztári bevételeinek több mint négyötöde származik, továbbá a közműveknek, a közlekedésnek és a hírközlésnek a bankba naponta befizetett bevétele.

Az Állami Bank ezenkívül kamat- és nyereménykifizetésre, a törlesztett államkölcsön-kötvények kifizetésére, nyugdíj- és segélyfizetésre, biztosítási térítésekre, kisebb számlák kifizetésére stb. is utal ki készpénzt. Az Állami Bankhoz rendszeresen befolynak az adó- és egyéb költségvetési bevételek, a takarékbetétek, biztosítási díjak stb. Ily módon az Állami Bank pénztárain keresztül szünet nélkül áramlik a pénztömeg.

Az a mennyiségi arány, amely egyfelől a lakosság pénzjövedelme, másfelől az áruforgalom és a lakosságnak nyújtott megfizetett szolgáltatások között áll fenn, a pénzforgalmat befolyásoló egyik fő tényező. Ennek az aránynak felfedése, s a népgazdasági tervben egyfelől a lakosság pénzjövedelmének növekedése, másfelől az elhelyezésre kerülő árutömeg és a megfizetett szolgáltatások közötti megfelelő arány biztosítása céljából — elkészítik a lakosság pénzbevételeinek és pénzkiadásainak mérlegét. Ebben a mérlegben a lakosságnak a tervidőszak alatt várható minden bevételét és kiadását figyelembe veszik. A pénzforgalom alakulásának meghatározott arányai, amelyeket a népgazdasági terv egyes elemei (a béralap, az áruforgalom, az állami költségvetés és egyebek) szerint állapítanak meg, lehetővé teszik a pénzforgalom terén a szükséges tervfeladatok kitűzését.

Fontos eszköze a pénzforgalom tervezésének az Állami Bank pénztári terve, amelyet a kormány hagy jóvá. A *pénztári terv* az Állami Bank rendszeréhez tartozó minden egyes intézmény pénztári forgalmának terve. Szerepel benne minden készpénztétel, amely a tervidőszak alatt az Állami Bankba előreláthatólag befolyik, és a bank minden pénztári kiadása. A pénztári tervet a lakosság pénzbevételeinek és pénzkiadásainak mérlegét figyelembe véve állítják össze. Tehát a pénztári terv figyelembe veszi a kiskereskedelmi áruforgalom és a mezőgazdasági termékbegyűjtés méreteit, a munkások és alkalmazottak bérének összegét, s a bank bevételeinek és kiadásainak méreteit meghatározó többi tényezőt. A pénztári terv a pénz kibocsátását és a forgalomból való kivonását attól az aránytól függően irányozza elő, amelyben a készpénz az Állami Bank pénztáraiba országszerte befolyik, illetve onnan kiadásra kerül.

Az Állami Bank az ország pénzforgalmát a hitelterv révén is szabályozza.

A pénzforgalom terv szerinti megszervezése lehetővé teszi, hogy növeljék vagy csökkentsék a készpénz mennyiségét, s hogy az ország minden egyes kerületében és az egész országban mindenkor annyi készpénz legyen, amennyi a forgalom lebonyolításához szükséges. Ezen az úton biztosítják a pénzforgalom egyre fokozottabb kiegyensúlyozottságát.

A Szovjetunió pénzrendszerének megszilárdulása szempontjából óriási jelentősége volt az 1947 végén végrehajtott pénzreformnak.

A *pénzreform* abban állt, hogy a háború idején bizonyos mértékig elértéktelenedett régi pénzt meghatározott feltételek mellett új, 1947-es mintájú teljesértékű pénzre váltották be. A

tőkés országokban végrehajtott pénzreformokkal ellentétben, amelyeket a dolgozók helyzetének rosszabbodása árán valósítanak meg, a szovjet pénzreformot a dolgozók érdekében hajtották végre. A munkások és alkalmazottak munkabére a pénzreform után is változatlan maradt, de most már új, teljesértékű pénzben fizették ki. A pénzreformmal együtt árleszállítás is volt. Az 1947-ben végrehajtott pénzreform a pénzforgalom terén felszámolta a háború következményeit, visszaállította a teljesértékű szovjet rubelt, fokozta a pénz népgazdasági jelentőségét, megkönnyítette az áttérést az egységes árakon történő, jegyrendszer nélküli kereskedelemre, emelte a munkások és alkalmazottak reálbérét, s a falusi lakosság reáljövedelmét.

A pénzforgalom rendezése, a közszükségleti cikkek termelésének fokozódása, a kiskereskedelmi áruforgalom növekedése és az árleszállítás következtében a rubel vásárlóereje megnőtt, árfolyama emelkedett. A szovjet kormány 1950 március 1-én hivatalosan felemelte a rubel árfolyamát, s ettől kezdve a rubel árfolyamát nem a dollár alapján számították, amelynek alapján 1937-ben megállapították, hanem közvetlenül aranyalapon, a rubel aranytartalmának megfelelően.

A szocializmusban *állami valutamonopólium* van, vagyis a más államokkal történő minden elszámolás, a külföldi valuta vásárlása, eladása és őrzése a szocialista állam kezében összpontosul. Az állami valutamonopólium és a külkereskedelmi monopólium a szovjet valutát függetleníti a tőkés piac konjunktúraváltozásaitól. Ez a függetlenség a Szovjetunió aranytartalékainak növekedése és aktív kereskedelmi és fizetési mérlege következtében egyre szilárdabb alapokon nyugszik.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A szocializmus pénzügyi rendszere az állami költségvetést, a hitelt, az állami társadalombiztosítást, az állami vagyon- és személyi biztosítást, valamint az állami vállalatok, kolhozok és kisipari szövetkezetek pénzgazdálkodását foglalja magában.

2. Az állami költségvetés a közszükségletek kielégítésére szolgáló központosított pénzalap tervszerű képzésének és felhasználásának fő formája. A költségvetés fő bevételi forrása a társadalom tiszta jövedelme, amelyet főként a gazdasági és kulturális építés finanszírozására használnak fel.

3. A hitel a szocialista társadalomban az a forma,

amelyben az állam az ideiglenesen szabad pénzeszközöket a visszafizetés feltételével mozgósítja és a népgazdaságban tervszerűen felhasználja. A kamat a kölcsönvett pénzeszközök ideiglenes használatáért járó díj, amelyet az állam állapít meg. A kamat forrása az egyes vállalatok tiszta jövedelme. A hitelt a bankok és a takarékpénztárak bonyolítják le. A Szovjetunióban a bankok két formája létezik: van Állami Bank, amely jegybank, a rövidlejáratú hitelezés bankja és az ország elszámolási központja, és vannak különleges állami beruházási bankok. A bankok ellátják a termelés és a forgalom rubel-ellenőrzésének feladatát, és elősegítik az önálló elszámolás megszilárdulását.

4. A szocialista állam a pénzforgalom gazdasági törvényére támaszkodva, terv szerint irányítja az ország pénzforgalmát. A szocialista gazdaság pénzforgalmának terv szerinti megszervezése útján eléri a készpénztömeg és az áruforgalom pénzszükséglete közötti összhangot, s biztosítja a rubel vásárlóerejének növekedését.

XXXVIII. FEJEZET

A SZOCIALISTA ÚJRATERMELÉS

A szocialista újratermelés lényege. A szocialista társadalom fennállásának és fejlődésének feltétele — minden más társadalomhoz hasonlóan — az anyagi javak termelésének állandó megújítása, vagyis az újratermelés.

A marxi-lenini újratermelési elmélet alaptételei — az egyszerű és a bővített újratermelésről, a társadalmi összterméről és a nemzeti jövedelemről, a társadalmi termelésnek termelőeszközök termelésére és fogyasztási cikkek termelésére oszlásáról, a társadalmi összterméknek különböző részei közötti meghatározott arányosság szükségességéről szóló tételek — a szocializmusban és a kommunizmusban is teljes mértékben érvényesek. A szocialista társadalom nem mellőzheti ezeknek a tételeknek alkalmazását a népgazdaság tervezésénél.

Ugyanakkor azonban a szocializmusban az újratermelés döntő módon különbözik a tőkés újratermeléstől.

A szocialista újratermelés célja a szocializmus gazdasági alaptörvényéből fakadó követelményeknek megfelelően az, hogy biztosítsa az egész társadalom állandóan növekvő anyagi és kul-

turális szükségleteinek maximális kielégítését, míg a tőkés újratermelés feladata a kapitalisták maximális profitjának biztosítása.

A tőkés újratermelés spontán módon valósul meg, s periodikusan megszakítják a gazdasági válságok, ezzel szemben a szocialista termelési módra *a válságmentes fejlődés, a szakadatlan bővített újratermelés* jellemző. A szocialista állam a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvényéből kiindulva, s a szocializmus gazdasági alaptörvényének követelményeit minden tekintetben figyelembe véve, terv szerint állapítja meg a népgazdaság fejlődési ütemét, az egyes gazdasági ágak közötti arányokat és kapcsolatokat, a felhalmozás és a fogyasztás méreteit.

Az újratermelési folyamat egészében véve mindenekelőtt a *társadalmi össztermék* újratermelésének folyamata. A társadalmi össztermék újratermelésében a termelőeszközök, mindenekelőtt pedig a *szerszámok és gépek* újratermeléséé a vezető szerep. A szerszámok és gépek mennyiségének szakadatlan növekedése és szakadatlan tökéletesedésük a technikai haladás elengedhetetlen feltétele. A szocialista újratermelés a legfejlettebb technika alapján valósul meg. A szerszámok és gépek mellett a termelőeszközök más elemei is újratermelődnek: a régi gyárépületeket kibővítik és újakat építenek, új közlekedési eszközöket hoznak létre, fokozzák a nyersanyagtermelést stb.

A termelőeszközök bővített újratermelése lehetővé teszi a fogyasztási cikkek — a ruhaneműek, a lábbeli, az élelmiszerek stb. termelésének bővítését.

A szocialista társadalmat a társadalmi össztermék újratermelésének *gyors üteme* jellemzi. Ez mindenekelőtt azzal magyarázható, hogy a szocializmusban nincsenek kizsákmányoló osztályok és ezek szolgálatában álló élősdi naplopók, nincs válság és munkanélküliség, tervszerűen és célszerűen használják fel a társadalom munkaerőforrásait, rendszeresen és gyors ütemben emelkedik a társadalmi munka termelékenysége. A társadalmi össztermék növekedésének gyors üteme továbbá a szocialista munkaversennyel és a gazdálkodás szocialista módszereivel: a gazdaságosság következetes érvényesítésével, a népgazdasági alapok tervszerű felhasználásával, az önálló elszámolás megvalósulásával és a termelés önköltségének állandó csökkenésével magyarázható.

A szocialista újratermelés gyors üteméről a következő adatok tanúskodnak. A Szovjetunió nagyiparának teljes termelése 1953-ig 1913-hoz viszonyítva (összehasonlító árakban számítva) 30-szorosára, a termelőeszközök termelése több mint 50-szeresére, a villamosenergia-termelés pedig majdnem 70-szeresére növekedett. Még gyorsabb ütemben fejlődött

a vegyiipar és a gépgyártás. A Szovjetunióban a társadalmi össztermék csupán 1928-tól 1953-ig (összehasonlító árakban számítva) 10-szeresére növekedett.

A Szovjetunió termelésének növekedési üteme sokszorosan felülmúlja az Egyesült Államokét, noha az Egyesült Államok gazdaságát a második világháború alatt nem érték károk. Az ipari termelés átlagos évi növekedése a Szovjetunióban (a háborús évektől eltekintve) 1929-től 1953-ig körülbelül 19%, az Egyesült Államokban 3,5% volt.

A szocialista újratermelés folyamán megvalósul *a munkaerő újratermelése.* A vállalatok tervszerű munkaerőellátása a bővített szocialista újratermelés egyik döntő fontosságú feltétele. A népgazdaság fejlődésével állandóan nő a munkásosztály létszáma. Az egyes vállalatok és gazdasági szervek a társadalmi termelés minden ágában szervezetten toborozzák a munkaerőt. Az ipar, az építőipar, a közlekedés és a mezőgazdaság szakképzett káderekkel való ellátása — az állami munkaerőtartalékok képzésének rendszere, az iskolák, tanfolyamok, technikumok és főiskolák külön hálózata révén — a népgazdaság szükségleteinek megfelelően történik. A munkaerőt tervszerüen osztják el a népgazdaság egyes ágai és az egyes vállalatok között. A munkaerő újratermelésének jellemző vonása a termelésben részt vevő valamennyi dolgozó szakmai és műveltségi színvonalának állandó emelése.

A bővített újratermelés a szocializmusban egyszersmind — *a szocialista termelési viszonyok bővített újratermelése.*

A szocialista termelési viszonyok bővített újratermelése azt jelenti, hogy *a)* újratermelődik a szocialista tulajdon, annak két formájában, az állami és a szövetkezeti-kolhoztulajdon formájában; *b)* újratermelődnek a dolgozók között az anyagi javak termelése folyamán megvalósuló elvtársi együttműködés és szocialista kölcsönös segítség viszonyai; *c)* újratermelődnek a dolgozók között a fogyasztási cikkek munka szerinti elosztásával, minden egyes dolgozó munkájának mennyisége és minősége szerinti elosztásával kapcsolatban kialakult kölcsönös viszonyok.

A szocialista termelési viszonyok mentesek a tőkés termelési viszonyokra jellemző belső ellentmondásoktól. A tőkés termelési viszonyok újratermelése a munka tőkés kizsákmányolásának fokozódását, a kizsákmányolók és kizsákmányoltak közötti osztályellentétek növekedését és elmélyülését jelenti, ami elkerülhetetlenül a kapitalizmus forradalmi megdöntésére vezet. A szocialista termelési viszonyok újratermelése azt jelenti, hogy bensőségesebbé válik a szövetség a két baráti osztály — a munkásosztály és a parasztság, s a velük elválaszthatatlanul összeforrott értelmiség között, erősödik a társadalom morális-politikai egysége, fokozatosan elmosódnak az osztályhatárok és az

emberek közötti társadalmi különbségek. A bővített szocialista újratermelés során valóra válik a szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet.

A szocialista társadalom nemzeti vagyona. A társadalmi össztermék összetétele. Mindazok az anyagi javak, amelyekkel a szocialista társadalom rendelkezik, a szocialista társadalom *nemzeti vagyonát* alkotják.

A szocialista társadalom nemzeti vagyonának első elemét a népgazdaság *termelési alapjai,* vagyis a termelőeszközök alkotják, amelyek a) a népgazdaság termelési állóalapjaira és b) termelési forgóalapjaira oszlanak. A szocialista társadalom nemzeti vagyonához tartoznak az újratermelési folyamatba bevont természeti erőforrások (a megművelt és művelésre alkalmas földek, az ásványlelőhelyek, erdők, vizek stb.) is.

A népgazdaság termelési *állóalapjait* az anyagi termelés valamennyi ágában üzemben levő állami vagy szövetkezeti-kolhoz munkaeszközök (üzemépületek, erő- és szerszámgépek, berendezések, felszerelések stb.) alkotják. A népgazdaság termelési *forgóalapjait* a termelési folyamatban, s az állami vállalatok, kolhozok és egyéb szövetkezeti szervezetek készletében levő munkatárgyak (nyersanyag, segédanyagok, fűtőanyag stb.) képezik.

A nemzeti vagyon második eleméhez a népgazdaság *forgalmi alapjait* soroljuk. Ide tartoznak az állami termelővállalatok, a kolhozok, a kisipari szövetkezetek, az állami és a szövetkezeti kereskedelmi vállalatok és szervezetek raktáraiban található készárukészletek.

A nemzeti vagyon harmadik elemét az állam és a kolhozok anyagi *tartalékai* és a biztonsági készletek képezik.

A nemzeti vagyon negyedik eleméhez a népgazdaság állami vagy szövetkezeti-kolhoztulajdonban levő olyan *improduktív alapjai* tartoznak, amelyek tartós nemtermelő fogyasztás céljait szolgálják: a lakásalap, a kulturális és szociális intézmények — az iskolák, színházak, klubok, kórházak stb. épületei és berendezésük.

Ezek a nemzeti vagyon társadalmi, szocialista tulajdont képező fő elemei.

A nemzeti vagyonhoz *a lakosság egyéni tulajdona* is hozzátartozik, amely a társadalmi, szocialista tulajdon szüntelen növekedése alapján gyarapodik.

A dologi vagyon újratermelésében nagy szerepük van a szocialista társadalom dolgozói által felhalmozott munkatapasztalatoknak, ismereteknek és szakmai tudásnak, az ország sokrétű szellemi javainak. „A meglevő lakosság kézügyességének foka mindig az egész termelés előfeltétele, tehát a fő vagyonfelhalmozás"[1].

A kapitalizmusban a nemzeti vagyon túlnyomó része a kizsákmányoló osztályoké, s a vagyon növekedése a néptömegek elnyomorodására vezető tőkefelhalmozás formájában megy végbe. A tőkés viszonyok fiktív vagyont szülnek, amelyet a részvények, a föld ára stb. képviselnek. A szocializmusban az egész nemzeti vagyon vagy állami tulajdon, tehát az egész nép

[1] *Marx.* Értéktöbbletelméletek. III. köt. 1936. 229. old. (oroszul).

tulajdona, vagy a kolhozok és más szövetkezetek tulajdona, vagy pedig az állampolgárok egyéni tulajdona. A szocializmus nem ismeri a fiktív vagyont, a szocialista társadalom egész vagyona *reális vagyon.* A szocialista társadalom nemzeti vagyonának növekedésével rendszeresen emelkedik az egész nép anyagi jóléte és műveltségi színvonala.

A szovjet ötéves tervek éveiben a Szovjetunió nemzeti vagyona óriási mértékben megnőtt. Csupán a népgazdaság termelési állóalapjai 1913-hoz viszonyítva, 1940 végéig 6-szorosukra, 1953 végéig pedig több mint 10-szeresükre növekedtek.

A nemzeti vagyon magábanfoglalja mindazokat az anyagi javakat, amelyekkel a szocialista társadalom valamely adott időpontban rendelkezik. Más szóval a nemzeti vagyon a tarsadalom egész megelőző fejlődésének eredményeit tükrözi. Ezzel szemben a társadalmi össztermék azokat az anyagi javakat foglalja magában, melyeket a társadalomban egy bizonyos idő, mondjuk egy év alatt hoztak létre.

A szocializmusban a társadalmi össztermék újratermelése két formában történik: *a)* természetbeni-dologi formában és *b)* érték-, azaz pénzformában. Természetbeni-dologi formáját tekintve a szocialista társadalom egész termelése két nagy osztályra oszlik: *termelőeszközök termelésére,* amelyeknek az a rendeltetésük, hogy ismét bekerüljenek a termelési folyamatba (I. osztály), és *fogyasztási cikkek termelésére,* amelyek a lakosság szükségleteinek kielégítését szolgálják (II. osztály). Ennek megfelelően az évi termék össztömege termelőeszközökre és fogyasztási cikkekre oszlik. A bővített szocialista újratermelés megköveteli mind a termelőeszközök, mind a fogyasztási cikkek termelésének a népgazdasági terv által meghatározott arányban való állandó megújítását és növelését.

Értéke szerint a társadalmi össztermék a következőképpen oszlik meg: 1. az elhasználódott termelőeszközök értéke, amely átment a termékre; 2. az újonnan létrehozott termék közvetlen szükségletre végzett munkával előállított részének értéke; 3. az újonnan létrehozott termék társadalmi szükségletre végzett munkával előállított részének értéke. Társadalmi-gazdasági szempontból nézve a társadalmi össztermék értékének mindegyik része elvileg más jellegű mint a kapitalizmusban. A szocialista újratermelési folyamatban az állandó és változó tőke helyett a népgazdasági alapok szerepelnek, az értéktöbblet helyét pedig a társadalom tiszta jövedelme foglalja el.

A szocialista újratermelési folyamat mindenekelőtt feltételezi, hogy az elhasználódott termelőeszközöket a társadalmi össztermék meghatározott részével természetben és érték szerint

terv alapján *pótolják*. Az állóalapok természetbeni pótlása oly módon történik, hogy részben vagy teljesen kicserélik a gépeket, az épületeket, a felszerelést. Az állóalapok érték szerinti pótlása az amortizáció révén történik. A Szovjetunió népgazdaságának *amortizációs alapja* arra szolgál, hogy biztosítsa az állóalapok generáljavítását működésük egész ideje alatt, és pótolja az elhasználódott állóalapok értékét.

Továbbá, a szocialista újratermelési folyamat feltételezi, hogy a munka szerint elosztott és az anyagi termelésben részt vevő dolgozók és családjuk egyéni szükségleteinek fedezésére fordított fogyasztási cikkeket ezeknek a dolgozóknak a munkája újonnan létrehozza.

Végül, a szocialista újratermelés folyamán az anyagi termelésben részt vevő dolgozók létrehozzák munkájukkal a társadalmi szükségletre szolgáló terméket, amely a szocialista felhalmozást, továbbá az anyagi és kulturális közszükségletek (közoktatás, közegészségügy, közigazgatás, honvédelem) kielégítését szolgálja.

A társadalmi termelés két osztálya közötti arány. A szocializmus gazdasági alaptörvényéből és a népgazdaság tervszerű (arányos) fejlődésének törvényéből fakadó követelményekkel összhangban a szocialista újratermelés folyamán terv útján megállapítják a szükséges arányt a termelőeszközök termelése és a fogyasztási cikkek termelése, a népgazdaság különböző ágai, a termelés és a forgalom, a felhalmozás, a fogyasztás és a tartalékok stb. között.

A szocialista újratermelés legfontosabb aránya a társadalmi termelés I. és II. osztálya közötti helyes arány. A meghatározó szerep az egész gazdaságban az I. osztályé, amely a termelőeszközöket termeli. A népgazdaság szakadatlan fejlődése csak azzal a feltétellel lehetséges, ha a termelőeszközök termelése gyorsabban növekszik. A termelőeszközök termelésének elsősorban való növelése nélkül egyáltalán nem lehetséges bővített újratermelés.

„A termelés kibővítéséhez (a szó szoros értelmében vett „felhalmozáshoz") előbb termelési eszközöket kell termelnünk, ehhez pedig nyilván az szükséges, hogy kibővítsük a társadalmi termelésnek azt az ágát, amely termelési eszközöket állít elő"[1]. A termelőeszközök termelésének bővített újratermelés esetén a fogyasztási cikkek termeléséhez képest elsősorban való növelését — Lenin gazdasági törvénynek nevezte.

A termelőeszközök (mindenekelőtt a szerszámok és gépek)

[1] *Lenin*. A gazdasági romanticizmus jellemzéséhez. Lásd *Lenin* Művei. 2. köt. Szikra 1951. 149. old.

termelésének elsősorban való növekedése szükséges feltétele annak, hogy nagy arányokban lehessen alkalmazni a korszerű technikát a szocialista termelés minden ágában, s állandóan emelni lehessen a munka termelékenységét. Így például a gépgyártás és a villamosenerĝia-termelés arányának növelése lehetővé teszi a népgazdaság valamennyi ágának komplex gépesítését és villamosítását, a kommunizmus anyagi-termelési bázisának megteremtését.

A termelőeszközök termelésének elsősorban való növelése azt jelenti, hogy az ipar gyorsabban fejlődik, mint a mezőgazdaság. A szocializmusban az ipar és a mezőgazdaság között olyan arányt állapítanak meg, amely nemcsak az ipari, hanem a mezőgazdasági termelés állandó növekedését is biztosítja.

Így tehát a technika gyors előrehaladásával együttjáró szocialista bővített újratermelésre a termelés olyan növekedése jellemző, amelynél a termelőeszközöket előállító termelési ágak (az I. osztály) gyorsabban fejlődnek, mint a fogyasztási cikkeket előállító termelési ágak (a II. osztály). Ugyanakkor a szocialista társadalomban a fogyasztási cikkek termelésének állandó abszolút növekedése megy végbe, ami a mezőgazdaság, az élelmiszeripar, s általában a könnyűipar termelésének szüntelen növekedésében, a városi és falusi lakásépítkezés bővülésében és a szovjet kereskedelem fejlődésében jut kifejezésre.

A termelőeszközök részesedése a Szovjetunió egész ipari termelésében 1924—1925-ben 34%, 1937-ben 58%, 1953-ban pedig mintegy 70% volt.

A közszükségleti cikkek termelése az utóbbi 28 év folyamán a Szovjetunióban körülbelül 12-szeresére emelkedett. Az áruforgalom 1926-tól 1953-ig (összehasonlító árakban számítva) majdnem 8-szorosára nőtt. A cári Oroszországban az áruforgalom 27 év alatt (1885-től 1912-ig) 3-szorosára növekedett.

Csakis a szakadatlanul fejlődő nehézipar, a szocialista gazdaság legfőbb alapja, biztosíthatja a könnyűipar, ezen belül az élelmiszeripar, továbbá a mezőgazdaság állandó fejlődését.

Az I. osztály elsősorban való fejlődése, mint a bővített újratermelés gazdasági törvénye, nem zárja ki annak a lehetőségét és szükségességét, hogy egyes időszakokban a II. osztályhoz tartozó termelési ágak gyorsabban fejlődjenek, mégpedig azért, hogy fel lehessen számolni a közszükségleti cikkek termelésének elmaradását, s biztosítani lehessen a társadalmi termelés I. és II. osztályának helyes összehangolását a kommunista építés fő feladatai szempontjából.

Az a körülmény, hogy a Szovjetuniónak hatalmas, sokoldalúan fejlett nehézipara van, most lehetővé tette, hogy nemcsak

a termelőeszközöket előállító termelési ágak, hanem a fogyasztási cikkeket létrehozó termelőágak is gyors ütemben fejlődjenek. Az I. és a II. osztályhoz tartozó termelési ágak fejlődési ütemének ez az összehangolása lehetővé teszi: először, az I. osztály vezető szerepének megőrzését a társadalmi termelésben és az ország védelmi képességének állandó erősödését; másodszor, az előző időszakban az I. és a II. osztály között keletkezett aránytalanság leküzdését; harmadszor, a könnyűipar, ezen belül az élelmiszeripar, továbbá a mezőgazdaság gyorsított ütemű fejlesztése révén a közszükségleti cikkek bőségének megteremtését.

Az a Kommunista Párt és a szovjet kormány által kitűzött feladat, hogy a nehézipar vezető szerepének megőrzése és növelése mellett, a könnyűipar, s ezen belül az élelmiszeripar különböző ágainak és a mezőgazdaságnak gyorsított ütemű fejlesztése révén meg kell teremteni az országban a közszükségleti cikkek bőségét — a szocializmus gazdasági alaptörvényének követelményeit tükrözi.

1953-ban 65%-kal több közszükségleti cikket termeltek, mint 1949-ben, s a II. osztálynak 1952-höz viszonyított fejlődési üteme 1953-ban valamelyest felülmúlta az I. osztály fejlődési ütemét. Csupán 1953 folyamán körülbelül 300 olyan új állami iparvállalatot helyeztek üzembe, amely közszükségleti cikkek gyártására van berendezve. A II. osztályhoz tartozó termelési ágak gyorsított ütemű fejlődése következtében a legfontosabb élelmiszerek és iparcikkek piaci alapjai 1956-ra 1950-hez viszonyítva a következőképpen növekednek: hentesáruk 2,6-szeresen, haltermékek 2,3-szeresen, állati zsiradékok 2,1-szeresen, cukor 2,4-szeresen, szövetek és lábbeli 2-szeresen, bútor 4,8-szeresen, varrógép 5,9-szeresen, rádió- és televíziós vevőkészülék 5,3-szeresen stb.

Hogyan megy végbe a szocializmusban a csere a társadalmi termelés I. és II. osztálya között és ezeken belül?

Először, csere megy végbe az I. osztályhoz tartozó különböző termelési ágak között.

Az I. osztályban előállított termelőeszközök egy része ebben az osztályban marad, és biztosítja az egyszerű újratermelést. Az előállított termelőeszközöknek ez a része a részben vagy teljesen használhatatlanná vált munkaeszközök és munkatárgyak pótlására szolgál (az elkopott gépek kicserélése, a berendezés generáljavítása, az elhasznált nyersanyagkészletek felújítása stb.). A termelőeszközök másik része az I. osztályhoz tartozó különböző termelési ágakban biztosítja a bővített újratermelést. Így például a szén- és az olajipar fűtőanyagot ad a gépipar különböző ágainak, s megkapja tőlük a szükséges berendezést; a kohászat ugyanakkor, amikor az építőiparnak szükséges fémet szállítja, felhasználja az ércbányászat nyersanyagát a fémtermelés növelésére stb.

Ily módon az I. osztályhoz tartozó termelési ágak között tervszerűen megvalósul azoknak a termelőeszközöknek a cseréje, amelyek a termelés fenntartását és bővítését szolgálják ezekben az ágakban. Mint már mondottuk, az állami termelési szektoron belül az előállított termelőeszközök nem áruként vannak forgalomban az egyes termelési ágak között, hanem az anyagi-műszaki ellátás keretében kerülnek elosztásra, és az árunak csak a formáját őrzik meg.

Másodszor, csere megy végbe a II. osztályhoz tartozó különböző termelési ágak között. A II. osztály termelése fogyasztási cikkekből áll. A II. osztályban termelt fogyasztási cikkek egy része az ebben az osztályban foglalkoztatott dolgozók egyéni fogyasztására szolgál, az áruforgalom hálózata révén kicserélődik a munkások és alkalmazottak munkabérére és a kolhozparasztok pénzjövedelmére. A kolhozokban termelt fogyasztási cikkek bizonyos részét a helyszínen az egyes kolhozokban osztják és fogyasztják el, anélkül, hogy ezek a cikkek áruformát öltenének és keresztülmennének a piaci forgalom hálózatán.

Harmadszor, csere megy végbe az I. és a II. osztály között. Az I. osztályban termelt termelőeszközök egy részét arra kell fordítani, hogy a II. osztályhoz tartozó termelési ágakban pótolják a részben vagy teljesen használhatatlanná vált munkaeszközöket, s felújítsák az elhasznált nyersanyag-, fűtőanyag- és segédanyagkészleteket, továbbá, hogy a bővített újratermelés érdekében növeljék ebben az osztályban a munkaeszközök, a nyersanyag-, fűtőanyag- és segédanyagkészletek mennyiségét. A II. osztályban termelt fogyasztási cikkek a kereskedelmi hálózat révén részben kicserélődnek az I. osztály dolgozóinak munkabérére. A II. osztályhoz tartozó termelési ágakban a termelés bővülésének és a technika fejlődésének üteme elsősorban az I. osztálytól kapott termelőeszközök mennyiségétől és minőségétől függ. Ebből következik az I. osztály vezető szerepe a II. osztállyal szemben.

Lenin megállapította, hogy a társadalmi termelés I. és II. osztálya közötti arányról (az $Iv+m$ és a IIc közötti arányról) szóló marxi formula a szocializmusban és a kommunizmusban is érvényes. Ugyanakkor azonban gyökeresen megváltoznak a formula mögött meghúzódó társadalmi-gazdasági viszonyok.

Szocialista bővített újratermelés esetén az I. osztálynak annyi termelőeszközt kell előállítania, amennyi szükséges ahhoz, hogy mind a két osztályban biztosítani lehessen a termelés szakadatlan növekedését — a legfejlettebb technika alapján, az I. osztály elsősorban való növekedése mellett. Ugyanakkor a II. osztálynak annyi fogyasztási cikket kell termelnie, amennyi

szükséges ahhoz, hogy mind a két osztályon belül egyaránt ki lehessen elégíteni a korábban foglalkoztatott dolgozók, a termelésbe újonnan bevont dolgozók, továbbá az improduktív munkaágakban foglalkoztatott dolgozók állandóan növekvő szükségleteit. Az előállított termelőeszközök és fogyasztási cikkek egy része minden egyes időszakban a tartalékok növelésére szolgál.

A kapitalizmusban, ahol a termelésben anarchia uralkodik és a dolgozó tömegek fizetőképes kereslete korlátozott, a tőkés újratermelés legnehezebb problémája a társadalmi össztermék realizálása. A szocialista termelés tervszerű és válságmentes fejlődése nem ütközik a kapitalizmusra jellemző realizálási nehézségekbe, mert a lakosság vásárlóképességének szüntelen növekedése állandóan bővülő keresletet teremt az ipari és mezőgazdasági termékek iránt.

Ez azonban nem azt jelenti, hogy a szocialista bővített újratermelés során nem fordulhat elő egyes népgazdasági arányok olyan megsértése, mint például a tervezésben a népgazdaság tervszerű fejlődése törvényének elégtelen figyelembevétele következtében elkövetett hibák, vagy nem fordulhatnak elő olyan elemi csapások, amelyek kedvezőtlenül befolyásolják a termelést, például aszályok. A szocialista állam az említett körülmények folytán esetenként előforduló népgazdasági aránytalanságok megelőzése, illetve felszámolása végett létrehozza a szükséges tartalékokat.

A szovjet gazdaság előző fejlődési időszakában elmaradt a mezőgazdaság, különösen a gabonatermelés, az állattenyésztés, a zöldségfélék és a burgonya termelése, továbbá a könnyűipar, az élelmiszeripar is, és ezt az elmaradást a szocialista állam úgy küszöböli ki, hogy terv szerint meggyorsítja ezeknek a népgazdasági ágaknak a fejlődését.

A társadalmi alapok képzése és rendeltetése a szocializmusban. A szocialista termelési mód a társadalmi össztermék elosztásának a maga számára megfelelő formáit is meghatározza. A társadalom, amelyet a szocialista állam képvisel, a szocializmus gazdasági alaptörvényéből fakadó követelményeknek megfelelően tervszerűen osztja el a társadalmi össztermékét.

Mint már mondottuk, a társadalmi össztermék, az elfogyasztott termelőeszközök pótlására szolgáló rész levonásával, a szocialista társadalom nemzeti jövedelmét alkotja. A nemzeti jövedelem két nagy alapra oszlik: *felhalmozási alapra,* amelynek révén a szocialista termelés szakadatlan növekedése és tökéletesedése megvalósul, továbbá *fogyasztási alapra,* amelynek révén az egész társadalom állandóan növekvő anyagi és kulturális szükségleteinek kielégítését biztosítják.

A felhalmozási alap túlnyomó részét *a termelés bővítésére* fordítják. A szocialista társadalomban a termelés állandóan, évről évre növekszik, mégpedig a tőkés világban soha nem tapasztalt ütemben.

A felhalmozási alap egy további részét *kulturális és szociális rendeltetésű beruházásokra fordítják.* Ide tartozik a nagyarányú és egyre bővülő iskola-, kórház- és közüzemépítkezés.

Végül, a felhalmozási alap harmadik részéből képzik a társadalom *tartalék*-alapját, illetve *biztonsági alapját.* Az állami nyersanyag-, fűtőanyag- és élelmiszertartalékok, valamint a kolhozok tartalékalapjai lehetővé teszik az újratermelési folyamat esetleges fennakadásainak megelőzését.

Maga a fogyasztási alap két részből áll. Fő részét a szocialista termelésben részt vevő dolgozók *munka szerinti díjazásának alapja* alkotja, amely a munka szerinti elosztás gazdasági törvényének megfelelően a termelésben foglalkoztatott munkások és alkalmazottak munkabérének, a kolhozparasztok által végzett munka díjazásának stb. fedezésére szolgál; másik része *a társadalmi fogyasztás alapja,* amelyből a szocialista társadalom egészének különféle szükségleteit fedezik.

A társadalmi fogyasztás alapjának egy részét *szociális és kulturális* célokra: a szocialista társadalomnak a tudomány, a közoktatás, az egészségvédelem, az irodalom és a művészet terén, valamint a kultúra és a mindennapi élet más területein felmerülő szükségleteire fordítják. Ebből az alapból kapják munkabérüket a munka szerinti elosztás gazdasági törvénye alapján a kultúra és a szociális szolgáltatások terén foglalkoztatott dolgozók.

A társadalmi fogyasztás alapjának egy részét *a társadalombiztosítási alap* alkotja. Ebből az alapból támogatja az állam a sokgyermekes és egyedülálló anyákat, a gyerekeket, az öregeket és a rokkantakat, annak a Szovjetunió Alkotmányában biztosított jognak alapján, amely szerint az állampolgárokat munkaképtelenség és öregség esetén anyagi ellátás illeti meg.

A társadalmi fogyasztás alapjának egy részét az *államigazgatási költségek* fedezésére — az államapparátus dolgozóinak fizetésére stb. fordítják.

A nemzeti jövedelem egy része a *honvédelem* szükségleteit szolgálja. Mivel fennáll annak a veszélye, hogy az imperialista agresszorok katonai támadást intéznek a Szovjetunió ellen, az ország védelmi képességének növelése igen nagy jelentőségű feladat.

Mint már mondottuk, a Szovjetunióban a nemzeti jövedelem túlnyomó részét (körülbelül háromnegyedét) fordítják a

A TÁRSADALMI ÖSSZTERMÉK ELOSZTÁSÁNAK SÉMAJA A SZOCIALISTA TÁRSADALOMBAN

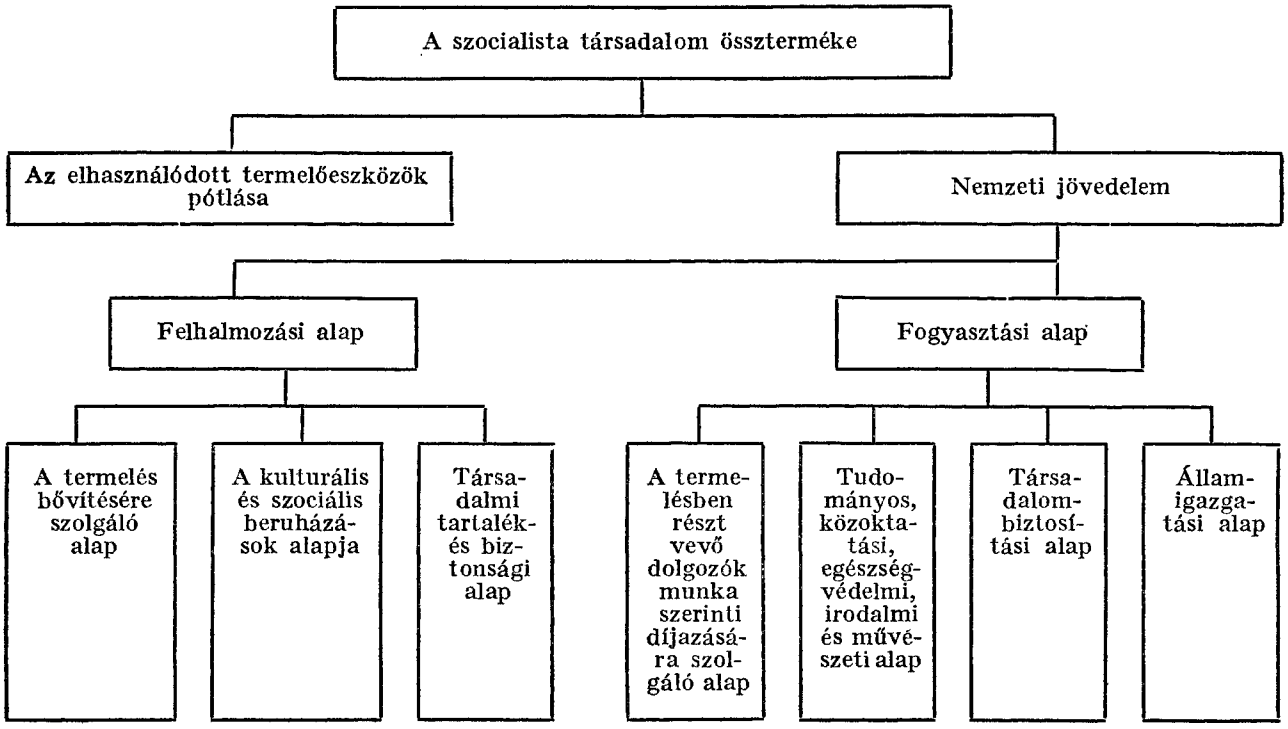

dolgozók személyes anyagi és kulturális szükségleteinek kielégítésére.

A szocialista felhalmozás. A felhalmozás és a fogyasztás a szocialista társadalomban. A szocialista bővített újratermelés forrása a szocialista felhalmozás. A *szocialista felhalmozás* a társadalom által elért tiszta jövedelem egy — termelőeszközökből és fogyasztási cikkekből álló — részének a termelés bővítésére, valamint az anyagtartalékok képzésére és az improduktív jellegű szociális és kulturális kiadások alapjainak növelésére való felhasználását jelenti.

A szocialista felhalmozás nyomán növekednek az állami és szövetkezeti-kolhoztulajdonban levő anyagi értékek, ami azt jelenti, hogy növekszik a szocialista társadalom nemzeti vagyona A nemzeti jövedelem felhalmozott része pénzformában is kifejeződik. A különböző népgazdasági ágak pénzfelhalmozásának túlnyomó részét és a lakosság pénzeszközeinek egy részét az állami költségvetés révén országos közszükségletekre mozgósítják.

A szocialista felhalmozás népgazdasági beruházások útján valósul meg. A *beruházások* azoknak a kiadásoknak az összességét jelentik, amelyeket egy meghatározott időszakban új termelési és improduktív rendeltetésű állóalapok létesítésére és a meglevők helyreállítására fordítanak. A népgazdasági beruházások bizonyos részét az elhasználódott állóalapok pótlására fordítják. A szovjet állam tervszerűen és állandóan óriási méretű beruházásokat eszközöl új gyárak, erőművek, érc- és szénbányaüzemek építése és a meglevők bővítése, új szovhozok, gép- és traktorállomások létesítése, a közlekedés és a hírközlés fejlesztése, lakóházak, iskolák, kórházak építése, a gyermekintézmények számának növelése céljából.

A közszükségleti cikkek termelésének nagyarányú fellendítése hatalmas beruházásokat tesz szükségessé a könnyűipar, s ezen belül az élelmiszeripar különböző ágaiban és a mezőgazdaságban.

A Szovjetunióban az állami népgazdasági beruházások összege mai árakra átszámítva a következőképpen alakult: 1929—1932-ben 68 milliárd, 1933—1937-ben 158 milliárd, 1946—1953-ban 781 milliárd rubel. A beruházások zöme a szocialista ipar bővítésére irányul. A beruházások révén az első ötéves terv idején több mint 1500, a második ötéves terv idején 4500, a harmadik ötéves terv három és fél éve alatt körülbelül 3000 ipari nagyüzemet építettek és helyeztek üzembe. 1946-tól 1953-ig körülbelül 8000 állami ipari üzemet állítottak helyre, illetve építettek újonnan. Az ipari és mezőgazdasági vállalatokon kívül sok ezer kulturális és szociális rendeltetésű intézmény létesült.

1954-ben a könnyűipar, s ezen belül az élelmiszeripar beruházásainak növekedése 1953-hoz viszonyítva 84%, a mezőgazdasági beruházásoké pedig 80%.

A szocialista felhalmozás a társadalmi munka termelékenységének állandó emelkedésén és a termelés önköltségének rendszeres csökkenésén alapul.

A szocialista gazdaság terv szerinti irányítása, válságmentessége, a népgazdasági beruházások magas színvonala, a termelőeszközök és a munkaerő tervszerű és ésszerű felhasználása a társadalmi termelésben, az élősdi fogyasztás teljes kiküszöbölődése — mindez biztosítja a felhalmozásnak a kapitalizmus számára még fejlődésének legkedvezőbb időszakaiban is elérhetetlen *gyors ütemét.*

A nemzeti jövedelem felhalmozásra kerülő része az Egyesült Államokban 1919 és 1928 között átlagosan mintegy 10%, az 1929-től 1938-ig terjedő tíz év alatt pedig csak 2% volt. A Szovjetunióban a szocialista felhalmozási alap (a tartalékokat is beleértve) a nemzeti jövedelemnek körülbelül egynegyed része.

A szocializmus megszüntette a termelésnek és a fogyasztásnak a kapitalizmusra jellemző antagonisztikus ellentmondását. A szocialista bővített újratermelés azt jelenti, hogy nemcsak a termelőeszközök, hanem a fogyasztási cikkek termelése is állandóan növekszik.

A szocialista társadalomban ismeretlen az a kapitalizmusra jellemző és az antagonisztikus osztályok létezésével összefüggő jelenség is, hogy a fogyasztási cikkek a dolgozó tömegek számára szükséges fogyasztási cikkekre, és csupán a kizsákmányoló osztályok fogyasztási alapjában szereplő fényűzési cikkekre oszlanak. A szocializmusban az egész fogyasztási alap a dolgozó tömegeknek jut.

A termelés fejlődésével a nemzeti jövedelemnek és a szocialista felhalmozás méreteinek növekedésével a közfogyasztási alapok is növekednek, egyre teljesebben elégülnek ki a dolgozók társadalmi és egyéni szükségletei.

A közfogyasztás növekedésével együtt annak összetétele is egyre javul: állandóan növekszik a kiváló minőségű áruk és élelmiszerek részaránya. 1947-től 1953-ig a lakosságnak eladott fehér kenyér mennyisége több mint 6-szorosára, a hentesáruké 2,3-szeresére, a növényi és állati zsiradékoké majdnem 2-szeresére, a cukoré 5,4-szeresére, a különféle gyümölcsöké több mint 3-szorosára növekedett. 1940-ben az iparcikkek 36,9%-kal, 1953-ban pedig 45,3%-kal szerepeltek az ország áruforgalmában.

Mindez azt jelenti, hogy a szocializmusban a felhalmozásnak a szocializmusra jellemző gazdasági törvénye érvényesül. *A szocialista felhalmozás törvényének* érvényesülése folytán szakadatlanul növekszik a nemzeti vagyon oly módon, hogy a tiszta jövedelem egy részét az egész társadalom növekvő szükségleteinek kielégítése céljából rendszeresen a termelés bővíté-

sére használják fel. A tőkés felhalmozás általános törvényével ellentétben, amelynek értelmében a kizsákmányoló osztályok vagyonának növekedésével elkerülhetetlenül együtt jár a dolgozó tömegek elnyomorodása, a szocialista felhalmozás törvényének érvényesülése nyomán a nemzeti vagyon növekedésével együtt állandóan emelkedik a nép anyagi és kulturális színvonala.

A szovjet állam a kommunizmus építésének alapvető feladataiból kiindulva, terv útján minden egyes időszakra meghatározott arányt állapít meg a felhalmozási és a fogyasztási alap között. A Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának 1953 szeptemberi, majd 1954 február—márciusi és júniusi teljes ülésén a mezőgazdaságról hozott határozatok, s a szovjet kormánynak az élelmiszer- és iparcikktermelés nagyarányú fellendítésével kapcsolatban életbeléptetett nagyszabású intézkedései biztosítják a közfogyasztási alap erőteljes növekedését.

A szocialista bővített újratermelés minden tényezőjét — a termelést, az elosztást, a forgalmat és a fogyasztást — egységükben és kölcsönös összefüggéseikben a Szovjetunió népgazdaságának mérlege öleli fel. A Szovjetunió népgazdaságának népgazdasági tervvé átalakított mérlege a szocialista bővített újratermelés egész folyamatát és minden eredményét kifejezi.

A szocializmusban teljesen érvényét vesztette a kapitalizmus népesedési törvénye, amelynek értelmében a társadalmi vagyon növekedésével párhuzamosan a munkáslakosság egyre nagyobb része fölöslegessé válik, kiszorul a termelésből, és a munkanélküliek seregét gyarapítja. A szocialista rend biztosítja az egész munkaképes lakosság teljes foglalkoztatottságát. Ezért a szocializmusban nincs és nem is lehet túlnépesedés. *A szocializmus népesedési törvényének* lényege — a lakosság állandó és gyors növekedése, a nép anyagi jólétének magas színvonala, a lakosság alacsony megbetegedési és halálozási aránya, s a lakosság munkaképes részének teljes és ésszerű felhasználása.

A Szovjetunió lakosságának évi átlagos természetes szaporulata 1926-tól 1939-ig mintegy 2 millió, vagyis 1,23% volt. Ugyanebben az időszakban Franciaországban 0,08%, Németországban 0,62%, Angliában 0,36%, az Egyesült Államokban 0,67% volt a lakosság évi átlagos természetes szaporulata. Az utóbbi évek folyamán a Szovjetunió lakosságának évi természetes szaporulata több mint 3 millió. A Szovjetunióban a halandóság 1953-ig az 1927. évinek kevesebb mint a felére, az 1913. évinek pedig kevesebb mint egyharmadára csökkent. A halandóság a Szovjetunióban jóval alacsonyabb, mint az Egyesült Államokban, Angliában és Franciaországban.

Így tehát a szocialista újratermelést az jellemzi, hogy tervszerűen és szakadatlanul, a kapitalizmus számára elérhetetlen gyors ütemben bővül az egész társadalmi termelés, rendszeresen és gyorsan nő a lakosság, benne a munkásosztály és az értelmiség lélekszáma, s állandóan emelkedik a néptömegek anyagi jólétének és műveltségének színvonala.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A szocialista bővített újratermelés a társadalmi össztermék, a munkaerő és a szocialista termelési viszonyok szakadatlan bővített újratermelését jelenti. A szocialista népgazdaság előnyei és tervszerű, válságmentes fejlődése folytán a szocialista gazdaság állandóan gyarapodik, és gyors ütemben valósul meg a szocialista bővített újratermelés.

2. A nemzeti vagyon magábanfoglalja mindazokat az anyagi javakat, amelyekkel a szocialista társadalom rendelkezik. A nemzeti vagyon alkotó elemei a következők: a népgazdaság termelési álló- és forgóalapjai, a forgalmi alapok, az állam és a kolhozok anyagi tartalékai és biztonsági alapjai, az improduktív jellegű kiadásokra szolgáló alapok és a lakosság egyéni vagyona.

3. A társadalmi össztermék újratermelése két formában történik: természetbeni és értékformában. A társadalmi össztermék termelése a szocializmusban természetbeni formája szerint termelőeszközök termelésére (I. osztály) és fogyasztási cikkek termelésére (II. osztály) oszlik. Érték szerint a társadalmi össztermék magábanfoglalja: az elhasználódott termelőeszközök értékét, az újonnan létrehozott termék közvetlen szükségletre végzett munkával termelt részének értékét, az újonnan létrehozott termék társadalmi szükségletre végzett munkával termelt részének értékét. A szocialista bővített újratermelés feltételezi a társadalmi össztermék egyes részei között a természetbeni forma és az érték szerinti kellő összhangot (arányt).

4. A társadalmi össztermék elosztása a szocializmusban biztosítja a városi és falusi szocialista termelés állandó bővülését, a szocialista társadalom szüntelenül növekvő anyagi és kulturális szükségleteinek kielégítését, az ország gazdasági erősödését és védelmi képességének növekedését.

5. A szocialista felhalmozás a társadalom által elért tiszta jövedelem egy — termelőeszközökből és fogyasztási

cikkekből álló — részének a termelés bővítésére, társadalmi tartalékok képzésére és az improduktív jellegű szociális és kulturális kiadások alapjainak növelésére való felhasználását jelenti. A szocializmus nem ismeri a termelésnek és a fogyasztásnak a kapitalizmusra jellemző antagonisztikus ellentmondását. A tőkés felhalmozás általános törvényével ellentétben, amelynek értelmében a kizsákmányoló osztályok vagyonának növekedésével elkerülhetetlenül együtt jár a dolgozó tömegek elnyomorodása, a szocialista felhalmozás törvényének érvényesülése arra vezet, hogy a nemzeti vagyon növekedésével együtt állandóan emelkedik a nép anyagi és kulturális színvonala.

6. A szocialista rendben érvényét vesztette a kapitalizmus népesedési törvénye. A szocializmus népesedési törvénye a lakosság állandó és gyors növekedésében, s a lakosság munkaképes részének az egész társadalom érdekében történő ésszerű és teljes felhasználásában nyilvánul meg.

XXXIX. FEJEZET

A SZOCIALIZMUSBÓL A KOMMUNIZMUSBA VALÓ FOKOZATOS ÁTMENET

A kommunista társadalom két foka. A társadalom fejlődése, mint azt az emberiség egész története bizonyítja, alacsonyabb fokoktól magasabb fokok felé halad. A társadalmi fejlődés legmagasabb foka, a legfejlettebb társadalmi forma, a világ dolgozói által vívott forradalmi harc végcélja — a kommunista társadalom.

Marx és Engels tudományos elemzés alapján kimutatta, hogy a kommunista társadalomnak két fejlődési foka van: az alsó, amelyet szocializmusnak, és a felső, amelyet kommunizmusnak nevezünk. A kommunista társadalom fejlődésének első fokán még nem lehet mentes a kapitalizmus hagyományaitól és csökevényeitől, amelynek méhéből éppenhogy megszületett. Csak a szocializmus további, saját maga teremtette alapon való fejlődése vezet el a kommunista társadalom második, felső fokához. Tehát a szocializmus és a kommunizmus az új, kommunista társadalmi alakulat fejlettségének két fokát jelenti.

A kommunizmus mindkét fokának gazdasági alapja a termelőeszközök társadalmi tulajdona. A társadalmi tulajdon

uralma következtében a népgazdaság tervszerűen fejlődik. A kommunista társadalom mindkét fokára jellemző, hogy nincsenek kizsákmányoló osztályok, ember nem zsákmányol ki többé embert, ismeretlen a nemzeti és faji elnyomás. A termelés célja a szocializmusban és a kommunizmusban egyaránt az egész társadalom állandóan növekvő anyagi és kulturális szükségleteinek maximális kielégítése, s e cél elérésének eszköze a termelésnek a legfejlettebb technika alapján történő szakadatlan növekedése és tökéletesedése.

Ugyanakkor a kommunizmus második foka több szempontból lényegesen különbözik az elsőtől, mert a kommunista társadalom gazdasági és kulturális fejlettségének magasabb fokát képviseli.

A termelőerők már a szocializmusban magas színvonalat értek el: a szocialista ipar és a szocialista nagyüzemi mezőgazdaság a koncentráció és a gépesítés színvonala szempontjából első a világon, mindkettő állandóan. mégpedig a kapitalizmus számára elérhetetlen gyors ütemben fejlődik. De a társadalom termelőerői még nem elég fejlettek, s a dolgozók munkájának termelékenysége még nem elég magas ahhoz, hogy biztosítani lehessen az anyagi javak bőségét. A kommunizmus a társadalom termelőerőinek és a társadalmi munka termelékenységének olyan fejlettségi színvonalát tételezi fel, amely biztosítani tudja ezt a bőséget.

A szocializmustól eltérően, ahol a társadalmi. szocialista tulajdonnak két formája van — az állami és a szövetkezeti-kolhoztulajdon, a kommunizmusban megvalósul a termelőeszközök egységes kommunista tulajdonának osztatlan uralma.

A szocializmusban a szocialista termelés két fő formájának — az állami és a kolhozformának létezése következtében még van árutermelés és áruforgalom; ezzel szemben a kommunizmusban, ahol megvalósul az egységes kommunista tulajdon, az egységes kommunista termelési forma uralma, nem lesz árutermelés és áruforgalom, tehát pénz sem lesz.

A szocializmusban már nincs ellentét a város és a falu, a szellemi és a fizikai munka között, de még vannak köztük lényeges különbségek. A kommunizmusban nem lesznek lényeges különbségek a város és a falu, a szellemi és a fizikai munka között, s csupán lényegtelen különbségek maradnak közöttük.

A szocialista társadalomban két osztály van — munkásosztály és kolhozparasztság, amelyek baráti osztályok, de a társadalmi termelésben elfoglalt helyüket tekintve különböznek egymástól; a munkásosztály és a parasztság mellett van egy társadalmi réteg is — a szocialista értelmiség. A szocialista tulajdon

két formája közötti különbség megszűnésével, s a város és a falu, a fizikai és a szellemi munka közötti lényeges különbségek kiküszöbölődésével végérvényesen elmosódnak a határok a munkások, a parasztok és az értelmiségiek között, mindannyian a kommunista társadalom dolgozói lesznek. A kommunizmus osztálynélküli társadalom.

A szocializmusban a kizsákmányolás alól felszabadult munka a technika magas színvonalán alapul, és már becsület dolgává lett. Ugyanakkor azonban a szocializmusban még nem valósult meg minden termelőfolyamat teljes gépesítése, a munka még nem vált az emberek legfőbb életszükségletévé, még nem sikerült teljesen leküzdeni azt, hogy a társadalom egyes tagjai húzódoznak a munkától, s így a társadalomnak továbbra is a legszigorúbban ellenőriznie kell a munka és a fogyasztás mértékét. A kommunizmusban megvalósul a termelési folyamatok teljes gépesítése és automatizálása, s a munka puszta megélhetési eszközből az egész társadalom szemében a legfőbb életszükségletté válik.

A kommunizmus a társadalom minden tagja számára biztosítja fizikai és szellemi képességeinek teljes kibontakozását. A társadalom minden tagja kulturált és sokoldalúan képzett ember lesz. Mindenkinek módjában áll majd, hogy szabadon válassza meg foglalkozását. A kommunizmus feltételezi a tudománynak, a művészetnek és a kultúrának a történelemben eddig soha nem látott további fejlődését.

A termelőerőknek és a társadalmi munka termelékenységének magas fejlettségi foka biztosítja majd az anyagi és kulturális javak bőségét, ami lehetővé teszi az áttérést az elosztás szocialista elvéről az elosztás kommunista elvére. „A kommunista társadalom felsőbb fokán, miután az egyének már nincsenek szolgaian alárendelve a munkamegosztásnak, és ezzel a szellemi és testi munka ellentéte is megszűnt; miután a munka nemcsak a megélhetés eszköze, de maga lett a legfőbb életszükségletté; miután az egyének mindenirányú fejlettségével a termelőerők is növekedtek és a kollektív gazdagság minden forrása bővebben buzog — csak akkor lehet majd a polgári jog szűk látóhatárát egészen átlépni, és írhatja zászlajára a társadalom: Mindenki képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint!"[1]

Ezek az alapvető különbségek a szocializmus és a kommunizmus között.

Lenin a kommunizmusról szóló marxi tanítás továbbfej-

[1] *Marx.* A gothai program kritikája. Szikra 1953. 13—14. old.

lesztése és gazdagítása során kidolgozta a kommunista társadalom felépítésének alapvető tételeit. A Kommunista Párt programját fejtegetve, a következőket mondta: „amikor megkezdjük a szocialista átalakításokat, világosan ki kell tűznünk magunk elé a célt, amely felé ezek az átalakítások végső fokon irányulnak, nevezetesen annak a kommunista társadalomnak a megteremtését, amely nem szorítkozik csupán a gyárak, a föld, a termelési eszközök kisajátítására, nem szorítkozik csupán a termelés és a termékelosztás szigorú nyilvántartására és ellenőrzésére, hanem tovább is megy, annak az elvnek a megvalósítása felé: mindenkitől képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint"[1].

A Szovjetunió minden feltétellel rendelkezik, ami a teljes kommunizmus felépítéséhez szükséges. Óriási anyagi erőforrásai és természeti kincsei vannak ehhez. A Szovjetunióban a szocializmus a saját maga teremtette anyagi-termelési alapon fejlődik. A Szovjetunió szocialista ipara a világ legfejlettebb ipara, mezőgazdasága a világ leggépesítettebb nagyüzemi mezőgazdasága. Hatalmas tényező a szovjet gazdaság kommunista fejlődésének meggyorsításában a tömegek alkotó aktivitása, ami az egész nép szocialista munkaversenyében jut kifejeződésre. A szovjet népet a marxizmus-leninizmus elméletével, a szocializmus gazdasági törvényeinek ismeretével, a kommunista társadalom építésének tudományosan megalapozott programjával felvértezett Kommunista Párt vezeti a kommunizmus felé.

A második világháború után gyökeresen megváltoztak a Szovjetunióban folyó kommunista építés nemzetközi feltételei. Azelőtt a Szovjetunió az egyetlen szocialista ország volt. Ma a szocializmusnak hatalmas tábora van, amelyhez több százmillió ember tartozik. A szocialista tábor megalakulása döntő változásokat idézett elő a nemzetközi erőviszonyok terén, és új helyzetet teremtett a szocializmus és a kommunizmus építése számára. Az európai és ázsiai népi demokratikus országokban a kommunista társadalom első fokának alapjait rakják le. Annak, hogy a szocialista tábor valamennyi országában győzelmet arasson a szocializmus és a kommunizmus, döntő feltétele a tábor további erősödése, az e táborhoz tartozó népek szoros gazdasági, politikai és kulturális együttműködésének további fejlődése.

A szocializmus tábora mellett azonban ott van az imperializmus tábora, élén az Egyesült Államokkal. Amíg a szocializ-

[1] *Lenin.* Előadói beszéd a program felülvizsgálásáról és a párt nevének megváltoztatásáról. Lásd *Lenin* Művei. 27. köt. Szikra 1952. 115. old.

mussal szemben ellenséges imperialista tábor létezik, fennáll annak a veszélye is, hogy az agresszív imperialista hatalmak katonai támadást intéznek a Szovjetunió és a népi demokratikus országok ellen.

A marxizmus-leninizmus azt tanítja, hogy a kommunizmus felső fokán az osztályok és az osztálykülönbségek megszűnésével az állam fölöslegessé válik és fokozatosan elhal. Ennél figyelembe kell venni a nemzetközi viszonyokat. Arra a kérdésre, hogy megmarad-e a Szovjetunióban az állam a kommunizmus időszakában is, Sztálin a következőképpen válaszolt:

„Igen, megmarad, ha nem semmisül meg a kapitalista környezet, ha nem szűnik meg a kívülről jövő katonai támadások veszedelme. Emellett magától értetődik, hogy államunk formái újból változni fognak, a belső és külső viszonyok változásának megfelelően.

Nem, nem marad meg és elhal, ha megszűnik a kapitalista környezet, ha szocialista környezet fogja felváltani"[1].

A szocialista államra feltétlenül szükség van, amíg létezik a kapitalista környezet, amíg nem szűnik meg az a veszély, hogy az imperialista államok megtámadják a Szovjetuniót és a szocialista tábor más országait. Addig a Szovjetuniónak, ugyanakkor, amikor következetes békepolitikát folytat, készen kell állnia arra, hogy visszaverjen bármi néven nevezendő külső ellenséges támadást. Ezért minden módon erősíteni kell a szocialista államot, növelni kell az ország gazdasági erejét, és biztosítani kell védelmi képességét.

A kommunizmus anyagi-termelési bázisának létrehozása. A kommunizmus felépítése világtörténelmi jelentőségű feladat, s ennek a feladatnak a teljesítése mindenekelőtt a termelőerők óriási arányú fejlesztését, olyan anyagi-termelési bázis létrehozását követeli, amely biztosítani tudja az anyagi javaknak a szocializmusból a kommunizmusba való átmenethez szükséges bőségét.

A kommunizmus anyagi-termelési bázisa, amelyet a Szovjetunióban most hoznak létre, nem egyéb, mint az egész ország villamosításán, a termelési folyamatok komplex gépesítésén, automatizálásán, és a vegyi eljárások messzemenő alkalmazásán alapuló városi és falusi nagyüzemi gépi termelés. A kommunizmus anyagi-termelési bázisa méreteit és műszaki színvonalát tekintve, jóval fejlettebb lesz a szocializmus anyagi-termelési bázisánál.

[1] *Sztálin.* Beszámoló a XVIII. pártkongresszusnak az ÖK(b)P Központi Bizottságának munkájáról. Lásd *Sztálin.* A leninizmus kérdései. Szikra 1953. 719. old.

A kommunizmusba való átmenet előkészítése érdekében tartósan biztosítani kell az egész társadalmi termelés szakadatlan fellendülését, elsősorban növelve a termelőeszközök termelését. A termelőeszközök termelésének elsősorban való növelése megteremti az előfeltételeket a termelésnek a legfejlettebb technika alapján történő szakadatlan növekedéséhez és tökéletesedéséhez, az anyagi javak bőségének eléréséhez.

Ez parancsolóan írja elő a termelőkapacitás óriási arányú növelését a népgazdaság minden ágában, elsősorban az iparban, új beruházások révén. A Szovjetunióban százával és ezrével építik és tervezik az új üzemeket, amelyek minden tekintetben a világ legfejlettebb technikáján és technológiáján alapulnak, új nyersanyagfajtákat hoznak létre, új energiaforrásokat tárnak fel.

Lenin rámutatott arra, hogy a kommunizmusban az ipari és mezőgazdasági termelés alapja az egész népgazdaság villamosítása lesz. *„A kommunizmus — Szovjethatalom plusz az egész ország villamosítása"*[1]. Ez azt jelenti, hogy az ipart, a közlekedést és a mezőgazdaságot teljesen a villamosítással összefüggő új, fejlettebb technikai alapra helyezik.

Az *egész* népgazdaság villamosítása a kommunizmus anyagi-termelési bázisának *fő* jellegzetessége. A szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet idején óriási arányokat ölt a villamosítás. Erről tanúskodik az a tény, hogy a Szovjetunióban épülő vízierőművek ezen a téren a világ legnagyobb létesítményei.

A szocialista tervgazdaság biztosítja egy *egységes nagyfeszültségű hálózat* kiépítését, amely összeköti a különböző gazdasági körzetek nagyszámú erőművét; ez a kapitalizmusban a magántulajdon és a termelési anarchia uralma folytán lehetetlen.

A Szovjetunióban a fejlődő ipar, mezőgazdaság, város- és községgazdálkodás áramszükségletének kielégítése céljából az 1951—1955. évi ötödik ötéves terv keretében nagyszabású villamosítási programot hajtanak végre. 711 erőművet építenek, illetve bővítenek ki, s az építkezés befejezése után a Szovjetunió erőműveinek összkapacitása 75%-kal lesz nagyobb.

Az erőművek keretében csupán 1954 folyamán két és félszer annyi áramfejlesztő egységet helyeztek üzembe, mint a GOELRO-terv alapján végrehajtott villamosítás első 10 éve alatt.

Az egész népgazdaság villamosítása, mint a kommunizmus anyagi-termelési bázisának megteremtéséhez szükséges fő fel-

[1] *Lenin.* Beszámoló a Népbiztosok Tanácsának tevékenységéről a VIII. Összoroszországi Szovjetkongresszuson. Lásd *Lenin* Művei. 31. köt. Szikra 1951. 533. old.

tétel, elválaszthatatlanul összefügg valamennyi munkafolyamat *komplex gépesítésével,* a termelés *automatizálásával,* a vegyi eljárásoknak és általában a technika legújabb vívmányainak alkalmazásával. A termelési folyamatok villamosítása, az automata géprendszer gyökeresen megváltoztatja a munkafeltételeket, a szakképzetlen munka szakmunkával való felváltását eredményezi, megteremti a szellemi és a fizikai munka közötti lényeges különbségek végleges megszűnésének műszaki bázisát.

A Szovjetunió népgazdaságában már most megvannak az alapok a termelési technika olyan további hatalmas átalakítására, amely elvezet a termelőerőknek a kommunizmus szempontjából szükséges fejlettségi színvonalához.

A szovjet gépiparnak, a világ legfejlettebb gépiparának nagyszerű eredménye az automata gépsorokkal felszerelt önműködő gyárak létrehozása, amelyekben megvalósult a komplex gépesítés. Így például 1952-ben már minden kerületi vízierőmű automata vezérlőberendezéssel működött. Több vízierőmű távvezérléssel működik. Távvezérlésre állították át a vízierőművek összkapacitásának több mint 50%-át. A hidrotechnikai létesítmények építésénél minden földmunkát földvájó gép-komplexumok segítségével végeznek. A beton előállítására automata üzemeket létesítettek. Ezekben az üzemekben minden munkát — a nyersanyagok adagolásától és mázsálásától kezdve egészen a kész beton kitöltéséig — önműködően végeznek a gépek.

A Szovjetunióban épült fel a világ első olyan önműködő gyára, amelyben autómotorok számára dugattyúgyűrűket állítanak elő. A gyárban a nyersanyag adagolásától kezdve a késztermék csomagolásáig minden teljesen önműködően történik. A gépeket néhány dolgozó kezeli. Az ilyen gyárak a kommunista társadalom technikájának előhírnökei.

Ma a munkafolyamatok automatizálása még csak előhírnöke a kommunizmus új műszaki bázisának, de idővel a tudománynak és a technikának ez a nagy vívmánya a termelés minden ágában meghonosodik.

A szovjet tudomány kidolgozta az *atomenergia* felhasználásának módszereit, s ezzel lehetővé vált, hogy a Szovjetunióban gyakorlatilag is megoldják korunk nagy feladatát, ennek az új energiafajtának békés célokra történő felhasználását. 1954 nyarán, szovjet tudósok és mérnökök fáradozásának eredményeként, üzembehelyezték az első atomenergiával működő 5000 kilowatt hasznos teljesítményű ipari erőművet, és az megkezdte az áramszolgáltatást a környék ipara és mezőgazdasága számára. A szovjet tudósok és mérnökök most azon dolgoznak, hogy atomenergiával működő 50—100 000 kilowatt teljesítményű ipari erőműveket létesítsenek.

Az atomenergia anyagi javak termelésére történő felhasználása, a reaktív technika, a rádiótechnika, a távvezérlés stb. to-

vábbi tökéletesítése eddig ismeretlen távlatokat tár fel a termelés tökéletesítése és a munkatermelékenység emelése előtt. Mindez szükségszerűen óriási mértékben meggyorsítja a gazdasági fejlődést, és biztosítja a termelőerőknek a kommunizmus felső fokára való áttéréshez szükséges színvonalát.

A város és a falu közötti lényeges különbség megszüntetésének útjai. A szocialista társadalom termelőerőinek fejlődése a termelési viszonyok terén is változásokat tesz szükségessé. A kommunizmus felső fokán a termelési viszonyok alapja a termelőeszközök egységes *kommunista köztulajdona* lesz. Az egységes kommunista tulajdonra való áttérés megköveteli az állami tulajdon (a köztulajdon) minden módon való erősítését és továbbfejlesztését, s a kolhoz-szövetkezeti tulajdonnak fokozatosan a köztulajdon színvonalára emelését. Az egységes kommunista tulajdon alapján eltűnik a város és a falu közötti lényeges különbség.

A szocializmus fokán a város és a falu, az ipar és a mezőgazdaság, a munkásság és a kolhozparasztság közötti lényeges különbség abban áll, hogy az ipar állami tulajdont (köztulajdont) képez, ezzel szemben a mezőgazdaságban csoporttulajdon, kolhoztulajdon van. Az iparban jóval nagyobb mértékben valósult meg a termelés villamosítása, gépesítése, automatizálása és a vegyi eljárások alkalmazása. A falusi lakosság műveltségi színvonala, a falvakban végbement igazi kultúrforradalom ellenére, egészében véve még nem érte el a városi lakosság műveltségi színvonalát.

A város és a falu közötti lényeges különbség kiküszöbölődése a kommunizmus építése során megy végbe. A város és a falu, az ipar és a mezőgazdaság közötti lényeges különbség megszüntetésében a döntő erő a szocialista ipar. Csak a nagyipar további messzemenő fejlesztése teszi lehetővé a mezőgazdaság valamennyi ágának komplex gépesítését.

A szocialista ipar a mezőgazdaság átalakításában rá váró szerepet mindenekelőtt a gép- és traktorállomások révén tölti be, amelyeknek vezető szerepük van a kolhoztermelés fejlesztésében. A gép- és traktorállomások, mint a szocialista mezőgazdaság legfontosabb ipari központjai és a magasszínvonalú mezőgazdálkodás elterjedésének döntő tényezői, a legújabb technika, s a szakképzett állandó műszaki, agronómus és zootechnikus káderek segítségével egyre jobban és egyre teljesebben elégítik ki a kolhoztermelés valamennyi ágának szükségleteit. A szocialista állam a gép- és traktorállomások révén tölti be a szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet útján a kolhozok fejlesztésében rá háruló vezető szerepet. Mind-

egyre fokozódik a szovhozoknak, a messzemenően gépesített nagyüzemi mezőgazdaság e mintaképeinek jelentősége. Ily módon a köztulajdonnak egyre nagyobb szerep jut az egész szocialista mezőgazdaság további fellendítésében.

A falu és a város egymáshoz való közelebb hozásának hatalmas tényezője a villamosítás. Az új hatalmas vízierőművek óriási mennyiségű villamosenergiát szolgáltatnak nemcsak az iparnak, hanem a mezőgazdasági termelésnek is. A mezőgazdaság villamosításának alapja a nagy állami erőművek rendszere. Ezekkel egysorban nagyszámban épülnek kisebb kolhoz-villanytelepek. A mezőgazdaság komplex villamosításának támaszpontjai a *villamos gép- és traktorállomások,* amelyek villanytraktorokat, villanykombájnokat, villanyfejőgépeket alkalmaznak, villamos erővel nyírják a juhokat stb. Némelyik már a kolhoztermelés számára dolgozik. Ezek az állomások nemcsak a mezőgazdaság új energetikai bázisai, hanem egyszersmind nagyjelentőségű kulturális gócpontok is.

A szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet időszakában a kolhozok fő formája a mezőgazdasági artel. A mezőgazdasági artel, amelyben a kolhoz közös gazdasága mint fő erő a kolhozparasztok egyéni háztáji gazdaságával párosul, a legnagyobb mértékben megfelel mind az állam, mind a kolhozok és a kolhozparasztok érdekeinek. A mezőgazdasági artelben a munkatermelékenység emelésének óriási, még nem teljes mértékben hasznosított tartalékai rejlenek. A gép- és traktorállomások révén fejlett technikával ellátott kolhozok sikeresen fejlesztik közös gazdaságukat, amely alapul szolgál a mezőgazdasági termékek bőségének megteremtéséhez.

A kolhozok közös gazdaságának erősödésével és fejlődésével sorra megoldódnak a kulturális és szociális rendeltetésű építkezések és a lakásépítkezés feladatai. A kolhozok gyorsan fejlődő közös gazdasága egyre teljesebben elégíti majd ki a kolhozparasztok különféle egyéni szükségleteit. A kolhozok közös gazdasága a mezőgazdasági termékek bőségének elérésével abban a helyzetben lesz, hogy egyaránt ki tudja elégíteni az állam szükségleteit, a kolhozok minden szükségletét és a kolhozparasztok egyéni szükségleteit. Akkor a kolhozparasztok számára nem lesz többé előnyös, hogy tehén és aprójószág egyéni tulajdonban legyen, s hogy háztáji gazdaságban termesszenek burgonyát és zöldséget. Így egyéni háztáji gazdaságra nem lesz többé szükség.

A kolhoztermelés anyagi-termelési bázisának további erősítése és fejlesztése alapján fokozatosan létrejönnek majd annak előfeltételei, hogy a mezőgazdasági artel magasfejlettségű *mező-*

gazdasági kommunává, a kolhozmozgalom legfejlettebb formájává alakuljon át. „A jövő kommunája a fejlett és jómódú artelből fog kifejlődni. A jövő mezőgazdasági kommunája akkor fog létrejönni, amikor az artel földjein és farmjain bőségben lesz a gabona, a jószág, a szárnyas, a zöldség és mindenféle más termék, amikor az artelekben gépesített mosodák, korszerű konyhák és étkezők, kenyérgyárak stb. létesülnek, amikor a kolhozparaszt látni fogja, hogy előnyösebb számára az, ha a farmról kapja a húst és a tejet, mint ha saját tehenet, sertést, juhot, kecskét tart, amikor a női kolhoztagok látni fogják, hogy előnyösebb számukra az, ha az étkezőben ebédelnek, a kenyérgyárból kapják a kenyeret és a közös mosodából a kimosott fehérneműt, mint hogyha maguk foglalkoznak ezekkel a dolgokkal. A jövő kommunája a fejlettebb technika és a fejlettebb artel alapján, a termékbőség alapján fog létrejönni"[1].

Az artel abban a mértékben fejlődik kommunává, ahogyan létrejönnek az ehhez szükséges anyagi előfeltételek, és ahogyan maguk a kolhozparasztok meggyőződnek az artel kommunává fejlődésének szükségességéről.

A város és a falu közötti lényeges különbség megszüntetése egyáltalán nem jelenti a nagyvárosok pusztulását. Az ipar tervszerű elhelyezése az ország egész területén, az iparvállalatok közelebb vitele a nyersanyagforrásokhoz azzal jár, hogy új városok épülnek. A városok mint olyan központok, amelyekben a kultúra a legfejlettebb, mint olyan központok, amelyekben nemcsak a nagyipar, hanem a mezőgazdasági termékek feldolgozása és az élelmiszeripar valamennyi ága is hatalmas fejlettséget ér el — elősegítik majd a városi és a falusi létfeltételek kiegyenlítődését. A régi városok képe gyökeresen megváltozik. A városok szocialista átépítésének az a célja, hogy megszüntesse a zsúfoltságot, és a fásítás, parkosítás segítségével a városgazdálkodás minden modern vívmányának felhasználása útján egészségesebbé tegye a városi életkörülményeket. Egyre nő az a haladó szerep, amelyet a szocialista város mint a korszerű, élenjáró tudomány és kultúra vívmányainak hordozója és terjesztője betölt.

A város és a falu közötti lényeges különbség megszüntetésében nagy szerepet kell játszania a *közlekedésnek.* A közlekedés az ipari központokat összeköti, egybeforrasztja a mező-

[1] *Sztálin.* Beszámoló a XVII. pártkongresszusnak az ÖK(b)P Központi Bizottságának munkájáról. Lásd *Sztálin* Művei. 13. köt. Szikra 1951. 373—374. old.

gazdasági vidékekkel. A vasúti, gépkocsi-, vízi- és légiközlekedés fejlődése, a villamosenergia nagy távolságokra történő továbbítása, a rádió és a televízió tökéletesítése és elterjesztése — mind fontos eszköze annak, hogy a falu gazdasági és kulturális téren közelebb kerüljön a városhoz. A tudománynak és a technikának ezek a vívmányai lehetővé teszik, hogy a falu lakossága a városi lakossággal egyformán élvezze a kultúra minden áldását.

Mindaddig, amíg a népgazdaságban két fő termelési szektor — állami és kolhozszektor létezik, elkerülhetetlenül fennmarad az árutermelés és az áruforgalom, amelyeket a szocialista állam sikerrel használ fel a kommunizmus építése érdekében. Csak az egységes kommunista tulajdon alapján hal el az árutermelés, és tűnnek el a vele kapcsolatos kategóriák.

A kommunizmus felső fokán az árutermelés megszűnésével eltűnik az érték, eltűnnek az érték formái, és velük együtt eltűnik az értéktörvény. A termékek előállítására fordított munka mennyiségét nem kerülőúton, az érték és annak formái révén fogják mérni, mint ez az árutermelés viszonyai között történik, hanem egyenesen és közvetlenül a termékek előállítására fordított munkaidővel.

A termelőeszközök egységes kommunista tulajdonának megteremtése lesz a munkásság és a kolhozparasztság közötti határok végleges elmosódásának alapja.

A kommunizmusban megszűnik a város és a falu közti lényeges különbség, de marad köztük némi *nem lényeges különbség,* amely az ipari és a mezőgazdasági termelés sajátosságaiból, például a mezőgazdasági munkáknak a növények természetes fejlődési és érési folyamatával összefüggő idényjellegéből, a mezőgazdasági gépek korlátozott időn át tartó használatából stb. következik.

A szellemi és a fizikai munka közötti lényeges különbség megszüntetésének útjai. A kommunizmusba való átmenethez a társadalom olyan mértékű kulturális fejlettségét kell elérni, amely biztosítja az emberek fizikai és szellemi képességeinek teljes és sokoldalú kifejlődését.

A fizikai és a szellemi munka ellentétének megszüntetése után a kommunizmus építése közben felmerült az a probléma, hogy meg kell szüntetni a fizikai és a szellemi munka között a szocializmusban meglevő lényeges különbséget. A fizikai és a szellemi munka közötti *lényeges különbség* abban áll, hogy a munkások többségének kulturális-műszaki színvonala még alacsonyabb mint a mérnököké és technikusoké, a kolhozparasz-

tok többségének kulturális-műszaki színvonala pedig alacsonyabb mint az agronómusoké.

Ugyanakkor az ipari és a mezőgazdasági technika tökéletesedése: a villamosítás, a komplex gépesítés, a vegyi eljárások alkalmazása stb., egyre jobban megköveteli, hogy a termelésben részt vevő dolgozók nagy általános műveltséggel és nagyfokú mérnöki-technikusi, illetve agronómiai szaktudással rendelkezzenek. Enélkül nem biztosítható a társadalmi munka termelékenységének a kommunizmusba való átmenethez szükséges további emelése. Ezért a társadalom kulturális fejlődése, a fizikai és a szellemi munka közötti lényeges különbség megszüntetése objektív szükségesség.

A fizikai és a szellemi munka közötti lényeges különbség megszűnése úgy történik, hogy a munkások kulturális és műszaki színvonala a mérnökök és a technikusok színvonalára, a kolhozparasztoké az agronómusok színvonalára emelkedik.

A fizikai és a szellemi munka közötti lényeges különbség megszüntetésében óriási szerepe van a szocialista munkaversenynek, amelyben a munkásosztály és a kolhozparasztság túlnyomó többsége részt vesz. Egyre nagyobb munkástömegek sajátítják el tökéletesen a korszerű termelési technikát és technológiát, egyre nő az ésszerűsítők és feltalálók száma. Ez a munkások széles rétegeit a műszaki dolgozók színvonalára emeli.

Sztálin a Sztahanov-mozgalmat, mint a szocialista munkaverseny új szakaszát jellemezve, már 1935-ben megállapította, hogy ebben a mozgalomban benne van a munkásosztály jövendő kulturális és technikai fellendülésének magva, hogy ez a mozgalom nyitja meg azt az utat, „amelyen haladva elérhetjük a munka termelékenységének azt a magasabb fokát, mely a szocializmusból a kommunizmusba való átmenethez ... szükséges"[1]. Amikor a munkások kulturális és műszaki színvonala a mérnökök és technikusok színvonalára, a kolhozparasztoké pedig az agronómusok színvonalára emelkedik, a munka termelékenysége még magasabb, a történelem folyamán soha nem tapasztalt fokot ér majd el, amely biztosítja az anyagi javak általános bőségének megteremtését.

A társadalmi munka termelékenységének emelkedésével párhuzamosan létrejönnek a munkanap fokozatos megrövidítésének gazdasági feltételei. Ez viszont lehetővé teszi a társadalom tagjai számára, hogy jóval több időt és erőt fordítsanak is-

[1] *Sztálin.* Beszéd a sztahanovisták első összszövetségi tanácskozásán. Lásd *Sztálin.* A leninizmus kérdései. Szikra 1953. 598. old.

meretek szerzésére és kulturális fejlődésükre, minden fizikai és szellemi képességük kifejlesztésére.

A szellemi és fizikai munka közötti lényeges különbség megszüntetésének egyik feltétele az általános kötelező politechnikai oktatás. Lenin hangsúlyozta, hogy a politechnikai oktatásnak elméletileg és gyakorlatilag meg kell ismertetnie a tanulókkal a fő termelési ágakat. A politechnikai oktatás bővíti a dolgozók látókörét, megadja nekik azoknak az alapoknak az ismeretét, amelyeken a mai nagyüzemi termelés nyugszik, s így lehetővé teszi, hogy szabadon válasszák meg foglalkozásukat.

A társadalom valamennyi tagjának további kulturális fejlődése úgy valósul majd meg, hogy egyre jobban kiterjesztik az általános kötelező politechnikai oktatást, a középfokú műszaki oktatást, a főiskolai oktatást és a levelező oktatást, a különféle tanfolyamok széles hálózatát építik ki, s az üzemekben széles alapokra fektetik a legáltalánosabb szakmák oktatását. A Kommunista Párt XIX. kongresszusa kimondta, hogy az ötödik ötéves terv idején a középiskolákban hozzá kell kezdeni a politechnikai oktatás megvalósításához, és meg kell tenni a szükséges intézkedéseket az általános politechnikai oktatásra való áttérésre.

Ha a munkások és parasztok ismereteinek és kultúrájának színvonala a műszaki dolgozók és az agronómusok színvonalára emelkedik, megszűnik az a különbség, amely egyfelől a munkások és a parasztok, másfelől az értelmiségiek között ma még fennáll.

A szocialista társadalom nagy sikereket ért el a nép jólétének növelése terén. De a dolgozóknak a kommunizmusba való átmenethez szükséges sokoldalú kulturális fejlődése csak akkor biztosítható, ha gyökeresen megjavulnak a lakásviszonyok, jelentős mértékben emelkedik a munkások és alkalmazottak reálbére, s a kolhozparasztok reáljövedelme. Ez csak a termelés további gyors növekedése és a munka termelékenységének emelkedése alapján érhető el.

A termelőerők és a kultúra általános fejlődése nyomán végérvényesen eltűnik a szakképzetlen munka és a nehéz fizikai munka, megszűnik a régi munkamegosztás, amely egész életükre egy meghatározott foglalkozáshoz láncolta a dolgozókat.

A kommunizmus azzal, hogy a régi munkamegosztást megszünteti, egyáltalán nem tagadja a munkamegosztás szükségességét. A kommunizmus a termelés, a tudomány és a technika különböző területein képzett, sokoldalúan fejlett szakembereket követel.

A kommunista társadalom minden tagjának meglesz a fej-

lett technika és a bonyolult termelési folyamatok igazgatásához szükséges mérnöki-technikusi felkészültsége, s egyszersmind az is módjukban áll majd, hogy az anyagi javak termelése mellett tudománnyal, irodalommal és művészettel is foglalkozzanak. A szellemi és a fizikai munka közötti lényeges különbség megszűnése nem azt jelenti, hogy a kettő között mindennemű különbség megszűnik. Egyes — jóllehet nem lényeges — különbségek megmaradnak. Így például az üzem vezető személyzetének munkafeltételei és a közvetlenül a termelésben dolgozók munkafeltételei között lesznek különbségek.

A kommunizmusba való átmenet szempontjából óriási jelentősége van a dolgozók kommunista nevelésének. Ennek döntő fontosságú feladata az, hogy kialakítsa az új embert, akinek számára a munka a legfőbb életszükséglet. Lenin azzal kapcsolatban, hogy milyen lesz a munka a kommunizmusban, a következőket írta: „A kommunista munka, a szó szűkebb és szorosabb értelmében, ingyenes munka a társadalom javára, olyan munka, amelyet nem bizonyos kötelezettség lerovása, nem bizonyos termékekre való jog megszerzése céljából, nem előre megállapított és törvényesített normák szerint teljesítenek; a kommunista munka — önkéntes, norma nélküli, díjazásra nem számító, díjazási feltétel nélküli munka, a közösség javára megszokásból végzett munka, a közösség javára szolgáló munka szükségességéhez való öntudatos (szokássá vált) viszonyból fakadó munka, az egészséges szervezet szükségleteként végzett munka"[1].

A kommunizmus feltételezi a társadalom tagjainak nagyfokú öntudatát. Az új, kommunista viszonyok hajtásai a munkához és a társadalmi tulajdonhoz való viszonyban, az emberek egymáshoz való viszonyában már a szocialista társadalomban is megtalálhatók. A kommunista elvek betartása idővel a magasképzettségű, kulturált emberek természetes, megszokott magatartásává válik. De nem szabad megfeledkezni arról, hogy a szovjet társadalomban még korántsem vesztek ki az emberek tudatából a kapitalista csökevények, hogy ezek a csökevények megvannak, mert a tudat elmarad a lét mögött, és mert a kapitalista környezet mindenképpen fenntartásukra és feleleventésükre törekszik. Éppen ezért feltétlenül le kell küzdeni az emberek tudatában megrekedt kapitalista csökevényeket, és óriási mértékben kell fejleszteni a néptömegek műveltségét és kommunista öntudatát. A szocializmusból a kommunizmusba való

[1] *Lenin.* Az évszázados rend megsemmisítésétől egy új rend megteremtése felé. Lásd *Lenin* Művei. 30. köt. Szikra 1953. 525. old.

átmenet egész időszakában rendkívül nagy a jelentősége annak a harcnak, amely a munkához és a társadalmi tulajdonhoz való régi viszony maradványai ellen, a bürokrácia kiirtásáért, a múltnak a mindennapi életben és az erkölcs terén észlelhető csökevényei, továbbá a vallási előítéletek ellen folyik. Ezeknek a kapitalista csökevényeknek a leküzdése érdekében kitartó és szívós politikai nevelőmunkát kell végezni a tömegek között, az egész népet a nagy ügy — a kommunizmus legyőzhetetlenségében való bizonyosság szellemében kell nevelni.

Az áttérés a „mindenki képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint" kommunista elvre. A „mindenki képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint" kommunista elv megvalósításának előfeltételei fokozatosan, abban a mértékben érlelődnek meg, ahogyan a termelés növekszik, és ezen az alapon létrejön a fogyasztási cikkek bősége, ahogyan az egységes kommunista tulajdon uralma megvalósul, s a társadalom tagjainak műveltsége és öntudata a kommunizmusnak megfelelő színvonalra emelkedik. A kommunista elv azt jelenti, hogy a kommunizmusban mindenki képességei szerint fog dolgozni, és mindenki megkapja azokat a fogyasztási cikkeket, amelyekre egy kulturálisan fejlett embernek szüksége van.

A kommunizmus felső fokának előfeltételei úgy jönnek létre, hogy a szocialista állam a lehető legteljesebb mértékben felhasználja a szocializmus gazdasági törvényeit. A szocializmus gazdasági alaptörvényéből fakadó követelményeknek megfelelően állandóan, gyors ütemben fejlődik a szocialista termelés és növekszik a nép jóléte. Egyre nagyobb szerephez jut a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvénye, egyre tökéletesednek a szocialista tervezés módszerei. A hosszabb időszakra szóló népgazdasági tervek konkrétan meghatározzák a kommunizmus anyagi-termelési bázisának megteremtéséhez vezető utakat.

A kommunizmus felépítésének döntő feltétele, hogy a népgazdaság minden ágában állandóan emelkedjen a munka termelékenysége. „A kommunizmus — írta Lenin — a kapitalizmussal szemben az önkéntes, a tudatos, az egyesült, a legfejlettebb technikát felhasználó munkások magasabbfokú munkatermelékenységét jelenti"[1].

A munkatermelékenység emelésének fő eszközei: az élenjáró technika erőteljes fejlesztése és széleskörű alkalmazása a termelésben, valamennyi termelési folyamat teljes gépesítése és automatizálása, a munkaszervezés további javítása, a munka-

[1] *Lenin.* A nagy kezdeményezés. Lásd *Lenin* Művei. 29. köt. Szikra 1953. 435. old.

erő tervszerű és lehető legésszerűbb felhasználása nemcsak az egyes vállalatokon belül, hanem az egész népgazdaságra kiterjedő méretekben.

A munkatermelékenység állandó emelkedésének és a társadalmi vagyon nagyarányú növelésének biztosítása céljából a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet időszakában messzemenően fel kell használni a népgazdaság terv szerinti irányításának az értéktörvény létezésével összefüggő olyan közgazdasági eszközeit, mint a pénz, a hitel, a kereskedelem, az önálló elszámolás. A dolgozók anyagi és kulturális színvonalának állandó emelkedése a munka szerinti elosztás gazdasági törvényének következetes alkalmazása alapján valósul meg. A munka termelékenységének fokozódásával együtt jár az iparcikkek és a mezőgazdasági termékek árának leszállítása. Szüntelenül emelkedik a munkások és alkalmazottak reálbére, egyre nő a kolhozparasztok jövedelme. A dolgozók egyre többet költhetnek élelmiszerre, ruházkodásra, háztartási cikkek beszerzésére stb. A kommunizmusba való átmenethez szükséges előfeltételek megteremtése szempontjából óriási jelentőségű annak a programnak sikeres megvalósulása, amelyet a Kommunista Párt és a szovjet állam a közszükségleti cikkek termelésének nagyarányú növelése érdekében kitűzött.

Az emberiség történetében először került napirendre az a hatalmas feladat, hogy el kell érni az ember élelmiszerszükségleteinek a tudomány követelményeivel összhangban álló mindenoldalú kielégítését. „Feladatunknak kell tekintenünk — mondotta N. Sz. Hruscsov —, hogy elérjük az élelmiszerek fogyasztásának olyan színvonalát, amely az egészséges ember mindenoldalú, harmonikus fejlődéséhez szükséges, tudományosan megalapozott élelmezési normákból indul ki”[2].

Az anyagi javak termelésének nagyarányú növelése következtében a munkások és alkalmazottak munkabérének és a kolhozparasztok jövedelmének színvonala biztosítja a dolgozók növekvő anyagi és kulturális szükségleteinek egyre teljesebb kielégítését. A termékbőség növekedésének arányában létrejönnek majd a munka szerinti elosztásról a szükségletek szerinti elosztásra való áttérés előfeltételei. Ezzel kapcsolatban nagy jelentősége van a kereskedelem erőteljes továbbfejlesztésének. A kereskedelem a szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet egész időszakában változatlanul a fogyasztási cik-

[2] *N. Sz. Hruscsov.* A Szovjetunió mezőgazdaságának továbbfejlesztését szolgáló intézkedésekről. Az SZKP Központi Bizottságának 1953 szeptember 3-i teljes ülésén mondott előadói beszéd. Szikra 1953. 9—10. old.

kek elosztásának fő formája. A szovjet kereskedelem tökéletesítése előkészíti azt a szerteágazó apparátust, amelyet a kommunizmus felső fokán a termékeknek szükségletek szerinti közvetlen, áru- és pénzforgalom nélkül történő elosztására fognak felhasználni.

Ami a társadalom tagjainak különféle egyéni szükségleteit illeti, ezek sokoldalú kielégítését a kommunizmus részint az egyéni tulajdonba kerülő fogyasztási és háztartási cikkek mennyiségének növelése útján, részint a szükséglet-kielégítés társadalmi formáinak (a kulturális és szociális intézményeknek, a lakásügynek, a szanatóriumok, színházak hálózatának stb.) fejlesztése útján fogja kielégíteni.

A kommunizmusba való átmenetet nem szabad úgy elképzelni, hogy egy csapásra valósul meg. Az átmenet fokozatosan, a szocializmus alapjainak általános fejlesztése révén megy végbe. Az a törvény, amely szerint az átmenet a társadalom régi minőségi állapotából az új minőségi állapotba kirobbanás útján megy végbe, feltétlenül kötelező az ellenséges osztályokra tagolt társadalomra, de egyáltalán nem kötelező az ellenséges osztályok nélküli társadalomra, amilyen a szocialista társadalom. A kommunizmus anyagi és kulturális előfeltételei annak arányában jönnek létre, ahogyan kibontakoznak a szocialista társadalom termelőerői, gyarapszik a gazdagsága, fejlődik a kultúrája, megszilárdul a termelőeszközök társadalmi tulajdona és növekedik a termelőeszközök mennyisége, s ahogyan a tömegek kommunista nevelése megvalósul.

Ez nem azt jelenti, hogy a társadalomnak a kommunizmus útján történő fejlődése belső ellentmondások nélkül megy majd végbe. De ezek az ellentmondások, mint már mondottuk, nem antagonisztikus jellegűek. A Kommunista Párt és a szovjet állam a társadalom gazdasági fejlődéstörvényeinek ismeretében és azokra támaszkodva, idejében észre veheti a keletkező ellentmondásokat, és megteheti a szükséges lépéseket kiküszöbölésükre. Így például a fogyasztási cikkek termelésének nagyarányú fellendítése érdekében hozott intézkedéseknek az a céljuk, hogy kiküszöböljék a mezőgazdaságnak és a könnyűiparnak a nép növekvő szükségletei mögötti elmaradásával kapcsolatban keletkezett ellentmondásokat. A kolhozok és a kolhozparasztok gazdasági ösztönzését szolgáló intézkedések nyomán megszűnik a kolhoztermelés elmaradása.

A szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet nem zárja ki a forradalmi ugrásokat a technika, a gazdaság, a tudomány és a kultúra fejlődésében. Például új energiaforrások, új nyersanyagfajták felfedezése, új technikai feltalálások-

nak a termelésben való alkalmazása igazi technikai forradalomra vezet. A társadalmi tulajdon két formájáról a termelőeszközök egységes kommunista tulajdonára való áttérés, a munka szerinti elosztás szocialista elvéről a szükségletek szerinti elosztás kommunista elvére való áttérés óriási minőségi változásokat jelent majd a gazdaságban és a társadalom egész életében.

A Szovjetunió a világ első országa, amely felépítette a szocializmust, és most sikeresen építi a kommunizmust. Elkerülhetetlenül a kommunizmushoz vezet az egész emberiség fejlődése. Lenin a kommunizmus építésének távlatait vázolva a következőket mondta: „ha majd Oroszországot a villanytelepek és hatalmas technikai berendezések sűrű hálózata fogja borítani, akkor kommunista gazdasági építésünk példakép lesz az eljövendő szocialista Európa és Ázsia számára"[1].

A kommunizmus felső foka felé haladó Szovjetunió hatalmas vonzási központ, az egész szocialista tábor elismert vezetője a nemzetközi küzdőtéren. A szovjet nép nagy példája az egész világ népeinek megmutatja az utat, amelyen haladva megszabadulhat a tőkés rabszolgaságtól s annak elkerülhetetlen velejáróitól — a kizsákmányolástól, a munkanélküliségtől, a válságoktól és a háborúktól.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A szocializmus és a kommunizmus a kommunista társadalmi alakulat két fejlődési foka. A kommunizmus ennek az alakulatnak felső foka, amelyet az jellemez, hogy a termelőerők fejlettségi színvonala magasabb, mint a szocializmusban, a termelőeszközök egységes kommunista köztulajdonban vannak, nincsenek osztályok és osztálykülönbségek, nincsenek lényeges különbségek a város és a falu, a fizikai és a szellemi munka között. A kommunizmusban a munka a puszta megélhetés eszközéből az emberek legfőbb életszükségletévé válik. Az óriási mértékben megnövekedett termelőerők és a társadalmi munka óriási mértékben fokozódott termelékenysége alapján bekövetkezik a fogyasztási cikkek bősége, és megvalósul a társadalom áttérése a „mindenki képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint" kommunista elvre.

[1] *Lenin.* Beszámoló a Népbiztosok Tanácsának tevékenységéről a VIII. Összoroszországi Szovjetkongresszuson. Lásd *Lenin* Művei. 31. köt. Szikra 1951. 535. old.

2. A kommunizmusba való átmenet előkészítése érdekében meg kell teremteni a kommunizmus anyagi-termelési bázisát, amely biztosítani tudja a fogyasztási cikkek bőségét; meg kell szüntetni a város és a falu közötti lényeges különbséget, mégpedig a termelőeszközök egységes kommunista tulajdonának megteremtése alapján, ami megköveteli, hogy a népgazdaságban, különösen a mezőgazdaságban egyre nagyobb szerep jusson a termelőeszközök állami köztulajdonának, s hogy erősödjön a mezőgazdasági artel közös gazdasága; el kell érni a társadalom olyan kulturális fejlődését, hogy megszűnjön a szellemi és a fizikai munka közötti lényeges különbség, s műveltsége és műszaki ismeretei tekintetében minden dolgozó a mérnökök, technikusok és agronómusok színvonalára emelkedjen.

3. A szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet, amely a Szovjetunióban a sikeres megvalósulás útján van, a gazdasági fejlődés objektív törvényeinek ismeretére és felhasználására támaszkodó Kommunista Párt és szovjet állam vezette dolgozók milliós tömegeinek műve. A kommunizmus felső fokának eléréséhez szükséges előfeltételek megteremtésének útjai a következők: a szocialista tulajdon erősítése és továbbfejlesztése, a társadalmi munka termelékenységének fokozása, a szocializmus gazdasági alaptörvényének, a népgazdaság tervszerű fejlődése törvényének, a munka szerinti elosztás törvényének, az értéktörvénynek és a szocializmus szakaszában ható más gazdasági törvényeknek következetes érvényesítése. A szocialista társadalomban a termelés, a munkához való viszony, a társadalmi tulajdonhoz való viszony és az emberek egymáshoz való viszonya terén megvannak a kommunizmus hajtásai. A kommunizmus építése az emberek tudatából még ki nem veszett kapitalista csökevények ellen folytatott erőteljes harcban valósul meg. E csökevények leküzdésében óriási jelentősége van a dolgozók kommunista nevelésének. A kommunizmus második szakaszába való belépés és az elosztás kommunista elvére való áttérés fokozatosan, a fogyasztási cikkek bőségének növekedése arányában valósul majd meg.

4. A Szovjetunió vezette szocialista táborhoz tartozó országok kölcsönös együttműködésének és testvéri barátságának messzemenő erősítése döntő előfeltétele a Szovjetunióban a kommunizmus, a népi demokratikus országokban pedig a szocializmus sikeres építésének. A Szovjetunióban folyó kommunista építésnek óriási nemzetközi jelentősége van. A szovjet népnek a kommunizmushoz vezető úton meg-

tett minden újabb lépése egyre kézzelfoghatóbban bizonyítja a szocializmus fölényét a kapitalizmussal szemben, és a világ minden országának dolgozóit meggyőzi arról, hogy a történelem a kapitalizmust pusztulásra ítélte, s a kommunizmus diadalt arat.

C. A SZOCIALIZMUS ÉPÍTÉSE A NÉPI DEMOKRATIKUS ORSZÁGOKBAN

XL. FEJEZET

AZ EURÓPAI NÉPI DEMOKRATIKUS ORSZÁGOK GAZDASÁGI RENDJE

A népi demokratikus forradalom előfeltételei. A közép- és délkelet-európai országokban — Lengyelországban, Csehszlovákiában, Magyarországon, Romániában, Bulgáriában és Albániában a népi demokratikus forradalmat gazdasági fejlődésüknek, munkásosztályuk és valamennyi dolgozójuk osztályharcának egész menete, valamint a nemzetközi felszabadító mozgalom egész menete készítette elő. A kapitalizmus fejlődése ezekben az országokban a hűbéri viszonyok jelentős csökevényeinek továbbélésével párhuzamosan ment végbe. Ezek az országok hosszú időn át szolgai függőségben voltak az imperialista hatalmakkal szemben. Az uralmon levő nagybirtokos-osztály és nagyburzsoázia engedelmesen végrehajtotta a külföldi tőke akaratát. A munkásosztály kizsákmányolása szélsőséges méreteket öltött. A parasztság zömének nem volt földje, s nyomorban tengődött. Mindez forradalmasította a munkásosztályt és a parasztság nagy tömegeit.

A forradalom előtt a népi demokratikus országokban, Csehszlovákia kivételével, közepesen fejlett vagy gyenge ipar mellett a mezőgazdaság jelentős túlsúlyban volt. Magyarországon és Lengyelországban az ipar közepes fejlettségi színvonalat ért el. Románia, s különösen Bulgária ipara gyermekcipőben járt. Gazdaságilag Albánia volt a legelmaradottabb, itt még a patriarchális nemzetségi rendnek is jelentékeny csökevényei voltak.

Ezekben az országokban a forradalom előtt a föld óriási része nagybirtokosok — földesurak és kapitalisták kezében volt. Lengyelországban a gazdaságok körülbelül kétharmad részének megfelelő 5 hektáron aluli parasztgazdaságokhoz a földnek kevesebb mint 15%-a, a gazdaságok 0,9%-ának megfelelő 50 hektáron felüli földesúri és tőkés gazdaságokhoz

pedig a földnek körülbelül a fele tartozott. Magyarországon a gazdaságok 84%-át tevő 5,7 hektáron aluli gazdaságok a föld $^1/_6$-ével, a gazdaságok 0,9%-át tevő 50 hektáron felüli gazdaságok pedig a földnek csaknem a felével rendelkeztek. Romániában a gazdaságok $^3/_4$ részét képező 5 hektáron aluli gazdaságok birtokában a föld 28%-a volt; a megfelelő arány Bulgária tekintetében $^2/_3$ rész, illetve 30%, Csehszlovákia tekintetében 70,5, illetve 15,7%.

A közép- és délkelet-európai országok iparában a tőkés monopóliumok uralkodtak, a kulcspozíciókat a külföldi tőke tartotta hatalmában. Lengyelországban a háború előtt az iparba befektetett tőkének csaknem $^2/_3$ része külföldi tőke volt. Romániában a háború előtt az olajiparba befektetett egész tőkének 91,9%-át a külföldi tőke ellenőrizte. 1937-ben a magyar iparba befektetett tőke 40%-a külföldi eredetű volt. Bulgáriában 1937-ben a nagyipari tőkének körülbelül a fele, a közlekedési vállalatok tőkéjének pedig körülbelül a $^2/_3$-a külföldi kapitalistáké volt.

A második világháború idején a közép- és délkelet-európai országok a német imperializmus igájába kerültek, amely a végsőkig kiszipolyozta minden életerejüket. A nagybirtokos-osztály és a monopolista burzsoázia a német fasizmus ügynökségévé vált, s ezáltal teljesen elszigetelte magát a néptől. Az osztályellentétek és a nemzetiségi ellentétek a végsőkig kiéleződtek. A munkásosztály vezette dolgozó tömegek, élükön a kommunista és munkáspártokkal, szívós harcot vívtak a fasiszta rabság alóli felszabadulásért, a német betolakodók és az országok nemzeti érdekeit eláruló földbirtokos-tőkés csoportok ellen.

A Szovjetunió a hitleri Németország fölött aratott győzelmével felszabadította a közép- és délkelet-európai országok népeit a német fasiszta iga alól. A dolgozó tömegek nemzeti felszabadító harca óriási arányokat öltött. A népek megdöntötték a hitlerista megszállók kiszolgálóinak hatalmát, s lehetővé vált számukra, hogy hozzálássanak állami életük demokratikus alapokon történő felépítéséhez. Lerakták az újtípusú állam, a népi demokratikus köztársaság alapjait. Így kezdődött meg a népi demokratikus forradalom.

A népi demokratikus forradalom jellege. A népi demokratikus forradalom fő hajtóereje a munkásosztály és a parasztság volt, a vezető szerepet a munkásosztály töltötte be. A fasizmus elleni harc folyamán kikovácsolódott a nemzeti arcvonal, amelyben a munkásosztály és a parasztság mellett ott volt a városi közép- és kisburzsoázia, s általában minden antifasiszta. A forradalom felszámolta a földbirtokosok és a monopolista burzsoázia politikai uralmát. A munkásosztály vezette munkás-paraszt szövetségen alapuló népi demokratikus hatalom jött létre. A kormányban és az állami szervekben a kommunista és munkáspártok mellett a fasizmus elleni harc nemzeti frontjához csatlakozott kispolgári és burzsoá pártok is részt vettek.

Első szakaszában a népi demokratikus forradalom a polgári demokratikus forradalom feladatait oldotta meg. Ez a forradalom, először, *antiimperialista* forradalom volt, mivel felszabadította Közép- és Délkelet-Európa leigázott népeit az imperializmus járma alól, és megadta nekik a nemzeti önállóságot, másodszor, *antifeudális* forradalom, mivel felszámolta a gazdasági életben a félfeudális viszonyokat. Az antifeudális agrárforradalom során a nagybirtokokat élő és holt felszerelésükkel együtt elkobozták, s nagyrészt szétosztották a földnélküliek meg a talpalatnyi földön küszködő parasztok között. A föld a parasztok magántulajdonába került. Az elkobzott nagybirtokok egy részén állami gazdaságok létesültek.

Az agrárforradalom nyomán a földbirtokos osztályt felszámolták; a dolgozó parasztok helyzete jelentékenyen megjavult. A földhözjuttatott szegényparasztok és gazdasági cselédek javarésze a középparasztok színvonalára emelkedett. A középparaszt lett a földművelés központi alakja. A kulákgazdaságok aránya jelentősen csökkent.

Lengyelországban a földnélküliek és a törpebirtokosok az agrárforradalom nyomán több mint 6 millió hektár földhöz jutottak. Romániában a forradalom előtt a szegény- és középparaszti gazdaságokhoz a földnek nem egészen a fele, 1948-ban viszont már a földterület 80,7%-a tartozott. Magyarországon a szegény- és középparaszti gazdaságok a földreform során körülbelül 2 millió hektár földhöz jutottak; ezekhez a gazdaságokhoz a forradalom előtt a föld 40,4%-a, 1947-ben viszont 70,7%-a tartozott.

Az agrárforradalom a nagy parasztтömegek tevékeny részvételével, éles osztályharc közepette ment végbe. A reakciós erők a külföldi imperialisták támogatásával elkeseredett ellenállást tanúsítottak a földreformmal szemben, s mindent elkövettek annak meghiúsítására.

Az agrárforradalom nagyjelentőségű gazdasági és politikai következményekkel járt. A nagybirtok megszüntetésével a reakciós erők rendkívül fontos anyagi bázisukat vesztették el. A nagybirtokok felszámolása és a földnek a dolgozó parasztok közötti felosztása megszüntette a parasztság feudális kizsákmányolásának csökevényeit. A talpalatnyi földön küszködő parasztok és a falusi nincstelenek földhözjuttatása ezeket a rétegeket a népi demokratikus rend oldalára állította. A polgári demokratikus forradalom feladatainak befejezését jelentő földreform egyben a szocialista építésre való áttérés egyik feltétele volt.

A népi demokratikus forradalom az antifeudális feladatok teljesítésének befejezésével egyre inkább második szakaszába lépett, egyre fokozottabb mértékben tért át a szocialista forradalom feladatainak teljesítésére. Ez *a polgári demokratikus for-*

radalom továbbfejlesztését, annak szocialista forradalomba való átcsapását jelentette.

A népi demokratikus állam már a forradalom kezdetén államosította a hitlerista megszállók és a velük szorosan összeforrott monopolista burzsoázia kezében levő vállalatokat. Ezzel a hatalomtól megfosztott monopolista burzsoázia gazdasági pozícióit is elvesztette. Így kezdődött meg a fő termelőeszközök szocialista államosítása. Ugyanakkor a magántőkés vállalatoknál bevezették a munkásellenőrzést. A forradalom során egyre nagyobb méreteket öltött a termelőeszközök államosítása. Mindez gyengítette a burzsoáziát, és erősítette a munkásosztály pozícióit.

A népi demokratikus hatalom a szocialista forradalom feladatainak megvalósítása során szocialista köztulajdonná változtatta a gyárakat, a bányákat és a villamoserőműveket. A közlekedést, a hírközlés eszközeit, a föld kincseit, a föld egy részét, a bankokat, a külkereskedelmet és a belföldi nagykereskedelmet ugyancsak nacionalizálták. Ilyenformán a munkásosztály vezette népi demokratikus hatalom véget vetett a burzsoázia gazdasági uralmának, és kezébe vette a népgazdaság kulcspozícióit.

A nagy- és középipar, a közlekedés, a hírközlési eszközök stb. államosítását az európai népi demokratikus országokban több részletben hajtották végre. Ezen a téren a döntő lépéseket Lengyelországban 1946-ban, Bulgáriában és Albániában 1947-ben, Magyarországon, Csehszlovákiában és Romániában 1948-ban tették meg.

A nagyipar államosítása döntő feltétele volt a társadalom szocialista átalakítására való áttérésnek. A nagyipar államosítása azt jelentette, hogy az iparban a termelési viszonyokat összhangba hozták a termelés társadalmi jellegével: a fő termelőeszközök — a népi demokratikus állam révén — az egész nép tulajdonává váltak. Ebben a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti kötelező összhang gazdasági törvényének érvényesülése nyilvánult meg.

A népi demokratikus országok a kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszakba léptek.

A szocialista államosítás állami szocialista vállalatok formájában a szocialista gazdasági szektor kialakulására vezetett. Fokozatosan a szocialista szövetkezeti gazdasági formák is létrejöttek.

A polgári demokratikus forradalom szocialista forradalommá fejlesztésének előrehaladása arányában a munkásosztály és az ellenforradalmi burzsoázia közötti harc egyre fo-

kozódott. A burzsoázia, gazdasági hatalmának maradványaira és a külföldi tőke segítségére támaszkodva, s az államapparátusban, sőt gyakran magában a kormányban levő ügynökségét felhasználva, minden eszközt megragadott, hogy meghiúsítsa a népi demokratikus hatalom intézkedéseit, és visszaállítsa a kapitalisták és a földbirtokosok gazdasági és politikai uralmát. A munkásosztály, a népgazdaságnak az állam kezében levő kulcspozícióira támaszkodva, s a parasztságot és a dolgozók más rétegeit maga köré tömörítve, erélyesen visszaverte a burzsoáziának a külföldi imperialista elnyomás visszaállítására irányuló kísérleteit. Ennek eredménye a burzsoázia szétzúzása volt.

A forradalom fejlődése során az államszerveket megtisztították a burzsoá ellenforradalmi elemektől, a régi burzsoá államgépezetet szétzúzták, és a dolgozók érdekeinek megfelelő új államapparátussal váltották fel. Véglegesen megszilárdult a munkásosztály vezető szerepe az államban. A népi demokrácia államrendje sikerrel kezdte teljesíteni a proletárdiktatúra funkcióit. „A népi demokratikus rendszer — mondotta G. M. Dimitrov —, amely a dolgozóknak a munkásosztály vezetésével gyakorolt uralmát testesíti meg, a jelenlegi történelmi helyzetben, mint a tapasztalat már megmutatta, sikeresen teljesítheti és kell is, hogy teljesítse a proletárdiktatúra funkcióit a kapitalista elemek felszámolása és a szocialista gazdaság megszervezése céljából"[1].

A gazdasági szektorok és az osztályok. Az európai népi demokratikus országok gazdaságát három fő gazdasági szektor — a szocialista, a kisárutermelő és a kapitalista szektor fennállása jellemzi.

A *szocialista* szektorhoz tartoznak: 1. az *állami* tulajdonban, köztulajdonban levő ipari és közlekedési vállalatok, bankok, kereskedelmi vállalatok, a külkereskedelem, az állami gazdaságok, gépállomások; 2. a különféle *szövetkezetek* — a kisipari, fogyasztási, hitel-, földműves-, értékesítési és beszerzési szövetkezetek, valamint a mezőgazdasági termelőszövetkezetek.

A szocialista szektor valamennyi európai népi demokratikus országban vezető szerepet tölt be, és jelentős túlsúllyal rendelkezik a gazdasági életben. Ebben a szektorban jön létre a nemzeti jövedelem oroszlánrésze. Az ipari termelés zömét a következetesen szocialista állami vállalatok szolgáltatják. A szo-

[1] *G. M. Dimitrov.* A Központi Bizottság politikai beszámolója a Bolgár (kommunista) Munkáspárt V. kongresszusán. Lásd *G. M. Dimitrov.* Válogatott cikkek és beszédek. Szikra 1952. 348. old.

cialista szektor uralkodó helyzetre tett szert a közlekedésben és a forgalom területén is. Az állam kezében összpontosul az egész bankrendszer, az egész belföldi nagykereskedelem, és a kiskereskedelem legnagyobb része. Megvalósult a külkereskedelem állami monopóliuma. A mezőgazdaságban azonban a szocialista szektor, Bulgária kivételével, még nem foglal el vezető helyet.

Eszerint az európai népi demokratikus országokban a gazdaságnak a mezőgazdaságon kívül valamennyi ágában le vannak rakva a szocializmus alapjai.

A szocialista szektor, azáltal, hogy uralkodó helyet tölt be a népgazdaságban és kezében tartja a gazdasági kulcspozíciókat, minden európai népi demokratikus országban a gazdasági élet fejlődését meghatározó erőt jelent. A szocialista szektor pozíciói évről évre erősödnek.

A szocialista szektor arányát 1952-re vonatkozóan a következő számok mutatják:

a nemzeti jövedelem terén — Lengyelországban 75%, Csehszlovákiában 92%, Magyarországon 86,6%, Romániában 70%, Bulgáriában 85,9%, Albániában körülbelül 70%;

az ipari termelés terén — Lengyelországban körülbelül 99%, Csehszlovákiában 99%, Magyarországon 97%, Romániában 95%, Bulgáriában 98%;

a nagykereskedelem terén — mindegyik európai népi demokratikus országban 100%;

a kiskereskedelem terén — Lengyelországban 92,4%, Csehszlovákiában 92%, Magyarországon 86,6%, Romániában 70%, Bulgáriában 85,9%, Albániában körülbelül 70%.

A mezőgazdaság terén a szocialista szektor részaránya (a szántóterület nagyságát tekintve) 1952—1953-ban a következőképpen alakult: Lengyelországban 22%, Csehszlovákiában 43%, Magyarországon több mint 30%, Romániában több mint 20%, Bulgáriában 60,5%, Albániában 9,5%.

A szocialista szektorban megszűnt az embernek ember által való kizsákmányolása, és megváltozott a munka jellege: a tőkéseknek végzett munkából a dolgozóknak sajátmaguk, az egész társadalom javára végzett munkájává vált. A megváltozott gazdasági feltételek következtében a szocialista szektorban letűntek a színről a kizsákmányolási viszonyokat és a termelési anarchia viszonyait kifejező kapitalista törvények, létrejöttek és érvényesülni kezdtek a szocialista gazdaság törvényei: a szocializmus gazdasági alaptörvénye, a népgazdaság tervszerű (arányos) fejlődésének törvénye, a munka szerinti elosztás törvénye stb. A legfejlettebb technika alkalmazása alapján szakadatlanul fejlődik a szocialista ipar — a szocializmus győzelemre vitele és a dolgozók növekvő szükségleteinek kielégítése érdekében. A szocialista termelés terv szerint, a népgazdaság tervszerű (arán-

nyos) fejlődésének törvénye alapján folyik. Egyre jobban tökéletesednek a tervezés módszerei.

A népi demokratikus országok gazdaságában a szocialista tulajdon két formájának és a kisárutermelő szektornak létezése következtében érvényesül az értéktörvény, és érvényesülnek a vele összefüggő közgazdasági kategóriák: a pénz, a kereskedelem, a hitel stb. Az értéktörvény nem szabályozója a szocialista termelésnek, de befolyást gyakorol rá, s a népi demokratikus államok ezt a befolyást figyelembe veszik az árak tervezésénél, az önálló elszámolás bevezetésénél stb. A kereskedelmet, a pénzt, a hitelt és az értéktörvénnyel összefüggő más közgazdasági kategóriákat egyre nagyobb mértékben használják fel a szocialista építés eszközeként.

Mivel a szocialista szektor vezető szerepet játszik a népi demokratikus országok gazdaságában, a szocializmus gazdasági alaptörvénye, a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvénye és a szocializmus más gazdasági törvényei egyre növekvő befolyást gyakorolnak az egész népgazdaság fejlődésére. A szocialista termelési viszonyok további fejlődése arányában állandóan bővül a szocializmus gazdasági törvényeinek hatóköre.

A *kisárutermelő* szektorhoz a dolgozó parasztok egyéni gazdaságai, továbbá a tulajdonosaik személyes munkáján alapuló kisipari üzemek tartoznak. Egyes országokban, különösen Albániában, falun még a patriarchális gazdaságok maradványai is megtalálhatók. A népi demokratikus országokban az egyéni parasztgazdaságok termelik a mezőgazdasági termékek zömét. Az egyéni parasztgazdaságok között a középparasztok gazdaságai vannak túlsúlyban. Mint már fentebb mondottuk, a termelőeszközök magántulajdonán alapuló egyéni kisárutermelő parasztgazdaság elkerülhetetlenül megszüli a kapitalizmus elemeit.

A népi demokratikus országokban a tervezés még nem öleli fel az egész népgazdaságot. A kisárutermelő szektorban a termelés fejlődését az értéktörvény érvényesülése szabályozza. A népi demokratikus hatalom azonban, a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvényére támaszkodva, az áruforgalom, a begyűjtés, az árak, a hitel, az adók stb. révén szabályozó hatást gyakorol a kisárutermelésre is. A mezőgazdasági termékek állami begyűjtése túlnyomórészt a szerződéses termeltetés formájában és a falusi szövetkezetek révén történik.

A *kapitalista* szektorhoz a bérmunka kizsákmányolásán alapuló kulákgazdaságok, magánüzletek és kisebb ipari üzemek tartoznak.

A kapitalista szektorban a gazdaság szabályozója az értéktörvény. A kapitalista szektoron belül továbbra is érvényesül

az értéktöbblet törvénye, de hatóköre jelentékenyen összeszűkült. A tőkés üzemek méreteit és a bérmunka kizsákmányolásának lehetőségeit erősen korlátozták. A tőkés üzemekre magas progresszív adót vetnek ki, a piac spontán elemeit egyre jobban megfékezik.

A népi demokratikus országokban a fő osztályok — a munkásosztály és a parasztság. A dolgozó osztályok mellett van burzsoázia is: a kulákság, az ipari és kereskedelmi kis- és középkapitalisták.

A népi demokratikus országokban kialakult társadalmi és államrend fennállásának és fejlődésének létalapja a munkásosztálynak és a dolgozó parasztságnak a munkásosztály vezető szerepe mellett megvalósult szoros szövetsége, amely a kapitalizmus ellen irányul, s célja a szocialista társadalom felépítése. „Forradalmi átalakulásaink magva és hajtóereje a munkás-paraszt szövetség volt és ma is az, s e szövetség vezető ereje a munkásosztály. A munkásosztály a kapitalizmus és a fasizmus elleni harc évtizedei alatt megerősítette szövetségét a dolgozó parasztság nagy tömegeivel. E szövetség kiterjesztése, erősítése, bensőségesebbé tétele a népi hatalom politikájának fő elve, erejének és vívmányainak biztosítéka"[1].

A népi demokratikus országok gazdaságában a kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszak folyamán a fő ellentmondás a fejlődő szocializmus és a legyőzött, de még meg nem semmisített, s a kisárutermelésben gyökerekkel rendelkező kapitalizmus közötti ellentmondás.

A népi demokratikus országokban a szocializmus építése egyre élesebb osztályharc közepette megy végbe. A letűnő osztályok ellenállása a szétzúzott népellenes politikai pártok maradványainak ellenséges tevékenységében, a kommunista és munkáspártokban jelentkező nacionalista, „baloldali" és jobboldali elhajlásokban, az imperialista ügynökök kártevésében, szabotázsában és diverziós tevékenységében nyilvánul meg. A kommunista és munkáspártok, maguk a néptömegek leleplezik a szocializmussal szemben ellenséges elemeket, s biztosítják a szocializmus felépítésére irányuló politika győzelmét.

A népi demokratikus országok államhatalma politikájában az objektív gazdasági törvényekből indul ki, s felhasználja ezeket a törvényeket a szocialista gazdasági formáknak a tőkés gazdasági formák fölötti teljes győzelme érdekében.

---

[1] *B. Bierut.* A Központi Bizottság beszámolója a Lengyel Egyesült Munkáspárt II. kongresszusának. Lásd A Lengyel Egyesült Munkáspárt II. kongresszusa. Szikra 1954. 26—27. old.

A népi demokratikus hatalom, a kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszakról szóló marxi-lenini tanítást követve, szorosabbra fűzi a munkás-paraszt szövetséget, s a korlátozás és kiszorítás politikája útján támadást folytat a városi és falusi kapitalista elemek ellen. A népi demokratikus államok messzemenően felhasználják a piaci kapcsolatokat az ipar és a mezőgazdaság közötti kereskedelmen alapuló összefogás kifejlesztésére. A szocialista iparosítás megvalósítása során egyre szélesebb alapokra helyezik a városnak és a falunak a termelésen alapuló összefogását, s az önkéntesség elvének és a fokozatosságnak szem előtt tartásával a parasztgazdaságok termelőszövetkezetekbe tömörítésének politikáját folytatják.

Ilyenformán a népi demokratikus országokban a szocializmus építése ugyanazokon a sarkalatos elveken alapul, amelyek a Szovjetunióban az új gazdasági politikát meghatározták. De, mint már mondottuk, a népi demokratikus országokban ezeket az elveket az egyes országok gazdasági és politikai viszonyainak történelmi fejlődésére jellemző sajátosságok figyelembe vételével alkalmazzák. „Minden nemzet eljut a szocializmushoz — tanítja Lenin —, ez elkerülhetetlen, de nem teljesen egyformán fognak eljutni, mindegyik sajátos vonást kölcsönöz majd a demokrácia ilyen vagy olyan formájának, a proletárdiktatúra ilyen vagy olyan válfajának, a társadalmi élet különféle területein végrehajtott szocialista átalakítások ilyen vagy olyan ütemének"[1].

A népi demokratikus országokban a szocializmus építése más, jóval kedvezőbb történelmi feltételek között valósul meg, mint annak idején a győzelmes szocializmus első országában — a Szovjetunióban. A szocializmus gazdasági és kulturális alapjainak lerakása során a népi demokratikus országok messzemenően hasznosítják a szocialista építésnek a Szovjetunióban szerzett rendkívül gazdag tapasztalatait, és az egész szocialista tábor erejére támaszkodnak. Ez óriási mértékben megkönnyíti a szocialista építés feladatainak megoldását.

A Szovjetunió segítsége következtében a népi demokratikus országok ellen irányuló imperialista intervenciós tervek meghiúsultak. Így ezek az országok megmenekültek a hosszú polgárháborútól, s nem volt szükségük arra, hogy a „hadikommunizmus" politikáját alkalmazzák. Ez lehetővé tette a népi demokratikus országok számára, hogy igen rövid idő alatt helyreállít-

[1] *Lenin.* A marxizmus karikatúrájáról és az „imperialista ökonomizmusról". Lásd *Lenin* Művei. 23. köt. Szikra 1951. 66. old.

sák a népgazdaságot, és hozzáfogjanak a népgazdaság szocialista iparosításához.

A szocialista iparosítás. A népi demokratikus országokban a szocialista építés elengedhetetlen feltétele a szocialista iparosítás. Ezek az országok csak az iparosítás alapján küzdhetik le a technikai és gazdasági elmaradottságot, csak az iparosítás alapján teremthetik meg a szocializmus anyagi-termelési bázisát, s biztosíthatják a termelésnek és a nép jólétének szakadatlan növekedéséhez szükséges szilárd anyagi feltételeket.

A második világháború előtt az ipari termelés részaránya az ipar és a mezőgazdaság termelésében a következő volt: Lengyelországban 47,6%, Magyarországon 53%, Romániában 40%, Bulgáriában 33,8%, Albániában 18,3%. Lengyelországban a mezőgazdaságban a kereső lakosságnak 65%-a, az iparban körülbelül 17%-a, Romániában 78%-a, illetve 7%-a, Bulgáriában a mezőgazdaságban 79,9%, a nagyiparban és a kisiparban összesen 8%-a dolgozott. A nemzeti jövedelem és az ipari termelés színvonalát, s több más mutatószámot tekintve ezek az országok jelentősen elmaradtak a fejlettebb ipari országok mögött. Így például Lengyelország egy főre jutó vas- és acélfogyasztása alig valamivel több mint egytized része volt az angliainak és alig valamivel több mint egynyolcad része a németországinak; villamosenergia-fogyasztása körülbelül egyheted része volt az angliainak és németországinak, s egyötöd része volt a franciaországinak. A népi demokratikus országok gazdasága súlyos veszteségeket szenvedett a háború és a fasiszták garázdálkodása következtében.

Valamennyi népi demokratikus országban külön időszakot jelentett a háború és a fasiszta fosztogatások nyomán nagy károkat szenvedett népgazdaság helyreállítása. Már ebben az időszakban megmutatkoztak a szocialista tervgazdálkodás előnyei. Ez abban jutott kifejezésre, hogy sikeresen teljesítették az első (hároméves és kétéves) távlati népgazdasági terveket, amelyeknek fő feladata az ipar, a közlekedés és a mezőgazdaság helyreállítása volt.

A népgazdaság sikeres helyreállítása megteremtette a népgazdaság szocialista újjáalakításának szilárd alapját. Az európai népi demokratikus országokban az első ötéves (Lengyelországban hatéves) népgazdaságfejlesztési tervek központi feladatául a szocializmus alapjainak lerakását tűzték ki. Ezek a tervek a fő súlyt a szocialista iparosításra, a szocialista nagyipar és mindenekelőtt a nehézipar fejlesztésére fektették. Ugyanakkor minden egyes ország iparosításának megvannak az ipar fejlettségi színvonalából és szerkezetéből, s a történelmi, természeti és gazdasági feltételekből következő sajátosságai.

A népi demokratikus országokban a szocialista iparosításhoz szükséges eszközök fő forrása — a szocialista szektor felhalmozása. Az iparosítás céljaira államkölcsönök formájában a

dolgozók megtakarításainak egy részét is felhasználják. A szocialista iparosítás céljait szolgálja továbbá az is, hogy a városi és falusi tőkés elemek jövedelmének egy részét, főleg progresszív megadóztatásuk révén, igénybe veszik.

A szocialista felhalmozás növekedésének döntő tényezője a társadalmi munka termelékenységének rendszeres emelkedése — a legfejlettebb technika alkalmazása és a munka jobb megszervezése alapján. A termelékenység emelkedésének hatalmas motorja a szocialista munkaverseny. A szocialista munkaversenybe a munkások zöme bekapcsolódott. A népi demokratikus országokban a termelés élenjárói sikeresen alkalmazzák munkájukban a Szovjetunióban a termelés terén szerzett becses tapasztalatokat, s messzemenő segítséget kapnak a szovjet munkásoktól. A munka termelékenységének szakadatlan emelkedése szempontjából elsőrendű jelentőségű a munka szerinti elosztás gazdasági törvényének felhasználása, a teljesítménybér különböző formáinak alkalmazása és az egyenlősdi elleni harc. A szocialista termelésben a felhalmozás szakadatlan növelésének biztosítása szempontjából óriási szerepe van az egyre fokozottabb gazdaságosságnak és az önálló elszámolás következetes bevezetésének.

Klement Gottwald ezzel kapcsolatban a következőket írta: „Vajon nem voltak-e és nincsenek-e nálunk szép számmal olyan gazdasági és politikai funkcionáriusok, akik megfeledkeztek az értéktörvény érvényesüléséről, s akiknek a szemében éppen ezért az önálló elszámolás és a rentabilitás kérdése, az önköltség kérdése, az árak kérdése stb. többé nem fontos? Vajon nem világos-e, hogy ez a helytelen felfogás nagy kárára válik gazdaságunknak, s fékezi előrehaladásunkat a szocializmus felé? Úgy hiszem, ez világos és arra kell vezetnie, hogy embereink, különösen vezető és felelős munkaterületen dolgozó embereink mind állandóan szem előtt tartsák a gazdaságosság követelményeit a termelésben, a begyűjtés és az értékesítés terén"[1].

A szocialista gazdaság előnyei lehetővé tették a népgazdasági beruházások megtöbbszörözését a háború előtti időhöz képest.

A népi demokratikus országokban a szocialista iparosítás más, kedvezőbb történelmi feltételek között valósul meg, mint annak idején a Szovjetunióban, s egyszersmind lényeges sajátosságokat mutat.

---

[1] *Klement Gottwald.* A Szovjetunió Kommunista Pártjának történelmi jelentőségű XIX. kongresszusa és feladataink. Lásd Tartós békéért, népi demokráciáért! 1952 november 9.

Míg a Szovjetunió annak idején az egyetlen szocializmust építő ország volt, s az iparosítást minden külső segítség nélkül, kizárólag saját belső erőforrásaira támaszkodva hajtotta végre, addig a népi demokratikus országok az iparosítást olyan körülmények között valósítják meg, amikor már kialakult egy hatalmas szocialista tábor, élén a Szovjetunióval. A népi demokratikus országok a szocialista iparosítás terén a Szovjetunió sokoldalú támogatására és egymás kölcsönös segítségére támaszkodhatnak.

A Szovjetuniónak gyorsított ütemben kellett építenie a nehézipart, s gondoskodnia kellett a nehézipar minden ágának kifejlesztéséről. A népi demokratikus országok mentesültek attól az erejüket meghaladó feladattól, hogy valamennyien kifejlesszék a nehézipar minden ágát. A szocialista táborhoz tartozás következtében minden egyes népi demokratikus országnak lehetősége van arra, hogy elsősorban azokat az iparágakat hozza létre, illetve fejlessze, amelyek számára az egyik vagy a másik országban a legkedvezőbbek a természeti és gazdasági feltételek. A szocialista táborhoz tartozó országok a szocialista táboron belüli széleskörű munkamegosztás, kölcsönös gazdasági segítség és együttműködés alapján fejlesztik iparukat, egész népgazdaságukat.

A népgazdaság szocialista újjáalakítását szolgáló távlati tervek sikeres teljesítése nyomán az ipari termelés háború előtti színvonalát az egyes népi demokratikus országokban 1953-ban a következő arányban szárnyalták túl: Lengyelországban 3,6-szeresen, Magyarországon csaknem 3,5-szeresen, Csehszlovákiában 2,2-szeresen, Bulgáriában 4,4-szeresen, Romániában csaknem 2,5-szeresen. Az ipar és a mezőgazdaság együttes termelésében jelentősen növekedett az ipari termelés részaránya. A termelőeszközöket előállító iparágak termelése Bulgária és Albánia kivételével mindegyik népi demokratikus országban több mint a fele az egész ipari termelésnek. Az európai népi demokratikus országok korszerű technikával ellátott nagyiparral rendelkező ipari-agrárországokká váltak.

Lengyelországban hatalmas arányban fejlődött a szénbányászat, a vegyiipar, a vas- és acélkohászat és az építőanyagipar. Gépkocsi-, traktor-, hajó- és műrostipar, s több más iparág létesült 1953-ban az egy főre jutó acéltermelés az 1938. évinek 3,1-szerese, a villamosenergia-termelés 4,8-szerese, a cementgyártás 3,2-szerese, a műtrágyatermelés 2,3-szerese volt, és így tovább Magyarországon nagyot fejlődött az alumíniumipar, a gépgyártás, a szerszámgépgyártás, a bányafelszerelések és mezőgazdasági gépek gyártása. Romániában jelentősen fellendült az ásványolajkitermelő, az ásványolajfeldolgozó és a vegyiipar. A gépgyártásnak olyan fontos ágai jöttek létre, mint például a mezőgazdasági gépgyártás, az ásványolajkitermelő berendezések gyártása, a hajógyártás stb.

A népi demokratikus országok nehéziparának fejlesztése terén elért sikerek, továbbá a szocialista tábor országainak kölcsönös segítségnyújtása lehetővé tették a közszükségleti cikkeket termelő iparágak fejlesztési ütemének meggyorsítását.

A népi demokratikus államok, ugyanakkor, amikor tovább fejlesztik a termelőeszközök termelését, amely az egész népgazdaság fellendítésének és technikai újjáalakításának alapja, egyszersmind komoly mértékben növelik a mezőgazdasági, könnyűipari és élelmiszeripari beruházásokat, hogy ezzel biztosítsák a mezőgazdasági termékek és az ipari közszükségleti cikkek termelésének jelentős bővítését, s emeljék a dolgozók életszínvonalát.

A mezőgazdaság szocialista átalakítása. A szocializmus felépítéséhez elengedhetetlenül szükséges a szocialista gazdasági formák győzelme nemcsak a városokban, hanem a falvakban is. A Szovjetunió tapasztalatai azt mutatják, hogy a parasztkérdés megoldásának egyetlen helyes útja a parasztság zömének áttérése az egyéni kisgazdaságról a nagyüzemi kollektív gazdaságra. A kis- és középparaszti gazdaságoknak az önkéntességi elv szem előtt tartásával, fokozatosan történő *termelőszövetkezetekbe tömörítése* a szocialista építés útján haladó országok számára objektív szükségszerűség.

A népi demokratikus országok ebből kiindulva fejlesztik a traktorokat és más mezőgazdasági gépeket gyártó iparágakat; nagy számban létesítenek állami gazdaságokat, amelyek bebizonyítják a nagyüzemi szocialista termelés előnyeit; gépállomásokat létesítenek, s ezek biztosítják a mezőgazdaság új technikai alapokra helyezését. A népi demokratikus országokban segítik a szegény- és középparasztok tömegeit a gazdaság fellendítésében, intézkedéseket tesznek annak érdekében, hogy bevonják őket a különféle beszerzési, értékesítési és termelőszövetkezetekbe.

A mezőgazdaság szocialista átalakításának a népi demokratikus országokban megvannak a maga sajátosságai. Ezek az országok olyan körülmények között valósítják meg a parasztgazdaságok szocialista átalakítását, amikor a Szovjetunióban kolhozokon, szovhozokon s gép- és traktorállomásokon alapuló fejlett szocialista mezőgazdaság van. A szocialista mezőgazdaságnak a Szovjetunió példáján bebizonyosodott előnyei nagyban előmozdítják a népi demokratikus országok parasztságának a szocializmus útjára lépését. A kolhoztermelés fejlődésével, a munka megszervezésének, javadalmazásának és a jövedelem elosztásának formáival stb. kapcsolatban a Szovjetunióban szerzett tapasztalatokat messzemenően felhasználják a parasztgazdaságok termelőszövetkezetekbe tömörítése során.

A népi demokratikus országokban a parasztság termelőszövetkezetekbe tömörítésének lényeges sajátosságai onnan erednek, hogy ez a kisparaszti földmagántulajdon egyidejű fenn-

maradása mellett megy végbe, míg a Szovjetunióban a kollektivizálás az *egész* föld nacionalizálásának körülményei között valósult meg. A népi demokratikus országok tapasztalata azt mutatja, hogy az egész föld azonnali nacionalizálása nem minden ország számára elengedhetetlen feltétele a falun folyó szocialista építésnek.

A népi demokratikus országokban a mezőgazdasági termelőszövetkezetek a föld és a termelőeszközök társadalmasításának fokától és a jövedelemnek ezzel kapcsolatos elosztásától függően három fő típusra oszthatók. Először, a föld közös megművelésére társult csoportokra, amelyekben csak az egyes mezőgazdasági munkákat (a szántást, vetést, növényápolást, betakarítást) végzik közösen, egyébként a föld a csoport egyes tagjainak tulajdonában van. Másodszor, termelőszövetkezetekre, amelyekben közösek a termelőeszközök, közösen végzik a munkát, s a földet egy tagban egyesítik, de a szövetkezeti tagok magántulajdonában marad. Az ilyen típusú termelőszövetkezetekben a termékek zömét (70—75%-át) munkaegységek szerint, kisebb részét pedig a bevitt föld szerint osztják szét. Harmadszor, artelekre, amelyekben a tagok a földet közös használatra örökre a termelőszövetkezeteknek adják át, s a termékeket munka szerint osztják el. A termelőszövetkezetek legelterjedtebb formája a legtöbb népi demokratikus országban jelenleg a második típusú termelőszövetkezet.

A szocializmus teljes győzelme a mezőgazdaságban feltételezi az egész föld társadalmasítását, társadalmi tulajdonná változtatását. Az áttérés az egész föld társadalmasítására annak arányában valósul majd meg, ahogyan a parasztság a termelőszövetkezeti mozgalom fejlődése és legfejlettebb formáinak elterjedése során saját tapasztalata alapján meggyőződik a nagyüzemi kollektív gazdaság vitathatatlan előnyeiről az egyéni kisgazdasággal szemben.

A mezőgazdaság szocialista átalakítása ádáz osztályharc közepette megy végbe. A kulákok mindent latbavetve megpróbálják meghiúsítani a parasztgazdaságok termelőszövetkezetekbe tömörülését. A népi demokratikus államok sokoldalú anyagi segítségben részesítik a szegény- és középparaszti gazdaságokat; gondoskodnak a termelőszövetkezetek szervezeti és gazdasági megerősítéséről, és kemény harcot folytatnak a kulákság ellen.

A mezőgazdaság szocialista átalakítása terén a népi demokratikus országok komoly sikereket értek el. Bulgáriában 1953 elején 2747, a parasztgazdaságok 52,3%-át egyesítő földműves termelőszövetkezeti gazdaság, 100 állami gazdaság és 140 gép- és traktorállomás volt. A mezőgazda-

ságban a szocialista szektorhoz a fő gabonafélék vetésterületének 54,7%-a, a gyapot, a rizs és a cukorrépa vetésterületének 74,5%-a tartozik. Magyarországon a termelőszövetkezetek 200 000 parasztcsaládot egyesítenek, s a szántóterület 18%-át foglalják el. Az állami gazdaságokhoz a szántóterület 12,5%-a tartozik. Lengyelországban 1954 közepén 9000 termelőszövetkezet volt, amelyek az egész szántóterületnek több mint 9%-át foglalták el. Az állami gazdaságokhoz az egész szántóterületnek 12,8%-a tartozik. Romániában a termelőszövetkezetek (a föld közös megművelésére társult csoportokat is beleértve) több mint 1 millió hektár szántóterületen, vagyis az egész szántóterületnek több mint 10%-án gazdálkodnak. Csehszlovákiában a termelőszövetkezetekhez az egész szántóterületnek körülbelül 33%-a, az állami gazdaságokhoz pedig körülbelül 10%-a tartozik.

A falu szocialista átalakítása során a népi demokratikus országokban kétféle hibát követtek el: egyrészt mesterségesen erőltették a parasztgazdaságok szövetkezetekbe tömörítését, és a belépésnél megsértették az önkéntesség elvét; másrészt lebecsülték a szövetkezeti mozgalom szervezésének és irányításának szükségességét, s a szövetkezetek építése terén szabadon engedték érvényesülni a spontán elemeket. A népi demokratikus országok kommunista és munkáspártjai egyaránt harcolnak mind a két hiba ellen.

A falvakban végrehajtott szocialista átalakítások alapján a népi demokratikus országokban lényeges eredményeket értek el a mezőgazdaság fejlesztése és a parasztság jólétének növelése terén. A mezőgazdasági termelés növekedése azonban messze elmarad az ipari termelés növekedése mögött, és az egész népgazdaság szükségletei szempontjából egyáltalán nem elegendő.

Így például Lengyelországban az 1950—1953 közötti időszakban az ipari termelés 118%-kal, a mezőgazdasági termelés pedig csak 10%-kal növekedett. Csehszlovákiában az 1949—1953. évi ötéves terv idején az iparon belül a termelőeszközök termelése 118,7%-kal, a fogyasztási cikkek termelése 79,8%-kal, a növénytermesztés viszont csak 12,4%-kal nőtt.

Éppen ezért haladéktalanul fel kell számolni a gyorsan fejlődő ipar és az elmaradó mezőgazdaság közötti aránytalanságot, s biztosítani kell a mezőgazdaság fellendülését.

E feladat megoldása a termelőszövetkezeti mozgalom további fejlesztését, a meglevő szövetkezetek szervezeti és gazdasági megszilárdítását, az állami gazdaságok munkájának megjavítását követeli. Ugyanakkor a népi demokratikus országokban a mezőgazdasági termelés növelésének az egyéni parasztgazdaságban is vannak még kiaknázatlan belső tartalékai. Ebből kiindulva a kommunista és munkáspártok, a mezőgazdaság fokozatos szocialista átalakítását célzó fő irányvonal megvalósítása során, a mezőgazdaság további fellendítése érdekében felhasználják az egyéni munkán alapuló parasztgazdaság még kimerítetlen fejlődési lehetőségeit. Ebből a célból termelési és műszaki

támogatást, hitelt, agrotechnikai segítséget nyújtanak a dolgozó parasztoknak. Gondoskodnak a szerződéses termeltetés feltételeinek megjavításáról, felemelték a begyűjtési és felvásárlási árakat, csökkentették az adókat.

Mindez hozzájárul a mezőgazdaság fellendüléséhez és a munkás-paraszt szövetség bensőségesebbé válásához.

A dolgozók anyagi jólétének növekedése és műveltségi színvonalának emelkedése. A népi demokratikus országokban a szocialista építés a dolgozók anyagi jólétének állandó növekedésével, műveltségi színvonalának szakadatlan emelkedésével jár együtt. Ebben a szocializmus gazdasági alaptörvényének érvényesülése nyilvánul meg. Az ipar gyorsütemű fejlődése következtében a népi demokratikus országokban már 1948—1949-ben a városokban és a falvakban egyaránt felszámolták a munkanélküliséget. Évről évre nő a szocialista vállalatoknál foglalkoztatott munkások száma.

A szocialista termelés fellendülése alapján növekszik a nemzeti jövedelem. A nagybirtokosok és a nagytőkések osztályát felszámolták, s most a gyorsan növekvő nemzeti jövedelmet a dolgozók jólétének növelésére, továbbá a városi és a falusi szocialista bővített újratermelés biztosítására használják fel.

Állandóan emelkedik a munkások és alkalmazottak reálbére és a parasztok jövedelme. Igen nagy jelentőségű a lakosság reáljövedelmének növekedése szempontjából a közszükségleti cikkek árának leszállítása. A reálbérek emelkedésének lényeges tényezője a lakbérek leszállítása és más kommunális szolgáltatások díjának csökkentése. A dolgozók anyagi jólétének növekedését biztosítja továbbá a munkások és alkalmazottak állami társadalombiztosításának, az ingyenes közoktatásnak és orvosi ellátásnak a bevezetése, s a szanatóriumok és üdülők kiterjedt hálózatának megteremtése is.

A nemzeti jövedelem 1953-ig a következő mértékben növekedett: Lengyelországban a háború előtti évekhez viszonyítva a 2-szeresére, Bulgáriában 1939-hez viszonyítva 86,7%-kal, Csehszlovákiában 1937-hez viszonyítva 60%-kal.

Lengyelországban a mezőgazdaságon kívül foglalkoztatott lakosság egy főre eső reáljövedelme 1953-ban 40%-kal volt magasabb, mint a háborút közvetlenül megelőző években. A falusi lakosság egy főre eső reáljövedelme 75%-kal haladta meg az 1938. évi színvonalat. Magyarországon 1954 első felében a gyári munkások reálbére 57%-kal, az egy parasztcsaládra jutó reáljövedelem pedig 50%-kal volt magasabb, mint 1938-ban. A lakosság reáljövedelmének növekedése következtében lényegesen megnőtt a dolgozók fogyasztása. Romániában 1953-ban egy munkáscsalád 1938-hoz képest 20%-kal több kenyeret, 48%-kal több cukrot, 164%-kal több növényi olajat fogyasztott. A román parasztság egyéni szükségleteinek kielégítésére szolgáló rizs- és búzafogyasztás ugyanezen időszak alatt 50%-kal

növekedett. Bulgáriában a munkások és alkalmazottak reálbére 1953-ban 38%-kal haladta meg az 1939-es színvonalat.

Bulgáriában 1953-ban 6-szor annyit költöttek egészségvédelemre, mint 1939-ben. A kórházi ágyak száma az 1939. évi 10 492-ről 1952-ig 24 522-re emelkedett.

A szocializmus építése elválaszthatatlanul kultúrforradalommal kapcsolódik egybe. A népi demokratikus országokban a kultúra és a tudás hozzáférhetővé válik a dolgozók nagy tömegei számára. A forradalom felszámolta a burzsoázia és a földbirtokosság művelődési, kulturális monopóliumát. A művelődés, a kultúra az egész nép közkincsévé vált. Új, tartalmában szocialista, formájában nemzeti kultúra jön létre. A Szovjetunió ízig-vérig internacionalista jellegű szocialista kultúrája nagy hatással van a népi demokratikus országok nemzeti kultúrájának fejlődésére. Gyors ütemben alakul ki az új, szocialista értelmiség. Egyre nő a mérnökök és technikusok száma.

A népi demokratikus országokban törvényt hoztak a gyermekek 7 éves kortól kezdődő kötelező oktatásáról, és a 12—40 év közötti lakosság írástudatlanságának felszámolásáról. Romániában az 1953—1954-es iskolaévig, az 1938—1939-es évhez viszonyítva, a hétéves iskolák tanulóinak száma 4,7-szeresére, a középiskolások száma több mint 4-szeresére, a főiskolások száma, nem számítva a 19 000 levelező hallgatót, több mint 2,2-szeresére — 29 000-ről 64 300-ra nőtt.

A régi Lengyelországban 1937—1938-ban 28 főiskola működött 48 000 hallgatóval, akik között a munkásszármazású hallgatók száma nem volt több 5%-nál, a parasztszármazásúaké pedig 9%-nál. 1953-ban 83 főiskola volt Lengyelországban — 134 000, túlnyomó többségében munkás- és parasztszármazású hallgatóval.

Magyarországon 1953-ban a középiskolások száma 2,5-szerese, a nem teljes középiskolák tanulóinak száma pedig 3-szorosa volt az 1938. évinek, míg a főiskolai hallgatók száma csaknem 5-szörösére emelkedett.

A főiskolai képesítésű szakemberek képzése terén a népi demokratikus államok már most messze maguk mögött hagytak sok tőkés országot. Lengyelországban 196 lakosra, Bulgáriában 244 lakosra, Angliában viszont 500 lakosra, Törökországban pedig 820 lakosra jut egy egyetemi hallgató.

A népi demokratikus országok szocialista építésének sikerei újabb bizonyítékát szolgáltatják annak, hogy a tőkés termelési mód ideje lejárt, s hogy a szocialista gazdasági rendszernek vitathatatlan előnyei vannak a kapitalista rendszerrel szemben.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. Közép- és Délkelet-Európa országaiban — Lengyelországban, Csehszlovákiában, Magyarországon, Romániában, Bulgáriában és Albániában a népi demokratikus forradalom mindenekelőtt teljes mértékben megoldotta a polgári demokratikus forradalom feladatait. A forradalom antifeudális jellege a forradalmi földreform végrehajtásában jutott kifejezésre: a nagybirtokokat elkobozták és felosztották a földnélküliek és a talpalatnyi földön küszködő parasztok között. A forradalom antiimperialista jellege abban nyilvánult meg, hogy felszabadította Közép- és Délkelet-Európa népeit az imperializmus igája alól, és biztosította számukra a nemzeti önállóságot. Az antifeudális feladatok megoldásával egyidejűleg végbement a polgári demokratikus forradalom szocialista forradalommá fejlesztése, ami a nagy- és középipar, a közlekedés, a bankok, a külkereskedelem és a belföldi nagykereskedelem szocialista államosításában jutott kifejezésre. A népi demokratikus állam sikerrel kezdte teljesíteni a proletárdiktatúra funkcióit. A népi demokratikus hatalom a munkásosztálynak és a dolgozó parasztságnak a munkásosztály vezette szoros szövetségén alapul.

2. A népi demokratikus országok gazdaságát a kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszakban három fő gazdasági szektor: a szocialista, a kisárutermelő és a tőkés szektor fennállása jellemzi. A vezető szerep a szocialista szektoré. A népi demokratikus államok — az objektív gazdasági törvényekből kiindulva, a szocialista szektorra támaszkodva, s a tőkés elemekkel vívott harcban — a szocializmus felépítésének politikáját folytatják.

3. A népi demokratikus országok szocialista iparosítása döntő feltétele annak, hogy leküzdhessék technikai és gazdasági elmaradottságukat, felépíthessék a szocializmust, és biztosíthassák a nép jólétének növekedését. A népi demokratikus országok a szocialista gazdasági formák előnyei s a szocialista táboron belüli kölcsönös segítség és együttműködés következtében agrár-, illetve agrár-ipari országokból ipari-agrárországokká váltak.

4. A szocializmus győzelméhez a népi demokratikus országokban elengedhetetlen a mezőgazdaság szocialista átalakítása. A mezőgazdaság szocialista átalakítása ezekben az országokban úgy megy végbe, hogy a parasztgazdaságokat az önkéntességi elv szem előtt tartásával és a paraszti

földmagántulajdon fenntartásával fokozatosan termelőszövetkezetekbe tömörítik. Az egész föld társadalmasítása a termelőszövetkezetek legfejlettebb formáinak kialakulása nyomán valósul majd meg.

5. A szocializmus építése a népi demokratikus országokban a dolgozók anyagi és kulturális színvonalának jelentős emelkedésére vezetett: megszűnt a munkanélküliség, emelkedett a munkások és alkalmazottak reálbére és a parasztok reáljövedelme. Ahhoz, hogy biztosítani lehessen a dolgozók jólétének további növekedését, elengedhetetlenül szükséges az ipar gyorsütemű fejlődése és a mezőgazdaság elmaradása révén keletkezett aránytalanság kiküszöbölése. A mezőgazdaság fellendülését a termelőszövetkezetek további fejlesztése, továbbá az egyéni parasztgazdaság tartalékainak és még ki nem merített fejlődési lehetőségeinek kiaknázása útján biztosítják.

XLI. FEJEZET

A KÍNAI NÉPKÖZTÁRSASÁG GAZDASÁGI RENDJE

A kínai népi forradalom gazdasági előfeltételei. A népi forradalom győzelmét megelőzően Kína gazdasága félfeudális és félgyarmati jellegű volt. A gazdaság *félfeudális* jellege abban nyilvánult meg, hogy a falusi népesség 4—5%-át tevő földbirtokosok az egész földterület több mint a felét tartották a kezükben, s ugyanakkor a falusi lakosság 90%-ának megfelelő szegény- és középparasztok az egész földterületnek csupán 30%-ával rendelkeztek. Nagy arányokban alkalmazták a parasztság kizsákmányolásának kapitalizmus előtti formáit. A földet kezdetleges módszerekkel művelték meg. Az ország *félgyarmati* helyzete abban jutott kifejezésre, hogy a kínai gazdaság valamennyi fő ága a külföldi imperialisták közvetlen vagy közvetett ellenőrzése alatt állt, és tőlük függött.

Kínában a földbirtokosok rendszerint nem folytattak nagyüzemi gazdálkodást, hanem kis parcellákban bérbeadták a földet a parasztoknak. A földhasználat legelterjedtebb formája a bérlet volt, mégpedig túlnyomórészt a meghatározatlan időre szóló bérlet és az örökbérlet. A földjáradék kapitalizmus előtti formái: a munkajáradék, a termékjáradék és a pénzjáradék voltak a legelterjedtebbek. A parasztok *részesbérlet* alapján bérelték a földet: a föld és a felszerelés bérleti díja fejében a betakarított termés 50—70%-át fizették a földbirtokosnak. Az uzsorások és a földbirtokosok óriási kamatot szedtek a kölcsönök után a parasztoktól.

A parasztok zöme, a szegény- és középparasztság, kénytelen volt pénzbeni és természetbeni kölcsönért folyamodni a földbirtokosokhoz és az uzsorásokhoz. A parasztok körülbelül 60%-a rendszeresen az uzsorások „segítségéhez" folyamodott, hogy megfizethesse az adókat, a parasztoknak körülbelül a fele állandó élelemhiánnyal küzdött, s rákényszerült, hogy a gazdagoktól kérjen kölcsön élelmiszereket.

Kína szolgai függőségben volt az imperialista hatalmakkal, főleg Angliával, Japánnal és az Egyesült Államokkal szemben. Az iparba befektetett tőkének mintegy 75%-a külföldi tőke volt, s legfeljebb 25%-a volt belföldi tőke. A XX. század harmincas éveitől kezdve Kínában az amerikai imperializmus került uralkodó helyzetbe. Kína külkereskedelmi forgalmában az Egyesült Államok részesedése 1936-ban 23%, 1946-ban pedig 53% volt.

Az a földbirtokosokból és a komprádor burzsoázia képviselőiből álló klikk, amely Kínában kormányon volt, minden módon elősegítette az amerikai monopóliumok behatolását az ország gazdaságába. Az Egyesült Államok imperialistái fokozott erővel folytatták a kínai nép gyarmati kirablását. Ellenőrzésük alatt tartották Kína iparát, kül- és belkereskedelmét, és pénzügyeit. Mindez súlyos helyzetbe hozta az amúgyis gyengén fejlett ipart, amelynek részesedése az ipar és a mezőgazdaság együttes termelésében nem volt több 10%-nál. Csaknem teljesen hiányzott a nehézipar, az iparcikkek túlnyomó részét kis kézműves üzemek és manufaktúrák állították elő.

Kína gazdaságának félfeudális jellege az ország lakosságának osztályösszetételét is meghatározta.

A *földbirtokos osztály* volt a kínai társadalom legreakciósabb osztálya. Ez volt a külföldi imperialisták támasza a nép gyarmati elnyomásában és kirablásában.

A *parasztság* Kína legnépesebb osztálya. Az áruviszonyoknak a faluban való térhódításával a parasztság körében osztályrétegeződés ment végbe. Közvetlenül a népi forradalom győzelme előtt a falusi nincstelenek (a földnélküliek) és a szegényparasztok (a törpebirtokosok) a falu lakosságának körülbelül 70%-át, a középparasztok 20%-át, a kulákok pedig 5—6%-át alkották. A kulákok nagy számban alkalmaztak bérmunkásokat (falusi nincsteleneket), s a parasztság tőkés kizsákmányolását összekapcsolták a kizsákmányolás félfeudális módszereivel.

A kapitalizmus fejlődése nyomán a XX. században új osztályok jelentek meg a társadalmi élet porondján: a burzsoázia és a proletariátus.

A kínai *burzsoázia* létének első percétől fogva függött a külföldi imperialistáktól. A kifejlődött nagyipari és finánctburzsoázia szoros kapcsolatban állt a külföldi, főleg az amerikai, angol és japán imperialistákkal. Ez a komprádor burzsoázia, amely

közvetítőül szolgált a külföldi imperialisták és a kínai piac között, a munkás- és paraszttömegek könyörtelen kizsákmányolása révén jelentékeny gazdagságot összpontosított saját kezében. A burzsoázia másik részét a nemzeti (túlnyomórészt közép-) burzsoázia alkotta. A külföldi imperialisták minden lehető módon akadályozták a kínai ipar fejlődését. Így a nemzeti burzsoázia ellenzéki magatartást tanúsított a külföldi imperialistákkal és a komprádor burzsoáziával szemben.

Kínában jelentős városi kisburzsoá rétegek vannak: háziiparosok, kisiparosok és kiskereskedők.

Az *ipari proletariátus* közvetlenül a népi forradalom győzelme előtt körülbelül négymillió főt számlált. Az országban a gyáripari munkásokon kívül sokmilliós proletár és félproletár tömegek voltak foglalkoztatva más munkaágakban is: az áruk kirakásával, berakásával és szállításával foglalkozó kikötőmunkások, városi szállítómunkások (kulik, riksák), kubikosok, továbbá mezőgazdasági proletárok (falusi nincstelenek), akiknek száma a forradalom előtt tízmillióra rúgott. Az ipari proletariátus, a dolgozó tömegek legszervezettebb, legöntudatosabb, leghaladóbb osztaga, a XX. század huszas éveitől kezdve döntő befolyást gyakorolt az ország politikai életére.

A földbirtokosok és a komprádor burzsoázia állama a maga katonai bürokratikus gépezete segítségével fosztogatta és elnyomta a kínai népet. A kizsákmányolás feudális módszerei és az imperialista elnyomás a végsőkig kiélezték az osztályellentéteket, s az országot a gazdasági és politikai katasztrófa szélére sodorták. A helyzetből az egyetlen kivezető út a népi forradalom volt.

A kínai forradalom jellege. Az 1949-ben győzelemre jutott kínai népi forradalomnak hosszú történelmi előzményei voltak. Az ország néptömegei a munkásosztály vezetésével, élükön a Kommunista Párttal, csaknem három évtizeden át szívós fegyveres harcot vívtak a feudálisok és a komprádor burzsoázia uralma ellen, a külföldi imperializmus ellen. A kínai forradalom fő feladata első szakaszában a félfeudális viszonyok megszüntetése, a hűbéri eredetű nagybirtok felszámolása, a nagybirtokoknak a parasztok között történő felosztása volt. Ennek folytán a kínai forradalom *antifeudális parasztforradalomként, vagyis polgári demokratikus forradalomként* kezdődött.

Ugyanakkor az imperializmus elleni harc szintén egyik igen fontos vonása lett a kínai forradalomnak, mivel a külföldi imperialisták kezükbe ragadták és ellenőrzésük alá helyezték a fő iparágakat, a vasutakat és a bankokat. „A kínai polgári demok-

ratikus forradalom a feudális csökevények elleni harc egyesülése az imperializmus elleni harccal"[1].

Ilyenformán a kínai polgári demokratikus forradalom, amely antifeudális agrárforradalom volt, egyszersmind erősen kidomborodó *antiimperialista, nemzeti felszabadító* jelleget öltött.

A kínai népi forradalom fő hajtóereje a munkásosztály és a parasztság volt. A munkásosztály és a vezetése alatt haladó parasztság képezte a forradalom fő hadseregét, amely biztosította a kínai népnek a győzelmet belső és külső ellenségei fölött. Jelentős szerepet töltött be továbbá a kínai forradalomban a városi kisburzsoázia is.

A kínai nép forradalmi harcának élén a Kínai Kommunista Párt halad, amely a marxizmus-leninizmus elméletét követi, alkotóan alkalmazza ezt az elméletet saját hazájának feltételeire, s felhasználja a Szovjetunióban győzelmet aratott forradalom tapasztalatait. A kínai forradalom a nemzetközi proletariátus és világszerte minden haladó erő együttérzését és támogatását élvezi.

A kínai népi forradalom történelmi sajátossága abban áll, hogy olyan körülmények között bontakozott ki, amikor fennáll a szocializmusnak a Szovjetunió vezette tábora, amikor a Szovjetunióban győzelmet aratott a szocializmus és megvalósul a kommunizmusba való fokozatos átmenet, az európai népi demokratikus országok pedig a szocializmus alapjait rakják le. Ilyen körülmények között a kínai forradalom nem lehetett olyan forradalom, amely a burzsoázia diktatúráját váltja valóra, s amely a kapitalizmus fejlődésének szabadabb útját nyitja meg. *Újtípusú* polgári demokratikus forradalom volt, amely elkerülhetetlenül a munkásosztály vezette dolgozók diktatúráját megvalósító szocialista forradalommá fejlődik.

Mao Ce-tung a kapitalizmus általános válságának korszakában végbemenő gyarmati forradalmak jellegéről és a polgári demokratikus forradalomnak szocialista forradalommá fejlődéséről szóló lenini tanítás továbbfejlesztése során a következőket írja: „A Kínai Kommunista Párt vezette forradalmi mozgalom egészében véve egységes forradalmi mozgalom, amely a demokratikus forradalom szakaszát és a szocialista forradalom szakaszát egyaránt magában foglalja. Ez jellegét tekintve két különböző forradalmi folyamat, és csak az előbbi befejezése után láthatunk hozzá az utóbbihoz. A demokratikus forradalom

[1] *Sztálin.* A kínai forradalom és a Komintern feladatai. Lásd *Sztálin* Művei. 9. köt. Szikra 1952. 304. old.

szükségszerűen a szocialista forradalom előkészítése, a szocialista forradalom pedig szükségszerűen a demokratikus forradalom fejlődésének iránya. A kommunisták végcélja pedig nem egyéb, mint hogy minden erejükkel harcoljanak a szocialista társadalom és a kommunista társadalom végleges felépítéséért"[1].

A kínai forradalom polgári demokratikus szakaszában sikeresen oldotta meg feladatát, a proletariátus vezette néptömegek megdöntötték a feudális földbirtokosok és a monopolista komprádor nagyburzsoázia hatalmát, megdöntötték a külföldi imperializmus uralmát, s megvalósították a népi demokratikus köztársaságot.

A Kínai Népköztársaság *a munkások és a parasztok szövetségén alapuló népi demokratikus állam, amelyet a munkásosztály vezet.* A munkásosztály vezette népi demokratikus hatalom a dolgozók kezében a szocializmus felépítésének hatalmas eszköze.

A forradalom szocialista szakaszában a népi demokratikus hatalom hozzákezdett a gazdaság szocialista átalakításának végrehajtásához, s ezzel egyidejűleg befejezte a polgári demokratikus forradalom feladatainak megoldását. Kína a szocializmusba való *átmenet időszakába* lépett.

A kínai forradalom óriási jelentősége abban áll, hogy egy hatalmas ország előtt megnyitotta a félfeudális és a félgyarmati gazdasági formáktól a szocializmus felé vezető fejlődés nem kapitalista útját. Ebben rejlik a Kínai Népköztársaság gazdasági fejlődésének fő megkülönböztető sajátossága az európai népi demokratikus országokkal szemben. A forradalom előtti Kínában a kapitalizmus az egész nemzetgazdaság viszonylatában nem foglalt el uralkodó helyet. Kína agrárország volt, amelyben félfeudális viszonyok uralkodtak. A gazdaság félgyarmati jellege folytán rendkívül fejletlen volt a nagyipar, amelyet a kapitalista szempontból fejlett országokban a szocialista forradalom készen talál. A félfeudális viszonyok uralmával magyarázható, hogy az ország technikai és gazdasági szempontból elmaradott volt. Az új történelmi feltételek között, amikor fennáll a Szovjetunió vezette hatalmas szocialista tábor, és állandó segítségben részesíti Kínát, megnyílt Kína előtt a szocializmus sikeres építésének lehetősége.

A népi demokratikus hatalom élni tudott ezekkel a lehetőségekkel, s a sokmilliós néptömegek segítségére támaszkodva a legrövidebb időn belül mélyreható forradalmi átalakításokat

[1] *Mao Ce-tung.* A kínai forradalom és a Kínai Kommunista Párt. Lásd *Mao Ce-tung.* Válogatott művei. 3. köt. Szikra 1954. 194. old.

hajtott végre Kína gazdaságában, és a tőkés fejlődési szakaszt átugorva, a szocializmus építésének útjára vezette az országot.

A forradalmi földreform. A szocialista államosítás. A Kínai Népköztársaságban végrehajtott gyökeres társadalmi-gazdasági átalakítások között óriási jelentősége van a földreformnak. Az ország gazdasági, politikai és kulturális fejlődésének legfőbb akadálya, évszázados elmaradottságának döntő oka, a külföldi imperialisták általi leigázásának alapja ugyanis a kínai társadalmi viszonyok félfeudális jellege volt.

1950-ben a Kínai Központi Népi Kormány törvényt fogadott el „A Kínai Népköztársaság földreformjáról", amelyben a következők olvashatók: „A földbirtokos-osztály által folytatott feudális kizsákmányoláson alapuló földbirtoklási rendszer megszűnik; a mezőgazdasági termelőerők felszabadítása, a mezőgazdasági termelés fejlesztése és az új Kína iparosítása felé vezető út megnyitása céljából megvalósul a paraszti földbirtoklás rendszere." Ennek a törvénynek értelmében kártérítés nélkül elkobozták a földesurak, a templomok és a kolostorok földbirtokait. A földbirtokosoktól az igásállatokat, a mezőgazdasági felszerelést, a terményfölösleget és a fölösleges épületeket ugyancsak elkobozták.

Az elkobzott földet és egyéb termelőeszközöket egyenlően (lélekszám szerint), korra, nemre és nemzetiségre való tekintet nélkül osztották szét a parasztok között. A nagybirtokok földjének és felszerelésének zömét a földnélküliek és a törpebirtokosok kapták. Eltörölték a parasztok minden adósságát, azt is, amivel a földbérlet után a földbirtokosoknak, és azt is, amivel a kölcsönök után az uzsorásoknak tartoztak. A népi demokratikus kormány a földreformot a paraszttömegek tevékeny közreműködésével hajtotta végre. 1953 elejére néhány nemzeti kisebbségek lakta körzet kivételével az egész országban befejezték a földreformot, akkora területen, amelynek falusi lakossága körülbelül 450 millió. A földnélküliek és a törpebirtokosok 47 millió hektár művelésre alkalmas földet kaptak.

A népi demokratikus Kínában felszámolták a régi, feudális adórendszert, amely abban nyilvánult meg, hogy a falun rengeteg állami és helyi adó volt érvényben, s emellett az adókat hosszú évekre előre beszedték a lakosságtól.

A kínai agrárforradalom teljesen megszüntette a feudális eredetű nagybirtokot, az agrárviszonyok középkori rendszerét, a parasztság feudális kizsákmányolását. A nagybirtokos-osztályt felszámolták. A földesúri nagybirtok helyébe a kisparaszti földmagántulajdon lépett.

A kínai népi demokratikus hatalom a polgári demokratikus forradalom befejezését jelentő földreform végrehajtásával egyidejűleg rátért a szocialista átalakítások útjára.

Megvalósította a szocialista államosítást: elkobozta és a népi állam tulajdonába adta a kuomintangista, úgynevezett állami monopóliumok („a hivatalnoki tőke") ipari, mezőgazdasági és egyéb vállalatait. A gazdasági kulcspozíciók megszerzése szempontjából igen nagy jelentőségű volt a komprádor tőke képviselőinek tulajdonában levő legnagyobb kínai bankok elkobzása és állami tulajdonba vétele.

Hatályon kívül helyezték a külföldi államokkal kötött valamennyi egyenlőtlen szerződést, valamennyi régi vámtörvényt és rendeletet, amelyek alapján a külföldi — az amerikai, angol, japán és más imperialisták fosztogatták a kínai népet, és fojtogatták a kínai ipart. A külföldi tőke tulajdonában levő vállalatok nagy részét lefoglalták. Megvalósult *a külkereskedelem állami ellenőrzése*. Kína végérvényesen megszabadult az imperialista járomtól.

A kínai népi demokratikus hatalom által végrehajtott szocialista államosítás sajátossága abban áll, hogy nem érintette a többségében középburzsoáziából álló nemzeti burzsoázia tulajdonát.

A szocialista államosítással létrejött Kínában az állami szocialista szektor, amely a gazdasági és a kulturális építésben a népi demokratikus állam döntő fontosságú gazdasági támasza.

A termelőeszközök tulajdonának formái és a társadalom osztályösszetétele a Kínai Népköztársaságban. A forradalmi földreform, valamint a nagyipar és a bankok szocialista államosítása nyomán gyökeres változások mentek végbe Kína gazdaságában. A komprádor burzsoázia és a külföldi monopolisták nagytőkés tulajdonát szocialista köztulajdon, a feudális eredetű földesúri tulajdont pedig a parasztok magántulajdona váltotta fel.

A Kínai Népköztársaságban jelenleg a termelőeszközök tulajdonának következő formái vannak meg: az állami tulajdon, azaz köztulajdon; a szövetkezeti tulajdon; az egyénileg dolgozók — a parasztok és kisiparosok kismagántulajdona; a tőkés tulajdon.

Az állami tulajdon, a köztulajdon — szocialista tulajdon. Ez a tulajdon azokra a vállalatokra terjed ki, amelyek azelőtt a monopoltőke és a külföldi kapitalisták tulajdonában voltak, s amelyeket a népi demokratikus hatalom államosított, továbbá azokra a gyárakra, bányákra, villamoserőművekre, vasutakra és

más közlekedési vállalatokra, hírközlési eszközökre stb., amelyeket a forradalom győzelme után az állam létesített.

A természeti kincsek, a vizek, továbbá a törvény által államinak minősített erdőterületek, szűzföldek és egyéb természeti erőforrások szintén állami tulajdonban vannak, s az egész nép rendelkezik velük. A mezőgazdaság területén állami tulajdonban vannak az állam által szervezett gép- és traktorállomások, gépkölcsönző állomások, agrotechnikai állomások és állami gazdaságok. A forgalom területén állami tulajdont képeznek a nagykereskedelemben döntő szerepet játszó kereskedelmi vállalatok. Az állam kezében van csaknem az egész külkereskedelem és csaknem az egész bankügy.

1952-ben az állam kezében a nehéziparnak már 80%-a, a könnyűiparnak pedig (a kisipari termelést nem számítva) körülbelül 50%-a összpontosult. A szocialista szektor részaránya az iparban és a kereskedelemben gyors ütemben növekszik. Az állami vállalatokra 1949-ben az ország egész ipari termelésének 43,8%-a, 1952-ben pedig 67,3%-a jutott. Az állami és szövetkezeti nagy- és kiskereskedelem 1950-ben az egész belkereskedelmi forgalom 44,4%-át, 1952-ben pedig 62,9-át bonyolította le.

Az állam az egész külkereskedelmet ellenőrzése alatt tartja, s a Szovjetunióval és a népi demokratikus országokkal folyó kereskedelmet is beleértve, az import- és exportműveleteknek körülbelül 90%-át összpontosítja a kezében. Az Állami Népbank rendelkezik a bankjegykibocsátás monopolisztikus jogával, s a betétek és kölcsönök több mint 90%-át ellenőrzi.

Kína történelme során 1950-ben először állítottak össze egységes, reális alapon nyugvó állami költségvetést. 1951 óta a költségvetés bevételi többlettel zárul. 1953—1954-ben a költségvetési eszközöknek körülbelül 60%-át népgazdasági és kulturális építésre fordították.

Az iparban a szocialista termelési viszonyok alapja a termelőeszközök állami tulajdona, köztulajdona. Az állami szektor az egész népgazdaság vezető ereje, s egyben alapul szolgál a népi demokratikus állam számára a szocialista átalakítások megvalósításához.

A termelőeszközök szocialista köztulajdona alapján az állami szektorban megjelent és kezd érvényesülni a szocializmus gazdasági alaptörvénye. Az állami szocialista vállalatok célja a dolgozók növekvő anyagi és kulturális szükségleteinek kielégítése. A szocialista ipari termelést a legfejlettebb technikával látják el. A szocializmus gazdasági alaptörvényének hatóköre azonban még erősen korlátozott, mivel az ország népgazdaságában túlsúlyban vannak a magántulajdonon alapuló gazdasági formák.

A konkurrencia és a termelési anarchia törvényének ellensúlyozásaképpen megjelenik és érvényesülni kezd a népgazdaság tervszerű (arányos) fejlődésének gazdasági törvénye. Kína

népi kormánya a termelőeszközök állami szocialista tulajdonára támaszkodva megvalósítja a népgazdaság folyó és távlati tervezését. Az állami vállalatok egyre fokozottabb mértékben terv szerint fejlődnek, alkalmazzák az önálló elszámolást, s a munkásokat és alkalmazottakat munkájuk mennyisége és minősége arányában díjazzák. Az állam megállapítja a legfontosabb ipari és mezőgazdasági termékek árát, szabályozza a pénzforgalmat, és ellenőrzi a külkereskedelmet. Ezzel az állam szabályozó hatást gyakorol a népgazdaság többi, nem szocialista szektorára.

A *szövetkezeti tulajdon* a beszerzési és értékesítési szövetkezetekre, hitelszövetkezetekre, fogyasztási szövetkezetekre, termelőszövetkezetekre és kisipari szövetkezetekre terjed ki. A szövetkezeti vállalatok, a szocialista köztulajdonon alapuló állami vállalatoktól eltérően, egyes kollektívák és szervezetek tulajdonában vannak. A szövetkezetek legfejlettebb formái szocialista jellegűek.

Emellett a szövetkezeti szektorhoz tartoznak a szövetkezeteknek azok a legegyszerűbb formái is, amelyek csupán csírái a szocialista gazdasági formáknak. Az ilyen szövetkezetek közé sorolhatók az átmeneti, az idényjellegű kölcsönös segítségnyújtási csoportok, amelyeknek keretében a parasztok társas alapon végeznek el bizonyos munkákat az egyéni gazdaságok földjein. Emellett nemcsak a föld magántulajdona marad meg, hanem a mezőgazdasági eszközök és a termelvények magántulajdona is. A termelőeszközök és a munka további társadalmasítása arányában ezek a legegyszerűbb szövetkezeti formák fokozatosan nagyüzemi szocialista kollektív gazdaságokká alakulnak majd át.

A forgalom területén a szövetkezeti mozgalmat főleg a falusi beszerzési és értékesítési szövetkezetek képviselik, amelyek tagjaikat közszükségleti cikkekkel, mezőgazdasági eszközökkel, műtrágyával látják el, és megvásárolják tőlük termékeiket.

A beszerzési és értékesítési szövetkezetek, amelyek az állami kereskedelem irányító befolyása alatt állnak, elősegítik a kisárutermelő parasztgazdaság és az állami szocialista szektor gazdasági kapcsolatainak szorosabbra fűzését, a tervszerűség fokozottabb érvényesítését a parasztok iparcikk-ellátása, illetve a gabona, valamint a gyapot és más ipari nyersanyagok állami felvásárlása terén. A hitelszövetkezetek az Állami Népbankkal állnak kapcsolatban, amely irányítja tevékenységüket, és pénztámogatást nyújt számukra. A népi demokratikus állam minden módon elősegíti az egyénileg dolgozó parasztok és kisiparosok termelőszövetkezetekbe tömörülését, s előmozdítja azt,

hogy szövetkezeteik az egyszerűbb formákról fokozatosan fejlettebb formákra térjenek át.

1954 áprilisában a parasztporták több mint 50%-a tartozott az ideiglenes, valamint az állandó jellegű kölcsönös segítségnyújtási csoportokhoz. Az országban több mint 90 000 mezőgazdasági termelőszövetkezet volt, amelyek 1 660 000 parasztgazdaságot tömörítettek. Az első ötéves terv befejezésének idejére (1957-re) előreláthatólag a parasztgazdaságok 35%-át, s az ország egész megművelt földterületének körülbelül 40%-át fogják egyesíteni a mezőgazdasági termelőszövetkezetek. 1954-ben a beszerzési és értékesítési szövetkezetek 150 millió embert tömörítettek. Falun a hitelszövetkezetek mezőgazdasági hitelszövetkezetek formájában működnek. Az országban jelenleg 9400 hitelszövetkezet működik, 6 millió taggal.

A föld és a többi termelőeszköz személyes munkán alapuló *kismagántulajdona* a parasztok és a kisiparosok sokmilliós tömegeire terjed ki. A forradalmi földreform nyomán jelentősen megnövekedett a középparaszti réteg, s lényegesen csökkent a szegényparasztok és a falusi nincstelenek száma, mivel nagy részük földet kapott, és most már önállóan gazdálkodik.

Kína távoli és gyéren lakott körzeteiben (Tibetben, Hszincsiangban, Belső-Mongóliában) a parasztok jelentős része naturális és félnaturális (patriarchális) gazdálkodást, a parasztok egyéni szükségleteinek kielégítésére szolgáló kezdetleges földművelést és nomád állattenyésztést folytat, amelynek a cserével és a piaccal való kapcsolata igen laza.

A termelőeszközök kismagántulajdonán alapul továbbá a falvakban különösen elterjedt kézműves-termelés, a városi kiskereskedelem, a lakosság mindennapi szükségleteinek szolgálatában álló kisipar stb.

Kína gyengén fejlett iparral rendelkező agrárország, s így gazdaságában túlsúlyban van a kisárutermelés.

A kínai falvakban több mint 100 millióra megy a kis- és törpeparaszti gazdaságok száma. A kézművesek száma mintegy 30 millió. A mezőgazdaság még most is a szétforgácsolt és elmaradott kisparaszti termelésen alapul. A törpeparcellákra felaprózott földet a parasztok kézierővel, vagy pedig igaerőt felhasználva régi, kezdetleges mezőgazdasági eszközökkel művelik meg. A parasztság fogyasztására szolgáló iparcikkek nagy részét a háziiparosok és kézművesek állítják elő.

A paraszti és kézműves kisárutermelés elkerülhetetlenül megszüli a kapitalista elemeket. A falvakban a parasztságnak szegényparasztokra és kulákokra való osztálydifferenciálódása megy végbe. Ez azonban a népi demokratikus állam viszonyai között korlátozott jellegű.

A kisárutermelő szektorban szabályozó szerepe van az értéktörvénynek, amely spontán módon érvényesül. Az értéktör-

vény lényeges befolyást gyakorol az állami és a szövetkezeti vállalatok termelésére is. Abban a mértékben, ahogyan az állami és a szövetkezeti tulajdon erősödik, s bővül a tervszerű fejlődés törvényének hatóköre, az állam egyre inkább felhasználja, s a szocialista építés eszközévé változtatja az értéktörvényt, a pénzt és a kereskedelmet.

A népi demokratikus állam támogatja az egyéni parasztgazdaságokat és kézművesüzemeket termelési lehetőségeik kiaknázásában, s ugyanakkor az önkéntesség elvének szigorú szem előtt tartásával minden módon arra ösztönzi az egyénileg dolgozó parasztokat és kézműveseket, hogy szövetkezetekbe tömörülés révén a fejlődés szocialista útjára térjenek.

A termelőeszközök *tőkés magántulajdona* a városokban a tőkés iparvállalatokra, falun a kulákgazdaságokra, továbbá a kereskedelmi tőke vállalataira terjed ki, s nagy helyet foglal el Kína gazdaságában. A bérmunkát alkalmazó nagyszámú kézművesüzem és az elég jelentékeny számú manufaktúra szintén ehhez a tulajdonformához tartozik.

1952-ben a nagyipari termelés 31%-a, az egész könnyűipari termelésnek legalább a fele és az egész kiskereskedelmi forgalom 70%-a volt a magántőke kezében. Ami a kulákságot illeti, ezt a réteget a polgárháború és a forradalmi földreform idején részben kisajátították. Jelenleg a kínai falvakban a kulákok aránya — a régebben felszabadított körzetekben körülbelül 1%, a később felszabadított körzetekben 2—4%.

A tőkés gazdaságok szabályozója az értéktörvény. A tőkés vállalatoknál továbbra is érvényesül az értéktöbblet törvénye.

Minthogy a jelenlegi szakaszban nincsenek meg a tőkés termelésnek szocialista termeléssel való felváltásához szükséges gazdasági feltételek, a gazdaság fellendítése érdekében ki kell használni a magántőke kezében levő ipari, háziipari és kereskedelmi vállalatokat. A kínai népi kormány az ország ipari és mezőgazdasági termelésének növelése és az áruforgalom fejlesztése céljából a magánvállalatoknak hiteleket nyújt, megrendeléseket ad bizonyos árufajták előállítására, nyersanyaggal látja el ezeket a vállalatokat, és megvásárolja késztermékeiket.

Ugyanakkor a népi kormány a városokban a kapitalisták, a falvakban pedig a kulákság kizsákmányoló törekvéseinek korlátozására irányuló politikát folytat. A burzsoázia a munkásosztály és a parasztság kizsákmányolásának fokozására, a népi kormány fennálló törvényeinek kijátszásával az elsőrendű szükségleti cikkek árának felsrófolására, a magánvállalatok munkásellenőrzésének gyengítésére stb. törekszik. A népi kormány meghiúsítja a tőkéseknek a gazdaságot dezorganizáló, az állami terveket aláásó, s ezáltal az államnak és a népnek kárt okozó tevé-

kenységét, s a népgazdaság egészének fellendítése érdekében a magántőkés vállalatokat illetően fokozottabban érvényesíti szabályozó szerepét. A városi és falusi kapitalista elemek korlátozásában lényeges szerepet tölt be a népi hatalom adópolitikája.

Különös jelentősége van Kínában az átmeneti időszak gazdaságában az államkapitalizmusnak. Az *államkapitalizmust* főleg azok az ipari és kereskedelmi vegyes vállalatok, bankok és hitelintézetek képviselik, amelyekben az állami és a magántőke egyaránt részt vesz. Ezek a vállalatok az állam ellenőrzése alatt működnek. Az államkapitalista vállalatok nyereségének körülbelül egynegyed részét kapják meg a tőkések, a fennmaradó rész jövedelemadó formájában az állam kezébe kerül, s a munkások anyagi és szociális körülményeinek megjavítására, továbbá a vállalatok berendezésének bővítésére szolgál. 1952-ben a nagyipar termelésében 6% volt az államkapitalista vállalatok részesedése.

A kínai népi kormány a magántőkés vállalatokat az államkapitalizmus különböző formáira való áttérésre ösztönzi, hogy a továbbiakban a tőkés tulajdont fokozatosan állami tulajdonnal, köztulajdonnal váltsa fel.

Kína jelenlegi gazdaságában tehát három fő gazdasági szektor van: szocialista, kisárutermelő és tőkés szektor.

A gazdaságban végbement változásoknak megfelelően megváltozott a társadalom osztályösszetétele. A Kínai Népköztársaságban két fő osztály van: *a munkásosztály és a parasztság.* Ezenkívül megtalálható a városokban a nemzeti burzsoázia osztálya, a falvakban a kulákság, megtalálható továbbá a városi kisburzsoázia népes rétege.

A szocialista építés sikere szempontjából döntő jelentősége van a munkásosztály vezetése alatt álló munkás-paraszt szövetség erősítésének. Ez a fő feltétele annak, hogy a parasztttömegek bekapcsolódjanak a szocializmus építésébe. A népi hatalom politikája az állami ipar és a parasztgazdaság közötti gazdasági összefogás messzemenő erősítésére és a parasztgazdaságok szövetkezetekbe tömörítésére irányul. Mivel Kínában a jelenlegi szakaszban még nem jött létre az a szocialista ipar, amely biztosíthatná a mezőgazdaság számára a nagyüzemi gépi termelés bázisát, a város és a falu között a termelésen alapuló összefogás még nem fejlődött ki. A város és a falu közötti gazdasági kapcsolatok főleg a *kereskedelmen alapuló összefogás* formájában valósulnak meg. Az állam erőteljesen fejleszti az állami és a szövetkezeti kereskedelmet, s kiszorítja a magántőkét az áruforgalomból. Az ország élelmiszerszükségletének kielégítése és a spontán módon érvényesülő tőkés tendenciák

kiküszöbölése céljából az állam 1952—1953 telétől kezdve hozzáfogott a terv szerinti gabonabegyűjtés megvalósításához.

Az átmeneti időszak fő osztályellentéte a munkásosztály és a dolgozó paraszttömegek, s a városi burzsoázia és a falusi kulákság közötti ellentét. Kína gazdaságának szocialista átalakítása éles osztályharc közepette folyik.

Kína szocialista iparosításának útjai. A helyreállítási időszakban Kína nagy sikereket ért el a gazdaság fejlesztése terén. A fő iparágakban és a mezőgazdaságban a termelés már 1952-ben meghaladta a múltban valaha is elért legmagasabb színvonalat. Megnövekedett a szocialista gazdasági formák részaránya, és növekedett vezető szerepük az egész népgazdaságban. A mezőgazdaság sikeres fejlődése, a paraszttömegek jövedelmének és vásárlóképességének növekedése kiterjedt belső piacot hoz létre, a parasztok milliói részéről kereslet mutatkozik az ipar gyártmányai — mezőgazdasági szerszámok, textilipari, bőripari és más termékek iránt. A fejlődő mezőgazdaság egyre növekvő mértékben látja el az ipart és a várost nyersanyaggal és élelmiszerrel. Egyre nagyobb arányokat ölt az áruforgalom, szilárdabb alapokon nyugszik a pénzügyi rendszer és a pénzforgalom. 1953-tól kezdve a kínai gazdaság áttért a gazdaság helyreállításáról annak szocialista újjáalakítására.

A Kínai Kommunista Párt, az átmeneti gazdaság gazdasági szektorait és osztályait figyelembe véve, a társadalom gazdasági fejlődéstörvényeinek ismeretében és ezek felhasználásával az egész átmeneti időszakra meghatározta a párt fő irányvonalát. 1953-ban Mao Ce-tung a következőket mondotta: „Ebben az átmeneti időszakban a párt fő irányvonala és központi feladatai abban állnak, hogy meglehetősen hosszú időn át fokozatosan megvalósítsa az ország szocialista iparosítását, fokozatosan megvalósítsa a mezőgazdaság, a kisipar, a magánkereskedelem és a magánipar szocialista átalakítását. Ez a fő irányvonal az a világítótorony, amely egész munkánk útját megvilágítja. Ha bármilyen munkát ettől az irányvonaltól elszakadva végzünk, az annyit jelent, hogy jobboldali elhajlás vagy baloldali elhajlás hibáját követjük el"[1]. A kínai népi demokratikus rend biztosítja Kínában a kizsákmányolás és a nyomor felszámolásának, s a szocialista társadalom felépítésének a lehetőségét.

Ennek a Kommunista Párt és a népi kormány által kidolgozott fő irányvonalnak a megvalósítása terén az első lépést *a kínai népgazdaság fejlesztését szolgáló 1953—1957. évi első*

[1] Pravda 1954 június 22.

ötéves terv jelenti. Az első ötéves terv fő gazdasági feladata a nehézipar fejlesztése, az ország iparosításához szükséges bázis megteremtése. Az ötéves terv a közlekedés, a könnyűipar és a mezőgazdaság további fejlesztését és a kereskedelem további bővítését írja elő. Különös figyelmet fordít a terv a mezőgazdasági és kisipari szövetkezetek fejlesztésére. Az első ötéves terv biztosítja a szocialista gazdasági formák elsősorban történő fejlesztését.

A kínai gazdaságnak a szocializmus útján való fejlődésében elsőrendű és döntő jelentősége van az ország iparosításának.

Mint már mondottuk, a forradalom előtti időkben a kínai ipar gyarmati és félgyarmati jellegű volt. Az ipar legnagyobb részét a könnyűipar, főleg a Sanghajban, a külföldi tőke uralmának központjában összpontosult pamutipar alkotta. Az ország legtöbb városában és vidékén vagy egyáltalán nem volt ipar, vagy igen fejletlen volt. A nehézipari vállalatok főleg az idegen tőke kezében levő javítóüzemek (hajójavító üzemek, vasúti műhelyek), továbbá rosszul felszerelt bányák és gyárak voltak, amelyek nyersanyagot és félkészgyártmányokat szállítottak az imperialista államoknak. A kohászat rendkívül gyenge lábon állt, s nem volt igazi gépgyártás sem.

Kína szocialista iparosításának feladata az, hogy a gazdasági tekintetben elmaradott, a múltban félfeudális és félgyarmati agrárországot hatalmas szocialista ipari hatalommá változtassa. Az óriási nehézségek (a technikai elmaradottság, az ipari szakkáderek hiánya, a természeti kincsek feltáratlansága stb.) ellenére Kína kedvező feltételekkel és óriási lehetőségekkel rendelkezik e történelmi feladat megoldásához.

A 600 milliós Kínának óriási embertartalékai vannak. A gazdasági és a kulturális építést a Kommunista Párt vezette munkásosztály irányítja. A munkásosztály, mint a társadalom élenjáró osztálya, példát mutat az önfeláldozó munkában, a szervezettségben és a fegyelmezettségben, s ezzel a dolgozó tömegek legszélesebb rétegeit tömöríti maga köré a szocializmusért folyó harcra. Az országban létrejött és megszilárdult a munkások és a parasztok baráti szövetsége, s a parasztok százmilliói tevékenyen támogatják az ország iparosításának ügyét.

Kína rendkívül gazdag természeti erőforrásokkal rendelkezik valamennyi iparág, s elsősorban a nehézipar fejlesztéséhez. Kína iparosítása a legújabb technikával felszerelt vállalatok építése útján valósul meg. A Kínai Népköztársaság elsőrangú berendezéseket kap a Szovjetuniótól és az európai népi demokratikus országoktól, átveszi tőlük igen gazdag technikai tapasztalataikat, valamint a nagyüzemi szocialista vállalatok munkájának és termelésének megszervezése terén szerzett tapasztalataikat.

A Szovjetunió kormánya segítséget nyújt Kínának 141 hatalmas ipari objektum — kohászati kombinátok, színesfémkohászati üzemek, szén- és olajkitermelő vállalatok, gépgyárak, autógyárak, traktorgyárak, villamoserőművek stb. — építésében, illetve újjáalakításában.

Gazdaságpolitikájában a Kínai Kommunista Párt és a kínai népi kormány következetesen megvalósítja a nehézipar: az érc-bányászat, a vaskohászat, a gépgyártás, a szénbányászat, a vegyipar, a villamosipar tervszerű, állandó és gyorsütemű fejlesztésének feladatát. A régi gyárak és bányák újjáalakítása és bővítése mellett nagy beruházásokat eszközölnek új nehézipari vállalatok építésébe.

Az ország iparosítása a termelőeszközök termelésének elsősorban történő fejlesztését jelenti, ami elengedhetetlen feltétele annak, hogy növelni lehessen a fogyasztási cikkek termelését. Ennek megfelelően a nehézipar részesedése az egész ipari termelés értékében, az 1949. évi 32,5%-kal szemben már 1952-ben 43,8% volt. 1953-ban megkezdődött, illetve folytatódott 173 nagy ipari objektum építése. Ha ezek a vállalatok felépülnek, jelentősen megnövekszik az ipar termelési kapacitása. Kínának saját nehézipara lesz, amely bázist jelent majd az ország iparosítása számára.

Nagy arányokban fejlődik a gépgyártás. 1933-ban a gépgyártás Kína nagyiparának mindössze 1%-a volt. A gépgyárak többsége túlnyomórészt olyan erő- és szerszámgépek javításával és összeszerelésével foglalkozott, amelyek alkatrészeit az imperialista országokból importálták Kínába.

Az elmúlt néhány esztendő leforgása alatt Kína gépgyártása gyors ütemben fejlődött. Ha az állami gépgyárak 1949. évi termelésének összértékét 100-nak vesszük, akkor ez az érték 1950-ben 282%, 1951-ben 473%, 1952-ben 776%, 1953-ban pedig 1273% volt, vagyis a gépgyártás termelése négy év alatt értékben a 13-szorosára növekedett.

Felépült és megkezdte a termelést egy varratnélküli csöveket gyártó üzem, egy acélhengermű, továbbá az Ansani Vaskohászati Kombinát keretében két nagyolvasztó. Fuhszinben hatalmas bányaüzemek létesültek: a hajcsoui külszíni fejtésű szénbányaüzemek.

A szocialista iparosítás jellegzetes vonása az állami ipar gyorsabb ütemű fejlődése. Az első ötéves terv alatt az egész kínai ipar termelésének összértéke 1952-höz képest körülbelül a kétszeresére növekszik, vagyis az átlagos évi növekedés 15% lesz, ezzel szemben az állami ipar termelésének összértéke, a helyi állami ipart is beleszámítva, körülbelül 2,5-szeresére nő, ami körülbelül 20%-os évi átlagos növekedésnek felel meg.

Az ipar gyorsütemű fejlődése jelentős felhalmozást követel. Az erre a célra szánt eszközök mindenekelőtt a gazdaság állami szektorának felhalmozásából, a bel- és külkereskedelem

jövedelméből, továbbá a tőkés vállalatokból befolyó adókból és a lakosság által befizetett adókból kerülnek ki.

A népgazdaság fejlesztésére fordított eszközök zöme az államé, amely azokat a gazdaság szocialista szektorába irányítja; a tőkés szektor jóval kisebb tőkebefektetésekkel rendelkezik. Ezért az állami szektor abszolút nagysága és részaránya gyors ütemben fog növekedni, a tőkés gazdaság részaránya pedig csökkenni fog.

A kínai népgazdaság sikeres fejlődésének egyik fő feltétele a munkások és a parasztok által teljesített munka termelékenységének emelkedése. Az állami vállalatok munkásai között munkaverseny bontakozik ki a termelés növeléséért, a termékek minőségének megjavításáért, a nyersanyagtakarékosságért és a berendezések jobb kihasználásáért. Az élenjáró dolgozókat anyagilag is ösztönzik. Ezer meg ezer a munka hőseinek, a kormánykitüntetésben részesítetteknek a száma.

A mezőgazdaság fokozatos szocialista átalakítása. A mezőgazdaság alapja jelenleg a kisparaszti gazdaság. A mezőgazdasági termelés további növelésének elengedhetetlen feltétele a kisparaszti gazdaság még kimerítetlen termelési lehetőségeinek kiaknázása. A kínai falvakban végrehajtott forradalmi földreform nagy hatással volt a mezőgazdasági termelőerők fejlődésére és a parasztttömegek helyzetére. Az ország történetében először hajtanak végre olyan országos méretű intézkedéseket, amelyek a mezőgazdasági termelés jelentékeny fejlesztésére irányulnak. A kormány vetőmaggal, hitellel támogatja azokat a parasztokat, akiknek szükségük van rá. Megszervezték a harcot a mezőgazdasági kártevők ellen. Széles körben népszerűsítik a korszerű agrotechnikai ismereteket. A kínai népi kormány a parasztság nagy tömegeinek részvételével vízgazdálkodási munkálatokat folytat, amelyeknek nagy jelentőségük van az ország legfontosabb mezőgazdasági körzetei számára, s amelyek egyben a parasztok tízmillióit mentik meg az árvizektől.

A legnagyobb hidrotechnikai építkezések közül a Huajho medencéjében végrehajtott hidrotechnikai építkezést említjük meg, amelyen három esztendőn át kétmillió ember dolgozott. Összesen 3000 kilométer hosszúságban 77 folyó medrét kotorták ki, illetve változtatták meg, s 104 zsilipet építettek. Csupán egy, a Huajho alsó folyásánál épített gát 20 millió parasztot ment meg az árvizektől. Nem teljes adatok szerint 1950 és 1953 között maguk a parasztok több mint hatmillió kis öntözőcsatornát, tavat és víztárolót építettek, több mint 800 000 kutat ástak, s több mint 250 nagy öntözőberendezést állítottak helyre, illetve építettek. Ennek következtében az öntözött földek területe 56 millió mu[1]-val emelkedett.

[1] 1 mu = 0,06 hektár.

1954 május elején befejeződött Kína legnagyobb víztárolójának, az Észak-Kínában, a Jungting felső folyásán létesített Kuantingi Víztárolónak az építése, amely megakadályozza az árvizeket Peking és Tiencsin körzetében.

A mezőgazdasági termelés 1952-ben már teljesen helyreállott, s Kína történelmében páratlanul magas színvonalat ért el. A terméseredmény lényegesen túlszárnyalta a legnagyobb háború előtti eredményeket. 1952-ben a kalászosok teljes termése 45%-kal, a gyapoté körülbelül 200%-kal múlta felül az 1949. évit. Az első ötéves terv 1952-höz képest a szemestermények termelésének 30%-os növelését írja elő. Az előirányzatok szerint két ötéves terv vagy valamivel hosszabb idő múltán a kalászosok teljes termését 275—300 millió tonnára fogják emelni, ami 70%-kal haladja meg az 1952. évi színvonalat, s azt jelenti, hogy egy emberre átlagosan évi 500 kilogramm szemestermény jut majd.

A kínai mezőgazdaság fejlesztése terén elért jelentős sikerek ellenére, a kisparaszti gazdaság, amely a dolgozó parasztságnak a termelőeszközökre vonatkozó magántulajdonán alapul, nem tudja kielégíteni a népnek, különösen pedig a gyorsan növekvő városi lakosságnak állandóan fokozódó élelmiszerszükségleteit és az ipar mezőgazdasági nyersanyagokban mutatkozó szükségletét. A kisparaszti gazdaság alapján lehetetlen kiküszöbölni a parasztság zömének differenciálódását, lehetetlen gyökeresen megjavítani a parasztttömegek helyzetét.

A népi demokratikus forradalom győzelme megnyitotta a kínai mezőgazdaság előtt a nem kapitalista fejlődési utat — a mezőgazdaság fokozatos szocialista átalakításának útját. A Kínai Kommunista Párt és a kínai népi kormány elvetette a fejlődés tőkés útját, s körvonalaiban kidolgozta, és lépésről lépésre megvalósítja a parasztságnak a magántulajdonon alapuló kisüzemi parasztgazdaságról a nagyüzemi szocialista kollektív gazdaságra való fokozatos, önkéntes áttérésére vonatkozó tervet.

A Kínai Kommunista Párt Központi Bizottságának „A mezőgazdasági termelőszövetkezetek fejlesztéséről" hozott 1953 december 16-i határozatában a következőket olvashatjuk:

„A párt a mezőgazdasági termelőerők további fejlesztése céljából falusi munkája tekintetében a következő központi feladatot tűzi maga elé: a parasztok számára érthető és elfogadható formákat és módszereket alkalmazva, nevelni kell a parasztttömegeket, és elő kell mozdítani fokozatos egyesítésüket és megszervezésüket; a mezőgazdaság terén fokozatosan szocialista átalakításokat kell végrehajtani, az elmaradott kisárutermelő egyéni gazdaságok mezőgazdaságából az élenjáró, magas hozamú szövetkezeti gazdaságok mezőgazdaságává változtatása, az ipar és a mezőgazdaság fejlődése közötti aránytalanság fokozatos kiküszöbölése és annak lehetővé tétele céljából, hogy a parasztok

fokozatosan megszabadulhassanak a nyomortól, s felvirradjon számukra a jómodú és boldog élet napja"[1].

Kínában a parasztok szövetkezeteinek, amelyek elsősorban a fő termelőeszközök társadalmasításának foka tekintetében különböznek egymástól, az alábbi formái vannak.

Egyre nagyobb méreteket ölt a parasztok szövetkezeti mozgalma a forgalom területén, nevezetesen *beszerzési, értékesítési* és *hitelszövetkezetek* formájában. A szövetkezeteknek ezek a formái hozzásegítik a parasztokat ahhoz, hogy fokozatosan megszabaduljanak a kereskedők és az uzsorások kizsákmányolásától. Támogatják a parasztokat az államnak történő élelmiszer- és mezőgazdasági nyersanyag-eladások lebonyolításában, előmozdítják a falu ellátását termelőeszközökkel és fogyasztási cikkekkel, olcsó hitelhez segítik hozzá a parasztokat, előbbre viszik a takarékosság ügyét. Elősegítik a parasztgazdaságok termelőszövetkezetekbe: kölcsönös segítségnyújtási csoportokba és mezőgazdasági termelőszövetkezetekbe tömörítését.

Az ideiglenes kölcsönös segítségnyújtási csoportok abból a célból alakulnak, hogy az egyénileg gazdálkodó parasztok földjeiken — a föld és a termelőeszközök magántulajdonának fenntartása mellett — bizonyos mezőgazdasági munkákat közösen végezzenek el. Az *állandó kölcsönös segítségnyújtási csoportok* keretében az egyénileg gazdálkodó parasztok a gazdaságaikban szükséges fő mezőgazdasági munkákat a társas munka alapján végzik el. Számos állandó kölcsönös segítségnyújtási csoport tagjai nemcsak a mezőgazdaságban végzik közösen a munkát, hanem a melléküzemágakban is. Ezekben a csoportokban bizonyos munkamegosztás és specializálódás érvényesül. Vannak ezek között a csoportok között olyanok is, amelyek közös alapokat létesítenek. Az állandó csoportok, bár az ideiglenesekhez viszonyítva fejlettebb formát képviselnek, fenntartják a föld és egyéb termelőeszközök magántulajdonát. A *mezőgazdasági termelőszövetkezetekben* a magántulajdonban levő földeket a bevitt föld nagysága szerinti részesedés elve alapján egyesítik, a paraszti termelőeszközöket közös tulajdonná változtatják, a társas munka alapján egységesen gazdálkodnak, és viszonylag nagy közös alapokat létesítenek. Ezekben a szövetkezetekben a jövedelmet a bevitt föld nagysága és a közös gazdaságban teljesített munka szerint osztják el. A *mezőgazdasági szövetkezetek legfejlettebb formája* a Szovjetunió mezőgazdasági arteljeivel azonos típusú termelőszövetkezet, amely a termelőeszközök, köztük a föld, közös tulajdonán és kollektív munkán alapul. Az ilyen típusú

[1] Narodnij Kitaj. 1954. 8. sz.

mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a jövedelmet kizárólag a munkaegységek szerint osztják el.

Az átmeneti időszakban megvalósuló szocialista átalakításoknak elválaszthatatlan része az egyéni kisipari termelés szövetkezetekbe tömörítése. A kínai népi kormány úgy vezeti rá a kisipari termelés fejlődését a szocialista útra, hogy a háziiparosokat és a kisiparosokat különféle *háziipari és kisipari termelőszövetkezetekbe* (háziipari termelőcsoportokba, kisipari beszerzési és értékesítési szövetkezetekbe, kisipari szövetkezetekbe) tömöríti.

Mint már mondottuk, a kínai mezőgazdaság szocialista átalakításának jelenlegi szakaszában a parasztgazdaságok termelőszövetkezeteinek túlsúlyban levő formái a legfejletlenebb és legegyszerűbb szövetkezeti formák: az ideiglenes és az állandó kölcsönös segítségnyújtási csoportok. De a parasztok társas, kollektív munkája következtében a szövetkezeteknek ezek a legfejletlenebb formái is nagy előnyökkel rendelkeznek az egyénileg gazdálkodó paraszt egyéni munkájával szemben. A kölcsönös segítségnyújtási csoportok előkészítik az egyénileg gazdálkodó parasztokat a termelőeszközök közös tulajdonán és a kollektív munkán alapuló mezőgazdasági termelőszövetkezetekre való áttérésre. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek lehetővé teszik a korszerű technika és agrotechnika alkalmazását, az ésszerű munkamegosztás bevezetését, a mezőgazdaság tervezésének megszervezését, lehetővé teszik továbbá, hogy a munka szerinti jövedelemelosztás alapján biztosítva legyen a parasztok egyéni anyagi érdekeltsége a munka termelékenységének emelésében.

A parasztgazdaságok szövetkezetekbe tömörítésében nagy szerep hárul a szocialista állami mezőgazdasági vállalatokra. Már létrejöttek az első gép- és traktorállomások, s számos gépkölcsönző és agrotechnikai állomás létesült. 1954-ben 59 gépesített állami gazdaság, továbbá több mint 2000 olyan állami gazdaság volt, amelyek kerületi és körzeti szervekhez tartoztak. Az állami mezőgazdasági vállalatok hathatós segítséget nyújtanak a parasztoknak, s a gyakorlatban bizonyítják be a gépesített nagyüzemi gazdálkodás előnyeit.

A megalakult szövetkezetek túlnyomó többségében még nincs meg a gépi termelés anyagi bázisa. Így például Északkelet-Kínában a meglevő mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek csak 2%-a műveli a földjét gépekkel, amelyeket az első gép- és traktorállomások bocsátottak rendelkezésükre. A többi szövetkezet kézierővel és igásállatok segítségével műveli meg a földet, s régi mezőgazdasági eszközöket vagy javított típusú gazdasági eszközöket használ. A paraszti termelőeszközök puszta egyesítése és a kollektív munka nyomán azonban még ezekben a kezdetleges

szövetkezetekben is 15—20, sőt egyes helyeken 30%-kal magasabb a szántóföldi növények terméshozama, mint az egyéni parasztgazdaságokban. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek kisebb öntözőberendezéseket építenek, illetve rendbehozzák a meglevőket, s ily módon az aszályos földeket öntözött földekké változtatják, gondosan munkálják meg a talajt, műtrágyát alkalmaznak, s ezzel növelik a talaj termőerejét, harcolnak a növényi kártevők ellen, fejlesztik a közös állattenyésztést és emelik hozamát.

Az átmenet a szövetkezetek egyszerűbb formáiról a fejlettebb formákra fokozatosan megy végbe, s ennél figyelembe veszik az egyes vidékek gazdasági, politikai és kulturális fejlődésének különböző feltételeit, és a legszigorúbban szem előtt tartják az önkéntesség elvét. A Kínai Kommunista Párt és a kínai népi kormány erélyes harcot folytat egyfelől az olyan beállítottság ellen, hogy a parasztgazdaságok szövetkezetekbe tömörülésének spontán módon kell történnie, másfelől az előreszaladás — a szövetkezetek fejlettebb formáira való olyan áttérés ellen, amelyet nem előz meg a szükséges anyagi és politikai feltételek előkészítése.

A kínai nép anyagi és műveltségi színvonalának emelkedése. A Kínai Népköztársaságban a szocialista építés együtt jár a dolgozók munkaviszonyainak javulásával, jólétük növekedésével. Az állami és magánvállalatoknál a munkanapot 8—10 órára korlátozták (az azelőtti 14—16 órával szemben), bevezették a vállalatok és a munkások között megkötött *kollektív szerződéseket.* Az állami vállalatoknál és a magánvállalatoknál dolgozó munkások és alkalmazottak munkabérét a munkások megfelelő kategóriái számára egyformán állapítják meg. Az egész országban létrejöttek és működnek a *szakszervezetek,* amelyek a munkások és alkalmazottak többségét tömörítik. 1951-ben a munkások és alkalmazottak számára bevezették a társadalombiztosítást.

A kínai nép már eddig is nagy sikereket ért el a kulturális építés területén. Azelőtt a munkások és parasztok nemcsak a középiskolákba és a főiskolákra, de még az elemi iskolába sem juthattak be. A forradalom előtt a lakosságnak körülbelül 90 százaléka írástudatlan volt. A Kínai Népköztársaságban a tanulás hozzáférhetővé vált a dolgozó tömegek számára.

A kínai nép anyagi helyzetének javulása a lakosság vásárlóképességének jelentékeny növekedésében jut kifejezésre: csupán 1953-ban körülbelül 20%-kal emelkedett. 1951-ben a belkereskedelem egész forgalma (összehasonlító árakon számítva) 30%-kal, 1952-ben pedig körülbelül 70%-kal haladta meg az 1950. évi színvonalat. 1952-ben az állami iparvállalatoknál foglalkoztatott munkások reálbére 75%-kal volt magasabb az 1949. évinél.

A népköztársaság fennállása óta a tanulók száma több mint kétszeresére emelkedett. 1953-ban több mint 55 millió gyerek tanult az elemi iskolákban; ez a szám csaknem 2,4-szerese a felszabadulás előtti Kína

elemi iskoláiban tanuló gyermekek legmagasabb számának. 1953-ban a középiskolákban 3,6 millió tanuló, a főiskolákon pedig több mint 220 000 hallgató végezte tanulmányait. Az írástudatlanság felszámolását szolgáló téli iskolákban 1952-ben körülbelül 50 millió paraszt tanult.

A forradalom döntő módon megváltoztatta a kínai nők helyzetét. Egyenlő munkáért a férfiakéval egyenlő bért kapnak. A földreform során a parasztnők ugyanannyi földet kaptak, mint a férfiak. Nagy figyelmet szentelnek az anya- és csecsemővédelemnek. A nők a férfiakkal egyenlően teljes politikai jogokat élveznek, s tevékenyen bekapcsolódnak az ország gazdasági, társadalmi és politikai életébe.

A népi demokratikus forradalom győzelme megszabadította a kínai népet a nemzeti elnyomástól, és megteremtette a feltételeket ahhoz, hogy a szabad Kína valamennyi nemzetisége a teljes egyenjogúság alapján a gazdasági és kulturális fejlődés útjára lépjen.

A kínai forradalom győzelmének világtörténelmi jelentősége van. Különösen nagy szerepet tölt be a gyarmati és félgyarmati országok szempontjából, amelyek politikai és gazdasági helyzetüket tekintve többé-kevésbé olyan feltételek között vannak, mint amilyenek között Kína volt a népi forradalom győzelme előtt. Ezeknek az országoknak a fejlődése a harcnak ugyanazokat az útjait követi, amelyeken annak idején a kínai nép járt.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A forradalom győzelme nyomán létrejött Kínai Népköztársaság népi demokratikus állam, amelyet a munkásosztály vezet, s amely a munkás-paraszt szövetségen alapul. Fejlődése során a kínai forradalom polgári demokratikus forradalomból szocialista forradalommá fejlődött, s ennek következtében Kína a szocializmusba való átmenet időszakába lépett.

2. A népi demokratikus állam gyökeres társadalmi és gazdasági átalakításokat hajtott végre. A forradalmi földreform során a nagybirtokosok földjét és más termelőeszközeit ellenszolgáltatás nélkül elkobozták, lélekszám szerint szétosztották a parasztok között, a parasztok magántulajdonába adták. A népi demokratikus állam ugyanakkor szocialista átalakításokat hajtott végre. A népi állam a komprádor nagyburzsoázia és a külföldi tőke kisajátítása nyomán kezébe vette a nehézipari vállalatok túlnyomó többségét, a könnyűipar egy részét, a nagybankokat, a legfontosabb köz-

lekedési eszközöket, a nagykereskedelem jelentős részét, és csaknem az egész külkereskedelmet. Így jött létre a népgazdaság állami szocialista szektora.

3. Kína gazdaságában a népi forradalom győzelme óta a következő tulajdonformák léteznek: állami tulajdon, szövetkezeti tulajdon, a parasztok és kézművesek kismagántulajdona, tőkés tulajdon. A fő gazdasági szektorok a következők: a szocialista, a kisárutermelő és a tőkés szektor. Az állami szocialista szektor az ország gazdaságának vezető ereje és anyagi alapja annak, hogy az állam végrehajthassa a szocialista átalakításokat. Kína iparában és kereskedelmében jelentős szerepe van a magántőkének, amely az állam ellenőrzése alatt áll, s amelyet a népi demokratikus hatalom az iparcikkek termelésének növelésére használ fel. Emellett viszonylag széles körben elterjedt az államkapitalizmus.

4. A jelenkori Kína fő osztályai a munkásosztály és a parasztság. Az osztályharc a parasztság zömével szövetségre lépett munkásosztály és az egy húron pendülő városi burzsoázia és falusi kulákság között, a népgazdaság szocialista és kapitalista elemei között folyik.

5. A népi demokratikus állam az ország iparosításának megvalósításával és a mezőgazdaság fokozatos szocialista átalakításával megteremti az ember ember általi kizsákmányolásának megszüntetéséhez és a szocialista társadalom felépítéséhez szükséges feltételeket.

XLII. FEJEZET

A SZOCIALISTA TÁBOR ORSZÁGAINAK GAZDASÁGI EGYÜTTMŰKÖDÉSE

A demokratikus világpiac kialakulása és megszilárdulása. Mint már mondottuk, a második világháború után több európai és ázsiai országnak a kapitalista rendszerről való leválása következtében szétesett az egységes világpiac. Azok az országok, amelyek leváltak a kapitalista világrendszerről, és a Szovjetunióval együtt létrehozták a szocialista tábort, gazdaságilag tömörültek, s szoros együttműködésre léptek egymással. A kapitalista világpiaccal párhuzamosan kialakult az új, *demokratikus világpiac.*

Ehhez a piachoz jelenleg a következő országok tartoznak: a Szovjet-

unió, a Kínai Népköztársaság, Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Románia, Bulgária, Albánia, a Német Demokratikus Köztársaság, a Mongol Népköztársaság és a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság. A felsorolt országok területén, amelyek az egész szárazföld egynegyed részét alkotják, az emberiségnek több mint egyharmada él.

A kapitalista rendszerről levált közép- és délkelet-európai országok mindjárt a népi demokratikus rend megvalósítása után szoros gazdasági kapcsolatokat létesítettek a Szovjetunióval, és megszervezték egymás között a kölcsönös együttműködést. Ezeknek a testvéri kölcsönös segítség elvén alapuló kapcsolatoknak óriási szerepük volt a népi demokratikus államok gazdaságának gyors helyreállításában és a háború utáni időszak más halaszthatatlan gazdasági feladatainak megoldásában. Miután 1949-ben megalakult a Kínai Népköztársaság, ez a 600 milliós nagyhatalom is csatlakozott a szocialista táborhoz.

Amikor a népi demokratikus országok hozzáfogtak a szocializmus alapjainak megteremtését célzó távlati népgazdasági tervek teljesítéséhez, a szocialista táborhoz tartozó államok gazdasági együttműködése új szakaszba lépett. Ezt a szakaszt kölcsönös áruszállításra vonatkozó *hosszúlejáratú gazdasági szerződésekre és egyezményekre* való áttérés jellemzi. Ezek a szerződések és egyezmények minden egyes ország számára hosszú időre biztosítják, hogy megkapja a népgazdasági tervének teljesítéséhez szükséges meghatározott fajtájú gépeket, berendezéseket, nyersanyagokat és más árukat. Ugyanakkor a hosszúlejáratú egyezmények minden egyes ország számára biztosítják termékeiknek elhelyezését a külföldi piacokon. A szilárd és hosszú időre szóló gazdasági kapcsolatok ragyogó távlatokat tárnak fel a gazdaság további fejlődése számára, s a népi demokratikus országokban folyó tervszerű szocialista építés egyik igen fontos feltételét alkotják.

A szocialista táborhoz tartozó országok gazdasági együttműködésének tapasztalatai azt mutatják, hogy még a legfejlettebb tőkés országok sem nyújthatnának a népi demokratikus országoknak olyan hatékony és műszakilag magas színvonalú segítséget, amilyet a Szovjetunió nyújt számukra, s amilyet egymásnak nyújtanak.

A szocialista tábor országainak tervszerű gazdasági együttműködése céljából 1949-ben megalakították a *Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsát*, amely a Tanácsban részt vevő valamennyi állam teljes egyenjogúságának elve alapján működik. A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa megszervezi a részt vevő országok gazdasági és műszaki tapasztalatcseréjét, egymás kölcsönös megsegítését nyersanyaggal, élelmiszerrel, gépekkel, be-

rendezésekkel, továbbá az ésszerű munkamegosztás alapján megvalósítja a szocialista táborhoz tartozó államok gazdasági fejlődésének terv szerinti összeegyeztetését és összehangolását. Ez minden tekintetben elősegíti az egyes részt vevő országok és az egész szocialista tábor termelőerőinek lehető leggyorsabb ütemű fejlődését.

A népi demokratikus országok kölcsönös együttműködése népgazdaságuk fejlődése arányában gyors ütemben fokozódik és bővül. A demokratikus világpiac erőforrásai minden egyes ország számára lehetővé teszik, hogy e piac keretei között megtalálja mindazt, amire gazdasági fejlődéséhez szüksége van.

A szocialista táborhoz tartozó országok világpiacának szakadatlan fejlődése és erősödése vitathatatlanul bizonyítja, hogy e piac történelmileg haladó, s hogy előnyökkel rendelkezik a tőkés világpiaccal szemben.

A szocialista tábort alkotó országok gazdasági együttműködésének nagyarányú fejlődése nemcsak hogy nem zárja ki a tőkés világhoz tartozó országokkal fennálló kereskedelmi kapcsolataik fejlődését, hanem ellenkezőleg, kedvező feltételeket teremt e kapcsolatok fejlődése számára. A szocialista tábor országai arra törekednek, hogy az egyenjogúság, a kölcsönös előny és a vállalt kötelezettségek szigorú betartása alapján kifejlesszék az üzleti kapcsolatokat a tőkés tábor országaival, s ennek során abból indulnak ki, hogy a társadalmi és gazdasági rendszerek különbözőségének nem kell akadályoznia a mindkét fél számára előnyös kereskedelmi és egyéb gazdasági kapcsolatok fejlődését. Az amerikai imperializmus politikáját, amely a tőkés országok s a Szovjetunió és a népi demokratikus országok közötti kereskedelem meghiúsítására irányul, az élet egyre inkább leleplezi, s ez a politika kudarcot vall. Az imperializmus agresszív erői nem zavarhatják és nem állíthatják meg azoknak a népeknek gazdasági fellendülését, amelyek örökre szakítottak a tőkés rendszerrel. A tőkés országokban nemcsak a dolgozó tömegekben, hanem vállalkozói körökben is fokozódik — különösen a tőkés világpiacon tapasztalható növekvő értékesítési nehézségek hatására — az a törekvés, hogy normalizálják és bővítsék a szocialista tábor országaival folytatott kereskedelmet.

A szocialista tábor országai a tőkés országokkal fenntartott kereskedelmi kapcsolatokat gazdaságuk további fellendítésének és az életszínvonal emelésének egyik tényezőjeként használják fel. A két tábor államai közötti kereskedelmi kapcsolatok fejlődésének még nagyobb jelentősége van a tőkés rendszerhez tartozó országok szempontjából, különösen annak következtében, hogy a tőkés világpiac egyre jobban összeszűkül. A két tábor

országai közötti normális nemzetközi gazdasági kapcsolatok létrehozása a béke ügyét, a nemzetközi feszültség enyhítését és a háborús gyújtogatók terveinek meghiúsítását szolgálja.

A szocialista táborhoz tartozó országok gazdasági kapcsolatainak jellege. A szocialista tábor országai gazdasági és technikai fejlettségük színvonala tekintetében különböznek egymástól. A köztük fennálló kölcsönös kapcsolatokat azonban az a rendkívül fontos és döntő tény határozza meg, hogy valamennyien a szocializmus és a kommunizmus útján haladnak. A népi demokratikus országok gazdaságában a *vezető helyet* a szocialista gazdasági formák foglalják el. Ennek következtében a szocialista táborhoz tartozó országok kölcsönös kapcsolatai területén is érvényüket vesztették a kapitalizmus gazdasági törvényei, amelyek az embernek ember által való kizsákmányolását, a konkurrenciát és a termelési anarchiát juttatják kifejezésre. Ebben a táborban az államok közötti kapcsolatok a szocializmus gazdasági törvényein alapulnak, és ezeknek a törvényeknek a követelményeit tükrözik. A szocialista tábor országainak gazdasági együttműködése *a nemzetközi kapcsolatok új típusát*, mégpedig a történelemben mindeddig ismeretlen típusát jelenti.

A demokratikus világpiachoz tartozó országok gazdasági kapcsolatai *a szocializmus gazdasági alaptörvényével* összhangban közös célt szolgálnak. Ez a cél — a dolgozók állandóan növekvő szükségleteinek lehető legteljesebb kielégítése a szocialista termelésnek a legfejlettebb technika alapján történő szakadatlan növekedése és tökéletesedése útján. Ennek következtében a szocialista táborban nincs és nem is lehet szó gazdasági expanzióról, nem egyenértékű cseréről, konkurrenciaharcról, arról, hogy a gyengébb államokat az erősebbek kizsákmányolják és leigázzák. E tábor országainak kölcsönös kapcsolatait a baráti együttműködés és a kölcsönös segítség jellemzi.

Rendkívül fontos sajátossága a szocialista tábornak az, hogy a benne részt vevő országok gazdasági kapcsolatai terven alapulnak. *A népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének törvényével* összhangban a szocialista tábor országainak gazdasági együttműködése a népgazdasági tervek kölcsönös összeegyeztetése alapján fejlődik. A Szovjetunió és a népi demokratikus országok állami népgazdaságfejlesztési terveiben figyelembe veszik a gazdasági együttműködésre vonatkozó terveket. Ebben rejlik a demokratikus világpiac óriási előnye a kapitalista világpiaccal szemben, amely egyre gyakoribb és egyre mélyebb válságoknak van kitéve annak következtében, hogy a tömegek mindinkább elnyomorodnak, a fő kapitalista országok számára szűkül a világon az a terület, amelyen az erőforrásokat kiaknázhatják, és mindin-

kább elmélyülnek a jelenkori tőkés gazdaság ellentmondásai. A szocialista tábor országai, saját erőforrásaikra és egymás kölcsönös, testvéri segítségére támaszkodva, biztosítják a népgazdaság szakadatlan fejlődését és a dolgozók anyagi jólétének állandó növekedését. Ilyenformán biztosítva van a demokratikus világpiac szakadatlan bővülésének szilárd alapja, s ezzel magyarázható, hogy ezen a piacon ismeretlenek a tőkés világpiacra jellemző értékesítési nehézségek.

A szocialista táborhoz tartozó országok gazdasági fejlődésének tervszerű jellege lehetővé teszi, hogy ezek az országok a termelőerők lehető leggyorsabb ütemű fejlesztése, a gazdaság szakadatlan fellendítése és a népjólét állandó növelése céljából a lehető legcélszerűbben használják fel a rendelkezésükre álló erőforrásokat. A szocialista tábor országainak érdeke, hogy valamennyiük termelőerői minél fokozottabb mértékben fejlődjenek, mivel minden egyes részt vevő ország fejlődése az egész tábor gazdasági erejét növeli. Ez rendkívül kedvező feltételeket teremt a szocialista tábort alkotó államok gazdasági együttműködésének bővülése és erősödése számára.

A szocialista táborhoz tartozó országok gazdasági együttműködésének fejlődése és erősödése új, *szocialista nemzetközi munkamegosztás* alapján megy végbe, amely gyökeresen különbözik a kapitalista világgazdasági rendszerben érvényesülő nemzetközi munkamegosztástól.

A kapitalizmustól eltérően a szocialista tábor országai közötti munkamegosztás nem kényszer és erőszak útján, hanem egyenjogú államok együttműködése formájában alakul ki.

A szocialista tábor országai közötti munkamegosztás az egyes országok lehetőségeinek számbavételéből indul ki, s általános fellendülésre vezet. Minden egyes ország más országok szükségleteinek kielégítésére szánja erőforrásainak egy részét, s a maga részéről ezeknek az országoknak baráti segítségére támaszkodik. A szocialista tábor országai közötti ésszerű munkamegosztás elősegíti az egyes országok termelőerőinek általános fejlesztését, mert lehetővé teszi számukra, hogy ebből a célból terv alapján nemcsak saját erőforrásaikat, hanem a többi testvéri ország erőforrásait is mozgósítsák.

A szocialista munkamegosztás ugyanakkor lehetővé teszi az egyes országok számára, hogy az ipar és a mezőgazdaság legfontosabb ágainak fejlesztésében elkerüljék a párhuzamosságot. A szocialista táborhoz tartozó országok e tábor általános rendszerének egyenjogú gazdasági egységeiként kiegészítik egymást, s ezáltal lehetőséget nyernek arra, hogy óriási anyagi eszközök és rengeteg erő megtakarítása révén meggyorsítsák gazdasági fej-

lődésüket. Minden egyes ország azoknak a termelési ágaknak a fejlesztésére összpontosíthatja erőit és eszközeit, amelyek tekintetében előnyösebb természeti és gazdasági feltételekkel, megfelelő termelési tapasztalatokkal és káderekkel rendelkezik. Emellett az egyes országok lemondhatnak az olyan termékfajták gyártásának bevezetéséről, amelyekből a szükségletet más országokból történő szállítások révén ki lehet elégíteni. Ilyenformán az ipar terén messzemenő *specializálódás és kooperálás*, az élelmiszer- és nyersanyagtermelés terén a lehető legcélszerűbb munkamegosztás jön létre.

Ennek a specializálódásnak és kooperálásnak a gyakorlatban az a módja, hogy az egyes országok kölcsönösen összeegyeztetik beruházási terveiket, s hosszúlejáratú, két- és többoldalú kölcsönös segítségnyújtási és együttműködési egyezményeket kötnek. A specializálódásnak és kooperálásnak különösen a nehézipar legfontosabb ágaiban — a gépgyártásban és a kohászatban van nagy jelentősége, ahol ennek következtében tetemes önköltségcsökkentés válik lehetővé. A mezőgazdaságban a megfelelő munkamegosztás létrehozása kedvező feltételeket teremt valamennyi mezőgazdasági ág termelésének — a munkatermelékenység emelése és a művelhető földek ésszerű hasznosítása útján történő igen gyors fellendítése számára.

A szocialista munkamegosztás kibontakozása előmozdítja a demokratikus világpiac további fejlődését.

A szocialista tábort alkotó országok gazdasági együttműködésének tapasztalata teljes egészében igazolja a marxizmus-leninizmusnak azt a tételét, amely szerint a magasfejlettségű és a fejlődés alacsony fokán levő országok között csakis ezeknek az országoknak az imperializmus jármából való felszabadulása után jöhetnek létre egyenjogúságon alapuló gazdasági kapcsolatok.

A szocialista táborhoz tartozó országok kölcsönös kapcsolatainak létrejöttével a történelem folyamán első ízben megszűnt az a kapitalizmus számára megoldhatatlan ellentmondás, hogy az egyes országok gazdasági téren való közelebb hozásának, egyesítésének tendenciája objektíve haladó tendencia, ugyanakkor azonban ennek az egyesítésnek a módszerei imperialista módszerek, mert az egyesítés úgy valósul meg, hogy a kapitalista szempontból fejlett államok pénzügyi függőségbe és gyarmati szolgaságba döntik a gazdaságilag gyenge népeket.

A kapitalista táborban a fejlett és az elmaradott országok gazdasági kapcsolatai az uralom és alávetettség elvén alapulnak, s mindenekelőtt a részt vevő országok erőviszonyait tükrözik. Az imperialista államok, azzal, hogy elviszik a fejlődés alacsony

fokán levő országokból, a gyarmatokról és a félgyarmatokról az értékes nyersanyagokat, ezeket az országokat örökös elmaradottságra és függőségre, arra ítélik, hogy örökre az anyaországok gazdaságának agrár-nyersanyagfüggvényei legyenek.

A szocialista táboron belüli gazdasági kapcsolatokat a sokoldalú kölcsönös segítség, a fejlődés alacsony fokán levő országoknak az élenjárók színvonalára emelése jellemzi. A nemzetek közötti szocialista munkamegosztás megkönnyíti annak a gazdasági elmaradottságnak és annak a gazdasági fejlődésben tapasztalható egyoldalúságnak a felszámolását, amelyet a népi demokratikus országok a kapitalizmustól örököltek; kedvező feltételeket teremt a népi demokratikus országok iparosítása számára, erősíti gazdasági önállóságukat és a tőkés világgal szembeni függetlenségüket, meggyorsítja gazdasági fellendülésüket, és előmozdítja a lakosság jólétének növekedését.

A szocialista táborhoz tartozó országok kapcsolataiban a *proletárinternacionalizmusnak*, a dolgozók nemzetközi szolidaritásának elve ölt testet. Ezek a kölcsönös kapcsolatok egymás kölcsönös, önzetlen támogatásán, egymás állami szuverenitásának és nemzeti érdekeinek tiszteletben tartásán alapulnak. A szocialista tábor országainak testvéri barátsága és szoros együttműködése igen fontos forrása e tábor megrendíthetetlen erejének, döntő feltétele az ezekben az országokban folyó szocialista építés sikerének.

A szocialista táborhoz tartozó országok gazdasági együttműködésének fő formái. A szocialista tábort alkotó országok együttműködésének fő formái a külkereskedelem, a hitelnyújtás, a tudományos és műszaki segítség, továbbá a káderképzés terén való együttműködés.

A gazdasági együttműködés felsorolt formái közül döntő jelentőségű a *külkereskedelem*.

A demokratikus világpiac országainak külkereskedelme egészen más elveken alapul, mint a tőkés világpiacon folyó külkereskedelem. A kapitalista világban a külkereskedelem a monopóliumok kezében összpontosul, és azt a célt szolgálja, hogy nem egyenértékű csere és a fosztogatás más módszerei, s az elmaradott és a függő országok szolgaságba döntése útján maximális profitot sajtoljon ki. A szocialista tábor országainak külkereskedelme állami monopólium (a Szovjetunióban és az európai népi demokratikus országokban), illetve az állam szigorú ellenőrzésével folyik (a Kínai Népköztársaságban), és az általános fellendülést, a szocialista táborhoz tartozó országok gazdasági fejlődésének meggyorsítását, lakosságuk életszínvonalának emelését szolgálja.

A demokratikus világpiachoz tartozó minden egyes ország, azáltal, hogy a népgazdaságában előállított termékek egyre növekvő részét realizálja a külkereskedelem révén, egyre több anyagi értéket: ipari felszerelést, nyersanyagot és a gazdasági fejlődéséhez szükséges más árut kap cserébe. Minden ország olyan árut importál, amilyenre szüksége van, és olyan árut exportál, amely valamelyik másik országnak kell, s az áruforgalom egyetlen részvevője sem erőszakol rá a másikra olyan árut, amelyre annak nincs szüksége, mint ahogy az a tőkés piacon gyakran megtörténik.

A demokratikus világpiacon az áruk árát az egyenjogú felek szabad megegyezése, a kölcsönös érdekek teljes tiszteletbentartása alapján állapítják meg, ami kizár mindennemű hátrányos megkülönböztetést, nem egyenértékű cserét. Ezek az árak szilárdak: legalább egy esztendei időtartamra vannak megállapítva, de a legtöbb áru ára éveken át nem változik.

A szocialista tábor országai között folyó külkereskedelem szakadatlan fejlődése mindennél világosabban tanúskodik arról, hogy a demokratikus világpiac egyre nő és egyre szilárdabb alapokon nyugszik.

1938-ban Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Románia, Bulgária és Albánia részesedése a Szovjetunió külkereskedelmi forgalmában csupán 1,5% volt, 1953-ban viszont elérte a 40%-ot Kína 1938-ban 4%-kal, 1953-ban viszont már 18%-kal szerepelt a Szovjetunió külkereskedelmi forgalmában.

Lengyelország külkereskedelmi forgalma 1946-tól 1952-ig 6-szorosára, Csehszlovákiáé 3,5-szeresére, Magyarországé 13-szorosára, Romániáé 14,5-szeresére. Bulgáriáé csaknem háromszorosára növekedett. A Német Demokratikus Köztársaság külkereskedelmi forgalma 1947-hez viszonyítva 17,7-szeresére nőtt. 1953-ban a szocialista tábor országaira jutott Lengyelország egész kereskedelmi forgalmának körülbelül 70%-a, Csehszlovákia kereskedelmi forgalmának körülbelül 80%-a, Romániáénak 85%-a, Magyarországénak körülbelül 80%-a, Bulgáriáénak 88%-a, Albániáénak csaknem 100%-a, a Német Demokratikus Köztársaságénak több mint 75%-a.

A Szovjetunió, amelynek nehézipara, s különösen gépgyártása a fejlődés igen magas színvonalára emelkedett, nagy mennyiségben szállítja a népi demokratikus országoknak a legkülönfélébb felszereléseket. Az utóbbi öt év leforgása alatt (1948-tól 1953-ig) a Szovjetunióból a népi demokratikus országokba szállított ipari felszerelések és gépek mennyisége több mint a 10-szeresére növekedett.

A gépek, felszerelések és más termelőeszközök kiemelkedő helyet foglalnak el a szocialista tábor többi országának exportjában is. Csehszlovákia gépeket, kohászati és vegyipari termékeket, kokszot, lábbelit exportál. Lengyelország kőszenet, kokszot, hengerelt vasat és acélt, horganyt, vasúti gördülőanyagot, élelmiszereket szállít külföldre. Magyarország fémforgácsoló gépeket, turbinákat, transzformátorokat, emelő- és szállítóberendezéseket, alumíniumot, bauxitot, élelmiszereket exportál. Románia kivitelében az olaj, az olajtermékek és a faanyagok foglalnak el

nagy helyet. Bulgária dohányt, ólom- és horganykoncentrátumokat, cementet és bort visz ki. Albánia ércbányászati termékeket, olajat és bitument szállít külföldre. A Német Demokratikus Köztársaság gépeket, elektrotechnikai és vegyipari termékeket, finommechanikai és optikai cikkeket exportál. A Kínai Népköztársaság kivitele ipari és mezőgazdasági nyersanyagokból, valamint élelmezési cikkekből tevődik össze.

A szocialista táborhoz tartozó országok gazdasági együttműködésének fontos formája a *hitelnyújtás*. A kapitalista világban a hitelkapcsolatok az egyik leghatékonyabb eszközt jelentik az imperialista hatalmak monopóliumai számára ahhoz, hogy gazdaságilag kifosszák a fejlődés alacsony fokán levő országokat. A hitelnyújtás a hitelt igénybe vevő számára rendszerint azzal a kötelezettséggel jár, hogy a hitelbe kapott összegért árukat vásároljon a hitelező országban. Ily módon az imperialisták magas monopolárakon az adós országok nyakába varrják elfekvő áruikat, elsősorban a fogyasztásra szolgáló cikkeket. A szocializmus táborában a hitelnyújtás semmiféle előjogokat nem biztosít a hitelező számára. A hiteleket mindenekelőtt felszerelések és gépek, továbbá olyan áruk vásárlására nyújtják, amelyeket a hitelt igénybe vevő országban nem gyártanak, de amelyekre népgazdaságának szüksége van. Azok az államok, amelyek kölcsönöket kaptak, ezeket a kölcsönöket és a hozzájuk számított kamatokat az exportjukra jellemző szokásos választékú, és méltányos áron számított árukkal törlesztik.

A Szovjetunió az 1950 február 14-én megkötött hitelegyezmény értelmében 1950 január 1-től kezdődőleg öt évi felhasználásra, egyenlő évi részletekben 300 millió amerikai dollár értékű hitelt nyújtott a Kínai Népköztársaságnak, hogy az kifizethesse a kínai népgazdaság helyreállításához és fejlesztéséhez szükséges, s a Szovjetunió által szállított felszereléseket és különféle anyagokat, többek között villamoserőművekhez, kohászati üzemekhez és gépgyárakhoz szükséges felszereléseket, szén- és ércbányászati felszereléseket, vasúti és egyéb közlekedési felszereléseket, síneket és más anyagokat. Ezt a hitelt, amelyet a Szovjetunió évi 1%-os kamat ellenében nyújtott, Kína 10 év leforgása alatt egyenlő részletekben fogja törleszteni.

A Szovjetunió hosszúlejáratú hitelegyezmények alapján nagymennyiségű gépet és különféle felszerelést szállít Bulgáriának, Albániának és más országoknak. A szovjet hitelek keretében Albánia egész gyárak: egy textilkombinát, egy cukor- és egy cementgyár, egy olajfinomító és más üzemek berendezéséhez kapott teljes felszerelést. Bulgária a Sztálin Vegyikombináthoz, a Cservenkov Hőerőműhöz, egy kohászati, egy ólom- és horganyöntő üzemhez és több más vállalathoz kapta meg a teljes felszerelést.

A szocialista tábor országainak gazdasági fellendülése szempontjából nagy jelentősége van a *tudományos és műszaki segítségnek*. Ez a segítség sokféle formában nyilvánul meg, mindenekelőtt a legújabb találmányok és műszaki újítások szabadal-

mainak, gyártási engedélyeinek és technológiai dokumentációjának átadásában, a termelési és műszaki tapasztalatok kicserélésében, természeti kincsek közös feltárásában és kiaknázásában, iparvállalatok közös építésében, egymás szakemberekkel való segítésében.

A Szovjetunió segítséget nyújt a népi demokratikus országoknak ahhoz, hogy hatalmas, korszerű vállalatokat és egész iparágakat létesíthessenek. A műszaki segítség során a Szovjetunió a legújabb, legkorszerűbb felszereléssel látja el a szovjet tervek szerint létesülő iparvállalatokat és kulturális intézményeket. A Szovjetunió átadja a szocialista tábor más országainak a tudományos felfedezéseket, a legújabb termelési és műszaki vívmányok szabadalmait és gyártási engedélyeit, s az illető országok csak a tudományos dokumentáció tervezésével és elkészítésével kapcsolatos készkiadásokat térítik meg. Szovjet szakemberek — mérnökök és technikusok segítséget nyújtanak a népi demokratikus országoknak a kutatómunkában, az ásványi kincsek feltárásában és kiaknázásában, s számos nagy építkezés bonyolult szerelési és építési munkálatainak elvégzésében. A népi demokratikus országok ugyancsak az önzetlen együttműködés elve alapján messzemenő tudományos és műszaki segítségben részesítik egymást.

Az európai népi demokratikus országokban a Szovjetunió segítségével felépített, illetve épülő hatalmas iparvállalatok közé a következők tartoznak: Lengyelországban a Varsói Autógyár és a Nowa Huta-i Lenin Kohászati Kombinát, Csehszlovákiában a Gottwald Kohászati Kombinát, Magyarországon a Sztálinvárosi Kombinát, Romániában a Lenin Villamoserőmű, Bulgáriában a Sztálin Vegyészeti Kombinát, Albániában a Lenin Vízierőmű, azonkívül számos más kombinát, nehézgépipari vállalat és villamoserőmű.

A Szovjetunió nagyarányú műszaki segítsége az egyik legfontosabb feltétele volt annak, hogy a népi demokratikus országok rövid idő alatt olyan új üzemeket, sőt egész iparágakat létesítsenek, amilyenekkel ezek az országok nem rendelkeztek, és más körülmények között nem is rendelkezhetnének. Így például Románia, amellett, hogy kibővítette olajkitermelő iparát, most már az olajipari gépeket is maga gyártja, mégpedig az olajkitermeléshez szükséges felszereléseket csaknem teljes egészében, az olajfinomításhoz szükséges bonyolult felszereléseket pedig jelentős részben. Ez az egyetlen példa a világon arra, hogy egy olajkincsekkel rendelkező kis ország olajipari gépeket gyártó ipart is tudott teremteni. A kapitalista világban azok a kis országok, amelyeknek olajforrásaik vannak, s amelyeket az amerikai és az angol monopóliumok könyörtelenül kizsákmányolnak, ilyesmiről nem is álmodhatnak.

A népi demokratikus országok szoros együttműködése óriási mértékben megkönnyíti, hogy ezekben az országokban új iparágak létesüljenek. Így például a csehszlovák—magyar szerződés értelmében Csehszlovákia számára lehetővé vált, hogy a magyar bauxit alapján alumíniumipart teremtsen. Lengyelország hozzásegítette Csehszlovákiát ahhoz, hogy meg-

szervezze a karbidgyártást, és horganyöntő üzemeket építsen. Lengyelország es Csehszlovákia a lengyelországi Nowe Dworban együttes erővel egy olyan villamoserőművet épített, amely mind a két országnak szolgáltat villamosenergiát. Lengyelország hosszúlejáratú szerződés alapján bérbeadta Csehszlovákiának a szczecini kikötő egy részét, s ezzel kijáratot biztosított számára a tengerhez.

A szocialista tábor országainak tudományos és műszaki együttműködéséhez szorosan hozzátartozik *a káderképzésben való együttműködés.* A Szovjetunió, Csehszlovákia, Lengyelország főiskoláin rendszeresen nagyszámú fiatal tanul a testvéri országokból; a vállalatokhoz és tudományos intézményekhez ezekből az országokból fiatal szakemberek vannak beosztva gyakorlómunkára.

A szocialista tábort alkotó országok eredményes gazdasági együttműködése és a demokratikus világpiac gyors növekedése világosan megmutatja, hogy a szocializmus fölényben van a kapitalizmussal szemben, s ugyanakkor valamennyi ország és valamennyi nép békés gazdasági és kulturális fejlődésének perspektíváját tárja fel az emberiség előtt.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A szocialista tábor országainak kölcsönös gazdasági kapcsolatai, a nemzetközi kapcsolatok teljesen új, szocialista típusát képviselik. A kapitalizmus világában az országok közötti gazdasági kapcsolatok alapja az erős országoknak a gyengék fölötti uralma, mindenki harca mindenki ellen, anarchia és tervszerűtlenség. A szocializmus táborában a gazdasági kapcsolatok a felek teljes egyenlőségének és a kölcsönös előnynek, valamennyi kis és nagy nép állami szuverenitása tiszteletbentartásának, a testvéri kölcsönös segítségnek, a gazdasági kapcsolatok tervszerűségének és szervezettségének elvén alapulnak. A szocialista tábor országai közötti kapcsolatok a proletárinternacionalizmusnak, a dolgozók nemzetközi szolidaritásának elvét testesítik meg.

2. A szocialista tábor országainak gazdasági együttműködése a szocializmus gazdasági törvényein alapszik. A szocializmus gazdasági alaptörvényével és a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének törvényével összhangban a szocialista tábor országainak gazdasági kapcsolatai közös célt szolgálnak: az egész társadalom állandóan növekvő szükségleteinek a termelés szakadatlan növekedése útján történő legteljesebb kielégítését, s terv szerint, az egyenértékű csere

alapján fejlődnek. Mindez biztosítja a demokratikus világpiac felvevőképességének szakadatlan bővülését, e piac válságmentes fejlődését. A szocialista tábort alkotó országok gazdasági fejlődésének tervszerű jellege biztosítja a rendelkezésükre álló erőforrások legcélszerűbb felhasználásának lehetőségét. A szocialista tábor országainak gazdasági együttműködése a nemzetek közötti új, szocialista munkamegosztás alapján valósul meg. Az államok közötti szocialista munkamegosztás az egyes államok népgazdasági terveinek, különösen beruházási terveinek szoros egybehangolása útján, a legfontosabb iparágaknak, továbbá a fő élelmiszer- és nyersanyagfajták termelésének messzemenő specializálódása és kooperálása útján valósul meg.

3. A szocialista tábort alkotó országok gazdasági együttműködésének különféle formái között az első helyen az évről évre gyors ütemben fejlődő külkereskedelem áll. Nagy jelentőségük van a gazdasági együttműködés olyan formáinak, mint a hitel- és kölcsönnyújtás, a tudományos és műszaki segítség, továbbá a káderképzésben való együttműködés. A szocialista tábort alkotó országok gazdasági együttműködésének mindezek a formái a termelőerők lehető leggyorsabb ütemű fejlődése, a gazdaság állandó gyarapodása és a nép jólétének szakadatlan növekedése érdekében fejlődnek.

BEFEJEZÉS

A marxista-leninista politikai gazdaságtan több mint egy évszázados fejlődési utat tett meg. Mint az egész marxizmus-leninizmus, a marxista-leninista politikai gazdaságtan is alkotó, aktív jellegű. A marxista-leninista politikai gazdaságtantól távol áll a dogmatizmus. A munkásmozgalommal, a munkásosztálynak és valamennyi dolgozónak a szocializmusért és kommunizmusért vívott harcával a legszorosabb, elválaszthatatlan kapcsolatban fejlődik, és az újabb történelmi tapasztalatok általánosítása alapján állandóan új elméleti tételekkel gazdagodik.

Marx és Engels tudományosan elemezték a kapitalizmusnak mint történelmileg átmeneti termelési módnak az alapjait, feltárták keletkezésének, fejlődésének és pusztulásának gazdasági törvényeit. „A Kommunista Párt Kiáltványa", „A tőke", „A gothai program kritikája", az „Anti-Dühring" stb. című műveikben Marx és Engels feltárták a proletariátusnak mint a kapitalizmus sírásójának és a szocialista társadalom építőjének történelmi szerepét. Megalkották a proletárforradalom elméletét, bebizonyították, hogy gazdaságilag szükségszerű a kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszaknak mint a tőkés társadalom szocialista társadalommá való forradalmi átalakításának külön történelmi szakasza, és felvázolták a kommunista társadalom két fejlődési fokának jellegzetes vonásait.

A marxizmusban a legfontosabb a proletariátus diktatúrájáról, vagyis arról az újtípusú államról szóló tanítás, amely a társadalom forradalmi átalakításában a döntő szerepet játssza. Marx és Engels a proletárdiktatúra által megvalósítandó legfontosabb intézkedések programját a következőkben jelölték meg: a kisajátítók kisajátítása, a termelőeszközök magántulaj-

donának társadalmi tulajdonnal való felváltása, a kizsákmányolás és a kizsákmányoló osztályok felszámolása, a társadalom termelőerőinek gyors fejlesztése.

Marx és Engels előre látták, hogy a szocialista társadalomban a termelési anarchiát a társadalmi gazdaság tervszerű fejlődése fogja felváltani, és megvalósul majd a munka szerinti elosztás elve. Csak a termelőerők további gyorsütemű fejlődésével, a termékek bőségének növekedésével, a város és a falu, a szellemi és fizikai munka közötti lényeges különbségek megszűnésével, a munkának elsőrendű életszükségletté válásával valósul majd meg az átmenet a kommunizmus alsó fokáról a a felső fokra, amelynek elve: „mindenki képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint".

Lenin továbbfejlesztette a kapitalizmus monopolista szakaszának, az imperializmusnak és a kapitalizmus általános válságának tudományos elemzésével gazdagította a marxista politikai gazdaságtant. Ennek a tudományos elemzésnek legfontosabb eredménye a szocialista forradalom új, teljes elmélete, a szocializmus egy országban való győzelmének lehetőségéről szóló elmélet.

Marxnak és Engelsnek arra a tételére támaszkodva, amely szerint a proletárforradalom legelső feladata a kisajátítók kisajátítása, Lenin „A proletariátus feladatai a jelenlegi forradalomban", „A fenyegető katasztrófa és hogyan harcoljunk ellene", „Megtartják-e a bolsevikok az államhatalmat?" című és más munkáiban tudományosan kimutatta, hogy a föld, a nagyipar, a bankok, a külkereskedelem nacionalizálása a proletárdiktatúra ama legfontosabb intézkedéseinek programja, melyeknek célja a gazdasági kulcspozíciók kézbevétele.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom történelmi tapasztalatainak és a Szovjetunió szocialista építésének tudományos általánosítása alapján Lenin a társadalom szocialista átalakítására vonatkozó törvények mélyreható elemzésével gazdagította általában a marxizmust, s ezen belül a marxista politikai gazdaságtant. „Állam és forradalom", „A proletárforradalom és a renegát Kautsky", „«Baloldaliság» — a kommunizmus gyermekbetegsége", „Gazdaság és politika a proletárdiktatúra korszakában" című munkáiban és más műveiben részletesen kidolgozta a proletárdiktatúra kérdését. Lenin meghatározása szerint a proletárdiktatúra a proletariátus és a parasztság zöme között létrejött, s a proletariátus vezetése alatt álló osztályszövetség különleges formája, a dolgozók érdekeit kifejező proletárdemokrácia legmagasabb típusa. A proletárdiktatúra tartalmának és történelmi küldetésének taglalása során kimutatta,

hogy a proletárdiktatúra három fő funkciója: a) a kizsákmányolók elnyomása, b) a dolgozó tömegek vezetése és c) a szocialista társadalom felépítése.

Lenin a kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszakot illetően kidolgozta a társadalmi osztályok és az osztályharc jellegének és szerepének kérdését, s ennek során tudományos elemzés alapján megvilágította az átmeneti időszak társadalmának gazdaságát és osztályösszetételét. Behatóan elemezte a munkásosztály és a parasztság zöme közötti szövetség kérdését, s nyomatékosan hangsúlyozta, hogy ebben a szövetségben a vezető szerepet a munkásosztály tölti be. Ugyanakkor a munkásosztály diktatúrájának időszakára vonatkozóan megjelölte a kizsákmányoló osztályok teljes felszámolásához és az ember ember által való kizsákmányolásának megszüntetéséhez vezető utakat, s kimutatta, hogy a szocializmus építésével együtt jár a kizsákmányoló osztályok ellen vívott éles osztályharc.

„A szovjet hatalom soronlevő feladatai", „Hogyan szervezzük meg a versenyt?", „A nagy kezdeményezés", „Az egységes gazdasági tervről", „A terményadóról", továbbá „A szövetkezetekről" című munkáiban és más műveiben Lenin elméletileg kidolgozta a kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszak gazdaságpolitikájának alapelveit, és megjelölte az ezzel összefüggő konkrét feladatokat. Emellett konkrét tervet dolgozott ki arra, hogy hogyan kell felépíteni a szocializmust a Szovjetunióban. Ennek a világtörténelmi jelentőségű tervnek alapvető fontosságú része az ország szocialista iparosítása és a mezőgazdaság kollektivizálása. Lenin egyrészt nagy nyomatékkal hangsúlyozta, hogy a szocialista gazdaság fundamentumának lerakása és a Szovjetország gazdasági függetlenségének a világimperializmussal szemben való biztosítása érdekében a legrövidebb történelmi időszakon belül fel kell számolni Oroszország évszázados elmaradottságát, nagyipart kell létrehozni. Másrészt szövetkezeti tervében kifejtette, hogy a parasztságot előbb az ipar és a mezőgazdaság közötti kereskedelmen alapuló összefogás, majd a kettő közötti termelésen alapuló összefogás alapján fokozatosan rá kell vezetni a szocialista építés útjára.

Lenin a szocialista építés gyakorlatának általánosítása alapján kidolgozta a szocializmus gazdasági alaptörvényének, a népgazdaság tervszerű fejlődése törvényének és más törvényeknek kiinduló tételeit. Ugyanakkor a szocialista gazdálkodás alapelveinek meghatározása során kifejtette a szocialista termelés fellendítésében való anyagi érdekeltség elvének jelentőségét, s alkotóan továbbfejlesztette Marxnak a szocializmust illetően a munka szerinti elosztásról, a munkabérről stb. szóló

tételeit. Munkáinak különböző helyein tüzetes elemzés alapján kimutatta, hogy a szovjet gazdaság fejlesztése, s a város és a falu közötti összefogás erősítése érdekében fejleszteni kell a kereskedelmet és fel kell használni a pénzt. Tudományosan előre látta, hogy a szocialista forradalom nagy művével, azzal, hogy a kizsákmányolók számára végzett kényszermunkát a dolgozóknak önmaguk, az egész társadalom számára végzett szabad munkájával váltja fel, a történelemben példa nélkül álló forradalmi lelkesedést vált ki a tömegekből, s megteremti — először — a verseny nagyarányú, tömegméretekben való alkalmazásának lehetőségét. Továbbmenve, a fentebbiekkel szoros kapcsolatban kidolgozta a termelés és a termékelosztás szigorú, s az egész társadalomra kiterjedő nyilvántartásának és ellenőrzésének, az új, szocialista munkafegyelem kialakításának és az önálló elszámolásnak kérdését.

Végül, Lenin alkotóan továbbfejlesztette munkáiban a marxizmusnak a kommunista társadalom felépítéséhez vezető utakról, a villamosításnak és a munkatermelékenység emelésének a kommunizmus anyagi-termelési bázisának megteremtésében betöltött szerepéről, s a szükségletek szerinti elosztás kommunista elvére való áttérés feltételeiről szóló alapvető fontosságú tételeit.

Marx, Engels és Lenin munkáira, a valóban tudományos politikai gazdaságtan megteremtőinek munkáira támaszkodva Sztálin számos új közgazdaságtudományi tételt fogalmazott meg és dolgozott ki. Munkáiban behatóan elemezte a jelenkori monopolkapitalizmust, megrajzolta a tőkés rendszer általános válságának képét, kimutatta, hogy ez a válság a kapitalizmus átfogó, gazdasági és politikai életét egyaránt felölelő válsága.

Sztálin a Szovjetunió szocialista építése során szerzett tapasztalatok általánosítása alapján kidolgozta a szocializmus politikai gazdaságtanának számos problémáját. Pártkongresszusokon és konferenciákon tartott beszámolókban, „A leninizmus kérdései" című gyűjteményben szereplő munkákban, „A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban" című művében és más munkáiban, Lenin útmutatásaiból kiindulva, beható elemzés keretében kifejtette, hogy milyen utakat kell követni, milyen módszereket kell alkalmazni az ország szocialista iparosításának és a mezőgazdaság kollektivizálásának megvalósítása során. Emellett, azokra a kiinduló tételekre támaszkodva, amelyeket Marx, Engels és Lenin adtak meg különböző munkáikban, megfogalmazta a szocializmus gazdasági alaptörvényét és a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének törvényét.

Leninnek a szocialista gazdálkodás módszereiről, az értéktörvény és a pénz felhasználásának szükségességéről, az önálló elszámolásról, a dolgozók munkájuk eredményében való anyagi érdekeltségének elvéről és a szocialista gazdasági rendszernek a kapitalista gazdasági rendszerrel szembeni fölényéről szóló tételeit Sztálin részletesebben fejtette ki és további elemekkel bővítette munkáiban.

Ugyanakkor továbbfejlesztette és konkretizálta a marxizmus-leninizmusnak a szocializmusból a kommunizmusba való átmenettel kapcsolatos olyan tételeit, mint az állam a kommunizmusban, továbbá a város és falu, a szellemi és fizikai munka közötti lényeges különbségek kiküszöbölődése.

A marxista-leninista politikai gazdaságtan állandóan tovább fejlődik és gazdagodik egyfelől a Szovjetunióban folyó kommunista építés és a népi demokratikus országokban folyó szocialista építés gyakorlatának általánosítása alapján, másfelől a tőkés országok munkásosztályának s általában széles dolgozó rétegeinek az elnyomás és kizsákmányolás ellen vívott forradalmi harcából, továbbá a gyarmati népek nemzeti felszabadító harcából leszűrt újabb tapasztalatok alapján. A marxizmus-leninizmus közgazdasági elméletének fejlődése a legvilágosabban a Szovjetunió Kommunista Pártja és a testvéri kommunista és munkáspártok történelmi jelentőségű határozataiban, s e pártok vezetőinek munkáiban jut kifejezésre, amelyek a társadalom változó életfeltételeiből fakadó újabb következtetésekkel és tételekkel gazdagítják.

A marxista-leninista politikai gazdaságtan, mint a marxizmus-leninizmus rendkívül fontos eleme, hatalmas eszmei fegyvere a proletariátusnak abban a harcban, amelyet a kapitalizmus ellen, a szocializmusért folytat. A marxista-leninista politikai gazdaságtan valóban tudományos politikai gazdaságtan, mivel a társadalom gazdasági fejlődését meghatározó, s elkerülhetetlenül a kapitalizmus pusztulására, a kommunizmus győzelmére vezető törvények tárgyilagos tanulmányozásában érdekelt munkásosztály és valamennyi haladó ember érdekeit juttatja kifejezésre.

Napjaink burzsoá politikai gazdaságtana, amely az idejétmúlt tőkés rend örökös fenntartására törekvő monopolista burzsoázia érdekeit fejezi ki, minden követ megmozgat, hogy takargassa és elkenje a tőkés rendtől elválaszthatatlan, s azt pusztulása felé taszító ellentmondásokat. A kispolgári politikai gazdaságtan a kapitalizmus szépítgetésével és olyan illúziók terjesztésével, hogy reformok útján lehetséges a kapitalizmus megjavítása — megpróbálja elvonni a munkásosztályt, s általában

a dolgozó tömegeket a tőkés rend megszüntetéséért, a szocializmusért folyó harctól. A burzsoá és a kispolgári politikai gazdaságtan egyaránt a kapitalista rendszer oltalmazását és a marxista-leninista politikai gazdaságtan elleni harcot tekinti fő feladatának.

A marxista-leninista politikai gazdaságtan leleplezi a burzsoá és a kispolgári politikai gazdaságtan tudományellenes, reakciós mivoltát. A munkásosztályt a társadalmi fejlődés gazdasági törvényeinek ismeretével vértezi fel. Lehetővé teszi a forradalmi marxista-leninista pártok számára, hogy politikájukat tudományos elvekre alapozzák.

Milyen fő következtetések adódnak a politikai gazdaságtan tanulmányozásából? Mit tanít a politikai gazdaságtan?

1. A politikai gazdaságtan mindenekelőtt azt tanítja, hogy az emberi társadalom fejlődése törvényszerű folyamat. Minden egyes termelési mód kialakulása és fejlődése, az egyik termelési módnak egy másikkal való felváltása nem az emberek önkényes cselekedete, hanem objektív gazdasági törvények érvényesülése alapján megy végbe. A politikai gazdaságtan lehetővé teszi a gazdasági fejlődés objektív törvényeinek megismerését és e törvények felhasználását a társadalom érdekében.

A politikai gazdaságtan azzal, hogy feltárja a társadalmi termelésnek és az anyagi javak elosztásának a társadalmi fejlődés különböző fokain érvényesülő törvényeit, megadja a kulcsot ahhoz, hogy a maga sokoldalúságában és ellentmondásosságában is egységes törvényszerű folyamatként megértsük az emberi társadalom fejlődésének egész folyamatát. A politikai gazdaságtan törvényei, minden más tudomány törvényeihez hasonlóan, a rajtunk kívül létező objektív törvényszerűségek visszatükröződései az emberek fejében. Ugyanakkor a politikai gazdaságtan beható elemzésre támaszkodva minden tekintetben igazolja azt a rendkívül fontos marxista tételt, hogy a társadalom fejlődésének fő ereje, a történelem igazi alkotója a nép, a dolgozók tömege, s egyszersmind rámutat a társadalom gazdasági fejlődésének napirendre került szükségleteiből fakadó haladó eszmék mozgósító, szervező és átalakító szerepére.

Az emberi társadalom fejlődése során az alacsonyabb létformáktól magasabbrendű formák felé halad. Minden egyes termelési mód a társadalmi haladásnak, a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésének egy meghatározott fokát képviseli. A tarsadalom fejlődése egészen a szocialista forradalomig oly módon megy végbe, hogy a régi, idejétmúlt rendet felváltó új társadalmi-gazdasági rend termelési viszonyai bizonyos időszakon át elősegítik a termelőerők fejlődését, később azonban azok bék-

lyóivá válnak. Ekkor az egyik társadalmi-gazdasági rend helyébe egy másik, magasabbrendű gazdasági rend lép. Az antagonisztikus osztályokra tagozódott társadalomban ez osztályharc közepette, szociális forradalom útján megy végbe, amely megdönti az idejétmúlt uralkodó osztály hatalmát és megteremti az új, haladó osztály hatalmát.

A politikai gazdaságtan a termelőeszközök magántulajdonán alapuló társadalmi-gazdasági alakulatok keletkezésének, fejlődésének és hanyatlásának beható tanulmányozása útján feltárja az osztályharc gazdasági gyökereit. Kimutatja, hogy a javakat a dolgozó tömegek hozzák létre, de munkájuk gyümölcseit a kizsákmányoló osztályok sajátítják el. Tehát az osztályharc meghatározott osztályok anyagi létérdekeiből, egy bizonyos termelési mód gazdasági fejlődéstörvényeiből fakad.

A termelőeszközök magántulajdonán alapuló minden új társadalmi rend — a rabszolgatartó rend, a hűbéri rend és a kapitalizmus — kizsákmányolókat juttatott hatalomra, a dolgozók kizsákmányolásának és elnyomásának csak a formáin változtatott. A társadalom gazdasági fejlődésének egész menete arról tanúskodik, hogy a kapitalizmus az utolsó olyan társadalmi rend, amely az embernek ember által való kizsákmányolásán alapul. A politikai gazdaságtan kimutatja, hogy a kapitalizmus monopolista szakaszában már régen reakciós renddé vált, amely hátráltatja a további társadalmi haladást. A halódó kapitalizmust új társadalmi rend — a szocializmus váltja fel, amely nem ismeri a kizsákmányoló osztályokat, nem ismeri az embernek ember által való kizsákmányolását.

Az emberi társadalom fejlődésének története teljes mértékben igazolja a marxista-leninista politikai gazdaságtan tudományos következtetésének helyességét. A Szovjetunióban felépült a szocialista társadalom. A szocializmusnak a Szovjetunióban aratott győzelmével végleg lelepleződött az a hazug elmélet, amely szerint a magántulajdon és a tőkés rend örökkévaló. Az európai népi demokratikus országokban sikeresen folyik a szocializmus építése. A Kína gazdaságában végrehajtott hatalmas forradalmi átalakítások Kelet e legnagyobb országában megteremtették a szocializmus fokozatos építésének előfeltételeit. A Szovjetunió sikeresen valósítja meg a szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenetet. A kommunista társadalom, amelynek első foka a szocializmus, a világ dolgozói által vívott harc végcélja.

A politikai gazdaságtan kimutatja, hogy a kommunista társadalom diadalmaskodása szükségszerűen következik az egész megelőző történelmi fejlődésből, s ezzel az egész munkásosztály

és valamennyi dolgozó tudatába beoltja a kommunizmus győzelmének bizonyosságát.

2. A politikai gazdaságtan a Szovjetunió és a népi demokratikus országok tapasztalatai alapján azt tanítja, hogy milyen úton-módon szabadulhatnak ki a kapitalista országok dolgozói a tőkés rabságból. Kimutatja, hogy a burzsoá országok dolgozóinak elnyomatását és elnyomorodását nem véletlen okok idézik elő, hanem a tőkés gazdasági rendszerben gyökerezik, e rendszer gazdasági törvényeinek szükségszerű következménye. A válságoknak és a munkanélküliségnek csak akkor szakadhat vége, a néptömegek nyomorúsága csak akkor szűnhet meg, ha megváltozik maga a termelési viszonyok alapja, vagyis, ha a termelőeszközök a kapitalisták és a földbirtokosok magántulajdonából a dolgozó nép társadalmi tulajdonába kerülnek.

Amikor a politikai gazdaságtan kimutatja, hogy a burzsoá és a szocialista gazdaság alapjai ellentétesek, s a burzsoázia osztályérdekei nem békíthetők ki a proletariátus és általában a dolgozók osztályérdekeivel, egyszersmind arra is rávilágít, hogy a kapitalizmus békés „belenövése" a szocializmusba lehetetlen. A kapitalizmus megreformálásának, „megjavításának" semmiféle kísérlete sem végezhet a bérrabszolgaság rendszerével. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom megcáfolhatatlanul bebizonyította, hogy a munkásosztály és a dolgozó parasztság csakis akkor szabadulhat meg a kizsákmányolók rabságától, csakis akkor léphet a szabad, jómódú és kulturált élet útjára, ha végleg megszünteti a kapitalizmust. A történelmi tapasztalatok teljes mértékben igazolják annak a marxista tételnek a helyességét, hogy a szocialista forradalom elkerülhetetlen, hogy a kapitalizmust nem válthatja fel a szocializmus, ha nem valósul meg a dolgozók hatalma, a proletariátus diktatúrája, a munkásosztály és a parasztság szövetsége. Mindez azonban csak akkor valósulhat meg, ha van Kommunista Párt, amely elő tudja készíteni a proletariátust és a dolgozók nagy tömegeit a burzsoázia elleni döntő harcra, s meg tudja szervezni a szocialista forradalom győzelmét.

A politikai gazdaságtan kimutatja, hogy a gyarmati népek leigázása és kifosztása az anyaországok által magának az imperializmusnak a lényegéből következik, s hogy a gyarmati országok feudális-földbirtokos és burzsoá-komprádor körei egy húron pendülnek az imperializmussal. A gyarmati és félgyarmati országok népei csakis akkor szabadulhatnak meg a rabságtól, a nyomortól és az elmaradottságtól, ha felszabadulnak az imperializmusnak és helyi vazallusainak járma alól, ha felszámolják a feudális csökevényeket, és gyökeres demokratikus át-

alakításokat hajtanak végre. A gyarmati országok, miután szakítottak az imperializmus rendszerével és biztosították függetlenségüket, a Szovjetuniónak és a szocialista tábor más országainak gazdasági támogatásával elkerülhetik a tőkés fejlődés gyötrelmes útját, s fokozatosan megteremthetik a szocialista építésre való áttérés előfeltételeit. A kínai nép forradalmi harcának és győzelmének tapasztalata a gyakorlatban igazolta a marxista-leninista politikai gazdaságtannak ezt a következtetését, és bebizonyította, hogy az imperializmus járma alóli felszabadulás a gyarmati országok előtt megnyitja az anyagi és kulturális felvirágzás útját.

Ha valamelyik burzsoá országban a tőkés rendet megdöntik és szocialista renddel váltják fel, ha valamelyik gyarmati ország leválik az imperializmus rendszeréről és demokratikus átalakításokat hajt végre, az nem a „forradalom exportja" következtében történik. Ez az imperialisták kitalálása. Az ilyen átalakulások a burzsoá országokban és a gyarmati országokban egyaránt saját gazdasági fejlődésük létfontosságú szükségleteiből következnek.

3. A politikai gazdaságtan azt tanítja, hogy hogyan kell átalakítani a gazdaságot a szocializmus szellemében. A szocializmusba való átmenet nem valósítható meg önkényesen választott utakon: ez az átmenet törvényszerű folyamat. A politikai gazdaságtan kimutatja, hogy a kapitalizmus és szocializmus közötti átmeneti időszakban objektív gazdasági törvények érvényesülése következtében meghatározott sorrendben valósul meg a nagyüzemi tőkés termelés államosítása, az ország szocialista iparosítása és a parasztgazdaságok kollektivizálása. A szocializmus építése a városi és falusi tőkés elemek elleni engesztelhetetlen harc közepette megy végbe.

A politikai gazdaságtan leleplezte a burzsoá ideológusoknak azt a hazug állítását, hogy a munkásosztály hatalomra jutva, nem képes megszervezni a gazdaságot. A Szovjetunió történelmi tapasztalata megmutatta, milyen kimeríthetetlen alkotóerőt szül a dolgozó nép hatalma. A földkerekség egyhatodán elterülő hatalmas ország munkásosztálya és egész dolgozó népe a történelemben elsőként lerázta magáról a kizsákmányolás és elnyomás igáját, saját országának gazdája lett, és megteremtette a szocialista rendet, amely biztosítja a termelőerőknek, a társadalmi gazdagságnak, a néptömegek anyagi jólétének és kultúrájának szakadatlan fellendülését. Ezzel bebizonyosodott, hogy a nép igen jól megvan kizsákmányolók nélkül, hogy a munkásosztály, a dolgozó tömegek nemcsak a régi, burzsoá gazdasági rendszer megsemmisítéséhez értenek, hanem az új, hasonlítha-

tatlanul magasabbrendű szocialista gazdasági rendszert is fel tudják építeni. Meggyőzően tanúsítja ezt a népi demokratikus országokban folyó szocialista építés is.

A politikai gazdaságtan beható közgazdaságtani elemzés alapján kimutatja, hogy feltétlenül szükség van a munkásosztálynak a szocialista építésben betöltött vezető szerepére, feltétlenül szükség van a munkásosztály és a parasztság olyan szilárd szövetségére, amelynek célja a szocializmus felépítése és az ember ember által való kizsákmányolásának megszüntetése. A munkás-paraszt szövetség a szocialista táborhoz tartozó valamennyi ország társadalmi rendjének megdönthetetlen alapja. A munkás-paraszt szövetség alapján megoldódik a sokévszázados parasztkérdés, megvalósul az áttérés az egyéni kisparaszti gazdaságról a nagyüzemi kollektív gazdaságra, amely megmenti a parasztságot a tönkrejutástól és a nyomortól. A kolhozrendnek a Szovjetunióban aratott győzelme a gyakorlatban cáfolta meg a burzsoáziának azt a hazug állítását, amely szerint a parasztság nem képes rálépni a szocializmus útjára.

A politikai gazdaságtan általánosítja a Szovjetunióban a szocializmus felépítésével kapcsolatban szerzett történelmi tapasztalatokat. Megmutatja, hogyan vált a szegény és gyenge forradalom előtti Oroszország olyan hatalmas és gazdag országgá, amilyen a Szovjetunió. A gazdag szovjet tapasztalatok alapján a népi demokratikus országok megismerik a szocialista építés kipróbált útjait és az átmeneti időszakban folyó osztályharc törvényeit, megtudják, hogyan érheti el a munkásosztály a megbonthatatlan barátságot és a szilárd szövetséget a parasztsággal, hogyan erősítheti a város és a falu közötti gazdasági összefogást, hogyan arathat győzelmet a kizsákmányoló osztályok fölött, és hogyan építheti fel a szocialista társadalmat.

A szovjet tapasztalatok felhasználása minden országban megköveteli a gazdasági élet és az osztályviszonyok terén észlelhető, s az egyes országok fejlődésének történelmi feltételei által meghatározott konkrét sajátosságok összességének gondos figyelembe vételét. A népi demokratikus országokban a szocializmus építése kedvezőbb feltételek között folyik, mint annak idején a Szovjetunióban, mivel most hatalmas szocialista tábor áll fenn, élén a Szovjetunióval, és rendelkezésre állnak a szocialista építés gazdag tapasztalatai. A kapitalista rendszerről leváltországokban a szocializmus és a kommunizmus győzelmének döntő feltétele a szocialista tábor további erősödése, az e táborhoz tartozó országok gazdasági, politikai és kulturális együttműködésének további fejlődése.

4. A politikai gazdaságtan azt tanítja, hogy a szocialista

építés érdekében kifejtett gyakorlati munka csak abban az esetben járhat sikerrel, ha a társadalom fejlődésének gazdasági törvényeire támaszkodik.

A gazdasági törvények ismerete lehetővé teszi a gazdasági folyamatok lényegének tisztázását, alapos megismerését, a fejlődés haladó tendenciáinak felfedését akkor, amikor azok még csak csírájukban vannak meg, a gazdasági fejlődés menetének tudományos előrelátását és olyan irányítását, amely összhangban van a kommunizmus építésének feladataival. A politikai gazdaságtan erős fegyvereket ad a káderek kezébe az újnak, a haladónak a régi, az idejétmúlt fölötti diadalra juttatásáért vívott harchoz. A politikai gazdaságtan által tanulmányozott gazdasági törvények tudományos ismerete az alapja a szocialista tábor országaiban kormányon levő kommunista és munkáspártok gazdaságpolitikájának. Ezek a pártok a marxista-leninista elméletre, az objektív gazdasági törvények ismeretére támaszkodva tudományosan megalapozott és gyakorlatilag ellenőrzött. a társadalom gazdasági fejlődésének szükségleteivel, a nép létfontosságú érdekeivel összhangban álló politikát dolgoznak ki és folytatnak, alkotásra lelkesítik a tömegeket és szervezik azok forradalmi energiáját.

A politikai gazdaságtan megvilágítja a szocializmus gazdasági alaptörvényének érvényesülését, s ezzel rávezeti a kádereket arra, hogy munkájukat a szocialista termelés céljával — a nép anyagi és kulturális szükségleteinek maximális kielégítésével összhangban szervezzék meg. A politikai gazdaságtan megmagyarázza, hogy melyek azok a feltételek, amelyek révén a termelésnek a legfejlettebb technika alapján történő szakadatlan növekedése és tökéletesedése megvalósul.

A politikai gazdaságtan kimutatja, hogy a szocializmus gazdasági rendjében szó sem lehet spontán elemek érvényesüléséről, hogy a kommunista társadalom építése csak a gazdaság olyan terv szerinti irányítása esetén lehetséges, amely a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvényén alapul és összhangban van a szocializmus gazdasági alaptörvényének követelményeivel. A népgazdaság tervszerű fejlődése törvényének tanulmányozása hozzásegít a rendelkezésre álló anyag, pénz és munkaerő ésszerű felhasználásához, a termelés valamennyi elemének helyes összeegyeztetéséhez.

A politikai gazdaságtan kimutatja, hogy a népgazdaság további fellendülésének és általános fejlődésének fő, döntő feltétele a munka termelékenységének messzemenő emelése valamennyi gazdasági ágban — az iparban, a közlekedésben és a mezőgazdaságban egyaránt. A munkatermelékenység szakadat-

lan emelkedése a fő feltétele annak, hogy meg lehessen oldani a nép szükségleteinek maximális kielégítésével kapcsolatos feladatokat, és sikeres gazdasági versenyt lehessen folytatni a legfejlettebb tőkés országokkal.

A politikai gazdaságtan rávilágít arra, hogy a szocialista építés szempontjából óriási jelentőségű az anyagi érdekeltség elve, az, hogy a tömegek a szocialista termelési viszonyokból kifolyólag érdekelve legyenek a termelés szakadatlan fellendülésében. Ugyanakkor rámutat a szocialista társadalom gazdasági fejlődésének hatalmas hajtóerejét jelentő szocialista munkaverseny szerepére. A politikai gazdaságtan megvilágítja a munka szerinti elosztás törvényének szerepét és jelentőségét a szocialista társadalom fejlődése szempontjából, s ezzel rávezeti a káderekat arra, hogy a népgazdaság valamennyi ágában következetesen valósítsák meg a munkának közvetlenül a teljesítménytől függő differenciált díjazását, és számolják fel az egyenlősdi elemeit.

A politikai gazdaságtan megmagyarázza az értéktörvény és a vele kapcsolatos gazdasági eszközök hozzáértő felhasználásának jelentőségét a szocialista építés szempontjából. A káderek számára annak megértése, hogy hogyan érvényesül az értéktörvény a szocializmusban, fontos eszközt jelent a termelési módszerek megjavításához, a termékek önköltségének csökkentéséhez, az önálló elszámolás megszilárdításához, a vállalatok rentabilitásának növeléséhez, a kereskedelem fejlesztéséhez és a pénzügyi rendszer tökéletesítéséhez. A politikai gazdaságtan rámutat a szigorú gazdaságosság megvalósítása és a szocialista felhalmozás növelése szempontjából a szocialista tervgazdaságban rejlő óriási lehetőségekre.

A Szovjetunióra és a népi demokratikus országokra jellemző, hogy egyre nő a tömegeknek a gazdasági és a kulturális építés terén kifejtett alkotó aktivitása. Éppen ezért egyre nagyobb jelentőségre tesz szert az, hogy a tömegek ismerjék a gazdasági fejlődés törvényeit, a szocialista gazdálkodás elveit. A politikai gazdaságtan a gazdasági törvények ismeretével vértezi fel a káderekat, ami lehetővé teszi e törvények mind sikeresebb gyakorlati felhasználását és alkalmazását, s ezzel a szocializmus és a kommunizmus építése terén kifejtett munka hatékonyságának fokozását.

A szocializmus politikai gazdaságtana a gazdasági vezetőknek és a dolgozók nagy tömegeinek egyaránt segítségére van abban, hogy megtalálják és felhasználják a termelés rejtett tartalékait, s hogy elejét vegyék a „szűk keresztmetszetekhez" való igazodásnak. Másrészt megtanít a reális gazdasági feltételek

messzemenő figyelembe vételére, és megóv a „mi mindent meg tudunk tenni", „számunkra semmi sem lehetetlen" jelige szerinti cselekedetektől.

A politikai gazdaságtan a gazdasági folyamatok kölcsönös összefüggésének feltárásával minden dolgozó számára lehetővé teszi, hogy megértse munkájának jelentőségét az egész szocialista népgazdasági rendszer fejlődése szempontjából. Megtanít annak világos megértésére, hogy a szocializmus viszonyai között az egész nép, az egész állam érdekei mindennél előbbrevalók.

5. A politikai gazdaságtan kimutatja, hogy a szocializmus a leghaladóbb termelési mód, és döntő előnyei vannak a kapitalizmussal szemben. Ez világosan kifejezésre jut abban, hogy a szocializmus és a kapitalizmus gazdasági alaptörvénye homlokegyenest ellenkezik, a fejlődés két különböző vonala következik belőlük.

A tőkés országokban a termelés a maximális profit rablótörvényének van alárendelve, amely a dolgozókat romlásra, nyomorra, munkanélküliségre, éhezésre és véres háborúkra kárhoztatja, ezzel szemben a szocialista társadalomban a termelés az ember érdekeit, az ember növekvő szükségleteinek kielégítését szolgálja.

A tőkés országok gazdaságát az jellemzi, hogy a termelőerők egy helyben topognak, fokozódik a kapitalizmus élősdisége és rothadása, s gazdasági válságok pusztítanak, amelyek az anyagi értékek tömeges tékozlásával járnak együtt, ezzel szemben a Szovjetunió és a népi demokratikus országok gazdaságát a termelés szakadatlan növekedése és a termelésnek a legfejlettebb technika alapján történő állandó tökéletesedését biztosító technikai haladás jellemzi.

A kapitalizmussal ellentétben, ahol a gazdaság a militarizálás hatására egyoldalúan, főleg a háború céljaira termelő iparágak révén fejlődik, ami az adók növekedését és a tömegfogyasztási cikkek árának emelkedését vonja maga után, a szocializmust a békés gazdaság fejlődése, a polgári célokat szolgáló ipar nagyarányú kibontakozása jellemzi, ami az egyéni fogyasztásra szolgáló cikkek árának rendszeres csökkentésével, a lakosság reáljövedelmének növekedésével jár együtt.

A kapitalizmusnak lényegéhez tartozik az egyes országok egymás közötti konkurrenciaharca, egyes országoknak más országok által történő leigázása, ezzel szemben a szocializmusra a szocialista táborhoz tartozó országoknak ezen országok általános gazdasági fellendülését és kultúrájuk felvirágoztatását szolgáló baráti gazdasági és kulturális együttműködése jellemző.

A szocialista tábor új, demokratikus világpiaca mindinkább bővül, s ez a szocialista gazdaság felvirágzásának egyik fontos tényezője.

A szocialista gazdasági rendszer a kapitalizmussal folytatott békés versenye során évről évre egyre szemléltetőbben bizonyítja be fölényét a kapitalista gazdasági rendszerrel szemben. Ugyanakkor a kapitalista gazdasági rendszer, amelyet belső ellentmondások marcangolnak, évről évre egyre gyengébb és ingatagabb.

Az emberi haladás nagyszerű perspektívája — az osztálynélküli kommunista társadalom. A politikai gazdaságtan a Szovjetunióban folyó kommunista építés gyakorlatának általánosításával világosan megjelöli a kommunizmusba való átmenet gazdasági feltételeit. Kimutatja, hogy a jelenkori társadalomnak a kommunizmus felé való előrehaladása a társadalmi fejlődés objektív törvényei alapján történik. A kommunizmus a marxizmus-leninizmus elméletével felvértezett kommunista párt vezette milliós dolgozó tömegek tudatos alkotó tevékenysége nyomán jön létre. A Szovjetunióban minden megvan, ami a kommunista társadalom felépítéséhez szükséges. Nincs a világon olyan erő, amely megállíthatná a szovjet társadalom előrehaladását a kommunizmushoz vezető úton. A demokrácia és a szocializmus erőinek óriási növekedése, a kapitalista világgazdasági rendszer fokozódó hanyatlása, az imperialista burzsoázia s a munkásosztály és valamennyi dolgozó közötti osztályellentétek erős kiéleződése, a gyarmatokon folyó nemzeti szabadságmozgalom egyre növekvő lendülete, a néptömegeknek, s általában az emberiség haladó erőinek az imperialista reakció és egy újabb háború előkészítése ellen irányuló hatalmas békemozgalma — mindez vitathatatlanul bizonyítja, hogy századunkban minden út a kommunizmushoz vezet.

TARTALOM

ELŐSZÓ .. 5

BEVEZETÉS .. 7

ELSŐ RÉSZ. **A KAPITALIZMUS ELŐTTI TERMELÉSI MÓDOK** .. 17

I. fejezet. **Az ősközösségi termelési mód** .. 17

Az emberi társadalom keletkezése — 17. Az anyagi élet feltételei. A szerszámok fejlődése — 18. Az őstársadalom termelési viszonyai. A természetes munkamegosztás — 21. A nemzetségi rend. A matriarchális nemzetség. A patriarchális nemzetség — 22. A társadalmi munkamegosztás és a csere kialakulása — 24. A magántulajdon és az osztályok kialakulása. Az ősközösségi rend felbomlása — 25.

Az őskor társadalmi elképzelései .. 27

Rövid összefoglalás .. 28

II. fejezet. **A rabszolgatartó termelési mód** .. 29

A rabszolgatartó rend kialakulása — 29. A rabszolgatartó rend termelési viszonyai. A rabszolgák helyzete — 33. A csere további fejlődése. A kereskedelmi és uzsoratőke — 37. A rabszolgatartó termelési mód ellentmondásainak kiéleződése — 39. A kizsákmányoltak osztályharca a kizsákmányolók ellen. A rabszolgafelkelések. A rabszolgatartó rend pusztulása — 40.

A rabszolgatartó rend korának gazdasági nézetei .. 41

Rövid összefoglalás .. 44

III. fejezet. **A hűbéri termelési mód** .. 45

A hűbériség keletkezése — 45. A hűbéri társadalom termelési viszonyai. A parasztok kizsákmányolása a hűbérurak által — 49. A középkori város. A kézműves céhek. A kereskedőtestületek — 53. A hűbéri társadalom osztályai és rendjei. A feudális hierarchia — 56. A hűbéri társadalom termelőerőinek fejlődése — 57. A tőkés termelés megszületése a hűbéri rend méhében. A kereskedelmi tőke szerepe — 59. Az eredeti tőkefelhalmozás. A parasztok földjének erőszakos elvétele. A gazdagság felhalmozása — 62. A jobbágyparasztok felkelései. A polgári forradalmak. A hűbéri rend bukása — 65.

A hűbériség korának gazdasági nézetei .. 67

Rövid összefoglalás .. 71

MÁSODIK RÉSZ. **A TŐKÉS TERMELÉSI MÓD** .. 74

A. A monopólium előtti kapitalizmus .. 74

IV. fejezet. **Árutermelés. Áru és pénz** .. 74

Az árutermelés mint a kapitalizmus keletkezésének kiindulópontja és a kapitalizmus általános vonása — 74. Az áru és tulajdonságai. Az áruban testet öltött munka kettős jellege — 75. Egyszerű és bonyolult munka. A társadalmilag szükséges munkaidő — 78. Az értékformák fejlődése. A pénz lényege — 79. A pénz funkciói — 81. Az arany és a papírpénz — 85. Az értéktörvény mint az árutermelés gazdasági törvénye — 86. Az árufetisizmus — 88.

Rövid összefoglalás .. 89

V. fejezet. **Az egyszerű tőkés kooperáció és a manufaktúra** 90

Az egyszerű tőkés kooperáció — 90. A kapitalizmus manufaktúra időszaka — 91. A tőkés házimunka — 94. A manufaktúra történelmi szerepe — 95. A parasztság felbomlása. Az áttérés a robotgazdaságról a tőkés gazdaságra — 96. A belső piac kialakulása a tőkés ipar számára — 98.

Rövid összefoglalás .. 99

VI. fejezet. **A kapitalizmus gépi időszaka** .. 100

Az áttérés a manufaktúráról a gépi iparra — 100. Az ipari forradalom — 101. A tőkés iparosítás — 104. A városok és ipari központok fejlődése. A proletárok osztályának kialakulása — 106. A kapitalista gyár. A gép mint a bérmunkás tőkés kizsákmányolásának eszköze — 107. A nagyipar és a mezőgazdaság — 110. A munka és a termelés tőkés társadalmasítása. A gépek alkalmazásának határai a kapitalizmusban — 111.

Rövid összefoglalás .. 113

VII. fejezet. **A tőke és az értéktöbblet. A kapitalizmus gazdasági alaptörvénye** .. 114

A tőkés rend termelési viszonyainak alapja — 114. A pénz átalakulása tőkévé. A munkaerő mint áru — 115. A munkaerő értéke és használati értéke. Az értéktöbblet-törvény — a kapitalizmus alaptörvénye — 117. A tőke mint társadalmi termelési viszony. Az állandó és a változó tőke — 120. Az értéktöbbletráta — 122. A kizsákmányolás fokozásának két módja. Az abszolút értéktöbblet és a relatív értéktöbblet — 123. A munkanap és határai. Harc a munkanap megrövidítéséért — 125. A külön értéktöbblet — 126. A tőkés társadalom osztályszerkezete. A burzsoá állam — 128.

Rövid összefoglalás .. 130

VIII. fejezet. **A munkabér** .. 131

A munkaerő ára. A munkabér lényege — 131. A munkabér fő formái — 133. Az izzasztó munkabér-rendszerek — 136. Névleges bér és reálbér — 138. A reálbér csökkenése a kapitalizmusban — 140. A munkásosztály harca a munkabér felemeléséért — 143.

Rövid összefoglalás .. 145

IX. fejezet. **A tőkefelhalmozás és a proletariátus elnyomorodása** .. 146

A termelés és újratermelés — 146. A tőkés egyszerű újratermelés — 147. A tőkés bővített újratermelés. A tőkefelhalmozás — 149. A tőke szerves összetétele. A tőke koncentrációja és centralizációja — 150. Az ipari tartaléksereg — 152. Az agrár túlnépesedés — 154. A tőkés felhalmozás általános törvénye. A proletariátus viszonylagos és abszolút elnyomorodása — 155. A tőkés termelési mód alapvető ellentmondása — 158.

Rövid összefoglalás .. 159

X. fejezet. **A tőke körforgása és megtérülése** 160

A tőke körforgása. Az ipari tőke három formája — 160. A tőke megtérülése. A termelési idő és a forgalmi idő — 163. Az állótőke és a forgótőke — 164. Az értéktöbblet évi rátája. A tőkemegtérülés meggyorsításának módjai — 166.

Rövid összefoglalás 167

XI. fejezet. **Az átlagprofit és a termelési ár** 168

A tőkés termelési költségek és a profit. A profitráta — 168. Az átlagprofitráta kialakulása és az áru értékének átalakulása termelési árrá — 170. A profitráta csökkenő tendenciája — 175.

Rövid összefoglalás 177

XII. fejezet. **A kereskedelem, a hitel és a pénzforgalom** .. 178

A kereskedelmi haszon és forrásai — 178. A forgalmi költségek — 180. A tőkés kereskedelem formái. Az árutőzsde — 182. A külkereskedelem — 183. A kölcsöntőke — 184. A kamat és a vállalkozói nyereség. A kamatláb (kamatráta) és ennek csökkenő tendenciája — 185. A hitel formái. A bankok és a bankműveletek — 186. A részvénytársaságok. A fiktív tőke — 189. A tőkés országok pénzforgalma — 191.

Rövid összefoglalás 194

XIII. fejezet. **A földjáradék. Az agrárviszonyok a kapitalizmusban** 195

A mezőgazdaság tőkés rendszere és a föld magántulajdona — 195. A különbözeti földjáradék — 197. Az abszolút földjáradék. A föld ára — 201. A földjáradék a kitermelő iparban. A telekjáradék — 204. Nagyüzemi és kisüzemi termelés a mezőgazdaságban — 205. A város és falu közötti ellentét elmélyülése — 208. A földmagántulajdon és a föld nacionalizálása — 209.

Rövid összefoglalás 211

XIV. fejezet. **A nemzeti jövedelem** 212

A társadalmi össztermék és a nemzeti jövedelem — 212. A nemzeti jövedelem elosztása — 214. Az állami költségvetés — 218.

Rövid összefoglalás 221

XV. fejezet. **A társadalmi tőke újratermelése** 222

A társadalmi tőke. A társadalmi össztermék összetétele — 222. A realizálás feltételei tőkés egyszerű újratermelés esetén — 224. A realizálás feltételei tőkés bővített újratermelés esetén — 225. A piacprobléma. A tőkés újratermelés ellentmondásai — 227.

Rövid összefoglalás 229

XVI. fejezet. **A gazdasági válságok** 230

A tőkés túltermelési válságok alapja — 230. A tőkés újratermelés ciklikus jellege — 233. Az agrárválságok — 235. A válságok és a kapitalizmus ellentmondásainak kiéleződése — 237. A kapitalizmus fejlődésének történelmi tendenciája. A proletariátus mint a kapitalizmus sírásója — 239.

Rövid összefoglalás 240

B. A monopolkapitalizmus vagy imperializmus 241

XVII. fejezet. **Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka. A monopolkapitalizmus gazdasági alaptörvénye** 241

Az átmenet az imperializmusba — 241. A termelés koncentrációja és a monopóliumok. A monopóliumok és a konkurrencia — 244. A koncentráció és a monopóliumok a bankok területén. A bankok új szerepe — 248. A finánctőke és a finánccoligarchia — 249. A tőkekivitel — 251. A világ gazdasági felosztása a kapitalisták szövetségei között. A nemzetközi monopóliumok — 252. A világ területi felosztása a nagyhatalmak között és a világ újrafelosztásáért folytatott harc — 253. A monopolkapitalizmus gazdasági alaptörvénye — 255.

Rövid összefoglalás 260

XVIII. fejezet. **Az imperializmus gyarmati rendszere** 261

A gyarmatok szerepe az imperializmus korszakában — 261. A gyarmatok mint az anyaországok agrár- és nyersanyagfüggvényei — 262. A dolgozó tömegek gyarmati kizsákmányolásának módszerei — 266. A gyarmati népek nemzeti felszabadító harca — 270.

Rövid összefoglalás 271

XIX. fejezet. **Az imperializmus helye a történelemben** .. 272

Az imperializmus mint a kapitalizmus utolsó fejlődésszakasza — 272. Az imperializmus mint élősdi vagy rothadó kapitalizmus — 274. Az imperializmus mint a szocialista forradalom előestéje — 277. Az állami-monopolista kapitalizmus — 278. A tőkés országok egyenlőtlen gazdasági és politikai fejlődésének törvénye az imperializmus korszakában és a szocializmus győzelmének lehetősége egy országban — 280.

Rövid összefoglalás 284

XX. fejezet. **A kapitalizmus általános válsága** 285

A kapitalizmus általános válságának lényege — 285. Az első világháború és a kapitalizmus általános válságának kezdete — 287. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme és a világnak két rendszerre: kapitalista és szocialista rendszerre szakadása — 289. Az imperializmus gyarmati rendszerének válsága — 291. A piacprobléma kiéleződése, az üzemek kapacitásának krónikus kihasználatlansága és a krónikus tömegmunkanélküliség — 294. A túltermelési válságok elmélyülése és a tőkés ciklusban végbemenő változások — 296.

Rövid összefoglalás 300

XXI. fejezet. **A kapitalizmus általános válságának elmélyülése a második világháború után** 301

A második világháború és a kapitalizmus általános válságának második szakasza — 301. Két tábor kialakulása a nemzetközi küzdőtéren és az egységes világpiac szétesése — 305. Az imperialista gyarmati rendszer válságának kiéleződése — 306. A kapitalizmus egyenlőtlen fejlődésének fokozódása. Az amerikai imperializmus terjeszkedése — 309. A tőkés országok gazdaságának militarizálása — 313. A munkásosztály elnyomorodásának fokozódása a tőkés országokban — 315. A tőkés országok mezőgazdaságának hanyatlása és a parasztság tönkremenetele — 317.

Rövid összefoglalás 320

A kapitalizmus korának közgazdasági tanai 322

A klasszikus burzsoá politikai gazdaságtan — 322. A vulgáris politikai gazdaságtan keletkezése — 324. A kispolgári politikai gazdaságtan — 325. Az utópista szocialisták — 326. Az oroszországi forradalmi demokraták — 326. A

politikai gazdaságtan terén Marx és Engels által végbevitt forradalmi fordulat — 327. A burzsoá közgazdaságtudomány további bomlása. A jelenkori burzsoá politikai gazdaságtan — 331. A II. Internacionálé opportunistáinak és napjaink jobboldali szocialistáinak közgazdasági elméletei — 335. A kapitalizmus marxista politikai gazdaságtanának továbbfejlesztése V. I. Lenin munkáiban. A kapitalizmus politikai gazdaságtanára vonatkozó számos új tétel kidolgozása I. V. Sztálin munkáiban — 338.

HARMADIK RÉSZ. **A SZOCIALISTA TERMELÉSI MÓD** 345

A. A kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszak 345

XXII. fejezet. **A kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszak fő vonásai** 345

A proletárforradalom és a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakának szükségessége — 345. A proletárdiktatúra mint a szocialista gazdaság felépítésének eszköze — 347. A szocialista nacionalizálás — 349. A gazdasági szektorok és az osztályok az átmeneti időszakban. A munkás-paraszt szövetség — 352. A szocializmus gazdasági törvényeinek keletkezése — 356. A gazdaságpolitika alapjai a kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszakban — 358.

Rövid összefoglalás 366

XXIII. fejezet. **A szocialista iparosítás** 367

A nagyipar — a szocializmus anyagi alapja. A szocialista iparosítás lényege — 367. A szocialista iparosítás üteme — 371. Az iparosítás szocialista módszere. A szocialista iparosításhoz szükséges eszközök forrásai — 372. A Szovjetunió átalakulása elmaradott agrárországból élenjáró ipari hatalommá — 375.

Rövid összefoglalás 380

XXIV. fejezet. **A mezőgazdaság kollektivizálása** 381

A mezőgazdaság kollektivizálásának történelmi szükségszerűsége. Lenin szövetkezeti terve — 381. A teljes kollektivizálás előfeltételei — 385. A teljes kollektivizálás és a kulákság mint osztály felszámolása — 389. A mezőgazdasági artel mint a kollektív gazdaság fő formája — 391. A Szovjetunió átalakulása a kisparaszti gazdaság

országából a világ legfejlettebb és leggépesítettebb nagyüzemi mezőgazdaságával rendelkező országgá — 393.

Rövid összefoglalás 395

XXV. fejezet. **A szocializmus győzelme a Szovjetunióban** 396

A szocialista termelési mód megvalósulása — 396. A társadalom osztályösszetételében végbement változások — 399. A nemzetek gazdasági egyenlőtlenségének felszámolása — 404. A Szovjetuniónak a szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet szakaszába lépése — 406.

Rövid összefoglalás 409

B. A népgazdaság szocialista rendszere 410

XXVI. fejezet. **A szocializmus anyagi-termelési bázisa** .. 410

A szocializmus anyagi-termelési bázisának fő vonásai — 410. A szocialista ipar — 412. A szocialista mezőgazdaság — 415. A technikai haladás útjai a szocializmusban — 417. A szocialista termelés területi elhelyezése — 421.

Rövid összefoglalás 424

XXVII. fejezet. **A termelőeszközök társadalmi tulajdona a szocialista termelési viszonyok alapja** 425

A népgazdaság szocialista rendszere és a szocialista tulajdon — 425. A szocialista tulajdon két formája — 427. Az egyéni tulajdon a szocializmusban — 432. A szocialista termelési viszonyok jellege — 434.

Rövid összefoglalás 437

XXVIII. fejezet. **A szocializmus gazdasági alaptörvénye** .. 438

A gazdasági törvények jellege a szocializmusban — 438. A szocializmus gazdasági alaptörvényének lényeges vonásai — 441. A szocializmus gazdasági alaptörvénye és a dolgozók jólétének növekedése — 444. A szocialista állam gazdasági szerepe — 446.

Rövid összefoglalás 450

XXIX. fejezet. **A népgazdaság tervszerű (arányos) fejlődésének törvénye** .. 451

A népgazdaság tervszerű fejlődésének szükségessége a szocializmusban — 451. A népgazdaság tervszerű fejlődése törvényének fő vonásai és követelményei — 452. A népgazdaság tervszerű fejlődésének törvénye és a szocialista tervezés — 456. A tervgazdaság előnyei — 463.

Rövid összefoglalás .. 464

XXX. fejezet. **A társadalmi munka a szocializmusban** .. 465

A munka jellege a szocializmusban. Az anyagi érdekeltség elve — 465. A munka mint a szocialista társadalom tagjainak kötelessége. A munkához való jog megvalósulása — 467. A munka szerinti elosztás a szocializmus gazdasági törvénye — 470. A szocialista munkakooperáció — 471. A szocialista munkaverseny — 473. A munkatermelékenység állandó emelkedése a szocializmus gazdasági törvénye — 475.

Rövid összefoglalás .. 479

XXXI. fejezet. **Az árutermelés, az értéktörvény és a pénz a szocializmusban** .. 480

Az árutermelés szükségessége és sajátosságai a szocializmusban — 480. Az áru használati értéke és értéke a szocialista gazdaságban — 482. Az értéktörvény érvényesülésének jellege a szocializmusban — 485. A pénz és funkciói a szocialista gazdaságban — 489.

Rövid összefoglalás .. 491

XXXII. fejezet. **A munkabér a szocializmusban** .. 492

A munkabér és a munka szerinti elosztás gazdasági törvénye — 492. A munkabér formái. A tarifarendszer — 496. A reálbér állandó emelkedése a szocializmusban — 500.

Rövid összefoglalás .. 504

XXXIII. fejezet. **Önálló elszámolás és rentabilitás. Önköltség és ár** .. 505

A gazdaságosság — 505. A vállalatok önálló elszámolása és rentabilitása — 506. A vállalat alapjai. Az álló- és forgóalapok — 511. A termékek önköltsége — 513. Az állami vállalat tiszta jövedelme. Az állam központosított tiszta jövedelme — 515. Az ipari termékek ára — 518.

Rövid összefoglalás .. 519

XXXIV. fejezet. **A szocialista mezőgazdasági rendszer** 520

A szocialista mezőgazdaság helye és szerepe a népgazdaságban — 520. A gép- és traktorállomások — a kolhoztermelés ipari bázisai — 526. A kolhozok közös gazdasága. A kolhozok termelőeszközei. A munkaegység — 530. A kolhoztermelés termékei. A kolhoz jövedelme — 533. A különbözeti földjáradék a szocializmusban — 537. A kolhoztermelés termékeinek és a kolhozok jövedelmének elosztása. A kolhozparasztság jólétének növekedése — 540. A szovhozok fejlődése, és rentabilitásuk növelésének módjai — 544.

Rövid összefoglalás 548

XXXV. fejezet. **Az áruforgalom a szocializmusban** 550

A kereskedelem lényege és szerepe a szocializmusban — 550. A kereskedelem fő formái a szocializmusban — 555. Az ár és a forgalmi költség az állami és a szövetkezeti kereskedelemben — 557. A külkereskedelem — 560.

Rövid összefoglalás 562

XXXVI. fejezet. **A szocialista társadalom nemzeti jövedelme** 563

A társadalmi össztermék és a nemzeti jövedelem a szocializmusban — 563. A nemzeti jövedelem állandó növekedése a szocializmusban — 566. A nemzeti jövedelem elosztása — 567.

Rövid összefoglalás 571

XXXVII. fejezet. **Az állami költségvetés, a hitel és a pénzforgalom a szocializmusban** 572

A szocializmus pénzügyi rendszere — 572. A szocialista állam költségvetése — 573. A hitel a szocializmusban — 578. A bankok a szocialista társadalomban — 581. A pénzforgalom a szocializmusban — 583.

Rövid összefoglalás 586

XXXVIII. fejezet. **A szocialista újratermelés** 587

A szocialista újratermelés lényege — 587. A szocialista társadalom nemzeti vagyona. A társadalmi össztermék összetétele — 590. A társadalmi termelés két osztálya közötti arány — 592. A társadalmi alapok képzése és rendeltetése a szocializmusban — 596. A szocialista felhal-

mozás. A felhalmozás és a fogyasztás a szocialista társadalomban — 599.

Rövid összefoglalás 602

XXXIX. fejezet. **A szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet** 603

A kommunista társadalom két foka — 603. A kommunizmus anyagi-termelési bázisának létrehozása — 607. A város és a falu közötti lényeges különbség megszüntetésének útjai — 610. A szellemi és a fizikai munka közötti lényeges különbség megszüntetésének útjai — 613. Az áttérés a „mindenki képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint" kommunista elvre — 617.

Rövid összefoglalás 620

C. A szocializmus építése a népi demokratikus országokban 622

XL. fejezet. **Az európai népi demokratikus országok gazdasági rendje** 622

A népi demokratikus forradalom előfeltételei — 622. A népi demokratikus forradalom jellege — 623. A gazdasági szektorok és az osztályok — 626. A szocialista iparosítás — 631. A mezőgazdaság szocialista átalakítása — 634. A dolgozók anyagi jólétének növekedése és műveltségi színvonalának emelkedése — 637.

Rövid összefoglalás 639

XLI. fejezet. **A Kínai Népköztársaság gazdasági rendje** 640

A kínai népi forradalom gazdasági előfeltételei — 640. A kínai forradalom jellege — 642. A forradalmi földreform. A szocialista államosítás — 645. A termelőeszközök tulajdonának formái és a társadalom osztályösszetétele a Kínai Népköztársaságban — 646. Kína szocialista iparosításának útjai — 652. A mezőgazdaság fokozatos szocialista átalakítása — 655. A kínai nép anyagi és műveltségi színvonalának emelkedése — 659.

Rövid összefoglalás 660

XLII. fejezet. **A szocialista tábor országainak gazdasági együttműködése** 661

A demokratikus világpiac kialakulása és megszilárdulása — 661. A szocialista táborhoz tartozó országok gazdasági kapcsolatainak jellege — 664. A szocialista táborhoz tartozó országok gazdasági együttműködésének fő formái — 667.

Rövid összefoglalás 671

BEFEJEZÉS 673

Szerkesztette: Fedor János
Műszaki vezető: Szécsi Andor

A könyv megjelent 1955. VIII. 25-én, 30 000 példányban. Tartalmaz 49,4 szerkesztői ívet
Terjedelem 43³/₄ (A/5) ív

7665. Franklin. (Felelős: Vértes Ferenc)